

प्रवीन सागर.

॥ अथ त्रिपदी चित्र भेद ॥

बी	ली	ब	दा	नी	स	न	ब	वा
न	न	र	यि	र	ता	बि	र	न
दी	मा	स	सा	नी	ध	नौ	स	ज

॥ अथ द्वीपदी गोमुत्रिका चित्र भेद ॥

बी	न	ली	न	ब	र	दा	यि	नी	वा	न	ब	र	न	बि	स	ता	र
दी	न	मा	न	स	र	सा	यि	नी	ज	न	स	र	नौ	बि	ध	ता	र

अर्थ. वीणाने धारण करनार, वरदान देनार, वाणी अने वर्णोंने वितारनार, दुर्बळ जनोंने मान सरोवरनी पेटे सहाय करनार हे? सरस्वति, मी शरणे आवेला भक्तोंने विधिये करी संसार समुद्रथी तारनारांछो.॥४॥

॥ सवैया ॥

वेद पुरांन बतावन पावन; गावन बीन बजावनहारी, ॥
पत्र मराल मृणाल चखी; सुदयालहि बाल बिचच्छन नारी,॥
व्यापक विश्व जनी जस जापक; कापक ताप रसा रिझवारी,॥
शंकर सूरसुके बरदायिनि; कीजे कृपा अति बालकुमारी. ५॥

पवित्र वेद पुराणने बतावनारां, तथा गायन करनारां, विणाने बजावनार, जेनुं हंस वाहनछे, कमळनाजेवां जेनां नेत्रछे, अति दयावान, बाळ स्वरूप, स्त्रियोमां विचक्षण, ब्रह्मांडमां व्यापी रहेलां, जगतने उत्पन्न करनार, जेनो जश गुणीलोको जपेछे, त्रिविध तापने कापनार, रसमय, घणुं रीझनारां, शंकरादि सर्व देवताओ तथा मनुष्य विगेरेने वर देनार एवां हे? बाळरूप ब्रह्म कुमारी सरस्वति, म्हारा ऊपर परि पूर्ण कृपा करो. ॥ ५. ॥

॥ श्लोक ॥

॥ सरस्वतिनमस्तुभ्यंयाविद्यावरदायिनी ॥

॥ क्रियते त्वत्प्रसादेन प्रवीण सागरो मया ॥ ६ ॥

अर्थ- विद्यारूपी वरदानने देवावाळां हे? सरस्वती; तमने हुं नमस्कार करुं कारणके तमारीज प्रसन्नताथी प्रवीण सागर ग्रंथ रचुंछुं. ॥ ६ ॥

॥ अथ छंद भुजंगप्रयात ॥

ॐकार प्रेम प्रभा नाद बिंदा, जयो मातुरा चातुरा भेद छंदा,
॥ गिरा ग्यान गोतीत गूढं गनानी, जयो पार बिस्तारता
वेद बानी, ॥ महा मोहिनी सोहिनी मोह माया, जयो जंत्रनी
मंत्र तंत्र उपाया, ॥ गुनाकार ज्योती निराकार गती, जयो
बोधना सोधना सारसती, ॥ दशं द्वादशं षोडशं चत्र शष्ठी,
जयो भिन्न रूपी कला पार दृष्टी, ॥ बदे जोग बादं मुनिंद्रं
बिचारा, जयो धारना कारना ध्यान धारा, ॥ निरती सुरती
प्रकृती परेशा, जयो मंडलाकार मध्ये प्रवेशा, ॥ सबं व्यापितं
थापितं बीज बाला; जयोही प्रणवं यथा मंत्र माला, ॥
महा मंगला रूप माहेश सिद्धी, जयो वैष्णवी ईंदिरा नेह
निद्धी, ॥ सदा ब्रह्म सावित्री सत्ता सुहानी, जयो भारती
सारती वाक बानी, ॥ रूपीराज आराधना ग्यान गूढा, जयो
गायत्री नायका हंस रूढा, ॥ विपंचीरता पुस्तकं श्वेत वासा,
जयो बुद्धि दातार अंक विकासा, ॥ सुरी आसुरी किन्नरी
पाय सेवे, जयो दृष्टिसं शारदा सिद्धि देवे, ॥ कुमारी कला
पूरना कामधेना, जयो चंद्रबिंबा रती रूप मेना, ॥ हसंती

लसंती गले हार मुक्ती, जयो कंज धारा दया सिंधु दुक्ती,
॥ कृपा कीजियें दीजियें सुप्रगन्या, ॥ जयो चिंत चिंतामनी
चारु कन्या, ॥ कलप्पं लता इच्छितं सोइ पाऊ, प्रवीनं कथा
सागरकी बनाऊ, ॥ रसना मनं वास कीजें तिहारो, जुकती
उकती सबेहीं सुधारो, ॥ पुरा प्रेमको पार कोऊ न पावे,
तिहारो प्रसादें यथा बुद्धि गावे. ॥ ७ ॥

अर्थ ओंकार रूप, प्रेम रूप, कातिरूप, नादरूप, बिंदु रूप, मातृका रूप,
अति चतूर, छंद तथा छंदना भेद रूप, वाणी रूप, ज्ञान रूप, वाणीना पण वि-
चारमां न आवे अवां, गूढ ज्ञानवाळां, अपार विस्तारवाळां, वेदनी वाणी रूप,
अति मोहकरवावाळां, शोभाववावाळां, आनंदमय, यंत्रस्वरूपवाळां, मंत्रतंत्र
विगेरे साधनो जेणे उत्पन्न करेलांछे, गुणना संबंधी साकारभांसीछो, पण
वस्तुताये करीने निराकार चैतन्यरूपछो, हे? सरस्वति, ज्ञानमय तथा शुद्ध
छो, दश महा विद्यारूप, वार जेनां नामछे, अने सोळ उपचारथी पूजवा
योग्य तमेछो, चौसठ कळाने धारण करनार अथवा चौसठ योगणी
रूप ते पण तमेछो. जगत रूप, अने जेना दृष्टी सर्व कळानी
हद उलंघीने फेलाइ रहींछे, जेने वास्ते योगीयो योग संबंधी चर्चा करे-
छे, तेमज म्होटा मुनीओ शांत थई अनुभवथी जेनो विचार करेछे, एवां
हे? सरस्वती, तमे जय आपो. तेमज धारणा शक्ति, कारण रूप, ध्यान रूप,
अने सर्व जगतने धारण करनार तमेछो, चैतन्य रूप, जड रूप, प्रकृति
रूप, इश्वरथी पण पर एवां हे? सरस्वति, तमे जय आपो. मंडलाकारनी
अंदर प्रवेश करनार, जेथी सर्व जगत् व्याप्तछे तेमज जेणे जगतनी स्था-
पुढा. ~~आहिनगुन~~ रूप, बाळा रूप हे? सरस्वति, तमे जय आपो.

अर्थ. मसाण तथा जेगर रूप, तमेछो. महा मंगळ रूप, महेश्वरनी
सर्व धारण कर्याछे, अनेक ग भंडार रूप विष्णुनी शक्ति रूप ल-

ક્ષ્મી તે તમેછો. તેમજ બ્રહ્માની સાથે શોભનાર સાવિત્રી તે પણ તમારી સત્તા-
છે. વઢી ભારતી, સરસ્વતિ, સારને દેવાવાઢાં, વાક્યરૂપ તથા વાણીરૂપ
પણ તમેછો. માર્કંડેય વિગેરે મ્હોટા ઋષીયો જેની આરાધના કરેછે, ગુપ્ત
જ્ઞાનવાઢાં હે? સરસ્વતી, તમે જય આપો. ગાયન કરનાર, દેવાંગનાઓમાં
મુખ્યરૂપ, હંસ ઉપર બેઠેલાં, મધુર સ્વરવાઢી વિણાને વજાવવામાં પ્રીતિ-
વાઢાં, પુસ્તકને ધારણ કરનાર અને સફેત વસ્ત્રને પેહેરનારાંછો. હે? બુદ્ધિનાં
દાતાર સરસ્વતી, તમે જય આપો. અંકોને પ્રકાશનાર, દેવાંગનાઓ,
અસુરની સ્ત્રીયો અને કિન્નરની સ્ત્રીયો જેનાં ચરણ સેવેછે એવાં હે? શારદા,
તમે કૃપા દૃષ્ટીથી ભક્તોને સિદ્ધિ દેવાવાઢાંછો, કુમારીરૂપ, કઢાને
પરીપૂર્ણ કરવાવાઢાં, કામધેનુરૂપ છો. ચંદ્ર વિંવમાં કાંતિરૂપ, રતિ-
રૂપ, અને કામદેવમાં પણ તમારી સત્તાછે, હસતાં મુખવાઢાં, અતિ શો-
ભતાં, જેના કંઠમાં મોતિનો હાર ઝલકી રહ્યોછે, કમઢને ધરનારાં, દયાના
સમુદ્ર રૂપ એવાં હે? શિવદૂતિ રૂપ સરસ્વતિ, કૃપાકરીને સારી બુદ્ધિ
આપો. ચિત્તની ચિંતામણી સુંદર કન્યારૂપ હે? સરસ્વતિ, તમે વારંવાર
જય આપો. માટે કલ્પલતારૂપ તમ પાસેથી ઇચ્છિત પામુંકે જેથી પ્રવી-
ણ સાગરની કથા રતું અને મ્હારી જાંભમાં તથા મનમાં તમે વસીને યંથ
સંબંધી સર્વ ભાષણની યુક્તી સુધારો. પૂર્વે કોઈ કવીઓ પ્રેમના પારને પામ્યા
નથી પણ તમારી કૃપાથી જેવો જેનો બુદ્ધિ તે પ્રમાણે પ્રેમને ગાયછે તેમ-
જ હું પણ ગાવાને ઇચ્છુંછું. ॥ ૭ ॥

॥ અથ શંકરસ્તુતિ ॥ દોહા ॥

વામ. ઉમા અમલા જટા ॥ ઉર કર ઉરુગ અનૂપ, ॥

શીશ શશી ચરચી ભસમ ॥ જય જય શંકર રૂપ ॥ કુમારી કલા

અર્થ ઢાવા. અંગમાં જેણે પાર્વતિ ધારણ કરૂપ મેના, ॥ હસંતી
જેનો જટાછે, હૃદય તથા હાથમાં ઉત્ત

જેશે ચંદ્ર ચલકેછે, અને શરીરમાં ભસ્મનું લેપન કર્યુંછે, એવા હે ? શંકર
જય આપો. ॥ ૮ ॥

॥ સવૈયા ॥

અંબ અરધંગ ભ્રષ ભંગ શિર ગંગધર; અંગ સિત ભૂંગ અ
જંગ વાગે, ॥ મારકે માર ગર માર વર માર ધર; પારક્ર
હાર સંસાર આગે, ॥ કંદ સુખ દ્રંદ દુખ વૃંદ હર ચંદ્રજુત; વાહ
નંદિ શિષિ બિંદુ ભાગે, ॥ માલ ગલ મુંડ બિનકાલ પ્રતિપાલ
જન; આલ ગજચાલ સિર રંગ રાગે. ॥ ૯ ॥

અર્થ. પાર્વતી જેણે અર્ધાંગમાં ધર્યાંછે, ભાંગ્યનું ભક્ષણ કરનાર, માથે
ઊપર મંગાને ધારણ કરનાર, જેનું શરીર ગૌરછે, જેની પાસે ભમરાઓના ગુંજા
રવ સહિત અનેક ઢાક ડમરુ વિગેરે વાજિત્રના નાદ થઈરહ્યાંછે, કામદેવ
ને મારવાવાળા, કંઠમાં ઝેર તથા શ્રેષ્ઠ માલાને ધારણ કરનાર, ભક્તોને, સં
સારના પારને પમાડનાર, સુખના ધામ રૂપ, જન્મ મરણ વિગેરે દુઃખના
સમુદાયને હરનાર, ચંદ્ર શેખર જેનું નામછે, જેનું વાહન પોઠીયોછે, કપા
ઠમાં બિંદુની જગોએ અગ્નીનેત્ર ધારણ કર્યુંછે. કંઠમાં મુંડનીમાલા ધારણ
કરીછે, કાલ રહિત, મૃત્યુને જીતનાર, ભક્ત જનને પાલનાર, હાથીનું આલ
વાંવડું માથે ઓઢ્યુંછે એવા અનેક રાગ રંગમાં મગન હે? શંકર તમને
મસ્કાર કરુંછું. ॥ ૯ ॥

॥ ગતાગત અન્યાર્થે યથા સોરઠા, ॥

સાનવનહેવાસ ॥ રેભસમનતનઅતિરચી, ॥

દાઅહિનગુનદાસ ॥ તિલકધૂમશિરસુરસરી. ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. મસાણ તથા જંગલમાં જેનો વાસછે, શરીરે અતિ ભસ્મ ચર્ચિછે,
તે ધર્મ ભાગમાં કર્યાંછે અનેક ગાળો જ્ઞેન દાસપણ કરેછે. ત્રિજં અગ્નિને-

च अने गंगा ओओने मस्तकमां धारण करनार, हे? शिवजी, तमने हुं नमस्कार करुं.

* अवरोहे कृष्ण वर्णन बीजो अर्थ.

सदा निर्गुण छतां हृदयने विषे मणी माळा धारण करीछे, जेनां अनंत चरिछे, घनश्याम वर्णछे, एवा शोभीता श्री श्यामसुंदर जे रसिक श्रीकृष्ण ते सरस मधुवनमां क्रीडा करेछे, तेने हुं नमस्कार करुं. ॥ १० ॥

॥ अथ श्री राधेकृष्णस्तुति ॥ दोहा ॥

बरन बरन विकसित विपिन ॥ सुमन सुमन प्रति भृंग, ॥

यमुनां तीर समीर शुभ ॥ हरि राधे दोउ संग. ॥ ११ ॥

अर्थ. बगीचामां जात जातना रंग बेरगी पुष्पो खिली रह्याछे, अने दरेक फूलना गुच्छाओनी आसपास भमराओ गुंजारव करी रह्याछे, धीमो धीमो तथा थंडो अने सुगंधीवाळो ज्यांहां वायु वायछे, एवा मनोहर यमुनाजीने कीनारे श्रीकृष्ण राधाने संगे रमण करेछे. ॥ ११ ॥

॥ कवित्त ॥

कुंज कुंज पुंज पुंज मकरंद के सुरंज, ॥

उडत सुगुंज गुंज रंज रंज रहे भृंग, ॥

कुंद कुंद अटकत करत सदा गती गती, ॥

परिभृत उच्चरत सुनत जगे अनंग, ॥

गहरि गहरि यमुनाकी लहरि गजे सुरंग, ॥

सुमन सरोज आन आन छये रंग रंग, ॥

श्यामा श्याम हिंडोरहि गावत हिंडोरा बेठे, ॥

जटित जराव नंग मुखन सु अंग अंग. ॥ १२ ॥

* उपरनो सोरठो विलोम वांचवाथी कृष्णनु वर्णन निकळेछे.

અર્થ. કુંજે કુંજે જાત જાતના વૃક્ષોના ઝુંડોમાં રવીલેલા ફૂલોના વચ્ચેના તંતુઓમાંથી ઉડતા રજકળોના સુગંધની સાથે સુશીથળ ભમરાઓ ગુંજારવ કરી રહ્યાં છે, તે સુખમાંથી વિશ્રાંતિ લેવાસારુ ડોલરના પ્રત્યેક પુષ્પની સાથે મિલાંપ કરવા અટકી પાછા મૂઝ જગોનાં સુખવાસ્તે તરેહ તરેહની ગતિ તથા ગુંજારવ કરતા દોડાદોડ કરે છે, તેઓનો મનોરંજક અવાજ અને કોયલના ટુટકા સાંભળતાં જ કામો દિપ્પન થાય છે, વઢી ઉપરની શોભામાં વધારો કરવાસારુ ગંભીર અને મંદ મંદ ઘઘઘાટ કરતી યમુનાજીની લેહેરો ગાજે છે, તેમજ બે કીનારાઓમાં તથા પાણીના પ્રવાહની વચ્ચે કમઝ, ડોલર, મોગરા વિગેરે જાત જાતના રંગ બેરંગી ફૂલો છવરાઈ રહ્યાં છે, આવા વસ્તમાં રાધાજી અને શ્રીકૃષ્ણ બન્ને જળ પોતાના નાજુક શરીરના અવયવોમાં અમુલ્ય મણી માણેક તથા રત્ન જહિઝ ઘરેણાં પેહેરી હીંડોળા ઉપર બેસીને હીંડોર રાગનું ગાયન કરે છે ॥ એવાં રાધાં કૃષ્ણ જગતનું કલ્યાણ કરો. ॥ ૧૨ ॥

॥ અલંકાર આરોહાવરોહ ॥ શ્લોક ॥

॥ વિહંગોવાહનંયસ્યત્રિકચાયસ્યભૂષણમ્ ॥

॥ તદ્ધાર્યાસાંલપાદેવીસાદેવીવરદાસ્તુમે ॥ ૧૩ ॥

અર્થ. (વિ) ગરુડ, (હં) હંસ (ગો) પોઠીયો એ જેઓનાં વાહન છે, (ત્રિ) ત્રિશૂળ, (કં) કમંડલુ, (ચા) ધનુષ એ જેઓનાં આયુધ છે, એવા બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને રુદ્ર તેઓની સ્ત્રીઓ (સા) સાવિત્રી (લ) લક્ષ્મી (પા) પાર્વતી એ ત્રણે દેવીઓ મને વરદાયક થાઓ. ॥ ૧૩ ॥

॥ અલંકાર * યથાસંખ્યા ॥ દોહા ॥

મુષક હંસ વ્રષરાજ સ્વર્ગ ॥ ઇનહીપેં અસવાર, ॥

ગનપતિ શારદ હર હરી ॥ ચારહુ મંગલ ચાર. ॥ ૧૪ ॥

૧ વસ્તુઓનો ચડતો ઉતરતો આગળ પાછળ અનુક્રમથી સરસો સંબંધ આવે તેનું નામ આરોહા વરોહ. * વસ્તુઓનો આગળ પાછળ સરસો અનુક્રમ આવે તેનું નામ યથા સંખ્યા.

અર્થ. ઉંદર, હંસ, પોઠીયો, ગરુડ એ ઉપર ક્રમે કરીને સ્વારી કરનાર, ગણપતિ, શારદા, મહાદેવ, અને વિષ્ણુ એ ચાર દેવ મંગલ રૂપછે.
॥ ૧૪ ॥

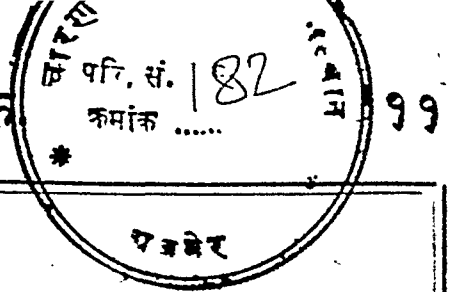
॥ અલંકાર આરોહાવરોહ યથાસંખ્યા ॥ સવૈયા ॥
મૂષ મરાલ વ્રષં સ્વગ આસન; પીત તુચં સિત રક્ત પટંજન,
દાવસુ તંત્રિ પિનાક છુરી કર; બંસ ત્રિશૂલ સુપોથિ ગુનીમન,
વંદન ચંદન ભૂતિ મૃગંમદ; ક્રીટ જટા કવરી રૂપ કુંભન, ॥
ઈશજ શારદા ઈશ વ્રજેશજુ; આદિહુ મંગલ ચાર કિયે રૂપ. ૧૫

અર્થ. ઉંદર, હંસ, પોઠીયો, ને ગરુડ એઓ ઉપર બેસનાર, ગણપતિ, શારદા, મહાદેવ, અને શ્રીકૃષ્ણ. પિતાંબર, હાથીનું ચામડું, સફેત, અને રાતું એવાં વસ્ત્રને પહેરનાર શ્રીકૃષ્ણ, મહાદેવ, સરસ્વતિ અને ગણપતિ. ફરશી, વિના, પિનાક ધનુષ અને ફૂલની છડી એઓને ધારણ કરનાર ગણપતિ, શારદા, શંકર અને શ્રીકૃષ્ણ. તેમજ વાંસળી ત્રિશૂલ, પુસ્તક અને મળીમાળા એઓને ધરનાર શ્રીકૃષ્ણ, શિવજી, શારદા, અને ગણપતિ. સિંદુર, ચંદન, ભસ્મ અને કસ્તુરી એઓનું લેપન કરનાર ગણપતિ, સરસ્વતિ મહાદેવ અને શ્રીકૃષ્ણ. કીરીટ મુગટ, જટા, વેળી અને હાથીનું માથું એઓને માથે ધરનાર, શ્રીકૃષ્ણ, શંકર, શારદા અને ગણપતિ. એઓનું યંથ કર્તા એ મંગલ ચરણના આરંભમાં પ્રીતિથી ધ્યાન કરેલુંછે. ॥ ૧૬ ॥

॥ ચોપાઈ ॥

સંવત અષ્ટાદશ પરજંતં ॥ ત્રીસ આઠ સાલા વરતંતં ॥
સાવન સુદિ પંચમિ કુજવારં ॥ કિયો ગ્રંથકો મંગલચારં. ૧૬

અર્થ. સંવત ૧૮૩૮ના શ્રાવણ સુદિ ૫ ને મંગલવારને દિવસે મંગલ ચરણ પૂર્વક આ ગ્રંથનો પ્રારંભ કર્યોછે. ॥ ૧૭ ॥

॥ दोहा ॥

राम कृष्ण गुरु पद हृदे ॥ धरि करि कह्यो सुग्रंथ, ॥
पायो जिन परसादते ॥ सुगम शारदा पंथ. ॥ १७ ॥

अर्थ. रामकृष्ण नामना विद्या गुरुनां चरणारविंद म्हारा पवित्र हृदय
कमळमां धारण करी आ ग्रंथ संपूर्ण कहुंछुं जे गुरुनी मेहेरबानी वडे से-
हेलाइथी वाणी रूप शारदाना पंथने पाम्योछुं. ॥ १८ ॥

॥ गाहा ॥

श्री गुरुनाथ प्रसादे ॥ किय चत्र देव मंगला चरनं, ॥
प्रेम प्रकाशन ग्रंथे ॥ प्रथम प्रवीन सागरो लहरं. ॥ १८ ॥

अर्थ. श्री सद्गुरु प्रतापेकरी उपर कह्या प्रमाणे गणपति विगेरे
चारे देवनुं मंगळा चरण कर्युं प्रेम प्रकाश करनार प्रवीण सागर ग्रंथनी
आ प्रथम लहरी संपूर्ण थई. १९ ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे चतुर्देव मंगलाचरणं नाम
प्रथमा लहरी संपूर्णा. ॥ १ ॥ श्री छ श्री छ

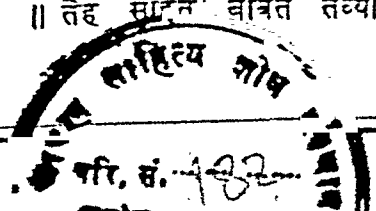
इति श्री प्रवीनसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने, नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी, राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां, प्रथम स्तरंगः समाप्तः
॥ १ ॥

॥ अथ ब्रह्मास्तुति ॥

जिहि किनी सब सृष्टिकों ॥ प्रेम नेम परमानं, ॥
तिहि बेधा बरनन करौं ॥ ग्रंथ पंथ गति जान. ॥ १ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखा बंध ॥ दोहा. ॥

किंचित् ब्रह्मा स्तुति करी ॥ पद्य मय नवरस प्रेम ॥ तेह सुनि वाचत तव्यो ॥ तरंग
बीजो तेम. ॥ १ ॥

અર્થ. પ્રેમના નિયમ પ્રમાણે અનેક પરમાણુ વડે આ સર્વ પ્રકારની સૃષ્ટી રચનાર જે બ્રહ્મા તેને પ્રથનાં પંથમાં સુબુદ્ધિ દેનાર તથા ગતિ રૂપ જાણી તેમનું વર્ણન કરુંછું. ॥ ૧ ॥

॥ અથ જાતિસ્વભાવ ॥ સોરઠા ॥

ચતુર વેદકો જાન ॥ મેં વરન્યો યહ ચતુરમુખ, ॥

ધરત ચતુરમુખ ધ્યાન ॥ સોય ચતુરમુખ હોયહેં. ॥ ૨ ॥

અર્થ. ચારે વેદને જાણનાર, જે મેં ચાર મુખવાળા બ્રહ્મા કહ્યા તેનું જે ધ્યાન તથા સ્મરણ કરેછે તે પણ ચાર વેદ મ્હોડેથી ભળી જાય એવો બુદ્ધિવાન અને ચતુર થાયછે. ॥ ૨ ॥

॥ છપ્પય ॥

ચતુર વેદ ઉચ્ચરન; ચતુર સિર મુકટ વિરાજે, ॥

ચતુર ચતુર જિન નૈન; ચતુર સ્વગ વાહન છાજે, ॥

ચતુર વરનકે જનક; ચતુર જુગ જોરિ વનાવન, ॥

ચતુર કોન દિસિ ચતુર; ચતુર જુગજુગહિ ષં ભગન, ॥

કર વરહ દેન પંકજ તનુજ; અરુન રંગ અંબુજ લિયેં, ॥

કવિ મૂકમતી વિદુષહિ કરન; વરન રચન બુધિ દીજિયેં. ૩

અર્થ. રગ્, યજુ, સામ અને અથર્વણ એ ચાર વેદને ઉત્પન્ન કરી મુખથી ઉચ્ચાર કરનાર, અને જેનાં મસ્તક ઉપર ચઢકતા ચાર મુગટ શોભી રહ્યા છે આઠ નેત્રછે, અને પક્ષીઓમાં દૂધ પાણીને જૂદાં પાડવાની ક્રિયામાં ચતુર હંસ જેનું વાહનછે, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ, વૈશ્ય, અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણને ઉત્પન્ન કરનાર, સત્ય, વ્રેતા, દ્વાપર, અને કલ્લી એ ચાર યુગ તથા સ્ત્રી પુરુષનાં જોડલાં વનાવનાર, તેમજ યુગયુગ પ્રત્યે ઉત્તર દક્ષિણ વિગેરે ચાર દિશા અને ડશાન અગ્ન્યાદિ ચાર કોણ આકાશ, ને તારાગણ, વિગેરેને ઉત્પન્ન

करनार वरदानने आपनार, कमळ जेनी जन्म भूमीछे, अने राता रंगनुं कमळ हाथमां धर्युंछे, जन्म भूमीना कारणथी राता वर्णवाळा, अने जेनी कल्पना शक्तिमां एक पण नवीन शब्दनी रचना फुरती नथी एवा मुंगी बुद्धिवाळाने पंडित करनार, अने निर्दोष करनार हे? ब्रह्मा, म्हारा ऊपर कृपा करीने वर्ण विचारथी कविता रचवानी बुद्धि आपो. ॥ ३ ॥

॥ दोहा ॥

ब्रह्मा विष्णु महेशसो ॥ रसमय रसिक नवीन, ॥

तबहि बिरंची सृष्टिकों ॥ सो नव रसमय कीन. ॥ ४ ॥

अर्थ. ब्रह्मा, विष्णु अने महेश्वर ए त्रण देवताओ रस मय अने शृंगार र विगेरे नवे रसमां रसिकछे जेथी ब्रह्माए आ नवी सृष्टीने पण नव रसमय करीछे. ॥ ४ ॥

॥ दोहा. ॥

हे शृंगार अरु हास्य रस ॥ करुना रुद्र अरु बीर ॥

भय बिभत्स अभ्दुत भये ॥ शांतसु सुभग शरीर ॥

अर्थ. पेहलो शृंगार, बीजो हास्य, त्रीजो करुण, चौथो रौद्र, पांचमो बीर, छठो भयानक, सातमो बिभत्स, आठमो अभ्दुत, अने नवमो शांत ए प्रमाणे अनेक ग्रंथोमां नवरस कहेलाछे.

॥ छप्पै ॥

के शृंगारमय लीन; केइ कृत हास्य कुतूहल, ॥

के करुना मय जान; केइ रस रुद्र मयी बल, ॥

केइ बीर मय धीर; केइ नर धरत भयानक, ॥

के बिभत्स मय चित्त; केइ अभ्दुतमय कौतुक, ॥

ज्ञानी सुसंत जन शांत मय; इक इक रस सबकौं लगन, ॥

सुर असुर नाग नरलोक जिय; सबजग नवरसमय मगन. ५

अर्थ. केटलाएक लोको शृंगार रसमा लीन थइ रह्याछे, कोइ हास्य-
मा आश्चर्य पामी रह्याछे, कोइ करुणरसमय दयामा तृप्तछे, कोइ रौद्र
रसना जुस्सा बाळाछे, रण भूमीमा धैर्यवाळा धीर केटलाएक युद्धाओ वी-
र रसथी भरपूरछे, कोइ भयानक रसने धारी रह्याछे, अने कोईनां चित्त
विभत्स रसमां गर्कछे, कोइ अद्भुत रसना कौतुकथी परीपूर्णछे, ज्ञानी अ-
ने शांतिवाळा सज्जन लोको तो शांतरसमां आनंद पामीने ते मय थइ
रह्याछे एवी रीते दुनीयाना सर्व लोकोने एकेका रसमां प्रीति होवाने ली-
धे एम जणायछे जे सुर, असुर, नाग अने मनुष्य विगेरे सर्व सृष्टी नव
रसमय अने रसमा मगनछे. ॥ ५ ॥

॥ अथ रसभेद छंद ॥ भ्रमरावली ॥

वरने गुन देव प्रभा सुरसं मिलनं ॥ तुम जानहुंगे रसरीत
सबै कलनं ॥ प्रथमं रस इयाम सिंगार उभे वरनें ॥ रति
कारन देव कनाइ कहें भरनें ॥ रस हास्य प्रकाश सुश्वेत
गिनें त्रिगुने ॥ उनकारन हासिय वामन देव सुने ॥ करुना
रस रंग कपोत समान कह्यो ॥ जल देवसु ताहिय कारन
सोक लह्यो ॥ अरुनरस रौद्र प्रभा कवितासु कहे ॥ उन कारन
क्रोध सदाशिवजू सु रहे ॥ रस वीरसु चार प्रकारन हेम
दुती ॥ कहिये सुर इंद्र सुकारन चाह वृती ॥ असितं रुचिहेजु
भयानक येह रसें ॥ भय कारन कालसु ताहिकु देवलसे ॥
छवि वीभछ नील कहे रससो चतुरें ॥ तिहि कारन नंदितहे
महा काल सुरें ॥ अदभूत कह्यो रस पीत प्रभा तनहे ॥
विसमे कहि कारन काम सुरं इनहैं ॥ रस शांत सुचंद्र कला
वरनं करियं ॥ मन मोद सुकारन देव कहे हरियं ॥ रससों

रसकी उत्पत्ति कही कविहीं॥ गुन ताय बनाय जनायदियो
 सबहीं ॥ बरनंत सिंगारहुतें रस हास्य बने ॥ करुनाहितें
 रुद्र उदे सुकवी सुगिने ॥ अदभूतसैं बीरसु बीरहिमें उपजे
 ॥ रस शांत भयानक बीभछ मध्य भजें॥ कहियेजु प्रमान
 वृती चत्रके गुनये ॥ रस तीनहु तीन मिले अभिधान भये
 ॥ करुना अरु हास्य सिंगार मिलें जितहीं॥ वृत्ति कौसिकि
 नाम बतावतहे तितहीं ॥ रस बीरसु अद्भुत हास्य जुरे जबतें
 ॥ उन भारति वृत्ति सुनाम भयो तबतें॥ भय बीभछ रुद्र
 इते रस आन जुरें ॥ यह वृत्तिसु आरभटी प्रगटी उचरे ॥
 अदभूतसु बीरहि रुद्र जबें समता॥ यह सात्विकि वृत्ति भई
 सुकहें कविता ॥ रसमें रस मिश्रित दो अरु तीन कहें ॥
 अनुमानत दूषन पंच प्रमान यहें॥ मधि बीभछ बीर सिंगार
 सुकाव्य कयो ॥ करुना मिलि रौद्र तबैं प्रतनीक भयो ॥
 मिलि दंपति दोय जिते लपटे कपटें ॥ कहे नीरस ताय स-
 यान भरे निपटें ॥ बरने कछु भोगमें सोगहुंकी उकती ॥
 कविताइके भावमें बीरस ए जुकती॥ अनुकूल इके प्रतिकूल
 इके जबहीं ॥ विदुषं सुरसं दुसंधान कहे तबहीं ॥ विन
 चाहत सो कविता बरने रसकों ॥ पटुदूषन पात्रक दुष्ट कहे
 तिसकों॥ कहिये निजमें रसके रसजो अरिहैं ॥ सुकवी यह
 काव्य प्रमान नहीं करिहैं ॥ रिपु भावसो बीभछ ओर
 सिंगार सदा॥ भनिबीर भयानक दोउ मिले दुखदा॥ करुना
 अरु हास्यमें बैर सदाइ रहे ॥ मति सागर नागर सोय क

વેં નકહે ॥ રસ રંગસુ કારન દેવ વૃતી બરની ॥ રસસો રસદોષ
અરુ અરિતાઈ ભની. ॥ ૬ ॥

અર્થ. હવે હું નવેરસના વર્ણ (રંગ) મૂલકારણ, દેવતા અને પરીણામ
ફલ (રસનું પરસ્પર મલવાથી જે બને તે) તેઓનું ઉત્તરોત્તર અનુક્રમે વ-
ર્ણન કરુંછું, જેથી રસિક વિદ્વાનોને આનંદ અને જિજ્ઞાસુને રસ શાસ્ત્રની
રીતિ તથા લક્ષણના જ્ઞાનનું ફલ થશે. પ્રથમ શૃંગાર રસછે તેનો રંગ શ્યામ,
તેનું મૂલ કારણ રંતિ અને દેવતા શ્રીકૃષ્ણ તે સંયોગી અને વિયોગી એવા
ભેદથી બે પ્રકારનોછે. બીજો હાસ્યરસ તેનો વર્ણ શ્વેત, મૂલ કારણ હસવું
દેવતા વામન, તે પણ ઉત્તમ મધ્યમ અને અધમ એ ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો.
ત્રીજો કરુણરસ તેનો વર્ણ કપોતના (હોલાના) જેવો, મૂલ કારણ શોક અને
દેવતા વરુણ તે પણ સ્વનિષ્ઠ પરનિષ્ઠ એવા ભેદથી બે પ્રકારનો. ચોથો રૌદ્ર તે-
નો વર્ણ લાલ, મૂલ કારણ ક્રોધ, દેવતા રુદ્ર. પાંચમો વીર રસ તેનો વર્ણ
સુવર્ણના જેવો મૂલ કારણ ઉત્સાહ, દેવતા ઇન્દ્ર અને દાનવીર, દયાવીર, યુદ્ધવીર
અને ધર્મવીર એવા ભેદથી ચાર પ્રકારનોછે. છઠ્ઠો ભયાનક રસ તેનો વર્ણ શ્યા-
મ, મૂલ કારણ ભય, દેવતા યમ તે પણ સ્વનિષ્ઠ પરનિષ્ઠ એવા ભેદથી બે
પ્રકારનો. સાતમો વિભત્સ તેનો વર્ણ નીલ, મૂલ કારણ જુગુપ્સા, દેવતા મ
હાકાલ તે પણ સ્વનિષ્ઠ પરનિષ્ઠ એવા ભેદથી બે પ્રકારનો. આઠમો અશ્વત્થ
રસ તેનો વર્ણ પીત મૂલકારણ વિસ્મય દેવતા બ્રહ્મા તે પણ ઉપર પ્રમાણે
બે પ્રકારનો. નવમો શાંતરસ તેનો વર્ણ ચંદ્ર કાંતિ જેવો તેનું મૂલ કારણ
નિર્વેદ, (વૈરાગ્ય) દેવતા પરબ્રહ્મ. રસ શાસ્ત્રને જાણનાર શ્રેષ્ઠ કવીઓએ
રસથી રસની ઉત્પત્તિ કહીછે, તેઓના ગુણ પ્રગટ કરી સર્વ જણાવી દી-
ધાછે. રસનું વર્ણન કરવા વાળા એમ કહેછે કે શૃંગાર રસથી હાસ્યરસ
ઉપજેછે, અને કરુણ રસમાંથી રૌદ્ર રસનો ઉદય થાયછે એમ સારા સારા
કવીઓ માનેછે, તમેજ અશ્વત્થ રસમાંથી વીરરસ શૂર પુરુષોમાં ઉપજેછે, અને

વિભત્સ રસમાંથી શાંત અને ભયાનક રસ ઉપજેછે. હવે ચાર પ્રકારની વૃત્તિઓનું પ્રમાણ કહીએછીએ ત્રણ ત્રણ રસ પરસ્પર મળવાથી વૃત્તિનું એકે-કું નામ થાયછે. જે ઠેકાણે કરુણ, હાસ્ય, અને શૃંગાર એ ત્રણ રસ મળેછે ત્યાંહાં કૌશિકી વૃત્તિ થઈ એમ બતાવેછે. જ્યારે વીર, અમ્બુત અને હાસ્ય એ ત્રણ રસ મળે ત્યારે તે ભારતી વૃત્તિ થઈ એમ કહેછે. અને જ્યારે ભય, વિભત્સ, રૌદ્ર, એ ત્રણ રસ મેળા થાય ત્યારે આરભટિ વૃત્તિ પ્રગટ થઈ એમ કહે-છે. અમ્બુત, વીર અને રૌદ્ર એ ત્રણે રસો જ્યારે વરોવર મળી આવેછે ત્યારે એ સાત્વિકી વૃત્તિ થઈ એમ સારા કવિઓ કહેછે. એક રસમાં બે અથવા ત્રણ રસ મિશ્રિત થવાથી દોષ થાયછે તે દોષ પ્રમાણથી પ્રત્યનીક, નીરસ વીરસ, દુઃસંધાન, અને પાંચ દુષ્ટ એવીરીતે પાંચ પ્રકારનાં છે એમ મ્હોટા કવી-ઓ માનેછે, વિભત્સ રસમાં વીર અને શૃંગાર રસનું વર્ણન કરી કાવ્ય રચે તેમજ કરુણ રસની વચ્ચે રૌદ્ર રસનું વર્ણન કરે ત્યારે પ્રત્યનીક નામનો દો-ષ થાયછે, જે સ્થલને વિષે નાયક અથવા નાયકા એક વીજાના હૃદયમાં કપટ રાખીને આલિંગન કરેછે એવી રચનામાં નીરસ દોષ થયો એમ ઢાહ્યા પુરુષો કહેછે. ભોગ સંબંધી સુખમાં શોકનું વર્ણન કરે ત્યારે તે કવિતાના ભાવમાં વીરસ દોષ થયો એમ યુક્તિછે જે રચનામાં એક સ્થલે અનુકૂલ (ગમતું) અને પ્રતિકૂલ (અથી ઉલટું) બેય મેળા મળેછે ત્યારે દુઃસંધાન દો-ષ થયો એમ વિદ્વાન જનો કહેછે, જ્યાંહાં રસની ઇચ્છા નથી ત્યાંહાં રસિક કવિતાનું વર્ણન કરે તો પાંચ દુષ્ટ દોષ થયો એમ કવિતાઓના દોષ જાણના-ર ચતુર પુરુષો કહેછે. હવે રસોમાં પરસ્પર જે શત્રુ છે તે કહિયેછીયે, એવી શત્રુ દોષ વાળી કવિતાને સારા કવિઓ પ્રમાણ કરતા નથી, વિભત્સ રસ અને શૃંગારને માંહો માંહે હમેશાં શત્રુ ભાવછે, તેમજ વીર અને ભયાનક એ બન્નેને શત્રુ ભાવછે માટે એકઠા મળવાથી દુઃખ ઉત્પન્ન કરેછે, કરુણ અને હાસ્યની વચમાં હમેશાં શત્રુપણું રહેછે તેથી તે પણ પરસ્પર શત્રુજ છે. બુદ્ધિના સમુદ્ર રૂપ ચતુર કવીઓ આવા દોષવાળી કવિતાને ક્યારે પણ ર-

चतानथी, एवी रीते रसोना रंग, मूळ कारण, देवता अने रसोमांथी बनेली वृत्तिओनुं अनुक्रमे वर्णन कर्युं तेमज रसना दोष अने रसोमां परस्पर शत्रु-पणुं ते पण कह्युं. ॥ ७ ॥

॥ दोहा ॥

नव रसमें सिंगार बर ॥ सो हैं उभय प्रकार ॥

इक संयोग वियोग पुनि ॥ द्वै सिंगार निरधार ॥ ८ ॥

अर्थ. नवरसोमां शृंगार रस श्रेष्ठ अने सर्वोत्तमछे अने ते वै प्रकारनोछे एक संयोगशृंगार ने बीजो विप्रयोग शृंगार एवो विद्वानोनो निर्णयछे. ॥ ८ ॥

नहि संयोग सिंगारमें ॥ प्रेमहुको कछु नेम ॥

दंपति हिये बियोगमें ॥ रहे अखंडित प्रेम ॥ ९ ॥

अर्थ. संयोग शृंगारमां कांड पण प्रेमनो नियम नथी जेथी वै हृदछे तेमज विप्रयोग शृंगारमां स्त्री पुरुषनी जुदाइने लीधे परस्पर एकबीजाना हृदयमां अखंड प्रेम व्यापी रहेछे. ॥ ९ ॥

॥ अथ प्रेमनिरूपनभेद उल्लेखालंकार ॥ कवित्त ॥

सुधर संयोगी जन चातुकी पियूष धार ॥ बिरहि बिबेकी रंभा घनसार मानीहे ॥ मुकता सिकत जोगी मनमें छिपाय राख्यो ॥ विना भेद चाहें अहि कालकूट बानीहैं ॥ सागर या प्रेमस्वांत उरमे अजानहूँके ॥ पंकजके कोस मध्य परयो बुंद पानीहैं ॥ देखो यह बारहूँको जेसो गेह तेसी देह ॥ जेसी देह तेसो गुन प्रगट निसानीहैं. ॥ १० ॥

अर्थ. जेम वपैयो स्वाति रूप अमृतनी धाराने राखी रहेछे तेमज सु-

१ एक वस्तुने अनेक माणसो अनेक रीते समजे ते उल्लेखालंकार.

घड एवा संयोगी लोको प्रेम रूप अमृतने राखी रह्याछे, स्वाति बुंद प-
ड्याथी थएला कपुरने जेम केळ राखी रहीछे तेम विरही एवा विवेकी ज-
नो प्रेमने राखी रह्याछे, स्वाति बुंदमांथी थएला मोतिने जेम छीप छुपावी
राखेछे तेमज योगी लोको अमूल्य मुक्ताफळरूप प्रेमने मनमां छुपावी
रह्याछे, जेम सर्पना मुखमां पडेलुं स्वातिनुं बिंदु झेर थई रहेछे,
तेमज प्रेमना भेदने न जाणनार दंभी लोकोना हृदयमां रहेलो प्रेम तेवो-
ज थई रहेछे, सागर कहेछे के जेम कमळनी कळीमां पडेलुं स्वातिनुं
बींदु पाणीज रहेछे तेमज अजाण माणसना हृदयमां ऊपजेलो प्रेम
तेवोज थई रहेछे माटे जुवो के आ स्वातिना वर्षादना पाणीने जेवुं घर
मळेछे तेवुंज तेनुं स्थूळ बंधायछे अने जेवो देह बंधायछे तेवाज गुण
प्रगटेछे आ प्रत्यक्ष दाखलोछे. ॥ १० ॥

॥ दोहा ॥

प्रेम तत्व सत्ता सकल ॥ फेल रही संसार, ॥

प्रेम सधे सोई लहे ॥ परम जोतिको पार. ॥ ११ ॥

अर्थ. प्रेमना तत्वनी सत्ता सधळा संसारमां फेलाई रहेलीछे जे पुरुष
प्रेमनुं साधन करे तेज परब्रह्मना पारने पासे. ॥ ११ ॥

॥ सवैया ॥

जोग सध्यो अष्टांग कहाहे कहा, भयो वेद पुरानहि वांचे ॥

तीरथ व्रत कियोतो कहाहे कहा, गुन गान निरंतर नाचे ॥

देवन सेव करीतो कहा अरु, मंत्र अराध्यो कहा मन काचे ॥

सागर नागर ताइ वृथा सब, प्रेम प्रतीत परी वह साचे ॥ १२ ॥

अर्थ. अष्टांग योग साध्यो तोपण शुं? तेमज वेद पुराण वांचवाथी
पण शुं? तीर्थ तथा व्रत करवाथी पण शुंछे? गुण गाई हमेशां नाचवाथी

पण शुं थयुं? देवताओनी पुजा करवाथी शुंथयुं? मन काचुंछे अने मंत्र आ-
राधे तेथी पण शुं? सागर कहेछे के ए सघळी चतुराई एक प्रेम विना
निष्फळछे ते माटे जेओने प्रेमनी प्रतिति थईछे तेज आ दुनीयामां सा-
चाछे. ॥ १२ ॥

॥ दोहा ॥

प्रथम महा कवि जो भये ॥ रचे प्रेम रस ग्रंथ ॥

परि प्रकाश काहुन कह्यो ॥ प्रेम नेमको पंथ. ॥ १३ ॥

अर्थ. पेहेलां जे महा कवीओ थई गया तेओए प्रेम मय रसना अ-
नेक ग्रंथो रच्या परंतु कोइए प्रेमना नियमना रस्ताने खुल्लो कय्यो नहीं. १३

॥ अथ तस्यप्रयोजनं तोटकछंदे यथा ॥

शिव शेष गनंपति बानि गही ॥ अगमं उकती निगमं सुकही ॥

सनकादिक अंगिरसं संविता ॥ शुक नारदसे उशना कविता ॥

भृगुबालमिश्रं गी बसिष्ठ कवी ॥ रुषिराज रची बहु बानि

नवी ॥ इनहीं विध शंकर दत्त भये ॥ पुनि गोरख ग्रंथ रचे

सुनये ॥ कुल बल्लभ कीन अनेक कथा ॥ किय काव्य

सुरामहिनंद यथा ॥ अमरादिक के सुर भाष कहि ॥ पुनी

केउ कवी ब्रज भाष ग्रही ॥ तुलसी अरु सूर कबीर कये ॥

कवि केशव आदि अनेक भये ॥ उन पूरन प्रेमसु ग्रंथ किये ॥

परिप्रच्छन भेद छिपाइ दिये ॥ परकास महंत कहंत नही ॥

सब जान गये मनहींके महीं ॥ घट पूरन प्रेम हले न डुले ॥

हम तुच्छ भरे उभटंत छले ॥ उन कारन बुद्धि यथा कहियें ॥

सुरता कछु चूक परी सहियें ॥ १४ ॥

शिवजी, शेष, गणपति, एओए वाणीनुं ग्रहण करी वेदना भेदवाळी अने गम न पडे एवी उक्तिथी घणा ग्रंथो रच्या. तेमज सनकादिक अंगिरां, सूर्य, शुकदेव, नारद, शुक्राचार्य, भृगु, वाल्मिक, शृंगी, वसिष्ठ, विगेरे म्होटा कवीओ तथा ऋषीओए विविध विषय वाळी कविताथी घणाक ग्रंथो रच्या. एज प्रमाणे गुरुदत्तात्री अने शंकराचार्य ते पछी गोरख एओए पण नवा ग्रंथो रच्या, तेमज बल्लभ कुळना गुंसाइओये अनेक प्रकारनी कथाओ रची, रामानंद स्वामीए पण यथा बुद्धि कविता रची, केटलाएक कवीओए देवतानी वाणी एटले संस्कृत भाषा कही ते पछीना केटलाएक कविओए ब्रजभाषा ग्रहण करी. तुलसीदास, सुंदरदास, कबीरजी, केशव विगेरे घणाक कवीओ थइ गया तेओए परी पूर्ण प्रेमथी सारा ग्रंथो रच्या; एओए ग्रंथो तो रच्या परंतु गुप्त भेद छुपावी दीधो कारणके म्होटा पुरुषो प्रकाश करता नथी सर्व मनमाने मनमांज समजी रहेछे. पाणीथी पूरण भरलो घडो हलतो नथी तेम छलकतो पण नथी, तेमज तेओ प्रेमथी पूर्ण हता माटे छलक्या नहीं, ने हुंतो अपूर्ण घडानी पेठे छली गयोछुं. ए कारणथी जेवी म्हारी बुद्धिछे तेवुं कहुंछुं जेथी वांचनाराओए म्हारी पडेली चुकने क्षमां करवी. ॥ १४ ॥

॥ दोहा. ॥

घट बढ पद गुरु लघु बरन ॥ उक्ति जुक्तिको भेद, ॥
मित सोधि सुध कीजियें ॥ कवि मत करहु निषेद. ॥१५॥
अर्थ. आ ग्रंथमां घटतां वधतां पद, गुरु लघु अक्षरो अने उक्ती अने युक्तीना भेदोने हे? मित्र कवीओ, शोधोने शुद्ध करजो पण निषेध करशो नहीं. ॥ १५ ॥

प्रेम पंथ अति अगमहें ॥ निगम सराहत जाहि, ॥
सुरत निरतसैं सोधवो ॥ सुगम न जानो ताहि. ॥ १६ ॥

अर्थ. प्रेमनो मारग अति अगम्य एटले गम न पडे तेवोछे, अने जे-
नुं वेद पण वखाण करेछे, तेने प्रीतिथी सारी दृष्टी वडे गौतवो; कारण के
ते सुगमछे एम जाणवुं नही. ॥ १६ ॥

॥ अथ भेदकातिशयोक्ति अलंकार ॥ सर्वैया ॥

अंबरतें अति ऊंचि वहे अरु; ऊंडि रसातलहूतें अथारी,
तूहिनके गिरतें अति सीतल; पावकतें अति जारन हारी, ॥
मारहुतें कटु मीठि सुधाहुतें; झीनि अनुतें सुमेरतें भारी, ॥
जानत जान अजान न मानत; सागर बात सनेहकि न्यारी.
॥ १७ ॥

अर्थ. प्रेमनी बात आकाशथी उंचीछे, अने रसातलथी उंडीछे, बरफ-
ना पहाडथी अती थंडि, अग्निथी अति बाळनारी, झेरथी कडवी, अमृतथी
पण मीठी, अणुथी झीणी, अने मेरु पर्वतथी म्होटी अने भारेछे, तेने जाण-
नाराज जाणेछे अने अजाणने मालम नथी माटे सागर कहेछे के स्नेहनी
बात जूदीजछे. १७ ॥

॥ दोहा ॥

नासत भासतहैं जगत, सोधो सकल विवेक ॥

प्रेम प्रकासत तासु मन, आसत प्रगट अनेक. ॥ १८ ॥

अर्थ. सर्व प्रकारना विवेकथी विचार करी जोशो तो आ जगत नाश
वालुंछे एम भांसेछे पण जेना मनमां प्रेमनो प्रकाश थायछे तेने सत्यतानी
अनेक प्रकारे आस्था उपजी आवेछे. ॥ १८ ॥

॥ अथ जातिस्वभाव अलंकार ॥ सर्वैया ॥

वेद कितेव अरुझ रहे सब, ओर वृत्ती बरतंत सनेही ॥

१ भेद पाडीने जे घणुं देखाडवुं ते भेदकाति शयोक्त्यलंकार.

देह दशा परकों परखे वह, बेपरवाहि फिरंत विदेही ॥
 पार लहेतो लहे परिव्रह्मको, शेष महेश न पावत जेही ॥
 सागर नासत भासतहे जग, प्रेम प्रकासत आसत येही. ॥
 ॥ १९ ॥

अर्थ. आखुं जगत वेद अने किताबमां गुंचाइ रखुंछे पण जे प्रेमीछे ते बीजीज रीते वर्त्तेछे, तेनी देहनी दशाने तो बीजो कोण परिक्षा करी शके? केमके ते प्रेममां विदेही थईने बेपरवाई फरेछे. जे परब्रह्मना पारने शेषनाग तथा शंकर विगेरे पण लेइ नथी शक्या; ते परब्रह्मना पारने लेवो होय तो आ प्रेमी लेइ शके, सागर कहेछे के जगत नाशवंत भासेछे पण तेमां जे प्रेमनो प्रकाशछे तेज साची आस्था छे. ॥ १९ ॥

॥ दोहा ॥

याहीकी जाने जुगति, विविध भेद बिस्तार॥

रसिक राधिका कृष्णको, बरनों कछुक बिहार. ॥२०॥

अर्थ. आ प्रेमनी गतिना जूदा जूदा भेदोने विस्तारथी जाणनार रसिक जे राधाकृष्ण तेनो जरा बिहार वर्णवुंछुं. ॥ २० ॥

॥ गाहा ॥

ग्रंथा गम गति गहियं ॥ ब्रह्मा स्तुती भेद रस भाषं ॥

परथम प्रेम प्रसंगे ॥ द्वितिय प्रवीनसागरो लहरं. ॥२१॥

अर्थ. ग्रंथनी गति अगम्य जाणीने ब्रह्माजीनी स्तुति तथा नवे रसोना भेद कह्या. प्रेमना प्रथम प्रसंगथी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ बीजी लेहेर संपूर्ण थइ. ॥ २१ ॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे ब्रह्मा स्तुति नवरस प्रेम निरूपनं नाम द्वितीया लहरि समाप्ता. ॥ २ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजी राज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां द्वितीय स्तरंगः समाप्तः

॥ अथ राधाकृष्ण युगल स्वरूप बरनन यथा ॥ दोहा ॥

ब्रजमें राधाकृष्णजू, रच्यो सुरस सिंगार ॥

सोबरनन अब करतहौं, जाहि जपत संसार. ॥ १ ॥

अथ टीकां कारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद भुजंगी ॥

करी राधिका केशवे प्रेम क्रीडा, शिखे सांभलें तेहनी जाय पीडा ॥

धरी नम्रता भाव छंद भुजंगे, कह्यो तेहनो भेद नीजे तरंगे ॥ १ ॥

अर्थ. राधाजी अने श्रीकृष्णे क्रीडानी वखतमां वृजमां सारा रसवाळो
शृंगार रच्यो तेज शृंगारने आखुं जगत जपेछे तेनुं वर्णन करुंछुं. ॥ १ ॥

रमन राधिका कृष्णको, प्रेम सहित संयोग ॥

सो उरमें रहियें सदा, जाहि जपत तिहु लोग. ॥ २ ॥

अर्थ. जेने त्रिलोकी जपेछे एवं राधाकृष्णनुं रमण अने प्रेम सहित
संयोग अमारा हृदय कमळमां हमेशां रहो. ॥ २ ॥

॥ अथ जाति स्वभाव अलंकार ॥ कवित्त ॥

दोउ नेनां नेन रूप देखत अघात नहिं; ॥

दोउ मन मेल मानौं एक मन कीनेहैं, ॥

आसन सुखासनपैं आनंद उमंग रागें; ॥

जैसें रतीनाथ रती प्रेम मद पीनेहैं, ॥

आनन दुहूकी शोभा बरनी न जाय मानों; ॥

जाकी छवी देखें शशी भान छबि हीनेहैं, ॥

નંદ નંદ સાગર સુનાગર પ્રવીન રાધે; ॥

વૃંદાવન કુંજમેં સિંગાર રસ ભીનેહૈ. ॥ ૩ ॥

અર્થ. બને જણ એક બીજાના નેત્રથી રૂપ જોતાં તૃપ્ત થતાં નથી તેમજ બને જણે પરસ્પર મન મેલવીને એક મન કર્યું છે, જેમ પ્રેમ રૂપી મદીરાનું પાન કરીને રતિ તથા કામ દેવ શોભે તેમ આસન અને સુખ કારક પલંગ ઉપર આનંદ અને ઉમંગથી વિરાજેલાં રાધા અને શ્રીકૃષ્ણ શોભે છે, વેયના મુસ્વાવિંદની શોભા વર્ણવી જાતિ નથી, જેની કાંતિ જોયાથી ચંદ્ર તથા સૂર્યની કાંતિ મંદ ભાસે છે, સાગર કહે છે કે ચતુર એવા નંદના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ અને સર્વ કલામાં પ્રવીણ રાધાજી એ બને જણ વૃંદાવનના લતા મંડપમાં શૃંગાર રસથી ભીંજાણાં ક્રીડા કરે છે. ॥ ૩ ॥

॥ અથ ઉત્પ્રેક્ષાલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥

મોર કિરીટ લસેં વર રાધેકેં; રાધેકેં શશિ પ્રસૂત મનીકો ॥
વાતજકો મદ સ્યામકે ભાલમેં; સ્યામની ભાલ જરાવકો ટીકો
કાનન કુંડલ કાન્હ વિરાજત; કાન્હ પ્રિયા તરુના અતિનીકો
અંકમે સોહે મયંક મુખી મનું; વારદમેં શશિ સારદહીકો. ૪

અર્થ. મોર મુગટ રાધાવર જે શ્રીકૃષ્ણ તેને શોભે છે, અને રાધાજીના મસ્તકમાં મળી જડિત્ર શિર ફૂલ શોભે છે, શ્યામ સુંદર જે શ્રીકૃષ્ણ તેના કપાળમાં કસ્તૂરીનું તિલક શોભે છે અને શામનીજી જે રાધાજી તેના કપાળમાં જડિત્ર ચાંડલો શોભે છે, શ્રીકૃષ્ણના કાનમાં કુંડલ ચલકે છે, અને તેની પ્રિયા જે રાધા તેના કાનમાં શોભાયમાન તરુના (હુમલાદાર ફાલ) ફાલકે છે, એવી રીતે શ્રીકૃષ્ણના ચોળામાં વેઠેલાં, ચંદ્રમુખી જે રાધિકા તે જાણે મેઘની કાઠી ઘટામાં શરદ ક્રતુનો ચંદ્ર શોભતો હોયને? તેમ શોભે છે. ॥ ૪ ॥

૧. એક વસ્તુની સંભાવના કરવી તે ઉત્પ્રેક્ષાલંકાર.

॥ कवित्त. ॥

राधे मुख चंद ताकों चाहत चकोर जैसें; ॥
 नयन सरोज ताकों चाहत अलीन ज्यों, ॥
 अधर पियूष ताकों चाहत फनिंद जैसें; ॥
 सघन सुकेश ताकों चाहत शिखीन ज्यों, ॥
 कर्क कन रद ताकों चाहत सुकीर जैसें; ॥
 कुच हेम पुंज ताकों चाहत कृपीन ज्यों, ॥
 राजी सुरसरी ताकों चाहत भगीरथ ज्यों; ॥
 त्रिबल त्रिवेनी सो प्रवीन चाहे मीन ज्यों. ॥ ५ ॥

अर्थ. राधिकाना मुख रूपी चंद्रने चकोरनी पेटे, तेना नेत्र रूपी कमलने भमरानी पेटे, अने तेना अधरामृतने सर्पनी पेटे, तेना केश रूपी मेघने मोरनी पेटे, दांत रूपी दाडिमनी कळीओने पोपटनी पेटे, स्तन रूपी सोनाना पर्वतने लोभीयानी पेटे, रोम राजी रूपी (रूवांटानी बारीक पंक्ती) गंगाने भगीरथनी पेटे, त्रिवली रूपी त्रिवेणीने माछलांती पेटे, रसिक शीरोमणी श्रीकृष्ण चाहेछे. ॥ ५ ॥

॥ सवैया ॥

कुंज गली बन जेवो तज्यौ अरु, बैठ रहे गिरिसैं गिरधारी॥
 नेननिकी छवि बक्र निहारबो, सोगति नेननिसैं भइ न्यारी
 टेढो किरीट खुली अलके सोइ, आपनसैं सब सूधी बिसारी
 औरनसैं मुसके नहिं मोहन, कीनिं भली ब्रषभानु दुलारी. ६

अर्थ. वननी कुंज गलीओमां जावुं आवुं छोडिने गिरधारी पहाड उ-
 परज बेठा रहेछे, नेत्रनी छवि अने चपळताथी टेहेडुं जोवानी गति हती

ते आख्योथी म्यारीज थई रहीछे, भृगुटी उपर बांकी मुगट राखवो, छूटा केश राखवा, ए सर्वनी शुद्ध भूली गयाछे, अने बीजी स्त्रीयोथी जरा पण मरकता नथी, वृषभानुनी पुत्री राधानेज श्रेष्ठ करीछे. ॥ ६ ॥

॥ यथा संख्या लंकार ॥ कवित्त. ॥

केश भोहें तम चाप व्याल शशी मध्य भृंग; ॥

चीतवें तुरंग बह्यो खग जैसें पूरहें, ॥

नेन अरु नासा कंज चंप कली मीन कीर; ॥

सुर माधुरोसो किधों कोकिला मयूर हैं, ॥

अधर रद नली ललित कली सुधा मार; ॥

ग्रीवा सों कपोत किधों कंचनकी चूरहें, ॥

कुच कटी करी हरी हरी शृंग हरी जुरी; ॥

राधाजू प्रवीन माधा मिलबो जरूरहें. ॥ ७ ॥

अर्थ. जेना केश अने भृकुटी, घाटा अंधारा जेवा अने धनुष जेवीछे, तेमज सर्प जेवा अने पूर्ण चंद्र बिबमां भमरो पांख पसारिने वेठो होय एवी अनुक्रमे दीसेछे, अने जेनां कटाक्ष वाजमां आवेला घोडा जेवां तेमज उडता पक्षी जेवां चपळछे. जेनां नेत्र अने नासिका कमळ जेवां अने चंपानी कळी जेवी तेमज साछलां जेवां अने पोपटनी चांच जेवीछे, जेनी मधुर अवाज कोयल अने मोरना जेवोछे, जेना होठ अने दांत कमळ अने डोलरनी कळीयो, तेमज अमृत अने दाढमनी कळीयो जेवाछे. जेनी डोक होलानो कंठ अने सोनानी चूडी जेवीछे. जेना स्तन अने कटि, हाथीना कुंभस्थल जेवां अने सिंहनी कटि जेवी तेमज पर्वतनां शिखर जेवां अने सोनानी बेली जेवीछे, एवां जे रसिक राधाजी तेने हे? मायव, जरूर मळवुं जोड़ए. ॥ ७ ॥

॥ પૂર્ણોપમાલંકાર ॥ કવિત્ત. ॥

કંજસે અરુન રંગ પાય ઘડુ નીકે અતી,
 હંસ ગતી જેસી ગતિ મંદ દેખી મોહિયેં ॥
 સિંહ કટી જેસી કટી છીન સુખ પ્રભા માન,
 કરી કુંભસેં કઠોર કુચ વર દોહિયેં ॥
 અંબ નવ પલ્લવસેં કોમલ અધર પાન,
 મીન જેસે ચપલ દ્રગ જાવક નિચોહિયેં ॥
 બેની વિષધર જેસી જાહિકી સરલ શ્યામ,
 એસી રાધે રાધેનાથજૂકે ઊર સોહિયેં. ॥ ૮ ॥

અર્થ. જેના કમલ જેવા લાલ કોમલ અતિ શોભાયમાન પગલે જે-
 ની હંસના જેવી ધીમી ધીમી ગતિ છે તે જોતાં જ મોહ થાય. જેની સિંહના
 જેવી પાતળી સુંદર કેડ છે, જેના હાથીનાં કુંભસ્થલ જેવાં કઠણ અને ઊં-
 નત સ્તન છે, જેનાં આંબાના કોમલ નવપલ્લવ જેવા હોઠ અને તેવી જ હથેલી-
 ઓછે, જેનાં માછલી જેવા ચપલ ને અલતા જેવાં લાલ નેત્ર છે, જેનો સર્પ
 જેવો સરલ અને કાઠો ચોટલો છે એવાં જે રાધાજી તે રાધાનાથ જે શ્રીકૃ-
 ણ તેના સ્વોલ્લામાં શોભે છે. ॥ ૮ ॥

॥ અથ સમસ્યા ભેદ ॥ સવૈયા ॥

એક ભરૂં વિપરીત ગતી યહ પૈ, દધિ કંજકે મધ્ય સમાનો ॥
 હાલમકૌં બિનુ અંગ ઘુગે શુક, ઇંદુષતેં છિતિપેં ઠહિરાનો ॥
 અંબુજકે વિકસે ઊલટેં તિમિ, દ્વંદ્વતેં અંબુ ધુનીસેં બહાનો ॥
 લોચન રક્તકિ બાનિ કપોત રટે, બિન આસ્ય અહીસેં બંધાનો १

૧. વાચક, ધર્મ, ઉપમેય અને ઉપમાન એ ચારે જેમાં આવે તે પૂર્ણોપમાલંકાર.

अर्थ. एक एवी अवळी गति थड जे आ दूधनो समुद्र कमळनी वच्चे समाइ गयो एटले दूधना दरीयारूपी स्तन हाथ रूपी कमळमां समाइ गयुं, दाडिमनी कळीओने चुगवासारु वगर अंगवाळो पोपट चंद्र विंवनी सरहद उपर ताक्यो एटले दाडिमनी कळीओ जेवा दांतने चुगवासारु नासिकारूप वगर अंगवाळो पोपट चंद्र रूपी मुख उपर ताकी रह्योळे. खीलेला कमळमां उलटेली बे माछलीयोमांथी प्राणीनी नदी वेहेवा लागी एटले कमळ सरखी आंख खीलवाने लीधे माछलीओ सरखा चपळ डोळाओमांथी आंसुरूपी नदी चालवा लागी, वगर मोढावाळा सापथी विंटाएलो होलो कोयलना जेवी वाणी बोलवा लाग्यो. एटले वगर मोढाळा साप रूपी चोटलाथी विंटाएलो होलारूपी कंठ कोयलना सरखी वाणी बोलवा लाग्यो. ॥ ९ ॥

अंतरलापिका ॥ कवित्त ॥

कनकके आदि मध्य कंचनकी नीकी छवि,

उरग घिसात पात नाहिं तिल मातहे ॥

कंद्रपके मध्य पुनि अंतहि अनंग लखि,

ललक लजात जलजात मिलजातहे ॥

सुंडाल प्रथम अरु द्वितीय दुरद सुनि,

सेवत अरन्य पिक सीसुन सिरातहे ॥

तरुनीके अग्र अरु पाछेही ललन पेखि,

सागर पियुष कुंभ प्रभाहु न पातहे. ॥ १० ॥

अर्थ. कनक (सोनू) नो पेहेलो अक्षर एटले कअने कंचन (सोनू) नो मध्य एटले च (कच) एटले राधाजीना चोटलानी सरस छवी जोडने काळो नाग तेनी वरोवरी करवा सारु जमीन उपर घसडाया करेछे परंतु तल मात्र तेनी तुल्यता पामी शकतो नथी. कंद्रप (कामदेव) नो वच्चेनो वर्ण द्र,

અને અનંગ (કામદેવ) નો છેલો અક્ષર ગ એટલે તેનાં દ્રગ જે નેત્ર તેની શોભા જોડીને લલકતાં કમલ લાજથી સંકોચાય છે. સુંડાલ (હાથી) નો પ્રથમ સુ, ને દ્વિરદ (હાથી) નો વીજો ર એટલે તેનો સુર સાંભળી કોયલ પોતાનાં વચ્ચાં છોડીને જંગલમાં વસે છે. તરુની (સ્ત્રી) નો પેહેલો ત, અને લલન (સ્ત્રી) નો છેલો ન એટલે તેનાં સ્તનની શોભાની વરોવરી અમૃતના કલશ પળ પામી સકતા નથી. ॥ ૧૦ ॥

॥ સવૈયા ॥

સેજ વિનોદ સમૈં અલિ ચૂકિકેં, વામસેં શ્યામ કછૂક ગયે વદ
ભોંહ ચઢાય રહી સતરાય, દુહૂં દ્રગ આય વહે મનું વારદ ॥
માનહિ માન પ્રવીન પ્રિયા તવ, જાન અજાન ભયે મદિરામદ
લાલ વિહાલ બિલોકિ સુવાલ, કિયે તિહિ કાલ રસાલ રદ
છદ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. સરખી કહેછે કે સહજ આનંદના વચ્ચતમાં ચૂકથી શ્યામ સુંદર શ્રીકૃષ્ણ રાધાજીને કાંઠક દુઃખ લાગે એવું વચન કહિગયા તેથી કરી ભૂકુટી ચઢાવીને રાધાજી રીસાઈ રહ્યાં તેમજ તેના બે નેત્રમાંથી જાણે વરસાદ વરસતો હોયને? એવી રીતે આંસુ વેહેવા લાગ્યાં. એવું જોડીને માનવાળાં રાધાજીનું માન રાખવાસારુ મથ પીનારની પેટે જાળતા છતા પ્રેમને લીધે અજાણ થયા, આવી રીતે શ્રીકૃષ્ણને બે હાલ જોડીને સુંદર વાળા રાધિકાએ તેજ વચ્ચત કૃષ્ણના હોઠનું ચુંવન કરીને રસાળ કર્યાં. ॥ ૧૧ ॥

॥ દોહા ॥

મુકુર ગેહ ચિહુ દિસ જટે, કીર્ની જોત ઉદ્યોત ॥

વિના નેહસૌં વારિ વિચ, દીપક જરિવો હોત. ॥ ૧૨ ॥

અર્થ. ઘરમાં ચારે તરફ કાચના અરીસા જડયા છે તેમાં તેજનો પ્ર-

काश करवाथी तेनुं प्रतिबिंब एवुं शोभेछे के जाणे वगर तेलनो दिवो
बारीवच्चे बळतो होयने? ॥ १२ ॥

॥ कवित्त ॥

बेठी वृषभान सुता साजिकें सिंगार सार,
सिषन सुधार रस बात करबो करे ॥
सोहन खवाय लाख सोह मे दिया अनंत,
बनी ठनी उठी पंथ पेड परबो करे ॥
नंदलाल वेग लाइ लाखन उपाय करी,
देखीयेजु साम डग मग भरबो करे ॥
ग्रहिके किवार ठाडी होरही नवोढा नारि,
बिना नेह बारी बीच दीप जरिवो करे ॥ १३ ॥

अर्थ. एक सखी आवीने श्रीकृष्णने केहेवा लागीके हे? नंदलाल,
केश गुंथी शृंगार सजीने बेठेलां वृषभानुनी पुत्री राधाजी रसनी बातो
करतां हतां, तेने में घणा सम देइ तेमज लाखो सम खवरावी तम पासे
आववानी विनंती करी, तेथी तेणे बणीठणी उठीने रस्ते कदम भरवा
मांडयां, तेने लाखो उपाय करी जलदी लावीछुं माटे हे? शामसुंदर, जुवो
ए मार्गे धीमां धीमां डगलां भरतां आवेछे, एम कही दासी तथा श्रीकृष्ण
जुवेछे तेठली वारमां तो नवोढा राधाजी कमाड झालीने उभां थइ रह्यां
ते जाणे वगर तेलनो दिवो बारी वच्चे बळेछे. ॥ ११ ॥

बिछुवा अनोट पाय जेहर जराव जरी,
नूपुर झनंक पाय घुघरि घनी घूरे ॥
कटि छुद्रघंटिका कीसोरीके बिराजमान,
सोहत हमेल हार चुकि हियमैं परे ॥

कंठ कंठमाल औ रसाल बालहिकों राजे,
बिंदु भाल लाल मुख प्रभा शशीकी हरे ॥
चिर ओढे राधे शिश फूल नंग जोत होत,
बीना नेह बारी बीच दीप जरिवो करे. ॥ १४ ॥

अर्थ. आंगळीयोमां अणवठ वींछीया अने पगमां जडिन्न पगपान पेयींछे ते उपर झम झमतां झांझरनी बारीक घुघरीओ गाजी रहीछे, तेमज वारिक घुघरीओवाळी कटीमेखळा किशोर अवस्थावाळी राधाजीनी केडे शोभेछे एटलुंज नहीं पण हमेल तथा हार पेहेयींछे, छाती उपर अमल्य नंग दार चोकी झळकी रहीछे, कंठमां पेहेरेली माळा रसिक बाळाने घणीज शोभेछे, कपाळमां लाल बिंदि धारण करीछे, तेथी तेनुं मुख चंद्रनी कांतिने पण हरेछे. लिलांबरचीर ओढेलुंछे, मस्तक उपर धारण करेल शिर फूलमानां लाल नंगनी जोत एवी दीसेछे के जाणे वगर तेलनो दीवो बारी वच्चे वळतो होय नहीं? ॥ १४ ॥

॥ अथभ्रमा लंकार विभ्रमहाव ॥ सर्वैया ॥

सांझ समे हुलसे मन आवत, गाइन संग बने गिरधारी ॥
डीठ परचो वृषभानुं सुता मुख, धायके आय चढीजु अटारी ॥
गेल गहे ग्रहकाहुनकी ग्रह, नंदकि गेल रही ढिग न्यारी ॥
ले लकुटी अधरान बजावत, बेनसु धेनकी हांकन हारी. १५

अर्थ. सांझनी वखते मनना हुलासथी बनीठनी गीरधारी गायोनी साथे व्रजमां आवेछे, तेटलामां दोडीने मेडी उपर चढीगयेला वृषभानुनी पुत्री राधिकानुं म्होदुं देखतांज विभ्रम थएला श्रीकृष्ण, पासेनी नंदरायजीनी गलितो एक तरफज रही गई अने बीजाना घरनी गलि तर-

फजवा लाग्या, तेमज लाकडीने होठ उपर धरीने वांसळीनी पेठे वजावा
लाग्या, अने जे वांसळी हती तेने लाकडीने ठेकाणे गायो हांकवाना का-
ममां लगाडी दीधी. ॥ १५ ॥

॥ कुंडलिया ॥

गने ब्रषा कन उडगननि पारावार किलोल ॥

बृच्छहि भार अढारके, कनक सैल सम तोल ॥

को तोल करे गिरधातनको, कोउ पार लहे वृछ पातनको ॥

दधि बाज उडगन बुंद गने, हरिको गुन सोन सबै वरने १६

अर्थ. वरसादनां विंदु, आश्माननां तारा, समुद्रनां लोढ, अढारभार
वनस्पतिनां पांढडां ए सर्वनी संख्या, तेमज मेरु पर्वतनां तोल, ए सर्व न
करी सकाय. एमछे तोपण कोइ सात धातु वाळा मेरुनां तोल करी सके;
तेमज वृक्षनां पातरांनी संख्या करी सके; कोइ समुद्रना लोढ, अश्मानना
तारा, ने वरसादनां बुंदने गणे ते पण हरीना सघळा गुणने वर्णवी सके
हीं. ॥ १६ ॥

॥ अथ दूजो भेद उल्लेखा लंकार ॥ कवित्त ॥

बेननकी बागेस्वरी नैननकी एन बधू,

मेननकी एन सुख देनकी चिंतामनी ॥

ताननकी सिंधु अभिमाननी जुधेश बंधू,

अंग अंग सोहे दुति चंचलाई दामिनी ॥

गोननकी हंस मुख जौननकी चंद अंस,

टोननकी कारनसु देखियेजुं कामिनी ॥

सुनो नंद नंद प्रभा कहांधों वताय कहौं,

भायें न नीहारे वह भवजूकी भामिनि ॥ १७ ॥

અર્થ. સરસી કહેછે કે હે? નંદલાલ, વચન બોલવામાં સરસ્વતી જેવી, આંખોની નમણાઈમાં મૃગલીજેવી, તથા કામદેવના સ્થાન જેવી, સુખ દેવામાં ચિંતામણી જેવી, ગાયન ગાવામાં સમુદ્ર જેવી, અભિમાન રાખવામાં દુર્યોધન જેવી, તેમજ અંગેઅંગની કાંતિ તથા ચપલતામાં વીજળી જેવી, ચાલવાની ગતિ કરવામાં હંસ જેવી, અને મુખની શોભામાં ચંદ્રનાં કીરણ જેવી, જાદુ વિદ્યાના કારણ રૂપ, એવી રાધા નામની કામનીની શોભા હું ક્યાંહાં સુધી વર્ણવી કહું? પણ તેને જોયાથી શંકરની સ્ત્રી પાર્વતી પણ નજરમાં આવે નહીં. ॥ ૧૭ ॥

॥ અથ ઉત્પ્રેક્ષા અલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥

સાજ સિંગાર ચઢીહે ઝરોંચન, ઠાઢિહે ખાનુ સુતા સુષદાઈ ॥
હારનકે દબિ ખારનસેં કુચ, દોડન પાંડ મનોં લઘુતાઈ ॥
ચૂરન ખાર ઉતારિ મનોં, મનમથ્થન હથ્થ કિયે સુઘટાઈ ॥
સોહતહે ત્રિવલી સુમનોં કચકે લચકે કટિ હે દરકાઈ ॥૧૮॥

અર્થ સુખ દેવાવાળાં વૃષખાનુની પુત્રિ રાધાજી સળગાર સજી ઝરો-
ચા ઉપર ચઢીને ઉભેલાંછે, તેણે પેહેરેલા હારના ખારથી દબાઈને બને ઊં
જાણે નાજુકતાઈ ધરી હોયનૈ? એવાં દીસેછે, ચૂડીયોના ખારથી નમેલા
તેના વે હાથ તો જાણે કામદેવે સંઘેડે ચઢાવી સુઘડતાઈથી બનાવેલા
હોયનૈ? એમ જણાયછે ને વઢી પેટ ઉપર ત્રિવલી શોભેછે અને કેશ તથા
સ્તનના લચકવાથી તેની પાતળી કંઠ લલક રાતી હોયનૈ? એમ
દીસેછે. ॥ ૧૮ ॥

॥ અથ આંતિમાન અલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥

કરિ મંજન અંજન નીલ નિચોલન, ભૂષન ભૂષિતહે તનમેં ॥
અંધિયારિ નિશા અલિ સંગ લિયે, વ્રજરાજહુપેં જુચલી બનમેં ॥

दुतिदामिनि देखि सिखी हुलसे, मुख चंद प्रकास चकोर नमें॥
सूनि नूपुर बाल मराल धसे, सु लगीहैं कुलाहल कुंजनमें १९

अर्थ राधाजीए स्नानकरी आंख्योंमां काजळ सारी निलावर चौर तथा
चोळी पेहेरी वारे अंग घरेणाथी शणगार्या, अने अंधारी रातनी वखते
सखीने साथे लेईने ब्रजराज जे श्रीकृष्ण तेने मळवा सारु वनमां चाल्यां
ते वखते तेनी बीजळीना जेवी कांति जोइने मोर हुलास पास्या, चंद्र
जेवा शोभीता मुखनो प्रकाश जोइने चकोर पक्षीनां टोळां सामे नमी
आव्यां; एटलुंज नहीं पण पगमां पेहेरेलां तेनां झांझरनो झमकार सांभ-
ळीने हंसनां बच्चां धसवा लाग्यां; तेथी करी आखा वनमां कुंजें कुंजें
कोलाहल अवाज थड रह्योछे. ॥ १९ ॥

॥ अथ जाति स्वभाव अलंकार ॥ सर्वैया ॥

शेष महेश मुनेश सुकेशसें, ध्यान हमेशहि तो गुन गावे ॥
ब्रह्म सनंक सनात भृगू, बगदालिभ नारद स्वप्न न आवे ॥
बालमि शृंगिय शक्र शशी रवि, बासर रेंन तु चित्तमें लावे ॥
येंसिय आठ तेतीस नवं अरु, द्वैदस पार अग्यारन पावे २०

अर्थ. शेष, शंकर, मुनीश्वरो अने शुकदेवजी सरखा पण ध्यान धरी-
ने हमेशां तमारा गुणो गांयछे, ब्रह्मा, सनक, सनातन, भृगु, बगदालिभ,
अने नारद सरखाना तो सोणामां पण आवता नथी, बालमिक. शृंगी,
इंद्र, चंद्र अने सूर्य सरखा रात्रि दिवस चितवन करीने चित्तमां लावेछे,
अठ्याशी हजार ऋषी, तेन्नीश करोड देवता, वार सूर्य, अगीयार, रुद्र वि-
गेरे पण तमने पामी शकता नथी. ॥ २० ॥

॥ दोहा ॥

हरि गुनसो सागर भर्यो, कवि कपोतकी चंच ॥

पियत न खूटे प्रेम पय, यातें बरन्यो रंच ॥ २१ ॥

अर्थ. हरीना गुण रूपी समुद्र भयोछे, तेतुं प्रेम रूपी अमृत सरखुं पाणी, होलानी चांच जेवा कवीना मुखवते पीवाथी खूटे एम नथी माटे आ जगोए रंच एठले थोडुंज वर्णन कर्युछे. ॥ २१ ॥

॥ अथ मन सिच्छा ॥ कवित्त ॥

छारसम काया सब माया धूम छाया जेसी,

तमो गुन तजरे तूं तजि देबो गारीको ॥

तजदे बडाई तूं आदर अनादर तज,

तज शोक मोह चिंता झूठ नेह नारीको ॥

तप जप दान पुन्य बिनाकिये बेठ रह्यो,

जानत न तेरे सिर दंड दंड धारीको ॥

अहो मन मूढ तोसों कहा कहूं बेर बेर,

राखरे भरौंसो एक कुंजके बिहारीको. ॥ २२ ॥

अर्थ. शरीर राख समान नाशवानछे अने संघळी माया धुवाडा तथा

छाया जेवी मिथ्याछे. माटे तमोगुण तजीने गाळ्यो देवानी टेव छोडीदे

तेमज म्होटाइ, आदर, अनादर, शोक, मोह, अने चिंता विगेरे दुर्गुणो

तजीने स्त्रीयोनी जुठो स्नेह छोडीदे, अने तप, जप, दान, पुन्य कर्मा

वगर वेठूं रहेछे ते जाणतुं नथी जे तारा उपर दंड धरनार यम राजानो

दंड पडथे! हे! मूर्ख मन, तुंने वारे वारे शुं कहूं हवेतो एक कुंज बिहारी

श्रीकृष्णनो भरोसो राख्य, के जेथी तारुं कल्याण थाय. ॥ २२ ॥

॥ दोहा ॥

पार नपावत शेषसैं, सहस उभैं जिहि रस्त ॥

प्रेमहुंसैं परसन रहो, रसिक राधिका कृष्ण. ॥ २३ ॥

अर्थ. जेनें वे हजार जीभोछे एवा शेष सरखा प्रण जेना पारने पामी
शकता नथी त्यारे हुंतो कोण मात्र, माटे हे? रसिक राधाकृष्ण, केवळ
प्रेमथीज म्हारी उपर प्रसन्न रहो. ॥ २३ ॥

॥ गाहा ॥

मुक्ति जुक्ति रति दाता ॥ रसमय रूप राधिका कृष्ण ॥
बरनन प्रेम प्रकासे ॥ तृतीय प्रवीन सागरो लहरं. ॥ २४ ॥

अर्थ. मुक्ति युक्ति अने प्रीतिना दातार, रस मय जेनुं रूपछे एवा रा-
धाकृष्णना प्रेमना प्रकाशनी साथे प्रवीणसागर ग्रंथनी आ प्रीजी लेहेर
समाप्त थई. ॥ २४ ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे राधाकृष्ण युगल स्वरूप
वर्णनं नाम तृतीया लहरी समाप्ता. ॥ ३ ॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधिराज राजेंद्रश्री बावाजी राज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां तृतीय स्तरंगः समाप्तः

॥ अथ ग्रंथाद्य सरस्वती वर्णन ॥ सवैया ॥

श्रीहरिकी पतनी सविता सुत, ता रिपुकों जिन बाहन कीनै
शंकरकी पतनी तिन बाहन, ता भ्रषको पति भालमें दीनै ॥
द्रूहिनकी पतनी तनुजा सब, केत गये कवि सो सुनिलीनै ॥
तूहि हे आदि जुगादि उपावन, तू द्रुग नैंक सबैं जग भीनै. १

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद काडव ॥

दंपति सुर नग असुर, सर्व कैलास सिधाव्या ॥ उमा ईश आराध, सकल जन जन मन भाव्या
गण गणशांमा आप, तबी तेवीविधि जुक्ती ॥ तरंग चोया मध्य, आवशे अटली उक्ती. ॥ १ ॥

अर्थ श्री हरी जे विष्णु तेनी स्त्री लक्ष्मी तेना पिता समुद्र तेमांथी

જેનો જન્મછે એવાં મોતિ તેનો શત્રુ જે હંસ તેનું જેણે વાહન કર્યુંછે, શંક-
રની સ્ત્રી પાર્વતી તેનું વાહન સિંહ તેનો ભક્ષ મૃગ તેના પતિ ચંદ્ર તેને જેણે
કપાલમાં ધારણ કર્યોછે, બ્રહ્માની સ્ત્રી સાવિત્રી તેના શરીરથકે ઉત્પન્ન
થઈલાં જે સરસ્વતિ તેનું મહાત્મ્ય મ્હોટા કવીઓએ કહેલુંછે તે સુજા જનોએ
સાંભળવું જોડે. હે? સરસ્વતિ, તમે સર્વ થકે આદિછો તેમજ યુગાદિની
કલ્પનાથી સર્વ બ્રહ્માડને રચનારાંછો, તમારી કૃપા દૃષ્ટી રૂપ નેક નજરથી
આ આશું જગત આર્દ્ર અને આનંદવાનછે. ॥ ૧ ॥

॥ અથ ગ્રંથ बीज ॥ સોરઠા ॥

યહ બિધિ ભયો સુગ્રંથ, જાનો જાનનહાર સબ ॥

બિરહ પ્રેમ દોડ મંથ, બન બન જ્યો જ્વાલા બઢત. ॥૨॥

અર્થ. જેમ જંગલમાં પરસ્પર વાંસ ઘસાડ અગ્નિની જ્વાલ વધેછે, તેમ
વિયોગ અને પ્રેમનું માંહો માંહે મંથન થવાથી આ ઉત્તમ ગ્રંથ થયો તે સર્વ
જાણનારાઓ જાણો. ॥ ૨ ॥

વઢ્યો પ્રેમ વિસ્તાર, કહું તાકો નિર્માન કરિ ॥

ઉચ્છવ શિવ ઉચ્ચાર, પ્રથમ કથા કૈલાસકી ॥ ૩ ॥

અર્થ. જે પ્રેમનો વિસ્તાર વઢ્યો તેનું નિર્માણ કરીને વર્ણવુંછું, શિવરા-
ત્રીના ઉચ્છવના ઉચ્ચારના પ્રસંગથી પ્રથમ કૈલાસની કથા કહુંછું. ॥ ૩ ॥

॥ અથ પ્રથમ કથા ॥ કૈલાસ બર્નન છંદ પ્રમાનિકા ॥

અખંડ ધામ ईशरं ॥ રજંત રજ્જતં ગિરં ॥

મહેશ્વરં વિરાજિતં ॥ સુરાજનીતં સાજિતં ॥

ઘરંતં જોગ ધ્યાનિયં ॥ ઉમે દશા સમાનિયં ॥

પ્રિયાસુ પારવતિયં ॥ જટેશ જોગ ગતિયં ॥

રમંતં રીઝ રતિયં ॥ જુગાદિ આદિ જતિયં ॥

હરમ્ય રમ્ય સોહિતં ॥ ટ્રુહીનસેં વિમોહિતં ॥
 દરી અનેક શ્રંગિયં ॥ રજંત રંગ રંગિયં ॥
 ઘરં ઘરંત નિર્ઘરં ॥ સલીલ સ્રોત સુભરં ॥
 નદી અલ્લક નદિયં ॥ વહેત ઘોષ સદિયં ॥
 પશૂ ગજેંદ્ર આદિયં ॥ વદે મર્ગેંદ્ર નાદિયં ॥
 અઠાર ભાર ઝુલ્હિયં ॥ અનંત વાગ ફુલ્હિયં ॥
 પ્રસૂન ભાર ઝુમ્મિતં ॥ મધૂસુ તંતુ ઘુબિતં ॥
 સુરંજ કુંજ છુટ્ટિયં ॥ પિકં મયૂર રટ્ટિયં ॥
 વ્રહ્મં સુવેલિ બુટ્ટિયં ॥ વિકાસ વાસ છુટ્ટિયં ॥
 સુવાસ સીત ધીરિયં ॥ સદા વહે સમીરિયં ॥
 મરાલ સારસં સુરં ॥ કલીતકંઠ ઉચ્ચરં ॥
 મુર્નાદ્ર જોગ સદિયં ॥ બિલોક મોદ વદિયં ॥
 ગિરં ગિરં સુરં પ્રભા ॥ સુજચ્છ કિનરં સભા ॥
 ગિરા ઉચાર ગાયકા ॥ અનેક નૃત્ય નાયકા ॥
 અગા અગાપગા મગં ॥ કૃતં કુલાહલં સ્વગં ॥
 લઘંત ઇશ્વરં પુરં ॥ ગ્રહં ગ્રહં પુરંદરં ॥ ૪ ॥

અર્થ. મહેશ્વરના અઘંડ ધામ રૂપ, જેમાં શિવજી વિરાજેછે, જ્યાંહાં અદ-
 લ રાજનીતિ ચાલેછે, એવો રૂપાનો કૈલાસ પર્વત શોભેછે. યોગ સમાધીથી
 ધ્યાન ધરી રહ્યાછે, માન અપમાન ત્યાગ કરવાથી વેચ પ્રકારે જેની દશા સમાન
 છે, જેની સ્ત્રી પાર્વતીછે, જંટાને ધરનાર, જોગીના ઈશ્વર, અને યોગના આશ્રય
 રૂપ, જગતનાં આદિ કારણ, અને ઇંદ્રીયોને નિયમમાં રાખનાર યતીરૂપ,
 શંકર જ્યાંહાં સુશીથી પાર્વતી સાથે રમણ કરેછે. જેનો અંદર રમણિક અ-
 નેક મેહીઓ શોભેછે, જેને જોયાથી વ્રહ્માદિક પણ મોહ પામેછે, જેમાં અનેક

ગુફાઓછે, તેમજ જાત જાતનાં રંગ વેરંગી શીશ્વરો ફાલકેછે, જેની ફરથોમાંથી ફરણં ફરી પાળી એકઠું થઈને મ્હોટો પ્રવાહ ચાલેછે, તેમજ જેમાં નંદા અને અલકનંદા નામની નદીઓના પ્રવાહ ધુધવાટ કરતા ચાલેછે, જેમાં હાથી આદિ મ્હોટા પ્રશુઓ ફરેછે, તેમજ સિંહો ગર્જના કરેછે, જેમાં અઢાર ભાર વનસ્પતિ ઢુકી રહીછે, તેમજ અગણિત બાગ બગીચાઓ સ્વીલી રહ્યાછે, જેનાં જમીન ઉપર નમેલા ફૂલના ગુચ્છાઓના તંતુને ભમરાઓ ચુંબિ રહ્યાછે, તેમજ કુંજોમાંથી સુગંધમય રંજકળો ફેલાઈ રહ્યાછે, જેમાં કોયલ તથા મોર મીઠા અવાજથી રટી રહ્યાછે, તેમજ ફાહ, વેલ અને બુટીઓ પ્રફુલ્લિત થવાથી તેની સુગંધ ધમધમી રહ્યોછે, જેની અંદર હમેશાં સુગંધમય ઠંડો અને ધીમો ધીમો પવન ચાલ્યા કરેછે, તેમજ હંસ સારસ, અને વપૈયા એ સર્વ મધુર સ્વરે ઉચ્ચાર કરી રહ્યાછે, જ્યાંહાં મોટા મુનીઓ જોગ સાધેછે જેને જોયાથી આનંદ વધેછે, જેમાં ઠેકાણે ઠેકાણે કાંતિવાલા દેવતાઓ તથા યક્ષ કિન્નર વિગેરેની સભાઓ જોવામાં આવેછે, જ્યાંહાં ગાયન કરનારાઓ રાગથી વાળીનો ઉચ્ચાર કરેછે, તેમજ અનેક અપ્સરાઓ નાચી રહીછે, જે પર્વતમાંથી નીકળેલી નદીઓને કીનારે અનેક પક્ષીઓ કોલાહલ શરૂ કરી રહ્યાછે એવું ઇશ્વરનું ધામ જે કૈલાસ તે જોતાં ઘર ઘર પ્રત્યે ઇંદ્ર પુરીના જેવી શોભા દેખવામાં આવેછે. ૪

॥ છપ્પય ॥

મહારાજ માહેશ, બાગ કૈલાસ વિરાજે ॥

ઉમયા આપ સમીપ, ગાન ગંધર્વ કુલ સાજે ॥

ચારન કિન્નર જચ્છ, ભૂત પ્રેતાદિ ભયંકર ॥

કે વિરાજ વિચ સભા, કેડ કર જોરિત કિંકર ॥

કરિ વિનય અરજ કીની તહાં, મહમાયા માહેશ પ્રતા ॥

મહારાજ મહારાત્રી નિકટ, યહ ઉચ્છવ કીજૈં મહત ૫

अर्थ. एक समये कैलासमां शिवजी सर्व गणोनी सभा भरी मध्य भागमां सिंहासन ऊपर बाघांबर आच्छादन करी विराजमान थया, तेमज उमयाजी वाम भागमां आवि विराज्यां; ते समये गंधर्वना कुळो गायन करवा लाग्यां, चारण किन्नर, यक्ष, भूत प्रेतादि भयंकर रूपवाळा केटलाएक गणो वचमां बेठेलाछे, अने केटलाएक नोकरो हाथ जोडीने उभाछे; आवा आनंदना वखतमां उभां थइ विनयथी नम्रता पुर्वक माहामाया पार्वतीजीये पोताना प्राणपति शंकर पासे आ प्रमाणे अरज करी के हे? महाराज, महा रात्रिनो (शिवरात्रीनो) दिवस नजीक आव्योछे माटे म्होटो उच्छव करवानी तैयारी करवी जोईए. ॥ ५ ॥

॥ अथ उमा वाक्य ॥ दोहा ॥

महाराज इक मास प्रति, आवहिंगी महा रेंन ॥

बडो महोच्छव कीजियें, सबैं बढे सुख चेंन. ॥ ६ ॥

अर्थ. हे? महाराज, एक मास पछी महारात्री आवशे माटे तेनो म्होटो उच्छव करीए के जेथी सर्वना मनने अती सुख थाय. ॥ ६ ॥

हरि बेधा सुर असुर नग, किन्नर जच्छ मुनिंद ॥

सिंधु नाग दंपति सबैं, मिलेंतो महत अनंद. ॥ ७ ॥

अर्थ. विष्णु, ब्रह्मा, इंद्रादि देवताओ, असुर, पर्वत, किन्नर गण, यक्ष, मुनीओ, समुद्र अने नाग, ए सर्वनो स्त्रीयोए सहित आंही मेलाप थाय तो म्होटो आनंद थाय. ॥ ७ ॥

॥ शिव वाक्य ॥ दोहा ॥

तब हरजू मनहर भये, उमा अरज सुनि लीन ॥

सर्वगती नामा सुगन, उन प्रति आयस दीन ॥ ८ ॥

अर्थ. आवा प्रकारनी उमयाजीनी अरज सांभळी आनंद थई सर्व गति नामना गणने शंकरे पोतानी पासे बोलावी; देवोने आमंत्रण करवानी आज्ञा आपी. ॥ ८ ॥

॥ अथ छंद मौक्तिक दाम ॥

सदा शिव आयसके परमान ॥ झडा मुखकी उर धारि सु-
बांत ॥ किये स्वर्गगति विदाय सुदूत ॥ गयो चलि एक पु-
री पुर हूत ॥ गयो चलि एक महा सिध नग्र ॥ सबें कही
बात श्रियंपति अग्र ॥ गयो इक ब्रह्म पुरी गन तास ॥
कही प्रति ब्रूहिन बात प्रकास ॥ गयो इक नग्र जहां दुर
नाद ॥ कह्यो उन श्रीमुखको समवाद ॥ गयो इक जंम
धरंम सुधाम ॥ लह्यो उन ईश बुलावन नाम ॥ गयो इक
सिंधु अपंपति थान ॥ कह्यो उनसें हरको फुरमान ॥ गयो
इक नाग पुरी निरधार ॥ कह्यो सब आदिसु अंत विचार ॥
गयो इक राज जहां नगराज ॥ कह्यो उन शंभु महोच्छव
साज ॥ गयो इक जच्छसु किन्नर बास ॥ कह्यो महाराज बुला-
वन पास ॥ सबें वह आयसको उर धार ॥ मिले महाराजहु-
के दरवार ॥ म्रजादिक सेव सबेहि संभार ॥ करें गन षो-
डशही उपचार ॥ करी विनता विनता प्रति सेवा ॥ महोच्छ-
व रीत रची महदेव ॥ ९ ॥

अर्थ. शंकरनी आज्ञा प्रमाणे तेमज पार्वतिनां कहेलां वचन मनमां राखी सर्वगति नामना गणे देवताओने बोलाववा सारु बीजा ग-
णोने विदाय कर्या, तेथी एक दूत चालीने इंद्र पुरीमां गयो, अने एक दूत

वैकुण्ठ पुरीमां गयो, त्यहां लक्ष्मीना पति विष्णुनी पासे शिवरात्रिना उच्छ-
वनी वात कही, एक दूत ब्रह्मपुरीमां गयो अने ब्रह्माजीने सर्व वात प्रकाश
करीने संभळावी, एक दूत राक्षसनी राजधानीमां गयो अने ते पासे शंकरना
मुखथी थएलो हुकम कह्यो. तेमज एक दूत धर्म राजानी संयमनी पुरीमां गयो
अने तेने शिवरात्रिना उच्छव उपर आववा सारु शंकरनी आज्ञा कही, एक
दूत समुद्रमां ज्याहां वरुणनी पुरीछे त्याहां गयो तेने पण उपर प्रमाणे शं-
करनी आज्ञा कही, एक दूत पाताळमां नागलोकमां गयो अने तेओने
आदिथी अंतसुधी उच्छव संबंधी विचार कही संभळाव्यो, एक दूत
पर्वतना राजा हिमालयना नयमां गयो अने एने पण शंकरना महो-
च्छवनी बीना कही संभळावी, एक दूत यक्ष अने किन्नरनी राजधानीमां
गयो अने तेओने पण शंकर बोलावेछे एवुं कह्युं, आ प्रमाणे उच्छवमां ज-
वानी आज्ञा सांभळी तेथी सुर, असुर, किन्नर, गंधर्व, अने देवताओ विगेरे
शंकरनी आज्ञा हृदयमां धारण करी वैमानमां बेशीने शंकरना दरबारमां आ-
व्या. आवेला परोणाओने मान देवासारु मर्यादा पुर्वक संभाळ राखीने म-
हादेवना गणोए सोळ प्रकारना उपचारथी सर्वतुं पूजन कर्युं तेमज गणोनी
स्त्रीयोए देवांगनाओनी सत्कार पुर्वक पूजा करी ए रीते महोच्छवनो प्रारंभ
कर्यो. ॥ ९ ॥

॥ दोहा ॥

आये पुर कैलास सब, दंपति देव अनेक ॥

सेव करत शिव जन सकल, एक एक प्रति एक. ॥ १० ॥

अर्थ. कैलास पुरीमां सर्व देवताओनां अनेक जोडलां आव्यां तेओ-
नी, एक देव पासे एक गण अने एक देवांगना पासे एक गणनी स्त्री
एवि रीते हाजर रही शंकरना तमाम गणो सेवा करवा लाग्या. ॥ १० ॥

ग्यांन कथा चरचा चले, राग रंग सुविलास ॥

आयो तब उच्छव दिवस, सब मन मोद प्रकास. ॥ ११ ॥

અર્થ. આવા દેવના રમુજી મેઝામાં જ્ઞાનની કથા અને તેજ સંવંધી ચર-
ચા ચાલેછે, એવી રીતે રાગ રંગના વિલાસથી દિવસ ગુજારેછે તેટલામાં
ઉત્સવનો દિવસ (શિવરાત્રીનો દિવસ) નજીક આવ્યો જેથી સર્વના મ-
નમાં આનંદ પ્રગટ થયો. ॥ ૧૧ ॥

સાંજ સમે શિવજી સભા, રચી તાલકે રોધ ॥

તહાં સુર મિલિ બૈઠેં સર્વે, રજત છાંહ નિગ્રોધ. ॥ ૧૨ ॥

અર્થ. શિવરાત્રીને દિવસે સાંજની વચ્ચે મહાદેવજી, તઢાવને કોનારે
જ્યાંહાં સુંદર વડની છાયાંછે ત્યાંહાં સભા રચીને વિરાજ્યા, તેમજ સર્વ
દેવતાઓ આવી, મર્યાદા પુર્વક વંદન કરી સૌસૌને આસને બેઠા. ॥ ૧૨ ॥

॥ છપ્પૈ ॥

એક ઔર ગિરિ શૃંગ, એક દિસિ ગંગ ગહર ગતિ ॥

એક ઔર બન બાગ, એક રસ તાલ ઉચ્છરતિ ॥

વટ સમીપ પ્રાસાદ, ઉઠત નલઅંબુ ચત્ર દિસ ॥

સીત મંદ અરુ સુરભિ, સ્વસન ગતિ કરત ઇચ્છ વસ ॥

સર્વ ભિન્ન ભિન્ન સિંગાર ધરિ, તિત શંકર કીની સભા ॥

વરનાવ કરત કૈસેં બનેં, પરમ દેવ અકલિત પ્રભા ॥ ૧૩ ॥

અર્થ. આવા વચ્ચતમાં જેની એક તરફ રંગવેરંગી પર્વતના શીખરો ચઢકેછે અને
એક તરફ ગંગાનો પ્રવાહ ગંભીરતાથી ઘઘઘાટ કરતો ચાલેછે, જેની બીજી
તરફ બાગ વગીંચાઓ પ્રફુલ્લિત થઈ રહ્યાંછે, તેમજ એક તરફ અમૃતરસ જેવા
પાણીથી ભરેલ તઢાવના મોજાઓ રૂપાની મીસાલે ચઢકતા ઉછઠી રહ્યાંછે,
વડની આસપાસ ઘુમી રહેલી અટ્ટાલીકાઓના ચોગાનમાં રહેલા ફૂવારાઓનાં
પાણી જેની ચોતરફ છૂટી રહ્યાંછે તેમજ શીતલ અને સુગંધવાળી ધોમી ગતિથી
ઇચ્છા પુર્વક પવન ચાલી રહ્યોછે જેની અંદર સર્વ દેવો જૂઢા જૂઢા શૃંગાર

धारण करी विराज्याछे एवी मनोहर सभा शंकरे भरीछे तेनु वर्णन शी-
रीते वनी सके? कारण के शंकर परम देवछे तेमज तेनी कांति तथा म-
हिमा कोइना कळ्यामां आवे एम नथी. ॥ १३ ॥

इश विष्णु विधि इंद्र, चंद्र दिनयंद धर्म जम ॥
अगपति अहिपति अनंत, आपपति आप अनुक्रम ॥
निकषासुत सुधनंद, केऊ रुषिराज विराजें ॥
धरें छत्र छहंगीर, ठोर ठोरन प्रति छाजें ॥
सामीप परे शिव गन सकल, हुकम प्रति हाजिर रहैं ॥
गंधर्व सुग्यान नृति नायका, कोन तास उपमा कहैं. १४

अर्थ. इश्वर, विष्णु, ब्रह्मा, इंद्र, चंद्र, सूर्य, यम, धर्म, पर्वतना पति
हिमाळय विगेरे, सर्पना पति तक्षक तथा शेष विगेरे, जळना पति वरुण,
समुद्र, विभिषणादि राक्षसो, धनपति कुबेर, अने केटलाएक म्होटा ऋ-
षिओ, अनुक्रमे बेठेलाछे, तेओए धारण करेलां छत्र चामरो ठेकाणे ठेका-
णे शोभी रह्याछे, सामे उभेला सर्व शिवना गणो हुकम प्रमाणे हाजर
थई रह्याछे, गंधर्वो गायन करेछे, नायकाओ नृत्य करेछे एवी आ सभा
भराणीछे तेनी उपमा कोण कही सके? ॥ १४ ॥

॥ दोहा ॥

उत आभा सुर गान गति, झुकत वाग वन कुंज ॥
यह कछुयक बरनन करौं, रव बिहंग मधु गुंज ॥ १५ ॥

अर्थ. ए ठेकाणानी शोभा, स्वरोना उच्चारनी साथे गायन, वाग अने वनमां
झुकी रहैली बेल्योना झुंडो, पक्षीओना मधुर अंवाज अने भ्रमरना गुंजारव
तेनु थोडुं एक वर्णन करी कहुंछुं. ॥ १५ ॥

॥ अथ वह वर्नन छंद भुजंग प्रयात ॥

वसंता गमं कुंजके पुंज फुल्ले ॥ झुके मंजुरं मंजरी भंग
झुल्ले ॥ मधू माधवी चंपकं अंब मोरें ॥ कली केतकी कुंद
फुंदा झकोरें ॥ हरी दुंबरी बेलि खुल्लि हजारि ॥ तुरा जू-
हि जासुल्ल तैसी तजारी ॥ तरं केसरं ब्रच्छ तालं तमालं ॥
लता नागवेली चमेली सुलालं ॥ जुहि निंब अन्नार ना-
रिंग जंभं ॥ थली बकुली निर्मली रंभ थंभं ॥ वदें चातुकी
कोकिला मोर वांनी ॥ प्रसारे फुहारे झरे पात पानि ॥
लता बाग नीठ सरं लेर लागैं ॥ भरे नीर पुरं समीरं त्रि-
भागैं ॥ वकं वत्तकं सारसं कोक बंदं ॥ मधू मंडियं कंज के-
ऊ कुमदं ॥ झिली ददरं मद नदं झनकें ॥ तरं मंजरं नीर
के तीर तके ॥ नए रंगसैं चित्र थंभा नवीनौ ॥ तहां रा-
जितं देव दीवान कीनौ ॥ समाजं कला गान संगीत सा-
धैं ॥ उभै मेक ग्रामं सुरं लोक आधैं ॥ म्दंगानके द्वाद-
शं कीन मोरें ॥ विना आदिदे तार बज्जे टकोरें ॥ चत्रं पं-
च दोही जुकती उचारें ॥ सतं मुच्छना तीन बीद्या त्रिवारें
॥ पटं पंच रागं त्रिया राग षट्ठं ॥ दुअं चत्र अठ्ठं धुवा
लाग दट्ठं ॥ अदोसं दसं तार आलाप अठ्ठं ॥ सधैं गान-
के तान चोवीस सट्ठं ॥ अरोही सुरोही सुचाही असत्तं ॥
सुगानं दशं अष्ट तालं समस्तं ॥ खरे भृत्य खासे सभा
खास खेलं ॥ करे प्रेम वत्तं कथा काम केलं ॥ १६ ॥

अर्थ. वसंतऋतुना आववाथी जेमां कुंजना झुंडो प्रफुल्लित थई रखाछे ते-

મજ સુંદર નમેલી ઢાઢ્યોની મંજરીની આસપાસ ભમરાઓ ઢુલતા ફરેછે, જેમાં મોગરો, વસંતલતા, ચંપો અને આંવો, એ વૃક્ષો સ્વીલી રહ્યાંછે તેમજ કેતકીની કઢીયો તથા ઢોલરનાં ઢુમરવાં પવનથી ઢુલી રહ્યાંછે, જેની અંદર લીલા ઉમરાઓ તથા ગુહ્હજારી નામની વેલ્યો સ્વીલી રહીછે તેમજ ગલતુરા, જુહિ, જાસુસ, તજારા, કેસર, તાલ, તમાલ, નાગરવેલ, ચમેલી, લાલ ચમેલી, જુર્ડે, લાંબડા, ઢાડમ, નારંગી, જંબીર, (નાનાલિંબુ) સ્થલિ, બોલશ્રી, નિર્મઢી, અને કેઢના સ્તંભ એ વિગેરે હજારો ફૂલ ફઢવાઢાં ઢાડો પ્રફુલ્લિત થઈ રહ્યાંછે. જેમાં વપૈયા, કોયલ, મયૂર વિગેરે અનેક પક્ષીઓ મધુર શઢ્ધ રટી રહ્યાંછે, તેમજ છૂટતા ફુવારાના પાણી ઢાડના પાદઢાં ઉપર પસરી નીચે ઢરેછે, જેના લતા મંડપ તથા વર્ગીચાની નજઢીક પાણીથી ભરપૂર સરોવરની લેહેરો ગાજી રહીછે, તેમજ ત્રણે ભાગે સરસ્વો એટલે મંદ, સુગંધી, અને શીતઢ પવન વાયછે. જ્યાંહાં વગલા, વતકો, સારસ, અને ચકવા એ વિગેરે અનેક પક્ષીયોના ટોઢાં કોલાહલ શઢ્ધ કરી રહ્યાંછે તેમજ કેટલાક ભમરાઓ કમઢ તથા કમોઢનીની આસપાસ ગુંજારવ કરી રહ્યાંછે, જ્યાંહાં મઢથી ભરપૂર તમરાંઓના અને ઢેઢકાઓના અવાજોનો ઢ્ઢળઢ્ઢળાટ થઈ રહ્યોછે તેમજ ઢાડનો મંજરીઓ તથા ઢુમરવાંઓ પાણીના કીનારા ઉપર તાકી રહ્યાંછે, જેમાં રચેલા સભામંડપના થંભો નવીન અનેક ચિત્રોથી રંગિત શોભી રહ્યાંછે એવા આ રમણીક સ્થઢમાં ઢેવની સભા ભરાણીછે. આ સમાજમાં સંગિત શાસ્ત્રની કઢા પ્રમાણે ત્રણગ્રામ, અને સાત સ્વરથી ગાયન થાયછે, વાર પ્રકારના મોરાથી ંદંગ વાગેછે. વીણા, સતાર, સુંઢરી, વિગેરેના તારમાં ટકોરા વાગવાથી તરેહ તરેહના મધુર અવાજ થાયછે, ચાર પાંચ અને વે એટલે અગીયાર યુક્તિયોથી, એક અને સાતને ત્રણ ગણા કર્યા એટલે એક-વીશ મુર્છનાના ઉચ્ચાર થાયછે, છને પાંચગણા કર્યા એટલે ત્રીશ રાગણીઓ અને છરાગનું, આઠને આઠગણા કર્યા એટલે ચોસઠકઢા સહિત ઢશ પ્રકારના ઢોષ રહીત, આઠ પ્રકારના આલાપ સહિત અને ચોરાશી પ્રકારના

નાનથી ગાન સાધેછે, અઢાર પ્રકારના તાલથી સારું ગાયન કરેછે સૂંદર
ગન્તવાળી સભામાં સ્વરાદિહથી નોકરી કરનાર ચાકરો વિનય પુર્વક
ઉભાછે અને સભાસદો પરસ્પર પ્રેમની વાતો અને કામ સંવંધી ચર્ચા કરી
રહ્યાછે. ॥ ૧૬ ॥

॥ દોહા ॥

ઔર વાગ શિવકી સભા, ઉમા ઔરહી વાગ ॥

एक एक हूँतें सरस, नृत्य भेद रस राग ॥ १७ ॥

અર્થ. એક વાગમાં શંકરની સભા અને વીજા વાગમાં પાર્વતીજીની
સભા શોભી રહીછે, જેની અંદર એક એકથી સરસ, સંગીતના ભેદથી નૃત્ય
તથા ગાયન થાયછે. ॥ ૧૭ ॥

॥ સોરઠા ॥

आप आप रस रीत, वाग वाग प्रति देव चय ॥

नृत्य भेद संगीत, ठोर ठोर प्रति देखियत ॥ १८ ॥

અર્થ. પોતપોતાની રીત પ્રમાણે વગીચે વગીચે દેવતાઓનાં ઠોઢાં બેઠે-
લાંછે જેમાં સંગીતના ભેદથી નૃત્ય અને ગાયન ઠેકાણે ઠેકાણે જોવામાં
આવેછે. ॥ ૧૮ ॥

॥ અથ છંદ મૌક્તિક દામ ॥

जहां तहां धात धरा भूत शृंग ॥ जहां तहां बोलत बृच्छ
विहंग ॥ जहां तहां भूत पिशाचन झुंड ॥ जहां तहां होम
हुताशन कुंड ॥ जहां तहां छंद उचार ब्रतीत ॥ जहां तहां
अप्सर नृत्य संगीत ॥ जहां तहां जूथ मिले त्रिदिवेश ॥
जहां तहां मंत्र उचार महेश ॥ जहां तहां आपहि आप समा-
न ॥ जहां तहां सोहैं सभा सुभ थान ॥ जहां तहां डोलत

દેવ વિમાન ॥ જહાં તહાં ગંધવ સાધત ગાન ॥ જહાં તહાં
વાજત બીન ઋદંગ ॥ જહાં તહાં કિન્નર ચંગ ઉપંગ ॥ જહાં
તહાં બાંસુરિ સિંગિ પિનાક ॥ જહાં તહાં ડોરુ બજૈં ડફ ડા-
ક ॥ જહાં તહાં કંબુ સુઝલ્લર નદ ॥ જહાં તહાં નોવત પંચ
સવદ ॥ જહાં તહાં પૂજન પંચ પ્રકાર ॥ જહાં તહાં ષોડશ-
હી ઉપચાર ॥ જહાં તહાં વૃંદ બધૂ વિબુધેશ ॥ જહાં તહાં
કિન્નર જચ્છ સુવેસ ॥ જહાં તહાં આસુરિ નાગનિ નગ્ય ॥
સુપૂજિત ત્રંબક અંબિક જગ્ય. ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. કૈલાસમાં ઠેકાણે ઠેકાણે સોના રુપા વિગેરે ધાતુથી બનેલા પર્વતના
શિખરો ફાલકો રહ્યાંછે, ઠેકાણે ઠેકાણે ફાડો ઉપર પક્ષીઓ બોલી રહ્યાંછે,
ઠેકાણે ઠેકાણે ભૂત પીશાચના જુથ્થ ફર્યા કરેછે, ઠેકાણે ઠેકાણે હોમ
કરવાના કુંડોમાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત થઈ રહ્યાંછે, ઠેકાણે ઠેકાણે વાક્ય
સ્વનાથી ઉચ્ચાર કરનારાઓ હંદના ઉચ્ચાર કરી રહ્યાંછે, ઠેકાણે ઠેકાણે
અક્ષરના ઉચ્ચારથી સંગીત પ્રમાણે નૃત્ય ગાયન થઈ રહ્યાંછે, ઠેકાણે ઠેકાણે
દેવતાઓનાં ટોળાં એકઠાં થયાંછે, ઠેકાણે ઠેકાણે શંકરના મંત્રનો ઉચ્ચાર
કરી રહ્યાંછે, ઠેકાણે ઠેકાણે પોતે દેવતા તથા તેઓના વરાવરીયા વેઠાંછે,
ઠેકાણે ઠેકાણે સભાઓ તથા સુંદર સ્થળો શોભેછે, ઠેકાણે ઠેકાણે દેવ-
તાઓના વૈમાનો ફરેછે, ઠેકાણે ઠેકાણે ગંધર્વો ગાન સાધી રહ્યાંછે, ઠેકાણે
ઠેકાણે વીણા અને ઋદંગ વાગી રહ્યાંછે, ઠેકાણે ઠેકાણે કિન્નરો ચંગ
ઉપંગ નામના વાજિત્રો વગાડી રહ્યાંછે, ઠેકાણે ઠેકાણે વાંસળીયો શિંગ-
ડીયો અને પિનાક વાગી રહ્યાંછે, ઠેકાણે ઠેકાણે ડમરુ, ડફ અને ડાક-
લાંઓ વાગેછે, ઠેકાણે ઠેકાણે શંખ તથા ફાલરોના શદ્ધ થઈ રહ્યાંછે,
ઠેકાણે ઠેકાણે નોવત અને પંચ શદ્ધનામનું વાજિત્ર વાગી રહ્યુંછે, ઠેકાણે
ઠેકાણે પાંચ પ્રકારથી મહા પૂજન થાયછે, ઠેકાણે ઠેકાણે ષોડશો પચાર

થઈ રહ્યાછે, ઠેકાણે ઠેકાણે દેવાંગનાઓ તથા દેવતાઓ, કિન્નર, યક્ષ, અસુરની સ્ત્રીઓ, નાગની સ્ત્રીઓ અને પર્વતની સ્ત્રીઓ એ પ્રમાણે સર્વ જાગરણ કરીને અંવિકા સહિત શંકરની પૂજા કરેછે. ॥ ૧૯ ॥

॥ દોહા ॥

ડોર નટી કમચાર ગતિ, સારુ કીર મન રંજ ॥

ગાન તાન કુવલયહુપૈં, કરત કિલાલપ ગુંજ. ॥ ૨૦ ॥

અર્થ. દોર ઉપર ચડી નટની સ્ત્રીઓ અજાણે સ્વેલ કરી રહીઓછે, મહા પરસ્પર કસરત કરી મહા યુધની ગતિ કરી બતાવેછે, પોપટ અને મેનાઓ પોતાના મધુર સ્વરથી સર્વ દેવોના મનને રંજન કરેછે, ગાન તાનના સુખ-કારક સ્વરો આનંદ ઉપજાવેછે અને ભમરાઓ કમલ ઉપર ગુંજારવ શબ્દ કરી સુખમાં વધારો કરેછે. ॥ ૨૦ ॥

ધૂમ ધામ દિશિ દિશિ લગી, મહ નિશિ જાગ્રન હોત ॥

ચહું દિસ લગી ચિરાક મનું, અર્ક કોટિ ઉદ્યોત ॥ ૨૧ ॥

અર્થ. શિવરાત્રીના જાગરણને લિધે દિશાયે દિશાયે ધામ ધૂમ લાગી રહીછે ને ચારે તરફ પ્રગટેલી ચીરાક વસ્તિયો, કોટિ સૂર્ય ઉગ્યા હોય તેવો ઉજાસ આપેછે. ॥ ૨૧ ॥

તવહિ હર્ષિ ગન ગનવધુ, હર હજૂરમહ લીન ॥

આજ નિશા હાજર રહન, નિજ મુખ આયસ દીન ॥ ૨૨ ॥

અર્થ. તે વચ્ચે હર્ષિત થઈ શંકરે સ્ત્રીઓ સહિત ગણોને હજુરમાં બોલાવ્યા અને “આજ આસ્વી રાત્રી અહીં સર્વ હાજર રહેજો” એવી શ્રીમુખથી આજ્ઞા કહી દિધી. ॥ ૨૨ ॥

॥ અથ શ્રાપ પતન પ્રસંગ ॥ દોહા ॥

એક ભૂત્ય હર મહત્ત હિત, નામ વિચિત્રાનંદ ॥

उत आवन चूक्यो सुरत, उभें भई मति मंद ॥ २३ ॥

अर्थ. जे हमेशां शिवजीनो हितकारी अने उंची पदवीने पामेलो एक विचित्रानंद नामे शिवजीनो गण सभामां आववानी वात चूकी गयो जेथी स्त्री पुरुष बनेनी बुद्धि मंद थई गई. ॥ २३ ॥

चित्रकला त्रिय हेत रति, मगन भयो मदपान ॥

बस बिलास चूक्यो सुरति, हर हजूरकी जांन ॥ २४ ॥

अर्थ. पोतानी प्राणप्यारी चित्रकळा नामनी स्त्रीना स्नेहने लीधे म-
दपान करी रति क्रीडामां मगन थयो अने विषय विलासमां वश थवाथी
शंकरनी हजुरमां हाजर थवानी याद चूकी गयो. ॥ २४ ॥

॥ छपय ॥

उहीं बखतमहि उग्र, याद उनहीकौं कीनौ ॥

करि किंकर दिशि दृष्टि, नाउ विचित्रानंद लीनौ ॥

उनहींसैं रिपुभाव, उतें बिकटानंद ठाढे ॥

सुनत ईश उच्चार, मोद मनमें अति बाढे ॥

अनुमान समय कीनी अरज, महाराज वह है नहीं ॥

तिय चित्रकला रतिसैं रसिक, मगन महारस में नहीं. २५

अर्थ. एवा बखतमां शंकरे एनेज याद कयो अने जे तरफ किंकरो
बेठेला हता ते तरफ द्रष्टी करीने विचित्रानंदनुं नाम लीधुं, ए बखते विचि-
त्रानंदनी साथे शत्रुभाव राखनार बिकटानंद नामनो गण पासे उभो हतो
तेथी शंकरना वचन सांभळतांज तेना मनमां अति हर्ष वध्यो अने अनुमानथी
समय विचारी अरज करी के हे? महाराज, ए विचित्रानंदतो अहीं हाजर नथी;
ते पोतानी स्त्री चित्रकळानी क्रीडामां रसिक थई कामदेवना रंग रसमां
मग्न थएलछे. ॥ २५ ॥

॥ दोहा ॥

विकटानंदकी बांनि सुनि, कछुक छोह चित धार ॥

सुनत सभा सामीप जन, करयो ईश उच्चार. ॥ २६ ॥

अर्थ. आवां विकटानंदना वचन सांभळीने मनमां जरा रीस लावी सर्व सभासदो तथा सभानी आसपासना लोको सांभळे एवी रीते महादेवे निचेप्रमाणे वचन कह्युं. ॥ २६ ॥

उनकों आजहिकी निशा, सुख संयोग सनेह ॥

प्रातहुतें बहु काल लगि, पहुँ ब्रह्मँ दुख देह. ॥ २७ ॥

अर्थ. “ए स्त्री पुरुषने आजनी रात्रीतो स्नेहसंयोगना सुखमां जशे पण प्रातःकाळथी घणाक काळसुधी तेओ विरह दुःखने जाते भोगवशे.” ॥ २७ ॥

॥ चोपाई ॥

सुनत एह शिवकी मुख बानि ॥ सभा सकल करुना मन आनि ॥

महादेव मनमैं मुरझाये ॥ कहा प्रसंग विकटानंद लाये ॥

विकटानंद मोद मन बाध्यो ॥ सहज आपकी कारज सा-

ध्यो ॥ एक एक प्रति उचरत बानी ॥ जित तित उकति

श्रापकी जानी ॥ उमा दासि पुष्पावति प्यारी ॥ चित्रकलासैं

अति हितकारी ॥ वह सुनि बात महा दुख पाई ॥ चित्रकला-

के निलय सिधाई ॥ जाय झरोखनके तर टेरी ॥ एहो भटु

अरज सुन मेरी ॥ चित्रकला बानी सुनि बोली ॥ अंदर

लई देहरी खोली ॥ २८ ॥

अर्थ. आवी शंकरना मुखयी वाणी सांभळी सर्व सभाना मनमां दया उत्पन्न थई तेमज म्हीटा म्हीटा देवो मनमां खेद पामीने केहेवा

लाग्या के जुवोने? विकटानंद केवो प्रसंग लाव्योछे. ए बखते विकटानंदना मनमां हर्ष वध्यो अने सहजवारमां पोतानुं काम साधी लीधुं, आ प्रसंगसंबंधी सर्व मांहोमांहे वातु करवा लाग्या, ज्याहां जोईए त्याहां श्राप संबंधी चरचा चाली रहीछे, ते समये जेने चित्रकळा साथे स्नेह अने साहेलीनो संबंधछे, एवी पार्वतिने अति प्यारी, पुष्पावति नामनी दासी आ वात सांभळतांज म्होटुं दुःख पामीने तत्काळ चित्रकळाने घेर जई पहोची. झरोखानी निचे आवी ने उभी रही अने कह्युं जे हे? वाइ, कमाड उघाड अने म्हारी अरज सांभळ? पुष्पावतिना वचन सांभळीने चित्रकळा उभी थई अने दरवज्जानुं वार उघाडी तेने अंदर लीधी. ॥ २८ ॥

॥ सोरठा ॥

चित्रकला पति दोय ॥ बिबस बारुनी रस बनें ॥

बूझन लागे सोय ॥ कहासु आये आप इत ॥ २९ ॥

अर्थ. मदिराना रसथी परवश थएल चित्रकळा तथा तेनो पति विचित्रानंद ए बने जण जागृत थईने पुछवा लाग्यां के हे? पुष्पावति, केम अहीं आव्यां अने शुंकामछे ते कहो. ॥ २९ ॥

॥ अथ छंद उद्घोर ॥

पुष्पावती बोल्यो चाइ ॥ एते बीच गल गहि राइ ॥

नैनां बारि लागी धार ॥ कीनी नीठही उच्चार ॥

दीनो ईश उच्छव याद ॥ भांष्यो श्रापको संवाद ॥

लागी बांनि चेरी कान ॥ भूमी परै ज्यों विनु प्रान ॥

होय सचेत बूझ्यो फेर ॥ बहु पछिताय तिनही बेर. ॥ ३० ॥

अर्थ. पुष्पावति बोलवा जायछे एटलामां ते शोकने लीधे गदगद कंठे थई गई, तेमज आंख्योमांथी आंसुनी धारा चालवा लागी, मांडमांड

बोलीने शिवता उच्छवनी याद आपी तेमज श्राप थयानी आदिथी ते
अंतसुधी बीना कही संभळावी. पुष्पावतिनां वचन काने पडतांज स्त्री पुरुष
वने प्राण विनाना मुडदां होयनै? तेम जमीन उपर पंडी गयां, वळी स-
सचेत थई घणीज दीलगीरीनी साथ बीजीवार पुछवा लाग्यां. ॥ ३० ॥

॥ पुष्पावती प्रति गनदंपत्युक्त ॥ दोहा ॥

सुर दंपति यौं उच्चरत, सुनि पुष्पावति सोय ॥

श्रीशंकरको श्राप हुव, क्यौंसु निवारन होय ॥ ३१ ॥

अर्थ. पुष्पावतिनां श्राप संबंधी वचन सांभळाने स्त्री पुरुष वने कहेछे
के हे? पुष्पावति, शंकरनो श्राप थयो ते कये प्रकारे निवारण थाय. ३१

॥ अथ पुष्पावत्युक्त प्रत्युत्तर ॥ दोहा ॥

तव पुष्पावति यौं कहत, औरन कछू उपाय ॥

मिटैं श्रापकों ताप सब, उमा अराधो जाय ॥ ३२ ॥

अर्थ. त्यारे पुष्पावती केहेवा लागी जे एनो बीजो तो कोई उपाय
नथी; पण तमे जईने जो उमयाजीनुं आराधन करो तो श्रापथी थएल
सर्व संताप मटे. ॥ ३२ ॥

गये तहां गन गन बधू, जहां कपदीं नारि ॥

पद वंदन करिकें प्रथम, अस्तुति करी उचारि. ॥ ३३ ॥

अर्थ. ज्याहां शंकरनी स्त्री पार्वति सभामां वेठांछे त्याहां विचित्रानं-
द तथा तेनी स्त्री चित्रकळा वने गयां अने प्रथम चरणारविंदनुं वंदन
करी दीनताथी स्तुति करवा लाग्यां. ॥ ३३ ॥

॥ अथ उमास्तुति ॥ सवैया ॥

सोइ वडो सबतें जगमैं नर, उग्र अद्रिष्ट उहि जग पाया ॥
वाक्य विसारद नारदसो शुक, बारदके पति देखि सराया ॥

जो सुलतानि चहैं मनमें तो, सोई छिनमें सुलतान कहाया॥
वहैं भ्रतपैं जगमातु कृपा जुत, तेरि कटाच्छ हमाउकी छांया.

अर्थ. हे? जगन्मात, जे भक्तना उपर तारां कृपा युक्त कटाक्षछे तेज आखी दुनीयामां सौथी मोटोछे अने जगतमां उग्र प्रारब्धने पाम्यो तेज गणायछे, वाक्य रचनामां कुशळ नारद, शुकदेव, मेघना पति इंद्र विगेरे देवो पण तुंने देखी स्तुति पुर्वक वखाण करेछे, जे भक्त पोताना मनमां बादशाहीनी चाहना करेछे तो क्षणमात्रमां पोताने बादशाह केवरावेछे, वास्ते हे? मात, तारां कटाक्ष *हमाउ पक्षीनी छांया जेवांछे. ॥ ३४ ॥

॥ दोहा ॥

मात सुद्रष्टि प्रतापतैं, मिटैं जु अघ दुख ओघ ॥

सुख संपति धृति संपजैं, आपैं बचन अमोघ. ॥ ३५ ॥

अर्थ. हे? मातुश्री, तारी कृपा द्रष्टीना प्रतापथी पाप अने दुःखना ओघ मटेछे अने सुख, समृद्धि, धारणा, संप, अमोघ वचन रचना, (कविता शक्ति) ए सर्व वधेछे. ॥ ३५ ॥

हमपैं श्री महाराज हर, कही श्रापकी बान ॥

माता तुमतैं होयहैं, मुसकलही आसान. ॥ ३६ ॥

अर्थ. अमारा उपर महाराजा महादेवजीए श्रापनी वाणी कहीछे ते हे? मातुश्री, मुसकलछे पण तमाराथी आसान थरो. ॥ ३६ ॥

॥ उमाउक्ति ॥ सोरठा ॥

तुमपैं परी जु चूक, अचल चले नहिं हर बचन, ॥

करिहौं अरज अचूक, मैं तुम कारन जायकैं. ॥ ३७ ॥

* जे माणसने माथे हमाउ पक्षीनी छांया पडेछे तेने त्रण घडी, त्रण पहोर, अथवा त्रण दिवसमां राज्य मळेछे.

अर्थ. पार्वति कहेछे, तमे मोटी भूल खाधीछे अने शंकरना वचनतो फरे नहीं एवां अचळछे, तोपण हुं तमारे वास्ते तेमनी हजुरमां जई अवश्य अरज करीश. ॥ ३७ ॥

॥ छप्पय ॥

सुनि गन दंपति अरज, उमा करुना चित लाये ॥

सुख आसन आरोहि, जहां हर तहां सिधाये ॥

करी अरज कर जोरि, आपको एह न उच्चित ॥

भलो बुरो निज दास, कहो कितियक इनकी मत ॥

यह चूक दंड लायक तऊ, सुनहुं विनय असरन सरन ॥

भव एक मनुज विरहा भुगति, फिर प्रापति व्है तुम चरन. ॥

अर्थ. विचित्रानंद तथा तेनी स्त्री चित्रकळा ए वन्नेनी दीलगीरी भरेली अरज सांभळीने पार्वति पोताना मनमां दया लावी पालखीमां बेसी ज्याहां महादेवजी विराजेलाछे त्याहां पधार्या, अने बे हाथ जोडी अरज करीने कह्युं के हे? महाराज, आ गणने श्राप दीधो ते आपने घटारत नथी, सारो नरसो पण पोतानो दासछे, अने कहो जे एनी बुद्धि ते केटलीक होय? चूक करी तेथी दंडने लायकछे तोपण हे? अशरणना शरण, विनय पुर्वक म्हारां वचन सांभळो. एक जन्म पर्यंत मनुष्य लोकमां वियोगनुं दुःख भोगवी फरीने तमारा चरणने प्राप्त थाय एवी रीते कृपा करी श्रापनुं निवारण करवुं ए आपने घटितछे. ॥ ३८ ॥

॥ दोहा ॥

तुम फुरमायो काल बहु, सो अब करियै माफ ॥

याको सुच्छम कालमैं, होय निवारन श्राप. ॥ ३९ ॥

अर्थ है? महाराज, तमे वियोग दुःख भोगववानो घणोक काल कह्यो

ते हवे माफ करो अने हवे थोडा काळमां तेना श्रापनुं निवारण थाय
एवी कृपा करो. ॥ ३९ ॥

॥ अथ शिवोक्त दोहा ॥

उमया करुना मय निरखि, हरष भयो तिहुनैन ॥

आवैंगे तुम ल्यायेतें, यौं हर जंपे बैन. ॥ ४० ॥

अर्थ. पार्वतिने करुणा मय जोइने त्रण नेत्रवाळा महादेवजीने हर्ष
थयो, तेथी “हे? गिरिजा, तमारा लाववाथी थोडा काळमां तेओ अहीं
आवशे” एवुं वचन श्रीमुखे कह्युं. ॥ ४० ॥

॥ चोपाई ॥

श्री उमया निज थानक आये ॥ सकल कथा गनकौं समु-
झाये ॥ बीती निशा प्रात दरसाये ॥ सकल सुरासुर धाम
सिधाये ॥ गन गनात्रिय सुर देहसु छंडे ॥ मनुज लोक अ-
वतार सु मंडे ॥ पुष्पावती प्रेम तस बंधी ॥ मनुज देह उन
संग निमंधी ॥ ४१ ॥

अर्थ. त्यार पछी उमयाजी पोतानी सभाने स्थळे आव्यां अने त्यांहांनुं
सघळुं वृत्तांत गणने कही संभळाव्युं, एटलामां तो रात्री बीती गइ अने
सवार थयुं एटले देव असुरो विगेरे सर्वे पोत पोताने स्थानके गया, गण
अने ते गणनी स्त्री देवनां शरीर छोडीने मनुष्य लोकमां पडि अवतार
पास्यां, चित्रकळानी सखी पुष्पावति ते पण तेना प्रेमना बंधनने लीधे
देव देह छोडी तेना साथे मृत्युलोकमां आवी. ॥ ४१ ॥

॥ अथ यथासंख्यालंकार पुष्पावत्युक्त चतुर्विधानि ॥

॥ प्रेम द्रढाव ॥ सवैया ॥

भ्रंग पंतंग कुरंग भुजंगम, कंज शिखां सुर पुंगिन लेंहें ॥

મોર પંપીહ ચંકોર સુપંકંજ, ઘોર વૃષા શંશિ સૂર ચહેહે ॥
 હારન મીન મરાલ જુરાંફહિ, કાંષ્ટ જલં સૂર જોરિ જુરેહે ॥
 દેહકું છેહ દહેં ઇતને પરિ, નેહકું છેહ પ્રવીન ન દેહેં. ॥ ૪૨ ॥

અર્થ. ભમરો, પતંગ, મૃગ, અને સર્પ તેઓ અનુક્રમે કમલ, દીપક, ગાયન, અને મોરલી એઓમાં વંધને પામેછે તોપણ પ્રેમને લીધે તેનો ત્યાગ કરતા નથી, તેમજ મોર, વપૈયો, ચકોર, અને કમલ એઓ પણ અનુક્રમે મેઘની ગર્જના, વરસાદ, ચંદ્ર, અને સૂર્ય એઓને પ્રેમથી ઇચ્છેછે, વઠી *હારલ, માછલું, હંસ, અને +જુરાફ તેઓ કાંષ્ટ, પાણી, માનસરોવર, અને જોડી એઓની સાથે સ્નેહથી જોડાઈ રહેછે અને તેનો વિયોગ થાય તો પ્રાણ તજેછે, માટે જે ચતુરછે તેઓ પોતાના દેહને છોડીદે પણ સ્નેહનો ભંગ કરતા નથી. ॥ ૪૨ ॥

॥ દોહા ॥

પશુ પંછી સવ પ્રેમ વસ, તજત આપકો પ્રાન, ॥

* હારલ નામના પક્ષીનું વચ્ચું જ્યારે મોટું થઈ પોતાના માઠામાંથી ઉડેછે ત્યારે માઠામાંનો લાકડાનો કટકો પગમાં લેઈને ઉડેછે તે કટકાને પોતાની આંખી જીંદગાની સુધી છોડતું નથી અને તેમ કરવાથી કદી તે લાકડાનો કટકો શાકમાં અટકી રહેછે તો તેથી તડફડીને મરેછે પણ લીધેલા લાકડાને છોડતું નથી.

+ જુરાફ નામના પક્ષીનું જોડું સાથે જોડાઈ હોયછે, તે એવી રીતે કે તેના એક એક પગપે નર અને માદા બન્નેએ આંકડા બીડેલા હોયછે, અને તેઓ સાથે રહીને અર્ધા દિવસમાં ચારો તથા અર્ધા દિવસમાં સુકેલાં લાકડાના કટકા ભેળા કરેછે, એમ કરતાં જ્યારે તેની વાર પાંપની ડમર થાયછે ત્યારે તેને કામ પ્રગટેછે એટલે જોડીથી છુટી વિષય કરવાસાર ભેળાં કરેલાં લાકડા નાથે કેય સાથે વેસેછે એટલે તેનું વિયં તે લાકડા માંયે પડેછે, તેટલામાં જોડીથી મુદા પડવાને લીધે મનમાં વિયોગ થાયછે તેથી લેદ પામી મરવાની વાહના કરેછે ત્યાંતો ઇશ્વરી કુદરતને લીધેજ તે વિયંમાં એવી ચમત્કારછે કે જેનું પડેછે તેટલી વારમાંજ લાકડાં સઠગી ઠકેછે તેથી કેય વઠી મરેછે. તેના વઠી મરવાથી થયેલો રાખનો ઢેર જામી રહેછે, જ્યારે વાર વર્ષ પાસછે ત્યારે તેમાંથી જોડી થયેલ તેનાં વચ્ચાં નીકળેછે.

धिक तिहि बिछुरे नां मरैं, तजी देह यह जान. ॥४३॥

अर्थ. पशु पक्षी सर्व प्रेमने वश्यछे अने प्रेम वास्ते पोतानां प्राण तजेछे, पण तेनेज धिःकारछे के जेओ, परस्पर लागेला प्रेमनों वियोग थवाथी प्राणने तजता नथी. ॥ ४३ ॥

॥ गाहा ॥

उच्छव हर कैलासं ॥ दंपति मिलन सुरा सुर बंदं, ॥

गन शंकर मुख श्रापं ॥ चत्र प्रवीन सागरो लहरं. ४४

अर्थ. शंकरना कैलासमां शिवरात्रिनो उच्छव, अने तेमां सुर, असुर, विगेरे देवताओनो स्त्रियो सहित मेळो, ते प्रसंगमां विचित्रानंदने थएलो शंकरनो श्राप ए विगेरे जेमां वर्णनछे एवी आ प्रवीणसागरनी चौथी लेहेर संपूर्ण थइ. ॥ ४४ ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे कैलास महोच्छव वर्ननं
श्राप पतन नाम चतुर्थ लहरी समाप्ता. ॥ ४ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां चतुर्थ स्तरंगः समाप्तः

॥ अथ प्रेमाभिधान कथन ॥ छप्पय ॥

स्नेह राग अनुराग, रक्त आरक्त आसकत ॥

प्रीति लगन मन मिलन, प्रनय लय साच कहत हित ॥

चित बंधन इक चित्त, निरंतर ध्यान विनांतर ॥

सुखद अरू संतोष, प्रगट द्वै चाह परस्पर ॥

मेलाप मेल मन मान पुनि, उभै एक अरुझन अहिट ॥

बंधान अनूसंधान इह, प्रेम नाम जानहुं प्रगट ॥ १ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त ॥ तरंग शिखाबंध ॥ सवैया चंद्रेव ॥

भाषा ग्रंथ अगां डग मग पग, भरतो निरख्यो अनहद भाति. ॥ एम गणी रणमाल सुकविये,
खंत धरी प्रभणी शुभ ख्याति. ॥ प्रगट प्रेम अभिधान हेंढनो, वर्णव करतां विध विध-पेरय. ॥
विगत जरा भूगोल वतावी, पंच प्रवीन सागरें लेहेरय. ॥ ५ ॥

अर्थ. प्रेमना नाम कहेछे स्नेह, राग, अनुराग, रक्त, आरक्त, आसक्त,
प्रीति, लगन, मनमीलन, प्रणय, लय, साच, हित, चित्तबंधन, एकचित्त,
निरंतरध्यान, वीनअंतर, सुखद, संतोष, प्रत्यक्ष एक बीजानुं चाहवुं, मि-
लाप, मेळ, मनमान, वेधनी एकतां, अरुझन, अहिट, बंधाण, अनुसंधान
एवो रीते प्रेमना नाम प्रसिद्ध जाणवां. ॥ १ ॥

॥ अथ अनुक्रम दोष निवारन ॥ दोहा ॥

अलंकार संगीत रस, हाव भाव छंद होय ॥

याको अनुक्रम नां ग्रह्यो, समय कहेहें सोय ॥ २ ॥

अर्थ. अलंकार, संगीत, रस, हाव, भाव, छंद, ओओनो अनुक्रम ली-
धो नथी, पण ज्याहां जेनो वखत त्याहां तेने कहेलछे. ॥ २ ॥

कथाजु प्रेम प्रसंगकी, जथाजोग सब बात ॥

ज्यौं धर गिरि नद निर्झरन, सागर सबै समात ॥ ३ ॥

अर्थ. जेम पृथ्वी, पर्वतो, नदीओ अने निर्झरणां ए सर्व सागरमां
समाइ जायछे तेम आ प्रेम प्रसंगनी कथामां जे ठेकाणे जेवो प्रसंग ते
ठेकाणे ते प्रसंगने संपूर्ण रीते वर्णवेलछे. ॥ ३ ॥

॥ अथ द्रष्टांता लंकार ॥ सवैया ॥

रंग मिल्यो वह रूप भयो रहें, पै सबहीमें कहावत पानी ॥

भारति भेद अनेक भये परि, अंक उचार अकारकि बानी ॥

मत्तहि मत्त लगे मुनि सोधत, बोध सबै करतार कहानी ॥

भूपन भाव दशा रस भापत, सागर त्योंहि सनेह समानी. ४

अर्थ. जेम पाणीमां जूदी जूदी जातना रंग मळवाथी पाणीनुं रूप बदलेछे पण ते सघळुं पाणीज कहेवायछे, जेम वाणीना अनेक भेद थायछे पण एकर अकारना उच्चारथीज सर्व वर्ण अने वाक्योनो उच्चार थायछे, जेम जूदा जूदा मतथी मुनियो इश्वर संबंधी शोध करेछे पण सघळी वावतमां इश्वरनोज बोधछे, तेम अलंकार, दशा, भाव, रस ए सर्व, सागर कहेछे के स्नेहनी अंदर समाई जायछे. ॥ ४ ॥

॥ अथ चौद लोकाभिधान अधिष्ठाता नाम वर्णन ॥

॥ *यथाक्रमालंकार ॥ छंद मरहट्टा ॥

सब जगकी धरनी, वह कवि बरनी, हे शकती आधार ॥
 तिनपै बाराहं, सब इल साहं, बडरदहैं बिस्तार ॥
 उनहीं पर कच्छं, धरिय सुलच्छं, पीठहुके परमान ॥
 उन ऊरध लग्गं, श्वेत पनग्गं, शेष सहस फन जान ॥
 पहिले पातालं, बासुकि व्यालं, सुजकहि राजसुहात ॥
 तिनपै दूजो दल, कहत रसातल, राजे कवचनिवात ॥
 तृतीयेंसु महातल, कद्रु सुतन कुल, काली अधिपति तास ॥
 कहि तुर्य तलातल, बसत असुरकुल, महिदानव सुनिवास ॥
 सुतलं सुभ भनियं, पंचम गनियं, नृपति जहां बलिराज ॥
 बितलं सुबिसेषं, षष्ठम लेखं, शिव हटकेश्वर साज ॥
 अतलं सप्तम कहि, बलिदानव रहि, राज करत शुभ रूप ॥
 अठमं भनि भूरं, मनुज सपूरं, वैवस्वत मनु भूप ॥
 नवमं भुवरं भनि, जहां शिवके गन, वीरभद्र मनिचंद्र ॥
 दशमं सुरलोकं, सकल अशोकं, सुर संजुत रहे इंद्र ॥

* जे वर्णनमां घटित आगळ पाछळ सरखो अनुक्रम आनि तेनुं नाम यथा क्रमालंकार.

મહરં અગ્યારમ, સાજતિ સંયમ, રાજત ઋષિય અનેક ॥
 જનલોક સુવારમ, જિહ બ્રહ્મચારમ, સાજત સકલ વિવેક ॥
 તપ લોક ત્રયોદશ, વાનપુરષ વસ, નર નારી ધરિ નેહ ॥
 સતલોક નિવાસી, વસત સન્યાસી, લોક ચતુર્દશ એહ ॥
 તિનકે પર ધાતા, જગત વિશ્વ્યાતા, સૃષ્ટિ ઉપાવત હાર ॥
 તિન પર હર ધામં, અતિ અભિરામં, સકલ લોક સંહાર ॥
 પુનિ વિષ્ણુ થાનં, પદ નિરવાનં, પોષન સૃષ્ટિ પ્રમાન ॥
 તિનપર પરિ બ્રહ્મં, નિગમ અગમ્મં, પાવત કોઈ સુજાન ॥૫॥

અર્થ. સર્વ જગતના આધાર રૂપ આ પૃથ્વી ઇશ્વર શક્તિને આધારે રહી છે, અને તે શક્તિને આધારે સર્વ પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરનાર; જેની ઢાઢો વિસ્તાર વાળી છે, એવો વરાહ રહ્યો છે. તે વરાહના ઉપર કાચવો પીઠનો વિસ્તાર કરી લક્ષ દર્શ રહ્યો છે, તે કાચવા ઉપર ગૌર વર્ણવાળો, હજાર ફળાને ધરનાર શેષનાગ રહ્યો છે, તે શેષનાગ ઉપર જે વિવર છે તેને પાતાલ કહે છે અને તે શુભ સ્થલમાં નાગ વસે છે, ત્યાંહાં વાસુકી નામનો નાગ રાજ્ય કરે છે. તેના ઉપર જે વિજું દલ છે તેને રસાતલ કહે છે, અને ત્યાંહાં નિવાતકવચ નામના દૈત્યો વસે છે, અને ત્યાંહાં સત્તા પળ તેઓની જ છે. તે ઉપર ત્રીજું મહાતલ છે, ત્યાંહાં કદ્રુના પુત્રોનું કુલ વસે છે, અને તે લોકનો કાલિનાગ અધિપતિ છે. તે ઉપર ચોથું તલાતલ છે, ત્યાંહાં અસુર કુલ વસે છે, અને તેનો અધિપતિ મયદાનવ નામનો દૈત્ય છે. તે ઉપર પાંચમું સુતલ છે, ત્યાંહાં વલ્કિ-રાજા રાજ્ય કરે છે. તેના ઉપર છતું વિતલ છે, ત્યાંહાં હાટકેશ્વર નામના મહા રુદ્ર વિરાજે છે. તે ઉપર સાતમું અતલ છે, ત્યાંહાં મયનો પુત્ર વલ રાજા રાજ્ય કરે છે. એવી રીતે સાત પાતાલ કહ્યાં. આઠમા તે ઉપરના આ ભુગોળને ભુલોક કહે છે, અને તે મનુષ્ય વિગેરે પ્રાણીયોની વસ્તીથી ભરપૂર છે, ત્યાંહાં વૈવસ્વત નામના મનુ રાજ્ય કરે છે. તેના ઉપર નવમો ભુવર લોક છે ત્યાંહાં

शिवना गणो वसेछे, तेमज वीरभद्र मणिभद्र ओओनुं मुख्य पणुछे. तेना उपर दशमो सुर लोकछे अने ते अशोक स्थळमां सर्व देवताए सहित इंद्र वसेछे. तेना उपर अग्यारमो महल्लोकछे, तेमां संयम (मन वश्य राखनार) करनार अनेक ऋषीओ वसेछे. तेना उपर बारमो जन लोकछे तेमां सर्व विवेकने जाणनार, इंद्रिओने जितनार, अनेक ब्रह्मचारीओ वसेछे. ते उपर तेरमो तप लोकछे त्याहां महा तपस्वी, इंद्रियोनो निग्रह करनारा वानप्रस्थो स्नेहथी स्त्रीयो साथे वसेछे. तेना उपर चउदमो सत्य लोकछे, तेमां महा त्यागी सन्यासीयो वसेछे. ए रीते चउद लोकनो व्यवस्था कही. हवे तेना उपर ब्रह्म लोकछे त्याहां, जगतमां प्रख्यात, सृष्टि उत्पन्न करनार ब्रह्मा रहेछे. तेना उपर अति शोभायमान महादेवनो लोकछे त्याहां सर्व सृष्टीनो संहार करनार महारुद्र वसेछे, तेना उपर विष्णु लोकछे, जेने लोको निर्वाण पद कहेछे, तेमां सर्व सृष्टिनुं पोषण करनार विष्णु वसेछे. तेना उपर वैदथी पण जाणी न सकाय एवा परब्रह्म व्यापी रह्याछे, ए कैवल्यरूप ब्रह्मने कोई ज्ञानवान पुरुषो पामेछे. ॥ ५ ॥

॥ दोहा ॥

चौद लोकको यह कह्यो, सुच्छम भेद बिचार ॥

भूर लोककी सकल अब, कहूं बात विस्तार ॥ ६ ॥

अर्थ. आ सूक्ष्म भेदथी चउद लोकनो विस्तार कह्यो, हवे भूलोकनी सघळी बिना विस्तार पूर्वक कहुंछु. ॥ ६ ॥

॥ छप्पय ॥

प्रथी कोटि पंचास, जुगत जोजन सब जानहु ॥

मध्य मेरु मंडान, प्रगट तिहि कहूं प्रमानहु ॥

जोजन लच्छ सुजान, यहें दीरघ धर ऊपर ॥

वाके शृंग बिसेष, बसत गंधर्व सुर किन्नर ॥

वत्तीस सहस्र जोजन प्रथुल, सप्त धातु गिर राज सिर ॥
सोले हजार जोजन सकल, प्रथुल धरा परि एह पर. ७

अर्थ. आ सघळी पृथ्वीनो. पंचास करोड योजननो विस्तारछे एम युक्तीथी जाणवुं, तेना मध्ये पृथ्वीने आकर्षण करनार, अने आधार रूप जे मेरु तेनु प्रमाण कहुंछुं, आ मेरु पर्वतनी लंबाई पृथ्वीथी शिखर पर्यंत एक लाख योजननोछे, तेना शिखर उपर देव, गंधर्व अने किन्नर लोको वसेछे, तेना उपला भागनी पहोळाइ बत्तीस हजार योजननीछे अने तेमां सात धातुओनी खाणोछे, पृथ्वी उपर तेना मूळ भागनो विस्तार सघळी मळीने सोळ हजार योजननोछे. ॥ ७ ॥

॥ दोहा ॥

मध्य मेरु आवर्तहैं, इक इक द्वीप समंद, ॥

जिहि प्रमान अभिधानजुत, कह्योसु कहें कविंद. ॥८॥

अर्थ. वच्चेना मेरु पर्वतनी चारि तरफ फरतो एकेको द्विप अने एकेको समुद्र ए रीते सात द्विप तथा सात समुद्र बिंटाई रह्याछे, तेओनुं नामे सहित प्रमाण जे म्होटा कवीओ कही गयाछे ते हुं कहुंछुं. ॥ ८ ॥

॥ अथ छंद मनहंस ॥

लख एक जोजन जंबु, द्वीप सुजानियें ॥

पुनि द्विगुन तापर क्षार, सिंधु बखानियें ॥

पलवक्ष द्वीप सुद्विगुन, मान विचारियें ॥

रसइक्षु सागर द्विगुन फिर धारियें ॥

कुशद्वीप जोजन द्विगुन सुप्रमानसैं ॥

दधि वारुनी तिन द्विगुन, भापत बांनसैं ॥

कहि कौंच द्वीप सुताहि, द्विगुन लच्छहैं ॥

घृत सिंधु तापर द्वीगुनं परतच्छहें ॥

गुन शाक द्वीप सुफेर, द्वीगुन जोजनं ॥

अकुपार दधि तापार, जोजन द्वीगुनं ॥

द्वीगुनो सुतातें द्वीप, शालमली कहे ॥

पुनि द्वीगुन तासैं मान, क्षीर समंदहे ॥

पुनि द्वीगुन तिनसैं द्वीप, पुष्कर सो कह्यो ॥

शुध नीर सिंधु प्रमान, द्वीगुन हीं रह्यो ॥

तिन ऊपरें मरियाद, गिरि आवर्तहें ॥

फिर आदरस धर हेंम, आभा धर्तहें ॥

दिगपाल गज ता ऊपरें ठाढे रहें ॥

तिन पार कोउ नांलहें, आगें शून्यहें. ॥ ९ ॥

अर्थ. एक लाख योजनना विस्तारवाळो आ जंबु द्वीपछे, तेने फरतो क्षार समुद्र, (खारो समुद्र) वमणा विस्तारवाळो विंटाई रह्योछे, ते क्षार समुद्रथी वमणा विस्तारवाळो छक्ष द्वीपछे, तेमज ते छक्ष द्वीपथी वमणो इक्षुरस (शेरडोना रसनो) समुद्र तेने फरतो रह्योछे, ते इक्षुरस समुद्रथी वमणुं कुश द्वीपनुं मान कह्युंछे, ते कुश द्वीपथी वमणो तेने फरतो वारुणी (दारुनो) समुद्रछे एम विहानो कहेछे, ते समुद्रथी वमणा विस्तारवाळो कौंच द्वीपछे, ते कौंच द्वीपने फरतो ते द्वीपथी वमणो घृत (घीनो) समुद्र प्रसिद्धछे, ते समुद्रथी वमणा विस्तारवाळो शाक द्वीपछे, ते शाक द्वीपने फरतो ते द्वीपथी वमणा विस्तारवाळो दधि (दहीनो) समुद्रछे, ते समुद्रथी वमणो शालमली द्वीप कह्योछे, तेमज ते शालमली द्वीपथी वमणा मानवाळो क्षीर (दूधनो) समुद्रछे, ते समुद्रथी वमणा विस्तारवाळो पुष्कर नामनो द्वीप कह्योछे, ते पुष्कर द्वीपने फरतो तेथी वमणो शुद्धनीर (मीठा पाणीनो) समुद्रछे, ते समुद्रने फरतो लोकालोक नामनो मर्यादागिरि

વિંટાઈ રહ્યોછે, ત્યાર પછી તેને ફરતી અરીસા જેવી ચકચકિત સોનાની પૃથ્વીછે, તેની છેવટ દિગ્પાલના ગજ પૃથ્વીના છેડા આકર્ષણ કરી ઉભા રહ્યાછે, અને તે પછી આગલ શુન્યછે તેનો પાર કોઈ લેઈ સકતા નથી. ૯

॥ અથ દિગ્ હસ્તિનામાનિ ॥ દોહા ॥

ऐरावत पुंडरीक पुत्रि, वामन कुमुद सु नीक ॥

अंजन पुष्पसुदंत कहि, सार्वभौम सुप्रतीक. ॥ १० ॥

અર્થ. અષ્ટ દિગ્ગજોનાં નામ નિચે પ્રમાણે. ऐरावत, पुंडरीक, वामन, कुमुद, अंजन, पुष्पसुदंत, सार्वभौम, અને सुप्रतीक. ॥ ૧૦ ॥

॥ अथ दिग् हस्तिनी नामानि ॥

अभ्रमु कपिला पिंगला, अनूपमा सु बखान ॥

ताम्रकर्णि शुभ्रदंति कहि, वाम अंजना जान. ॥ ११ ॥

અર્થ. તેઓનાં સ્ત્રીયોનાં નામ અભ્રમુ, कपिला, पिंगला, अनुपमा, ताम्र-कर्णि, शुभ्रदंतिका, વામના, અને અંજના એવી રીતે નામોછે. ॥ ૧૧ ॥

अंत द्वीपके खंड द्वै, सप्त सप्त सर मान ॥

आदि जंबु नव खंड इह, कहं ताके अभिधान. ॥ १२ ॥

અર્થ. છેલા પુષ્કર નામના દ્વિપનાં નવે સ્વંડછે બાકીના ઘ્રુક્ષ, कुश, क्रौंच, शाक, शाल्मली, એ પાંચ દ્વીપોમાં સાત સાત સ્વંડોછે અને પહેલા આ જંબુ દ્વીપના નવ સ્વંડછે તેઓનાં નામ કહુંછું. ॥ ૧૨ ॥

मेरावत जंबु सुमधि, हे अठ कुल गिरि वास ॥

वाहीतें अंतर परघो, नव खंड भये प्रकाश. ॥ १३ ॥

અર્થ. મેરુને વિંટાળેલા જંબુ દ્વીપમાં મેરુ વિના આઠ વિજા કુલગિરિ ઇટલે સરહદના પહાડોછે, તે પહાડનાં અંતરની પૃથ્વીના નવ વિભાગ થાયછે તેને અનુક્રમે નવ સ્વંડ કહેછે. ॥ ૧૩ ॥

मध्य इलाहृत खंड, केतुमालह परव पर ॥

हिरन कुरु अरु रम्य, तान एही दिश उत्तर ॥

भद्र खंड बारुनी, भरत किन्नर हरि दच्छन ॥

नवह खंड दिशि नाम, भेद यह कहत विचच्छन ॥

तिन मध्य मुख्य जानहुं भरत, जहां सकल शुभहें जगत ॥

धन धान्य दान सनमान जुत, भोग जाग अरु हरि भगत ॥

अर्थ. ॥ आ जंबु द्वीपमां वच्चे इलाहृत नामनो खंडछे, तेनी पूर्व तरफ

केतुमालह नामनो खंडछे, तेनी उत्तरे हिरण्य कुरु अरु रम्य ए वृण खंडछे,

तेनी पश्चिम तरफ भद्राक्ष नामनो खंडछे, दक्षिणे भरत, किन्नर अने हरी

ए वृण खंडछे, ए रीते दिशाओना भेदथी नवे खंडोना नाम विचक्षण

पुरुषो कहेछे, ते नवे खंडोमां भरतखंड मुख्यछे जेमां सर्व प्रकारनी वखा-

णका लायक युक्तिछे, धन, धान्य, दान, सनमान, भोग, जोग, विगेरे

अनेक प्रकारना सुखथी भरपूरछे एटलुज नही? इश्वरना भक्तो पण त्याहा

वसेछे, ॥ १४ ॥

॥ गाहा ॥

सज्ञा प्रेमसु संख्या, चत्रदश लोकनाम अधिपतियं ॥

द्वीप खंड परमानं, पंच प्रवीन सागरों लहरं ॥ १५ ॥

अर्थ. प्रेमना नामनी संख्या, चउदलोकनां नाम, तथा तेना अधिप-

तीओ, द्वीपना खंडो, तथा तेनु प्रमाण इत्यादि व्यवस्थावाळी आ प्रवी-

णसागरना प्रांचमी लेहेर संपूर्ण ॥ १५ ॥

इति श्री प्रवीनसागर ग्रंथे प्रेमाभिधान कथने च भूगोल

निर्णये पंचमा लहरी समाप्ता ॥ ५ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी
राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज कवि
रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां पंचम स्तरंगः समाप्तः ॥५॥

॥ दोहा ॥

अब प्रवीन सागर कथा, धुरतें कहत बनाय ॥

देश नगर पितु तास कुल, सो सब देत सुनाय. ॥ १ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त स्तरंग शिखाबंध ॥ छंद मनहंस ॥

आ लेहेरमां शुभ मुलक नग्र सुनामछे, महिपाल भूप प्रदीप ग्रह सुत तामछे ॥

ग्रह जोग सागर जन्मते जन्माक्षरो, षट्मे तरंग प्रसंग ए दिलमां धरो. ॥ ६ ॥

अर्थ. हवे प्रवीणसागरनी कथा प्रथमथी विस्तार पुर्वक कहुंछु, देश,
नगर, अने तेनुं कुळ ए सघळुं संभळावी आपुंछु. ॥ १ ॥

॥ छंद चंचला ॥

चत्र शष्टि संख्य देश, भर्तखंड मध्य पेख ॥ बानि वेष देखतें
सुराष्ट्र देश हैं विसेष॥निद्धि रिद्धिको सुधाम, हे तहां जु नेह
नग्र ॥ मान दान जान लच्छ, सुखहे तिहां समग्र॥ बार-
हैं सहस्र गाम, साम नामतें अबीह ॥ कोस सातसैं प्र-
मान, खग वान आन कीह ॥ फोज एक लाखहैं, हजार
वीस पंच फेर ॥ जोध जुद्ध मंडिकें, उदंड शत्रु कीध जेर ॥
भोम काज आय आय, सेवहैं अनेक भूप ॥ या विधी प्र-
दीप भूप, चंद्र वंशमें अनूप॥ एक सत्त मत्त सो, उपंत द्वा-
रपें गयंद ॥ मेघ ज्यौं गजंतहैं, सहस्र दुंदभी अमंद ॥ दे-
श देश देशपत्ति, शत्रुसो सदा डरंत॥ राम राजसो अभंग,
राज नीतसैं करंत. ॥ २ ॥

અર્થ. આ ભરતચંડની અંદર ચોસઠ દેશછે, તેમાં પળ ભાષણ, પેહેરવેપ અને સમ્યતા વિગેરે ગુણ જોતાં સૌરાષ્ટ્ર દેશ સદુથી ચઢીયાતોછે, ઇટલુંજ નહીં પણ નિધિ (સ્વજ્ઞાનો) રિદ્ધિ (સમૃદ્ધિ)ના એક સ્થલ રૂપછે, તેમાં પ્રદીપ રાજાની રાજધાનીનું નેહ નગ્રનામે મ્હોટું પ્રખ્યાત શહેરછે, જેમાં દાન, માન, જ્ઞાન, અને દ્રવ્યો, પાર્જનાદિ અનેક પ્રકારનાં સુખછે, તે રાજાની સત્તા તલે વારહજાર ગામછે, જ્યાંહાંની પ્રજા નામાંકિત રાજાના પ્રતાપથી નિર્ભયછે, તેમજ ઓરસચોરસ સાતસે ગાઉના અંતરમાં સમશેર વાંહાદુરીથી તથા બાળયુદ્ધની કઠાથી પોતાની આજ્ઞા પ્રવર્ત્તાવીછે, તે રાજાને એક લાખ અને પચીશહજાર સંખ્યાની ફોજછે, જે ફોજના શૂરવીર યુદ્ધાઓથી રાજાએ મ્હોટા સંગ્રામો કરી ઉન્મત્ત શત્રુઓને જીત કર્યાછે, ઇટલુંજ નહીં પણ જેની હજુરમાં જમીનના વાંધાનો ઇનસાફ લેવા સારુ અનેક દેશના રાજાઓ આવી સેવા કરેછે, એવી જાતની સમૃદ્ધિથી આ ગુણવાન પ્રદીપ રાજા ચંદ્ર વંશમાં સર્વોત્તમ અને પ્રખ્યાતછે, જેને મદ ઇરેછે એવા મ્હોટા, શોભા-યમાન, એકસો હાથી તો જેના સભા મંડપના પાસેના મેદાનમાં મેઘની પેઠે ગર્જના કરી રહ્યાછે, તેમજ દુંદભી વિગેરે હજારો વાજિત્ર મ્હોટા અવાજથી વાગેછે જેથી દેશો દેશના રાજા તથા શત્રુઓ હમેશાં ડરી રહ્યાછે, એવી રીતે રામચંદ્રજીની પેઠે અભંગ રાજનીતિથી રાજ્ય કરેછે. ॥ ૨ ॥

॥ દોહા ॥

યહ પ્રદીપ જગમેં પ્રસિધ, ઇહિ વિધિ રાજ અચંડ ॥

મંડે સુજસ મહિ મંડલે, દંડે પિશુન ઉદંડ. ॥ ૩ ॥

અર્થ. જગત્પ્રસિદ્ધ આ પ્રદીપ રાજા એવી રીતે અચંડિત રાજ્ય કરેછે અને જેનો જસ આસ્વી પૃથ્વીમાં ફેલાઈ દિશાના અંતસુધી પહોંચ્યોછે, વઠ્ઠી આ રાજા, ચાહીયા, ઉન્મત્ત, સ્વલ્લ, અને ઠગાઈ કરનાર, લુચ્છા લોકોને શિક્ષા કરી દંડ આપેછે. ॥ ૩ ॥

सो प्रदीप नृप गृह उदित, कुल मंडन सुकुमार ॥
जोड़ विचित्रानंद भो, हर किंकर अवतार. ॥ ४ ॥

अर्थ. जे विचित्रानंद नामे शंकरनो गण हतो तेज अवतार लेईने आ
प्रदीप राजाना कुलमां घरेणा रूप कुंवर थई उदय पाय्यो. ॥ ४ ॥

॥ छप्पय ॥

उदे होत नृप नंद, उदित आनंद सकल उर ॥
वजत दुंदुभी द्वार, सजत सिंगार ललन पुर ॥
गृह गृह मंगल चार, छंद बंदिन विस्तारत ॥
पाय दान सनमान, शब्द जय जय उच्चारत ॥
द्विज वेद भेद संगीत नृत, ठोर ठोर सोभत सभा ॥
ध्वज धाम धाम कंचन कलश, पुर पुरंद मानहुं प्रभा. ५

अर्थ. राजाने घेर कुंवरनो उदय थवाथी सर्व प्रजाना हृदयमां आनंद
उत्पन्न थयो, राजद्वारमां नोवत वागवा मांडी, तेने लीधे स्वरूपवान शेहेरनी
स्त्रीयो तरेह तरेहना शृंगार सजवा लागीयो, घेर घेर मंगल उच्चार थइ र-
ह्याछे, भाट चारण तथा बंदिजनो छंद बोलवाथी राजाये आपेलां दान अने
सनमानने पामी जय जय शब्दनो उच्चार करेछे, ब्राह्मणो वेद भणेछे,
संगीतना भेदथी गावावाळाओ गान करी रह्याछे, तेमज नायकाओ नाच
करी रहीछे, ठेकाणे ठेकाणे सभाओ शोभेछे, घेर घेर धजा सहित सूवर्ण-
ना कलश झळकी रह्याछे, आवी रीते उच्छव थवाथी ते शेहेर जाणें
इंद्रपुरीज होयनै? एवुं शोभेछे. ॥ ५ ॥

॥ दोहा ॥

वाही समय प्रदीप नृप, उर उमंग अति लाय ॥
कही गनक मनहंस प्रति, जातक ग्रह सुवनाय. ॥ ६ ॥

अर्थ. आवा आनंदना वखतमां प्रदीप राजा पोताना हृदयमां अति उमंग लावीनें मनहंस नामना जोशीने कह्युं के आ कुमारना जन्म गृह बनावी लावो. ॥ ६ ॥

॥ सोरठा ॥

भूत भविष्य चित लाय, ग्रह निर्णय कीनो गनक ॥

सो नृप सनमुख आय, बैठें तब बूझत बिभू. ॥ ७ ॥

अर्थ. भूत तथा भविष्यकाळना विचार चित्तमां लावीने जोशीए ग्रहनो निर्णय कर्यो, पछी ते राजानी पासे आवी बेठा तैटलामां प्रदीप राजाए पूछवा माड्युं. ॥ ७ ॥

अथ नृप वाक्य मनहंस गनक प्रति ॥ चोपाई ॥

अहो गनक मनहंस प्रवीने, जन्म कुंडली तुम ग्रह कीने ॥
कछु प्रकार करिकें विस्तारो, जो बुझें सो अनुक्रम धारो ॥
राशि स्वामि कोनें सुकहाऊ, उच्च नीच अभिधान बताऊ ॥
मित्र शत्रु ग्रह भेदसु कैसें, क्रूर सौम्य कहो खेचर जैसें ॥
केंद्र त्रिकोन उपचय ए कोहे, भेद दृष्टि भाषो तुम जोहे ॥
द्वादश भाव कहा कहा देखें, जिन अदृष्ट जातक अवरखें ॥
किहि थानंक परे ग्रह कोहें, ताको सुफल बताओ जोहें ॥
भिन्न भिन्न एतो समुझाऊ, फुनि इनाम ले निलय सिधाऊ. ८

अर्थ. ज्योतिष शास्त्रमां कुशळ, हे! मनहंस जोशी, तमे जे जन्म कुंडलीना ग्रहो कर्याछे तेनो थोडो एक खुलासो करी विस्तार कही बतावो? अने जे पूछीए तेनो अनुक्रम मनमां धारी जवाव आपो? वार राशीना स्वामी कया ग्रहोछे? उंच नीच केवी रीते थायछे ते कहो? ग्रहोमां परस्पर शत्रु मित्रनो भेद शुंछे ते कहो? क्रूर अने सौम्य जे ग्रहो होय ते

વતાવો? કેંદ્ર, ત્રિકોણ, અને ઉપચય, એ કેમ થાયછે? તેમજ દષ્ટીનો જે ભેદ હોય તે કહી સંભળાવો? વઢી વારં ભાવમાં શું શું જોવાયછે? જેથી જ્યોતિષ શાસ્ત્ર અદ્રષ્ટની પરિક્ષા કરેછે, કયા કયા થાનકમાં, કયા કયા ગ્રહો પહેલાછે? અને તેનાં જેવાં ફલ હોય તેવાં વતાવો? એટલાં પ્રશ્નો જૂદી જૂદી રીતે સમજાવો પછી ઇનામ લઈ ઘેર પધારો. ॥ ૮ ॥

॥ અથ મનહંસ ગનક વાક્યં નૃપપ્રતિ ॥ દોહા ॥

તવ પંડિત યૌં ઉચ્ચરિયં, યહ મત ગનિત સમંદ ॥

કહૌં ઉક્તિ સંચ્છેપ કરિ, ચિત્ત દે સુનો નરિંદ. ॥ ૯ ॥

અર્થ. ત્યારે પંડિત એમ કહેછે કે હે? રાજેન્દ્ર, આ ગણિત શાસ્ત્રનો મત સમુદ્ર જેવો અપારછે, માટે તેનું વર્ણન સંક્ષેપથી કહુંછું તે ચિત્ત દઈને સાંભળો? ॥ ૯ ॥

॥ અથ પંડિતોક્ત લજ્જસ્વામી ભેદ ॥ છપ્પય ॥

મેષ ભૌમ વૃષ શુક્ર, મિથુન બુધ કર્ક ચંદ્ર ભનિ ॥

સિંહ રવી બુધ કન્ય, તુલાકો સ્વામિ શુક્ર ગનિ ॥

વૃશ્ચિક કુજ ધન ગુરુ, મકર અરુ કુંભ શની કહિ ॥

મીન સ્વામિ સુરગુરુ, રાશિ સ્વામી હહ વિધિ લહિ ॥

શુભ કાજ સમય કરિયત સમંધ, ગ્રહથાનક ગતિ બલ લહે

બુધ જન વિચાર યહ વિધિ સવૈં, કવિ જાતક પ્રશ્ન સુકહે.

અર્થ. મેષ રાશીનો અધિપતિ મંગલ, વૃષભનો શુક્ર, મિથુનનો બુધ, કર્કનો ચંદ્ર, સિંહનો સૂર્ય, કન્યાનો બુધ, તુલનો શુક્ર, વૃશ્ચિકનો મંગલ, ધનનો ગુરુ, મકર તથા કુંભનો શની, અને મીનનો વૃહસ્પતિ, એવી રીતે રાશીઓના સ્વામિનું યથા યોગ્ય ગ્રહણ કરીને શુભ કામસાધના તથા સંવંધ કરતી વસ્તુતઃ ગ્રહનું સ્થાન તથા તેની ગતિ પ્રમાણે વાંચાવંચા ગૃહણ કરેછે,

आवी रीते जे ज्योतिष शास्त्रनो विचार ते मनहंस कविए जातक प्रश्न करती वखते प्रदीप राजाने कह्यो. ॥ १० ॥

॥ अथ उच्च नीच भेद ॥ छंद तामर ॥

रवि मेष उच्च सु जान ॥ शशि वृष सु उच्च पिछान ॥

धरनंद मकर सु उच्च ॥ बुध कन्य दीरघ सुच्च ॥

गुरु कर्क उच्च कहंत ॥ भृगु मीन उच्च रहंत ॥

तुल मंद उच्च विचारि ॥ तमराज मिथुन सुनारि ॥

ग्रह नीच कहें अब तेह ॥ जंपे सु जोतिष जेह ॥

तुल तरनि नीच सुजोय ॥ अलि नीच निशिकर होय ॥

करकें सुभौम असिद्ध ॥ गत मीन बुद्ध निषिद्ध ॥

मकरें अमरगुरु नीच ॥ भृगु नीच कन्या बीच ॥

गत नीच मेष सु मंद ॥ धनको सुनीच निशिंद. ॥ ११ ॥

अर्थ. सूर्य मेष राशीना, चंद्र वृषभ राशीना, मंगळ मकर राशीना, बुध कन्या राशीना, गुरु कर्क राशीना, शुक्र मीन राशीना, शनि तूळ राशीना- अने राहु मिथुन ने कन्या राशीना उच्च जाणवा, हवे तेज ग्रहो नीचना ज्योतिष शास्त्रमां कहेलाछे ते कहुंछुं, सूर्य तूळ राशीना, चंद्रमा वृश्चिक राशीना, मंगळ कर्क राशीना, बुध मीन राशीना, गुरु मकर राशीना, शुक्र कन्या राशीना, शनैश्वर मेष राशीना अने राहु धन राशीना नीच जाणवा. ॥११॥

॥ अथ ग्रह मित्र शत्रु भेद ॥ दोहा ॥

शशि मंगल गुरु तीन ए, रवि के जानहु मित्रु ॥

शुक्र शनैश्वर सूरके, सदा कहतहें शत्रु. ॥ १२ ॥

अर्थ. चंद्रमा, मंगळ, अने गुरु ए त्रण ग्रहो सूर्यना मित्र जाणवा,

शुक्र, अने शनि ए वे हमेशां शत्रु जाणवा, तेमज बुध सम जाणवो.
॥ १२ ॥

दिनकर बुध द्वे चंद्रके, मित्र कहें सब कोय ॥

सब ग्रह और समानहैं, कोउ शत्रु नहि होय. ॥ १३ ॥

अर्थ. सूर्य अने बुध ए वे ग्रह चंद्रना मित्रछे एम सर्व दैवज्ञो कहेछे, तेने कोई ग्रह शत्रु नथी अने वाकीना मंगळ, गुरु, शुक्र, अने शनैश्वर ए ग्रहो समानछे. ॥ १३ ॥

सुरगुरु सूर सु सोम त्रय, कुजके मित्र कहाय ॥

वैर भाव बुध एकसैं, कहें जातक कविराय. ॥ १४ ॥

अर्थ. बृहस्पति, सूर्य अने चंद्र ए त्रण ग्रहो मंगळना मित्र कहेवाय छे, अने तेने एक बुद्धनी साथेज वैरभावछे, शुक्र अने शनैश्वर समानछे, ए रीते जातक शास्त्र जाणनारा कवियो कहेछे. ॥ १४ ॥

दिनकर भार्गव बुध सुहृद, शत्रु भाव शशि जान ॥

औरें समता भाव सब, यहें गतक अनुमान. ॥ १५ ॥

अर्थ. सूर्य अने शुक्र ए वे बुधना मित्रछे, चंद्रनी साथे शत्रु भावछे, मंगळ, गुरु अने शनि एओनी साथे सम भावछे एम ज्योतिष जाणनाराओ अनुमान करेलुंछे. ॥ १५ ॥

मंगल हंस हिमांशु त्रय, सखा शिखंडिज एह ॥

उशना बुध अरिहैं उभैं, सदा हीन फल देह. ॥ १६ ॥

अर्थ. मंगळ, सूर्य, अने चंद्र ए त्रणे ग्रहो बृहस्पतिना मित्रछे, शुक्र तथा बुध ए वे शत्रुछे ते निरंतर माटुं फळ आपेछे, अने शनैश्वर समानछे. ॥ १६ ॥

શશિસુત શનિ પ્રિય શુક્રકે, સરસ ભાવકોં દેત ॥

સૂર નિશાકરસેં સદા, યાકોં રહત અહેત. ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. બુધ અને શનૈશ્વર એ બે શુક્રના મિત્ર છે તે સારા ફળને આપે છે, સૂર્ય અને ચંદ્રની સાથે તેને હમેશાં શત્રુપણું છે, અને મંગલ તથા ગુરુની સાથે સમપણું છે. ॥ ૧૭ ॥

અસુરપુરોહિત બુધહુસેં, મંદસુ વલ્લભ ભાવ ॥

રવિ શશિ કુજ રિપુ ત્રીનહેં, કહે જાતક કવિરાવ. ૧૮

અર્થ. શુક્ર અને બુધની સાથે શનૈશ્વરને મિત્ર ભાવ છે, સૂર્ય, ચંદ્ર, અને મંગલની સાથે શત્રુપણું છે, અને બૃહસ્પતિની સાથે સમપણું છે, એમ જાતક શાસ્ત્ર જાણનારા કવીઓ કહે છે. ॥ ૧૮ ॥

॥ અથ ક્રૂર સૌમ્ય ભેદ ॥

રવિ મંગલ શનિ રાહુ યહ, ક્રૂર કહાવત ચત્ર ॥

શશિ સુરગુરુ બુધ શુક્ર એ, સૌમ્ય સુજાનહુ મિત્ર. ॥૧૯॥

અર્થ. સૂર્ય, મંગલ, શનિ અને રાહુ એ ચાર ક્રૂર ગ્રહો કહેવાય છે, ચંદ્ર બૃહસ્પતિ, બુધ અને શુક્ર, એ ચાર સૌમ્ય જાણવા. ॥ ૧૯ ॥

॥ અથ કેંદ્રાદિ સ્થાન સંજ્ઞા ॥ સોરઠા ॥

કેંદ્ર ભુવન યહ જાન, પ્રથમ વેદ સપ્તમ સુદશ ॥

સૌમ્ય ઉચ્ચ નિજ થાન, સો સુખદા ક્રૂરા દુઃખદ. ॥૨૦॥

અર્થ. પેહેલું, ચોથું, સાતમું, અને દશમું, એ સ્થાનકોને કેંદ્ર ભુવન કહે છે, કેંદ્ર ભુવનમાં સૌમ્ય ગ્રહો ઉચ્ચના અથવા સ્વર્ગૃહો થઈને રહ્યા હોય તો સારા ફળને આપે છે, અને તેમજ ક્રૂર ગ્રહો સૌમ્ય ગ્રહોની પેઠે ઉપર કહેલા સ્થાનકામાં રહ્યા હોય તો નેષ્ટ ફળ આપે છે. ॥ ૨૦ ॥

कहें त्रिकोन सुतास, नवम और पंचम उभैं ॥

शुभ तहं सौम्य निवास, क्रूर अशुभ थानक इते. २१

अर्थ. नवमा अने पांचमा ए वे स्थानने त्रिकोण भुवन कहेछे, त्याहां सौम्य ग्रहो रह्या होय तो सारुं फळ आपे अने क्रूर ग्रहो रह्या होयतो अशुभ फळ आपे. ॥ २१ ॥

त्रय षट अरु अग्यार, यह उपचय अभिधान गृह ॥

क्रूर सु ग्रह उच सार, सौम्य अशुभ थानक यहें. २२

अर्थ. त्रीजुं, छठुं अने अग्यारमुं ए स्थानकने उपचय भुवन कहेछे, ए स्थानकोमां क्रूर ग्रहो उच्चता थइने रह्या होय तो सारुं फळ आपे अने सौम्य ग्रहो पण उच्चता थइने रह्या होय तो अशुभ फळ आपे. ॥ २२ ॥

॥ अथ दृष्टि भेद छप्पय यथा ॥

तृतीय दशम द्वै भौन, शनी संपूरन देखहिं ॥

और सु खग इहि थान, पंच विश्वा सब पेखहिं ॥

थिर नव पंचम ताय, लखे पूरन गुरुअंमर ॥

इहि थानक ग्रह अवर, चरन द्वय दृष्टि तास सर ॥

चत्र अरु अष्ट थानक इते, लोहितांग पूरन लखें ॥

इहि ठोर अवर ग्रह चर्न त्रय, देखत सो दैवी देखें. ॥ २३ ॥

अर्थ. त्रीजा तथा दशमा भुवनने शनी संपूर्ण देखे अने बीजां सर्व ग्रहो ते थानकने पांच विश्वा देखे तेमज नवमा तथा पांचमा भुवनने गुरु संपूर्ण देखे अने वाकीना ग्रहो तेने वे पाया देखेछे, चौथा तथा आठमा भुवनने मंगळ संपूर्ण देखेछे, बीजा ग्रहो तेने त्रण पाया देखेछे, ए रीते ज्योतिष शास्त्र जाणनाराओ कहेछे. ॥ २३ ॥

॥ અથ દ્વાદશ સ્થાનનામ પરિક્ષા છંદ સુભગ ॥

પ્રથમં સુ યહ થાન ॥ તન પ્રકૃતિ પરમાન ॥ સુખ દુઃખ અનુ-
સંધાન ॥ વૃન રૂપ પહિચાન, ॥ દ્વિતિયં ભુવન ભેદ ॥ ધન
વૃદ્ધિ પરિછેદ ॥ નિજ કુટુંબ સુખ સ્વેદ ॥ અભિપ્રાય યહ
જાન. ॥ ત્રિતિયં સુકહિ ધામ ॥ ડન સહજ અભિરામ ॥ પુ-
નિ પરાક્રમ તામ ॥ કિંકર સુ પ્રતિ કામ. ॥ ચાતુરે ગ્રહ મા-
ત્ર ॥ ગૃહ ગ્રામ પદચાત્ર ॥ કૃષિ કર્મ જન યત્ર ॥ અવલોકિ
આરામ. ॥ પંચમહિ આગાર ॥ બુધિ પુત્ર વિસ્તાર ॥ શુભ
શાસ્ત્ર સુવિચાર ॥ વિધિ મંત્ર લખિ મર્મ, ॥ ગૃહ ષષ્ઠમેં કેત ॥
રિપુ રોગ ફલ દેત ॥ માતુલહ પશ્વ હેત ॥ કહિ ક્રૂરતા ક-
ર્મ. ॥ સપતાલયે જાત ॥ વિનતા ગમન વાત ॥ વાનિજ્ય-
ગત આત ॥ અવલોકવો એહ, ॥ યહ અષ્ટમે વાસ ॥ ડન
છિદ્ર પરકાસ ॥ શસ્ત્રાદિ દુઃખ તાસ ॥ કહ કષ્ટહેં દેહ. ॥ નો-
મે નિલય ભાગ ॥ ધ્રમ શીલ વૈરાગ ॥ તપ તીર્થ જપ જાગ
॥ એતો કરો લચ્છ. ॥ દશમેં સદન એહ ॥ નિજ કર્મ પિતુ
દેહ ॥ નૃપ દ્વારકો નેહ ॥ વ્યાપાર પારિચ્છ. ॥ આસપદ દશ-
એક ॥ ઇમ અશ્વ કિતનેક ॥ સુખપાલ સુ વિવેક ॥ મનિ અંબર
નિહાર, ॥ સદમં સુ દશદોય ॥ વય દંડ વિધિ જોય ॥ કહેં
બંધ કછુ હોય ॥ નિરબંધ નિરધાર. ॥ ૨૪ ॥

અર્થ. પેહેલા સ્થાનકને તનુ ભુવન કહેછે તેમાં સુખ, દુઃખ, વર્ણ
રૂપ, તિલ, લાખાં, મશ, વિગેરે નિશાની, જાતિ ઉન્મરનું પ્રમાણ અને
સાહસપણું ઇત્યાદી વિચારો જોવાયછે. ત્રીજા સ્થાનને ધન ભુવન કહેછે

તેમાં સોના વિગેરે ધાતુનો લાભ તથા હાણ, અને પોતાના કુટુંબનું સુખ તથા દુઃખ, વિગેરે અભિપ્રાય જોવાયછે. ત્રીજા સ્થાનકને સહજ ભુવન કહેછે, તેમાં પરાક્રમ, નોકર, સહોદર, ઇત્યાદિ વાવત જોવાયછે. ચોથા સ્થાનકને માતૃ ભુવન કહેછે તેમાં ઘર, ગામ, ગાયો, ખેંસો, વિગેરે ચતુષ્પદ, સુહૃદ અને સ્વેડ ઇત્યાદી વાવત જોવાયછે. પાંચમા સ્થાનકને સંતાન ભુવન કહેછે, તેમાં બુદ્ધિ, પુત્ર, મંત્ર, વિદ્યા, વિનય, ગર્ભ સંબંધી વાવત તેમજ નીતિ વિગેરે જોવાયછે. છઠ્ઠા સ્થાનકને રિપુ ભુવન કહેછે, તેમાં શત્રુ, રોગ, મોશાલપક્ષનું સુખ, ક્રૂર કર્મ-ચિંતા, શંકા, ઇત્યાદિ વાવત જોવાયછે. સાતમા સ્થાનકને જાયા ભુવન કહેછે, તેમાં સ્ત્રી સંબંધી વિચાર, વેપાર, તથા તે સંબંધી લાભ હાનિ, અને મુસાફરી એ સઘળું જોવાયછે. આઠમા સ્થાનકને છિદ્ર ભુવન કહેછે, તેમાં શરીર સંબંધી કષ્ટ, સંકટ, આયુષ્ય, શસ્ત્રાદિ ઘાત, કલંક એ સર્વે જોવાયછે. નવમા સ્થાનકને ભાગ્ય ભુવન કહેછે, તેમાં ધર્મક્રીયા, શીલ, વૈરાગ્ય, તપ, તીર્થ, જપ, યજ્ઞ, અને પુન્ય વિગેરે જોવાયછે. દશમા સ્થાનકને કર્મ ભુવન કહેછે, તેમાં રાજદ્વાર સંબંધી માન, તથા અપમાન, પિતાનું સુખ, વેપારની મ્હોટી પેદાશ, ઇત્યાદિ સર્વ જોવાયછે. અગ્યા-રમા સ્થાનકને લાભ ભુવન કહેછે, તેમાં હાથી, ઘોડા, પાલખી, મળી, વસ્ત્ર, ઇત્યાદિ વસ્તુનો લાભ જોવાયછે. વારમા સ્થાનકને વ્યય ભુવન કહેછે, તેમાં સ્વરચ, દંડ, વંધન, હાનિ, દાન ઇત્યાદિનો નિર્ણય થાયછે. ॥ ૨૪ ॥

॥ અથ લગ્ન રાશી કથન મનહંસોક્ત દોહા ॥

મહારાજ યહ જાનિયેં, સુત ઉત્પતિ જ્ઞાપ રાસ ॥

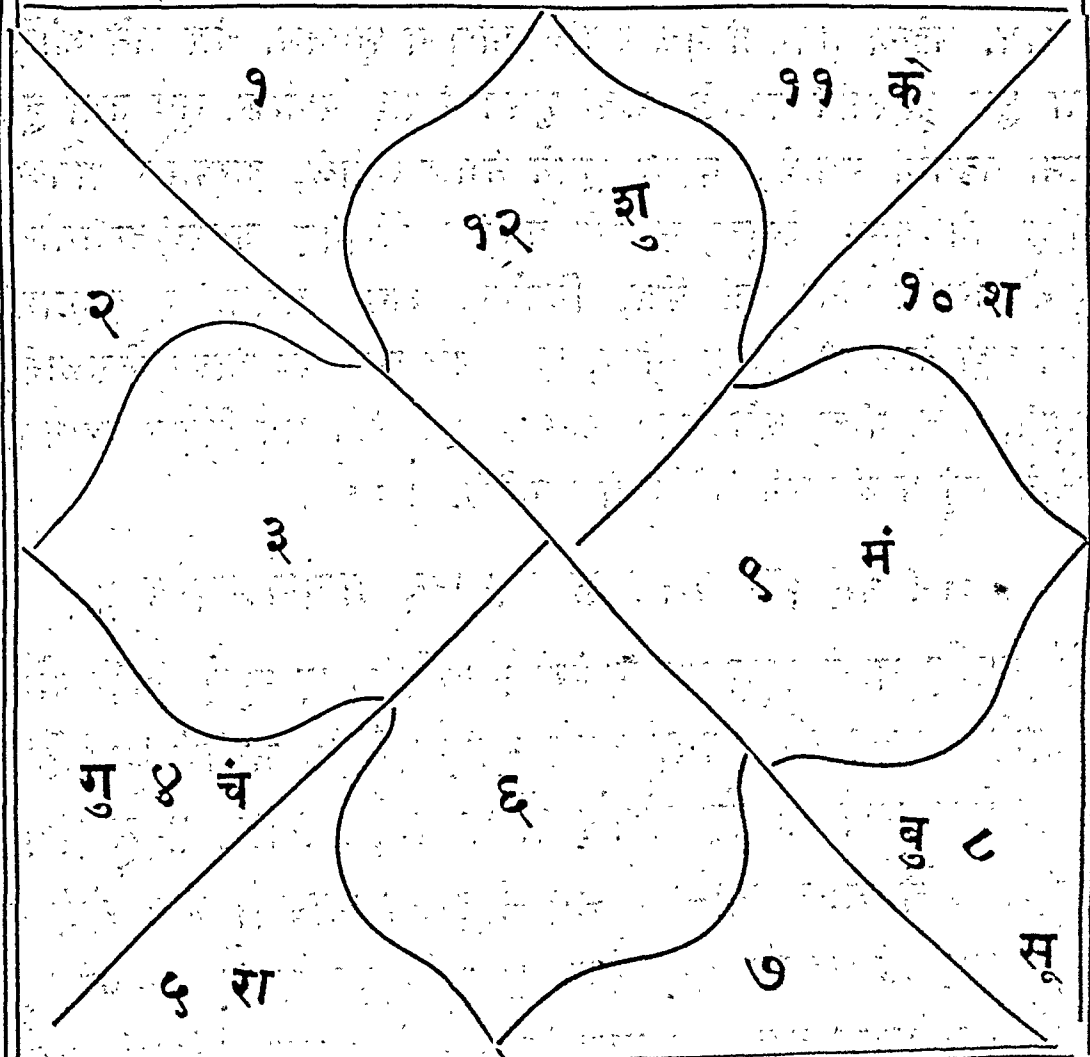
જો જો થાનક ગ્રહ પરે, કહો સુગનક પ્રકાસ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ. હે? મહારાજ, તમારા કુંવરનો જન્મ મીન રાશીમાં થયોછે એમ

जाणवुं. त्वारे राजा कहेछे हे? दैवज्ञ, पंडित, जे जे भुवनमां ग्रहो रह्याछे तेनां फळनो प्रकाश करीने कहो. ॥ २५ ॥

॥ अथ महाराजा कुमार श्री ७ रससागरस्य ॥

॥ जन्म कुंडलिका ॥

॥ अथ तत्प्रयोजने छप्पय यथा ॥

प्रथम शुक्र पहिचान, पंचमं चंद्र अंगिरस ॥

राहु षष्ठमं रहत, सूर बुध नौमहुके बस ॥

दशमें कुज निरधार, मंद एकादश आये ॥
 द्वादश केतु कहंत, गनक खेचर सु द्रढाये ॥
 केंदर त्रिकोन उपचय किते, सौम्य क्रूर सु दृश ग्रहें ॥
 गृही नीच उच्च ग्रह सुहृद लखि, सो प्रकाश प्रापति कहें. २६

अर्थ. पेहेला भुवनमां शुक्र रह्योछे, पांचमा भुवनमां चंद्र अने अंगि-
 राना पुत्र बृहस्पति रह्याछे, छठ्ठा भुवनमां राहु रह्योछे, सूर्य तथा बुध
 नवमा भवनमां रह्याछे, दशमे भुवने मंगळ रह्योछे, अग्यारमे शनैश्वर
 रह्योछे अने बारमे केतुछे, ए रीते मनहंस जोशीए जन्मकुंडलीमाना
 ग्रहोनो निर्णय कर्यो. वळी केंद्र, त्रिकोण, अने उपचय, ए स्थानमां
 रहेला ग्रहो केटला? तेमज सौम्य, क्रूर, अने शुभ दृष्टीवाळा केटलाछे,
 स्वगृही, उच्च, नीच, अने मित्र ए कयाछे, एवी रीते सर्व विचार ध्यानमां
 लावीने तेनुं फळ खुल्ली रीते कही बतावेछे. ॥ २६ ॥

॥ अथ वह ग्रह भाव फल ॥ छंद भुजंगप्रयात ॥

वसें आदि थानं भृगू ता प्रसंगं ॥ रती नाथ रूपं गती गौ-
 र अंगं ॥ महा वीर बाहू बली नाद रत्न ॥ उदारं सु शीलं
 प्रिया प्रेम मत्तं ॥ रहे पंचमे सौम ताके प्रमाने ॥ सु मेधा
 सु वृत्ती सबें शास्त्र जाने ॥ नवीनं क्रता भारती भेद तंत्रं ॥
 सदा इष्ट ऊपासनी वेद मंत्रं ॥ फुनी पंचमे ए प्रभावं सु-
 जीवं ॥ दशंचत्र वीद्या अभ्यासी सदीवं ॥ गुनालंकृतं दीन
 बंधू सु दाता ॥ सुखी संतती भोमि भुक्ता सु ख्याता ॥ षटं
 थान राहु परे येह रीतं ॥ चढें शत्रु जीतं रु आपें अजीतं ॥
 प्रतापं उदे प्राक्रमं होत सिद्धी ॥ दिनांहीं दिनां राज रिद्धी

સુ વૃદ્ધી ॥ રવી નૌમ ભાવેં મહા ભાગ્યકારી ॥ વૃતં તીરથં
 દેવ સેવોપચારી ॥ અનૂરાગસેં વૃદ્ધ વૈરાગ ચંતં ॥ બઢે બોધ-
 કે સોધ તાપં તપંતં ॥ શશીસૂનુ નોમેં વસે એહ ગતી ॥ સુ
 ગ્યાતા અદ્રષ્ટં ઉદે ધર્મ મત્તી ॥ પરીવ્રહ્મ સોધંત બોધં સુ
 સંતં ॥ તપં તીરથં જોગ વૃત્તી ચહંતં ॥ દશમ્મે કુજં તા ફલં
 યે પ્રકૃત્તી ॥ શુભં રાજજોગં વહેં ચક્રવૃત્તી ॥ સુખં સાજકો
 ભોગ તાસોં કહાવે ॥ કરે જાસ અભ્યાસ સોઈ ઉપાવે ॥ સ્થિ-
 તં મંદ એકાદશે સો ઉપાસી ॥ ઉરં અંતરં ભાવ લાવે ઉદા-
 સી ॥ ઉદાસી બઢંતેં પરાક્રમ્મ ધારે ॥ પરાક્રમ્મકોં છોરિ બો-
 ધં વિચારે ॥ ગયો દ્વાદશં કેતુ તાકો સુ જોગં ॥ જુરાવેં કહૂં
 પ્રેમ તાસેં વિયોગં ॥ મનં વ્યાકુલં કષ્ટકારી સુધારે ॥ ય-
 હેં નો ગ્રહં ભેદ ભિન્નં વિચારેં ॥ ૨૭ ॥

અર્થ. હે? રાજેંદ્ર, પેહેલા ભુવનમાં શુક રહ્યોછે, તે પ્રસંગથી આ ત
 મારો રાજકુમાર ચાલ ચંલગતમાં અને ૨૫માં કામદેવ જૈવો, ગૌરવર્ણ-
 વાળો, મહા શૂરવીર, પોતાના બાહુ બઢથી પરાક્રમ કરનાર, ગાયનમાં પ્રીતિ
 રાખનાર, ઉદાર, સારા સ્વભાવ વાળો અને સ્ત્રીના પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ઉન્મત્ત
 થશે. પાંચમા ભુવનમાં ચંદ્ર રહ્યોછે, તેના પ્રમાણથી શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિવાન, સારી
 વૃત્તિ રાખનાર, સર્વ શાસ્ત્રને જાણનાર, વાક્યના ભેદોથી નવીન કાવ્ય રચ-
 નાર અને વેદ મંત્રોથી ઇષ્ટદેવની ઉપાસના કરશે. પાંચમે વૃહસ્પતિ રહ્યાછે
 તેના પ્રતાપથી હમેશાં ચંડાલ વિદ્યાને જાણનાર, સર્વ ગુણથી શોભિત, ગરીબ
 સ્થિતિના લોકોને વંધુની પેઠે સહાય કરનાર, દાતાર, સારી સંતતીવાળો,
 પૃથ્વીનો ભોગવનાર અને પ્રખ્યાત થશે. છઠ્ઠા ભુવનમાં રાહુ પડ્યોછે તેથી
 લડાઈમાં જ્યાંહાં ચઢાઈ કરશે ત્યાંહાં શત્રુને જીતીને પોતે અજીત રહેશે, પ્રતા-
 પનો ઉદય થશે, પરાક્રમમાં સિદ્ધિ થશે અને દિવસે દિવસે રાજ સમૃદ્ધિમાં

वधारो थशे. नवमा भुवतमा सूर्य रह्याछे तेथी महा भाग्यशाळी, वृत्त तीर्थ
अने देवीने सेवनार, प्रीतिथी वैराग्यमां चित्त राखनार, अने शोधेला
ज्ञाननो बोध वधवाथी तप करनार थशे. चंद्रनो पुत्र बुध नवमे रह्योछे,
तेथी ज्ञानवान्, प्रारब्धवान्, धर्ममां बुद्धि राखनार अने परब्रह्मनो शोध क-
रवाथी सत्यपदार्थने जाणनार थशे, तथा तप, तीर्थ, योग, अने वृत्तने
चाहाशे. दशमे मंगळछे तेनुं फळ आ प्रमाणेछे, शुभ राज जोगनेलीधे
चक्रवर्त्तिथइ सर्व सुख सामग्रीनो भोगवनार थशे, तेमज जे जे विद्यामां
अभ्यास करशे ते ते विद्याने संपादन करशे. अग्यारमे शनैश्वर रह्योछे तेथी
उपासक थशे, पण पोताना कोमळ हृदयमां उदासी भाव लावशे, उदासी
वध्यां छतां पराक्रम करशे, अने पराक्रमने छोडी ज्ञानसंबंधी विचार
करशे. बारमे स्थानके केतु गयोछे तेना योगथी ते कुंवरने कोइनी साथे
लागेला प्रेममां वियोग करावशे, वियोगने लीधे दुःख करनारी व्याकु-
ळताने मनमां धरशे, हे? राजाजी, एवी रीते नवेयहोना भेदथी जूदां जू-
दां फळ कहां. ॥ २७ ॥

॥ दोहा ॥

यहें अनुक्रम राज सुनि, जन्म कुंडली भेव ॥

दिये वसन मनि माल हय, किये विदा दुजदेव. ॥ २८ ॥

अर्थ आवी रीते अनुक्रमे जन्म कुंडली मांहेना भेद सांभळीने प्र-
दीप राजांअ, ब्राह्मणमां मुख्य मनहंस जोशीने वस्त्र, मणीनी माळा, ने
घोडो एवी रीते पोशक आपी विदाय कर्या. ॥ २८ ॥

॥ गाथा ॥

जन पद नग्र सुनामं, भूप प्रदीप अयन उत्पत्ती ॥

सुच्छम गनक प्रकारं, पष्ठ प्रवीन सागरो लहरं. ॥ २९ ॥

अर्थ. देश अने शेहेरनुं नाम, तथा प्रदीपराजाने घेर कुंवरनी उत्पत्ति, अने थोडाएक ज्योतिषशास्त्रना विस्तारथी आ प्रवीणसागरनी छट्टी लेहेर पूरी थई. ॥ २९ ॥

इतिश्री प्रवीण सागर ग्रंथे रससागर जन्म कुंडली मे
द गृह फल नीरूपण नाम षष्ठी लहरि समाप्ता. ॥ ६ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज कविरणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां षष्ठमं स्तरंगः समाप्तः ॥ ६ ॥

॥ अथ कला प्रवीनोत्पत्ति कथन ॥ दोहा ॥

श्राप परें स्रत लोक भो, चित्रकला अवतार ॥

संज्ञा देश नरेश पुर, कहौं सु कछु बिस्तार. ॥ १ ॥

अर्थ. महादेवनो श्राप थवाथी विचित्रानंदनी स्त्री चित्रकलानो मृत्युलोकमां अवतार थयो तेनुं नाम, देश, त्याहांना राजानुं थोडुं एक वृत्तांत अने तेनी राजधानीनुं वर्णन असर्व विस्तार करीने कहुंछुं. ॥ १ ॥

॥ अथ तत्प्रयोजने छंद पद्धरी ॥

चत्रशष्ठी भरत, जनपद प्रमान ॥ उन संधि देश, लघु लघु सु आन ॥ दीपत सरस, गुज्जर सुदेश ॥ वरनं सु बसें, चत्र विविध बेश ॥ भुअ धान दान, सन्मान भोग ॥

जग प्रसिध सुजस, जह भक्ति जोग ॥ ऐसैं समाज, गुज्जर अनूप ॥ राजंत तहां, सहि पुहवि रूप ॥ मनछापुरी सु, तिहि देश मद्धि ॥ सुख अचल भोग, रति रिद्धि सिद्धि ॥

राजान राज, राजंत तित्त ॥ नामं सु नीतपालं नृपत्त ॥ सूरज्ज बंश, कुलमें सरेश ॥ नामंत शीश, अनि सह नरेश ॥

नव खंड सुजश, किय अरि नमाय ॥ अनुसरहिं शरन
 पटतीस आय ॥ इक सहस कोस, गिरदी अमल्ल ॥ उन
 सत्रसहस, पुरहें अदल्ल ॥ लखदोय बाज, परखर लगं-
 त ॥ पयदल असंख, आयस पुलंत ॥ सत दोय करी, मे
 मंत सोय ॥ सुखपाल और, रथ सहस दोय ॥ बिबि स-
 हस द्वार, दुंदभि बजंत ॥ पचरंग निसान, दो सहस पंत
 ॥ पुनि ओर किते, बाजंत पूर ॥ सोरह हजार, बानैंत सूर
 ॥ पोहो नीतपाल, इहि बिधि प्रताप ॥ अरि जीतलीन, अ-
 नजीत आप ॥ राजंत मनछापुरीय राज ॥ सोहंत नगर,
 सुरपुर समाज ॥ बनि सहर पास, चिहु ओर बाग ॥ फल
 फूल झूल, रहे मनहु फाग ॥ तर तर सुभंग, झंकार त-
 थ्य ॥ सुर पिक अनेक, सहकार सथ्य ॥ कइ ताल सरित,
 बापी सुकूप ॥ पनिहार घाट, घट जातरूप ॥ परचंड
 मंड, जह सुर प्रसाद ॥ वह मिलन बाम, मनु लगो बाद
 ॥ सुचि विप्र तहां, जुरि करत सेव ॥ भाषंत अमित, श्रु-
 ति चेद भेव ॥ ओपें प्रकार, गिर सम उतंग ॥ भयभीत
 शत्रु, निज पुर अभंग ॥ वह सोर भपन, तिन वुरज बा-
 न ॥ पेखंत प्रसन, छूटै सुप्रान ॥ जुगती सु सहर, चौ-
 सर बजार ॥ चलिआत बनिज, जन दिसहि चार ॥ लख
 कोटि अरव, धन होत लेख ॥ व्यापार भारभीर सु बि-
 शेष ॥ निज राजमहल, सोहत अनूप ॥ रुचिसों जु रच्ये,
 बिधि धरनि रूप ॥ कलशं सुहेम, ता शीश केत ॥ दुति

દેવરાજ, ગ્રહ પ્રભા દેત ॥ વિચ રાજ મહલ, ભામનિ વિ-
શેષ ॥ દુરિ જાતરૂપ, સુર લલન દેશ ॥ પરિસિદ્ધ જગ-
ત, મધિ નીતિપાલ ॥ બિલસંત રાજ, સૂચ અતિ વિસાલ. ૨

અર્થ. આ ભરતચંડમાં ચોસઠ દેશછે, તેની પશ્ચિમ તરફની સરહદ
ઉપર વીજા ન્હાના ન્હાના દેશો આવેલાછે, તેમાં ગુર્જર દેશ ઘણો શોભા-
યમાન અને રસાલછે, તેમાં ઘણું કરીને બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વિગેરે ચાર જાતના
વર્ણો વસેછે, ધ્યાન, દાન, સન્માન, इत्यादि વિલાસની પ્રસિદ્ધિના સાથ
જેનો સુજશ આચ્છી પૃથ્વીમાં ફેલાઈ રહ્યોછે, તેમજ ઝ્યાંહાં અષ્ટાંગયોગ
સહિત નવ પ્રકારની ભક્તિથી ઇશ્વરનું ધ્યાન થાયછે, એવી રીતે સુખ સમુ,
દાયથી ગુર્જર દેશ અનૂપમછે, અને ત્યાંહાં સર્વ પ્રકારે જાણે સર્વ પૃથ્વીનું
રૂપ એકટું થયું હોયનૈ? એવી રીતે શોભાયમાન મનછાપૂરી નામનું સ્હોટું
શેહેર તે દેશના મધ્ય પ્રદેશમાં આવેલુંછે. જે શેહેર અચલ સુખ, અનેક
તરેહના ભોગ, રતિવિલાસ, સંપત્તિ, અને રિદ્ધિસિદ્ધિથી આવાદછે, ત્યાંહાં
નરપતિના રાજા નીતિપાલ રાજ્ય કરેછે, તે રાજા સૂર્ય વંશમાં અતિ શ્રેષ્ઠછે,
જેની હજુરમાં વીજા દેશના કેટલાએક રાજાઓ શિર નમાવેછે, વઠી જેને શ-
ત્રુને જીતીને નવે ચંડમાં કીર્તિ ફેલાવીછે, તેમજ છત્રીશ કુલના રાજવંશી-
યો શરણે આવી અનુસરી રહ્યાછે, એક હજાર ગાઉની ગીરદમાં તેનો અમલછે, તે-
નીસત્તા તલે વરોવર સત્તરહજાર ગામછે, વચ્ચે પાસરથી સજેલું વેલાચ ઘોડા
નું લટકરછે, અસંખ્ય પાયદલ આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તેછે, મદોન્મત્ત વસો હાથીઓ
ઘુલી રહ્યાછે, તથા વેહજાર પાલખીઓ વેહજાર રથ સ્વારીમાં દાખલ થાયછે-
વેહજાર ટુંદખી રાજદ્વારમાં વાગી રહ્યાંછે, પંચ રંગી વેહજાર નિશાળ ફરકેછે
અને વીજાં કેટલાંએક વાજિત્રો વાગી રહ્યાંછે, સોઠહજાર ધનુષવાળ ધાર-
ણ કરનારા શૂરવીરો શોભી રહ્યાછે, એવા મહા પ્રતાપી નીતિપાલ રાજા શ-
ત્રુને જીતીને પોતે અજિત કહેવાયાછે, જેની રાજધાની મનછાપૂરી નગરી જા-

ળે ઇંદ્રનું સ્વર્ગ હોયનૈ? તેવી શોભેછે, શેહેરની આસપાસ ચોતરફ વાગ રચ્યા છે તેમાં વૃક્ષો ઉપર ફલફૂલ ફૂલી રહ્યાંછે તે જાણે વસંત સ્વીલી હોયનૈ? ફાડે ફાડે ભમરાઓ ફણકાર કરી રહ્યાંછે, કોયલના સ્વરમાં વધારો કરનાર અનેક પક્ષીઓ મધુર સ્વરથી બોલેછે, કેટલાંક તલાવ, નદીઓ, વાવ્ય, અને કુવા, પાણીથી ભરપૂરછે, પાણી ભરનાર સ્ત્રીઓ ચલકતા સોનાના કલશ ભરી પનઘટ ઉપર જતિ આવતિ જોવામાં આવેછે, ત્યાંહાંનાં ડુંગરાં અને વિસ્તારવાળાં દેરાં આકાશને મઠવાસારુ એક બીજાં વાદ કરતાં હોયનૈ? તેમ જણાયછે, જેની અંદર પવિત્ર બ્રાહ્મણો પૂજા કરવાની વચ્ચે હાથ જોડી પદક્રમ ઇત્યાદિ ભેદથી અમુલ્ય વેદ મંત્રો ભળી રહ્યાંછે, પહાડ સરસો ડુંગરો ચોતરફ નગરને કિલ્લો ઓપેછે એવું અભંગ નય જોઈ શત્રુ વીરોએ, ઘણાક શૂરવીરોને નાશ કરનારાં અનેક કોકવાળો જેના કોઠામાં રાખેલાંછે, જેને જોતાંજ દુશ્મનો તથા ચુગલસોરોના પ્રાણ નીકળી જાયછે, તે શેહેરમાં યુક્તિથી ચોપટ જેવી ચોસરી વજારછે, જેમાં ચારે દિશાઓના વેપારીઓ આવેછે અને લાચો કરોડો અને અબ્જની સંખ્યા સુધી પૈસાની લેવ દેવ થાયછે, ધમધોકાર વેપાર ચાલવાથી ઘણાંક માણસોની ખીડ મચી રહેછે, નીતપાલ રાજાના મેહેલ અનોપમ શોભી રહ્યાંછે જાણે તે મેહેલમાં બ્રહ્માણ પ્રીતિથી સર્વ પૃથ્વીનું રૂપ લાવી મૂક્યું હોયનૈ? તેમ લાગેછે વળી તે મેહેલ ઉપર સોનાના કલશના ચલકાટ સાથે ધજા ફરકેછે તે જાણે શોભાયમાન ઇંદ્રના ઘરની શોભા દેખાતી હોયનૈ? રાજમેહેલના અંદરના ભાગમાં રહેનારી રાણીઓનું રૂપ જોઈને દેવતાઓની સ્ત્રીઓ લજવાઈને ભાગી જાયછે, એવી રીતે જગત્પ્રસિદ્ધ આ નીતિપાલરાજા રાજ્ય સુખમાં વિલાસ કરેછે. ॥ ૨ ॥

॥ દોહા ॥

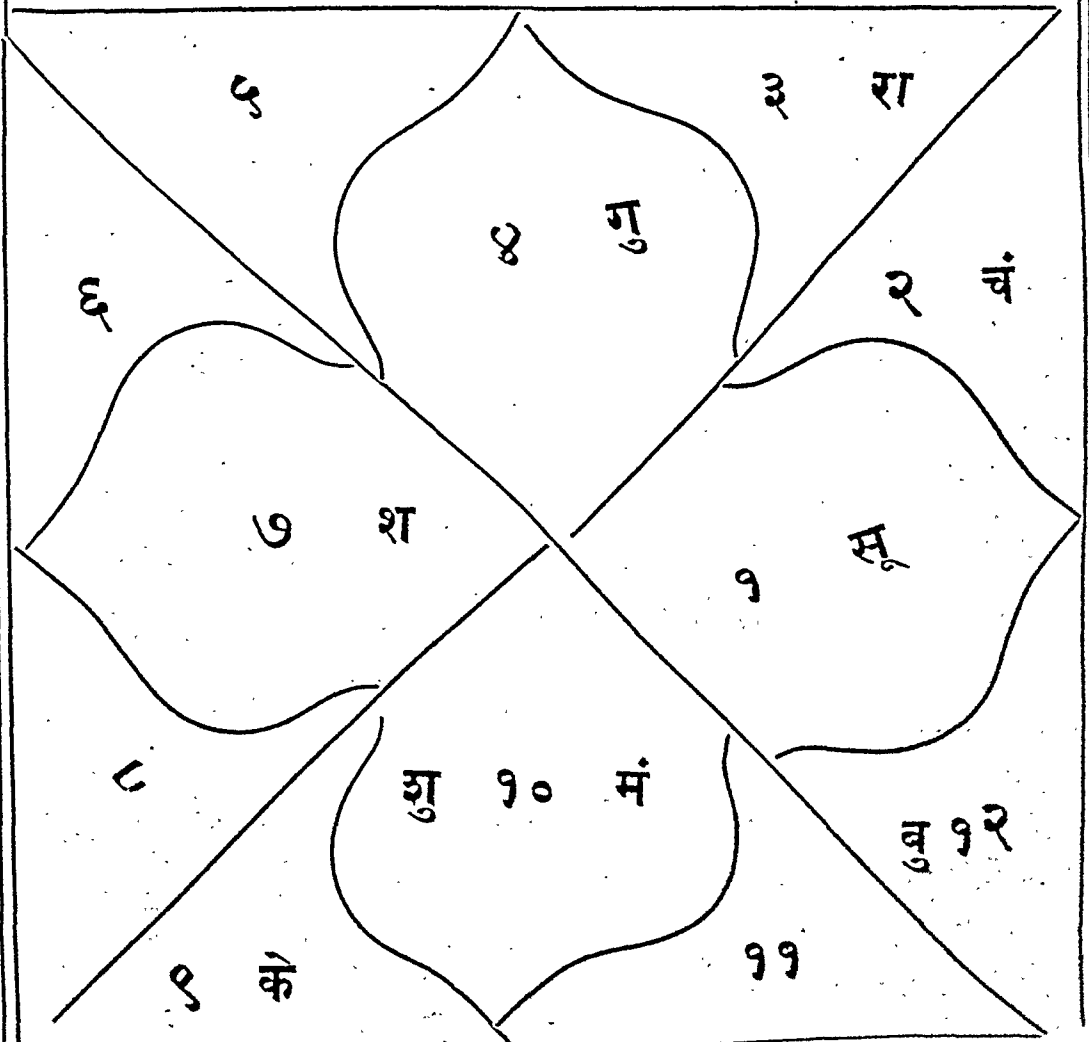
નીતપાલે વહ ગૃહ સુતા, ચિત્રકલા ભવ લીન ॥

નીલકંઠ પંડિત સુ તિહિ, જન્મ કુંડલી કીન. ॥ ૩ ॥

अर्थ. जे विचित्रानंदनी स्त्री चित्रकळा हती तेणे नीतपाळ राजाने
घेर कुंवरीनो जन्म लीधो त्यारे नीलकंठ पंडिते तेनी जन्म कुंडली करी.
॥ ३ ॥

॥ अथ श्री कलाप्रवीण राज कुमारीकायाः ॥

॥ जन्म कुंडलिका ॥

॥ सोरठा ॥

यह ग्रह भाव बनाय, नीलकंठ नृपपें गये ॥

नीतिपाल द्रग लाय, बोले ग्रह फल बरनिये ॥ ४ ॥

अर्थ. ग्रह तथा ग्रहना वार भाव बनावी नीलकंठ पंडित राजानी पा-
से गया, त्यारे नीतिपाळ राजाए कुंडली जोईने कहुं के ग्रहना फळनुं वर्ण
न करी संभळावो. ॥ ४ ॥

॥ अथ वह जन्मकुंडली ग्रह लग्न भाव यथा ॥ छप्पय ॥
कर्क लगन तन भुवन, तहां सुरगुरु अधिकारिय ॥
तुल चातुर शनि बसत, षटम धन केतु बिचारिय ॥
मकर सपत कुज शुक्र, मीन नवमें बुध मानहुं ॥
मेष दशम गृह भानु, व्रषभ शशि ग्यारम थानहुं ॥
द्वादशें मिथुन राहू रहत, जिहि जिहि जैसे फल दहें ॥
निश्चय निहारि जातक जुगति, करि उदार सो सो कहें. ५

अर्थ. जन्म कुंडलीमां कर्क लग्नछे, अने शरीर भुवनमां बृहस्पति रह्यो
छे, चोथे भुवने शनी तूळनो थई रह्योछे, छठे भुवने केतु धननो थईने
रह्योछे, सातमां भुवनमां मंगळ अने शुक्र मकरना थईने रह्योछे, नवमां
भुवनमां बुध मीननो थईने रह्योछे, दशमां भुवनमां सूर्य मेषनो थईने रह्योछे
अने अग्यारमां भुवनमां चंद्रमा वृषभनो थईने रह्योछे, अने बारमां भुवनमां
राहु मिथुननो थईने रह्योछे, जे जे ग्रह जेवुं जेवुं फळ आपे ते संवंधी
ज्योतिषनी युक्तिथी निर्णय करी खुष्टि रीते केहेवा सारु नीलकंठ पंडित
राजा पासे आवी बोलेछे. ॥ ५ ॥

॥ अथ नीलकंठोक्त ग्रह लग्न भाव फल ॥ छप्पय ॥
प्रथम देवगुरु गते, चंद्र आनन व्रत कुंदन ॥
एन नेन शुक घान, करक रद कोकिल कूजन ॥
तन कोमल दल कमल, बेनि विपधर कटि केहर ॥

उरु रंभा नख नीक, अरुन पद रसन अधर कर ॥

करता सुकाव्य संगीत रत, सुबुधि शील सीतल प्रकृति
रतिराज रीत कोविद सुरस, गुरु सुभाव मन हंस गति ६

अर्थ. पंडित कहेछे के पेहेला भुवनमां बृहस्पति रह्योछे तेथी तेनुं चंद्र
जेवुं मुख, सोना जेवो वर्ण, हरणना जेवां नेत्र, पोपटनी चांच जेवुं नमणुं
नाक, दाडमनी कळीयो जेवा दांत, कोयलना जेवो मधुर अवाज, कमळ-
ना पत्र जेवुं कोमळ पेट, काळा नाग जेवो चोटलो, केसरी सिंहना
जेवो कड, केळना थंभ जेवा साथळ, नख, पगना तळां, जीभ, होठ,
अने हथेळीयो ए पांच लाल ए रीते चेहेरो जाणवो. वळी सुंदर काव्यने र-
चनार, गायनमां प्रीति राखनार, बुद्धि शाळी, सुशीळ, थंडा मीजाजवाळी,
काम क्रीडा तथा राजनीतिमां कुशळ, रसने जाणनार, म्होटा मनवाळी,
हंसना जेवी गतिवाळी एवी तमारी राजकन्या थरो.

॥ छंद त्रोटक ॥

चतुरं सुवसें, खग मंद जिहीं ॥ अति उन्नत थान हरम्य
तिहीं ॥ उन ग्राम घनें, बन बाग लता ॥ सवसें अरुची,
मन व्याकुलता ॥ षटमैं ग्रह केतु जिहीं रहतं ॥ अति चा-
तुरताइ उदार चितं ॥ तन व्याधि नव्यापत तास यथा
॥ भय आतुर मानसि बृद्धि बिथा ॥ भृगु सप्तम थानक
जास रहें ॥ अति चातुरता पति तास कहें ॥ वह
दंपतिको, मन एक सदा ॥ सुख होय लखें, अलखें दु-
खदा ॥ सपतं ग्रहमें, फुनि भोम रहें ॥ मन कंत मिलें,
तन नां मिलिहें ॥ विरहा तन तापसु आतुरता ॥ सुरतं न
प्रियं, सुरता सुरता ॥ नवमें शशि सूनु सु शीलवती ॥

तप तीरथ सेवित पुन्य मती ॥ गुणवान सुमंत्र संगीत
पढ़ें ॥ रति संमृति देवन सेव बढें ॥ दशमें रवि उच्च ग्रहे
गतहैं ॥ परताप बढो, दिनहीं प्रतिहैं ॥ बिबिधं वह राज
सुनीत लहें ॥ क्रम कीरति योग विशेष कहें ॥ दश एकम
जास शशी सुबसें ॥ रतनांबर ईभ अनेक असें ॥ बुधि
दीन दयाल कमी न धनं ॥ सुचिता रुचि प्रेम प्रका-
स मनं ॥ बसि द्वादश राहु रह्यो जिनकों ॥ अनुराग
विराग बढें तिनकों ॥ भय भीत सु चित्त नहीं थिरता ॥
ग्रह ए फल जातक उच्चरता ॥ ७ ॥

अर्थ. जेने चौथा भुवनमां शनि रह्यो होय तेने अति उंचा मेहेल मे-
डीयो इत्यादि सारां स्थळ मळे तेमज घणा बागबगीचा, गाम, इत्यादि
सुख मळे पण सर्वथी अप्रीति अने मनमां व्याकुळता थाय. जेने छट्ठा भुव-
नमां केतु रह्यो होय तो ते अति चतुर अने तेनुं उदार मन रहे तेमज तेना
शरीरमां कोईदी रोगनी पीडा थाय नहीं पण भय, आतुरता अने मनमां
वधारे दुःख थाय. वळी जेने सातमे स्थानके शुक्र रह्यो होय तो तेने चतुर
पति मळे अने ते स्त्री पुरुष वन्हेनुं हमेशां एक चित्त रहे वळी ज्यारे एक
बीजाने देखे त्यारेज सुख थाय अने न देखे त्यारे दुःख थाय. जेने सातमा
भुवनमां मंगळ रह्यो होय तेनुं पतिनी साथे मन मळे पण परस्पर अंग
मिलाप थाय नहीं तेणे करी विरहाग्नीना तापथी शरीरमां आतुरपणुं रहे प्रिय
पतिना वियोगथी रति सुख न मळवाने लीधे तेमांज चित्त लाग्युं रहे. जेने
नवमा भुवनमां चंद्रनो पुत्र बुध रह्यो होय तो ते स्त्री सारा शीळ वाळी
तप तीर्थ अने वृत्तने सेवनार, पुण्य बुद्धि वाळी, गुणवान, सारा वि-
चार वाळी, अने गायन शास्त्रने जाणनार थाय, अने तेने शुद्ध बुद्धिथी
देवनी सेवामां प्रीति वधे, दशमे सूर्य उच्चनो थईने रह्योछे तेणे करी दि-

વસે દિવસે પ્રતાપ વધે તેમજ વિવિધ વિષય વાઢી રાજનીતિ જાણે, ન-
સીવદાર, કિર્તિ વાઢી, અને યોગ શાસ્ત્રને જાણનાર થાય, અગીયારમે ભુવ-
ને જેને ચંદ્ર રહ્યો હોય તેને રત્ન, વસ્ત્ર, હાથી, ઘોડા, વિગેરે તરેહ તરેહની
દોલત મળે, બુદ્ધિવાન, દયાલુ અને અઘૂટ ધનવાળો થાય, પવિત્રપણા
માથે પ્રીતિ થાય, અને મનમાં પ્રેમનો પ્રકાશ થાય, જેને વારમા ભુવનમાં
રાહુ રહ્યો તેને પ્રીતિ અને વૈરાગ્ય વધે હમેશાં ભય યુક્તચિત્ત ચંચલ અને
અસ્થિર મન વાઢી થાય એ પ્રમાણે ગ્રહોનાં ફલ જાતક શાસ્ત્ર કહેછે.
॥ ૭ ॥

॥ શ્લેષ દોહા ॥

મિત્ર દૃષ્ટિકોં પરચિયેં, ઉચ્ચ નીચ સમ હેત ॥

જાહીકોં જૈસી લગન, સો તૈસો ફલ દેત ॥ ૮ ॥

અર્થ. દ્રષ્ટિ, મિત્ર, ઉચ્ચ નીચ સમ એ સર્વ જન્મ કુંડલીમાંથી જોયા-
થી એમ જાણવું કે જેનું જેવું લગ્ન અને જેવે સ્થાને ગ્રહો રહેલા હોય
તેવું ફલ આપે. ॥ ૮ ॥

॥ અથ નીતપાલ વાક્ય સોરઠા ॥

નીલકંઠ સ્વર્ગ થાન, કહે સુફલ જાને સર્વે ॥

યહ મંગલ દુઃખદાન, કહા કૈરૈં ઇશ્વર અગમ ॥ ૯ ॥

અર્થ. રાજા કહેછે કે હે? નીલકંઠ પંડિત, જન્મ કુંડલીના ગ્રહોનાં
ફલ તમે જે કહ્યાં તે સર્વે જાણ્યાં પરંતુ આ સાતમે જે મંગલ રહ્યોછે તે
ઘણો દુઃખ દાયક જણાયછે, પણ શું કરીએ! કેમ જે ઇશ્વરનો ગતિ અગ-
મ્યછે, તે કોઈથી જાણી સકાતી નથી. ॥ ૯ ॥

॥ દોહા ॥

ઇતની કહિં કીની બિદા, દુજન દાન બહુ દીન ॥

નામ સુભગ નૃપનેં દિયો, કુમરી કલાપ્રવીન ॥ ૧૦ ॥

अर्थ एम कही नीलकंठ पंडितने घणुं द्रव्य दानमां आपी विदाय
कर्या, त्यास्वाद राजाए पोतानी रुचीथी कुंवरीनुं कला प्रवीण एवं नाम
आप्युं. ॥ १० ॥

॥ अथ कुसुमावलि उत्पत्ति प्रसंग ॥ दोहा ॥

ता पुरमें दुज रहतहें, चतुरानन अभिधान ॥

ग्रह हय गय फंदन अरथ, राज द्वार सनमान ॥ ११ ॥

अर्थ. ते शेहेरमां एक चतुरानन नामे ब्राह्मण रहेछे, जेने घेर घोडा,
हाथी, रथ, इत्यादि समृद्धिछे अने राजद्वारमां पण तेनुं सन्मानछे. ॥ ११ ॥

आगेहीं उमया भ्रता, पुष्पावती सु नाम ॥

सो कुसुमावलि भइ सुता, वह चतुरानन धाम ॥ १२ ॥

अर्थ. पूर्वे जे पार्वतीनी दासी पुष्पावति नामे कही हती ते आ चतु-
रानन ब्राह्मणने घेर कुसुमावली नामनी कन्या थई. ॥ १२ ॥

॥ अथ कला प्रवीन बाल चरित्र वर्नन ॥ छंद उद्घोर ॥

शिशुता बेसमें परवीन ॥ ललना सरस आभा लीन ॥

बासर रेन बाढत गात ॥ मानहु जल बढे जलजात ॥

बानी बाल मुख तुतरंत ॥ कोकिल कलभ कल उचरंत ॥

तनया मिलत जूथ नरेश ॥ समता शील कुल बय बेश ॥

गावत बाग बीच सुजाय ॥ खेलत ताल नूपुर लाय ॥

मानहु हंस शुक पिक सार ॥ लागे एक बेर उचार ॥

कर तन लटक जूथ कुमारि ॥ मानहुं कनक कुंज बयारि ॥

फूलन गेंद मारत हेत ॥ फरकी मीनकी गति लेत ॥

ऐसी रीत खेल अनंत ॥ कीजत जोइ चाहें चंत ॥

તવ કહુ સમજસી નૃપ જાન ॥ દીનો પઢનકો ફુરમાન ॥
લાગે ગુરુ પઢાવન હેત ॥ મુખસેં વરન નિકસે લેત ॥
વૃત્ત વિધિ સંમ્રતી અભિધાન ॥ કાવ્ય સુ નીતિ શાસ્ત્ર સુવાન ॥
સાહિત જાતકં સંગીત ॥ શ્રુતિ પઢિ કોક જાની રીત ॥ ૧૩ ॥

અર્થ. પ્રવીણ વાલ્યાવસ્થામાંજ સ્ત્રીનાં સરસી સરસ કાંતિને ધારણ કરેછે, પાણીમાં ઊગેલું કમલ જેમ પાણી વધવાથી વધતું જાયછે તેમ ક-
લાપ્રવીણનું શરીર રાત દિવસ વધતું જાયછે, વાલપણાને લીધે મોઢેથી તોતલા શદ્ધ બોલેછે તે જાણે કોયલનું વચ્ચું મધુર શદ્ધના ઉચ્ચાર કરતું હોયને? તેમ જણાયછે, પોતાના સરસો જેનો સ્વભાવ, કુલ, ઉમ્મર, અને વેશછે એવાં રાજકુમારીયોનાં જુથ્થનો સાથે મઠી વાગમાં જઈ ગાયન ક-
રેછે, ઝાંઝરની ઘુઘરીઓના અવાજને તાલમાં લાવી ગમ્મત કરેછે તે જાણે હંસ, પોપટ, કોયલ, અને મેના એ સર્વે એક વચ્ચે મધુર અવાજ કરતાં હોયને? તેવી રીતે તેના ગાયનના સ્વરો એક વચ્ચેજ નીકળેછે, સર્વે કુમા-
રીઓ રાસ ગાતિ વચ્ચે પોતાની પાતળી કડ નમાવી લટકાં કરેછે, તે જાણે કુંજ ભુવનમાં સોનાની વેલ્યો પવનના ઝપાટાથી લલકતી હોય નહીં? તેમ શોભેછે, વઠી પરસ્પર હેતથી ફૂલના દડા મારેછે તેથી વચાવ કરવા સારુ ચમકીને માછલીની ગતિ ધારણ કરેછે એવી રીતે અનેક પ્રકા-
રના મનગમતાં खेल કરેછે એમ કરતાં કેટલેક દિવસે કુંવરીને લાયક જા-
ણીને રાજાએ વિદ્યાભ્યાસ કરવાની આજ્ઞા કરી એટલે ગુરુ હેતથી ધણાવવા લાગ્યા, તેથી કુંવરી પણ જાણે ગુરુના મ્હોડામાંથી અક્ષરોનું આકર્ષણ કરતી હોયને? તેવી રીતે હંદ શાસ્ત્ર, ધર્મ શાસ્ત્રની સ્મૃતિઓ, કાવ્ય શાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર, સાહિત્ય, જ્યોતિષ, ગાયન, વેદ અને કોકશાસ્ત્ર, એ સર્વેનો અભ્યાસ કરી સર્વ વિદ્યામાં માહિતગાર થઈ. ॥ ૧૩ ॥

॥ दोहा ॥

संग सहेली सब पढी, कुसुमावलि तिहि साथ ॥

कोंन प्रवीन प्रवीनसी, काव्य करन समराथ ॥ १४ ॥

अर्थ. कुसुमावलि विगेरे सर्व साहेलीयो तेनी साथे भणीयो; पण कळाप्रवीण जेवी काव्य रचवामां बीजी कोण चतुर अने समर्थ थई सके? अर्थात् कोय नहीं. ॥ १४ ॥

तब नृप दुज दच्छा दई, भई कुमरि बय संध ॥

नीतपाल निज मन मुदित, सोधनलगे समंध ॥ १५ ॥

अर्थ. त्यारे राजाए कुंवरीनी परीक्षा लेइ भणावनार ब्राह्मणने गुरु दक्षिणा दइ प्रसन्न कर्या; त्यास्वाद कुंवरी लायक उम्मरनी थई एटले नीतिपाल राजा मनमां हर्ष धारण करी सगाइ करवासारु सारो वर शोधवा लाग्या ॥ १५ ॥

॥ गाहा ॥

मनछापूरी प्रसंगं, राज सु नीतपाल रजधानी ॥

उद्भव कला प्रवीने सप्त प्रवीन सागरो लहरं ॥ १६ ॥

अर्थ. मनछापूरीना प्रसंगथी नीतिपाल राजानी राजधानीनुं वर्णन तथा कळाप्रवीणनुं जन्म चरित्र ए सर्व वृत्तांत युक्त प्रवीणसागर ग्रंथनी सातमी लेहेर समाप्त थई. ॥ १६ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कलाप्रवीन उद्भवो नाम सप्तमो लहरं समाप्त. ॥ ७ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां सप्तम स्तरंगः समाप्तः ॥ ७ ॥

॥ अथ तरंग शिखाबंध ॥ टीका कारोक्त ॥ दोहा ॥

गुरुथी सद्य विद्या ग्रहण, राजनीति शुभ रंग ॥

शिशु पनमां सागर चरित्र, अष्टम तवे तरंग ॥

॥ अथ रससागर चरित्र वर्नन दोहा ॥

नृप प्रदीप आतमज तस, ग्रह्यो न गनक प्रमान ॥

सोधि सुभग दीनो सुतिहि, रससागर अभिधान ॥ १ ॥

अर्थ. प्रदीप राजाए पोताना कुंवरनुं नाम पाडवासारु ते जोशीनुं कहेवुं न मानी सारुं लागे तेठलावास्ते शोधिने रससागर एवुं नाम आप्युं. ॥ १ ॥

बढत बेस दिन दिन बढें, रूप सुमति रति रंग ॥

चढत सु शशि सागर लहर, यों रससागर अंग ॥ २ ॥

जेम चंद्रनी कळा वधवाथी समुद्रनी लेहेरो वधती जायछे तेम दिवसे दिवसे रससागरनी उम्मर वधवाथी रूप, सारी बुद्धि, रतिरंग विगेरे उंचा गुणो वधता जायछे. ॥ २ ॥

॥ सोरठा ॥

सप्त बरष हुअ संध, पंडित ढिग बेठे पढन ॥

जो गुरु कहत प्रबंध, सो सहसा सीखत सबें ॥ ३ ॥

अर्थ, सात वर्षनी उम्मर थयापछी रससागर पंडितनी पासे वेशी विद्याभ्यास करवा लाग्या. विद्यागुरु जे जे प्रबंध कही संभळावेछे ते सवळो प्रबंध तत्काळ शीखी जायछे. ॥ ३ ॥

॥ छप्पय ॥

प्रथम बरन पहिचान, अंक मत्ता सु अनूक्रम ॥

पिंगल छंद प्रमान, अमर व्याकर्न समृति ध्रम ॥

पंच काव्य षट शास्त्र, राजनीती सब जानी ॥

ગનક ભેદ સાહિત્ય, સમુદ્ધિ સંગીત સુવાની ॥

પુનિ કોક કલા અનુમાન પઢિ, મિત્ર વેદ ભેદ સુગ્રહે ॥

મહારાજ રીઝ મનહંસ, તુજ દ્વાદશ પુર દચ્છાદહે ॥ ૪ ॥

અર્થ. પેહેલું અક્ષર ઓઠાંચવાનું જ્ઞાન મેઢવી પછી અનુક્રમે અંકગણિતનો અભ્યાસ કર્યો, તેમજ પિંગલ, હંદનાં પ્રમાણો, અમરકોશ, વ્યાકરણ, પરાશરાદિ સ્મૃતિઓ, ધર્મ શાસ્ત્ર, રઘુવંશ કુમાર વિગેરે પંચ કાવ્ય, વેદાંત, ન્યાય, સાંખ્યાદિ છ શાસ્ત્ર, અને રાજનીતિ વિગેરે સઘઢીં વાવત જાણી લીધી. વઢીં પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરવા સારુ જ્યોતિષ શાસ્ત્ર, સાહિત્યશાસ્ત્ર અને સંગીત શાસ્ત્રની વાવત પળ સમજી ગયા, ફરી કોક શાસ્ત્રના વિચારો જાણીને વેદના જૂદા જૂદા ભેદોનું જ્ઞાન ઝાડપથી મેઢવી લીધું. આવી રીતે કુંવરને થોડા દિવસની મુદતમાં હુશીયાર કર્યો તેથી પ્રદીપ રાજાએ મનહંસ પંડિતઉપર ખુશી થઈ તેમને વાર ગામનું હનામ દક્ષિણામાં આપી દીધું ॥ ૪ ॥

॥ અથ અન્ય વિદ્યાભિધાન ॥ દોહા ॥

શ્રમરાવૃત મુદિગર શ્રમન, કુસ્તી ગતિ કમચાર ॥

અપર ડહાવન તન સુમન, કીને રાજ કુમાર ॥ ૫ ॥

ચક્રદંડ પોલવા, મુદ્રર ફેરવવા, કુસ્તી કરવી, મહ્યુદ્ધના દાવ પેચ, ફૂલ સરખા પોતાના નાજુક શરીરથી ડલટ સુલટ ગુલાંટો રવાવી એ વિગેરે સઘઢીં જાતની અંગકસરતમાં આ રાજકુમાર માહિતગાર થઈ ગયા. ॥૫

વાંક વનૈંટી અરુ પટા, ધનુવિદ્યા સવ સાધ ॥

વાજ ફિરાવન રાજ વિધિ, આરખેટક આરાધ ॥ ૬ ॥

લેજમ, વલંટો, પટ્ટા, અને ધનુર્વિદ્યા વિગેરે લઢાઈની કઢાને સાધી લઈ થોડા રવેલવવાની રીત, રાજ્યની કેઢવણી અને સીકારના ભેદોને પળ જાણી લીધા. ॥ ૬ ॥

॥ सोरठा ॥

राज नीतिकी रीत, रससागर जानें सबें ॥

सोय कहौं करि प्रीत, सुच्छम भेद सु संग्रहें ॥ ७ ॥

अर्थ. सर्व राजनीतिनी रीत जे रससागर जाणेछे तेनुं वर्णन प्रीतिथी थोडाएक भेदो साथे टुंकी मतलबमां कही संभळावुंछुं. ॥ ७ ॥

॥ अथ राजनीति वर्नन ॥ छंद रोला ॥

राजनीतिकी रीत, एह रससागर जानें ॥ करि मज्जन नित
प्रात, देव सेवा अनुमानें ॥ हय गय शाला देखि, अस्त्र
विद्या आराधन ॥ आरोहे आरूढ, बाग बन नग्र नि-
हारन ॥ कोट खंध कैबांन, सलैखानां सु निहारें ॥ किं-
कर निज निज थान, सावधान सु संभारें ॥ प्रजा अरज
पहिचान, तास तकसीर सुधारत ॥ जिहि जिहि जैसो दो-
ष, दंड तैसो तिहि डारत ॥ साच बात संग्रहें, जूठ पर-
तीत न आवें ॥ चुगल चोर हुन्नरी, समयके लिये निभावें ॥
निज अमीर उमराउ, पुरानें मान न खंडे ॥ दीन दुजन
प्रतिपाल, गुनेगारी ग्रह दंडे ॥ पुनि प्रधान दीवान, मान
दिन दिन सु बढावें ॥ सरजोर सु उथ्थपें, हुकुम हाजर
सु दढावें ॥ कबिकी मति वत दान, सूर सनमान सदाहीं ॥
करे हुकुम हित काम, रीझ पावतहें वाहीं ॥ सैन पुरानो
अटल, नयो समया सिर राखें ॥ वेध सु कारिय वेध, हे-
त हित कारिय दाखें ॥ कबहु होत पल कठिन, तबहुं हि-
म्मत नहिं छंडे ॥ आप विकट आगमें, ईश विसवास सु

मंडे ॥ सेवक सामि सु धर्म, पटो दूनो सोइ पावें ॥ द्रोहि
 धर्म जो होत, ताहिको मूल मिटावें ॥ निज पैदास निहार,
 पटह भाग सु तिहि कीजें ॥ एक भरत भंडार, दान पुनि
 एक सु दीजें ॥ तीन सैन प्रति खरच, एककी एह द्रढा-
 ई ॥ राज काज पर गाह, बाज गज राज खवाई ॥ नित
 प्रति चातुर संग, मूढ सांमीप न आनैं ॥ भूखन बसन सु-
 धारि, सभा रचवो नित जानैं ॥ राग रंग रीझवो, रीझ
 जैसी तैसो दत ॥ कामानि विविधं बिलास, कोक चारित्रन-
 की गत ॥ आखेटक अभ्यास, कैफ करवो कोही दिन ॥
 मित्र हेत अरि दहन, खटक बिसरे न कबी मन ॥ ८ ॥

अर्थ. जे राजनीतिनी रीतो रससागर जाणे छे अने जे प्रमाणे पोते
 वर्तछे तेनुं वृत्तांत आ प्रमाणे छे. हमेशां प्रातःकाळमां वेहेला उठी स्ना-
 न करी पवित्रपणे देव पूजन करेछे. पछी गजशाळा अने अश्वशाळाने तपा-
 सी युद्धागारमां जइ तमाम जातना हथीयारोनो तपास करे छे. त्यारबाद
 घोडाउपर स्वारी करी सेहेरसुधारो जोई वागवगीचा अने वाडीओनी से-
 हेल करेछे. त्यांधी फरीने गढ, कोठा, खाइ, तबेला, अने शीलेखानाने त-
 पासीने पछी नोकरो अने पेहेरगीरो तेमज थाणाना सीपाइयो सावध थ-
 इ पोतानी नोकरीउपर हाजर रह्याछे के नहीं? तेनो तपास करी पाछा
 राजमेहेलमां आवी सभामां रैयतनां कामो तपासवा वेसे छे. प्रजानी अ-
 रजनां लखाणउपर ध्यान दई तोहोमतदारनी कसुर जोई हुकुमनामा क-
 री जेनी जेवी तकसीर ते मुजब योग्य दंडथी शिक्षा करेछे. साची वातने
 ग्रहण करेछे ने तेने जूठी वातनी तो प्रतीती आवती नथी. चोर, चुगल-
 खोर अने हुनरी एवा लोको कोई समयउपर काम आवे तेटलावास्ते ते-

ઓને નભાવે છે તેમજ પોતાના અમીર, ડમરાઓ, સામંતો અને જૂનાં માણસોનું ક્યારે પણ અપમાન કરતા નથી. દુર્વલ અને આધારવિનાના બ્રાહ્મણ લોકોનું સંરક્ષણ કરેછે. ગુન્હેગારના ઘર જાત કરી તે પાસેથી દંડ વસુલ લેછે. વઢી પ્રધાન, દીવાન, અને કારકુનોના હોદા તથા ફલકાવ માનની સાથે દિવસે દિવસે વધારેછે. શિરજોર માણસને પોતાની નોકરી તથા રાજધાનીથી દૂર કરેછે ને રાજાના હુકમપ્રમાણે નીતિથી ચાલવાની અસર નોકર અને પ્રજાના હૃદયમાં ઠસાવેછે. કવિતા રચી લાવનાર કવિઓને તેમની વિદ્યા અને વૃદ્ધિપ્રમાણે દાન આપેછે, તેમજ હમેશાં શૂરવીરોનું સન્માન કરેછે. જે માણસ હુકુમ પ્રમાણે ફતેહ મેલવેછે તે માણસ રાજકુમારપાસેથી મ્હોટી રકમનું ઇનામ પામેછે. જૂની ફોજને તૈયાર રાખ્યાછતાં વચ્ચે નવા સિપાઈઓની સેનામાં ભરતી કરી તેઓને કવાયત શીખવેછે. વેધીલા માણસસાથે વેધ, અને હેતુસાથે હેત રાખેછે. ક્યારેક કઠણ વચ્ચે હોય ત્યારે પણ હિંમત છોડી બેસતા નથી. વિકટ અને અગમ્ય સ્થલમાં જવું હોય તો પોતે ધૈર્યતાથી પ્રવેશ કરેછે અને પરમેશ્વરઉપર વિશ્વાસ સંપૂર્ણ રાખેછે. સ્વામી સેવકના ધર્મને જાળનારા નોકરો વમળો પગાર ચાલેછે. વઢી જે ધર્મના દેશ કરનારા હોયછે, તેઓના તો મૂલ્ય ઓછી કાઢેછે. પોતાની વાર્ષિક પેદાસ જોડે તેના છ હિસ્સા કરી એક હિસ્સો સ્વજાનામાં દાખલ કરેછે, એક હિસ્સો દાન પુન્યના કામમાં ચર્ચેછે, ત્રણ હિસ્સામાંથી તમામ ફોજનું ચર્ચ કાઢે છે, અને એક હિસ્સાથી રાજ્યનું ચર્ચ તથા હાથી ઘોડાઓની ચોરાકીનું પુરું પાડે છે. નિરંતર ચતુર અને વિદ્વાનોનો સંગ કરેછે, અને મૂર્ખ લોકોને તો પાસેજ આવવા દેતા નથી. સુંદર લુગડાં અને ઘરેણાં ધારણ કરેછે, તેમજ સભા રચવાની ગોઠવણ પોતે જાતેજ કરેછે. રાગ રંગ સાંભળવાથી જેવી પોતાને ખુશી ઉપજે છે તેવુંજ ગાયન કરનારાઓને ઇનામ વચ્ચેછે. સ્ત્રીઓસંબંધી જાત જાતના વિલાસ, કોકશાસ્ત્રનાં ચરિત્ર તથા તેના ભેદો-

નો અભ્યાસ કરી આ રાજકુમાર સર્વ ક્રિયામાં કુશલ થયાછે. હમેશાં સી-
કાર खेलવાનું અને કેફ કરવાનું પસન ન પડવાને લીધે કોઈ કોઈ દિ-
વસેજ કરેછે. મિત્રનું હિત, અને શત્રુનો ડસ ક્યારે પણ મનથી વિસારતા
નથી. ॥ ૮ ॥

॥ દોહા ॥

ભેદ યહૈં જાનેં સર્વે, રસસાગર સુકુમાર ॥

નૃપ પ્રદીપ પરિ હૈં સદા, રાજ કાજકો ભાર ॥ ૯ ॥

અર્થ. આ સઘડા ભેદ રસસાગર કુમાર જાણેછે, પરંતુ સર્વ રાજ-
કારભારનો ભાર પ્રદીપ રાજાઉપર છે. (કુંવરને નિશ્ચિંત રાખવાસારુ રાજ્યનું
કામ પોતેજ ચલાવેછે.) ॥ ૯ ॥

યાતૈં કુમર ન કાજ કહુ, મન વત સુખ બિલસંત ॥

કુલ વય સમ રજપૂત કવિ, આદ્યત રહત અનંત ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. માટે કુંવરને કાંઈ કામકાજ કરવું પડતું નથી જેથી મન ગ-
મતા સુખભોગમાં વિલાસ કરેછે, અને અનેક તેના જેવડાજ કુલવાન
રાજપુત્રો તથા કવોઓ વિંટાઈને તેની પાસે ને પાસેજ રહે છે. ॥ ૧૦ ॥

॥ ગાહા ॥

સાગર મિત હિતકારી, ભારતિનંદ કવિ રવિજોતં ॥

વીરભદ્ર સત્રસાલં, રતનપ્રતાપં કુમાર ઝમરાહં ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. સાગરના હિતેચ્છુ પ્રિય મિત્રોના આ પ્રમાણે નામ છે. ભા-
રતીનંદ, રવિજ્યોતિકવિ, વીરભદ્ર, સત્રસાલ, રતનપ્રતાપ અને કુમાર ઝમ-
રાઓ એ છ અને રસસાગર એવી રીતે સાત મિત્રોની મંડળી છે. ॥ ૧૧ ॥

॥ છપ્પય ॥

સતરંજાદિક खेल, કવહું ગુન ગ્રંથ વચાવેં ॥

સુરાપાન કવ મગન, કવહું સંગીત નચાવેં ॥

कबहुं भगल मल कबहुं, कबहुं नट देखत साधन ॥
 देत रीझवत दान, बसन वाहन धन भूषन ॥
 आखेट करत कबहू अरन, प्रति उदान उतरत मुदित ॥
 रस रंग राग नित नित नये, दिन दिन बिहरत यह जुगत ॥

अर्थ क्यारेक सतरंज, अने ज्ञानबाजी आदी खेलनी रमत रमेछे,
 क्यारेक सुखदायक ग्रंथोनुं वंचाण करावेछे, क्यारेक सुरापानथी मग्न रहेछे,
 क्यारेक संगीत तथा गायनना भेद प्रमाणे नाच मुजरो करावेछे, क्यारेक
 पाडाओनी लडाइ अने मल्लयुद्ध जुवेछे, क्यारेक नटना खेलनुं साधन
 जोड़ने लुगडां, घरेणां, द्रव्य अने वाहन ए सर्व रमत करनारने रीझीने
 आपेछे, वळी क्यारेक सिकार करवा जायछे त्यारे वगीचामां उतरेछे, तेमज
 हर्षथी बाग वगीचानी सहेल करेछे अने नवी रसरागनी गम्मतथी युक्ती
 पूर्वक दिवसे दिवसे रमण करेछे. ॥ १२ ॥

॥ गाहा ॥

द्विज विद्या उपदेशं, राजनीति बरनन संछेपं ॥

रससागर सुचरित्रं, अष्ट प्रवीन सागरो लहरं ॥ १३ ॥

अर्थ ब्राह्मणे करावेलो विद्याभ्यास, संक्षेपथी राजनीतिनुं वर्णन, तथा
 रससागर राजकुमारना बालचरीत्र संबंधी व्रत्तांत युक्त प्रवीण सागर ग्रं-
 थनी आठमी लहरी संपूर्ण थइ. ॥ १३ ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे रससागर बाल चरित्र तथा-
 राजनीति भेदो नाम अष्टमा लहरि समाप्ता ॥ ८ ॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी
 राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज कवि
 रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां अष्टम स्तरंगः समाप्तः ॥ ८ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद हरिगीत ॥

चित हर्षि भूप सिकार चडशे, अश्व गजथी ऊपडी ॥

ए घडी अंबर गडगडी धर, मेघनी पडशे झडी ॥

मद पान करतां प्रश्न करशे, सुकवि प्रति पर गो थतां ॥

रणमाल कवि टीका रचे, नवमी लहरमां निरखतां ॥ १ ॥

अथ आखेटक प्रसंग ॥ दोहा ॥

रससागर इहि विधि रहत, अति आनंद विलास ॥

भयो वेस द्वादश वरष, आयो चातुर मास ॥ ॥ १ ॥

अर्थ. एवी रीते रस सागर अति आनंद विलासमां रहेछे एम करतां वार वर्षनी उम्मर थइ तेवामां चोमासाना दिवस आव्या ॥ १ ॥

॥ छप्पय ॥

रस सागर इक समय, मित मिल सौध बिराजत ॥

मेघराग गुनि गात, गहर धुनि अंबर गाजत ॥

सुरा पान महि मगन, याद आखेटक आयो ॥

पंच सहस असवार, प्रति कुमर हुकम कहायो ॥

सजि सिलह सुभट परखर तुरिय, बोले मध नोवत वजी ॥

पैंदल हजार पंचहु लिये, दश सहस्र सेना सजी ॥ २ ॥

अर्थ. एक समये रस सागर मित्रोनी साथे मळी राज मेहेलमां वी-
राजमान थया, त्यांहां गुणीजनो मेघरागनुं गान करेछे तेमज
आकाशमां गेहेरी मेघनी गर्जना गाजे छे. सुरापानथी मग्न थया ते व-
खत सीकारे जवानी वात याद आवी तेथी कुंवरे पांच हजार स्वारीने
तैयार थवा हुकम फरमाव्यो. सुभटो घोडाउपर पाखर नाखी वखतर
पेहेरी तैयार थया, चोपदारना ललकारासाथे नोवतना अवाज थवा

लाग्या, तेमज पांच हजार पायदळने पण साथे लीधुं एवी रीते दश हजार युद्धाओना लशकरने सज कर्युं. ॥ २ ॥

॥ दोहा ॥

दश गय पंच हजार हय, पैदल पंच हजार ॥

रससागर महाराजको, चढ्यो सु सहज सिकार ॥ ३ ॥

अर्थ. दश हाथी, पांच हजार घोडा, पांच हजार पायदळ एवी रीते रससागर महाराजानुं एटलुं लशकर तो सेहेज शिकारवास्ते चढ्युं. ॥३॥

॥ अथ छंद पद्वरी ॥

सागर कुमार साजित सिकार ॥ लीनी सु फोज दश सह-
स लार ॥ नोवत सुनाद छूटे निसांन ॥ दुर्जन सु त्रास दि-
शहू दिशांन ॥ बाजंत तूर भेरी विशाल ॥ कैबांन बांन के-
ते कमाल ॥ सागोश स्वान चीते सुसंग ॥ बेहेरि सुवाज
जुररा विहंग ॥ लगरा सुझगर तूरमचि लीन ॥ कूही सु-
बास कर बासकीन ॥ शकरा सुपान मीरहु सिकार ॥ दल
मिलित आय दरबार द्वार ॥ महाराज चढत लीनी सला-
म ॥ धुनि सुनि लखंत जन धाम धाम ॥ उच्चार मिरध
नीसान अग्र ॥ निकसे सुमध्य दिन बहिर नग्र ॥ तिहि
किय मुकाम सरितासु तीर ॥ वन्नात मौमपोसी सवीर ॥
द्वैसतह संग बानिज दुकान ॥ परि पूर साथ सह खान पा-
न ॥ ४ ॥

अर्थ. सागर कुमार जथाबंध दश हजारनी फोज लेई शिकारने वा-
स्ते सज्ज थया ते वखत सारा अवाजथी नोवत वागेछे तेमज नीशांन

ફરકી રહ્યાંછે તેના પ્રતાપથી દશે દિશાઓનાં દુર્જન લોકો ત્રાસ પામેછે.
 મ્હોટાં નગારાં રણતૂર વિગેરે વાજિત્ર મોટા અવાજથી વાગેછે. કોકબાંળ
 ચલાવામાં ચતુર કેટલાએક યુદ્ધાઓ આગલથી આવી હાજર થઈ રહ્યાંછે.
 સાગોશ, સીકારી કુતરા, ચિત્રા, વાજ, બેહેરી અને જુરરા વિગેરે પક્ષીઓ
 તેમજ લગરા, ઝગડ વીલાડા, તુરમચીં, કુહી (વાજની એક જાત) વાસ
 વિગેરે પક્ષીઓના પાંદરાં હાથમાં લેઈ કેટલાએક શીકારીઓ આવી ઉ-
 ખાંછે તેમજ કેટલાએક અમીર સરદારો હાથમાં શકરા લઈને આવેછે.
 આવી રીતે લશકર એકઠું થઈ દરવારગઢના દરવાજા આગલ આવી
 હાજર થયું મહારાજ ચઢ્યા કે તરત સઘડા યુદ્ધાઓ સલામ કરી અનુક્ર-
 મે ચાલવા લાગા. વાજિત્રના અવાજ સાંભળીને લોકો પોતપોતાના ઘર
 માંથી નીસરી મહારાજાનું દર્શન કરેછે. જોપદારના લલકારસાથે પંચરં-
 ગી નીશાન આગલ ચલાવીને મહારાજા ધીમી ગતિથી વપોરની વચ્ચે
 અભિજિત મૂહૂર્તમાં શેહેર વહાર સધાવ્યા, અને ત્યાંહાં સુંદર નદીના
 કીનારાઉપર મુકામ કર્યું. વનાતના મોમપોશી તંબુ તાળી લીધા. સાથે વશો
 વાળીઓની દુકાનો હતી જેથી કરી આશી ફોજને સ્વાદી પીવાની સઘ-
 ડી સામગ્રી પુરી મળતી હતી. ॥ ૪ ॥

॥ દોહા ॥

શુધ પચ્ચ માસ અપાઢ શુભ, તિથિ સપ્તમિ બુધવાર ॥

અમરજોગ અભિજિત નચત, સાગર ચઢે સિકાર ॥૫॥

અર્થ અપાઢ માસના શુક્લ પક્ષની સાતમ અને બુધવારને દિવસે અમૃત-
 સિદ્ધિ યોગ અને અભિજિત નક્ષત્રનું સારું મૂહૂર્ત લઈ રસસાગર મહારાજા
 શિકારે ચઢ્યા. ॥ ૫ ॥

કિય મુકામ સરિતા સુતટ, વિચ મહારાજ સવીર ॥

ઘન વરસત સરસત તરલ, મુખ દરસત ન મિહીર ॥૬॥

અર્થ નદી કીનારે લશકરની વચ્ચે મહારાજાનો તંબુ તાળીને મુકામ કર્યું તે વચ્ચે વરસાદ વરસેછે, પવનના ઝપાટાની સાથે વીજળી ચમકેછે, અને માણસોનાં મોઢાં તથા સૂર્ય દેખાતો નથી. ॥ ૬ ॥

અથ વર્ષા વર્નન ॥ છંદ હારક ॥

ઘોર ઘટન જોર પટન મોર અટનપેં રટં ॥

ચાતુક ધુન ક્ષિલ્લવ ગન ભેક સરનકે તટં ॥

ગાજ ગહર વીજ સહર સીત લહર મારુતં ॥

નીલ ધરન શૈલ ઝરન વેલ તરન આદ્યતં ॥

ચાપ સુરન પંચ વરન અંબર મનિ છાહિયં ॥

દંપતિ હિત ચાહત ચિત વ્રૈહિ વિપતિ લાહિયં ॥

બૂઢ દરસ બૂંદ વરસ શ્રોત ભર સુ છલ્લિયં ॥

રાજ કુમર સાથ સુઘર તા અવસર ચલ્લિયં ॥ ૭ ॥

અર્થ કાઠા રંગનો ઘાટી મેઘની ઘટા ચડી આવીછે, વરસાદે મુકેલા વરામાંહેથી ધોરીઆની માફીક પાણી જોરથી વરસેછે, પાસેનાં વનમાં મોર મધુર શબ્દ કરેછે. તલાવને કીનારે ચોતરફ વપૈઆ, તમરાં, અને દેડકાં અવાજ કરી રહ્યાંછે, મેઘની ગંભીર ગર્જના સાથે વીજળી સલાવા કરે છે, થંડો પવન લેહેરોથી વાયછે, જમીન નીલી થઈ ગઈછે, પહાડોમાંથી નીરફરણાં ચાલ્યાં જાયછે અને વેલ્યો ઝાડની સાથે વોંટાડ ગઈછે, પંચરંગી રેવેલું ઇંદ્રનુ ધનુષ દેખાયછે, વાદળાંઓનો ઘટાથી ગગન મળી સૂર્ય ઢંકાણોછે, આવા વચ્ચેમાં સંયોગી સ્ત્રી પુરુષો હિતની સાથે એક વીજાને ચિત્તમાં ચાહેછે અને વિયોગી લોકો દુઃખ પામેછે. બૂંદ ફટલે વર્ષાદમાં ઉપજતા રાતા રંગના જીવડાઓ દેખાયછે. મેઘનાં બિંદુ વરસવાથી નદીના કીનારા ઉપરાંત પાણી ભરાઈ જવાને લીધે તેના પ્રવાહ છલકતા દેખાય

છે આવા વરસાદના વરસતમાં રાજકુમાર રસસાગર સાથે સુઘડપુરુષો લઈ
શીકાર કરવાં સારુ ચાલ્યા- ॥ ૭ ॥

॥ દોહા ॥

ઘન વરષત ગત જગત ચઢ, છિત છહિયત તમ વ્રંદ ॥
નરપતિ નિજ મિત મિલ સકલ, હિત વત કરત અનંદ ॥ ૮ ॥

અર્થ. મે વરસવાથી જગત ચક્ષુ સૂર્ય ઢંકાઈ ગયોછે અને ચોતરફ
જમીન ઉપર અંધારુ છવરાઈ ગયુંછે:-આવા સમયમાં મહારાજા રસસાગર
પોતાના સઘળા મિત્રોની સાથે મઠી મનગમતો આનંદ કરેછે. ॥ ૮ ॥

નિશિકર સુત બાસર વિતિત, સુરગુરુ તમી વ્રતંત ॥
ગત સુજામ પરિ ગુન ઘરી, શિવા સુ સુર ઉચરંત ॥ ૯ ॥

અર્થ. ચંદ્રના પુત્ર વુધવારનો દિવસ વીતી ગયો અને ગુરુવારની રાત
થઈ તેમજ એક પહોર અને ત્રણ ઘડી રાત્રી વીત્યાપછી શીવા (પ્યાઝડી)
સારા સ્વરથી શદ્દ વોલવા લાગી. ॥ ૯ ॥

સુર ઉત્તર ઈશાન વિચ, ફુનિ દચ્છન ચિત ધાર ॥
સો રસસાગર સુકવિ પ્રતિ, વૂઝ્યો સુકન વિચાર ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. તે શદ્દ ઉત્તર અને ઈશાનની વચ્ચે થયો વઠી તેટલામાં જ દક્ષિ-
ણમાં થયો. આવી રીતે પ્યાઝડીનો શદ્દ સાંભળીને રસસાગર રાજકુમાર
પોતાના નામાંકિત કવોને શુકનસંવંધી વિચાર પૂછવા લાગ્યા. ॥ ૧૦ ॥

અથ કવિપ્રતિ રસસાગરોક્ત ॥ દોહા ॥

અહો સુકવિ રવિજોત તુમ, જાનત રાજ વસંત ॥

પંશુ પંછી આગમ ઉકતિ, કહોસુ યહ વરતંત ॥ ૧૧ ॥

હે? સ્વીજોત કવો, આપ રાજવસંત વિગેરે શુકનના યંથો જાણોછો

तेमज पशु पक्षीनी भविष्य वाणी पण जाणोछो, माटे ते वात कहो॥११॥

अष्ट दिशा पति पाहुने, अंत्र दिशा सु निकेत ॥

ज्वाल आदि अठ जेद कह, कहा कहा फल देत ॥१२॥

अर्थ. आठ दिशाना स्वामी के जे दिशामां जेनुं घर हमेशां रहेछे ते तथा तेना परोणा तथा ज्वाला आदिक आठ जेद, अने ते शुं शुं फल आपेछे ते कहो?॥१२॥

॥ अथ रससागर प्रति कवि रविजोति उक्त ॥

॥ शुकन जेद ॥ दोहा ॥

करनहार किरतार सो, कहनहार कहि देत ॥

तुम बूझत ते ते कहौं, प्रश्न अनुक्रम लेत ॥ १३ ॥

अर्थ. कविये कह्युं के कहेनार कही दे. पण करनार तो परमेश्वरछे. माटे तमे जे प्रश्नो पूछ्यां तेना उत्तर अनुक्रम लईने कह्युं॥१३॥

॥ अथ शुकन जेद दिशा स्वामी जाव ॥ छपय ॥

पूरव रवि ऋषिवान, अगनि शशि खत्रबंधु रह ॥

दच्छन कुज नृप जान, बूध नैरुत बानिक कह ॥

पच्छिम सुरगुरु विप्र, वावि जार्गव आसुरपति ॥

मंद शबर उत्तरह, ईश ईशानकोन थिति ॥

आदित्य निशादिन आप ग्रह, अनु दिन इक इक घर खसे शंकर अडोल औरे सबे, पुनि आदित निज ग्रह बसे॥१४॥

अर्थ. पूर्व दिशामां खेडुनुं घरछे. माटे ते दिशानो ते स्वामी कहेवाय, अने त्यां खेडु रविवारे रहे, अने अग्निकोणमां रजपूतनुं घरछे. ते त्यां सोमवारे रहे. दक्षिणमां राजानुं घरछे, ते त्यां मंगळवारे रहे. नैऋत्यमां वाणियानुं घर, ते त्यां बुधवारे रहे. पश्चिममां ब्राह्मणनुं घर. ते त्यां गुरुवारे रहे. वायुकोणमां पादशाहनुं घर ते त्यां शुकवारे रहे. उत्तरमां

મિલ્હનું ઘર તે ત્યાં શનીવારે રહે. અને હંશાનમાં શિવનું સ્થાન છે. રવિવારે દિવસને રાત (સ્વેદુ) પોતાને ઘેર રહે. પછી દરરોજ (ડાઢી તરફ) એકેક દિશામાં પારકે ઘેર પરોળો રહે. એજ રીતે શિવજી વિના વિજા વધાય, અકેક ઘર વદલે અને સ્વેદુ ફરીને વઢી રવિવારે પોતાને ઘેર આવીને રહે. પણ શિવને ઘેર કોઈ પરુળો રહે નહીં. અને શિવ કોઈને ઘેર જાય નહીં (સ્વેદુ, બ્રાહ્મણ, રજપૂત, પાદશાહ, રાજા, મીલ્હ, અને વાણિયો, તેઓ એક એકની પાછલ્લ રહીને દરરોજ ડાઢી તરફની અકેકી દિશા વદલતા રહે, તોજ ઉપર કહેલા વારોમાં પોતપોતાને ઘેર પહોંચે. વઢી આ લેહેરના ૯ મા છંદમાં કહેલા ગુરુવારે એકવીશમા છંદમાં કહ્યા પ્રમાણે રાજાને ઘેર વાણિયો પરોળો આવે). ॥૧૪॥

॥ અથ પાહુને જેદ ॥ દોહા ॥

કૃષિકર્તા ભ્રત નૃપ વનિક, હુજ અસુરેશ નિશાધ ॥

જ્યૌં સુ જગત વિવહાર હે, ત્યૌં વીરજ ઘટિ બાધ ॥૧૫॥

અર્થ. સ્વેદુ, રજપૂત, રાજા, વાણિયો, બ્રાહ્મણ, પાદશાહ અને મિલ્હ તેઓનો જેવી રીતે જગતમાં વ્યવહાર છે. તેવી રીતે વધતું ઓછું ફલ તેઓનું જાણવું. ॥૧૫॥

ચલત પંથ ગતિ પાહુને, થાનક થાનકિ જાન ॥

છલ વલ જીત અજીત યહ, જાનો પરશ્વિ પયાન ॥૧૬॥

અર્થ. પરુળા રસ્તે ગતિ કરીને ચાલે, ત્યારે જે સ્થાનકે આવે, તે તથા તે સ્થાનકનો ધણી કોણ છે. તે જાણીને તે ઉપરથી પ્રયાણ કરનાર મુસાફરે અર્થાત્ શુકન જોનારે છલ વલ જીત અને હાર, તે પરીક્ષા કરીને જાણવાં. જેમકે મિલ્હ રવિવારે પોતાને ઘેરથી એટલે ઉત્તર દિશાથી ચાલીને વાયુ કોણમાં પાદશાહને ઘેર પરુળો આવે, માટે રવિવારે પશ્ચિમમાં ફાડડી વોલે એવો જોગ આવે, ત્યારે શુકન જોનારે પાદશાહના દરવારના

ગુણ કેવા છે. તેવું ફલ, તથા મિલના ગુણ કેવા છે તેવું ફલ થશે. એમ જાણવું. इत्यादि ॥ ૧૬ ॥

કઈ દિશામાં કોનાં ઘર છે અને કયે વારેત્યાં કોણ પરુણા આવે છે. તેનું પત્રક.

દિશાઓ નાં નામ.	પૂર્વ	અગ્નિ	દક્ષિણ	નૈઋત્ય	પશ્ચિમ	વાયવ્ય	ઉત્તર	ઈશાન
કેનાં કે નાં ઘર	खेडुनुं घर	रजपूतनुं घर	राजानुं घर	वैश्यनुं घर	ब्राह्मणनुं घर	शाहनुं घर	भिलनुं घर	महादेवनुं घर
રવિવાર	खेडु	ब्राह्मण	रजपूत	पादशाह	राजा	भिल	वैश्य	०
સોમવાર	ब्राह्मण	रजपूत	पादशाह	राजा	भिल	वैश्य	खेडु	०
મંગલવાર	क्षत्रि	पादशाह	राजा	भिल	वैश्य	खेडु	ब्राह्मण	०
બુધવાર	पादशाह	राजा	भिल	वैश्य	खेडु	ब्राह्मण	रजपूत	०
ગુરુવાર	राजा	भिल	वैश्य	खेडु	ब्राह्मण	रजपूत	पादशाह	०
શુક્રવાર	भिल	वैश्य	खेडु	ब्राह्मण	रजपूत	पादशाह	राजा	०
શનિવાર	वैश्य	खेडु	ब्राह्मण	रजपूत	पादशाह	राजा	भिल	०

॥ अथ दिशांतर स्थान ज्ञाव ॥ छपय ॥

उदित अगनि बिच अगनि, अगनि दच्छन बिच कूपह ॥

दछ नैरुत बिच वापि, नईरुत पच्छिम बागह ॥

पच्छ बावि मधि काठ, बावि उत्तर लच्छी वद ॥

उत्तर ईश रनथंभ, ईश पूरव सोनित नद ॥

अगनी सु कूप रन नद अशुज, बापि ज्ञाव सम जानिये ॥

उपबनह काठ लच्छी सुजग, ज्वाल भेद अनुमानिये ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. પૂર્વ અને અગ્નિકોણની વચ્ચે અગ્નિ કુંડ છે. અને અગ્નિકોણ અને દક્ષિણ દિશાની વચ્ચે કૂવો છે. દક્ષિણ અને નૈઋત્ય દિશાની વચ્ચે વાવ છે.

નૈરુત અને પશ્ચિમ દિશાની વચ્ચે વાગ છે, પશ્ચિમ અને વાઘ્ય દિશાની વચ્ચે લાકડું છે. વાઘ્ય અને ઉત્તર દિશાની વચ્ચે લક્ષ્મી કહિયે. અને ઉત્તર ને ઇશાન દિશા વચ્ચે રણસ્થંભ છે. અને ઈશાન અને પૂર્વ દિશાની વચ્ચે લોહિની નદી છે. તેમાં અગ્નિ, કૂવો, રણસ્થંભ અને લોહીની નદી, એટલાં અશુભ છે. અને વાઘ્ય સારી નહીં તેમ સ્વોટી પણ નહીં, એવો તેનો ભાવાર્થ જાણિયે. વાગ, લાકડું, અને લક્ષ્મી તે સારાં જાણવાં, એ રીતે જ્વાળાદિ આઠ મેદનું અનુમાન જાણવું ॥ ૧૭ ॥

॥ અથ જ્વાળાદિ પ્રહર ભાવ ॥ છપય ॥

સૂર ઉદિત ઇક જામ, જ્વાલ પૂરબ દિશ જાનહુ ॥

અગે અગનિ પ્રતિ ધૂમ, છાંહ દ્વચ્છન અનુમાનહુ ॥

નૈરુત ધર નિરધાર, અસ્ત મહિં પંક કહાવે ॥

વાવિ વસત જલવંચ, મસમ ઉત્તર પર આવે ॥

અંગાર વસે ઈશાન તવ, પ્રહર પ્રહર ભુગતા દિશા ॥

ચલિ નીત રીત નિજ ગ્રહ રહે, વીતત ઇક દિન ઇક નિશા ૧૮

અર્થ. દરરોજ સૂરજ ઊગ્યા પછી એક પહોર સુધી જ્વાળા પૂર્વ દિશામાં અને અગ્નિ કોણમાં ધૂમાડો, અને દક્ષિણ દિશામાં છાયા, નૈઋત્ય દિશામાં પૃથ્વી, પશ્ચિમ દિશામાં ગારો, વાઘ્યકોણમાં જલનો વંચ, ઉત્તરમાં મસમ, અને ઇશાનમાં અંગારા રહે છે. એમ જાણવું. તે આઠે કલાં તે પ્રત્યેક પહોરે જમણી તરફ એકેકી દિશા ભોગવે છે. એ રીતે રાતને ઢહાડાના આઠ પહોરમાં ફરીને પાછાં સવારમાં પોતપોતાને સ્થાનકે રહે છે. જેમકે દિવસને વીજે પહોરે જ્વાળા અગ્નિકોણમાં જાય, ત્યારે ધૂમાડો દક્ષિણમાં, છાયા નૈઋત્યમાં પૃથ્વી પશ્ચિમમાં, ગારો વાઘ્યકોણમાં, જલવંચ ઉત્તરમાં, મસમ ઈશાનમાં અને અંગારા પૂર્વમાં જાય. એજ રીતે પ્રત્યેક પહોરે આઠે ફરે છે. તે સ્પષ્ટ સમજવાનું કોષ્ટક આ નીચે લખ્યું છે ॥ ૧૮ ॥

॥ अथ ज्वाळादि प्रहर कोष्टक ॥

	पूर्व	अग्नि	दक्षिण	नैऋत्य	पश्चिम	वायु	उत्तर	ईशान
पहेलो पोहोर	ज्वाळा	धूम	छाया	पृथ्वी	गारो	पाणी	भस्म	अंगारा
बीजो पोहोर	अंगारा	ज्वाळा	धूम	छाया	पृथ्वी	गारो	पाणी	भस्म
त्रीजो पोहोर	भस्म	अंगारा	ज्वाळा	धूम	छाया	पृथ्वी	गारो	पाणी
चौथो पोहोर	पाणी	भस्म	अंगारा	ज्वाळा	धूम	छाया	पृथ्वी	गारो
पांचमो पोहोर	गारो	पाणी	भस्म	अंगारा	ज्वाळा	धूम	छाया	पृथ्वी
छठो पोहोर	पृथ्वी	गारो	पाणी	भस्म	अंगारा	ज्वाळा	धूम	छाया
सातमो पोहोर	छाया	पृथ्वी	गारो	पाणी	भस्म	अंगारा	ज्वाळा	धूम
आठमो पोहोर	धूम	छाया	पृथ्वी	गारो	पाणी	भस्म	अंगारा	ज्वाळा

अथ ज्वाळादि फल भाव ॥ छप्पय ॥

ज्वाल अगनि भय अशुभ, धूम मनकों मुरझावें ॥

छांह निफल कृत काम, धरा आनंद उपावें ॥

कीच कुशल परि कष्ट, जलह सीतल सुखकारी ॥

भलो विभूती भाव, अतिहि संकट अंगारी ॥

मधि आदि अंत अनुमान करि, भलो बुरो फल भाव गहिं
चितह बिचारि चातुर घरी, सुकन भेद कोविद सु कहि १९

अर्थ. अग्नी झाळ भय विगेरे अशुभ फळने आपे, धूम मनने मुंझवण करावे, छाया निष्फल काम करावे, पृथ्वी आनंद उपजावे, गारो कुशळता राखे पण घणुंज कष्ट उपजावे, जळ कामने थंडु करे पण अंत्ये

સુખકારી છે, ને ભસ્મનો ભાવ ઘણોજ શ્રેષ્ઠ જાણવો, અને અંગારા અતિ સંકટ કરનાર જાણવા. આદિ અંત્ય અને મધ્યનું અનુમાન કરીને સારા નરસા ફલનો ભાવ ગ્રહણ કરેછે. મનમાં વિચારીને ચાર ઘડી સુધી ચર્ચાની સાથ સુકવીંદ શુકન ભેદ કહ્યો. ॥ ૧૯ ॥

॥ દોહા ॥

સુકન સિંધુ સંછેપ કરિ, કહ્યો સુમતિ અનુસાર ॥

અવજો આપુનકોં ભયે, તાકો કહોં વિચાર ॥ ૨૦ ॥

અર્થ. શુકન ભેદ સમુદ્ર જેવો અપારછે તે મેં મારી બુદ્ધિપ્રમાણે સંક્ષેપે કહ્યો હવે જે આપણને શુકન થયાં તેનો વિચાર કહુંછું. ॥ ૨૦ ॥

॥ અથ નિજ સુકન ભાવ ॥ છપ્પય ॥

શિવા સુ સુર રનથંભ, કહું આહવ ઉપજાવે ॥

છાંહ ધુમ્રકે મધ્ય, નિફલ જુધ મન મુરજાવે ॥

ફુનિ દચ્છન ઉચ્ચાર, નૃપતિ ગૃહ સાહ સિધાવે ॥

જલહ તહાં વહ જોગ, રારિ હનિ રીઝ ઉપાવે ॥

મનુંહાર માનિ ઉનકો સુફિર, આપ સરાહોગે વહે ॥

ચત્ર ઘરી જોગ અનુરાગ ચિત, કહું લગહે સુકની કહે ૨૧

અર્થ. પ્રથમ ઉત્તર અને ઇશાનની વચ્ચે રણથંભછે ત્યાંહા પ્યાવડીનો શટ્ઠ થયો તેથી ક્યાંક લડાઈ ઉપજાવે, વઠ્ઠી છાયા અને ધુમ્રની વચ્ચે શટ્ઠ થયો માટે નિષ્ફલ જુદ્ધ થાય અને તેથી મનમાં મુંઝવણ કરાવે, તેમજ દક્ષિણમાં ઉચ્ચાર થયો તેથી ત્યાં રાજાને ઘેર વાળીયો પરીણો ગયો છે અને ત્યાંહાં જલનો જોગછે તેને લીધે રાહ મટાડીને રીઝ ઉપજાવે પુટલુંજ નહીં પણ તે રાજાની મીજમાની સ્વીકારીને આપ ત્યાંહાં પધારી તેનાં વચ્ચાણ કરશો. આ ચાર ઘડીના સમયમાં આવાં શુકન થયાં તેના

जोगथी त्यांहां कोइनी साथे प्रीतिथी मन लागशे एमं शुक्न जाणनार
रविजोत कवी कहेछे. ॥ २१ ॥

॥ गाहा ॥

आखेटक सुपयानं, पावस गहन पंथ गिरि गहियं ॥

सुकन भेद अनुसारं, नवम प्रवीन सागरो लहरं ॥ २२ ॥

अर्थ. सीकार खेलवानी चडाइमां मेघ राजाना देखावनी साथे जंग-
ल तथा पहाडने रस्ते जतां जे शुक्न थयां तेना भेद संवंधी प्रवीण सागर
ग्रंथनी नवमी लेहेर संपूर्ण थइ. ॥ २२ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे आखेटक प्रयान सुकन भेद
नाम नवमी लहरी समाप्ता ॥ ९ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी
राजाधिराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज कवि
रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां नवम स्तरंगः समाप्तः ॥ ९ ॥

॥ अथ टिकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद हरिगीत ॥

सजि सेन सागर कुंवर सघळुं शोळ भेद सिकारना ॥

रमवा गया गिरि गहनमां करी सोळ दाडा नेमना ॥

दिन एक ओछे आविया नितिपाल सरहद पर यथा ॥

कविराज रणमल वरणवे दशमी लहरमां ए कथा ॥

अथ आखेटक विहार ॥ दोहा ॥

उभै प्रहर चरचा चली, कियो शयन सुख साज ॥

निशि बीति आनंद भर, उठे प्रात महाराज ॥ १ ॥

अर्थ. एवीरीते शुक्न संवंधी वे पहेर चरचा चाली तयारपछी महाराजा
रससागरे सुखथी पलंग उपर निद्रा करी, ए प्रमाणे आनंदथी रात्री बीती
त्यारे प्रातःकाळमां महाराजा उठ्या. ॥ १ ॥

खान पान करिकें चढे, गिरि झंगर पथ लीन ॥

इत प्रतना महाराज उत, इंद्र अडंबर कनि ॥ २ ॥

अर्थ. खान पान करी चडाई करीने परवतनी झाडोनो रस्तो लीधो तेठलामां आंही जेम रससागर महाराजानी सेना चढी तेम आकाशमां इंद्रे आडंबर कर्यो. ॥ २ ॥

॥ अथ फौज वर्षा भाव एकत्र बर्नन ॥

द्रष्टांता लंकार ॥ छंद चोबोला ॥

सागरकी जु चढीहे चमूं इत, त्यो उत इंद्र घटा प्रसरी ॥

सूरनके कर शेल सकत्तिय, त्यो उत कन्यककों बिजुरी ॥

बाजत आनक नाद इतैं, उतकों घन घोर बजे गहरी ॥

तूर बजे सहनाइ इतैं, सु उतैं धुनि मोरनकी उचरी ॥

मंद गयंद चले इतकों. उत बंद सु श्याम मिले बदरा ॥

घोर सु पाखर घंटनकी, इत त्यो उत सोर करे ददरा ॥

गावतहें गुनि राग इतैं, उत राव उपावन झल्लवकी ॥

राज कुमार इतैं रकतांवर, त्यो उत भा नव पल्लवकी ॥

वैरख ओर निसान इतैं, उत देव धनू छबिकों जु धरे ॥

बानि वदंत नकीब इतैं, उत चातुक त्यो ललकार करे ॥

शात्रव दस्यु इतैं दुरगें, उत मंद पतंग मयूख करी ॥

सैन इतैं रससागरको, सुरराज उतैं मनु होड परी ॥ ३ ॥

अर्थ. आंही जेम रससागरनी सेना चढीछे तेमज आकाशमां इंद्रनी घटानो प्रसार धयोछे. आंही जेम शूरवीरोना हाथमां रहेली सांग्यो अने भालां चमकेछे तेम त्यांहा सोना जेवी बीजळी चळकेछे. आंही जेम

મ્હોટા નગારાના નાદ થાયછે તેમ ત્યાંહાં ગેહેરી મેઘની ગર્જના ગાજી ર-
હીછે. આંહી જેમ રણતૂર અને સરણાડ્યો વાગેછે તેમ ત્યાંહાં મોરો શદ્ધના
ઉચ્ચાર કરેછે. આંહી જેમ ધીરા ધીરા હાથીઓ ચાલેછે તેમ ત્યાંહાં કાઠા
રંગનાં વાદલાંના જુથ્થ ધીમે ધીમે ચાલી ભેઠા થાયછે. જેમ આંહી પાસ્વર
અને ઘંટના ઘોર શદ્ધ થાયછે તેમ ત્યાંહાં દેડકાં સોર કરેછે. જેમ આંહી
ગુણીજનો રાગથી ગાયછે તેમ ત્યાંહાં તમરાંના અવાજનો ઘણેણાટ થઈ
રહ્યોછે. જેમ આંહી રાજકુમારે રાતાં વસ્ત્ર પહેર્યાંછે તેમ ત્યાંહાં નવાં કુંપલ
ની રાતિ કાંતી થઈછે. જેમ આંહી આરવોની વેરસે રંગવેરંગી નિશા-
ન ધર્યાંછે તેમ ત્યાંહાં પંચરંગી કાંતીવાળા ઇંદ્ર ધનુષ્યને ધારણ કર્યુંછે જેમ
આંહી છઢીદાર પોકાર કરેછે તેમ ત્યાંહાં વપૈયા લલકાર કરી રહ્યાંછે,
જેમ આંહી આ સૈન્ય ચઢવાથી ચોર અને શત્રુઓ દૂર જઈ સંતાઈ ગયાંછે
તેમ ત્યાંહાં સૂર્યનાં કીરણોને ઝાંઝાં કરી દીધાંછે. એવી રીતે આંહી રસસા-
ગરનું સૈન્ય અને ત્યાંહાં ઇંદ્રનું સૈન્ય એ બન્નેને જાણે પરસ્પર વાદ પડ્યો
હોયને! તેમ જણાયછે. ॥ ૩ ॥

અથ અલંકાર રૂપક ફુની વર્ષા વર્નન ॥ દોહા ॥

બન બનાંત પરુસર વર્ની, ઘન કન પટા સમાજ ॥

ઝન ઝનાંત સ્વગ ઘંટ સુર, ગિરિ પાવસ ગજરાજ ॥ ૪ ॥

અર્થ. જેને વન રૂપી વનાતની ઝૂલ વનીછે, મેઘની ધારા રૂપી પટા
તંગ વિગેરે સામાન છે. પક્ષીઓના કોઠાહલ શદ્ધ રૂપી ઘંટના શદ્ધ થાય-
છે એવો વર્ષા ઋતુના પર્વત રૂપી હાથી શોભેછે. ॥ ૪ ॥

અથ રૂપકાલંકાર ॥ કવિત્ત ॥

બગ પંત દંત ક્રંત ચપલા કપોલ ચિત્ર, ધારા ધર સુંદ દં-
ડ મદ બુંદ વરષાત ॥ ઝલ્લવ ઝનંક લોહ લંગર સ્વનંક પા-

ય, પ્રબલ સમીર ઝર લાગી ફુતકાર બાત ॥ ગજરવ ઘન
ગાજ સારસી પપીહા સુર, સુર ધનુ રંગ રંગ કસન કસે-
હે ગાત ॥ બદ્ધર ગયંદ વૃંદ દદ્ધરન મોર સોર, ઘુધ્ધરન ઘોર
ચહુંઓર ઘંટ ઘનનાત ॥ ૫ ॥

અર્થ. જેને વગલાની પંક્તિ રૂપી દાંતની કાંતિ ચઢકી રહી છે, વિજ-
ઝીના સવકારરૂપી કપોળનું ચિત્ર ઝઢકે છે, મૂશઢ ધારા રૂપી સુંઢ છે,
વરસાદનાં ઝીણાં ફોરાં રૂપી મદ ઝરે છે. તમરાંના ઝળકાર રૂપી લોઢા-
ની સાંકઢ પગમાં સ્વળકે છે, વરસાદની વા ઝઢી રૂપી સુંઢમાંના ફુ-
ત્કાર ડઢે છે, મેઘની ગર્જના રૂપી ચીસ પાડે છે, સારસ અને વપૈયાના
શદ્ધ રૂપી તેનો અવાજ છે, પંચરંગી ઇંદ્ર ધનુષ રૂપી રંગીન વંધનોથી તે-
નાં શરીર કસ્યાં છે, એવા વાદઢાં રૂપી હાથીનાં સમુદાયને દેઢકાં તથા
મોરના શદ્ધ રૂપી ચોતરફ ઘુધરાના ઘળેળાટ તથા ટોકરા વાગે છે. ॥ ૫ ॥

॥ દોહા ॥

રહેં વરપત વરપેં રહત, કરત બલાહક હંદ ॥

સાગર ચલિ ગિરિવર ગહેં, જહેં પશુ પંછી હંદ ॥ ૬ ॥

અર્થ. ઘઢીકમાં વરસે છે અને ઘઢીકમાં રહી જાય છે એવી રીતે મેઘ ગ-
મ્મત કરી રહ્યો છે. એવા વરવતમાં રાજકુમાર રસસાગર ચાલીને જ્યાંહાં
પશુ પક્ષીઓનાં ટોઢાં છે એવા પહાડ તરફ ગયા. ॥ ૬ ॥

॥ અથ સિકાર ઠોર વર્નન હંદ છવી યથા ॥

આયે સુરાજ ॥ આસ્વેટ સાજ ॥ ગિરિવર ડતંગ ॥ જલ
સ્ત્રવત ગુંગ ॥ ઝર ઝરનિ ઝાર ॥ ધુનિ વાર ધાર ॥ વહુ
ખાંતિ વૃચ્છ ॥ વન વેલ ગુચ્છ ॥ નિજ નિજ સુ નીડ ॥ સ્વ-
ગ કરત ક્રીડ ॥ સરવર વિસેક ॥ સરિતા અનેક ॥ વારાહ

બાગ ॥ મૃગ જાગ જાગ ॥ ટુક ખાલ બુંદ ॥ કપિ કરત
 છંદ ॥ સામર સુ જૂહ ॥ શશકે સમૂહ ॥ પશુ ખાંત ખાંત ॥
 વરનેં ન જાત ॥ ગિરદી પહાડ ॥ શત કોસ જાડ ॥ હરિ-
 તાડ દેસ ॥ રીંછે વિશેષ ॥ સર તીર આય ॥ વિધકર બુ-
 લાય ॥ આયસા દીન ॥ દશ ફોજ કીન ॥ સ્વેલેં પહાર ॥
 બીથી વિચાર ॥ આપાપ સંગ ॥ રસ રીંછ રંગ ॥ વહ ગહન
 માંજ ॥ દરસાડ સાંજ ॥ સવ લેં સિકાર ॥ કીની ગુજાર ॥
 મહારાજ તાંમ ॥ દીનેં ઇનામ ॥ વહ તાલ તીર ॥ કીને
 સવીર ॥ નિજ મિસલ ઠોર ॥ ઊમરાઓ ઓર ॥ ષટ મિંત
 વાસ ॥ મહારાજ પાસ ॥ ૭ ॥

અર્થ મહારાજા રસસાગર સીકારની સામગ્રી લેઈ પહાડમાં આવ્યા
 તે પહાડ ઘણો ઊંચો છે, અને જેનાં શીખરમાંથી પાણી ઝર્યા કરેછે ઝરતા
 નીરઝરણાંના પાણીની ધારાનો અવાજ વારંવાર સાંભળવામાં આવેછે,
 જેની આસપાસ જાતજાતના જાડો શોખી રહ્યાંછે તેમજ વનમાં વેલ્યો અને
 ફુલના ગુચ્છાઓ ઝુકી રહ્યાંછે, પોતપોતાના માઝાઓમાં પંચીઓ ક-
 લોલ કરેછે. જ્યાંહાં ઘણાં તળાવ અને નદીઓ છે અને ઠેકાણે ઠેકાણે
 વરાહ, વાઘ, મૃગ, નારડાંઓ, અને રીંછનાં ટોળાં જોવામાં આવે
 છે, વાંદરાઓ રમત કરી રહ્યાંછે, સાવરનાં જુથ, સાંસલાંનાં ટોળાં
 અને જેનું વર્ણન કરવામાં ન આવે એવાં જાત જાતનાં પશુઓ ફરેછે.
 પહાડને ફરતાં સો ગાઉમાં અનેક જાડો રહ્યાંછે, જેની નીલતા જોઈ મહા
 રાજા અતિ પ્રસન્ન થયા અને ત્યાંહાંથી તળાવને કીનારે આવી પારાધોઓ
 ને બોલાવી ફોજની દસ ટુકડીઓ કરી વનની ગલીઓમાં શીકાર રમવા
 આજ્ઞા કરી. પોતપોતાના સોવતી સાથે રસ રંગ અને સુશોધી શીકાર
 રમવાને પ્રસંગે તે જંગલમાંજ સાંજ થઈ ગઈ ત્યારે સર્વ સીકારીઓ સી-

कार लइ महाराजानी हजुरमां आवी सलाम भरी उभा रह्या त्यारे महा-
राजाए तेओने इनाम आपी खुशी कर्या अने ते तळावनेज कीनारे देरा तंबु
नाखी मुकाम करी सभा भरी बीराजमान थया, बीजा अमीर उमराओ
पोतपोतानी मीसलने ठेकाणे रह्या अने छ मीत्रोनो निवास तो महाराजानी
पासेजछे. ॥ ७ ॥

॥ दोहा ॥

सांझ भई सदसी रची, हेरत बिपिन बहार ॥

सागर द्वै कविसैं कह्यो, बरनो कवित सिकार ॥ ८ ॥

अर्थ. सांज थइ एटले सभा भरी महाराजा जंगलनी बहार जोवा
लाग्या ते बखते सागरे बने कवीओने कह्युं के सीकार संबंधी वर्णन
कवीताथी कही संभळावो. ॥ ८ ॥

अथ भारती नंदोक्त ॥ कवित्त ॥ सिकार भेद यथा ॥

प्रथम धराकों निरधारियें कुरंग रूख, मूरकों जरूर करि
डारियें सुमारमें ॥ छंडियें चपलताई खंडियें न सुरताकों,
रीझियें सुथिर आन दीजियें सु तारमें ॥ जानीयें सु मारुत
पिछांनीयें पटोंहीं ऋतु, एन नेन आयुधकों ल्याय एक
लारमें ॥ साधककों तारवो जु मारवो हरन हेर, इतनो
विचारवो तो फीरवो सिकारमें ॥ ९ ॥

अर्थ. पेहेलां जमीन, हरण अने झाड तेनो निर्णय करवो, शी-
कार करवो सहेल पडशे के नहीं ए विचारवुं, पछी मेहेनत करीने ह-
रणनां टोळाने सुमारमां लाववां अने चपळता छोडी दइ स्थिर चित्त रा-
खवुं तेमज द्रष्टी चूकवी नहीं, हालवुं चालवुं बंध करी स्थिर थइ रहेवुं
उतावळ नकरतां हरणनां टोळाने सिधि लेनमां पोतानी नजीक आववा

देवां पवन केवो वायछे अने तेमां केम करवुं ठीक पडशे ए रीते पवनने जाणवो. तेमज छए ऋतुनी परिक्षा करवी. हरण, आंख्यो, अने हथीयार, ए त्रणेने एक तारमां लावी हरण घेरी लावनार साधकने वचावी हरणने जोड़ने मारवुं:—आटलो विचार होय तोज सीकारमां फरवुं.

॥ ९ ॥

अथ फुनि रविजोतोक्त सिकार वर्तन ॥ श्लेष भेद ॥

॥ कवित्त ॥

आवन मिलावनको प्रथम विचार भेद, जावन फिरावनको दाओ भूमि लखियें ॥ छरितु समे सुधार थिरता निहार थान, अंबर समारवे दुराय देह अखियें ॥ सुरता लगाइयें नलाइयें सु आतुरता, संकित सुवाससैं समीरहु न नखियें ॥ दब्बन दबावनको पाय अनुमान पंथ, सागर सिकारके समाजकों परखियें ॥ १० ॥

अर्थ. पेहेलां पशुने आववानो तथा मिलाववाना भेदनो विचार करवो पछी जावानो अने फेरववानो आंही दाव लागशे के नहीं एवी रीते जमीनने जोवी. छ ऋतुमांनी हाल कइ रतुछे अने तेमां केम करवुं ठीक पडशे एवी रीते स्थिर अने हरकत न आवे एवुं स्थान जोई पेहेरेलां लुगडांने शरीरथी जुदा न पडे एवी रीते संभाळी राखवां पशु न देखे एवी रीते शरीरने गुप्त राखी दीर्घ दृष्टीए जोई रहेवुं. आतुरता न राख्या छतां संकेत स्थळमां वेशी रहेवुं अने सारा वस्त्रथी पवन पण नाखवो नहीं (कारणके लुगडुं उडवाथी पशु भडकी भागी जाय) दाववा दबाववाना रस्तानुं अनुमान करवुं, एवी रीते हे? सागर सीकारोपयोगी सर्व सामग्रीनी परिक्षा करवी. ॥ १० ॥

॥ अथ रससागरोक्त दोहा ॥

यहें समग्र सिकारको, कवि तुम कह्यो प्रमान ॥

भेद किते अभिधान जुत, विधि विधि कहो विधान ११

अर्थ. हे? कवि, आ तमे सघळा सीकारनुं प्रमाण कह्युं पण तेनां नाम सहित कोटला भेदछे तेनी विधि जूदी जूदी रीते कही संभळावो. ॥११॥

॥ अथ कवि उक्त दोहा ॥

वनचर खेचर वेधके, द्वादश भेद सिकार ॥

महाराज जानत सबें, फुनि हम कहें प्रकार ॥ १२ ॥

अर्थ वनमां फरनारां पशु, अने आकाशमां उडनारां पक्षीओना सीकारना वार भेदछे, ते सर्वे हे? महाराज, तमे जाणोछो तो पण आपें पुछ्युं तेथी तेनो प्रकार कह्युं ॥ १२ ॥

॥ अथ सिकार भेद अभिधान दोहा ॥

घेरं गांड गांडि सु कहि, नीडं डोरं अरु फंदं ॥

मूळ डाव पशु पंखं विधि, घंटं वेगं यह छंद ॥ १३ ॥

अर्थ. घेरं, गांड, गांडी, नीडं, डोरं, फंदं, मूळं, डाव, पशु, पंखं, घंटं अने वेगं एरीते वार प्रकारना शीकारछे, ॥१३॥

अथ द्वादश सिकार भेद उदाहरन ॥ छंद मल्लिका ॥

आप थान एन हेर ॥ बाज वा कुजाक घेर ॥ अस्त्र दावसें
हनंत ॥ घेर तासको कहांत ॥ नीर तीर खोधि वेध ॥ बैठ रे-
त राहबंध ॥ पीवतं पशू प्रहार ॥ गांड तासको विचार ॥
वेधकं गडी सुवास ॥ दाव देखि लाय पास ॥ वेधितं बि-
सास धारि ॥ गांडियं यहै प्रकारि ॥ आवतं पशू द्रढाय ॥

बृच्छ बेधकं चढाय ॥ छांह आय अस्त्र छेद ॥ एह नीडको
 सु भेद ॥ नील बृच्छ डार हाथ ॥ साधकं बधीक साथ ॥
 नीठ कीन बेध बान ॥ एह डोरको प्रमान ॥ कच्छ चारके
 निकास ॥ आगमं प्रसार पास ॥ पीठसें करंत छंद ॥ बंध
 होत एह फंद ॥ बेध बृच्छ मूल धार ॥ साधकं हकें सि-
 कार ॥ दृष्टि चोरि मारि लेत ॥ एह मूलको सुहेत ॥ जा-
 नि आवनं निरंत्र ॥ कीन काठ जोरि तंत्र ॥ आय सो पशू-
 दवंत ॥ डारको यहें बृतंत ॥ साधकं सु दाव लाय ॥ आ-
 खटी पशू लगाय ॥ वाहिको गृहंत जाय ॥ सो कहें पशूउ
 पाय ॥ बेधकं बिहंग ठानि ॥ आदि बाज पंख आनि ॥
 छोरितं गृहें सु तास ॥ पंखं भेद ए प्रकास ॥ रैन दीप तंत्र
 कीन ॥ साधकं सु बीन लीन ॥ नाद रीझ जंतु आय ॥
 घंटं सो हनंत ताय ॥ जातहें पशु सु भाज ॥ पीठपें हकंत
 बाज ॥ पाँचके करंत घाव ॥ एह बेगको सुभाव ॥ १४ ॥

अर्थ. पोते उभो होय त्याहाथी हरणने जोडने घोडाथी अथवा
 शीकारी कुतराथी घेरी लेइने हथीयारना दावथी जे मारेछे तेने घर ना-
 मनो सीकार कहेछे. पाणीने कीनारे खाडो खोदीने अथवा रेतीथी पाळ
 बांधीने पशुने आववानो मारग बांधीने वेशी रहेछे अने पाणी पीवा आवे-
 ला पशुने पाणी पीतां मारेछे तेने विचारवान पुरुषो गाड नामनो सीकार
 कहेछे. पशु मारनार सीकारी चारे तरफ पाणानो गढ करी त्याहां वेशी रहे ने
 पशु घेरी लावनार साधक दाव जोडने पासे लावेछे, पछी विश्वास धरावी
 हरणने मारेछे एरीते गाडी नामना शीकारनो प्रकारछे. आवता पशुने द्रढ
 धीरवणी आपी बेध करनार शीकारी झाड उपर चढीने झाडनी छायां न-

છે આવેલાં પશુને હથીયારવતે સડપથી મારેછે એ નીડ નામના શી-
કારનો ભેદ છે. નીલાં સ્નાહનાં ડાઘાં હાથમાં લઈ વેધક સાધકની સા-
થે ફરીને પશુને પોતાના નજદીક લાવી બાળથી મારેછે એ ડોર નામ-
ના શીકારનું પ્રમાણ છે. હમેશાં જ્યાંહાં પાણી ભર્યું રહેછે એવી જગોએ તે-
મજ પશુને ચરવાનું ઠેકાણું હોય ત્યાંહાં આવી આગલથી પાશલો પ-
સારી જઈ પછવાડેથી હરણ વિગેરે પશુઓને ઘેરી લાવી ફાસામાં ફ-
સાવી મારેછે તેને ફંદ નામનો શીકાર કહેછે. વેધ કરનાર શીકારી
સ્નાહના મૂઠામાં સંતાઈ રહી સાધકે ઘેરી લાવેલા પશુને નજર ચુકા-
વીને મારેછે એ મૂઠા નામના શીકારનો ભેદ છે. જ્યાંહાં હમેશાં પશુ જા-
તાં આવતાં અને ફરતાં હોય ત્યાંહાં લાકડાં ગોઠવી તેનો યંત્ર કરી રાખે
તેમાં પશુ આવે કે તરત દવાઈને મરે એવું ડાઘ નામના શીકારનું વૃત્તાંત
છે. સાધક ઢાઘ લગાવી હરણની પછવાડે શીકારી જનાવરને દોડાવી તેને
પકડી લેછે તે પશુ નામના શીકારનો ઉપાય કહ્યોછે. વેધ કરનાર ડહ-
તાં પક્ષીઓને જોઈ શીકારી પક્ષીઓને તેની પછવાડે છોડે અને તે જઈ
પક્ષીને પકડી લાવે એ રીતે પંચ નામના શીકારનો ભેદ પ્રગટ કરી કહ્યો
છે. રાત્રીએ દીપમાલ્લાનો તંત્ર કરી સાધક વીણા લેઈ વજાવેછે અને તેના
અવાજથી મોહિત થઈને આવેલા પશુઓને મારે તેને ઘંટ અથવા ઘંટાવ-
લ નામનો શીકાર કહેછે. જે પશુ ભાગી જતું હોય તેની પછવાડે ઘોડો
દોડાવી પહોંચી જઈ ઘા કરીને મારે એ વેગ નામના શીકારનો સ્વભાવ
છે. ॥ ૧૪ ॥

॥ દોહા ॥

વિનંસી શસ્ત્ર સુ વેધ કહેં, ફંદ વિનાન સુ ભેદ ॥

ચાર પ્રકાર સુ જાનિયેં, જલ ચરકે પરછેદ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ. વનસી, (કાંટો) શસ્ત્ર વેધ, જાલ અને વીનાન, એ રીતે ચાર

प्रकारनो जळना जीवने मारवानो शीकारछे, ॥ १५ ॥

सोर प्रकार सिकारके, कविनें कहे बनाय ॥

महाराज रीझे सु मन, खेल खुशी चित चाय ॥ १६ ॥

अर्थ. रविजोत तथा भारतीनंद कवीए एप्रमाणे सोळ प्रकारना शीकारनुं वर्णन कहुं ते सांभळतां खुशीनी साथ शिकार खेलवानुं चित्तमां लावी महाराजा मनमां आनंद पास्या. ॥ १६ ॥

महाराज कहि मित प्रति, यह गिरि गहन अपार ॥

इक इक दिन एकेक विध, खेलें सोर सिकार ॥ १७ ॥

अर्थ. महाराजाए पोताना मित्रोने कहयुंजे आ पहाड अने तेने फरतुं वन घणुंज म्होटुं छे, वास्ते एक एक दिवसे एकेको शीकार करवो एवी रीते अनुक्रमे सोळ दिवस सुधीमां सोळे जातना शीकार खेल-वा. ॥ १७ ॥

यह द्रढाव करिके लगें, राग रंग सु विलास ॥

सुरापान पीवन लगे, जगे चिराक प्रकास ॥ १८ ॥

अर्थ. एवी रीते शीकार करवानो निश्चय करीने राग रंग अने सुरापानथी विलास करवा लाग्या ए वखते चारे तरफ चिराकनो (दिवाबतिनो) प्रकाश थयो. ॥ १८ ॥

अति सुखसैं बीती सु निश, प्रगटी प्रभा पतंग ॥

बन बन प्रति बाहनि बही, तर तर मृगित तुरंग ॥ १९ ॥

अर्थ. एवी रीते अती सुखमां रात बीती गइ अने सवारमां सूर्यनी कांति प्रगट थइ, वन वन प्रत्ये फोज फरवा लागी अने झाडे झाडे शीकारीओनां घोडाओ शीकारने गोतवा लाग्या. ॥ १९ ॥

॥ अथ छंद चुलीया यथा ॥

नग नग मग मग मृग मृगित, झरनपगा पग पग सु नि-

हारत ॥ आयस जो महाराजकी, सोय प्रकार सबे पशु
मारत ॥ ओर जंतु अनेकमें, बाग बराह भाल बृक गाजत ॥
जोध मरत मारत किते, बीर हाक आनक धुनि बाजत ॥
कसब करत जोई विसम, सो महाराज इनामहि पावत ॥
अगहन कौंच दरी गहन, ताहि कुजाक सु सोधत आवत ॥
दिन प्रति खेलत ए जुगति, निश शुभ ठोर मुकाम जमावत ॥
पन्नह दिन बीते रमत, नीतपाल हद नीठ सु जावत ॥२०॥

अर्थ. पहाडे पहाडे अने रस्ते रस्ते मृगोने गोतेछे, नोरझरणां
अने नदीओने कीनारे शीकार सोधी लावनार शीकारीओ पशु पंखीनां
पगलां जोता फरेछे. जेवींरीते महाराजाए हुकम करेलोछे ते प्रमाणे सर्व
युद्धाओ पशुने मारेछे, बीजां अनेक पशुओ करतां वाघ, सूवर, रौंछ, अ-
ने नारडाओ गाजेछे. केटलाएक जुद्धाओ मरेछे, केटलाक पशुओने मारे-
छे अने शूखीरोनी हाकलो साथे म्होटां नगराना अवाज थायछे. वि-
कट भूमीमां बहादुरीथी शीकार करवामां जे कसब करेछे ते महाराजा
पासेथी इनाम पामेछे. पहाडनां कोतर, गुफाओ अने जेमां माणस पेशी
न शके एवी झाडीनां झुंडो विगेरेमां शीकारी कुतराओ शीकारने शोधता
आवेछे. दिवसे दिवसे एवी युक्तीथी शीकार खेलतां साझ पडेछे एटले
सारे ठेकाणे आवीने देरा तंवु नाखी मुकाम जमावेछे. एवी रीते शीकार
खेलनां खेलतां पन्नह दिवस थई गया त्यारे आसघळी फोज नीतिपाल
राजानी सरहद उपर जइ पहोची. ॥ २० ॥

॥ सोरठा ॥

नित प्रति हास विलास, आखेटी आये करत ॥

नीतपाल हद पास, कीय मुकाम सु आयकें ॥ २१ ॥

अर्थ. दिवसे दिवसे हास्य विलास करता शिकारीओए नीतिपाल राजानी सरहद पासे आवी मुकाम कर्यु. ॥ २१ ॥

पीछे रहे प्रसार, गिरिवर शतकोसी गिरद ॥

इक द्वै कोस उजार, नीतपाल आगे अमल ॥ २२ ॥

अर्थ. सो गाउनी गीरदीना विस्तारवाळो पर्वत पछवाडे रही गयो अने एक बे गाउनी उजाड पछी नीतपाल राजानो अमलछे त्याहां सुधी शीकार खेलतां खेलतां आव्या. ॥ २२ ॥

पंन्ह कीये प्रकार, रमन बेग भेद सु रह्यो ॥

खेलन प्रात विचार, फुनि चाहत पीछें फिरें ॥ २३ ॥

अर्थ. एवी रीते पन्नर प्रकारना शीकार खेल्या पण बेग नामनो शीकार रमवो रही गयो ते सवारमां खेलीने पछी पाछा फरशुं एवी रीते विचार कर्यो. ॥ २३ ॥

॥ गाहा ॥

चढी चमूं बरनावं, गिरिवर गहन प्रभा परकाशं ॥

सोरह भेद सिकारं, दशह प्रवीन सागरो लहरं ॥ २४ ॥

अर्थ. चढेली फोजनुं वर्णन, पर्वत अने जंगलनी शोभानो प्रकाश, अने सोल प्रकारना शीकारना भेद संबंधी वृत्तांत युक्त प्रवीण सागर ग्रंथनो आ दशमी लहरी संपूर्ण थई. ॥ २४ ॥ श्री श्री श्री श्री श्री

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे सिकार भेद नाम दशमी लहरी समाप्ता ॥ १० ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां दशम स्तरंगः समाप्तः ॥ ९ ॥

॥ અથ ટિકાકારોક્ત શાર્દૂલ વિક્રોદિત છંદ ॥

સિંધુ દેશાધિ આવિને, નૃપતણે ગોરેં કહ્યાં ભેદથી ॥

૫ સામુદ્રિક લક્ષણો, નૃપ નિતીપાલેં સુણ્યાં પ્રેમથી ॥

સિંધૂ રાજકુમારને, નિજ સુતા આપી સગાઈ કરી ॥

તે વૃત્તાંતતણી ભૂળ, લહરિ આ અગ્યારમી વીસ્તરી ॥

॥ અથ ક્રૂરાવાદ કલા પ્રવીન સંબંધ પ્રસંગો યથા ॥

॥ છપ્પય ॥

જનપદ સિંધ નરેશ, સહર ક્રૂરા સુ વાદ વર ॥

તરનતેજ અભિધાન, આંન દશચત્ર સહસ પુર ॥

ઉઠેં લચ્છ અસ ચઢત, વઢત ઇતમાંમ દિનહુ દિન ॥

ગજ રથ અરુ સુખપાલ, માલ કાહૂં ન કમી તિન ॥

દુરજન દવંત જિનકે ડરન, કરન સુ કવિ દાની કહત ॥

જગતી સુમધ્ય ફેલ્યો સુજસ, ઇંદ્ર ઓર આભા લહત ॥૧॥

અર્થ. સિંધ દેશમાં અતી સરસ ક્રૂરાવાદ નામે શેહેર છે ત્યાંહાં તરન-
તેજ નામે રાજા રાજ કરેછે. ચઉદ હજાર ગામોમાં તેનો હુકમ વર્તેછે. તે-
નો ફોજમાં બે લાખ ઘોડાં ચડેછે. તેની આવરુ તથા દોલત દીન પર-
દાન વધતી જાયછે. હાથી, રથ, પાલખી વિગેરે કોઈ વસ્તુની કમી નથી.
તેના ભયથી દુષ્ટ અને લુચ્છા લોકો દવાઈ જાયછે. સારા સારા કવીઓ
તેને દાન દેવામાં કર્ણ જેવો કહેછે. તેનો જશ આજ્ઞા જગતમાં ફેલાઈ ર-
હ્યોછે. અને જાણે વીજો ઇંદ્રજ હોયનૈ? તેમ તે શોભેછે. ॥ ૧ ॥

॥ દોહા ॥

કુમર સુધર તાકોં કહત, રંગ રાવ અભિધાન ॥

સૂર સુ શીલ ઉદાર અતિ, વિદ્યા લહન વિધાન ॥ ૨ ॥

અર્થ. અતિ ચતૂર, શૂરવીર, સારા સ્વભાવવાળો, ઉદાર, વિવિધ પ્રકારની વિદ્યાભ્યાસ કરવામાં સુઘડ, એવો રંગરાવ નામે રાજાને એક કુંવર છે. ॥ ૨ ॥

સોય કુમર વય સંધ હુય, તરનતેજ સુ નિહાર ॥

સોધન કરે સમંધકો, યહ વિચાર ચિત ધાર ॥ ૩ ॥

અર્થ. લાયક ઉમ્મરના થયેલ તે રાજકુમારને જોઈ તરનતેજ રાજા તેની સગાઈ કરવાનો વિચાર ચિત્તમાં ધારી સારો સમંધ શોધવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥

રાજ સુ બોલિય રાજગુરુ, શશિધર નામ સુ તાય ॥

સોધન કુમર સમંધકી, વાત સુ કહી બતાય ॥ ૪ ॥

અર્થ. રાજાએ શશિધર નામના રાજગુરુને બોલાવીને તેને કુંવરની સગાઈ શોધી કાઢવાની વાત વિસ્તારીને કહી બતાવી. ॥ ૪ ॥

॥ છપ્પય ॥

શશિધર પ્રતિ મહારાજ, એહ વાની ઉચ્ચારીય ॥

કુમર ભયે વય સંધ, કરો સમંધ નિહારીય ॥

મરુત ઢુંઢ અરુ હિંદુ, મેદ માલવ પ્રતિ જાઓ ॥

ગુજર ધર સોરાઠ, સોધિ નાતો સુ બનાઓ ॥

સામર્થ્ય રાજ સામાન કુલ, સમ વય રૂપ સુ ઠાનીયે ॥

આગમ સુ ભેદ જાનંત તુમ, સામુદ્રિક અનુમાનીયે ॥ ૫ ॥

અર્થ. શશિધર નામના રાજગુરુને આવો વાત કહી જે હવે કુંવર જુવાન અવસ્થાને પહોંચ્યા વાસ્તે સારું ઠેકાણું જોઈ સમંધ કરી આવો. મરુ, (મારવાડ) ઢુંઢ, (ઢુંઢાડ) હિંદુસ્તાન, મેદ, (મિવાડ) અને માલવા એ વિગેરે દેશોમાં જાઓ તેમજ ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં જઈ સારી રીતે

तपास करो ते एवी रीते के आपणा जेवुंज सामर्थ्य, राज्य, कुळ, कुंवरना सरस्वी उम्मर, अने रूप जोवुं. भविष्यनो भेद तो तमे जाणोछो तोपण सामुद्रिकना लक्षणोनुं अनुमान करी समंध करजो. ॥ ५ ॥

॥ अथ छंद उद्धोर ॥

शशिधर चले आयस पाय, यह सामान दीनो राय ॥
दश दुंदभिय दश निसांन, पैदल पंच सत अनुमान ॥
हय फुनि साथ एक हजार, द्वे गजराज दीने लार ॥
चेरी अंतरंग सुदोय, चक्री द्वे सु बाज सजोय ॥
द्वे सुखपाल लीनी साथ, द्वे लख खरच दीनो हाथ ॥
यह इतमांम साथ सु दीन, विद्या राजगुरकों कीन ॥ ६ ॥

अर्थ. आवी रीते राजानो हुकम लेइ शशिधर राजगुरु जवाने तैयार थया त्वारे तरनतेज राजाए नीचे प्रमाणे सामान आप्यो. दश घोड़े नगारां, दश नीशांन, पांचसैं युद्धाओनी संख्यानुं पायदळ, एक हजार घोडेस्वारो, वे मोटा जातवान हाथी, खानगी काम करवा वास्ते वे दासी-ओ, घोडाथी जोडायेला वे रथ, वे पालखी, हाथ खरच वास्ते वे लाख सोनामहोरो एटली सामग्री साथे आपीने गुरुने वीदाय कर्या. ॥ ६ ॥

॥ दोहा ॥

ओर ठोर इक द्वे निरखि, आये गुज्जर देश ॥
बहु सनमान दियो सु तिहि, नीतिहिपाल नरेश ॥ ७ ॥

अर्थ. त्याहांथी चाल्या पछी राजगुरु बीजा देशोमां एक वे ठेकाणे कन्या जोइ गुजरातनी राजधानीमां आव्या, त्याहां तेने नीतिपाल राजाए व्रणुंज सन्मान आप्युं. ॥ ७ ॥

नृप बूझ्यो शशिधर सु प्रति, तरनतेज आनंद ॥
आप सिधारतहो कहां, कैसो मतो नरेंद ॥ ८ ॥

अर्थ. राजाए शशिधरने पुछयुं के तमारा तरणतेज राजा आनंदमां छे?
आप कयांसुधी सधावोछो? अने राजाजीनो केवो मत छे ते कहो. ॥ ८ ॥
शशिधर कहि नृप सुत सुधर, कन्या सोधन काज ॥
एहि बात पर आपलों, हम पठये महाराज ॥ ९ ॥

अर्थ. शशिधर कहेछे के अमारा राजाना राजकुमार अति सुघड छे
तेने वास्ते कन्या शोधवा हुं नीकळयोछुं अने ए बात सारुज आपनी पा-
से महाराजाए मने मोकळ्योछे, ॥ ९ ॥

नितपाल उक्ति ॥ चोपाइ ॥

तुम समंध सोधनकों आये, उचरत बात भेद हम पाये ॥
सामुद्रिक सु भेद तुम पाओ, यह संछेप हमें समुझाओ ॥
दीरघ ऋस्व देह शुभ केते, सुच्छम ऊंच कहो शुभ जेते ॥
रक्त सु प्रथुल कहो शुभ जोही, शुभ गंभीर बताओ सोही ॥
कहा जामात्र लछ अपलच्छन, कन्या सुभग कहा कहा दूषन ॥
सकल भेद तुम जाननहारें, हम उमेद सुन बेकी धारें ॥ १० ॥

अर्थ. नीतिपाल राजा कहेछे के तमे सगपणनो शोध करवा आवे-
लाछो तेनो भेद तमे बात कही तेथी जाण्यो पण वर कन्या सं-
बंधी सामुद्रिकना जे भेद तमे जाणता हो ते अमने टुंकी मतलबमां स-
मजावो. देहना अवयवोमां केटला ऋस्व (टुंका) अने केटला दीर्घ
(लांबा) सारा कहाछे तेमज सूक्ष्म (झीणा) अने ऊंचा विभागो सारा
गणाता होय ते पण कहो. वळी रात्ता अने प्होळा तेमज सारा अने
गंभीर भाग होय ते बतावो. जमाइनां लक्षण अने अपलक्षण तेमज क-
न्याना गुण अने दुषण ए सघळा भेदने तमे जाणवा वाळाछो तेथी अमे त-
मारा वचन सांभळवानी उमेद राखीए छीए. ॥ १० ॥

॥ अथ शशिधरोक्त ॥ दोहा ॥

सामुद्रिक मुनि वर उकति, पार न पावत कोय ॥

तुम बूझ्यो सो मति यथा, कहीं अनुक्रम सोय ॥ ११ ॥

अर्थ शशीधर राजगुरु कहेछे के सामुद्रिक ए म्होटा मुनीओनी उ-
क्तिछे अने तेना पारने कोइ पामी शकतुं नथी पण तमे पुछ्युं तेथी हुं मा-
हारी बुद्धिप्रमाणे अनुक्रमे कहुंछुं. ॥ ११ ॥

अथ सामुद्रिके प्रत्यंग शुभ लच्छन भेद ॥ दोहा ॥

पंच दीर्घ रस्वह चतुर, पंच सूक्ष्म षट उंच ॥

सप्त रक्त त्रय विस्तरन, त्रय गंभीर समुंच ॥ १२ ॥

अर्थ. पांच दीर्घ, चार चहस्व, पांच सूक्ष्म, (झीणा) छ उंचा, सात
राता, त्रय विस्तारवाळा, त्रय गंभीर, एवी रीते शरीर विभागनो समुदाय
सारो कह्योछे. ॥ १२ ॥

॥ अथ प्रथकांग भेद ॥ छंद विजोहा ॥

जानुनी द्वैकरं ॥ नैन नासा वरं ॥ अंत्र ऊरं उभं ॥ पंच दीर्घ
शुभं ॥ ग्रीवही प्रजनं ॥ जानियें जंघनं ॥ प्रष्ठ रस्वं सुहें ॥
च्यार एही लहें ॥ प्रव्वयं अंगुली ॥ केश रद्दावली ॥ सुच्छमं
नीर्झरं ॥ पंच तुच्छं नरं ॥ कक्ष वक्षो जियं ॥ कुक्ष कंधं कियं ॥
घ्रात लिळाटहें ॥ छै शुभं उंचहें ॥ पानि पादं चखं ॥ तालू
जिह्वा नखं ॥ आधुरं आरनं ॥ सात श्रेष्ठं जनं ॥ भाल
ऊरं लखें ॥ मुर्दनी मानुषे ॥ तीन विस्तारितं ॥ सो शुभं
कारितं ॥ श्रोत नाभी गनं ॥ शब्द उच्चारनं ॥ तीन गंभी
रहें ॥ रम्य लच्छं कहें ॥ १३ ॥

अर्थ. गोठण, हाथ, आंख्यो, नाक, अने स्तननो अंतर (छाती वच्चेनो भाग) ए पांच अंग लांबां होय तो सारां डोक, प्रजन, (गुह्यांग) जांघ, अने पृष्ठ (वांसो) ए चार टुंका होय तो सारां, आंगळीओना पर्व, माथाना वाळ, दांतनी पंक्ती, नख अने चामडी ए पांच अंग वारीक होय तो सारां, वगल, उर, पेट, कांध, नाक अने ललाट ए छ अंग उचां होय तो सारां, हथेळी, पगनां तळीयां, आंख्यना खुणा, ताळवुं, जीभ, नख, अने होठ ए सात रातां होय तो सारां, कपाळ, छाती, अने माथुं ए त्रण विस्तार वाळां होय तो सारां, कान, नाभी, अने मोढेथी बोलवानो उच्चार ए त्रण गंभीर होय तो सारां, एवी रीते सामुद्रिक जाणवा वाळा पुरुषो शुभ लक्षण कहेछे. ॥ १३ ॥

॥ अथ जामात्र शुभ लच्छन ॥ छंद मंथान ॥

आपें विद्या बंत ॥ सूरापनो चिंत ॥ ख्याता शुभं देश ॥ तारुन्यता बेश ॥ शीलं गुनं सार ॥ रूपं शुभं धार ॥ माधुरता बानि ॥ शुद्धं कुलं जानि ॥ दीनं दया कार ॥ सोहे सु आचार ॥ भोगी सबें भोग ॥ काया बिना रोग ॥ दृढं मती कीन ॥ पापा रती हीन ॥ जानें निजं रीत ॥ सारं करे प्रति ॥ सत्यं सु भाषंत ॥ इष्टं उपासंत ॥ आपें सु उद्धार ॥ जामात्र सोसार ॥ १४ ॥

अर्थ. पोते विद्वान, मनमां शुरवीरपणुं, सघळा देशोमां प्रख्यात, जुवान उम्मरवाळो, सारो स्वभाव अने सारा गुणवाळो, स्वरूपवान, मधुर वचन बोलनार, उत्तम कुळवाळो, गरीब उपर दया करनार, शुद्ध आचार पाळनार, सर्व भोगने भोगवनार, जेनुं शरीर रोग विनानुं छे, पुस्त बुद्धिवाळो, पापमां जेनी प्रीति नथी, पोताना कुळनी तथा व्यवहारनी रीतिने जाणनार, सारा मित्रोसाथे दोस्ती करनार, साचुं बोलनार, पोताना इष्ट

દેવની ઉપાસના કરનાર, અને જાતે ઉદાર એ પ્રમાણે લક્ષણવાળો જમાઈ ઉત્તમ ગણાયછે. ॥ ૧૪ ॥

અથ જામાત્ર દુષન ॥ છંદ તિલકા ॥

મલિનં વસનં ॥ ન મયા સુમનં ॥ વય જાસ વૃધા ॥ અઘ
કાર શ્રધા ॥ કુલ હીન વહી ॥ તન રોગ જિહી ॥ અરુ સ્વંદ
દશા ॥ સુ અચાર ભ્રશા ॥ રતિ હીન ભવં ॥ નિત મિત નવં
॥ મન પીશુનતા ॥ ક્રમ હીન ક્રતા ॥ અદતાર સદા ॥
કુપથે સુ મુદા ॥ દુર આકરતી ॥ ગુન ચોર ગતી ॥ પુરુષ
પરસ્વે ॥ વિન સ્વોટ લસ્વે ॥ ૧૫ ॥

અર્થ. સ્ત્રીનાં વસ્ત્રવાળો, મનમાં નિર્દય, જેની અવસ્થા વૃદ્ધ છે, પાપના કામોમાં પ્રીતિ રાખનાર, નીચ કુલવાળો, જેના શરીરમાં રોગ છે, અસ્થીર વૃત્તિવાળો, સદાચારથી ભ્રષ્ટ, કમ પુરુષાત્તણવાળો, હમેશાં નવા નવા મિત્રો કરનાર, ચુગલી કરનાર, ક્રમવિના હિંપ્ત-કામ કરનાર, અદાતાર, નઠારા માર્ગમાં સ્વસ્થી રહેનાર, સ્વરાવ આકૃતિવાળો, અને ગુણચોર, એવા સ્વોટીલા પુરુષનો ત્યાગ કરી વગર સ્વોટવાળા પુરુષનો પરિક્ષા કરી જમાઈ કરવો. ॥ ૧૫ ॥

અથ કન્યા સુખ લક્ષણ ॥ છંદ શંખનારી ॥

તનં હેમ રંગં ॥ રુચી કૈશ ભ્રંગં ॥ પ્રભા એન નેનં ॥ તિલં
ફૂલ નાસા ॥ સરોજં સુ વાસા ॥ શુકં પ્રીય દંતં ॥ રસા
રક્ત કંતં ॥ હૃદી સુક્ત જૈસે ॥ શુભં શ્રોન એસે ॥ પિકં
ભાષ વાની ॥ દરં ગ્રીવ જાની ॥ શુભા ઓઠ વિંવા ॥ હનું
પક્ક અંવા ॥ ઊરં છીન આશં ॥ ગતી ગૂઢ નાશં ॥ કટી તુચ્છ
આરી ॥ નિતંવં પ્રસારી ॥ વરં રંભ જંઘં ॥ સુ પિંડી નિષંગં

॥ પદં પાન રક્તં ॥ સુ રેખા સુ વૃત્તં ॥ ન છીનં ન મંસં ॥ ગતિ
ઈમ્ હંસં ॥ તુછં નીદ્ર હાંસી ॥ સુ શીલં પ્રકાસી ॥ સુકુમ્માર
તાઈ ॥ મનો કંજ છાઈ ॥ યહે લચ્છ કન્યા ॥ લિખે સુ
પ્રગન્યા ॥ ૧૬ ॥

અર્થ. જેના શરીરનો રંગ સોના જેવો છે, વાઢ ભમરાના જેવા
કાઢા અને લાંવા છે, મૃગના નેત્ર સરસ્વી જેની આંખોની શોભા
છે, પુનમના ચંદ્ર સરખું જેનું મ્હોડું છે, તલના ફૂલ જેવું જેનું નમણું
નાક છે, કમળના સુગંધજેવી જેના શરીરની સુગંધી છે, ઢાઢમની
કઢીયો જેવા જેના ઢાંત છે, લાલ ક્રાંતિવાઢી જેની જીભ છે, છીપનાજે-
વી આકૃતીવાઢા જેના કાન છે, કોયલના જેવી જેની મધુર વાણી છે, શંખ
સરખો જેનો કંઠ છે, ઘોલાના જેવા લાલ જેનાં હોઠ છે, પાકેલા આં-
વાના ફઢજેવી જેની હઢપચી છે, જેનાં સ્તન નાનાં અને કઠણ છે, જે-
ની નાખી ગંભીર છે, જેની કઢ પાતઢી તેમજ અહાર થોઢો છે, જેનાં નિ-
તંબ મ્હોટાં અને વિસ્તારવાઢા છે, જેના સાથઢ કેઢના થાંભલા જેવા છે,
જેની પીંઢીયો વાણ રાખવાના ભાથા જેવી છે, જેના હાથની હથેઢીઓ
તથા પગનાં તઢીયાં લાલ છે, જેના પગ તથા હાથના મધ્યમાં સારી
રેખા ફેલાયેલી છે, અતિ પાતઢી નહીં તેમ અતિ જાઢી પણ નહીં,
હાથણી અને હંસનાજેવી જેની ચાલ છે, જેને થોડું હસવું તથા થોઢી
નિદ્રા છે, સારા સ્વભાવથી પ્રકાશવાઢી, જાણે કમઢ પ્રફુલ્લિત થયું હોયને? એવું
જેનું સુકુમારપણું છે, એવા લક્ષણવાઢી કન્યાને સારી બુઢ્ધિવાઢાઓ ઉત્તમ
કહી છે. ॥ ૧૬ ॥

અથ કન્યા દૂષન ॥ છંદ મારતી ॥

કુરાલ સુ બેશ ॥ સુ પિંગલ કેશ ॥ ઢ્રગં ફુનિ પિંગ ॥ સુ-
જાક્રતિ અંગ ॥ અતી વિસતાર ॥ કશાંગ નિહાર ॥ અધૂર

સુદંત ॥ અસીત સુ ક્રંત ॥ પ્રથૂ જિહિ કંધ ॥ મધૂ વૃષ ગંધ
 ॥ ઘની છુધવાના ॥ વદે અતિ વાના ॥ સુપાક્રતિ કાંના ॥ પ્રથૂ લઘુ ઘ્રાં-
 ન ॥ ચલં ગતિ ચિંત ॥ તનં વિષમંત ॥ કરં ગુલિ ઓરા ॥ રસ-
 ન્ન કઠોર ॥ ક્રતા નિત રોષ ॥ ડરે નહિં દોષ ॥ સદા ચિત
 લોલ ॥ ઉનંત કપોલ ॥ અતી જિહિ નિદ્રા ॥ કછૂ તન છિદ્ર ॥
 અધૂર સકંપા ॥ નહીં મન જંપા ॥ કઠોર સુ વારા ॥ હસંત અપારા ॥
 પદંગુઠ અંત ॥ ત્રજન્ય વઢંત ॥ ત્રજન્ય હિહેર ॥ વઢેં મધ્ય ફે-
 રા ॥ અનામિક જાય ॥ ધરા ન છુઆય ॥ મ્રુવા પ્રથુ રૂપ ॥
 કપોલન કૂપ ॥ વઢેં વૃષ જોગ ॥ કછૂ તન રોગ ॥ વઢ્યો
 ધરિ અંગ ॥ કુશીલ કુરંગ ॥ ત્રપા જિહિ છીંન ॥ કન્યા વ-
 હ હીન ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. વિકાઝ જેનો વેપ છે, પિંગ્લા કેશ છે, વઢી આંખો પળ પાંગળી છે, અંગ ખુજલી વાઢું છે, અતિ લાંબી, શરીરે દુવઢી, હોઠ, જોખ અને દાંત એ ત્રણ જેનાં કાઢાં છે, પહોઢું અને જાઢું જેનું કાંધ છે, મધ જેવી શરીરની દુર્ગંધી છે, વહુ ખુસ્વાઢવી, ઘણું વોલકી, સુપડાજેવા જેના કાન છે, પહોઢું અને ટુંકું એવું ચિવું જેનું નાક છે, ચિત્ત અને ચાલ જેનો ચપઢ છે, વેડોઢ જેનું શરીર છે, હાથની આંગઢી-ઓ અને જોખ જેનો કઠળ છે, હમેશાં ક્રોધ કરનારી, જે દોષ કરતાં ડરતી નથી, જેનું ચિત્ત અસ્થીર છે, જેના ગાલ ઁંચા છે, ઘણી જેને નિદ્રા છે, કાંઢક શરીરમાં સ્વોટ છે, રોશને લીધે જેના હોઠ ફરકતા રહે છે, જેને મનમાં જંપ નથી, જેના કઠોર વાઢ છે, ઘણું હસવાવાઢી, પગના અંગોઠાના અંત સુધી તર્જની (અંગોઠા પાસેની આંગઢી) વધી ગર્દ છે, તર્જનીને વધતી જોડ મધ્યમા (વચલી આંગઢી) પળ તેજ પ્રમાણે વધી ગર્દ છે, જેનો અનામિકા (વચલી આંગઢી પાસેની આંગઢી) પૃથ્વીને અડતી

નથી, જેનાં ભવાં જાડાં અને પહોળાંછે, જેના કપોલ (ગાલ) કુવા જેવા
 ડંડાછે, છોટી ઉમ્મર છતાં વર્ષ વધારે જણાય, જેના શરીરમાં કાંઈક રોગછે,
 જેનાં શરીરના અંગ લાંબા ટુંકાંછે. નઠારા સ્વભાવવાળી, જેના શરીરનો રંગ
 સ્વરાવછે ને જેને લાજ થોડીછે, એવી કન્યા હીન લક્ષણવાળી જાણવી. ॥ ૧૭ ॥

॥ દોહા ॥

સામુદ્રિક જનતા સુભગ, ગુન ઓગુન જામાત્ર ॥

કન્યા ગુન દૂષન કહે, નૃપ ગુરુ પરચિ સુપાત્ર ॥ ૧૮ ॥

અર્થ સામુદ્રિક લક્ષણ જાણનારા શશિધર પંડીતે જમાઈના ગુણ અ-
 ને અવગુણ તેમજ કન્યાના ગુણ અને દોષ કહ્યા, તે સાંભળી નીતિપાલ
 રાજાએ આ રાજ ગુરુ સુપાત્ર છે, એવી પરિક્ષા કરી. ॥ ૧૮ ॥

નીતપાલ મનુહાર કરિ, રચે દિવસ દસ વીસ ॥

રંગરાવ પ્રતિ કરિ મતો, કિય કન્યા વક્ષીસ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ પછી નીતિપાલ રાજાએ સુશીથા વરદાસ કરી દસવાર દિવસ
 તેને પોતાની રાજધાનીમાં રાખ્યા અને રંગરાવ સાથે કન્યાના સંવંધનો
 મત ઠરાવી કન્યા વક્ષીસ કરી. ॥ ૧૯ ॥

॥ છપ્પય ॥

વજે દ્વાર દુંદભી, માલ ગૃહ ગૃહ પ્રતિ બંદન ॥

રાજ સમાજ સુરચિત, ચુઆ કેસર અરુ ચંદન ॥

નૃત્ય ભેદ સંગીત, નીતપાલ સુ જસ ગાવત ॥

બનિ બનિ તરુનિ સમૂહ, કલાપરવીન વધાવત ॥

વિપ્રહ ઉચાર વેદહ ધુની, અનિ જન સહ આનંદ અતિ ॥

આગમ અદૃષ્ટ અંકન ઉદૈં, વહ કન્યા દરસેં દુચિતિ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ. રાજદ્વારમાં દુંદભી વાગેછે, અને ઘર ઘર પ્રત્યે તોરણ તથા ફૂલ-
 ની માલા વાંધીછે, દરવારમાં સભા ભરાઈ વેઠીછે, અને ચુવા ચંદન ને

કેસરનાં છાટણાં થઈ રહ્યાંછે, સંગીતના ભેદથી ગાયન અને નાચ થાયછે,
તેમજ વંદીજનો નીતિપાઠ રાજાના સુજસ ગાયછે, શેહેરની સ્ત્રીયો વસ્ત્ર
ઘરેણાથી સળગાર સજી રાજદ્વારમાં આવી કઠ્ઠા પ્રવીણને વધાવેછે, બ્રાહ્મ-
ણો વેદનો ઉચ્ચાર કરેછે, બીજા લોકો પણ અતી આનંદ પામેછે, ભવિષ્ય
અને અદ્રષ્ટમાં લેખેલા આંકડાનો ઉદય થયો તેથી નારાજ થઈતી તે
કન્યા ઉદાસ દેખાયછે. ॥ ૨૦ ॥

॥ સોરઠા ॥

દુચિતી કલા પ્રવીન ॥ સકુચિતસી મનસેં કહેં ॥

કહા કરમ ગતિ હીન ॥ યહ સમંધ સવિતા કીયો ॥ ૨૧ ॥

અર્થ વેચેહેન થઈતી કઠ્ઠા પ્રવીણ સંકોચ પામી મનની સાથે કેહેવા
લાગી કે ઓરે રે! માહરા કરમની ગતિ કેવો નવઠીછે! કે જેથી પિતાએ
આવો અયોગ્ય સંબંધ કર્યો ॥ ૨૧ ॥

॥ છપ્પય ॥

શશિધર પ્રતિ મહારાજ, વાજ વકસીસ બીસ કિય ॥

ઉમ્મેં સુસ્વાસન સુભગ, ઉમ્મેં રથ રૂમ ઉમ્મેં દિય ॥

ઉમ્મેં જોર નિજ વસન, વલય કુંડલ મનિ માલહ ॥

શીશપેચ શિરપાઠ, કનક ઉપવીત દુસાલહ ॥

પહેરાવ ઓર જન જન સુપ્રતિ, વત ઇતમામ સવેં દીયે ॥

લખિ પત્ર તરુનતેજહ સુ પ્રતિ, રાજ ગુરુહ વિદ્યા કીયે ॥ ૨૨ ॥

અર્થ કેટલાક દિવસ રાત્રીને શશિધર રાજગુરુને નીતિપાઠ રાજાએ વિશ
ઘોડા, ઉત્તમ વે પાલખીઓ, વે રથ, વે હાથી, પોતાને પેહેરવાના વસ્ત્રની વે
જોડ, કડાં, કુંડલ, મણીનો હાર, શિરપેચ, સોનાની જનોઈ, અને દુશાલો
પૂવી જાતનો શિરપાવ આપ્યો. તેની સાથે આવેલા બીજા લોકોને પણ

इजत प्रमाणे सर्वने पोशाक आप्या, अने एक पत्र तरुणतेज राजा उपर
लखी राजगुरुने विदाय कर्या. ॥ २२ ॥

॥ गाहा ॥

तरुन तेज इतमामं, समध जोग सामुद्रिक भेदं ॥

एकादश अभिधानं, पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २३ ॥

अर्थ. तरुणतेज राजाये राजगुरुनी जोडें आपेली सामग्री अने नीतिपाळ
राजाना मिलापनें प्रसंगे सगपण वावत वात थयापल्ली शशिधर पंडीते
सामुद्रिकना भेदनी चर्चा करी ए वीगेरे वृत्तांत संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथ-
नी आ अगीयारमी लेहेर पूर्ण थई. ॥ २३ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे संबंध सामुद्रिक भेदो नाम ए-
कादशमी लहरी समाप्ता ॥ ११ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी
राजाधिराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवी
रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां एकादशम स्तरंगः समाप्तः
॥ ११ ॥

॥ अथ टिकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद हरिगीत ॥

चतुरंगिणि नीतिपाळना दळ सुभट साथे अवर ते ॥

छत्रीश आयुध वाद्य छत्रिश विविध गणियां नाम जे ॥

भेद तेनो ग्रंथकारे जे कव्यो रसमां रमी ॥

तेह तणा वृत्तांतनी आ लेहेर कहुंछुं वारमी ॥

अथ नितीपाळ सेहेलान प्रसंग ॥ दोहा ॥

सेल करन सेना सजी, नीतपाल नर नाह ॥

गय हय रथ पैदल चले, यह चतुरंग अथाह ॥ १ ॥

અર્થે. નીતિપાઠ રાજાણ સેહેલ કરવા સારુ સેના તૈયાર કરી. હાથી, ઘોડા, રથ અને પ્યાદા એવા ચાર અંગવાળી અપાર સેના ચાલી. ॥ ૧ ॥

છુપ્પય

વજિ નિસાંન વહુ બિદ્ધ, ગજહ શિર દરક અશ્વ ગનિ ॥
મનહુ સઘનકે મહન, ધરા નભ ગજત ચંડ ધુનિ ॥
ફુનિ પતાક ફહરાત, મનહુ પચરંગ જરી ચક ॥
સુર ક્રનાલ સહનાય, હોત નક્કીબ ગહક હક ॥
પરખરિત વાજ ગજ યૌં પુલત, મનુ અઠાર સ્વોયન મલિય ॥
કરિ ચાહ નૃપતિ સેલાંનક, જિ ચતુરંગી સેના ચલીય ॥૨॥

અર્થે પોશાકથી સજેલા હાથી તથા ઘોડાઓના જુથ્થ ઉપર નિશાન સમેત ઘણાંએક નગારાં વાગેછે, તે જાણે ચોમાસાના મેઘના અવાજથી આ-કાશ તથા પૃથ્વી ગાજી ઉઠતાં હોયનૈ! એવી રીતે પડછંદાના પ્રચંડ અવાજ ગાજેછે, વળી ધજા તથા પતાકા ફરેરેછે, તે જાણે પચરંગી જરીના પડદા ઉડતા હોયનૈ? એમ દોસેછે, જંજાલ્યોના અવાજની સાથે સરનાઈઓ વાગે છે અને ગંભીર અવાજથી ચોપદારોની હાકલો થાયછે, પાસરથી સળગા-રેલા પુષ્પ ઘોડા તથા હાથીઓ ચાલેછે, તેથી જાણે અઠાર અક્ષૌહિણી સેના એકઠી મળી હોયનૈ? મહારાજા નીતિપાઠે સેહેલાનીયે જવા ઇચ્છા કરી તેથી હાથી, રથ, ઘોડા અને પ્યાદા એ ચાર અંગ વાળી સેના ચાલી. ॥૨॥

અથ ગજ વર્નન ॥ દોહા ॥

ગિરિ ઉતંગ સમ અંગ ગનિ, મા ઘન વદર ભત્ત ॥
સાજ સહિત અહિરાવ સમ, હલે સુ જુથ્થ હસત્ત ॥ ૩ ॥

અર્થે. ઊંચા પહાડ જેવાં જેનાં અંગછે, મેઘના વાદલાંની કાંતિ જેવી

કાંતિ જેને ધારણ કરીછે, એવા સાજ સહિત એરાવત હાથી સરસા હાથી-
ઓનાં જુથ ચાલવા લાગ્યાં. ॥ ૩ ॥

॥ અથ છંદ હનુંફાલ ॥

મદ મસત હસ્તિ ચલંત ॥ ઘન વ્રસત વદર ક્રંત ॥ શિર લ-
સત વંદન શૂલ ॥ જરકસિત ઢંપિત ઝૂલ ॥ પુનિ ઘસત લં-
ગર પાય ॥ ગિર ધસત ઠોકર લાય ॥ નિજ ઢસત શુંડા દં-
ડ ॥ તન અસિત અતિ પર ચંડ ॥ મદ ઝરત ઝરન સમાન ॥
અરિ ઢરત દેશિ ઉતાન ॥ ઘન ધુરત ઘંટન ધોર ॥ તન ક-
રત કજ્જર સ્વોર ॥ શિર જરિત કંચન સાજ ॥ ગહ ભરત
ઉચરત ગાજ ॥ શિર કુંભિ સરીય સુ ચંગ ॥ મદ લુબધ ગું-
જિત ભુંગ ॥ સિત દિપત દ્વિ મુખ દંત ॥ મનુ પ્રભા ઘન વ-
ક પંત ॥ શિર ભલક અંકુશ ડુપ ॥ નભ ઝલક ચપલા
રૂપ ॥ કુંતાર કરત વસ્ત્રાન ॥ ઢગ ભરત તામ ધરાન ॥ ૪ ॥

અર્થ. વરસતા મેઘના વાદળાની કાંતિ જેવા શોભીતા, જેઓ મદથી
મસ્ત થઈ ગતિ કરેછે, જેનાં મસ્તકમાં સિંદોરનાં ત્રિશૂલ વિગેરે ચિત્રો શોભે-
છે, જરકસી ઝુલ્યોથી જેનાં શરીર ઢંકાણલાંછે, વઠી પગમાં લંઘર ઘસડાતા
જાયછે, જેની ઠોકર લાગવાથી પર્વતો ધસી પડેછે, પોતાની શુંઢ રૂપી દંડ
મોમાં લેઈને ઢસી રહ્યાછે, જેનાં અંગ કાઢાં અને અતિ મ્હોટાંછે, પર્વતના
ઝરણાની સમાન જેનો મદ ઝરી રહ્યોછે, જેના માથાની ડંચાઈ જોઈને દુ-
શ્મનો ઢરેછે, ઘણાંક ઘંટના ધોર અવાજ ગાજેછે, જેને શરીરે કાજળની
સ્વોર (રંગ) લગાવેલછે, જેના ઉપર સોનાનાં જડિત્ર સાજ નાખેલાંછે,
એવા તે હાથીઓ કદમ ભરવાની સાથ ગાજતા ચાલેછે, જેનાં કુંભસ્થલ
ઉપર મોતીના ઝુમ્મરાદાર મોડ ઘણા સારા શોભેછે, મદના સુગંધને લીધે

ભમરાઓ આસપાસ ગુંજારવ કરી રહ્યાછે, જેના મોઢામાં ધોઢા દાંત શોભી રહ્યાછે, તે જાણે મેઘની કાઠી ઘટામાં વગલાની પંક્તી વેઠી હોય-
નૈ! એમ જણાયછે, તેમજ માથા ઉપર ખાલાં અને અંકુશ એવાં ઓપેછે કે
જાણે આકાશમાં વીજળી ચલકતી હોયનૈ! કોંતાર ધરનાર માવત જેમ
જેમ વરવાળ કરેછે તેમ તેમ જમીન ઉપર ડગલાં ભરતા જાયછે. ॥ ૪ ॥

॥ અથ ઉત્પ્રેક્ષાલંકાર ॥ છપ્પય ॥

ઇક ગજ નૃપ આરૂઢ, નામ દિય તામ મુકટ મન ॥

ભદ્ર જાત શોભંત, કનક હીરા મય ભૂષન ॥

મેઘાઢંવર છત્ર, ચૌર ચિહ્નુઓર વિરાજત ॥

મનહું રાજ રાજંત, સૂર ઉદયાગિર ઉદિત ॥

આરોહ અવર ઉમરાઉ ગજ, કે બંદીજન વિરદ પઠિ ॥

સોહંત ભૂપ દલ રૂપ શુભ, મનુ સુર જુત સુરરાજ ચઠિ ॥

અર્થ. જે એક હાથીઉપર રાજા વિરાજમાન થયેલાછે તેનું મુગટ મળી
એવું નામ રાખેલું છે, તે ભદ્ર જાતિનો ઘણો શોભાયમાન છે, તેનાં હીરા
જડિય સોનાનાં ઘરેણાં છે, વઢી તેનાઉપર મેઘાઢંવર છત્ર ધારણ કરેલું છે,
તેમજ ચોતરફ ચમ્મર ઢઢી રહ્યાંછે, તે ઉપર વીરાજમાન થયેલ રાજા એવા
શોભેછે કે જાણે ઉદયાચલ માથે સૂર્યનો ઉદય થયો હોયનૈ? વીજા ઉમરા-
ઓ પણ પોતપોતાના હાથીઉપર વેઠાછે તે સમયે કેટલાએક બંદીજનો
જશ ગાયછે, રાજા અને તેનો ફોજનો દેસ્વાવ એવો શોભેછે કે જાણે દે-
વતાઓનો ફોજે સહિત ઇંદ્ર ચઢ્યો હોયનૈ? ॥ ૫ ॥

॥ અથ અશ્વ વર્નન ॥ છંદ મુક્તદામ ॥

તરક્તિત ચલ્લીય જૂથ તુરંગ ॥ ફરક્તિત પારત ફેંટ કુરંગ ॥

ઝલક્તિત સાજ લગે ગજ ગાંહ ॥ છલક્તિત આપહુકી લલિ છાંહ ॥

लटकत सैन करंत लगाम ॥ सटकत सांम संभारत तांम ॥
 चमकत अंग सु रंग सु चंग ॥ अनी दपटंत अफारत अंग ॥
 वहें मनु छूटत नाउक बान ॥ कियो सहगोसहुकी छवि का-
 ना ॥ ढलकत स्त्रल छटा उर ढल ॥ कुमारिय गौनित कंध न
 कल ॥ धकैं गजराज प्रकार धसंत ॥ दरप्पनके प्रतिविंव
 डरंत ॥ चहुं दिश चक्रित बीज चमंक ॥ घुरे घन घूघर हेम
 घमंक ॥ बने नवरंग सु अंग विधान ॥ मनी जट हाटक पी-
 ठ पलांन ॥ बनांत सु के मखतूल विराज ॥ समारितहें जर
 तारन साज ॥ पढे कितनेइ सु कोतल पंत ॥ चमू कितने-
 इ सु बीर चढंत ॥ प्रथीपति ता मधि नीतसुपाल ॥ मनू
 सुरराज सुरावृत माल ॥ ६ ॥

अर्थ. तुरकी चालथी घोडाओंनां जुथ्य चाल्यां जायछे, फरकीने दो-
 डवाथी हडफेटे आवता हरणोने पाडी नारखेछे, माथे झळकतां साज ना-
 खेलांछे, पोताना पडछायाने जोइने उछळता आवेछे, लगामनो, इसारो
 करवाथी लटकता चालेछे, तेमज सटकती वखते पोताना स्वारनी संभा-
 ल राखेछे, जेनां जातजातनां रंगीन अंगो चमकी रह्यांछे, जेओ फोजमां
 चलाववाथी पोताना अंगने अफळावेछे ते घोडाओ एवा दोडेछे के जाणे
 तीरंबाजनं बाण छुट्युं होयनै! ते वखते सागोसना कान जेवी कान सुरी-
 ओनी छटा करेछे, सेढाइना पीछां जेवी गुंथेली केशवाळीयो ढळकी र-
 हीछे तेमज जेनी छातीयो ढाल जेवी विशाल शोभी रहीयो छे, कार्तिक
 स्वामीनुं वाहन जे मोर तेना गळा जेवी जेनी कांधनी आकृतीयो छे, अव-
 श्य काममां हांकवाथी हाथीनी पेटे धसारो करेछे, अरोसामां अथवा ज-
 लाशयोमां पोतानां प्रतिविंव जोवाथी भडकेछे, चारे दिशाओमां चक्र

ફરેછે તેથી એવી રીતે શોભેછે કે જાણે વીજળીયો ચમકતી હોયનૈ? ઘણા ઘમઘમાટ કરતા સોનાના ઘુઘરાઓનો અવાજ ઘુરી રહ્યોછે, જેઓનાં શરીરોપર નવા રંગદાર ચિત્રવાળી અને ઘરેણા વીગેરેની શરીરને શોભાવનાર સામગ્રી વિધિ પુર્વક વનાવેલીછે, જેઓની પીઠોપર મળીએ જડિત્ર સોનાનાં પલાળ નાચેલાંછે તેમજ વનાતના મસ્તકમલના અને જરીના ઘાસીયા અને ગાદીઓ નાચેલીછે, કવાઈતી અને કેલવળી પામેલા અનેક કોંતલ ઘોડાઓની પંક્તિ મોઢા આગલ ચાલી આવેછે, અને એવાજ સળગારેલા કેટલાએક ઘોડાઓ ઉપર સેનાના યુદ્ધાઓ સ્વારી કરેછે, આ ઘોડાઓની ફોજ વચ્ચે પૃથ્વીના પતિ નીતિપાલ રાજા એવા શોભેછે કે જાણે દેવના મંડલથી વિંટાળેલો ઇંદ્ર હોયનૈ? ॥ ૬ ॥

॥ અથ રથ વર્નન ॥ છંદ રથોદ્વતા ॥

હેં અનંત પંદન વરૂથની ॥ નીડ ડોર જિહિ રેસમીં તની ॥
જાત રૂપ પરચંડ દંડહે ॥ નીક જટ્ટ હાટકં સુ ઇંડહે ॥
ઝલ્હરીય જરતાર છત્રિયં ॥ ઝીન ઝવે માંનિક જરત્રિયં ॥
નીમિ વાંક કુવજં સુરૂપિયં ॥ વાજ કેક વૃષભં સજોહિયં ॥
તાસ ઝૂલ મસ્તકૂલ ઝૂલિતં ॥ અંત સૂર ચકડોલ ભૂલિતં ॥
ચંગ સોર ઘુઘરી ઘની વર્જે ॥ જૂથ નૃત્ય અહરં મનો સર્જે ॥
રંગ રંગ સોહિત પતાકિયં ॥ માનું ધામ કર્દમ પ્રભા કિયં ॥
મધ્ય ચાપ ઇપુધી સુ સાજિતં ॥ કે અમાતિ ઉમરાઉ રાજિતં ॥ ૭ ॥

અર્થ. ફોજમાં અનેક રથ છે, જેના નીડ (માંચ) રેસમની દોરીથી તાળીને વાંળ્યાછે, સોનાના લંબગોલ જેની છત્રીઓના દંડછે, ઘાટીલાં જડિત્ર સોનાનાં જેમાં ઇંડાંછે, છત્રીઓમાં જરિયન કપડાં જડેલાંછે, તેમજ ઝાલર પાંખ જરીનીછે, જેનાં વારીક પડદામાં માળક જડ્યાંછે અને નેમી (પૈડા-

ना पाटा,) बाक (धरी तथा कमानो) अने उंटडा जेना रूपानाछे, केट-
लाएक रथने बलद अने केटलाएकने घोडाओ जोडेलाछे, तेओना उपर
मखमलनी झुल्यो झुली रहीछे, ते जोई भ्रांतिथी इंद्रना रथने पण भूलवी
नाखेछे, चंगना सोर साथे घणी एक घुघरीओ वागेछे, एवा घमघमा-
ट करता रथना जुथ्य चाल्या आवेछे ते जाणे अप्सराओ नाचतो होय-
नै? जेना उपर रंग बे रंगी धजा अने पताका शोभी रह्याछे, ते जाणे
कर्दम ऋषीए मनथी रचेला कामग नामना वैमाननी शोभानी बरो-
वरी करता होयनै? जेना मध्यमां धनुष बाण विगेरे हथीयारो राखेलां.
छे तेमज केटलाएक अमीर उमराओ वीराजेलाछे. ॥ ७ ॥

॥ अथ पैदल बर्नन ॥ छंद मोदक ॥

ब्रंद कजाकनके जु चले बनि ॥ अग्रन पंत बनी सुपता-
कनि ॥ तूर बजें करनाट सुतंसह ॥ मौंअरि के परिगाह
सु बंसह ॥ के सरनाहन फेर कनालह ॥ अंबर नील सि-
तं पित लालह ॥ पूरव रूम कनाट फिरंगिय ॥ हिंद
सु सिंध बरारब बंगिय ॥ बान कबान तुफंग सु धारत ॥
दीठ परे पशु पंखिन मारत ॥ सांम सु आयस टूक करें
तन ॥ मानु प्रभा नवरंग घटा घन ॥ आपन आपन जू-
थ चलें मल ॥ पंथहु पंथ प्रसारित पैदल ॥ कंधुं धसे रघु
बीर अनूचर ॥ कै निकसे कनकंपुर किंकर ॥ ८ ॥

अर्थ. प्यादानां टोळां बनीने चालवा लाग्यां जेओनी आगळ धजा
अने पताकानी हार बंधाई गई, तेने पछवाडे रणतूर, करनाट अने
तांसां बजावता चालेछे तेमज मोर, (ताउस) भेरी अने वांसळीयो बजा-
वेछे, केटलाएक सरणाइअने कनाल विगेरे वाजित्रो वगाडेछे, को-
इए नीला, कोइए धोळा, अने कोइए पीळा कपडाना दरेस पेहेर्या

છે, ફોજમાં કેટલાએક પુરવીઆ, રૂમી, કર્નાટકી, ફીરંગી, હિંદુસ્થાની, સિંધના, આર્વસ્થાનના અને વંગાલાના સિપાઇઓની ભરતી છે, અને તેઓએ વાળ, ધનુષ, વંદુક અને પિસ્તોલ એ વિગેરે હથીઆરો ધારણ કર્યાં છે, નજરે પડેલાં પશુ પંચીઓને માર્યાવિના છોડતા નથી તેમજ લડાઈમાં પોતાના ધણીની આજ્ઞાપ્રમાણે શરીરનાં ટુકડે ટુકડા થઈ જાય છે તોપણ પાછા ફરતા નથી. આ પાયદળનું લશ્કર જાણે નવી રંગદાર મેઘની ઘટા ચડી હોયને? એવું દીસે છે, સિપાઇઓ પોતપોતાનાં ટોળાંઓમાં મઠીને ચાલે છે, નીતિપાલ રાજાએ રસ્તે રસ્તે મોકલેલા પ્યાદાના સીપાઇઓ જાણે રામચંદ્રજીના અનુચર ધસારો કરી ચાલ્યા જતા હોયને? અથવા લંકાના કિંકરો પોતાના શેહેરમાંથી નીકળ્યા હોયને? એવા લાગે છે. ॥ ૮ ॥

॥ દોહા ॥

ચત્ર અંગ ચતુરંગની, વરને પ્રથક બનાય ॥

નાદા યુધ ષટ્ ત્રીશ વિધિ, વજિ સજિ વરનોં તાય ॥ ૯ ॥

અર્થ. ચાર અંગવાળી સેનાનું જૂદી જૂદી રીતે વર્ણન બનાવીને કહ્યું હવે છત્રીશ પ્રકારનાં વાજિત્રો વાગે છે તથા છત્રીશ પ્રકારનાં હથીયારો ધારણ કરાય છે તેનું વર્ણન કરું છું ॥ ૯ ॥

॥ અથ ષટ્ ત્રિંશ વાજિત્રાભિધાન છપ્પય ॥

મંડેલ વીને રવાવ, અનોપ તંબૂર ઉપંગહ ॥

વરં વસુ સુરદ પિનાંકિ, કુમાયેચ પુંગે સુરંગંહ ॥

વંસી પરિંગંહ વાંસ, કાનુટક તાલિ સંપિંગી ॥

તૂરં ભેરં સહજાય, પાંચ રનેસંગ દેરં સિંગી ॥

કરનાંટ પનેવ આંનિક મુરંજ, ડંફ સુડાંક ડમરૂ સજે ॥

જલતરંગ જંજીર મંજીર મિલિ, ષટ્હ ત્રીશ વાજિત્ર વજે ॥ ૧૦ ॥

अर्थ. श्रीमंडल, वीन, रवाज, अनोप, तंवर उपंग, वर, वसु, सुरंदो, पिनाक कुमायच, पुंगी, सारंगी. वंसी, परगाह, बांस, कानुटक, ताल, पिंगी, रणतूर, भेरी, सरणाइ, पावो, रणसींगु, शंख शिंगी, करनाट, पणव, आनक, मुरज, डफ, डाक, डमरु, जलतरंग, झांझ अने मजीरा ए प्रमाणे छत्रीश प्रकारनां वाजीत्र वागी रह्यांछे. ॥ १० ॥

॥ अथ षट त्रिंश आयुधाभिधान ॥ छप्पय ॥

चक्रं शूलं धनुं वज्रं, बाणं कैवाणं तुफंगं ह ॥
 फरसु कटारह छुरां, सेलं खेटकं गदं संगं ह ॥
 तोमरं पाशं भुशंडं, बांकं खंजरं जंबूं लठं ॥
 जंत्रं सु अंकुशं भालं, हलहं मूसलं खगं वरं वठं ॥
 जंजालं जरहं गुप्तं गुरजं, दावो पटां पिस्तोलं लिय
 आयुध षडांग षट त्रीश जुत, नीतपाल सन्या चलिया ॥ ११ ॥

अर्थ. चक्र, त्रिशूल, धनुष, वज्र, बाण, कैवान, तुफंग, फरशी, कटार, छुरा, सेल, खेटक, गदा, शांग्य, तोमर, पाश, भुशंडी, बांक, खंजर, जंबुर, लठ, जंत्र, अंकुश, भालुं, हळ, मुसल, खांडु, वर, वठ, जंजाल, जरह, गुप्ती, गुरंज, दाव, पटा, पिस्तोल, ए रीते छये अंगमां छत्रीश आयुधने धारण करनार नीतिपाळ राजानी सेना चाली. ॥ ११ ॥

॥ अथ समग्र सेन वर्नन ॥ छंद सेहेल ॥

यही रीतसे नीतपालं चढें ॥ विरहा वली वान वंदी पढें ॥
 षटं त्रीश वंसावली खत्रियं ॥ चले आसुरं चंड चारित्र्यं ॥
 षटं आयुधं त्रीश अंगं सजे ॥ विप्रमं षटं त्रीश नादं वजे ॥
 बितुंडं प्रचंडं सु पंथं वहे ॥ पराबंध वीरं सु वाजं ग्रहे ॥

रथं संचरं कीन आरोहितं ॥ सुखंपाल फुंदा जरी सोहितं ॥
 भयंकार द्रक्कं भरे भारियं ॥ किते बान कैवान कत्तारियं ॥
 वहे पायकं व्यूह केते बनें ॥ इकं जोजनं जाय तंबु तनें ॥ १२ ॥

अर्थ. आवी रीतथी नीतिपाळ राजा सेलानी करवा चड्या ते व-
 खते भाट चारण विगेरे तेना बंदीजनो जश गाय छे, राजानी साथे
 छत्रीश वंशना क्षत्रीओ तेमज उग्र चरित्रवाळा केटलाएक असुरो
 पण सज धर्इने चाल्या, युद्धाओए छत्रीश जातनां हथीयारो धार-
 ण कर्याछे, भयंकर सिंधु रागमां छत्रीश जातनां वाजां वागेछे, प्रचंड
 हाथीओ चालेछे, पलाण नाखी तंगथी कसेला कौतल घोडाओने शूरवी-
 रोए पकड्याछे, केटलाएक रथमां वेशीने चालेछे, पालखीओ जरीना
 फुंदाथी शोभेछे, वाण, कोकवाण, कटारी विगेरे भयंकर हथीयारोना
 भार रथमां भर्याछे, केटलाक प्यादाना व्युह चाल्या जायछे तेओए
 एक जोजन उपर जइने तंबु ताण्या. ॥ १२ ॥

॥ अथ सैन संख्या ॥ छप्पय ॥

असी सहस अस चढिय, सवा अनुमान हसत सत ॥
 सहस डोल सुखपाल, लच्छ निक सित कुजाक भ्रत ॥
 सुतर पंच अध सहस, वेद सत आतस बानहुं ॥
 विवि सहस्र वाजित्र, दस सहस वनीक दुकानहुं ॥
 निज सहर छंडि जोजन निकसि, द्वादश कोश मुकाम किया ॥
 सहलान नीतिपालह सहज, दुर्जन गिरि गहवर दुरिय ॥
 ॥ १३ ॥

अर्थ. एशी हजार घोडाओ, आशरे सवासो हाथी, एक हजार रथ,
 एक हजार पालखीओ, धोळा देरेसथी शणगारेला एक लाख प्यादा,

અઢી હજાર ઁટ, ચારસો આતસવાજી અને કોકવાળ ચલાવનાર કારીગરો, બે હજાર વાજીત્ર અને દશ હજાર વાળીયાની દુકાનો ઁટલી સંખ્યાનાં આ નીતિપાલ રાજાનાં લશકરે ચડાઈ કરી પોતાનું શેહેર છોડીને ઁક યોજન ઁટલે ચાર ગાડ ઉપર જઈ ત્યાંહા થોડિઁક વિશ્રાંતિ લેઈ ત્યાંથી કુચ કરી બાર ગાડ ઉપર જઈ મુકામ કર્યું, સેહેજ સેહેલાની કરવા વાસ્તે નીતિપાલ નીકળ્યા ઁ વાત સાંભલતાંજ ચોર ઠગારા વિગેરે લુચ્છા લોકો પહાડની ગુફામાં અને જંગલમાં જૈ છેટે ભાગી સંતાઈ રહ્યા. ॥ ૧૩ ॥

॥ અથ અલંકાર ઉલ્લેખ નૃપ પરાક્રમ વર્નન ॥ છપ્પય ॥

રાજ નીત રઘુ વીર, સરસ સાહસ લંકેશર ॥

પ્રજા પાલન પ્રથુરાજ, ગુનહ ગંભીર સુ સાગર ॥

મઘવા રમન મનોજ, નચલ આહવ મૈરૂ નગ ॥

રિપુ કાટન દુજ રામ, જગત તપ તેજ નયન જગ ॥

માહેશ રીક્ષ વકસન સુમન, ગંગ નીર નિરમલ સુગતિ ॥

સુર ગુરુ સયાંન ધારન ધરમ, નીતપાલ સોહેં નૃપતિ ॥૧૪॥

અર્થ. રાજનીતિમાં રામચંદ્ર જેવા, સાહસ કર્મ કરવામાં લંકાના રાજા રાવળ જેવા, રૈયતનું પાલન કરવામાં પૃથુરાજા જેવા, ગુણે કરીને ગંભીરતામાં સમુદ્ર જેવા, કામક્રીડામાં ઇંદ્ર જેવા, લડાઈમાં મેરૂ પર્વત જેવા અડગ, શત્રુઓને કતલ કરવામાં ફરશુરામ જેવા, જગતની અંદર તપ અને તેજમાં સૂર્ય જેવા, વરદાન અથવા ઇનામ આપવામાં શંકર જેવા, શુદ્ધ વિચારની ગતિમાં ગંગા જેવા નિર્મલ, અને ધર્મનું ધારણ કરવામાં વૃહસ્પતિ જેવા શાળા, ઁવા નીતિપાલ રાજા શોભેછે. ॥ ૧૪ ॥

॥ सौरठा ॥

नीतपाल सहलान, करत करत आये तितें ॥

रस सागर जिहि थान, किय मुकाम आखेट करि ॥१५॥

अर्थ. जे ठेकाणे रससागरे शोकारना खेलथी विसामो लेवा मुकाम करेलुंछे त्यांहा सेहेल करता करता नीतिपाळ राजा आव्या. ॥ १५ ॥

दुहुं दल इक दिन आय, अष्ट कोश अंतर परें ॥

तहं लागि कछू न ताय, एक एकहूकी खबर ॥ १६ ॥

अर्थ. एक दिवसे वने लशकरे आवीने आठ आठ गाउने अंतरे पडाव कयों त्यांहां सुधी तेओने एक बीजाना लशकरनी कांड पण खबर नोती. ॥ १६ ॥

॥ गाहा ॥

नीतपाल सहलानं, चत्र अंग वर्नन चतुरंगानि ॥

नादायुध अभिधानं, द्विदश प्रवीन सागरो लहरं ॥ १७ ॥

अर्थ. नीतिपाळ राजानी सेहेलानी, चतुरंगिणी सेनानुं वर्णन, फोजनी संख्या, वाजिन्न अने आयुधोना नाम, ए विगेरे प्रसंगयुक्त प्रवीण सागर ग्रंथनी वारमी लेहेर संपूर्ण थई. ॥१७॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे नीतपाल सेहेलान वर्नन नाम द्वादशमि लहरि समाप्ता ॥१२॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधिराज राजेंद्रश्री वावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवी रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां द्वादशम स्तरंगः समाप्तः ॥ १२ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद भुजंग प्रयात ॥

हरोली महाराजना सैन्य सामे, नितीपाळनी फोजने अंग वामे ॥

कथो युद्ध भेटी भयंकार भारी, कहे तेरमी लेरमां ते सुधारी ॥

॥ अथ नीतपाल रससागर संग्राम प्रसंग यथा ॥ दोहा ॥

दुहुं जामनि सुख भर बितित, भयो उदय नभ भान ॥

कूच करनके अरनमें, दुहु दल बजे निशान ॥ १ ॥

अर्थ. बेयने रात्री सुख चैनमां वीति गई वीजे दिवसे आकाशमां सूर्यनो उदय थवाथी जंगलनी अंदर कूच करवानां वने लश्करमां निशानना फटकारा साथे नगरां वागवा लाग्यां. ॥ १ ॥

नीतपाल बामी मिसल, चली निकट कंतार ॥

सागरकी अग्रिम चमू, सोधत जहां सिकार ॥ २ ॥

अर्थ. नीतिपाळ राजाना लश्करनी डावी तरफनी एक टुकडी हार बंध चालीने रससागरना लश्करनी आगली टुकडी ज्याहां शीकार शोधे छे तेनी नजदीक आवी पहोची. ॥ २ ॥

॥ छप्पय ॥

नीतपाल दश सहस, चली बाईं चतुरंगन ॥

रससागर सु हरोल, सहस उभ सोधत आरन ॥

भयो जोग भाराथ, रह्यो अंतर अध जोजन ॥

आखेटीके अग्र, उठे बातज कोलह बन ॥

हक्के सु बीर ता पुंठि हय, कुंत असुग हनियत किते ॥

सहलांन दिशा सनमुख भजे, आयुध मुख उबरे तिते ॥ ३ ॥

अर्थ. नीतिपाळ राजाना लश्करमांथी दस हजार संख्यानी डावी तरफनी चतुरंगिणि सेनानी एक टुकडी ज्याहां सागरना वे हजार स्वारी

હરોલથી જંગલમાં શીકાર શોધેછે ત્યાંહાં આવી પહોંચી, તે વન્ને રાજા-
ને વે ગાડનો અંતર રહ્યોછે તેટલામાં તો વન્ને ફોજની ટુકડીઓ મલતી
વચ્ચતે મહાભારથના જેવો દેસ્વાવ થયો. શીકારી સ્વારોની આગલ જંગ-
લનાં હરણ, સુવર વિગેરે કેટલાએક પશુઓ ઉઠી ભાગવા લાગ્યા તે જોઈ
શૂરાઓએ તેને પછવાડે ઘોડા દોડાવી લાંવાં અને કઠળ ભાલાંથી કેટ-
લાએકનાં પ્રાણ લીધાં અને હથીયારોનાં મ્હોઢામાંથી જેટલાં પશુઓ વચ્ચાં
તેઓ સેહેલ કરવા આવેલ નીતિપાલ રાજાના લશ્કરની તરફ ભાગી ની-
સ્યા. ॥ ૩ ॥

॥ અથ છંદ મુક્તદામ ॥

હરોલિય લીન વનંચર હક્કિ ॥ ધરા ગિરિ બાજ સુરાન ધ-
મક્કિ ॥ તરવ્વર તૂટત ફેંટ તુરંગ ॥ કુરાહન ક્રૌંચ ધસંત
કુરંગ ॥ કિતેં લગિ કંટક જાત ટુકૂલ ॥ ફુની રતુ રાજ
રચે મનુ ફૂલ ॥ વહે નદ નિર્ઝર વાટ ઉવાંટ ॥ ન સ્વેંચત
સિંધવ સૂર નિરાટ ॥ સુ સંચર પંત રહંત સમગ્ર ॥ અસં
સત પંચ ભયે તિહિ અગ્ર ॥ દરી અંતરાય પરી નહિ દીઠ
॥ નિકંસિત જાય સહેલીય નીઠ ॥ ૪ ॥

અર્થ. સાગર કુમારના શીકારી સ્વારોએ પશુઓને હાંકી પછવાડે
ઘોડા દોડાવ્યાં તે વચ્ચત ઘોડાઓના ડાવલાના પડઘાથી જમીન અને
પહાડ ધમકી ઉઠ્યાં, તેના પગના ઝપાટાથી ઝાડો તૂટવા લાગ્યાં, હર-
ણનાં ટોઢાંઓ આડે રસ્તે અને પર્વતો તરફ ધસી નીકળ્યાં તેને પછવાડે
જવાથી કેટલાએક યુદ્ધાઓનાં રંગવેરંગી કપડાં કાંટામાં ભરાયાં તે જાણે
વસંત ઋતુએ રચેલાં ફૂલ સ્વીલી રહ્યાં હોયને! જેમ નદી અને નિર્ઝરણાનાં
પાણી રસ્તો મેરરસ્તો ન જોતાં વહી નીસરેછે તેમ અવલે રસ્તે દોડતા ઘો-
ડાઓને શૂરાઓ સ્વેંચતા નથી, સપાટાથી ચાલતા સઘલા ઘોડેસ્વારો હા-

रबंध उभा थई रह्या तेमांथी पांचशें घोडेस्वारो तेनी आगळ थया, रस्ता-
मां एक गुफा आडो आवी तेथी सेहेलानीनुं लश्कर देखायुं नहीं जेथी
शीकारी स्वरो सेहेलानी लश्करनी टुकडी नजदीक जई चड्या. ॥ ४ ॥

॥ दोहा ॥

सहलानी सात्रव समुझि, बाज उठाहिय वीर ॥
बिरद हाक बज्जीय बिषम, गज्जीय नाद गहीर ॥ ५ ॥

अर्थ. सेहेलानी सुभटोए शीकारी स्वरोने शत्रु जाणीने तेओना उपर
घोडा दोडावी मूक्या त्यारे वीर पुरुषोनी भयंकर हाकलो साथे गंभीर
अवाजथी गर्जना थवा लागी. ॥ ५ ॥

आखेटी खेचें सु अस, निरखि फोज सेहेलांन ॥
सेहेलांनी सनमुख वहे, नवरंग खुले निसांन ॥ ६ ॥

अर्थ. सेहेलानीनी फोज जोईने शीकारी स्वरोए पोताना घोडाओ
खेंची राख्या पण सेहेलानी तो नवरंगी नीशान खुलुं करी तेना सामे
दोडी आव्या. ॥ ६ ॥

॥ अथ छंद हनूंफाळ ॥

नद गहर बज्जिय नीठ ॥ दुहुं दल सु मिलियत दीठ ॥
उत उठिय आतस अग्य ॥ जट धर सु चख मनु जग्य ॥
उभ वहिय वृंद असत्र ॥ नभ गिरत मानु नखत्र ॥
तित त्रहिय त्रंबक तूर ॥ सनमुख सु मिलियत सूर ॥
परसेल पंजर पार ॥ बिल निकस मनु अहि वार ॥
वपु बहत अति किरबान ॥ मनु तडित पतन समान ॥
भये रोष बाथ भिरंत ॥ मद पीयत मनु मदमंत ॥ ७ ॥

અર્થ. સામ સામું જોઈ વળે લશકર એકઠા મઠતી વચ્ચે ગંભીર અવાજથી વાજિત્ર વાગવા લાગ્યાં અને તે લડાઈના મેદાનમાં આતસવાજી સઠગી ઊઠી તે જાણે જટા ધારણ કરનાર મહાદેવજીનું ત્રીજું નેત્ર ઉઘડ્યું હોયને? વળે લશકરના યુદ્ધાઓ શસ્ત્રનો વરસાદ વરસાવેછે તે જાણે આકાશમાંથી તારા ચરતા હોયને? તે સ્થળે નગારાં અને રણતૂરના અવાજ થવા લાગ્યા તેથી શુરવીરો એક વીજાના સામા થઈ પ્રહાર કરવા લાગ્યા, ચઢકતાં ખાલાં યુદ્ધાઓનાં વચ્ચે ભેદી શરીરમાંથી સોસરા નીકળ્યાંછે, તે જાણે રાફડામાંથી સર્પો વહાર નીકળ્યા હોયને? તેમજ યુદ્ધાઓના અંગ ઉપર તરવારોના ઘા પડેછે તે જાણે વીજળીઓ પડતી હોયને? તેમ દિસેછે, ક્રોધાતુર થઈલા યોધાઓ એક વીજાને વાથો ભરેછે, તે જાણે દારુ પીને મદેલા હોયને? તેમ જણાયછે. ॥ ૭ ॥

॥ દોહા ॥

પરે સુ સાગર ભટ સિતર, ભયો સ્વરો ભારાથ ॥

સેહેલાંની પરસત સવા, મુરેજુ સાગર સાથ ॥ ૮ ॥

અર્થ. સ્વરેસ્વરો મહા ભારથના જેવો સંગ્રામ થયો જેની અંદર રસસાગરનો ફોજના સિતરે સુભટો કતલ થઈ પડ્યા, સેહેલાનીના લશકરનો મિલાપ થતાં મારા મારીમાં સાગરનું લશકર મચકોડાઈ લડાઈનું મેદાન છોડી દઈ પાછું હઠ્યું ॥ ૮ ॥

તજ્યો સ્વેત નિજ ભટ નિરસિ, કિય રસસાગર ક્રુદ્ધ ॥

ચલે સુ તુરી ઊઠાય તવ, જોધ કરનકોં જુદ્ધ ॥ ૯ ॥

અર્થ. પોતાના સુભટોએ રણભૂમી છોડી તે જોઈને રસસાગર રાજકુમારે અતિ ક્રોધ કર્યો અને પોતાનો ઘોડો દોડાવી સર્વ યુદ્ધાઓ સમેત યુદ્ધ કરવા ચાલી નીસર્યા. ॥ ૯ ॥

॥ छंद पद्वरी ॥

करि रोश चलिय सागर कुमार ॥ मिलि मुंच्छ भ्रोंह जपि
मार मार ॥ ललकार सकल जोधार लीन ॥ कोपे सुभट
सुर सिंधु कीन ॥ जोधार अंग धारे जरह ॥ निहसे सु ताम
निसांन नह ॥ चख बीर अरुन मुख उदित चंड ॥ पावक
पहार मानहुं प्रचंड ॥ संचरे लरन आखाड सिद्ध ॥ उल-
ट्यों सु मनहु परलैं उदद्ध ॥ हिंसार बाज हुअ बीर हक्क ॥
इल धूर पूर ठंपे अरक्क ॥ सु मिले फेर दोउ दल समान ॥
मनु सुर सुरारि सागर मथान ॥ ग्रिद्धनी व्योम सुर करत
गाढ ॥ उडि बक सु पंति मनु घन अषाढ ॥ रन सेन उ-
भय अद्वरीय रार ॥ धुरजटी उठे मनु छोह धार ॥ चिहुं
ओर करत चिल्लान चीस ॥ रव कीन मनहु सिंगी गिरीस ॥
आराब लगी आतस सु आग ॥ जटधार मनो वाडवा
जाग ॥ बीरान तीर नावक सु बान ॥ सल्लभ चिनंग केंधों
क्रसान ॥ सूरान सेल घट नाट साला ॥ विवि ओर ईस सल-
कंत व्याला ॥ धर धर परंत सर सार धार ॥ छिति क्रोध सिद्ध
गोला पछार ॥ जोधार जेर बंधत जरह ॥ भव जट अनेक
भये बीरभद ॥ केते कटार तन पार कीन ॥ दुलहनि द-
रीच कर मनहु दीन ॥ महि परि उठंत केते कबंध ॥ धर
पहर दोय लग्गे सु धंध ॥ जुरियत अनेक नभ देवयान ॥
मिलियंत अछर बर चिंतमान ॥ उमया सु पत्र रत पूर
आर ॥ हर प्रोहे सीस केते सुहार ॥ भुअ परे बाज पदमी

મુશંડ ॥ પરખા પહાર અજગર પ્રચંડ ॥ વીરાન ઢાક ડ-
મરૂ વજંત ॥ ભૂતં પિશાચ જોગનિ ભ્રષંત ॥ સવિકાદિ પં-
ષ પોષિત સમૂહ ॥ જયકાર હુવ સાગરહ જૂહ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. ક્રોધ કરીને રસસાગર કુમાર ચાલ્યા તે વચ્ચે તેની મૂછ બ્ર-
કુટોની સાથે મઢીને “ મારો મારો” એવો જપ કરવા લાગી, લલકારા-
નો સાથે કેટલાએક યુદ્ધાઓ હુવાઢો કરી ઉઢ્યા, કોપેલા સુભ-
ટોએ સિંધુ રાગ કર્યો, યુદ્ધાઓએ અંગમાં વચ્ચે પેહેર્યો અને ફરકતા
નીસાનો સાથે નગારાં ગડગડવા લાગ્યાં, ભયંકર વીર રસ ઉદય થવા-
થી યુદ્ધાઓની આંખો અને મ્હોઢાં લાલ થઈ ગયાં તે જાણે મ્હોટા પ-
ર્વત ઉપર અગ્ની સઢગી ઉઢ્યો હોયને? એમ દીસેછે, અચ્ચાઢામાં સાધેલા
વીરો લઢાઈ કરવા જાયછે તે જાણે પ્રલય વચ્ચેનો સમુદ્ર ઉલઢ્યો હો-
યને? વઢી ઘોઢાઓની હાવઢો અને વીરોની હાકલો થવા લાગી, જમીનથી
ઉઢેલી ધુલની ઢમરીએ સૂર્યને ઢાંકી દીધો, સરચે સરચાં વચ્ચે લશ્કરો
ખેઢાં થયાંછે તે જાણે સમુદ્ર મંથન કરવા દેવ તથા દૈત્યો ખેઢા થયા
હોયને? ગોધ અને ગોધની સ્ત્રીઓ આકાશમાં ભયંકર શદ્ધ કરેછે તે જાણે
અશાઢ મહીનાના મેઘમાં શદ્ધ કરતી વગલાઓની પંક્તી ઉઢતી હોયને? રણ-
ભૂમીમાં વચ્ચે લશ્કરો ખેઢાં થઈ લઢવા લાગ્યાં તે જાણે ક્ષોભ કરીને મહારુદ્ર
ઉઢ્યા હોયને? ચારે તરફ સમઢીયો ચીસો પાઢેછે તે જાણે મહાદેવે શિંગીનો
અવાજ કર્યો હોયને? આચ્ચની વંદુકો અને આતસવાજીમાં આગ લાગી
તે જાણે પ્રલય વચ્ચેના રુદ્ર અથવા વઢવાનલ અગ્ની જાગી ઉઢ્યો
હોયને? યુદ્ધાઓના તીર અને વાણાવઢીઓનાં વાણ વચ્ચે તે જાણે
ટાંઢનાં ટોઢાં અને અગ્નીના તણચા ઢરતા હોયને? વચ્ચે તરફના શૂરાઓના
શરીર રૂપી નાટકશાઢામાંથી ખાલાં સોંસરા નીકઢેલાંછે તે જાણે મહાદે-
વજીનો વચ્ચે શાજુએ સર્પ સઢકતા હોયને? તીર વિગેરે હથીઆરોની તીચી

ધારથી જમીન ઉપર યુદ્ધાઓનાં ધડ અને માથાં પડેછે તે જાણે સિદ્ધ લોકો ક્રોધથી પૃથ્વી ઉપર ગોઝા ફેંકતા હોયનૈ? યુદ્ધાઓ અંગમાં જ-
 ડિત્ર વસ્તર પેહેરીને લડવા દોડેછે તે જાણે મહાદેવનો જટામાંથી અને-
 ક વીરભદ્ર પ્રગટ થયા હોયનૈ? કેટલાંકના શરીર ભેદી કટાર વાર ની-
 કઢ્યાછે તે જાણે પરણતી વસ્તે કન્યાએ અંતરપટમાંથી હાથ વાર કાઢ્યો
 હોયનૈ? લડાઈની જમીન ઉપરથી ઉઠી કેટલાંક માથા વિનાનાં ધડ-
 હાથમાં હથીયારો લેઈ દોડેછે, આવી રીતે જમીન ઉપર વે પહોર સુધી લ-
 ડાઈનો ધંધ લાગી રહ્યો તે જોવા સારુ આકાશમાં અનેક દેવતાઓનાં
 વૈમાન ભેઝાં થયાં, તેમજ યુદ્ધ સમારંભમાં ઇચ્છાવર વરવા સારુ અનેક
 અપ્સરાઓ ભેઝી થાયછે, ચંડીનો સિંહ આ લડાઈમાં લોહી પીને તૃપ્ત થયો
 ને મહારુદ્રે પળ પોતાની મુંડમાઝામાં વધારો કરવા સારુ પડેલાં કેટલાં-
 ઇક સુરવીરોનાં માથાં લેઈ પરોવ્યાં, જમીન ઉપર ઘોડા હાથી અને સાંઢી-
 યાઓ પડેલાછે તેનો દેખાવ મ્હોટા પહાડ અને અજગર પડ્યા હોયનૈ?
 એવો ભયંકર જણાયછે, વીરોનાં ડાક અને ડમરુ વાગેછે તે પ્રમાણે નાચ-
 તાં ભૂત, પ્રેત, પીશાચ અને જોગણીઓ રણભૂમિમાં ફરીને રુધિર માંસનું
 ભક્ષણ કરેછે. આ લડાઈમાં ગીધ કાગડા અને સમઝાઓ વિગેરે માંસા-
 હારી પક્ષીઓના જથ્થાને પોષણને માટે ઉજેળીના પરવ જેવું થઈ રહ્યુંછે
 એવી રીતે સંગ્રામ કરતાં સાગરનો જય થયો અને તેના લશકરે ફતે મેલવી.
 ॥ ૧૦ ॥

॥ દોહા ॥

સહસ સૂર અધ સહસ અસ, ચમર વંધ નૃપ ચાર ॥
 હુઓ પંચ સિંધુર પરત, રસસાગર જયકાર ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. સાગરના લશકરમાં એક હજાર શૂરવીરો, પાંચસે ઘોડા, ચમ-
 રવંધી ચાર રાજા અને પાંચ હાથી ઇટલું સૈન્ય પડવાયો રસસાગર કુમાર-
 નો જય થયો. ॥ ૧૧ ॥

॥ છપ્પય ॥

સૂર ઉમ્મૈં અધ સહસ, સહસ અનુમાન વાજ સજ ॥
 સેનાપતિ નૃપ સપ્ત, ગિરે દ્વાદશ આહવ ગજ ॥
 વામ ચમૂ ભઙ્ગ વિચલ, રારિ હારિત છંડચો રન ॥
 વાન સુખાસન વરહ, જીત લીનૈં સાગર જન ॥
 વાજિત્ર નાદ વિધ વિધ વજે, મહારાજ સાગર મુદિત ॥
 રસ વીર રુદ્ર વીરન રચે, દુતિ મુખ દ્વાદશ રવિ ઉદિત ॥૧૨

અર્થ. નીતિપાલ રાજાના લશ્કરમાં અઢી હજાર શૂરા, આશરે એક હજાર પાંચસીયા ઘોડા, એક સેનાપતિ, સાત રાજા અને વાર હાથી એટલી ફોજ લડાઈમાં કતલ થવાથી ડાવી તરફની સેના ગભરાઈને યુદ્ધમાં હારી રણના મેદાનને છોડી પાછી હટી ગઈ તેથી સાગરના શૂર-વીર યુદ્ધાઓએ જાલપથી તેઓનાં ધનુષ, વાળ, તોપ વિગેરે હથીઆરો પામ્યાના, પાલખી, હાથી, ઘોડા, વિગેરે વાહન દારુ, ગોળા, અને સ્વજાના વિગેરે સર્વ યુદ્ધોપયોગી સામગ્રી પોતાને હસ્તક કરી લીધી અને સેનામાં મધુર સ્વરથી જાત જાતનાં વાજિત્ર વાગવા લાગ્યાં, મહારાજા અતિ હર્ષ પામ્યા આવી રીતે સુખટોએ રુદ્ર અને વીર રસ રચ્યો તેથી જાણે એક કાલે વાર સૂર્ય ડગ્યા હોયને? એવી રીતે સાગરનું મુખ જાલકતું દેખાયું. ॥ ૧૨ ॥

॥ દોહા ॥

સ્વેત છંડ સેહેલી સ્વસે, ઇક ગિરિ અંતર જાય ॥
 સુતર ચલાયે રાજ પ્રતિ, રન વીતી કહિતાય ॥ ૧૩ ॥

અર્થ. રણક્ષેત્ર છોડીને સેહેલાનીનું લશ્કર હટી ગયું તે એક પહાડ આડો આપી તલેટીમાં જઈ ઠેરાયું અને ત્યાંથી વનેલું વૃક્ષાંત કેહેવા સા-

रु नीतिपाळ राजा पासे एक सांढणी स्वारने मोकल्यो, त्वारे तेणे लडा-
इमां वनेली सघळी बीना महाराजाने कही संभळावी. ॥ १३ ॥

सुतरी नीतसुपाल प्रति, बीतत कह्यो विचार ॥

महाराज भरि रोश मनु, धरी अगनी घत धार ॥ १४ ॥

अर्थ. सांढणी स्वारे महाराजा नीतिपाळनी पासे जडने संग्राममां व-
नेलुं सर्व वृत्तांत कही संभळाव्युं तेथी जेम अग्नीना कुंडमां घीनी धार
नाखवाथी अग्नी वधी जाय तेम महाराजाना मनमां क्रोध वधी गयो. १४

॥ अथ उत्प्रेक्षा लंकार ॥

॥ छप्पय ॥

जंभ शीश धरवजर, धखे सुरपरि जालंधर ॥

ध्रुअ किन्नर रुष धरे, हुये मनमथ्य दहन हर ॥

शिर काश्यपु नर सिंह, भीम कौरव शिर भारथ ॥

कै रघु शिर लंकेश, शीश शिशुपाल जदू सथ ॥

सुतरी पुकार नरनाह सुनि, धरिय कोप कर मुच्छ धरि ॥

जोगनीभाल ज्वाला जगिय, पावक मनु खांडीव परि १५॥

अर्थ. जंभा सुरना उपर इंद्रे, देवताओ उपर जालंधरे, किन्नरना उपर
ध्रुए, कामदेवने बाळवा सारु शीवजीए, हिरणकश्यपना उपर नृसिंहे,
महाभारथनी लडाईमां कौरवना उपर भीमसेने, लंकापति रावणना उपर
रामचंद्रजीए, अने शिशुपाळना उपर यादवोए कोप कयों होयनै! तेम
नीतिपाळ राजा सांढणी स्वारनो पोकार सांभळी दुश्मनोउपर क्रोध
धारण करीने मूछ उपर हाथ नाख्यो अने तेनी भ्रकुटीमांथी क्रोधने लोथे
जोगणीना जेवी ज्वाळा नोकळी ते जाणे खांडव वन उपर अग्नीनी झा-
ळ सळगी उठी होयनै! ॥ १५ ॥

॥ दोहा ॥

सागरके सनमुख तबैं, रुष पलटी महराज ॥

दिश दिश हाक नकीब हुआ, आनक विषम अवाज ॥१६॥

अर्थ. सागरनी उपर नीतिपाळ राजाए क्रोध धर्यो तयारे दिशाये दि-
शाये नकीवोनी हाकलो साथे म्होटा भयंकर अवाजथी नगारां वागवा
लाग्यां. ॥ १६ ॥

॥ अथ अलंकार एकावली ॥ छप्पय ॥

दिश दिश हाक नकीब, हाक हाकन नोबति गज ॥

नोबति नोबति तूर, तूर तूरन छुट्टी धज ॥

धज धज प्रति मिलि फोज, फोज फोजन गज चल्लीय ॥

गज गज परि गज पती, पतिहि प्रति छत्र सु झल्लीय ॥

छत्र छत्र प्रति चमर छवि, उपमा घन दामनि बढीय ॥

अनेक इंद्र केंधो उदधि, नीतपाल बाहनि चढीय ॥ १७ ॥

अर्थ. दिशाए दिशाए नकीवनी हाको थडं रहीछे, हाके हाके नोबत
गाजेछे, नोबते नोबते रणतूर वागेछे, रणतूरीए रणतूरीए धजा फरकी र-
हीछे धजाए धजाए फोज मळती जायछे, फोजे फोजे हाथीयो चालता थाय
छे, हाथीए हाथीए सरदारो वेठाछे, सरदार सरदार छत्र धर्याछे, छत्रे छत्रे
चम्बर ढळी रखाछे, तेनी शोभा एवी जणायछे के जाणे मेघनी काळी
घटामां बीजळीयो चमकती होय! आ प्रमाणे नीतिपाळ राजानी सेना
चढी ते जाणे अनेक इंद्रो चढ्या होय अथवा सागर उलटयो होयनै!

॥ १७ ॥

॥ अथ छंद कंद ॥

धरं नीतपालं चमू उडियं धूर ॥ समीरं चढ्यो पत्ररही प्र-

भा सूर ॥ धरा धुज्जीयं सैल धोंसान धोंकार ॥ भुअंगं मनो
कच्छ कोलं तज्यो भार ॥ गजं बाज धक्कं गिरं झंगरं गाह ॥
रसा सोधनं कीन मानों प्रथूराह ॥ बहंतं सरीता सरं सो-
षितं बार ॥ अगस्तं लियो मानहो ओर ओतार ॥ थपें
किंकरं उथ्यपें केरि मंथान ॥ जग्यो फेर मानों रघुवीर
राजान ॥ १८ ॥

अर्थ. आवी रीते नीतिपाळनी सेना चढी तैथी जमीन उपर धुळ उढी
ते जाणे सूर्यनी कांति ढांकवा सारु धुळनुं वाहन करीने पवन चढ्यो हो-
यनै! नगाराना धमकाराथी पहाड अने पृथ्वी धुजवा लाग्यां तेजाणे पृथ्वी
धरनार शेष काचबो, अने वराहे पोताना उपरनो वोजो छोडी दीधो हो-
यनै! पहाड अने झाडीना रस्ताओमां हाथी अने घोडाओने धकेली मेल्या
ते जाणे जमीनने शोधवा सारु पृथुराजा नीकळ्या होयनै! सेना चालवाथी
वेहेती नदीओ अने तळावनां पाणी सोषाड गयां ते जाणे अगस्त्य मुनीए
फरीने अवतार लीधो होयनै! पोताना नोकरोने थापेछे अने शत्रुओने उथा-
पेछे ते जाणे फरीने रघुवीर रामचंद्रजी उदय थया होयनै! ॥ १८ ॥

॥ अथ छंद भुजंग प्रयात ॥

प्रथी नाथ जुद्धं चले नीतपालं ॥ जरैंपोस जो धारलीनें
सु जालं ॥ धरें परुखरं पीठ गज्जं सु धज्जं ॥ विषमं षटं
त्रीश नादं सु बज्जं ॥ तुरंगानके अग्र छूटे पताखा ॥ भु-
जा दंड धारी उचारंत भाषा ॥ गजं बाज फोजं छवी छांह
गीरं ॥ हुओ मंडलं ओर अंत्रं महीरं ॥ चमू नाथ ईभं च-
हुंओर चोरं ॥ भ्रमंतं भुशंडीनके कुंभ भोरं ॥ वहें फंदनं
पायकं बाज वृंदं ॥ मिसलं मिसलं सुछल्ले समंदं ॥ किते पंच सद्दी

દુરહી કમાલં ॥ મનોં ગાજ કાદંબની મેઘ માલં ॥ પરે પ-
સ્ત્રવરં કુંજરં સોમ પંતી ॥ દરી તુંગ કેંધોં દિગંપાલ દંતી ॥
તુરંગં સનાહી ચઢે સાહિ તેગં ॥ વસૂ સ્વંડ માનોં બહે ચંડ
વેગં ॥ ભયંકાર છાયે નભં અગ્ર ખાલા ॥ જગીહેં કિધોં
વાહવા અંત જ્વાલા ॥ સુમટ્ઠં સુ કોદંડ ટંકાર સજ્જે ॥ મ-
યે પારથં મારથં જૂથ મજ્જે ॥ અરાબા કિતે આતસી કીન અ-
ગ્રં ॥ મહા વીર ધીરં સુ સેના સમગ્રં ॥ અરંત્રો પ્રલેં કાલ
ફોજં ઉલટ્ટી ॥ જુગં અંત કેંધો કિયો રોશ જટ્ટી ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. જ્યારે પૃથ્વીપતિ નીતિપાલ રાજા યુદ્ધ કરવા ચાલ્યા ત્યારે તેણે જરીનો પોપાક અને સોનાનું જહિત્ર વસ્ત્ર ધારણ કર્યું, સુ-
ખટોણ હાથીઓની પીઠ ઉપર પાશ્વર નાચી ધજાઓ ધારણ કરી ત્યારે અતિ ભયંકર છત્રીશ જાતના વાજાં વાગ્યાં, ઘોડે સ્વારના લશ્કરનો આગલ પતાકા જોરથી ફટકવા લાગ્યા, યુદ્ધાઓ ભુજદંડ ઠોકીને જુ-
સ્સાથી વોલવા લાગ્યા, હાથી, ઘોડા, અને છત્રધારી યુદ્ધાઓનું મંડલ એવી શોભા આપેછેકે જાણે જમીનને આકાશની વચમાં એક વીંજુજ સૂર્ય મંડલ બન્યું હોયને! સેનાપતીઓના હાથી ઉપર ચારે તરફ ચમ્મર ઢલ્યા કરેછે, હાથીનાં કુંભસ્થલ માથે મમરાઓ ફરી રહ્યાછે, મીસલે મીસલે રથ, પાંચદલ, અને ઘોડાનાં જુથ ચાલ્યાં જાયછે તે જાણે સમુદ્ર છ-
લો ચાલ્યો હોયને! કેટલાએક હાથીઓ માથે પંચ શદ્ધી અવાજ થે રહ્યા-
છે, તે જાણે કાદંબિની (કુંજડીઓવાળો મેઘની ઘટા) અને મેઘનામંડલ ગાજતાં હોયને! પાશ્વરીયા હાથીઓની હાર એવી શોભેછેકે જાણે ગુફાઓ ની ટાંચ અથવા દિગપાલના હાથીઓ હોયને! તેગા (ચુલ્હી તરવાર) ધારી ઘોડે સ્વારની સેના ચડી તે જાણે જમીનનાં ભાગ ઉપર પવન અથવા ગરુડ ગતિ કરતા હોયને! એમ શોભેછે, આકાશમાં ભયંકર અને ચલકતાં

भालानां फळां छवराई रत्नांछे ते जाणे वडवा नामना अग्निनी झाळो
लागी होयनै! एम दिसेछे, केटलाएक सुभटो धनुष्यना टंकारव करेछे
ते जाणे अर्जुन विगेरे युद्धाओ महा भारथनी लडाइमां धनुष्यना टंकारव
करता होयनै! बंदुको, कोकबाण अने आतसथी लडनारा केटलाएक
आरव लोकोने आगल करीने शूर अने रणमां धीर लडवैयाओथी भरपूर
आ आखुं लश्कर प्रलय काळना समुद्रनी पेठे उलटथुं ते जाणे जग-
तनो नाश करवासारु महादेवे क्रोध धर्यो होयनै! ॥ १९ ॥

॥ दोहा ॥

नीतपाल इहि बिधि चले, दुहु दल भयो निहार ॥
इष्ट मंत्र निज उच्चरिय, रन ठाढे जितवार ॥ २० ॥

अर्थ. एवी रीते नीतिपाल राजा लश्कर लेइने आव्या अने सामे-
थी रससागरनुं लश्कर आव्युं, वने लश्करो एक बीजानी नजरे पडतां-
ज बीजयी युद्धाओ पोत पोताना इष्टदेवना मंत्रनो उच्चार करी रण भू-
मीमां उभा रत्ना. ॥ २० ॥

गुन गहीर कबि राज तब, जिहि गज बंध प्रमान ॥
मन बूझन धार्यो मतो, बदी विरदकी वान ॥ २१ ॥

अर्थ. त्यारे राज्य तरफथी जेने हाथी चोपदार विगेरे मळेलछे अने
राजमां पण जेनुं घणुं मानछे एवा गुणगहीर नामना कवीराजे राजाने
अभिप्राय पूछवासारु तेनी हजूरमां जइने स्तुति पुर्वक नीचे प्रमाणे प्रशं-
सा करी. ॥ २१ ॥

॥ अथ गुनगहीर कवी उक्त नीतपाल विरदावली ॥

॥ छंद छवी ॥

राजान राज ॥ महिमंड माज ॥ खल दल विपंड ॥ दंडन

ઉદંડ ॥ વર દૈત વંસ ॥ હિંદુઆન હંસ ॥ સેના સમંદ ॥
 કૈવાન કંદ ॥ પટત્રીશ ક્ષત્ર ॥ છાંહ ગીર છત્ર ॥ મરદં
 સુમેર ॥ જુધ સત્ર જેર ॥ ઊરવી સુ ઇંદ ॥ મહિમા અમંદ ॥
 ભવ અંશ ભૂપ ॥ રજ ધાન રૂપ ॥ કોપિત કૃશાન ॥ જાહર
 જહાન ॥ જગ ચર્ચ ઉજાલ ॥ પોહો નીતપાલ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ. રાજાના રાજા, ભૂમંડલના મર્યાદારૂપ, લુચ્ચાઓની ટોળીને
 વિસ્તેરી નાચનારા, ઝૂમત્તને ઢંડનાર, પોતાના કુલને દીપાવનાર તથા વર-
 દાન દેનારા, હિંદુઓમાં હંસરૂપ સેનાથી સમુદ્રરૂપ, આયુધોના સમુહરૂપ,
 છત્રીશ જાતના ક્ષત્રીઓમાં છત્રરૂપ, મરદોમાં મેરુજેવા, લડાઈમાં
 શત્રુઓને જેર કરનાર, પૃથ્વીના ઇંદ્ર, અર્ચંડ મહીમાવાળા, રાજાઓમાં
 શિવના અંશરૂપ, રાજધાનીમાં ઘરેણારૂપ, કોપ કરવાથી અગ્નિજેવા,
 આચ્ચી દુનીયામાં પ્રખ્યાત, સૂર્યજેવા પ્રકાશ કરનાર, હે? નીતિપાલ
 રાજા, તમારો જય થાઓ. ॥ ૨૨ ॥

॥ દોહા ॥

વિરદ વોલિ કવિ પાલ પ્રતિ, કરી અરજ કરજોર ॥
 યહ અર્ચિત આહવ કહા, કોન શત્રુ શિર જોર ॥ ૨૩ ॥

અર્થ. આવી રીતે સ્તુતી કરીને નીતિપાલ રાજાની પાસે કવિએ હાથ
 જોડીને નમ્રતા પુર્વક અરજ ગુજારી કહ્યું જે આવી અર્ણચિતવી લડા-
 ઈ કેમ થઈ અને આવો શિરજોર કટો દુશ્મન કોણ છે! ॥ ૨૩ ॥

પાડં હુકમ મહારાજકો, લાડં સ્વર તહકીક ॥
 નવ લગિ આપ ઇતે રહેં, ઊમૈ ન જુરે અનીક ॥ ૨૪ ॥

અર્થ મહારાજાનો હુકમ મળે તો તેઓ કોણ છે અને કેમ લહેછે
 તે મધ્યથી સ્વર લાવી આપું ત્યાંહાંસુધી આપે આંહીજ રહેવું અને વળે
 લશ્કરોને ભેટાં થવા દેવાં નહીં. ॥ ૨૪ ॥

नीतिपाल कवि अरज सुनि, एती करी उचार ॥

आप बेग सुध लाइयें, तबलों जुरें न रार ॥ २५ ॥

अर्थ. कवीराजनी अरज सांभळीने नीतिपाल राजाए एटली वात कही के आप जलदीथी त्यांना खबर लावो तमे आवशो त्याहांसुधी लडाइ थशे नहीं. ॥ २५ ॥

राज हुकम सुतरी बहे, प्रतना कही पुकार ॥

कवि आवन लागि कलहको, निज मुख कह्यो निवार ॥ २६ ॥

अर्थ. राजाना हुकमथी सांढणी स्वारे जइने लइकरमां पोकार करीने हुकम संभळावी दीधो के कवी आवे त्याहांसुधी कोइए लडाइ करवी नहीं एम महाराजाए श्रीमुखे मना करेलीछे. ॥ २६ ॥

॥ छप्पय ॥

राज सेन तित रहे, कवि सु चल्लिय सलाम करि ॥

सहस आध असवार, साज हाटक निज गज सरि ॥

सुतर चलाये अग्र, खबर दीनी सागर प्रत ॥

गुनगहीर कविराज, आप मिलवेकों आवत ॥

सागर उचार इतनी सुनत, च्यार पेंड आगें चले ॥

मरजाद यथा सनमान करि, महाराज सु कवी मिले ॥ २७ ॥

अर्थ. राजानुं सैन्यतो त्याहांज रहुं पण कवीराज महाराजाने सलाम करी पोतानी साथे पांचशें घोडेस्वार लेइ सोनानी अंवाडोवाळा पोताना हाथीउपर वेशी राजकुमार रससागरना लइकर तरफ सथाव्या, अने सागरने खबर देवासारु आगळथी सांढणास्वार मोकल्यो तेणे जइ रससागरने खबर दइ कह्युंके गुणगहीर नामना कवीराज आपने मळवा सारु आवेछे महाराजा रससागर ते वात सांभळतांज चार कदम आगळ

चाली नम्रता पुर्वक जेवुं घटे तेवुंज सनमान करी कवीने मळ्या. ॥२७॥

॥ सौरठा ॥

वितत बात वृत्तंत, कवि बूझ्यो सागर कह्यो ॥

तव पिछताये चिंत, परी उभै पहिचान जब ॥ २८ ॥

अर्थ. थएली बातनो हेवाल कवीए पुछ्यो अने महाराजा सागरे कही संभळाव्यो, पछी ज्यारे एक बीजाने ओळखाण पडी त्यारे वने जण मनमां पस्ताया. ॥ २८ ॥

आसु होय असवार, कवि सु चले पहिचान करि ॥

कही सकल विसतार, नीतपाल नृपसैं कथा ॥ २९ ॥

अर्थ. कवीराजे रससागर कुमारनी साथे ओळखाण करी तत्काळ हाथीउपर स्वार थइ नीतिपाळ राजानी हजुरमां आवी पोहोच्या अने सघळुं वृत्तांत विस्तारीने महाराजाने कही संभळाव्युं. ॥ २९ ॥

॥ छप्पय ॥

नीतपाल सुनि बात, भयो मन मन्यु सु हीनो ॥

विरचंद्र परधान, बोलि दीवान सु कीनो ॥

मिले महत उमराउ, एह परमान कियो सब ॥

आहव भयो अचिंत, कछू तकसीर नहीं तब ॥

बाहनि तुच्छ शिशुता सु बय, अभय दान उन दीजियें ॥

समंघ आप उन आदि लिखि, मिल मनु हार सु कीजियें ३०

अर्थ. नीतिपाळ राजा आ वृत्तांत सांभळी क्रोध रहीत थइ गया एटले वीरचंद्र नामना प्रधानने बोलावीने त्यांज सभा भरी, म्होटा म्होटा अमीर उमराओए भेळा थइने एवो निश्चय कर्यो के आ लडाइ अण-

चिंतवी थइ पडी तेमां एनी कांइ तकशीर नथी, वळी एनुं लइकर घणुं-
ज थोडुंछे तेम उम्मर नानी छे वास्ते एने अभय दान देवुं जोइए, केमके
एने अने आपणे आगळनो समंध छे ते जोइ तेनी साथे मिलाप करी आ-
दर सन्मान करवुं जोइए ॥ ३० ॥

॥ चोपाइ ॥

नीतपाल सब अरज सु मानी, मनसु बात मिलबे की ठानी॥
दरकबाहकों आयस दीनी, कलह जुरनकी बरजन कीनी ॥
गुन गहीर कवि प्रथम पठाये, रससागर प्राते मिलन कहा
ये ॥ चाह मिलन जुग सैन सुचल्लीय, पारवार मानहुं छिति
छल्लीय ॥ ३१ ॥

अर्थ. नीतिपाल राजाए सर्व सभासदीनी अरज सांभळीने पोताना
मनमां मळवानो निश्चय कयौं, चोपदारने बोलावी लडाइ बंध करवा-
नो हुकम कयौं अने आगळथी गुणगहीर कवीने त्यां मोकली रससागर-
ने मळवानुं कहाव्युं; मळवानी चाहना करी बन्ने लइकर चाल्यां ते जाणे
जमीन उपर समुद्र छली चाल्यो होयनै! ॥ ३१ ॥

॥ अथ छंद मुक्तदाम ॥

उमै दल ब्रंबक बज्जीय तूर ॥ सिलैंधर छंद सु बंधीय
सूर ॥ उमै नृप कुंजरपें असवार ॥ निसांन नकीवन अ-
ग्र किनार ॥ उमै दिश बंदिन छंद उचार ॥ सुराव्रत गान
बजावन सार ॥ उमै महिनाथ चमूं गति मंद ॥ दुती भ-
इ छीन मिलंत दिनंद ॥ उमै विच बंधित पाट वितान ॥
बने जरतार बनांत विछांन ॥ उमै नरनाह मिले तित

આંન ॥ પુરાતન નીત ઘજાદ પ્રમાંન ॥ ઉમ્મૈં ઇક આસન
 એક ઉછીર ॥ વિરાજિત ઇંદ્ર મનો જુગ વીર ॥ ઉમ્મૈં ઉમરા-
 ડ સભા કિય આય ॥ ગુની વિરદાવત ગાંનક ગાય ॥
 ઉમ્મૈં હિત વાત કરંત અનંત ॥ ચઢે રન સો પિછતાવત
 ચિંત ॥ ઉમ્મૈં મનુહાર પિયંત અમલ્લ ॥ સ્વરી ભડ રીઝ મિ-
 ટ્યો મન પલ્લ ॥ ઉમ્મૈં કિય તત્ર મિસલ્લ મુકામ ॥ વિરોચન
 સોમ કુલી દછ વામ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ. વને લશકરમાં ત્રાંવાનાં ઢોલ, નગારાં અને રણતૂર વાગ્યાં
 વને લશકરમાંના ખાલા ધારી સુખટો હારવંધ આગલ થયા, વને રાજા
 હાથી ઉપર સ્વાર થયા, વનેનાં નીશાંન અને નકીવોની આગલ હાર વંધા
 ઇ, વને લશકરમાં વંદીજનો છંદ બોલી જસ ગાવા લાગ્યા, વેય ફોજમાં
 સુરાવટો ગાયનસાથે વાજાં વજાવેછે, વેહુ રાજાઓની સેના મંદ મંદ ગતીથી
 ચાલેછે, વેય સેના મલ્લવાથી રજ ઉડી તેને લીધે સૂર્યનારાયણની કાંતિ
 જાંચી થઈ ગઈ, વને લશકરના વચમાં તંબુ તાળી ચાંદની બાંધી સિંહાસનો
 નાખ્યાં તેમજ જરીનાં અને વનાતનાં વિછાનાં વીછાવ્યા, ત્યાંહા આવી વને
 રાજા આગલના રાજવંશીઓની રીતિ પ્રમાણે મર્યાદાથી મલ્લયા, વને
 રાજવંશીઓ એક આસન અને એકજ તકીયે વીરાજ્યા તે જાણે વે ઇંદ્ર એક
 આસને વેઠા હોયને! એમ શોભેછે, વેડ તરફના અમીર ઉમરાઓની સભા
 ભરાણી, વેય તરફના ગુણવાન ખાટ ચારણાદિ વંદીજનો જશ વોલેછે
 અને ગવૈઆઓ ગાયછે, વેય રાજા પરસ્પર હેતથી ઘણીએક વાતો કરેછે
 નેમજ લડાઈમાં પરસ્પર સામસામા ચડયા તેનો મનમાં પસ્તાવો કરેછે,
 વેય માંહો માંહે સત્કાર કરોને કસુંવા પીયેછે, વેયને સ્વરી રીતેથી સંતોષ
 થયો અને મનમાંથી શલ્ય નીકળી ગયાં, વને રાજાએ ત્યાં સભા કરી
 મુકામે કર્યું, સૂર્યવંશી નીતિપાલરાજા અને સોમવંશી રસસાગર વને રાજા

अनुक्रमे जमणी डाबी वाजुए वीराज्या. ॥ ३२ ॥

॥ दोहा ॥

नीतिपाल सागर नृपति ॥ रीझ भई मिटि रोस ॥

उठि सबीर निज निज गये, उर सु तज्यो अपसोस ॥ ३३ ॥

अर्थ. महाराजा नीतिपाल अने रससागर कुमारने रोष मटीने स्नेह थयो, तयार पछी मनमांथी अपसोष तजी एक बीजानी रजा लइ पोत पोताना तंबुमां गया. ॥ ३३ ॥

॥ गाहा ॥

रससागर सु हरोलं, बामी मिसल नीतिपालं नृप ॥

आहव मिलन उपावं, त्रिदश प्रवीन सागरो लहरं ॥ ३४ ॥

अर्थ. रससागरनी फोजना आगळ चालनार हरोली लशकरने अने नीतिपाल राजाना डाबी तरफना लशकरने मीलापनी साथेज युद्ध थयो अने ओळखाण पड्यापछी मिलाप थयो इत्यादि वृत्तांत संयुक्त प्रवीण सागर ग्रंथनी आ तेरमी लेहेर संपूर्ण थइ. ॥ ३४ ॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे नीतिपाल रससागर युद्ध
मिलाप प्रसंग नाम त्रयोदशमि लहरी समाप्ता ॥ १३ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी
राजाधिराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवी
रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां त्रयोदशम स्तरंगः समाप्तः
॥ १३ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद ललित ॥

नरवरो रुडा, रंगमां रळी ॥ नगरमां गया, हेतमां हळी ॥

प्रविन सागरे, प्रेमथी लळी ॥ लहरि चौदमी ते कहे कळी ॥

॥ अथ रससागर नीतपाळ मनुहार प्रसंग ॥

॥ छप्पय ॥

दिशि दिशि तनित बितान, गान नाटक गुन सज्जें ॥

जित तित जंगित चिराक, त्रिविध बाजित्र सु बज्जें ॥

महाराज जुग मुदित, उदित आनंद सु जन जन ॥

बीतो तमी वृत्तांत, दुती प्रगटी नभ दिनमन ॥

शीशह सवीर कुंदन कलश, जर निसांन रसमी जुगति ॥

सोहत मुकाम मानहु सहस, द्वारामति देवाल दुति ॥ १ ॥

अर्थ. चोतरफ दिशाए दिशाए तंबु ताणेलाळे तेमां गुणीजनो गायन अने नाटकना खेल करी रह्याळे, ठेकाणे ठेकाणे चिराक बती अने फानसनो प्रकाश थड रह्योळे, घाथी वागे एवां नगरां विगेरे, घसवाथी वागे एवां सारंगी विगेरे, अने फुक मारवाथी वागे एवां रणतुर तथा शरणाइ विगेरे उपर कव्या प्रमाणे त्रण प्रकारनां वाजित्रो वागेळे, वने राजाओने हर्ष तेमज जन जन प्रत्ये आनंदनो उदय थड रह्योळे, एवी रीते रात्रीनुं वृत्तांत बीतवाथी आकाशमां सूर्यनारायणनी कांति प्रगट थड अने तेनां तेजस्वी कीरणो सपेत तंबु माथे रहेला जडित्र कलश उपर तथा धजा पताका अने जरीना नीशानो उपर प्रसरवाथी चळकता हजारो तंबु एवा शोभीता देखाया के जाणे हारिकापुरीना देवालयो होयने! ॥ १ ॥

॥ दोहा ॥

रेन पंच उतहीं रहे, नीतपाल मनि न्योत ॥

निज मिजलस सागर सु मिलि, कीयो विदाको व्योत ॥२॥

अर्थ. नीतिपाळ राजानुं आमंत्रण मानीने रससागर पांच रात्रीसुधी

त्यांज रह्या तयारपछी पोतानी सभा भरीने राजधानी भणी जवानो वि-
चार कर्यो. ॥ २ ॥

॥ छप्पय ॥

देव उदित दुंदभी, सेन शशिवंस कराये ॥
नीतपाल सुनि नाद, आप सागर प्रति आये ॥
हित अति करि मनु हार, कोउ विध बिदा न कीने ॥
बातन रीझ बनाय, मनंछा पुरलों लीने ॥
उत रैन अहर उतही रहे, दूजे दिन नोबति बजी ॥
नृप नीतपाल सागर सहित, कूच करन सेना सजी ॥ ३ ॥

अर्थ. सूर्यना उदयनी साथे चंद्रवंशी राजकुमारे फोजमां कुच कर-
वाना नगरां बगडाव्यां तेनो अवाज सांभळीने नीतिपाळ राजा पोते
सागरनी पासे आख्या, तेणे घणा हेतथी राजकुमारनो सत्कार करी घ-
णा आयहथी कोइ प्रकारे चालवानी रजा आपी नहीं अने मनोरंजक
वातोथी राजकुमारने रीझवीने मनंछापुसीसुधी तेडी जवानो ठराव कर्यो,
ते दिवस अने रात्री तो त्यांहांज रह्या अने बीजे दिवसे फोज तैयार
थवानी नोबत वागी, एटले रससागर राजकुमार समेत नीतिपाळ राजा-
ए कुच करवासारु सेनाने सज करी. ॥ ३ ॥

॥ छंद तोटक ॥

रससागर नीत सुपाल मिले ॥ मनईछ पुरी वृतमं सु च-
ले ॥ बसुधा परि बाहनि बंद बहे ॥ छवि अंबर अंबुद आ-
न छहे ॥ गहरी धुनि आनक नाद घने ॥ प्रतना पति
सामज शीश बने ॥ कितने बन वीर अखेट करें ॥ प्रति
जोजन जाय मुकाम परें ॥ तित साजतहे दुहुं भूप सभा ॥

नित नाटक होत पुरंद प्रभा ॥ दश द्वादश द्योस चले ज-
वही ॥ अध जोजन इच्छ पुरी तबही ॥ उत सैन उभें सु स-
वीर गढे ॥ भ्रत पट्टन पैषि बधाइ बढे ॥ नृप द्वार सुजाय
वधाइ कही ॥ सुनि लोग पुरं हरखे सबही ॥ ४ ॥

अर्थ. युद्धाओना वृंदथी वीटाएला रससागर कुमार तथा नीतिपा-
ळ राजा वने मळीने मनंछापुरीने रस्ते चाल्या, जमीन उपर लश्करनां
टोळां चाल्यां जायछे ते जाणे आकाशमां आवीने मेघनी घटा छव-
राणी होयनै! गंभीर अवाजथी घणाएक नगरां वागेछे, सेनाना अधि-
पतीओ हाथीउपर वेठेलाछे, केटलाएक सुभटो जंगलनी अंदर शीकार
खेलता आवेछे, वळी एक जोजन जइ मुकाम करी वने राजा सभा भ-
रीने वेसेछे, ते स्थळे नाटकना खेल थायछे तेथी जाणे आज इंद्रनी स-
भा होयनै! एवी रीते दश वार दिवस ज्यारे रस्ते चाल्या त्यारे मनंछा-
पुरी अर्धो योजन (वे गाउ) रही, ते ठेकाणे वने लश्करे तंबु नारखी प-
डाव कर्यो, मनंछापुरीने जोडने वधामणी देवासारु एक चाकरने मोकल्यो
तेणे राजद्वारमां जडने महाराजाना आववानी वधामणी कही संभळावी
ते सांभळोने गामनां सवळां लोको हर्ष पांम्यां. ॥ ४ ॥

॥ दोहा ॥

सुनि वधाइ हरखित सकल, गृह गृह मंगल चार ॥

ठोर ठोर दुंदभि वजे, सजि मंडन नर नार ॥ ५ ॥

अर्थ. वधामणी सांभळीने सर्व लोको हर्षवान थयां तेमज घेर घेर
मंगळनां चिन्ह देखावा लाग्या, ठेकाणे ठेकाणे नगरां वागेछे अने स्त्री
पुरुषो जात जातना सणगार सजेछे. ॥ २ ॥

नीतिपाल पाटित कुमर, रुद्रसेन अभिधान ॥

सोय चढन नृप सांमुहें, किय किंकर फुरमान ॥ ६ ॥

अर्थ. रुद्रसेन नामना नीतिपाळ राजाना पाटवी कुमारे राजानी सामे सामैयामां चडवाना हेतुथी फोज तैयार करवानो एक नोकरने हुकम फरमाव्यो. ॥ ६ ॥

॥ छप्पय ॥

कुमर चढे रुद्रसेन, तूर भेरी आनक वज ॥
निज समान उमराउ, कुमर दस बीस चढे गज ॥
सोर सहस असवार, पंच पैदल सहस्र लिय ॥
दिनकर अंसु बितीत, जाय प्रतना प्रवेश किय ॥
कीने सबीर नृपसें निकट, नीतिपाल बंदन सुकरि ॥
फुनि रससागरसें मीले, उर विशेष आनंद भरि ॥ ७ ॥

अर्थ. रुद्रसेन कुमार चड्या तेथी रणतूर ढोल तथा नगरां वाग्यां, तेमना जेवडा अमीर उमराओना दश वार कुंवरो हाथीउपर चड्या, सोळ हजार स्वार, पांच हजार प्यादा, एटलुं लश्कर साथे लडने सूर्यनां कारण अस्त पामती वरवते सेनामां जडने प्रवेश कर्यो, राजानी नजदीक पोतानो तंबु नखावीने पोताना पीता नीतिपाळने बंदन करी पछी हृदयमां अति आनंद धारण करीने रससागर राजकुमारने मळ्या. ॥ ७ ॥

॥ दोहा ॥

निशि बीती नाटक रचत, भइ मयूख नभ भान ॥
पुर प्रसाद दरसाइ दुति, मनहुं लंक सुर थान ॥ ८ ॥

अर्थ. सुख चैनमां नाटकनी गमतथी रात्री बीति गइ अने आकाशमां सूर्य उग्यो तेनां कारण पडवाथी शेहेरनी मेडीओ ने देवालयोनो एवो देखाव थयो के जाणे रावणनी राजधानी सोनानी लंका होयने! ॥ ८ ॥

पुर जन नृप आगम उमगि, राह निहारत नैन ॥
सेप मुहूरत सहसकर, चले सु चढि गुन सैन ॥ ९ ॥

अर्थ. राजाना आववानी वधामणी सांभळी उमंग पामेलां गामनां
लोको पोतानी आंख्योथी रस्तो नीहारेछे, सूर्य अस्त थया आगमच
छेला मुहूर्तमां त्रणे लश्करो चढी चाल्यां. ॥ ९ ॥

॥ छंद पद्धरी ॥

दिन लगन शेष दल चलिय साज ॥ बाजित्र नाद धर ग-
गन गाज ॥ उपवन सु दृच्छ फूले अनंत ॥ बीथी सु कुंज
बाहनि वहंत ॥ कलिकंठ कीर पिक चक्र मोर ॥ विकसित
प्रसून सारंग सौर ॥ सर भर सलील श्रोता सु कूह ॥
सारस सिचान जलचर समूह ॥ ऐसें चरित्र निरखत महीप
॥ सेना सु सहर आवत समीप ॥ नृप आगमिं सु जन ह-
रख धार ॥ निकसे सु नग्र परकार द्वार ॥ नर नारि नि-
कसि सांमे चलंत ॥ मानहुं प्रकार विपु दल मलंत ॥ बाह-
नी बाँम नृप उदित चंद ॥ सनमुख प्रसार केंधो समंद ॥
पुर द्वार नीठ फहरे निशांन ॥ दुति देव मंद भइ समय
दान ॥ दुज कवि अनेक उचरें असीस ॥ उमराज सीस
नामे सु ईस ॥ कैबांन कोट कीनी सलाम ॥ कीनो प्रवेश
पुर द्वार ताम ॥ हर सेन वाम मधि नीतपाल ॥ सागर
सु दृच्छ आरूढ व्याल ॥ बाजित्र घोर गानंक गान ॥ बंदि
ब्रदाव लठथार बान ॥ नर नार नग्र उमडे उछाह ॥ बंधे
सु मोद स्वक राह राह ॥ प्रति चौंक चौंक सारथिक साज ॥

અક્ષત અવીર ઉડિ અરુન રાજ ॥ હરિતં સુદૂવ હરિતા ધ-
રંત ॥ પ્રાસાદ પુષ્પ વૃષ્ઠી પરંત ॥ જિત તિત સુદીપ માલા
પ્રકાસા ॥ માનો સહસ્ર કર સત ઉજાસા ॥ બિનતા વિસેષ સા-
જે સિંગારા ॥ જ્ઞાંચે દરીઅ દામનિ ઉજાર ॥ સાહા નમંત શિ-
ર હાટ હાટ ॥ હાંટક હમેલ ચિક જુકિત પાટ ॥ રજધાન
રાજ પ્રવિસત પ્રકાર ॥ કિંકર સલામ કીની ગુજાર ॥૧૦॥

અર્થ. દિવસના છેલ્લા લગનમાં આશુ લશ્કર સજ થઈને ચાલ્યું ત્યારે
વાજિત્રોના અવાજથી જમીન અને આકાશ ગાજી રહ્યાં, શેહેરની વાહારના
ઉપવનમાં જાત જાતનાં અનેક ફૂલ પ્રફુલ્લિત થઈ રહ્યાં છે, જેની કુંજ ગ-
લીયોમાંથી સેના ચાલી જાય છે, વૈષ્યા, પોપટ, કોયલ, ચક્રવા અને મોર
મધુરા અવાજ કરે છે, રીલેલા ફૂલોની આસપાસ ભમરાઓ સોરા સોર
કરી રહ્યાં છે, પાણીથી ભરપૂર તળાવ, નદી, કુવા અને કુંડ વિગેરે જલાશયોને
કીનારે સારસ સીંચાણા અને જલમાં રહેનારા જીવનાં ટોળાં વેઠેલાં છે; વને
રાજા સેનાસાથે એવી અનેક તરેહની શોભા જોતા જોતા શેહેરની નજીક
આવતા જાય છે, રાજાના આવવાથી લોકો હર્ષ ધરીને શેહેરના દરવજા
વહાર નીકળ્યાં ઇટલુંજ નહીં પણ જોવાની આતુરતાથી નર નારીઓ
સામે ચાલે છે તે જાણે એક બીજું લશ્કર સામું આવતું હોયને! સેનારૂપી
આકાશમાં રાજારૂપી ચંદ્રનો ઉદય થવાથી જાણે સામા આવતા માણ-
સોના સમુદાયરૂપી સમુદ્ર છલી આવતો હોયને! શેહેરના દરવજા પાસે ની-
શાન ફરકવા લાગ્યાં, સૂર્યની કાંતિ જ્ઞાંચી થઈ અને દાન દેવાનો સમય
થયો તેથી અનેક બ્રાહ્મણો તથા કવીઓ આશીર્વાદનો ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા,
અમીર ઉમરાઓ પોતાના રાજાને શીશ નમાવ્યાં, કરોડો કોહિદારો એ
આવી સલામ કરી, શેહેરના દરવજામાં પ્રવેશ કર્યો તે વખતે રુદ્ર-
સેન રાજકુમારની સ્વારી ડાવી વાજુએ ચાલે છે અને મહારાજા નીતિપાઠ

વન્ને ચાલેછે રસસાગર રાજકુમાર જમણો બાજુએ હાથીઉપર વીરાજી
 ચાલેછે ત્યારે વાજીત્રોના ઘોર અવાજ થાયછે અને નાયકાઓ ગાયન કરે
 છે, ભાટ ચારણાદી વંદીજનો અને ચોપદારો વાણીથી જશ ગાયછે, ઉ-
 ત્સાહથી નર નારીયો સમેત આશું નગર ઉમટી આવ્યું છે, હર્ષથી રસ્તે
 રસ્તે તોરણ અને ફુલનાં હાર વાંધ્યાછે, ચૌટે ચૌટે સાથીયા પુરેલાછે,
 અક્ષત, (ચોરવા) અવીલ અને રાતા રંગનો ગુલાલ ઉડેછે, અને લીલી
 ધોથી ઢંકાણી જમીન લીલી લાગેછે, ડંચી અટાઢીકા અને મેડીઓ-
 માંથી ફુલનો વરસાદ પડેછે, ઠેકાણે ઠેકાણે દીપમાલાનું અજવાલું થઈ
 રહ્યુંછે, તે જાણે સો સૂર્યનું અજવાલું હોયનૈ! વીજળી જેવી કાંતીવાળી
 સ્ત્રીઓ ઘણાક શૃંગાર સજીને ચકમાંથી જુવેછે, હાટે હાટેથી સાહુકારો
 માથાં નીચાં કરીને નમન કરેછે, સોનાની હમેલ અને જડિત્ર સોનાનો
 પાટીયાલો હાર ઢુકી રહ્યોછે, રાજગઢમાં પ્રવેશ કરતી વચ્ચે અંદરના
 નોકરોએ આવી સલામ કરી. ॥ ૧૦ ॥

॥ છપ્પય ॥

રાજ નિકટ આરામ, નામ નવરંગ વાગ જિહિ ॥
 રસસાગર જુત સેન, કીન સુમુકામ ઠોર તિહિ ॥
 સંગ રહે રુદ્ર સેન, વિવિધ મનુહાર વનાયત ॥
 વાગ મેહેલ સુભ થાન, તહાં કીની સુ વિઠાયત ॥
 નૃપ નીતપાલ સૂધે ચલે, પંચ ડલંઘિત દેહરી ॥
 ગજ તજિ દિવાન કીનોં તહાં, ચલી વધાઈ સુ ચેહરી ॥૧૧

અર્થ. રાજગઢની પાસે એક વગીચોછે જેનું નામ નવરંગ વાગ છે તે-
 માં મેન્ય સમેત રસસાગરે મુકામ કર્યું, ત્યાંહાં રુદ્રસેન કુંવર સાથે રહી-
 ને તાના પ્રકારની મીઝમાની કરેછે, વાગની વન્ને સુંદર મેહેલ હતો ત્યાંહાં
 તારી વીઠાયત કરાવી, એવી રીતે રસસાગરે મુકામ કર્યું, અને નીતિપા-

ઠ રાજા તો સીધા ચાલ્યા ગયા તે પાંચ દોઢીઓ ઓલંગીને હાથોડ-
પરથી ઉતરી તે સ્થલે સભા ભરી વેઠા ઇટલે દાસી જનાનખાનામાં
વધાઈ દેવા ગઈ. ॥ ૧૧ ॥

॥ દોહા ॥

અંદર દ્વાર ઉછાહ હુઅ, સજે સુ મંડન નાર ॥

દીપમાલ દિશ દિશ જગી, ગાયક ગાન ઉચાર ॥ ૧૨ ॥

અર્થ. વધામણી સાંભલવાથી જનાનખાનામાં ઘણો આનંદ થયો, રા-
ણીઓ સારાં સારાં ઘરેણાં તથા વસ્ત્ર પેહેયીં, દિશાયે દિશાયે દીપમાલાનો
પ્રકાશ થયો અને ગાયન કરનારા રાગના ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૨ ॥

॥ હુપ્પય ॥

મહલ સોર મહારાજ, સોર સોરહ દાસી જુર ॥

ચલી વધાવન રાય, અતિહિ આનંદ લાય ઉર ॥

કેસર અતર ગુલાબ, ચુઆ ચંદન લીને કર ॥

ઉડત અબીર ગુલાલ, થાર મુકતા ફલકે ભર ॥

વિધ વિધ પ્રસૂન ધારે પ્રથક, મંગલ ગાવત મંદ ગતી ॥

સિંગાર સોર વૃષ સોર વય, આંઈ જહાં રાજે નૃપતિ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ. નોતિપાલ રાજાને સોલ રાણીઓ છે અને તેના સોલ મેહેલછે,
તે પ્રત્યેક મેહેલમાંથી સોલ સોલ દાસીઓ એકઠી મઢીને મહારાજાને વ-
ધાવા વાસ્તે ચાલી; ત્યારે મનમાં અતિ ઉમંગ લાવીને કેસર, અતર, ગુ-
લાબ, ચુવા અને ચંદનનાં પાત્ર હાથમાં લીધાં, તેમજ ઉડાડવા વાસ્તે
અબીલ, ગુલાલ અને મોતીઓના થાલ ભરી લીધા, જાત જાતના ફુલની
છાવો ભરી ધીમી ધીમી ગતિથી મંગલ ગાતીઓ ચાલેછે, જેણે સોલે
સણગાર ધારણ કર્યાંછે અને જેની સોલ સોલ વર્ષની ઉમ્મરછે એવી તે દા-
સીઓ જ્યાંહાં મહારાજા વીરાજ્યાછે ત્યાંહાં આવી. ॥ ૧૩ ॥

॥ दोहा ॥

अरचे चरचे ईश प्रति, सुमन हार पहिराय ॥

निराजन घन सार किय ॥ शशिगोती सु बधाय ॥ १४ ॥

अर्थ. दासीओए महाराजानी पुजा करी, चंदन चर्चु, फूलना हार पेहेराव्यां, कपुरथी आरती उतारी, अने मुगताफळे वधाव्या. ॥ १४ ॥

किंकर निज कीनी विदा, उर अति बढ्यो उमंग ॥

महाराज प्रापित महल, वहे सहेली संग ॥ १५ ॥

अर्थ. महाराजाए हृदयमां अति उमंग वधवाथी पोताना कींकरोने रजा आपी अने आवेली दासीओनी साथेज राजमेहेलमां दाखल थया. ॥ १५ ॥

खांन पांन सज्या सहित, करि सागर मनुहार ॥

रुद्रसेन आयस लई, गये सु निज आगार ॥ १६ ॥

अर्थ. खावा पीवाना पदार्थ अने वीछाना पलंग आदी सामग्रीथी रससागर कुमारानी मीजमानी करी आज्ञा लई रुद्रसेन कुंवर पोताना राजमेहेलमां गया. ॥ १६ ॥

आमिपादि नित नित असन, बहु व्यंजन पकवान ॥

अस्त उदै कल परत नहि, अति आनंद उदान ॥ १७ ॥

अर्थ. रससागर राजकुमारने हमेशां आमीप विगेरे खावाना पदार्थ, भात भातनां शाकपत्र, जात जातनां पकवानोनुं भोजन मळवाथी तेमज बगीचानी सेहेलना आनंदथी सूर्यना उदय अस्तनी खबर पडती नथी. ॥ १७ ॥

सुरा आदि विधि विधि अमल, विधि विधि गान उचार ॥

आमंत्रन विधि विधि नये, विधि विधि नित मनुहार ॥ १८ ॥

अर्थ. मदिरा आदिक जात जातना केफ कसुवा, जात जातना गायन-
ना उच्चार, जुदां जुदां नोतरां अने जात जातनी मीजमानीओधी रससा-
गर राजकुमार सुख चैनमां दिन गुजारेछे. ॥ १८ ॥

॥ छप्पय ॥

नीतपाल मनुहार, सरस रससागर मानी ॥
सागर की जु सयांन, नीतपालादि बखानी ॥
पख इक गयो प्रमान, अरज विद्याकी कीनी ॥
नीठ नीठ करि नीत, पाल आयस तब लीनी ॥
एकेक दान दुज कवि दीये, उर उछाह अति अति बढे ॥
बाजे निशान उद्धित अरुन, सेन सु रससागर चढे ॥ १९ ॥

अर्थ. नीतिपाल राजानी श्रेष्ठ मीजमानी रससागरे मान्य राखी ते-
मज रससागरनुं शाहाणपणुं अने जमामरदीना नीतिपालादि राजाओए
बखाण करी, आवी रीते सुखमां एक पखवाडीयुं नीकळी जवाधी सा-
गरे घेर जवानी रजा मागी ने घणो आयह करी त्यारे मांड मांड नी-
तिपाल राजानी रजा मळी तेथी मनमां अतिशे आनंद बढी गयो अने
ब्राह्मणो तथा कवीओने बोलावी यथा योग्य दान आप्यां, सूर्यना
उदयनी साथे कुचनां नगरां वाग्यां अने सेन सहित सागर चढ्या. ॥ १९ ॥

॥ अथ छंद मुक्तदाम ॥

चढे रससागरजू गजराज ॥ सज्यो सतकुंभ सु कुंभिय
साज ॥ सुरंगिय पाग सु शीश लसंत ॥ तुरा लर मोतनकी
सु झुकंत ॥ कलंगिय पच्छ हमाउ सु कीन ॥ नव ग्रह शी-
श सु पेच मनीन ॥ कनक गुलीक सु कुंडल कान ॥ मनूं
मुख बिंब सु भान बिहान ॥ झगा कसमीर सु रंगित झी-

ન ॥ ભર્યો જર ચંદન અંતર ભીન ॥ મની જટ ચોકિય મો-
તન માલ ॥ સુશોભિત સોસનિયં સુ દુશાલ ॥ વિરાજત
નીલ મની ભુજ વંધ ॥ શુભં બલ નીક જટે કર સંધ ॥ વ-
ની મનિ મુદ્રિક પલ્લવ વીચ ॥ મનો નિશ્વતાવલિ રેન મરી-
ચ ॥ રહ્યો કટિ ફેંટ ગુલાબિય રંગ ॥ સુનેરિય મીન કટાર
સુ સંગ ॥ ભર્યો જર તાર સુ નીલ તમાન ॥ કસી અસિ
ચાપ ઉમ્મૈં કર વાન ॥ કુલાવન વીચ ક્રુકંત નિષંગ ॥ ઉદૈં
મનુ કોટિહિ કોટિ અનંગ ॥ નકીવન હાક વજંત નિશાન ॥
ભયો દલ કૂચ સુ ઉદ્ધિત માન ॥ મહેલન નીઠ ચલે મહ-
રાજ ॥ પરી ઉનકાનનિ નાદ અવાજ ॥ વિલોકન બ્રહ્મ
સુતા પરવીન ॥ ઝરોશ્વન આય દુહૂ દ્રગ દીન ॥ ૨૦ ॥

અર્થ સોનાની અંવાડીથી સજેલા શુભ્ર હાથી ઉપર મહારાજા રસસા-
ગર વીરાજમાન થયા તે વચ્ચે સુંદર રંગીન પાગ સાગરના મસ્તક ઉપર
શોભેછે તોરા અને મોતીની લરો ઝુકીરહીછે, હમાડ પક્ષીના પીછાં નાજુક
કલગી ઉપર ધારણ કરેલાંછે, તેમજ આકાશમાં ચઢકતા નવ યહો જેવા
મળીયોથી જડિત્ર શીરપેચ ઝલકી રહ્યોછે, સોનાનાં ગોળાકાર કુંડલ
કાનમાં ચઢકેછે, તેથી સાગરનું મુખ જાણે સૂર્યનું વિંવ હોયને! કેસરના
રંગથી રંગેલો વારીક જરીના ઘુંટાથી ભરેલો ચંદન તથા અત્તરથી ભીંજા-
યેલો જામો પેહેર્યાંછે, મળીયે જડેલા ચોકીદાર હાર તથા મોતીની માળા
કંઠમાં ધારણ કરેલીછે, પાસે શોશની રંગનો દુશાલો શોભેછે, નીલમળી-
થી શોભીતા વાજુવંધ વાંધેલાછે તેમજ જડિત્ર સોનાનાં કડાં હાથમાં પેહે-
રેલાંછે, પલ્લવ જેવી સુદર નાજુક આંગળીઓમાં મળીથી જડેલી વીટીઓ
ચઢકાટ કરેછે તે જાણે રાત્રીને સમયે આકાશના નક્ષત્રોનાં કીરણો ચઢ-
કનાં હોયને! વઢી સોનાના મીણાકારી કટારની સાથે ગુલાબી રંગનો

શોભાયમાન પેંટો કહે વાંધેલોછે ને જરીથી ભરેલો લીલા રંગનો
તમાન પેહેરેલોછે, ભેઠમાં સોનાની જાડિત્ર મુઠવાળી તરવાર કસી લીધીછે
તેમજ એક હાથમાં ધનુષ અને વીજા હાથમાં વાળ ધરેલછે, વાંસે વાંધેલા
વાળથી ભરપૂર સોનાના ભાથા વને વાજુએ ઝુકી રહ્યાછે ને જાણે કરોડો
કામદેવ પ્રગટ થયા હોયને! એવા દીસેછે, ચોપદારની હાકલો, નીશાન,
અને નગારાં વાગવાથી સૂર્યના ઉદયની સાથેજ સઘલું સેન કુચ કરી ચ-
ઢી નીસરું, માહારાજા સ્વારી સમેત રાજ મેહેલ તરફ ચાલ્યા તે વચ્ચે
અનેક વાજિત્રોનાં અવાજ અને કાને પડવાથી સાગરની સ્વારી જોવા
સારુ કલાપ્રવીન તથા બ્રહ્મસુતા કુસુમાવળી એ વચ્ચે ઈરોલા ઉપર આવીને
સાગરને માર્ગે નેત્ર અર્પણ કર્યા ॥ ૨૦ ॥

॥ અથ પ્રવીન ચરિત વર્નન અલંકાર જાતિ સ્વભાવ ॥

॥ કવિત્ત ॥

ઉદિત મિહીર બાલ મંજિત ગુલાબ નીર, ફિરોસી સુ ચીર ધ-
ર્યો છેહેરે કિનાર જર ॥ વિહુઆ મંજીર પાય કિંકિનિ શ-
રીર મધ્ય, મોતી મનિહાર હીર ભુજબંધ ચૂર કર ॥ વેસર
સુ કીર નાસા કાશમીર સ્વોર બિંદ, લોલક ધુમી રજં-
ત કવરી કુસુમ લર ॥ નેન તીર નાગ રેસ વીર પાન વીર
દેત, સુનત ગહીર ધુનિ ધીર ન સકીસુ ધર ॥ ૨૧ ॥

અર્થ. સૂર્ય ઉદય થવાથી કલાપ્રવીણે ગુલાવના સુગંધીવાળા જલમાં
નહાઈને જરીના છેડા તથા જરીયની કીનારીદાર પીરોજા રંગનું
ચીર પેહેર્યું, પગમાં વીંછીયા તથા લંઘર પેહેર્યા તેમજ કમ્મરમાં કટીમે-
ચાળા વાંધી, મોતી, મણી અને ફુલના હાર કંઠમાં ધારણ કર્યા, હાથ-
માં વાજુબંધ વાંધી અને ચુડીયો પેહેરી, પોપટની ચાંચ સરસા નમણા
નાકમાં નકવેસર (નથ) પેહેર્યુંછે, કપાલમાં કેસરની આડ અને લા-

લ કુંકુમની વેંદી ધારણ કરીછે, કાનમાં ઝુમઝાદાર લોલક લટકી ર-
હ્યાંછે તેમજ કેશમાં ગુંથેલા ફૂલની લરો ઝુકી રહીછે, તીરજેવા કટાક્ષ-
વાળી આંખોમાં અંજનની રેખા ઓપી રહીછે, રાતા કમલજેવા હાથમાં
મેંદીનો રંગ આપેલોછે આવી લાવણ્યતાવાળી કલાપ્રવીણ વાજાનો ગં-
ભીર અવાજ સાંભળી પોતાના મનમાં ધીરજ ધરી શકી નહીં ॥ ૨૧ ॥

॥ અથ પુર્ણોપમા અલંકાર ॥

ઉઠીહે ચમંકિ પાય ધરનિ ધમંકિ ધરે, જેહર ઝમંકી મન
આતુર અતી ભઈ ॥ ઉર અકુલાય ધાય ચઢીહે ઝરોશ્વ જા-
ય, ચિકસુ ઉઠાય લશ્વી કુસુમ અગેં લઈ ॥ સાગર ચલંત
મગ જુરત દુહુન દ્રગ અટાકી ઘટાનમેં છટાન જ્યોં છિપેં
ગઈ ॥ દોઝ મન પ્રેમ વાન લગે જ્યોં લગે નિશાંન પેં અયા-
ન તનત્રાન છેદન ભયે દઈ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ. વાજાના અવાજની ખનક કાને પહોંચી ચમકી ઉઠી ને ધમ-
ધમતા પગથી જમીન ઉપર કદંમ ભરવા લાગી તેથી ઝાંઝર અને લંઘરનો
ઝમઝમાટ થઈ રહ્યો મનમાં અતિ આતુર થઈ, હૃદયમાં અકલાઈ જઈ
દોડીને ઝરોશ્વ ઉપર ચઢી ગઈ, ત્યાંહાં ગોશ્વમાં વાંધેલા ચક્રને ઉઠા-
વી કુસુમાવલીને આગળ લઈ રસસાગરને જોવા લાગી રસ્તે ચાલતા સા-
ગર અને ગોશ્વમાં રહેલી કલાપ્રવીણ એ વચ્ચેની આંખો એક વીજાની સાથે
જોડાતાંજ તુરત મેઢીયોની ઘટામાં વીજાની પેઠે છપી ગઈ તેથીજેમ
નોશાનના ઉપર વાળ લાગે તેમ વચ્ચેના મનમાં પ્રેમ વાળ લાગ્યાં, અ-
જાણપણમાં પણ પ્રેમનાં વાળ વાગવાથી જેમ વચ્ચેનો ભેદાઈ જાય તેમ
વેચના મન ભેદાઈ ગયાં. ॥ ૨૨ ॥

॥ સવૈયા ॥

સાગર જાત ગચંદ ચઢે સુ, પ્રવીન ઝરોશ્વ ચઢી ઉમગી ॥

दूर कियो चिक दीठ जुरी जुग, रीझ भई भरि लाज भगी
दामनि ज्यों सु दमंक गई चित, दोउनके सु चमंक लगी ॥
होत नहीं बिरहानल उदित, प्रेम जरीक जगी चिनगी २३

अर्थ. रससागर जेम हाथीउपर चडी जायछे तेम कळा प्रवीण
उमंग पामीने झरोखाउपर चढेलीछे, चक दूर कर्यो एटले वेयनी नजर
जोडाइ गई तेथी रीझ तो थई पण लाजभरी कळा प्रवीण लाज काढी
भागीने बीजळीनी पेठे दमकी (सळकी) गई, तेथी वन्नेना चित्तमां
चमक लागी, बिरहाग्निनो उदयतो थयो नहीं पण प्रेमनी जराएक चिनगारी
(तणखी) जागृत थई. ॥ २३ ॥

॥ दोहा ॥

धन संवत रितु मास पख, धन सु उदे दिन कीन ॥
जाम घरी पल धन लग्यो, सागर प्रेम प्रवीन ॥ २४ ॥

अर्थ. संवत, ऋतु, मास, पक्ष अने आ उदय थएला दिवसने धन्य
छे तेमज पोहोर, घडी अने पळने पण धन्य छे के जेमां सागर अने
प्रवीणने प्रेम लाग्यो. ॥ २४ ॥

बैठि बाल बीछोंन परि, मन फुनि चितवन चात ॥
रससागर मग गमन किय, झांखी चख उरझात ॥ २५ ॥

अर्थ. बाळा बीछानाउपर बेठी तो खरी पण मनमां वारंवार चित-
वन कर्या करेछे अने जे रस्तेथी रससागर गया ते रस्ताने आंखे जोईने
मुंझायछे. ॥ २५ ॥

॥ छप्पय ॥

रससागर मग जात, हरम हरमनि प्रति हेरत ॥
वह मुख निरखन चहत, कंध फुनि पाछें फेरत ॥

પ્રાપત ભયે વજાર, સાહ શિર નમત જિતૈં તિત ॥
 નિકસે નગ્ર વહીર, ચટક લાગી ન મટત ચિત ॥
 દોઝ લખંત દુચિતે ભયે, વય કિસોર કહત ન બનેં ॥
 એકેક ચાહ લાગી સુ ડર, મુરજાવત નિજ નિજ મનેં ૨૬ ॥

અર્થ. રસસાગર રસ્તે જતાં મેડીયે મેડીયે હેરીને જોયા કરેછે અને તે ક
 ળાપ્રવીણનું મુખ જોવાની ચાહનાથી ફરીને પાછુ કાંધ ફેરવેછે, એમ કરતા
 કરતા વજારમાં આવ્યા ત્યાંહાં ઠેકાણે ઠેકાણેથી શાહુકારો શીર નમાવેછે, ન-
 ગ્રની વાહાર નીકળ્યા પળ ચિત્તમાં જે ચટક લાગીછે તે મટતી નથી એ-
 વી રીતે રસસાગર તથા કળાપ્રવીણ એ બન્ને એક બીજાને જોવાથી બે ચેન્હ
 થયાં, ઉમ્મર કીશોરછે તેથી કેહેવાનું કાંઈ બનતું નથી પણ એક બીજાની
 પરસ્પર હૃદયમાં ચાહના લાગી તેથી પોત પોતાના મનમાં મુંઝાયાકરેછે.
 ॥ ૨૬ ॥

॥ અથ અલંકાર ઉત્પ્રેક્ષા ॥

॥ ગાહા ॥

પ્રેમ રહ્યો પરછન્નં, ગુન ઔષધિ મંત્ર અંકહ મુનિ ॥
 માનહુ ઈસમેં અનલં, જલ સુચિતાઈ વેદ પરિ બ્રહ્મં ॥ ૨૭ ॥

અર્થ. ઔષધમાં જેમ ગુપ્ત ગુણ રહ્યોછે, મંત્રના વર્ણોમાં જેમ ઋષિ હંદ
 રહ્યોછે, જેમ મહાદેવ પાસે અગ્ની રહ્યોછે, જેમ જલમાં પવિત્રતાઈ રહીછે,
 અને જેમ વેદમાં પરબ્રહ્મ રહ્યોછે. તેમ કળાપ્રવીણ તથા સાગરના મનમાં
 છાનો પ્રેમ રહ્યો. ॥ ૨૭ ॥

પ્રેમ વીજ ડર પહિયં, રહિયં લાજ પાંસુ લપટાયો ॥
 જોવન ઘન વરસંતં, વૃચ્છ અમોલ ડગહે આગેં ॥ ૨૮ ॥

અર્થ. હૃદયરૂપી પૃથ્વીમાં પ્રેમ રૂપી વીજ પડ્યું અને તે લાજ રૂપી

खातरमां लपटाइ रह्यु ते ज्यारे जोबन रुपी वरसाद वरसशे त्यारे तेमांथी
आगल उपर अमुल्य झाड उगशे. ॥ २८ ॥

॥ अथ छंद चंद्रायणा ॥

चले सु सागर सैन, मनंछा नग्रसैं॥ नीतपाळ तारीफ, रस-
नकी अग्रसैं॥ सूर बंस हृद छंडि, गये सु पहारमें॥ सागर चू-
के सुरत, लगे सु सिकारमें ॥ दिवस चले दस बीस, मुका-
म मुकामसैं ॥ उतरे आय उदान, निकट निज धामसैं ॥
बहे सु किंकर नग्र, बधाई जा करी ॥ ठोर ठोर उच्छाह,
उमग लागी झरी ॥ २९ ॥

अर्थ. मनंछापुरीथी चालेलुं सैन्य पोतानी जीभथी नीतिपाल राजा
नी तारीफ करतुं करतुं सूर्यवंशी सदरहु राजानी सरहद छोडी देइने पहाड-
मां पोहोच्युं, त्याहां रससागर कला प्रवीणनी सुरत चुकी जइने शीकार
खेलंवा लागी गया. मुकामे मुकामेथी कुच करी दस बीस दीवस चाल्या
त्यारे पोतानी राजधानीए आवी पोहोच्या अने पोताना शेहेरनी नजदीक
जे बाग हतो तेमां आवी उतर्या. त्यांहांथी चालीने नोकरोए नगरमां जइ
वधामणी कही तेथी ठेकाणे ठेकाणे उच्छव अने उमंगनी झडी लागी
रही. ॥ २९

॥ छप्पय ॥

सांझ समे चढि सैन, तूर दुंदभि धुनि बजिय ॥

राग रंग गुन गान, होत पूरह प्रवेश किय ॥

अटन अटन जन चढे, सुमनको घन वरषावत ॥

चंदन केसर चरचि, माननी मंगल गावत ॥

निज द्वार नीठ उमराउ सब, शीश नामि गृह गृह बहे ॥

સાગર પ્રદીપ વંદે ચરન, કહિ વિતીત મહિલન ગયે ॥ ૩૦

અર્થ. સાંજની વચ્ચે સૈન્ય ચડ્યું ત્યારે તૂર દુંદભી વિગેરે ઘણા જાજિતો વાગવા લાગ્યાં, રાગ રંગ અને ગુણી જનના ગાયનની સાથે શેહેરમાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યારે મેઢીયે મેઢીયે ચઢીને લોકો ફૂલનો વરસાદ વરસાવે-છે કેસર ચંદન ચરચીને સ્ત્રીયો મંગલ (ગાણા) ગાયછે, એવી રીતે રાજદ્વારની પાસે અવ્યા ત્યારે સઘલા અમીર ઉમરાઓ આજ્ઞા લઈ શીર નમાવીને પોત પોતાના ઘર તરફ જવા લાગ્યા, અને સાગર પોતાના પોતા પ્રદીપરાજાના ચરણનું વંદન કરી વનેલી હકીકત કહી સંભળાવીને મેહેલમાં ગયા. ॥ ૩૦ ॥

॥ ગાહા ॥

મિલન નૃપતિ મનુહારં, જુગ દ્રગ જુરત પ્રેમ ઉતપન્નં ॥
નેહ સુ નગ્ર સપતંતં, ચડદ પ્રવીન સાગરો લહરં ॥ ૩૧ ॥

અર્થ. મહારાજા નીતિપાલ તથા રસસાગરનો સમાગમ, નીતિપાલે કરેલો સત્કાર, કલાપ્રવીન તથા રસસાગર એ વચ્ચેનાં નેત્ર એક બીજાની સાથે જોડાયાથી પ્રથમ પ્રેમનું ઉત્પન્ન થવું અને ત્યાંથી પાછું રસસાગરનું નેહ નયમાં આવવું इत्यादि વૃત્તાંત યુક્ત પ્રવીણસાગરની આ ચૌદમી લેહેર સંપૂર્ણ થઈ. ॥ ૩૧ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे मनुहार प्रथम प्रेम जुरन
नाम चतुर्दश लहरि समाप्ता ॥ १४ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडा-
मणी राजाधिराज राजेन्द्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्म-
ज कवी रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां चतुर्दशम स्तरंगः
समाप्तः ॥ १४ ॥

॥ અથ ટીકા કારોક્ત તરંગ શિલાવંધ છંદ હરિગીતિ ॥

અઢાર નામો જે કહ્યાં, અવયોગનાં તે તે તજી ॥

શુભ મૂરત ધારિ લગ્નનું, રૂઢિ જાન શોભીતી સજી ॥

રસસાગર પર્ણિ પામિયા, સુખ રહિ સસુરના શેરમાં ॥

વીવા વચ્ચાણી વર્ણવે કવિ, પુરણ પન્નર લેરમાં ॥

॥ અથ રસસાગર ઉદ્વાહ પ્રસંગો યથા ॥ સોરઠા ॥

રસસાગર મહારાજ, મરૂં ત્રયોદશ વરષ વય ॥

નૃપ પ્રદીપ સુખ સાજ, કિય અદર ઉદ વાહકો ॥ ૧

મહારાજા રસસાગરની તેર વર્ષની ઉમ્મર થઈ તેથી પ્રદીપરાજાએ મનમાં
સુશી થઈને વિવાહનો આદર કર્યો. ॥ ૧ ॥

॥ છપ્પય ॥

મુલક મેદ પુર મુદિત, નાથ સંગ્રામ સેન જિહિ

તાસ સુતા સુખ લચ્છ, આઠ્ઠ્યે ચંદ્ર કલા તિહિ ॥

શોધિ શીલ કુલ રૂપ, તહાં સંમંધ દ્રઢાયો ॥

શુદ્ધ મુહૂરત ધારિ, લગન દુજ સાથ પઠાયો ॥

લીનો વધાય મુકતા ફલન, ભોંન ભોંન ઉચ્છવ મયે ॥

કીને વિદાય દુજ દેવકોં, મનિ કુંદન ભૂષન દયે ॥ ૨ ॥

અર્થ. મેવાડ નામના મુલકમાં મુદિત પૂર નામનું શેહર છે ત્યાંહાં સંગ્રામસેન રાજા રાજ્ય કરે છે તેની સારા લક્ષણવાળી કન્યા જેનું નામ ચંદ્રકલા છે તેનો સારો સ્વભાવ સારું કુલ સારું રૂપ એ વીગરે શોધીને ત્યાંહાં રસસાગરની સગાઈ કરી અને સંગ્રામસેન રાજાએ પણ સારું મુહૂર્ત જોવાની લગન લખાવી બ્રાહ્મણ સાથે મોકલાવ્યું તે લગન મોતીથી વધાવી લીધું તેથી ઘેર ઘેર ઉત્સવ થયો, પછી બ્રાહ્મણને મળી સુવર્ણ અલંકાર અને પોશાક આપી વિદાય કર્યો. ॥ ૨ ॥

॥ अथ लग्न भेद अवयोग ॥ छप्पय ॥

कुलिक विष्टि उतपात, मृत्यु कानक यमघटह ॥

लतायोग गृहवेध, वैध्रता गल बतिपातह ॥

अष्ट पष्टमें इंदु, क्रांति साम्य सु गलांत गन ॥

रिक्ता दग्धा तिथ्य, प्रथम संक्रांतिहुंको दिन ॥

नक्षत्र गृहर्न छंडे हयन, अष्टादश अवयोग लखि ॥

उदवाह समय सागर गनक, यह लग्न लीनों परखि ॥ ३ ॥

अर्थ. कुलिक, विष्टि, उत्पात, मृत्यु, काण, यमघट, लतायोग, गृह वेध, वैध्रत, एकार्गळ, व्यतिपात, छठे आठमे चंद्र, क्रांति साम्य, गलांत, रिक्ता तथा दग्धा तिथि, संक्रांतिनो प्रथम दिवस, ग्रहणे भोगवेलुं नक्षत्र, अने दक्षिणायन ए अठार अवयोग जोड़ अने तेने तजीने सागरना विवाहनो वखते जोशीए आ लग्न परिक्षा करी लीधुं ॥ ३ ॥

॥ दोहा ॥

सोम सूर माधव शुकल, दशमि देव गुरुवार ॥

स्वांतिभ गोधूलिक समें, कियो लग्न निरधार ॥ ४ ॥

अर्थ. उत्तरायनना सूर्य, वैशाक माहिनाना शुक्लपक्षनी दशम अने गुरुवारने दिवसे स्वाति नक्षत्रमां गोधूलिक समे लग्ननो निश्चय कर्यो.

॥ ४ ॥

उभय ठोर उच्छव रच्यो, उर उदवाह सु धार ॥

पूजे हेरंवी प्रथम, विघन विनासन हार ॥ ५ ॥

अर्थ. हृदयमां विवाहनो विचार धारी वने राजधानीमां मोहोठो उत्सव रच्यो अने पेहेला आरभमांज विघ्नने नाश करनार गणपतिनी पूजा करवा लाग्या. ॥ ५ ॥

॥ तत्र गणपति स्तुति ॥ छंद जयमंगल ॥

गुनं वृंदं गनेशं ॥ सुही वंदं सुरेशं ॥ प्रथू वृंदी प्रचंडं ॥
बुधी दाता वितुंडं ॥ करी कुंभं विशालं ॥ रदं मेकं रसालं
बन्यो भालं सु चंदं ॥ चढ्यो विंदू सु वंदं ॥ अनूरागं दुकूलं ॥
कुनै दामं प्रफूलं ॥ हरं सूनु हरंवे ॥ उरं मोदं सु अंवे ॥
खनंके सं अरूढं ॥ गिरागम्यं सुगूढं ॥ सुधी बुद्धी सु ईशं ॥
गुना मुख्यं गिरीशं ॥ विघ्नंही विदारं ॥ अनंतं धी उदारं ॥
शुभं आदेश सामी ॥ नमो तुभ्यं नमामी ॥ ६ ॥

अर्थ. गुणना समुदाय रूप, गणोना मुखी, इंद्रादि देवताओ जेने नमे-
छे, म्होटुं पेट अने प्रचंड जेनी आकृतीछे, बुद्धिना दातार, लांबी सुंदवा-
ळा, विशाल हाथीनुं मस्तक जेणे धारण करेलुंछे, रसवालो एक दांत
जेने शोभेछे, जेना कपाळमां चंद्र रह्योछे, वींदुने ठेकाणे जेणे सिं-
दुर लगाव्योछे, राता रंगनां रेशमी वस्त्र पेहेर्योछे. प्रफुल्लित करेणना फू-
लोना हार कंठमां पेहेर्योछे, शंकर तथा पार्वतिना पुत्र, अंवाना हृदयमां
आनंद उत्पन्न करनारा अने उंदर उपर स्वारी करनारा, वाणीमां न आवे
एवा गुप्त, सीद्धि बुद्धिना पति, महादेवना गणोमां मुख्य, विघ्ने नाश-
करनारा, अगाध बुद्धि वाळा, उदार, कल्याण रूप, हे? गणपति हे?
स्वामी तमने हुं आवाहनादि षोडशोपचार पूजा अर्पण करीने नमस्कार
करुंछुं. ॥ ६ ॥

॥ दोहा ॥

रसमय रससागर कुमर, चंद्र कला छवि लीन ॥
गणपति पूज सु मदन फल, कौतुक बंधन कीन ॥ ७ ॥

अर्थ. चंद्रकळानी छवीमां लीन थयेला रससागर कुमारे गणपतीनी
पूजा करीने मंगळ सूत्रनी साथे मिठोळ पोताने हाथे बांध्युं. ॥ ७ ॥

॥ અથ છંદ ચર્ચરી ॥

દોય ઠોર ગનેશ પૂજિત, નીલ મંડપ છાહિતં ॥

દેશ દેશ અમંત્ર કીને, ભૂપ દિશિ દિશિ આહિતં ॥

ગાન ગાયક તાન સાધત, ભેદ વાજિત વાજિતં ॥

કંચની નિતં નૃત્ય કારિત, રાજ મંડલ સાજિતં ॥

ધામ ધામનિ કુંભ હાટક, પાટ તાર પતા સ્વિયં ॥

વેદ ભેદ સુ વીપ્ર પાઠિત, કીરતી કવિ જ્ઞાપિયં ॥

દૂવ હારિત દ્વાર દ્વારન, વંદ માલ સુ વદ્ધિયં ॥

રક્ત રાજ અવીર ઝડત, સારથીક સુ સદ્ધિયં ॥

કાશ્મીર કપૂર અત્તર, ચૂઆં ચંદન લાહિતં ॥

વાસ ભૂષન સાજ દંપતિ, વામ મંગલ ગાહિતં ॥

સ્વાંન પાંન અનેક આસવ, ચિત્ત સહ આનંદહે ॥

પાંડુકે ત્રલિરાય અધ્વર, સત્ર એ રઘુ ઇંદહે ॥ ૮ ॥

અર્થ. વેય રાજધાનીમાં ગણેશનાં પૂજન કરીને લીલા રંગના માંડવા રોપ્યા, દેશો દેશમાં કંકોતરીયો મોકલીને આમંત્રણ કર્યા, તેથી દશે દીશાના રાજાઓ મંડપમાં આવી દાખલ થયા, ગાયન કરનારા અનેક પ્રકારનાં તાંન ગાયછે, જૂદા જૂદા ભેદથી વાજિતો વાગેછે હમેશાં નાયકાઓ નાચ કરેછે, રાજવંશીઓની મંડલીઓ શોભી રહીછે, ઘેર ઘેર સોનાના કઢશ અને રેશમી ધ્વજા પતાકા ધારણ કરેલાછે. પદ ક્રમ જટા ઘન ઇત્યાદિ ભેદથી ત્રાહ્યણો વેદ જાણેછે, કવીઓ કીર્તીનું વચ્ચાણ કરી રહ્યાછે, ઘેર ઘેર દધિ ચંદન અક્ષત અને લીલા રંગની ધોથી મંગલ ચિન્હ જોવામાં આવેછે, તેમજ તોરણ અને ફૂલના હાર વાંધ્યાછે, લાલ રંગનો ગુલાલ અને અલીલ ટહોં રહ્યોછે, સાથીઆ અને રાંગોલીઓ પૂરીછે, કેસર, કપૂર,

अतर, चुवा, चंदन विगेरे सुगंधथी शोभीतां स्त्री पुरुषोए जात जातना वस्त्र,
घरेणादि शृंगार सज्याछे, अने स्त्रीओ मंगळ गीत गायछे, खावा पीवाना
पदार्थ अने अनेक प्रकारना मादक रसोथी (दारुथी) सर्वना चित्तमां
आनंद पसरी रह्योछे, तेथी आ विवाह यज्ञ जाणे पांडवनो के वळीराजानो
के रघु कुळना इंद्र रामचंद्रनोज यज्ञछे. ॥ ८ ॥

॥ दोहा ॥

नेह नग्र अरु मुदित पुर ॥ इहि विधि भयो उछाह ॥

इतें बरायत सज भई ॥ उतें निहारत राह ॥ ९ ॥

अर्थ. नेहनग्र अने मुदितपुर ए बने राजधानीमां एवी रीते म्होटो
उत्साह (आनंद) थयो, आंहीथी जान सज थइ अने त्याहां वाट
जुवेछे. ॥ ९ ॥

॥ अथ बरात संख्या बर्नन ॥ छंद बरायति ॥

शतं सु द्वादशं सजे सु दंतियं ॥ असं सु पंच लच्छ पंत
पंतियं ॥ सिबीक फंदनं सहस्र पंचियं ॥ लखं सु साथ पं-
च पैदलं कियं ॥ धजं दशं सहस्र बीस नादियं ॥ कविंद
सोरही हजार हालियं ॥ उभै हजार विप्र वेद वायका ॥
हजार चार गायका सु नायका ॥ कनक बाज साज जोध
कुंजरं ॥ कसुंब केसरी जरी पटंबरं ॥ मनी सु मानिकं सु
पन्न मुत्तियं ॥ अलंकृतं अनेक देह दुत्तियं ॥ अखंड राग
रंगके उछाहसैं ॥ परे न जान रात दोस राहसैं ॥ यहें सु
रीत होत हास्य छंदियं ॥ चले बरात छंद मंद मंदियं ॥
करे कलोल नौलराज नीतियं ॥ चलंत राह बीच मास बी-

तियं ॥ मुदीत नग्र नीठ देहरे दिये ॥ बधाइ पत्र पैकदे
अगें किये ॥ १० ॥

अर्थ. वारशे हाथी सजीने साथे लीधा अने पांचलाख घोडानी पाय-
गा हारबंध आगळ चाली; पांच हजार पालखीयो तथा रथ अने पांच लाख
पायदल साथे लीधुं; दश हजार धजा पताका, बीस हजार वाजित्री अने
सोळ हजार कवीओ साथे चाल्या; वेदना भणनारा वे हजार ब्राह्मण, चार
हजार गायन करनारा तथा नायकाओ साथे चाली; सोनानां घरेणांथी
सजायेल्ला घोडा, जुद्धा अने हाथीयो साथेछे; कसुंवा केसरथी रंगेलां
वस्त्र तथा जरीनां पीतांबरो पेहेरेलांछे; मणी, माणिक, पाना अने मोतीथी
सणगारेला अनेक जानैआओना शरीरनी कांति प्रकाश करीरहीछे; अखंड
राग रंगना आनंदमां जान रस्ते चाली जायछे तेने रात दिवस गयानी खबर
पडती नथी; एवीरिते हास्य विनोदनी गम्मत रमतने लीधे आ जाननां
युथ्य घणांज धीमे धीमे चालेछे; हमेशां राजानी साथे नवीन राजनीति
मुजब कलोल करवाथी जानने चालते चालते रस्तामांज एक महीनो
वीति गयो अने मुदितपुरनी सरहद उपर आवी डेरा दीधा; बधाइ पत्र
दूतने दइने आगळ कर्यो. ॥ १० ॥

छप्पय

रससागर सुवरात, मास इक पंथ बहाये ॥

मुदित पुरी दरसंत, सौध धज कलश लखाये ॥

कीनो तहाँ मुकाम, रह्यो अंतर जुग जोजन ॥

बहे बधाई हार, पत्र कुंकुम दीने तिन ॥

पहुंचें सु पैक मुदितह पुरि, राजद्वार पत्र सु दिये ॥

संग्राम सैन मन मोद भरि, पायक गज नायक किये ॥११॥

अर्थ. रससागर कुमारनी जान रस्ते एक महीना सुधी चाली त्वारे मुदितपुरी

देखातांज त्यांना मेहेल, धजा, कलश विगेरे देखाणां तेथी त्यांहांज मुकाम
कर्युं; ज्यांहां जान उतरीछे ते स्थानकने अने मुदितपुरने वे जोजन एटले
आठ गाउनो अंतर रह्यो; अटले वधामणी लेइ जनार दुतनी साथे कंकु
केसरे छांटेलो पत्र आप्यो; ते लेइ दूत आगळथी मुदितपुरमां पहीच्यो
अने तेणे राजद्वारमां जइ वधाइ पत्र आप्यो; तेवांची संग्रामसेन राजाए
मनमां हर्ष धारण करीने एवं इनाम आप्युं के एक साधारण पगथी चाल-
नार खेपीयाने हाथीनो नायक करी मूक्यो. ॥ ११ ॥

दोहा

मुदितनग्र जन मन मुदित, जित तित भये उछाह ॥

भूप अनुज रनजीत तिहि, आप बुलाये राह ॥ १२ ॥

अर्थ. मुदितनग्रनां लोको मनमां हर्ष पाग्या अने ठेकाणे ठेकाणे
उत्साह थयो ते वखते महाराजा संग्रामसेने पोताना नानेरा भाइ
रणजितसीं हने हजुरमां बोलाव्या. ॥ १२ ॥

कह्यो सु नीठ बरात अब, जोजन जुगल मुकाम ॥

आप सिधारे सामुहें, आवत अपने धाम ॥ १३ ॥

अर्थ. राजाये कह्युंके जान हवे नजीक आवीछे अने आंहींथी वे
जोजन उपर मुकामछे वास्ते आप तेनुं सामैयुं करवा सारु सामा पधारो
कारणके ए जान आपणे घेर आवेछे. ॥ १३ ॥

॥ छप्पय ॥

चढे राज रनजीत, चढे द्वैसत गज नायक ॥

एक नियुत असवार, नियुत अनुमान सु पायक ॥

तूर भेर करनाल, पनव आनक धुनि वजे ॥

केसर जरी कसूंव, बसन भूषन तन सजे ॥

છાંહગિર છત્ર છાયો સુ નમ, ડહિ ગુલાલ આસવ છકિત ॥
રવિ સેસ જામ રહે જા મિલે, રાજત રાજ પ્રદીપ જિત ૧૪

અર્થ. એવો હુકમ સાંભળીને રણજીતસિંહ ચઢ્યા તેની સાથે વશે તો મુખ્ય હાથી, દશ લાખ અસવાર, આશરે દશ લાખ પ્યાદા, ઇટલું લશ્કર ચડ્યું ત્યારે તુરીયો, ભેરી, (ઢોલ,) કરનાલ, પળવ અને નો-વત વિગેરે વાજિત્રો વાગેછે; યુદ્ધાઓ કેસરથી રંગેલાં જરીનાં તથા ક-સુંવી વસ્ત્ર, તેમજ જાત જાતના ઘરેણાં શરીરપર સજેલાંછે. છત્રધારીઓનાં છત્રથી આકાશ છવરાઈ ગયુંછે; ગુલાલ ડહેછે; મધુપાનથી છેકેલા સુ-ભટો સેના સહિત જ્યારે સૂર્ય આથમવામાં પાછલો એક પહોર વાકી ર-હ્યો ત્યારે જ્યાં પ્રદીપ રાજા વીરાજેછે ત્યાંહાં જઈ મઢ્યા. ॥ ૧૪ ॥

॥ દોહા ॥

ઊર સુ ડમ્મૈં આનંદ ભરિ, નૃપ પ્રદીપ રનજીત ॥
રૈન નૃત્ય સંગીત રત, ચલેં ડદિત આદીત ॥ ૧૫

અર્થ. પ્રદીપ રાજા અને રણજીતસિંહ એ વન્ને જણાયે હૃદયમાં આનંદ ધરીને તે રાતતો નાચ ગાયનની ગમ્મતથી ત્યાંહાંજ ગુજારી અને પ્રાતઃ કા-લમાં સૂર્ય ડદય થતી વચ્ચે વન્ને ચઢ્યા. ॥ ૧૫ ॥

॥ અથ છંદ પલ્લવરી ॥

દોય મિલે ચઢિ સેન ચલે અનુ રાગસેં ॥ સાંજ ભયે લગિ
નીઠ ત્રિલં ત્રિત વાગસેં ॥ પંચ ઘરી દિન પછ રહે ફુનિ
ચાલિયં ॥ માનહું સાત સમુંદ છમા ભર છલિયં ॥ અંતર
જોજન આથ ચલે જન નયસેં ॥ માનુ ઘટા નવરંગ ડ-
હિત અગ્રસેં ॥ વાજત નાદ અનેક ગુની જન ગાઇતં ॥
ડહિ ગુલાલ અવીર ધરા નમ છાઇતં ॥ ૧૬ ॥

अर्थ. बने सैन प्रीतिथी मळीने चढी चाल्यां ते मुदितपुरनी नजीक वगीचामां आवी मुकाम करी सांज सुधी रोकायां; पाछलो पांच घडी दिवस रह्यो त्यारे पाछां चाल्या ते जाणे साते समुद्र क्षमा राखीने छल्या होयनै! जांन अने नगरने वे गाउनुं छेटुं रह्युं अटले न गरनां सर्व लोको जोवासारुं चाल्यां, ते जाणे मेघनी नवरंग घटा आंग ल चढी आवी होयनै! अनेक प्रकारनां वाजां वागेछे अने गुणीजनो गायछे, उडता अबील गुलालथी जमीन अने आकाश छवराइ गयाछे. ॥ १६ ॥

॥ छप्पय ॥

नग्र द्वारके नीठ, वाग संग्रामसैन शुभ ॥

बन अनंत बिच महल, कुंज गिरदी जोजन उभ ॥

झुकित फूल फल वृंद, भ्रंग भूले मधु गुंजत ॥

चौक चौक जल जंत्र, कीर केकी पिक कुंजत ॥

दीनो बरात बासह तहाँ, उभे नियुत अंदर रहे ॥

अनि जन सवीर उपवन गिरद, मिसल देख सबही दहे १७

अर्थ. शेहेरना दरवज्जा पासे महाराजा संग्रामसेननो सुंदर वाग-छे, जेने अनंतवन केहेछे तेनी वच्चे एक रमणीक मेहेलछे. जे मेहेलनी चारे तरफ वे जोजन एटले आठ गाउमां जात जातना ब्रक्षोना कुंज-नी घटाओ आवी रहीछे, फूल अने फळना समुदाय झुकी रह्याछे, जेना सुंगधना लोभथी भमराओ गुंजारव करेछे चोके चोके पाणीनां फुवारा उछळी रह्याछे, तेम पोपट, मोर अने कोयल मधुर अवाजथी कलोल करी रह्याछे, एवा ते मनोरंजक वागमां जानने जानीवासो आप्यो विश लाख माणसतो ते वागनी अंदर समाइ रह्यां. अने बीजा लोकोने वा गनी बहार उपवनमां चारे तरफ नाखेला तंवुमां जेवी जेनी सभा ते प्रमाणे सर्वने उतारा आप्या. ॥ १७ ॥

॥ दोहा ॥

उपवन वास वरात किय, सूर घरी गुन सेश ॥
विंद सैन तीसह सहस, कीनो सहर प्रवेश ॥ १८ ॥

अर्थ. एवी रीते उपवनमां जाने वास कर्यो अने ज्यारे बाकी वण
वडी सूर्य रह्यो त्वारे वरराजाए वीस हजार फौजनी साथे शेहेरमां
प्रवेश कर्यो. ॥ १८ ॥

॥ अथ छंद मनहंस ॥

रससागरं वनि विंद पट्टन चल्लियं ॥ सम शील कुल बय-
वेप मित सुमल्लियं ॥ शत कुंभियं शत कुंभ साज सु साजितं ॥
तिहि शीश राज कुमार शत सु विराजितं ॥ रचि काशमीर
दुकूल जरकस बुद्धियं ॥ चरचे सु अत्र गुलाब माधुर छुट्टि
यं ॥ शिरपेच कुलह सु रंग तोरन झुक्कियं ॥ मनिहार मु-
त्तिय माल दूलरि चुक्कियं ॥ कर मुद्रिका भुजबंध कंकन
सोहितं ॥ मनु कोटि इंद्र अनंग आभा मोहितं ॥ छवि छां
ह गीर सु छत्र चामर छाजितं ॥ धुज अग्र बाजित नाद
वन धुनि गाजितं ॥ अस बीस सैस सु तास कीजत आवृतं ॥
दश सैस पैदल साथ गानक गावतं ॥ लठधार बोलत
वानि अग्र पताखियं ॥ नृत भेद रूपा रूप वंदिन भाषियं
पुर पोर कीन प्रवेश मंगल मालियं ॥ जुरि माननी निर-
खें झरोखन जालियं ॥ हट लेत बनिक सलाम सौध दिवा
लियं ॥ उडि व्योम छाव अवीर पोष गुलालियं ॥ चकडोल
गोखन गाय मंगल नारियं ॥ इहि रीत विंद सुपंत राज
दुवारियं ॥ १९ ॥

अर्थ. रससागर वरराजा वनीने मुदितपुर तरफ चाल्या, पोताना समान (सरखो) स्वभाव, उम्मर, कुळ अने वेशवाळा मित्रो मळेलाछे; सो हाथीओ सोनाना साजथी सजेलाछे अने तेना उपर सो राजकुमारो विराजेलाछे; केसरथी रंगेल जरीयन वुंढिदार वस्त्र पेहेर्याछे अने शरीरमां लगावेला अतर अने गुलावजळनो सुगंध भभकी रह्याछे; मस्तक उपर शिरपेच, कलगी अने सारा रंगदार तोरा झुकी रह्याछे; तेमज मणीना हार, मोतीनी माळा, दुगदुगी, अने जडीत्र चोकी ए विगेरे घरेणां धारण कर्याछे; हाथनी आंगळीओमां विंढियो, भुजाए वाजुबंध, अने कडां शोभी रह्याछे; तेथी जांणे कोडो इंद्र तथा अनेक कामदेवनी कांतिने लजावता होयनै! सूर्य मुखो छायादार छत्र अने चामर छाजी रह्याछे; धजानी आगळ वाजीत्रो मेघना गंभीर अवाजनी पेठे गाजी रह्याछे; बीसहजार घोडेस्वारो घेरीने चाल्या आवेछे; दशहजार पायदल साथे चालेछे; अने गायन करनारा गायछे; आगळ पंचरंगी पताका फरकी रह्याछे, जैनीपासे चोपदारो ललकारता आवेछे, नायकाओ नृत्य करेछे; अने वांदिजनो छंद रूपक बोलता आवेछे; एवी रीते शेहेरना दरवज्जामां प्रवेश कर्यो त्यारे वधाववा सारु मंगळमाळा हाथमां लड्ने एकठी थयेली स्त्रीयो झरोखानी जाळीयोमांथी वरराजाने नीरखेछे. मेहेल, मंदिर अने दुकाने वेठेला साहुकारो सलाम भरेछे; अवील, फुल अने गुलाल ऊडीने आकाशमां छवराड रह्याछे; रथमां तेमज गोखमां वेठेली स्त्रीयो मंगळ गायछे, एरीते वरराजा राजद्वारमां प्राप्तथया. ॥ १९ ॥

॥ दोहा ॥

राजद्वारहीसें निकट, अटा सघन अभिधान ॥

लवू बराती बास किय, बहु मनुहार सुमान ॥ २० ॥

अर्थ. राजद्वारनी नजीक सघन नामनी एक हवेली हती तेमां सा-

गर कुमारनी लघुवरात एटले न्हानी जाने माननी साथे घणाक सत्कार
पुर्वक जानी वासो कर्यो. ॥ २० ॥

छप्पय

लघु वरात तहँ बसित, बाज बाहन दुलहा किय ॥
राज कुमार सत संग, उमैं शत पासवान लिय ॥
सहस आध सहचरी, सकल आयुध सजि लीनें ॥
दुज पंडित दश बीश, गमन मंडप दिश कीनें ॥
नृत्य भेद रूपा रचित, गानक साधे गान गत ॥
वात्तिस सु कवि बोलें बिरद, राजद्वार प्रबिसंत तित ॥ २१ ॥

अर्थ न्हानी जानतो त्यांहांज रही अने तोरण जवा वास्ते वररा-
जाए घोडा उपर स्वारी करी साथे एकसो राजकुमार अने वशे हजुरी
लीया; साथे पांचशे दासीओछे ते सघळीओए हथीआरो सजीलीधेलांछे-
अने दश बीश पंडित ब्राह्मणो सहीत वरराजा मंडप तरफ सधाव्या ते
वखते वारांगनाओ नाचेछे तेमज गायन करनाराओ रागनी गतो साधेछे
अने नामीचा बचीश कवीओ जश बोलता आवेछे; एवी रीते वरराजाए
राजद्वारमां प्रवेश कर्यो. ॥ २१ ॥

॥ सोरठा ॥

रससागर सु नरेश ॥ वंदन वंदन माल किय ॥

मंडप करत प्रवेश ॥ स्वश्रु परिच्छन कीन तहाँ ॥ २२ ॥

अर्थ रससागर राजकुमारे तोरणनुं वंदन करीने ज्यारे मंडपमां प्रवेश
कर्यो त्यारे त्यांहां आडुं अंतर पट राखीने सासुए पोंख्या. ॥ २२ ॥

॥ अथ छंद पद्वरी ॥

पुन्याह कीन पंडित उचार, संग्राम दुलह चट चरन धार ॥

मधु पर्क छुद्र दधि आज्य लीन, ग्रहि ग्रह्य सूत्र बंदन सु
कीन ॥ २३

स्वास्तिवाचन पुर्वक पंडितो वेदनो उच्चार करवा लाग्या; महाराजा संग्रा
मसेने आपेलो दर्भनो विष्टर (दर्भनुं वनावेल आसन) वरराजाए पोता
ना पगनीं तळे धारण कर्या पछी मध, दही, घी ए त्रण वस्तुओनुं मधु
पर्क करी ग्रह्य सूत्रनी विधि प्रमाणे ग्रहण करीने बंदन कर्युं ॥ २३ ॥

॥ अथ छंद मुक्तदाम ॥

घटं चत्र कुंभिय हाटक जाँन ॥ जरी कउसेय तनें सुवि
ताँन ॥ रची रँग भूम सु अंगन राट ॥ प्रवालिय खंभ प-
टीर कपाट ॥ सुनेरिय पंचहु रंग सुधार ॥ दिवालन चित्र
रची चित्रकार ॥ मिले तहँ राज बधूनके बंद ॥ मनोँ च-
हुँओर प्रकाशित चंद ॥ रहे मनि मुत्तिय भूषन झूल ॥ ज-
री नवरंग सुअंग दुकूल ॥ झरोखन अंगन मंगल गाय ॥
रच्यो मनु रंभ महोच्छव आय ॥ तहाँ अति दूलह अदर
कीन ॥ जराव सु चोकिय आसन दीन ॥ बुलावन पंडित
आयस पाय ॥ सहेलिय चंद्रकला प्रति जाय ॥ कियो प-
धरावनको सु बिचार ॥ सजे तन भिन्नहु भिन्न सिंगार
॥ २४ ॥

अर्थ चोरीना चारे स्थंभोमां सुवर्णना गोळा तथा कळश बांध्याछे,
जरी तथा रेशमी कपडानो उलेच ताण्योछे, आवीरीते राजाना आंगणामां रं-
गभूमी रचीछे, जेमां प्रवालांना थांभला तथा सुखडना कमाडछे, पं-
चरंगी सोनेरीनां सुधारीने दिवालमां चिताराओए बुंटा तथा जातजातनां
चित्रो रच्याछे, त्यांहा मंडपमां राजाओनी स्त्रीओनां टोळां भेळांयनां ते

जाणे चारे तरफ चंद्रना प्रकाश थया होयनै! ते राणीओना अंगउपर म-
णी मोतीनां घरेणां झुली रह्यांछे, जरी तथा नवरंगी वस्त्र शरीरमां धारण
करेलांछे, झरोखामां तथा आंगणामां ते नारीओ मंगळ गांयन करेछे, ते जा
णे रंभादि अप्सराओए आवीने म्होटो उच्छव रच्यो होयनै! ते मंडपमां
वरराजानो घणो आदर सत्कार करिने तेने जाडिच वाजोठनुं आसन आप्युं,
कन्या पधराववानी आज्ञा पंडित पासेथी लैने साहेलीओ चंद्रकला पासे
गडओ, अने मंडपमां कन्या पधराववानो विचार कर्यो, तेथी चंद्रकला-
अे जुदा जुदा शणगार सज्या. ॥ २४ ॥

॥ अथ शृंगार वर्नन ॥ अलंकार जाति स्वभाव ॥

॥ छंद मल्लिका ॥

अंग ऊवटं सु रंज ॥ माधवी सलील मंज ॥
चैल आरद्रं उतार ॥ धौत वासनं सु धार ॥
अंग पौंछितं अनूप ॥ केस पास अग्र धूप ॥
नेह लाय ग्रंथि बेन ॥ नीरज प्रसून श्रेन ॥
गंधसार धारलीन ॥ केसरं त्रिपुंड कीन ॥
लेंग लाल पाट लार ॥ दाउदी प्रसून तार ॥
केसरी उठोन सार ॥ तार छेहरे किनार ॥
नील कंचुकी कसंत ॥ कंज सारके लसंत ॥
जावकं रचे सुपाय ॥ बीछुआ अनोट लाय ॥
जेहरं मैजीर बंध ॥ किंकनी कटी सु संध ॥
नीक हार मुक्त माल ॥ चोक्रियं पनें सु लाल ॥
दूळरी विराज वास ॥ कंठ कंठ पोत शाम ॥

बेसरं विराज नास ॥ श्रोन त्रौनको विलास ॥
 अंगदं भुजा सु दंड ॥ कंगनं बलै सुमंड ॥
 पौंचि पौंचियं सु साज ॥ मुद्रि अंगुरी विराज ॥
 पूनरंभवं सु पान ॥ लाल बुट्टिका रचान ॥
 भाल मानु आर्ध चंद्र ॥ धारितं जराव बिंद ॥
 बिंदली कसी बनाय ॥ सीसफूल नीठ लाय ॥
 बेनि बेनिबंध ग्राय ॥ सो छुए छवान जाय ॥
 आननं तमोर रंग ॥ बंदनं भर्यो सु मंग ॥
 भिन्न भिन्न आनि केक ॥ भूषनं धरे अनेक ॥
 नेन नाग रेख धार ॥ लैं दिठोन दीन नार ॥
 मुक्र आननं निहार ॥ लाजमें गडी सु बार ॥
 साथकी कुमार आय ॥ सहिकें लही उठाय ॥
 गौन कीन मंद मंद ॥ ज्यौं छकयो झुकैं गयंद ॥२५

अर्थ. अंगे खुसबोदार सारा रंगवाली पीठी लगावीने मधुमाधवीना
 सुगंधवाळा पाणीथी स्नानकर्युं, भांजाएलां वस्त्र उतारीने धोयेलां वस्त्र पे-
 हेर्या, अनोपम अंग लुंछी तेमज केश ओळी सुकावीने आगळ अगरनो
 धूप लीधो, सुगंधी तेल लगावी वेणी गुंथी. ने तेमां कमळना हार गुं-
 थ्या, मळीयागीरी चंदन धारण करीने कपाळमां केसरनी त्रीपुंड्र आड क-
 री, दाउदी फूलथी भरेल लाल अतलसनो लेंगो पेहेर्यो, सोनेरो छेडावाळी
 किनारीदार केसरथी रंगेली ओढणी ओढी, लीला रंगती कंचुकी पेहेरी
 तेनी कसो कसी बांधीलीथी ते कमळना तंतु जेवी शोभेछे, अळताथी रं-
 गेला पगमां बांधीया अने अणवट पेहेर्या. झांझर पेहेरीने लंघर बांध्या,
 पातळी कडमां घुघरीओवाळी कटीमेखळा पेहेरी, सुंदर हीराना हार अने

મોતીની માઝા કંઠમાં પેહેરી તેમાં લાલ પનાથી જડેલી ચોકીઓ લટ
કી રહીછે, કપોત સરસા ગઝામાં કંઠી તથા દુગદુગી વીરાજેછે, નાક
માં નથ શોભેછે, અને કાનમાં ઝુમખાં દાર ઝાલું ઝલકી રહીછે. ભુજા
વાજુવંધ વાંધેલાછે ચૂડો અને કંગન હાથમાં શોભીરહ્યાંછે. પોહોંચા ઉપર
પોહોંચીઓ અને આંગઢીઓમાં વીંટીઓ શોભેછે, નચ અને હથેલીઓમાં
મેંદીની લાલ વુટીઓ રચી, કપાઢમાં જાણે અર્ધ ચંદ્ર હોયનૈ? તેમ સો-
નાનો જડિત્ર ચાંડલો ધારણ કર્યો, ને લલાટમાં વારીક વીંદલી વાંધીને
મસ્તક ઉપર શિરફૂલ ધારણ કર્યું, વેળીમાં વાંધેલો જડીત ગોફળો
જડને પેનીએ સ્પર્શ કરવા લાગો, પાનની વીડી ચાવી તેથી મોઢાનો
લાલ રંગ થઈ ગયો અને સેંથામાં સિંદુર ભર્યો, જાતજાતનાં અનેક
જડાઉ ઘરેણાં પેહેર્યા, આંચમાં સીસાની સઢીથી અંજનની વારીક
રેસા ધારણ કરી તેમજ ગાલે કાજઢનો મસો કર્યો, પછી આરોસા-
માં મ્હોઢું જોડને રાજકન્યા લાજથી વેશી ગયાં ત્યારે પાસે રહેવાવાઢી કુ-
મારીઓ આવીને હાથે ઝાલી ઉઘાં કરીને તેડી ચાલીઓ ત્યારે રાજકુ-
મારી મંદ મંદ ગતીથી ઇટલે ધીમે ધીમે ચાલેછે તે જાણે છકેલી હાથ-
ળી ઢુકી આવતી હોયનૈ? ॥ ૨૫ ॥

॥ છપ્પય ॥

સહી પંચ શત સંગ, શીલ કુલ વેસ વરાવર ॥

ભૂપત વમન વનાય, સાહિ લીની દુલહી કર ॥

સહસ ઉમેં સહચરી, સ્વમાં સુખ સ્વમાં ઉચારત ॥

કેસર અતર ગુલાવ, ચુઆ ચંદન ઘન ધારત ॥

જિત તિત ઝનંક જેહર લગી, પિક ધુનિ મંગલ ગાહિતં ॥

માનહું અનેક ઉદિત અરક, દુલહનિ મંડપ આહિતં ॥ ૨૬ ॥

અર્ચ.સ્વભાવ, કુઢ, પેહેરવેશ, અને ઉન્મરથી પોતાની વરોવર પાંચસો સ-

खीओने साथे लीधी, तेओ घरेणां लुगडां संभाळी कन्यानो हाथ साइने चालेछे, वे हजार दासीओ तो मोढेथी "खमां खमां" एवा अवाज करेछे, केटलीएक सरखीओ केसर, चंदन, अतर, गुलाबजळ, चुवा अने कस्तुरी वीगेरे सौभाग्य द्रव्यनां वासण हाथमां लेइने जायछे, ठेकाणे ठेकाणे झांझर अने लंघरना झणेणाट वागी रह्याछे, ते दासीओ कोयल ना सरखा मधुर अवाजथी गीत गाती आवेछे एवी रीते कन्या मंडप-मां आव्यां तेथी जाणे अनेक सूर्यनो उदय थयोहोयनै! एम दीसवा लाग्युं. ॥ २६ ॥

॥ छंद पद्धरी ॥

चत्र कुंभि गमन कन्या सु कीन ॥ दुलहा सुमुख आसन सु दीन ॥ अन्योन्य गंध चर्चित अपार ॥ पहिराय कंठ पर सून हार ॥ दुज बदि प्रयोग कन्या सुदान ॥ मेलाप पान कीनो सुपान ॥ चत्रबींस तंतु चत्र कर विसाल ॥ आरोपे कीन मंगल सुमाल ॥ एकेक ग्रंथि बंधे सुवास ॥ गावंत ना रि पख उभय हास ॥ चत्र हस्त स्थंदिलं निगम चार ॥ कीने सु पंच भुव संसकार ॥ वन्ही सु वेद मंत्रन टढाय ॥ गृह्योक्त मंत्र आहूति लाय ॥ दंपति उठाय कर कर सुधा र ॥ लाजा सुहोम कीनो प्रकार ॥ मंगल सु चत्र स्थंदिल भ्रमंत ॥ कन्या सु वाम किय दच्छ कंत ॥ पूजे सु सप्तपदि छोय पाय ॥ कंसार नार भोजन कराय ॥ उच्छिष्ट भुक्त वं द्यो सु विंद ॥ उरमें विशेष बाढ्यो अनंद ॥ दंपती देव स्व स्तकि धार ॥ आशिषा वेद कीनो उचार ॥ आशिषा की न अभिशेक तौम ॥ सागर सु दीन दश दुजन ग्राम ॥ सौ

ભાગ્યવતી પ્રોક્ષે અશીષ ॥ હેરંવ અંવ નામે સુ શીશ ॥ ૨૭॥

અર્થ. કન્યા ચોરીમાં આવ્યાં તેને વરરાજાના સામે આસન આપી પ-
ધરાવ્યાં, વર કન્યા વેયને સુગંધી ચંદન ચરચી કંઠમાં ફૂલના હાર પેહેરા-
વ્યા, તે વસ્તે વ્રાહ્મણોએ પ્રયોગ ભળીને કન્યાદાનનો સંકલ્પ કર્યો અ-
ને વરના હાથમાં કન્યાનો હાથ આપ્યો, એવી રીતે હસ્તમેલાપણ કર્યા
પછી ચાર હાથની ચોવીશ ત્રાગવાળી મંગલમાળા એટલે વરમાળા વર
કન્યાને પેહેરાવી તેમજ વેયના વસ્ત્ર લઈને છેડા છેડી વાંધી, ત્યારે વેય
પક્ષની સ્ત્રીઓ હસવું આવે એવાં મર્યાદા પુર્વક ફટાણાના ગીતો ગાવા લાગી
પછી વ્રાહ્મણોએ વેદવિધિ તથા કુળાચાર પ્રમાણે મેઘબાવંધ સ્થંડીલ ક
રી તેઉપર પંચભુસંસ્કાર કર્યા, વેદ મંત્રથી અગ્નીની સ્થાપના કરીને તેમાં
ગ્રહસૂત્રના મંત્ર પ્રમાણે આદુતીઓ આપી, પછી વર કન્યાને ઉભાંકરી હથે
વાળો મેલવી વિધીએથી લાજા (સેકેલીશાલ) નોહોમ કર્યો અને સ્થંડીલ
ને ચાર મંગલ ફેરવી કન્યાને ડાવી વાજુ અને વરરાજાને જમણી વાજુ એવી
રીતે ફેરવીને વેસાર્યા, પછી વરરાજાએ કન્યાના જમણા પગનો સ્પર્શ કરીને
સત્તપદીનું પૂજન કર્યું, તે પછી વરરાજાએ કન્યાને કંસારનું ભોજન કરાવીને
પોતે તે ઉચ્છિષ્ટ કંસારનું કન્યાના હાથથી ભોજન કર્યું, તેથી વન્નેના
મનમાં અતીશે આનંદ થયો, પછી ચાર સૌભાગ્યવતિ સ્ત્રીઓએ કન્યાના
હાથમાં સાધીયો પુરી ઇશ્વર પાર્વતી વ્રહ્મા સાવિત્રી કૃષ્ણ રુક્મણી ઇંદ્ર
વંશાણી એ રીતે ચાર દેવનાં જોડાનાં નામ લઈને તેમની સૌભાગ્ય આપી.
પછી વ્રાહ્મણોએ તીલક કરીને વેદ મંત્રનો ઉચ્ચાર કર્યો અને અભિશેક પુ-
ર્વક આશીર્વાદ વીધો, તે વસ્તે સાગરે વ્રાહ્મણોને દશ ગામ દક્ષિણા
માં આપ્યાં ત્યાં સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓએ આશીશ દઈને વધાવ્યા અને વર
કન્યાએ મંદપમાંથી ઉઠી ગણપતી તથા ગોત્ર દેવીને વંદન કરી શીશ
જમાવ્યું. ॥ ૨૭ ॥

॥ दोहा ॥

शीष अंब हेरंब नय ॥ उर आनंद विशेष ॥

रत्न महल सज्या रचित ॥ दंपति कियो प्रवेश ॥ २८ ॥

अर्थ. गोत्र देवी तथा गणपतीने शीश नमावीने मनमां हर्ष पांमी स्त्री पुरुष बनेए जे मेहेलमां रत्न जडित्र सज्जा रचेली हती ते मेहेलमां प्रवेशकरी. ॥ २८ ॥

॥ गाहा ॥

रस सागर उदवाहं ॥ मुहुरत शुद्ध दोष अभिधानं ॥

पानी ग्रहन प्रसंगं ॥ पंत्र प्रवीन सागरो लहरं ॥ २९ ॥

अर्थ. रससागरनो विवाह, लग्नना मुहूर्तमां गुणदोषनो विचार अने विवाहनी बीना संबधी आ प्रवीण सागर ग्रंथनी पन्तरमी लेहेर संपूर्ण थई. ॥ २९ ॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे रससागर चंद्रकला उद्वाह
अनुक्रम निरूपणं नाम पंचदशो लहरं ॥ १५ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां पंचदशम स्तरंगः समाप्तः ॥ १५ ॥

॥ अथ तरंग शिखाबंध. ॥ छंद चंद्र विलोकन. ॥

चंद्रकळा जेम चंद्रकळा, ते चडे उतरे चंद्र प्रमाण. ॥ अष्ट भेद आलिंगन चुंबन, सप्त विधि जे शास्त्र बखाण. ॥ पंचभावनें हाव अष्ट दश, छंदू समय समाना भेद. ॥ षोडशमो रणमल्ल सुकविण, प्यार धरि प्रभण्यो परिछेद ॥ १ ॥

અથ રસસાગર ચંદ્રકલા વિહાર પ્રસંગો યથા

॥ દોહા ॥

દંપતિ મહલ પ્રવેશ કરિ ॥ ગયે વરાતીવાસ ॥

લાગે દ્વાર झरौख खुलि ॥ ચેરી ગિરદ અવાસ ॥ ૧ ॥

અર્થ. સ્ત્રી પુરુષે મેહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. છૂટે જાનનાં માંણસો જાનીવાસે ગયાં અને દાસીઓએ झरौखનાં તમામ કમાડ ખુલ્લાં કર્યાં પછી તે અવાસમાં ચારેતરફ ચોકી કરવા ગોઠવાઈ ગઈ. ॥ ૧ ॥

॥ અથ શયન ગ્રહ સાજ વર્નનં ॥ હંદ મંદાક્રાંતા ॥

સેજ સોહેં, ધવલ વસનં, ગંગ ફેનં સમાનં ॥ છાયે ફૂલં, લલિત મલિકા, પાટ ફુંદે કસાનં ॥ શ્રીચંડાદી, મૃગમદ જુતં, હંટિતં કાસમીરં ॥ સોંધા અત્રં, અગર ધુપિતં, માધવીકં ડસીરં ॥ પૂંગી લોંગં, નિકટ ધરિતં, ~~વાલુકા~~ નાગવેલી ॥

જાતાપિત્ર, ફલસુ ^{સુગંધ} સુગંધ, પુષ્પ ચંપા ચમેલી ॥ વારા કુંભં, જડિત પનિકા, દામ દ્વારં કપૂરં ॥ પંચા પાટં, સુરભિ સલિલં, દીપ જોતી સુ ભૂરં ॥ સોધં હેમં, મુકર જટિતં, કારિતં ચિત્રકારી ॥ ઠોરં ઠોરં, ચિકન વિછિતં, ગેંદુકં હેમ તારી ॥ નાના સ્થેલં, જિત તિત રચે, ગાયકા ગાન સાધે ॥ ત્રીયં પ્રિયં, સકુચિ મુદિતં, મેન મંત્રં અરાધે ॥ ૨ ॥

અર્થ. સજ્જા ઉપર વાંછાવેલું ગંગાના ફીણજેવું સપેત વસ્ત્ર શોભેછે, તે ઉપર સારાં સૂગંધીવાળાં માલતીનાં ફૂલો છવરાવ્યાંછે, ફુમકાવાળા સેજવં વધી સેજ કસીછે, મલયાગિરી ચંદન અને કસ્તુરીએ સહીત કેસર છાંટે લુંછે, ચુવા, અતર, અગરનો ધુપ, મધુમાધવીના સુગંધ યુક્ત પાણી, અને સુ

गंधी वाळो धमधमी रह्योछे; पलंगनी नजदीक सोपारी, लवींग, एलायची, नागरवेलनां पान, जावंत्री, जायफळ, तमालपत्र विगेरे खावाना पदार्थ तथा चंपा, चेमेली विगेरे सुगंधी फूलो राखेलांछे; रत्नथी जडेल सोनाना पाणीना कळश पासें राखेलांछे; फूलना हार तथा कपूरथी द्वार शणगारेलांछे; झालरवाळा पंखा रहीगयाछे; सोनाना जडित्र वाजोठ उपर सुगंधी पांणी भरी राख्यांछे; हांडी तथा ग्लासमां दीवा वतीओनो घणोक प्रकाश थड रह्योछे; मेहेलमां चारेतरफ सोनाथी जडेला अरीसा शोभी रह्यांछे; तेमज चीतारानां करेलां जातजातनां चित्रो शोभी रह्यांछे; ठेकाणे ठेकाणे वीछानां वीछाव्यांछे; तेउपर सोनेरी तारथी भरेला तकीया तथा गालम-सुरीयां शोभी रह्यांछे; मेहेलनी वाहार चारेतरफ ठेकाणे ठेकाणे नाटक विगेरे खेल थायछे अने गायन करनारा गायन करेछे; आवा शोभायमान मेहेलनी अंदर स्त्री पुरुष वने जण शरमथी संकोचाइ सानंदाश्चर्य पामीने कामदेवना मंत्रनु आराधन करेछे. ॥ २ ॥

सोरठा

विध विध कीन विलास ॥ पहरायत सहचरि प्रसन ॥

उमाडित हंस उजास ॥ उठे दुलह प्रमुदित वदन ॥ ३ ॥

अर्थ. एवीरीते स्त्री पुरुषे जात जातनो विलास कर्चो तेथी पेहेरो करनारी दासीओ परस्पर खुशी थडओ अने सूर्यना प्रकाशनी साथे हस्ते म्होठे वरराजा जागीउठ्या. ॥ ३ ॥

सागर जाय समाज ॥ किय वंदनै गुरुजन जनक ॥

नृप प्रदीप महाराज ॥ इंद्र दान आरंभ किय ॥ ४ ॥

अर्थ. तयारपल्ली सागर कुमारे जानीवासे पोताना समाजमां जड गुरुजन तथा पोताना पिताने वंदन कर्चु; पल्ली महाराजा प्रदीपराजा इंद्रदान (दात्य) देवानो आदर कर्चो. ॥ ४ ॥

॥ અંથછંદ સારંગ ॥

રાજં પ્રદીપં સમાજં તહાં કીન ॥ સંગ્રામસેનં બુલાયે સથં
 લીન ॥ કેતે મિલે દેશ દેશં મહીપાલ ॥ કેતે કવિંદં દુજં
 ગાનકં જાલ ॥ ચેલં તૈહી હેમ હીરા મની માલ ॥ દીને રથં
 વાજ ગજ્જં સુખંપાલ ॥ કીનો કવિદેશ મુર્ખ્વં જયંકાર ॥
 લીની વિદા માસ માની મનૂંહાર ॥ ૫ ॥

અર્થ. પેહેલાં પ્રદીપ રાજાણ સભા ભરીને સંગ્રામસેનને બોલાવી પાસે
 રાખ્યા; તે સભામાં દેશદેશના રાજાઓ આવી વીરાજમાન થયા; તેમજ
 કેટલાંક કવિશ્વરો બ્રાહ્મણો અને ગાયન કરનારા હાજર થયા, તેઓને
 પોશાક, સોનું, હીરા, મણીઓ અને મોતીની માળાઓ તેમજ રથ,
 घोडा, અને હાથી પાલખીઓ વિગેરેનાં દાન આપી પ્રસન્ન કર્યા તેથી
 મ્હોટા કવિશ્વરો પોતાને મ્હોટેથી મહારાજા પ્રદીપનો જયકાર વોલ્યા;
 પછી સંગ્રામસેને આદરથી આપેલી મીઝમાની માન્ય રાખીને એક માસ
 પછી મહારાજા પ્રદીપે પોતાની રાજધાનીમાં જવાની આજ્ઞા લીધી. ॥ ૫

॥ છપ્પય ॥

રસસાગર સુવરાત, મુદિતપુર માસ વિલંબિત ॥
 નીઠહ નીઠ વિદાય, દીન સંગ્રામસેન તિત ॥
 હય ગય ફંદન શિવિક, શકટ કુંદન સુ રજતભર ॥
 નહત રત્ન મનિ મુક્ત, જાટિત ભૂપન સુવસનજર ॥
 દુહિતા અમાતિ દુજ કવિ દિયે, પારીવરહ અપાર કિય ॥
 ફક દ્વે મુકામ નિજ સંગ ચલિ, વર વરાત વિદ્યા સુદિયા ॥ ૬ ॥

અર્થ. એવીરીતે રસસાગર રાજકુમારની જ્ઞાન મુદિતપુરમાં એક મહિ-
ના સુધી રોકાણી તેને સંગ્રામસેને ઘણી મેહેનતથી માંડ માંડ રજા દી-
ધી અને દાયજામાં પોતાની દીકરીને ઘોડા, હાથી, રથ, પાલખી, સોના
રુપાથી ભરેલાં ગાડાં, મ્હોટાં રત્નો, મળી, મોતી વિગેરેથી જડેલાં જા-
ત જાતનાં ઘેરેણાં અને જરીયન વસ્ત્ર આપ્યાં; એક બ્રાહ્મણ, એક કારભા-
રી તથા એક કવી અને કેટલીએક દાસીઓ સાથે આપી; એવીરીતે ઘણો
ક દાયજો આપીને રાજકુમારીને વોલાવવા સારુ સંગ્રામસેન રાજા એક
મુકામ સુધી સાથે ચાલી વર અને જાનને રજા આપી. ॥ ૬ ॥

॥ ચોપાઇ ॥

નિજ પુર નૃપ સંગ્રામ સિધાયે, વર વરાત સંચર સુ પલાયે॥
મંદ મંદ ચાલિ આય સુદેશં, નેહનગ્ર માધિ કિયો પ્રવેશં ॥
મંગલીક ગૃહ ગૃહ પ્રતિ સાધે, અતિ હુલાસ પુરજન મન વાધે ॥
મંગલ ગુની માંનુની ગાવે, દુલહા દુલહાનિ મહલ સિધાવે ॥૭

અર્થ. ત્યારપછી સંગ્રામસેન રાજા પોતાની રાજધાનીમાં સધાવ્યા અ-
ને વરરાજા સમેત સઘળી જ્ઞાન પોતાના દેશને રસ્તે ચાલતીથડ; તે ધીરે
ધીરે ચાલીને પોતાના દેશમાં આવીપહોંચી અને નેહનગ્રમાં સામૈયાસાથે
પ્રવેશ કર્યો તેથી નગરમાં ઘેર ઘેર આનંદ મંગલ થયાં; શહેરનાં સ-
ર્વ લોકોના મનમાં ઘણોજ હર્ષ વધીગયો અને સ્ત્રીઓ વરરાજાના પોત-
ણાનીસાથ મંગલ ગાણાં ગાવા લાગી, ત્યારપછી વર કન્યા મેહેલમાં
સધાવ્યાં. ॥ ૭ ॥

દોહા

ચંદ્રકલા ગતિ કોક વિધ, આલિંગન ડર ધાર ॥

ચુંવન ભેદ સુ વંધ વર, દંપતિ કરત વિહાર ॥ ૮ ॥

अर्थ. चंद्रनी घटती वधती कळानी गति प्रमाणे काम देवना रेठाण तथा कौकशास्त्रनी रीति प्रमाणे आलिंगनना भेद हृदयमां धारीने चुंवन तथा आसनना भेदथी स्त्री पुरुष रमण करेछे. ॥ ८ ॥

॥ अथ चंद्रकला स्थान निरूपनं ॥ छंद अपरांतिका ॥
 कौककी कला भेदसों कहे ॥ मेन चंद्रिका अंग जो रहें ॥
 कृत्त पक्ष प्रातीपदा प्रतं ॥ काम कामनी शीश वासितं ॥
 दूज लोयने त्रीतिया धरे ॥ चौथ गल्लियं पंचमी गरें ॥
 कुक्ष पष्टमी सप्तमी स्तने ॥ अष्टमी कटें नौमि नाभिनें ॥
 श्रोणियं दशे ऊरु ग्यारसी ॥ जंघ द्वादशं गुल्फ त्रीदसी ॥
 चत्रहीदशं पाय पृष्ठके ॥ मंदही तिथी पा अंगुष्ठके ॥
 वाम अंगमें मेन यों ध्रुवे ॥ शुक्ल पक्षमें दक्षकों चढें ॥
 ज्योंहिं ऊतरें त्यों चढे तनं ॥ शीशलों गये मास पूरनं ॥ ९ ॥

अर्थ चंद्रनी चडती उतरती कळा मुजव कामदेव स्त्रीनां शरीरना अवयवोमां रहेछे तेनो भेद कौक शास्त्रनी कळाथी आ प्रमाणे कह्योछे; कृत्त पक्षना पडवाने दीवस कामदेव स्त्रीना साथामां, बीजने दीवस डावी आंखमां, बीजने दीवस निचला होठमां, चौथने दीवस गालमां, पांचमने दिवस कंठे, छठने दीवस काखमां सातमने दीवस डावा स्तनमां, आठमने दीवस कडमां, नौमने दिवस नाभिमां, दशमने दिवस नितंब पृष्ठले डावी कडना पाछळना नीचला भागमां, अग्यारशने दिवस साथळमां, बारशने दीवस पांडीमां, तेरशने दीवस डावा पगनी हुंठीमां, चउदशने दीवस पगना फणामां, अने अमासने दिवस डावा पगना अंगुठामां कामदेव वसेछे; एवोरीते स्त्रीना वाम अंगमां कामदेव वसेछे तेमज शुक्लपक्षना पडवाथी आरंभीने पूनम सुधी स्त्रीनां

जमणा पगना अंगुठाथी अनुक्रमे जेम डावा अंगमां कामदेव उत्तरो-
त्तर वश्योछे तेमज माथा सुधी चडतो गयो एवो रीते ज्यारे काम
स्त्रीने माथे जायछे त्यारे पुनमे मास पूरण थायछे. ॥ ९ ॥

॥ अथ अष्ट विधि आलिंगन भेद ॥ छंद महालक्ष्मी ॥

आठ रीतं सु आलिंगनं ॥ सोय संछेप कीनो व्रनं ॥

चंद्रविंवा नवं नागरं ॥ संग रीझे रसंसागरं ॥

एक पायं सु चंपे पगें ॥ दूसरो दूसरेसैं लगें ॥

प्रीय बाला भुजासैं ग्रहे ॥ वृक्षरूढा सु तासैं कहे ॥

कंठ लागे प्रिया प्रीयसैं ॥ हे लटकी रही हीयसैं ॥

प्रेम बाढें उमैं जानियें ॥ सो लताबेष्टितं ठानियें ॥

श्रोन बैठें प्रियाके पती ॥ ओठ चुंवे सु बाढे रती ॥

केस छूट प्रिया प्री ग्रहे ॥ लाघवं तास संज्ञा दहे ॥

नेन मूढ़ें तिया पीयके ॥ संग लावे कुचं हीयके ॥

रीझ रीतं सु वेठंतहे ॥ बीजकं तास भाषंतहे ॥

दोउ सोहें बिहारं बतं ॥ हीयसैं हीय लावे हितं ॥

दंपती चित लावे मुढ़ें ॥ एह ऊरूपगूढं उढ़ें ॥

रीझहीसैं लपट्टे उभं ॥ मंद बातं उचारे शुभं ॥

भ्रोंह हांसी चखं चंचलं ॥ सोय जानो तिलंतंदुलं ॥

पान पानं उरंसैं उरें ॥ जंघ जंघा उमैंही जुरें ॥

एक गती उमैंही लही ॥ छीरनीरं सु भापें वही ॥

भाल भालं कपोलं जुरें ॥ पानि कंठं उरंसैं उरें ॥

वीर देवंत एकं इकें ॥ संगना सोय लालाटिकें ॥ १० ॥

अर्थ. आठरीतनां जे आलिंगन कहेवायछे तेनुं संक्षेपथी वर्णन कर्युछे. चंद्र विंवरखा म्होढावाळी नवोढा चतुर चंद्रकळानी संगे, रीझीने रससागर जातजातनां आलिंगन करेछे; एक पगथी एक पग दवावे तेमज बीजां पग स्त्रीना बीजा पगसाथे लगाडे अने पुरुष स्त्रीने हाथथी पकडे तेने दक्षरूढा नामनुं आलिंगन कहेछे. स्त्री पुरुषनां कंठसाथे बळगोने छातीनीसाथे लटकीरहे, एम करवाथी बनेने प्रेम बधे अने जे क्रीडा थाय तेने लतावेष्टित नामनुं आलिंगन कहेछे. पुरुष स्त्रीनी कम्मर उपर बेशीने होठ चुंवे तेनेलीधे रती बधे अने स्त्रीना छुटेला केशने पकड़ी क्रीडा करे तेने लाघव नामनुं आलिंगन कहेछे. स्त्री पोताना पतानी आंख्यो हाथबते ढांकीने पोतानां स्तन पतिनी छाति सरसां चांपी खुशीथडने बैठक करे तेने बीजक नामनुं आलिंगन कहेछे. स्त्री पुरुष परस्पर बने विहारनी बातो करतां प्रेमथी एक बीजानी छातीसाथे छाती लगाडी मनमां हर्ष पामीने क्रीडा करे तेने उरूपगुढ नामनुं आलिंगन कहेछे. स्त्री पुरुष खुशोथी एक बीजा साथे लपटीने प्रेमनी धीमे धीमे बातो करे; भवां हसतां होय एवी रीते चंचळ नेत्रथी कटाक्ष करी क्रीडा करे तेने तिलतंदुल नामनुं आलिंगन कहेछे. हाथसाथे हाथ, छातीसाथे छाती अने जांघनी साथे जांघ जोडीने स्त्री पुरुष बने एक रीतथी क्रीडा करे तेने क्षीरनीर नामनुं आलिंगन कहेछे. कपाळसाथे कपाळ अने गालसाथे गाल जोडे अने हाथ गळामां नाखीने छातीसाथे छाती मोलावीने एक एकने मुखमां पाननीबीडी आपी क्रीडा करे तेने लालाटिक नामनुं आलिंगन कहेछे. ॥ १० ॥

॥ अथ सप्तविधि चुंबन भेद ॥ छंद सारवती ॥
 लाय मुखं तियुके मुखसैं ॥ चुंबन जोर करंत लसैं ॥
 छोह तिया पिय मोद लहैं ॥ सोय मिता अभिधान कहैं ॥

त्रीय प्रियं मुख मेल करें ॥ चुंबन देत जु रीझ भरें ॥
 कंप सुवाल अधूर कृतं ॥ सो अभिधान कहें फुरतं ॥
 मूंदत नैन तिया पियके ॥ आपुनके वहि रीत टके ॥
 ओठ सुकंत धरें रसना ॥ सो अवध्रष्ट कहे सँगना ॥
 जोर करे तिय कंत ग्रहे ॥ चुंबन ले प्रतिकूल दहे ॥
 नेम बिनां हर कोय तनै ॥ भ्रांति प्रवीन वहें बरनै ॥
 पान तिया पिय ओठ ग्रहे ॥ चुंबनकी रस रीत लहे ॥
 दंपति मोद बढंत चितें ॥ पीडित नाम वहें कहतें ॥
 आपुसमें अरसं परसं ॥ लेत दुहूं रस रीझ वसं ॥
 एकहुएक जुरे अधुरं ॥ संपुट एह कहे चतुरं ॥
 चुंबन कंत करे मुखसैं ॥ आधुर ओर रसन्न प्रसैं ॥
 दंत लगे त्रिय नृत्यकरे ॥ मौलि वहें अभिधान धरे ॥ ११ ॥

अर्थ. पुरुष पोतानुं मुख स्त्रीनां मुख साथे लगाडीने जोरथी चुंबन करी खुशी थाय; जोराजोरीने लीधे प्रेममां स्त्री रीसाती जाय तेथी पुरुष आनंद पामे तेने मिता नामनुं चुंबन कहेछे. स्त्री पोतानुं मुख पतिना मुख साथे मेळवीने खुशीथी चुंबन आपे; प्रेमने लीधे स्त्रीनो होठ कंपवा लागे तेने स्फुरती नामनुं चुंबन कहेछे. स्त्री पोताना पतिनी आंख्यो हाथथी बींचावीने पोते पण एवीजरीते आंख्यो टकावी राखे अने जीभथी पतिना होठ चुंबे तेने अवधृष्ट नामनुं चुंबन कहेछे. जोर करती स्त्रीने पुरुष पकडीने स्त्रीनी इच्छा न छतां हरकोड टेकाणे नियम विना चुंबन करे तेने डाह्या पुरुषो भ्रांति नामे चुंबन कहेछे. पुरुष स्त्रीना हाथ दवावी होठनुं ग्रहण करे अने प्रेमथी चुंबन करी रस लीये तेथी स्त्री पुरुष वनेना चित्तमां स्नेह वधे तेने पीडित नामनुं चुंबन कहेछे.

स्त्री पुरुष आपत्तमां परस्पर रसनी खुशीमां गुलतान थड़ने एक बीजां
होटनी साथे होठ लगाडी चुंबन ले तेने चतुर पुरुषो संपुट नामनुं चुं
वन कहेछे. पुरुष स्त्रीने मुखथी चुंबन करती वखते होठ अने जीभ अ-
डाडी दंत घात करे तेथी स्त्री नाचवा लागे तेने मौली नामनुं चुंबन
कहेछे. ॥ ११ ॥

॥ सोरठा ॥

हाव भाव रस रीत; दंपति रति बिलसे सदा ॥

सौय कहों करि प्रीति; नाम सुगुन संछेप करि ॥ १२ ॥

अर्थ. हाव भाव अने रसनी रीतथी चंद्रकळा तथा रससागर हमेशां
काम क्रीडानो विलास करेछे ते हुं प्रीतिथी हाव भावनां नाम तथा ते-
ना गुण संक्षेपे कहुंछुं. ॥ १२ ॥

॥ अथ भाव भेद निरूपनं ॥ छंद पदनील ॥

आनन बोल बिलोकन मध्य जनावतहें ॥ सो मन धारित
वात विचच्छन पावतहें ॥ ताय कवीश्वर भाव सुपंच प्रका-
र कहें ॥ सौय कहों विसतार सु सुच्छम पंथ गहें ॥ एक विभा-
व सु हे अनुभाव सु ओरहि हे ॥ स्थाइय सात्विक यों विभि-
चारिय जान लहे ॥ पंचहु भावके लच्छन भेद यहें बर-
नैं ॥ तास विभाव कहंत जिही रस रीत बनें ॥ दोय कहे
तिन भेद अलंवन उद्विपनं ॥ रम्य कछूक निहारि धरे
विशटा सु मनं ॥ भाव विभाव उदीत अनूकरणं जुं करें ॥
ताय कहें अनुभाव सु दंपति प्रेम भरें ॥ स्थाइ नवं रति
हांसिय क्रोध सु शोक तदा ॥ ओर उछा भय निदित विस्म-
य जान सुदा ॥ सात्विक स्तंभ सु स्वेद रुमं सुरभंग कहे ॥

कंप विरंग असू सु प्रलैं अठ जान लहे ॥ वीश त्रयोदश
भेद यहे विभचारि भजे ॥ नेम बिनां नवहू रस भेदनमें
उपजे ॥ आदि त्रिवेद सु ग्लानि शंका अरु आलसहे ॥ दै-
न्य सु संमृति मोह धृती चपलाइ वहे ॥ ब्रीड मदं श्रम चिं-
त कहे हरखं गरवं ॥ नींदसु नींद विषाद अवेग जडं स-
खं ॥ स्वप्न प्रबोध विवाद अरु उत्कंठ गने ॥ आपसमा-
र मती उग्रता फुनि त्रास भने ॥ व्याध अरु उनमाद भ-
यं तरकं मरनं ॥ नाम तथा गुन ए विभिचारिय त्रीस गुनं ॥
॥ १३ ॥

अर्थ. म्होढाना इसाराथी किंवा वोल्वाथी अने जोवाथी मनमां
धारेली जे वात जणावेछे तेने डाह्या पुरुष जाणीलेछे तेथी तेने कवी-
श्वरो रसभाव कहेछे. अने ते रस भाव पांच प्रकारनो कह्योछे; तेनो वि-
स्तार करीने कह्योछे. जेथी रसभावनो सूक्ष्म रस्तो जाणवामां आवशे.
एक विभाव, बीजो अनुभाव, त्रीजो स्थाइ, चौथो सात्विक, अने पांचमो
व्यभिचारी भाव केहेवायछे; आ पांचे भावनां लक्षण तथा भेद आवी
रीते वर्णवेलाछे; जेथी रसनी रीत उत्पन्न थाय तेने विभाव कहेछे; अने
ते विभावना आलंवन अने उद्दिपन एवीरीते वे भेद कह्याछे. कांडक
खुशी उपजावनार रमणीक वस्तुने जोडने मनमां चेष्टा धरे अने विभाव
भावने बरोबर रीते जणावी आपे तेने अनुभाव नामनो भाव कहेछे;
जेथी नायक नायका वने प्रेममां मग्न थायछे. स्थायी भावना नव भेदछे
ते आ प्रमाणे-- रति, हास्य, क्रोध, शोक, उत्साह, भय, निंदा, विस्मय,
अने मोद. (निर्वेद) सात्विक भावना आठ भेदछे; स्तंभ, (जडपण)
स्वेद, (परशेवो) रोम, (हुंवानुं उभुं थुं) स्वरभंग, (सादनुं वदलनुं)

कंप, (धुजवुं) वैवर्ण, (वेरंग थवुं) अश्रु, (आंसु) अने प्रलय.
 (मुर्छा) व्यभिचारी भावना तेजीश भेदछे; अने ते नियम विना नवे
 रस्तना भेदोमां उपजेछे तेनो भेद आ प्रमाणे-- निर्वेद, (वासना रहित)
 ग्लानी, (अचाहि वस्तु देखवाथी थाय ते) शंका, (भ्रांति) आलस्य,
 (सामर्थ्य छतां अनुत्साह) दैन्य, (दीनपणुं) स्मृति, (पुर्वतुं ज्ञान)
 मोह, (शरीरनी शूथ भूलवी) धृति, (स्थिरपणुं) चपळता, (चंचळ-
 पणुं) ब्रीडा, (शरम) मद, (उन्मत्तपणुं) श्रम, (थाक) चिंता,
 (प्रिय वस्तुनुं ध्यान) हर्ष, (आनंद) गर्व, (अहंकार) निद्रा,
 (उन्ध) निंदा, (तिरस्कार) विपाद, (खेद) आवेग, (व्याकुळता)
 जूडता, (सर्व कर्मथी अनिच्छापणुं) स्वप्न, (सोणुं) प्रबोध, (साव-
 धानपणुं) विवाद, (बीजासाथे वाद करवो ते) उत्कंठा, (प्रियवस्तु
 प्राप्त थवानी आतुरता) अपस्मार, (मोढेथी फीणआवे एवी वेशुद्ध)
 मति, (अकल) उग्रता, (पोताने उत्तम जाणवुं) त्रास, (डहेग)
 व्याधी, (विरह रोग) उन्माद, (अविचारितपणुं) भय, (बीक)
 वितर्क, (संदेह थवाथी विचार्या करवुं) अने मरण. (प्राणत्याग)
 एवीरीते नाम तथा गुणना भेदे करीने व्यभिचारी नामनो भाव तेजीश
 प्रकारनोले. ॥ १३ ॥

॥ अथ अष्टादश हाव निरूपनं ॥ छंद हरिगीत यथा ॥
 दंपतिय सिंगार प्रगटत तास अंगसु भावहें ॥ सोय भाव
 विचारि सोधत अष्टदश विधि हावहें ॥ प्रीतको सो भेष
 धारें चिंत प्रेम प्रकाशहे ॥ वाहिको अनुकर्न साधे हाव
 लीला तास हे ॥ मित चाह सनेह बाढित नौतमं गति आ
 नवो ॥ हावसे परबानि धारत सो विलासहि जानवो ॥ तु-
 च्छ भूषन अंग धारत शोभ होत विशेषहे ॥ साहिता मत

शोधि साहित हाव बिच्छित सो कहे ॥ हाँस चाल बिलोक
बोलन जास रीत जथा कृता ॥ सोय हाव ललीत सोहित
रूप रंग सु सोहिता ॥ अंग भूषन वास उलटे वेन उलटे
उद्यमं ॥ प्रेमके भर रीत बदले सोय हावहि विभ्रमं ॥ बो-
ल समय न बोलि सकियत लाज व्यूढ विचारियें ॥ तासके
परभावसें वह हाव विहरति धारियें ॥ मित मिलि अपमा-
न करियत चिंत धारत हासकों ॥ हाव एह विबोक कहि-
यत छोभ बाढत तासकों ॥ दंत नख छत मर्द आरति मंद
सुख दुख मानियें ॥ तासके अनुकर्न सोई हाव कुटमित जा-
नियें ॥ क्रोध श्रम भय हर्ष गर्वित कंप स्मित अभिलाषि-
तं ॥ उपजित इकबेर हाव सु किलहकिंचित भाषितं ॥
मित दरशन चिंत चाहत बात धरत न कानहें ॥ चातुरी
कर हाव कहियत सो मुटायत जानहें ॥ जूनपन आनंद
उपजित चिंत प्रेम प्रकाशितं ॥ बाल कारन बिनां हसियत
हाव कहियत हासितं ॥ वाम भरि आनंद बेठत निज स-
मीप सु मितहे ॥ चौकि उठियत बिना कारन चकित हाव
कहतहे ॥ रूप ओर सुहाग जोवन गर्व कामनि धारितं ॥
ताहिको विस्तार बर्नत हाव मद सु उचारितं ॥ कंत विछु-
रत विरह व्यापित चल विचल तन चिंतहे ॥ आरती उप-
चार शोधन हाव तपन कहंतहे ॥ रीझ मनवत वसन भूष-
न रीझवत नव खेलहें ॥ रीझवत पियसंग वसवो कहें हा-
व सु केलहें ॥ रूप सुंदर सुभग भूपन वास सुभग बनाव-

કે ॥ પ્રી લખન ઉતકંઠ લાગી ગુન કુતૂહલ હાવકે ॥ આધ
તન સિંગાર સાજિત આભરન અધ સોહિતં ॥ હાવ સોય
વિછેપ કહિયત ચકિત ઇત ઉત જોહિતં ॥ સ્યામ સંગ સુ-
જાન કામનિ વાત નિકસિત કોયહેં ॥ જાન હોય અજાન
વૂઝત હાવ મુગ્ધિત સોયહેં ॥ ૧૪ ॥

અર્થ. સ્ત્રી પુરુષમાં શૃંગાર પ્રગટ થવાથી તેઓના અંગનાં લક્ષણ તથા
સ્વભાવઉપરનો ભાવ વિચાર પુર્વક શોધી જોતાં અઢાર પ્રકારના હાવ ઉ-
પજેલે. તે આ પ્રમાણે-- સ્ત્રી પોતાના પતિનાં વસ્ત્ર તથા ઘરેણાં ધારણ કરી
ને પુરુષના જેવો વેપ ધરે અને ચિત્તમાં પ્રેમનો પ્રકાશ થવાથી પતિના
જેવી ક્રીયા સાથે તેને લીલા નામનો હાવ કહેછે. પોતાના મિત્રની ચા-
હનાથી સ્નેહ વધે અને અંગના અવયવોની નવી અને જૂદીજ ગતિ દેખાય
તેને હાવના જાણનાર ચતુર પુરુષો વિલાસ નામનો હાવ કહેછે. થોડાં
ઘરેણાં પહેરવાથી જેનું શરીર શોભે તેને સાહિત્યના મતને શોધી કાઢના-
રા પુરુષો વિચ્છિન્ન હાવ કહેછે. હસવું, ચાલવું, જોવું અને વોલવાથી
જેની રીત વરોવર ઘટારથ જણાય અને રૂપ રંગથી શોભે તેને લલિત
હાવ કહેછે. શરીરે લુગડાં તથા ઘરેણાં ઉલટ સુલટ પેહેરે; ખાપણ તથા
ઉપમ પળ ઉલટ સુલટ થાય અને પ્રેમમાં મગ્ન હોવાને લીધે રીતિ પળ વદ-
લી જાય ત્યાંહાં વિભ્રમ નામનો હાવ થયો એમ કહેછે. લાજને લીધે વીચા-
રમાં ઘુચવાડને પોતાના પતિ સાથે વોલવાની વચ્ચે જે સ્ત્રીથી વોલી શકા-
તું નથી એવા પૂર્ણ ભાવના પ્રતાપથી વિહત નામનો હાવ થયો એમ ધા-
રેછે. સ્ત્રી પોતાના હૃદયમાં મશ્કેરી તથા ગર્વ ધરીને પોતાના પ્રાણ પતિનો
નિરાદર કરે તેથી કરી ક્ષોભ થાય તેને વિવ્વોક નામનો હાવ કહેછે.
પતિનું કોરૂંદા વંત વાત, નરવક્ષત અને મર્દનની પીડાથી મનમાં સુખ
છતાં ઉપગ્યો થોડું દુઃખ જણાવીને જે સ્ત્રી જૂઠો રોપ દર્શાવે તેને કુદ-

मित नामनो हाव कहेछे. क्रोध, श्रम, भय, हर्ष, गर्व कंप, स्मित, (थो-
 डुं हसवुं) अने अभिलाष ए सर्व ज्याहां एक काळे उपजे त्याहां कि-
 लाकिंचित नामनो हाव थयो एम कह्युछे. जे स्त्री चतुराई करी पोता-
 ना प्रियनां वखाणनी वातो काने न धरे अने पतिनां दर्शनने चाहे तेने
 मोटायित नामनो हाव कहेछे. जोवन अवस्थाने लीधे आनंद उपज्या-
 थी चित्तमां प्रेमनो प्रकाश थाय अने ते वाला कारण विना हसे तेने
 हासित नामनो हाव कहेछे. स्त्री आनंदथी भरपूर थइने ज्याहां पोतानो
 प्रिय मित्रछे त्याहां सामी जइने वेसे अने एवीरीते वेसतां कारण
 विना चमकी उठे तेने चकित नामनो हाव कहेछे. रूप सौभाग्य अ-
 ने जोवन विगेरेना गर्वने धरीने जे स्त्री रूप, सौभाग्य अने जोवननुं
 विस्तारीने वर्णन करे तेने मद नामनो हाव कहेछे. पोताना पतिना
 वियोगने लीधे विरह व्यापवाथी जेनुं तन मन चळ विचळ थाय ने क्यां
 थ पण चैन न पडे तेथी थएली पीडा मटाडवावास्ते इलाज शोधती होय
 तेने तपन नामनो हाव कहेछे. जे स्त्रीने पोतानी इच्छा प्रमाणे लुगडां तथा
 घरेणां मळे तेमज ते मनमानती रंमत गम्मतमां गुलतान रहे अने
 पोतानी मरजी प्रमाणे पोताना प्राण प्रियनी पासेने पासेज रहे तेने
 केली नामनो हाव कहेछे. सारा स्वरूपवाळी स्त्री सुंदर लुगडां तथा घ-
 रेणां पेहेरीने पोताना प्रिय पतिने जोवानी उत्कंठा धरे ए लक्षणथी कुतूह-
 ल नामनो हाव थयो एम केहेवायछे. अरधो शृंगार अर्धा अंगमां पेहेरे तेमज
 अधुरां घरेणां पेहेरीने चकित थएली स्त्री चारे तरफ जोया करे तेने वि-
 क्षेप नामनो हाव कहेछे. चतुर स्त्री पोताना स्वामीनी पासे नीकळेली
 कोइ वातने जाण्या छतां अजाण बुझने पूछे त्याहां मुग्वित नामनो हा-
 व थयो एम म्होटा कविओ कहेछे. ॥ १४ ॥

॥ दोहा ॥

उदाहरन अरु बंध विधि, कहें ग्रंथ बढिजाय ॥

याहीतें संक्षेप करि, दीनो भेद जनाय ॥ १५ ॥

अर्थ. हाव भावनां उदाहरण तथा लक्षणोनी विधि केहेवाथी ग्रंथ वधी जाय ते वास्ते टुंकी मतलबमां संक्षेपकरी भेद जणाव्योछे. ॥ १५ ॥

॥ अथ षट् ऋतु विलास वर्ननं ॥ दोहा ॥

षट् रितु प्रति भूषन वसन, नये नये नित हेत ॥

रूप दुलह दुलहनि नये, नये नये सुख लेत ॥ १६ ॥

छ रुतुमां नवां नवां घरेणां तथा नवां नवां वस्त्र पेहेरीने नव नव हेते मळीने वर वउ नवां नवां रूप करीने नवां नवां सुख लेछे. ॥ १६ ॥

॥ अथ तत्र प्रथम ग्रीष्म वर्ननं ॥ दोहा ॥

चेल गुलाबी केसरी, सब सीतल उपचार ॥

मुक्ता मंडन वाग वसि ॥ ग्रीष्म करत विहार ॥ १७ ॥

अर्थ. गुलाबी तथा केसरी वस्त्र, सघळा थंडा पदार्थना उपायो, मोतीनां घरेणां अने वगीचानो वास इत्यादि विलासोथी उनाळाना दिवसमां विहार करेछे. ॥ १७ ॥

॥ छप्पय ॥

विपन कुंज वाटिका, फिरत जलजंत्र फुहारन ॥

छवि शीतल तरु छाँह, विविध जल केल विहारन ॥

बहु घनसार गुलाब, मलय कसमीर विलेपन ॥

शुभ केसर मय वसन, तास भूपन मुक्ता तन ॥

पेखंत चंद्र सीतल पवन, सुमान सेज गजरा सुभत ॥

विलसे विलास निसदिन विविध, रससागर ग्रीष्म सुरत १८

अर्थ. जंगल, झाडनी घटाक्षो अने वाडीयोनी सेहेलानी करवी; चोतरफ उल्लता पाणीना फुआराओनी वाहार लेवी; झाडनी ठंडी छांया-

તલે રેહેવું, જાતજાતના કુંડ કુવા અને હોજના પાણીમાં વિહાર કરવો; કપૂર, ગુલાબ, મલયાગિરી ચંદન અને કેસર વિગેરે સુગંધી શીતલ પદાર્થોના ઘણાક લેપ કરવા; સુંદર કેસરથી રંગેલાં લુગડાં અને તેવાંજ સુંદર મુગતાફલના ઘરેણાં શરીરે પેહેરવાં; રાતની વચ્ચે ચંદ્રમાને જોવો, સુગંધિવાળા પવનનું સેવન કરવું; ફૂલની સજ્જાઓમાં સુવું અને શોભાયમાન ગજરા પેહેરવા, એવીરીતે ગ્રીષ્મઋતુની મનગમતી ક્રીયાર્થી રસસાગર રાજકુમાર ગ્રીષ્મ ઋતુમાં જાતજાતના વિલાસ કરેછે. ॥ ૧૮ ॥

અથ વર્ષા ઋતુ વર્નનં ॥ દોહા ॥

સુહી કસૂંવી પટ સકલ, નીક જટિત સિંગાર ॥

અટા ઘટા નિરખન નવલ, વરષા કરત વિહાર ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. કસુંવેથી રંગેલાં શોભીતાં વસ્ત્ર પેહેરવાં, ઘાટીલાં જહિઝ ઘરેણાં ધારણ કરવાં અને મેઢીમાં વેશીને ચડેલા મેઘની નવીન ઘટાને જોવી એવીરીતે વર્ષા ઋતુમાં વિહાર કરેછે. ॥ ૧૯ ॥

॥ છપ્પય ॥

ઝંચ વસત શુભ અટા, ઘટા પ્રગટિત ઘનમેં છવિ ॥

નિરખત ગોશ્વ નિકેત, સુ ધર ગિરિ હરિત ભયે સત્રિ ॥

મિલિ દંપતિ મનુહાર, પ્યાર અતિ કરિ મદ પાવત ॥

ભાવ કવિત સુર ભેદ, ગુનીં મલ્હાર સુ ગાવત ॥

સોભંત કસૂંમલ પટ સુહી, કૌતુક શ્રાવન ત્રીજ કૃત ॥

વિલસે વિલાસ નિસ દિન વિવિધ, રસસાગર વરષા સુ રત ॥ ૨૦ ॥

અર્થ અતિશે ઝંચી અને શોભાયમાન મેઢીમાં રહીને મેઘ મંડલમાં પ્રગટ થયેલી ઘટાની છવીને જુવેછે; મેહેલના ગોશ્વમાં વેશીને નીલકાંઠગયેલી જમીન તથા સઘળા પાહાડોની શોભાને જુવેછે; સ્ત્રી પુરુષ વન્ને મઢીને

પ્રક વીજાને સત્કાર પુર્વક અતિશે પ્યાર કરીને મદીરા (દારુ) પાયછે, કવીત, ખાવ અને સ્વરના ભેદથી ગુણીજનો જેની પાસે મલ્લાર રાગથી ગાયન કરેછે, કસુંવાથી રંગીન પેહેરેલાં વસ્ત્ર ઘણાંજ શોભેછે, શ્રાવણની ત્રીજના કૌતુક કરવા સાથે વર્ષા ઋતુમાં રસસાગર રાજકુમાર રાત દિ-
વસ જાતજાતના વિલાસથી ક્રિડા કરેછે. ॥ ૨૦ ॥

॥ અથ શરદ ઋતુ વર્નન ॥ દોહા ॥

અંબર જરી સુ સોસનીં, પના સુ ભૂષન ધાર ॥

ચંદ્રોદય જલ કમલ છવિ, શરદ સુ કરત વિહાર ॥૨૧॥

અર્થ. સોસની રંગવાલાં જરીનાં વસ્ત્ર તથા પાનાથી જડેલાં ઘરેણાં પેહેરવાં ને ચંદ્રના પ્રકાશની સાથે પાણીમાં સ્વીલી આવેલા કમલની શો-
ભાને જોવી એવીરીતે શરદ ઋતુમાં વિહાર કરેછે. ॥ ૨૧ ॥

॥ અથ છપ્પય ॥

મંદિર દીપક માલ, વાલ દીપક માલા વન ॥

ચહત ચંદ્ર ચંદ્રિકા, તિયા પતિ જરહ વસન તન ॥

કર કર કમલ કુમોદ, પ્રેમ ધરિ દુર્ગા પૂજત ॥

અતિ ડજ્વલ આગાર, ઉમઢિ સુખ અનંત અરૂણત ॥

તટનીં તડાગ તટ વિમલ તહૌં, ક્રીડા જલ મંજન કરત ॥

વિલસે વિલાસ નિસ દિન વિવિધ, રસસાગર ચહ શરદ રત

અર્થ. મંદિરમાં મોટા દીવાની હારથી પ્રગટેલીછે તેમજ અનેક નાના દીવાની દીપમાલા વનાવીછે; તોયપણ ચંદ્રમાના પ્રકાશને ચાહતાં સ્ત્રી પુરુષ અંગમાં જરીનાં વસ્ત્ર પેહેરી હાથમાં કમલ તથા પોયણીનાં ફૂલ લઈને પ્રેમથી દુર્ગા દેવીનું પૂજન કરેછે; અતિશે ડજ્જલા મંદિરમાં ઉમંગથી અનંત સુખમાં મગ્ન થાયછે; નદી તથા તટાવના નીર્મલ કીનારા ઉપર

जडने पाणीमां नावानी साथे क्रीडा करेछे एवीरीते शरद ऋतुमां रससा-
गर राजकुमार विविध रसथी विलास करेछे. ॥ २२ ॥

अथ हेमंत ऋतु वर्नन ॥ दोहा ॥

नील निचोल सु अंवरी, मानिक भूषन सार ॥

अतिहि उष्ण उपचार तन, हेमंत करत विहार ॥ २३ ॥

अर्थ लीला तथा काळा रंगनी शालो अने दुशाला ओढवा, गरम-
वस्त्र पेहेरवा, माणेकथी जडेली घरेणां धारवां, अंगने सुख करे एवा गर-
म उपचारोनुं सेवन करवुं एवीरिते हेमंत ऋतुमां विहार करेछे. ॥ २३ ॥

॥ अथ छप्पय ॥

भूमि भुवन मय भोग, तैल मर्दन तप तापन ॥

हें जल केलि हमाम, तप्त भोजन तरुनीं तन ॥

बहु मृगमद तंबोल, तल्प घन तूल तलाई ॥

सुजनी सुभग दुसाल, सदल सरपाउ सुहाई ॥

शुभ मानिक भूषन सकल, कोक कुतूहल रस कवित ॥

विलसे विलास निस दिन विविध, रससागर हेमंत रित २४

अर्थ. जमीननी अंदर रचावेला भोंयरानां घरमां रहीने भोग भोगववा;
तेलनुं मर्दन करवुं, सगडीमां आग सळगावीने तापवुं; हमामखानामां
राखेला गरम पाणीथी नावुं तथा क्रीडा करवी; गरमा गरम जमवुं;
स्त्रीना शरीरने सेववुं; कस्तुरीनुं लेपन करवुं तथा पानवीडां चाववां; घाटा
रुथी भरेली तळाडमां सुवुं; सारी सारी सुजनी अने दुशाला ओढवा;
तार छेडावाळा शिरपाव धारण करवा; सघळां माणेकथी जडेली घरेणां
पेहेरवां, कोकशाखना भेदथी गम्मत करवी तथा रसालंकार युक्त कवित्त
वांचवां एवीरीते रससागर राजकुमार रात दिवस जातजातना विलासथी
हेमंत ऋतुमां रमण करेछे. ॥ २४ ॥

॥ અથ શિશિર ઋતુ વર્નન ॥

અંબર સર્પી સિત વસન ॥ નીલમનીં સુ અપાર ॥

દંપતિ પ્રેમ અનંત ડર ॥ શિશિર સુ કરત વિહાર ૨૫ ॥

અર્થ. અમર, ઘો, સપેત કપડાં અને નીલ મળીઓનાં અલંકાર વિગેરે પદાર્થોથી સ્ત્રી પુરુષ મનમાં ઘણોક પ્રેમ ધરીને શિશિર ઋતુમાં વિહાર કરેછે. ॥ ૨૫ ॥

॥ અથ છપ્પય ॥

પાક સહસ શત પાક, નેહ અશ્યંગ કરત નિત ॥

શ્લેષજ મોદક ભક્ષ, તામ્ર પારદ પક્કવ તિત ॥

આમિષ ઉપ્પન અહાર, ચંદ્રહાસહ રસ અચવન ॥

કામ થંભ ગુટિકાન, તેજ ઉપચાર કરત તન ॥

સનમાન ત્રિયા નૃત ગાન શુભ, નિસ દીરઘ દિન છોનિ નિત ॥

વિલસે વિલાસ નિસ દિન વિવિધ, રસસાગર યહ શિશિર રિત ॥

અર્થ. સાલમ પાક વિગેરે જાતજાતના હજારો પાક સ્વાદા; હમેશાં તેલનું મર્દન કરવું; જાતજાતની ઔષધીઓની સાથે અડદીયા લાડુ સ્વાદા; મોરેલું ત્રાંવું તથા પકાવેલો પારો સ્વાદો, માંસ વિગેરે ગરમા ગરમી પકાવેલા પદાર્થોનું ભોજન કરવું, ચંદ્રહાસ વિગેરે માદક રસનું પાન કરવું; કામને સ્તંભન કરી રાખે એવી ગોઝીઓ અને શરીરે તેજ રહે એવા અનેક ઉપાયો કરવા; સ્ત્રીને માન આપવું; નૃત્ય જોવું તથા ગાયન સાંભળવું એવાગેરે રસસાગર રાજકુમાર જેમાં રાત સ્થોટી અને દિવસ નાનો સોયછે એવી શિશીર ઋતુમાં જાતજાતના વિલાસથી ક્રીડા કરેછે. ॥ ૨૬ ॥

.. ॥ અથ વસંત ઋતુ વર્નન ॥ દોહા ॥

સ્વેત ત્રિચિત્રિત તન વસન , સકલ તંગ સિંગાર ॥

केसर चंदन कुमकुमा, करत वसंत विहार ॥ २७ ॥

अर्थ. सपेत अने केसरना छांटणांवालां जातजातनां कपडां पेहेरवां; तेमज मणी माणेक विगेरे सघळा नंगोथी जडेली शणगार धारण करवा; केसर चंदन अने कुमकुमां (गुलालथी भरिला लाखना दडा) विगेरे वसंतोपयोगी पदार्थोथी वसंत ऋतुमां विहार करेछे. ॥ २७ ॥

॥ अथ छप्पय ॥

जुवती नर कर जूथ, खुसीमहि फाग सु खेलही ॥

केसर जल पिचकारि, लिये अत्तर कर तेलहि ॥

गोद अबीर गुलाल, नडर इतरेतर नांखहि ॥

बोलत राग वसंत, भजें मुख गारिसु भाखहि ॥

बाजें मृदंग डफ बीन बहु, राजे सब लज्जा रहित ॥

बिलसे विलास निस दिन विविध, रससागर सु वसंत रित

अर्थ. स्त्री तथा पुरुषोनां टोळां भेळां करीने खुशीथी फाग खेलेछे; केसरना पाणीनी अने अत्तर तथा सुगंधी तेलनी पिचकारीओ भरी भरी परस्पर ताकीने नाखेछे; खोळामां राखेला अबील गुलालनी फांटो न डरतां एक बीजा उपर उडाडेछे; वसंत राग गाडने खुळे म्होडे फाग बोलेछे; मृदंग, डफ, बीणा विगेरे घणाएक वाजां वागी रह्यांछे; लाज विना फाग बोलेछे पण फागनी ऋतुने लीधे सघळां शोभेछे, एवीरीते वसंत ऋतुमां रससागर राजकुमार जातजातना विलासथी हमेशां क्रीडा करेछे. ॥ २८ ॥

॥ अथ गाहा ॥

कोक कला अनुमानं ॥ वर्तन भाव हाव सु विलासं ॥

षट् रुतु ऋत सु विहारं ॥ सोर प्रवीनसागरो लहरं ॥ २९ ॥

अर्थ. कोक शास्त्रना भेदथी चंद्रनी कळा प्रमाणे कामदेवनुं रेंठाण;
तथा हाव भावना विलासनुं वर्णन अने सागर कुमारे छए ऋतुमां करेलो
विहार, इत्यादि वृत्तांत युक्त प्रवीण सागरनी सोळमी लेहेर पूर्ण थइ. ॥१६॥
इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कोक कला भाव हाव षट ऋ-
तु विहारो नाम षोडशो लहरं ॥ १६ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां षोडश स्तरंगःस-
माप्तः. ॥ १६ ॥

अथ टिकाकारोक्त तरंग शिखाबंध. ॥ दोहा ॥
गायक भणे प्रवीण प्रति. ॥ राग रूप रस रंग. ॥
ताळ काळ शुभ सतरमो ॥ तेआ तवे तरंग. ॥ १७ ॥

॥ अथ गायन प्रसंग ॥ छंद चोपाइ ॥

शुभ जनपद पंजाव जहांहे ॥ पुर लाहुर मुलतान तहां-
हे ॥ गायन तहां अनंत रहावे ॥ सब संगीत रीत गृह
गावे ॥ मुख्य चातुकी कोकिला दोई ॥ सोर अठार वरष
चय सोई ॥ रंम्य स्वरूप लहन रस ग्रंथा ॥ जानन भेद
नायका पंथा ॥ राग रागनी रूप प्रवीना ॥ साज बजावन
मुरज सु बीना ॥ गूढ भेद जानन गुन गाथा ॥ काव्य न-
वीन करन समराथा ॥ वह गायन दिन एक विचारी ॥
जनपद सहल करनकी धारी ॥ १ ॥

अर्थ. जे भूमीमां नामीचो पंजाव देशछे ते भूमीमां लाहोर अने मु-
लतान ए वे प्रख्यात शेरछे, ते शेरमां अनेक गवैया अने गायन कर-

नारी अगणित नायकाओ रहेछे; ते सघळां संगीत शास्त्रनी रीत प्रमाणे
रागना घरमां गाइ जाणे एवांछे; तेमां पण मुख्यत्वेकरी चातुकी अने
कोकिला नामनी बे वारांगनाओ सरस गणायछे; तेमां एकनी सोळ
वर्षनी अने बीजीनी अठार वर्षनी उम्मरछे; ते घणी रूपवाळी अने मनो-
हर एटलुंज नहिं पण रसशास्त्रना ग्रंथोने समजनार, नायकाभेदना
मारगने जाणनार, राग अने रागणीओनां रूपने ओळखीने गावामां चतूर,
म्रदंग, मुरज, विष्ठा विगेरे वाजाना स्वर मेळवीने वजाववामां कुशळ;
गूढ भेद वाळां वाक्योनी गतिने जाणनार, नवीन कविता रचवामां समर्थ
एवी गायन करनारी ते नायकाओए एक दिवस विचारिने बीजा देशोमां
सेहेल करवानो निश्चय कर्यो. ॥ १ ॥

॥ दोहा ॥

कछू तास अरथ न कमी, दिय गुरुजन गृह भार ॥
गायन देशाटन चली, देखन राजदुहार ॥ २ ॥

अर्थ. तेओने कांइ द्रव्यनी कमी नथी तोपण घर तथा इसकामतनो
बीजो पोताना गुरुजन विगेरे दृष्टोने सोपीने फकत राजद्वार जोवा सारुज
परदेशनी मुसाफरीए चालीयुं. ॥ २ ॥

॥ छप्पय ॥

हय जोरित चकडोल, एक मंदोलिका सु बर ॥
पंच सुतर सामान, दश सु दासी सकटी सर ॥
असी साठ असवार, साठ पंचासक पायक ॥
नटवा अरु नायका, और दस बीसक गायक ॥
जेहर जराव अंबर जरी, विध विध वाजित संग लिय ॥
कोकिला चातुकी नाम जिहि, राज सहल गायन चलिय ॥ ३ ॥

અર્થ. ઘોડાથી જોડાણેલો એક રથ એક ડમદી પાલખી, સામાન ઉપા-
ડવાને પાંચ ડેંટ, દશ દાસીઓ, પાંચ ગાડી, સાઠ ઇશીક અસવાર,
પંચા સાઠ પ્યાદા, નટ નાયકાઓ અને વીજા દશવીજા ગવીયા, ઘાંઘર
લંઘર અને વીજાં જડાડ ધરેણાં તથા જરીના પોષાક સમેત જાતજાતનાં
વાજાં લઈ કોકિલા અને ચાતુકી નામની ગાયન કરનારી નાયકાઓ
રજવાડાની સેહેલ કરવા મુસાફરીએ ચાલી. ॥ ૩ ॥

॥ ચોપાઈ ॥

ચલત ત્વરિત કરિ મેઘા મનમેં ॥ કોડ ન ગાન કરત
તિય જનમેં ॥ રસન રીતિ નૃપ નરન કહાવત ॥ પર જનન
ગતિ કોડ ન પાવત ॥ યાતેં રાજ તિયન મહ ગાવેં ॥ તો
તહકીક સ્વર દિલ પાવેં ॥ અસ વિચારિ ચિત ચોકસ ભા-
રી ॥ ગાન તિયન મહિં કીજન ધારી ॥ ૪ ॥

અર્થ. રસ્તે ચાલતાં તુરત બુદ્ધિની સાથે મનમાં એવો વિચાર
કર્યો કે કોઈ પળ સ્ત્રીઓમાં ગાયન કરતું નથી સર્વ ગાયન કરના-
રીઓ રાજાઓનીજ રસ સંવંધી રીતભાત કહેછે; પળ જનનસ્થાનાની
ગતિને કોઈ પામતું નથી માટે રાજાઓની સ્ત્રીઓમાંજ આપણે ગાઈએ તો
જનનસ્થાનાની અંદરની રીતભાતને દિલમાં જાણીએ એવા વિચારથી ચિત્તમાં
ચોકસી કરીને તેઓએ સ્ત્રીઓમાંજ ગાયન કરવાની વાત મનમાં ધારી.
॥ ૪ ॥

॥ દોહા ॥

જાવે રાજદુહાર પ્રતિ, ગાવે વીચ જનન ॥
પાવે મોજ અદ્રષ્ટવત, ફુનિ ઉઠિ ચલેં વિહાન ॥ ૫ ॥

અર્થ. રાજદરવારમાં જાયછે અને જનનસ્થાનામાંજ ગાયછે કીસ-

મત પ્રમાણે મઢેલી મોજ લેઢને ફરીને ત્યાંથી ચાલી વીજી રાજધાની-
માં જાયછે. ॥ ૫ ॥

ફિરત આઢ ગુર્જર ધરા, પુરી મનંછા થાન ॥

સ્વાન પાન સામાન કિય, નીતપાલ રાજાન ॥ ૬ ॥

અર્થ. એમ ફરતે ફરતે ગુજરાતની ધરામાં મનંછાપુર નામના નગરમાં
આવી ત્યાંહાં નીતિપાલ રાજાએ સ્વાનપાનાદિ સામાન વિગેરેથી ઘણું
સન્માન કર્યું. ॥ ૬ ॥

॥ છંદ દોધક ॥

ગાયન થાન ઇકંત જમાયો ॥ સ્વાનહિ પાન સર્વે સુખ પાયો ॥
સાંઝ સુ રાજદુહાર સિધાઈ ॥ દ્વાર પ્રવેશન આયસ પાઈ ॥
જાય જન્માનહિમેં સિર નાઈ ॥ વીન શ્રદંગ મિલાય સુ ગાઈ ॥
ગાયન ભેદ સંગીત સુ લીનો ॥ ગાન પ્રમાન સર્વે તિય કીનો ॥
રોઝ પ્રવીનકલા ડર આઈ ॥ સાસન શ્રી મહારાજ મગાઈ ॥
રોઝ પ્રમાન ઇનામ જું દીનો ॥ ગાયનકો સુ ટિકાવહિં કીનો ७

અર્થ. ગાયન કરનારી કોકિલા તથા ચાતુકીએ એકાંત સ્થલે રહેવાનો
જમાવ કર્યો ત્યાંહાં સ્વાવા પિવાનું ઘણું સુખ પામીયું; સાંઝ પહોં એટલે રાજ-
દ્વારમાં આવીયું અને અંદર જવાની રજા લેઢને જન્માનસ્વાનામાં જઈ રાણી-
ઓને શિરનમાવ્યાં; પછી સારંગી અને શ્રદંગનો સ્વર મેલવીને ગાયન કરવા
લાગી; તેઓએ ગાયનમાં સંગીત શાસ્ત્રનો ભેદ લીધો તેથી સર્વ રાણીઓએ
તેઓનું ગાયન પ્રમાણ કર્યું; આવું ગાયન સાંભળવાથી કલાપ્રવીણના મન-
માં ખુશી ઉપજી આવી, તેથી મહારાજાની રજા મગાવીને ખુશી મુજબ
ઇનામ આપ્યું અને તે કોકિલા અને ચાતુકી નાયકાઓને ત્યાંહાં થોડા
દિવસ રહેવાનું ફરમાવ્યું. ॥ ૭ ॥

॥ दोहा ॥

नित प्रति राजकुमारि मिल, सुने जु गायन गान ॥

इक दिन कलाप्रवीन जूँ, बूझ्यो यहेँ बिधान ॥ ८ ॥

अर्थ. हमेशां राजकुमारीओ मळीने ते नायकाओनुं गायन सांभ-
लेछे; एम करतां एक दिवस कळाप्रवीणे आ प्रमाणे भेद पुछ्यो. ॥ ८ ॥

॥ अथ कलाप्रवीनोक्त छप्पय ॥

कहा सप्त सुर नाम, कौन अनुमान पिछानें ॥

कहा मुर्छना ग्राम, सुरसु केते मिलि जानें ॥

क्यों सु भये पट राग, कौन रागनीं राग प्रति ॥

कौन तास सुत सुता, रंग रूप सु कैसी गति ॥

सब मिल सुरूप केते प्रथक, केते ताल लगाइयें ॥

कोकिला चातुकी भिन्न करि, एते भेद बताइयें ॥ ९ ॥

अर्थ. साते स्वरोनां नाम शु अने ते केवा अनुमानथी ओळखा-
यछे? केटली मुर्छना अने केटलां ग्रामछे? केटला स्वरो एक बी-
जामां परस्पर मळेछे? छ राग केनाथी उत्पन्न थया अने दरेक राग प्रत्ये
केटली केटली रागणीओछे? तेओना केटला दीकरा अने केटली
दीकराओछे? तेमज तेओना रंग रूपनी केवी गतिछे? जुदां जुदां सघळां
मळीने केटलां रूपछे अने तेओने केटला ताल लगाडायछे हे! कोकिला
चातुकी, जुदां जुदां रीतथी एटला भेद बतावो? ॥ ९ ॥

अथ गायनोत्तर ॥ दोहा ॥

अहो प्रवीन संगीत दधि ॥ पैर न पावत पार ॥

जा बूझे सो मतियथा ॥ कहीं भेद विस्तार ॥ १० ॥

अर्थ. हे? कलाप्रवीण, संगीत शास्त्र समुद्र जेवुं गभीरछे तेथी तेना पारने कोइ तरिने पामतुं नथी; तोषण जे भेद पूछ्या ते हु म्हारी बुद्धि प्रमाणे विस्तारीने कहुंछुं. ॥ १० ॥

अथ स्वर नाम ॥ छंद चंद्रायणा ॥

षर्ज रिषभ गंधार सु मध्यम जानियें ॥ पंचम धैवत और निषाद बखानियें ॥ स रि ग म प ध नी सप्त सप्त सुर अंकहें ॥ तीन ग्राम मूर्छना बीस एकं कहें ॥ ११ ॥

अर्थ. षड्ज, ऋषभ, गांधार, मध्यम, पंचम, धैवत अने निषाद ए प्रमाणे स्वर जाणवा. सा री ग म प ध नी ए सात साते स्वरोना अंक (अक्षर) छे; त्रण ग्राम अने एकवीश मुर्छनाछे. ॥ ११ ॥

अथ ग्राम धामाभिधानं ॥ दोहा ॥

नाभि कंठ कपालिका ॥ यहें धाम निरधार ॥

यह अभिधान सु जानियें ॥ मंद मध्य अरु तार ॥ १२ ॥

अर्थ. नाभी, कंठ, कपाल ए त्रणे ग्रामनां अनुक्रमे स्थानकछे; अने ए त्रणे स्थळ मंद; मध्य अने तार एवा नामथी ओळखायछे. ॥ १२ ॥

अथ सप्तस्वर अनुमान भेद ॥ छप्पय ॥

विरहि वान सुर षर्ज, रिषभ चातुकी उचारन ॥

अंगुचार गंधार, मध्य कुरची कल धारन ॥

पंचम कोकिल शब्द, वाज धुनि धैवत जानें ॥

घन गर्जन सु निषाद, सप्त सुर भेद बखानें ॥

षट सुर फिरंत पंडव वहें, पंच सु ओडव धारियें ॥

स्वर सप्त सोय पूरन कहे, रागन धाम विचारियें ॥ १३ ॥

અર્થ. મોરની વાણી સરસ્વો પડ્જનો, વાપૈયાના ઉચ્ચાર જેવો રુપભનો, વકરાના ઉચ્ચાર જેવો ગાંધારનો કુરચોના (કૌચ પક્ષી) ઉચ્ચાર જેવો મધ્યમનો, કોયલના શદ્ધ જેવો પંચમનો, ઘોડાના અવાજ જેવો ધૈવતનો અને મેઘની ગર્જના જેવો નિપાદનો ઉચ્ચારછે. જે ગાયનમાં છ સ્વરો ફરે તેને સ્વાડવ કહેછે; પાંચ સ્વરો આવે તેને ઓડવ કહેછે; ને જેમાં સાત સ્વરો આવીજાય તેને પૂર્ણ કહેછે; એવીરીતે સાત સ્વરનો વિચારછે. હવે રાગની જન્મ ભૂમીનો વિચાર કહીએ છણ. ॥ ૧૩ ॥

॥ અથ પટ રાગોત્પત્તિભેદ ॥ છપ્પય ॥

ભૈરોં હરતેં ભયો, માલકોસહ વિષ્ણૂ મુખ ॥
 બ્રહ્મ ગાત હિંડોલ, હુવો દીપક દિનમનિ રુપ ॥
 શેષહુતેં શ્રીરાગ, મેઘ ગાજત અકાસ હુવ ॥
 એક એક પ્રતિ રાગ, પંચ રાગનીં પ્રગટ ભુવ ॥
 સુત પંચ પંચ પ્રતિ રાગનીં, પંચ પંચ પુત્રી કહેં ॥
 વિસ્તાર વઢ્યો સંવંધસેં, ત્રીન લોક ફેલ્યો વહેં ॥ ૧૪ ॥

અર્થ. ભૈરવ રાગ મહાદેવજીથી, માલકોશ વિષ્ણુનાં મુખથી, હિંડોર મન્માના ગુરિમાંથી દીપક સૂર્યના તેજથી, શ્રી શેષથી અને મહાર આકાશમાં ગાજતા મેઘથી થયો. હવે એકેકા રાગને પાંચ પાંચ રાગણી (સ્ત્રી) પ્રગટછે; તેમજ પ્રત્યેક રાગણીને પાંચ પાંચ પુત્ર અને પાંચ પાંચ પુત્રી કહેલાંછે તેઓના પરસ્પરના સંવંધને લીધે છટલો વધો વિસ્તાર વધીગયો કે જે ત્રણે લોકમાં ફેલાઈ ગયો. ॥ ૧૪ ॥

॥ દોહા ॥

વળતે રુપ સર્વીનકે, તવી વહુત વિસ્તાર ॥
 કહેં પ્રવીન પટ રાગકે, રાગાનિ યુક્ત ઉદાર ॥ ૧૫ ॥

अर्थ. आ सघळा रागना परीवारुं वर्णन करीएतो ग्रंथनो घणोक विस्तार वधी जाय माटे हे? कलाप्रवीण रागणीओ समेत फकत छ रागनोज विस्तार कहीए छए. ॥ १५ ॥

अथ श्री भैरव पंच रागनी नाम भेद ॥ चोपाइ ॥

१ राग भैरवी नारी ॥ बैरारी माधवी बिचारी ॥

मधू बंगाली सु कहावे ॥ यहे रीत संगीत बतावे ॥ १६ ॥

अर्थ. भैरव रागने पांच स्त्रीओछे; ते आ प्रमाणे भैरवी, बेराडी, माधवी, सिंधु अने बंगाली कहेवायछे एम संगीत शास्त्रमा जणावेछे. ॥ १६ ॥

अथ भैरवादि रागनी स्वरूप सिंगार भेद ॥ छंद पदनील ॥
शंकर सो जु सरूप हिमंकर भाल दहे ॥ अंबक तीन जटा
मधि देवधुनी सु बहे ॥ अंबर सेत अही भुज मुंडन माल
गरे ॥ भैरव आसन सिद्ध मृगं तुचपें जु करें ॥ सोहत गौ-
र सरूप सुपेत सु पाट लसें ॥ श्वेत उढोन उरोजन कंचु-
कि लाल कसें ॥ चंपककी उर माल बजावत ताल करं ॥
भैरवि शंकर थान उचारत बानि हरं ॥ कंचन कंकन पा-
न सु कंचुकि श्वेत हिये ॥ नागनिके छवि केस सु अंग वि-
खेर दिये ॥ देव प्रसूनन गुच्छ सु रीझ धर्यो श्रवने ॥ चाह-
तहे पिय संग विरारिय सो बरने ॥ अंजित नैन परीभृत
बेन सु हेम तना ॥ पीत निचोल पिया मुख चुंवतहे ललना
॥ कंठ भुजा धरि रीझतहें छिन मध्य हसे ॥ ए मधुमाध-
वि साम समीप सदा बिलसे ॥ अंबर आरुन रूप विसाल

ત્રિશૂલ લિયે ॥ પૂજતહે શિવ થાન સ્વરી કર કંજ કીયે ॥
 ક્રોધ ભરી મનમેં વિરહાનલ અંગ દહેં ॥ હેરતહે પતિ પંથ
 સુ સિંધવિ તાસ કહેં ॥ ભાલ દિયે મૃગસાર વિભૂત સુ
 અંગ ધરેં ॥ શીશ જટા શુભ મૂરતિ લીન ત્રિશૂલ કરેં ॥
 કેસર રંગ ઉઢોન સુ મંદહિં મંદ હસે ॥ એહ બંગાલનિ ^{સાતિ}
 લ સદા વન કુંજ વસે ॥ ૧૭ ॥ ^{હવે}

અર્થ. જેનું શંકરના જેવું સ્વરૂપછે; કપાળમાં ચંદ્ર ધારણ કર્યોછે
 વળ નેવછે; જટામાંથી ગંગા વેહેછે; ધોઢાં વસ્ત્ર પેહેરેલાંછે; ભુજાએ
 સર્પ અને ગઢામાં મુંડ માઢા ધારણ કરેલીછે એવી ભૈરવ રાગ મૃગચર્મ
 ઉપર સિદ્ધાસન કરીને રહ્યોછે. હવે જેનું ગોરું સ્વરૂપ ઘણું શોભેછે; સપેત
 વસ્ત્ર પેહેરેલાંછે; તેમજ સપેત ઓઢળી ઓઢીછે; સ્તન ઉપર લાલ રંગની
 કંચુકી કસેલીછે; ગઢામાં ચંપાના ફૂલનો હાર પેહેરેલોછે અને હાથથી
 તાલ વજાવેછે એવી ભૈરવી નામની રાગળી શંકરના મંદિરમાં હૈહર એવી
 વાળીથી ગાન કરેછે. સોનાનાં કંકણ હાથમાં પેહેરેલાંછે; સપેત રેશમની
 કંચુકી પેહેરીછે; નાગળના સરસ્વા લાંવા કેશ છુટા કરીને શરીરના ઉ-
 પર ઢવરાવેલાછે; પારી જાતકના ફૂલના ગુચ્છા સુશીથી કાનમાં
 ધરેલાછે અને પોતાના પ્રાણ પ્રિયના સંગને ચાહેછે એવી વેરાડી નામની
 રાગળી વર્ણવેલીછે. કાજલથી આંખો આંઝીછે; કોયલના જેવાં મધુર
 વચન વોલેછે; સોના જેવું, કોમલ અને કાંન્તિવાળું અંગછે; પીઢાં વસ્ત્ર
 પેહેર્યોછે; પોતાના પતિના મુખનું ચુંવન કરેછે; અને કંઠમાં હાથ ધરી
 સુશી થડને ઘડાવે ઘડીવે હસેછે એવી મધુમાધવી નામની રાગળી પોતાના
 સ્વામી પાસેજ નિરંતર વિલાસ કરેછે. લાલ રંગનાં વસ્ત્ર પેહેરેલાંછે;
 વસ્ત્રાપના લાયક જેનું રૂપછે; મ્હોટું ત્રિશૂલ હાથમાં લીધુંછે; મહાદેવના
 મંદિરનાં ઉપી ઉપી કમલ જેવા હાથ પસારીને પૂજા કરેછે; મનમાં

क्रोध करी पोताना प्रियना वियोगनी अग्निथी अंगने बाळेछे अने
वारंवार पोताना पतिनी राह जुवेछे तेने सिंधवी नामनी रागणी कहेछे.
कपाळमां कस्तुरीनुं तीलक करीने अंगे भस्म लगावेलछे; मस्तक उपर
रहेली जटानेलीधे जेनी अजाएव खुबसुरती दीसेछे; हाथमां त्रिशूल
धीधेलुंछे अने केसरी रंगनी ओढणी ओढीने धीमे धीमे हसेछे एवी
गाली नामनी रागणी बाळस्वरूपथी हमेशां वनना लता मंडपमां
वसेछे. ॥ १७ ॥

॥ अथ श्री मालकोस पंच रागनी नाम ॥ चोपाइ ॥
मालकोसहूकी यह बाला ॥ टोडी गोडी रूप रसाला ॥
फुनि गुनकालि खंभायति नारी ॥ कुकुभ युक्त पांचों हि-
तकारी ॥ १८ ॥

अर्थ मालकोश रागनी अति सुंदर रूपवाळी पांच स्त्रीओ आ प्रमा-
णेछे टोडी, गोडी, गुनकली, खंभाती, अने कुकुभ आ पांच रागणीओ
मालकोश रागनी कल्याण कारी स्त्रीयोछे. ॥ १८ ॥

॥ अथ मालकोसाद्य रागनी स्वरूप श्रृंगार भेद ॥ छंद चानर ॥
सेत बास धारितं सुरूप साम रंगहे ॥ सीप सून कंठ हार
बार जूथ संगहे ॥ शीश चूड पानमें छरी सु बास धारितं ॥
चातुरी बिलास मालकोस सो विचारितं ॥ कंज नेन की
जितं कटाछ कुंजमें खरी ॥ सेत सारि साम कंचुकी सु वा-
नि माधुरी ॥ खोरहें कपूर बीन नाद एन रीझही ॥ काम
रंग अंग भीन टोडि रागनी कही ॥ कोकिला सु वा-
नि वाम सांम अंगियां हिये ॥ पान नाद अंन सोर श्रॉन
तीरपें कीये ॥ सेत बास चंद्रिका उजास आस्य जानियें ॥

વાગમેં વિરાજ વાલ ગોરિકા વસ્વાનિયેં ॥ વાસહે મલીન
 દીરઘં ઉસાસ ઢારિતં ॥ છીન અંગ નૈન નીર અંગિયાં
 ભિગારિતં ॥ વાર સ્ખોલિ વૈઠિતં કદંબ શીશ ઢારિહેં ॥ એહ-
 રીત જાનિયેં ગુનંકલી સું નારિહેં ॥ નૈન એનકે સમાન
 કોકિલા સુ વાનહેં ॥ ચાતુરી ભરી જુ ભેદ ભાષિતં સુ તૌન-
 હે ॥ સોહિતં કસૂવ વાસ હંસકી ગ્રહેં ગતી ॥ ચંદ્ર આનનં
 પ્રકાશ સોયહે સ્વૈભાયતી ॥ કંતકે વિલાસસેં ઉજાગરંગ
 નેનમેં ॥ તૂટ હાર વાર છૂટ તૂતરંત બેનમેં ॥ કંચુકી દરાર
 સ્વાઈ વાંહકી વલેં છની ॥ એંડ ભાર અંગ મોરિતં કુકુભ-
 રાગની ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. સપેત કપડાં પેહેરેલાંછે; ઘણો સ્વરૂપવાન; જેના શરીરનો રંગ
 ડ્યામછે; કંઠમાં મોતીના હાર પેહેરેલાંછે. અને નાયકાનું ટોલું સાથેછે;
 માથે મુગટ અને હાથમાં સુગંધી ફૂલની ગુંથેલી છડી ધરેલીછે; વિલાસ
 કરવામાં ઘણોજ ચતુર એવો માલકોશ રાગ કહેલોછે. કમલ જેવા નેત્ર-
 થી કટાક્ષ કરતી લતા મંડપમાં ઉભીછે; સપેત સાડી ઓઢેલીછે અને
 કાઢા રંગનો કંચુકી પેહેરીછે; ઘણાંજ મધુર વચન વોલેછે; કપુરનો સુગંધી
 લેપ અંગે લગાવેલોછે અને વીણાના અવાજથી હરણોને રીઝાવેછે; અંગમાં
 ઉપજેલા કામના રંગથી ભીંજાણી ટોડી નામની રાગણી કહીછે.
 જેની કોયલના જેવી મધુર વાણીછે અને ડ્યામ રંગની કંચુકી ઊર ઉપર
 કમેલોછે; હાથમાં નાદ નામનું વાજિત્ર લીધેલુંછે અને આંવાના મ્હોરના
 શુભલા કાન ઉપર લટકાવેલાંછે; સપેત વસ્ત્ર પેહેરેલાંછે; ચંદ્ર કાંતિના
 ઉજાસ જેવુંજેનું મ્હોડું ઝલકેછે; એવી વાગમાં વીરાજેલી વાઙરૂપ ગોડી
 નામની રાગણી વસ્ત્રાણીને કહીછે. જેણે મેલાં વસ્ત્ર પેહેર્યાંછે લાંબા અને ડંઢા

नीसासा नाखेछे; विरहनी आगथी जेनुं अंग घणुं दुबलुं थड़गयुंछे; नेत्रमांथी झरेला आंसुनी धाराथी कंचुकी भीजावेलीछे अने वाळ छुटा राखीने वे-
ठेलीछे; जेना उपर कदंब वृक्षनी डाळ झुकी रहीछे; एवी रीतथी गुनकली
नामनी रागणी जाणवी जेनां नेत्र मृगनां जेवां अने कोयलना जे-
वी वाणीछे; चतुराइथी भरपूर जे भेद भरेलां मधुर तान बोलेछे अने
अंगमां कसुंवी वस्त्र शोभेछे; हंसना जेवी चालवानी गतिछे अने पूरण
चंद्रना जेवी जेना म्होढानो प्रकाशछे एवा लक्षणवाळी खंभाती नामनी
रागणी छे. आखी रात पोताना स्वामीसाथे विलास करवाथी उजाग-
रानो रंग जेनी आंखमां खीली रह्योछे, हार तुटी गयोछे, केश छूटा
थड़ गयाछे, वचन बोलतां तोतळायछे, हाथनी चुडीयो चटकी गइछे
जेनी कंचुकी फाटी गइछे, ने आळसने लीधे एडी उपर भार दइने अं-
ग मरोडेछे ते ककुभ नामनी रागणीछे. ॥ १९ ॥

अथ हिंडोर पंच रागनी नाम भेद ॥ चोपाइ ॥

रामकली देसाख सु बामा ॥ ललिता अरु विलावली ना
मा ॥ पटमंजरी पंचमीं नारी ॥ ए हिंडोरकि आग्या कारी
॥ २० ॥

अर्थ. रामकली, देशाख, ललिता, विलावली, पटमंजरी ए पांच
रागणीओ हिंडोर रागनी आज्ञाकारी स्त्रीयोछे. ॥ २० ॥

॥ अथ हिंडोराद्य रागनी स्वरूप शृंगार भेद ॥

॥ छंद चर्चरी ॥

सीसपें मनि मुक्त सोहित पीत वास सु हावही ॥ अंग हेम
अनंग उपमा मंद मंद सु गावही ॥ हाटकी हिंडोरना
परि नारि देत सु झोलहें ॥ अंग अंग सिंगार साजित

गग यह हिंडोलहे ॥ नील अंग दुकूल दीपत पीत रं-
 ग सु अंगहे ॥ एनसार सु भाल चर्चित जटित भूषन
 नंगहे ॥ सामको मन मोहि लीजत हाव भाव सु गायकें ॥
 रागनी यह परखि लीजें रामकलिय बनायकें ॥ मूरती
 सु प्रचंड मोहन वीर रसमय बालिका ॥ साम चीर सनेह
 पतिमें हार हिय मनि मालिका ॥ आनितें पति जान
 न दहत मधुर बानीं भापहे ॥ अंग अंग अनंग प्र-
 चटित रागनीं देसाखहे ॥ गौर अंग पुहूप गुननीं सज-
 त जोर सिंगारहे ॥ ज्जीन वास दमक दामनि सुख
 सुधाकर सारहे ॥ कंज नेनन अंजि काजर अधुर वीर ब-
 खानियें ॥ हास युक्त विलास हेरत ललित रागनि ज्ञानि-
 यें ॥ आप वन संकेत राजित राह देखत मितकी ॥ लाल
 चीर सु नील कंचुकि देह दामन क्रंतकी ॥ साज अंग
 विंगार आभन ध्यान वह लागी रहें ॥ मेन व्यापित अंग
 अकुलित विलावल तासैं कहें ॥ फूल माला मृगाजि उरमें
 बिरह व्यापित अंगमें ॥ प्री विजोग विहाल सेजन रैन दिन
 यह रंगमें ॥ खान पानन बसन भूषन नां सुहावें सहचरी ॥
 छान होत छिनां छिनां प्रति रागनी पटमंजरी ॥ २१ ॥

अर्थ. जेना मस्तक उपर मणीथी जडेलो मुगट शोभेछे; पीलां वस्त्र
 पहिनेछे; अंगनी सोना जेवां कानिछे ने जेने कामदेवनी उपमा देवा-
 मते; पीते पीते नायन करेछे; पीते सोनाना हींडोला साथे वीराजेलोछे
 अंग देवी सोओ प्रेमथी झुलावेछे ने जेणें अंगे अंगमां शणगार सजेलाछे

એવા લક્ષણવાળો હિંડોલ નામનો રાગ છે. જેને લીલા રંગનો પોષાક
 પેહેર્યો છે; ને જેનું સોના જેવું પીઠું શરીર છે; કપાળમાં કસ્તુરીનું તિલક
 કરેલું છે, અમુલ્ય નંગથી જડેલાં ઘરેણાં પેહેર્યો છે; હાવ ભાવ અને ગાય-
 ન કરીને પોતાના પતિના મનને મોહ ઉપજાવો હરી લે છે એવા લક્ષણ-
 થી રામકલી રાગણી પુર્વક પરચી લેવી. જેની આકૃતી અતિ પ્રચંડ
 છતાં ઘણી શોભે છે; વીર રસથી ભરપૂર વાળ સ્વરૂપે છે; શ્યામ રંગનું ચી-
 ર પેહેરેલું છે; પોતાના પ્રાણપતિની સાથે ઘણોજ સ્નેહ છે; કંઠમાં મ-
 ણી અને માળેકથી જડેલા હાર પેહેર્યો છે; વીજી કોડ નાયકા પાસે
 પોતાના પતિને જવા દેતી નથી; મધુર વાણી વોલે છે; અંગે અંગમાં
 કામનો રંગ પ્રગટ દેખાય છે એવા લક્ષણવાળી દેશાશ્વ નામની રાગણી
 છે. જેનું ગોરું અંગ છે અને પોયણીના ફૂલની માળા પેહેરેલી છે; સોઢે
 શણગાર સજેલા છે; પેહેરેલાં ક્ષીણાં વારીક વસ્ત્રની અંદર જાણે વિજળી
 ચમકતી હોયને એવી દીસે છે; અમૃતને ધારણ કરનારા ચંદ્રના જેવું જેનું
 શોભીત મુખ છે; કમળના સરચી નમણી આંખોમાં વારીક કાજલ
 આંજ્યું છે; જેના વીંવ (ઘોલા) જેવા લાલ હોઠ વચાળવા લાયક છે; જરા
 હસિને વિલાસથી જુવે છે એ લક્ષણથી લલિત નામની રાગણી જાણવી.
 પોતે વનની ઘાટી લતામાં સંકેત સ્થલે રહીને પોતાના પ્રિય મિત્રની
 રાહ જોતી બેઠેલી છે; લાલ ચીર અને લીલારંગની કંચુકી પેહેરેલી છે;
 જેના અંગની કાંતિ વીજળીના જેવી ચમકતી છે; શરીરે શૃંગારની રીત
 પ્રમાણે ઘરેણાં પેહેરીને જે પોતાના પ્રિય પતિનાજ ધ્યાનમાં લાગી રહે છે;
 કામ વ્યાપવાથી જેનું અંગ અકલાઈ ગયું છે તેને વિલાવલ નામની રાગણી
 કહે છે. જેને હૃદયમાં કરમાઈ ગયેલી ફૂલની માળા ધારણ કરી છે; શરીરે
 વિરહ વ્યાપેલો છે; પ્રિય મિત્રના વિયોગને લીધે પલંગમાં બેહાલ થઈને
 પડી રહે છે; ચેન પડતું નથી અને રાત દિવસ વિયોગના રંગમાંજ દિલગીર
 રહે છે; સ્વાવું, પીવું તથા લુગડાં, ઘરેણાં તેમજ દાસીઓ પણ ગનતી નથી;

क्षण क्षणमां अंगे दूबळी थती जायछे; एवा लक्षणवाळी पटमंजरी
नामनी रागणीछे. ॥ २१ ॥

॥ अथ दीपक पंच रागनी नाम भेद ॥ चोपाई ॥

देसी ओर कमोद कहावें, नट केदार दार गुन गावें ॥
बहुरि कांनरा रूप विसाला, यहे पंच दीपककी बाला २२

अर्थ. देशी, कमोद, नट, केदार अने कानरा ए पांच रागणीयो
दीपक रागनी स्त्रीओछे. ॥ २२ ॥

॥ अथ दीपकाद्य रागनी स्वरूप शृंगार भेद ॥

॥ छंद हारक ॥

सोहत गज पीठ परन आवृत गन कामनी ॥ आरुन तन
लाल वसन माल मुकतकी बनी ॥ बेस सुभग केस खुलित
गावत सुभ वानिये ॥ कुंजन मधि गुंज मधुप दीपक यह
जानिये ॥ नील वसन गौर सुतन सोवत पतिपे खरी ॥
आभ्रन तन पानि विजन चाह रमनकी भरी ॥ रूप रसिक
गावन पिक प्रीतम मन मोहनी ॥ जोवन सत रीझत चित
देसि कहत रागनी ॥ कुंदन तन सारि अरुन सेत वरन
कंचुकी ॥ कूजन पिक गुंजन मधु कुंजन वनमें झुकी ॥ काम
दहत मित चहत शोच रहतहे घनी ॥ व्याकुल मित राह
लखित कैयत सु कुमोदनी ॥ प्रि मनहर चित चतुर केसर
वर अंगहे ॥ हंस गमन भूपन तन चैल अरुन रंगहे ॥
पीठ दुरद पानि धरत जूथ सखिनके लहे ॥ नाटिक गति
साधित नित रागनि नट सो कहें ॥ गंग जटन कूह लटन

ભેલ સુ મુનિ ધારિતં ॥ રૂપ સુભગ પંકજ દ્રગ એ ઉપવિત
 ઢારિતં ॥ ભૂતિ ચઢિત ગ્યાન ગઢિત મંત્ર પઢિત સારહેં ॥
 કાનન મધિ આનન શશિ સોહિત સુ કિદારહેં ॥ શામ વ-
 રન રિષ્ટ કરન સેત વસન સોહિતં ॥ રૂપ રદન વામ ધરન
 અંબરમણિ પૂજિતં ॥ સ્વર મલય ભાલ રચિત માલ સુમત
 કેહરા ॥ આંગન મધિ સ્વરી લસિત લલન હસિત કાનરા
 ॥ ૨૩ ॥

અર્થ. હાથોની પીઠ ઉપર વેઠો શોભેછે; સ્ત્રીઓના જુથ્થથી વિંટાળ-
 લોછે જેનું અંગ રાતુંછે તે લાલ કપડાં પહેર્યાંછે; કંઠમાં મોતીની માઢા
 પહેરીછે; સરસ પોષાક પહેરીને કેશ ખુલા રાખેલાછે અને મધુર વાણોથી
 ગાયન કરેછે તે જાણે કુંજ મંડપમાં ભમરો ગુંજારવ કરતો હોયને! એવા
 લક્ષણવાળો દીપક રાગ જાણવો. લીલાં વસ્ત્ર પહેરીને ગોરા અંગવાળી
 સુતેલા પતિની આગળ ઉભેલીછે; અંગમાં ઘરેણાં પહેર્યાંછે અને હાથમાં
 વીંજણો લીધેલોછે; પોતાના પ્રિય પતિ સાથે રમણ કરવાની ચાહનાથી
 ભરપૂરછે; રૂપમાં વચ્ચાળવા લાયક, રસને જાણનારી, કોયલના જેવા
 મધુર અવાજથી ગાયન કરનારી, પતિના મનને મોહ ઉપજાવનારી, જુવા-
 નીથી છકેલી, પ્રસન્ન ચિત્તવાળી દેશી નામની રાગણી કહીછે. જેનું સોના
 સરખું કાન્તિવાળું શરીરછે; લાલ સાડી અને સપેત કંચુકી પહેરીછે; કોય-
 લના સરખા મધુર અવાજથી ભમરાની પેઠે ગુંજારવ કરતી લતા મંડપમાં
 ઝુકી રહીછે; કામના તાપથી મિત્રને ચાહતી; ઘણી શોકાતુર થઈ બ્યા-
 કુલ મનથી મિત્રની રાહ જુવેછે એવા લક્ષણવાળી કુમોદની નામની રા-
 ગણીછે. પ્રિયના મનને હરનારી, ચિત્તમાં ચતુર, જેનું કેસર જેવું સરસ
 અંગછે; જેની હંસના જેવી ચાલવાની ગતિછે; જાતજાતનાં ઘરેણાં અને
 લાલ વસ્ત્ર પહેર્યાંછે; હાથોની પીઠ ઉપર હાથ ધરેલોછે; સ્ત્રીઓનાં ટોળાં

साये लीधेलांछे; हमेशां नाटकनी विधाने साधेछे तेने नट नामनी रागणी
 कहेछे. जेणे जटामां गंगा धारण करीछे; अंग उपर बांकी लटो लटकी
 रहीछे; मुनीना जेवो वेष धर्योछे; सुंदर रूप अने कमळना जेवी आंख्योछे;
 सर्पना जनोड पेहेरीछे; अंगे विभूती लगावीछे; ज्ञानमां गर्क थड़ सारा मं-
 त्रोनो उच्चार करेछे; वनमां शोभती; चंद्र मुखी ते केदार नामनी राग
 णीछे. जेनो श्याम वर्णछे; हाथमां खड्ग धर्युंछे, पेहेरेलां सफेत वस्त्र
 शोभेछे; डावा हाथमां हाथीनो दात राखेलोछे अने सूर्यनारायणनी
 पूजा करेछे; कपाळमां मलयागिरी चंदननुं तिलक कर्युंछे; फूल तथा
 केवडानी माळा कंठमां पेहेरीछे; आंगणामां उभी रहीने शोभाने लीधे
 विलासथी धीमे धीमे हसेछे ते कानरा नामनी रागणीछे. ॥ २३ ॥

॥ अथ श्रीराग पंचरागनी भेद ॥ चोपाई ॥

मालसरी मारु शुभ नामा ॥ धन्यासरी वसंत सु बामा ॥
 आसावरी युक्त यह जानी ॥ श्री रागके पंच मनमानी
 ॥ २४ ॥

अर्थ. मालसरी, मारु, धन्याश्री, वसंत आशावरी ए पांच रागणी
 ओ श्री रागनी मन गमती स्वीयोछे. ॥ २४ ॥

॥ अथ श्रीरागाद्य पंचरागनी स्वरूप शृंगार भेद ॥

॥ छंद नाराच ॥

मनोजके समान रूप वीन लीन पानहैं ॥ फटीक माल
 कंठ धार माधुरी सु बानहैं ॥ सरोज एक पानमें संगीत
 भेद गावहीं ॥ विराजमान कुंज बीच श्रीय सो कहावहीं ॥
 रमाल वृच्छ छौहमें रहंत बैठ बालिका ॥ अनूप रूप पा-
 निले धरंत पान आलिका ॥ अरून वास ओर पीत रंग

અંગિયા રહેં ॥ વિછોહ કંતપેં હસંત માલશ્રી વહેં કહેં ॥
 વિરાજિતં સંકેત ઠોર સારિયં લસેં જરી ॥ ધરે પ્રસૂન ભૂ-
 ષનં અનંગ રંગસેં ભરી ॥ સખી લખંત રીઝ રીઝ ઘુંવનં કિ-
 યો વહેં ॥ સુ વાસ સાજિતં કિતે સુ મારુ રાગની કહેં ॥ વિ-
 જોગ મિંત લીન છીન છીન અંગ વૈંહગહી ॥ ડસાસ લેત
 આપ અંસુઆનકી ધુની વહી ॥ વિરાજ મોરશ્રી તરેં વિ-
 લાસ આસકી ભરી ॥ ન કોડ એક આપહી ઉદાનમેં ધની
 સરી ॥ મધૂપ ગુંજ આસપાસ સામ અંગ સોહિતં ॥ મયૂર પિ-
 ચ્છ અંબ મોર પાનિ મિંત મોહિતં ॥ વિલાસ હાવ ભાવકે હુ-
 લાસ ચિંત ચાહનીં ॥ સુપેત વાસ કાસમીર સ્વોરિ સો વસંત-
 નીં ॥ વિરાજ વાગ વૃચ્છ છાંહ સામહી સરીરહેં ॥ લપેટ
 અંગ નાગની સુપેત રંગ ચીરહેં ॥ પ્રસૂન હાર ધારિતં પટીર
 માલમેં ભરી ॥ સુરંજ કુંજ આસપાસ રાગનીં અસાવરી ॥૨૬

અર્થ. કામદેવના સરંખું જેનું રૂપછે, ને એક હાથમાં વીણા લીધેલીછે,
 સ્ફાટિક મળીની માઠા કંઠમાં પેહેરેલીછે, જેની મધુર વાણીછે, એક
 હાથમાં કમલનું ફૂલ રાખીને સંગીત શાસ્ત્રના ભેદથી ગાયન કરેછે, એવો
 કુંજ મંડપમાં વીરાજેલો શ્રીરાગ કહ્યોછે. જે વાળા આંવાની છાયાં તલે
 વેઠી રહેછે, અનોપમ રૂપવાળી, જેણે સખીના હાથ ઉપર પોતાનો હાથ
 લટકે રાખ્યોછે, રાતાં વસ્ત્ર અને પીઢા રંગની કચુંકી પેહેરીછે, પતિનો વિ-
 યોગછે તોપણ હસ્યા કરેછે તેને માલશ્રી નામની રાગણી કહેછે. જે સંકે-
 ત સ્થળે વેઠેલીછે, ને જેને પેહેરેલી રંગીન જરીની સાડી ઘણી ઓપેછે, ફૂ-
 લનાં ઘરેણાં ધારણ કર્યાંછે; કામના રંગમાં ભરપૂર થયેલી રીઝી રીઝીને
 સખીને જુવેછે અને ઘુંવન કરવાને ચાહેછે, ને જેણે કેટલાંક રંગ વે રંગી

કપડાં સજેલાં છે તેને મારુ રાગણી કહે છે. જે મિત્રના વિયોગને લીધે અંગે
 અતી દુઃખથી થઈ ગઈ છે અને વઢી મોટા નીસાસા મુકે છે, તેને લીધે પોતાની
 આંખોમાંથી તો આંસુની નદી વહે છે, વિલાસ કરવાની આશાથી ભરપૂર થયે-
 લી મોરશ્રીના ઝાડ તલે વીરાજેલી છે, જેમાં કોઈપણ માણસ નથી એવા વગી-
 ચામાં એક પોતે વેટેલી છે તે ધન્યાશ્રી નામની રાગણી છે. જેની આસપાસ
 ચોતરફ ભમરા ગુંજારવ કરે છે તેમજ જેનું શ્યામ અંગ ઘણું જ શોભે છે; હા-
 થમાં મોરનાં પીંછાં અને આંવાના મોરના ગુચ્છા ધરેલા છે, પોતાના પ્રિય મિ-
 ત્રને મોહ ઉપજાવનારી, હાવ ભાવના વિલાસની ગસ્મતના હુલાસને મનમાં
 ચાહતી, જેણે સપેત કપડાં પહેરેલાં છે અને અંગે કેસરના ચંદનનો લેપ
 કર્યો છે, એવી વંસતની નામની રાગણી જાણવી. જે વગીચામાં ઝાડની છાંયા
 તલે વીરાજેલી છે, ને જેનું શ્યામ શરીર છે તેમજ અંગે નાગણી લપેટીને સપેત
 રંગનું ચીર પહેરેલું છે, ફૂલના હાર ધારણ કર્યો છે, કપાળમાં મઠયાગિરી
 ચંદનની અર્ચા કરી છે, જેની આસપાસ સ્વીલેલા કુંજ મંડપના સુગંધો
 રજકળો વેહેતી રહ્યાં છે તે આશાવરી નામની રાગણી છે. ॥ ૨૪ ॥

અથ મેઘ રાગ પંચ રાગની નામ ભેદ ॥ ચોપાઈ ॥

ટંક મલાર ગૂજરી નારી ॥ ફુનિ ભૂપાલી અતિ હિતકારી ॥
 દેસકાર જુત પંચ મનાઈ ॥ મેઘ રાગહૂકે મન ભાઈ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ. ટંક, મલાર, ગુર્જરી, ભૂપાલી, અને દેશકાર એ પાંચ રાગણી
 મેઘ રાગની મન ગમતી સ્ત્રીઓ છે. ॥ ૨૫ ॥

અથ મેઘાદ્ય રાગની સ્વરૂપ શૃંગાર ભેદ ॥ છંદ મનહંસ ॥

ધરિ છત્ર રાજત વીર મંડલ સાજહીં ॥ વિપુ પીત સામ
 મુગ્ધારવિંદ વિરાજહીં ॥ સિર ચૂડ પાનિ ક્રપાન સ્વોલતહીં
 રહેં ॥ મહા વીર વાહુ વલિષ્ઠ મેઘ વહે કહેં ॥ વિચુરંત પ્રી-

तम अंग बिलखी बालहें ॥ रचि पोप सेज उसास लेत
बिसालहें ॥ अनि बाल देखत नीठ बोल लहंतहें ॥ नव
रंग धरित दुकूल टंक कहंतहें ॥ मग नेन कोकिल बेन गौर
सु रंगहें ॥ भरि नेन बिलखित बाल बिछुरत संगहें ॥ तनु
छनि बास मलीन बीन सु धारहें ॥ निज मितकी करमाल
सोय मलारहें ॥ दस दोय आभ्रन अंग सोर सिंगारहें ॥
तनु कंचुकी छवि पीत आरुन सारहें ॥ पर सेज बिलखि-
त बाम छनि कटी खरी ॥ कर ताल गांन रसाल बाल सु
गूजरी ॥ सित बास सेत सिंगार आनन चंदहें ॥ तनु गौर
माधवि खोर उर आनंदहें ॥ निज मित कारन पानि पो-
पन मालिहें ॥ निरखंत राह सुनाह यह भूपालिहें ॥ तन
हेम रंग रसाल मोतिन हारहें ॥ मुख चंदकी अनुहार चित
सिंगारहें ॥ किय खोर चंदन भाल मंद सु हासनि ॥ यह
देसकार कहंत कंत विलासनी ॥ २७ ॥

अर्थ. जेने माथे धरेलुं छत्र शोभी रह्युछे अने जे शूरवीरानी सभा भ-
रीने तेमां वेठेलोछे, जेनुं पीळुं शरीर अने शाम मुखारविंद घणुंज
शोभेछे, माथा उपर मुगट धारण कर्योछे अने हाथमां खुछी तरवार राखे-
लीछे, म्होटो शूरवीर, तेमज जेना हाथ जय मेळववामां वळीआछे तेने
मेघ नामनो राग कहेछे. जे पोताना प्रिय पतीना वियोगने लोधे अंगमां
दिलगीरीनां चिन्ह धारण करीने खेद पामेछे, पोयणीना फूलनी सज्जा
बीछावीने ते उपर लांवा अने उंडा नीसासा मुकेछे, बीजी सखीओने
जोडने तेओने पासे बोलावीलेछे; अने जेणे नवरंग वस्त्र पेहेरेलांछे तेने
टंक नामनी रागणी कहेछे. जेनी मृगना जेवी आंख्यो, कोयलनां जेवुं

મધુર ભાષણ અને સુંદર ગોરું અંગછે; આંસુથી આંખો ભરીને; જુદા પડી
 ગયેલા પ્રિય પતિને લીધે દિલગીર થાયછે; અંગ ઘણુંજ દુવલું થઈ ગયે-
 હુંછે; ને જેણે મેલાં કપડાં પેહેરેલાંછે, હાથમાં વીણા ધારણ કરેલીછે,
 ને પોતાના મિત્રના નામની હાથમા માઠા લેડને જપેછે, તે મલાર નામની
 રાગણીછે. જેણે પોતાના અંગમાં વાર આભર્ણ તથા સોઢ શણગાર સજે-
 લાછે, ઊર ઉપર પીઠા રંગની કંચુકી કસીને લાલ સાડી પેહેરીછે, પાત-
 ળી કમ્મરવાઢી જે સ્ત્રી વિયોગને લીધે પલંગ ઉપર સુખ ન પડતાં વિલાપ
 કરી એકદમ ઊભીથઈ હાથમાં કરતાલ લેડને મધુર અને રસિક ગાયન ગા-
 વછે તે ગુર્જરી નામની રાગણી કેહેવાયછે. જેણે સપેત કપડાં તેમજ મોતી
 તથા સપેત મણીનાં ઘરેણાં પેહેરેલાંછે, જેનું ચંદ્રના જેવું ઝજઝું મ્હોઢુંછે,
 ગૌર અંગમાં મધુમાધવીનો સુગંધી લેપ લગાડીને મનમાં આનંદ પામી
 રહીછે, પોતાના પ્રિય મિત્ર વાસ્તે હાથમાં ફૂલની માઠા લેડને જે પતિની
 રાહ જોયા કરેછે તે ભૂપાઢી નામની રાગણીછે. જેણે સોના જેવા અંગમાં
 અમૂલ્ય મોતીનો હાર પેહેરેલોછે, મ્હોઢા રૂપી ચંદ્રને શોભાવે એટલાંજ
 ઘરેણાં પેહેરેલાંછે, કપાઢમાં ચંદનનું તીલક કરીને ધીમે ધીમે હસેછે,
 પોતાના પતિને વિલાસથી સુશી ઉપજાવેછે તેને દેશકાર નામની રા-
 ગણી કહેછે. ॥ ૨૬ ॥

॥ દોહા ॥

ત્રીસ રાગની રાગ પટ ॥ ગાવત ગુની વનાય ॥

તવ દસ દોષ વચાવહી ॥ સો અવ કહે સુનાય ॥ ૨૮ ॥

અર્થ. પુત્રીરીતે ત્રીસ રાગણી અને છ રાગને ગુણવાન લોકો સા-
 મે રીતે ગાયછે તે વચ્ચે દસ પ્રકારના દોષ ન આવે પુત્રીરીતે જે વચાવ
 કરેછે તે દસ દોષ તથા તેનાં લક્ષણ હવે અમે કહીએ છીએ. ॥ ૨૭ ॥

॥ अथ दश दोषाभिधान ॥ छप्पय ॥

प्रथम काकसुर काल, तालहीनहु सुरभंगह ॥

भू मुख ग्रीव डुलंत, ओर फुनि डोलत अंगह ॥

सुर भेद न जानंत, ओर सुर ग्रहत कपालहि ॥

समय बिना संगीत, राग उपजें न रसालहि ॥

दश दोष राग संगीत मत, गावत गुनीं बचावहीं ॥

श्रोता प्रवीन तब सुख लहें, मंगन मोज सु पावहीं ॥२९॥

अर्थ. पेहेलो काकस्वर एटले कागडाना जेवो स्वर काढवो, बीजो काळ, बीजो ताल हीन एटले ताल बिना गावुं; चौथो स्वरभंग एटले गावामां साद तुटी जाय, पांचमो भवां मुख अने गळाने वेडोळ करी डोलाववां, छठो बधा अंगने डोलाव्या करवुं, सातमो सुरना भेद-ने न जाणवो, आठमो कपाळी राग पकडवो, नवमो वखत बिना रागने गावो अने दशमो रस उपजे एवा रागनुं बरावर आळेप थाय नहीं एवीरीते संगीत शास्त्रना मतने जाणनार गुणी विद्वानो दश दोष बचावीने गायछे तयारे हे? कळाप्रवीण, चतुर सांभळनाराने सुख उपजे अने गायन करनारा याचक पण मोजने पामेछे. ॥ २९ ॥

अथ संगीत शास्त्रे कालानुमान भेद ॥ छंद पद्धरी ॥

सुचि अग्र कमल दल वेध काल ॥ वरनंत ताय छिन वृधि बिसाल ॥ वसु छिन मिलंत इक लव वदंत ॥ लव अष्ट एक काष्ठा कहंत ॥ काष्ठा सु अष्ट एकहि निमेष ॥ आठहु निमेष इक कला लेख ॥ द्वै कला एक त्रुष्टी बखानि ॥ द्वै त्रुटिक एक अनु तास जानि ॥ अनु द्वै मिलंत द्रुत एक होय ॥ जुग द्रुत जुरंत लघु कहत सोय ॥ लघु द्वै मिलंत

ગુરુ કહેં તાસ ॥ ત્રૈ લઘુ પુલીત કીનો પ્રકાસ ॥ લઘુ ચત્ર
ચત્રમુખ કહત તાય ॥ સંગીત કાલ વરનેં બનાય ॥ ૩૦ ॥

અર્થ. સોયના અગ્રથી કમલનું પાંદડું વિંધતાં જેટલો કાઠ થાય તેને બુદ્ધિવાન વિદ્વાનો ક્ષણ કહેછે; એવા આઠ ક્ષણ મઠવાથી જે વનેછે તેને લવ કહેછે, આઠ લવને એક કાષ્ઠા કહેછે, આઠ કાષ્ઠા મઠવાથી એક નિમિષ થાયછે, આઠ નિમિષની એક કઠા થાયછે, બે કઠાની એક ટુટો, બે ટુટીનું એક અણું, બે અણું મઠવાથી એક દ્રુત થાયછે, બે દ્રુત મઠેછે તેને એક લઘુ કહેછે, બે લઘુ મઠેછે તેને એક ગુરુ કહેછે, ત્રણ લઘુ મઠેછે ત્યારે તેને એક છુત કહેછે અને ચાર લઘુ મઠેછે તેને એક ચતુર્મુખ કહેછે એવી રીતે સંગીતનો કાઠ વિસ્તારથી વર્ણવેલોછે. ॥ ૩૦ ॥

અથ અનુભેદોત્પત્તિ સ્વામી કથ્યતે ॥ છંદ સિંહ ॥

અનુ ઉદ્ભવ મારુત ચંદ્ર પતી ॥ દ્રુત ભો જલ શંકરકી જુર-
તી ॥ દ્રુતહી જુ વિરામ વહી સુ ગતી ॥ પ્રગટે ઘન મારુત
કંદ જતી ॥ લઘુ પાવકતેં ભયે દેવિ કલા ॥ લઘુવ્રામ જ-
લજ્ઞિ સુ જીવવલા ॥ ગુરુ અંબર વ્હૈ પતિ શેષ તિનેં ॥
છુત ભોમ હરી હર વ્રહ્મ ગિનેં ॥ મુખ ચત્ર વિધી ભયે સ્વા-
મિવિધી ॥ યહ ભેદ ઉચારતહેં પ્રસિધી ॥ ૩૧ ॥

અર્થ. અણુંની પવનમાંથી ઉત્પત્તીછે ને તેના સ્વામી ચંદ્રછે; દ્રુત જલથી થયેલો અને તેના દેવતા શંકરછે, એવીજરીતે દ્રુત વિરામ મેઘ મંડલના પવનથી ઉત્પન્ન થયોછે અને તેના પતિ કાર્તિક સ્વામીછે, લઘુ અગ્નીથી થયો અને તેના દેવતા દેવીછે, લઘુવિરામ જલથી થયો અને તેના દેવતા અગ્નીછે, ગુરુ આકાશથી જન્મેલોછે અને તેના પતિ શેષનાગછે, છુત જમીનમાંથી થયેલોછે અને હરી હર વ્રહ્મા એ ત્રણ દેવો તેના સ્વામીછે,

चतुर्मुख ब्रह्माथी थएलछे अने तेना स्वामी पण ब्रह्माजछे ए प्रमाणे भेदोनो
विचार प्रसिद्ध कहेछे. ॥ ३१ ॥

॥ दोहा ॥

छिन सु आदि त्रुटि अंतलों, या मधि सुच्छम रूप ॥
ताको उचरन होत नहिं, वार्ते रहे विलूप ॥ ३२ ॥

अर्थ. क्षणथी आरंभीने त्रुटीना अंत सुधी जे झीणुं रूप रहेलुंछे तेनो
उच्चार थइ शक्तो नथी तेथी ते वीलुप (गुप्त) रहेछे. ॥ ३२ ॥

अनूं आदिदे रूप जो, ताकी होत उचार ॥

उनकी संज्ञाको कहें ॥ जंतु शब्द विस्तार ॥ ३३ ॥

अर्थ. अणुआदिदेइने जेटलां रूपछे तेओना उच्चार थायछे पण
ते उच्चार केना जेवाछे एटलुं समजवा वास्ते जे जे पक्षीओना जेवा ते
ओना उच्चारछे तेनी संज्ञा कहुंछुं. ॥ ३३ ॥

॥ अथ जंतु शब्द संज्ञा भेद ॥ छप्पय ॥

अनु तीतर उच्चार, चटक द्रुत बानी जानो ॥

द्रुत विराम बक शब्द, चक्रवाकह लघु ठानो ॥

लघु विराम पिक बोल, गुरू बायस बानी रुख ॥

कुर्कुट छूत कहंत, बचन केकी चत्रहमुख ॥

यह विधि उचार बरनें सकल, तिहि मिल ताल कहें गुनीं ॥

अनेक भेद तालन भये, सो प्रवीन ग्रंथन सुनीं ॥ ३४ ॥

अर्थ. अणुनो तेतरना जेवो उच्चारछे तेमज द्रुतनी चकलीना जेवी
वाणीछे, द्रुत विरामनो बगलाना जेवो अवाजछे अने लघु-
नो चकवाना जेवो शब्दछे; लघुविरामनो कोयलना जेवो बोलछे
अने गुरुनी कागडाना जेवी लुखी वाणीछे, छुतनो उच्चार कुकडाना जे-

વો કયોછે અને ચતુર્મુખનો અવાજ મોરના જેવોછે; એવીરીતે સર્વના ઉચ્ચાર વર્ણવીને કહ્યાછે. તેઓના ઉચ્ચાર મઠવાથી ગુણવાન વિદ્વાનો તેને તાલ કહેછે અને તે તાલના અનેક ભેદ થયાછે તે હે? કઠાપ્રવીણ, તમે સંગીતના યંથોમાં સાંભળ્યા હશે. ॥ ૩૪ ॥

॥ દોહા ॥

અનુ આદિક ઉચ્ચાર ગતિ ॥ આવૃત તાલ અનંત ॥

સોર મુખ્ય સંગીતમેં ॥ તિહિ અભિધાન કહંત ॥ ૩૫ ॥

અર્થ. અનુ વિગેરેના ઉચ્ચારની ગતિને વીંટાઈને અનેક તાલ રહ્યાછે, પરંતુ સંગીત શાસ્ત્રમાં જે સોઠ તાલ મુખ્ય કહેલાછે તેઓનાં નામ કહુંછું. ૩૫

॥ અથ તાલ કાલાભિધાન ॥ છપ્પય ॥

એકતાલ લઘુશેષ, જેતલજ્ઞહ ત્યૌંરા કહિ ॥

સૂર સામ અરુ જ્ઞપ; પ્રીતમઠ જયમંગલ વહિ ॥

વ્રહ્મ લક્ષ્મી ભેદ, કનકમેરુ મિશ્રહૃત ॥

કુંભ સુ રાયભયંક્ર, ઓર પાતાલ કુંડલન ॥

યહ સોર તાલ આદિક કહે, ગાન નાદ નાટિક સુ ગત ॥

વિશ્રામ તાસ ચત્ર કાલ કહેં, સમહિ વિષમ આગત અતિત ॥

અર્થ. એકતાલ, લઘુશેષ, જેતલજ્ઞ, ત્યૌંરા, સૂર, સામ, જ્ઞપ, પ્રીતમઠ, જયમંગલ, વ્રહ્મ, લક્ષ્મી, કનકમેરુ, મિશ્રહૃત, કુંભ, રાયભયંક્ર, અને પાતાલકુંડલન એ સોઠ તાલ મુખ્ય કહ્યાછે. ગાવું, વજાવવું અને નાટકની ગતિમાં વિસામો લેવાના ચાર કાલ કહ્યાછે તે આ પ્રમાણે સમ, વિષમ, આગમ અને ચોથો અતીત. ॥ ૩૬ ॥

॥ દોહા ॥

યહ ગાયન સંગીત ગતિ, સુચ્છમ કહી સુનાય ॥

तिहिं प्रवीन सनमान किय, भूषन बसन बनाय ॥ ३७ ॥

अर्थ. गायन करनारी कोकीला अने चातुकी नामनी नायकाओए संगीत शास्त्रनी गति-बारीक भेदथी कही संभळावी, तेथी कळाप्रवीणे तेओनो घणो सत्कार करीने केटलां एक घरेणां तथा वस्त्र विगेरेनो पोषाक आप्यो. ॥ ३७ ॥

॥ गाहा ॥

गायन कला प्रवीनं ॥ चरचा राग रागनी भेदं ॥

ताल काल अनुमानं ॥ सत्र प्रवीन सागरो लहरं ॥ ३८ ॥

कळाप्रवीणनी पासे नायकाओए करेली चरचामां राग रागणीओना भेद तेमज तालना समय तथा तेओना अनुमान संबंधी प्रवीणसागरनी आ सत्तरमी लेहेर पुरी थड. ॥ ३८ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कला प्रवीन गायन प्रसंगे संगीत भेदो नाम सप्तदशो लहरं ॥ १७ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां सप्तदश स्तरंगः समाप्तः ॥ १६ ॥

॥ अथ अष्टादश तरंग शिखा बंध छंद झंपताळ ॥

गांन चर्चा थतां कारिका मंडले ॥ नृत्य भेदो कव्या नाम विद्या बले ॥ ताल मोहोरा मृदंगे गतो जे गणे ॥ लेर अठ्ठारमी भेद तेनो भणे ॥ १८ ॥

अथ कला प्रवीन गायन चर्चा प्रसंग ॥ दोहा ॥

एक समें एकंत प्रति, बैठें कलाप्रवीन ॥

चित्त चढी सागर सुवी, कीने कवित नवीन ॥ १ ॥

अर्थ. एक समये एकांत स्थळे राजकुमारी कळाप्रवीन वेठां हतां ते वखते रससागर राजकुमारनी छवी पोताना चितमां चढी आवी तेथी तेणे नीचे प्रमाणे वण नवीन कवीत वनाव्यां. ॥ १ ॥

॥ अथ अलंकार जातिस्वभाव प्रवीनोक्त कवित्त यथा ॥

कटि फेंट छोरनमें, भ्रुकुटी मरोरनमें, सीस पेंच तोरनमें,
अति उरझायकें ॥ मंद मंद हांसनमें, बरुनी विलासनमें,
आनन उजासनमें, चकचौंध छायकें ॥ मोती मनि माल
नमें, सोसनी दुसालनमें, चिकुटीके तालनमें, चेटक लगाय
कें ॥ प्रेम वान देगयो, न जानियें किते गयो, सु पंथी मन
लेगयो, झरोखे द्रग लायकें ॥ २ ॥

अर्थ, कडें बांधेला सोनेरी फेंटाना छेडाओमां, भ्रुकुटीनी (भवांनीं) टेडाइमां तेमज शीरपेच उपर लटकता तोरामां अतिशे रीझावीने, वळी धीमे धीमे हसवामां, पापणना विलासमां अने म्होढानी उजळी कांतिमां अंजावी देइने; मोतीना हार तथा मणीनी माळामां अने सोसनी रंगथी रंगेला दुशालामां अने चपटीना तालमां चेटक (जादु) लगाडीने प्रेम-
नुं जाण मारी गयो हुं जाणतो नथी के ते क्यां गयो पण झरोखामां आंखोथी नजर लगाडीने ते खुव सुरत पंथी म्हारुं मन हरी गयो. ॥ २ ॥

॥ अलंकार उपमा कवित्त ॥

सुगंध समीर जैसें, हंस वार छीर जैसें, भू जल मिहीर जै-
सें, मयूपी चढायकें ॥ पारद कुमारि जैसें, हरी स्वांत धा-
र जैसें, अंघ एनसार जैसें, धूम उरझायकें ॥ उक्ती
एकदंत जैसें, शुद्ध बोध संत जैसें, मित बात मित जैसें,

सैनन जनायकें ॥ प्रेम बान देगयो, न जानियें किते गयो,
सु पंथी मन लेगयो, झरोखे द्रग लायकें ॥ ३ ॥

अर्थ. वायु जेम सुगंधीने, हंस जेम पाणीमांथी दुधने, सूर्य जेम पोता-
नां कीरणो पसारीने जमीनना पाणीने, कुंवारी स्त्री जेम (पारानी खाणमां
नजर करीने) पाराने वपैयो जेम स्वाति नक्षत्रना वर्षादनी धाराने, अमरनो
धुप जेम पोताना धुवाडामां धुंचवीने कस्तुरीने, गणपती जेम व्यासादि
महा कवीओनी वाणीने, सत्पुरुषो जेम शुद्ध ज्ञानना उपदेशने, अने मित्र
जेम सानमां जणावेली मित्रनी वातने लडले, तेम प्रेमनुं बाण मारी ग-
यो हुं जाणती नथी के ते क्यां गयो पण झरुखामां आख्यथी नजर
लगाडीने ते खूबसुरत पंथी मारुं मन हरी गयो. ॥ ३ ॥

॥ अलंकार उपमा कवित्त ॥

अहैं खगराज जैसें, चिरियां सु बाज जैसें, केहरी सु गाज
जैसें, प्रांन निकसायकें ॥ जलचर झपाह जैसें, मीन
मीनहाह जैसें, कीर पंखग्राह जैसें, फंद उरझायकें
॥ भागीरथ गंग जैसें, घंटिक कुरंग जैसें, कुहिया कुलंग
जैसें, भूतल भ्रमायकें ॥ प्रेम बान देगयो न जानियें किते
गयो सु पंथी मन लेगयो झरोखे द्रग लायकें ॥ ४ ॥

अर्थ. गरुड जेम सर्पने, बाज जेम चकलीने, मेघनी गर्जना जेम
केसरी सिंहना प्राणने काढी लेछे, मघरमच्छ जेम जळमां रेहेनारा प्रा
णीओने, मछीमार जेम माछलाने, पंखग्राह नामना शोकारने जाणनार
शोकारो जेम पासमां फसावीने पोपटने, भागीरथराजा जेम गंगाने,
घंटावळ नामना शोकारने जाणनार जेम हरणने, कुया (शोकारी पत्नी)
जेम काकाकव्वाने जमीनना मेदानमां फेरवीने झडपथी लडलेछे, तेम-

ज प्रेमनुं बाण मारी गयो हुं जाणती नथी के ते क्यां गयो पण झरो-
खामां आंखोथी नजर लगाडीने ते खुब सूरत पंथी माछं मन हरी
गयो. ॥४॥

॥ दोहा ॥

प्रेम बीज परवीन उर, ढंपित त्रपा सु धूर ॥
जोवन घन बरसत फुह्रीं, उदये कवित अंकूर ॥ ५ ॥

अर्थ. आगळ रससागर राजकुमारनी छवी जोवाथी कळाप्रवीन-
ना हृदयमां जे प्रेम रूपी बीज पड्यु हंतु ते लाजे रूपी धूडमां ढंकाइ
गएलुं हंतु तेनी उपर हवे जोवन रूपी वरसाद वरसवाथी ते बीजमांथी
आ उपर कहेला त्रण कवीत रूपी कोंटा थया. ॥ ५ ॥

छिन विसरत उर चढत छिन ॥ वह रससागर ध्यान ॥

एक समय आमंत्रि अलि ॥ कीनो कुमरि दिवांत ॥ ६ ॥

अर्थ. ते रससागर राजकुमारनुं ध्यान कलाप्रवीणने क्षणमात्रमां वि-
सरी जायले अने क्षणमात्रमां मनमां चढी आवेले, तेथी एक वखते
पोतानी प्यारी सखाओंने बोलावोने सभा भरी. ॥ ६ ॥

अथ कलाप्रवीन कुमारिका मंडल वर्णन ॥ छंद पद्वरी ॥
दिस दिस दरीच सतखन दिवाल ॥ शारद उमंड मनु मेघ
माल ॥ चांदनी चोक रचि चित्रकार ॥ श्रीखंड साख खो-
लित दुहार ॥ प्रति द्वार द्वार दरिच उसीर ॥ पट झीं
न भीन माधवी नीर ॥ सुखरा सु खंभ सोभा लसंत ॥ कं-
चन लिखाव कंगुरन क्रंत ॥ आंगन अनूप छवि फटिक बं-
ध ॥ मारुत सु मंद सीतल सुगंध ॥ जरकस दिवाल गी-
री मुकंत ॥ कुंदन सु पाट आसन उनंत ॥ विध विध विचि

त्र गेलम विछाय ॥ उत बाल जूथ बैठें सु आय ॥ सिंहास-
नं सु कुमरी प्रवीन ॥ सहचरी गिरद सांमान लीन ॥ कर
कासमीर कुमकुम गुलाब ॥ अरगजा अंत्र मृगसार डा-
ब ॥ किहि कर कपूर चंदन विजून ॥ नायवी कुंद चंपक
प्रसून ॥ फलजाय जायपत्री सुजांन ॥ त्रिकुटी लवंग
पूगी सु पांन ॥ मनिजटित शीस परवीन छत्र ॥ जुग पा
सवांन ठाढी सु तत्र ॥ कर चमर लीन सहिविध सयां-
न ॥ बोलंत आस आशिषा बांन ॥ सब राय कुमरि कुल-
बय समांन ॥ शुभ रूप बास भूषन विधांन ॥ केसर कसूं-
ब कौसेय चेल ॥ सित असित नील जरकसित बेल ॥ भू-
षन सु नीक मानिक जरित्र ॥ पीरोज मर्क पंनै विचित्र ॥
किय दीपदान हिलबी हजार ॥ प्रति द्वार द्वार किंगुर
किनार ॥ राजंत राज मंडल कुमार ॥ उपमा सुरी सु सुर
पति अगार ॥ चंचला कुंद मंडलीय चंद ॥ चांदनी चक्र
मोहनीय फंद ॥ ललना विचित्र आभा लसंत ॥ कैलास
कुंज फूलित बसंत ॥ गायका उमै साधंत गान ॥ नायका
नाटकी भेद आन ॥ ७ ॥

अर्थ. दिशाए दिशाए चोक अने सैंकडो खंडवाळा मेहेलनी दिवालो
उभीछे ते जाणे शरद रुतुना मेघनी सफेत घटाओ चडी होयने?
एवी दिसेछे; चारे तरफ चोकमां जात जातनां चित्रो वाळी चांदनी बांधे-
लोछे, मळयागोरी चंदननी शाखवाळां बार खुळां मेलेलांछे, बारणे बार-
णे सुगंधी वाळानीं तटीओ बांधेलोछे, ने तेना उपर मधुमाधवीना सुगंधी
पाणीथी भीजाविला बारीक कपडां राखेलांछे, सुखडना थांभला शोभी

રહ્યાછે, તેમાં વારીક કોતરણીથી કોતરેલા કોંગરાનો દેખાવ સોનાની કાંતિ જેવો જણાયછે, સ્ફાટિક મણીથી વાંધેલા આંગણાની શોભા તો ઘણીજ અનુપમછે, જેની અંદર મંદ શીતલ અને સુગંધી પવન વાયછે, ચક્રચક્રીત દીવાલો જરીના પર્વતની માફક झुकी રહીછે, તે ચોકની અંદર સુવર્ણ જડીત તરત તથા ડુંચા સિંહાસનો ગોઠવેલાંછે, અને નીચે જાત જાતના રંગ વેરંગી ગલીચા વીછાવેલાંછે, તે સ્થલે રાજકુંવરીયોનાં જુથ્થ આવીને વેઠાં અને સિંહાસન ઉપર રાજકુવરી કઢાપ્રવીણ આવી વીરાજ્યાં, ત્યારે દાસીઓ જાત જાતની સામઘી લઈને કઢાપ્રવીણને ફરતી ઉભી રહી. કોઈએ હાથમાં કેસર, કંકુ અને ગુલાબજલનાં વાસણ લીધાંછે; કોઈએ અરગજા, અત્તર અને કસ્તુરીના ડાવલા લીધેલાંછે; કોઈએ કપૂર, ચંદનનાં પાત્ર અને વીંછણા લીધેલાંછે; કોઈએ મધુમાધવી, ઢોલર અને ચંપાના ફૂલ લીધેલાંછે; કોઈએ જાયફલ, જાવંત્રી, એલચી, લવાંગ, સોપારી અને પાન-બીડાનો અડાઢીઓ હાથમાં રાખીછે; તે વચ્ચે મણીથી જડેલું છત્ર રાજ-કુમારી કઢાપ્રવીણને માથે ધરેલુંછે, પાસે રહેવાવાઢીં બે દાસીઓ હાથમાં ચમ્મર લઈને પ્રવીણને પવન નાચેછે અને મ્હોઢેથી ચમાં ચમાં એવી આ-શીશની વાણી બોલેછે, સઘઢી રાજકુમારીઓ કુલ અને ડમ્મરમાં સરચી છે, સુંદર સ્વરૂપને શોભાવે એવાં વસ્ત્ર તથા ધરેણાં પેહેર્યાંછે; કેસરી, કસું-ચી, રેશમી, ધોઢાં, કાઢાં, લીલાં, જરીનાં અને વેલ ઘુંટાથી ભરેલાં કપઢાં પે-હેરેલાંછે; અમુલ્ય માણેક અને પીરોજા રંગના મણી તથા મર્કત અને પાનાથી જડેલાં જાત જાતનાં ધરેણાં પેહેરેલાંછે; તે સ્થલે હજારો હાંડીઓ, ગલાસ અને ચીમનીઓ પ્રગટીને વારણે વારણે તથા કોંગરાના કાંતારા ઉપર રાખેલીછે; આ દીવાઓના પ્રકાશમાં રાજકુમારીનું મંડલ એવું શોભેછે કે જાણે દંડના ધ્રુવનમાં દેવાંગનાઓ વેઢેલી હોય એવી ઉપમાને ધરેછે; અથવા તે જાણે વિજલોઓનું કુંઢાલું કોંવા ચંદ્રનું મંદલ હોયને? વઢી ઘોંઢની ચોકમાં ચક્રાકૃતિએ વેઢેલું મંડલ જાણે જગતને મોહ ઉપજાવ-

વાસાઠ પાશલો રચ્યો હોયનૈ? એવી રીતે કુંવારીકાઓ વિચિત્ર પ્રકારનો કાંતિથી શોભેછે; સભાનો દેશાવ એવો જણાયછે કે જાણે કૈલાસનો બગીચો વસંતઋતુના યોગથી સ્ત્રીલી રહ્યો હોયનૈ? આવા આનંદના વસ્ત્ર-તમાં કોકીલા અને ચાતુકી એ બંને નાયકાઓ નાયકા ભેદ તથા નાટ-કના ભેદોને જણાવીને ગાયન કરેછે. ॥ ૭ ॥

॥ છપ્પય ॥

રાજ સુતા આવર્ત, કલા પરવીન વિરાજે ॥

નૃત્ય ભેદ નાટકી, બીન મરદંગ સુ બાજે ॥

છયે રંગ રતિ પુંજ, મધુપ ગુંજત સુવાસ વસ ॥

હિલવ કુંભ ભરિ પાત્ર, સર્વે અચવત આસવ રસ ॥

હુલાસ કલા પરવીન હુઅ, નેહ નવલ હિય લાય હિત ॥

ગાયન બુલાય લીને નિકટ, શિષ્ય ભેદ ભંષે કવિત ॥ ૮ ॥

અર્થ. રાજકુંવરીઓનાં મંડલથી વિંટાણાં કલાપ્રવીણ વીરાજેલાંછે અને તેની પાસે નાટકના ભેદથી નાચં ગાયન થાયછે, વીણા અને મૃદંગ વિગેરે વાજિત્ર વાગેછે, તેથી આનંદના સમુદાયનો રંગ છવરાઈ રહ્યોછે, ભ્રમકતા અત્તર તથા ગુલાવજલના સુગંધમાં મોહ પામેલા ભ્રમરા ગું-જારવ કરી રહ્યાછે, આવા વસ્ત્રતમાં વિલોરી કાચના સીસામાંથી પ્યાલા ભરીને સઘળી રાજકુમારીઓ મદિરા પીયેછે, એ સમયે રસસાગર રાજકુ-મારની સાથે જોડાણ નવા સ્નેહને મનમાં લાવીને અતિ હુલાસ પામેલી કલાપ્રવીણે હેતથી કોકીલા અને ચાતુકી એ બંને નાયકાઓને પોતા પાસે બોલાવીને ગુરુ જેમ શિષ્યને શીખવે એવા ભેદથી આગલ બનાવેલાં વ્રણ કવિત કર્યાં. ॥ ૮ ॥

॥ ચોપાઈ ॥

કલાપ્રવીન કવિત સિસાયે ॥ ગાયન રાગ રૂપ ગ્રહિ ગા-

ये ॥ फेर प्रवीनकला यह सुझी ॥ गायन बोलि प्रश्न
यह बूझी ॥ किते महोर मरदंग सु बज्जे ॥ जापरि नृत्य
नाटिका सज्जे ॥ जो नायका नृत्य गति लावै ॥ कौन भेद
अभिधान कहावै ॥ ९ ॥

अर्थ, कळाप्रवीणे शोखाविला कवातने नायकाओए रागना रूपमा
लावीने गायां. फरीने कळाप्रवीणने आ भेद पूछवानी बात सुझी एटले
नायकाओने बोलावी आ प्रमाणे सवाल पूछ्या, केटला म्होराथी मृदंग
वागेछे के जेना आधारे नाटक करनां नाच करेछे! तेमज नायकाओ
पण नाचवानी गतियो जे लावेछे तेना केटला भेद अने केटला नाम
कहेवायछे! (ते कहो.) ॥ ९ ॥

अथ गायनोक्त मृदंग मोहोर भेद ॥ दोहा ॥

गज संजम हनुमंत अरु ॥ चत्र मलार जुत जान ॥

अठ द्वादश अठ अठ उकति ॥ बाजत महोर भिधाना ॥ १० ॥

अर्थ. गज, संजम, हनुमंत अने चत्रमलार समेत मुख्य चार भेदछे;
गजना आठ, संजमना बार, हनुमंतना आठ अने चत्रमलारना पण आठ
मोहोरा; एवा नामथी मृदंग वागेछे. ॥ १० ॥

अथ नृत्य भेदा भिधान ॥ छप्पय ॥

आद्यक्षरा कवाट, गतागत भेद सु जानै ॥

नर्वतोसुमुख जमक, ओर अमृत गति आनै ॥

सिंहावलोकन पर्न, भेद नव समह दून भनि ॥

तान मान द्वे भेद, खंड नव भेद ओर गनि ॥

गति भेद जुक्त चत्रदश भये, नाटिक लावत नृत्यहै ॥

परवीन भेद औरें प्रथक, तुम जानत कहा हम कहें ॥ ११ ॥

અર્થ. આયક્ષરા, કવાટ, ગતાગત, સર્વતોમુખ, જમક, અમૃતગતિ, સિં-
હાવિલોકન, પર્ન, નવસમહ, દૂન, તાન, માન, પંડનવ અને ગતિભેદ સહિત
ચંડ થયા, એ ચંડે ભેદને નાટક કરવાવાળાં નાચમાં લાવેછે, હે!
કલાપ્રવીણ, વીજા પણ જુદા જુદા ભેદોછે તે સઘળાને તમે જાણોછો
માટે અમે શુંકહીએ! ॥ ૧૧ ॥

॥ દોહા ॥

બૂઝે કલા પ્રવીનજૂ, કહે સુ ગાયન લચ્છ ॥
નાટિકસાલા નૃત્ય માહિ, કિયે ભેદ પરતચ્છ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ. કલાપ્રવીણે જે પુછ્યું તે નાયકાઓ લક્ષણની સાથે કહી દે-
વાડ્યું, વળી નાટકની રમત કરીને તેના નાચમાં ઉપર કહેલા ભેદ પ્રત્ય-
ક્ષ કરી બતાવ્યા. ॥ ૧૨ ॥

વહ સમયો વીતો સુખગ, નાટિક કરત વિહાંન ॥
ઉઠિ કુમારિ નિજ ગ્રહ ગઈ, દિયે રંજિત દાંન ॥ ૧૩ ॥

અર્થ. એવી રીતે નાટકની ગમ્મત કરતાં તે આનંદનો વસ્તુ વીતી
ગયો એટલે સુખી મુજબ ઇનામ આપીને કચેરી વરસાસ્ત થતાં રાજકુ-
મારી પોતાના મેહેલમાં ગયાં. ॥ ૧૩ ॥

ગાયન કલા પ્રવીનજૂ, હિ વિધ કરત હુલાસ ॥
હય પંદન ભૂષન વકાસિ ॥ વિદા કીય પટ માસ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ. નાયકાઓ અને કલાપ્રવીણ એવી રીતે દીવસે દીવસે આનંદ
વિલાસ કરેછે, એમ કરતાં હુલાસ વીતી ગયા એટલે નાયકાઓને ઘોઢા,
રથ, અને જાત જાતનાં ઘરેણાં વિગેરેનું ઇનામ વકસીને વિદાગીરી આપી.
॥ ૧૪ ॥

॥ ગાહા ॥

મંડાલિ કલા પ્રવીને ॥ નાટિક ભેદ મુરજ ગતિ મોહોરા ॥

अष्टादश अभिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ १५ ॥

अर्थ. कळाप्रवीणनी सभानुं वर्णन नाटकना भेद तथा मृदंगना मोहोरानी चर्चा संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी अठारमी लेहेर पुर्ण थई. १४ इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे कला प्रवीन राज मंडल नाटिक मुरज भेदो नाम अष्टा दशो लहरं ॥ १८ ॥ ॥ श्री ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधीराज राजेंद्रश्री वावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां सप्तदश स्तरंगः समाप्तः ॥ १८ ॥

अथ टीका कारोक्त ॥ चापोइ ॥

वेदया नेहनगरमां जई ॥ राज म्हेलमां दाखल थई ॥
सागर साथे चर्चा करी ॥ लेर ओगणिश कहे विस्तरी ॥

अथ गायन नेहनग्रागत प्रसंगोयथा ॥ ॥ दोहा ॥

कलाप्रवीन इनांम दिय, गायन बीद्या कीन ॥
सोय चली सोराठ धर, नेहनग्र पथ लीन ॥ १ ॥

अर्थ. कळाप्रवीणे इनाम आपीने नायकाओने विदाय करी एठले ते वजे नायकाओ सोराठ देशनी प्रथ्वीमां सेहेलानी करवासारु नेहनग्रने रस्तें चाली. ॥ १ ॥

॥ छप्पय ॥

चलत बोस दस बीस, नेहनग्रह पुर पुगिय ॥
अदा सोध एकंत, ठोर तिहि अवमोचन किय ॥
नांम धांम निरधार, कारवारी सु कहायो ॥
खान पांत सामां, राजद्वारहुसें आयो ॥

प्रविसंत राज संध्या समय, गांन करत संगीत गत ॥

रीझे सु राग चंद्रहकला, गायन कीन विलंब तित ॥ २ ॥

अर्थ. दशवीश दीवस चालतां थया एटले नेहनय नामना शेहेरमां आवी पोहोची, अने एकांत स्थळे एक मेडी शोधीने त्यांहां आवी उतारी कयी, पोतानुं नाम, देश, अने कसव विगेरे हकीकत त्यांना कारभारीने केहेवरावी तेथी खाचा पीवानी सघळी सामग्री राजदरवारमांथी आवी, तेनो उपभोग करीने सांजनी वखते वाजां लइ राजद्वारमां प्रवेश कयी अने जनानखानामां जइ संगीत शास्त्रनी रीत प्रमाणे गायन कर्यु, तेओना रागथी महाराणी चंद्रकळा खुशी थयां अने तेओने नेहनगरमां रोकावानुं फरमाव्यु. ॥ २ ॥

॥ दोहा ॥

राज बधू रीझे सकल, गायन गांन सु तांन ॥

चंद्रकला सु सराह किय, सुनी सु सागर कांन ॥ ३ ॥

अर्थ. नायकाओए तांन गायां तेथी सघळी राणीओ खुशी थइ एटलुंज नहीं पण चंद्रकळाए तेनां जे वखाण कयी ते रससागरे काने सांभळ्यां. ॥ ३ ॥

॥ छप्पय ॥

रितु वसंत मधु मास, चंद्र पूरन परकासित ॥

सोध भोमि तीसरी, कीन चांदनी बिछाइत ॥

रससागर शशिकला, सकल आभूपन साजें ॥

कादंबरि अचवंत, बडे उच्छाह विराजें ॥

दस बीस पासवान सु प्रथक, निजरवेग ठाढी रही ॥

महाराज चिंत गायन चढी, उन प्रति पठवनकी कही ॥ ४ ॥

અર્થ. વસંતઋતુમાં ચૈત્ર માસના શુક્લપક્ષની રાત્રીએ પૂર્ણ ચંદ્રનો પ્રકાશ થવાથી મેહેલની ત્રિજી ખોયેં વીછાના વીછાવ્યાં, ત્યાંહાં મહારાજા રસસાગર તથા ચંદ્રકલા અલંકાર પેહેરી મધનું પાન કરીને મોટા આનંદથી વીરાજ્યાં; ત્યારે પાસે રહેવાવાળી દશવીશ દાસીઓ નજર વેગ જરા છેટે ઊભી રહી, તે વચ્ચે મહારાજાના ચિત્તમાં નાયકાઓ ચઢી આવી તેથી તે બંને નાયકાઓને પોતાની પાસે બોલાવી લાવવાનો હુકમ દાસીઓને ફરમાવ્યો. ॥ ૪ ॥

॥ દોહા ॥

લહિ આયસ ચેરી ચલી, આઈ ગાયન થાન ॥

કહી કોકિલા ચાતુકી, ઈશ બુલાવન બાન ॥ ૫ ॥

અર્થ. મહારાજાની આજ્ઞા લઈને એક દાસી ચાલી નીકળી તે નાયકાઓને ઉતારે આવી કોકિલા તથા ચાતુકી બંનેને “મહારાજાએ બોલાવ્યાં છે” એવી વાણી કહી. ॥ ૫ ॥

હુકુમ પાય ગાયન ઊર્મે ॥ ચલી સુ ચેરી સંગ ॥

उनकी उर्मे सु किकरी ॥ लीनें वीन मृदंग ॥ ६ ॥

અર્થ. આવો મહારાજાનો હુકમ સાંભળીને બંને નાયકાઓ તે દાસીની સાથે ચાલી નીકળી તેઓની વે દાસીઓએ પળ વિના અને મૃદંગ લઈને સાથે ગમન કર્યું. ॥ ૬ ॥

॥ छंद पदरी ॥

गायका आइ महाराज धाम ॥ तीसरी भूमि लीनी सल्लो-

म ॥ वैठी सु राज सासना लीन ॥ सुरतार कीन मरदंग वीन ॥

संगीत रीत समये प्रमान ॥ रागनी राग गाये सुतान ॥

महाराज कीन आयसा राग ॥ बोलो वसंत जंगल बिहा-

ग ॥ कानरा शुद्ध गाओ सु फेर ॥ कहि पासवान गायका
 टेर ॥ वह घरी एह समयो ब्रतंत ॥ तरु तरु भये सु थिर
 जीव जंत ॥ आयो सु चंद आधे अकास ॥ चांदनी जोति
 चहुंदिश प्रकास ॥ दूसरे प्रहर घरीयार बग्य ॥ तीसरे
 जाम पहिरात जग्य ॥ निसिचर परंद साधंत सोर ॥
 विधु बिंव हेर उलटे चकोर ॥ मधु मुरझि कंज कुमुदनि बि-
 कास ॥ सीतल समीर मिलयत सु वास ॥ नभ सौध सटा
 उज्ज्वल लखंत ॥ घनसार सघन मानहुं ब्रपंत ॥ श्रीखंड
 किधौं पै दधि फुंहार ॥ कैलास श्रंग गंगा सु धार ॥ मह-
 राज मुदित मद मद्यपांन ॥ समयो पिछाँन गायन सयाँन
 ॥ बाजित चढाय नृप करि सलांम ॥ सातमें सुरह तीसरे
 ग्राम ॥ आलाप बीन मरदंग गाज ॥ अच्छर उचार सुर-
 पति समाज ॥ आयस प्रमान रागनी गाय ॥ महाराज कु-
 मर लीनें रिझाय ॥ ७ ॥

अर्थ. नायकाओ महाराजाने मेहेले आवीओ अने बीली भाँये च-
 डीने तेओये सलाम लीधी; तेमज महाराजानी आज्ञा लइने तेओ वेठी,
 पछी बीणा अने मरदंगनो सूर मेळवीने संगीत शास्त्रनी रीती प्रमाणे
 वखत जोइने राग रागणीमां तान गाइ संभळ्याव्यां; ते सांभळीने महारा-
 जाए आ प्रमाणे राग गावानो हुकम फरमाव्यो, वसंत, जंगलो अने
 बीहागराग बोलो? पछी शुद्ध कानरो गाओ? एम दासी मारफत केहेवरा-
 व्युं, ते वखते एवो समय हतो के स्थावर जंगमनां प्राणीमात्र स्थीर थड
 गयां हतां, तेमज झाडे झाडे पक्षीओ गुपचुप थड वेढेलां हतां, चंद्र पण
 आकाशनी वच्चे आवी पोहोच्यो हतो, तेथी चौतरफा चंद्रकांतिनो प्रकाश

થડ ગયો હતો, ઇટલામાં વીજા પોહોરનો ઘડીયાલ વાગી ઇટલે ત્રીજા પોહોરનો પેહેરો કરનાર પેહેરોગિર જાગી ઉઘ્યો, રાત્રીમાં ફરનારાં પક્ષી વિગેરે સોરાસોર કરવા લાગ્યાં; પ્રકાશીત ચંદ્રવાંવને જોડને ઉલટથી ચક્રોર પક્ષી ઉડવા લાગ્યાં, મોગરા, અને સૂર્ય વિકાશી કમલ કરમાડ ગયાં અને ચંદ્રવિકાશી કમલ તથા પોયણા વિગેરે ફૂલ સ્વીલી આવ્યાં સુગંધની સાથ મઢીને થંડો પવન વાવા લાગ્યો; આકાશના અંજવાળાથી શોભીતા રાજમેહેલોનો સમુદાય ઘણો ઉજલો દેખાવા લાગ્યો તે જાણે મેઘ પોતાના મંઢલમાંથી કપૂરનો વરસાદ વર્ષાવતો હોયને? અથવા ચંદનના પર્વત હોયને? અથવા ક્ષીર સમુદ્રના ફૂવારા ઉછલતા હોયને? અથવા કૈલાસના શીખરમાંથી ગંગાની ધારા પડતી હોયને? એમ દીસવા લાગ્યું, આવા વચ્ચતમાં મહારાજા મધપાનના કેફથી અતિઆનંદ પામ્યા, ઇટલે ગાહાણી ગાનારીઓ વચ્ચત વર્તીને વાજિત્ર ચઢાવી સુર મેલવીને મહારાજાને સલામ કરી, પછી સાતમા સુરને ત્રીજા ગ્રામમાં આલાપીને વિના તથા અદંગ, વજાવ્યાં. તે જાણે ઇંદ્રની સભામાં અપ્સરાઓ ગાતી હોયને! પુલ્કરીતે મહારાજાના હુકમ મુજબ રાગણીઓ ગાડને તે રસ-સાગર રાજકુમારને રોજાવી લીધા. ॥ ૭ ॥

॥ દોહા ॥

ગાયો કવિત વસંતમે, વિપ્નુ પદ સુ વિહાગ ॥

ગાયન નિજ વાની સુ મહિં, ગાયો જંગલ રાગ ॥ ૮ ॥

અર્થ. નાયકાઓ પેહેલું કવિત વસંત રાગમાં ગાડને પછી વિપ્નુ પદથી વિહાગ રાગ ગાયો અને છેવટ પોતાની પંજાવી ભાષામાં જંગલ રાગમાં ગાડ વતાવ્યો. ॥ ૮ ॥

અય વહ ગાયનોક્ત શદ્દોદાહરનં ॥ અલંકાર સમ રૂપક

॥ કવિત્ત ॥

તનુ નવપલ્લવકે, કલમ કલીન કરિ, લેખક અનંગ ગતિ,

मधुकर साजकी ॥ माधवी प्रसून मोर, किंशुकन सही
कीनी, रज मकरंद दीनी, सुकन समाजकी ॥ कोकिला सु
कीर मोर, वाचंत वर्न भेद, मिलहु मिलहु जन, बिरही
अवाजकी ॥ चलीयें प्रवीन पोन, त्रिविध बराती लायो,
बाती सुनियें जु आई, पाती रितुराजकी ॥ ९ ॥

अर्थ. झाडनां नवां पातरां रूपी कागळमां कमळनी कळी रूप क-
लम करीने लखनार कामदेवे मधुमाधवीनां फूल तथा आंबानो मोर अने
केसुडा रूपी साही करीने भमराना जथ्या रूपी अक्षरो लख्या, सुगंधी
फूलना तंतु वच्चे ऊडता रजकणोना समुदाय रूपी रज लइने तेना उप
र नाखी, आ कागळ संवधी अक्षरना भेदने कोयल, पोपट अने मोर
“ हे? वियोगी लोको, मलो मलो (भेळांथाओ भेळां थाओ ,,) एवा
अवाजथी वांची बतावेछे, हे? चतुर लोको जोवा चालो, आ मंद सुगंध
अने शीतळ एवा त्रण प्रकारनो पवन रूपी जानैयो रतुना राजा वसंतनी
लग्नपत्रीका लाव्योछे तेनी वातने सांभळो. ॥ ९ ॥

॥ दोहा ॥

सुरभी चारत वन सुन्यो ॥ नारायन मुख नाम
सो बसुरीसैं बावरो ॥ कीनो गोकुल गाम ॥ १० ॥

अर्थ. वनमां गायो चारता नारायणना मुखथी जे नाम वंसरीमां
सांभळ्युं ते वंसरीथी आखुं गोकुळ गाम दीवानुं वनी गयुं. ॥ १० ॥

अथ बिहागोक्त विष्णु पद ॥ अलंकार विनोक्ती ॥

काना तेरी कछुयक मुरलीमें कारन ॥ ब्रंदावनमें मधुर
बजाई शरद चंद उजियारन ॥ श्रवन सुनत विनता सुधि
भूली द्रग भरि आये बारन ॥ ब्रज सिंगरोई भयोहे वा-

वरो धुनिमें लगीहे धारन ॥ सागर एह स्नेह भरीहें रा-
धे राधे उचारन ॥ ११ ॥

अर्थ. हे? काना, तारी मोरलीमां कांडक कारण एटले जादु रहेलोछे,
जे मोरली वृंदावनमां शरद ऋतुना प्रकाशीत चंद्रना अंजवाळामां व-
जावो ते काने सांभळतांज वृजनी स्त्रीओ शुध भुली गयुं अने तेओनी
आंख्योमां आंसु भराइ आव्यां एटलुंज नहीं पण आखुं वृज दीवानुं
थद गयुं, सौहुनी धारणा ते मोरलीना अवाजमां बंधाइ गइ, स्नेहथी
भरपूर मोरलीए हे? राधा, हे? राधा, एवा नामनो उच्चार कर्यो माटे
हे? सागर राधानुं नाम बोलवाथीज ते मोरली स्नेहवाळीछे एम समज
वुं. ॥ ११ ॥

॥ जंगलोक्त पंजावी ख्याल यथा ॥

बो मितनूं बोहोराइ अँखीयां ॥ दरसदा दारू प्याला पाया
तादिनसें तलखीयां ॥ पल बिछुरनसें कल त परतहे श्रा
वन धार वरपीयां ॥ निसदिन डोलतहें जु दिवानी नेहदा
जादू नखीयां ॥ सागर एह सजन विन देखें जनम जनमदी
दुखीयां ॥ १२ ॥

अर्थ. ते मिथे म्हासी आंख्योने लकावो मुकी, देदार रूपी दारुनो
प्यालो पायो ते दीवसथी तलख्या करेछे वियोगने लीधे क्षणमात्र पण
चेन पठतुं नथी अने श्रावण मासना वर्षादिनी पेठे (आंख्यो) आंसुनी धा-
गाए नपेछे; स्नेह रूपी जादु नाख्यो त्यारथी रातदिवस दीवानी माफक
कर्यो करेछे, वास्ते हे? सागर सजनने देख्या वगर ते आंख्यो जनमो
जनमनी दुखणीछे. ॥ १२ ॥

॥ चौपाइ ॥

नावन तीन भेद यह गाये ॥ महाराज रीझे मन पाये ॥

कलाप्रवीन कवित जो कीर्ने ॥ शुद्ध कानरामें वह लीनें १३

अर्थ. नायकाओए आ व्रण भेद गायनमां गाया, तेथी महाराजा खुशी थया एटलुंज नहीं पण ते भेद तेना मनमां गमो गया; (आवो व-खत मनमां विचारीने) कलाप्रवीणे जे कवित वनाव्यां हतां ते कवित, शुद्ध कानरा रागमां लेइने गावा माझ्यां. ॥ १३ ॥

॥ दोहा ॥

रससागर सुनियत कवित; संमृति भई पुरांन ॥

मनछापुरी गलीन मधि, वहेँ झरोखा ध्यान ॥ १४ ॥

अर्थ. महाराजा रससागरने आ कवित सांभळतां वेतज जूनी वात-नी स्मृति थइ अने मनछापुरीनी राजगलीमां आगळ जोयेला झरोखानुं ध्यान लागी गयुं. ॥ १४ ॥

सागर सहचरिसें कही, गायन बूझो जाय ॥

यहेँ कवित को ग्रंथके, किहि बानी कहेँ पाय ॥ १५ ॥

अर्थ. सागरे दासीने कहुं जे तमे जइने नायकाओने पुछो जे आ कवित क्या ग्रंथनांछे? कोणे रचेलान्छे? अने तमने क्यांथी मळ्यां छे? ॥ १५ ॥

॥ छंद उधोर ॥

चेरी चली आयस पाय ॥ बूझी गायकाप्रति जाय ॥ गा-
यनकों भयो उछाह ॥ चरचा चिंत बाढी चाह ॥ भ्रत्या
प्रत्य भंखी भास ॥ श्रीमुख नीठ आवन आस ॥ जो मह-
राज बूझें वात ॥ बरनीं दूरसें नहि जात ॥ सासन नी-
ठकी हम पाय ॥ दीजें वात भेद बताय ॥ किकरि वृजि
सागर फेर ॥ लीनी नीठ गायन टेर ॥ ठाढी बंदि करपुट

કીન ॥ વૈંઠન રાજ સાસન દીન ॥ શ્રીમુખ કહી ગાયન
પ્રત્ત ॥ મંઘો કોન ભેદ કવિત્ત ॥ ૧૬ ॥

અર્થ. મહારાજાની આજ્ઞા લેઈને દાસીએ જઈને નાયકાઓને પુછ્યું તેથી નાયકાઓને ઘણો આનંદ થયો અને એ વાતની ચરચા કરવાની તેના મનમાં ચાહના વધી, તેથી દાસીને એવું કહ્યું જે અમારે હજૂરની, પાસે આવવાની ઉમેદ છે અને જે મહારાજા પૂછાવે છે તે આમ છે તેથી (ત્રીજાની પાસે) કેહેવાય એમ નથી, જો હજુરની પાસે આવવાની અમને રજા મળે તો તે વાતનો ભેદ વતાવી દેઈ; પછી દાસી પાછી જઈ મહારાજાને પુછી રજા લેઈને તેની હજુરમાં નાયકાઓને લેઈ ગઈ; ત્યારે નાયકાઓ વંદગી કરી હાથ જોડીને ઉભી રહીઓ; એટલે મહારાજાએ વેસવાની આજ્ઞા આપી, પછી શ્રીમુખથી નાયકાઓને કહ્યું કે આ ક-વાતનો શોભેદ છે તે કહો. ॥ ૧૬ ॥

અથ ગાયનોક્ત ॥ છપ્પય ॥

હમ લહોર મહિ રહત, ચાહ ચલ્હિય દેશાટન ॥

આઢ મનંછાપુરી, નીતપાલહ નરિંદ જિન ॥

તાસ સુતા સુ કિસોર, કલાપરવીન નામ જિહિ ॥

હમ અનુકંપા કીન, માસ પટ કિય વિલંબ તિહિ ॥

ચાતુરી ભેદ જાને સકલ, રૂપ રાશિ ઉતહી રહેં ॥

મહારાજ આપ વૂઝે કવિત, ઉન સિસ્વાય ઉનહી કહે ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. અમે લાહોરમાં રહીએ છીએ, ત્યાંહાંથી દેશાટન કરવાની ઇચ્છા; નોકલ્હ્યાં છીએ, ફરતે ફરતે જ્યાંહાં નીતિપાલ રાજા રાજ્ય કરે છે એવી મનંછાપુર નામની રાજધાનીમાં આવ્યાં, તે રાજાની રાજકન્યા ઘણી સુવ સુવ અને કીશોર અવસ્થાની છે અને જેનું કલાપ્રવીણ એવું નામ છે, તેણે અમારા ઉપર મેહેરવાની કરી છ મહીના સુધી ત્યાંહાં રાખ્યાં,

ते राजकन्या चतुराङ्गना सघळा भेद जाणेछे, एटलुंज नहीं पण जथ्यावंध
सघळु रूप तेमांज रंछुछे, हे? माहाराज आपें जे कवीत पूछ्यां ते, अ-
मने एणे शीखव्यां तथा एणेज वनाव्यांछे. ॥ १७ ॥

॥ दोहा ॥

सागर यह वानी सुनत, संमृति लागि सु हेर ॥

उदै प्रेम अंकूर भो, कवित गवाये फेर ॥ १८ ॥

अर्थ. रससागरने आ वात सांभळताज जोएली कळाप्रवीणनी
पाछी स्मृति थइ, तेमज प्रेमना कोंटानो उदय थयो तेथी फरीने कवीत
गवराव्यां. ॥ १८ ॥

॥ गाहा ॥

नेहनग्र संपत्तो, गायन सौध सागरं चर्चा ॥

ओगनीस अभिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ १९ ॥

अर्थ. नायकाओनुं नेहनग्रमां आववुं तेमज माहाराजाना मीलापनी
साथे मेहेलमां थएली चर्चा संवंधी प्रवीणसागरनी ओगणीशमी लेहेर
पूर्ण थइ. ॥ १९ ॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे रससागर श्रीमुख चर्चा नाम
एकोनविंशो लहरं ॥ १९ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रवोधिनी टीकायां एकोन विंश स्तरंगः
समाप्तः ॥ १९ ॥

अथ टिका कारोक्त ॥ छंद वैतालवृत्त ॥

उच्चरी गायन भूप प्रति जे, मुलक शेहेर प्रवीणनुं ॥

कुळ ज्ञाति नाम तमाम ते कहि, विगत समदया वर्णनुं ॥

પ્રત્યંગ વઢી શૃંગાર આશ્રણ, રંગ રસ વસમાં ખઢી ॥

અટલો વિગત કવિ દાઝવે, શુભ વીંશમી લેહેરે વઢી ॥ ૧ ॥

॥ અથ રસસાગર ગાયન ચર્ચા પ્રસંગ: ॥

॥ રસસાગરોક્ત સોરઠા ॥

રસસાગર વહ વાત, વૂઝત ફેર અસાધ ડર ॥

જનપદ પુર કુલ જાત, કહો પ્રવીન અભિધાન કહા ॥ ૧ ॥

અર્થ. રસસાગરે આ વાત પૂછી તો સ્ત્રી પરંતુ તેના મનમાં (આગલનો વનાવ સાંભરી આવવાથી) અસાધ્ય થઈ ગઈ, તેથી હવે પછી ધૈર્યતાની સાથે પુછેછે કે કયો દેશ? કહ્યું શેહેર? કયું કુલ અને તેની કે જાતછે, તેમજ તેનું (વીંજું) નામ શુંછે? (તે કહો.) ॥ ૧ ॥

॥ અથ ગાયનોક્ત પ્રત્યુત્તર ॥ કવિત્ત ॥

દ્રગ ભોંન વાંન મિલ, ગુન ગ્રામ આદિ રૂપ, દ્વીપ પરે દુજ રાજ, ભૂમિ અનુમાન કરિ ॥ રાગ ભૂત ભૂમિ વાંન, વાન વસુધા મિલાવ, લોગ ભુજ યુગ મનિ, સ્થાનક નિવાસ પરિ, દ્વીપ દ્રગ દ્વીપવતિ, દ્વીપ યૂગ વેદ રૂપ, પરમ પવિત્ર વંશ, ઉદય પ્રભા ધરી ॥ ગિરિ ગંગા પંથ ભૂત, સમય સમીર વીન, તત્ત્વ ઈશશીશ વ્રહ્મ, અંક સંગના ડચરી ॥ ૨ ॥

અર્થ. દ્રગ કેતાં વે ઇટલે વીંજા વર્ગના કસગઘઢ એ માહેલા ભોંન કહેતાં વીંજા અક્ષરની સાથે વાળ ઇટલે વારાક્ષરીનું પાંચમું રૂપ મઢવાથી ગુ થયો; ગુણ ઇટલે વીંજા વર્ગના ચણજણજ એ માહેલા ગ્રામ ઇટલે વીંજા અક્ષરને આદિરૂપ કહેતા પેહેલું રૂપ લગાડવાથી જ થયો, દ્વીપ ઇટલે સાતમા વર્ગના વસુધા એ માહેલા પર ઇટલે વીંજા અક્ષરને દ્વિજરાજ ઇટલે પેહેલું રૂપ લગાડવાથી ર થયો, ઉદયસિતે “ગુજર” એ વળ અક્ષર

नीकळवाथी जे नाम थयुं ते नामनो देश कळाप्रवीणनो जन्मभूमि छे
एम अनुमान करवुं अर्थात् गुर्जर देश तेनी जन्म भूमि छे.

राग एटले छठा वर्गना पफवभम ए माहेला भूत एटले पांचमा वर्ग-
मां भूमि एटले पेहेलुं रूप लागवाथी म थयो, वाण एटले पांचमा व-
र्गना तथदधन ए माहेला वाण एटले पांचमा अक्षरमां वसुधा एटले पेहे-
लीज मात्रा मळवाथी न थयो, लोग एटले त्रीजा वर्गना चछजझत्र ए
माहेला भुज एटले बीजा अक्षरमां युगमनी एटले बीजी मात्रा मेळववा-
थी छा थयो एवीरीते “मनछा” ए त्रण अक्षर एकठा मळवाथी जे ना
म थयुं ते नामना शेहेरना सारा स्थानकमां निवास करीने रहीछे अर्था-
त् मनछा पुरीमां रहेछे.

हीप एटले सातमा वर्गना यरलव ए माहेला द्रग एटले बीजा अ-
क्षरने हीपवति एटले पेहेली मात्रा लागवाथी र थयो. हीप एटले सातमा
वर्गना यरलव ए माहेला यूग एटले चोथा अक्षरने वेद एटले चोथुं रूप
लागवाथी बी थयो एवीरीते “रवी” ए वे अक्षर नीकळवाथी जे नाम
थयुं ते नामना परम पवित्र वंशमां उत्तम कांतिने धारण करनार ते प्र-
वीण उदय थएलीछे अर्थात् सूर्यना पवित्र वंशमां जन्मेलीछे.

गिरि एटले आठमा वर्गना शपस ए माहेला गंगापंथएटले त्रीजा
अक्षरने भूत एटले पांचमी मात्रा लागवाथी सु थयो, समय एटले त्रीजा
वर्गना चछजझत्र ए माहेला समीर एटले त्रीजा अक्षरने बीन केहेतां
बीजी मात्रा लगाडवाथी जा थयो- तत्व एटले पांचमा वर्गना तथदधन
ए माहेला इशशीश एटले पांचमा अक्षरने ब्रह्म एटले पेहेली मात्रा
लगाडवाथी न थयो एवी रीते “सुजान” एटला अक्षरनुं जे नाम थयुं
ते तेनुं नाम केहेवायछे अर्थात् सुजान तेनुं नामछे. ॥ २ ॥

गूढोक्ती गायन सुनत, भये सु सिंधु सयांन ॥

गरव नरव तामहि उलटि, पायो गानित विद्यांन ॥ ३ ॥

अर्थ. सागरना प्रणना जवावमां नायकाओए गूढ भेदवाळुं उत्तर वचन कह्युं ते सांभळवाथी महाराजाना मनमां जे असाध्य हती ते म-
टी गड अने साध्य है, गरव अने नरव ए शद्धोने उलटी रीते वांचतां
वरग अने वरण एवा वे शद्ध थया, तेथी ते माहेली गणीतनी विधि जा-
णवामां आवी अर्थात् वर्ग, वर्ण अने मात्रानी गणतरीनी विधिथी देश
विगेरे सर्व वावत जाणी लीधी. ॥ ३ ॥

॥ दोहा ॥

सागर गायनसैं कही, मन तरंग भरि मेंन ॥

अंग अंग वरनन करहु, जैंसो देख्यो नैन ॥ ४ ॥

अर्थ. पछी रससागरे नायकाओने कह्युं के मनमां कामदेवना तरं-
गने (वीकारने) ठसावी कळाप्रवीणना अंगना तमाम अवयवोनुं जेवुं
तमारी आंखे जोयुं होय तेज प्रमाणे नखथी केश पर्यंत वर्णन करी
वतावो? ॥ ४ ॥

गायन कर्ता काव्यकी, तोटक छंद बनाय ॥

वरनन कलाप्रवीनको, सागर दियो सुनाय ॥ ५ ॥

अर्थ. नायकाओ काव्य रचनार हती तेथी नीचे प्रमाणे तोटक
छंद बनावीने कळाप्रवीणना अंगना तमाम अवयवोनुं वर्णन महाराजा
सागागरे कही संतळाव्युं. ॥ ५ ॥

॥ अथ गायनोक्त कलाप्रवीन प्रत्यंग वर्नन ॥

॥ अलंकार लुप्तोपमा छंद तोटक ॥

पुनरंभव पानिपकी प्रभुता ॥ बजरं परि मानिककी छविता
पदपल्लव नीरव चंप कली ॥ हरि केसर कुंकुमकी हृद ली॥
उपमा चरनं अरनं वरनं ॥ कमलं कज पातरनं करनं ॥ दुति
राजत नाटिग एडिनकी॥मनु नारिग गेंद कुजं मनिक्की॥छवि

हैं मुरवा मति मोहि छकी ॥ रुचि मार सु न्याय हिमं रथकी ॥
 रतिकी गति पिंडुरिमें जुरुकी ॥ झलकें मनमथ्य निपंग
 झुकी ॥ गहरी गति जानु सु ग्रंथनकी ॥ मथनी उलटी मन
 मथ्यनकी ॥ जुग जानु करी कर हेम जुटी ॥ उपमा फुनि
 भानुफला उलटी ॥ बरनीं न नितंब बनी बरकी ॥ सुखमा
 तट रूप भरे सरकी ॥ कटिलंक मनो मृगराज कस्यो ॥
 ललितं नव अंकुर जानि लस्यो ॥ नव नाभि सु नीरज को
 श बनी ॥ गति मेंन सिकारनकी गडनी ॥ अहिवेल दलं
 छवि ऊदरकी ॥ त्रिवली रस तीन तरंगनकी ॥ उरु रूप
 सिवारनसी अवली ॥ निरखें गुन साम चिटी नवली ॥
 रस रीझ भरे दुहु पाखरवा ॥ परियांनके हाटकके परवा ॥
 बिबि काम बटासें उरोज बनें ॥ तिहुनेंन निसांन सबीर
 तनें ॥ परि राजत सांम सुरंग प्रभा ॥ सतकुंभके श्रंग
 मधूप सभा ॥ कलधौत उरं कुच नीकटवा ॥ नवरंग मनो-
 ज मही नटवा ॥ भवनं सुरपास कला भुजकी ॥ कमलं
 नल दंड तिमिध्वजकी ॥ प्रगटी कर कंजनकी परमं ॥ सु
 बयार करं श्रुतिके सरसं ॥ सरसी अँगुरी नख बाढ सजे
 ॥ रसनोदन मांनिक खोर रजे ॥ पुनि पीठ सु रंभ शिशू
 पतवा ॥ चतुराइ अनंग पट्टि चितवा ॥ तरुनी गल ग्रीव
 कपोतनकी ॥ गति कंषु सुराहि अनंगनकी ॥ चिबुकं ठहि
 ठोडिय मेचककी ॥ तरुराज फलं अलि सूनु तकी ॥ अ-
 रुनं छवि राजतहैं अधुरं ॥ शिशु पल्लव किंदुरकें सुखरं ॥

दुनिहें रसना गन दंतनमें ॥ कुवलै दल हालिमके कनमें
 कवहों मुख मंद सु वानि कहें ॥ रव कोकिल हीनप पाय
 रहें ॥ हुलसैं कवहू तब मंद हसे ॥ कुसुमावलि चंद कला
 विकसैं ॥ तबकं जुत वाम कपोल लसैं ॥ मधुमाधवी लैन
 मधूप धसैं ॥ ललितं मुख नासिक ओप लली ॥ कहि की-
 र सु दीपक चंप कली ॥ चख चंचलता श्रुति कौन चलें ॥
 मृग खंज तिसी मधु कंज मलें ॥ वरुनी पल भ्रौंह वि-
 शेष बनें ॥ तरवार तरंग धनू अतने ॥ अति सोहित भाल
 शशी त्रितियां ॥ कुवलै दल कातरि खंड कियं ॥ शशिगोतन
 सीप हरी श्रवणं ॥ भव खंडन दाव धुनी भवनं ॥ चिहुरं
 मनमथ्य खुले चमरी ॥ कर ग्रंथित केवलसी कवरी ॥
 परवा मनि नील विहंग पटी ॥ फनिआर धरें मनि धार
 फटी ॥ चिकुरं रुचि नेह भरे चलकें ॥ जमुना सरकंत
 प्रभा झलके ॥ झमकें फुंद घूघरवा सु झवे ॥ छपदी नव
 गुंजन कंज छवे ॥ गुन लाल प्रसून सु वैन गही ॥ विच-
 नोदन भूमि त्रिवेनि वही ॥ विध रुद्र निबंध कसी कवरी ॥
 रुचि पीत चढ़े मारी चकरी ॥ शिरफूल जराव जयों
 नररुयो ॥ दरवी मनि विंव फनीं दररुयो ॥ भतियाहि
 नु बंदन मंग भयों ॥ सुरस्कीरवि गो तममें प्रसर्यो ॥ ल-
 लना अलकावलि यों लटकें ॥ झुकि पुंछ अही सिसुवा
 झटकें ॥ मुटिलानकि राजत ओप खरी ॥ कुसमं गुच्छ अं-
 कुश काम करी ॥ झलवा मलवा पलवा दलवा ॥ दलवा

अलिवा किलवा झुलवा ॥ करनं हरनं जरनं तरनं ॥ तर-
नं तरनं अरनं करनं ॥ श्रवनं सुमनं भवनं सुतनं ॥ शशि
शृंग कीये मलिका सुमनं ॥ बैदनी नैग सुंजत खेंच बधी ॥
शशि शीश नवं ग्रह पंत सधी ॥ जलजात लरी विंद
लाल जटें ॥ दर बीदुरकें कुज चंद चटें ॥ सरसी अरचा
किय केसरकी ॥ रससागर नाउ सुरंगुरुकी ॥ विंदवा छवि
लाल जैंगाल बढी ॥ चुनियों ढिग नील पतंग चढी ॥ च-
ख नाग सु नाग नये बचवा ॥ चमकी सुखदो तनकी रच-
वा ॥ मनि नील सु नासनमें मुरवा ॥ धुनि चाहत दोखि ल
टें धुरवा ॥ मुकता मनि बेसरसें मलकें ॥ भ्रगुसूनु शशी
शशिमें भलकें ॥ रद राजत रेखनकी रसमीं ॥ मनु कुं-
द कली शिशु पीत भ्रमीं ॥ अरुनाइ अनोप तमोर असी
॥ धुनि प्रेम हियें मुख लैर धसी ॥ दुति राजत नाग दिठों
न दियो ॥ करता लवले रस राज कियो ॥ हरवा मुकता
मनि माल हियें ॥ अमरं धुनि धार हजार कियें ॥ दुलरी
दुति चौकिनकी दमकें ॥ चपला घन हेम गिरं चमकें ॥
भुजबंध दुहू सु जराव भजें ॥ सुख आसन मेंन महीप सजें ॥
चिकुही गुजरी कँगनी जु चुरी ॥ रद कुंजर रंग भरी कंगु-
री ॥ पंहुची मुँदरी अंगुरी परसें ॥ दुति छत्र मनो भवकों
दरसें ॥ मैहिदी नप पानन मोह मनं ॥ गहिरें दल पंकज
बूढ गनं ॥ कटिसें रसना ख यों निकसें ॥ वरदावन बंद-
न मेंन बसें ॥ लखि नीविनके फुँदना लटके ॥ चकरी कर

कामहुतें चटकें ॥ रव नेपुर पाहिल घूघरवा ॥ बजती धुनि
 जेहरकी विछुवा ॥ मधु बाल मुराल सुलाल मुनी ॥ गुन
 गावत कंद्रपके जुगुनी ॥ अंगुरी सु अनोट रहें अटके ॥
 चरितं गुन भापतहें चटकें ॥ दुगनी दुति जावक पाय दये
 ॥ छवि कंज सु फूल जसूल छये ॥ गजराज मुरालनकी
 गतिकी ॥ मधि लंगर चातुरकी सतिकी ॥ विविधं नवरंग
 दुकूल बनें ॥ गुनकी रसना नहि जात गनें ॥ प्रति अंग
 कही छवि दीठ परी ॥ किरतार प्रवीन करी सु करी ॥६॥

अर्थ. कळाप्रवीणना पगना नखनी चमकनी, शोभातो वज्र जाति-
 ना होरा उपर राखेला माणेकनी छवि जेवीछे, तेना पगनी आंगळीओ
 जातवान चंपानी कळीओ जेवीछे अने ते जाणे लीला केसर तथा कं-
 कुनी दळीओ बनावी होय तेवीछे, उपमाथी पग राता रंगवाळाछे, प-
 रंतु ते जळमाथी उपजेला कमळना पातरा तथा जासूसना फूलनी वराव-
 री करे तेवाछे, पग पासेनी एडीओनी कांति मानोके, नारंगी दडो, अ-
 ने मंगळना मणी जेवीछे, बुद्धिने मोह उपजावनार, छकेली कळाप्रवी-
 णनी वे घुंटीओनी छवी कामदेवना सोनाना रथनी न्या (पैडा वच्चे-
 नो मोळ भाग) जेवीछे, कामनी स्त्री रतीनी गतिनी शोभाने रोकनार
 नेनी पांटीओ कामदेवना झुकेला भाथा जेवी झळकेछे, तेना गुठणनी
 टांकणीओनी गंभीरता उलटावेली कामदेवनी झेरणीना अथ भाग जे-
 वीछे, सोनेथी जडेल हाथीनी सुंद जेवा तेना वे साथळ उलटेली केळ जे
 वाछे, अति श्रेष्ठ नितंबनी (कडनी पाछळनी भाग) शोभा वर्णवी श
 ताप घनी नथी, तोषण ते शोभामां पाणीथी भरपूर तळावना कीनारा
 जेवाछे, तेनी पातळी केडनी लंक कसाएला (सीकार उपर टांपेला)
 तिळना जेवीछे, पटलुंज नहीं पण ते जाणे शोभायमान नवीन कोंटो

લલકતો હોય એવો છે, તેની ગંભીર નાભિ નવા કમલના કોશ (વચ્ચેનો
 નો ખાડો) જેવી છે, ઇટલુંજ નહીં પણ તે, કામદેવના શોકાર કરવાના
 ખાડા જેવી છે, તેના પેટની આકૃતિ તો, નાગરવેલના પાન જેવી છે, પણ
 તે ઉપર રહેલી ત્રિવલ્લી (પેટના ત્રણવાટા) પાણીની ત્રણ લેહેરો જેવી છે,
 તેના પેટ ઉપર પડેલી સેવાલ માફિક રોમરાજી (રુવાંની વારીક પાંક્તિ)
 તો જોવાથી કાઠો દોરો તથા નવી કાઠી કીડીઓની હાર જેવી છે, રસ
 રીઝથી ભરપુર તેનાં બે બાજુનાં પડેલાં પરીયોની સોનાની પાંચ જેવાં છે,
 તેનાં બે સ્તન કામદેવનાં ચેલવાનાં બે વટ્ટા જેવાં બનેલાં છે, તેમજ ત્રણ
 નેત્રવાળા મહાદેવનાની શાળા રૂપ કામદેવે તાળેલાં તેંબુ જેવાં છે, તે સ્તન
 ઉપર રહેલા કાઠા રંગની શોભાતો સોનાના પર્વતની શીખર ઉપર વેઠેલા
 ભમરાની સભા જેવી છે, તેના સ્તનની આસપાસનો સોના જેવો ફલકતો
 છાતીનો ભાગ કામદેવરૂપી નટને નાચવાની રંગભૂમી જેવો છે, વરુણપા-
 શનાં બાંધાના તેના હાથ કમલનું નાલ તથા કામદેવના દંડ જેવા છે,
 હસ્તરૂપી કમલમાંથી પ્રગટેલી પાંચડીઓ જેવી તેની આંગળીઓ, પવ-
 નની લેહેર તથા વેદના સ્વરો જેવી છે, રસદાર આંગળીઓ ઉપર શ્વેદિ પા-
 મેલા નરવ હીરામાં પાડેલા માળકના ઢાંક જેવા શોભે છે, તેની પીઠતો સું-
 દર કેલના વચ્ચાંના પત્ર જેવી છે, ઇટલુંજ નહીં પણ કામદેવની ચતુરાઈ-
 ના ચિત્રો ચિતરવાની પાટી હોય તેવી છે, તરુણ અવસ્થા વાળી કલ્પા-
 વીણનું ગલું હોલાના ગલ્લા જેવું છે અને તેની નમણાઈ શંખ તથા કામ-
 દેવની સરાઈ જેવી છે, તેની ઢાઢી ઉપર ત્રોફેલું ત્રાજવું પાકેલા આમ્ર-
 ફલ ઉપર તાકેલી નાજુક ભમરી જેવું છે, લાલ રંગની છત્રીથી શોભતા
 તેના હોઠ ફૂટેલું કુંપલ, પાકેલું ઘોલું અને પરવાળાં જેવા શોભે છે, ચ-
 લકતા દાંતના સમુદાયમાં રહેલી તેની જીભની કાંતિ, પાકેલા રાહમના
 કળમાં રાખેલા કમલના લાલ પત્ર જેવી છે, ક્યારેક તે મ્હોદેથી ધીમે
 ધીમે વચન કહે છે ત્યારે કોયલનો સ્વર પણ તેનાથી હીનતા પામીને રહે-

છે, ન્યારેક હુલાસ પામેછે ત્યારે ધીમે ધીમે હસેછે, તેથી તેનું હસવું સ્વીલે. લા ફૂલની પંક્તિ તથા ચંદ્રની કઠ્ઠા જેવું દીસેછે, તેના ઢાવા ગાલ ઉપર રહેલું ત્રાજવું મધુમાધવીનો સુગંધ લેવા ધસેલા ભમરા જેવું લાગેછે, તેના શોભાયમાન મુખને ઓપાવનાર નમણું નાક પોપટની ચાંચ, દીવો અને ચંપાની કઠ્ઠી જેવું શોભેછે, ચંચલતાથી કાનના સુણા સુધી ચાલતી તેની આંખો ગુણ અને આકારથી મૃગ, સ્વંજન પક્ષી, માછલું, ભમરો અને કમલના જેવીછે, અતિ શોભાયમાન તેની પાપણ, ઢોલર (પોપચાં) અને ધ્રુવકુટી અનુક્રમે સ્વલ્પિ તરવાર, પાણીની લેહેરો અને વગર સ્વંચેલા ધનુષ જેવીછે ત્રીજાના ચંદ્ર જેવું શોભાયમાન તેનું કપાલ કાતરીને સ્વંડ પાડેલા કમલપત્ર જેવુંછે, મોતીની છીપની શોભાને હરનાર તેના કાન મહા રુદ્રના પાશ તથા તેની ધુણાના ભુવન જેવાછે.

તેના કેવલ ગુંથેલા કેશ, ચોતરફ દીશ્વરાયેલી કામદેવની ચમરી જેવી શોભેછે, મોરનાં પાંછાની પંક્તી જેવી માથા ઉપર પાડેલી તેની વર્ત્તે વાજુની પાટી મળીને મ્હોઢામાં લેતી વચ્ચે ઉઘડેલી સર્પની ફળ જેવીછે, સુગંધી તેલ નાચવાથી તેના ચલકતા કેશ મરકત મળી તથા જમુના-જીની પ્રભા જેવા ઘસકેછે, તેની વેણીમાં ગુંથેલા પૂમકાદાર ગોપાનામાં ઇમશમાટ કરતી ઘુઘરીઓ, કમલના ફૂલ ઉપર ગુંજારવ કરતી નવીન ભમરીઓ જેવી લાગેછે.

લાલ રેશમની દોરી તથા સફેત ફૂલથી ગુંથેલી તેની વેણી હીરાની જમણમાં વેહેતી ત્રીવેણી (ગંગા જમુના અને સરસ્વતિ) નદી જેવીછે, ઘણા પાશ તથા રુદ્ર પાશની વિધિથી કસી વાંધેલી તેની કવરી (ચોટલો) ગોળાની ભીંત ઉપર ચકરી વંધ ચડતી મકરી (ગુંચલું વાળી ચાલે તેવી નાગણી) જેવી દીસેછે, મસ્તક ઉપર જડાઉ શિરફૂલ ધારણ કર્યુંછે તે, મગધાનાંથી નાંકલેલા નાગના મુખમાં રહેલા મળીના વિંચ (આકાર) જેવું દેખાત્છે, પવિત્ર સાગરો તેના સંધ્યામાં ભરેલો સિંદુર સૂર્યનું લાલ

કીરણ અંવારામાં પ્રસર્યું હોય એવો શોભેછે, સુંદરી તે કઢાપ્રવીણના વાલ-
ની વારીક લટો ઘુકીને પુંછડા ફાટકતા સર્પના વચ્ચાં જેવી લટકેછે,
કાનની આગળ વાળેલા તેના નાજુક વાલની ટેડાઈની શોભા ફૂલના
ગુચ્છા તથા કામદેવના હાથીના અંકુશ જેવીછે, નેત્ર રૂપી કમળ દલને
મઢવા આવતી તેની જ્ઞાલ્યો ક્રોડા કરતા ભમરા પાસે ઘુકી આવતા
પીપરના પત્ર જેવીછે.

કાનમાં પેહેરેલા તેના સોનાના જહિત્ર તરોણા, (કાનનાં ઘરેણાં) તરૂણ
(ઝગતા)સૂર્યના લાલ કીરણ જેવાછે, મંગલના નંગથી ચઢકતાં તેનાં કર્ણ
ફૂલ, અપૂર્ણ ચંદ્રના શૃંગ ઉપર રાખેલા માલતીનાં ફૂલ જેવાં લાગેછે,
જાતજાતના નંગથી ચઢકતી કપાળ ઉપર રેંચીને વાંધેલી તેની વીં-
દલી ચંદ્રમાના મસ્તક ઉપર નવે ગ્રહની હાર બંધાળી હોય તે જેવી દીસેછે,
તેની લાલ વીંદલીમાં જોડાણી મોતીની લર, વિદ્યુત (પરવાઝા) સર-
સા વર્ણવાળા મંગલને ચંદ્રમા ઘુંવતો હોય એવી લાગેછે, તેના કપાળમાં
કરેલી સુંદર કેસરની અર્ચા રસના સમુદ્રમાં ચાલતા વૃહસ્પતિના વાળ જે
વીછે, લાલ ચાંડલા પાસે કરેલી જંગાલની ટીપકી ઘુનીઓ ઉપર ચઢ-
તા લીલા રંગના પતંગ જેવી શોભેછે, તેની આંખોમાં આંધ્રેલા કાજલ-
ની વારીક રેખા સર્પના કળા તેમજ ચમકતા પતંગીયાની કાંતિ જેવીછે,
નાકમાં પેહેરેલા લીલા મળીના મોરને જોડેને તેના અવાજને ચાહતા મે-
ઘના વરા ઘુકતા આવેછે.

તેનાં નકવેસરમાં (નાકની વાળીમાં) રેહલું મોતી તથા મળી મુખ રૂપી
ચંદ્ર મંડલમાં ફાટકતા શુક્ર તથા ચંદ્ર જેવાં શોભેછે, તેના દાંતમાં જ-
હેલી સોનાની રેખની કાંતિ, ડોલરની કઢી ઉપર બેટેલા પીઢી ભમરીના
વચ્ચા જેવી શોભેછે, સ્વાધેલા પાન વીડાનો રંગ હૃદયમાં રહેલા પ્રેમની
નદીની લેહેર મુખ ઉપર ધસી આવી હોય તે જેવીછે, તેના કાન પાસે કરે-
લા મસાની કાંતિ, પરમેશ્વરના તેજમાંથી અંશ લઈને વનાવેલા રત્નના રાજા

સુનાર જેવો છે, તેના હૃદય ઉપર ધારણ કરેલાં, પાણીદાર મોતી તથા મ-
 પાના હાર, મંગાજીએ હજારો ધારા કરીં હોય તે જેવા છે, તેની બે લર વા-
 ઝીં દુગદુગીની સાથે રહેલી જડાટ ચોકીની કાંતિ, સોનાના પર્વત ઉપર
 રહેલા મેવની ઘટામાં ચમકતી વીજળી જેવી છે, બન્ને ભુજાએ વાંધેલા
 જડાટ વાજુવંથ, કામદેવરૂપી મહારાજાને વેસવા વાસ્તે સજેલા સિંહા-
 સન જેવા છે, તેના હાથમાં પેહેરેલા ચૂડાની ગુજરી, કંકણ, ટૈયા અને
 તુડીઓ; હાથીના દાંતમાથી વનાવેલી, રંગથી ભરપૂર અને કોંઘરીદાર છે;
 પહોંચામાં પહોંચી અને આંગળીઓમાં નંગદાર વિંટીઓ પેહેરવાથી તેના
 હાથ કામદેવના છત્ર જેવા દેખાય છે; મનને મોહ ઉપજાવનાર, તેના હા-
 થના તરફે દીધેલો મેંદીનો રંગ, કોમલ કમલના ઘાટા પત્ર ઉપર વેઠેલા
 ચૂડના (ચોમાસાના રાતા જીવડાના) સમુદાય જેવો છે, તેની કહેથી ની-
 કલના કટિમેઘલાના શદ્ધ જાણે કામદેવના વ્રંદીજનો તેમાં જ વસીને
 વચ્ચાળ કરતા હોય તે જેવો છે, તેના ઘાઘરાની નાહીનાં લટકતાં ફૂમકાં
 કામદેવના હાથથી ચટકતી ચકરડી જેવા છે, તેના પગમાં પેહેરેલાં ક્ષાં-
 ગ, લંગર, પગપાનાંની ઘૂઘરીઓના અને વિંછીયાના અવાજ; ભમરા, હંસના
 વચ્ચાં, નારદમુનીની ધિળા અને કામદેવના ગુણોને ગાતા ગુણવાન વંદી
 જનોના જેવા છે; આંગળીઓમાં અટકતા અણવટ ચટકાં કરીને તેના
 ગુણનાં ચરિત્રતું વચ્ચાળ કરતા જણાય છે, અલ્પો લગાડવાથી વમળી
 થઈને તેના પગની શોભા છવરાણાં કમલ તથા જાસૂસનાં ફૂલની
 તરફ જેવા છે, તેની ચાલવાની લટક મદેલા હાથી તથા હંસનાં વચ્ચાની
 ગતિ જેવી છે, યદ્યુજ નહીં પણ ચતુર પુરુષની વૃદ્ધિને અટકાવનાર લં-
 ગર જેવા છે, જાનજાતનાં રંગ બે રંગી પેહેરેલાં તેનાં વસ્ત્ર તેમજ તેના ગુ-
 ણ અમારું જોખથી નળી શકાત એવા નથી તોપણ અમે જેવી નજરે
 જોઈ તેવી તેના અંગે અંગની છત્રિ કહી વતાવી પરંતુ જગત કર્તા
 કર્મોર્થે પાતાના હાથથીતો લીધોમાં એક કઢા પ્રવીણનેજ રચેલી છે. ॥૬॥

॥ दोहा ॥

नखतें सिख सिखतें सु नख, आभा कही बनाय ॥
तऊ प्रवीन नवीन छवि, बनी न बरनी जाय ॥ ७ ॥

अर्थ. नखथी केश सुधी अने केशथी नख सुधी तेनी कांति बखा-
णीने कही, तोपण प्रवीणनी नवी शोभायमान छवी बखाणी जाय एवी
नथी. ॥ ७ ॥

अथ तदंते रससागर अभिलाष दशा ॥ सोरठा ॥

सुनत श्रवन प्रति अंग, अंग अंग प्रगटें अनंग ॥
भई सुमन गति भृंग, विनां बाग विकसित कुसुम ॥ ८ ॥

अर्थ. कळाप्रवीणना अंगे अंगनी शोभानुं वर्णन सांभळीने महारा-
जाना अंगे अंगमां काम प्रगट थयो अने फूलमां जेम भभरानी गति
थाय तेमज वगर वागे खीलेला फूलमां महाराजाना मननी गति थद
गइ. ॥ ८ ॥

उदयो प्रेम पतंग, सुख समूह सकुचित कुसुद ॥
भयो मुदित मन भृंग, विरह कुंज प्रफुलित लता ॥ ९ ॥

अर्थ. प्रेम रूपी सूर्य उग्यो तेथी सुखना जथ्या रूपी चंद्र विकाशी
पोयणीनां फूल करमाइ गयां, विरह रूपी कुंज मंडप उपर प्रफुलित थ-
एली वेल जोडने मन रूपी भमरो खुशी थयो. ॥ ९ ॥

उमडी घटा स्नेह, धीर जवासा तरु सुक्यो ॥
विरहा सर सु भरेह, मित सुरत छूटे पटा ॥ १० ॥

अर्थ. स्नेह रूपी मेघनी घटा चढी आवी धीरजता रूपी जवा-
सानुं झाड सुकाइ गयुं, एटलुंज नहीं पण विरह रूपी तळ्याव भराइ गयुं
अने मित्रनी सुरत रूपी लेहेरो चालवा लागी. ॥ १० ॥

मग मग या गति लीन, डग डग ला लागत खरी ॥

लगनी अगनि प्रवीन, जल थल प्रति जगमग रही ॥११॥

अर्थ. रस्ते रस्ते अने डगले डगले सर्व प्रकारे महाराजाना मनोविकार नायकाओप कहेली सुरतमां गुंथाइ गया, एटलुंज नहीं पण कळा-प्रवीणनी लगनी रूपी अग्नी स्थावर जंगमना सघळा पदार्थोमां जगमगवा लागी एटले जागी गइ. ॥ ११ ॥

अमर कोस दधि प्राँन, विरह ज्वाल पावक जरें ॥

सुरति धूम अनुमान, सृगमद मिलित प्रवीन तन ॥ १२ ॥

अर्थ. अमर रूप सागरना प्राण, विरह रूपी अग्नीनी झाळथी वळवा लाग्यां, तेथी तेनी सुरतिरूपी धुवाडो कस्तुरी रूप प्रवीणना शरीर तरफ चाल्यो. ॥ १२ ॥

॥ सर्वैया ॥ अलंकार द्रष्टांत ॥

लोह करीच फिरें तितही, जित ग्राव चमकनकी फुरता ॥

अंमर कोशको धूम तितैही, जितैहि सृगमदकी दुरता ॥

पुंगीको नाद वर्जे जितहि, तित पंनग आननकी सुरता ॥

यां परवीन सुनें प्रति अंग, अर्मे तित सागरकी सुरता ॥१३॥

अर्थ. जेम जे तरफ चमक पथरीनी चमक होय ते तरफ लोढानो कांदो फरे, ज्यांहा दुर रहेली कस्तुरी होय त्यांहांज अमरनी धुवाडो जाय-नाचो मोर्लानो अवाज धनो होय त्यांहांज सर्प सामी फण सां-जोने वाचे, तेनज कोनेथी सांभळेला कळाप्रवीणना अंगे अंगमां महाराजा रसतागरनी सुरत कर्या करेछे. ॥ १३ ॥

॥ दोहा ॥

दास कुमार रीझे सु तित, दान मान दिय ताय ॥

गायन निज थानक गई, सागर प्रनय जनाय ॥ १४ ॥

अर्थ. आ प्रमाणे गायननी साथे कळाप्रवीणना अंगे अंगनुं वर्णन करवाथी नायकाओ उपर महाराजा खुशी थया अने तेने माननी साथे इनाम आप्युं एटले नायकाओ रजा लेइ रससागरने केटलुंक हेत जणावी पोताना देशमां गई. ॥ १४ ॥

॥ गाहा ॥

गायन राज समीपे, वर्नन किय प्रवीन प्रत्यंग ॥

सागर दशा तदंते, वीश प्रवीन सागरो लहरं ॥ १५ ॥

अर्थ. नायकाओए महाराजानी पासे करेलुं कळाप्रवीणना अंगे अंगनुं वर्णन तथा ते सांभळवाथी महाराजानी वनेली हालत संवंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी वीशमी लेहेर संपूर्ण थई. ॥ १५ ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे रससागर गायन चर्चा
कलाप्रवीन प्रत्यंग वर्ननो नाम विंशमो लहरं ॥ २० ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधीराज राजेंद्रश्री वावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां विंशम स्तरंगः समाप्तः ॥ २० ॥

॥ अथ तरंग शिखावंध छंद दोहा ॥

विरह अंग सागर वध्यो ॥ फेलो मनमां फेर

पत्र मित्र पठवन विधो ॥ एकवीशमी लेर ॥ २१ ॥

अथ रससागर मित्र चर्चा प्रसंग ॥ दोहा ॥

इन नेनन आनन वहैं, कब देखहुं किरतार ॥

एसैं रससागर निशा, बीती करत विचार ॥ १ ॥

અર્થ. હે? જગતકર્તા પરમેશ્વર, આ આંખ્યોથી એ સ્ત્રોહું હું ક્યારે દે-
શોશ! એવી રીતે વિચાર કરવામાં મહારાજા રસસાગરને રાત વીતી.
॥ ૧ ॥

ખયો ખોર મિંત સુ મિલે, કરેં કુતોહલ વાત ॥
રસસાગર ઔરેં દશા, જાનીં કાહુ ન જાત ॥ ૨ ॥

અર્થ. સવાર થયું છટલે સઘઠા મિત્રો આવી મઠ્યા ને તેઓ હાસ્ય
વિનોદથી વાતો કરવા લાગ્યા, પણ મહારાજા રસસાગરની તો જૂદીજ
દશા થઈ ગઈ છે તે કોઈનાથી જાણી જાતી નથી. ॥ ૨ ॥

॥ અથ અલંકાર ભિન્ન પદ રૂપક ॥ તા દશા વર્નન હિંદિ ॥
॥ સવૈયા ॥

દેહકો દેહરા ચિંતકે તરુતમેં, ઇસ્કકે દેવકી જોત જાગી ॥
પ્રાન પૂજા કરેં નૈન પાની ભરે, કૌન ધ્યાની કથા આન
તાગી ॥ સ્વાસ પંચા ઠહ્યો બુદ્ધિ વીરા ગહ્યો, જીહ તંત્રી
લહ્યો ભેદ રાગી ॥ મિત્ર મંત્ર ભજેં તંત્ર પંદં તજેં, એક
પ્રવીનસેં ટેક લાગી ॥ ૩ ॥

અર્થ. શરીર રૂપી દેવઠમાં ચિત્ત રૂપી તરુત ઉપર ઇસ્ક રૂપી દેવની
જોત પ્રગટી, તેની પ્રાણ રૂપી પૂજારો પૂજા કરેછે, આંખ્યો પાણી ભરી
લાવેછે, કાન રૂપી ધ્યાની વીજી વાતો છોડી દઈને ધ્યાન કરેછે, સ્વાસ
રૂપી પંચો ચાલેછે, બુદ્ધિ વીરો લીધાંછે અને જીભ રૂપી વીણા વીજા
પંદને છોડી દઈ રાગના ભેદને લઈને હૈ? મિત્ર, હૈ? મિત્ર, એમ કહીને મીઠ-
ના મંચને ભજેછે, એવીરિતે મહારાજાને એક કઠાપ્રવીણનીજ ટેક લાગીછે. ૩

॥ દોહા ॥

ભૂલિગયે ચિત ગતિ સુરતિ, ભૂપન વસન શરીર ॥

मनमें बसी प्रवीन छवि, बढी विरहकी पीर ॥ ४ ॥

अर्थ. जेथी महाराजा स्वभावनी गति अने पोतानी सुरत भूली गया एटलुंज नहीं, शरीरे लुगडां घरेणां सजवानुं पण भूली गया, मनमां कळाप्रवीणनी छवी बसी तेथी वियोगनी पीडा बधी गई. ॥ ४ ॥

अलंकार स्मरणानु भाव ॥ सवैया ॥

गंद्रव गान प्रवीन उचारत, बीन प्रवीन बजावत रागी ॥
भाषत भाष प्रवीन सु भेदन, मित प्रवीन सुरा मद दांगी
॥ गायन बानि प्रवीन कथा सु, प्रवीन सुनी तबसें रति
जागी ॥ सागर चित प्रवीन चढे सु, प्रवीन प्रवीन वहे
जक लागी ॥ ५ ॥

अर्थ. गंधर्वनी पेठे गायन करेछे तेमां पण प्रवीणना नामनोज उच्चार करेछे, तेमज प्रीतिथी वीणा बगाडवामां पण प्रवीणना नामनेज बजावेछे, वात करेछे तेमां पण प्रवीणनेज मळवाना भेदनां वचन बोलेछे, दारु पीए छे तेमां पण प्रीय मीत्र प्रवीणना नामथीज केफ प्रसरेछे, एवी रीते गावा तथा बोलवामां प्रवीणनीज कथा करेछे एटलुंज नहीं पण ज्यारथी कळाप्रवीणने सांभळीछे ल्यारथी प्रीति जागीछे, आवीरीते सागरना चित्तमां प्रवीण चढवाथी हे? प्रवीण, हे? प्रवीण, एवी रीते म्होडेथी झंखना लागीछे ॥ ५ ॥

॥ चोपाड ॥

महाराज प्रच्छन मुरझावें ॥ वात भेद कहुपें न बतावें ॥
मित पाए चितकी जु उदासी ॥ बोलन लगे कुतोहल हांसी
मंद मंद प्रतिउत्तर बोलें ॥ वहे ध्यान महाराज न डोलें ॥
आन काहु आसय नह सूझें ॥ बेमरजाद होय को वूझें ॥

चों वासर दश पंच बिहाये ॥ मित बात बूझन अकुलाये ॥
समय एह बूझनकी ठानी ॥ बोले सुहृद राज प्रति बांनि ॥

अर्थ. महाराजा छानां मनमां मुझाया करेछे, पण बातनो भेद कोइनी
पासे बतावता नथि, एवामां मित्रो महाराजानुं मन उदास जाणी हास्य
विनोदनां वचन बोलवालाग्या, तेनी साथे धीमे धीमे जवाब आपेछे
पण पेहेला ध्यानने चूकतानथी, तेम बीजा कोइने तेनो अभीप्राय
सूजतो नथी, अने बेमरजाद थइने पूछी पण कोणसके? एरीते दूःखमां
पांच दश दिवस बितिगया एठले तो मित्रो बात पूछवाने अकळाया,
तेथी एकांत वखते आ बात पूछवानो ठराव करीने महाराजा पासे वचन
बोल्या. ॥ ६ ॥

॥ अथ मित्रोक्त दोहा ॥

मित अरज महाराज किय, बाग विलोकन बान ॥

महाराज मंदोल चढि, कियो गमन उद्यान ॥ ७ ॥

अर्थ मित्रोए बागजोवानी अरज करी ते मंजुर राखेन पालखीमां बिरा
जमान थइ महाराजाए बगीचा तरफ गमनकर्यु. ॥ ७ ॥

॥ अथ बाग वर्नन ॥ छप्पय ॥

बीतत अहर वसंत, ब्रच्छ वीरुध बिलंब किय ॥

कोमल किसलय झुकित, सुमन वन वन प्रति फुल्लिय ॥

बोलत विविध बिहंग, भृंग गुंजार करत तित ॥

सीत मंद मधु स्वसन, जुकति जलजंत्र उच्छरित ॥

आसंनि मंत्र महाराज प्रति, एकंतिक आसन रचिय ॥

पटुता उचारि बानी प्रथक, यहें विनय महाराज किय ॥ ८ ॥

अर्थ. वसंत ऋतुना दिवस गयाछे तेथी झाड उपर बेल्यो चढिछे ने

झाडना कोमळ पातरां झुकीरह्यांछे, बगीचामां झाडे झाडे फूल खीली
रह्यांछे, जात जातनां पक्षीओ मनोरंजक शब्द करी रह्यांछे, ठेकांणे ठेका
णे भमरांओ गुंजारव करेछे, धीमो धीमो, थंडो अने सुगंधी पवन वायछे,
युक्तिथि रचेली पाणीना फुवारा उछळी रह्यांछे, आवा बगीचामां गुप्त
विचार पूछवानुं महाराजाने आमंत्रण करीने एकांतस्थळे विछायत करी
आसन नाख्युं, त्यांहां महाराजा वीराज्या एटले चतुराद्विथी जुदां जुदां
वचनो बोलीने नीचे प्रमाणे मित्रोए विनय कर्यो. ॥ ८ ॥

॥ दोहा ॥

करि अभिवंदन जोरि कर, कियो छमापन क्रोध ॥

सासन श्री महाराज ग्रहि, बूझी मनकी शोध ॥ ९ ॥

अर्थ. मित्रोए पिहेलां वंदन करी हाथ जोडीने क्रोध न करवा विशे
माफो मागी लीधी, पछी महाराजानी आज्ञा लेइने मनमां रहेलो विचार
पूछ्यो. ॥ ९ ॥

॥ मित्रोक्त ॥

कहा भयो कित चित गयो, किही जपत दिन रेंत ॥

पल पल प्रति लीनह प्रभा, कहा नयो चित चैन ॥ १० ॥

अर्थ. मित्रो कहेछे के हे? महाराजा, आं शुं थयुं? तमारुं चित्त क्यां
गयुं? अने रात दिवस कोने जपोछो? पळे पळे तमारी कांति झांखी थती
जायछे तो तमारा मनमां नवुं चैन शुंययुंछे ते कहो. ॥ १० ॥

नीठ नीठ बूझत कही, गायन उक्ति उदार ॥

वहैं कवित वर्नन यहैं, उर आसय विस्तार ॥ ११ ॥

अर्थ. एरीते घणोक वार पूछतां मांड मांड महाराजा बोल्या अने ना-
यकाओए कहेलां प्रण कवित तथा तेजो करेलुं नखशीखनुं वर्णन तेमज
पोताना मननो अभिप्राय विस्तारयो कही बताव्यो. ॥ ११ ॥

॥ सोरठा ॥

देखित श्री महाराज, दुचिते विरहानल दुखित ॥

आधि मिटावन काज, यहाँ मित उच्चार किय ॥ १२ ॥

अर्थ. विहरूपी अग्निना दुःखथी महाराजाने बेचेन थयेला जोड़ने तेना मननी पीडा मटाडवांसारु मित्रो आ प्रमाणे बोल्या. ॥ १२ ॥

॥ मित्रोक्त ॥ छप्पय ॥

महाराज यह बात, सत्य हमतोनहि मानें ॥

कुमरी वय सु किसोर, कवित कैसें करि जानें ॥

कलाधार गायका, रीझ रावरी सुपाई ॥

चरचा भेद चलंत, उक्ति समये सिर लाई ॥

माँनें न आप अनुमान यह, पाती लिख सु पठाइयें ॥

परिहैं प्रतीत प्रतिउत्तरन, मन न कछू मुरझाइयें ॥ १३ ॥

अर्थ. हे? महाराजा, आ बात अमे तो साची मानता नथी केमके कासोर (छोटी) उम्मरनी कुंवरी कइरीते कवित रची जाणे? प्रपंच कटाने जाणतार नायकाओये आपने खुशी थया जाणी (आप पासेथी कांडक इनाम मेळववा सारु) आ बातना भेदनी चर्चा चालतां वखत विचारिने बनावटी उक्ती कहीले, ते आपे मानवी न जोडए, पण ए बावतमां आपणे एटलुं अनुमान करवानुंछे के आर्हीथी पत्र लखीने त्याहां मोकलीए, एनो जबाब आववाथी प्रतीति पडशे, ए बावत मनमां कांड-पण मुंझावुं नहीं. ॥ १३ ॥

॥ सोरठा ॥

निज उर कर निरवार, मित उकति सागर सुनें ॥

आय सु राज दुहार, सभा विसर्जन बाग किय ॥ १४ ॥

અર્થ. મિત્રોનાં વચન સાંભળીને તે પ્રમાણે પોતાના મનમાં નિશ્ચય કર્યો, પછી મહારાજા રસસાગર વાંગમાં થણી કંચેરી વરવાસ્ત કરીને રાજહારમાં પધાર્યા. ॥ ૧૪ ॥

વીતત અહર કિતેક, પાતી લખી પ્રવીન પ્રતિ ॥

વાની અહર વિવેક, છંદ સુ મુત્તિયદામ કરિ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ. કેટલાક દિવસે વીતિ ગયા પછી મહારાજા રસસાગરે વિવેક પૂર્વક સરસ શદ્ધ લાવી મોતિદામ છંદ રચીને કલાપ્રવીણ પ્રત્યે મોકલવાનો એક પત્ર લખ્યો. ॥ ૧૫ ॥

નિજ સુ અનુગ નિરખંત, માયો ભારતિનંદ કવિ ॥

વિષમ સુ સરણિ વહંત, સર્વે વાત સમરાથ વહ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ. પોતાના મિત્રો ઉપર નજર કરીજોતાં પાસે વેઠેલા ભારતીનંદ કવો ગમ્યા, કારણકે એ કઠણ કામ હોય તેને સહેલાઈથી કરવામાં તેમજ સઘળી વાતમાં સમર્થ છે. ॥ ૧૬ ॥

॥ અથ ભારતિનંદ વર્નન ॥ છપ્પય ॥

કરતા કાવ્ય નવીન, નાદ વીનાદિ વજાવન ॥

રાજ ભેદ રિણવંત, રીત સંગીત સુ ગાવન ॥

લાવન ડાકિ અનેક, ટેક ધારિત વિવેક મન ॥

ષટ ભાષા ષટ શાસ્ત્ર, વેદ પરવીન પુરાનન ॥

નાના પ્રકાર પરપંચ કર, વીર ધીર ગંભીર મતિ ॥

સાહસ ઉદાર સરસતિ પ્રસન, જાસુ સમય તૈસી પ્રકૃતિ ૧૭

અર્થ. નવીન કાવ્ય રચનાર, વિના વિગેરે વાજિત્ર વગાડનાર, રાજનીતિના ભેદથી રાજાને ખુશી કરનાર, સંગીત શાસ્ત્રની રીત પ્રમાણે ગાયન કરનાર, દૃષ્ટાંત સિદ્ધાંતની ડાકીથી યુક્તિ પૂર્વક અનેક વાતો લાવનાર, ટેકોલા, મનમાં વીવેકો, છ ભાષા, છ શાસ્ત્ર, ચાર વેદ અને અદાર

પુરાણમાં કુશલ; નાના પ્રકારના પ્રપેચ કરનાર, શૂરવીર, રણમાં ધીર, ગં-
 ખીર મતિવાળા, સાંહસીક, ઉદાર બુદ્ધિવાળા, અને જેને સરસ્વતી પ્રસન્ન
 છે, તેમજ જેવો વચ્ચત તેવો સ્વભાવ રાખનાર આ ભારતીનંદ કવિ છે.
 ॥ ૧૭ ॥

તાસુ બુલાય ઇકંત, ચિંત આસય ઉઘારી ॥
 જનપદ પુર નૃપ નામ, વાત સવહી વિસ્તારી ॥
 કુમરી કલાપ્રવીન, નામ કહિ પત્ર દિયો કર ॥
 પ્રચ્છન પઠવન ભેદ, ઓર લાવન પ્રતિઉત્તર ॥
 કેતે ઉપાય ફુનિ ફુનિ પ્રથક, કવિ સુનિયત સાગર કયે ॥
 ભારતીનંદ મનમેં મુદિત, પ્રતિ પયોન રંહસ ભયે ॥ ૧૮ ॥

અર્થ. એવા લક્ષણવાળા તે ભારતીનંદ કવીને એકાંતમાં બોલાવીને મ-
 હારાજા રસસાગરે પોતાના મનનો અભિપ્રાય કહ્યો, વળી દેશ, શહેર, રા-
 જાનું નામ વિગેરે સર્વે વાત વિસ્તારથી કહી, અને કલાપ્રવીણ રાજકુંવરીનું
 નામ લેઈને કવીના હાથમાં પત્ર દીધો, છાનીરીતે કાગલ પોહોચાડવા-
 ના ભેદ કહ્યા, અને પાછો તેનો પ્રતિઉત્તર લાવવાની ભલામણ કરી, વી-
 જા કેટલાક જુદા જુદા ઉપાયો વારં વાર કવિ સાંભળે એવીરીતે મહારા-
 જાએ કહી બતાવ્યા તેથી ભારતીનંદે મનમાં હર્ષ પામીને જલદી ત્રુપકીથી
 ચાલવાનો વિચાર કર્યો. ॥ ૧૮ ॥

॥ દોહા ॥

કરિ વંદન મહારાજકોં, પત્ર લિયો સિર ધાર ॥
 હય રાય સિવિક સવીર સજિ, તુરસ હોત તહિયાર ॥ ૧૯ ॥
 અર્થ. પછી મહારાજાને વંદન કરીને પત્ર માથે ચઢાવી લીધો, ઘોડા,
 તારી, પાલતી અને તંત્રુ વિગેરે સામગ્રી સજીને તરત તૈયાર થયા. ॥ ૧૯ ॥

॥ गाहा ॥

सागर प्रथम सु विरहा, चरचा मित्र पत्र पठवन विधि ॥
एकवीस अभिधानं, पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २० ॥

अर्थ, सागरने पेहेलुंज विरहनुं दुःख थवाथी मित्रोए करेली चर्चा प-
छी पत्र लेइने भारतीनंदने मोकलवानी हकीकत संवंधी प्रवीणसागरनी
एकवीशमी लेहेर पूर्ण थइ. ॥ २० ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे रससागर मित्र चर्चा प्र-
थम पत्र भेदो नाम एकविंशमो लहरं समाप्त ॥ २१ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां एक विंशम स्तरंगः स-
माप्तः ॥ २० ॥

॥ उधोर ॥

करि परियाण भारतिनंद ॥ पहुंच्या पुर प्रवीण कविंद ॥

शालि होत्र नीकहि तहा पेरा ॥ बाविशमी वनी एम लेर. ॥ १ ॥

॥ अथ भारतीनंद कवि मनंछापुरी पर्याप्त प्रसंगो यथा ॥

॥ दोहा ॥

शत कुजाक अस शत उभै, इक इम सिविक समान ॥

राय हुकम कबिराय किय, पुरी मनंछ पर्याप्त ॥ १ ॥

अर्थ सो प्यादा बसे घोडा, एक हाथी, एक पालखी, एटली सामग्री
लेइने महाराजाना हुकमथी कविराजे मनंछापुरी तरफ प्रयाण कर्यु. ॥ १ ॥

॥ सोरठा ॥

निशि दिन हास विलास, कर्त दंद कविको चलिय ॥

वहे व्रतम प्रति मास, पुगिगय मनइच्छह पुरी ॥ २ ॥

अर्थ. रात दिवस हास्यविनोद करती कवीनी स्वारी चाली ते चालते चालते एक महीनानी आखरे मनछापुरीए पहीची. ॥ २ ॥

॥ छप्पय ॥

वन उपवन आवर्त, सुभर सीतल सरिता सर ॥

गिरद कुंज विच दुर्ग, अटा उमडित तिहि ऊपर ॥

कनक कुंभ सिर केत, झुकित जर जवनि झरोखन ॥

द्वार द्वार दुंदभी, मनहु गर्जित घटा सु घन ॥

द्वाराधिपाल सासन सु मगि, पुरह पोर परवेश किय ॥

देवस्त समै दानह उदित, एकंतिक ग्रह उत्तरिय ॥ ३ ॥

अर्थ. ते शेहेरनी चारेतरफ वाटाएला वाग वगीचा घणा शोभायमान दोसेछे, तेम त्यांहां थंडा पाणीथी तळाव तथा नदीओ भरपूर भरलेछे; झाडनी घटानी वज्जे कील्लो देखायछे, ते कोटनी अंदर दूरथी देखाती मेढीओ उपर सोनाना चळकता कळश अने फरकती घजाओ देखायछे, झरोखे झरोखे जरीना पडदा झुकी रह्याछे, घेर घेर नगारां वागेछे, ते जाणे मेवनी घटा गाजती होय नै? एम जणायछे. (आवा रळीयामणा शेहेरना दरवाजा पासे कवीराजनी स्वारी आवी पहीची) एटले हाराधिपालनी (दरवाणीनी) रजा लेइने शेहेरना दरवाजामां प्रवेश कर्ली अने दिवस आधम्या पछी चंद्र उगती वखते एकांतस्थळी घर भाडे दहने तेमां उतर्या. ॥ ३ ॥

॥ दोहा ॥

उन रहिना कहिना न कहूं, मतो दुरावन काज ॥

सोदागर बाने सु कवि, लगे खरीदन वाज ॥ ४ ॥

अर्थ. आंही रहेवुं पण कोइने खबर पडवादेवी नहीं कारणके छा-
ना मताथी काम करवुं एरीते विचार करी सोदागरनुं वानुं करीने कवी
राज घोडानी खरीद करवालाग्या ॥ ४ ॥

बाज विलोकतहें सु कवि, विध विध करत विचार ॥

साहित मत सोधत सखी, पाती पठवन धार ॥ ५ ॥

अर्थ. कवीराज घोडाने जुवेछे पण पोताना मनमां नाना प्रकारना
विचार करेछे, पत्र पोहोचाडवानुं धारीने साहित मेळवनारी सखीओने
शोधेछे ॥ ५ ॥

सवैया ॥

धाइ जनी अरु नाइ नटी, सु परोसनि राज प्रवेसनि हेरें ॥

चूरही हेरि सुनारि बिराइनि, मालनि सिल्लपिमें मन फेरें ॥

ब्रह्मसुता पटवानि चितेरनि, रामजनि सु सन्यासिनि टेरें ॥

बाजके व्याज सु राजकी शासन, सोधें सखी कोउ काज

निवेरे ॥ ६ ॥

अर्थ. धाव्य, जनी (सुयाणी) वालदाणी, नटडी, पाडोशण विगेरे
राजदरवारमां जती आवती स्त्रीयोने गोतेछे चूडीवाळी, (मणीवारी) सो
नारण, तंबोलण, मालणे अने कडीयाणी विगेरे स्त्रीयोमां पोतानुं काम
साधवासारु मनने फेरवेछे, ब्राह्मणी, पटवानी स्त्री, चितारानि स्त्री, भग-
तांणी, अतीताणी विगेरेने पण जुवेछे, एवरीते कवीराज सोदागर जेनां
घोडा लेवाना मसथी महाराजानी आज्ञाप्रमाणे काम बजावी आपनारु
कोइपण जातिनी सखीने शोधेछे ॥ ६ ॥

॥ छप्पय ॥

लए बाज दस बीस, भए दस द्वादसही दिन ॥

पठवन पत्र प्रवीन, सतो सोधत नितही मन ॥

ગુનગહીર કવિ સૂનુ, ઉક્તિવર નામ કહાયે ॥
 સોય સહર નિરખંત, ગલી ઉનહીં ચઢિ આયે ॥
 વૂઝંત તાસ સુ કવિ સુનેં, નામ ધામ નિરધાર કિય ॥
 પરસે સુ આય સિવિકા સુ તજિ, ઉન આસન સનમાન દિય

અર્થ. ભારતીનંદ કવોણ દશ વીશ ઘોડા સ્વરીદ કર્યા, અને તેને દસ વાર દિવસ થઈ ગયા (પણ લાગ પાવ્યો નહીં,) કઠાપ્રવીણને પત્ર પહોંચાડવાનો યુક્તિઓ હમેશાં પોતાના મનમાં શોધ્યા કરેછે, એવામાં એક દીવસે ગુણગંભીર કવોના દીકરા ઉક્તિવર નામના કવો શેહેરમાં સેહેલ કરતા કરતા જ્યાંહાં ભારતીનંદ કવો ઉતરેલા છે તે ગલીએ ચઢી આવ્યા પૂછ પરછ કરતાં તેને કવો માલમ પડ્યા, જેથી તેના નામ તથા ગામનો નિશ્ચય કરીને પાલસીમાંથી ઉતરી ભારતી નંદને આવી મળ્યા, પટલે ભારતીનંદે ઘણાં સન્માનની સાથે તેને આસન આપ્યું. ॥ ૭ ॥

॥ દોહા ॥

વૂઝ્યો તિતહી ઉક્તિવર, ભારતિનંદ સુ ભેવ ॥
 કહો સિધારત આપ કિત, કછુ કારન કહિ સેવ ॥ ૮ ॥

અર્થ. ત્યાંહાં ઉક્તિવર કવોણ ભારતી નંદ કવોને એવો ભેદ પૂછ્યો કે આપ ક્યાંહાં સધાવોછો તે કહો અને અમ સરખું કાંઈ કામ કાજ સેવા કરમાવો ॥ ૮ ॥

ઉત્તર ભારતિનંદ દિય, કહિ સેવન કછુ કાજ ॥
 વાજ સ્વરીદન પટ્ટહિય, રસસાગર મહરાજ ॥ ૯ ॥

અર્થ. ત્યારે ભારતીનંદે જવાબ દીધોકે કામ કાજ તથા સેવા વિશે આપનો મહેરવાનો જોડ્યે આહીતો કેવલ ઘોડાનો સ્વરીદી કરવાસારુજ નવાગજા રસસાગરે અમને મોકલ્યાછે. ॥ ૯ ॥

कही भारतीनंद कवि, बाज खरीदन बान ॥

बूझ्यो तब फुनि उक्तिवर, परखन अश्व प्रमान ॥ १० ॥

अर्थ. भारतीनंद कवीए घोडा खरीद करवानी बात कही एटले पछी उक्तिवरे घोडानी परीक्षानुं प्रमाण पुछ्युं ॥ १० ॥

अथ उक्तिवरोक्त ॥ छंद चंद्रायणा ॥

उत्तम मध्यम नीच कनिष्ठ कहाइयें ॥ किहि जनपद उत्पन्न
शुद्ध सु बताइयें ॥ द्विज क्षत्री अरु वैश शुद्ध क्यों जानियें
॥ क्योंसु भये उत्पन्न आदि अनुमानियें ॥ अंग रंगकी
खोटि किती विधकी कहें ॥ भ्रमरिकानके भेद अशुभ को
अंगहे ॥ सुभग रंग शुभ भृंग किते तन लेखीयें ॥ सदा
व्याधि अभिधान सु कौन परेखीयें ॥ ११ ॥

अर्थ. उत्तम, मध्यम, नीच अने कनिष्ठ कोने कहीए ते कहो? तेमज
कया देशमां उपजेला घोडा शुद्ध अने सरस कहेवायछे तेपण बतावो?
ब्राह्मण, क्षत्री, वैश्य अने शूद्र एवी जातिना घोडा केवा लक्षणथी जा-
णीए अने तेओ श्रेमांथी उत्पन्न थयाछे ते जाणवानुं अनुमान कहो? शरी-
रना रंगनी खोट केटला प्रकारनी कहेवायछे अने भ्रमरीओ पडवाधी कया
कया अंग अशुभ गणायछे ते कहो? शरीरमां कया कया रंग तथा कये
ठेकाणे भ्रमरी पडी होय ते सारी गणायछे ते कहो? हमेशां घोडाओमां
धता रोगनां नाम तथा ते रोगोनी परिक्षा करवानुं ते पण कहो ॥ ११ ॥

॥ अथ भारतीनंदोक्त दोहा ॥

शालिहोत्र रुपिराज कृत, अश्वन भेद अपार ॥

जो बूझत तुम उक्तिवर, कहुं संछेप उदार ॥ १२ ॥

अर्थ. उक्तिवरना प्रपन्न जवाबमां भारतीनंद कहेछे के रुपिराजना

कमला शालिहोत्र ग्रंथमां घोडानी परिक्षाना घणा भेदछे, पण हे? उ
क्तिवर कवि, आपे जे पूछ्युं तेविशे हुं टुकी मतलबमां थोडी एक हकी-
कत कहुं ते (सांभळो.) ॥ १२ ॥

अथ अश्व उत्तमादि चत्र जाति भेद ॥ छप्पय ॥

वाज तुलान तुपार, यहेँ उत्तम जानो सहि ॥

गोगक अरु केकान, पट्टिहारी मध्यम कहि ॥

राजसलथ सामजा, उत्तरा नीच कहावें ॥

सिंधुपार सावरा, गोहोर कानिष्ट बतावें ॥

चत्र जाति भेद द्वादश भए, अनि जनपद मिश्रित रहे ॥

कीजें परेख लीजें सु हय शालिहोत्र औसैं कहे ॥ १३ ॥

अर्थ. वाज, तुलान, तुखार ए उत्तम पंक्तीनाछे, गोगक, केकान
अने पट्टिहारी ए मध्यम पंक्तीना कहाछे, राजसलथ, सामजा अने उत्तरा
ए नीच पंक्तीना केहेवायछे, सिंधुपार, सांवरा अने गोहोर ए कनिष्ट पं-
क्तिना, एवरीते चार पंक्तीना घोडाना वार भेद थया, तेओमां बीजा
देशना पण मिश्रित रह्याछे, ते माटे परिक्षा करीने घोडा लेवा एम
शालिहोत्र कहेछे. ॥ १३ ॥

अथाश्वचतुर्वर्णोद्भव परिक्षा भेद ॥ छप्पय ॥

जल उद्भव द्विज पुष्प, गंध मंगल असवारी ॥

अग्नि छत्र तन अगर, कलह चढियत जयकारी ॥

नक्तत वैस वृत्त गंध, सहज गमन सुखदाई ॥

भूमि शूद्र मधु मकर, यहेँ आखेट उपाई ॥

सुख वारि ब्रह्म पानी पियत, खुर लगाय खत्री लहेँ ॥

संचंत चार वैशह अथुर, शूद्र सदा ढरपत रहेँ ॥ १४ ॥

अर्थ. जळमांथी उपजेलो होय ते ब्राह्मण जातिनो घोडो अने तेना शरीरनो सुगंध फूलना जेवो होय अने ते मंगळीक काममां स्वारी करवा-
थी सारा फळने आपे, अङ्गिमांथी उपजेलो होय ते क्षत्री जातिनो घोडो,
तेना शरीरनो सुगंध अगरना जेवो होय अने ते लडाइमां चडवाथी जय
आपे, पवनमांथी उपजेलो होय ते वैश्य जातिनो घोडो, तेना शरीरनो
सुगंध घीना जेवो होय अने ते सेज काममां स्वारी करवाथी सुखने आपे,
जमीनमांथी उपजेलो होय ते शूद्र जातिनो घोडो, तेना शरीरनो सुगंध
मघरमच्छना जेवो होय अने ते शीकारमां चड्याथी सारुं फळ आपे,
(वळी पांणी पीती वखते तेनी जातिनी, खवर पडेछे ते आप्रमाणे)
म्होडुं वोळीने जे पाणी पीए ते ब्राह्मण जातिनो खुरी लगावीने (खडताळ
नाखीने) जे पाणी पीये ते क्षत्री जातिनो, होठवते पाणीने खेंचीने पीए
ते वैश्य जातिनो अने हमेशां पाणी पीतां जे डरतो रहे ते शूद्र जातीनो
॥ १४ ॥

॥ अथाश्व अंग खोट भेद छंद हाकली ॥

करन तीन त्रीकरन कहें ॥ विकराली रद विपम वहें ॥
जिहि दंता बढि घटि वरनें ॥ रद भंगा तिहि हय सु भनें ॥
अहि आकार धरनि निरखें ॥ अहि मूसल्य तुरग परखें ॥
फरकें अंग सु अशुभ सदा ॥ अधकेश इत उत दुखदा ॥
जिहि कंठ वृष सम कुमुरा ॥ सुरगी तास सु अतिहि बुरा ॥
थन सो वाज कहत थनही ॥ यह एकंड वृषन इकही ॥
उरधा पुंछ असव चमरी ॥ यह एकादश प्रकृति बुरी १५

अर्थ. जे घोडाने त्रण कान होय तेने विकर्ण कहेछे अने जेना दांत
विकाळ होय तेने विपम कहेछे, जेना दांत वधता घटता होय तेने रद-
भंग कहेछे, जे सर्पने आकारे थडने जमीनने जुवेछे तेने अहिमुशल्य

कहेछे, जेनुं हमेशां अंग फरकेछे, तेने अशुभ कहेछे, जेने आगळ पाछ-
ळ अग्या मोवाळा होय तेने दुःखद कहेछे, जेने कंठे वळदनी माफक
कामळी होय तेने सुरगी कहेछे अने ते घणोज अनिष्टछे, जेने थन
(आंचळ) होय तेने थनही कहेछे, जेने एक वृषण होय तेने एकांड कहेछे,
अने जेनुं पुंछडुं उंचु रहेतुं होय तेने चमरी कहेछे, ए स्वभावथीज अ-
गोयार जातनी खोट वुरी समजवी. ॥ १५ ॥

॥ अथ अश्वरंग खोटी भेद ॥ छंद रोला ॥

श्वेत रंग चत्र पाय, शाम जमदूत सु आँखें ॥ भस्म रंग
तन रसन, सोय भस्मी सहि भाखें ॥ एक रंग अनि रंग
विंदु पुष्पाक्ष कहावे ॥ सर्व रंग मिलि विंदु, सोय मिश्रांग
वतावे ॥ असित तालु जिहि सोय, कृष्ण तालु लाखि लीजें ॥
सेत रंग मुख शाम, काल मुख सोय कहीजें ॥ ओर रंग
दाहिनो, पाय इक सेत सु मूशल ॥ ओर रंगमें जंघ, शाम
सो कहे अमंगल ॥ आनि रंगमें लाल, टीक सो अरुनंज-
न कहि ॥ आनि रंगमें टीक, शाम सो कालंजन वहि ॥
आनि रंग सित टीक, सेतअंजनी सु जानो ॥ एन टीक
अनि रंग, पद्मअंजनि बखानों ॥ श्वेत तिलक विच अंत्र,
तिलकतूटह वह ठाने ॥ बाँय दाँय अधरंग, आनि अध-
अंगी माने ॥ ओर रंग चत्र पाय, सेत कंचुकी कहत ति-
हि ॥ ओर रंग वह मगट, डोर शीशतें पुंछ जिहि ॥ अरु-
न रंग सित विंदु, पुहुप कच्छी वह धारे ॥ एक रंग आ-
रुनी ताय तामर सु विचारे ॥ आनि रंग इक सेत, अग्र-
नासा सो दूतहि ॥ बाज अंगमें रंग, खोट उन ईश यहैं
कहि ॥ १६ ॥

અર્થ. જે ઘોડાના શરીરનો રંગ ધોળો હોય અને ચારે પગ કાઢા હોય તેને જમદૂત કહેછે, જેના અંગ તથા જીભનો રંગ રાખના જેવો હોય તેને ભસ્મી કહેછે, જેના શરીરનો એકજ રંગ હોય અને તેમાં વીજા રંગનું બિંદુ (તવકું) હોય તેને પુષ્પાક્ષ કહેછે, જેને શરીરે સર્વ રંગના બિંદુ હોય તે મિશ્રાંગ કહેવાયછે, જેના તાઢવાનો રંગ કાઢો હોય તેને કૃષ્ણતાલુ કહેછે, જેના શરીરનો રંગ સપેત અને મ્હોઢાનો રંગ કાઢો હોય તેને કાઢમુખ કહેછે, જેના શરીરનો રંગ જૂદો હોય અને ફકત એક ઢાવા પગનો રંગ સપેત હોય તેને મુશાલ કહેછે, જેના શરીરનો રંગ જુદો છતાં એક જાંઘજ કાઢી હોય તે અમંગલ કહેવાયછે, જેના શરીરનો રંગ વીજો હોય અને લાલ રંગનું ટીલું હોય તેને અરુણાંજન કહેછે, જેના શરીરનો રંગ જૂદો છતાં કાઢા રંગનું ટીલું હોય તેને કાઢંજન કહેછે, જેના શરીરનો રંગ વીજો હોય અને ટીલું સપેત હોય તે શ્વેતાંજન કહેવાયછે, જેના શરીરનો રંગ વીજો હોય ને કાઢીયાર મૃગના જેવો ટીલાનો રંગ હોય તેને પશ્ચાંજન કહેછે, સપેત ટીલાની વચ્ચે અંતર હોય તેને તીલકતૂટ કહેછે, ઢાવી અને જમણી વાજુણ જૂદા જૂદા રંગ હોય તેને અર્ધાંગી કહેછે, જેના શરીરનો રંગ જૂદો હોય અને ચાર પગનો રંગ સપેત હોય તેને કંચુકી કહેછે, જેના શરીરનો રંગ વીજો હોય અને માથાથી પુંછડા સુધી ડોર (કાઢીશેઢ) હોય તેને મગટ કહેછે, જેના શરીરનો લાલ રંગ હોય અને ધોળા રંગનું બિંદુ હોય તેને પહોપકચ્છી કહેછે, જેના શરીરનો રંગ એક લાલજ હોયછે તેને તામ્ર કહેછે, જેના શરીરનો વીજો રંગ હોય અને એક નાકની ઢાંઢીનો સપેત રંગ હોય તેને દૂત કહેછે, એવીરીતે ઘોડાના અંગના રંગ તથા ટીલા ઉપરથી શાઢીહોત્રમાં આ ઓગણીશ ચોટચો કહીછે. ॥ ૧૬ ॥

॥ આથશ્વ અશુભ ભ્રમરિકા સ્થાન ભેદ ॥ છપ્પય ॥
હૃદય કંઘ કટિ નાભિ, કપોલહ વામ કહીજે ॥
કુક્ષ પાંસુ ફુનિ માલ, ત્રિવલિ નીચેં લખિ લીજે ॥

જંવ પુચ્છ પરિ ગુહ્ય, પુચ્છ ઢંપિત ગૂઢહ ગનિ ॥
 કુકુદિ ષ્ટઠ કુરપેર, પાદુ ઉદરંતરહી ભનિ ॥
 કક્ષાંત ઓર આધુર અગર, વીશ ભ્રમર અશુભા કહેં ॥
 અનુમાન યોટિ એતી સુ તજિ, લહન હાર સિંધવ લહેં ॥

અર્થ. છાતીએ, કાને, કડે, નાખીએ, ડાવે કપોળે, જડવે, કુર્ચે, પડ-
 સે, કપાળે, ત્રિવલ્લીની નીચે, જાંઘે, પુંછડા ઉપર, ગુહ્ય ઇંદ્રીએ, પુંછડાથી
 ઢંકાણ્ણી ગુદા ઇંદ્રીએ, કુકુદીએ, (કવે) વાંસે, આગલા, પગને ગોઠળે,
 પગે, પેટ વચ્ચે, કાચે અને હોઠની આગળ એ વીશ ટેકાંળે પહેલા ભ્રમરા
 અશુભ ગણાયછે, અનુમાનથી ઇટલી યોટી તર્જીને ઘોડાની સ્વરીદ કર-
 નારા ઘોડા લેછે. ॥ ૧૭ ॥

॥ અથ અથ્વ સુભગ રંગ ભેદ છંદ પદ્ધતી ॥

તન પીત સેત પદ નીલ નેન ॥ યહ ચક્ર વાક અસ શ્રેષ્ઠ ॥
 ॥ વપુ જંવુ રંગ પદ ચંદ્ર સેત ॥ યહ મલ્હિકાક્ષ ફલ સુ
 ભગ દેત ॥ સેતંગ મધ્ય સવ રંગ ચિત્ર ॥ યહ સામકર્ન સ-
 વર્ણ પવિત્ર ॥ અનિ રંગ પાય મુખ સેત હોય ॥ જાપંત પંચ-
 કલ્યાન સોય ॥ મુખ માલ પુચ્છ પદ હૃદ સુ ક્રંત ॥ સિત
 અટ અટ મંગલ કહંત ॥ શુભ રંગ પંચ એહી પ્રમાન ॥ નૃ-
 પ આસનીક સોધે સચાન ॥ ૧૮ ॥

અર્થ. જેનું શરીર પીઠું, ઘોળા પગ અને નીલી આંખો હોય તે ઘોડો
 સુભવાક કહેવાયછે, અને તે શ્રેષ્ઠ ગણાયછે, જેના શરીરનો રંગ જાંવુ જે-
 નો અને પગ ચંદ્રજેવા ડગળા હોય તે મલ્હિકાક્ષ કહેવાયછે, અને તે સારા
 પડતે આપે, જેનું અંગ ઘોળું હોય અને તેમાં વીજા રંગનાં જાત જાતનાં
 ચિન્હ હોય તેને વ્યામકર્ણ કહેછે, અને તે સઘળા ઘોડાઓથી પવિત્ર ગણા-

યછે, જેના શરીરનો રંગ વીજો હોય અને પગ તથા મ્હોટું શ્વેત હોય તેને પં-
ચકણ્યાણી કહેછે, જેનાં મ્હોટું, કપાલ, પુંછડું, ચાર પગ અને છાતી ૫
આઠ અંગ ધોળાં હોય તે ઘોડાને અષ્ટમંગલ કહેછે, ૫ પાંચ રંગી પાંચ
પ્રકારના ઘોડા શુભ અને રાજાને બેસવા લાયક ગણીને શાહાણા પુરુષો
શોધી સ્વરીદ કરેછે. ॥૧૮॥

અથાશ્વ ભ્રમરીકા શુભ સ્થાન ભેદ ॥ છપ્પય ॥

માલ શુદ્ધ ત્રય સુભગ, સુભગ શશિ કલા માલ મહિ ॥

શુદ્ધ કંઠ ત્રય સુભગ, કંઠ ઇક ચિંતામાનિ કહિ ॥

કંધ પરત ત્રય સુભગ, સુભગ દક્ષહ કપોલ પર ॥

શ્રવનમૂલપે સુભગ, સુભગ સોહત ત્રિવલી સર ॥

પુનિ તાલુ સેત મધ્યહ સુભગ, યહ નવ ભૂંગ નિહારીયે ॥

તજિ અશુભ ભેદ શુભ સંગ્રહે, વાજ સ્વરીદ વિચારીયે ૧૯॥

અર્થ, કપાલમાં ત્રણ ભમરા હોય તો તે સારા તેમજ ચંદ્રની કલા
જેવા ઝજળા ટીલામાં ભમરો હોય તે સારો, ગલા ઉપર ત્રણ ભમરા
હોય તે સારા, જેના ગલા ઉપર એક ભમરો હોય તે શ્રેષ્ઠ ગણાયછે, તેમજ
તેને ચિંતામણી કહેછે, કાંધ ઉપર ત્રણ ભમરા પડ્યા હોય તે સારા તેમજ
જમણા જડવા ઉપર પડેલો ભમરો પણ સારો ગણાયછે, કાનના મૂલ
ઉપર પડેલો ભમરો તે સારો તેમજ શ્રીવલી ઉપર પડેલો ભમરો સારો
સમજવો, ધોળા તાલવામાં પડેલો ભમરો પણ સારો ૫ નવ ઠેકાણે પ-
ડેલા ભમરા જોઈને અશુભ લક્ષણવાળા ઘોડાને તજીને સારા લક્ષણ-
વાળાનો સંગ્રહ કરવો, સ્વરીતનો સઘલો વિચાર ઘોડા સ્વરીદ કરતો
વચ્ચે કરવો. ॥ ૧૯ ॥

॥ દોહા ॥

નાભિ કંઠ ગલ નાસિકા, પાય ચત્ર પર હોય ॥

માલ ભ્રમરિકા ત્રીન સુધ, જયમંગલ કહે સોય ॥ ૨૦ ॥

અર્થ. જે ઘોડાના નાંખિ, કંઠ, ગાલ, નાક, અને ચાર પગ ઇટલા ઉપર તથા કપાલમાં ત્રણ ભ્રમરા હોય તે સારા ઇટલુંજ નહીં પણ તે ઘોડાને જયમંગલ કહેછે. ॥ ૨૦ ॥

એસેં ભેદ અનેકહેં, અશ્વ શુભા શુભ લચ્છ ॥

તામહિ તત્વ સુ સંગ્રહે, કહિ દીને પરતચ્છ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ. એવીરીતે ઘોડાના સારાં અને નરસાં લક્ષણ જાણવાના અનેક ભેદછે તેમાંથી સારરૂપ ભેદ ઇકઠા કરીને સ્તુતિ રીતે તમને કહ્યા. ॥ ૨૧ ॥

અથાશ્વસદા વ્યાધી ભેદ ॥ દોહા ॥

વોહોંતર વ્યાધિ સુ વાજ વપુ, આનહિ આન નિદાન ॥

વિક્રય લહત વિચારવી, સો દ્વાદશ અભિધાન ॥ ૨૨ ॥

અર્થ. ઘોડાના શરીરમાં વોહોંતરે પ્રકારના રોગ થાયછે તેના જૂદાં જૂદાં નિદાન (કારણ) છે, પણ ઘોડા લેતો વચ્ચે સ્વરીદ કરનારે તેના મુખ્ય ત્રણ રોગ વિચારવા જોઈએ તેનાં નીચે પ્રમાણે નામછે. ॥ ૨૨ ॥

॥ અથ દ્વાદશ વ્યાધ્યાભિધાન ભેદ ચોપાઈ ॥

પેટ કીટ પચ્ચશૂલ કહાઈ ॥ લોહી લઘૂ પિત્ત અરુ વાઈ ॥

કમ સુરાક સત પુરપી ધાંસા ॥ આંસૂ ઝરન વાર ચલ નાસા ॥ માલ શૂલ પુનિ મુખ જલ ધારા ॥ વ્યાધિ વિલોકિ સ્વરીદન હારા ॥ ૨૩ ॥

અર્થ. પેટમાં જીવડા, પડસામાં શૂલ, લોહી મુતરતો હોય તે, પિત્ત-વિકાર, વાયુ વિકાર, ઓછો સ્વરાક ખાતો હોય તે, શરીરે ચઢ, ધાંસ, આંસુ ઝરતાં હોય તે, નાકેથી પાણી ઝરતું હોય તે, કપાલમાં શૂલ નીકળતું હોય તે, અને મ્હોઢેથી પાણી ઝરતું હોય તે, એવી સ્વરીદ કરનારે આ ત્રણ મુખ્ય રોગ જોવા જોઈએ. ॥ ૨૩ ॥

॥ दोहा ॥

भारतिनंद कवी कही, विधी परेखन वाह ॥

उर अति रीझे उक्तिवर, निज मुख कीन सराह ॥ २४ ॥

अर्थ. भारतीनंद कवीए घोडा पारखवानी विधी कही ते सांभळीने उक्तिवर कवी पोतानां मनमां खुशी थया अने पोताने म्होढेथो भारतीनंदनी केटली एक तारीफ करी. ॥ २४ ॥

॥ गाहा ॥

कवि मनछापुर गमनं ॥ चरचा उभय अश्व भेद विधी ॥

उभय विंश अभिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २५ ॥

अर्थ. भारतीनंद कवीनुं मनछा पुरीमां जवुं, तेनो उक्तिवर कवि साथे थएलो मोलाप, तथा घोडानां लक्षण संबधी चर्चा संयुक्त प्रवीण सागर ग्रंथनी बावीशमी लेहेर पूर्ण थइ. ॥ २५ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथे भारतिनंद उक्तिवर चर्चा
अश्व भेदो नाम द्वाविंशतिमो लहरं ॥ २२ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां एक विंशम स्तरंगः समाप्तः ॥ २२ ॥

॥ अथ टीका कारोक्त तरंग शिखाबंध छंद पद्धरी ॥

कवि जुगल करी नृपद्वार वात ॥ वनिया कवीद पाछि जोगि जात ॥

हिज प्रप्न प्रति संन्यास भेद, कहि लैर त्रैविश आ तजि खेद ॥

॥ अथ भारतिनंद उक्तिवर चर्चा प्रसंगो यथा

भारतिनंदोक्त ॥ छप्पय ॥

किते राज संतान, किते अंते उर भायत ॥

किते द्वार देहुरी, किते अंदर पहिरायत॥
 राज सभा कव रचे, कवें परसंत विदेसी ॥
 कुमर पास को रहें, कौन अंतर परवेसी ॥
 एते सु भेद कवि उक्तिवर, भिन्न भिन्न भंखो तुमें ॥
 परसवे नीतपालह नृपति, हैं उमेद हियमें हमें ॥ १ ॥

अर्थ. (हवे भारतीनंद कवि उक्तीवर कवीने आ प्रमाणे पूछेछे,) राजा-
 ने संतान केटलांछे? राजाना जनानखानामां परणेली स्त्रीओ केटलीछे?
 बाहार राखेली स्त्रीओ केटलीछे? दरबारमां केटला दरवाजा अने केटली
 दोढीओछे? राजदरबारमां चोकी करवा केटला पेहेरेगीर सीपाइओ हाजर
 रहेछे? राजासाहेव क्यारे सभा रचेछे? परदेशी मुसाफरोने मुलाकात
 लेवानो कयो वखत ठरावेलोछे? राजकुंवरनी हजूरमां कोण रहेछे अने
 जनानखानामां जनार आवनार कोणछे? हे? उक्तिवर कवि, एटला
 प्रश्ननो भेद जूदी जूदी रीते तमे कही बतावो? केमके नीतीपाळ राजा-
 नो साथे मिलाप करवानो अमारा मनमां उमेदछे. ॥ १ ॥

॥ छंद पद्वरी ॥

भारतीनंद बूझी सु मोय ॥ संछेप बात बरनीं सु सोय ॥
 नृप नीतपाल ओतार इंद ॥ माहेश मोज सेना समंद ॥
 नरइंद सोर उदवाहि नारि ॥ पुनि पासवानि नृत्तिक अ-
 पार॥नंदनी एक नृप एक नंद॥ दुजराज बिंव दीपति दिनंद
 ॥ सुत नाम रुद्रसेनह रसाल ॥ बर रूप कला परवीन बाल
 ॥ दरबार द्वार देहुरी सात ॥ सत पंच पंच पायक रहात ॥
 परकार राज गिरदी प्रमान ॥ थित सहस पंच प्रति थान
 थान ॥ रवि दोस राज सदभी रचंत ॥ बासी विदेस तिहि

દિન પ્રસંત ॥ ઉમરાઓ વૃંદ આવેં અમાત ॥ નાયકા નૃત્ય
 ગાયકા ગાત ॥ છવિ છોંહગીર નૈગ જટિત છત્ર ॥ ચિહું
 દિશા પાસવાન સુ વિચત્ર ॥ બોલંત વિરદ સુ કવી સુ વાન
 ॥ જેષ્ઠીસુધાર નિજ થાન જાન ॥ દિન ચત્ર ઘરી મંડલ
 રચંત ॥ જામની જામ અધ વીશ્રજંત ॥ દેહુરી સાત લંઘિત
 મુઆલ ॥ વહેં કોન પુરુષ અભિધાન બાલ ॥ તા અંત્ર ફેર
 દેહુરી તીન ॥ પહિરાત રાજ કિંકરી કીન ॥ ઉનહીં સુ શ-
 સ્ત્ર બંધે અસ્ખંડ ॥ પહિરાવ પુંસ મૂરતિ પ્રચંડ ॥ ૨ ॥

અર્થ. હે? ભારતીનંદ કવિ, આપે જે વાત મને પુછી તેનું ટુંકી મત-
 લવમાં વર્ણન કરુંછું તે સાંભળો. નીતપાઠરાજાતો ઇંદ્રનો અવતારછે, તેની
 ઉદારતા મહાદેવના જેવીછે, તેની ફોજ સમુદ્રના જેવી ગંભીર અને અપા-
 રંછે, મહારાજા નીતપાઠને પરણેલી સોઠ રાણીઓછે, પાસે રહેવાવાળી
 નાચ કરનાર નાયકાઓનો તો પાર નથી, સંતાનમાં એક કુંવરી અને એક
 કુંવરછે તે ચંદ્ર વિંવ અને સૂર્ય વિંવ જેવાં શોભાયમાનછે, કુંવરનું રુદ્રસેન
 અને સુંદર રૂપવાળી કુંવરીનું કળાપ્રવીણ એવું નામછે, દરવારમાં સાત દો-
 ઢીઓછે, અને દરેક દોઢીએ પાંચસે પાંચસે શીપાઈઓ રહેછે, રાજગઢને
 ફરતા ઠેકાણે ઠેકાણે પાંચ પાંચ હજાર યોધાઓ ચોકી કરેછે, સ્વીવારને
 દિવસે મહારાજા સભા ભરેછે, તે દિવસે પરદેશી લોકોને મુલાકાત થાય
 છે, સભામાં અમીર ઉમરાઓ તથા કારભારિવિગેરે જથાવંધ આવી વેસેછે,
 નાયકાઓ આવીને નાચ કરેછે અને ગાયન કરનારા ગાયન કરેછે, તેવસ્થા
 તે મહારાજાના ઉપર છત્ર ધરનાર ચઢકતા નંગોથી જડેલું છત્ર ધારણ
 કરેછે, તેમજ ચારેતરફ હજુરીઓ ઉભા રહેછે, ખાટ ચારણાદિ વંદીજનો
 તથા કવિઓવિચિત્ત વચનથી સ્તુતિ કરેછે, અને ચોપદારો છંડોઓ હાથમાં
 લેઈને અદવ પ્રમાણે પોત પોતાને ઠેકાણે ઉભા રહેછે, પાછલો ચાર ઘડી

દિવસ હોય તે વસ્ત્રથોજ સભા ભરાવાનો આદર થાયછે અને તે સભા અમ્મ પડોર રાત્રી ગયા પછી વિસર્જન થાયછે, આ રાજાના દરવારગઢની માત્ર દોઢીઓનું ઉલંઘન કરીને અદર જઈ શકે એવો કોણ જમામર્દ પુરુ-
પવન્નાંછે? અર્થાત્ પુરુષ નામ ધારી છોકરાથી પણ જઈ શકાય તેમ નથી.
ત્યાંહાંથી આગઢ માહેલીકોરનાં દરવારમાં પણ પાછી ત્રણ દોઢીઓછે,
ત્યાંહાં રાજાની દાસીઓ પેહેરો કરેછે, અને તેઓં સઘઢાં હથીઆરો વાંધે-
લાંછે તેમજ પુરુષના જેવો પોપાક પેહેરેલોછે, તેથી તેઓનાં ચેહેરાનો
દેખાવ પુરુષનાથી પણ ઘણોજ ભયંકર દીસેછે. ॥ ૨ ॥

॥ દોહા ॥

રુદ્રસેન મહારાજ નિજ, મહલન કરત વિહાર ॥

આવૃત નિજ સમ શત ઉભય, કવિ ઉમરાઓ કુમાર ॥ ૩ ॥

અર્થ. પોતાના સરસ્વા વસે અમીર ઉમરાઓ તથા કવિઓના કુંવરો-
થી ઘિંટાળ્યા રુદ્રસેન કુંવર પોતાના મેહેલમાં રમણ કરેછે. ॥ ૩ ॥

॥ ચોપાઈ ॥

કુમરી કલાપ્રવીન કહાવે ॥ રાજ સુતા આવર્ત રહાવે ॥

શીલ રૂપ કુલ વેસ સહેલી ॥ વાલ જૂથ જાંવુનદ વેલી ॥

ક્રીડત વાગ એકંત અટારી ॥ કહિ હજૂર એક બ્રહ્મ કુમારી ॥

પતી વાત ઉક્તિવર ખાંચી ॥ ભારતિનદ ભેદ ઊર રાચી ૪ ॥

અર્થ. મહારાજાની કુંવરી જે કલાપ્રવીણ કહેવાયછે તે હમેશાં પો-
તાના વરોવર રાજકુંવરીઓનાં મંડલમાં રહેછે, સ્વભાવ રૂપ, કુઢ અને
પોષાકથી સરસે સરસી સાહેલીઓના ટોઢામાં તે(જંબુનદીમાંથી ઉપજેલા)
સોનાનો વેળ્ય જેવી દીસેછે, તે કોઈ વસ્ત્રે વાગ વગીચામાં અને કોઈ
વસ્ત્રે એકાંત સ્થલનો મેહોમાં રમણ કરેછે, તે કલાપ્રવીણની હજુરમાં એ-
ક માણસની પુત્રી રહેછે, પટલી વાત ઉક્તિવરે કહી દેખાડી તેનો સઘઢો

भेद भारतीनंद कवीए पोताना मनमां द्रष्ट करी राख्यो ॥ ४॥

॥ दोहा ॥

राज रीत अनुमान किय, पतंगन पावे पारना

भारतीनंद अनंदभो, सुनियत ब्रह्मकुमार ॥ ५ ॥

अर्थ. अनुमान करीजोतातो पोताना मनमां एम थयुंके राजरीतना पारने सूर्य पण पामी शके तेम नथी परंतु एक (कळा भ्रवीणनी हजुरमां) ब्राह्मणनी पुत्री रहेछे, एवं साभळीने भारतीनंदने आनंद थयो. ॥ ५ ॥

चतुरानन निहचें किये ॥ कुसुमावलि अभिधान ॥

एतेमें उठि उक्तिवर ॥ आयस लई पयान ॥ ६ ॥

अर्थ. भारती नंदे चतुरानन ब्राह्मण तथा तेनी पुत्री कुसुमावळीना नामनो पोताना मनमां निश्चय करी राख्यो एटलामां उक्तिवर कवीये उठीने जवानी आज्ञा लीधी. ॥ ६ ॥

॥ छप्पय ॥

वही रैन बरतंत, चित्त कविराज मतो किय ॥

अनुग मित्र आमात, अवहमोचन सिच्छा दिय ॥

कह्यो सिद्ध परछन, बसत तित भो हम जावन ॥

सोय जोग आयसा, होय व्हेंगो इत आवन ॥

इतनी उचारि आराम किय, अंत जाम निश उठि शयन ॥

निज साज मतेवत संग लिय, एकाकी किनो गमन ॥ ७ ॥

अर्थ. ते दिवसनी रात थइ एटले कवीराजे पोताना मनमां मनसुवो कर्यो अने नोकरो, मित्रो तथा कारभार्योने एकठा करीने तेओने पोताना उतारामां शिखामण आपी अने कह्युके एक सिद्ध गुप्त स्थळे रहेछे, तो त्यांहा मारे जवानु थरो अने वळी ज्यारे ते जोगीनी आज्ञा थरो त्यारे

पाछु आही आववानुं थशे, एटली वात कहिने पोते सज्यामां आराम
कर्नो. पछी पाछली एक पहोर रात रही त्यारे जागृत थइ पलंग उपरथी
उठ्या अने पोताने जोइती सामग्री साथे लइने एकाएक चाली नीस
र्या. ॥ ७ ॥

॥ अथ छंद मुक्तदाम ॥

उठे निश जाम रहे कविराज ॥ लियो निज संग मतेवत
साज ॥ प्रकार सु खोलित रच्छक द्वार ॥ गये इक कोस
इकंत उजार ॥ महा सरिता जल मंजिय अंग ॥ रच्यो
नखसीख बिभूतिय रंग ॥ त्रिपुंड सु केसर बंदन बिंद ॥
दिये उर मध्य बढ्यो सु अनंद ॥ अछादन अंबर ओर कु-
पीन ॥ करं मधि दंड कमंडलु लीन ॥ कस्यो कटिवंध सु
मेखल धार ॥ लई कर सिंगिय किन्नरि लार ॥ उचारत
तार सु अंचल हाथ ॥ मनो नवसें निकसे इक नाथ ॥ धरे
अवतंसन एन अजीन ॥ चले पुर कन्यक होय अचीन ॥
प्रवेशन प्रात कियो पुर ताम ॥ गली चतुरानन बूझिय
धाम ॥ सु पुगिय बूझत बूझत पोर ॥ उतैं द्विज मंडल हैं च-
हुंओर ॥ दियो दुज आसन तापस बंद ॥ उचारित जोग
सु आशिष छंद ॥ तवैं चतुरानन बूझिय वात ॥ रहो कित
आप कितें लागि जात ॥ ८ ॥

अर्थ. एही रीते पाछली एक पहोर रात रहेतां उठीने कवीराजे पो-
ताना उपयोगनो जोयतो सामान साथे लीधो अने दरवाणीए दरवाजो उ-
घाड्यो ते बखते शेहेर बाहार निकळीने एक गाउ उपर उजाड हती त्यां-
नी एकांत स्थळे गया, त्याहां एक मोठी नदीना पवित्र पाणीथी अंगे

स्नान करीने नखथी केश पर्यंत विभूतीनो रंग चडाव्यो, कपाळमां केसरुं त्रिपूंडू करीने सिंदोरनो वनकी करो, एम करवाथी पोताना हृदयमां आनद बंधी गयो, ओढवाने वास्ते एक चंदर राखीने कोपीन पेहेरी, पछी हाथमां दंड कमंडळ लीधां, कटीबंध कसीने कटिमेखळा धारण करी अने बीजा हाथमां शींगडी, बजाववानी किन्नरी तथा अंचळो राखीने उंकारनो उच्चार करवा लाग्या, ते जाणे नवनाथमांथी एक नाथ प्रसिद्ध नीकल्या होयनै? एम दीसवा लाग्युं, कानमां कुंडळ पेहेरीने मृगचर्म धारण कर्युं कोइ ओळखी न शके एवीरीते निश्चित थड अवधूतनो वेप करी वनमांथी शेहेर तरफ चाल्या सवारना पहोरमांज पाछो ते शेहेरमां प्रवेश कर्यो अने चतुरानन ब्राह्मणनो गलि तथा तेना घरनुं ठेकाणुं पूछवा लाग्या, पूछतां पूछतां तेनी प्रोळमां पहोच्या, ए प्रोळमां चारे तरफ (ब्राह्मणोनां मंडळ वसेछे तेथी) त्यांहां वेठेला ब्राह्मणोए तपसीने वंदन करीने आसन आप्युं, जेथी जोगीए जोगनी रीत प्रमाणे छंद बोलीने आशिर्वाद दीधो, त्यारे (तेमां वेठेला) चतुराननेज आवी रीते वात पुछी के हे? महाराज, आप क्यांहां रहोछो अने क्यांहां सुधी जाओछो? ॥ ८ ॥

॥ अथ संन्यास्युक्त दोहा ॥

रहैं ब्रह्मकी सृष्टिमें, चहैं ब्रह्मको ध्यान ॥

कहाजानैं कित जाइगें, प्रेरनहार प्रधान ॥ ९ ॥

अर्थ. सिद्धे कह्युंजे ब्रह्मनी सृष्टीमां रहीए छीये अने ब्रह्मना ध्यानने चाहाइए छीइए, शुं जाणीए जे क्यांहां जाशुं, कारण के जावा आववानी प्रेरणा करवा वाळा मुख्य परब्रह्मछे. ॥ ९ ॥

॥ अथ चतुराननोक्त दोहा ॥

आमना सु मठ संप्रदा, पद अरु क्षेत्र प्रकास ॥

देव देवि आचार्यको, तिर्थ किते संन्यास ॥ १० ॥

अर्थ. (त्यारे चतुरानन ब्राह्मणे प्रश्न पूछ्युं के) संन्यासीना आ

स्नान केटलाछे? अने तेनां नाम गुंछे? मठ केटलाछे? अने तेनां नाम गुंछे? तेमज संप्रदायनी शी रीतछे? पद अने क्षेत्र ते पण प्रसिद्ध कहो? तेमज देव देवी आचार्य कोणछे? अने तीर्थ केटलाछे ते अनुक्रमे कहो: ॥ १० ॥

॥ अथ संन्यास्युक्त षड्विध संन्यासाम्नाय भेद छप्पय ॥

पाश्चिमामना प्रथम, मठह शारदा उचारि ॥

कीटवार संप्रदा, तीर्थ आश्रम पद धारि ॥

क्षेत्र तास द्वारिका, देव सिद्धेश्वर आरय ॥

देवि भद्र कालिका, ब्रह्म विष्णु आचारय ॥

गोमती गंग तीरथ सु तिहि, एसें इष्ट उपाइयें ॥

संन्यास कहे द्विजवर सुनो, सहि विधि सिद्धि सु पाइयें ११

अर्थ. सिद्ध कहेछे के पेहेलो पश्चिमआमनाय अने तेनो शारदा मठ कहेछे, कीटवार एवं संप्रदायनुं नामछे अने ते मठना शिष्यो तीर्थ अने आश्रम एवा पदने धारण करेछे तेनुं द्वारिका क्षेत्रछे अने देव सिद्धेश्वरछे, तेनां भद्रकाली देवी अने ब्रह्मा विष्णु आचार्यछे त्याहां गोमती गंगानुं तीर्थछे, संन्यासी कहेछे के हे? ब्राह्मणमां श्रेष्ठ चतुरानन सांभलो के एवरीते सघळी वावत जाणीने इष्टदेवनी उपासना करीए तो सारी रीतथी सिद्धि पामोए. ॥ ११ ॥

द्वितीय पूर्व आमना, भोग गोवर्धन मठ भनि ॥

भोगवार संप्रदा, उनह पद वन अरु आरानि ॥

तिहि पुरुषोत्तम क्षेत्र, देवता जगन्नाथ तित ॥

विमल शक्ति बलभद्र, पद्म आचारय भापित ॥

तीरथ महोदधी तित महत, एसें इष्ट उपाइयें ॥

संन्यास कहे द्विजवर सुनो, सहि विधि सिद्धि सु पाइयें १२

अर्थ. बीजो पूर्व आम्नाय अने तेनो गोवर्धन मठ कहेवायछे, तेनो भोगवार एवा नामनो संप्रदायछे अने त्याहांना शिष्यो वन अने आर-
ण्य एवा पदने धारण करेछे, त्याहां पुरुषोत्तम क्षेत्र अने जगन्नाथ देव-
ताछे, विमळ शक्ति अने बळभद्र तथा पद्माचार्य एवा आचार्यनां नामछे,
त्याहां महोदधिनुं (महासागरनुं) म्होटुं तीर्थछे, सन्यासी कहेछे हे? ब्राह्म-
णमां श्रेष्ठ चतुरानन, सांभळो के एवी रीते सघळी वात जाणीने इष्टदेव-
ने भजीए तो सेहेलाइथी सिद्धिने पामीए. ॥ १२ ॥

उत्तरामना त्रितिय, तास जोयसी मठह वद ॥

अनंद वार संप्रदा, गिरी सागर पर्वत पद ॥

क्षेत्र बद्रिका श्रमह, तहाँ दैवत नारायण ॥

पूरन गिरि मात्रिका, मल्लिकानंद नाथ भन ॥

तीरथ नियंत भाषंत तित, एसें इष्ट उपाइयें ॥

सन्यास कहे द्विजवर सुनो, सहि विधि सिद्धि सु पाइयें १३

अर्थ. बीजो उत्तर आम्नायछे अने तेनो जोशी मठ कह्योछे, आनंदवार
एवुं संप्रदायनुं नामछे अने त्याहांना शिष्यो गिरि, सागर अने पर्वत एवा
पदने धारण करेछे, त्याहां बद्रिकाश्रम क्षेत्र अने नारायण देवताछे, पूर्ण
गिरि देवी अने मल्लिकानंदनाथ एवुं आचार्यनुं नामछे, ते स्थळने नियंता
तीर्थ कहेछे, सन्यासी कहेछे के हे? ब्राह्मणमां श्रेष्ठ चतुरानन ब्राह्मण,
सांभळो के एवीरीते जाणीने इष्टदेवनी उपासना करीए तो सारी रीतथी
सिद्धिने पामीए. ॥ १३ ॥

तुर्य दक्षिणामना, तहाँ सिंगेरि मठ सुखद ॥

भूरिवार संप्रदा, पुरी भारति सरसति पद ॥

शाम रामेश्वर क्षेत्र, देव वाराह वसत जित ॥

કામાક્ષા માત્રિકા, નાથ શૃંગી તાપસ તિત ॥
 ભદ્રેતિ તીર્થ રાજે તહાં, એસેં ઇષ્ટ ઉપાડ્યેં ॥
 સંન્યાસ કહે દ્વિજવર સુનો, સહિ વિધિ સિદ્ધિ સુ પાડ્યેં ૧૪

અર્થ. ચોથો દક્ષિણ આમ્નાય અને તેનો સુખદાયક શૃંગેરી મઠછે, ભૂરીવાર એવું સંપ્રદાયનું નામ છે, અને ત્યાંહાના શિષ્યો, પુરી, ભારતી અને સરસ્વતી એવા પદને ધારણ કરેછે, જ્યાંહાં રામેશ્વર એવા નામનું શુભ ક્ષેત્ર અને વરાહ દેવતા વસેછે, ત્યાંહાં કામાક્ષી દેવી અને શૃંગીનાથ એ નામના તપસ્વી આચાર્યછે, ત્યાંહાં ભદ્ર તીર્થ શોભેછે, સંન્યાસી કહેછે હે? બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ચતુરાનન, સાંભઠો કે એવી રીત જાણીને ઇષ્ટદેવની ઉપાસના કરીએ તો સારી રીતથી સિદ્ધિને પામીએ. ॥ ૧૪ ॥

પંચમ ઉર્ધ્વામના, તહાં મઠ મેરુ કહાવે ॥
 દેહકાશિ સંપ્રદા, જ્ઞાન પદ તાય વતાવે ॥
 કહે ક્ષેત્ર કૈલાસ, તત્ર દેવતા નિરંજન ॥
 માયા દેવી તહાં, ઇશ્વરહ આચારય ઇન ॥
 તીરથ સુ મનહ સરવર તહાં, એસેં ઇષ્ટ ઉપાડ્યેં ॥
 સંન્યાસ કહે દ્વિજવર સુનો, સહિ વિધિ સિદ્ધિ સુ પાડ્યેં ૧૫

અર્થ. પાંચમો ઉર્ધ્વામ્નાય અને તેનો મેરુ મઠ કહેવાયછે, દેહકાશિ એવું સંપ્રદાયનું નામછે અને ત્યાંહાંના શિષ્યોનું જ્ઞાન એવા નામનું પદ કહેછે, કૈલાસ ક્ષેત્ર અને નિરંજન દેવતાછે, મહા માયા દેવી અને તેના ઇશ્વર આચાર્યછે, તે સ્થળે માનસરોવર તીર્થછે, સંન્યાસી કહેછે કે હે? બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ચતુરાનન, સાંભઠો કે એવી રીતે જાણીને ઇષ્ટદેવની ઉપાસના કરીએ તો સારી રીતથી સિદ્ધિને પામીએ. ॥ ૧૫ ॥

ષટ્થ અથ આમના, પરમ આત્મા મઠ માને ॥

पर संतोष संप्रदा, जोग एकें पद जाने ॥

मनहसरोवर क्षेत्र, देव प्रमहंसा ताहीं ॥

मनसा देवी तत्र, नाथ चेतना वहाँही ॥

त्रिकुटी कहंत तीरथ तहाँ, ऐसें इष्ट उपाइये ॥

संन्यास कहे द्विजवर सुनो, सहि विधि सिद्धि सु पाइये १६

अर्थ. छठो अधो आम्नाय अने तेनो परमात्मा मठ मानेछे, परम संतोष एवं संप्रदायनुं नाम अने त्याहांना शीश्यो जोग एवा नामना एकज पदने धारेछे त्याहां मनरूपी तळाव तेज क्षेत्रछे अने तेना परमहंस देवताछे, मनसा देवी अने चेतनानाथ आचार्यछे, त्याहां त्रिकुटी (इडा-पिंगला सुषुम्णा) नामनुं तीर्थछे, संन्यासी कहेछे हे? ब्राह्मणमां श्रेष्ठ चतुराननं, सांभळो के एवीरीतथी जाणीने इष्टदेवनी उपासना करीए तो घारी रीतथी सीद्धिने पामीए. ॥ १६ ॥

॥ १६ ॥ ॥ सोरठा ॥

वरनी सह विस्तार, संन्यासी संन्यास विधि ॥

पूजन पंच प्रकार, द्विज कीनो शुभ लच्छ लखि ॥ १७ ॥

अर्थ. आवीरीते संन्यासीये संन्यासनी सर्व विधि विस्तारीने कही संभळावी, ते सांभळीने प्रसन्न धएला चतुरानन ब्राह्मणे तेनां सारां लक्षण जोइ पांच प्रकारना उपचारथी पूजा करी. ॥ १७ ॥

अशन कराय, पुनि पूंगीफल पान दिय

त दियो जमाय, द्वारांदर एकंत ग्रह ॥ १८ ॥

अर्थ. पछी जातजातनां स्वादिष्ट अनथी भोजन करावीने पान, घारी आप्यां, बळी पोतानी डेलोनी माहेलीकोर एकांत घरमां संन्या-
ने आसन रचिआप्युं. ॥ १८ ॥

॥ ગાહા ॥

કવિ સંન્યાસ સ્વરૂપં ॥ જોગામના ચત્રમુખ ચર્ચા ॥

ત્રયહવિંશ અભિધાનં ॥ પૂર્ન પ્રવીન સાગરો લહરં ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. કવોણ સન્યાસીનું રૂપ લઈને ચતુરાનન બ્રાહ્મણ સાથે કરેલી યોગ આમ્નાય વિગેરેની ચરચા સંવંધી પ્રવીણસાગર ગ્રંથની ત્રેવીશમી લેહેર સંપૂર્ણ થઈ. ॥ ૨૩ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कवि चतुरानन चर्चा संन्यास भेदो नाम त्रयो विंशतिमो लहरं ॥ २३ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां त्रयो विंशम स्तरंगः समाप्तः ॥ २२ ॥

॥ अथ टीका कारोक्त तरंग शिखाबंध छंद ललित ॥

કુસુમને કવો ભેટીયા ભઠ્ઠી ॥ રસિક રાગણી ગાઈ ત્યાં ગઢી ॥

પ્રથમ પ્રેમની વાતઢી કહી ॥ ચતુર વીશમી લેરમાં સહી ॥

॥ अथ कवि कुसुमावलि चर्चा प्रसंगो यथा ॥ चोपाइ ॥

उत आसन संन्यास जमायो ॥ उन दिन बीत प्रात पुनि आयो ॥ प्रनव पढंत गुनवती फेरे ॥ कुसुमावलि संचर चस हेरे ॥ १ ॥

અર્થ. હાંત્યાં એકાંતના ઘરમાં સન્યાસીણ આસન જમાવ્યું, પછી તે દિવસ વીતી ગયો અને ત્રીજા દિવસનું સવાર થયું તેથી સન્યાસી ઈકાર મંત્ર ભણી માઢા ફેરવેછે, અને ચંચઢ આંખોથી કુસમાવઢીના રસ્તાને જોવા કહેછે. ॥ ૧ ॥

॥ દોહા ॥

એતેમેં કુસુમાવલિ, આયસ લઈ પ્રવીન ॥

ફંદન ચઢિ ગ્રહ ગમન કિય, સંગ કુજાક સુ લીન ॥ ૨ ॥

અર્થ. ઇટલામાંતો કુસુમાવલિ કલાપ્રવીણનો રજા માગી અને રથ-માં બેશો સાથે પાઠા લેઈને ઘર તરફ ગમન કર્યું. ૨ ॥

રથ કુજાક રહે દેહુરી, નિજ ગ્રહ ગઈ કુમાર ॥

અશન કીન ઉઠિયત લખ્યો, ઉન સંન્યાસ અગાર ॥ ૩ ॥

અર્થ. રથ, તથા પાઠા દોઢીયે રહ્યા અને વ્રજ કુમારી પોતાના ઘર-માં ચાલી ગઈ, તેણે જમી ઉઠ્યા પછી તે સંન્યાસીવાળા ઘર તરફ જો-યું. ॥ ૩ ॥

॥ સોરઠા ॥

બ્રહ્મનિ જોગિ નિહાર, પુચ્છિય નિજ પરિવાર પ્રતિ ॥

ઉન સહ કહી ઉચાર, ઈશ રૂપ સંન્યાસ ઇત ॥ ૪ ॥

અર્થ. ત્યાંહાં કુસુમાવલી જોગીને જોઈને પોતાના કુટુંબ પરિવારને પૂછવા લાગી, (જે આ કોણછે) ત્યારે તેઓએ ઈશ્વર રૂપ સંન્યાસી આહોં ઉતર્યાછે એવો જવાબ આપ્યો. ॥ ૪ ॥

ગઈ સુ વંદન તાય, ઉર વિશેષ આનંદ ભરિ ॥

સંન્યાસી સુખ પાય, રૂપ હેર નિજ મન રહે ॥ ૫ ॥

અર્થ. આ વાત સાંભળતાં જ મનમાં આનંદથી ભરપૂર થઈને કુસુમાવલી તે સ્વામીનું વંદન કરવા ગઈ, સંન્યાસી પણ પોતાના મનને હેરે એવું કુસુમાવલીનું સ્વરૂપ જોઈને ખુશી થયા. ॥ ૫ ॥

ઉન પદ વંદન કીન, ઉન હંદન આશિષ દઈ ॥

ભવ રિપુ તાપસ ભીન ॥ કુસુમ સુ ચલી પ્રવીન પ્રતિ ॥ ૬ ॥

અર્થ. કુસુમાવલીએ તેના પગનું વંદન કર્યું ઇટલે સ્વામીએ તેને વેદમં-

चयी आशिर्वाद आप्यो, पछी कामदेवना तापथी भोजाएली कुसुमावळी
कळाप्रवीण तरफ चाली नीसरी. ॥ ६ ॥

॥ चोपाई ॥

इहि विधि ब्रह्मभुता नित आवे ॥ अशन विसर्ज जोगि प्र-
ति जावे ॥ वंदन करि नृप द्वार सिधावे ॥ तापस समय
इकंत न पावे ॥ वात वृत्त कौन प्रति बूझे ॥ आप चिंत
संन्यास अरुझे ॥ वासर यों चत्र पंच बिहाये ॥ तापस
एह सतो मन लाये ॥ अहर ब्रह्म चरचाह उपावे ॥ आध
निशा आसन प्रति जावे ॥ होत एकंत आपको जबही ॥
किंनरि तार तार करि तबही ॥ विजया मगन सप्त सुर
साधे ॥ मनहु गान गंधर्व आराधे ॥ जागत लोग, श्रोन
सुर लग्गे ॥ दंपति विरह जोग मन जग्गे ॥ दिन द्वै च्यार
एह विध कीनो ॥ सुनवेहार सराहन लीनो ॥ ७ ॥

अर्थ. एवी रीते हमेशा कुसुमावळी पोताने घेर आवेछे अने जमी
रखा पछी जोगीनी पासे जायछे तेनुं वंदन करीने राजद्वार तरफ सधा
वेछे, तपस्वीने एकांतनो बखत मळतो नथी, एटले पोताना मनमां रहेली
वातनी हकीकत कोने पुछे! एम होवाथी संन्यासी पोताना मनमां मुझा-
या करेछे, आम चारपांच दिवस तो काढ्या पछी संन्यासीए मनसुबो
करीने आवी रीत चलावी के दिवसे ब्राह्मणमां वेशीने ब्रह्म संबंधी च-
र्चा चलावेछे अने अर्थ राखी गया पछी पोताना आसन उपर जायछे,
(नहु गया पछी) ज्यारे पोताने एकांत मळे ल्यारे कीन्नरीना तार चडा-
यां भित्तयाना रंगमां मगनधड सात स्वरथी गायन करेछे ते जाणे कोइ स्वर्ग
कसी गंधर्व गायननीसाथ आराधना करतो होयनै? तेवुं दीसेछे, आ मधुर

गायननो अवाज काने पडवाथी आसपासना लोको जागी जायछे
एटलुज नहीं पण संयोगी स्त्री पुरुषने कामे अने वियोगी स्त्री पुरुषने
विरह जागेछे, बेचार दिवस आवी रीते गायन करि ल्यारे तो सांभळ-
नाराओ वखाण करवा लागी गया. ॥ ७ ॥

॥ सोरठा ॥

वहैं सराहन श्रौन, परी कुमरि कुसुमावली ॥

रही निशा निज भौन, शासन मंगि प्रवीन प्रति ॥ ८ ॥

अर्थ. लोकोए करेलां स्वामीना गायननां वखाण ब्रह्म कुमारी कु-
सुमावळीने काने पडवाथी ते दिवसनी रात्रीए कळाप्रवीणनी आज्ञा लडने
पोताने घेरज रही. ॥ ८ ॥

आध निशा अनुमान, सोए सकल समीप जन ॥

कुसुम संन्यासी थान, गई सु घंट कुरंग गति ॥ ९ ॥

अर्थ. आशरे अरधी रात गया पछी आसपास रहेनारां सघळां
लोको सुइ गयां (एटले स्वामीए गायननो आरंभ कर्यो) तेथी जेम
रागमां मोह पामेली हरणी घंटावळना पास तरफ जाय तेवीज रीते
कुसुमावळी स्वामीने स्थानके गइ. ॥ ९ ॥

लगे संन्यासी हेर, आसन आच्छादन करन ॥

कही कुसुम तिहि बेर ॥ नाद सुनत उर चाह अति ॥ १० ॥

अर्थ. संन्यासी कुसुमावळीने जोडने आसनतुं स्थानक आच्छादन
(कमाड बंध) करवा लाग्या, ल्यारे कुसुमावळीए कह्युं जे आपनुं गा-
यन सांभळवानी मारा मनमां चाहनाछे. ॥ १० ॥

॥ अथ संन्यास्युक्त गाहा ॥

सुनहो ब्रह्म कुमारी ॥ हम गुरु पीर आयसा एही ॥

नन अन्य प्रत्य सुनावें ॥ आसन नित्य गाय एकाकी ११

अर्थ. हे? ब्रह्म कुमारी कुसुमावळी, तमे मारी वात सांभळो, अमारा गुरु देवनी एवी आज्ञाछे के गायन बीजा कोइने सभळाववुं नहीं अने हमेशां आसन उपर वेशीने एकांते एकलाएज गावुं. ॥ ११ ॥

॥ दोहा ॥

आडंबर संन्यास करी, फिर पिछतायें चिंत ॥
मिलें न फिर पीछी फिरे, एसो समय इकंत ॥ १२ ॥

अर्थ. कुसुमावळी पासे सन्यासीए आडंबर कर्षो तो खरो पण पाछा पोताना मनमां पस्ताया अने विचार कर्षो जे जो आ पाछी फरी जाशे तो पछा आवो एकांतनो वखत नहीं मळे. ॥ १२ ॥

बोले फिरि आओ इतैं, बैठो ब्रह्म कुमार ॥

तुम चाहे तो हम करें, इक द्वैं तान उचार ॥ १३ ॥

अर्थ. पछी स्वामी बोल्या के हे? कुसुमावळी, आवो आवो अने आहीं बेसो, तमारी इच्छा होय तो हुं एक वे ताननो उच्चार करुं १३ ॥
घरि एक वात वनायके, पाइ चिंत परतीत ॥

किनरि ग्रहि लाहि समय सुर, गायो भेद संगीत ॥ १४ ॥

अर्थ. एक घडी सुघी बातो करी तेथी मनमां प्रतीति आवी एटले ताथमां किनरी लड़ चालता वखतनो सुर आलापीने संगीत शास्त्रना भेद-यो गायन करवा लाग्या. ॥ १४ ॥

॥ अथ छंद पद्वरी ॥

संन्यास भेद संगीत गाय ॥ सुर सप्त भेद किनरि वजाय
॥ समयो वृत्तं चिंतमें लाया ॥ दो च्यार राग रागनि उपाय ॥
ब्रह्मनी रीझ उलटी अपार ॥ पर्वनी रेन मनु पारवार ॥
जानी सु रीझ जोगेंद्र चित्त ॥ परवीन कीन लीने कवित्त ॥

कानरे मध्य गाये सु भीन ॥ परखे कुमारि परवीन कीन ॥
 संन्यास प्रत्य बूझी बनाय ॥ एही कवित्त कोनसें पाय ॥
 संन्यास फेर भंषी सु बात ॥ हमनें बनाय वह हमें गात ॥
 ब्रह्मनी कहे क्यौं कहे आप ॥ तापसी वितथ भंषे प्रलाप
 ॥ आगें कवित्त हम सुने एह ॥ तुम कहो हमे कीने सु तेह
 ॥ मुनिराज बानि बोले बहोर ॥ तुम सुने वहे होयगे ओर
 ॥ हमने बनाय या कवित्त तीन ॥ याही कवित्त या दशा
 दीन ॥ ब्रत्तीत रहे पुनि मौन धार ॥ ब्रह्मनी चित्त वाढ्यो
 विचार ॥ १५ ॥

अर्थ. संन्यासी संगीत शास्त्रना भेद प्रमाणे गायन करेछे अने साते
 स्वरना भेद प्रमाणे किन्नरी बजावेछे, चालती वखत चित्तमां लावीने
 वे चार राग तथा वे चार रागणीयो छेडी, ते सांभळवाथी कुसुमावळीने
 अपार रीझ उत्पन्न थइ ते जाणे पूनमनी रात्रीए समुद्र उलढ्यो होयनै!
 जोगीए पोताना मनमां खुशी थयेली तेने जाणीने कलाप्रवीणना वनावे-
 लां वण कवित्त जुदां जुदां लइने कानरा रागनी अंदरगाइ संभळाय्यां, ते
 सांभळतांज आतो कळाप्रवीणनां वनावेलांछे एम कुसुमावळीए परिक्षा
 करी, पछी संन्यासीने पूछी जायुं के आ कवित्त कोनां वनावेलांछे अने
 कोनी पासेथी आपने मळ्यांछे ते कहो? त्वारे संन्यासी फरीने आवी
 बात बोल्या जे ए कवित्त अमे वनावेलांछे अने अमेज गाइए छीए,
 त्वारे कुसुमावळीए कह्युं के आप एम केम बोलेछो तमे संन्यासी थइने
 आवुं जुठु केम भांखेछो? आ कवित्त तो आगळ मे सांभळेलांछे अने
 तमे कहोछो जे अमारां करेलांछे (ए बात केम घटे?) त्वारे जोगीराज
 वचन बोल्याके तमे सांभळयां हशे ते कवित्त तो बीजां हशे, पण आ वण
 कवित्त तो अमारां वनावेलांछे अने आ कवीतेज अमने आवी दशा

दीधीछे, एठलुं कहोने जोगीराजतो मौनव्रत धरी रह्या पण कुसुमावळीना
मनमां विचार बधीगयो ॥ १५ ॥

॥ सोरठा ॥

ब्रह्मनि मन उरझाय, पुनि वूझ्यो संन्यास प्रति ॥

कैसें कहो सुनाय, दशा जोग कवितन दर्ई ॥ १६ ॥

अर्थ. कुसुमावळी मनमां मुंझाइ जवाथी पाछी संन्यासीने पूछवा
लागी के आ कवित्तें तमने आवी जोगीनी दशा शीरीते दीधी ते वात-
नो भेद कहो संभळावो. ॥ १६ ॥

स्मित भण्यो संन्यास, कहा काम इन बात तुम ॥

यहें बडो इतिहास, पढे सु जाने प्रेम विधि ॥ १७ ॥

अर्थ. त्वारे संन्यासीये हसीने कह्युं के तमारे एवातनुं शुं प्रयोजनछे?
एतो मोटो इतिहासछे जे प्रेमनी विधि भण्युं होय तेज तेने जाणे. १७

भण्यो ब्रह्म कुमार, कहो प्रेम इतिहास कहा ॥

कोन कवित्त विचार, मोसों मोय सुनाइयें ॥ १८ ॥

अर्थ. त्वारे कुसुमावळीए कह्युंके प्रेम ते शुं? अने इतिहास ते शुं?
कवित्तनो शो विचारछे? तमने म्हारा सम तेतो मने मोढेथी संभळावो. १८

॥ छप्पय ॥

पूरन भइ प्रतीत, जोग आनँद मन जग्यो ॥

कथा कहन अभिलाख, वचन ब्रह्मनि प्रति मग्यो ॥

खाली शब्द न जाय, जोइ मग्गों सो दीजे ॥

प्रेम पुरानन भेद, कवहु परकास न कीजें ॥

द्रष्ट मन उदार अति द्विज सुता, प्रति व्रतीत वकस्यो वचन ॥

चित्त चाह भरी वरतंत वह, वूझन लगी सु छनहु छन ॥ १९ ॥

अर्थ परिपुरण प्रतीति थइ एटले जोगीना मनमां आनंद जागृत थ-
यो अने कथा केवानी इच्छाथी जोगीए कुसुमावळी पासे आवुं वचन
मागी लीधुं एकतो म्हारो स्वाल खाली न जाय अने जे हुं मागु ते तमारे
देवुं, जुना प्रेमना भेदने क्यारे पण खुल्लो करवो नही, आवां वचन सांभ
ळीने द्रढ अने उदार मनवाळी ब्रह्मकुमारी कुसुमावळीए वने वातनुं सं-
न्यासीने वचन आप्युं, पछी ते व्रत्तांत सांभळवानी चाहनाथी भरपूर थये
ली कुसुमावळी क्षणे क्षणे योगीने पूछवालागी. ॥ १९ ॥

॥ सोरठा ॥

व्रती कह्यो बरतंत, सो सब द्विजदुहिता सुन्यो ॥

आखेटकके अंत, गायन गति सागर दशा ॥ २० ॥

अर्थ. शीकारनी अंते, (मनंछा पूरीमां वनेनी नजरनुं एकठुं थवुं)
राजधानीमां गयापछी नायकाओनो मिलाप अने तेओए कहेलां कवित्त,
सांभळवाथी सागरनी दशा विगेरे जोगीए कहेलुं सघळु व्रत्तांत कुसु-
मावळीए सांभळ्युं. ॥ २० ॥

यहैं प्रेम इतिहास, मंत्र बीज अच्छर यहें ॥

यहैं भेद संन्यास, यह कवितन दीनी दशा ॥ २१ ॥

अर्थ. वळीजोगीये कह्युंके एज प्रेमनो इतिहासछे अने मंत्र बीजना
एज अक्षरो छे, संन्यास ग्रहणकरवानो पण एज भेदछे, अने ए कवि
तेज आवी दशा दीधीछे. ॥ २१ ॥

सधें सु पार समाध, प्रेम उभय अच्छर यहें ॥

या महि सिद्धि अगाध, वेधादिक वरनें सर्वें ॥ २२ ॥

अर्थ एक प्रेम शब्दना आ वे अक्षरने जे साधेछे, तेज समाधीना
पारने पामेछे अने एवे अक्षरमांज उंडी सिद्धि रहेलीछे, तेपी ब्रह्मादिक
सघळा देवो तेनुं वर्णन करेछे. ॥ २२ ॥

वात भेद विस्तार, संन्यासी भण्यो सर्वे ॥

वाला ब्रह्म विचार, मौन गह्यो विस्मय सु मन ॥ २३ ॥

अर्थ. एवरीते वातना भेदनो सघळो विस्तार संन्यासीए कखो, ते सांभळी कुसुमावळी मौन (मुंगी) थइ गइ एटलुंज नही पण प्रोताना मनमां विचारनी सांथे आश्वर्य पामोगइ. ॥ २३ ॥

॥ गाहा ॥

कुसुमावलि संन्यासी, चरचा प्रेम भेद परकाशं ॥

चत्रवीस अभिधानं, पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २४ ॥

अर्थ. कुसुमावळी अने संन्यासीनी चर्चा थतां प्रेमना भेदना प्रकाश संवंधो प्रवीण सागर ग्रंथनी चोवीशमी लेहेर पुर्ण थइ. ॥ २४ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे संन्यासी कुसुमावली चर्चा
प्रेम प्रकाश भेदो नाम चतुर्विंशमो लहरं ॥ २४ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां चतुर्विंशम स्तरंगः स-
माप्तः ॥ २२ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंगं शिखाबंध ॥ छंद नाराच ॥

कलमेन यती मळी उभे दरेक उच्चर्या ॥ कृती कवेशथी स्वरूप स्त्रीतणा
गणा कर्षा ॥ जुदा जुदा घणाक भेद शास्त्रना प्रमाणथी ॥ पचीशमां
तरंगमां उमंगथी कला कयी ॥

अथ पुनि संन्यासी कुसुमावली चर्चा प्रसंग दोहा ॥

कुतम प्रत्य संन्यासि कहे, कैसें कला प्रवीन ॥

जा कारन सागर हुकम, यहें दशा हम कीन ॥

अर्थ. कुसुमावळीने संन्यासी कहेछे के कळाप्रवीण केवांछे? के जेना

वास्ते महाराजा रससागरना हुकमथी अमे आवी जोगनी दशा
करो. ॥ १ ॥

॥ अथ कुसुमाक्त दोहा ॥

हस्तिनि शंखिनि चित्रिनि, सृष्टा सृष्टि सु कीन ॥

इनही समय सरूप गुन, पद्मिनि कला प्रवीन ॥ २ ॥

अर्थ. ब्रह्माण पोतानी सृष्टिमां हस्तिनि शंखिनी अने चित्रिणी एवी
जातनी स्त्रीओ वनावीछे, पण आ वखतमां ती खुवसुरती अने गुणधी
कळाप्रवीणनेज पद्मिनी वनावेलीछे. ॥ २ ॥

॥ अथ संन्यास्युक्त दोहा ॥

सबें भेद साहित्यके, जानत ब्रह्म कुमार ॥

लच्छन नायक नायका, चत्र चत्र कहो उदार ॥ ३ ॥

अर्थ. संन्यासी कहेछे के हे? कुसुमावळी, तमे साहित्य शास्त्रना
सबळा भेद जाणोछो, माटे चार नायक अने चार नायकानां लक्षणो
विस्तारनी साथे कहो. ॥ ३ ॥

अथ कुसुमावल्याक्त चत्र नायक भेद यथा ॥ दोहा ॥

अनुकूलह दच्छन प्रथम, शठ अरु धृष्ट विचार ॥

चत्रहु गुन तनकी प्रकृति, सुच्छम कहुं उदार ॥ ४ ॥

अर्थ. पेहेलो अनुकूल, बीजो दक्ष, बीजो शठ, अने चौथो धृष्ट एवा
चार नायकछे, ए चारेना गुण तथा तेना शरीरनी प्रकृति कहुंछुं ॥ ४ ॥

॥ तत्र प्रथम अनुकूल भेद ॥ छप्पय ॥

सदा शांत शुभ वदन, वास शुभ कच तन कोमल ॥

सुच्छमांग तुछ भोग, हस्व कर पद रद जप्पल ॥

निद्रा तुच्छ प्रमाद, तुच्छ आहार जघन जिन ॥

अमल वास रुचि उकति, मंद चदुता जुत भापन ॥
 सहजहि सुगंध संगीत रुचि, वीर धीर सु उदार मन ॥
 पूरन सु प्रेम एकै पतनि, अनुहुकल लच्छन सु इन ॥ ५ ॥

अर्थ. हमेशां शांत स्वभाव, ने सुंदर मुख होय, शरीर सुगंधीवाळुं, केश तथा अंग कोमल, नाजुक शरीर, विषय भोग थोडो, हाथ पग नाहाना, दांत उजळा, निद्रा अने प्रमाद थोडां, आहार तथा मुखेंद्रि सूक्ष्म, निर्मळ कपडां उपर प्रीति, वाणी धीमि, कोमळता, युक्त भापण, ने जेने सहजे सुगंधी पदार्थ तथा गायन उपर प्रीति होय, वळी जे शूरवीर, रणमां धीर, मननो उदार अने एक पोतानीज स्त्री उपर परीपूर्ण प्रेम राखतो होय ए सर्व अनुकूलनायकनां लक्षणछे. ॥ ५ ॥

॥ अथ दच्छन भेद ॥ छप्पय ॥

शुभ लच्छन सु उदार, सदा शुचि चित्र आसकत ॥
 शीलवान सु सुरूप, समय ज्ञाता सु काव्य कृत ॥
 काम कला परवीन, रीझ रीझवन विधि जाने ॥
 प्रीत रीत खंडे न, सार संगीत बखानि ॥

पटुता उचार समता सहज, मानिनिके नित मन हरन ॥
 पूरन प्रताप प्रमुदित वदन, यह दच्छनके अनुकरन ॥ ६ ॥

अर्थ. सारा लक्षण वाळो, उदार, हमेशां पवित्र, चित्रमां आसक्त, शीलवान, सुंदर स्वरूपवाळो, वखत जाणनार, सारी काव्य रचनार, काम कलामां प्रवीण, रीझवा तथा रीझववानी विधिने जाणे, प्रीतिनी रीतिने कोण्ढी खंडन करे नहीं, तेमज संगीतना सारने बखाणे, चतुराइथी बोले, वखतानी सर्वमां समान प्रीति राखे, हमेशां स्त्रीओना मनने हरे, पूरण प्रताप, जेने हुकता मुखवाळोहोय, ए दक्ष नायकनां लक्षणछे. ॥ ६ ॥

॥ अथ शठ भेद छप्पय ॥

मुख सु मिष्ट हृदि कपट, अडर अपराधि सदाही ॥

स्थूल भुजा उर प्रथुल, श्रोनि बड तन कठुराही ॥

कूर्मोदर द्रश चपल, क्रूर देही लज्जा तनु ॥

लंपट काम सु केल, अतिहि आतुर मर्कट मनु ॥

साचही समान क्रूरहि कहे, निज स्वारथ नितही चहे ॥

अति हानि वृद्ध अनुमाननह, शठ सूजान तासैं कहे ॥ ७ ॥

अर्थ. जे मोढेथी मोठुं बोले अने मनमां कपट राखे, इश्वरनो पण डर न राखतां हमेशां पराया अपराध करे, जेना हाथ घणा जाडा अने छाती पड़ोळी होय, कडनी नीचेना पालला वने भाग न्होडा, ने अंग घणुंज कठोर होय, काचवानी पीठ जेवुं पेट अने आंख्यो चंचळ, होय, जेनो चेहेरो वीवरामणो अने लाज थोडी होय, काम भोगमां लंपट, ते जाणे वांदरो होयनै? ऐवो आतुर होय, साचाती पेटे जुठुं बोले अने निरंतर पोतानी मतलबने इछे अने जेने हानि तथा वृद्धिनुं कांड अनुमान सूजे नहीं एवा लक्षणवाळा पुरुषोने विद्वानो शठ कहेछे. ॥ ७ ॥

॥ अथ धृष्ट भेद छप्पय ॥

स्थूल केश शिर वदन, फटित द्रग चल हेरन चित ॥

कंध बाहु ह्रस्व दीर्घ, श्रोत दीरघ पद सोहित ॥

क्रोध निद्र सालसा, कपट पीशुन अधिकारी ॥

नडर दंभि निर्लज्ज, भोगको आतुर भारी ॥

क्रतघनी दोष शंक न धरे, अविश्वास उर मानिये ॥

प्रीतिकी रीत जानें नही, बहुभुक धृष्ट वखानिये ॥ ८ ॥

अर्थ. जेना वाळ, माथुं अने न्होडुं घणा जाटां, ने फाटेली आंख्यो,

चंचल नजर, तथा चीत्त चपल, कांध, हाथ, टुका अने लांवा, कडनी
 नावेना घालला वे भाग न्होटा अने पग लांवा, अति क्रोधी, उंघणो,
 आळसू, कपटी अने चाडीवानुं काम करतो होय, अडर, दंभी, नीलजो,
 अने ज्ञान भोगमां घणोज आतूर होय तेम कतघी, नरसुं करतां परमे-
 श्वरनी पण लोक न राखे, ने जेना मनमां कोइनो विश्वास न होय प्रीती-
 नी रीत तथा प्रेमना मार्गने जाणे नहीं, ने झाल्लुं खाय एवा लक्षणवाळा
 पुरुषने धष्ट कहेंछे. ॥ ८ ॥

॥ अथ चतुर्विध नायका भेद दोहा ॥

पाद्मिनी चित्रिणी शंखिनी, ओर हस्तिनी वाल ॥

मुख्य भेद यह तियनके, बरनत बुद्धि विशाल ॥ ९ ॥

अर्थ. पाद्मिनी चित्रिणी शंखिनी अने हस्तिनी एरीते स्त्रीओना मुख्य
 चार भेद अति बुद्धिवाळा विद्वानो वर्णवेछे. ९ ॥

अथ पाद्मिनी भेद ॥ छप्पय ॥

चंद्रानन तन कनक, नैन मृग कोकिल भाषन ॥

कटि केहरि गल कंवु, कंज कर पद शुक नासन ॥

रंभोरु कच उरग, अधर सुखरा रद हालम ॥

गति मराल कुच पीन, छोह निद्रा स्मित भुक कम ॥

नहजहि सुवास सुमती मृदुल, अति उदार पूजा सकति ॥

पूरन सु प्रेम ब्रीडा सु शुचि, प्रथम एह पाद्मिनी प्रकृति १०

अर्थ. जेवुं चंद्रना जेवुं न्होहुं, सोनाना जेवुं कांतिवान शरीर, हर-
 पोना जेवो आंख्यो, कोयलना जेवुं मधुर भाषण, केसरीसिंहना जेवो
 गद, शंखना जेवुं गळुं, कमलनाजेवा, हाथ, पग अने पोपटना जेवुं
 नाक, रंभोरु नाथना जेवा सायल, काळा सर्प जेवा केश, परवाळा

जेवा होठ, अने दाडमनी कळीयो जेवा दांत, हंसना जेवी चालवानी गति, वगर पाकेली केरी जेवां कठण स्तन अने जेने क्षोभ, निद्रा, हसवुं, अने आहार, ए थोडां होय, जाते सुगंध वाळुं शरीर, सारी बुद्धि, कोमळ स्वभाव, अति उदार मन, परमेश्वरनी भक्ति तथा पूजामां आसक्त, परीपूर्ण प्रेमना स्वरूपने जाणनारी, लाजवाळी अने पवित्र होय, ए पेहेली पद्मिनी जातिनी स्त्रीनां लक्षणछे. ॥ १० ॥

अथ चित्रिनि भेद ॥ छप्पय ॥

चपल द्रष्टि चित अचल, कंज नेनी रुचि केसर ॥

श्याम केश गज गमन, भ्रंग भुअ भाष मयुर वर ॥

काव्य शीलप संगीत, चित्र रीझे सु रीझावे ॥

प्रेम नेम परवीन, चित चातुरी उपावे ॥

नन ह्रस्व दीर्घ प्रथुल न क्रशा, कोप तुच्छ अंवर अमल ॥

तुच्छ सु प्रमाद सुकुमार शुभ, यह चित्रिनि लच्छन सकल

अर्थ. जेनी चंचळ नजर, द्रढ चित्त, कमळ जेवी आंख्यो, केसरना जेवी कांति, काळा केश, हाथणीना सरखो चाल, भमरा जेवी काळी भृगुटी (भवां) अने मोरना जेवुं भाषण, काव्य, कारीगरी, गायन अने चित्रना कामथी खुशी थाय, तेमज ते काममां पोते माहीतगार होवाथी बीजाने पण खुशी उपजावे, ने जे प्रेमना नियममां कुशळ, छतां मनमांथी चतुराई भरेला विचारो उपजावे ने जे शरीरे अति टुंकी, लांबी, पोहोळी, अने दृवळी न होय, जेमां थोडो क्रोध, निर्मळ लुगडां, थोडुं आळस, अने अति खुवसुरती होय ए सघळां चित्रिणी जातिनी स्त्रीनां लक्षणछे. ॥ ११ ॥

॥अथ शंखिनी भेद ॥ छप्पय॥

बाहु दीर्घ क्रश शीश, पाय कुच दीर्घ तपत कर ॥

તન દીરઘ તનુ રીસ, વક્ર ચાલે વસુધા પર ॥
 સ્થૂલ ઘ્રાન શ્રૂ અધર, હસ્વ અંગુલિ નંચત ગલ ॥
 રતિ અતૃપ્ત ત્રપ હીન, ભુક્ત વહુ ક્રૂર પ્રકૃતિ કલ ॥
 ગજ મદ સુગંધ કટિ મુખ પ્રથુલ, વિઠ્ઠલમદન બિલાસ મહિ
 કપટી કુશીલ પીસુન સદા, કેશ પિંગ શંખિનિ સુ કહિ ૧૨

અર્થ. જેના હાથ લાંબા, પાતલું માથું, પગ તથા સ્તન લાંબા, હાથ
 ઊંચા શરીરે સ્વરશટ, કદે લાંબો, અતિ રીશાઝ, જમીન ઉપર ટેડી ચાલે,
 ને જેનું નાક, ધ્રુગુટી, ને હોઠ જાડા, આંગળીઓ ટુંકી, વાંકું ગળું, વિ-
 પય ભોગમાં અતૃપ્ત (ભુખ્યા) લાજ વિનાની, જ્ઞાણુ સ્વાનારી, નઠારા
 સ્વભાવવાળી, શરીરનો સુગંધ હાથીના મધે જેવો, કડ ને મ્હોટું અતિ
 પોહોઝાં, વિપય ભોગવવાને આતુર, કપટથી ભરેલી, ફુવડ, હમેશાં ચા-
 હીવાતું કામ કરનારી અને પીંગળા કેશવાળી, એ શંખિનિ જાણેની
 સી કહીલે. ॥ ૧૨ ॥

અથ હસ્તિની ભેદ ॥ છપ્પય ॥

સ્થૂલ અંગ વહુ હુધા, લોમ તિચ્છન પિંગલ ચર ॥
 ગંધક ગંધ કુશીલ, કુટિલ વાની ભાપત મુખ ॥
 રોપવાન સ્વર રુક્ષ, કામ કેલી અતૃપ્ત નિત ॥
 વદત સ્વપા વિન ત્રપા, દુષ્ટ દુમની સદા રહત ॥
 અરુ ચિત કુરંગ કુચ શિથલ અતિ, પ્રીત રીત જાને નહી ॥
 અંકુશ સ્વજાદ માને ન કહુ, હસ્તિનિ હસ્તિનિ સમ કહી

અર્થ. અંગ જાડું, મુખ જાડી, રુવાંડાં તીરવાં, (આકરાં) પીંગળી
 આંગળી, ગંધકનાજેવો શરીરનો ગંધ, સ્વરાવ સ્વભાવ, જ્યારે મ્હોડેથી
 ચોલે ત્યારે કડવાં અને નઠારાં વચન વોલે, અતિ ક્રોધવાળી, લુચ્ચા સા-

दवाळी, हमेशां विषयनी रमतमां अनृत, जूठुं बोलनारी, लाज वोणी,
दुष्ट स्वभाववाळी, अने निरंतर रीसथी चडीने चडी रहे, हरणना जेवुं
चपळ मन, स्तन शीथळ ने जे प्रीतनी रीतने जाणे नहीं, अने पोताना
कुळ धर्मनी मर्यादा रूप अंकुशने पण न मानती होय, एवां लक्षणवाळी
हस्तिनी जातिनी स्त्री हाथणी जेवी गमार कही छे. ॥१३॥

॥ दोहा ॥

चहु विध नायक नायका, बरने भेद बनाय ॥

रीझ चीज मनमें रहे, सन्यासी सु सराय ॥ १४ ॥

अर्थ. आ चार प्रकारना नायक तथा नायकाओना भेद सारा रीते
वर्णवी बताव्या, तेथी पोताना मनमां कुसुमावळीनुं वखाण करतां सन्यासी
आनंदथी भीजाइ रखा. ॥१४॥

॥ अथ सुकुमावल्युक्त ॥ दोहा ॥

जिहि एती लय प्रेमकी, रससागर सु कुमार ॥

सो केते जाने सकल, त्रिया भेद विस्तार ॥ १५ ॥

अर्थ. कुसुमावळी विदुने कहे छे के जेने आटली वधी प्रेमनी ले
लागेलीछे, ते तमारा रससागर राजकुमार सर्व मळीने केटली जातिनी
स्त्रीओना भेदने जाणे छे? ॥ १५ ॥

सोय कहो संछेप करि, नायकानके लच्छ ॥

सुनन चाह हमको वहे, तुम बानी परतच्छ ॥ १६ ॥

अर्थ. जेटली नायकाओनां लक्षण ने जाणता होय, ते संक्षेपथी
कहो, कारण के ए भेद तमारी मधुर बानी रीते मारे सांभळ-
वानी चाहना छे. ॥ १६ ॥

॥ अथ सन्यास्युक्त ॥ दोहा ॥

सो कछु कही न जाय, रससागर जाने जिती ॥

ब्रह्मनि कहों बनाय, सब संछेप सु नायका ॥ १७ ॥

अर्थ. जेटली नायकाओ महाराजा रससागर जाणेछे, तेलटी कहेनां पार आवे तेम नथी, तोपण हे ब्रह्म कुमारी कुसुमावळी ? संक्षेपथी सघ-
ळी नायका कहुंछुं ते सांभळो. ॥ १७ ॥

॥ अय नायका जेद संख्या वर्नन ॥ छंद क्रीडाचंद्र ॥

जुकती उकती पटं जापमें नायका जो बरती ॥

कियो जेद संछेप जैसी हमै चित वृत्ती प्रकृती ॥

तुमें जानहो मितके चितकी चातुरी ए प्रमानी ॥

करी आपकी आयसाके प्रसादं विधानी ज्यु बानी ॥

स्वकीया तिया आपके शामके रंग रति सदाही ॥

प्रकीया प्रिया प्रीतके मीतसें नीत लावे मुदाही ॥

सामान्या वधू प्रेमके नेमहीनी लपट्टी कपट्टी ॥

त्रयं भेदमें नार उच्चार सो वेद जेदं प्रगट्टी ॥

कहों पद्मनी पद्मजा हेमवेली नवीनं प्रवीनं ॥

यहे चित्रनी मितके चितकी प्रीत संगीत लीनं ॥

वहे शंखनी चंखनी जूठ प्रेमं प्रमानं न जाने ॥

अरु हस्तिनी मस्तनी गत धी प्रेम बत्ति न माने ॥

अवस्था कही तीनकी तीन सो वेद भेदं उकती ॥

मुगदा कथा काम ग्याता अग्याता सुरती नमती ॥

मध्या कामनी काम रु लाज दोऊ समानं प्रमाने ॥

सदा प्रोढ सो मीतके चितकी रीझ खीजं पिछाने ॥

नवछेवधू बालकी नीतही नीत द्यूनी वढंती ॥

नवजोवना कामनी काम सीढी चढंती पढंती ॥

अनंगानवं बाल रूयालं त्रसंती रसालं विशालं ॥
 लजाप्राय रत्ती चरंती लजंती नजंती सु लालं ॥
 अरूढा यहै जोवना अंग कामं बिकासे प्रकासे ॥
 बचंनाप्रगल्भा उरानो निकासे बिलासे ज्यु हासे ॥
 मनोभावनी बाम कामंकला चंचलासी उजासी ॥
 विचित्रारती जेद रत्ती सु मत्ती जुवंती प्रकासी ॥
 समस्तंरसंकोविदा मितके चिंतका चाह पूरे ॥
 विचित्रालली मोहनीकी कला लालको चित्त चूरे ॥
 अक्रामीत जो मितकों कीर ज्यों हाथ लावे बुलावे ॥
 लुबद्धापती लाजकी शामसें बाम शंका न लावे ॥
 किये द्वादशं जेद त्रै भेदके द्वादशं त्रै बखानी ॥
 अधीरा पती दोषसें रोषमें क्रूर भाषंत बानी ॥
 सु धीरा त्रिया आपके शामसें रोस बत्ती न बोले ॥
 समंधीरता कंतपें जेदसें बात बोले न खोले ॥
 चत्रंबीश अंकूर बाला वरंती सु ग्याता कवित्ता ॥
 बसू अष्ट त्रै दौय कीनी त्रयं लच्छनं संजुगता ॥
 सुआधीन ले आदि आद्यं स्वयंदूतिका मानि वामा ॥
 अनूढा कही गर्वितां चित्र भिन्नं सवे आदि नामा ॥
 सुआधीनपत्तिक जाके गुनंसे बध्योहे ज्यु शामं ॥
 उतंकंठिता शोचितं चिंतमें मित क्यों नाय धामं ॥
 सज्यावासिकं सेज साजे बिराजे पिया पंथ हेरे ॥
 अजीसंधिता आदि माने न पाछे चहें प्रीयनेरे ॥
 खरी खंडिता प्रेम खंडे पती ओर संगी बिलोके ॥

वियोगी पती प्रोपिता मेन नाराच छती सु झोके ॥
 विप्रलब्धिका एह संकेतमें प्रीय नाये रिसाये ॥
 अजीसारिका साजि सिंगार शामं सु जाये रिझाये ॥
 स्वयंदूतिका दूत बानी पियासें अराधे सु साधे ॥
 समस्यावधू प्रीछवे ओरही ठोरको दाव बांधे ॥
 दुरावे सखी लक्षिता प्रच्छन्नं मितसें चित लावे ॥
 रतीकी गती कोकहु अंगमें चेन आवे लखावे ॥
 गुप्तारती गोप जाने विधाने सुमाने सयाने ॥
 कुलट्टा पटाछूट वामं सु कामं विलासं बखाने ॥
 मुदित्ता सुरत्ता व्रती जानिये आगमं प्री उमंगे ॥
 विनासे अनूसेन संकेत जावे न पावे न रंगे ॥
 अनूढा त्रिया जाहिको व्याह कीनो न सोही कुमारी ॥
 स्वयंदूतिकादी कही अष्ट नारी चितमें विचारी ॥
 प्रियं सापराधं लखे माननी त्रैविधं मान धारि ॥
 लघूमान सो सामनी सामसें ख्यालहीमें निवारि ॥
 कही मध्य सो क्रोध छूटे पती बोध कथ्ये प्रचंडे ॥
 गुरुमाननी मान घटे न बोले सु बानी विखंडे ॥
 चले चोर प्रानेशकी नायका पर्वसंता बखानी ॥
 लखे मितकी चेन त्री ओरसों अन्य संज्ञोग जानी ॥
 ग्रहे मितके दोषमें गर्व सो गर्विता भाव तीनं ॥
 मती सागरं काव्यके जावमें बाल कथ्यी प्रवीनं ॥
 निजं रूपके गर्व सो रूपगर्वा पती बात खंडे ॥
 द्विती प्रेमगर्वा पतीसें रतीसें भरी रार मंडे ॥

त्रिती कामगर्वा सवेही गुरू लोगकी लाज तज्जे ॥
 विनाही समे कामसैं सामनी सामको संग नज्जे ॥
 पटं चत्र ते नायका ए सवे तीन रूपं विचारे ॥
 त्रिया त्रैगुनी ताय विस्तारिकैं द्वै गुनी द्वैसु धारे ॥
 उतमं अपमान जोरे तुछोरे सदाही सहल्ले ॥
 लघू दोपतें मध्यमा मान साधे प्रनामं विचल्ले ॥
 यही अद्धमा बारहीवार रूठे न छूटे कपटं ॥
 इतीसैं जुदी तीन वामा विचारे सयाने निपटं ॥
 दिवानायका सो पतीसैं सदा रीझ रंगं निजावे ॥
 दिवादिव्य सो मितकी रीझसैं चिंत लावे न लावे ॥
 अदिव्या सदा प्रेमके नेमहीसैं ज्यु हीनी जुवती ॥
 इती रीतसों सागरं चिंत जानी सु आनी जुकती ॥
 चतुरंक्रिया मर्ममें सेनसैं मेन चैनं जनावे ॥
 द्विती नायका मोहनी बानिमें बानिभेदं वनावे ॥
 दुहूमें पतीकुं अती वल्लजा जानिये सोइ जेष्टा ॥
 कछू न्यूनहे वल्लजा नायका सो कही जे कनिष्टा ॥
 इती नायका देवबानी ब्रजंजापमें साख बोले ॥
 मिले जेद भिन्नं किये होय संख्या सु प्रस्ताव खोले ॥
 त्रिया त्रैगुनी चत्र जेदं करी त्रैगुनी ताय लीजे ॥
 किये द्वादशं भेद त्री जेदकों त्रैगुने चौ गुनीजे ॥
 चत्रंविंशकै त्रैगुनी त्रैगुनी द्वैगुनी द्वै ज्यु लीनी ॥
 लखं एक छासीसहस्रं छसैं और चौबीश कीनी ॥ १८ ॥

अर्थ. युक्ति पूर्वक उक्तिथी छ ए भाषामां ते नायकाओ कहेली छे,
 तेना भेद हुं जेवी म्हार चित्तनी वृत्ति तथा स्वभाव छे, ते प्रमाणे टुंकी

મનન્યમાં આપની આજ્ઞારૂપ મેહેરવાનીને પામેલી મ્હારી બુદ્ધિને નાયકા મેદના વિધાનવાળી કરીને કહું છું, તે સાંભળવાથી અમારા મિત્રના ચિત્તની ચતુરાઈ આવી રીતની છે, તે તમે સ્પષ્ટ જાણશો. જે સ્ત્રી પોતાના પતિના પ્રેમના રંગમાંજ નિરંતર પ્રીતિથી આસક્ત રહે, અને વીજા પુરુષને ક્યારે પણ ઇચ્છે નહીં, તે સ્વકીયા નાયકા, જે સ્ત્રી પોતાના પતિ શિવાય પ્રીતિ વંધાઈલા મિત્ર સાથેજ હમેશાં હર્ષ લાવે, તે પરકીયા નાયકા, જે સ્ત્રી પ્રેમના નિયમથી રહિત છતાં પોતાના પતિ સાથે કેવળ કપટથી રમે, ને જૂઠાજૂઠા પુરુષો સાથે દબ્યસારું વ્યભિચાર કરે, તે સામાન્યા; એ ત્રણ પ્રકારની નાયકાઓ આપને જે મેં કહી, તેઓના વચ્ચે ચાર ભેદ પ્રગટ કરીને કહેલા છે;

જે સ્ત્રી કમલ જેવી કોમલ કાંતિવાળી, નવીન સોનાની વેલ જેવી, અને ચતુર હોય, તે પદ્મિની, જે સ્ત્રી પોતાના પતિની પ્રીતિમાં તથા ગાયનમાં લીન હોય, તે ચિત્રિણી, જે સ્ત્રી વધુ વોલકી, તથા જૂઠાવોલી છતાં પ્રેમના નિયમના પ્રમાણને ન જાણતી હોય તે શંખિની, જે સ્ત્રી મસ્તાની તથા બુદ્ધિ વિનાની અને પ્રેમની વાતને ન માને તે હસ્તિની, આ જે મેં ઉપર કહેલી ત્રણ નાયકાઓની મુઘ્યાદિ ત્રણ અવસ્થા કહી છે, અને તે પ્રત્યેક ના પદ્મિન્યાદિક ચાર ચાર ભેદ કહ્યા છે, “એટલે છત્રીશ થઈ,” મુઘ્યા નાયકા બે પ્રકારની છે, તેમાં જે સ્ત્રી પોતાના અંગમાં ખીલી આવેલી જુવાનીને તથા કામક્રિડાની વાતને જાણે, તે જ્ઞાનયૌવના, અને જે સ્ત્રી પોતાની જુવાનીને ન જાણે, તેમજ કામક્રિડામાં જેની બુદ્ધિ ન હોય, તે અજ્ઞાનયૌવના, ને જે સ્ત્રી કામ તથા લાજ એ બેને વરોવર રીતે જાણે, ને માને, તે મધ્યા, અને જે સ્ત્રી પોતાના મિત્રના મનમાં રહેલી સુશી તથા રીસને સાચી રીતે જાણીશકે તે પ્રૌઢા, જે સ્ત્રીના શરીરની કાંતિ, દીનપરદીન ચરની સતી હોય તે નવલવધુ, જે સ્ત્રી કામ ક્રીડાના ભેદને શીખતી શીખતી કામ દેવની નીમરણી ઉપર ચઢવા લાગે તે નવયૌવના, જે વાળા રાત્રીક્રીડાથી

ત્રાસ પામે પણ વિશાળ રસવાળી હોય, તે નવલચરિત્રમાં, જે સ્ત્રી ઘણી લા-
જથી પોતાના સ્વામી સાથે ક્રીડા કરે, તે લજ્જાપ્રાપ્ત, જે સ્ત્રીના અંગમાં
જોવન તથા કામ પ્રસિદ્ધ સ્ત્રીલેખાં જણાતાં હોય, તે આરુઢયૌવના, જે સ્ત્રી
પોતાના પતિને હાસ્ય વિલાસમાં ઠવકો દે, તે વચન પ્રગલ્ભા, જે સ્ત્રી વી-
જળીના સરસ્વી ઉજ્જ્વલતાથી કામક્રીડામાં ઘણી ચંચલતા વતાવે, તે
મનોભાવની, “પ્રાદુર્ભૂતમનોભવા” જે સ્ત્રી કામક્રીડામાં બુદ્ધિવાળી અને
જેનું જોવન પ્રકાશિત હોય, તે રતિવિચિત્રા, જે સ્ત્રી પોતાના મિત્રના મ-
નની ઇચ્છાને પુરી પાડે, તે સમસ્તરસકોવિદા, જે સ્ત્રી મોહ ઉપજાવનારી,
કળાથી પોતાના પ્રિય પતિના મનને હરે, તે વિચિત્રાલલી, “વિચિત્રવિભ્રમા”
જે સ્ત્રી પોપટની પેઠે પોતાના મિત્રને નિયમમાં લાવી, હસાવી, રમાડીને
બોલાવે. તે આક્રામિતા, જે સ્ત્રી પોતાના પતિ પાસે જરાપણ લાજની શંકા ન
રાખે, તે લુબ્ધાપતિ, એવી રીતે ઉપર કહેલી મુગ્ધા વિગરે ત્રણ નાયકાઓના
નવલવધ્વાદિ બાર ભેદ કહ્યા છે, “તેમાં ચાર ભેદ મુગ્ધાના, ચાર મધ્યા-
ના, અને ચાર પ્રૌઢાના છે.” તે બારે ભેદને સ્વક્રિયાદિક ત્રણ ભેદે વર્ણ-
વેલી. “એટલે ૩૬ થાય,” જે સ્ત્રી પોતાના પતિના દોષથી રોપને લીધે
ક્રૂર વચન બોલે, તે અધીરા, જે સ્ત્રી પોતાના પતિની પાસે રોપથી કટણ
વચન ન બોલે તે ધીરા, જે સ્ત્રી પોતાના પતિ પાસે પતિના દોષની ત્રાત
મર્મમાં જણાવે પણ ભેદ છુટ્ટો ન કરે, તે ધીરાધીરા, બહી નાયકાઓના
ભેદ જાણનાર વિદ્વાનોએ કાવિતામાં ચોવીસ પ્રકારની નાયકાઓ વર્ણવેલી
છે. તે વસુ એટલે ૮, અષ્ટ એટલે ૮. પછી ૩, પછી ૨, અને પછી ૨,
એટલી ૨૪, લક્ષણ સંયુક્ત સ્ત્રિયો કહેલી છે, તેની વિગત જે સ્વાધીન
પતિકા આદિ લઈને ૮, અને સ્વયંદૂતિકા આદિ લઈને અનૂદા મુર્ધા માની-
લીધેલી ૮, અને પછી માનવતી આદિક ૮નાં જૂદાં જૂદાં નામો કહ્યાં છે,
જે સ્ત્રીના ગુણથી પતિ બંધાઈ હોય, તે સ્વાધીનપતિકા, અને મ્હારો મિત્ર
હતી મારે ઘેર કેમ ન આવ્યા, એમ કહીને તે સ્ત્રી પોતાના મનમાં શોચ

કર્યા કરે તે ઈત્કાંઠિતા, જે સ્ત્રી સબ્યા વિચ્છાવીને પોતાના પતિની વાટ
 ઘોની વેસે, તે વાસક સબ્યા, જે સ્ત્રી રીસને લીધે પેહેલાં પોતાના પતિનું
 કહું ન માને, ને પછી પોતાની પાસે પતિ આવે એમ. ચાહે તે અભિસંધીતા,
 જે સ્ત્રી વીજી સ્ત્રી પાસે ગયેલા પોતાના પતિને જોડેને પ્રેમનું સ્વંડન કરે તે
 સ્વંડિતા, જે સ્ત્રી પોતાનો પતિ વિદેશ ગયો હોય, અને વાંસેથી કામનાં વાળ
 છાતીમાં લાગવાથી વિયોગને લીધે મુંઝાયા કરે, તે પ્રોષિતપતિકા, જે સ્ત્રી
 પોતાનો પ્રિય સંકેત સ્થલે (નીમેલે ઠેકાણે) ન આવવાથી રીસાય તે વિપ્રલબ્ધા.
 જે સ્ત્રી જાતજાતના શૃંગાર તથા વસ્ત્ર પેહેરી પતિ પાસે જોડેને પતિને આનંદ
 પમાડે, તે અભિસારીકા, જે સ્ત્રી પોતાના પતિને દૂતિના જેવાં વચનથી સમ-
 જાવી પોતાનું કામ સાધે, તે સ્વયંદૂતિકા, (વચનવિદગ્ધા) જે સ્ત્રી વીજું કાંઈ
 સમજાવે અને વીજે ઠેકાણે જવાનો દાવ પેચ લગાવે, તે સમસ્યાવધુ (ક્રિયાવિ-
 દગ્ધા) જે સ્ત્રી સચ્ચીનાથી છાની રીતે મિત્ર સાથે મન લગાડે, તે વાત તથા કો-
 કશામ્ત્રની રીતે રતિકીડા કરેલી હોય, તે છાની રાખે, પણ તેની સચ્ચી ચિન્હ
 ડાખેથી જાણી જાય તે લક્ષિતા, જે સ્ત્રી પોતે કરેલી રતિને ગુપ્ત રાખવાની રીત
 જાણે તેને ઢાલ્યા માણસો રતિગુપ્તા માને છે, જે સ્ત્રી છૂટપટે ઇટલે નિર્લજ્જપણે કામ
 નિલાસને વચાળ્યા કરે, તે કુલટા, જે સ્ત્રી પોતાના પતિનું આવું જાણીને હવે
 કામકીડા થશે એમ જાણી આનંદ પામે, તે મુદિતા, જે સ્ત્રી સંકેત સ્થલે જાય
 અને ત્યાં તે સ્થલનો નાશ થયો જુએ અથવા પોતાનો પ્રિય ત્યાં મળે નહીં, તે
 અનુજાયના, જે સ્ત્રીનો નિવાહ કરેલો ન હોય ને કુંવારી હોય, તે અનૂદાનાયકા,
 કહેનાય એ રીતે સ્વયંદૂતિકા આદિક આઠ નાયકાઓ ચિત્તમાં વિચારીને
 કહી, અપરાધવાળા પતિને જોડેને સ્ત્રીઓ ત્રણ પ્રકારનું માન ધારે છે,
 તેથી તેનાં ત્રણ જૂદાં જૂદાં નામ પડે છે, તે આ પ્રમાણે, જે સ્ત્રી પોતાના પતિને
 વીજી સ્ત્રી પાસે જોડેને માન ધરે ને તે માન પાછું પોતાના પ્રિય સાથે સેહેજ
 સ્થાનમાં ડોહીદે, તે લઘુમાનવતી, જે સ્ત્રી પોતાના પતિના મુખથી વીજી સ્ત્રીનું
 વચાળ સાંભળીને પ્રચંડ માન ધરે ને પાછું તે માન જ્યારે પતિ સારી રીતે

बोध करे त्यारे तजे, ते मध्यमानवती, जे स्त्री पोताना पतिना शरीरमां वीजी स्त्री पासे जइ आव्यानां चिन्ह जोडने मान धरे, ने पाछुं ते मान पोतानो पति ड्यारे न घटे एवी दिनताथी घणी रीते आजीजीनी साथे समजावे तेथी धीरे धीरे छोडे, ते गुरुमानवती, जे स्त्री सवारेज पोतानो पति परदेश जनार छे, एम जाणीने खेद पामे, ते प्रवत्सपतिका. जे स्त्री वीजी स्त्री पासे जइ आवेला पोताना पतिनां चेन जोडने खेद पामे, ते अन्यसंभोगदुःखिता, जे स्त्री पोताना पतिनो दोष जोडने गर्व धारण करे, ते गर्विता नायका कहेवाय, परंतु ते त्रण प्रकारनी थाय, जेना भेद सागर जेवा गंभीर बुद्धिवाळा विद्वानोए काव्यभावमां कह्या छे, जे स्त्री पोताना रूपना गर्वथी पतिनी वातने खंडन करे, ते रूपगर्विता, जे स्त्री पोताना पतिना भर प्रेमथी गर्व धरीने जेनी तेनी साथे लहे, ते प्रेमगर्विता, जे स्त्री पोतानां सबळां मोटेरां कुटुंबी लोकोनी लाज तजीने समय विना कामा-तुर थइ पतिनो संग करे, ते कामगर्विता, ए उपर कहेली स्वार्थीनपति-काथी गर्विता सुधीनी “छने चोगणी करिये एटले” चौवीश नायकाओंनां उत्तम दिक त्रण रूप विचारमां लइ, अर्थात् त्रणगणी करीने पछी तेने दि-व्यादिकथी त्रणगणी करवी, ते नायकाने क्रिया चतुरादिकथी वमणी विस्ना-रवी पछी तेने जेष्टादिक वे भेदे गुणीकरवी. जे स्त्री पोताना पतिए अपमान कर्यु होय, तोपण मनमांथी रोष छोडीने हमेशां सरल चाले, ते उत्तमा, जे स्त्री प-तिना थोडा दोषथी मान करे, पण पाछी परिणामे मान तजी दे, ते मध्यमा, जे स्त्री पतिनो दोष जोडने वारे वारे रीसाय, अने कषट न मूके, ते अधमा, ए त्रण नायकाओंथी जूदी वीजी त्रण नायकाओं वणा जाणा विद्वानो कहे छे. ते आ प्रमाणे, जे स्त्री पोताना पतिना स्नेहने हमेशां सारी रीते नभावे, ते दिव्या, जे स्त्री पोताना पतिना प्रेममां मन लावे अथवा न लावे, ते दिव्या-दिव्या, जे स्त्री हमेशां पतिना प्रेमना नियमथी हीन होय, ते अदिव्या, एवी

રીનથી મહારાજા રસસાગરે પોતાના મનમાં જાણેલી નાયકાઓ મેં યુક્તિમાં વ્યક્તિને કહીએ, જે સ્ત્રી કાંઈક ક્રિયા કરીને તેની સાનમાં કામનાં ચેન પોતાના પતિને જણાવે, તે ક્રિયાચતુરા, જે સ્ત્રી બોલવાના ભેદમાં સાન કરીને કામનાં ચેન પોતાના પતિને જણાવે, તે મોહની, એક પતિને બે સ્ત્રિયો હોય, તેમાંની જે સ્ત્રી પતિને વધારે વાહાલી હોય, તે જેષ્ઠાનાયકા જાવળી અને કાંઈક ઓછી વાહાલી હોય, તે કનિષ્ઠા નાયકા કહિયે. એ રીતે એટલા પ્રકાર વાલી નાયકાઓની સંસ્કૃત ભાષાના ગ્રંથો તથા વૃજ ભાષાના ગ્રંથો પણ સાક્ષી આપે છે, આ જૂદી જૂદી સઘલી નાયકાઓને એકઠી કરીને તેનો પ્રસ્તાર કરવાથી તમામ ભેદની સંખ્યા પ્રસિદ્ધ થાય છે.

સારાંશ--સ્વક્રિયાદિક ત્રણ સ્ત્રિયો ગણીને તેને પદ્મિન્યાદિક ચાર ભેદ ગણીને તેને મુગ્ધાદિ ત્રણગણી કરી લઈયે. એટલે ૩૬ થાય. પછી નવલવધૂ આદિક ચાર ભેદ તથા ધીરાદિ મધ્યાના ત્રણ ભેદ મેઝવતાં ૧૫ થાય. તેને સ્વક્રિયાદિ ત્રણ ભેદ ગણતાં (૪૫) થાય, તેને પદ્મિન્યાદિ ભેદથી ચારગુણી કરિયે, એટલે (૧૮૦) થાય તેમાં પ્રથમ કહેલી સ્વક્રિયાદિ (૩૬) મેઝવિયે એટલે (૨૧૬) થાય. તેને સ્વાધિનપતિકાથી ગર્વિતા સુધીના ચોવીશ ભેદ ગુણા કરતાં "૫૧૮૪" થાય, તેને ઉત્તમાદિ ત્રણ ભેદ ગુણતાં "૧૫૫૫૨" થાય, તેને દિવ્યાદિ ત્રણ ભેદ ગુણતાં "૪૬૬૫૬" થાય, તેને ક્રિયાચતુરાદિ બે ભેદ ગણતાં "૨૩૩૧૨" થાય, તેને જેષ્ઠાદિ બે ભેદ ગણતાં "૧૮૬૬૨૪" એક લાખ છાસી હજાર છસો અને ચોવીશ નાયકાઓ થાય. ॥૧૮॥

॥ દોહા ॥

લાખ એક છાસી સહસ, છસેં ઓર ચોવીશ ॥

ઉતે એક વનિતાનકે, હમેં લહતહેં ઈશ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. એકલાખ છાસી હજાર છસેં ને ચોવીશ, એટલા પ્રકારની નાયકાના ભેદ અગામ મહારાજા જાણે છે. ॥ ૧૯ ॥

कवि भंपत रीझे कुसुम, बहुर लगे वतरान ॥

अचरिजसी धारत उभय, इक इक समुझि सयान ॥ २०

अर्थ. कवीनुं भापण सांभळीने कुसुमावळी रीझीने घणां वखाण करवा लागी एटलुंज नहीं पण शांणां वने जणा एक बीजानी समजण जोडने आश्चर्य पाम्यां. ॥ २० ॥

॥ गाहा ॥

कुसुमावलि संन्यासं, चरचा प्रथक नायका भेदं ॥

पंचविंश अभिधानं, पूर्ण प्रवीनसागरो लहरं ॥ २१ ॥

अर्थ. ब्रह्म कुमारी कुसुमावळी अने संन्यासीना मिलापना प्रसंगे थयेली नायका भेदनी चरचा संवंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी पचोशमी लेहेर पुरीथड. ॥ २१ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कुसुमावली संन्यास चर्चा ना-
यका भेदो नाम पंचविंशतिमो लहरं ॥ २५ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधीराज राजेंद्रश्री वावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाद भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां पंचविंशतिम स्तरंगः
समाप्तः ॥ २२ ॥

॥ अथ संन्यासी कुसुमावली पत्र प्रकाश प्रसंगः ॥ दोहा ॥

एक एकहुकी प्रकृति, उभै सराहन कीन ॥

संन्यासी सागर पती, कर कुसुमावलि दीन ॥ १

अर्थ. एक बीजाना स्वभावना वनेए परस्पर वखाण कर्या, पळी
संन्यासीए सहाराजा रत्तसागरनो पत्र कुसुमावळीना हाथमां आप्यो. ॥३

॥ चोपाई ॥

यहैं बात संन्यास उचारी ॥ पाइ हमे परतीत तुमारी ॥

रससागर सु पत्र लखिदीनो ॥ सोय आपके हाजर कीनो ॥
 पहोचे यह परवीनकलापें ॥ पुनि प्रति उत्र लिखें वह
 आपें ॥ येंह आप प्रतिउत्तर दीजें ॥ नहि तो वचन जूठ
 कहि लीजे ॥ कुसुमावली कही संन्यासी ॥ तुमतो दई ह-
 मनकों फांसी ॥ राज द्वार क्यों उत्तर लीजे ॥ वचन जूठ
 कैसें भंखीजे ॥ पुनि ब्रह्मनि मन निश्चय धार्यो ॥ प्रति
 संन्यास उत्र उच्चार्यो ॥ दिन दशपंच रहो इन ठाउँ ॥ प्रा-
 न तजों या उत्तर लाउँ ॥ २ ॥

अर्थ. संन्यासीए कुसुमावलीने कह्युं जे हवे मने तमारी खात्री थइ,
 तेथी महाराजा रससागरे जे पत्र लखीदीधो हतो ते में तमने हाजर
 कर्यो, हवे आकागळ कळाप्रवीणने पहोचे अने तेनो उत्तर पोताना हाथथो
 लखीआपे, एवीरीते जो बने तो तेनो जवाब आपो अने नहींतो तमे कह्यो
 जे में वचन आप्युं ते जुटुंछे, आ वात सांभळी कुसुमावलीए संन्यासीने
 कह्युं जे तमेतो मने फांशी आपी, राजद्वारनो पण उत्तर केम लेवाय!
 तेम तमने आपेलुं वचन जुटुंछे एम पण केम कहेवाय! पछी कुसुमाव-
 लीए पोताना मनमां निश्चय करीने संन्यासीने कह्युं जे दश पांच दि-
 वन आप आंहीं रहो तो तेटलामां कांतो प्राण तजुं अने कांतो उत्तर-
 लावी आपुं. ॥ २ ॥

॥ दोहा ॥

उभ श्रोता वक्ता उभय, वानी उभय विशेष ॥

अन्यो अन्येकेक प्रति, उभय कीन आदेश ॥ ३ ॥

अर्थ. वेउ जण वात सांभळवामां तथा केवामां कुशळ, वेउ वचन
 नीळगामां पण चतुर एवां स्वामी तथा कुसुमावलीए जुदांपडती वरवते

એક વીજાને પરસ્પર વનેણ આદેશ કર્યા. ॥ ૩ ॥

ઉભય રૂપ ગુન સમ ઉભય, ઉભય વરાવર વેશ ॥

અન્યો અન્યેકેક પ્રતિ, ઉભય કીન આદેશ ॥ ૪ ॥

અર્થ. વેડ રૂપ તથા ગુણમાં સરખાં તેમ વેશમાં પણ વરાવર, સ્વા-
મી તથા કુસુમાવલીએ જૂદાં પડતી વચ્ચે એક વીજાને પરસ્પર વનેણ
આદેશ કર્યા. ॥ ૪ ॥

ઉભય નમ્ર ઉન્નત ઉભય, કુલ ગુરુતાઈભેશ ॥

અન્યો અન્યેકેક પ્રતિ, ઉભય કીન આદેશ ॥ ૫ ॥

અર્થ. વેચ નમ્રતા તથા મ્હોટાઈમાં વરાવર તેમજ કૂલ, ધર્મ અને ગુરુ
પરંપરામાં સરખાં વેડ જણ જૂદાં પડતી વચ્ચે એક વીજાને પરસ્પર વ-
નેણ આદેશ કર્યા. ॥ ૫ ॥

ધીર દૈ પાતી લૈ, કીનો ગ્રહ પરવેશ ॥

અન્યો અન્યેકેક પ્રતિ, ઉભય કીન આદેશ ॥ ૬ ॥

અર્થ. કુસુમાવલીએ સ્વામીને ધીરજ આપી પત્ર લેઈ, પોતાના ઘરમાં
જવાસારુ જૂદાં પડતી વચ્ચે એક વીજાને પરસ્પર વનેણ આદેશ કર્યા.

॥ સોરઠા ॥

નિશ અધ ગઈ નિહારિ, ઉભ અત્રપ્ત વાત ન ઉઠે ॥

નિજ ગ્રહ ગઈ સુનારિ, સંન્યાસી આસન શયન ॥ ૭ ॥

અર્થ. વાતોમાં વેચ અતૃપ્ત થઈને ઉઠતાં નથી, પછી અરધી રાત્ર વીતી
ગઈ જાળીને કુસુમાવલી પોતાના ઘરમાં ગઈ અને સંન્યાસી આસન ઉપર
જઈ સૂતા. ॥ ૭ ॥

સવ નિશ શોચ વિચાર, કીનો વ્રહ્મ કુમારિકા ॥

પ્રાત ચલત દરબાર, સંન્યાસી વંદન કિયો ॥ ૮ ॥

अर्थ. कुसुमावलीएतो आखी रात शोच अने विचार कर्या कर्यो
अने सवार थयुं ल्यारे दरवारमां जती वखत सन्यासीने वंदन कर्यु. ॥८

वंदित कही कुमारि ॥ महाराज माया अगम ॥

आशिप जोगि उचारि ॥ कही मनंछा तुम सफल ॥ ९ ॥

अर्थ. वंदन करतां कुसुमावलीए कह्युं जे हे? योगीराज, तमारी
माया तो अगम्य एटले कोइना जाणवामां आवे एवी नथी, ते सांभळी
स्वामीए योगनी रीत प्रमाणे आशीर्वाद आपी कह्युंजे तमारी मननी
इच्छा सफल थशे.

॥ छंद मुक्तदाम ॥

चली चढि फंदन ब्रह्म कुमार ॥ दिनंकर उद्य गई दरवार
॥ पहोंचिय जत्र कलापरवीन ॥ दुहू कर खोलि सु आ-
शिप दीन ॥ सुता नृप वंदन कीन बुलाय ॥ निजासन
ब्रह्मनि बैठित आय ॥ करे नित ख्याल खुशी सु रसाल ॥
रही ग्रहिमौन वही दिन बाल ॥ भई निश बीतगयो
दिन ताप ॥ सहेलिय ऊठि चली ग्रह आप ॥ कलापरवी
न दुजी मुख देख ॥ कछू दुचिती यह कीन परेख ॥ झरो-
खग आप विराजित जाय ॥ लई तहँ विप्रनि नीठ बुलाय
॥ कलापरवीन सु बूझिय बात ॥ कहो किहि भेद अरूझत
जात ॥ तवें दुज बाल सु उत्तर दीन ॥ कछू नहि आज
मु नादक कीन ॥ प्रवीन सु माजुम लीन मगाय ॥ लियो
निज ब्रह्मनिकों जु लिवाय ॥ दुजी मगवाई सु आसव बो-
लि ॥ लयो कर किंकरि कुंभ सु खोलि ॥ सुता नृप पात्र
दिवाए सु पंच ॥ उभें भइ आनन मादिक रंच ॥ १०॥

अर्थः पछी रथमां वीराजीने कुसुमावळी सूर्य उगती वखते राजद-
खारमां गइ, ज्यांहा कळाप्रवीणछे तेनी पासे जइ वे हाथ खुळा करी
आशीर्वादा दीधो, त्यारे राजकन्याए पण तेने मानती साथे बोलावीने
वंदना कर्युं, पछी कुसुमावळी पोताना आसन उपर सुर्वादा पुर्वका आ-
वीने बेठी, हमेशां तो खुशी उपजावे एवा रसवाळी ख्याल करे, पण ते
दिवसे तो केवळ ते वाळा कुसुमावळी मौनव्रत (मुंगाप्रणुं) धरीने रही
छे, एम करतां दीवसनो ताप मटी गयो अने रात्रो थइ एटले सर्व सा-
हेलीओ उठोने पोतपोताने घेर गइओ, कळाप्रवीण कुसुमावळीनुं मुख
जोइने (पोताना मनमां विचार करवा लागी के) आज आ कुसु-
मावळी कांइक उदासीमांछे एवी परिक्षाकरी लीधो, पछी पोते जइ जरो-
खामां बेठी अने त्यांहा पोताने पास कुसुमावळीने बोलावी लीधो, तेने
कळाप्रवीणे वात पूछी जे हे? कुसुमावळी, तमे आज शा भेदयो उदा-
सी थतां जाओछो ते कहो? त्यारे कुसुमावळीए कह्यु जे आज में कांइ
नीसो कर्यो नथो तेने लीधे एमछे, ए वात सांभळतां ज प्रवीणे मांजम
मगावीने पोताना हाथयो कुसुमावळीने लेवराव्यो, त्यारे कुसुमावळीए
पण दासी पासे मदिरानो कुंभ मगावी खुल्लो करावी तेमांथो पांच पात्र
भरावी राजकुमारी कळाप्रवीणने देवराव्यां, नीस्ताना रंगथी बने क-
न्याओ लाल आंख्यो अने प्रफुल्लित मुखवाळी थइओ. ॥ १० ॥

नल्ल भविष्य जग लक्षण ॥ चोपाई ॥

जाम बितीत जामनी होई ॥ सहचरि आयस दई सु सोई
॥ कुसुमावलि एकत परेखें ॥ कही प्रवीन चांदनि देखें ॥
उठि जन दाउ चांदनी आयें ॥ इक द्वे तान ब्रह्मनि गायें ॥
उर हुल्लास हुआ अति जवही ॥ बोली ब्रह्म कुमरिप्रति
तवही ॥ ११ ॥

अर्थः एक पहोर रात बितीगइ एटले पासि रहेवावोळी दासीओने
रजा आपी तेथी ते सूइ रहीयुं, कुसुमावळी तो एकांत समयनी वाटज
जोइ रही हतो, एटलामातो कळाप्रवीणे कह्युं जे चाली आपणे चिद-
नीनीमेजा जोइए, पछी चने कन्या उठिने प्रकाशित ज्वरना अंजवा-
ळामां आवी वेठीओ एटले कुसुमावळीए एक बितीनां गीयां, ज्योरे के-
ळाप्रवीणता मनमां अतिशे आनंदाययो त्यारे कुसुमावळी राजकुंवरी
प्रत्ये बोली ॥ ११ ॥

तुम्हें म्हणाला आहे प्रवीणता लुप्यय ॥११॥ नितां पाहिले नितां नितां

एक सर्वरी सुपन, भयो सो कह्यो न जाई ॥

बहुत बात विस्तार, हानिके मध्य हसाई ॥

यह सुरत परबानि, बात बदनको लगगी ॥

ब्रह्मनि मोह बधाय, वचन दोऊ यह सगगी ॥

सुनि सुपन कोय कीजे नहीं, अरज प्रत्युत्तर दीजिये ॥

विधि विधि विवेक कहतहि बने, सुपन सुभेद सुनीजिये ॥

अर्थः हे कळाप्रवीण आज रातमां एक स्वप्न थयुं तिते कह्युं

जाय एवुं नयो, कारण के ते वातनी घणोजि विस्तारछे अजे ते स्वप्नमां

हाणनी अंहु हांसुछे, एवां मरम उपर कळाप्रवीण वारंवारु वात पूछवा

लागो, त्यारे कुसुमावळीए स्वप्ननी वातनी घणोक मोह बधारीने कळा-

प्रवीण पास्यो वे वचन मागो लोयां, तेमां एकवो ए जे स्वप्ननी वात

सांभळी कोय करयो नहीं अने वीजुं अरज सांभळी पाछो तेनो प्रत्यु-

त्तर देवा, ए प्रमाणे वे वचन आपो तो जात जातना विवेकधी वात

कहेवानुं बने अने तमे पण स्वप्नना भेदने सांभळो ॥ १२ ॥

॥ दोहा ॥

वात सुनन डर चाह बहु, बकसे वचन प्रवीन ॥

कुसुमावलि प्रति नृप कुंमरि, कहो कहो जिक लीन ॥ १३
 ना अर्थ पोतीना मनमा वात साभळवानो घणो चाहनाछे तेथी कळी-
 प्रवीणो आंगळना करारि प्रमंणो वर्तवनि वचन आप्णु, ने पछो कुसुमा-
 वलीपासे राजकुमारीए हवे वात कहो कहो ॥ एवी जकर लीधो ॥ १४
 अथ सुपन आडंबर कुसुमावलि उक्ते ॥ छंद पद्वरी
 आयो सु सुपन निश एह आज ॥ आखिट आये वह महा-
 राज ॥ गजित निशान साजत गयद ॥ निकसे झरोखि
 नीचे नरिंद ॥ निज कुमर एह साथी न सथ्य ॥ चौदनी
 आय आकाश पथ्य ॥ कोमदी चंद पुरन प्रकाश ॥ राजत
 आप इत मुदित आस ॥ उठि आप तासु मनुहार कीन
 ॥ आधे उछीर आसन सु दीन ॥ बतरातलगे उभ उर
 हुलास ॥ नन पासवान हम एकपास ॥ सिंगार बास
 दुहु सम संरूप ॥ भवनी कामि कामनी भूष ॥ जिर चेल
 चित्र मनि मुक्ते माल ॥ राधिकी कृष्ण ओभी रसाल ॥
 मुसकाति वात तुम करत मंद ॥ उर बढत हयें त्यो त्यो
 अनंद ॥ चंदन चढाय सागंध लाय ॥ तुम पात्र दीन मे-
 राह लाय ॥ आपको पात्र उन दीन फेर ॥ हसि अति हु-
 लास आनन सु हर ॥ एकक भयो उर अति सनेह ॥ मा-
 नहु घटा श्रव सुधा मेह ॥ तुम भरयो पात्र हमरि बार ॥
 हसि कह्यो आप हमसे तिहार हाँहाँ गुलाबदानी मगाय
 ॥ महराज अंग छिरकौ जु आय ॥ तुम लगे बहुर बतियां
 उमरय ॥ हाँहाँ सु लांड कहि गई जग्य ॥ एही सुपन
 कारन सु कोन ॥ मुसकाय ग्रही ब्रह्मनी मोन ॥ १४॥

अर्थ. कुसुमावली कळाप्रवीणने, कहेछे के आज राणीए एवुं स्वप्न आवुं के ओल्या राजवंशी सीकरे आव्याता ते आव्याछे, तेना नीशान नगात वागेछे, अने सजेला हाथी उपर अंवाडीया बीसजीने आपणा प्रोखा नाचे थइ नीकळ्या, जेनी साथे कोइ नथी एवा ते एकाएक राजकुमार चांदनी खीलती वखते आकाश मारीथी आपणा मेहेलमां आव्या, ते वखते चंद्रनी ज्योत्स्नानो (चांदनीतो) पण परीपूर्ण प्रकाश थयो हतो तेथी आप अंतःकरणमां आनंदथी भरपूर थइ, चंद्रना अज-वाळामां आंही वीराज्या हतां, ते राजाने जोतां आप घणां मान तथा स्तकारनासांथे मनवार करी, उठाने अर्धु आसन वसवा आपुं अने बने जण मनमां हुलास पामीने वातो करवा लाग्यां, ते वखते बीजां पासे रहेनारां कोइ न हतां, ने हुं एकज पासे हतो, शृंगार, वख अने खुबसुर-तीमां सरखें सरखां बने जण जाणे रतीने कामदेव होयने! एवां राणीने राजा दीसतां हतां, वळी जरीनां वख तथा जातजातना मणीओनी माळा अने मोतीना हार पेहेर्या हता, ते जाणे सुंदर रूपवाळा राधा कृष्ण गोभतां होयने! एम लागतुं हतुं, ते वखते तमे धीमे धीमे वातो करतां मंद मंद हसतां हतां तेम तेम मारा मनमां आनंद वधतो जतो हतो, पछी तेने तमे चंदन चढावी अतर लगावी मदिरानुं पात्र भरी आपुं, अने तेणे पण अति आनंदथी आपना मुख सामुं जोइ हसी मदिरानुं पात्र भरीने आपने आपुं, एम करवाथी परस्पर एक बीजाना मनमां अति-शे स्नेह बधी गयो, ते जाणे मेवनी घटामांथी अमृतनो वरसाद वरसतो होयने! एम लागुं, पछी बीजीवार तमे पात्र भरी मारा सामुं जोइने वांग्यां के हे? कुसुमावळी, जलदी गुलाबदानी मगावो एटले हुं महा-राजाना अंग उपर गुलाबजळ छोटुं एम कहां तमे उमंगथी वातो करवा लाग्यां, तारे में कह्युं जे हाँहाँ लावीआपुंछुं एम कहेंतांज जागीगइ, तो हे? कळाप्रवीण, ए स्वप्ननुं शुं कारण हयो ते कहो? एटली बात कही

ने ब्रह्म कुमारी कुसुमावळी जरा मरकोने पाछु मौनव्रत (मुंगापणुं)

धारी बेठी. ॥ १४॥

॥ दोहा ॥

कहा सुपन कारन कहा, कहा उकति यह कीन ॥

सुमन गुच्छ मुसकाय कछु, कुसुम सु हन्यो प्रवीन ॥ १५

अर्थ. आ स्वप्न ते केवुं? अने तेनुं कारण शुं? आतो तमे शुं भाषण कर्तुं? एम कहा जरा मरकोने कळाप्रवीणे कुसुमावळीने फूलनो गजरो मार्यो. ॥ १५ ॥

॥ चोपाई ॥

कुसुम प्रवीन प्रकृति कछु जानी ॥ बोलनलगि कुमरी प्रति वानी ॥ राज वंश ब्रह्मको नहि मारे ॥ हम तो सुपन सत्य करिडारे ॥ द्विज दधीच सुर कारज कीनो ॥ द्विज अगस्त कोपि दधि पीनो ॥ द्विज मिलाय रुक्मिणी हरि दोइ ॥ द्विज सु दीन जानो मत कोई ॥ द्विज वश मंत्र मंत्र वश देवा ॥ एहि विध सृष्टि करत द्विज सेवा ॥ याते वचन सत्य द्विज मानो ॥ द्विज सु देव मानव जिन जानो ॥ १६ ॥

अर्थ. आवा मरममां कुसुमावळी कांडक कळाप्रवीणनी प्रकृतिनुं बलण जाणी गइ, एठले पाछी राजकुंवरीने केहेवा लागीके राजवंशी तो तमारी पेठे ब्राह्मणने मारे नहीं, अमेतो ब्राह्मण केहेवाइये तो स्वप्न खोटुं केहेवायले तेने पण साचुं करी नाखाये, (अने ब्राह्मणना पराक्रम विषे आगळना दाखला कहुं ते सांभळो?) दधीच नामना क्षत्रीय पाताना अंगना हाड काढीआपोने देवताओनुं काम कर्तुं, तेमज अगस्त्य नामना ब्राह्मणतो कोपीने समुद्रने पीडज गया, वळी ब्राह्मणे श्रीकृष्ण तथा

રુક્મણી એ વેચને ખેઠાં કરી આપ્યાં, માટે બ્રાહ્મણોને કોઈયે દોન (ગ-
રીબ) જાણવા નહી, કારણકે બ્રાહ્મણને વશ મંત્રછે અને મંત્રને વશ દે-
વતાછે, તેટલાજમાટે સવઢી સૃષ્ટી બ્રાહ્મણની સેવા કરેછે, તેથી બ્રાહ્મણના
વચન સાચાંજ જાણો, ને જે બ્રાહ્મણને તમે મનુષ જાણોછો તે દેવરૂપછે. ૧૬

॥ ગાહા ॥

બ્રહ્મણિ વાત પ્રવીનં, સુનિયત ધાર અંતરંગ સર્વો ॥

કારન કરન પ્રકાશં, બોલિય પ્રતિ વિવેક જુત વાની ૧૭

અર્થ. સ્વમ સંવંધી જે વાત પોતાની સર્વો કુસુમાવઢીએ કહી તે
સાંખઢી અંતઃકરણમાં ધારણ કરી તેનું કારણ સ્વલું કરવાના હેતુથી ક-
ઢાપ્રવીણ વિવેક ભરેલાં વચનોવડે કુસુમાવઢીસાથે વાત કરવા
લાગી. ॥ ૧૭ ॥

ચેડિત ભરિત ઉસાસં ॥ બોલત મંદ મંદ યહ વાની ॥

ઉન ઉત કિત ઇત આવહિ, પાવહિ જિહિ અદ્રષ્ટમહિ જૈસો ॥

અર્થ. પેહેલાં આઢસ ટાઢ ડંડો અને લાંવો નીસાસો મુકીને પછી
ધીમે ધીમે એવું વચન વોલી કે, હે! સર્વો, એ ત્યાંહાંના રહેનાર રાજવંશી
આંહી કેમ આવે વાહ! પણ જેના અદ્રષ્ટમાં હોય તેવું તેને મઢે. ॥ ૧૮ ॥

॥ સોરઠા ॥

એક અંગવત નારિ, સંગ રહત નિશ દિન સદા ॥

આશય લઈ નિહાર, કુસુમ સુ કલાપ્રવીન મન ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. એકજ અંગની પેઢે બને કુંવરીઓ હમેશાં રાત દિવસ સાથેને
સાથેજ રહેછે, તેથી કુસુમાવઢીએ કઢાપ્રવીણના અંતઃકરણનો અભિપ્રાય
જાણી લીધો. ॥ ૧૯ ॥

ફુનિ તય કહી પ્રકાશ, વહે આપ જોરી વિહદ ॥

हे न कछू परिहास, उन पजायो आप प्रति ॥ २० ॥

अर्थ. पछी कुसुमावळीए खुलुं कल्लुंजे हे! कळाप्रवीण, ए राजवंशी
अने आप बनेनी जोड खुव सुरतीधी बेहद शोभेछे, आ कांड मशकरी
नथी कारणके आप उपर तेमनो पत्र आव्योछे. ॥ २० ॥

तुरस त्रपा तजिदीन, चित प्रवीन भई चटपटी ॥

लाव लाव जक लीन, कुसुम वहें पाती कहाँ ॥ २१ ॥

अर्थ. एवात सांभळतांज कळाप्रवीणे मनमांथी लाज तजिदीधी एट-
लुंज नहीं पण तेना मनमां चटपटाट चाल्यो एटले आतुरताधी बोली
के हे? कुसुमावळी, ए पत्र क्यांछे ते लाव लाव एवीरीते जकर लीधी. २१
वाती कही बनाय, आखेटक संन्यासलों ॥

कुसुम प्रति सुपाय, पाती दुई प्रवीन प्रति ॥

अर्थ. पछी कुसुमावळीए, ते राजा शीकारे आव्या हता त्याहांधी
आरंभाने संन्यासीने मोकल्याछे त्याहां सुधी सघळी वात विस्तारधी क-
ही संभळावी ने ज्यारे पोताने खरेखरी प्रतीति थइ एटले कागळ लइ
कळाप्रवीणने आप्यो. ॥ २२ ॥

॥ गाहा ॥

पाती लई प्रवीनं, उर आनंद उदास उमंगिय ॥

खोलित कसन सु ग्रंथी, वंद विदार वाचने लग्गिया ॥ २३ ॥

अर्थ. कागळ हाथमां लेतांज कळाप्रवीणना हृदयमां उदासी अने
आनंद वधीगयो, पछी ते धेली उपर बांधेली खामनी गांठो छोटी सघ-
ळा बंध तोडी नाखीने वांचवा लागी. ॥ २३ ॥

अथ पत्र उदाहरन शिरनामैको ॥ सोरठा ॥

अहो श्रि मित प्रवीन, वरन भेद ग्रहि वांचिये ॥

लिख्यो जु पत्र नवीन, छंद सु मुक्तिदाम करि ॥ २४ ॥

अर्थ. हे! प्रिय मित्र कलाप्रवीण, आ नवीन पत्र मौक्तिकदाम छंद
करी लख्योछे तेना अक्षरना भेदनुं ग्रहण करी बांचजो? ॥ २४ ॥

॥ अथ छंद मौक्तिकदाम ॥

स्वसंतिय श्री मनइच्छित थान ॥ वसें तहें जाननहार वि-
धान ॥ सदा उर अंतर एकहु रंग ॥ उभे गति जानन
हार अनंग ॥ त्रिहु गुन त्रीविध जाननहार ॥ करे चत्र वेद
सु भेद विचार ॥ लहें रति चारिहु भेद बहौर ॥ रती इत
पंच व्रती नुरु धीर ॥ पढे फुनि पंच कवित्त सु काव्य ॥
सधे रस मिश्रित पंच सु भाव्य ॥ पढे रस शासतरं षट्
दानि ॥ अलिगन रीत पढो रितु जानि ॥ सतो सुर लीन
संगीतन जुक्त ॥ सतं मत संसकृतं सु विभक्त ॥ अठो
गुन सात्विक आठ प्रकार ॥ त्रियातकि आठ दशा वि-
सतार ॥ नवं रस थाइ कला नव लीन ॥ नवं विधि व्याक-
रनं ग्रह भीन ॥ दशा दश हाव दशं दश थान ॥ दशं
मह पूजन काव्य प्रमान ॥ दुहु दश आभरनं अनुमान
॥ दशं दुहु अंक जुतं अभिधान ॥ विद्या दश चत्रनकी रति
रीत ॥ ध्रुवा दश चत्रन भेद संगीत ॥ दशं अरु पंच सु
नेत निवास ॥ कथा अनुमान समास प्रकास ॥ षटं दश
आनन भूपन अंग ॥ दशं षट गान कलान अनंग ॥ अठं
दश भिन्न सु वात पुरान ॥ दशं अठ ताल विधान सु गा-
न ॥ दुहु दश एक सु मूर्छना गात ॥ दशं उकती दश

दोय बनात ॥ षटं दश दोय दुहानकि जात ॥ गुनं दश
दोय सु लच्छन बात ॥ उभे दश द्वादश संचर एक ॥ अठं
दश द्वे गुन राग विवेक ॥ शतं दश दोय कलान सु भेद ॥
दशं अठ आसन कोक सु वेद ॥ अलंकृत आठ दशं दश
नाम ॥ बढे अति अच्छरके विशराम ॥ गने गनती गुन
छंद अपार ॥ पढे नहि पार लहे मुखचार ॥ सर्वे उपमा
शुभसी छवि लीन ॥ इते गुन लायक मित प्रवीन ॥ सदा
चिरजीव रहो वह मित्र ॥ लिख्यो रससागरने यह पत्र
॥ सवे रसके तुम सज्जन धाम ॥ सु वंचहुं जे कमलापति
नाम ॥ इतें निज नेहसे मोद अनंत ॥ लिखो निजके सु
मया करि मित ॥ बढें पतियाँ लखि प्रेम प्रकाश ॥ घटें
उमड्यो मनु भाव उदास ॥ विचारहु फेर हकीकति भाप
॥ तुमैं मुख देखनको अभिलाप ॥ घरी धन जो मुख देख-
हु आप ॥ मिटे तनके विरहानल ताप ॥ कबैं किरतार
करैं दिन एह ॥ घटा वरपैं चढि अमृत मेह ॥ सदा मन
ध्यान न चूकत सोय ॥ जवे मिलहो तब आनंद होय ॥
कहा लिखियें विसतार विशेष ॥ इतेमहि जानहुं अवि-
शेष ॥ इते फुरमान लखो फुरमास ॥ सवे विधिहैं हमको वि-
शवास ॥ मनंतर अंत्र न राखिये एह ॥ हमैं तुम चाहत
दीठ सनेह ॥ न लेखियें लेखक दोष जरूर ॥ लखो प्रति
उत्तर पत्र जरूर ॥ एके पर आठ सु संमन लेखि ॥ बढे
व्रप तीनरु विंश विशेषि ॥ सितं पख और मधु शुभ मास

॥ ખયો પરિ પૂરન ચંદ્ર પ્રકાશ ॥ ગુરૂ ગ્રહ બીત ગઈ નિશ
આથ ॥ લિસ્યો યહ પત્ર સુ મિત્ર અરાધ ॥ નભાડન પ્રેમ
પ્રકાર પ્રતીત ॥ વિચારહુ ફેર સવૈયન રીત ॥ ૨૫ ॥

અર્થ. સ્વસ્તિશ્રી મનંછાપુર મહા શુભસ્થાને ઇટલે કલ્યાણ કારક
અને શોભાયમાન મનંછાપુર નામના શુભસ્થાનમાં રહેનાર, સર્વ પ્રકારની
વિધિઓને જાણનાર, હમેશાં હૃદયમાં એકજ રંગને રાખનાર, કામદેવની
વેચ પ્રકારની ગતિને જાણનાર, ત્રણ ગુણ તથા ત્રણ પ્રકારની વેદવિધિને
જાણનાર, ચાર વેદના ભેદનો વિચાર કરનાર, તેમજ વહારની ચારે પ્રકાર-
ની રતિક્રીડાના ભેદને જાણનાર, અંતરની પાંચ પ્રકારની રતી અને વા-
હારની ચાર પ્રકારની રતિઓને જાણનાર, પાંચ જાતના કવિત્ત અને
પાંચ કાવ્યને જાણનાર,

રસયુક્ત પાંચે ભાવને સાધનાર, આ સૃષ્ટિના મધુરાદિ છ રસ, છ
શાસ્ત્ર, છ ભાષા અને છયે ઋતુ પ્રમાણે આલિંગન કરવાની રીતિને જા-
ણનાર, સંગીત શાસ્ત્ર મુજબ સાતે સ્વરથી ગાયન કરનાર, સંસ્કૃતમાં ર-
હેલી સાતે વિભક્તીના મતને જાણનાર, કવિતાના આઠ ગણ અને સ્વેદ,
કંપ, સ્વરભંગ વિગેરે આઠે પ્રકારના સાત્વિક ભાવને જાણનાર, નાય-
કાની આઠ દશાને વિસ્તારનાર, શૃંગારાદિ નવ રસ તથા રતિહાસ્ય વિગેરે
તેના સ્થાગી ભાવની કલાને જાણનાર, નવ પ્રકારનાં વ્યાકરણ તથા
નવે યત્નોના જૂદાં જૂદાં રૂપને જાણનાર,
અભિલાષ વિગેરે દશ અવસ્થા, લિલા વિલાસાદિ દશપ્રકારના હાવ, તે-
મજ દશ સ્થાનકને જાણનાર, દશ મહાવિદ્યાનું પૂજન અને દશપ્રકારના
કાવ્યપ્રમાણને જાણનાર, વારે અંગે વાર પ્રકારના ઘરેણાં પેહેરી જાણ-
નાર, અંકે યુક્ત વાર પ્રકારના નામને જાણનાર, ચૌદ વિદ્યા, ચૌદ
પ્રકારની રતિ ક્રીડાની રીત, ધ્રુપદ વિગેરે સંગીત શાસ્ત્રના ચૌદ ભેદને
જાણનાર, કામદેવના રહેવાના પન્નર ટેકાણાને ઓઢાવનાર, સર્વ પ્રકાર-

रनी कथानुं अनुमान अने समासनी रीतने जाणनार, अंगमां तथा मुख
उपर सजवाना सोळ शृंगार तथा गायन संबंधी सोळ प्रकारनी कामक-
ळाने जाणनार, अठार पुराण माहेली जूदी जूदी वार्त्ताने तथा गायनना
अठार तालनी रीतिथी गानने जाणनार,

तेमज गायननी एकवीश प्रकारनी मूर्छनाने जाणनार, बावीश प्र-
कारनी उक्तिथी भाषण करनार, छवीश प्रकारना दोहानी जातने जाण-
नार, वत्रीश क्षणवाळां, तेत्रीश प्रकारना संचारी भावने जाणनार,
(छ राग त्रीश रागणीयो एम मळीने) छत्रीश प्रकारनी राग कळाना
विवेकने जाणनार, वोतेर कळाना भेदने जाणनार, कौकशास्त्रमां कहेला
चोराशी प्रकारनां आसनने जाणनार, एकशो आठ प्रकारना अलंकारने
माननार, वधता ओछा अक्षरोना विश्रामने जाणनार, जेने भणतां चार
मुखवाळा ब्रह्मा पण पार पामता नथी एवा गण, मेरु, मर्कटी, पताका
प्रस्तार समेत अपार छंदोनी गणतरी करनार,

एवी सर्व उपमाथी शोभायमान छविने धारणकरनार, उपर कहेला
सर्व गुणोथी विराजमान, कळाप्रवीण नामना मीत्र नीरंतर चौरंजीव रहो,
हे! मीत्र, तमेतो सर्व रसना धाम रूपछो, माटे आ पत्र लखनार रससा-
गरना जयश्रीकृष्ण वांचजो, आहीं आपना स्नेहथी घणो आनंदछे, हे?
मीत्र आपनी कुशळताना समाचार मेहेरवानीनी राहे पत्र हाराये लखशो,
कागळ लखवार्थी प्रेमनो प्रकाश वधेछे, एटलुंज नही पण मनमां वधी
गयेलो उदासीनो भाव मटे, तेमज कागळमां लखेला भाषणनी हकी-
कतनो विचार जाणवामां आवे, केवळ तमारुं म्होहुं जोवानी अमारि
अभिलापाछे, आपना मुखने जोडए ते घडीतो धन्यछे, जे जोवार्थी शरीर
मां रहेला विरहाग्निनो ताप मटे, अमृतना मेघनी घटा चढीने मे वर
से एवो दिवसतो जगत्कर्ता परमेश्वर क्यारे करदो, म्हारुं मन क्यारे पण
तमारा ध्यानने चुकतुं नथी, माटे ज्यारे मळशो त्यारेज आनंद धरो.

અતિ વિસ્તારીને વણુ શું લેખીયે, આટલામાંજ સઘળી વાવત જાણી જ-
ગો. આંહી અમસરખી કાંઈ પળ કામ કાજની ફરમાશ લેખજો અને
અમારે તો સર્વ પ્રકારે તમારો વિશ્વાસછે, તે સંવંધી તમારે કાંઈપણ મન-
માં અંતર રાખવો નહીં, અમેતો તમને સ્નેહથી જોવાને ચાહીએછીએ,
પત્રનો લેખક દોષ હોયતો લેખજો નહીં અને પત્રનો ઉત્તર તરત જરૂર
લેખજો, એક ઉપર આઠ એટલે અઢાર અને છત્રીશમાં ત્રણ વધરવાથી
ઓગળચાલીશ એટલે સંવત ૧૮૩૯ નાં ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૫ ને ગુરુવારની અ-
ર્ધ રાત્રી વીતિગયા પછી પૂર્ણ ચંદ્રનો પ્રકાશ થતી વચ્ચે મીત્રની આરા-
વના રૂપ આ પત્ર લખ્યોછે તે વાંચી હમેશાં આ જોડાયેલા પ્રેમને નભા
વશો પુવો અમારે સ્વરે સ્વરો વિશ્વાસછે, (આટલેથીજ વંધ થયું એમ ન
સમજનાં) નાંચે લેખેલા સવૈયાનો અભિપ્રાય વિચારીજોશો. ॥ ૨૪ ॥

॥ અથ અલંકાર દૃષ્ટાંતા સવૈયા ॥

રંગહિ રંગ રહ્યો મિલકેં અતિ, મંજતહીં ચટકી નહિ છૂટે ॥
બેદ કહૂં ન પરે પરસેં કર, પ્રાત પ્રસૂન સ્વરે નહિ સૂટે ॥
ભાજન ફૂટગયો જુ ડટે પર, ટૂક અપેહેં તિર્તીવિધિ તૂટે ॥
એસેં પ્રવીન વસે ડર શીતર, જૈસેં વનાય વલોલમેં વૂટે ॥ ૨૬ ॥

અરે. જેમ કાચના વાસણનાં રંગ સાથે તેમાં વનાવેલાં ચિત્રનો રંગ
મળીને રતોડે, અતિશે માંડ્રવાથી તેની ચટકા છુટતી નથી અને હા-
થનો રંગનો કાચથી તેનાં બેદ પળ પડતો નથી, તેમજ તેમાં વનાવેલાં
પાત્રો તથા ફૂલ સ્વપ્નાં નથી, તેમ સુટતાં પળ નથી, એમ કરતાં કદાચ
નિત તે વાસણ ફુટીને તેના કટકે કટકા થઈ જાય, તો તે ચિત્રનાં
પળ નેટવાન કટકા થાયછે, પુરીરિતે હૈ! કળાપ્રવીણ, જેમ વલોલનાં
વામણના નનાંબેલાં ઘુંટીઓ વસો રહેછે, તેમ અમારા હૃદયમાં તમે વ-
સો રહાહો. ॥ ૨૬ ॥

॥ अथ अलंकार दृष्टांत ॥

बंध परेच जुदे पिजरा दोउ, एककु एक घरी विसरे नां ॥
ओसर वोट खुलें कवही तव, अंगहि अंग निहारत नेनां ॥
आपसमें वतरानलगे तव, जानत में विरंचिकों हेनां ॥
देखो प्रवीन विहंगमकी गति, कीर कहाँको कहाँके हे मेनां

अर्थ जोके बने पक्षीओ ढंकायेला पडदाथी जूदा जूदा पिजरामां
बंध पडेछे, तोपण एक एकने घडीएक विसारतां नथी अने क्यारेक स-
मयने लीधे पडदा खुलेछे, तयारे आंखयोथी एक एकना अंगने जोया क-
रेछे, वळी आपसमां एक बीजां वातो करवा लागेछे तयारे एम जाणेछेके
ब्रह्माने पण मेहेर नथी, हे? प्रवीन, ए पक्षीओनी गतिने जुओ, के क्यांहां-
नो पोपट अने क्यांहांनी मेनाछे. ॥ २७ ॥

॥ अथ अलंकार दृष्टांत ॥

धाम अराम रह्यो करिकें तहैं, मित मिल्यो तो चलयो त-
जि तीरें ॥ कोमल कुंजनको बसिया, रसिया व्है उढ्यो
सुख छांड शरीरें ॥ बाज बहे तो गहे गति बाजकी, धीर
बहे तो ग्रहे गति धीरें ॥ कोटि उपाय करे बिछुरें नहिं,
प्रेम प्रवीन सुगंध समीरें ॥ २८ ॥

अर्थ. सुगंध बगीचामां घर करीने रह्योछे पण त्यांहांजो पोतानो भी-
ष वायु मळेछे, तो ते बगीचाना कोनाराने छोडी दडने तीरनी माफक
चालो नीकळेछे, जे सुगंध कोमळ कुंजनो (लत्तामंडपनी) रहेनार उ-
तां रसीक थड शरीरना सर्व सुखने छोडी दडने उडी नीकळेछे, जो
कदी पवन बाजना जेवी उतावळी गतियो चालेछे, तो पोते पण बा-
जना जेवी उतावळी गतिने पकडेछे अने जो ते धीमो चालेछे, तो पोते

પણ ધોમિ ગતિને લેછે, સુગંધને પવનથી જૂદો પાડવાસારુ કરોડો ઉપાય કરે તોપણ તે જૂદો પડે નહીં, હૈ? પ્રવીન, પવનની સાથે સુગંધને એવો પ્રેમ લાગેલો હોયછે. ॥ ૨૮ ॥

॥ અથ અલંકાર દૃષ્ટાંત ॥

પાવસમૈં મન મોદ લિયે મનુ, પાન કિયે દિરદી મદિરાકે ॥
જ્યૌં જ્યૌં ઘટા વરસે સરસેં, તન સૂકત સૂકગણ ગદરાકે ॥
આઠઠ માસ નિસાસ રહે અરુ, ગાજત ગાજ ડટે વદરાકે ॥
એસે વહેં ગુજરાન અહો નિશ, દેસો પ્રવીન સને વદરાકે

અર્થ. મદિરાનું પાન કરવાથી હાથીઓ જેમ આનંદ પામે તેમ ચોમાસાની કતુમાં વેડકાંઓ હર્ષ પામેછે, ને જેમ જેમ વરસાદની ઘટા વરસેછે તેમ તેમ સર્જીવન થતાં જાયછે, ને વર્ષા રુતુ ગયા વાદ ગારો સુકાઈ જવાથી શરીરે સુકાઈ જાયછે, આઠ મહિના સુધી તો પ્રાણવિનાના થઈ રહેછે અને વાદલાના ગાજવાની સાથેજ પાછા ગાજી ડટેછે, રાત દિવસ તેઓનું પરીરિતે ગુજરાન થાયછે, માટે હૈ? પ્રવીન, વેડકાંઓનો સ્નેહ જુઓ, કેમકે અમે પણ એવીજરિતે રાતદિવસ ગુજરાન કરીએછીએ. ૨૯

॥ અથ અલંકાર દૃષ્ટાંત ॥

ખીન ભયો ચિત ચિત્ર લરૂયો તન, નંદિત નીરજ નંદ દ-
ગારો ॥ અંગ જરે મુરજાવપરે પુનિ, ચાહત ચંચ અંગાર-
કો ચારો ॥ સૂર પ્રભા પ્રગટ્યૌં તો કહા સવ, લાગતહે જુ
હલાહલ સારો ॥ દેસો પ્રવીન ચકોરકે નેનન, ચંદ ગયો
તો ખયો અંધિયારો ॥ ૩૦ ॥

અર્થ. ચિત્રમાં ખયખીત થાયછે અને શરીરે લખેલા ચિત્ર માફિક થ-
ડ મેંછે, વળી “કમલમાંથી જનમેલો વ્રજા દગારોરછે,, એમ કહીને તેને

निंदेछे, अंगे वळेछे, भकळाइ अकळाइने पृथ्वी उपर घुंचवाइ पड़ेछे,
पाछो फरीने चांचवते अंगारा खावाने चाहेछे, कांतिथी प्रकाशमान सूर्य
प्रगट थयो तो तेथीं शुं थयुं! केमके एनेतो सर्व प्रकारे हळाहळ झेरजेबो
खारो लागेछे, माटे हे? प्रवीन, जुबो के चकोरनी आंख्योने चंद्रमा ग-
यो तो पछी अंधारुज थयुं. ॥ ३० ॥

॥ दोहा ॥

आठ तीन पर पंच कर, तीन तीन पर दोय ॥

पंच पंच कर एक सो, निशदिन जपंत सोय ॥ ३१ ॥

अर्थ. आठमा वर्गना (शपसह) ए माहेला त्रोजा वर्णनी एटले (स-
नी) वाराक्षरीनी पांचमी मात्रा करवी, एटले (सु) त्रोजा वर्गना (चछ-
जझज) ए माहेला त्रोजा वर्ण उपर एटले (जउपर) बीजी मात्रा देवी,
एटले (जा) पांचमा वर्गना (तथदधन) ए माहेला पांचमा वर्णनी ए-
टले (ननी) पेहेली मात्रा करवी, एटले (न) (थाय, एवीरीते उपर कहे-
ला सर्व वर्णो एकठा करवाथी सुजान एवुं जे नाम थयुं, तेनेज रातदिवस
जप्या करीएछोए. ॥ ३१ ॥

पंच सवैया द्वे दुहा, वीश छंद अनुमान ॥

लिप्यो जु पत्र प्रवीनपें, सागर रसिक विधान ॥ ३२ ॥

अर्थ. पांच सवैया, वे दुहा, अने अनुमानथी वीशक छंद युक्त रसीक
महाराजा रससागेर रसना विधानवालो पत्र कळाप्रवीण उपर लख्यो. ३२

॥ गाहा ॥

कुसुम सु कला प्रवीने, चरचा प्रथम पत्र वंचन विधि ॥

षष्ठविंश अभिधानं, पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ ३३ ॥

अर्थ. कुसुमावली तथा कळाप्रवीण ए वनेये प्रथम पत्र वांचवामां वि-
धि चर्चा चलावी ते संवधी प्रवीणसागर यंधनी उवीशनी लेहेर स-

माप्त. थङ्क. ॥ २१ ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे कलाप्रवीन कुसुमावलि
संवादे प्रथम पत्र वंचन भेदो नाम षष्ठविंशतिमो लहरं ॥ २६

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां षष्ठविंशतितम स्तरंगः
समाप्तः ॥ २२ ॥

॥ अथ टीकाकरोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद दुर्मिला ॥

चरचा तहँ वेव खिये चलवी, करपत्र गृही शिर छत्र कथी ॥

विधिथी शुभ वांचिय छंद, प्रबंध सु अंतरमाहि उछाह धर्यो ॥

तदनंतर वृत्त कुमारि तणू, धरवा शिव पास उमंग भर्यो ॥

दिनकाज करे निशि योग धरे, कथि सार सताविशमां उचर्यो ॥ २७

अथ कलाप्रवीन दशा कुसुमावलि चर्चा प्रसंग ॥ सोरठा ॥

सागर पत्र प्रवीन, वंचतही बदली दशा ॥

मनहुं छीन जल मीन, तिहीवेर तलफन लगी ॥ १ ॥

अर्थ. महाराजा रससागरनो पत्र वांचतांज कलाप्रवीणनी दशा बद-
ली गई, तेमानो के जेम पाणी सुकाइ जवाथी माछली तलफती होयनै!
तेम ते समये तलफवा लागो. ॥ १ ॥

॥ चोपाई ॥

खोलत वीर वाँचने लग्गी, रोंम रोंम विरहानल जग्गी ॥

वरन वरन सर छाती पारा, जाने प्रेम जाननेहारा ॥

पहुंचे एक पंकती आरा, उमडे नैन असाढी धारा ॥

पूरन छंद वाचने लग्गे, प्रात पतंग दीप ज्यों दग्गे ॥

अथ इति पत्र वाँचने पाई, एतेमे तनकी सुधि नाई ॥
 कुसुमावलि पाती कर लैवे, हिय द्रढकी हिस्मति फिर देवे ॥
 मागे फिर सचेतवहै पाती, अति उसास भरि आवे छाती ॥
 इहि विधि पाती पूरन कीनी, कलाप्रवीन मूर्छना लीनी ॥
 कुसुमावलि मनमें पिछतानी, ऐसहि बात अगें नहि जानी ॥
 के उपचार करन मन लागी, सुहुरत गए मूर्छना भागी ॥
 फिर फिर बात बूझने लागे, कुसुमावलि मतेकों भागें ॥ २ ॥

अर्थ. कवर फोडीने कागळ वाँचवा लागी के तरत रुंवाडे रुंवाडे
 विरहानळ जागृत थयो अने अक्षरे अक्षरे कामनां वाण छाती सोंसरां
 थइ आरपार उतरवा लाग्यां, तेनी पीडाने तो प्रेमने जाणनार होय तेज
 जाणे अजाण जाणे नहीं, एवीरीते कलाप्रवीण पत्र वाँचतां वाँचतां ए-
 क हारना अंत सुधी पहोची तेठलामां तो जेम अषाढमहीनाना मेघनी
 धारा वरसे, तेम आंख्योमांथी आंसुनी धारा पडवा लागी, आखा छं-
 दने वाँचवालागी, त्यांहांतो जेम पतंगीओ दीवामां वळै तेम प्राणरूपी
 पतंग प्रेम रूपी दीवामां वळवा लाग्यो, अथर्था ते इति सुधी कागळ
 वाँच्यो त्यांहांतो पोताना शरीरनी पण शुद्ध रही नहीं, एवीरीते प्रवीण वे
 होश थइगइ, त्वारे कुसुमावळी कागळ पाछो पोताना हाथनां लडलेछे
 अने तेने द्रढताथी स्थिर मन राखवानी वारेवारे हिस्मत आपेछे, कुंवरी
 पाछी पोते ज्योरे सचेत थायछे त्वारे कागळ पाछो मागी लेछे अने
 वाँचवानो आदर करेछे त्यां घणाक उतासा नीसासाथी पाछी छानो न-
 राइ आवेछे, आवीरीते मांड मांड कागळ पूगे कर्पो के तरंग पाछी क-
 लाप्रवीण मूर्छा खाइगइ, एठले कुसुमावळी पोताना मनमां पस्तावने
 कहेवा लागी के आवी बात आगळथी जाणी नहीं, जो जाणी होत तो
 आ कागळनो भेद खुछो करत नहीं पण जे घनाछे हतु ते पयु, पळी

कुसुमावळी घणाक उपायो करवा लागी, तोषण मूर्छा उतरी नहीं, एम करतां करतां वे घढी वोतिगइ एटले मूर्छा उतरी गइ के तरत पाछी वारे वारे कुसुमावळीने वात पुछवा लागी एटले कुसुमावळी ते मतनु खंढन करवा लागी. ॥ २ ॥

अथ पुनि कलाप्रवीन दशा ॥ छंद भुजंग प्रयात ॥
टुटे बंधमें लोककी लाज टुटी, छुटे बरिमें चितकी धीर छूटी ॥ गुलाबी किये नैन नैनोमें पानी, भरीआइ छत्ती मु बोले न बानी ॥ दिवानी भई चांदनी बीच डोलें ॥ उदासी लई पान लावे कपोलें ॥ पसीना भयो रोमकी रोच जग्गें ॥ वही मितका चितमें ध्यान लग्गें ॥ उसासा भरे श्वासके संग ज्वाला, भई चंद्रकी चंद्रिका ज्वाल माला ॥ मनो अंग दाहे परी दाह जग्गा ॥ कटे घाउके ऊपरें लौन लग्गा ॥ सखी हाथसैं पत्र ले फेर वंचे ॥ दुऊ नैनसैं नीर धारा न खंचे ॥ ३ ॥

अर्थ. कागळनी थेलीना बंध तुव्या के लोक लज्जा तुटीगइ, तेम-ज कागळ तुव्यो के पोताना मननी धीरजता छुटीगइ अने रोइ रोइने गुलाबी रंग जेवी करी मेलेली आंखयोमांथी आंसुनी धारा चालवा लागी, एटलुंज नहीं पण छाती भराइआवी, तेथी वेण बोली शकती नथी पणु पाछी दीवानी थडने चंद्रना अजवाळामां फरेछे, उदासी धरीने हाथ गांठे लगाडोने बेसंछे, अंगे परसेवो वळी गयो, रुंवाडे रुंवाडे वि-यासीसी रोषनी जागी उठी, एटलुंज नहीं पण, ते मितनुं ध्यान पोता-ना मयमां लग्गोगुं, नीसासा भरवाथी माहेला श्वासनी साये झाळो उठी अने थंडा तथा प्रकाशमान चंद्रनुं अजवाळुं पण अग्नीनी झाळोना

जधधारूप थइ पढ्युं, अंग बळैले अने मनमां परीताप सळगी उठ्योले,
ते जाणे वागेली घा उपर मीठुं लगाड्युं होयने? एवीरिते वेदना करेले,
तोपण पोतानी सखीना हाथमांथी पत्र लेइने पाछो वांचेले अने बने
भांख्योमांथी चालतो आंसुनी धाराने तो खेंचतीज नथी. ॥ ३ ॥

॥ दोहा ॥

कुसुमावलि पटुताइ करि, बहु समुझावत बाल ॥

त्यो सु प्रेम बाढे विरह, आज्य अगिन मिलि ज्वाल ॥४॥

अर्थ. जेम जेम कुसुमावळी चतुराइथी घणी रीते समजावेछे तेम
तेम राजकुंवरीने तो अग्नीमां घी होमवाथी जेम झाळ वधती जाय ते-
म प्रेमनीसाथे विरह वधतो जायछे. ॥ ४ ॥

नीठ नीठ आनी सयन, उर सु द्रढाई धीर ॥

बिंद याद नींद न लगी, जुरी प्रात बहु वीर ॥ ५ ॥

अर्थ. पछी कुसुमावळीये प्रवीणना हृदयमां धीरजता ठसावीने, तेने
मांड मांड शय्यामां सुवारी, तो पण आखी रात पोताना प्रियपतीना
स्मरणने लीधे निंदर आवी नहीं, अने सवार थयुं ऐटले घणीक सखीयो
आवीने भेली थइ. ॥ ५ ॥

॥ अथ चोपाई ॥

दिनकर उदित सहेली आई ॥ सोउ न कलाप्रवीन सुहाई

॥ कुमरी कछू उदास लखाई ॥ सोई चतुर सहेलिन पाई ॥

धुसी खेल बिष बिधके मंडे ॥ उन उदास भावहू न छंडे ॥

दिन प्रति दिन यहतरें बिहावे ॥ चरचा वही रैनकुं चला-

वे ॥ ब्रह्मनि वह बातकों विसारे, राज सुता छिन छीन सं-

भारे ॥ ६ ॥

अर्थ. रात वीतिगइ अने सवार थतां सूर्यना उदयनी साथे तमास साहेलीओ आवी, ते राजकुंवरीने गमीओ तो नहीं पण इयो उपाय, आज कांइक राजकुंवरी उदासीमांछे एम शाहाणी साहेलीओ जाणी गइ, पण उदासीनुं कारण न जाणतां केवल प्रवीणने प्रसन्न करवासारु खुशीथी जातजातनी हांसु उपजे एवी रमत मांडी, तो पण तेणे उदासीपणुं छोड्युं नहीं, एवीरिते प्रत्येक दिवस उदासीमां काढेछे अने रात्रीनी वखते कुसुमावळीसाथे कागळ संवंधी चर्चा चलावेछे, ब्रह्म कुमारी कुसुमावळी तो ए वातने भुलावी देछे, पण राजकुंवरी वारंवार घडीए घडीए संभारी आपेछे. ॥ ६ ॥

॥ छप्पय ॥

पूरन कलाप्रवीन, प्रेम उर मध्य सु आयो ॥
तर्क कीन दिन तीन, चिंतमें एह द्रढायो ॥
मरना व्हैंत कबूल, ओरहीसें नहि बरना ॥
उमया ईश अराधि, गुजर पत्रहिपर करना ॥
एता उलंघ वात जु कहें, कुल सजाद अपवाद जन ॥
कोनार विरद धारन सतो, निज निश्चै कीनो स्व मन ॥७॥

अर्थ. ज्योर कलाप्रवीणना हृदयमां परीपूर्ण प्रेम उपजी आव्यो, त्यारे प्रण दितन सुची तर्क करीने मनमां एवी निश्चय कीधो, के मरवुं पडे तो कबूल, परंतु बीजा पुछपनी साथे तो बरवुंज नहीं, ने केवल उमया नम उचनुं आशयन करीने महाराजाना कागळ उपरज गुजरान करवुं, ने एम कथाधो जो लोको केहेसो जे आणे कुलधर्म तथा मर्यादानुं उलंघन कर्युं, एन वातां करी निंदा करे तेटलामाटे आपणे कुमारिकावत धार्युं एवी निश्चय प्रवीणे पोताना मनमां कर्यो. ॥ ७ ॥

॥ दोहा ॥

यों धारत दिनकर अहर, भई सौंझ शशि भोर ॥

कुमरी नीतपाल सु प्रति, कही अरज करजोर ॥ ८ ॥

अर्थ. एवो मत धारतां सूर्यना दिवस रवीवारनी सांज थड़गढ़ ने सवारे सोमवार थड़े एम जाणी राजकुंवरी कळाप्रवीणे वने हाथ जोडीने पोताना पिता नीतिपाल राजानी पासे नम्रताथी नीचे प्रमाणे अरज करी. ॥ ८ ॥

॥ छप्पय ॥

महाराज निज बाग, उमा माहेश सुहावे ॥

उन मानतके लिये, प्रात शशि दिन सु सिधावे ॥

ब्रह्म बाल नर नारि, सहर सिगरोई आवे ॥

खान पान सामान, सबें सिरकार पठावे ॥

नृप नीतपाल कुमरी अरज, सुनियत वह मानी सबें ॥

धरि आस तास आयस दई, पुर पुकार भंपी तवें ॥ ९ ॥

अर्थ. हे? पिताजी, आपणा वगीचामां भवानीशंकरनुं सुशोभित मंदिरछे, तेनी मानता पूरी करवासारु काले सोमवारनो उत्तम दिवसछे, तेथी आपनो जो हुकम होय तो त्यांहां जइए, अमे एकला जइए एम नहीं, पण आखा शेहेरनां वृद्ध, बाळक, स्त्री, पुरुष विगेरे सर्व आवे, ने तेओने वास्ते खावा पीवानी सघळी सामग्री सरकार पहोचाडे, आ प्रमाणे पोतानी कुंवरीए करेली सघळी अरज नीतिपाल राजाए संजळतावेत मंजुर करी अने तेनी इच्छा पूरी पाडवानी आज्ञा आपोने पोताना शेहेरमां डोंडी पोटावीने सघळां लोकोए काले सोमवारछे वास्ते नीमिले लपले डजेणी करवा जवुं, एवो हुकम संजळ्याची दीधो. ॥ ९ ॥

निश वीति शशि झोर, नाद नृप द्वार सु बज्जे ॥

पुरजन मंडन धारि, सबै शिव थानक सज्जे ॥

चक्री अरु मंदोल, सुतर गज वाज सु पैदल ॥

इहि विधि वरन अठार, आय इश्वर थानक चल ॥

सामान खान पानहि सकल, दिय अनात जन जन सुप्रति
उच्छव अनंत जन मन मुदित, ठोर ठोर संगति गति ॥ १०

अर्थ. रात वीतीगइ अने सोमवार थयो के राजहारमां वाजां वा-
गवा मांड्यां ने शेहेरनां सघळां लोको जातजातनां घरेणां तथा रंग वेरंगी
कपडां पेहेरीने आनंदथी महादेवना मंदिर तरफ जवा लाग्यां, ने रथ,
गाडीओ, पालखी, म्याना, उंट, हाथी, घोडा अने पायदळ विगेरे
फोजनीनाथे महाराजा नीतिपाळनी स्वारी वागमां आवी, तेम शेहेरना
सने प्रहस्थो पोतानी इजत प्रमाणे म्होटा दवदवाथी, ने गरीवो पोतानी
गत्ता प्रमाणे उत्सवनां चिन्ह धारीने, एवीरीते अठारे वरण परमेश्वरने
मंदिर चाली आव्यां, तेओने खावा पीवानी सघळी सामग्री राजाना
कारभारीओण आपी दीधी, आ मनोरंजक मेळाना प्रसंगथी वागमां
वर्णो आनंद वृत्ति रखोले, तेमज लोकोनां मन पण हर्षथी खीली रह्यांछे,
अने ठेकाणे ठेकाणे वाजित्रीनी साथे मधुर गायन थायछे. ॥ १० ॥

॥ अथ छंद झंपताळ ॥

वागमें नीतिपालं नृपत्ती रजे ॥ नाद वाजित्रके भिन्न भिन्न
बजे ॥ केउ वाजी गरं रंक वाजी नटा ॥ नायका नृत्य सा-
जंत केउ पटा ॥ नायका गान साधंत केउ कला ॥ कुंजमें
गुंज माधुप छूटे नला ॥ सानुपं सोर झिंगोर केउ खगा ॥
गाननी नृत्य गावंत केउ जगा ॥ आपके आप सामान के.

ઠ સભા ॥ માનહો ઉચ્છવં ઇંદ્ર પાઈ પ્રભા ॥ રાજ પુત્રી જરી
નંગ સિંગારિયં ॥ હેમ તારી સુ પાટંવરં ધારિયં ॥ અંગ આભા-
વની કંચનં વેલિયં ॥ સંગ લીની શતંપંચ સાહેલિયં ॥ મંદ
ગતી સર્વે મંગલં ગાવહી ॥ ઠમયા ઈશ થાનંકપે આવહી
॥ ૧૧ ॥

અર્થ. મહારાજા ત્રીતપાઠ વગીચામાં વીરાજેલાછે અને ત્યાંહાં જૂદા
જૂદા મધુર સ્વરથી વાજાં વાગેછે, ને કેટલાએક વાજીગરો રંગભૂમીમાં રમત
કરેછે, કેટલાએક નટ ડંચા વાંસડાં તથા દોર વાંધીને પોતાનો સ્થલ કરી
વતાવેછે, કેટલીએક નાયકાઓ નાચેછે અને કેટલાએક જુવાનો પટ્ટા
સ્થલેછે, કેટલાએક ગાયન કરનારા સંગીતની કઠાથી ગાયન કરેછે, ને
ઝાઝની ઘટામાં તથા લતામંડપમાં ભમરાઓ ગુંજારવ કરેછે, તેમજ પા-
ળીના નલમાંથી જાત જાતના આકારવાળા ફુવારા ડહલ્લી રહ્યાંછે,
કેટલેક ઠેકાણે માણસો સોરવકોર કરેછે અને કેટલેક ઠેકાણે હંસ,
સારસ વિગેરે પક્ષીઓ મધુર અવાજ કરી રહ્યાંછે, કેટલેક સ્થલે તો સ્ત્રીઓ-
નાં ટોઢાં મઢીને ગરવીયો ગાયછે, અને કેટલેક ઠેકાણે પોતાના સરસ
સરસા મિત્રો એકઠા થઈ સભા ભરી વેઠાછે, તેથી આ ઉત્સવ એવો જોમે
છે કે જાણે ઇંદ્ર વિગેરે દેવતાઓનો મેઢો ભરાણો હોયને? એ સમયે રા-
જકુંવરીએ જાતજાતનાં નંગથી જહિવ અલંકાર ધારણ કર્યાં અને સોનેરી
છેડા તથા કીનારીદાર પીતાંવર પહેર્યું તેથી તેના શરીરની શોભા એવી
દીસવા લાગી કે જાણે સોનાની વેલ હોયને? પછી પોતાની સાથે પાંચસે
સાહેલીઓ લેઈને હંસની પેઠે ધીમી ધીમી ગતિથી ચાલોને મંગલ ગાણાં
ગાતાં ગાતાં સર્વ મહાદેવજીના મંદિર તરફ આવ્યાં. ॥ ૧૨ ॥

અથ હ્રસ્વ પટવિધાની ॥ અલંકાર આરોહાવરોહિ વધાસંસ્વ
સમરં શૌશિ સારંગં, જિપ્તું ધન્વંતરિ શંકર ॥

तिलक रुढें आयुंद्ध, नादें वाहैन ओरे सरें ॥
 कमलें एनचख शंखें, चापें तोतामुखें इंदू ॥
 कांति सुघंट अरु कुंटिल, गोलें उझंकेसे अदू ॥
 तिच पानें नेनं ग्रीवां गनो, अकुंटी नासां भालें भनि ॥
 एती प्रवीन आभा लिये, बाल बाग निकसी सु बनि ॥ १२

१	२	३	४	५	६
कामदेव	चंद्र	रुष्ण	अर्जुन	धन्वंतरी	शंकर
बाण	वाहन	बाजित्र	आयुध	वाहन	तिलक
कमल	मृगना नेत्र	शंख	धनुष	पोपटनी चांच	चंद्र
कौमल	भयभीत थोड	गोळ	वक्रता	सुघड	कांति
हाथ	नेत्र	ढोक	भकुटी	नाक	कपाळ

अर्थ. कामदेवनं बाण कमल ते सरखा कौमल हाथ, चंद्रमानुं वाहन
 मृग पण ते भयभीत घाटेलुं होय तेना नेत्र सरखां नेत्र, रुष्णनुं नाद करवानुं
 बाजित्र शंख ते सरखुं गोळ गळुं, अर्जुननुं आयुध गांडीव धनुष, ते सरखी
 बांकी भकुटी, धन्वंतरीनुं वाहन पोपट, तेनी चांच सरखुं नमणुं नाक,
 भने भंकरनुं तिलक चंद्र, तेनी कांति सरखुं उज्वळ कपाळ, एवीरीते
 हाथ अंगनी उपर कहेली छये वस्तुनी कांतीने धारण करीने वाला रूप
 प्रवीन सुंदर वय नया अलंकारथी बनीते वगीचामांथी महादेवजीना
 मंदीर तरक जका नीकली ॥ १२ ॥

॥ अथ छंद मुक्तिदाम ॥

सदा शिव मंजन गौरि कराय ॥ चरच्चत चंदन केसर चाय
॥ चढाइय पुष्प सु बिल्व पत्र ॥ गुलाल सु ओर अवीर
विचित्र ॥ कियो तित धूप सु दीपक माल ॥ फला रगके
नइवेद रसाल ॥ त्रिकुट्टिय लोंग सु पुंगिय पान ॥ धर्वो
मुखवास अनेक विधान ॥ कनंकन थार कपूर सु लीन ॥
करी उत आरति बाल प्रवीन ॥ परी भवनाथ भवानिय
पाय ॥ करी तहँ अस्तुति छंद बनाय ॥ १३

अर्थ. मंदिरमां आवीने कळाप्रवीणे गौरी समेत शंकरने पंचामृतथी
स्नान कराव्युं, पछी सुगंधवाळुं केसरनुं चंदन चढाव्युं, तेमज तरेह तरेह-
नां फूल तथा बीलीनां पत्र चढाव्यां, पछी जात जातना रंगदार गुलाल
तथा अवील चढावी खुसबोदार धूप करीने दीपमाळा प्रगटी, पछी फळ
समेत अर्घ आपीने घणा स्वादिष्ट मेवा तथा रसवाळां चार प्रकारनां
अन्ननुं नैवेद्य धर्युं, पछी इलायची लवंग सोपारी अने पान विंगेरे तरेह
तरेहना मुखवास महादेव पासे मूदया, सोनाना धाळमां कपूर सळगावी
ने परमेश्वरने आरती उतारी, बळी प्रदक्षिणा करीने पाछी कळाप्रवीणे
सोनानी लाकडीनी पेटे पडीने महादेवजीने दंडवत करया ने एक नवी-
न छंद बनावीने आ प्रमाणे स्तुति करवा लागी. ॥ १२ ॥

॥ अथ छंद तोमर ॥

जय जय जटा मधि गंग ॥ जय जय कवरियत वंग
जय जय विभूति विलास ॥ जय जय सुगंध प्रकास ॥
जय जय सो चंदा झाल ॥ जय जय त्रिपुंड रसाल ॥
जय जय सु नैन ज्वलित ॥ जय जय सु बंदन विंद ॥

જય જય સુ મુંડન માલા ॥ જય જય સુ મુક્ત રસાલ ॥
 જય જય અહીં તન ધાર ॥ જય જય પ્રસૂનન હાર ॥
 જય જય ગરલ ગલ સંધ ॥ જય જય હિ પોત સુ બંધ ॥
 જય જય સુ નદ્ધ શરીર ॥ જય જય પિતાંબર ચીર ॥
 જય જય સુ અરુચન ભંગ ॥ જય જય સુરા મદ સંગ ॥
 જય જય વપૂ વિકરાલ ॥ જય જય સરૂપ વિશાલ ॥
 જય જય સુ નંદી નાથ ॥ જય જય મૃગેન્દ્ર સુ સાથ ॥
 જય જય સુ ગુનજુત દાસ ॥ જય જય સુ જોગિનિ પાસ ॥
 જય જય સુ સંકટ ગંજ ॥ જય જય જનારતિ ભંજ ॥
 જય જય હમા અધ અંગ ॥ જય જય સદા શિવ સંગ ॥
 જય જય ભવા ભવ ભૂપ ॥ જય જય સુ પ્રેમ સરૂપ ॥
 હૃતની સુ અસ્તુતિ કીન ॥ વંદે ચરન પરબીન ॥ ૧૪ ॥

અર્થ. જટામાં ગંગાને ધરનાર છે? મહાદેવ, તેમજ વિશાલ કેશ પાણને ધરનારાં છે? મહાદેવી, વિભૂતિ લેપન કરનાર છે? શંકર, અને સુગંધી ચંદન લગાડનારાં છે? પાર્વતિ, કપાલમાં ચંદ્રને ધારણ કરનાર છે? શિવજી, અને શોભાયમાન ત્રિપુંડ તિલક ધારનારાં છે? પાર્વતી, ભૃગુટી વચ્ચે અગ્ની-રૂપ નેત્રને રાખનાર છે? શંભુ, અને વૈ ભવાં વચ્ચે સીંદુરની વિંદી ધરનારાં છે! હમા, ગળામાં મુંડ માલા ધરનાર છે? મહારુદ્ર, અને કંઠમાં મોતીની માલા પહેરનારાં છે! માહામાયા, શરીરે સર્પ ધરનાર છે? શંભુ, તેમજ ફૂલ ના હાર ધરનારાં છે? દેવી, કંઠમાં હલાહલ ઘેર રાખનાર છે? નીલકંઠ, અને કંઠે મંગલરૂપ કંઠ સુત્ર રાખનારાં છે? જગદંબા, નગ્ન સ્વરૂપ વાઘા તે! મૃતનાથ, અને અંગે રેશમી ચીર પહેરનારાં છે! હૃથરી ખાંગ પાંતર છે! સદાશીવ અને મદિરા પાન કરનારાં છે! યોગમાયા વિક્રાલ

अने भयंकर शरीर वाळा हे! विरुपाक्ष अने सुंदर रूप तथा लावण्यताथी
शोभीतां हे! त्रिपुरसुंदरी नंदी ऊपर स्वारी करनार हे! वृषभध्वज अने
सिंह ऊपर स्वारी करनारां हे! वाघेश्वरी, भूत भैरव विगेरे प्रमथ गणने
पासे राखनार हे! मृत्युं जय, अने चासठ जोगणोओने पासे राखनारां
हे! गीरीजा वीघ्न तथा दुःख भांगनार हे! महादेव, अने शरणे आवेलां
लोकोनी पीडाने हरनारां हे! आदीमायां, अर्धा अंगमां उमयाने धारण
करनार हे! विश्वंभर, तेमज अर्धा अंगमां महादेवने साथे राखनारां हे!
विश्वेश्वरी जुगे जुगना राजा हे! शंकर, अने परीपुर्ण प्रेमरूप हे! भवानी
तमने हुं नमस्कार करुंछौ, तमो जय पामो अने हुंने जय पमाडो, एटली
स्तुति करीने कळाप्रवीणे उमया तथा ईश्वरना चरणनुं वंदन कर्यु. ॥ १४

॥ गाहा ॥

वंदे चरन प्रवीनं ॥ उमया ईश प्रति यह संगीय ॥
जलधारा जल नंखिय ॥ भंखिय विरद कुमारिका रहनं १५
अर्थ एवरीते वंदन करी पोताना हाथनी अंजळीमां पाणी लईने प्र-
वीण बोली के हे! भवानीशंकर, मारे कुमारीका व्रत धरवानी ईच्छा छे ते तमे
पूरीपाडजो ऐम मागीने कथुं के हुं आजथी कुंवारीज रहीश, एवो संकल्प
करीने महादेवनी जळाधारीमां हाथमां राखेलुं पाणी छोडीदीधुं. ॥ १५ ॥

॥ दोहा ॥

शिक्षा देत सहेलियन, बरजे रही न नार ॥
सोय बात नृपनै सुनी, हुओ सु हाहाकार ॥ १६ ॥
अर्थ. शीखामणनी साथे सघली साहेलीओए नोयमन लेवा विशेषे घणी
मनाकरी तोषण कुंवरीए नोम लीधुं, आ बात नीतिपाळ राजाने काने पटनां
हाहाकार थईगयो. ॥ १६ ॥

॥ ચોપાઈ ॥

નૃપ અંતર આમાત બુલાયે ॥ કુમરી વરજન કાજ પઠાયે ॥
 વોલે આય કુમારિ પ્રતી વાની ॥ એહ કહા ઉર અંતર ઠા-
 ની ॥ કુમરી કહી હોય સો હોઈ ॥ એહ વાત વરજો મત કો
 ઈ ॥ ડમયા ઈશ એહ બ્રિદ દીનો ॥ શીશ ચઢાય હમે સો
 લીનો ॥ પ્રાન સમાન રાખિહોં મેરે ॥ ડઠો અમાત જાઓ
 નિજ ડેરે ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. પછી નીતિપાલ રાજાએ કારભારીઓને પોતાની હજુરમાં બોલાવી
 ને કહ્યું કે તમો કુંવરી પાસેજઈ લીધેલું વ્રત તજીદેવા વિપેની સમજણ આ-
 પો રાજાનો આજ્ઞાથી કારભારીઓ કુંવરી પાસેઆવી કહેવા લાગા કે હે?
 વાદસાહેવ તમે આને શો વિચાર મનમાં ધાર્યો, આમ કરવું એ કોઈ સારું
 નહીં, ત્યારે કુંવરીએ કહ્યું કે થનારું હતું તે થયું, હવે એવાત તજવા વિષે
 કોણે કાંદવણ કેહેવું નહીં, ડમયા અને ઈશ્વરે એ વ્રતજ આપ્યું તે મેં
 માથે ચઢાવી લીધુંછે, તેને હું ત્યારા પ્રાણસમાન ગણીને પાછીશ માટે હે?
 કારભારીઓ તમો તમારે ઘેર જાઓ. ॥ ૧૭ ॥

॥ દોહા ॥

અતિ અમાત વરજી તઝ, માનિ ન રાજ કુમારિ ॥
 ડઠિ અમાત નૃપપેં ગચે, કહી વાત વિસ્તારિ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ કારભારીઓને લીધેલો નીચમ તજી દેવાની ઘણીકરીતે સમજુતી
 આપી, પરંતુ રાજકુંવરીએ તેઓનો વાત માની નહીં, એટલે કારભારીઓ
 ત્યાંહાંથી ડઠીને રાજા સાહેવ પાસે આવ્યા, અને વનેલી સઘલી વાત વિ-
 સ્તારી કહી સંભળાવી. ॥ ૧૮ ॥

સાજી વરજી નાં મિટે, કહી ચેહિ ડિતિપાલ ॥

करम रेख अतिही कठिन, सृष्टा लिखी सु भाल ॥ १९ ॥

अर्थ. वळी कारभारियो कहे छे के हे? प्रथ्वीनाथ अतिशे कठण ए-
वी जे कर्मनी रेखा सृष्टीकर्ता विधाताए कपाळमां लखीछे, ते प्रमा-
णे जे थनार होय ते गमे एटला उपायोथी मटाडवा जइए तोपण मटेज
नहीं. ॥ १९ ॥

॥ छप्पय ॥

नीतिपाल तिहि काल, गान नाटक वरजाये ॥

कीनो सहर प्रवेश, दुचित सब जन दरसाये ॥

आवत भयो अनंद, इसी दरसाइ उदासी ॥

वन सु चलत रघुवीर, मनहुं मन अवध सु वासी ॥

इहि रीत सदन आये सकल, गान न नाटक नाद गति ॥

प्रविशत प्रवीन निज महल प्रति, उर सनेह प्रगटंत अति २०

अर्थ. उपर प्रमाणे बात सांभळी ते वखते महाराजा नीतिपाळे गाय-
न तथा नाटक विगेरे खेल वंध कराव्या, ने पोते स्वारी समेत शेहेरमां
प्रवेश कर्यो अने सघळां लोको उदास देखायां, आवती वखते जेवो आ-
नंद देखातो हतो तेवीज जती वखते उदासी देखावालागो, जेम रामचंद्र
वनमां गया, पछी अयोध्यानां लोको शोकातुर थइ उदासी परीने पाछां
अयोध्यामां गयां हतां, तेवीजरीते नट नायका अने नाटक करनारां विगेरे
सघळां लोको गाजा वाजा विना पोतपोताने घेर आव्हां, राजकुमारी
कळाप्रवीण पण पोताना राजमेहेलमां गयां के तरत तेना मनमां अतिशे
स्नेह वधीगयो. ॥ २० ॥

॥ दोहा ॥

सही गई निज निज महल, रही कुसुम इक पास ॥

गइ जाम जामनि तवे, कही एह परकास ॥ २१ ॥

अर्थ. साहेलीओ पोत पोताने घेर गइओ अने कुसुमावळीज एक पाने रही, ज्यारे एक पहोर रात बीती, त्यारे कुसुमावळीए आ प्रमाणे प्रसिद्ध बात कही. ॥ २१ ॥

॥ गाहा ॥

कुमरी कला प्रवीनं ॥ यह उपाय कीन कहा आपैं ॥
मम चित एह उदासी ॥ क्यों दिन बिषम बीतिहे आगें २२

अर्थ. कुसुमावळी कहेछे के हे? कळाप्रवीण आते आपे शो विचार करीने कुमारी व्रत लीधुं? अरे? केवल मारा मनमां तो उदासीनी साथे एज चिंता थायछे, के आजतो कांइ नहीं पण आगळना कठण अने अति विषम दिवस केम बीतशे वारु? ॥ २२ ॥

कुसुम सु प्रत्य प्रवीनं ॥ कही अब कहा करंत हसाई ॥
प्रजरन लगे पहारं ॥ अंजुली नीर बूझहे बन्ही ॥ २३ ॥

अर्थ. त्यारे कळाप्रवीणे कुसुमावळीने कहयुं के हे! बेहेन हवे गुं? मदहरी करोछो? ज्याहां आखो पहाड सळगी ऊच्यो ते हवे एक अंजुली पाणी छांटवाथी गुं? ओलाशे. ॥ २३ ॥

॥ दोहा ॥

कुसुमासु कळाप्रवीनकी ॥ सुनी जु बात सयाँन ॥
धीर धरन मन द्रढ करन ॥ बड़ी बिरदकी वान ॥ २४ ॥

अर्थ. आबी डाहापणवाळी प्रवीणनी बात सांभळीने कुसुमावळी नेना मननां धीरज धरावा अने द्रढ मन रखाववा पोते आप्रमाणे आशिर्वादनां वचन बोली. ॥ २४ ॥

॥ अथ छंद कंद ॥

भली सूत्रधारा रच्यो खेल ब्रह्मंड ॥ व्रतं धार खंडा अनी

सेलके दंड ॥ यही रीत आपें कियो प्रेमको पान ॥ सुनी
नाहि ऐसी हमें आजलों कान ॥ विना भोगही जोग सि-
द्धी करामात ॥ न हूई न होवे यही औरसें वात ॥ मनंछा
सदा पूरिहे आपकी ईश ॥ यहें सत्य जानो हमें ब्रह्म आ-
शीष ॥ २५ ॥

अर्थ. परमेश्वररूप सुत्रधारे घणोज सरस आ ब्रह्मांडरूपी नाटकनो
खेल रच्योछे, तेमां जे आवुं व्रत धरवुं ते खरेखर तरवारनो धार उपर
चालवा जेवुं किंवा वरछीनीअणो ऊपर चडवा जेवुंछे, तो तेवोजरीते
आपे प्रेमनुं पान कर्यु ए काई थोडा आश्वर्धनी वात नथी, तम सरस्वी
बीजी कोई स्त्री आज सुधी में ह्यारे काने सांभळी नथी, तमे तो वगर
भोगे जोगनी करामत साधीछे, तो आवो वात बीजी कोई स्त्रीनाथो
बनेली नथी तेम बनशेज नहीं, माटे हे? कलाप्रवीण, आपना मननी
ईच्छा जगत्कर्ता परमेश्वर पुरी पाडशे एवो अमारो ब्राह्मणनो आशिर्वा-
दछे, ते साचो जाणो. ॥ २५ ॥

॥ गाहा ॥

कलाप्रवीन सु कुसुमे ॥ चरचा प्रेम नेम परसंगं ॥
सप्तविंश अभिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २६ ॥

अर्थ. कलाप्रवीण तथा कुसुमावळी वच्चे चालेली प्रेमनी चर्चा
संवंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी सत्तावीशमी लेहेर संपूर्ण धर्द. ॥ २६ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कलाप्रवीन कुसुमावळी चर्चा
प्रेम नेम ग्रहणो नाम सप्तविंशतीमोलहरं ॥ २७ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपटुर्ग पत्तने नृपचक्र चक्रान-
णो राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाद भट्टान्मज

कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां सप्तविंशतितम स्तरंगः
समाप्तः ॥ २२ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंगं शिखाबंधं ॥ छंद भुजंगी ॥
शुणी वात शाणी सखीनी वखाणी ॥ घरया वार अंगे अलंकार जाणी ॥
रची सोळ गृंगारने पत्र लोधो ॥ अठावीशमी लेरमां भेद कीधो ॥

अथ प्रवीन कला कुसुमावळी पत्रोत्तर भेद प्रसंगोयथा
॥ सोरठा ॥

कही कुसुम तिहि वार, वह जोगी अबलें इतें ॥
ताको करो विचार, पत्रोत्तर पावे कहा ॥ १ ॥

अर्थ. पछी खुशीनी वखते कुसुमावळीए कह्युं जे ओला जोगीराज
हजु सुधी आंही रत्नाछे तेनो विचार करो ने तेने पत्रनो शो उत्तर देवोछे
तेनी गोठवण करो. ॥ १ ॥

सुनी सु ब्रह्मनी भाप, रीझे कला प्रवीनजू ॥
तन गहनो पोपाक, कियो वकस कुसुमावली ॥ २ ॥

अर्थ. ब्रह्मकुमारी कुसुमावळीनुं भापण सांभळीने राजकुंवरी कळाप्र-
वीण घणी खुशीधई, एटलुंज नहीं पण पोताना अंगनां घरेणां तथा
पोपाक कुसुमावळीने वक्षीश कयौं. ॥ २ ॥

द्वादश आभन धार, नौतम कलाप्रवीनजू ॥
सजे सोर सिंगार ॥ उर सु दशा अभिसार ग्रहि ॥ ३ ॥

अर्थ. पछी कळाप्रवीणे मनमां अभिसारिकानी दशा लईने नवां वार
प्रकारनां आभरण (घरेणां) धरीने सोळ प्रकारनो गृंगार सज्यो, ते नीचे
प्रमाणे. ॥ ३ ॥

॥ अथ वह द्वादशाभरन षोडश शृंगार वर्णनं यथा ॥

॥ अथ छंद लघु नाराचा ॥

फुलेल अंग रंजियं ॥ गुलाव नीर मंजियं ॥
 बनाय केश पट्टियं ॥ सिंदूर माँग थट्टियं ॥
 ललार आड केसरी ॥ गुलाल बिंदुली करी ॥
 सरोज नैन अंजनं ॥ चढाय चित्र चंदनं ॥
 समीप धूप लाहियं ॥ सुवास ले चढाहियं ॥
 दिये सु पान मैदियं ॥ सु पाय जावकं कियं ॥
 उभे दशं सु आभ्रनं ॥ सिंगार षोडशं तनं ॥
 समार मंग मुत्तियं ॥ प्रसून शीश जुत्तियं ॥
 जराव बिंदुली जरी ॥ विराजमान बेसरी ॥
 तरौन श्रौन झुक्कियं ॥ हमेल हार चुक्कियं ॥
 मनी सु पौंचियं जरी ॥ अनूप मुद्र अंगुरी ॥
 चुरी भुजान कंगनं ॥ रसाल किंकनी धुनं ॥
 बजंत पाय जेहरा ॥ अनोट बीछुवा सुरं ॥
 दुकूल रंग रंगके ॥ सिंगार सार अंगके ॥
 विराजमान चुक्कियं ॥ समीप आरसी लियं ॥
 निहार अंग आपसैं ॥ जरी मनोज तापसैं ॥
 लगो सु ध्यान मितमैं ॥ विचार लाय चितमैं ॥
 सिंगारकों उतारियं ॥ पितांबरं सु धारियं ॥
 कियो सरूप जोगनी ॥ विभूत अंगसैं बनी ॥
 करें सु रुद्र मालिका ॥ लपंत नैन लालिका ॥
 लपेट वेंनि शीशसैं ॥ लगी समाधि ईशसैं ॥
 लिलार आध चंदवा ॥ बन्यो सु लाल बिंदुवा ॥

दुसाल लाल रंगसें ॥ लपेट आध अंगसें ॥

सरोज आसनं किये ॥ विदेह साधनं लिये ॥

वन्यो सरूप बालिका ॥ मनो कनक कालिका ॥

मगाय फेर आरसी ॥ सरूप देखिके हसी ॥ ४ ॥

अर्थ फूलेल तेलनुं अंगे मर्दन करीने सुगंधी गुलाबजळवडे स्नान कर्यु, पछी केश ओळी पाटीओ पाडीने अंबोडो वाळ्यो अने सेंथामां सिंदुर भरीने कपाळमां केसरना चंदनथी वारिक आड काढी, ते वच्चे लाल गुलालनी विद्धि करी, पछी कमळ जेवी सुशोभित आंख्योमां काजळ सार्यु, अंगमां जात जातना सुगंधी चंदननो लेप कर्यो, पछी पोताने पासे धूप लावी तेनो सुगंध लई अंगमां चडाव्यो, ने हाथनी हथेलीमां मेंदी लगावीने पगनी पाटलीयो उपर अळतानो रंग लगाव्यो, एवी रीते वार अंगे वार प्रकारनां आभरण धरीने आ प्रमाणे सोळ शृंगार सज्या, सेंथो समारी ते उपर मोतीनी लरो वांधी, तेमज केशना अंबोडा उपर फूलना गजरा लटकाव्या, कपाळमां सोनानी जडाऊ वीदी धारण करीने पोपटनी चांच सरखा नाजुक नाकमां पाणीदार चळकता मोतिनी नथ पेहेरी, तेमज मोतीना झुमखां वाळी झाल्यो कानमां लटकावो, पछी हमेल हार तथा जडाव चोकी पेहेरीने हाथे जडित्र पहाँचोयो वांधो अने आंगळीओमां अनोपम विंटीओ पेहेरी, वळी हाथमां चुडीओ तथा कंकण धारण कर्यो, कडे वांधेल कटोमेखळानी घुघरीओना अवाजनी साथेज पगमां पेहेरेलां झांझर तथा लंघर झंणझणाट करतां गाजी उठ्या, तेमां वळी वधागे करवांसारु पगनी आंगळीयोमां पेहेरेला अणवट तथा वांछीया मधुर स्वरथी ठणठणाट करवा लाग्या, जातजातनां रंग वेरंगी वय पेहेरी अंगे सवळी सणगार सजीने सोनाना जडित्र पाटमाथे बिराज्यां, पछी पासे दर्पण लईने तेमां पोताना अंगनुं प्रातिर्विव

जोयुं के तरत कामना तापथी बळवा लागी, एटलुंज नहीं पण तेनुं ध्यान
मित्रमां लागी गयुं, तेथी मनमां विचार लावीने सजेलो सघळो शणगा
उतारी नाख्यो अने एक पितांवर पेहेरी लीधुं, ने जोगणीना जेवो वेप
तथा रूप करीने अंगे विभूती लगावी लीधी, हाथमां रुद्राक्षनी माळा धा-
रण करीने लालचोळ आख्योथी टगमग टगमग जोवा लागी, पछी छो-
डेला वेणीना वाळ जटानी पेठे मस्तक उपर लपेटीने परमेश्वरमां ध्यान
समाधी लगाडी ते वखते प्रवीणना कपाळमां अर्धो बीनकी जेवो चांडलो
हतो ते अर्धचंद्र जेवो दीसवा लाग्यो, लाल रंगनो दुसालो अर्धा अंगमां
लपेटीने पद्मासन वाळी विदेह साधन लेई वेठी, आ वखते कोमळ
अंगवाळी बाळारूप प्रवीणनुं एवुं स्वरूप वनीगयुं के जाणे सोना जेवा
अंगवाळी काळिकादेवी होयनै! वळी पाछी पोते दर्पण मगावो तेमां
पोतानुं रूप जोइने हसीपडी ॥ ४ ॥

॥ गाहा ॥

राज सुता तिहिवेरं ॥ कलम धार पत्र कर लीनो ॥
सागर प्रत्य सनेहं ॥ लखिय भेद छंद मधुभारं ॥ ५ ॥

अर्थ ते वखते राजकन्या कलम पकडी हाथमां कागळ लेइने परो-
पूर्ण स्नेहथी मधुभार छंदना भेदमां महाराजा रससागर उपर पत्र लख-
वा वेठी. ॥ ५ ॥

॥ दोहा ॥

प्रनय पत्र पूरन कियो, शुभ सौगंध चढाय ॥
कसन बंध दीनो कुसुम, जरी सु थेली लाय ॥ ६ ॥

अर्थ घणा स्नेहथी पत्र पूरो लखी ते उपर सुगंध चढावो,
जरीनी थेलीमां लपेटी ते उपर रेशमनी दोरीनी गांठो बांधीने कुसुमावळी-
ने आप्यो. ॥ ६ ॥

તાદિનસેં પરવીનજૂ, યહ વ્રદ ગ્રહ્યો અનૂપ ॥

આવ્ય નિશા સિંગાર કરિ, તજિ ક્રત જોગાને રૂપ ॥ ૭ ॥

અર્થ તે દીવસથી પ્રવીણે એવું નીમ લીધું કે રાતના આગલા ભાગમાં સળગાર સજવો ને પછી તે તજીદેઈને જોગણીના જેવું રૂપ ધરી બેસવું. ૭

॥ છપ્પય ॥

સજત રેન સિંગાર, દશા અભિસાર સુ લાવે ॥

સોય વિસર્જન કરત, રૂપ જોગની બનાવે ॥

દેવ સેવ જપ કરત, આદિ નિશ યોંહિ બિતાવહિ ॥

કુમરી પ્રેમ કવિત્ત, કરત વ્રહ્મનિહિ સિખાવહિ ॥

વિપ્રની ગાય વહ વીન ગ્રહિ, ચત્ર ધરી નિશિ ક્રત શયન ॥

લૌકીક કાજ દિનપ્રતિ કરે, નિશ નિત પ્રતિ ઉપચાર રત ॥

અર્થ. એવીરતે રાતનો વચ્ચે સળગાર સજેછે ને પાછી મનમાં અભિસારિકાની દશા લાવીને સજેલો સળગાર તજીદેઈ જોગણીના જેવું રૂપ ધરી બેસેછે, ને દેવ સેવા કરવામાં તથા માઝા ફેરવી જપ કરવામાં આગલી રાત કાઢેછે, ને પછી પ્રેમથી નવાં કવિત્ત રચીને વ્રહ્મકુમારી કુસુમાવલીને શોભાવેછે, પટલે કુસુમાવલો હાથમાં વિણા લેઈને તે કવિત્ત ગાઈ દેખાડેછે, ને માત્ર ચાર ઘડો સુધી રાતમાં નિંદર લેછે અને લોકવેહેવારનું કામકાજ હોય તે તો દિવસેજ કરીલેછે અને હમેશાં રાતની વચ્ચે તો ઉપર કલ્યા પ્રમાણેજ ઉદ્યોગ કર્યા કરેછે. ॥ ૮ ॥

॥ સોરઠા ॥

નિત પ્રતિ યહ ગુજરાન, ધાર્યો કલાપ્રવીનજૂ ॥

પ્રગટિત વિંવ વિહાન, કુસુમ પત્ર જુત કિય વિદા ॥ ૯ ॥

અર્થ કલાપ્રવીણે પ્રતિદિવસે એવીજ રીતે ગુજરાન કરવાનું ધાર્યું

अने सवार थतां सूर्याबिंब उगती वखते पत्र समेत कुसुमावळीने विदाय करी. ॥ ९ ॥

ब्रह्मनि गड निज वास, अशन कीन उतहीं रही ॥

शयन समय संन्यास, पास गई प्रमुदित वदन ॥ १० ॥

अर्थ. कुसुमावळी पोताने घेर गई, ते जमीने ते दिवस तो त्यांहांज रही ने रात्रीए सुवा वखते हस्ते म्होडे संन्यासी पासे गई. ॥ १० ॥

बूझ्यो सकल विवेक, संन्यासी कुसुम सु कह्यो ॥

तबै सराही टेक, कुमरी कला प्रवीनकी ॥ ११ ॥

अर्थ. कागळ संवंधी वृत्तांत संन्यासीए घणां विवेकयी पुछ्युं, तयारे कुसुमावळीए सवळी वात कहो संभळावो, एटले संन्यासीने कळाप्रवी. णनी खेरखरी प्रतीति थई एटलुंज नहीं पण, कळाप्रवीणे लीधेला कुमा. रीका व्रतनी वात सांभळवायो संन्यासी, कुमरीनी टेक तथा धारणानु वखाण करवा लाग्या. ॥ ११ ॥

निशि एकंत निहार, पत्र दियो परवीनको ॥

संन्यासी शिर धार, लीनो कुमरि सलाम करि ॥ १२ ॥

अर्थ रात्रीए एकांत जोईने कुसुमावळीए प्रवीणनी लखेल पत्र संन्या. सीने आप्यो, तयारे संन्यासीए घणा माननी साथे नमंताइयी पत्र लेईने पोताने माथे चढाव्यो. ॥ १२ ॥

॥ दोहा ॥

संन्यासी रोजे सुरत, कवित आशिषी कीन ॥

पाती नाम प्रवीन लिख, कुसुमावलि कर दीन ॥ १३ ॥

अर्थ, पछी संन्यासी घणा खुशीधया एटले राजकन्याने आशीर्वाद देवासारु प्रवीणना नामनी एक चित्रबंध कविता रचोने ते पत्र कुसुमाव. लीना हाथमां आप्यो. ॥ १३ ॥

॥ अथ अलंकार आशिषा कला प्रवीन आशिषा ॥

॥ छप्पय कमल बंध यथा ॥

चत्र वदन जुग रचहि, रसा जवलगि अनंत गाहि ॥

हर उमया अध वसहि, जीव जवलों सुधा श्रवहि ॥

वरन भारती करहि, पवन जब लगि गवनं खहि ॥

रमन रमा हरि रसहि, बीन जवलों नारद लहि ॥

नग नाक अचल नीरद छलहि, तरनि तेज जवलगि तपुहि ॥

हिलोर गंग जल तब लगहि, चिरह जीव परवीन तुहि ॥

अर्थ. ज्याहां सुधी ब्रह्मा आ जगतनी रचना कर्या करे, ज्याहां सुधी शेषनाग आखी पृथ्वीने धारण करी राखे, ज्याहां सुधी महादेवजीना अर्धा अंगमां उमयाजी वसे, ज्याहां सुधी चंद्रमाना कोरणोमांथी अमृत स्रवे, (झरे) ज्याहां सुधी सरस्वती वर्ण, शङ्ख तथा विद्यारूपे जगतमां फेलाई रहे, तेमज ज्याहां सुधी पवन आकाशमां गमन करी वाया करे, ज्याहां सुधी विष्णु तथा लक्ष्मीनुं जोडुं अखंड रहे, ज्याहां सुधी नारदमुनी वीणाने धारण करी राखे, तेमज ज्याहां सुधी पहाड अने स्वर्ग अचळ रहे, ज्याहां सुधी पाणीथी भरपूर समुद्र उछळ्या करे, ज्याहां सुधी तेजवाळो सूर्य तपे, ज्याहां सुधी गंगाना जळनी देहेरो उपळ्या करे, त्याहां सुधी हे? प्रवीण, तमे चौरंजीव रहो. (आ छपाना अगीयारे पदोमांथी पेहेलो अकेको अक्षर लेतां आ छपाना छेला पद मुजव“ चिरहजीव परवीन तुहीं ” एवा अगीयार अक्षरो नोकळो आवेछे. ॥ १४ ॥

दोहा

विधि विपधर हर शशि गिरा, मरुत विष्णु मुनि बीन ॥

दिव दधि रवि जल गंग लगि, चिरह जीव परवीन ॥

अर्थ. ब्रह्मा, शेषजी, शंकर, चंद्रमा, सरस्वती, वायु, विष्णु नारदजी-
नी वाणा, (मेरु विगेरे पर्वत,) स्वर्ग, समुद्र, सूर्य, ने गंगानुं जळ एटली
ज्याहां सुधी रहे त्याहां सुधी हे? प्रवीण, तमे चिरंजीव रहो. ॥ १५ ॥

संन्यासी श्रमभो सफल, कुसुम सु विद्या लीन ॥

अवमोचन प्रति आदि निशि, उठि निज गमन सु कीन १६

अर्थ. आवी रीते संन्यासीनी मेहेनत सफलथई एटले पोते कुसुमाव-
ळीनी रजा लेईने आगली रातेज चतुरानन ब्राह्मणने त्यांहाथी आसन
उठावीने पोताना उतारा तरफ गमन कर्यु ॥ १६ ॥

साज बदल सोये सयन, भये उठे परभात ॥

नेहनग्र पीछे फिरन, आयस कही अमात ॥ १७ ॥

अर्थ. पछी वेश बदलीने पलंग उपर पोढ्या, ते सवार थये उठ्या
अने तेणे पाछुं नेहनगर तरफ जवा तैयारी करवानी पोताना प्रधानने
आज्ञा आपी. ॥ १७ ॥

॥ छप्पय ॥

साज बाज गजराज, सविक पैंदल सब सज्जिय ॥

अतिहि भयो आनंद, नाद नीसौन सु बज्जिय ॥

नेहनग्रकी दिसा, चिंत हरखंत गमन किय ॥

बहत राह दिन किते, भये निज नग्र सु पुगिय ॥

प्रविशंत सदन निज जन मिले, बीती निशा विशेष सुख ॥

उतकंठ लगी उरमें यहें, कव लपिहीं महाराज मुख ॥ १८ ॥

अर्थ. एटले तेणे साजथी घोडा, हाथी, रथ, म्याना, पालखी अने
पायदळ विगेरे सघळी फोज सर्जाने तैयार करी एटलुंज नहो पण
अतिशे आनंद थयो जेने लिखे मोटा घोर अवाजथी नगरां सरगाद

विगेरे वाजिघ वागवा मांझ्या, पछी मनमां हर्ष आणीने लोकोणे नेह-
नगरनी दिशा तरफ गसन कर्तुं, रस्ते चालतां चालतां कोटला एक दिवस
वीती गवा पछी पोताना शेहेरमां पहोच्या, ते दिवसे सांठं मधूर्त हतुं
तेथी गाममां प्रवेश कर्तुं, नेचेर जइ पोताना स्नेही लोकोने मळ्या,
मुख चैनमां ते रात वीती गइ पण, कविराजना मनमांतो एवी उत्कंठा
लागी रही हती के हुं मुराजानुं मुख क्यारे जोइश ॥ १८ ॥

॥ गाहा ॥

प्रेम दशा परवीनं, सागर पत्र लिखन प्रति उत्तर ॥
अष्टविंश अभिधानं, पूर्ण प्रवीन सागर लहरं ॥ १९ ॥

अर्थ, प्रेमने लीधे थवेली प्रवीणनी दशा, तेमज सागरना कागळना
जवावमां प्रवीणे लखेला प्रत्युत्तरना पत्र संबधी प्रवीणसागर ग्रंथनी
अठावीशमी लेहेर पूरा थइ.

इति श्री प्रवीनसागर ग्रंथे कलाप्रवीन प्रेम दशायां पत्र
प्रत्युत्तर भेदो नाम अष्टविंशतिमो लहरं ॥ २० ॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपटुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजायोगज राजेंद्रश्री वावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां अष्टविंशतितम स्तरंगः
समाप्तः ॥ २१ ॥

॥ अय टीकाकारेक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद हरिगीति ॥

पत्र लखेल प्रवीननी लहि, कवि कुसुमावली पासथी ॥
नेहनय आवि आपिओ रससागरने निज हांधथी ॥
कोट जाणी प्रेम वाणी, विविध वांचो दावथी ॥
ओनगवोशमि लेहेर तेनो, भेद आंखे भावथी ॥

अय कलाप्रवीन पत्र प्रत्युत्तर प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

सूर उदित सुकवी चले, गये सु राजदुहार ॥

सह आवर्त्तन जुत सभा, सागर मिले कुमार ॥ १ ॥

अर्थ. सूर्य उगती वरवते नामांकीत भारतीनंद कवि राजदरबारमां गया अने त्यांहां सभामां विराजेला सर्व सभ्यो समेत रससागर राजकुमारने मळ्या. ॥ १ ॥

छिन छिन प्रति सुकवी वदन, हेरतहे महाराज ॥

मुदित जान उर सुख उदित, कियो विसर्ज समाज ॥ २ ॥

अर्थ. कविने दीठा के तस्त पोतानुं मन प्रवीण संबंधी विचारमांज गुंथाएलुं हतुं, माटे महाराजा क्षणे क्षणे आशा सफळ थरो के नही? एवी आतुरताथी कविराजनुं मुख जोया करेछे, हर्षथी खीलेला मुखने जोतांज पोताना हृदयमां सुखनो उदय थइ गयो, तेथी सभा विसर्जन (बरखास्त) करी. ॥ २ ॥

गये अटा एकंत चढि, बूझ्यो कुमर विधान ॥

कही बात विस्तार कवि, पाती पठवन वॉन ॥ ३ ॥

अर्थ. पछी पोताना प्रिय मित्र भारतीनंद कविने साथे लेइने एकांत-नी अटारी उपर चढीगया त्यांहां सागरकुमारे सघळुं वृत्तांत पुछ्युं एटले कवीराजे पत्र पढोचाडवामां वनेली तमाम हकीकत विस्तारथी कही संभळावी. ॥ ३ ॥

कलाप्रवीन सराह करि, उर अनंद अति लाय ॥

सुकवि ऊठ कुंनस करी, पाती पॉन धराय ॥ ४ ॥

अर्थ. प्रथम हर्ष लावीने कलाप्रवीणनां वखाण कर्या, ते पछी महाराजाना हाथमां प्रवीणनो प्रत्युत्तर पत्र आपीने कवीराजे वंदन कर्यु. ॥ ४ ॥

अथ कलाप्रवीन पाती उदाहरनं शिरनामेको ॥ दोहा ॥

श्रीसागर महाराजजू, निधि गुन अचल नरिंद ॥

पत्र उकति जुत बाँचियें, मधुभार यह छंद ॥ ५ ॥

अर्थ. गुणना भंडार, अडग, राजाना इंद्र, हे? महाराजा रससागर-
रजी, पत्रनो उक्ति समेत आ मधुभार छंद कृपा करीने बाँचजो. ॥ ५ ॥

॥ अथ छंद मधुभार ॥

स्वस्तिश्री गाँउ ॥ नेहनग्र नाँउ ॥ गुनके निधौन ॥ पूजहि
प्रमान ॥ आपसैं आप ॥ दिनकर प्रताप ॥ बंदगी बाँन
॥ परमं सनान ॥ अविचलहि बाच ॥ संनेह साच ॥ गंगा
पवित्र ॥ सब शुभ चरीत्र ॥ दीनन दयाल ॥ बानी रसाल
॥ गुन मुक्त माल ॥ गौ विप्र पाल ॥ पुनके जिहाज ॥
कवि कुल निवाज ॥ जसके समाज ॥ मंत्रह सकाज ॥
बुद्धिके निधौन ॥ गुरुवे गुमान ॥ अमृतह नैन ॥ सुख इष्ट
देन ॥ गनपति गरूर ॥ निज वंश नूर ॥ मन मित्र रंज
॥ अरि समर गंज ॥ सागर गभीर ॥ सेना सधीर ॥ अ-
तिही उदार ॥ भू ग्रहन भार ॥ गुरु गुन अनंत ॥ करतार
चित ॥ त्रिय हरन धूप ॥ मनमथ सरूप ॥ निरवल अ-
धार ॥ सरनं सधार ॥ निज देव वंद ॥ आनंद कंद ॥
॥ औषधी मेह ॥ पोषन सनेह ॥ चातुरह चित ॥ वनके
वसंत ॥ सुख देन दूर ॥ घनज्यों मयूर ॥ विनपरां पच्छ ॥
पंढियां वृच्छ ॥ चक्रोर चंद ॥ चातुकी वुंद ॥ मधुकर सु-
वास ॥ वनके निवास ॥ मन मीन वार ॥ अहि गंधसार
॥ अंबरकनेन ॥ नृग नाद वैन ॥ संनेह एक ॥ राखंत टेक

॥ शिव शक्ति दोय ॥ मानंत सोय ॥ तिहु लोक मांहि ॥
 सबही सराहि ॥ चारहू वेद ॥ जानंत भेद ॥ पँच तत्व अं-
 ग ॥ जानत सरंग ॥ षट लहन भाष ॥ चातुर सलाप ॥ सा-
 तहू द्वीप ॥ इसके अधीप ॥ अठ कुल उलंग ॥ महिमा
 उतंग ॥ नव रसहि सार ॥ जानन विचार ॥ दश दिगहि
 पाल ॥ जशके हमाल ॥ विद्या विधान ॥ चौदह सयान
 ॥ अठ दश पुरान ॥ जानन प्रमान ॥ सब कला सार ॥
 जाने विचार ॥ गुन सकल श्रष्ट ॥ सत्र हरन कष्ट ॥ ऐसें
 अनंत ॥ उपमा लहंत ॥ हिंदवान माज ॥ श्री महाराज ॥
 सागर सनेह ॥ चिरजीव देह ॥ लखियत प्रवीन ॥ अर-
 जी सु कीन ॥ बाँचिये ररुन ॥ राधिका कृष्ण ॥ रावरे नैन
 ॥ अति मोद चैन ॥ आपको पत्र ॥ शिर कियो छत्र ॥ बाँ-
 चो बनाय ॥ उर लाय लाय ॥ करि लिरुयो भेद ॥ परसन
 उमेद ॥ देखत तरंग ॥ उलट्यो उमंग ॥ कीट ज्यों भंग ॥
 गति भई अंग ॥ इनहीं प्रमान ॥ उरहमें ध्यान ॥ चाहना
 चिंत ॥ मिलवो सु मित ॥ जिह्मान जाप ॥ गुन गाए आ-
 प ॥ अभिलाप कांन ॥ कव सुनहु बांन ॥ भुज यों सु भाय ॥
 परसों जु पाय ॥ द्रग देख आप ॥ व्हेंगे नीपाप ॥ रावरो रंग ॥
 रमि रह्यो अंग ॥ हिचमें हजूर ॥ जानो जरूर ॥ राखवी
 टेक ॥ दिन दिन विशेष ॥ तुम मया मित ॥ धारियें चिंत ॥
 कछु अंत्र भेद ॥ कीजें निपेद ॥ फुरमास होय ॥ फुरमाय
 मोय ॥ इत सब आप ॥ फेल्यों प्रताप ॥ हमेश पत्र ॥ लि-

दियें विचित्र ॥ संवत अठार ॥ चालीश धार ॥ वैशाख मा-
स ॥ पून्यो प्रकास ॥ शिर आय सोम ॥ निश आध भोम ॥
मदनें सराप ॥ तकसीर माप ॥ फिर दशा चित्त ॥ जानों
कवित्त ॥ ६ ॥

अर्थ. स्वस्तीश्री एटले कल्याणकारक अने शोभायमान नेहनगर ना-
मना शेहेरमां निवास करनार, गुणना भंडार, सर्व प्रमाणोथी पूजवा
लायक, प्रमाणीक, पोताना महिमाथी प्रख्यात, एटले सागरते सागर
जेवाज, सूर्य जेवा प्रतापी, वंदन करवा योग्य, परमेश्वरनी भक्ति करनार,
वास्तविक रूपे परमात्मा सरखा, अचळ वचनवाळा, (एटले कहेलुं
वचन पाळनार,) स्नेहमां साचा, ने साचा स्नेहने जाणनार, गंगा सर-
खा पवित्र, जेनां सघळां चरितो अतिशे उत्तमछे, एटलुंज नहीं पण
सारां चरित्रोने विस्तारनार, गरीबो उपर दया राखनार, मधुर वचन बो-
लनार, रसिक वाणीवाळा, सर्व प्रकारना गुणो रूप मोतीनी माळा जे-
वा, गाय तथा ब्राह्मणोनूं पालन करनार, पुण्यना तो एक वाहाण रूप,
कवोओना कुळ उपर नवाजनार, यशना समुदाय रूप, विचार पुर्वक
काम करनार, बुद्धिना भंडार, म्होटाइना मानने धरनार, अमृत सरखी
इष्टीवाळा, (अमृतथी भरपूर आख्योवाळा,) मनवांछित सुख आपनार, ग-
णपती सरखा मगळूर, पोताना वंशना तो एक तेजरूप, मीत्रोना मनने
रंजन करनार, लडाइना मेदानमां दुश्मनोनें हरावनार, समुद्र जेवा गं-
भोर, दरीया सरखी म्होटी सेनाने होम्मतनी साथे धैर्य आपनार, रणमां
भोर, अतीशे उदारताथी भरपूर, प्रथ्वीना भारने उतारनार, म्होटा अने-
क उमदा गुणवाळा, जगत्कर्त्ता परमेश्वरनुं चितवन करनार, स्त्रीयोना ता-
पने हरवामां कामदेव जेवा खूबसुरत, दूर्बल, गरीब तथा बोघाराना आ-
पार, शरणे आवेल्ला लोकोने आश्रय आपी रक्षा करनार, पोताना इष्टदे-

વને સ્વસ્વરી ઉપાસનાથી વંદન કરી ભજનાર, આનંદના સમૂહરૂપ, જાત જાતનાં અનાજ તથા ઓપધીઓનું જેમ વરસાદ પોષણ કરેછે તેવોજ રીતે પોષણ કરી સ્નેહને વધારનાર, ચતુરાદ્યથી ભરપૂર, ચતુર પુરુષોની સંભાલ રાખનાર, વનને પ્રફુલ્લિત કરવામાં વસંત ક્રતુ રૂપ, જેમ મંઘ હેટેથી મોરને સુખ આપેછે તેમ તમે દૂરથી પણ સુખ દેવાવાલાછો, ઇટલુંજ નહીં પણ પક્ષ વગરનાં પ્રાણીઓને પક્ષ (પાંચ) રૂપ, પક્ષીઓને આશ્રય આપવામાં એક વૃક્ષ સરખા, ચક્રોર પંક્ષીને ચંદ્ર જેવા, અને વપૈયાને સ્વાતિના વુંદ જેવા, ભમરાઓને સુગંધી રૂપ, મનને આશ્રય આપનાર એક ઘર સરખા, મન રૂપી માછલીને માનસરોવરના જલ જેવા, સર્પોને મલીયાગોરી ચંદ્ર નના ફાહ જેવા, રક્તનેન (રાત્રી આંધવાળી) કોયલને આમૃતવૃક્ષ સરખા, હરણીયાને આનંદ ઉપજાવવામાં એક વીણાના નાદ જેવા, એક સ્નેહની ટેકને રાખનાર, જે જે શિવ તથા શક્તિ તેને અભેદ્ય ઉપાસનાથી માનનારા, ત્રણે લોકમાં જેને સર્વ વચાણેછે ઇટલુંજ નહીં પણ ચોર વેદના ભેદને જાણનાર, પૃથ્વી, જલ, વિગેરે પાંચ તત્ત્વોનાં લક્ષણ, ગુણ, તથા રંગને ઓઢાવનાર,

છ પ્રકારની ભાષાને જાણનાર, ચતુર શીરોમણી, ચતુરની પરિક્ષા કરી આશ્રય આપનાર, સાતે હીપના અધિપતિ, મેઠુ વિગેરે આઠ કુલ પર્વતોને ડાલંધીને જેનો મહિમા અતિશે ડંચો વધિગયોછે, ઇટલુંજ નહીં પણ નવે રસના સાર તથા વિચારને જાણનાર, દશે દિગપાલો જેના યશને દિશાઓના અંતસુધી ફેલાવવાસારુ મજૂર વનેલાછે ઇટલુંજ નહીં પણ, આપતો ચડદે વિદ્યાનાં વિધાનો જાણવામાં કુશલછો, તેમજ અદારે પુરાણો તથા તેનાં પ્રમાણોને જાણનાર, સઘળી કલાઓના સાર તથા વિચારોના જ્ઞાતા, સર્વ ગુણોથી શ્રેષ્ઠ, સર્વ પ્રજાના દુઃખને હરનાર, એવી અનેક ઉપમાઓથી અલંકૃત, હિંદુઓની મર્યાદા, શોભાયમાન, સ્નેહના સાગરરૂપ, હૈં? મહારાજા રસસાગરજી શરીરે સર્વદા ચિરંજીવ રહી, નમ્રતા પુરંક આ અરજી લખ-

नार आपनी दासी कळाप्रवाणना आप जीभथी अरजी वांचती वखते श्री
 राधा कृष्ण वांचजो, हे? महाराजा, आपनां नेत्रतो अमोने आनंद तथा
 सुख चैन उपजावनारांछे, ने आपनो जे पत्र आव्यो ते मस्तक उपर छत्र
 रूपे करेलोछे, अने ते माहेला विचारो मनमां लावी लावीने आनंदथी
 सारी रीते वांच्यो, ने तेना जवावमां तेज कागळनी उक्ती प्रमाणे भेद
 लख्याछे ते मेहेरवानीनी राहे स्वीकारशो, आपना स्पर्शनी उमेदवार आ-
 दासीने तो नदीयोनी चळकती लेहेरो जेवी, पत्र माहेला वर्णोनी हारा जो-
 तांज उलटमां आवेलो अमाप उमंग वर्धा पळ्योछे, एटलुंज नहीं पण प्रे-
 मनो कांटो वागवाथी जेम भमरा पछवाडे कीडानी गति थायछे, तेमज
 रीत भात बदलवाथी आ अंगनी गति थई गइछे, आ द्रष्टांत प्रमाणेज
 अमारा हृदयमां आपनुं ध्यानलागी रल्युंछे, ने आ चित्ततो मित्रने मळवा-
 ने चाहेछे ने आ जीभ तो जाणे जप करती होयनै? एवीज रीते हमेशां
 आपना गुणोनुं गायन करेछे, ने कानतो एवी अभीलाषा (इच्छा) करी
 रल्योछे के आपणे महाराजाना मुखनी मधुर वाणी क्यारे सांभळशुं? कले
 हाथ एम इच्छेछे के आपणे जइने महाराजाना पगनी स्पर्श करीए, ते-
 मज आंख्यो पण आपनुं दर्शन करी निष्पाप थवा इच्छेछे ने आपनो रं-
 गतो अमारा अंगे अंगमां रमी रल्योछे, प्रतीति (खात्री) पुर्वक जाणो के
 आप हजूर अमारा हृदयमां नीवास करी रल्योछो माटे दिवसें दिवसें वि-
 शेष टेक राखवी, हे? प्रिय मित्र, तमो चित्तमां कृपा धरजो, ने कांई
 अंतर भेद न राखतां खेद करशो नहीं, अम सरखुं कांई काम काज तथा
 सेवा होय ते कृपानी साथे फरमावजो, आहीं सर्व प्रकारे आपनो प्रताप
 फैलाई रल्योछे, हमेशां कुशल समाचारना विविध पत्र लखजो मिति सं-
 वत् १८८० ना वैशाख शुदी पुनमने मंगळवारनी अर्ध रात्रीए अमृत मय
 उजळा कोरणीथी प्रकाश करनार, चंद्र आकाशरूपी रंग भूमीना मेदा-
 ननी तमे प्रकाशतो वखते मयना आनंदमां आ पत्र लख्योछे, माटे कांई

भूल चूक रही होय ते बिज्ञो अमारो अपराध क्षमा करशो, एटलुंज नहीं पण अमारा चित्तनी दशा नाचेनी कवीता वांचवा उपरथो पुरती रीते जाणशो एज विनंती. ॥ ६ ॥

अथ अलंकार कारन माला ॥ कवित्त यथा ॥

भानहूतें जोत भारी, भारी कामहूतें कारी, कारी गरहूतें न्यारी, प्यारीहें चतुर नर ॥ वेदते अभेद बानी, बानीमें न आवे ध्यानी, ध्यानीसैं पुरानी जानी, नाहि न अमरपर ॥ फेलरही अंग अंग, अंगहू न जाने रंग, रंगकी तरंग जैसें, गंग हर शीर झर ॥ पौन पानीहू न पावे, पावे सो स्वरूप गावे, गावें गुन सागर हमेशा चाह उर भर ॥ ७ ॥

अर्थ. प्रेमनी जोति सुर्यनी जोतथी भारे अने कामदेवथी पण आ-
करीछे, कारीगरथी अथवा काळा झेरथी न्यारीछे, परंतु ते चतुर पुरुषने
प्यारीछे, तेनी वाणी वेदथी अभेदछे, तेमज तेनुं ध्यान वाणीमां आदतुं
नथी, बळी ध्यानी पुरुषथी पण पुराणी (जुनी) छे, ते स्वर्गमां पण
नथी, अने अंगे अंगमां फेलाइ रहीछे, पण तेना रंगने अंग जाणतुं न-
थी, रंगनी लेहेरो तो महादेवजीना मस्तक उपर रहेली गंगानी पेठे झरे
छे, तेने पवन तथा पाणी पामतां नथी, अने जे पामेछे ते तेनां स्वरूप-
ने गाया करेछे, माटे हे? सागर, अमे पण हमेशां हृदयमां चाहनाथी
भरपुर थडने गुण गाया करीवे छीये. ॥ ७ ॥

॥ अथ अलंकार असंगती ॥ सबैया ॥

सागर रावरे कागदको इत, ज्यों ज्यों लगी अरहंट फरे-
बो ॥ त्यों त्यों हमें अखियांन अहो निश, बारकी धार घ-
री ज्यों ठरेबो ॥ ज्यों ज्यों प्रवाह वहें अमुआनको, त्यों

ज्यों त्रिहा हिय होज भरेवो ॥ ज्यों ज्यों सुरंज सनेह चढे
मधि, त्यों त्यों जिया बिबुवा उछरेंवो ॥ ८ ॥

अर्थ. हे सागर आंहीं जेम जेम आपना कागळनो रेंट फरवा लागो
छे, तेम तेम अमारी आंख्योंमांथी रात दिवस घडीमांथी जेम पाणीनी
धारा ढळें, तेनीज पेटे आंसुनी धाराओ ढळेछे, अने जेम जेम आंसुनो
प्रवाह वेहेछे, तेम तेम हृदयमां विरहरूपी होज भरातो जायछे, ने ते-
मांथी जेम जेम स्नेहना नळ चडेछे, तेम तेम जीवरूपी लींबु उछर्या
करेछे. ॥ ८ ॥

॥ अथ अलंकार परि करांकुर ॥ सर्वैया ॥

गोमन व्योमनं द्योम उठे धगि, रौमन रौमनसैं जग जा
रे ॥ गात सिरात नही दिन राति सो, बातन जात कछू बि-
सतारे ॥ भीतर चीतर मित रह्यो सु प्रतीतन थीत रह्यो
जिय द्वारे ॥ नागरताइ कहा करिये चितकी तुम सागर
जाननहारि ॥ ९ ॥

अर्थ. विरहाग्नीनी आंचने लीधे पृथ्वी तथा आकाश धगी उठेछे,
ते जगतमां रुंवाडे रुंवाडे बाळेछे, ने रात दिवस शरीर तो थंडुज पडतुं
नथी, ते बात कांइ बीस्तारी जती नथी, परंतु अंतरमां मित्र चित्राइ
रखाछे, तेनी प्रतीतीथी जीव केवल हारे (वारणे) स्थीरथइ अटकी
रखोछे, एमां अमो गुं चतुराइ करीए, केमके हे? सागर, तमो चित्तनी
वातने जाणवावाळाछो. ॥ ९ ॥

॥ अथ अलंकार लुप्तोत्प्रेक्षा ॥ सर्वैया ॥

सागर सिंधु सनेहको नाड ॥ पर्यो रस भौर कयों तहैं घे-
रो ॥ देखतहे जितही तितही जल ॥ झार पहार पुलीन न

हेरो॥काम कमान चढाय इतें पर, चोट चलावत आवत ने-
रो ॥ ऊडत वूडत बैठत बेधत, काग कुहांको भयो मन मे-
रो ॥१०॥

अर्थ. हे? सागर प्रेम रूपी समुद्रमां स्नेह रूपी वाण पढ्युंछे, त्यां-
हा रस रूपी भमरीओए घेरो कर्योछे, ज्यांहां देखेछे त्यांहां पाणीने
पाणीज देखायछे, झाड, पहाड के कीनारो देखातो नथी, एटला उपर
वळी कामदेव कमान चढावी चोट करीने पासे आवतो जायछे, उडे
तो वूडे अने बेसेतो वेधे, एवीरीते काथंभ उपर रहेला कागडानी पेटे
म्हारुं मन थयुंछे. ॥ १० ॥

अथ अलंकार समरूपक ॥ सवैया ॥

सायत सोधतहें मिलवो, पढवो गुन पंडित मेंन अखारें ॥
शोस निशा जुज पत्र घरी विरहांनके अंक हमेश विचारें ॥
नेननके जल कुंभ भरें धुनि, ध्यान विधानकि टेक सुधारें
॥ प्रेमको जंत्र नली सुरता मधि, सागर मित निछत्र निहारें
॥ ११ ॥

अर्थ. मळवाना समयने शोधीए छीए, कामदेवरूपी पंडितना अखा-
डामां जइने ते संबधी गुण भणीए छीए, अने रात दिवस जुदां जुदां
टीपणां तथा घडी बांधीने विरहना अंकने (अक्षरने) हमेशां विचारीये
छीए, ने नेत्र रूपी पाणीना कुंभने भरीए छीए, अने धुन लगादीने ध्या-
नना विधाननी टेकने सुधारीए छीए, एटलुंज नही पण प्रेमरूपी यंत्रमां
गोठवेली सुरता रूपी नळीकामांधी हे? सागर, मित्ररूपी नक्षत्रने जोना
करीए छीए. ॥ ११ ॥

॥ दोहा ॥

प्रेम ब्रच्छ पल्लव परसि, ज्वाला विरह अपार ॥

मन सूता तंता सुरति, निश दिन करत बिहार ॥१२॥

अर्थ. प्रेम रूपी वृक्षनां पल्लवनों स्पर्श करीने विरह रूपी अपार ज्वाला मन रूपी सूत्रोंना सुरती रूपी तंतुथी हमेशां विहार करेछे. ॥ १२ ॥

चोसर मांडें चितकी, सुरत फिरावें सार ॥

पासो ढारें प्रेमको, जीते जीतनहार ॥ १३ ॥

अर्थ. चित्त रूपी चोपाट मांडीने तेषां सुरता रूपी सोगठां फेर-वीण छोड़, अने प्रेम रूपी पासो ढाळीए छोड़ पण जे झीतनार हशे, ते झीतशे. ॥ १३ ॥

वांचत पत्र प्रवीनको, रससागर तिहि बेर ॥

तन मनकी जैसी दशा, बनी सु बरनों फेर ॥ १४ ॥

अर्थ. कळाप्रवीणनो पत्र वांच्यो ते बखते महाराजा रससागरना शरीर तथा मननी जैसी दशा थढ़ गइ, तेने हवे फरीने वर्णवुंछौ. ॥ १४ ॥

॥ अथ रससागर दशा वर्णनं ॥ छंद हनुंफाल ॥

खेली लखी जरतार ॥ मन दृढ हुवा वहि बार ॥

खोली सु कसनें ग्रंथ, प्रगटी कला मनमंथ ॥

खुसबोह लागी घ्रांन, लागो झरोखा ध्यांन ॥

करसें जु खोली वीर, सिटिगई मनकी धीर ॥

शिरनांम वांचत संग, बदल्यो बदनको रंग ॥

ज्यों ज्यों पलेटत हाँस, त्यों त्यों उलट ऊसास ॥

ज्यों ज्यों बँचेतुक छंद, उर बढत सुख आनंद ॥

उपमा सु बंचत भीन, मन तुच्छ जल ज्यों मीन ॥

बंसी हकीकत तार, दो नैन जलकी धार ॥

तबकी दशाकी बात, मुखसें कही नहि जात ॥

बाहुरेसें दरसाय, कवि रहें मन मुरझाय ॥ १५ ॥

अर्थ. जरीनी थेली जोड़ ते बखते तो मन द्रढ थयुं, पण रेशमनी दोरीनी गांव्यो छोडी के तरत अंगे अंगमां कामदेवनी कळा प्रगट ध-
इने पसरो गइ, कागळ माहेला चूर्णनो सुगंध नाके पडतांज कळाप्र-
वीणना झरोखानुं ध्यान लागी गयुं, पोताना हाथयी कागळनुं परवीढीयुं
उखेडयुं के मननी धीरजता मटीगइ, ने शिरनामुं वांचवानी साधेज मो
ढानो रंग बदली गयो, जेम जेम एक पछी एक एवरीते शहोनी हारो
वांचीने पटलावेछे, तेम तेम उलटेलो श्वास जोरयो चालेछे, ने जेम जेम
छंदनी तुको वांचेछे तेम तेम हृदयमां सुख तथा आनंद वधतो जायछे,
जूदीजूदी उपमा वांचता थोडा पाणीमां पडला माछलानी पेठे मन त-
लफेछे, कागळनी अनुक्रमे एकंदर हकीकत वांची तयारे तो वने आंख्यो
मांथी आंसुनी धार चाली नीकळी, ते समयनी महाराजानी दशानी बात
तो म्होडैथी कही जाय तैवी नथी, महाराजा दीवाना सररना देखाया ते
थी कवी पोताना मनमां मुझाइ रखा. ॥ १५ ॥

॥ दोहा ॥

कही सुकवि महाराजकों, सुरत रखें इक ठौर ॥

एती सुनत सचेत व्हें, बूझन लगे बहोर ॥ १६ ॥

अर्थ. पछी कवीए कष्ट्युके हे! महाराजा, सुरत संभाळी चित्त ठेकांणे
राखो, एवां वचन सांभळतांज सचेत थइने प्रवीण संवंधी सचळ रजांत
विस्तारथी कहेवा सारुं कवीने आज्ञा करी. ॥ १६ ॥

॥ सोरठा ॥

ऐसें सुकवि सुनाय, रससागर बोले वचन ॥

बरनो सकल वनाय, कैसें कलाप्रवीनकी ॥ १७ ॥

अर्थ. एवोरीते कविने आज्ञा संभळावीने रससागर, बोल्या के प्रवी
णनो खुब सूरतो तथा कळा केवीछे ते सघळु सारी रीते विस्तारथी
कहो. ॥ १७ ॥

अथ अलंकार अनन्वय ॥ कवी उक्त छप्पय ॥
लिख्यो पत्र महाराज, सोय यहि विधि पहुँचायो ॥
वांचत कलाप्रवीन, चिंतमें मतो द्रढायो ॥
जाय उमा हर थांन, आप लीनो कुमार व्रत ॥
सती संत अरु सूर, कोउ करिहे न असी गत ॥
वय तुच्छ आप पटुता बडी, कह इक रसन सराहियें ॥
शोधंत आंन यहि सम तिया, सृष्टा सृष्टि न पाइयें ॥ १८ ॥

अर्थ. कवी कहेछे हे? महाराजा, आपें जे पत्र लिख्यो हतो ते आग
ळ कथा प्रमाणे युक्तिथी पहांचाड्यो, ते वांचतांज कळाप्रवीणे पोताना
मनमां द्रढ निश्चय कर्यो, एटलुंज नहीं पण उमामाहेश्वरने मंदिरे जइने
पोते कुमारीका वृत्त लीधुं, सती, संत अथवा कोइ देव पण एना सरखुं
व्रत धरी शकेनहीं, उम्मर नानी पण चतुराई मोटी ते एक जीभथी झुं?
वखाणोण, पण शोधी जोतां प्रवीण सरखी बीजी कोई स्त्री आ ब्रह्मानी
सृष्टोमांतो पामोएज नहीं. ॥ १८ ॥

॥ सोरठा ॥

सागर सुकवि उचार, सुनी पत्र वंच्यो प्रथम ॥
ऐसी आशय धार, चत्र प्रहर चरचा चली ॥ १९ ॥

॥ छप्पय ॥

अर्थ. कवीनो उचार सांभळोने प्रथमतो सागरे पत्र वांच्यो ते पछी
पण अभिप्रायनी चार पहीर सुवी चर्चा चलावी. ॥ १९ ॥

रससागर तिहि समय, एह आशय उर धारी ॥
 क्रत दिन प्रति निज काज, रयन एकंत अटारी ॥
 मिलेजु सिंगरे मित, एह चरचा ऊपावें ॥
 कवित सवैया छंद, विरहकी दशा वनावें ॥
 पठवें सु पत्र परवीन प्रति, मास मास धार्यो विरद ॥
 उैन पत्र फेर आवे इतें, बढे प्रेम दुहु हद विहद ॥ २० ॥

अर्थ ते वखते महाराजा रससागरे एवो निश्चय मनमां धार्यो के दो-
 वसेंतो राज्य संवंधी काम काज करवुं, ने रात्रीए एकांतनी अटारीमां वे-
 सवुं, त्याहां सघळा मित्रो एकठा मळीने प्रवीण संवंधी चर्चा चलाववी,
 ने वियोगनी स्थितिनां कवित्त सवैया अने छंद वनावी तेनो पत्र महीने
 महीने प्रवीण तरफ मोकलाववो, तेमज पाछो एनो कागळ आहीं आवे
 एम करवाथी वनेने वेहद प्रेम वधतो जशे, (महाराजाए ए प्रमाणे नियम
 लीधो) ॥ २० ॥

॥ गाहा ॥

पत्र सु कला प्रवीने ॥ सुकवी दहन वंच सागर विधि ॥
 उनहत्रीश अभिधानं ॥ पूर्न प्रवीन सागरो लहरं ॥ २१ ॥

अर्थ. कवीए आपेलो प्रवीणनो पत्र महाराजाए वांच्यो ते संवंधी
 प्रवीण सागर ग्रंथनी ओगणत्रीशमी लेहेर पूरोयई. ॥ २१ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कलाप्रवीन पत्र प्रत्युत्तर भेदे
 रससागर दशा वर्ननो नाम एकोनत्रिंशतिमो लहरं ॥ २२ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र नूडाम-
 णी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाट महाराज
 कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां एकोनत्रिंशतिम स्वरंगः
 समाप्तः ॥ २२ ॥

॥ छंद मंदाक्रांता ॥

मंछापूरें नरपति गया, वैद्य राजा बनीने ॥

पत्री आपी कुसुम करमां यंत्र युक्ती करीने ॥

छंदो जे जे सरस लखिया, पूर्ण प्रेमे गणीने ॥

केशो तेनां लहरि त्रिशमी, शुद्ध भेदो भणीने ॥

अथ दंपति दशा वैद प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

सागर कला प्रवीनकों, लगो एक चित ध्यान ॥

विरह दशा वरनत सदा, पाती पर गुजरांन ॥ १ ॥

अर्थ. सागर अने कलाप्रवीणने चित्तमां एक ध्यान लागी गयुं, तेथी हमेशां वियोगी स्थितीनुं वर्णन करीने केवल कागळ उपरज गुजरान करेछे. ॥ १ ॥

॥ छप्पय ॥

ऐसें अहर कितेक, वहे चरचा विस्तारत ॥

कव मिलहों किरतार, यहें दोऊ उर धारत ॥

शोच शोच महाराज, एह सुकवी प्रति बूझी ॥

बिना मिलन परवीन, उरह सति मोह अरूझी ॥

अभिलाप लगो मनमें सु अति, मनछापुर कीजें गमन ॥

चितमें विचार धार्यो मतो, कोऊ विध देखें वदन ॥ २ ॥

अर्थ. एवीरते वियोग संबंधी चर्चा विस्तारथी चलावतां केटलाएक दिवसो बीतीगया, जेथी बनेजणा पोताना मनमां एम धारेछे, के हे? मगस्कर्ता परमेश्वर, अमो क्यारे मलशुं, पछी शोक करी करीने केटलेक दिवसे महाराजाए आवीरते कवीराजने पूछ्युं के हे? कवी, प्रवीणने म-
क्यापिना महारोबुद्धि मोह्यो गुमथद मुझाई गइछे, एटलुंज नहीं पण,

मनमां तो एवी आशा लागी रहीछे के मनछापूर तरफ जइए, चित्तमां विचारी विचारीने त्याहां जवानो निश्चय धार्योछे, जो कोय उपायधी प्रवीणनुं मुख जोइएतो सुख थाय. ॥ २ ॥

॥ दोहा ॥

कही सुकवि महाराज प्रति, जो चित धारत सोय ॥
सातो मित सिधाइयें, ओरें खवरि न होय ॥ ३ ॥

अर्थ. एवां वचन सांभळीने कवीए महाराजाने कहुके आपे जे विचार चित्तमां धार्योछे तेमज करीए, नें बीजा कोईने खवर न धाय एवीरीते साते मित्रो त्याहां जइए. ॥ ३ ॥

॥ चोपाई ॥

बात यहें महाराज विचारी ॥ मनछापूरी गमनकी धारी ॥
निज हजूर किंकर फुरमावें ॥ हमें इष्ट साधनकों जावें ॥
पीछेफिरें तहांलों कोई ॥ हैं यह इत यह जाने सोई ॥ महल
आवनें मतो मिटायो ॥ ओरहिको ओजार बतायो ॥ खवरदा
र यह कोउ न पावे ॥ पावत इष्ट सिद्धि नहि आवे ॥ बंद
बस्त ऐसी बिध कीने ॥ सातो मित बुलाय सु लीने ॥ संग
मतेवत साज सवारी ॥ आध निशा कीनीं असवारी ॥
प्रच्छन भेद काहु नहि चीनीं ॥ कोउ गांउ पहिचान न
दीनीं ॥ बहत गहन मनछापूर आये ॥ आय वाग अवमो
च द्रढाये ॥ किय मंजन निज वास उतारे ॥ फिरंगी पोस
सातो जन धारे ॥ ४ ॥

अर्थ. ए प्रमाणे बात विचारीने महाराजाए मनछापूर तरफ जवा पा-

हुं, पछी पोताना हजुरी नोकरोने बोलावीने फरमाव्युंके अमो इष्ट साधन
 कत्वा जइएछीए, ते पाछा फरीने आवीए त्याहां सुधी सघळा लोको एमज
 जाणे के महाराजा तो आर्हांज छे, मेहेले आववानो रीवाज बंध कयौं ने
 बीजा सर्व कामना उपायो बताव्या ने कह्युं के खबरदार आ बात कोय
 जाणे नहीं, ने जो कोईपण जाणशे तो इष्टसिद्धि थशे नहीं, वास्ते साव-
 धान रहेजो, आवीरीते बंदोवस्त करीने साते मित्रोने बोलावी लीधा ने इ-
 च्छा प्रमाणे जोइती सामग्री साथे लइ स्वारी सजीने अर्धी राते प्रयाण
 कर्युं, आ छानो भेद कोइये जाण्यो नहीं, तेमज रस्ताना गामोमां पण
 क्यांय ओळखाण आपो नहीं, एवीरीते जंगलमां मुसाफरी करता करता
 मनछापुरीमां आवीपहोच्या, ने तेओये बगीचामां आवीने उतारो कयौं
 ने पोतानां लुगडां उतारी न्हाया, पछी साते जणाये फीरंगीनो पोषाक
 धारण कयौं. ॥ ४ ॥

॥ दोहा ॥

वांनो धर्यो तबीवको ॥ सहर नजरमें लाय ॥
 बनी जु छवि महाराजकी ॥ सो विध कहों बनाय ॥५॥

अर्थ. शंहेर नजरमां लावीने डाकतरनुं वानुं धर्युं, ते वखते महाराजानी
 छवानी जे शोभा बनी ते विधि पुर्वक वर्णवीने कहुंछुं. ॥ ५ ॥

अथ रससागर फिरंग रूप वर्णनं ॥ छंद तोटक ॥

महाराज तबीव प्रपंच किया ॥ यह साज फिरंगिन मौन
 लिया ॥ त्रिकुटी शिरताज जराव धरी ॥ कुरती जरतार
 बनात करी ॥ पिसतोल धरी दोड कमरमें ॥ नवरंग छडी
 सु लई करमें ॥ कुसुमावलि राह मुकांम धर्यो ॥ कुरसी
 पर आसन आप कयौं ॥ लपि पंथिक रूप निहार हसे ॥

भये प्रात सु ब्रह्मसुता निकसे ॥ चकडोर लगे उत दीठ क
री ॥ कवि देखतहीं पहिचान परी ॥ चरचानलगी रथ खें-
च तहां ॥ तुम कौन कहाँलो बसंत कहां ॥ तव उत्तर एह
फिरंग दिया ॥ हमनें सहलांन बिदेश किया ॥ इतसें बहु
दूर बिलात रहें ॥ हमको सब लोग तबीब कहे ॥ मन बे-
दरकार इलाज करें ॥ दरदी न रहे हम दीठ परें ॥ समुझी
इतनें महि ब्रह्म सुता ॥ यहतो वह कारन कीन मता ॥ तुम
आय भलें कहि मंद हसें ॥ दरदी यह सेर अनेक वसें ॥
इतनी कहि आप ग्रहे उतरी ॥ अध जीमि उठी दरवार
फिरी ॥ ६ ॥

अर्थ. महाराजाए डाक्टरनो प्रपंच कर्यो, त्यारे आ प्रमाणे फीरंगीना
जेवो स्वांग (वेष) सजी लीधो, मस्तक उपर जात जातनां नंगोथी ज-
डेली वण हांसाळी जर्घनी टोपी, शोरपेच समेत मुगटने ठेकांणे धारण
करी, तेमज जरीनो जडिब कवजो, कोट, ने उमदी वनातनुं पटलुंन
पेहेरी लीधुं, कम्मरे वे वाजु वे पिस्तोली धारण करीने नवी रंगदार छडी
रेशमी रुमालनी साथे हाथमां लीधो, एवीरिते फीरंगीनो पोषाक पेहेरी
साते मित्रोए आवी, जे रस्तेथी कुसुमावळी जतो आवती हतो त्याहां
वीछायत करीने मुकाम कर्युं, ने महाराजा पोते खुरसी उपर आसन क-
री वीराज्या, त्याहां तेओने जोड़ने रस्ते जनारां आवनारां लोको आ
परदेशी मुसाफरनुं सानंदाश्चर्य पमाडे एवुं रूप जोड़ने हसें, तवार थपुं
के ब्रह्मसुता कुसुमावळी ते रस्तेथी नीकळी त्याहां तेओने नजरे जोया
के तरत तेनुं मन हांडोळानी पेटे शोकां खावा लाग्युं, पण तेमां करीने
देखतांज ओळखाण पडी, एटलुंज नहीं पण पोतानो रथ खेंचो राखीने

चरचा करवा लागी, के तमो कोणछो? क्याहांसुधी जशी? अने क्याहां
 रहोछो? त्वारे फीरंगी वनेला महाराजाए पोताना मुखथी एवो उत्तर
 आप्यो के, अमो जूदा जूदा देश जोवानी इच्छाथी परदेशमां सेहेलानी
 करवा नीकळ्या छाये, ने आंहीथी घणे छेटे विलायतछे, त्याहां रहीएछीए,
 अने अमने सघळां लोको डाक्टर अथवा वैद कहेछे, एटलुंज नहीं पण
 अमो मनमां शंका न राखतां रोगीयोना उपाय करीएछीए, ने अमारी
 नजरें पडेलो सक्ष दरदी महेज नहीं, एटली वातमांतो ब्रह्मसुता कुसुमा
 वळी समजी गइ ने पोताना मननी साथे केहेवा लागी, के अहो!
 आतो आगळना कारण साल्ज वधो प्रपंच कर्योछे एम कह्या पछी
 “तमो भले आव्या” एम कही जरा हशीने बोली के आशेहेरमां अनेक
 दरदीओ वसेछे, एटलुं कही पोताने घेर जइ उतरी ने ते अरधुं जमी न
 जमी एवीरीते उठीने पाछी दरवार तरफ चाली. ॥ ६ ॥

दोहा

कुसुम फिरी दरवार प्रति, आइ जहां बैदान ॥

फुनि उत रहि चरचा लगी, बूझ्यो एह विधान ॥ ७ ॥

अर्थ. पाछी कुसुमावळी दरवार तरफ जवा नीकळी त्वारे जे स्थळे
 बैयो हता त्याहां आवी पाछी त्यां चरचा थवा लागी, तेमां आ प्रमाणे
 विधान पूछ्यु ॥ ७ ॥

अहो वैद बांणी मुनो, साध मिटें सब व्याध ॥

कहो मु कैसें के समें, ऐसी होय असाध ॥ ८ ॥

अर्थ. हे? वैद्य म्हारी वात सांभळो के साध्यना तो सघळा रोगो
 मटो जायछे पण आ हुं कहुंछुं, ते प्रमाणे क्या कारणथी अने कये वख-
 ते असाध्य थायछे ते कहो. ॥ ८ ॥

अथ अलंकार स्मृत्युक्ती ॥ तत्र कुसुमावल्याक्त

॥ सवैया ॥

ऐयत बैयत बार द्रुगें अरहंट ज्यों वोरत ढोरत गागर ॥
रोवत जोवत राह दशों दिश, देखत लेखत रावरे कागर ॥
झूरत सूरतकों न विलोकत, कंपत झंप सहेलिय लागर ॥
हेर निसांन निदान निवेरहु, व्याध सधें क्यों असाधि ए
सागर ॥ ९ ॥

अर्थ. जेम रेंट फरी फरीने रंग मां गोठवेली गागरोंने भरेछे ने ठल-
वेछे तेम आंखयोमांथी आंसु भरेछे ने ठलवेछे, दशो दिशाओना मार्गो
जोया करेछे अने रोया करेछे, ने महाराजानो कागळ जुवेछे ने वळी ल-
खेछे, शरीरनी दरकार न राखता झुरेछे, ने पोतानी सुरत जोती नथी, ने
साहेलीओ पासे कंपेछे, ने चमकी उट्टेछे, हे? सागर, ए प्रमाणे लक्षण
जोइने रोगना कारणनो निर्णय करो, के आ रोग ते साध्यनो केअसा-
ध्यनो! ॥ ९ ॥

॥ दोहा ॥

ब्रह्मनि बानि तवीव सुनि, यह प्रति उत्तरकीन ॥
पाती लिखी प्रवीनपै, साध यंत्र कहि दीन ॥ १० ॥

अर्थ. कुसुमावळीनी बात सांभळीने तेना जवाबमां वैदे प्रवीण
उपरनो एक पत्र लखी कुसुमावळीने आपी कह्युं जे "आ साध्य यंत्रछे
तेथी साध्य थइ जशे. ॥ १० ॥

अथ वह पाती उदाहरनं ॥ दोहा ॥

अहो मित परवीनजू, आए विदेसी वैद ॥
कवित सवैयनको लहो, भिन्न भिन्न सब भेद ॥ ११ ॥

अर्थ. हे? प्रिय मित्र, प्रवीण आ विदेशी वैद्य आवेलाछे, माटे काग-

तु माहेला कवित्त तथा सवैयाना जूदा जूदा भेद विचार पुर्वक ग्रहण
करो. ॥ ११ ॥

॥ अथ अलंकार संशय दृष्टांत ॥ छप्पय ॥

सूर उदित तव कहा, दर्द चकवा नहि भागें ॥
दीप कियो तव कहा, नैन खद्योत न लागें ॥
चंद कौमुदी कहा, दर्श देख्यो न चकोरा ॥
कमल प्रफुल्लित कहा, बास लोभित नहि भौरा ॥
घन गाज गाज वरप्यो कहा, चाह न पूरत चातकी ॥
परवीन प्रेम जानैत यों, प्यास न बूझत बातकी ॥ १२ ॥

अर्थ. जो के चकवा चकवीनुं दुःख न भाग्युं, तो सूर्य उग्यो तो
पण शुं? जो पतंगीयानी आख्यो न लागी तो पछी दीवो कर्यो, तेथी
शुं, थयुं? जो के चकोर पक्षीने दर्शन न थयुं तो चंद्रमानी कांति पण
शाकामनी! जो सुगंधथी लोभाएला भमरा पासे न आव्या तो कमल
प्रफुल्लित थयुं तो पण शुं थयुं! जो वपैयानी इच्छा पुरी न पाडी तो पछी
वर्षाद गाजी गाजीने वप्यो तो पण शुं! हे? प्रिय मित्त प्रवीण तमे तो
प्रेमने जाणोछो, पण एवीरीते खाली काइ बातनी तरप मटती नथी. १२

अथ अलंकार जातिस्वभाव ॥ सवैया ॥

मित्त विचार करो चितमे यह, कैसे भयोहे हमें इत ऐवो ॥
एकहुं द्वेक दिना चत्र पंचमे, अंत परेगों उतें फिरिजैवो ॥
जाननहार अजान भये कह, ज्यों त्यों करो इकवेर मि
लैवो ॥ आज त्रपा न उलंघो प्रवीनपें, पाछें दुहून घनों
पलितैवो ॥ १३ ॥

अर्थ. हे! मित्र, मनिमां एज विचार करो के आहीं अमारुं आववा-
नुं केम थयुंछे, तेम वळी एक बे के चार पांच दिवसमां अंते पाछुं त्याहां
जवुं पडशे, अरे? तमे जाणवावाळां अजाण केम थयां! हवे, जेम तेम
करीने एक वार मळवानुं करो, हे? प्रवीण, आजतो लांजने उलंगता नथी
पण पछे वनेने घणो पश्चाताप थशे. ॥ १३ ॥

अथ अलंकार दीपकावृत्ति ॥ छप्पया ॥
ज्वाल बुझावत जलह, जलह जारत क्या बुझे ॥
तिमिर निवारत सूर, सूर तमकत कह सूझे ॥
गरल उतारत सुधा, सुधा मारत को चारे ॥
तपत मिटावत चंद, चंद तपतहि को टारे ॥
घनमाल जिवावतहे जगत, क्यों जीवें घन व्हें विमुख ॥
परवीन मित सुख दाय तुम, दुख दहियत सरज्यो न सुख १४

अर्थ. जुआके अग्नीनी झालने पांणी ठारेछे, पण ज्यारे पाणीज वाळे
त्यारे केम ठरे! अंधाराने सूर्य मटाडेछे पण ज्यारे सूर्यज अंधारु करे
त्यारे शुं सुझे! झरने अमृत उतारेछे पण ज्यारे अमृतज मारे त्यारे कोण
निवारण करे! गरमी अथवा तापने चंद्र मटाडेछे पण ज्यारे चंद्रज ताप
करे त्यारे कोण तापने टाळे! आ मेघ मंडल वर्षाने आखा जगतने जीवा
डेछे पण ज्यारे मेघ न वर्षे त्यारे जगत केम जीवे! हे! प्रिय मित्र प्रवीण,
सुख देवा वाळां तमेज ज्यारे दुःख देशो त्यारेतो अमारा प्रारब्धमांज
सुख सरजेलुं नथी ॥ १४ ॥

॥ अथ अलंकार ग्रहित मुक्तदाम ॥ सवैया ॥
कजिं विचार कहा मिलवे महि, कामरि भारि वनें अति
भजिं ॥ भीजरहे मन एकहुं रंग, तिहि प्रति छेह कहीं पर

दीजें ॥ दीजि नहीं दरसन इति भये तो बिरही सु कहाँ लग
जीजें ॥ जीजें सोई गिनतीमें नही दिन, मित प्रवीन मेहेर
न कीजें ॥ १५ ॥

अर्थ. अरे! मलवामां शुं विचार कर्षा करोछो, एम जाणतां नथी के
कामळी जेम जेम भोजाय तेम तेम भारे थती जाय, ने असो मनमां ए-
कज रंगथी भोजाइ रखा छीए, तेने तमे शाकारणथो छेह आपोछो, एट-
लुं थतां पण दर्शन देतां नथी तो आ वियोगी अमे क्याहां सुधी जीवी
ए, जीवीए छीये ते दिवसतो गणभीमांज आवता नथी, तो हे! प्रिय मित्र
प्रवीण, हजु सुधी केम मेहेर करतां नथी भला, ॥ १५ ॥

अथ अलंकार द्रष्टांत ॥ छप्पयं ॥

गंगा न्हाय हर परसि, पाप न घट्यो तब न घट्यो ॥
गये धनंतर द्वार, रोग न मिट्यो तब न मिट्यो ॥
प्रगटे सूर प्रताप, तिमिर न गयो तब न गयो ॥
ईश लिये उपदेश, ज्ञान न भयो तब न भयो ॥
शुकदेव व्यास सुनियत कथा, भ्रम न तग्यो तब नां तग्यो
परवीन मित आयें सुपुर, दुख न भग्यो तब नां भग्यो ॥ १६ ॥

अर्थ. गंगामां न्हाया अने विश्वनाथनो स्पर्श कर्षो तोपण जो पाप न
घट्युं तो पछी नज घट्युं तेम धनंतरो वैदने घेर गया ने जो रोग न मट्यो
तो पछी नज मट्यो सूर्यनो प्रकाश थयो ने जो अंधारुं न गयुं तो पछी
नज गयुं, परमेश्वर पासथी उपदेश लीषो ने जो ज्ञान न थयुं तो पछी
नज थयुं, शुकदेवजी तथा व्यासजी जेवाना मुखनो कथा सांभळी ने जो
धनंती न गइ तो पछी नज गइ, तेम हे! प्रिय मित्र प्रवीण, अमे आ तमा-
रा मेहेरमां आव्या ने जो दुःख न भांग्युं तो पछी नज भांग्युं ॥ १६ ॥

अथ अलंकार द्रष्टांत ॥ सर्वैया ॥
 बातन घात भईहे इते पर, घात अनंग रची क्यों निवारो॥
 अवरलो धर ज्वाल उठी जर, तापर पाय कहां निरधारो॥
 कोश पचाशक पाँच भये डग, पाँच भये डग कोश हजा
 रो ॥ यादिन याद करो न प्रवीनजु कौनहुं पै फिरयाद
 पुकारो ॥ १७ ॥

अर्थ, अरे? एकतो आ बातज घात रूप थईछे, ते उपर वली अनंगे
 (कामे) घात रची तो हवे कईरोते नोवारण करु? तेमज आकाशयो मां-
 डीने आ जमीनना अंत सुधी झाळ सळगी उठी तेना उपर कए ठेकाणे
 पग धारण करु? आवती वखते तो आ पचाश गाउनु अंतर पण पांच ड-
 गलां जेवु थई गय हतु, ने हवतो पांच डगलां पण हजारो गाउना मेदा-
 न सरखा थड पछ्याछे, तो हे! प्रिय मित्र प्रवीण, आवा दुःखना दिवस-
 मा ज्यारे याद करो नही, त्यारे, पछी हु म्हारा दरदनी फरीयाद कोनो
 पास जइने पोकारु! ॥ १७ ॥

अथ अलंकार जातिस्वभाव ॥ सर्वैया ॥
 आस विलोकन आस हमें विस, बास बडो सु निराश ध-
 रो नां ॥ अमृतकी जु भरी अखियां उनही अखियां विप
 बुंद भरौ नां ॥ प्रांन समान कियोहे हमें बिह, बोत दिनां
 को सने विसरो नां ॥ पोर खरेंकर जोर अहो निश, तासैं
 प्रवीन मरोर करो नां ॥ १८ ॥

अर्थ, हमारे तमोरुं मुख जीवानी परोपूर्ण आयाछे, तेमज तमारो
 म्होटो विधासछे, तेथी हवे अमने निराश करोमां अने जे आख्यो अम-
 तयी भरपूर भरेलीछे ते आख्योमां हवे हळहळ सैरनां बुंद भरौमां, अने

जेने अमे प्राण समान करीने। सखेलोछे, एवो लजे आ घणा दिवसनो
स्नेह तेने हवे विसारी मूकोमां, हे! प्रिय मित्र प्रवीण, रात दिवस हाथ
जोडीने आपनी हजुरना दरवाजा मां उभा छोए, तेनाथी हवे मरोर करोमां
एटले मरडाओमां. ॥ १८ ॥

अथ अलंकार जातिस्वभाव ॥ सवैया ॥

नैनन नीरनको झरवो भरवो अति सास उदास उसासी ॥
वात कहा उरझी सुरझेन रहे मुरझाय विदेशके बासी ॥
छटहिगी न छुटेवो करो कह, कठ परीह सनेहकी फांसी ॥
मित प्रवीन भई सु भई अब, हेतहुकी न करो तुम हांसी ॥ १९ ॥

अर्थ. आंखोंमांथी आंसु झराववा, (बरसाववा) ने उदासी थी उंडा, अने
लावा उसासा निसासा भरवा, आस थता पण वात शुधुचवाइ रहोछे, जे
काइ सुझतो नथी, पण तेथीकरी आपना दर्शननो उमदवार आ परदेशी
मुसाफर मुझाइ रखोछे, ने जे आ स्नेहरूपी फांसी कठमा पड़ेलाछे, ते
छोडवाना गमे तेटला उपायो करशो तो पण छूटशे नहीं, तो हैं? प्रिय
मित्र प्रवीण, जे वात थनारी हतो ते थई हवे तमो हेतनी हांशी करो-
मां. ॥ १९ ॥

अथ अलंकार असंभव ॥ सवैया ॥

वात विछोहनकी तुम जानत, ऐसो सवाद यहें सियरा ॥
ओसर नीठ वन्यों न विसारहु, वोत दिनाको लगो नियरा ॥
आप बडे न विचारतहो, मिलवेंको हमें तलफें जियरा ॥
मित प्रवीन मेहेर न आवत, कैसें कठोर कियो हियरा २०

अर्थ. वियोगना दुःखनो वातने तो तमो जाणोछो के जेमां आवो
शीतल स्वाद रखोछे, पण मांड मांड आवो अवसर वन्योंछे तेने विसारी

भूकोमां, कां जे घणा दिवसनो स्नेह लागेलोछे, आप म्होटांछो, ते तो विचारतां नथी पण मळवा वास्ते अमारो जीबतो तलफेछे, हे? प्रिय मित्र प्रवीण, हजी सुधी मेहेरज आवती नथी, तो केम हृदय कठोर करी वेठांछो. ॥ २० ॥

॥ अथ अलंकार दृष्टांत ॥ सवैया ॥

राम गये बनवास इते पर, भाग गतीसैं सती संग तारें
॥ संकट भाग भयो नल राय, इतें पर भ्रांति दमंतिय ला-
गें ॥ पांडव भाग बेहाल किये जु, इतेपर कैयनकी गति
जागें ॥ मित प्रवीन जु देश विदेशहुं भाग चलेंहें दुहु डग
आगें ॥ २१ ॥

अर्थ. एकतो राम बनवास भोगववा गया, एटला उपर वळी भाग्य नी गतीथी हरण थयाने लीधे सती सीताए पण संग तजी दीधो, तेमज भाग्य जोगथी नळराजाने दुःख थयुं, एटला उपर वळी दमयंती विशे भ्रांति उपजीआवी, तेमज भाग्यजोगे पांडवोने बे हाल कर्या, एटला उपर वळी पाछुं द्रौपदी वास्ते कैयाकीचक तरफनुं दुःख जाग्युं, माटे हे? प्रिय मित्र प्रवीण, देशमां किंवा परदेशमां पण भाग्य वे डगलां आगळनुं आगळ चालेछे. ॥ २१ ॥

अथ अलंकार विनोक्ति ॥ दोहा ॥

नीर तीर तलफत परचो, धीर न धरियत मीन ॥
निकट तऊ पलहें विकट, परसे विनां प्रवीन ॥ २२ ॥

अर्थ. पाणीना कीनारा उपर पडेलुं माछलुं तलफेछे ने धीरज धरतुं नथी, पासे पड्युंछे तोपण हे? प्रिय मित्र प्रवीण, पाणीनो स्पर्श कर्या विनां ते पळ म्होटा विकट दुःख रूप थड पडेछे. ॥ २२ ॥

ग्रीष्म गिर लागे जरन, सरवर निकट पुलीन ॥

बूझेगो कैसें विपिन, परसे विनां प्रवीन ॥ २३ ॥

अर्थ. ग्रीष्म ऋतुना दिवसमां जंगल बळवा लाग्युं तेनीपासे घणों त-
ळावनो कीनारो नजदीकछे, पण हे? प्रिय मित्र प्रवीण, तेना जळनो
स्पर्श कर्या विनां बळतुं जंगल शीं रीते ठरे? ॥ २३ ॥

निकट जडी मुहरा धरें, काम भुजंग डस कीन ॥

विप व्याप्यो उतरत नहीं, परसे विनां प्रवीन ॥ २४ ॥

अर्थ. जेने काम रूपी सर्प दंश कर्योछे, तेनी पासे झेर उतारे एवी
घुंटीओ तथा तेवाज मोहोरा राखेलाछे, पण हे? प्रिय मित्र प्रवीण, तेनो
स्पर्श कर्या विनां अंगमां व्यापीं गयेलुं झेर उतरे नहीं. ॥ २४ ॥

भोजन लावें थार भर, कर पकवान नवीन ॥

तऊ छुधा भाजत नहीं, परसे विनां प्रवीन ॥ २५ ॥

अर्थ. नवां जात जातनां पकवान वनावी थाळमां भरीने सुंदर भोज-
न पासे लावी मूक्युंछे, तोपण हे? प्रिय मित्र प्रवीण, तेनो स्पर्श कर्या
विनां अमथी एम कांड भूख भांगे नहीं. ॥ २५ ॥

केसर चंदन कुमकुमा, भरे कटोरे तीन ॥

अंग रंग लागत नहीं, परसे विनां प्रवीन ॥ २६ ॥

अर्थ. चंदन केसर अने कुंकुना त्रण कटोरा भरीने पासे राखेलाछे, पण
हे? प्रिय मित्र प्रवीण, तेनो स्पर्श कर्या विनां अंगे रंग लागे नहीं. ॥ २६ ॥

प्याले भर धरियत निकट, सुरा सरस अति कीन ॥

तऊ कैफ आवत नहीं, परसे विनां प्रवीन ॥ २७ ॥

अर्थ. अति सरस मदीरा (दारु) वनावी तेना प्याला भरीने पासे
मूको राखेलाछे तो पण हे? प्रिय मित्र प्रवीण, तेनो स्पर्श कर्या विनां
अमरको केत आवेज नहीं. ॥ २७ ॥

अमृतको भाजन निकट, भयों धर्यो नहि पीन ॥

यों देखत अमर न भये, परसे विनां प्रवीन ॥ २८ ॥

अर्थ. अमृतनुं पात्र भरीने पासे मूको राख्युंछे ने पीधुं नधी, तो हे! प्रिय सखी प्रवीण, तेनो स्पर्श कर्या विनां अमस्तुं जोयाधी अमर थाय-ज नहीं. ॥ २८ ॥

गंगा जमुना सरसती, लहर त्रिवेनी लीन ॥

निकट गये पातक रहे, परसे विनां प्रवीन ॥ २९ ॥

अर्थ. गंगा, जमुना, अने सरस्वति ए प्रण नदीओनी त्रिवेणी पांणी थी भरपूर लेहरी नाखती प्रवाह रूपे चाली जायछे, पण हे! प्रिय सखी प्रवीण, तेनो स्पर्श कर्या विनां एटल न्हाया विना खाली पासे जइ आ-व्याधी तो पाप रहीज जाय. ॥ २९ ॥

श्रीमंडल वीणा मुरज, धरे सकल रस भौन ॥

मधुरे स्वर बाजत नहीं, परसे विनां प्रवीन ॥ ३० ॥

अर्थ. श्री मंडल, वीणा, मुरज-विगेरे जात जातनां रंगीन वाजित्री पासे मेली राख्योछे, पण हे? प्रिय सखी प्रवीण, तेनो स्पर्श कर्या विना मधुर अवाजधी वागेज नहीं. ३० ॥

लोह पुंज इतकों धर्यो, इत पारसमनि दीन ॥

सो कंचन कैसे बने, परसे विनां प्रवीन ॥ ३१ ॥

अर्थ. एक तरफ लोढानो ढगलो करी राखेलोछे, ने एक तरफ पारस मणी मूको राख्योछे पण, हे? प्रिय सखी प्रवीण, तेनो स्पर्श कर्या विना सोनुं केम थाय भला. ॥ ३१ ॥

॥ अथ अलंकार हंस न्योक्ती ॥ सर्वैया ॥

मोतिनकी सिकता जल शीतल, पंकज नलि सिते पित

આરન ॥ કંચનકી તહલીર કરી નવરંગ જરી મનિબંધ
કીનારન ॥ જ્ઞાર અઠારહુ ભાર પ્રફુલ્લિત, બાત ત્રભેદ જ્ઞ.
કોરત ડારન ॥ હંસ છુધાતુર આતુર ડોલત, મિંત પ્રવીન
કહો કિહિ કારન ॥ ૩૨ ॥

અર્થ. ચૂગવાને વાસ્તે જ્યાંહાં મોતીની વેઢુછે, પીવાને સારુ જ્યાંહાં
શીતલ અને સુગંધી જલ્લે, ને રાવાને વાસ્તે જ્યાંહાં પંકમાંથી (ગારામાં-
થી) ઉપજેલાં લીલાં, ધોળાં, કાળાં, પીળાં, ને રાતાં એવાં જાતજાતનાં
કમઢોછે, ને ફરવાસારુ સોનાની પાલ કરેલોછે નવા નવા રંગ વેરંગી મળી-
ઓથી જડિત્ર જેના કીનારા. તેમજ ઉતરવાના આરા વાંધેલાછે, જેની આસ
પાસ અઢારભાર વનસ્પતિનાં વૃક્ષો પ્રફુલ્લિત થઈ રહ્યાંછે, ઇટલુંજ નહીં પણ
મંદ, સુગંધ અને શીતલ એવા ત્રણ પ્રકારનો પવન જાડની ઢાઢીયોને જુ-
લાવી રહ્યોછે એવા મનને સુખ ઉપજાવનાર સ્થલમાં જે હંસ ખૂશથી આ-
તુર થયેલો ખટકેછે, હે? પ્રિય મિત્ર પ્રવીણ, એ શાકારણે તે કહો. ॥૩૨

॥ સંજો ઠા ॥

સરવર માંન પૂર્લીન, શીતલ જલ મુગતા ચુગન ॥

કારન કહા પ્રવીન, પ્યાસ છુધા હંસા મરત ॥ ૩૩ ॥

અર્થ. ફરવા વાસ્તે સુંદર માનસરોવરનો કિનારોછે, પીવાસારુ શીતલ
પાણોછે, ને ચૂગવાને વાસ્તે તો મૂગતાફલ્લે, તોપણ હે? પ્રિય સરસી પ્રવી-
ણ હંસ ખૂશ તથા તરસથી મરેછે તેનું શું કારણ? ॥ ૩૩ ॥

ડસે વિરહ અહિ શાંમ રોંમ રોંમ લાગી લહર ॥

ધરિયત હોય અરાંમ, મોહરે અધર પ્રવીન મુખ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ. વિરહરૂપી કાઢો નાગ કરડેલોછે જેના ઢેરની લેહેર રૂવાંડે
રૂવાંડે લાગી ગઈછે, માટે મોઢામાં જો પ્રિય સરસી પ્રવીણના મુખના
નોચલા હોઠ રૂપ અમૃતમય મોહોરો ધરે તો આરામ થાય. ॥ ૩૪ ॥

हे मन भयो विहाल, विन मिलयत परवीनजू ॥

जिय विरहानल जाल, बूझेगी देखे वदन ॥ ३५ ॥

अर्थ. प्रिय मित्र प्रवीणने मळयाविना आ मन वे हाल थड गयुंटे, ने हृदयमां तो विरहाग्नीनी झाळो सळगी उठांछे ते ज्यारे प्रवीणनुं मुख-जोशुं ल्यारे ठरशे. ॥ ३५ ॥

बीच दरीचन धाय, गोख झरोखनमें अटा ॥

वदन न देख्यो जाय, हेर हेर हारे नयन ॥ ३६ ॥

अर्थ. आगळ एकवार तो ज्यारे झरुखा उपर चढी आवी गोखमां आडो चक नाखी वीराज्यां हतां, ल्यारे जरा न्होडुं जोयुं पण वीजी वा-स्तो झरुखा, बंगला ने मेढीओनी घटा वच्चे आडी आवीजवाथी आंख्यो जोड जोडने हारी गड. तोपण मुख देखायुं नहीं. ॥ ३६ ॥

॥ गूढोक्ति ॥

तीजो कीजे चिंत, रस गिनती परवीन करि ॥

मिलन विचारहु मित, दूजो व्हैहे प्रेमको ॥ ३७ ॥

अर्थ. हे! प्राण सखी प्रवीण, जेठला रसछे तेनी गणतरी करीने ते माहेलो वीजो रस चित्तमां धरी मळवानुं विचारो, नहीं तो हे? मित्र, प्रेमने ठेकाणे वीजो रस पैदा थशे, अर्थात् मळवा सारु मनमां कलणा धरो, नहीं तो प्रेमनो हात्परस थशे, एठले प्रेमनो मरुकरो थशे. ॥ ३७ ॥

कीनी कुसुम विदाय, एती लिख पाती दर्ई ॥

सो प्रवीन प्रति जाय, मोन ग्रही मनमें मुदित ॥ ३८ ॥

अर्थ. एवी रीते पत्र लखी आपोने कुसुमावलीने विदाय कर्नी, एठले मनमां हर्ष पावेली ते कुसुमावली प्रवीणनी पाते आवी मोन ग्रही मुदित उभो रही. ॥ ३८ ॥

॥ અથ ગાહા ॥

સાગર ગમન વિદેશં, વર્નન તબીવ રૂપ વરનાવં ॥

પઠવન પત્ર પ્રવીનં, ત્રીશ પ્રવીન સાગરો લહરં ॥ ૩૯ ॥

અર્થ. સાગર પરદેશનો મુસાફરીયુ ગયા ને ફીરંગીનો વેષ લેઈ ડાકતર વર્તીને કુસુમાવલી મારફતે પત્ર પહોંચાડ્યો. તેના વર્ણન સંબંધી પ્રવીણ સાગર ગ્રંથની ત્રીશમી લેહેર પુર્ણથઈ. ॥ ૩૯ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे सागर विदेश गमन प्रवीन पत्र पठवन भेदो नाम त्रिंशतिमो लहरं ॥ ३० ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधिराज राजेंद्रश्री वावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां त्रिंशतिम स्तरंगः
समाप्तः ॥ २२ ॥

॥ અથ ટીકાકારોક્ત તરંગ શિખાબંધ હંદ છપ્પય ॥

ચરન્ના કુસુમ પ્રવીણ, વેદુ પરસ્પર કરશે ॥

જેથી કુસુમ વધાઈ, પત્ર લે સમીપ ધરશે ॥

વાંચ્યાથી તન વિરહ, થતા ત્યાં ફીરંગ આવી ॥

નિરણય નાહિ સમેત, ભેદ વૈદક સમજાવી ॥

વચતાં વ્યાધિ વિપાદ અતિ, વૈદ્ય જશે દરવારમાં ॥

કેશે તે વૃત્તાંત આ, લેર એકત્રિશ સારમાં ॥

अथ कलाप्रवीन कुसुमावलि चर्चा प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

નૈન મોંહ મુસકિત વદન, બ્રહ્મનિ વૈંઠી આય ॥

વદન વધાઈકે લિયેં, અતિ મનમેં અકુલાય ॥ ૧ ॥

અર્થ. મનમાં આનંદથી મગન થયેલી કુસુમાવલી આંખ્યો અને મુ-
કુટી સમકાવવાના મસતથી હર્ષનાં ચિન્હ જણાવતી હસ્તે મ્હોઢે આવીને

कळाप्रवीणनी पासे वेसी गइ, वेठी तो खरी पण आ एक सुखदायक
वधामणी केहेवानी आतुरताथी मनमां अति अकळावा लागी. ॥ १ ॥

पर इकंत ओसर नहीं, भटू भीर चहुं ओर ॥

कुमरी चित चंचल परखि, कही चित किहि ठोर ॥२॥

अर्थ. पण शुं करे जे चारे तरफ सखी साहेलीओनी भौड भराइ
जवाथी एकांतनी समय मळतो नथी, परंतु कुसुमावळीना चेहेरा उपरथी
ज राजकुंवरी कळाप्रवीणे तेना मननी चंचळता जाणी लीधी, ने कस्युं
के हे! कुसुमावळी आ वखते तमारुं चित्त कये ठेकाणेछे! ॥ २ ॥

॥ चोपाई ॥

आज कहा ओरसी लषावें ॥ कछु प्रतीत जाननैं न पावें ॥
मंद मुसकि ब्रह्मनी कहाया ॥ एंके नजर तमासा आया ॥
कुमरी कहे कौनसा तमासा ॥ जासैं अति आवतहैं हांसा ॥
विप्रनि कहे विलात रहाये ॥ सोय फिरंग सहरमें आये ॥
उनकी लखी ओर पोसाखा ॥ हांसी होय सुनत उन भापा ॥
एती कही ओर नहिं खोलैं ॥ ख्याल रमूज पुसी फिर बोलैं ॥
बीतत अहर निशा दरसाई ॥ सब सहियां निज भवन
सिधाइ ॥ कलाप्रवीन इकंत जु कीनी ॥ ब्रह्मनि वैद वधा-
ई दीनी ॥ ३ ॥

अर्थ. प्रवीणे कस्युं के हे? कुसुमावळी, आज कांदक जूदीज रीतना
हर्षमां देखावळो, पण तेनुं कारण कांद जाण्यामां आवतुं नथी, त्यारे राव
कन्याए जरा हसोने कस्युं के आज एक आश्रय उपजावनार मळोटो
तमासो नजरे जोवामां आच्योछे, त्यारे राजकुंवरीए पुढ्युं के एवी कयी
तमासो जोयो के जेथी हांतु उपजेछे, त्यारे कुसुमावळीए कस्युं के विला

वतना रहेवाशी जे फिरंगीछे, ते फिरंगी आपणा शेहेरमां आवेलाछे, तेनो
आ आपणी दुनीयानी रीतथी जूदोज पोषाकजोयाथी ने तेबीज तेनी
अजाएव भापा सांभळवाथी हांसु उपजेछे, एटलुं कहीं बीजो भेद प्रगट
न कर्यो, ते पछी खुशीनी साथे रमुजी ख्यालनी वातो करवा लागी, दिवस
वित्ति गयो ने रात्री थइ एटले सघळी साहेलीओ पोत पोताने घेर गइ,
त्यारपछी कळाप्रवीणनी साथे एकांत करती वखते, ब्रह्मपुत्रि कुसुमावळी
ए वैद्य संबंधी वधामणी दीधी. ॥ ३ ॥

॥ दोहा ॥

कुमरि वधार्ई वैद सुनि, हरषित चिंत अपार ॥

करि विनती ब्रह्मनि बहुरि, पाती दर्ई निकार ॥४॥

अर्थ. वैद्य आववानी वधामणी सांभळीने राजकुवरी पोताना चित्तमां
अती हर्षपामी, एटले समजुतीनी साथे विनंती करीने कुसुमावळीए वैद्यनो
पत्र काढी आप्यो. ॥ ४ ॥

ओर दोर मनको भयो, पाती वंच प्रवीन ॥

तन गहनो पोषाक जुत, ब्रह्मनि वकसन कील ॥५॥

अर्थ. ते पत्र वांचवाथी प्रवीणना मननो जूदोज वेग थइ गयो, एट
लुंज नहीं पण पोताना शरीरनुं घरेणुं उतारी पोषाक समेत कुसुमावळीने
लट्ठ अर्पण कर्यु. ॥ ५ ॥

निस नितवत आराध कर, चरचा लगी फिरंग ॥

वहे रूप वरनन करत, निशिं बीती यहि रंग ॥ ६ ॥

अर्थ. पछी ते रात्रीए हमेशांनां नियम प्रमाणे पोताना नित्यनुं आ-
राध करी ताइ फिरंगी संबंधी चरचा चालवा लागी, ते फिरंगीनुं रूप
दर्शित जावना रंगमांज रात बीती गइ. ॥ ६ ॥

॥ सोरठा ॥

प्रगटन लगो प्रभात, लाल रेख अंबर लगी ॥

शशि आभा न सुहात, छिन छिन तन दुति तारिका ॥ ७ ॥

अर्थ. सवार थवा लाग्युं एटले सूर्यना लाल कोरणनी रेखाओ आकाशना मेदानमां पसरवा लागी, जेथी चंद्रनुं तेज शोभतुं नथी नेक्षणेक्षणे आकाशना ताराओनी कांति झांखी पडती जायछे. ॥ ७ ॥

॥ अथ प्रभात वर्ननं ॥ चोपाई ॥

मंद मंद आभा दरसाये, तरनि तेज तारिका घटाये ॥

बांनि वृच्छ चिरियांन उचारी ॥ अंबर महि उलटी उजिया-
री ॥ बाग बाग प्रति बन सु विकासे ॥ सर सर कमल पुंज
परकासे ॥ चकवा दंपति मित मिलानें ॥ दीप मंद मंदह
दरसानें ॥ चित विछोह चकोरा दग्गे ॥ कुंज भृंग गुंजारव
लग्गे ॥ निशिचर निज मनमें मुरझाये ॥ दिनचर चित
अनंत सुख पाये ॥ ठोर ठोर रवि विंव प्रसारी ॥ आया दुति
आरुनी निहारी ॥ चरचा चलत बखत यह आया ॥ बाला
विरह अंग प्रगटाया ॥ मता मित मिलवेका ठाना ॥ कि-
य प्रवीन दरदीका वांना ॥ ८ ॥

अर्थ. धीरे धीरे चंद्रनी कांति झांखी देखावा लागी, सूर्यना तेजथी ताराओनुं तेज घटवा लाग्युं. वृक्षोमांथी चरकलीओ उडीने बोलवा ला-
गी, आकाशमां उलटेलुं अजवाळुं पतरी गयुं, बाग, बगीचा अने बन
प्रफुल्लित थयां, तळावे तळावे कमळनां जुथ्य खोली आय्यां, ने चकवा
चकवीनां जोडलां पोताना मीव सूर्यने मळी आनंद पाम्यां, दिवा मी-
खा देखाया, चकोर पक्षीना चितमां चंद्रमाना विनोदनुं दुःख जाग्युं

युं, झाडनी घटाओमांथी तेमज लतामंडपमांथी भमराना गुंजारव थवा
 लाग्या, रात्रीमां फरनारां प्राणियो पोताना मनमां मुंझाइने गुप्त थयां, ते-
 मज दिवसमां फरनारां प्राणीओ मनमां अति सुख पामीने फरवा ला-
 ग्या ठेकाणे ठेकाणे सूर्यनुं अजवाळुं पसरि गयुं जेथी दिशाओनी लाल
 कांति थइ गइ, चर्चा चालतां चालतां आवो प्रभातनो समय आव्यो
 एठले कळाप्रवीणे पोताना अंगमां विरह प्रगटावी दीधो ने मीत्रने म-
 लवानो निश्चय करीने प्रवीणे दरदोनुं वानुं कर्यु. ॥ ८ ॥

॥ सौरठा ॥

मित मिलन उरधार ॥ दरदी कीन प्रवीनज ॥

कीनी कुसुम पुकार ॥ आसपास ओरें नहीं ॥ ९ ॥

अर्थ. मीत्रने मलवानुं मनमां धारीने कळाप्रवीण दरद मंद थइ गया
 एठलुंज नहीं पण दरदना जोरथी मुर्छा खाइने पडी गया, त्यारे आस
 पास बीजुं कोइ न हतुं ने आकस्मात आवो वनाव वन्यो तेथी कुसुमाव
 लीए एकाएक पोकार कर्यो. ॥ ९ ॥

॥ अथ कलाप्रवीन दर्ददशा वर्णनं ॥ छंद पद्वरी ॥

बेहोस होत रायां कुमार ॥ कुसुमावली सु कीनी पुकार ॥
 आवे मिले सु जन्नान लोग ॥ कोऊ निदांन पावे न रोग
 ॥ महाराज आप देखने आय ॥ निज वैद मान करिकें
 बुलाय ॥ मिलि राज वैद परखे चरित्र ॥ वाला सरूप
 देखे विचित्र ॥ निसकों निहार दरदी न पाय ॥ आपके
 जान ओषध खवाय ॥ ज्यों ज्यों करंत ओषध छपाय ॥
 त्यों त्यों विसेप व्याधी जनाय ॥ हारे सु वैद लग्गी न
 कार ॥ वाला करंत तलफन अपार ॥ महाराज विप्र

आयसा दीन ॥ जप जाप होम आराध कीन ॥ लहे केउ
नीम दीने सुदांन ॥ भइ सांझ तोउ बोले न वांन ॥ १० ॥

अर्थ. ए प्रमाणै राजकुंवरी बेहोश थतां कुसुमावळीए पोकार कयौ,
एटले जनानखानानां सघळां लोको आवी मळयां, परंतु कोइ रोगना
कारणने जाणी शकतुं नथी, ने दरद वधतुं जायछे, एवी वात सांभळीने
महाराजा नीतिपाळ पोते कुंवरीने जोवा सारु आव्या, ने पोतानी राज-
धानीना नामांकित वैद्योने बोलाव्या, राजवैद्यो मळीने रोगनी परिक्षा क-
रवा लाग्या, त्यां तो बाळरूप प्रवीणनुं तरेहवार रूप जोयुं पछो नाडी
जोइने रोगना कारणने ओळखी शक्यां नहीं, एटले पोताना जाणीता
औषध खवराववा लाग्या. जेम जेम औषध तथा उपायो करेछे, तेम तेम
रोग विशेष जणायछे, वैद्यो ओषड करीने हारी गया, पण कांइ कारी ला-
गी नहीं, राजकन्यातो व्याधिथी तडफड्या करेछे, आवुं दुःख जोइने
महाराजा नीतिपाळे ब्राह्मणोने आज्ञा आपीने जप, जाप, होम, पूजा
विगेरे देवताओनुं आराधन कराव्युं, ने पोते सभामां आव्या, केटलीक
वाधाओ लीधी, केटलांक दांन आप्यां, ने सांझ थइ गइ तोपण राजकन्या
मुखथी वचन बोलतां नथी. ॥ १० ॥

अथ अलंकार विनोक्ति ॥ सवैया ॥

हैं न निसांन निसांनन जाहर, वैद कहा परखे वपुरे ॥
लोग अजांन निदांन निहारत, दांन विधांन विथा न हरे ॥
मंत्र न जंत्र न तंत्र न भेद, कितेइ करंत कछू न टरे ॥ सागर
मिंत मिलें न तवें लागि, कोनहु आय सहाय करे ॥ ११ ॥

अर्थ. प्रसिद्ध नाडी चालेछे, पण जेने साध्य नथी तेने वापडा वैद
शुं परखी शके? अरे! अजाण लोको रोगनुं निदान जोया करेछे, पण जा-
णतां नथी, के दान, पुन्य, जप, पूजा विधि ए कोइ आ पीडाने हरे नहीं,

मंत्र, जंत्र, ने तंत्रना भेद विगेरे केटलाएक उपायो करवाथी जरापण न मटे! ज्यां सुधी प्रिय मीत्र सागर मळे नहीं त्यांहां सुधी कोण आवीने सहाय करे! ॥ ११ ॥

॥ दोहा ॥

सांझ भई एसें दरद, कोउ निदांन न पाय ॥

कोटिहु कियें इलाजपैं, समैं न आंन उपाय ॥ १२ ॥

अर्थ. आवा दरदमाने दरदमांज सांज पडी गइ, तो पण कोइ दरदना कारणने जाणी शक्युं नहीं, तेम करोडो उपाओ कीधा, तो पण आ पीडा बीजा कोइ उपायथी शमती नथी. ॥ १२ ॥

वानी मंद प्रवीन सो, कुसुमहि दियो सुनाय ॥

लोग सबें करुना लगे, मन महीप मुरझाय ॥ १३ ॥

अर्थ. सबळां लोको करुणामां मगन थइ शोक करवा लाग्या, मी-
हाराजा पण मनमां मुंझावा लाग्या, ते समये कळाप्रवीणे धीमे धीमे
बोलोने कुसुमावळीने आ प्रमाणे संभळाव्युं. ॥ १३ ॥

॥ अथ विभावना अलंकार ॥ कलाप्रवीनोक्त ॥ सवैया ॥

काहेकों चंदन अंग लगावत, काहेकों नीर गुलावको डारो ॥
काहेकों फूलन हार धरावत, काहेकों ले घनसार विगारो,
काहेकों सीत बयार विजोनत, ए न विथा उपचार हमारो ॥
जंगम जोगी जती दुज बूझहु हे कोउ मित मिलावन हारो ॥ १४ ॥

अर्थ. शा सारु अंगे चंदन लगाडोछो! ने शा वास्ते गुलावजळ छां-
टोछो! अरे! गुं करवा फूलना हार पेहेरावोछो! खाली शा सारु लेने क-
न पणोछो! जा कारणे बीझणा फेरवीने ठंडा पवन नाखोछो! अरे!

मारा दरदनी पीडा मटाडवाना आ उपचार नहीं तो, जंगम, जोगी,
जती, ब्राह्मण विगरेने पूछी आवो जे कोइ मोत्रने मेळवनारछे! ॥ १४ ॥

अथ विभावना अलंकार ॥ कला प्रवीन व्याधि दशा वर्ननं
॥ कवित्त ॥

लाय लाय चंदन गुलाब चरचाय आली, अंग अंग ला
गत अनेक भांत लाय लाय ॥ जाय जाय निसन निहार
त निदांत जांन, जांनहू न परे बिथा प्रांन भयो जाय जाय ॥
पाय पाय हारे पथ गुरुजन घेर घेर, पाय घरी धीर धरे
ऐसो न उपाय पाय ॥ हाय हाय हेतूजन करत निराश
भरे, आश भरे सागर ब्रह्मेनि मुख हाय हाय ॥ १५ ॥

अर्थ. सखीओ चंदन अने गुलाबजळ लावी लावीने जेम जेम चर्चेछे,
ने छांटेछे तेम तेम अंगमां रुंवाडे रुंवाडे अनेक प्रकारनी लाइ सळगी उ-
ठेछे, ने रोगनुं निदान जाणवा सारु जेम जेम वैद्यो जै जैने नाडि जुवे-
छे, तेम तेम तेओने पीडानुं कारण तो जाणवामां आवतुं नथी, पण आ-
हींतो प्राण गयां के जाशे एम थड रखांछे, घेर घेर म्होटां लोको आराम
करनार उपचारोनी वाट जोडने हारी गयां, परंतु घडी के पळमात्र शांति
थाय अथवा धीरज धरे एवो उपाय मेळवी शक्या नहीं तेथी निराश थप-
लां स्नेही जनो हाय हाय करेछे, ने आशा भरेला रससागर वियोगनी
पीडाथी हाय हाय करेछे. ॥ १५ ॥

॥ दोहा ॥

कुमरि वात सुनियत कुसुम, सहियन दई सुनाय ॥

हमें ब्रह्म कैसें कहें, बँद बिलाती आय ॥ १६ ॥

अर्थ. राजकुंवरीनी वात सांभळतांज कुसुमावळीए विवेकथी सखी

ओने संभळावीने कह्युं जे अमे ब्राह्मण अने आ राजहार माटे केम
कहोए पण विलायति वेद्य आपणा शहेरमा आवैलाछे. ॥ १६ ॥

॥ सोरठा ॥

सोई सुनी जनान, सहियन प्रति चरचा चलत ॥

कहि पठयो फुरमान, वैद बुलावन राय प्रत ॥ १७ ॥

अर्थ. सखीओमां आ वातनी चरचा चालवाथी जनानखानानी रा-
णीओए सांभळी एटले तेओए विलायती वेद्यने बोलावी लाववा संबधी
विनंती नीतिपाळनी हजुरमां केहेवरावी. ॥ १७ ॥

सुनत राय सब बात, हित दुहिता आतुर हुवे ॥

आयस दई अमात, वैद विलाती लाउ इत ॥ १८ ॥

अर्थ. आ सबळी बात सांभळी महाराजा पोतानी कुंवरीनुं दुःख
जोदने आतुर थड गया, माटे विलायती वेद्यने आर्ही बोलावी लावो एकी
आज्ञा कामदारने आपी. ॥ १८ ॥

॥ छप्पय ॥

आयस पाय अमात, वैद थानक प्रति आये ॥

बरनी बात जनाय, कही महाराज बुलाये ॥

तव यह कह्यो तर्वाव, दरद देखतें मिटावें ॥

पें व्हें वे मरजाद, राज द्वारमें न आवें ॥

बहु दूर विलातहुमें वसें, सहल देश निरखें सबें ॥

निस विना व्याध जानन परे, क्यों निदान कीजें तवें ॥ १९ ॥

अर्थ. महाराजा नीतिपाळनी आज्ञा सांभळीने कामदार वेद्यने उतारे
आपणा, त्याहां सबळी बात विस्तारनी साथे जणावीने कह्युं जे आपने
महाराजा बोलावेळे त्यारे वैदे एम कह्युं के दरद तो नजरे जोतांज म-

टाडी दइए, पण त्यांहां ओझलने लीधे वेमर्याद थाय वास्ते राजद्वारमां तो न आवीए, वळी अमे अति दूर विलायतना रेहेवाशी छइए, ने फकत नवा नवा देश जोवा नीकळ्या छीए, वास्ते सेहेलानांनी साधे सर्व देश जोइए छीए, कांइ बीजुं प्रयोजन नथी, तोपण हे? कामदार, नाडी जोया विना रोग जाणवामां आवे नहीं, त्यारे पछी शु ओपड करीए! १९

॥ अथ छंद मौक्तिक दाम ॥

अमायत कीन अती मनुंहार ॥ चले उठि वैद सुराज दु
हार ॥ गये जहँ राजतहे महाराज ॥ कियो सनमान उच
करताज ॥ समीपसु बैठहि वैद अमात ॥ तवँ महाराज
सु वृक्षिय बात ॥ कहो नव नारिन नाम सु कौन ॥ पितं
कफ बात गती कह भौन ॥ किती गति होत त्रिदोष वि
चार ॥ इती विधि वैद कहो विसतार ॥ २० ॥

अर्थ. एवां डाक्टरनां वचन सांभळी कामदार विवेकथी सम-
जावीने अती सत्कार कर्यो, एटलें वैद्य उठो कामदारनी साथेज राजद्वार
तरफ चाल्या, ते ज्यांहां महाराजा नीतिपाल विराजेछे त्यांहां गया, ने
सलाम करीने उभा रह्या, एटलें महाराजाए हाथ उंचो करी सलाम ल-
इने सत्कार कर्यो, पछी राजानी पासें वैद्य अने कामदार वेठा त्यारे
महाराजाए वैद्यने आ प्रमाणे बात पूछी के हे? वैद्य नवेनाडीओनां शुं
नामछे ते कहो! तेमज बात, पित्त, अने कफनी गती तथा तेना भुवनने
(घरने) विस्तारीने कहो? केटली अने केवी केवी गतिमा त्रिदोष उ-
पजानो विचार थायछे, हे? वैद्य, एटलां पृश्नोनी विधि पुर्वक विस्तार
कहो! ॥ २० ॥

॥ अथ नव नाडी परिक्षा ॥ वैद्योक्त ॥ गाहा ॥

सुनि छिति पाल सु वचनं ॥ तत्र तवावि दीन प्रति उत्तर ॥

વૈદક વિધિ સુ અનંતં ॥ વરનહું ભેદ આપ જો બુદ્ધિમય ॥૨૧॥

અર્થ. ત્યારે મહારાજા નીતિપાઠનાં વચને સાંભળીને વૈદ્યે ઉત્તર આપ્યો કે હે? પૃથ્વીનાથ, વૈદક શાસ્ત્રની તો અપાર ગતિ છે, પણ આપે જે ભેદ પૂછ્યો તેનું વર્ણન કરું છું. ॥ ૨૧ ॥

અથ નવ નાડી નામ ભેદ ॥ ગાહા ॥

સ્નાયુ હિંસા ધમની ॥ ધારણિ ધરા તંતુકી જાનહુ ॥

વાયુકિ સ્થિરા વિચારહુ ॥ જીવજ્ઞા સુ નાડિ નવ એહી ॥૨૨॥

અર્થ. સ્નાયુ, હિંસા, ધમની, ધારણી, ધરા, તંતુકી, વાયુકી, સ્થિરા, અને જીવજ્ઞા એ પ્રમાણે નવનાડીઓનાં નામ છે. ॥ ૨૨ ॥

॥ દોહા ॥

પાંતિ મૂલ અંગુષ્ઠકે, વહત ત્રિધાંમ સુ નાર ॥

આદિ અંત પિત વાતહે ॥ મધ્ય સુ કફ નિરધાર ॥૨૩॥

અર્થ. હાથના અંગુઠાને મૂળે ત્રણે ઘરમાં હમેશાં નાડી ચાલ્યા કરે છે, તેમાં આદિ એટલે પેહેલા ઘરમાં ચાલતી હોય ત્યારે પિત્ત, અને અંત એટલે છેલા ઘરમાં ચાલતી હોય ત્યારે વાયુ અને મધ્યમ એટલે વચ્ચેનાં ઘરમાં ચાલતી હોય ત્યારે કફ એમ સમજવું. ॥ ૨૩ ॥

॥ સોરઠા ॥

યહેં ત્રિદોષ વિધાંન, વહત ચત્ર ગતિ ભેદ યહ ॥

ઇન આદાંન નિદાંન, કર ચિકિત્સ ભેષજ કરહુ ॥૨૪॥

અર્થ. હવે આ પ્રમાણે ત્રિદોષની વિધિ છે, કે જે આ નાડી ત્રણ પ્રકારની ગતિના ભેદથી ચાલે છે, તે જ્યારે ચોથી ગતિના ભેદથી આદિ મધ્ય અને અંત એ ત્રણે ઘરમાં ચાલવા લાગે ત્યારે ત્રિદોષ ઉત્પન્ન થાય છે, એવી રીતે નાડી વેદવાથી આદાન એટલે રોગનું પૂર્વ રૂપ, નિદાન એટલે

मूळ कारण अने चिकित्सा एटले रोग मटाडवाना उपचारो करीने वैदुं
करीएछीए. ॥ २४ ॥

॥ अथ नाडी गति भेद ॥ सर्वैया ॥

बायस भेक कुलिंग गती पित, थांनक आद उनें निरधारें ॥
मोर मराल कपोत कहे कफ, मध्य निवास बनाय विचारें
॥ नाग जलो गति होय जबें तब, मारुत भापत अंत
अगारें ॥ तीतर लाव बटेर वहे गति, तीनहुं ठोर त्रिदोष
निहारें ॥ २५ ॥

अर्थ. नाडी ज्यारे कागडो, देडको अने कुलिंग पक्षी एओना जेवी
गतिथी वेहेती होय त्यारे पित्तनी उत्पत्तिछे ने नाडी आदि एटले पेहे-
ला घरमां चालेछे, एम समजवुं, तेमज मोर, हंस अने कपोतना जेवी
गतिथी वेहेती होय त्यारे कफनी उत्पत्तिछे, ने नाडी मध्य एटले वच्चे-
ना घरमां चालेछे एम समजवुं, तेमज नाडीनी सर्प तथा जळोना जेवी
गति थाय त्यारे वायुनी उत्पत्तिछे अने अंत्य एटले छेला घरमां चालेछे,
एम म्होटा वैद्यो कहेछे, ने ज्यारे तेतर, लाव, अने बटेर पक्षीना जेवी
गतिथी त्रणे घरमां वहे त्यारे त्रिदोष उपज्यो एवी रीते जुवेछे. ॥ २५ ॥

॥ दोहा ॥

चपला पित्त सु मंद कफ, वात वक्र गति होय ॥

ओर ठोर गति ओर ग्रहि, कहें त्रिदोषी सोय ॥ २६ ॥

अर्थ. पित्त विकारनी नाडि चपळ गतिथी चाले, ने कफनी धीमां
गतिथी चाले, तेमज वायुनी वांकी गतिथी वहे अने बीजा त्रणे घरमां
जूदी जूदी गतिथी चाले त्यारे ते त्रिदोषीछे एम समजवुं. ॥ २६ ॥

नाडी भेद तबीबलें, भापे भिन्न सु भौन ॥

नीतिपाल मन व्हें मुदित, अंदर आयसो दीन ॥२७॥

अर्थ. आवी रीते फिरंगी वैद्ये लैने नाडीना जूदा जूदा भेदो युक्ति पूर्वक कल्या, तेथी महाराजा नीतिपाल मनमां आनंद पाव्या ने वैद्यने जनानखानामां जवानो हुकम आप्यो. ॥ २७ ॥

॥ अथ छंद हनुंफाल ॥

आमात उठि बैदांन ॥ नृप द्वार कीन पर्यांन ॥ देहुरी लंघि
त सात ॥ पुनि किकरी पहिरात ॥ बैठाय वैद दुहार ॥ इ-
क गई अंदर नार ॥ नृप नार बुझिय जाय ॥ इत फिरंग
आयस पाय ॥ उन कही आवे दोय ॥ तीसरो संग न को
य ॥ उन वैद भंखी जाय ॥ जन दोउ अंदर आय ॥ की-
नो सु वैद पर्यांन ॥ सुकवी ग्रहो सामांन ॥ फिर लंघि
देहुरि तीन ॥ परवेस अंदर कीन ॥ किकरी सामी आय
ले चली सौध बुलाय ॥ २८ ॥

अर्थ. कामदार तथा वैद्य एओए सभामांथी उठोने राजद्वार तरफ प्रयाण करु, तेओ सात दोढीओ उलंघोने ज्याहां लडावक पोपाक पेहे-
रगारी कीकरीओ पटले उडवावेगीओ पहेरी करेछे, ते दरवाजा सुधी
आती पहोच्या, पटले तेओने त्याहां दरवाजे वेसारीने एओमांथी एक
दासी अंदर गट, तेणे जेने महाराजा नीतिपालनी पटराणीने कह्युं जे
फिरंगी वैद्य आहां आववानी आज्ञा मागेछे, तयारे तेणे फरमाव्युं जे वे
जण आवे भिजा कोडने साथे न लावे, राणीसाहेबनी आज्ञा प्रमाणे दा-
सीए जट वैद्यने कह्युं के वेजण अंदर आवो, एवां कीकरीना वचन
सोमळीने वैद्यवनेला महाराजाए अति आनंदथी प्रयाण कर्युं, तेनी साथे
ओपट विगेरे सामयी लडने सुकवी सवाच्या, तेओए पाळी चण दोढीओ

उलंघीने अंदर प्रवेश करीं, त्यांहां तो मेहेलमांथी एक दासी सामे आवी, ते महोटा माननी साथे बोलावीने राज मेहेलमां लेइ चाली. ॥ २८

॥ गाहा ॥

व्याधि सु कलाप्रवीनं, नाडी भेद वैद प्रविशन विधि ॥

एकत्रिंश अभिधानं, पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २९ ॥

अर्थ. कलाप्रवीणने विरह व्याधी उपजवाथी फिरंगी वैद्युनं आगमन, ने महाराजा नीतिपाळे पूछेला पृष्ठोना जवावमां वैद्ये कहेलो नाडी भेद, तेमज राजानी आज्ञाथी वैद्य राजमेहेलमां गया, ते संवधी प्रवीणसागरनी एकत्रीशमी लेहेर संपूर्ण थइ.

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे प्रवीन व्याधि नाडि परिक्षा भेदो नाम एकत्रिंशतिमो लहरं ॥ ३१ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधीराज राजेंद्रश्री वावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमंछ विरचित रणमाल प्रवीणिनी टोकायां एकत्रिंशतिम स्तरंगः समाप्तः ॥ ३२ ॥

॥ चौपाई ॥

करतां चेष्टा भूप कुमारी, करशे वैद्य चिकित्सा सारी ॥

करि आराम सागर घर जाशे, एह लेहेर वनीजें गाशे ॥

अथ कला प्रवीन वैद चिकित्सा प्रसंगो यथा ॥ सोरठा ॥

वैद सु अंदर जाय, निरखित राज दुहार छवि ॥

सो सुरपुर समुदाय, कैलासक वैकुंठ विधि ॥ १

अर्थ. वैद्ये अंदर जइने राजमेहेलनी शोभा जोइ, त्यांहां तो एवी शोभा जोवामां आवी के जाणे आ इंद्रनुं स्वर्ग, कैलास किंवा वैकुंठ पुरीछे.

आय सु चेरी संग, जहाँ ब्रंद बैठे बधू ॥

उत लें नाम फिरंग, कुसुम सुनाई कुमरि प्रति ॥ २ ॥

अर्थ. आवी रीते शोभा जोता जोता वैद्य, सुघड दासीनी साथे ज्या-
हां स्त्रीयोनां छंद बेटेलांछे त्यांहां आव्या, एटले कुसुमावळीए फिरंगीनुं
नाम लेइने राजकुंवरीने समजावी दीधी. ॥ २ ॥

॥ अथ छंद मनिमाल ॥

आये इत वैद अवाज कहें ॥ बाला बिखरे तन साज चहें ॥
ब्रह्मी रुप नैन उधार लखी ॥ नैनांमहि ब्रह्मसुता पर
खी ॥ अंका भरि सेज विठाय दही ॥ एते कछु साज स
मार लही ॥ सिंगार खसे सु सजे न सजे ॥ वैदांन समीप
सु आय रजे ॥ बैठी उत राज तरून सभा ॥ देखंत तबी
व कुमरि प्रभा ॥ झीनें पटमें छवि कामनिकी ॥ मानों द
रसे दुति दामनिकी ॥ टूटी लर मोतिय शीश झरे ॥ मां
नो पयकी घन धार धरे ॥ छूटी लट सो उर आय रही ॥
मानों हर नागानि चक्र लही ॥ ज्यों ज्यों बैदी छवि भोंह
चहें ॥ त्यों त्यों उपमा सु अनेक बढें ॥ ऐसैं सिंगरेइ सिंगा
र खसे ॥ मानो ललना रति अंत लसें ॥ शोभा लखिकें
मन रझि रहें ॥ देखें कर लाउ तबीव कहें ॥ दीनो कर
वैद नसा परखें ॥ टेढी करि भोंह त्रिया निरखें ॥ एकें इ
क दीठ मिलंत जवें ॥ लीनो बधु सात्विक भाव तवें ॥ चं
दा मुख विंव चढी अरनी ॥ लाली गुल नैन भरी वरुनी ॥
राजी उलटी कर कंप लहें ॥ भूलो शुध वैद बिलोक रहें ॥

ब्रह्मी कहि वैद सह्यारि दशा ॥ कीजें उपचार निदांन नशा
॥ वैदांन इतेमहि जांन लहि ॥ चेरे करसैं निज थेलि अ
ही ॥ सीसा मदका सु निकास लिया ॥ नोरंग चुआ उन
नाम किया ॥ प्याला भर एक सु आप पिया ॥ दूजा भरि
राज कुमारि दिया ॥ नासा स्वर खैंचत सीवि करें ॥ वैदा
मिस बैदंन चिंत हरें ॥ वीरी कहि चूरन पांन दही ॥ एते
महि बाल सह्यार लही ॥ ३ ॥

अर्थ. आंही वैद्य आव्या, एवो शब्द कस्योके तरत बाळारूप प्रवीण
वीखराई गयैला शृंगारने अंगमां समो करी सजवाने चाहावा लागी, एठ
ले आंख्यो उघाडीने ब्रह्मपुत्री कुसुमावळीने जोडने इसारो कयौ, त्यारे आं-
ख्यो उघाडतांवेतज तेना नेत्रनो मरम ब्रह्मकुमारी कुसुमावळी परखी गई,
एठलुंज नहीं पण झडपथी राजकन्याने खोळामां लेई तकीयानुं ओठीगण
आपीने पलंगपर बेसारी दीधां, एठली वारमां तो केटलोक साज समारी
लीधो. बीजो खशी गयेलो केटलोक शृंगार कांई सज्यो कांड न सज्यो ए-
वीरीते वैद्यनी सामे आवीने रजु थयां, ज्यांहां राणीयोनी सभा वेठीछे त्यां-
हा वैद्यराज कुंवरी कळाप्रवीणनी कांति जोयछे, त्यांहांतो झीणां वारी-
क वस्त्रमां कामनी कळाप्रवीणनी छवी एवी शोभेछे के जाणे आकाश-
मां बीजळी चमकती होयनै? मस्तक उपरथी चुटेल मोतीनी लरोनां मोती
झरेछे, तेजाणे मेघ दूधनी धारथी वरसतो होयनै! केजमाथी छुटी गयेली
एक लट स्तन उपर आवी रहीछे, तेजाणे महादेवे काळी नागणीनुं चक्र
(धुंचळुं) धर्यु होयनै! जेम जेम जडित्र बिंदुलीनी छवि धनुषाकार भरुटी
उपर तेजथी चडती जायछे, तेम तेम अनेक प्रकारनी उपमा बधनी
जायछे, एवीरीते सवळा शृंगार खसी गयाछे, तेथी ललनारूप प्रवीण
एवी लागेछे के जाणे, कामराजनी स्त्री स्त्री होय, अथवा रतिकीटावा

विलासमां मग्न थई होयनै!

एवी अवभूत शोभा जोईने वैद्यतो पोताना मनमां सानंदाश्चर्य पामी रखा, पछी वैद्ये कह्युं के हाथ लावो एटले नाडी जोइए? एवुं सांभळीने हाथ आप्यो एटले वैद्य तो नाडीनी परिक्षा करेछे, अने कळाप्रवीण तो टेहेंडी भ्रकुटी करीने वैद्यनुरूप जोया करेछे, ज्यारे एक बीजानी परस्पर आंख्यो अने नजर मळी गई, त्यारे स्त्रीए सात्विक भाव ग्रहण कर्यो के तुरुत चंद्र सरखा मुखविंव उपर लाल कांति चडीआवी, ने गुलाबना फूलना जेवी लाली कमळ जेवी आंख्योमां पसरी गई, ने पांखडीओ जेवी पापणोमां तरेह तरेहनो विलास थवा लाग्यो, एटलुंज नहीं पण रोम राजी उलटथी खोली आवी तेथी हाथ कंपवा लाग्यो.

त्याहां तो पोताना शरीरनी शुद्ध भूलीजइने वैद्यराज जोइज रखा, त्यारे व्रज पुत्राए कह्युं जे हे! वैद्य, दशा संभारी चित्त ठेकाणे राखी नाडी जोइने रोगनुं कारण विचारो, ने पछी उपचार करो के जेथी अमास-जाली राजकन्याने आराम थइ जाय.

एटलुं केहेतांज वैद्य जाणी गया, पछी चित्त स्थिर राखीने पोताना शिष्य पासेयी दवानो थेली लेइने तेमांथी मद्यनो शिपो काढी लीधो, "आतुं नाम नवरंग चूयोछे" एम कही एक प्यालो भरीने पोते पीधो, अने बीजो प्यालो भरीने राजकुंवरीने दीधो, ते हाथमां लेइ कळाप्रवीण नाकना स्वरने सेंची सीसकारो करीने पीइ गयां, आवीरोते वैदाना मिशथी वैद्ये प्रवीणनुं चित्त हरी लौधुं, तेमज कळाप्रवीणे पोतानी लावण्यताथी वैद्यनुं मन हरी लौधुं, पछी वैद्ये आ चूरणछे एम कहीने आगळ प्रमाणे एक पाननी बीडी पोते खाधी अने बीजी बीडी प्रवीणने आपी ते खातां वैद्य असाध्य मटीने साध्य थइ गइ. ॥ ३ ॥

अथ जाति स्वभाव श्लेषालंकार तत्त्वोक्त ॥ सर्वैया ॥
वैनतमें मव बात जनावत, नैननमें सनिपात सो आवें ॥

सीत घरीक घरीक उठे जर, फेर घरी मुरजी तन तावें॥
साधन ओर अराधन ओरन, नारि निहारि सबै सुध
पावें ॥ वैदनों सब भेद परिच्छन, आयुष वैद प्रवीन मि
लावें ॥ ४ ॥

अर्थ. हवे वैद्य तेना शरीरनी स्थिति कहेछे, के थोडा वचनोमां सर्व
वातनो भाव जणावी देखे, आख्योमां सन्निपातनो रंग खीली आवेछे,
घडीकमां शरीर टाहुं शीतल पडी जायछे, ने घडीकमां ताव चडी आ-
ववाथी उनुं थइ जायछे, एटलुंज नहीं पण पीडाने लीधे मनमां मुंझाइ
मुंझाइ फरीने घडीए घडीए शरीरने तपावेछे, ओपड विगेरे साधनो जूदां
अने दुःखना जोरथी तेना मननी आराधना पण जूदीज, जेथी करी कोइ
उपाय लागु थतो नहीं होय, आवी रीतनां सर्व लक्षण नाडी जोइ तेथी
मालूम पडी आवेछे, वैद्योने तो नाडी जोइ रोगना भेदनी परीक्षा करवा-
नुंज सामर्थ्य छे, तो सारा नशीवने लीधे जो आयुष्य रूप महावैद्य मळे
तोज कोमळ अंगवाळी राजकुंवरी प्रवीणने मेळवी आपे. ॥ ४ ॥

॥ अथ हेतुत्प्रेक्षालंकार कलाप्रवीन दशा ॥ सवैया ॥
द्रग लोलनसैं अध खोल लपें, कर टेक कपोल दियें न दि
यें ॥ कस कंचुककी कसकांन लगी, मुखसैं सिसकार कि
यें न कियें ॥ भ्रुव कौननसैं फरंकांन लगी मुख, काहुको
नाम लियें न लियें ॥ झीझिकात प्रवीनकि वात मनो कही
बोइ करें सुनिबो करियें ॥ ५ ॥

अर्थ. अरध उघाडेली चपळ आंखोथी जोया करेछे, ने हायनी कुम
ळी नाजुक आंगळीनो टेको गाल उपर क्यारेक देखे अने क्यारेक नथी
देती, पहेरेली कंचुकीनी कसने कसवा लागी जायछे, ने नरकीने मुखथी
सीसकारो करेछे ने बळी नथी करती, बांकी भृकुटीना खुणाने फरकावी

ने मोढेयो कोईनुं नाम लेछे ने वळी नथी लेती, विरहपीडाना रंगथी
जलकाती प्रवीणना मुखनी वाणी जाणे के ते कह्याज करे ने आपणे
सांभळ्याज करीए. ॥ ५ ॥

॥ अथ प्रदीपालंकार तत्र प्रवीन नैन वर्ननं ॥ सवैया ॥
रूप भरी रस रंग कटाछन, नाओक क्रंन सरं नखियां
॥ माधवि आरुनता रदकी, हृदकी मधुमत्तनकी झखि
यां ॥ खंजन गंजन मीन प्रभानह रंजन कंजनकी पखि
यां ॥ मित प्रवीन अहो मृगकी अखियांमें न आवतहे अं
खियां ॥ ६ ॥

अर्थ. रूप, रंग, तथा रसथी भरेली जे आंख्यो पोताना कटाक्षनी
शोभाथी तीरंवाजे कान सुधी खेचीने तीर नाख्युं होय तेनी शोभाने पण
हृगवेष्टे, ने पोतानी रक्तताथी (लालीथी) माधवी जातिना मद्यनी आगनी
हृदने तेमज उज्ज्वलताथी हाथीना दांतनी उज्ज्वलतानी हृदने दवादी लछे,
ने दशमताथी भमराने झंखवी नाखेछे. एटलुंज नहीं पण खंजन पक्षीने
गंजन करनारी, माछलानी कांतिने हरनारी, राता कमळनी पांखडीओने
रंजन करनारी, एवी हे! प्रिय मित्र प्रवीण, आश्चर्य पमाडनारी, आ त-
मारी आंख्यो मृगनी आंख्योनी वरोवरीमां पण आवती नथी, अर्थात्
मृगनी आंख्योनी शोभाने पण व्यर्थ करे एवीछे. ॥ ६ ॥

अथ उत्प्रेक्षालंकार प्रवीन वानी वर्ननं ॥ सवैया ॥
चंचलता चख कौन चमंकित, खोर झुकें वरुनी तिरछांनी
भोर कपोल धसें उससें रसकें चसकें ससकें मुसकांती ॥
रेख रदच्छदकी झलके, चलके रद रत्त रसा दर सांती ॥ को
किलकी कलकी हलकी हलकी सुनि मित प्रवीनकी बां
नी ॥ ७ ॥

अर्थ. चंचलता युक्त चक्षुना (आंखोंना) खुणा चमकेछे, ने वारीक काजळनी खोरीथी शोभीती बांकी पांपणो झुकी रहीछे, वने भमरो कपोळ (गाल) तरफ धसी आवेछे तेथी जाणे सोसकारानी साथे स्वास खेंचीने अमृतनुं पात्र पीती वखते मुख मरकतुं होय तेम रसवाळा चसकाथी म्होडुं मरकतुं जणायछे ने दांतने ढांकनारा परवाळा जेवा सुंदर होठनी रेखा झळकेछे, चमकता दांतनी अंदर देखाती राती जोभ चळकेछे, एवा शोभायमान मुखमांथी नीकळेली प्रिय मीत्र प्रवीणनी वाणी सांभळवाथी कोयलना मधुर अवाजनी हलक पण हलकी लागेछे. । ७॥

अथ संदेह श्लेष भेद अलंकार ॥ सवैया ॥

बोलतही सरसात हितू मन, वैनमें मोर सहां सुख दां
नी ॥ जेवरनी सुरता रतिकी यह, ते पुतरीमें परें सब जां
नी ॥ भेद कितेइ किते सुर बंदन, जोइ कहे यह टेक नि
सांनि ॥ तांन विधांन गुमांन भरीअत, वीन किधों परवी
नकी बांनी ॥ ८ ॥

अर्थ. बोलतांज हेतुजननां मन खुशी थायछे, ने वचनमांतो मोरनी पेठे महा सुख देवावाळीछे, ने जेटली कामदेवनी स्त्री रतिनी सुरत की-डा संवंधी चतुराइ वर्णवेलीछे ते सर्व आ प्रवीण रूप पुतलीमां मालूम पडेछे, केटलाक भेद, स्वर, तथा ग्राम मुर्छना विगेरे जे कहेंवायछे तेने जोइने जोवावाळा कहेछे के आ सर्व टेकनी नीशानीछे, एटलुंन नहीं पण तान, विधान तथा गुमाननी भरेली आ ते विना के? प्रिय मीत्र प्रवीणनी वाणी? ॥ ८ ॥

॥ सोरठा ॥

होय सचेत कुमारि, बूझन लगी बधूँन प्रति ॥
ओठसु आनन धार, कहीसु इतें किरंगि को ॥ ९ ॥

अर्थ. राजकुंवरी सचेत थइ मोढामां होठ धरी राखीने एटले दांतथी
होठ दवावीने पोतानी सखीने पूछवा लागी के आ. फिरंगी आंहीं के-
वा! ॥ ९ ॥

कीनी कुसुम उचार, कुमरी खमां खमां सुकहि ॥

लीनी भलें सह्यार, आपे भई असाध गति ॥ १० ॥

अर्थ. त्वारे राजकन्याने खमा खमा एवा उच्चारथी मान आपीने ब्र-
ह्मकुमारी कुसुमावळीए कह्युं के हे? वाइसाहेव, आपने असाध्य थइ गइ
हनी ते आ वैद्यने ओपडे करीने साध्य थइ ते घणुंज सारुं थयुं. ॥ १० ॥

सो कीनों आसांन, आए वहें फिरंग इत ॥

दीजें इन सनमांन, कहा म्रजाद सु कीजीयें ॥ ११ ॥

अर्थ. आ फिरंगी वैद्य आही आव्या एज आपणा उपर मोहोहुं ए
सान किधुंछे माटे एमने सन्मान आपो, ठाली मर्यादा शुं करोछे. ॥ ११ ॥

॥ चोपाइ ॥

कला प्रवीन कुमरि सुधि लीनी ॥ अनुग बधाइ राज प्र-
ति दीनी ॥ महाराज मन दुचिते भजे ॥ देहुरि पंच शबदि
य वजे ॥ अति आनंद सहर जन पाये ॥ केंउ कुमरी उपा-
सन लाये ॥ हुकुम राज मंत्री प्रति दीनों ॥ भलो निदांन
फिरंगिन कीनों ॥ कुंडल बलय वसन ले जाओ ॥ वैदन प्र-
ति इनांम बकसाओ ॥ यह अमांत सुनि अंदर आये ॥ बक-
सन बैद साज सब लाये ॥ बानी यह प्रति बैद कहाई ॥
यह इनांम महाराज पठाई ॥ १२ ॥

अर्थ. ए प्रमाणे कलाप्रवीणने साध्य थइ एटले एक खास नोकरे
महाराजा नतिपाछने बधामणी आपी, तेथी महाराजाना मननी उदासी

मटी गइ एटलुंज नहीं पण राजसभाना दरवाजा उपर पांच प्रकारना
शद्वथी नोवत शरणाइ विगेरे वधाइना वाजां वागवा माछ्यां, तेथी शेहे-
रनां सर्व लोको आनंद पाम्या ने अति उमंगथी आ वधाइना वदलामां
राजकुंवरी सारु भेट सामग्री लइने आववा लाग्या. उलटमां आवेला
महाराजा नीतिपाळे आवो हुकम आप्यो के आ फिरंगी वैद्ये घणो सारो
उपाय कर्यो जेथी कुंवरीने शांति थइ, माटे आ कुंडळ, कडा, कंठी अने
जरीनां वस्त्र लइ जइने वैद्यने इनाम दाखल वक्षीस आपो, एवो हुकम
सांभळी वक्षीस आपवानी सर्व सामग्री लेइने कामदार जनांन खा-
नामां आव्या, तेमणे विवेकनी साथे वैद्यने कह्युंके महाराजाए आपने
वास्ते आ इनाम मोकल्युंछे ते स्वीकारील्यो. ॥ १२ ॥

॥ सोरठा ॥ तबीवोक्त ॥

हम इनाम नहि लेत, कृपा ईश काहु न कमी ॥

पर उपकारन हेत, सहज देश निकसे सहल ॥ १३ ॥

अर्थ. त्वारे वैद्ये कह्युंके अमे इनामतो लेता नथी कारणके इश्वरनी
कृपाथी अमारे कोइ वस्तुनी कमी नथी, अमोतो केवल परोपकार करवा
माटेज देशांतरोनी सेहेलांनी करवा निकया छीए. ॥ १३ ॥

लीनो नहि ईनाम, बोत विनय मंत्री करी ॥

गये अमायत धांम, सासन मंग महीपकी ॥ १४ ॥

अर्थ. कामदारे अति विनय कर्यो तो पण फिरंगी वैद्ये इनाम लीयुं
नही, एटले कामदार सभामां आवी वनेली हकीकत कही महाराजानी
आज्ञा लइने पोताने घेर गया. ॥ १४ ॥

बैठे उतैं फिरंग, चिंत न उठवेकौ चलैं॥

नैन निहारत अंग, उर उमंग अतिही भरे ॥ १५ ॥

अर्थ. हवे त्याहां फिरंगी वैद्य बैठाले तेनुं मनतो उठी जवाने चालनुं

ज नथी, ने हृदयमां भरपूर उमंग वधी जवाने लीधे आंख्योथी कलाप्रवी-
णता रुपने जोया करेछे. ॥ १५ ॥

कीनी कुसुमन सैन, लोक लाजहूके लिये ॥
वीती जाम जु रैन, तब तबीब लीनी बिदा ॥ १६ ॥

अर्थ. पछी लोक लाजना डरने लीधे कुसुमावळीए सांन करी तेथी
नीराश थडने फिरंगी बनेला वैधे ज्यारे एक पहोर रात वीतीगइ तयारे
विदाय लीधी. ॥ १६ ॥

॥ छप्पय ॥

तब तबीब निज थांन, आय मित्रन प्रति भंखिय ॥

तुम प्रताप तारुनी, व्याधि मुसकिल असांन किय ॥

नृप इनांम पढ्यो, सोय हमहू नहि लीनों ॥

सुख सुरता मन प्रांन, उलट उंनहीकों दीनों ॥

विध विध वनाय वातन करी, वह चरचा सबही निशा ॥

परभात मतो करि मित मिल, अबैं गमन कीजें दिशा ॥ १७ ॥

अर्थ ल्यार पछी वैध पोताने उतारे आवीने साते मीत्रोने केहेवा
लाग्या, के आ तमारा प्रतापथी तरुण उम्मर वाळी प्रवीणनो रोग मटी
जवानो साथे मिछाप थयो, एज महारा उपर मोटी मेहेरवानी करीछे,
राजाए इनाम मोकलाव्युं ते तो में न लीधुं, पण उलटो हुं माहं सुख,
सुख, मन अने प्राण उलटथी एने देइ आव्योछुं, एवी रीते विविध प्रका-
रनी बातो करवामां रात वीती गइ अने प्रभात थयुं एटले. सर्व मीत्रोए ए-
कट्ठा थडने एवो विचार कयों के हवे आपणे आपणा देशनी दिशा तरफ
गमन करीए. ॥ १७ ॥

॥ दोहा ॥

सुखाये सागर सुमन, परी भनक वह कान ॥

बनें न फिर मिलवो अवें, धार्यो मित पर्यांन ॥ १८ ॥

अर्थ. आ प्रयाण करवानो भणकारो काने लागतांज महाराजा रस-
सागर मनमां मुझाइ गया ने दीलगीरीनी साथे केहेवा लागा के अरे
हवे तो फरी मळवानुं बने नहीं अने आ मीत्रोए तो प्रयाण करवानुं
धार्यु. ॥ १८ ॥

अथ एकावल्य लंकार ॥ तत्र सागरोक्त सर्वैया ॥

चलवो यह कांन भनंक परी, तवतें अँखियांन भरे जलवो॥
जलवो बिरहानल पावकसें, जिय नावक वांन लगो सलवो
॥ सलवो हिय होत प्रवीन मितें न, बन्यो नहिं फेर घरी मि
लवो ॥ मिलवो मिलवो सुखहींतें गयोहें भयोहें अवे चल
वो चलवो ॥ १९ ॥

अर्थ. चालवुं, एवी काने भनक पडी तयारथीज आ आँखयो पाणी
भर्या करेछे, हवे तो विरह अग्नीना तापथी वळया करवुं ने कलेजामां जे
तरिंवाजनुं वाण लागुं ते सेहेवुं, हे? प्राण सखी प्रवीण, जे हृदयमां से-
हेवानुंछे तेतो मटेज नहीं, माटे सहन करवुं, अरे! फरीने घडी मात्र
मळवानुं बन्युंज नहीं, ने मळवुं मळवुं एवुं वचन तो मोढेथी गयुं अने
हवे तो चालवुं चालवुं एवुं थयुं. ॥ १९ ॥

अथ जातिस्वभाव अलंकार ॥ छप्पय ॥

तवें मित महाराज, करी कर जोर अरज यह ॥
आप गये रजधान, निशा पहिचांन परी नह ॥
अवें रहत थिर इतें, काहु जो जानन पावें ॥
नफा न कछु इन बात, गुनेगारह ठहरावें ॥
महाराज कहो इतहीं रहें, यहें सु बात विचारियें ॥

मिलवो वनें न इहि फेर अब, नेहनग्र पथ धारियें ॥ २० ॥

अर्थ. महाराजा रससागरजीने उदास जोया त्यारे मित्रोए आ प्रमाणे अरज करी के, आप राजधानीमां गया त्यारे रात्री हती एटले कोइने ओळखाण पडी नहीं, पण हवे जो आहीं स्थिति करी रहीए ने जो कोइ जाणी जाय तो ए वातमां कांइ लाभतो नहीं पण उलटा गुनेगार ठरावे, हे? महाराजा, कहोतो आहीं रहीए अने कहोतो जइए, ए वातनो विचार करी जुवो. पण हवे आंही फरीने मळवानुं वनशे नहीं, माटे मरजी होय तो नेहनगर तरफ सधावीए. ॥ २० ॥

॥ दोहा ॥

यही बात कर प्रात उठि, कियो गमन दिस बास ॥

सागर कलाप्रवीन दुहु, उरमें लई उदास ॥ २१ ॥

अर्थ. ए बात करीने मित्रोना वचन उपरथी सवारमां उठीने पोताना देश तरफ गमन कर्यु, त्यारे वियोगने लीधे सागर तथा प्रवीण ए वनेए मनमां उदासी धारण करी. ॥ २१ ॥

अथ वह प्रातः सूर्योदय वर्णनं ॥ संदेहालंकार सर्वैया ॥
प्रात उदै प्रगट्यो रवि बिंब, कीधों कैलासपति द्रग ज्या
लहि ॥ पत्र तजें विकसोहें पलास, उसास जह्मात धराध-
र व्यालहि ॥ पौनसें तुंग उड्यो गिरिराज, कीधों मुचकंद
जगावत कालहि ॥ रक्त भरयो सु झरयो सु लसें जनु,
जोगिनि कालि भुजामें कपालहि ॥ २२ ॥

अर्थ. सवार धतां सूर्यना उदयने जोइने संदेह करेछे, अरे! आते लालचोळ सूर्यनु बिंबछे के, कैलासना पति शिवजीना नेवनी झालछे! के प्रातग वगरनो राता रंगीन केसुडार्थी भरपूर खाखरो खीली आव्योछे! के

जमीनने धारण करनार शेषनाग पोताना उठता स्वासनी अग्नीनो जमाव
करेछे, के पवनना झपाटाथी कोइ पर्वतनुं शीखर उडतुं आवेछे? के
काळ यवन मुचकंदराजाने जगाडेछे! के लोहीथी भरपूर छलकतुं संहार
करनार जोगणी महाकाळीना हाथमां खपर झोभेछे के शुं! ॥ २२ ॥

॥ चोपाई ॥

यहि विधि उदय प्रभाकर कीनों ॥ नेहनग्र पथ सागर
लीनों ॥ उत प्रवीन उनकी सुधि पाये ॥ दोऊ मन विशेष
दुख पाये ॥ जारत विरह ज्वाल तन जग्गी ॥ ठोकर मनहु
व्याल तन लग्गी ॥ कुसुम मित उत इत समुझावें ॥ पैं न
धीर कोऊ विधि पावे ॥ अगें अनंद होंन मन धारी ॥ पैं
मिल विरह दून विस्तारी ॥ खांन पांन भूपन रुचि छंडे ॥
मदन भेद विस्तारन मंडे ॥ उनके चिंत भेद वह जानें ॥
विरही बिना वदंत न माने ॥ २३ ॥

अर्थ. एवी रीते सूर्ये उदय कर्यो नें महाराजा रससागरे नेहनगरनो
रस्तो लीधो, त्यांहां सागरना प्रयाणना खबर थयाथी प्रवीण अने आंही
प्रवीणना वियोगथी सागर ए वने जण मनमां अति दुःख पान्यां पटलुं-
ज नहीं पण, शरीरमां दाह करनार विरहाग्नीनी झाल सळगी उठी, ते
जाणे अंगमां झेरी सरपनी ठोकर लागी होयनै! एवी पीडा करवा लागी-
त्यांहां कुसुमावळी अने आंही मीत्रो विनय पुर्वक समजावेछे, तोपण
वने जण कोय उपायथी धीरज धरतां नथी, आगळ आनंद धशे एम
मनमां धायु हतुं, पण मळवाथी तो उलटो वमणो विरह वधी गयो, तेथी
खावापीवानी तथा लुगडां, घरेणां पेहेरवानी प्रीति छोडी दीथी, ने वने
जण काम भेदनो विस्तार करवा लाग्यां, एओना चिन्तना भेदने एओ-
ज जाणे, आ वात विरही बीना बीजाने केहेवा जेये ती मानेजनहीं. ॥

अथ तस्य दृष्टान्तानन्वयालंकार ॥ सर्वैया ॥

पानिके जंतु कहा पहिचानत, ग्रीष्मके तपकी गरदीकी ॥
केसरकी करिहें कह किंमत, हे न परीख जहां हरदीकी ॥
कायरकों न कछू परिहें कल, सूरनकों सुधि हे सरदीकी
॥ वे दरदी न प्रवीन लहें कछु, जानहिगो दरदी दरदी-
की ॥ २४ ॥

ग्रिष्म रतुना तापनी गरमीने पाणीना जीव शुं जाणे! तेम जेनी पासे ह-
ळदरनी परिक्षा नथी ते केसरनी परिक्षा शुं करी शके! लडाइना मेहेदानमां
सरदामी करवानी कायरने कांड कळ पडशेज नही, सरदामी करवानी तो
सूरनोरांनेज शुद्ध होवळे, एप्रमाणे हे! प्रिय सखी प्रवीण, दरदीना दरदने
दरद विनानो पुरुष जाणशे नही, पण जे कोइ दरदी हशे तेज दरदीना
दरदने जाणशे. ॥ २४ ॥

॥ दोहा ॥

समुद्रावे सागर सु प्रति, मिलिमिलि राह सु मित ॥
सुख जानत दुखभो प्रगट, धीर न धरियत चिंत ॥ २५ ॥

अर्थ. आवी हालत थड जवाथी रस्ते मीत्रो एकठा मळी मळीने
समसागरने समजावेळे, पण आकस्मात सुख जाणतां दुःख
प्रगट थरुं तेथी चित्तमां धीरज धरता नथी. ॥ २५ ॥

बहन राह बहु दिन भये, लंघ विदेश सु देश ॥
निहि विधि कीनो गमन त्यो, किय निज धांस प्रवेश ॥ २६ ॥

अर्थ. रस्ते चालतां चालतां घणा दीवस विती गया, वाद परदेशने
उपयोजने पोताना देशमां आवी पडोच्या, जेवा रीते जती वखते गमन क
ई एते तेवीज रीते पोतानी राजधानीमां प्रवेश करी. ॥ २६ ॥

॥ अथ गाहा ॥

वैद कला प्रवीनं ॥ चरचा नेहनग्र सागर गति ॥

उभै त्रिंश अभिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २७ ॥

अर्थ. कलाप्रवीणनु वैदुं कर्षावाद पोताने उतारे थयेली चर्चा वंघ पड्या, पछी मित्रो सहित महाराजा रससागर पोतानी राजधानीमां पधार्या, तेसंबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी बत्रीशमी लेहेर संपूर्णथड. ॥ २७ ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे कला प्रवीन वैदोपचार

विधि भेदो नाम द्वात्रिंशतिमो लहरं ॥ ३२ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधीराज राजेंद्रश्री वावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रवोधिनी टीकायां द्वात्रिंशतिम स्तरंगः समाप्तः ॥ ३२ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध छंदः ॥ दोहा ॥

सागर कलाप्रवीणने, थातां विरह अपार ॥

केशे लेर तेत्रिशमां, दशे दशानो सार ॥

अथ दंपति विरह दशा वर्नन प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

इतको रससागर कुमर, उतको कलाप्रवीन ॥

मिलि विछुरत बाढ्यो सुदुख, विरह दशा तव लीन ॥ १ ॥

अर्थ. आहीं रससागर कुमार अने त्याहां कलाप्रवीण ए वने एकठां मळीने जूदां पडोगयां, तेथी वियोगनुं दुःख वर्धायुं पठले विरह दशा लइ वेठां. ॥ १ ॥

तत्र विप्रलंब शृंगारे विरह वर्ननं ॥ छप्पय ॥

विछुरत प्रीतम उभै, होत तिहि ठोर जो रसहि ॥

विप्रलंब सिंगार, तास बरनंत सु कवि कहि ॥
 भेद चत्र तिहि भिन्न, पूर्वअनुराग कहीजें ॥
 करुना मान प्रवास, यहें चारो लिख लीजें ॥
 गुन भेद रूप ताकें सु गहि, बहुर दशा दश विस्तरत ॥
 करि भिन्न भिन्न ताकी कला, विरह बिथा बर्नन करत ॥ २॥

अर्थ. जे स्त्री अथवा पुरुषने परिपूर्ण प्रीति बंधाई गयेली होय, तेमां-
 थो एकपण जूदूपडे ते ठेकाणे वियोगनुं दुःख बधीजायछे तेने विद्वान
 कवीओ विप्रलंब शृंगार कहीने वर्णवेछे, ते विप्रलंब शृंगारना जूदा जूदा
 चार भेदछे, तेमां पेहेलो पूर्वानुराग विप्रलंब, बीजो करुण विप्रलंब,
 बीजो मानविप्रलंब अने चोथो वास विप्रलंब, ए चारेने जाणवा जोइए,
 माटे तेओना गुण, रूप अने भेदोनुं ग्रहण करीने पाछी दश प्रकारनी द-
 शा विस्तारेछे, ते दशानी जूदी जूदी कळा करीने विरहनी पीडानुं वर्णन
 करेछे ते आ प्रमाणे. ॥ २ ॥

॥ अथ छंद पद्धरी ॥ ॥

देखंत प्रेम दंपतिहि सोय ॥ विछुरंत तुदन परकास होय
 ॥ विनु लखें प्रांन तलफें अताग ॥ एही सु भेद पूर्वानुरा-
 ग ॥ आपको जास मिलरह्यो रंग ॥ जोगांन जोग दुख
 तास अंग ॥ लिख मित दशा शोचंत चिंत ॥ ताहि सो वि-
 रह करुना कहंत ॥ मितको मित पावें जु दोष ॥ पावंत
 चिंत आवेंजु रोप ॥ कछु रार होत विछुरे सु आंन ॥ वि-
 न मिलें कष्ट वह विरह मांन ॥ परदेश मित कीनो पयांन ॥
 मिटिगई ओथ पुग्गे न थांन ॥ एकेक चिंत बाढे उदास

॥ તાસેં કહંત બિરહા પ્રવાસ ॥ વિન મિલેં શોચ વાઢંત ચિં-
ત ॥ દશ દશા હોત બ્રહ સો વદંત ॥૩॥

અર્થ. જે સ્ત્રી પુરુષમાં દેખિતોજ પ્રેમ હોય તે જૂદાં પડ્યા પછી પી-
ડાની સાથે પ્રકાશ થાય, અને પોતાના પ્રિયને જોયા વગર પ્રાણ અતિશે
તલપે એ પૂર્વાનુરાગ વિપ્રલંબનો ભેદછે, પોતાનો રંગ જેની સાથે મઠોરહ્યો
હોય, તેના અંગમાં દૈવજોગથી દુઃખ ઉપજીઆવે, તેને લીધે મિત્રનો દશા
જોડને જે મિત્ર મનમાં શોચ કરે, તેને કરુણ વિપ્રલંબ કહેછે, મિત્રે મિત્ર
સાથે કરેલા દોષને મિત્ર જાણે, તે જાણતાંજ પોતાના મનમાં ક્રોધ ઉપજી
આવે તેથી કાંઈ ક્લેશ કરીને જૂદાં પડીજાય પણ પરસ્પર વગર મિલાપે અતિ
દુઃખ પામે એ માન વિપ્રલંબ, મિત્ર પરદેશ ગયો હોય અને તેના વડાડની
મુદત પૂરી થયા પછી પણ ઘેર ન પહોંચી શકે, તેથી પરસ્પર એક વીજાના
મનમાં ઉદાસી વધતી જાય તેને પ્રવાસ વિપ્રલંબ કહેછે, હવે વિરહમાંથી
દશ દશા ઉપજેછે તે કહુંછું. ॥ ૩ ॥

॥ દોહા ॥

વિપ્રલંબ સિંગારકે, કહે ચાર પરકાર ॥

હોત દશા દશ વિન મિલેં, સો અવ કહોં ઉદાર ॥ ૪ ॥

અર્થ. એવી રીતે વિપ્રલંબ સિંગારના ચાર પ્રકાર કહ્યા, પણ વગર મિ-
લાપે જે દશ પ્રકારની દશા થાયછે તેનો હવે વિસ્તાર કહુંછું. ॥ ૪ ॥

॥ અથ દશ દશા નામ કથન ॥ ગાહા ॥

અભિલાષ સુ ચિંતાયં ॥ ગુનહ કથન સંમૃતિ ઉદ્દેગં ॥

ફુનિ પ્રલાપ ઉન્માદં ॥ જડતા વ્યાધ મરન ચહ જાનહુ ॥૫॥

અર્થ. એક અભિલાષ, વીજી ચિંતા, પ્રીતી ગુણકથન, ચોથી સ્મૃ-
તિ, પાંચમી ઉદ્દેગ, છઠી પ્રલાપ, સાતમી ઉન્માદ, આઠમી જડતા, નવ-
મી વ્યાધી, અને દશમી મરણ એપ્રમાણે દશ દશા જાણવી. ॥ ૫ ॥

अथ विरह दश दशा भेद ॥ छंद मौक्तिकदाम यथा ॥
 मिलें मन नैनन वैनन रंग ॥ चहें मिलबो चित दंपति अं-
 ग ॥ इकें इक बाढतजात सनेह ॥ कही अभिलाष दशा ब्र-
 ह एह ॥ किहीविध मित मिलें उत जाय ॥ इतें मिलहें
 कव मित सु आय ॥ यहें निश ब्योस विचारत चित ॥ चिं-
 ता ब्रह चातुर तास कहंत ॥ जहां गुन मित सु चित गनंत
 ॥ अलंकृत ओर सरूप व्रनंत ॥ भयो मनमथ्य सुमार वि-
 शेष ॥ यहें विरहा गुन कथ्यन लेष ॥ बिनां प्रिय ओर क-
 छु न सुहाय ॥ सर्वे ग्रह काज दिये विसराय ॥ लगी मिलि-
 ये मिलियें यह बांन ॥ दशा विरहा वह संमृति जान ॥
 नये सुखदायक जो उपचार ॥ वहें दुख देखे लगे सुभ-
 पार ॥ लगो मन मित सु मितहि ध्यान ॥ दशा उदबेग
 ब्रहा सु बखान ॥ रहे मन भौर समान भ्रमंत ॥ तन मन-
 से परताप तपंत ॥ वहो विधि बानि बदै प्रिय पच्छ ॥
 यहें परलाप दशा ब्रह लच्छ ॥ तरकित ऊठ चलें सु वि-
 शेष ॥ चितें रहें चक्रित आनन देख ॥ हसें फुनि रोय क-
 रंत विवाद ॥ यहें विरहा सु दशा उनमाद ॥ गई सुधि
 बुद्धि सु भूलि सयांन ॥ भयो सुख दुःख सु दोय समान ॥
 लगी प्रियसें सुरता अवछेद ॥ दशा विरहा जडता यह
 भेद ॥ तपें तन दीरघ लेत उसांस ॥ झरे जल नैनन होय
 निरान ॥ बदे दिनही दिनही मन आध ॥ दशा विरहांन
 कहें वह व्याध ॥ छलं बलके उपचार करंत ॥ वनें नहि

क्यों न मिलें दोउ पित ॥ बढे परि पूरन प्रेम प्रमान ॥ वने
तव शेष दशा सु विधान ॥ ६ ॥

अर्थ. जे स्त्री पुरुषनो परस्पर प्रेमने लीये मन, आख्यो, अने वच-
नोनो रंग मळीगयो होय ते स्त्री पुरुष अंग मिलाप करवासारु पोताना
मनमां चाहें, तेथी करीने परस्पर जे अतिशे स्नेह बधतो जाय ते विरहनी
अभिलाष दशा कहेलीछे. ने जे दंपती कया उपायथी मित्र मळे, जो
मळे तो त्याहां जइए; अरे! आहो आवीने मित्र क्यारे मळशो! एवोरीते
रात दिवस चित्तमां विचार्या करे, तेने चतुर पुरुषो विरह संबंधी चिंता
एवा नामनी दशा कहेछे. जे दंपती नीरंतर पोताना मनमां मित्रना गु-
ण गण्या करे, एटलुंज नहीं पण ते मित्रना अलंकार, पोपाक अने
खूबसुरतीनुं खुली रीते वर्णन कर्या करे, तेथी करीने जे मनने मथनार
बेहद काम बधी जाय ते विरह संबंधी गुणकथन दशानुं लक्षणछे.

जेने पोताना प्रिय विना बीजुं कांइ पण गमतुं नथी, ने घरनुं सवळुं का-
मकाज वीसारी मुकीने, मुखेथी तो मळीए मळीए एवांज वचन बोल्या
करे ते विरह संबंधी स्मृति एवा नामनी दशा जाणो. जे सर्व प्रकारे सुख
उपजावनारा उपचारोछे, तेज अतिशे दुःख दायक थड पडे, ने मनमां
मित्रनुं ने मित्रनुंज ध्यान लाग्युं रहे, ते विरह संबंधी उद्देग नामनी दशा
बखाणीने कहेलीछे. मनतो भमरानी पेटे भमतुंज रहे अने शरीर तथा
मनथी जूदो जे जीव ते पण तापथी तपी जाय, तेने लीये पोताना प्रिय
मित्रना पक्षनी विविध वाणी बोल्या करे तेज विरह संबंधी प्रलाप दशानुं
लक्षणछे. तडफडीने जागी उठे, ने चमकी उठाने चाली नीकळे, ने
पोताना प्रिय मित्रना मुखनी छवि जीवानी आतुरताथी चित्तमां झाक-
डानी पेटे फर्या करे तेने लीये क्यारेक हसे, ने क्यारेक रोय, ने बळी
विवाद करवा लागी जाय, एज विरह संबंधी उन्माद दशाछे. शुद्ध हृदय ने
शाहाणपणुं भूली गयाथी सुख अने दुःख वेय समान बड रहे, तेथीकनेने

एक पोताना प्रिय मित्रमांज अखंड द्रष्टि लागी रहे, एज विरह संबंधी
जडता नामनी दशानो भेदछे. अंगमां तपायमान थइने लांबा उसासा
नित्तासा भरे, ने जेनी आंख्योमांथी आंसु झर्या करे, ने वळी निराश थइ
जाय, ने दिवसे दिवसे मननी पीडा वधती जाय, एज विरह संबंधी व्या-
धी एवा नामनी दशा कहेलीछे. ज्यारे छळवळना अनेक उपायो करवा-
थी पण कोइ रीते वने मित्रोने परस्पर मळवानुं वने नहीं अने मनमां
परीपूरण प्रेमनुं प्रमाण वधी पडे, त्यारे अनायासे जे मरण थायछे ते
मरणनामनी छेली दशानुं विधान कहेवायछे. ॥ ६ ॥

॥ गाहा ॥

उत कुसुम परवीनं, माहाराज मित इत चरचा ॥
कीर्नी काव्य नवीनं, जो जो दशा होय सब बरनें ॥ ७ ॥

अर्थ. त्यांहां कुसुमावळी तथा कळाप्रवीण अने आंही महाराजा र-
ससागर तथा तेना मित्रो, चर्चाना प्रसंगथी जे जे दशा उपजीआवेल्ले
ते ते स्थितिना वर्णन संबंधी नवीन कविता रचेले. ॥ ७ ॥

अथ कला प्रवीन कुसुमावल्युक्त विरह दशा वर्ननं ॥

तत्र प्रथम कलाप्रवीनोक्त मिलितरूपकालंकार

॥ सर्वेया ॥

राज महा अभिलाप विराजत, चितहे राजकुमार विचच्छ
न ॥ स्मृति ओर उद्देग वजीर, अमीर दुहू जडता गुन क
थ्यन ॥ हे हकमी उनमाद प्रलापहि, व्याधरु शेष नि
आउ चुकावन ॥ सागर साह सनेहकी आयस, यातन न
अ दुहाई फिरी इन ॥ ८ ॥

अर्थ. अभिलापरूपी राजा गादी उपर बीराजेछे, तेनी पासे अति
विचक्षण चिंतारूपी राजकुमारछे, स्मृति अने उद्देग रूप वजीरोछे, जडता

अने गुणकथनरूप वे अमीरो हाजर रत्नाछे, ज्यांहां उन्माद अने प्रलाप रूप वे हाकेमोछे, ज्यांहां व्याधी अने मरण रूप वेय न्याय चुकवनारा अधीकारोओछे, हे!सागर, आपना साहसिक स्नेहरूपी वादशाहना हुकम-थी आ शरीररूपी नगरमां एओनी दुहाइ फरी गइछे. ॥ ८ ॥

॥ अथ मिलित रूपकालंकार ॥ सर्वैया ॥

सागर सूर प्रभा प्रगटी अरु, नेह मरीच निरंतर जागें ॥
कांम अनोपम ओप करें इत, आतसके चसमें चख लागें
॥ ताकि परी रुपहें घटमें प्रतिबिंबित प्रांन महा दुख
दागें ॥ काहु विचार न बूझें अवें यह, जारत जोवनको वन
आगें ॥ ९ ॥

अर्थ सागररूप सूर्यनी कांति प्रगटीने प्रकाश पामी ने तेना स्नेह रूपी एकरस कोरणो जगमगाटनी साथे जागृत थयां, जेने कामदेव अनुपम तेज आपेछे, एवा तेजरूपी आतसमां आंख्यो रूप चसमां लागी गयां, ते द्वारा तेनी कांति हृदयरूपी घटमां पडी, ते प्रतिबिंब प्रज्वलित थतां-ज प्राणमां मोटुं दुःख पेदा थयुं, आ अग्री कोइ विचार के उपायथी बूझ तो नथी ने आगळ जोवन रूप बनने वाळेछे. ॥ ९ ॥

॥ अथ भिन्न पद श्लेष रूपकालंकार ॥ कवित्त ॥

उर पुर बेठो जारि, ज्वलन नमाय लीनों, नैन गढ टेढो
जल, नलन दुवायोहें ॥ सुख साज राजकों, विखेरिकें वि
दाय दीनैं, मन मजमून ग्वालियर लें चढायोहें ॥ प्राण
तरुत बेठो आय, दुखके दिवांन जुत, विरहा विकट सूबा,
अमल जमायोहें ॥ सागर वियोगी खंड, दंडन प्रचंड रूप,
मदन पठायो साह, प्रेम दल आयोहें ॥ १० ॥

अर्थ. दृश्यरूपी शेरने बाळीने मांही आवी वेठी अने तेजरूपी राज
सत्ताने नमावी लांघी, नेत्ररूपी टेडा कीछाने आंसु रूप पाणीना नळथी
दुवाव्यो, सुख रूप सामग्री तथा तेज रूपी राज्यने विखेरी नाखीने
सौने विदायगिरी दीधी, ने मनरूपी मजमुदारने तो घोळर चडावी दइ
उजळ कीछामां केद कोधोळे, एटलुंज नहीं पण दुःख रूपी दीवानने सा-
थे लडने प्राणरूपी तख्त उपर आवी वेठेला विरहरूपी विकट सुवाए
चोतरफ पोतानोज अमल जमावी दीधोळे, एवी रीते हे? सागर वियोगी-
ना देशनो दंड करवामां भयंकर देखाववाळुं कामदेव रूप वादशाहे मो-
कलेलुं प्रेमतुं लइर आवेलुंछे. ॥ १० ॥

॥ अथ द्रष्टांतालंकार ॥ सर्वैया ॥

नैननसैं जव नैन लगे तवसैं वह नैनन चाहत नैनां ॥
रैन कहूं आंसुवा वरजे दिन, रैन वहे छिनही विसरेंनां ॥
मेन महा दुखमें नित तावत, ज्यों ढिग मंजर पंजर मेंनां ॥
हैं न कछु सुख चैन हिये ब्रह, जाग रहे अरु सागर हेनां ११

अर्थ. ज्यारथी आंख्यो साथे आंख्यो लागींछे त्वारथीज ए आंख्योने आ
आंख्यो चाहेछे, ने राते तो कांडक आंसु झरवा बंध पाडे पण एम न करतां
ठळठी रातदिवस क्षणमात्र ए आंख्योने आ आंख्यो विसारती नथी, जेम
मेनांना पिंजरा पासे विलाडाने बांधी राख्यो होय, ते जेम मेनांने भयथी
तवावे, तियाजरीने आ कामदेव हमेशा दुःखमां ताव्या करेछे, तेने लीधे
ददयमां सुखचैन पडतुं नथी, एटलुंज नहीं पण विरह जागी रहेछे अने
मानर नथी. ॥ ११ ॥

अथ यथासंख्यालंकार ॥ कुसुमावल्युक्त ॥ सर्वैया ॥

बाल ब्रह्मान विहाल विलंकित, कीचे इलाज सखी सब
दीरी ॥ एक गुलाब लियो छिरकावन, चंदनकी इक ल्याइ

कटोरी ॥ फूलन हार इकें पहिरावत एकहु दांन समीर
गह्योरी ॥ सागर एकहिवेर सबें वह फोरत ढोरत तोर
मरोरी ॥ १२ ॥

अर्थ. विरहथी बेहाल थएली बालाने जोइने तेनो उपाय करवासारु
सघळी सखीओ दोडी नीकळी, तेमांथी एक सखी गुलाबजळ छांटवा
सारु गुलाबदानी लावी, एक चंदननी कटोरी लावी, एक फूलना हार
पेहेरावा लागी, एके ठंडो पवन ढोळवासारु हाथमां वीझणो लीधो, पण
हे? सागर, ए वधां एकवारेज फोडी, ढोळी, तोडी ने मरडी नाख्यां, ते
आ प्रमाणे के गुलाबदानी फोडी नाखी, चंदननुं पात्र ढोळी नाख्युं, हार
तोडी नाख्यो ने वीझणाने मरडी नाख्यो. ॥ १२ ॥

अथ अत्यंतातिशयोक्ति अलंकार ॥ सर्वैया ॥
नेननसैं असुवा उमहे सो गलीन भई वरषाकी तरंगन ॥
बारहु मास रहे ऋतु ग्रीष्म, आयत सास परोसनि अंग-
न ॥ जेहर सो रसनां दोहरी भई, पल्लवकी मुंदरी भई कं
गन ॥ सागर छेद भये छतीयां सर तोड भरें मनमथ्य
निषंगन ॥ १३ ॥

अर्थ. आंख्योमांथी उलटेला आंसुनो धार चालेछे, ते जाणे दोरीमां
चोमासानी मोटी नदी बनी गइछे, वारेमास हृदयमांतो ग्रीष्म रुनुज रखा
करेछे, अर्थात् ताप तप्याज करेछे एटलुंज नहीं पण स्वास तो पाडो-
शणना आंगणा सुधी आवजाव करेछे, पगमां पेहेरवानां लंघरोतो वमणी
कटीमेखळा जेवां थड रखांछे, ने आंगळियोमां पेहेरवानी नाजुक वोटियो
हाथमां पेहेरवाना कंकण जेवी थड गइछे, तेमज हे? प्रिय मित्र सागर,
छातीमां छेद पडी गयाछे तोपण हजो कामदेव पोताना भाथामां बाण
भरयाज करेछे. ॥ १३ ॥

अथ रससागर मित्रोक्त विरह दशा वर्णनं ॥ अलंकार तद्रूपक
॥ सवैया ॥

याजिय कुंड रच्यो हियमें तहैं, इंधन अस्ति सु आन ठहै
हैं ॥ बीच धरे विरहा विशवानर, नैन स्रवा घृत धार ब
हैं ॥ होमतहे सुखकी करि आहुति, धीरज श्रीफल मध्य
दहैं ॥ प्यारे प्रवीन प्रवीन पढ़ें श्रुति, नासके मंत्र निरंतर
ग्रहैं ॥ १४ ॥

अर्थ. आ जीवेतो पोताना हृदयमांज यज्ञनी कुंड रच्योछे, जेमां हाड
रूपी समीध (इंधणा) लावीने ठसाव्याछे, तेनी वचमां विरहरूपी अग्नी
पयोछे, नेत्ररूप शरवा आंसुरूपी घनी धाराथी बह्या करेछे, अने सुखरूप
घृत द्रव्यनी आहुती आपीने होमेछे, धीरजतारूप पूर्णाहुतिनुं श्रीफल
होमाने अग्नीमां बाळेछे, “हे? प्यारी प्रवीण है! प्यारी प्रवीण” एनास
रूप वेदना मंजोनी निरंतर उच्चार करी करीने भण्था करेछे. ॥ १४ ॥

अथ असंगत्यलंकार ॥ सवैया ॥

प्रेमकी बीज य्यों हियमें वह, लाजकी पांसु दवाय दुरा
यें ॥ नैन घटा बरसैं जबही तबही जलके परसैं दरसायें
॥ पत्र सखी प्रसरें गुन भेद, किते अभिलाष प्रसून लगा
यें ॥ चाहत चिंतमु आवनके फल, प्यारे प्रवीन कहो कब
पायें ॥ १५ ॥

अर्थ. जे प्रेमनुं बीज हृदयमां धारण कर्तुं हतुं ते लाजरूपी मृत्तिकाथी
गलाउने देकाइ गयेछे हतुं, ते प्यारे नेत्ररूप मेघनी घटा बरसवा लागी
पायें तेना पाणीना स्पर्शथी कोंठारूप देखाइ आव्युं, तेमां गुण भेदरूप
कठिनपत्र लाव्यो तथा कोमल पातरां प्रसरी गवां, ने अभिलाष रूप

फूल खोली आव्या, हवेतो चीत्त केवळ फळ आववा सारज चाहेछे, तो हे? प्राणप्यारी प्रवीण, ए फळ क्यारे पामशुं ते कहो. ॥ १५ ॥

अथ असंगाति अलंकार ॥ सवैया ॥

अंव अताग निबान भरे ब्रह्म, संमृति तंत्र सँवार धरें ॥
ब्रीडको मंच बध्यो गुनके गुन, बैल विचार फिरेवो करें ॥
कांतिकि माल कसी बरुनि ग्रह, नैन घरी सु भरें उबरें ॥
अंग उदांन प्रवीन रच्यो जिय, प्रेम प्रसून लता प्रसरें ॥

॥ १६ ॥

अर्थ. विरह रूपी अताग पाणीनुं नवाण भरेलुंछे, त्यांहां स्मृति रूप यंत्र संभाळथी गोठवी राख्योछे, ने जे लाजनो रेंट गुणरूपी रांढवाथी बांधी राख्यो छे तेने विचाररूप वेल फेरव्या करेछे, ते रेंटथी मांडीने पाप-पोती अंत सुधी जे कांतिरूप रांढवानी माळा कसी राखीछे, तेने लीये नेत्र रूप घडाथी पाणी भरेछे ने ठलवेछे, तेथी करीने आजीवे जे पोताना अंगमांज नवीन वगीचो रच्योछे, तेमां प्रेमरूपी वेल फुलथी भरपूर थड ने पसरती जायछे. ॥ १६ ॥

अथ विभावनालंकार ॥ सवैया ॥

सेपल बीच भरेइ रहो सु परेइ रहो प्रसरे तन सारें ॥ कं
ठ कपोल झरेइ रहो सु भरेइ रहो नव वास भिंगारें ॥ बुंद
नसें बिखरेइ रहो सु ढरेइ रहो वरुनीं जग ढारें ॥ नैनन नी
र खरेइ तवें जव, नाम तिहारो प्रवीन उचारें ॥ १७ ॥

अर्थ. आंसुनुं पाणी पांपणनी वचनां भयुंज रहे अगार पड्युं ज रहे, किंवा आखा अंगमां पसरे, कंठ अने गाल, आंसु नया पत्तीनाथी लल तांज रहे अथवा भयांज रहे, कांवा नवां वस मिजावे, ने अश्रुनां जल हे-

દમાંથીજ વિશ્વરાયા રહે, અથવા ઢાઢેલી પાપણોને માર્ગેથી ઢલતાં રહે,
પણ હે? પ્રવીણ જ્યારે તમારા નામનો ઉચ્ચાર કરીએછીયે ત્યારેજ આંખ્યો-
માંથી આંસુ સ્વરેછે. ॥ ૧૭ ॥

અથ જાતિ સ્વભાવ અલંકાર ॥ સવૈયા ॥

શોચ વિચાર વઢેઙ રહેં સુ પઢેઙ રહેંહે નજીમ નિદાંને ॥ આં
નન તેજ અઢેઙ રહેં સુ ઢ્રઢેઙ રહેં વૈવસ્વત જાનેં ॥ પ્રેમ પ્રતીત
ઢઢેઙ રહેં સુ ગઢેઙ રહેં વિરહા તન પ્રાંનેં ॥ ચિંત પ્રવીન ચ
ઢેઙ રહેં સુ ગઢેઙ રહેં મનમથ્થ નિસાંનેં ॥ ૧૮

અર્થ. હમેશાં શોક ને વિચાર વધ્યાજ રહેછે, ને જોશીઓતો તેના
નિદાંનનાં પ્રાપ્તો ભળ્યાજ કરેછે, મોઢાનું તેજ અવઢાયુંજ રહેછે, હૃદયમાં
અગ્નીતો ભર્યાંજ રહેછે, પ્રેમની પ્રતીતી દીવસે દીવસે મજબૂત થતીજ જાયછે,
શરીર તથા પ્રાણમાં વિરહ ઢસ્યોજ રહેછે, ચિત્તમાં પ્રવીણતો ચઢ્યાંજ
રહેછે, તેમજ કામદેવનું નિશાન પણ મનમાં રોપાયુંજ રહેછે. ॥ ૧૮ ॥

॥ અથ જાતિ સ્વભાવ અલંકાર ॥ સવૈયા ॥

નેંનન નીંદ કઢૂ કરવો અરુ, પાવકહી જરવો મનકોં ॥ સા
સ ઉસાસનકો ભરવો પુનિ, શોચ સદા કરવો દિનકોં ॥
નેંનન નીર પ્રવા ઙરવો ફિર, ચાહતહેં મરવો તનકોં ॥
પ્યારે પ્રવીન વિચાર કરો યહ, કોંન સ્વતા વિરહી જનકોં
॥ ૧૯ ॥

અર્થ. આંખ્યોથી નિદ્રા તો કાંઙ કરવીજ નહીં ને અગ્નીમાં મનને વા-
ઢ્યાજ કરવું, ડંઢા અને લાંવા ઉસાસા નિસાસા ભર્યાંજ કરવા ને વઢી
હમેશાં આંખો દિવસ શોચ કર્યાંજ કરવો, આંખ્યોમાંથી આંસુનો પ્રવાહ
કરવાવળા કરવો ને વઢી શરીર તજવાનું પણ ચાહાવું, તો હે? પ્રિય મિત્ર પ્ર-

वीण विचार करो के आ कया विरहि जननो खताव लागेलो हशे! १९

॥ अथ असंगति संदेहको संकर अलंकार ॥ सवैया ॥
प्रेम सुरंज उठे हियमें तिनसैं जु चुआंन लगे बरुनी वन ॥
मित्रको तंत्र कियो घटमें वह, जंत्रसैं कैंधो बहेहें सुरा कन
॥ प्रांन सनेही वही द्रग किंकर, कैंधो गुलाब लगे छिरका
वन ॥ कैसि भई गति सो न परें कल, प्यारे प्रवीन बिनां
इन आंखन ॥ २० ॥

अर्थ. अरे! आते हृदयमां प्रेमनो फुवारो उछळेछे, तेथी करीने पाप-
णो रूप वन चुवा लागु! के मित्ररूपी तंत्र घटमां गोठवी राख्योछे,
ते यंत्रमांथी उपजेली मदिराना कण वेहेछे, के पोताना प्राण स्नेहीने आ
आंख्यो रूप नोकरो गुलाबजळ छांटवा लाग्याछे! एक प्राण प्यारी प्र-
वीणवीना आ आंख्योनी केवी गति थई गइछे! ते कांइ कळवामां
आवती नथी. ॥ २० ॥

॥ अथ सम रूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

स्वासकि डोर प्रवीन तनैं अरु, आंसुन नेह लगावत आ
रें ॥ चिंतकी सांन फिरान लगी वह, आसिककी किरवांन
उजारें ॥ काट कुटील खरेंबो करेहें, झरेबो करें विरहा चिन
गारें ॥ बाहन प्रांन वियोगिनपें नित, आयुध मार खराद
समारें ॥ २१ ॥

अर्थ. स्वास रूपी दोरीने प्रवीण ताणी, ने आंसुरूपी तेल आ-
राओमां लगाव्यु तेथी चित्तरूपी सराण फरवा लागी, ते दशक रूप
तलवारने सजेछे, तेमांथी कुटीलतारूप काट खरतो जायछे, ने विग्रहरूप
तणखा झर्या करेछे, एवी रोते प्राणप्रिय प्रवीणना वियोगी आशक उपर

हणवासार कामदेव रूपी शीकलीकरे हमेशां हथीयार सजेछे ॥ २१ ॥

अथ रूपकालंकार ॥ सवैया ॥

चोक कसी पुत नायकसैं अरु, अच्छत नैन कटाछ उडावैं
॥ वंदन जावक बिंद करे सितकारकि फूकसैं मूठ चलावैं ॥
हारकि संकरसैं जु हनैं हिय, पायलके दुहु डाक बजावैं ॥
भूत धर्यो विरहा घट भीतर, मित प्रवीन मिले तो समावैं
॥ २२ ॥

अर्थ. पलंग रूप चाचरने (चोकने) कोय पुतना वीगेरे देवीना मंत्रथी खीलेने नेवना कटाक्ष रूप आखा उडाडे, सेथाना सिंदुरना तथा पगमां लगाडेला अळताना रंग रूप चांडला करे, सीतकारा रूप फुक-थी मूठ चलावे, हार रूप सांकळथी हृदयने हणे, ने पगनां झाझर रूप वे डाकलां बगाडे, एवी रीतना उपाय करनार प्रिय मित्र प्रवीण रूप भुवो मळी आवे तोज आ घटमां धसी पेटेला विरह रूप भूतने शमावे. २२ ॥

अथ समरूपकालंकार ॥ सवैया ॥

मैन सुनार दुकांन रच्यो तन, धीरज सास धुआं उमटें ॥
ज्यों ज्यों लगें विरहानल ज्वाल त्यों, कंचन नेह प्रभा प्र
गटें ॥ शाम तुला रति लाल धरें मधि, नैन कसी सु बढें
न घटें ॥ प्यारे प्रवीन परच्छनहार, बनावत भेद मनी सु
जटें ॥ २३ ॥

अर्थ. कामदेवरूपी सोनीए आ शरीर रूपी दुकान रचीछे, तेमांथी धी-रजताक्ष्य धुंवाटी स्वासने मार्गें थडने नीकळेछे, जेम जेम विरहरूप अ-श्रुतां झाळ लागेछे, तेम तेम स्नेहरूपी सोनानी कांति प्रकाशती जा-गटे, ने कोकीओ रूप कांठामां प्रीति रूप चणोटी राखीने तेनी साथे तो-

लथी सरखावी जोतां, तेमज आंख्योरूपी कसोटोमां कसी जोतां घटतुं
वधतुं नथी, हे? प्राण प्यारी प्रवीण, एवी रीते सदरहु सोनार छानी
रीते अनेक प्रकारना भेदरूप मणीओथी जडित्र हार वनावेछे. ॥ २३ ॥

अथ मिथ्याध्यवसत्यलंकार ॥ सवैया ॥

एक समें किरतार करें यह, उत्तरसैं इक जोगिन आवें ॥
दंड करें नृप खंडनके शिर, आय त्रियांनकि आंन फिरा
वें ॥ जाय सदा जिय चाहतहैं हम, पच्छम ताय पटोदे पठा
वें ॥ कंठ भुजा धरिकें भरि आसव, तादिन आय प्रवीन
पिआवें ॥ २४ ॥

अर्थ. एक समये जगत्कर्ता परमेश्वर एवी वनाव वनावे के उत्तर दि-
शामांथी एक जोगणी आवे अने ते खंडे खंडना राजाओने माथे दंड करे
ने चारे तरफ कामनीओनांज थाणां वेसारीने राजाओना उपर स्त्रीओनीज
आण फेरवे, अने जेने अमारो जीव चाहेंछे, तेनेज जेदी आ पश्चिम देशनी
मुखत्यारीनो पटो आपीने मोकलावे, तो ते दिवस आवीने प्रिय सखी प्र-
वीण गळामां हाथ नाखीने मदिरानुं पान करावे. ॥ २४ ॥

अथ उत्प्रेक्षालंकार ॥ सोरठा ॥

ज्यों ज्यों संघति होत, त्यों त्यों अति विरहा बढें ॥

मांनहु दीप उदोत, पूरन नेह प्रवीन जू ॥ २५ ॥

अर्थ. हे? प्रवीण, संपूर्ण स्नेहने लीधे जेम जेम तमारी यादगोरी था-
यछे, तेम तेम विरह अतिशे वधतो जायछे, ते मानो के जेम पुरना ते-
लथी दिवानो प्रकाश वधतो होयनै! ॥ २५ ॥

अथ मित्रोक्त समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

ज्वाल बनीं विरहा बडवानल, आंसुन लेर लगी प्रसरें ॥

धीरज बेट डुबावनकों मकरध्वज मीन कलोल करें ॥ नाउ
मनोरथके न चलें मग, नेहकि भौर अरुझ परें ॥ प्यारे प्र
वीन बीनां तन सागर, सागरकी समताजु धरें ॥ २६ ॥

अर्थ. विरह रूप बडवानळ अग्नीनी झाळ बनीछे, आंसु रूप मो-
जा उपजो उपजीने पसरता जायछे, धीरजता रूप बेटने डुबाडवा सारु
कामदेव रूप मवर्मच्छ कलोल करेछे, रस्ते स्नेह रूपी मोटी भमरीनी घु-
चवणी आडी आवोपडवाथी मनोरथ रूप वाण चाली शकतुं नथी, एवी
राने एक प्राण प्यारी प्रवीण विना महाराजा रससागरतुं शरीर समुद्रनी
तुल्यताने धारण करेछे. ॥ २६ ॥

अथ प्रतिपालंकार ॥ गाहा ॥

ररे धिपणा मंदो ॥ चंदो किय बंदन सरभरियं ॥

एयं कला चलायं ॥ दिन दिन कला बहियं अबूला ॥ २७ ॥

अर्थ. हे? मंद बुद्धिवाळा कवीओ आ चंद्रने स्त्रीना मुख सरखो कव्यो
एज विरुद्धपणुंछे, केमके चंद्रनी कळा चळ होवाने लीधे दिवसे दिवसे
घटती जायछे, अने अबळाना मुखनी कळा तो दिन पर दिन बधती
जायछे. ॥ २७ ॥

॥ दोहा ॥

ऐसेंही चरचा चलत, दिन बीतत दुहु ठोर ॥

पत्र लिखत एकेक प्रति, बढ्यो विरहको दोर ॥ २८ ॥

अर्थ. बने टेकाणे एवीरीतनी चर्चा चालवामांज दिवस गुजरेछे, ने
बढी परस्पर पत्र लखो मोकलवाना प्रसंगथी विरहनो वेग बधी पड्यो-
छे. ॥ २८ ॥

॥ गाहा ॥

सागर कलाप्रवीनं ॥ व्यापित विरह दशा वर्नन विधि ॥

त्रयं त्रिंश अभिधानं ॥ पूर्ण प्रवीण सागरो लहरं ॥ २९ ॥

अर्थ. महाराजा रससागर तथा कळाप्रवीणने व्यापेली विरह दशा-
ना वर्णन संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी तेंत्रोशमी लेहेर संपूर्ण थड. ॥ २९ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथे दंपति विरह दशा वर्णनं नाम
त्रय त्रिंशतिमो लहरं ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां त्रयस्त्रिंशतिम स्तरंगः
समाप्तः ॥ ३३ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध छंदः ॥ पुष्पिताग्रा ॥

विरह दुखथि दंपती तपाशे, अति ठवका विधि आदिने अपाशे ॥

मालि निज जन वेसशे अवाशे, शुभ लहरी चोतरीशमां गवाशे ॥

अथ उपालंभ भेद ॥ दोहा ॥

पाती प्रेम एकेक प्रति, आवतहे इहि रीति ॥

करत शोच चितमें किते, वासर भये वितीत ॥ १ ॥

अर्थ. एवी रीते एक बीजा उपर प्रेमना पत्रो हमेशां आवेले, ते बांची
बांचीने मनमां शोक कर्या करेले. एम शोक करवामांज केटकाएक दि-
वसो वीती गया. ॥ १ ॥

रैन द्योस नैन न लगे, हैं न कछू सुख चैन ॥

मैन भरे विछुरें दुहू, लगे उपालंभ देंन ॥ २ ॥

अर्थ. रात दिवस आंखयो मळती नथी, एटले निद्रा आवती नथी,
तेम कोइ उपायथी सुख चैन पडतुं नथी, केमके कामथी भगपूर भगेली
बेहु जण एकठां मळीने जुदां पडो गयां, तेथी जुदी जुदीगीते वगैरे
विगैरे देवोने ठवको देवा लाग्यां. ॥ २ ॥

अथ तत्र प्रथम प्रवीनोक्त उपालंभ भेद ॥ कर्ता उपालंभ

॥ परिसंख्यालंकार ॥ सवैया ॥

देह जुदाइ करीतो कहा मन, एह जुदो न कबैं परिहैं ॥ नैं
ननसैं तसमीर जो सागर हें जु, लखी सु नहीं टरिहैं ॥ ध्यां
न लगो वह वानिकको सोइ, अंगके संग लगो जरिहैं ॥
क्योंरे गुमांन करे किरतार अबैं करि कोप कहा करिहैं ॥३॥

अर्थ. शरीरनी जुदाई करी तेथीं शुं थ्युं! पण आ मन क्यारेय जुदु
पड्यो नहींतो, आ आंखयोए जे प्यारा सागरनी तसवीर जोइछे ते ताराथी
टाळी नहीं टळे, नैं ए वानिकनुं जे ध्यान लागी रह्युंछे ते तो आ शरीरनी
साथेज बळगो, तो हे? जगत्कर्ता परमेश्वर शामाटे गर्व करेछे! हवे कोप
करीने अमने तुं शुं करीश! ॥ ३ ॥

अथ परिकरांकुरालंकार ॥ कवित्त ॥

सागर अताग सो न, चातुरहू तरथो जाय, मरें पार परथो
जाय, ताछिनहूं मरियें॥मेरहूको फेर विनां, पायहू न परथो
जाय, गरें लाग गिरथो जाय, गिरहूतें गरियें ॥पर विन पं-
छाहूतें, नभहू न चढथो जाय, नभनको नेचो पाय, नभ
हूतें परियें ॥ पति पति जपि जपि, तपि तपि हारथो तन,
किरतार टार अंक फेरहूं न करियें ॥ ४ ॥

अर्थ. समुद्र अतागछे, ते चतुर पुरुषोथी पण तयों जाय एवो नथी.
ने जो मरवाथी पण पार पडाय तो ते क्षणेज मरीये, मेरुना फेरने वगर
प्यो कराय नहीं ने जो पडवानो लाग मळे तो पर्वत उपरथी पडीये,
पण विनाना पंखीथी आकाशे चढ्युं जाय नहीं पण जो आकाशनी
छेजो पानीए तो आकाशेथी पडीये, पति पति एवो रीते जपी जपी ते-

मज तपी तपीने शरीर हारी गयुं, तो पण सिद्धी मळी नहीं, पण जो सिद्धि मळी होयतो कोरतारना लखेला अंक फेरवीने न करीये. ॥ ४ ॥

॥ दोहा ॥

हरता करता कहतहैं, सोउ न साच विचार ॥

नैन नीर अजहुं न मिटैं, बिरही कहा बिहार ॥ ५ ॥

अर्थ. सर्व लोको परमेश्वरनें कर्त्ता हर्त्ता कहेछे, तेज साचो विचार नथी, केमके जो ते हर्त्ताछे तो अमारी आंख्योमांथी हजुसुयी वेहेता आं-सुं केम मळ्या नहीं, अर्थात् ते आंसुने केम हरतो नथी! नैन जो कर्त्ताछे तो अमारो बिरहीनो वियोग भांगीने बिहार केम करावतो नथी! ॥ ५ ॥

अथ विशेषालंकार ॥ इंद्रोपालंब ॥ सवैया ॥

हे मतिमंद पुरंदर ये अवला पर आज कहा बल बंध्यो॥
ना बिरही बिरही कबहू बिरही जनको सुरसैं उर बंध्यो॥
ना ढिग सागर मित अली तब, या दिनमें सुख ऐसो नि-
मंध्यो ॥ काम कमान गही इतने पर, चातुक बांन कमान
हि संध्यो ॥ ६ ॥

अर्थ. हे? मंद, बुद्धिवाला इंद्र, अवला उपर आज आशुं बल बांध्युं छे! तुं बिरहवान नथी, तेम कोइदी बिरह थयो नथी जणातो, केमके बिरही जननो तो रस साथेजे अंगरेमां ते, पण प्रिय मित्र सागर रूप भ्रमर म्हाारी पासे नथी तेथी आ दिवसमें आवुं सुख नमधेलुंछे, बळी एटला उपर कामदेवे कमान पकडीने बापैया रूपी बाण साध्युंछे. ॥ ६ ॥

अथ व्याघातालंकार ॥ चंद्रोपालंब ॥ सवैया ॥

दधि कोक सरोजन शोक निधान मधूकरकों मुरझावतहैं॥
दरदी तनकी मनकी बतियां, सो उलूकको मित न पावतहैं॥

कछु शंक विनां धर कौन धरें, हर कंकनसो शिर आवतहैं॥
विही जनकी विननी सुनिकें, शशिकों न कोऊ समुझाव-
तहें ॥ ७ ॥

अर्थ. समुद्र, चक्रवा अने कमळोने शोकना भंडार रूप, भमराओने
मुसावनार, आ दरदीनां तन मननी वातने तो घूडनो मित्र जाणतो ज
नथी, कांडक वीक विनातो जगतमां एने कोण धरे! पण आतो महादेव-
जाना कंकण रूप थवोछे, तेथी माथे चडतो आवेछे, अमारी विरही
जननी अरजी सांभळोने पण आ चंद्रमाने कोइ समजावतुं नथी. ॥ ७ ॥

अथ पर्यस्तापन्हुति अलंकार ॥ सर्वैया ॥

हैं न सुधा शशि पुंज हलाहल, बूझहुं चक्र पुकार करेंगो ॥
देखतहीं दुखदायक तूं यह, कंज सबै विधि साख भरेगो ॥
लाजत हे न इते पर आवत, साज कला कहा मोहि करेंगो॥
सागर मित मिलेंगे तवें लग, तेरो रिपू द्रगते न टरेंगो ॥
॥ ८ ॥

अर्थ. हे? चंद्रमा तुं अमृतमय नथी तुंतो केवळ हळाहळ झेरनोज
दगल्याळो! जो पुछ तो आ चक्रवो पुरावानी साथे पोकारकरी उठशे, तुं
नो देणोनोज दुःख दायकळो! ते, झिपेजापे, भ्रळां कमळो साक्षी भरशे?
लाजतो नथी न उलटो उपरं न आवेछे, तो कळा सजीने हुंने तुं
शे करनारळो! समज के प्राण मित्र सागर, मळशे त्याहां सुधीतो तारा
मनु गनु रूप काजळ अथवा अंधारुं न्हारी आंख्योमांथी टळशेज न-
ती. ॥ ८ ॥

अथ शिक्षाक्षेपालंकार ॥ ब्रह्म उपालंब ॥ कवित्त ॥

करेहे जनीत कछु, परेहे न ब्रह्म कल, डरेहे न चिंत अंत,

પ્રસ્તાવના.

આ મુલ્ક ગ્રંથ હિંદુસ્તાની ભાષાની કવિતામાં રાજકોટના મહારાજા મેરામળજીએ સંવત ૧૮૩૮ માં આરંભ કરીને રચેલો જેની સાથે લેહેર ઇડરના દરવારી શીલાપ્રેસમાં ઇસવીસન ૧૮૬૭ માં છપાઈ હતી તે-થી ઘણા વિદ્વાનો તથા સરદારો આ ગ્રંથ પુરો વાંચવાની ઘણી યાત્રા રાખેછે. પણ તેમની કેટલીએક કવિતાનો અર્થ ઘણો મુશ્કેલ હોવાથી અર્થ સાથે પુરો ગ્રંથ છપાવી પ્રગટ કરવા ઘણા સજ્જનોએ મલામળ કર-વાથી રાજકોટના રહીશ રા. હરીશંકર પ્રાણજીવન જે કે રાજકોટના રાજ્યના આશ્રયથીજ ઘણી પેઢીઓ થયાં પોતાનું પ્રતીપણું મારીને પોતાના પ્રાચીન રાજાની અપૂર્વ કવિતાની કરેલી મેનત દુનીઆને વતાવી આગલા રાજાઓ કેવા વિદ્વાનો હતા. એમ દેખાડવા ગૂજરાતી ભાષાંતર સાથે પુરો ગ્રંથ છપાવી વાર પાડવાનું કામ પોતાના માફ શાસ્ત્રી ચતુર્ભુજ પ્રાણજીવ-નને સોંપ્યું તેમણે રાજકોટના વારોટ કવિ રણમલ અદાભાઈ પાસે અઢ-તાલિશ લહેરોની ગૂજરાતી ટીકા કરાવીને પોતાના “રાજકોટ કાઠી-યાવાડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં” છપાવી. પણ તેમાં કેટલાએક છંદનો અર્થ વાકી રહી ગયો હતો તે તથા તે પછીની લહેરોમાના પણ કેટલાએક છંદનો અર્થ ન સમજાયાથી તેમાંનાં ૫૦ કવિત, સવૈયા, દોહા વિગેરેની વચ્ચે ચોપડિયો જૂદી છપાવીને કચ્છ, ભાવનગર, વિગેરે કાઠિયાવાડમાં તથા ગૂજરાત અને મુંબાઈ મારવાડ વિગેરેમાં તે ભાષાના જાણનાર વિદ્વાનોને અકેકી નકલ પહોંચાડી. ને લખ્યું કે તેમાંથી જેટલાં કવિતનો અર્થ સમજાય તે છપા કરીને લખી મોકલશો.

પણ મન માનતો અર્થ લખાઈને કોઈ જગ્યાએથી આવ્યો નહીં. છેવટ અમદાવાદમાં કવીશ્વર દલપતરામ ઘાલાભાઈ ને વચા છંદોનો અર્થ નિઃશંકય કરી આપ્યો તથા લહેર ૪૨ થી ને ૮૪ નુકીની ટીકા

પણ નેમની પાને કરાવીને અમદાવાદમાં આ ગ્રંથ પૂરો છપાવ્યો. તે ટીકા કરાવનાં તથા છપાવતાં ઘણું સ્વરચ ધ્યું તો પણ ઘણો વચ્ચળાયેલો આ ગ્રંથોગી ગ્રંથ પ્રગટ થવાથી અમારા મનને શંતોપ થયોછે.

આ ગ્રંથમાં રસ, અલંકાર, નાયકાભેદ, અનેક જાતિના છંદ, ના-
દિપરીક્ષા, અશ્વરિક્ષા, શુકનાવલિ, ચમત્કારી ગણિત, નક્ષત્ર આકા-
ર, તારાસંખ્યા, વિગેરે અનેક પ્રકારની ચતુરાઈ તથા નીતિ અને ईશ્વર
ભક્તિ તથા અષ્ટાંગ યોગનો ઉપદેશ છે. પણ મુખ્ય તો પ્રેમનિરૂપણનો આ
ગ્રંથ છે. તે ચોરાણીમાં લહરીમાં વિસ્તારથી લખેલું છે. એટલે આ ઠે-
કાને વધારે લખવાની અમે જરૂર જાણતા નથી. આ ગ્રંથ પોતાના નામ
પ્રમાણે સ્વરે સ્વરો પ્રવીણતાનો સાગર છે. એમ વાંચવાથી જણાશે, વઢી
આ ગ્રંથની ટીકા વગરની મૂઝ નકલો ૫૦૦ જૂદી છપાવી છે.

આ કામમાં જાડેજા પ્રતાપસિંહજી મેસ્ત્રી શ્રી ગવરીદડ દરવારે
પોતાના જૂના પુસ્તકનો ચોપડો બે શુદ્ધ ને સારો વચ્ચળાય છે તે અમને
આપી મદન કરી છે તેથી તેનો ઉપકાર માનવામાં આવેછે.

આ ગ્રંથકર્તા માહારાજા મેરામણજીના પુત્ર ભાભાજી તેના પુત્ર સૂ-
રાજી, તેના પુત્ર ત્રીજા મેરામણજી તેના પુત્ર માહારાજા વાવાજીરાજ સા-
હેબ હાલ રાત્રકોટનાં રાઢય કરેછે. ईશ્વર તેમને સુખી રાખો તથાસ્તુ.

॥ સમાપ્ત : ॥

સહી.

માલેકની વતી

ખટ ગોવિન્દરામ ગૌરીશંકર.

प्रवीनसागर ग्रंथकी अनुक्रमणिका.

लहरी

प्रसंगानुक्रम.

- १ गणपतिशारदाशंकरराधाकृष्ण चतुर्देवस्तुति. सं. १९३८ आ. शु. ५ ग्रंथारंभ
- २ ब्रह्मा स्तुति नवरसके कारन, वर्नदेव प्रेमनिरूपन, आदि कवियोंके नाम.
- ३ राधाकृष्णको वर्नन मनसिच्छा,
- ४ सरस्वतिको वर्नन ग्रंथबीज कैलासको महोत्सव वर्नन शापपतन प्रसंग
- ५ प्रेमाभिधान कथन, चौदलोक अधिष्ठाता नाम, भूलोक वर्नन, दिग्गहस्ति तथा हस्तिनीके नाम ६ सागर जन्म प्रसंग लग्न स्वामी भेद.
- ६ ग्रह उच्चनिच मित्र शत्रु, क्रूरसौम्य, दृष्टिभेद १२ स्थान सागरजन्म-कुंडली ग्रह फल.
- ७ प्रबिनोत्पत्ति जन्म कुंडलिग्रहलग्नकुसुमावलिउत्पत्तिकलाप्रवीनचालचरित्र
- ८ सागरवाल चरित्र विविध विद्या तथा राज नीति.
- ९ आखेट प्रसंग, वर्षावर्नन शुकन भेद.
- १० शिकार ठोर द्वादश शिकार भेद.
- ११ क्रूरावाद प्रवीनसंबंध सामुद्रिकभेद जामात्र तथा कन्या शुभाशुभ लच्छन
- १२ नीतीपालसहेलानचतुरंगसेना पट्टविंशवाजिन तथा पट्टविंशआयुधभिधान.
- १३ नितीपाल रससागर संग्राम प्रसंग.
- १४ सागर नीतिपाल मनुहार मनछापुरि आगमन तत्र दंषति दग्ध जुरन.
- १५ सागरचंद्रकलाउद्वाह लग्न भेद अवयोग, वरान संख्या, लग्न विधि.
- १६ रससागरचंद्रकलाविहार शयनगृहसाज कोकशान्त्रोक्त प्रनिनिधिकाम स्थान अष्ट आलिंगन सम चुवन भाव. अष्टादश हाव. पट्ट गितु विद्यान.
- १७ चानुकी कौकिला नायका गायन प्रसंग. सनस्वर. तीनग्राम. पट्टराग उत्पत्ति. वीशरागिनी स्वरूप. दशदोश. कालानुमान. अणुभेदस्वामी मनु शब्दसंज्ञा. तालकाव्याभिधान.

- १८ गायत्रीचर्चा. "काटिकैट ३. प्रवीन कुमारिका मंडल. मृदंग महोर. नृत्यभेद
- १९ गायत्री नेहनगरागमनप्रसंग. गायत्री रससागर चर्चा.
- २० गायत्री उक्त वर्ग वर्णानुक्रमे प्रवीन देश, पुर, कुल, नाम प्रत्यंग वर्नन.
- २१ सागर मित्र चर्चा वाग वर्नन. भारतिनंद कविके गुन वर्नन.
- २२ भारतिनंद मनछापुर् प्रयान दूतियोके भेद. अश्व परिक्षा.
- २३ भारतिनंद उक्तिवरकविचर्चा. नीतिपालराजद्वार वर्नन सन्यासी आम्नाय
- २४ कवि कुसुमावलि चर्चा. प्रेम भेद प्रकाश प्रसंग.
- २५ कुसुमावलि उक्त अनुकुलादि ४ नायक भारतीनंदोक्त समस्त नायक भेद.
- २६ कुसुमावलि प्रवीन चर्चा सागर पत्र उदाहरन सं. १९३९ चैत्र १५
- २७ प्रवीन दशा पद्यविधानी छपय शिव मंदिरे प्रवीन कुमारिकावृत ग्रहन.
- २८ प्रवीन द्वादशाभरन शोल्लशृंगार. योगिनीरूपधारन. कवि नेहनगर गमन.
- २९ प्रवीन लिखित पत्रोदाहरन. सं. १८४० वैशाख १५ पत्र वंचत सामरदशा.
- ३० सागरमनछापुर् गमन. तवीवरूपधारन. प्रवीनदशा. सागर लिखित निजदशा
- ३१ कलाप्रवीन कुसुमावलि चर्चा. कलाप्रवीन दर्द दशा वर्नन. तवीव-
राजद्वार आगमन. नव नाडि परीक्षा. वैद अंतः पुर प्रवेश.
- ३२ प्रवीन वैद चिकित्सा. औषधदान. प्रवीनदशा. तवीव निजपुर गमन.
- ३३ दंपति विरहदशा. विप्रलंभ शृंगाररस भेद. विरहकी दश दशावस्था
प्रवीन कुसुमावली उक्त विरह दशा. सागर मित्रोक्त विरह दशा.
- ३४ प्रवीनोक्त कर्ता, चंद्र, ब्रह्मा, उपालंभ, सागरोक्त कर्ता, ब्रह्मादि, उपालंभ.
- ३५ कोरे पुंसड. छं३ नेनतरंग शिव स्थापन तत्र नीतिपाल सकुटुंब आगमन
- ३६ भारतीनंदोक्त सागर दशा कुसुमोक्त प्रवीन दशा.
- ३७ अनाभि शोकसागर योगीरूप धारन. शिवालय सागर कुसुमावलि चर्चा.
- ३८ प्रवीन शिवपूजन भारतिनंदोक्त प्रवीन उमास्वरूप वर्नन. दंपति चर्चा. तत्र
आत्मवात विचार कृते आकाशवानी पडऋनु अंते सिद्धागमन कथन.
- ३९ दंपति पडऋनु विरह वर्नन.
- ४० कलाप्रवीन दमंत विरह वर्नन.

करताको राजहैं॥जोई जोई आवे मन, सोई सोई लीजें कर,
कोई दिन ओई संग, दरदी अवाजहैं ॥ सागर प्रवीन को
क, शोककी न जानतहैं, कोकनद नंद तोय, तोककी नवा
जहैं ॥ मानरे अजांन तेरो, काल न रहेगो मांन, जाहिर ज
हांन आनदांन तेरी आजहैं ॥ ९ ॥

अर्थ. हे? ब्रह्मा, आटली बधी अनोति करेछे, ते तुंने कांइ खबर प-
डती नथी! मनमां डरतो नथी पण अंते जगत्कर्त्ता परमेश्वरनुं राजछे,
जे जे मनमां आवेछे ते ते करेछे, ते साथे कोयदीवस दरदीनी पण फरी-
याद होय, तो ते उपर तो मुलगुं ध्यानज देतो नथी, अरे! सागर अने प्रवी-
ण रूप चकवा, चकवीना शोकनी वातनेतो तुं जाणतोज नथी, माटे हे?
कमळना पुत्र ब्रह्मा! तुंने तो बाळकोनीज उपमा देवी घटारतछे, हे? अ-
जाण हजी मान मान! काले तो तारुं मान रहेशे नहीं, केमके आ दु-
नीयामां जाहेर रीते तारी आण दाण तो आजजछे. ॥ ९ ॥

॥ दोहा ॥

चतुर नहींरे चतुरमुख, नहीं प्रेम पहिचान ॥

सागर मित चकोर शशि, ताय न मिलवे आंन ॥१०॥

अर्थ. हे? चार मुखवाळा ब्रह्मा, तुं चतुर नथी जणातो, तेम तुंने प्रे-
मनी पण ओळखाण नथी, एम न होयतो सागर रूप चंद्रसाथे प्रवीण
रूप चकोरने लावी ने मेळवी दे नहीं! ॥ १० ॥

पर्यस्ता पन्हुतिअलंकार ॥ सर्वैया ॥

मूरति हे मनकी मनमें, लगनीं अगनीं झरके तपनेमें ॥ मा-
ल लियें मुख नाम उचारत, वासर बीततहैं जपनेमें ॥ वा-
तनको मिलवोइ मिट्यो अरु, वातनको मिलवो सपनेमें ॥

ब्रह्म बडो इसकीमें अजांन बियोग ले भाल लिख्यो अप-
नमें ॥ ११ ॥

अर्थ. मूर्ख तो मननी मनमांजछे, ने लगनी तो हृदयमां झरता अ-
ग्रोना तापथी तपवामांज रहीछे, हाथमां माळा लड़ने म्होढेथी नाम
नो उच्चार करी करीए छीए, ने जप करवामांज दिवस गुजरछे, आ
जरीनुं मळवुं तो मटयुं पण वातनुं मळवुं सोणामां रह्युं, माटे हे? प्यारा
सागर, आ ब्रह्माज बडो इशकीना मार्गथी अजाण देखायछे, के जेणे
वियोग लड़ने आपणाज कपाळमां लखीदीधो. ॥ ११ ॥

अथ उल्लासालंकार ॥ सर्वैया ॥

खारो कियोहे पयो निधिकों पय कारो कियो, पिकसो अनु
मानों ॥ कंटक डार गुलाब कियो अरु, चातक बारही मा-
स ब्रसानों ॥ पंकको अंक कियोहे मयंकमें, आग कियोने
चकोरको खानों ॥ सागर मित सर्वे परखा करि, हंस पती
हरवाहन जानों ॥ १२ ॥

अर्थ. जलना भंडाररूप अति गंभीर समुद्रना पाणीने खारुं कयुं, नें
नवुर अवाजथी सुख उपजावनार कोयलने काळी करी, ए उपरथीज ब्र-
ह्मानी बुद्धि विशेष अनुमान करो! बळी खुसबोदार गुलाबनी डाळयोमां
कांटा करी, ने बपैया जेवा उत्तम पक्षीने बारे मास तरायो राख्यो, ठंडा
कोरणीथी प्रकाश करी सुख उपजावनार चंद्रमां गारानो डाग कर्यो, च-
कोर जेवा मनोहर पक्षीने वास्ते आगनो खोराक कर्यो, तो हे? प्रिय मित्र
सागर, सर्व बाने परिक्षा करीने हंसना पति ब्रह्माने महादेवजीना वाह-
न जेवा जाणो, अर्थात् बळव जाणो. ॥ १२ ॥

अथ भ्रमापन्हुति कामदेवोपालंभ ॥ कवित्त ॥

बटा हैं न केश बज्र, छटा हैं न वेसर चे, कुच हैं न अमृतके

कुंभ धरे भर भर ॥ नैन हैं न एन येजु, कज्जर कलंक नाहि
ज्योंन हैं न तन जोत, भूषन न कर कर ॥ भाल हेन इंदु लाल
बिंदु हैं न ज्वाल नैन सुरसरीन नैनको नीर वहे झर झर ॥
कोंनपे चढाई आज, करीहें तिमंगलेश नैन इंदु चंद ईश
कांपतहें थर थर ॥ १३ ॥

अर्थ. आ कांड मेघनी घटा नथी एतो केशछे, आ कांड वज्जनी शो-
भा नथी एतो नाकमां पेहेरेलुं नकवेशरछे, आ कांड अमृतना कलश भ-
री भरने मूक्या नथी, एतो स्तनछे, आ कांड मृग नथी एतो आंखोछे,
आ कांड कलंक नथी एतो काजळनी रेखाछे, आ कांड तेज नथी, एतो
शरीरनी कांतिछे, आ कांड कीरणो नथी, एतो घरेणाछे, आ कांड चंद्रमा
नथी एतो कपाळछे, आ कांड अग्नी नेत्र नथी एतो लाल रंगनुं बिंदुछे,
आ कांड गंगाजी नथी, एतो नेत्रमांथी झरझर आंसु वेहेछे, हे? मघरम-
च्छना इश्वर कामदेव, आज कोना उपर चढाई करीछे? तारा नेत्रथी इंद्र
चंद्र अने शंकर, एओ थरथर कंपेछे. ॥ १३ ॥

॥ सौरठा ॥

सरपति सुरपति हैं न ॥ नाहि मकरपति हीमकर ॥
सरब गती सरवेन ॥ चढ्यो कोप कर कोंनपे ॥ १४ ॥

अर्थ. हे! पंचवाणना पति, आ सुरपति इंद्र नथी, हे? मघरमच्छना
पति, आ हीमकर चंद्रमा नथी, हे? सर्व ठेकाणे गति करनार काम, आ
इश्वर नथी, त्वारे तुं कोप करीने कोना उपर चढ्योछो? ॥ १४ ॥

अथ सागरोक्त उपालंभ भेदे द्रष्टांतालंकार
कर्त्ता उपालंभ ॥ सवैया ॥

ग्रीष्मके गिरिके तरके पर, दाह लगें तन ऐसें दहेगो ॥
पावसके घनके वनके सम, अंवक अंव प्रवाह बहेगो ॥

सीत हरें गनि जैसी भई तुम, आपकि आप सबैहि सहे
नो ॥ जो विरही मनकी न लहे हरि, कौन पराइ पुकार क
हेगो ॥ १५ ॥

अर्थ. योष्म ऋतुना तापथी जेम पहाड माहेला दक्षो उपर दा
लागेछे, तेम कदाचित् आ शरीरने वाळशो, अथवा चोमासाना वर्षादने
लोथे वनमांथी जेम पाणी वहेछे, तेम आ आंखयोमांथी आंसुनो प्रवाह
वहेवरावशो, पण शीयाळामां सीता हराइजवाथी जेवी तमारी स्थिति थड
गड हतो तेवोज रीते पोताने माथे पडेला दुःखने सर्व लोको पोतेज स-
हन करगे, तो हे? हरी जो विरही जननी पीडानी वातने नहीं जाणो तो
पछे कोण पराइ फरीयादीनी पोकार कहेशे? ॥ १५ ॥

अथ स्मृतिमान् अलंकार ॥ सवैया ॥

कच्छ भये परवेश दधी कर, भूलगये कमला हरि लाई ॥
रावन दुष्ट हरी वनिता वन, प्रेमकि पीर तवेंड न पाई ॥
विप्रके संग वहे पुर कुंदन, या दिन या दिन आ दिन
आई ॥ प्यारे प्रवीन प्रवीन पुकारत, क्योंन सुनों अरजी
यह साई ॥ १६ ॥

अर्थ. हे? हरी, काचवानुं रूप धरी ससुद्रमां पेशीने जे, कमळाने ला-
व्या ने भूलोगया, तेम वनवासनी वखते वनमांथी दुष्ट रावण सीताने हरी
गयो, तोवपण प्रेमनी पीडाने न जाणी? एक गरीब ब्राह्मणनो साथे रातोरात
कुंदनपुर तरफ चाली नीकळया ए दिवस, पण तमने आवा अमारा दि-
वस जोडने याद नथी आवता? अमेतो, हे! प्रवीण हे! प्रवीण एम पुकारीए
छोए, तो हे? परमात्मा, आ अमारी अरजी केम सांभळता नथी? ॥ १६ ॥

अथ शिक्षाक्षेपालंकार ॥ कवित्त ॥

चकोरी ज्यों हेरि हेरि, चातुकी ज्यों टेरी टेरी, जगनूं ज्यों

घेरी घेरी, दरदी दहतहे ॥ सूर शशि सागर समरिसें न
पावे सुख, जाके शीश बीतत सो सबही सहतहे ॥ जानीहे
तो बोतहे न जाने तो प्रवीनहे न, उलतेको पानी सो बरे-
दन बहतहे ॥ राज नीत रीत ऐसैं, चलेगी अनीत कैसें
कोउ किरतारसें पुकार न कहतहे ॥ १७ ॥

अर्थ. चकोरीनी पेटे जोड़ जोड़ने, बापैयानी मादानी पेटे पोकारी
पोकारीने, अने पतंगियानी पेटे घेरीघेरीने, (वियोगी) दरादियो बल्लेछे,
तेओ सूरज, चंद्र, समुद्र, अने पवनथी सुख पामतां नथी, अर्थात् चकोरी
सूरजथी, चातुकी चंद्रथी, पतंगिया समुद्रथी, अने विरहनां दरदी त्रिविधि
पवनथी सुख पामतां नथी, तेओमां जेने जेने माथे दुःख वितेछे, ते वधुं
सहन करेछे, पण भरतीनुं पाणी पर्वणीने दहाडेज वहेछे, अर्थान् चडनो
अमल थोडो बखत रहेछे. एटलो मर्म जो ते ब्रह्मा जाणशे, तो घणुंछे,
अने जो नहीं जाणेतो ते चतुर नथी, पण कोइ परमेश्वरने पोकारीने एटलुं
कहेनुं नथीके ब्रह्मानी राजनीतिमां आवी अनीति केटला दहाडा चालशे १७

अथ शिक्षाक्षेपालंकार ॥ सवैया ॥

मिंत विना ज्यु तपै तलफै तन, धीमर जाल गहे मनु माछे ॥
ऐसि दशा न दया तुमकों ब्रज, दीनदयाल कहावत आछे ॥
बारहि बार पुकार प्रवीनज्यु, बार करो न विचारहो पाछे ॥
पापनि साप वियोगिनके हरि, व्हैगो विछोह तुहो अरु
लाछे ॥ १८ ॥

अर्थ. मानो के मच्छि मारे जालमां माछलां पकड्यां होय. नेम मित्र
विना शरीर तपेछे, ने तरफडेछे, एवी दशा थई नोपण तमने दया नथी,
अने ब्रजमां दिनना दयाल सारा कहेवाओछो, अमे बारे बारे प्रवीण प्रवीण

गेकारिये छिये, पण वारे चडता नथी, एधी पाळळथी पस्ताशो. अने हे हरि? नियोगीना आपना पापथी तमारो ने लक्ष्मीने वियोग थशे. ॥१८॥

॥ अथ ब्रह्म उपालंन व्याघातालंकार ॥ सवैया ॥

हे न हीतू हितकी नहि मानत, चिंतमें कोन निआओ
धर्योहे ॥ कैसें जवाब करेगो तहाँ, किरतारके दंड कछू न
डर्योहे ॥ कोन गुनो तकसीर कहा, परवीन दधी संग बेर
कर्योहे ॥ छांड मरोर अजों चतुरानन, तेरो पिता इत पाय
पर्योहे ॥ १९ ॥

अर्थ. (हे ब्रह्मा?) तूं अमारो हेतु नथी, अने हितनी बात मानतो नथी,
तें मनमां केनो न्याय धायों छे? तूं परमेश्वरना दंडथी कांड बीतो नथी,
पण त्यां केशी रीते जवाब करीश? तें प्रवीण ने सागर साथे बेर कर्युंछे,
पण तेअनो शो गुनो? ने शी तकसीरछे? हे ब्रह्मा? हजी तारो मरोड
मुकीदे, केमके तारो वापतो आंही आवीने पगे पड्योछे, अर्थात् कमळ तो
प्रवीणना पग साथे उपमानो संबंध राखेछे. ॥१९॥

॥ व्याघातालंकार ॥ सवैया ॥

जाय मिलीहे सुता परवीनसें, भ्रात उहां वसि ध्यान ध-
र्योहे ॥ तातको तात रहे नित नेनन, तातके भ्रात मिलाप
कर्योहे ॥ तातके भ्रातके मित किते तह, तात रहे नित पाय
पर्योहे ॥ रे विधि नीच कपूत कुलच्छंन मंद मतीं तिनसें
अगर्योहे ॥ २० ॥

अर्थ. तारी दीकरी सरस्वति ते जडने प्रवीणने मळीछे, “मुखमां रहे
छे” अने तारो भाइ जे कमळथी उपजेळुं मोती तेणे तो त्यां (नथमां) वसीने
ध्यान धर्युंछे, तारो वाप कमळ, तेनो वाप जळ ते प्रवीणनी आंखमां (आं-

सुरूपे) हमेशां रहेछे; तारा वापनो भाइ जे चंद्रमा तेणे पण (चांदलारूपे) तेनो मेळाप कर्योछे, तारा वापना भाई चंद्रना मित्रो जे ताराओ ते केट-
लाएक (ताराटवकी अथवा हीरारूपे) त्यांछे, अने तारो वाप रोज प्रवीणने
पगे पड्यो रहेछे, (कमळ जेवा पगछे) अरे निच, कपूत, कुलक्षणवाळा,
मंदमतिवाळा, ब्रह्मा, एवी प्रवीण साथे तुं लडेछे?॥२०॥

॥ असंगत्यलंकार ॥ सवैया ॥

हाजर जादु निहारत नेन या, प्रेमकि साहि परी हिय आ-
ती ॥ साह सनेह सु तख्त सिंहासन; डारत पंग वजीर वि-
छाती ॥ दोरत दोउ कुजाक दशो दिश, चोर न पाय चहू-
मुख घाती ॥ देखतही द्रग आयगयो सब, या कर मित प्र-
वीनकि पाती ॥ २१ ॥

अर्थ. नशीब लखनार चोरने पकडवाने हजरतनो दाखलो--आ नेत्र
हजरतना जादुनी (क्रिया) जुएछे, त्यां प्रेमनी रुसनाइ हैयामां आवीने पडी,
पगवगर चालनार मनरूपी वजीर विछानुं पथरावेछे, अने सिंहासनना
तख्त उपर स्नेहरूपी पादशाह आवीने बैठा, अने संकल्पविकल्परूपी वे प्यादा
(चोरने पकडवासारुं) दशेदिशामां दोडवा लाग्या, पण घातकी ब्रह्मारूपी
चोर मळ्यो नहीं, एटलामां प्रिय मित्र प्रवीणनुं पत्र हाथमां आववाथी तेमां
जोतांज बंधुं नजरे आवी गयुं.॥२१॥

॥ संभावनालंकार ॥ सवैया ॥

पन्नग पात्रो तवे सब पोत, पुकारतही पतियां नहि लावे ॥
वीरन बांध गडो धरनी, हनुमंत प्रवीन अजों न मिलावे ॥
अंत कृपान कटो विधिके कर, फेर न काहु वियोग बनावे ॥
चाहे सो तूं कर सागररे, करतार ज्यु एक दिनां फुरमावे ॥२२॥

अर्थ. त्वारे पोकार करतां पवन, पत्र लावतो नथी, त्वारे वधा पव-
नने नर्प खाइ जाओ, अने हनुमानजी प्रवीणने हजीसुधी मेळवता नथी,
त्वारे वधा वीरोने बांधीने पृथ्वीमां दाटो. अने छेलिवारे तरवारे करीने
ब्रह्माना हाथ कापो, के फरीथी कोइने वियोग करावे नहीं, अरे मारा जीव
सागर, जो परमेश्वर एक दिवस हुकम करवानुं तने फरमावे तो तुं चाहे
तेम कर.॥२२॥

॥ अथ कलम उपालंभ अनूपलब्धि संकर परिकरां-
कुरालंकार ॥ सवैया ॥

देखनके द्रग वाउरे डोलत, प्रेमके पान जये मतवारे ॥
याहि सवी सु कवी न जईहे, प्रवीन प्रवीन प्रवीन पुकारे ॥
फेर विचार कियो हियमें तव, तेरि नहीं तकसीर चितारे ॥
वा कलमें चलमें न रीझायहे, आद उने अरु बैर हमारे २२

अर्थ. प्रेमनुं पान करवाथी उन्मत्त धयेली आंख्यो (प्रवीणनी छाविने)
जोताने बास्ते दिवानी थडने फरेछे, अने आवी छावि तो कोइ वखते वने-
लील नथी, (तेथी जीभ) प्रवीण, प्रवीण, प्रवीण, एम पोकार करेछे, फरी
मनमां विचार कयों, त्वारे लाग्युं के हे चितारा, एमां तारीतकशीर नथी,
वा कलमें पोताना चालवामां अमने रीझव्या नथी, कारण के तेने अने
अमारे असलनुं नेरछे, मतलब के कलम गुमलमानी शब्दछे, अने अमे
हिंदु जिये.॥२३॥

॥ अथ अद्रष्टोपालंभ जातिस्वभाव अलंकार ॥ सवैया ॥
पत्र प्रवीनकि साथ मरे पल, आध हिये न अराध विसारे ॥
मीन मनों जल छीन जिये तउ, दीनकि कोन पुकार विचारे ॥
संग रादा वसिये हसिये मिलि, ऐसें अद्रष्ट करे न दगारे ॥

आस उसास नरी अखियां द्रग, फेर कहूं इक बेर निहारि२४

अर्थ. प्रवीणनी साथे पत्र साधीसाधीने मुवा, अने (अमे) एनी आराधना अरधी पळ पण विसारता नथी, जाणे के माछलुं जळ खुटवाथी जीवे, एम जीविये छिये, तोपण गरीबना पोकारनो कोइ विचार करनुं नथी, अने हमेशां (प्रवीणनी) साथे रहिये, हशिये अने मळिये, एवं दगावाज नशीव करनुं नथी, मोढे श्वासलैये छिये, अने आंख्यो भरिये छिये, अने चाहिये छिये के आ आंख्ये फरीने एकवार क्यारे निराखिये?॥२४॥

॥ अथ संशयाक्षेपालंकार ॥ सर्वैया ॥

अंग उमंग तरंग न भो अरु, रंग न जो परजंकनको ॥
वेननको रस रेन न जो अरु, चेन न भो कर कंकनको ॥
जावक नागन दाग न जो ज्यु, सुहाग न जो हरि लंकनको॥
मित प्रवीन मिलाप न जो तब, बंक सवे विधि अंकनको॥२५॥

अर्थ. शरीरमां उमंगनो तरंग थयोज नहीं, अने पलंगनो रंग थयो नहीं, रात्रिमां वचननो रस थयो नहीं, अने प्रवीणना हाथना कंकणनुं चिन्ह (मारा शरीर उपर) थयुं नहीं, एना पगना अळतानो तथा एना नेत्रना काजळनो डाग (मारा शरीरमां) थयो नहीं, अने सिंहना जेवी केडना लांक वाळी प्रवीणनो सौभाग्यरूप हुं थयो नहीं, अने प्रवीण मित्रनो मेलाप न थयो त्यारे ते बधोय ब्रह्माना आंकनो बांकछे.॥२५॥

॥ अथ कर्ताउपालंन एकावलि अलंकार ॥ सर्वैया ॥

कररे उनके गुनकी गुननी जिय, ध्यान हमेश वहे धररे ॥
धररे उन मूरति आंखनमें, अवही तो गयो सुख बीसररे ॥
सररे उन आयस राख चढाय ज्यु, एसि करीहे विशंभररे॥
नररे अति सास उदास नयो हिय, याद प्रवीन प्रजा

कररे ॥ २६ ॥

अर्थ. हे जीव ! ए प्रवीणना गुणनी माला कर, अने हमेशां एनुंज ध्यान धर, अन एनीज मूरति आंखमां धर, केमके हवेतो सुख विसरी गयुंछे, विश्वंभरे आवी (दशा) करी, माटे तेनी आज्ञा माथे चडावी राख्य, उदास थयेला हैयामां अतीशे श्वासोश्वास भर्या कर, अने प्रवीणनी छविने याद कर. ॥२६॥

॥अथ चंद्र उपालंज गूढोक्ति श्लेश अंतर्लापिका॥दोहा.

समजा हिन राकुं मयनर, यह न लहत्त अजान ॥

संकर शंकर अंकपर, कर मयंक कर बान ॥२७॥

अर्थ. समझ्या वगर आ राहुंछे, एम माननार आ अज्ञानि चंद्र मर्म लेतो नथी, मनलव के जाणतो नथी, तेथी (संकर) मिश्रित अने (शंकर) अगियार अक्षर उपर, मतलव के “सजानकुयर” अने ‘महिरामन’ उपर पोनानी किरणोनां वाण कर्याछे, एमां पहेला चरणना अगियार अक्षर-गांधी एक लेवो ने एक पड्यो मुकवो, ए रीते अक्षर लेतां ए वे नाम नीकले छे. ॥

अर्थ बीजो. प्रेमना (राकुं) रस्ताने समझ्या वगर अज्ञानमय नरछे, ते आठलुं समझना नथी के मुख्यकर सुखकर (एवा मित्रना नामना विशेषणना) अक्षरों उपर करमना आंक कुरवानछे. अर्थान् मित्रने वास्ते नशीवमां लगेलुं सुखदुख वेठनुं कबूलछे. ॥२७॥

॥अथ पर्यायोक्ति प्रथम जेद अलंकार ॥ छपय ॥

सागर कलाप्रवीन, मित अरु कुसुमावलि पुनि ॥

उपालंजके भेद, लगी इहि विधि चरचा धुनि ॥

बन लिख पठवत पत्र, एक एकहि प्रति आवे ॥

लग्यो सु हित संधान, ओर कछु नांहि सुहावे ॥

सुख साज काज भूले सकल, मित मित साधन लगे ॥

ज्यों ज्यों वितीत होवत अहर, जोत प्रेम त्यों त्यों जगो ॥ २८ ॥

अर्थ. सागर तथा कलाप्रवीण, अने सागरना मित्र तथा कुसुमावली, ए चारेजण वच्चे ईश्वरादिकने ठवको देवाना भेदनी चरचानी धुनि एवी रीते लागी रही, अने तेओना लखेला पत्र एक बीजा उपर आवे छे, तेने लीधे प्रेमनुं संधान लाग्युं, तेथी बीजुं काई गमतुं नथी. ने मुखनो साज तथा सघळां काम भूली गयां. अने मित्र मित्र एवीज साधना लागी रही, अने जेम जेम दहाडा बीतेछे. तेम तेम प्रेमनी जोत जागेछे. ॥ २८ ॥

॥ गाहा ॥

उपालंन अनुमानं, मितह चित उक्तिकी चरचा ॥

चतुर त्रिंश अभिधानं, पूर्ण प्रविणसागरो लहरं ॥ २९ ॥

अर्थ. ईश्वरादिकने ठवका देवानुं अनुमान तथा मित्रना चित्तनी उक्तिनी चरचा संबन्धी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ चोतरीसमी लेहेर संपूर्ण थई. ॥ २९ ॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथे दंपति उपालंभ भेदो नाम चतु
स्त्रिंशतिमो लहरं ॥ ३४ ॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गृज्जरी टीकायां चतुस्त्रिंशत्तम
स्तरंगः समाप्तः ॥ ३४ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

कर्तुं शिवालय सागरे, आव्या नीती पाळ ॥

लखे लेहेर पांतीशमी, उच्छ्रव एह विशाल ॥

अथ शिवालय प्रसंग ॥ दोहा ॥

दिनभर दिन एई दशा, तन छिनचर सुख नांहि ॥

मिलन मित कैसें बने, कीजे सोय उपाहि ॥ १ ॥

अर्थ. दिवसे दिवसे एवी दशा थई, अने क्षणमात्र पण शरीरे सुख पडनुं नथी. माटे हे प्रिय मित्र प्रवीण ? आपणे मळवानुं शी रीते बने ते कहो, तो ते उपाय करिये. ॥१॥

॥ सौरठा ॥

सागर नरे सनेह, ऐसें लिखी प्रवीन प्रति ॥

उन प्रति उत्तर एह, आयो सो बरनत अबे ॥ २ ॥

अर्थ. स्नेह भरेला सागरे प्रवीणप्रत्ये उपर प्रमाणे लख्युं. तेनो प्रतिउत्तर जे आव्यो. तेनुं वर्णन हवे करुंछुं. ॥२॥

॥ अथ प्रत्युत्तर ॥ दोहा ॥

करे पुंस ऊपाउ को, अवला निबला अंग ॥

कही बात पूरव कथा, कौवा कनक भुजंग ॥ ३ ॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के पुरुष कांड उपाय करी शके, पण स्त्रीतो अंगे निबल होयछे, ते शुं करे ? एम कहीने कागडो, धंतुरो, अने सर्प ए वष संबंधी पुरातननी एक चालती कथानी बात कही. ते एछे के पूर्वे एक विरहणी स्त्रीने ब्यारे पतिनो वियोग पीडतो हतो, त्यारे ते कागडानुं चित्र करीने एम मन बाळती हती के आ कागडो वधामणी देवा आव्योछे. तेथी मारो पति धर आवशे. वळी ब्यारे कोयलना शब्दथी तेने पीडा धती हती, त्यारे ते धंतुरानुं चित्र करीने मन बाळती हती. के आंवानी रहेनारी कोयल आ धंतुराने जोडने जती रहेशे. एटले मारी पीडा मटशे. वळी ब्यारे त्रिविधि पवनथी तेने पीडा धती हती, त्यारे ते सर्पनुं चित्र करीने मन बाळती हती, के आ सर्प पवनने खाइ जशे, एटले मारी पीडा मटशे. विचारो अवला आटलो उपाय करी शके. एथी वधारे शुं करे ? ॥३॥

॥ चोपाई ॥

यह जुवावको अरथ विचार्यो ॥ मिलन भेद महाराज सु
 धार्यो ॥ आपहिकी हृदपर इक गांऊ ॥ नैनतरंग तासको
 नांऊ ॥ तहँ पहार परचंड बिराजें ॥ गहिरी नीठ सरिता
 धुनि गाजें ॥ सरवर सुभग बेल बन घेरें ॥ नीतपालहूकी
 हृद नेरें ॥ के पशु पंछी ब्रंद रहावें ॥ प्रभा शिखर हर पु
 रकी पावें ॥ रससागर मन मतो ब्रढायो ॥ फोज सिकार
 चढन फुरमायो ॥ सहस बीश हय गय पैदल सजि ॥ कि
 यो कूच बहु विधि बाजित बजी ॥ मंद चलत दिन किते
 बिहाये ॥ आखेटक खेलत उत आये ॥ सर गिरि सरित सु
 भग दरसाये ॥ उनही ठोर मुकांम जमाये ॥ शिल्पि सुना
 र उतें बुलवाये ॥ हुकुम एह महाराज कहाये ॥ इतें एक
 शिव थान बनाओ ॥ गुप्त एक इत गुफा चलाओ ॥ निकट
 तहां इक बाग बनावें ॥ उतसें गुफा इतें चलि आवें ॥ ता
 पर महल बाग सहि कीजें ॥ पुनि इनांम आपको लीजें ॥
 प्रच्छन यह महाराजसु भाखी ॥ कारीगर अपनै मन रा
 खी ॥ हुकुम एक मंत्री प्रति दिनों ॥ कांम शिवालयको स
 रु कीनों ॥ ४ ॥

अर्थ. ए जवावनो अर्थ पोताना मनमां विचारी महाराजाए शुक्ति पु
 र्वक भेदथी मळवानो मनसुवो धार्यो, पोतानो सहृद उपर पोतानुंज नां
 मछे, जेनुं नैनतरंग एवं नांमछे, त्याहां एक मोहोठो विशाल, अति शोभाय
 मान पहाडछे, जेनी पासे पांणोधी भरपूर नदी गंभीर अवाजथी गांजेछे,

अन पान मोहोटां मोहोटां सुंदर तलावोथी ने जात जातनां विलि विगेरे वक्ष
 केवोथी घेरावेलोछे, एटलुंज नही पण, ते पहाड नीतिपाळ राजानी सरह
 द पानेछे, जेमां केटलाएक पशु पक्षीओना जथ्या रहेछे, जेना शीखरनी
 भोला महादेवजीना कैलासनी उपमाने धरेछे, त्यांहां जवानो मनमां द्रढ
 निश्चय करी महाराजा रससागरे पोतानी फोजने शीकारे चडवानो हुक
 म करमाव्यो, घोडा, हाथी, पायदल विगेरे बीश हजार संख्यानुं लशकर
 सजीने विविध वाजियोना अवाजनी साथेज कुच करीने चढी नीकळ्या, ते
 रस्ते थोमे थोमे चालतां केटलाक दिवस बीतिगया पछी शीकार खेलता
 खेलता त्यांहां आवीपहोच्या, त्यांतो तळाव, नदी, पहाड अने जंगल दे
 लायुं एटले ते स्थळे आवीने मुकाम कर्युं, पछी त्यांहांज कडीआ सुतार
 विगेरे काशीगर लोकोने बोलावीने आवो हुकम आप्योके आंही एक शीव
 जीनुं मंदिर बनावो ने त्यांहांथी एक छानुं भोयरुं चलावो? पासे एक मो
 होटो थाग बनावो, ते एवीरीतेके महादेवजीना मंदीरमांथी ते भोयरुं वगी
 चामां आवे, तेना द्वार उपर एक मेहेल बनावो? तेमांथी गुप्त रीते महादेव
 जीना मंदीरमां जवाय ने पाछुं तेज रीते मेहेलमां अवाय, आ वातनी को
 उने राखर न पडे एवी रीते काम वजावी आप्या पछी अमारी पासेथी
 मगमगनुं इनांम ल्यो, आ गुप्त वात महाराजाए कडीआओने कही, ते
 कडीआओए पोताना मनमांज राखीने काम सरु कर्युं, तेनी देखरेख वास्ते
 एक कामदारने हुकम आपीने तेनें त्यांहांज राख्यो एवीरीते महादेवजीना
 मंदिरां आरंभ कर्यो. ॥ ४ ॥

॥ छप्पय ॥

पुर उने किय परवेश, उते महाराज विलंबिय ॥
 वासर किये वहंत, ईश थानक पूरन किय ॥
 निकट वाग बन गिरद, बीच मेहेलात बनाई ॥

ईश थाँनतें गुफा, आनि उनमें उमडाई ॥

कीनी दिवाल उपवन गिरद, कोट गिरद माहेशकी ॥

विप्रहं बुलाय सायत सु लखि अदर किय अभिषेककी ॥ ५ ॥

अर्थ. ते पछो ते नेनतरंग शेरमां प्रवेश करयो ने महाराजा पण त्यांहां-
ज रोकाया, केटलाएक दिवस वीतीगया पछो विश्वकर्माए महादेवनुं मं-
दिर पुरुं कर्युं, ने मंदिरनी पासे दक्षोथी गोच एक वगीचो वनाव्यो, ते-
नी वचे दक्षोना झुडमां अति नमुनदार मेहेलात रची, ने महादेवना देव-
ळमांथी गुप्त भोंयरु जमीनमां खणावीने तेनुं द्वार मेहेलमां लावी मूक्युं,
वगीचाने फरती ग्रानीट (पथरनी पाकी दिवाल) वांधी, तेमज महादेव-
ना देवळने फरतो कील्लो वांध्यो, आ सघळी मनमानती रचना जोडने
महाराजा खुशी थया, एटले वास्तु प्रतीष्ठानुं मुहूर्त्त जोवराववासारु ब्राह्म
णोने एकठा करी अभिषेकनो आरंभ धार्यो. ॥ ५ ॥

॥ अथ छंद मुक्तदाम ॥

बडे मुनि पंडित वेद विचार ॥ कियो अभिशेकहुको नि-
रधार ॥ अँते उर आप बुलाहिय तत्र ॥ लिखे प्रति देश
न देशन पत्र ॥ किते दुज तापस के छितिराज ॥ बुला हि
य शंकर थान समाज ॥ वहें कवि भारतिनंद बुलाय ॥
दही उनको यह बात सुनाय ॥ पठावन नीतहिपाल नरेश
॥ सिधारियें आप सु गुज्जर देश ॥ दई उन पांन पती
परवीन ॥ लखी उपचार हमें यह कीन ॥ अँते उर पत्र
दियो सु लिखाय ॥मतो मिलिये इत आपहि आय ॥ उभे
गज संग उभे शत बाज ॥ किये महाराज विदा कविराजद

अर्थ. मोहोटा मोहोटा मुनी तथा पंडितोए वेदना विचार पूर्वक अ-

अभिशेकना मुहूर्त्तनो निश्चय कर्यो, एटले महाराजाए पोतानी राजधानीमांथी
 लहुने त्याहां बोलावी लीधां, एटलुंज नहीं पण देशो देशमां कंकोतरीयो
 लखी मोकली, ने केटलाक ब्राह्मणो, तपस्वियो तथा राजाओने मानथी
 आ त्यळे महादेवना उत्सवमां बोलाव्या, पछी ए भारतीनंद कवीनेज
 बोलावोने आ प्रमाणे वात संभळावीने कट्युंके नीतिपाळराजाने तेडवा
 साठ आप गुर्जर देशमां पधारो? एम कहीने प्रवीण उपर लेखलो पत्र
 कविना हाथमां आप्यो, तेमां लखी जणाव्युं के मळवासारु अमे आ उ-
 पाय गोठव्योछे, माटे जरूर पधारजो, बीजो एक नीतिपाळ राजानो
 पत्र लखावी दीधो, तेमां लखी जणाव्युं के आपने मळवानी घणी अ-
 नित्ठापाळे, माटे जरूर पधारशो, एवीरीते कविने भळामण आपीने वे
 हाथी अने वसे घोडे स्वारनी साथे महाराजाए विदाय कर्यो. ॥ ६ ॥

॥ दोहा ॥

भारति नंद सु गमन किय, आये मनंछित थांन ॥

मिले जथा मरजाद वत, नीतपाल राजांन ॥ ७ ॥

अर्थ. भारतीनंदकवि त्यांहांथी चालीने मनंछापुरमां आव्या, ते रा-
 ज सत्तामां जड महाराजा नीतिपाळने मर्यादा पुर्वक मळ्या. ॥ ७ ॥

॥ छप्पय ॥

दह्यो पत्र महाराज, कह्यो सागर मुख भाषित ॥

करी अरज कविराज, नीतपालह नरेश प्रत ॥

कुमर शिवालय कियो, तास अभिशेक विचारें ॥

नेहेर करें महाराज, आप उतकों जु पधारें ॥

उनके जनांत आए उतें, उन लिख पाति यह कही ॥

आपें जनांत कीजें हुकुम, मिलवें चाहतहें वही ॥ ८ ॥

अर्थ. रससागरनो पत्र नीतिपाळराजाने आप्यो, तेमज न्होढ्यो कहेला समाचार कहीने कवीराजे नीतिपाळराजाने आ प्रमाणे अरज करी, के हे? महाराजा नीतिपाळ, रससागर कुंवरे एक महादेवनुं शिवालय वांध्युंछे, तेनो हवे अभिपेक करवो धारेछे, माटे आप जो त्याहां पधारोतो मोहोटी मेहेरवानी करी केहेवाय, एना जनानखानानी तमाम राणीओ त्याहां आवेलीछे, वास्ते कुंवरे पत्र लखीआपीने कह्युंछे के आप जनानाने आववानो जरूर हुकम करशो, कारणके आ लोको मळवाने चाहेंछे, तेओए पण पत्र लखी आपीने कह्युंछे के त्याहांथी जनानखानुं आंही पधारे तो घणुं सारुं, कारण के अमारे मळवानी घणी अभिलापाछे, माटे हे? महाराजा, आप जनानाने तैयार थवानो हुकम फरमावो के जेथी तेओनी इच्छा पूरी थाय. ॥ ८ ॥

॥ दोहा ॥

सुकवि अरज महाराज सुनि, धारयो मतो पयांन ॥

आमायत आयस दई, साजन लगे समान ॥ ९ ॥

अर्थ. एवीरीते भारतीनंद कविनी अरज सांभळीने महाराजा नीतिपाळे त्याहां प्रयाण करवानुं धारीने कामदारने आज्ञा आपी एटले ते सर्व सामग्री तैयार करवा लाग्या. ॥ ९ ॥

पाती सुकवि प्रवीनकी, दई कुसुमके पांन ॥

समाचार इनमें सही, कही बुलावन वान ॥ १० ॥

अर्थ. पछी कविए प्रवीणनो पत्र कुसुमावळीना हाथमां आपीने कह्युं के समाचारतो आ कागळमांछे, पण त्याहां पधारवा विशेष खचीत कहेंछे माटे तजवीज करो. ॥ १० ॥

॥ सौरठा ॥

सजे राज सामान, असवारी छोटी उतें ॥

આવસ દીન જનાંન, કુસરી કલાપ્રવીન જુત ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. ત્યાંહાં જવાસાલ મહારાજાએ નાની સ્વારીની સામગ્રી સજ કરી-
ને રાજકુંવરી કલાપ્રવીણ સમેત જનાનાને આવવાનો હુકમ આપ્યો. ૧૧
ઉત્તરે સધિ આરાંન, સાચત દુજ શોધી સુખગ ॥

ચલે મુકાંમ મુકાંમ, સરંજામ સંખ્યા સુ યહ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ. વાલળો પાસે શુભ મુદૂર્ત્ત જોવરાવીને વગીચામાં આવીઉતર્યા,
ત્યાંહાંથી આ પ્રમાણે સંખ્યાનો ફોજ સાથે લઈને મુકામે મુકામની ગોઠ-
વણ કરી ચાલતા થયા. ॥ ૧૨ ॥

॥ અથ છંદ હનુંફાલ ॥

હય દલ ત્રીસ હજાર ॥ પયદલ ન પાવે પાર ॥ ગજ સંગ
સાઠ પચાસ ॥ મનુ ઘટા ભાદો માસ ॥ શત એક આતસ સં
ગ ॥ સજ જોધ સહજ અંગ ॥ અધસાત શત નિશાંન ॥
મહારાજ સહજ પ્રયાંન ॥ ઉમરાઠ આપ જનાંન ॥ રથ
એક શત અનુમાંન ॥ સહચરી દોય હજાર ॥ ઘટ સહસ
સંગ વજાર ॥ સુખપાલ ગુન શત લીન ॥ છિતિપાલ ચલ્લન
કીન ॥ કરિ કોસ કોસ મુકાંમ ॥ આયે સુ શંકર ધાંમ ॥
॥ ૧૩ ॥

અર્થ. ત્રીસ હજારનો ઘોડેસ્વારનું લશકર છે, અને પાયદળનો તો પાર
નથી, પચાસ સાટેક હાથીઓ મેળા છે, તે જાણે ભાદરવાના વરશાદની
ઘટાઓ પડી હોયને? એવાદિસે છે, એકસો જુવાન આતસ વાજી લોહવા
વાળા, એકસો વસ્ત્રીયા યુદ્ધાઓ અને સાઠાત્રણશો નિશાંન, એટલી
સંખ્યાનો ફોજ મહારાજાએ સહજ પ્રયાંનમાં સાથે લીધો છે, હવે ઉમરાઓના
સમગ્ર પોતાના જનાનાના કુલ મઢીને એકસો રથ છે, વેહજાર દાસીઓ,

छ हजार बांणीआनी दुकानो, अने वणशे पालखीयो एटलुं साथे लेइने
महाराजा नीतिपाळे गमन कर्युं, ते एक एक गाउ उपर मुकाम करता
करता ज्याहां शंकरनु धामछे त्याहां आवी पहोच्या ॥ १३ ॥

॥ छप्पय ॥

रससागर सुनि खबरि, आप साहें चढिआए ॥
मिलें उभें महाराज, अवहमोचन करवाए ॥
खान धान सामान, जनह जन प्रति पहुचायो ॥
अंते उर मनुहार, अंते उरसें पठवायो ॥
दश बीश नृपति ऐसैं मिले, सब मनुहार सु पावही ॥
कीनें मुकाम गिरदी किते, शंकर बीच सुहावही ॥ १४ ॥

अर्थ. नीतिपाल राजा पधार्या एवा खबर सांभळीने रससागर सामैवा
सार सामा चढी आव्या, त्याहां वने राजाओ घणा स्नेहथी मळ्या, अ-
ने निमले स्थळे नीतिपाळ राजानो उतारो कराव्यो, झडपथी तमांम मां-
णसोने खावा पीवानी सामग्री पोचाडी दीथी, तेमज कुंवरना जनानखा-
नामांथी सत्कार पुर्वक सघळी सामग्री नीतिपाळना जनाना वास्ति पो-
चाडी दीथी, आवा दश विश राजवंशीओ आही मळ्या ते सघळा मान
नी साथे सत्कार पाव्या आवीरीते राजाओनां लश्करो चारेतरफ मुका-
म करी पळ्याछे, तेनी वचे आ शंकरनु नवीन धाम कैलासना जेवुं शों-
भेछे. ॥ १४ ॥

॥ छंद पद्वरी ॥

दश दिशा हीतहे राग रंग ॥ बाजें रवाव बीनां म्दंग ॥
नायका नृत्य गति ठोर ठोर ॥ मानहु इंद्र आरंभ ओर ॥
॥ चहुं ओर व्योम छाई सु ठल ॥ मानहुं विमान ध्वजकी न

कल ॥ तूरीन फेर नीशांन नद ॥ मानहू मेघमाला शबद
॥ घन घटा छए गज राज बंद ॥ बीजरी भालमें लाल
विंद ॥ जरकसी जेव लग्गे निशांन ॥ सुरराज चाप रेखा
समांन ॥ हिंसार वाज ठामहू ठाम ॥ शिव धाम बीच
गिरदी मुकाम ॥ १५ ॥

अर्थ दशे दिशाओमां रागरंग थायछे, रवाव, वीणा, अने म्रदंग विगेरे
वाजां वागेछे, ने ठेकाणे ठेकाणे नायकाओ नाचेछे, ते जाणे इंद्रे बीजो
उत्सव रच्यो होयनै! चारे कोर चमकति ढालो छवराइ गइछे, ते जाणे
आकाशमांनो वैमानोनी धजाओ छवराइ होयनै! तुरी तथा नगाराना अ-
वाज थायछे ते जाणे मेघनी घटा गाजती होयनै! वरशादनी घटाओजेवा
तार्थाओना कपाळमा सिंदूरनां टीलां काढेलांछे ते जाणे बीजळीओ च-
मकती होयनै! जरीनां निशानो उभांकर्याछे तेतो इंद्रना धनुषनी रेखा
जेवां जोमेछे, ठेकाणे ठेकाणे घोडाओनी हावळो थायछे, एवीरीते शिव
ना यामने वज्रे राखोने चारे तरफ राजाओनां लइकर मुकाम करी पड्या
छे. ॥ १५ ॥

॥ दोहा ॥

चाही तरें मुकाम छव, निरखत नजर जुआय ॥

सो रससागर प्रत सुकवी, वरनन कियो बनाय ॥ १६ ॥

अर्थ एवीरीते मुकामनी छवी नजरे जोयावीने भारतीनंद कवीये म-
हाराजा रससागरने आ प्रमाणे तेनुं वर्णन करी संभळाय्युं. ॥ १६

॥ अथ छंद शंखनारी ॥

कहूं मल खेलें ॥ कहूं दंड पेलें ॥ कहूं व्रत बंधे ॥ व्रतं धार
सह ॥ कहूं गौर वाला ॥ रचं इंद्रजाला ॥ कहूं पात्र नंचे ॥

સુરા વૃત્ત સ્વંચે ॥ કહૂં નાદ વજ્રે ॥ કલાવંત સજ્જે ॥ કહૂં
નાગ હેરે ॥ કહૂં વાજ ફેરે ॥ કહૂં ચોક વાંધે ॥ કલા શસ્ત્ર
સાધે ॥ કહૂં દેવ સેવા ॥ જનને વેદ ભેવા ॥ કહૂં રાજ ધાન ॥
સભા શોભમાન ॥ કહૂં વાંન નંચે ॥ કવીંદેશ મંચે ॥ ક
હૂં કીર લાવે ॥ સુ સારો પઢાવે ॥ કહૂં દાન માન ॥ ધરે
જોગ ધ્યાન ॥ ધુની તાલ તીર ॥ મરૂં માર મીર ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. હે? મહારાજા ક્યાંક મહુકુસ્તી કરેછે, ને ક્યાંક દંડ પીલેછે,
ક્યાંક દોર વાંધી તે ઉપર ચડીને રમવાની ક્રીયા સાધેછે, ક્યાંક ગોડીયાના
છોકરાઓ દંદ્રજાલનો રેલ કરી વતાવેછે, ક્યાંક વેશ્યાઓ નાચેછે, ક્યાંક
રાગનાં મંડલ આલેપાયછે, ક્યાંક વાજાં વાગેછે, ક્યાંક કલામતિ ગાય-
ન થાયછે, ક્યાંક હાથીઓને જોવા સારૂ માણસોનાં ટોઢાં ઇકઠાં થયાં-
છે, ક્યાંક ઘોડા ફેરવેછે, ક્યાંક ચોક વાંધીને હથિયારોની કઢા સાધેછે,
ક્યાંક દેવ સેવાઓ થાયછે, ક્યાંક પદ ક્રમના અનુક્રમથી વેદ જાણાયછે,
ક્યાંક રાંજવંશીઓ સભા જરીને વેઠાછે, ક્યાંક વાંણ ફેંકેછે, ક્યાંક ક-
વિયો કવિતા વોલેછે, ક્યાંક પોપટને લાવીને રમાડેછે, ક્યાંક મેનાંને પ-
ઢાવેછે, ક્યાંક દાન તથા માન દેવાયછે, અને ક્યાંક જોગીઓ ધ્યાન ધ-
રેછે, જુવોરોતે નદી તથા તલાવના કીનારા ઉપર માણસોનો ખીડ જરાડ
ગડેછે. ॥ ૧૭ ॥

॥ દોહા ॥

ઠોર ઠોર પ્રતિ દેશિયત, હિંદુ વિધિ લગો ડહાહ ॥

માર મીર દિશ દિશ મરૂં, રાહ રાહ પ્રતિ રાહ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ. જ્યાંહાં જોડે ત્યાંહાં ઠેકાણે ઠેકાણે જુવો રીતે ડહાહ લાગી
રહ્યોછે, ને દિશાએ દિશાએ અને રસ્તે રસ્તે માણસોનો ખીડ સચી રહી-
છે. ॥ ૧૮ ॥

॥ गाहा ॥

नागर किय शिव धामं ॥ नीतपाल आवन उछाह बिधि ॥
पंचत्रिंश अभिधानं ॥ पूर्न प्रवीन सागरो लहरं ॥ १९ ॥

अर्थ. सागरे करेला शिवना धाममां नीतिपाल राजाना आगमनना
(आववाना) उत्साह संवंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ पांतरीशमी लेहेर
संपूर्ण थद.

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे शिवालय सहोच्छय वर्नने
पंचत्रिंशतिमो लहरं ॥ ३५ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजार्थराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां पंचत्रिंशतिम स्तरंगः
समाप्तः ॥ ३३ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध दोहा ॥

मळतां कवि कुसुमावली, वनी परस्पर वात ॥

विरह दशा उत्रीशमी, लेहेर केशो साक्षात ॥

अथ कवि कुसुमावलि चर्चा प्रसंगः ॥ छप्पय ॥

राज हुकुम कविराज, मनछापूरी पठाये ॥

नुत जनांत छितिपाल, बोलि शिव थांनक लाये ॥

बहत राह उत रहत, कुसुम सु कवी चरचा किय ॥

नागर कलाप्रवीन, चिंत उनकी आशय लिय ॥

निश ब्यास रहनहारे निकट, सोय दशा जानत सबें ॥

उंन वाति भेद संछेप विधि, उदाहरन बरनत अर्वें ॥ १ ॥

अर्थ. महाराजाए आजा आपोने कवीराजने मनंछापुरीए मोकल्या, ह-
ता ते त्यांहांथी जनाना समेत नीतिपाळ राजाने शीबालये बोलावी लाव्या,
पंथे चालवामां अने मनंछापुरीमां रेहेवामां प्रसंगोपात सागर तथा प्रवीण
ए वेउना मनना अभिप्रायने लीधे कुसुमावळी तथा कवीए परस्पर चर्चा
करी, केमके हमेशां जे पासे रेहेतुं होय तेज मननी हालतने जाणे, तो
आ वन्ने रातदीवस पासेज रेहेनारांछे, तेथी प्रवीण तथा सागरनी दुःख
दशाने सारीरीते जाणेछे, माटे हवे टुंकी मतलबमां एओनी वातोना भे-
दनां उदाहरणोतुं वर्णन करुंछुं. ॥ १ ॥

अथ तत्र कवि उक्त चरचा वर्ननं ॥ दोहा ॥

वार वार कहि कहि जपत, विन परवीन बिहाल ॥
प्रेम जोत हियमें जगी, लगी सुरत सब काल ॥ २ ॥

अर्थ. वारे वारे वीनपरवीन बीहाल एवां वचनो कही कहीने जपेछे,
ने हृदयमां प्रेमनी जोत जागीछे जेथी सदाकाळ सुरता लागी रहेछे. ॥२॥

वरन चंप चख सीन मृग, रव बीना नव बाल ॥
बिरहा जल वह रटत दधि, विन परवीन बिहाल ॥ ३ ॥

अर्थ. जेनो वर्ण चंपाना जेवोछे, ने नेत्र माछली तथा मृगना जेवांछे,
ने सुर वीणाना जेवोछे, एवी नवीन जीवन वाळी बाळारूप प्रवीणना
विरह रूप पाणीथी भरपुर थएला रससागर, प्रवीणविना वे हालतुं एवां
वचनो बोली बोलीने रटेछे. ॥ ३ ॥

स्मृतिमान् अलंकार ॥ सर्वैया ॥

एन पती शिवता अभिधान सु, छंद उचारनसैं तिळकारें
॥ देव प्रभा छिनदा न परें कल; आसुग सूत जटी उर
धारें ॥ नैनन नैन मिलेहैं तबीसैं कवीन प्रवीन प्रवीन वि-

सारं ॥ नेहिके जाय झरोखनसैं इतनी, लिखकें अरजी को
उ डारें ॥ ४ ॥

अर्थ. मृगना पति चंद्रमा तेना पति सागर एटले जेनुं नाम सागरछे, ने लंदोना उचारथी तो समुद्रने पण तिरस्कारेछे, ने जेने दिवस तथा राधीनी कळ पडती नथी परंतु मित्रने तो सोनानी पेठे प्राणनी साथे जं-
लोने हृदयमां धरी राखेछे, ने ज्यारथी नेत्रोनी साथे नेत्रो मळयांछे त्या-
रथी क्योरे पण प्रवीण प्रवीण एवा नामने विसारता नथी, ने कह्या करे
छे के स्नेहीता झरोखामां जइने एटली अरजी लखीने कोइ नाखे? ॥४॥

निदर्शनालंकार ॥ कवित्त ॥

मंजन करत प्रात, मांगत निरंजनपैं, जंपत प्रवीनकों बिलो
कवो चहतहैं ॥ खांन पांन मान सबैं, पावत प्रतिज्ञा करि
गांन आंन बांन हूंमें गुनकों गहतहैं ॥ रोंम रोंम भोम
व्योम, मेंनके हुताशनहैं, नेहकों न देह छेह, देहकों दहतहैं
॥ नरके नरिंदहैं, समंदके समान मत, दूरतैं हजूरके हजूर
व्हैं रहतहैं ॥ ५ ॥

अर्थ. प्रातःकालमां स्नान करती वखते नीरंजन परमेश्वर पासे प्रवी-
णने मळवानुंज मागेछे, जप करती वखते पण प्रवीणने जोवानुंज चा-
हेछे, खातुं पीतुं तथा मान विगेरे भोगोने पण प्रवीण संवंधी मानताने
स्त्रीने प्रतिज्ञा पूर्वकज खाय पीए अने भोगवेछे, गायन तथा वाजी वातो
मांधी पण प्रवीणनाज गुणनुं ग्रहण करेछे, रुवांडे रुवांडे अने पृथ्वी
तेनज आकाशमां चारे तरफ कामाग्नी जागी रहेछे, तो पण स्नेहने छे
न तेना केवल पोताना शरीरनेज बाळेछे, ते नरना तो नरेंद्रछे, ने समुद्र
तरां गंभीरछे, भेले दूरछे, परंतु दूरपणुं नहीं मानतां हजुरना हजुरी
पड रहेछे. ॥ ५ ॥

लाटानुप्रास स्मरणानुभाव अलंकार ॥ दोहा ॥

कसक कसक लागत कठिन, मुसक मुसक मुख वात ॥

रसिक रसिक कह कह रटत, ससिक ससिक उससात ॥ ६ ॥

अर्थ. मरकी मरकीने म्होडेथी कसकसती वातो करतां घणुं कठण-
लागेछे, परंतु हे? रसीक, हे? रसीक एम कही कहीने रटेछे, ने वळी स-
सीक, ससीक एटले सरड, सरड लांवा अने उंडा नीसासा उसासा भरे
छे. ॥ ६ ॥

॥ रूपक अभेद सवैया ॥

चिंत गुडी सो उड्योइ रहे, पकरें कर नैननकी वर जोरी ॥

नेहके चंग सदाई वजे, सुबियोगके वात लगे झक झोरी ॥

दूर रहेपें हजूर न आवत, कूरके काग सो जात न टोरी ॥

तांनत नाहि त्यों जानन पांवत, प्राणको पत्र प्रवीनकि
डोरी ॥ ७ ॥

अर्थ. नेत्ररूपी हाथथी वले करीने पकडेलो चीत्त पतंग उड्योज रहेछे,
ने तेमां स्नेहरूपी मोरचंग सदा वजाज करेछे ने वळी ते वीयोगरूपी प-
वन लागवाथी झक झोळाइ जायछे दूर रहेछे, पण हजुरमां आवतो नथी
ने ते कुडरूपी कागडाथी चोड्यो जतो नथी, ताणतां नथी तेथी जाणवा
पामतां नथी जे प्राणरूपी पत्र ने प्रवीणरूपी दोरीछे. ॥ ७ ॥

॥ दोहा ॥

नागरि नागरि जपत नित, सागर सदा उदास ॥

प्रेम बूंद परवीन विन, चातक मरत पियास ॥ ८ ॥

अर्थ. हे? नागरी, हे? नागरी, अर्थात् हे? चतुर, हे? चतुर, एम कही
कहीने जप करता सागर नीरंतर उदास रहेछे, एटलुंज नही पण प्रवीण
रूप प्रेम बूंद विना सागर रूप वपेयो प्यासे मरे छे. ॥ ८ ॥

विनोक्ति अलंकार ॥ सर्वैया ॥

सुर विनां चक बाग विनां पिक, बार विनां इकहें झख
जैसें ॥ हंस विनां सर पंख विनां पर, पत्र विनां तरु राजत
तैमें ॥ मोर विनां घन भौर विनां बन, बुंद विनां तन चा
तक वैसें ॥ प्रेम विनां मित बाम विनां पत सागर जीवत
हैं मृत जैसें ॥ ९ ॥

अर्थ. सूर्यविना जेम चकवो, वगीचाविना कोयल, पाणीविना माछ
है, सरोवरविना हंस, पांखोविना पंखी, पातरांविना झाड, मेघविना मो
र, वनविना भमरो, स्वातीना बुंदविना वपैयो, प्रेम विना मित्र अने स्त्री
विना जेम पती, तैम प्रवीणविना सागर मरेला सरखा जीवेछे. ॥ ९ ॥

अथ कुसुमोक्त चर्चा वर्ननं ॥ उपमेय लुप्तोपमाऽलंकार
॥ सर्वैया ॥

प्राय पर्याप्त कि बात सुनें विरहांनकी धूनि जगी तनमें ॥
लोहित लोइन धार रही, धर सोधत सास उसासनमें ॥
हास विलास तजे उन्हीं छिन, मित्रके मंत्र भजे मनमें ॥
सागर ध्यान धरें चुपवै रहि, जोगनि ज्यों गुरु लोगनमें
॥ १० ॥

अर्थ. प्रिय मित्रना प्रयाणनी बात सांभळतांज शरीरमां वीरहनी धु-
नी सतगी उठीछे, नैवमां लाल रंग चढी आववाथी लोहीनी धार फे-
लाइ ग्योछे, नोसासा उसासांमां गोथां खाइने जमीनने शोधेछे, तमे स-
भावा ने लणभीज हास विलास तजीने मनमां मित्रना मंत्रने भजेछे,
ने जेम गुरु मंडळमां जोगणी चुप थडने वेठी रहे, तैमज पोताना वडी-
लीमां सागरनु ध्यान धरें चुप थडने वेठी रहेछे. ॥ १० ॥

निदर्शन भेद दूजोअलंकार ॥ सर्वैया ॥

सागर सागरजू रसनां दुसरी मुख मॉन लही सुलही ॥
कांनन आंन न बांन सुनि वरुनीसैं धुनी जो वही सो वही
॥ गॉन कियो तुम ता छिनसैं दिनही दिन व्याध नही सु
नही ॥ या कुलकांन रहो न रहो परि एकहि टेक ग्रही सु
ग्रही ॥ ११ ॥

अर्थ. जांभथी सागर सागर एवुं नाम जपेछे, ने बीजी वातनुं तो
जे मोढेथी मुंगाव्रत लीधुंछे, तेज लीधुंछे, तेम कांनेथी बीजी वात सां-
भळी नथी ते सांभळतीज नथी, आंख्योनी पांपणोमांथी जे आंसुनी नदी
वहीछे ते वहेजछे तमे गमन कर्युं ते क्षणथीज जे नवी व्याधी पेदा थडछे
ते तो दीवसे दीवसे नवी नवीज थती जायछे, आ वात कुळमां लाज-
नी साथे रहो अथवा न रहो पण जे एक टेक पकडीछे तेज पकडीछे.
॥ ११ ॥

॥ मालोपमालंकार ॥ कवित्त ॥

प्रह्लाद नाहर ज्यों, वेद भेद पाहर ज्यों, शशि जोत सा
हर ज्यों, लेहेर हिये भरें ॥ श्रीपति जुगारद ज्यों, प्रिया
कूप पारद ज्यों, कलिकंठ बारद ज्यों, पलहून बीसरें ॥ बलि
सुनु शंकर ज्यों, चकोरी हिमंकर ज्यों, कोकन दिनंकर ज्यों,
ध्यान चितमें धरें ॥ अंतर भये प्रवीन, सागर निरंतरही,
दरदी धनंतर ज्यों, राह देखवो करें ॥ १२ ॥

अर्थ. प्रह्लादजी जेम नरसिंहने, व्यासजी जेम वेदना भेदने, अने
समुद्र जेम चंद्र कांतिने, हृदयमां धारीने लेहेरोथी भरपूर आयछे, तेम प्र-
वीण सागरने मनमां धारीने लेहेरोथी भरपूर आयछे, गर्जित जेम लक्ष्मीपति

गोपुने, कुवा माहेलो पारो जेम पन्नीनी स्त्रीने, अने वपैयो जेम मेघने
पळ मात्र वीसारतो नथी, तेम प्रवीण क्षणमात्र पण सागरने वीसारतां
नथी, बळाराजानो पुत्र बाणासुर, जेम शंकरनुं, चकोर पक्षी जेम चं-
दमानुं अने चक्रवो जेम सूर्यनुं चित्तमां ध्यांन धरेछे, तेमज प्रवीण पो-
ताना मनमां सागरनुं ध्यांन धरेछे, वियोगने लीधे अंतर थड जवाथी नि-
रंतर कळाप्रवीण, जेम दरदी धनंतर वैद्यनी वाट जुवे तेम रससागरनी राह
जोया करेछे. ॥ १२ ॥

॥ दोहा ॥

प्रेम जहर लागी लहर, कहे दशा जिय जाय ॥

व्याध सधें परवीनजू, मिले धनंतर आय ॥ १३ ॥

अर्थ. शरीरमां प्रेमरूपी झेरनी लेहेर लागवाथी एवीतो दशा थड
भडछे के जीव जायछे, प्रवीणनी आ व्याधी तो, तो शांती पामे के जो
सागररूप धनंतर वैद्य आवी मळे. ॥ १३ ॥

संदेह श्लेष संकर ॥ सवैया ॥

लाल सु रेख गुलाल लगीहैं, किधों यह आतसकी चिन
गारी ॥ बूंद बने वरुनी जलके, पिचकारि अनीक बती ब्रह
जारी ॥ कज्जर छोट परे निकटे वह, चित्र चुवाके धुआ
विस्तारी ॥ सागर मित विनां परवीनके, नैनन होरी र
चकि दिवारी ॥ १४ ॥

अर्थ. लाल रंगनी रेखाओछे, ते गुं गुलाल उडेछे! के आतस-
काजना तजेसा झरेछे! आंसुनां बूंद पांषणीमां भरायांछे, ते गुं अणि-
वासी पीचकारि कुटेछे! के विरहरूप बती प्रगटीछे! भांजाएलुं काजळ
पाणी साथे नीकळी चालेछे, ते गुं रंगदार चुवाना रेलाछे! के विस्ता-
रनी जखवावेध धुनाडा चालेछे! एक प्रिय मित्र सागर, विना आ प्रवी-

णना नेत्र आते होळी रची छे के दिवाळी ? ॥१७॥

॥अथ दृष्टांताऽलंकार ॥ सर्वैया ॥

तार कढे मुख बार विहार, करे पर तार रहे उरइयो तन ॥

जंत्रहि मंत्रहि तंत्रहि जोग, फरे न टरे अटरे ज्यों उडगन ॥

द्योस भगे रु जगे निश चंद, बिलोके नगे न गने अतु अंगन ॥

सागरसें नित लाग रह्यो सो, जयो मकरी मकरी मकरी मन. १५

अर्थ. जेम करोळियो मोढामांथी तार बहार काढीने तेना उपर विहार करेछे, अने तेना आधारे पोतानुं शरीर लटकावी राखेछे, ते जंत्र, मंत्र के तंत्रना जोरथी फरतो नथी, के टळतो नथी, ने (नग) आकाशना तारानी पेठे अटळ थडने रहे छे; तेम प्रवीणनुं मन मोढाथी बार उचो स्वर काढीने ते स्वर उपर विहार करेछे, अने शरीरने धारी राखेछे, तेनी एवी दशा फेरववा सासुं कोई जंत्र, मंत्र ने तंत्रना प्रयोग करे तेथी फरती नथी, ने टळती नथी, अने आकाशना तारानी पेठे स्थिर रहेछे, वळी जेम चंद्र-कीर्ण दिवसे अदृश्य थायछे, अने रात्रिये चंद्रनी साथे जागृत थायछे, तेम प्रवीणनुं मन आकाशमां चंद्रने जुएछे, ने शरीरना मोतने गणनुं नथी, वळी मगरी जेम हमेशां सागर साथेज लागी रहेछे, तेम प्रवीणनुं मन पण हमेशां रससागर साथे लागी रह्युंछे, एरीते करोळियो, कीरण, अने मगरी जेवुं प्रवीणनुं मन थयुंछे. ॥१५॥

॥उपमालंकार दोहा॥मन प्रवीनकुंदन सहोर, प्रेम प्रकासे जोत॥

विरह अगनि ज्यों ज्यों तपे, त्यों त्यों किस्मत होत ॥१६॥

अर्थ. कुमुमावळी कहेछे के प्रवीणनुं मन सोनानी सहोर जेवुंछे, तेमांथी प्रेमनी जोतनो प्रकाश थयोछे, अने विरहवृत्ती अग्निथी ने जेम जेम तपेछे, तेम तेम तेनी किमत वधारे थायछे. ॥१६॥

॥रूपकालंकार दोहा॥साधन सुमिरन मितको. पत्रनि जंत्र बताय॥

જિય મનિયર વાદી વિરહ, ઘટ ઘટ દિયો દબાય ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. વિરહરૂપી વાદિયે તેના જીવરૂપી સર્પને મિત્રના સ્મરણરૂપી સાધન અને પત્રરૂપી જંત્ર વતાવીને શરીરરૂપી ઘડામાં ઢાવી રાખ્યો છે. ॥૧૭॥

॥ પર્યસ્તાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

તીર હને અશરીર અહો નિશ, ધીર સવેહિ ગમી ગરમી ॥
નાવન સ્વાવન ગાવનકી સુધિ, ભૂલિ ગઈહે ભઈ ભરમી ॥
વ્યાધ સમાવન કારન સાધક, સિદ્ધ નજૂમ નમી નરમી ॥
સાગરજ્યુ વિન પાય, ઉપાય કિયે ન ચઢેંગે અમી ઉરમી ॥ ૧૮ ॥

અર્થ. પ્રવીણને રાતને ઢહાડો કામદેવ વાળ મારેછે, તેની ગરમીથી વધી ધીરજ ગુમાવી છે, અને ભ્રમિત થવાથી નાવાની, સ્વાવાની અને ગાવાની સુધ ભૂલી ગઈ છે, તે વ્યાધી સમાવાને વાસ્તે સાધક, સિદ્ધ અને જોશિયોને નરમાઈથી નમેછે, પણ સાગરજીને પામ્યાવગર કોઈ ઉપાય કરવાથી અમીના મોજા તેના શરીરમાં ચડશે નહીં. ॥૧૮॥

॥ અથ પુનિ કવિ ઉક્ત ચર્ચા ॥ વક્રોક્તિ અલંકાર ॥ સવૈયા ॥
જામ સુ વાસર માસહિ સંવત, જાત ચલે; સુ કહાંલો ચલેગે;
આનસ આગ લગે ચિનગે સુ, વુઝે ન તવે જિયહી ન જલેગે ॥
યા અસુવાં વહેવોઈ કરે સુ, અવે યહ વારિનિધી ન છલેગે ॥
દેખત વેરહી વેર પ્રવીનજ્યુ ફેર કહું ફક વેર મિલેગે ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. સાગરના દુઃખવિષે કવિયે કહ્યું કે--પહોર, દિવસ, મહિના અને વર્ષે વાતમાં જાયછે, તે માંભઝીને કુસુમાવલિયે વક્રોક્તિમાં કહ્યું કે--તે કયા ટેકાળા સુધી ચાલ્યા ચાલ્યા જશે? કવિ--આનસની આગના તળાવા લાગ્યા છે. કુસુમાવલિ--તે ઓલ્યાઈ નહીં જાયતો જીવજંતુ બઝી જાશે નહીં? કવિ--તે આંતરૂં ત્યાજ કરેછે. કુસુમાવલિ--ત્યારે તો હવે સાગર છલકાઈ નહીં જાય? કવિ--(વેરવેર) વારેવારે પ્રવીણ પ્રવીણ એમ પોકારેછે. કુસુમાવલિ--ત્યારે તો કોઈ ટેકાળે તે ચતુરને ફરીથી એક વેર એટલે વોર મઝશે. ॥૧૯॥

रुम्हतिमान् अलंकार ॥ सवैया ॥

बैन प्रवीन प्रवीन उचारत, नैन प्रवीन विनां न लगावें ॥
रैन प्रवीन विनां दुख बीतत, सैन प्रवीन विनां न सुहावें ॥
चाह प्रवीन दशा परसें तन, राह प्रवीन सदा दरसावें ॥
रौमहि रौम प्रवीन रहे रमि, कोउ प्रवीन प्रवीन मिलावें
॥ २० ॥

अर्थ. मुखथी तो हे? प्रवीण, हे? प्रवीण, एवां वेंण उचारेछे, ने आंखयो पण प्रवीण बीना बीजे क्यांय लगाडता नथी, तेम रात पण प्रवीण विना दुःखमां बीतेछे सज्जामां सुवानुं पण प्रवीण बीना गमनुं नथी, हमेशां प्रवीणनाज मारगने देखाडेछे, एवी रीते रुवांडे रुवांडे प्रवीण मसी रखांछे, तो एवुं कोइ प्रवीण (चतुर) छे जे अमने प्रवीण मेळवी आपे? ॥ २० ॥

॥ सोरठा ॥

ता दिनतें तलफंत, जा दिनतें बिछुहा भयो ॥

याद न चुकत चिंत, रा दिनप्रति देखत रहत ॥ २१ ॥

अर्थ. जे दिवसथी वियोग थयो ते दिवसथीज तलफ्या करेछे, ने चित्तमांथी यादि न चुकता दिवसे दिवसे राह जोया करेछे. ॥ २१ ॥

दृष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

मोरकि ध्यांन लगी घन घोरसें, डोरसें ध्यांन लगी नटकी
॥ दीएक ध्यांन पतंग लगी, पनिहारिकि ध्यांन लगी बट
की ॥ चंद्रकि ध्यांन चकोर लगी, चक्रवांनकि ध्यांन दिनेरा
टकी ॥ मीन मनो जल ध्यांन सु सागर पंथ प्रवीन रें अ-
टकी ॥ २२ ॥

અર્થ. જેમ મોરનું ધ્યાન મેઘની ગર્જના સાથે લાગી રહેછે, ને નટનું દોર નાથે, પતંગીયાનું દોવા સાથે, પાળીયારીનું ઘડા સાથે, ચકોરનું ચંદ્રમા સાથે, ચક્રવાનું સૂર્ય સાથે, અને માછલાનું પાણી સાથે, તેમ સાગરનું ધ્યાન પ્રવીણને પંથે અટકી રહેછે. ॥ ૨૨ ॥

॥ સોરઠા ॥

હિ વિધિ ઉભય સયાંન, ચલત રાહ ચરચા ભરૂં ॥
સાગર તિય શિવ થાંન, મિલવેકો ધારત મતો ॥ ૨૩ ॥

અર્થ. એવી રીતે શાહાણા બને જણને રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં જે ચર્ચા થઈ તેમાં સાગર તથા પ્રવીણને શીવજીના મંદિરમાં મેલવવાનો અનુમત થાયો. ॥ ૨૩ ॥

॥ ગાહા ॥

કવિ કુસુમાવલિ મિલનેં, દંપતિ દશા ભેદ ચરચાયં ॥
પદ ત્રિંશતિ અભિધાનં, પૂર્ન પ્રવીનસાગરો લહરં ॥ ૨૪ ॥

અર્થ. કવિ તથા કુસુમાવલીના મિલાપમાં જે સાગર તથા પ્રવીણની દશા વીશે ચરચા ચાલી, તે સંબંધી પ્રવીણ સાગર યંથની આ છત્રીશમી લેહેર સંપૂર્ણ થઈ. ॥ ૨૪ ॥

હિત્રી પ્રવીન સાગર યંથે કવિ કુસુમાવલિ ચર્ચા દં-
પતિ દશા વર્નનો નામ પદત્રિંશતિમો લહરં ॥

હિત્રી પ્રવીણસાગર યંથાર્થ પ્રયોજને નૃપદુર્ગ પત્તને નૃપચક્ર ચૂડામ-
ળી રાજાધીરાજ રાજેન્દ્રશ્રી વાવાજીરાજ રાજ્યાશ્રીત અદાભાઈ ભટ્ટાત્મજ
કવિ રણમલ્લ વિરચિત રણમાલ પ્રવીણિની ટીકાયાં પદત્રિંશતિમ સ્તરંગઃ
સમાપ્તઃ ॥ ૨૫ ॥

॥ અથ ટીકાકારોક્ત તરંગ શિખાવંધ ॥ હંદ હરિગીત ॥

તની જોગ ગુંગાર રૂડા, દંપતી વેદુ રુજ થયાં ॥

साथ सवळी राणियो लै, प्राविण शिव मंदिर गया ॥

चर्चा करवा कुसुम चाली, मन लगाडी मेहेरमां ॥

भेद तेनो भाखशे, शुभ साडत्रीशमी लेहेरमां ॥

॥ अथ शिवाभिषेक प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

श्रावन शुक्ल चतुर्दशी, वासर सुभग निशेश ॥

दिय मुहूरत महाराज द्विज, ईश करन अभिषेक ॥ १ ॥

अर्थ. श्रावण मासना शुक्ल पक्षनी चउदश ने सोमवार ने सारे दिवसे महाराजा रससागरने ब्राह्मणोए शिवजीनी प्रतिष्ठा साथे अभिषेक करवानुं शुभ मुहूर्त आप्युं. ॥ १ ॥

॥ छप्पय ॥

रससा^{विच} आयसा, बरुनि मह ब्रह्म वराये ॥

वेद मंत्र जप जाप, होम हवनादि कराये ॥

पंचामृत शिव शक्ति, कियो षोडश विधि पूजन ॥

अंग देव जुत जंत्र, हुआ अभिषेक सु पूरन ॥

वह समय थांन शंकर वहे, दरसाई कैलास छवि ॥

पर्वनी प्रात आए दरस, सागर जुत छितिपाल सवि ॥ २॥

अर्थ. महाराजा रससागरे आज्ञा आपीने ब्राह्मणोने वरुणीमां वराव्या, ने वेदना मंत्र प्रमाणे जप, जाप, होम, हवन, विगेरे कर्म कराव्यां, शिवशक्तिने पंचामृत स्नान करावीने षोडशोपचारयो विधि वडे पूजन कर्पु, पछी अंगना देवताओ अने यंत्रना पूजन समेत अभिषेक संपूर्ण थयो, ते वखते आ शंकरना स्थाननी छवी कैलासना जेवी देखाइ, आ उत्सवनी पर्वणीने दिवसे सवारमांथीज नितिपाल विगेरे सर्व राज वंशीओने सति लइने दर्शन करवासाछ महाराजा रससागर आवी वीराजेला हता. ॥ २ ॥

॥ सोरठा ॥

नीतिहिपाल जनांन, आवन दरस शिवालयें ॥

सुनी सु सागर कांन, उर उमडित उच्छाह अति ॥ ३ ॥

अर्थ. नितिपाल राजाना जनानखानानी राणीओ शिवालये दरशन करवा आवेछे, एवी बात कांने सांभळवाथी महाराजा रससागरना हृदयमां आनंदना उभरा उलटो आव्या. ॥ ३ ॥

उतें सु नृपति कुमार, कही कुसुम वह आज दिन ॥

सजें सकल सिंगार, उर अभिलाष दशा गहें ॥ ४ ॥

अर्थ. त्याहां राज कन्याने कुसुमावळीए कहुं के, आगळ धारेलो ते आज दिवसछे, एवां वचन सांभळी हृदयमां अभिलाष दश ग्रहण करीत प्रवाणे आ प्रमाणे सवळा जणगार सज्या. ॥ ४ ॥

॥ अथ कलाप्रवीन शृंगार वर्णन ॥ छंद झंपताल ॥

कामिनी आदि सिंगार उत्तारियं, हाटकं अंग नीलांबरं धारियं ॥ चोकियं चेरियं नीर धारा धरें ॥ नारके वारसैं बुंद द्वारा जरें ॥ उपमा एहि पावंतहे भामिनी ॥ मांनहों मेघ कांदविनी दामिनी ॥ अंग अंगोळ विच्छायतं आहियं ॥ चंदनं चित्र मोधा तनं लाहियं ॥ साम पाटं जरी कंचुकी सोहितं ॥ मांनहों ईश सन्नाह आरोहितं ॥ लाल लेंगा जरंतार बुद्धा भजें ॥ कमरी सार किनार सारी सजें ॥ हेम आभूषनं अंग अंग धरें ॥ नील नीलंक मानिक पंना जरें ॥ बेनरी हार माला गरें मुत्तियं, मांनहों दीप माला वनी दुत्तियं ॥ आरसी एक वाला इतेंमें लिये ॥ अंजनं रंजनं

कंज नैनं दियें ॥ ५ ॥

अर्थ. कामनीए प्रथम पेहेरेलो वस्त्रालंकारादि शणगार उतार्यो, ने सोना जेवा अंगमां एक लीलुं वस्त्र पेहेर्यु, पछी नावानी चोकी उपर आवी वेठी, एटले नवराववासारु दासीओ आवी सुगंधी जळनी धार करवा लागी, ते वखते नारीना छुटा वाळमांथी पाणीना वुंद रूप झरणां झरवा लांग्यां, तेथी करी ते भामनी एवी उपमा धरवालागी के जाणे मेघनी काळी घटामां बीजळी चमकती होयनै? एवीरीते स्नान करी रुमालथी पोता नुं अंग लुङ्गने बीछाना उपर आवी वेठी अने तेणे जात जातना चंदन, अत्तर, सोंधा, अरगजा विगेरे सुगंधी पदार्थी अंगमां लगाव्या, पछी काळा रंगना रेशमनी जयनी कुंचुकी पेहेरी लीधी ते एवी शोभवा लागी के जाणे महादेवे कवच धर्यु होयनै! पछी जरतारनी वुंटीओथी भरेलो लाल रंगीन लेंगो (घाघरो) पेहेरीने केसरना रंगथी रंगेली कीनारीदार साडी धारण करी, अंगे अंगमां लीलम. माणीक्य अने पानाथी जडेली सोनानां आभूषणो धर्यो, नाकमां नथ पेहेरी, कंठमां हार तथा अमूख्य मोतीओनी माळा धारण करी, तेनी कांति एवी देखावा लागी के जाणे दीपमाळा प्रगटी होयनै! एटलामां एक सखीये अरीसो लड देखाडीने प्रवीणनी कमळ सरखी आंखयोमां रंजन करे एवुं वारीक काजळ सार्यु. ॥ ५ ॥

॥ दोहा ॥

इतें नारि सिंगार किय, उत सागर सहाराज ॥

सांझ दरश आवन सुन्यो, कीनो यहें समाज ॥ ६ ॥

अर्थ. आंही नारीये शणगार सज्यो ने त्यांहां महाराजा स्नानागे सांजे दर्शन करवा आववानुं सांभळीने आ प्रमाणे समारंभ कर्यो. ६

॥ चोपाई ॥

आप ईश थांनक प्रति आये ॥ वह निवात निर्जन करवा

ये ॥ पहिरायत चहुओर विठारे ॥ सुकवि राज उद्यान
सिधारे ॥ महल मध्य अवमोचन कीनों ॥ गुफा धाम शिव
पंथ सु लीनों ॥ प्रच्छन्न दोड ईश प्रति आये ॥ ओर कोड
जानने न पाये ॥ दोड दिगंबर भेष बनाया ॥ वर्नन तास
बनाय बताया ॥ ७ ॥

अर्थ. पोते शिवना स्थान प्रत्ये आव्या, ने ते मंदिर माणसो रहित करा-
लुं, पटलुंज नहीं पण चारे तरफ पेहेरो वेसारी दीधो, पछी कवि तथा म-
हाराजा बने जण वगोचामां सधाव्या, त्यांहां मेहेलनी वच्चे उतारो करीने
गुफाद्वारा शिवालयनो पंथ लीधो, छानी रीते ते वच्चे जण शिवालये
आनी पडोच्या, आ बात कोड जाणी शक्युं नहीं, पछी वेय जणे दिगंबर
जोगीनां बेष बनाव्या तेनुं हवे बनावीने वर्णन करुंलुं. ॥ ७ ॥

॥ दोहा ॥

इत प्रवीन सागर उतें, भूपन जोग सिंगार ॥
वर्नन करत वरावरी, सजे सो एकहि वार ॥ ८ ॥

अर्थ. आही प्रवीण ने त्यांहां सागरे एकज वखते शृंगार तथा जो-
गनां आभूषणो सज्यां तेनुं वरोवर वर्णन करुंलुं. ॥ ८ ॥

॥ अथ छंद मौक्तिकदाम ॥

इतें रस भूपन साजत नार ॥ उतें महाराज सु जोग उ
चार ॥ इतें चिकुरांन समीप सुगंध ॥ उतें जट जूट लगाव
त बंध ॥ इतें दिय भाल जराउको चंद ॥ उतें किय ला-
ल सु बंदन बिंद ॥ इतें वन चंदन केसर अंग ॥ उतें भस-
नी मुचदें निहि संग ॥ इतें उर हार हमेल रसाल ॥ उतें

रुद्राक्ष कियें उर माल ॥ इतैं भुजबंध सु पौंचिय धार ॥
 उतैं कर कंकन वद्रिकेदार ॥ इतैं धुनि जेहर जेव झनंक ॥
 उतैं पग लंगर लोहखनंक ॥ इतैं जर अंबरको तन साज
 ॥ उतैं कर चंमरहे मगराज ॥ इतैं चकडोल प्रवीण चढंत
 ॥ उतैं पदमासन जोगि द्रढंत ॥ ९ ॥

अर्थ. आंही प्रवीण प्रीतिथी आभूषण पेहेरेछे, अने त्याहां महाराजा योगनो उच्चार करेछे, आंही सुगंधी तेलनी साथे वाळ ओळीने केश पा-
 श बांधेछे, ने त्याहां जटा जूटना बंध बांधेछे, आंही कपाळमां जडित्र
 चांडलो धरी लीधो, तेमज त्याहां सिंदूरनी लाल वीनकी करी, आंही
 घाटुं सुगंधी चंदन अने केसर अंगे लगाड्युं, तेनी साथेज त्याहां अंगे
 भस्म चढावी, आंही उरमां हमेल हार तथा सोनाना चळकता हार ध-
 र्या, तेम त्याहां हृदयमां रुद्राक्षनी माळा धरी, आंही हाथमां बाजुबंध
 तथा पौंहोचीओ धारण करी, ने त्याहां वद्रिकेदारनुं कंकण हाथमां धर्युं,
 आंही पगमां झांझर तथा लंघरना झणकार थया, ने त्याहां पगमां
 लोढानुं लंगर खणकवा लाग्युं, आंही जर्वनी वस्त्र अंगे सज्यां, अने त्याहां
 काळीयार मृगनुं चर्म अंगे लपेट्युं, आंही प्रवीण पालखी उपर च-
 ड्यां, तेमज त्याहां योगी द्रढ पद्मासन करी वेठा. ॥ ९ ॥

॥ दोहा ॥

सागर भारति नंद दुहु, सज्यो जोग सिंगार ॥
 वंदन करि कीनी सु शिव ॥ अस्तुति चहें उदार ॥ १० ॥

अर्थ. महाराजा सागर तथा भारतीनंद कवि ए वे जणाए योगीना
 जेवां चिन्ह धारण कर्या पछी, महादेवने वंदन करीने जे स्तुती करी
 तेनुं वर्णन करुंछुं. ॥ १० ॥

॥ अथ शिव स्तुति ॥ छंद सेनिका ॥

नंग वार जट्ट धार मंडियं ॥ आध अंग संग लीन चंडियं
॥ बाल चंद बिंदु लाल ज्वालयं ॥ कंगनं भुजंग मुंड मालि
यं ॥ भूल पान हैं पिनाक सज्जनं ॥ डाक डंमरू अवाज ब
जनं ॥ जंग जीत नीत भंग खावनं ॥ ख्याल प्रेत जाल
कों खेलावनं ॥ व्याल आल खाल लीन बासनं ॥ केहरी
विद्यान कीन आसनं ॥ अंगकों विभूत रंग चाहियं ॥ जोग
भोग ध्यान प्राण द्रवियं ॥ देव दानवं नगेश वंदनं ॥ वंदि
तं कलेश वृंद कंदनं ॥ कामना मनीछ पूरणं करं ॥ जे महे
श ते महेश जे हरं ॥ ११ ॥

अर्थ. जटागा गंगाना जट्टरूप धरेणु धरिछे, ने अर्ध अंगमां
साधन पावेनि राखेलाछे, कपाळमां बाजने। चंद्र, रत्न ली
नी ज्योटा धारण करिछे, तेमज सर्पनां कडां ने गळामां मुंडना
पियेछे, नाथमां भिगुल तथा सजेलुं पिनाक धनुष लीयेलुंछे, ने डाक तथा
डमरू विगेरे वाजित्री वागेछे, म्होटा म्होटा संग्रामो जीतीने जे हमेशां
भाग लायछे ने रमतमां भूत, प्रेत पोशाचादीने खेलावेछे, हाथीना आ
ला नाथप्राण नम ओछो लीयेछे, ने केसरी सिंहनुं चर्म बीछावी आसन
करेछे, अंग विभूतीना रंग चढावीने योग रूप भोगनां ध्यानमां प्राण
ने प्रदायछे, देवदानव, परेत विगेरे जेने वंदन करेछे वंदन करना
भक्तोगा तेजने नाश करना मनमां इछेली कामनाने पूरण करना
हे शंकर? तमने नमस्कार करहुं तो हे हर? कृपा करीने हवे जय
आमो ॥ ११ ॥

॥ सोरठा ॥

किय वंदन कर जोर, एती शिव आराध करि ॥

वानि वदी बहोर, उमया स्तुति कीनी यहें ॥ १२ ॥

अर्थ. एवी रीते स्तुति पुर्वक शंकरनुं आराधन करी वे हाथ जोडीने वंदन कर्युं, पछी घणी सुंदर वाणीथी उमयाजीनी आ प्रमाणे स्तुति करी. ॥ १२ ॥

॥ अथ श्री उमा स्तुति छंद शालिनी ॥

अंगा संगी ईश सिद्धी कहानीं ॥ ईशं शीशं गंग धारा
वहांनी ॥ धाता ज्ञाता राजसी रूप रांती ॥ वेदं भेदं भिन्न
वांनी वखांनी ॥ कंजा रंजा वैष्णवी सृष्टि व्यापी ॥ देवा
सेवा दानवं देव थापी ॥ नीरा तीरा तीरथं रूप रत्ती ॥
सत्ता वृत्ता चित्त वृत्ति प्रकृती ॥ सूरु नूरु कुंभनीमें
प्रकाशी ॥ चंदा छंदा वृच्छ बेली बिकासी ॥ वारा धारा
मेदनीमें वृषंति ॥ पारावारा नीर वीरा नखंती ॥ मेरा
फेरा हेमराया म्रजादा ॥ ब्रह्मा क्रमा नीति रीता विवादा
॥ भोमा व्योमा तेज नीरा समीरा ॥ तत्ता सत्ता ग्यांन
ध्यांना गहीरा ॥ तांमा भाव गुणत्विकी राज राया ॥ नीचा
बीचा ऊरधा मध्य मायी ॥ धुन्या धारना नाम धारा
॥ दग्गा नग्गा इंड ब्रह्मांड गारा ॥ मंत्रा जंत्रा तंत्र विद्या
विलासा ॥ धन्या कन्या पूरनी चित आसा ॥ प्रेमा नैमा
कारन रूप माता ॥ जोगा भोगा बंदित सिद्धि दाता ॥ १३ ॥

अर्थ. शंकरना अंग साथे रहोने तुं इधरी सिद्धि केहेवाणी, महादेवना मस्तक उपर गंगा रूपे रही जळ धारा थडने बहोछो, धारण करतारी, जाणनारी, रंजीगुण रूपी रूपवान महाराणी तुंछो, ने चार वेदे जुदी जुदी वाणीओना भेदोधी वखाणेछी तुं कमळा रूप, रंजन करतारी, वैष्णवी

સર, આનો સુષ્ટીમાં વ્યાપી રહીછો. દેવાધિદેવી જાણીને દેવ સેવા કરવા માટે દેવ તથા દાનવોએ થાપેલી તું, જલ રૂપ, કોનારા રૂપ, તીર્થ રૂપ, ત્યાં આપનારી ગતિ રૂપછો. સત્તા રૂપ, આદત્તિ રૂપ, ચિત્તની દત્તિ રૂપ, પ્રકૃતિ પટલે મહામાયા રૂપ પણ તુંછો. સૂર્ય રૂપ, તેજ રૂપ, કુંભક પ્રાણાયામમાં અથવા ઘટ ઘટમાં પ્રકાશ કરનારી, ચંદ્ર રૂપ, હંદ રૂપ, તું, સમ તથા વેલ રૂપે પ્રફુલ્લિત થઈછો, મેઘ રૂપે જમીનમાં વરસાદ કરનારી, સમુદ્ર રૂપે પાણીની લેહેરો નાચનારી, મેરુ પર્વત રૂપ, ફેર રૂપ, ને હિમાલય રૂપે મર્યાદા કરનારી તુંછો. વેદના ક્રમ રૂપ, નીતિ રૂપ, રીતિ રૂપ, ને વાદ તથા વિવાદ રૂપ તુંછો. પૃથ્વી આકાશ જલ તેજ અને વાયુ રૂપ તું, ચેતન રૂપ, સત્તારૂપ, જ્ઞાન રૂપ, ધ્યાન રૂપ અને ગંભીર રૂપછો. તમો ગુણ રૂપ. સૌમ્ય રૂપ, સત્ય ગુણ રૂપ તું રાજરાજેશ્વરીછો. નીચે ઉંચ અને મધ્ય રૂપ, હે? મહામાયા, તું શૂન્ય રૂપ, શદ્દ રૂપ, ધારણા રૂપ, અનેક નામ રૂપને, ધારણ કરનારીછો. દિશા રૂપ, પર્વત રૂપ, ઇંડ રૂપ, બ્રહ્માંડના પાસે પોહોંચેલી તું, મંત્ર રૂપ, યંત્ર રૂપ, તંત્ર રૂપ, વિદ્યા અને વિલાસ રૂપછો. તઠી થન્ય કેવા ગોમ્ય કન્યા રૂપ તું, ચિત્તની આશા પૂર્ણ કરનારી, પ્રેમ રૂપ, નેમ રૂપ, કારણ રૂપ, માતૃરૂપછો. યોગ રૂપ, ભોગ રૂપ અને મંદન કરનારને સિદ્ધિ આપી શાચાર્દ? જગદંબા, તુંને હું નમસ્કાર કરું. ॥ ૧૩ ॥

॥ સોરઠા ॥

હિ વિધિ અસ્તુતિ કીન ॥ શિવ સમીપ આસન કિયે ॥
કર હર દાંમ સુ લીન ॥ ધ્યાન દ્રઢાયો સિધ ઉભય ॥૧૪॥

અર્થ. પવો મેંને સ્તુતિ કરીને શિવજી પાસે આસન કર્યા, પછી ગામમાં હાથની માઠા લટને બને સિદ્ધોએ ધ્યાન દ્રઢાવ્યું. ॥ ૧૪ ॥
કલાપ્રવીન સુ સંગ ॥ અંતે ડર ગુજર નૃપતિ ॥

अतिही भरे उमंग ॥ फंदन चढि कीनो गमन ॥ १५ ॥

अर्थ. कलाप्रवीणने संगे लइने गुज्जर देशना राजा नीतिपाळनी तमाम राणीओए अति उमंगधी रथमां वेशीने शिवालय तरफ गमन कर्युं. ॥ १५ ॥

॥ छप्पय ॥

ईस देहरी आय, गीरद कीने पहिरायत ॥

उतरे राज जनान, लगी दोहरि सु किनायत ॥

वहें देहरी तिष्ठ, खबर अंदर मगवाई ॥

तबें हकीकति तहां, सिद्ध दोऊकी पाई ॥

ओरनें कह्यो सो उठा इयें, तबें कुसुम बोली तहां ॥

इत पाव घरी कीजे बिलम, हमें देखआवें उहां ॥ १६ ॥

अर्थ. शिवालयना दरवाजामां आवीने चारे तरफ फरतो पेहेरो वेसारी दीधो, ने बेवडी कनात खेंचाणी एटले राजानुं जनानुं उतर्युं, तेओए ते डोढीमां उभां रहीने अंदरना खबर मगाव्या, तयारे त्याहां शिवालयमां वे सिद्धो वेठेलाछे एवी हकीकत मालम पडी, ते वखते बीजां केटलांएके कह्युं के जोगीओने त्याहा उठाडी मुकीए, आवां वचन सांभळीने कुसुमावळी झडपथी बोली के जो आप सर्व पा घडीमात्र आहीं विलंब करो तो हुं त्याहां जोड़ आवुं. ॥ १६ ॥

॥ दोहा ॥

कुसुम आइ शिव थांन प्रति, कीया सिद्ध दीदार ॥

उर धारी हांसी उकति, बोली यहें तिहि वार ॥ १७ ॥

अर्थ. कुसुमावळीए शिवालयमां आवी ने सिद्धनां दर्शन कर्या, पछो पोताना मनमां मंशकरी करवानुं धारीने ते वखते हात्य उक्तीथी आवां

वदन बोली. ॥ १७ ॥

॥ चोपाई ॥

कुसुम सिद्ध हर वंदन कीनों ॥ फुनि जुवाव जोगी प्रति
दीनों ॥ नीतिपाल अंतेउर आवें ॥ कही जोगि इतसें उठ
जायें ॥ तुमें रहन हम अरज सु कीनीं ॥ काहूओर
कानहुं न दीनी ॥ कहो अवे कया मतो करेंगे ॥ आप रहत
चकडाल फिरेंगे ॥ एती सुनत जोग सिद्धाई ॥ वदन जो-
ति बेहोस लखाई ॥ सुरत दीठ ब्रह्मनि ठहरानी ॥ धारी
कहा वदत यह बानीं ॥ मिलत दीठ वाला मुसकानीं ॥
कही जोग सिद्धि सु पिछानीं ॥ १८ ॥

अर्थ. कुसुमावलीए प्रथम सिद्ध तथा शंकरने वंदन कर्तुं, पछी जोगी
प्रथम आवां वचन कयां के नीतिपाल राजानी राणीओ दर्शन करवा
सात आयेछे, तेओ कहेंछे के जोगीओ आंहीथी उठीजाय, तमारी रहेवा
जिंमनी में नथी अरज करी, परंतु ते काने सांभळतां कोइए ध्यानमां
आंही नथी. तो हवे जो मत करशुं ते कहो? पण आप जो आही रहेशो
को वनाम रय पाळा करी जशे, एटली वात सांभळतांज जोगीनी सि-
लाउ मोछो पडी गड, एटलुंज नहीं पण म्होढानी कांति झांखी पडी
जयां बेधेरा उपर बेहोमी देखाइ आवी, जोगीनी सुरत जोड़ने ब्रह्म कु-
मारी उभो रही अने मनमां धारु के जोड़ए हवे आ सिद्ध केवां वचन
बोलेछे! आं तो एक बीजानी ब्रह्म मळतांज कुसुमावली हशी पडी,
अने गिहने केहेवा लागी के तमारी योग सिद्धाइनो जाणी. ॥ १८ ॥

॥ तत्र सागरोक्त सौरठा ॥

कैंधों कहत वनाय, कैंधों साची कुसुम यह ॥

एतों करत उपाय, मिले न मित प्रवीनजू ॥ १९ ॥

अर्थ. जोगीए कसुं के हैं? कुसुमावळी, आ वात तमे वनावीने कहो-
छो के शुं साचीछे! शिव! शिव! आटलो उपाय करतां पण प्रियमित्र
प्रवीण मळ्यां नहीं. ॥ १९ ॥

अथ अलंकार जातिस्वभाव ॥ सवैया ॥

गायनकी अरु नायनकी नित, नैननिकी बरुनी कसवेकी ॥
पांन सुरा रुचि पांनहि खांनकी, आंनन आंन बधू द्रस
वेकी ॥ भूपन बास सुबास चढावन, सेज विलास समे ह
सवेकी ॥ जोंलों प्रवीन वियोग तबें, लगि सोह हमें सु
खसैं बसवेकी ॥ २० ॥

अर्थ. गायन करवाना, नावाना, ने हमेशां आंखनी पापणो कसीने
सुवाना, प्रीतीथी सुरापान करवाना, पानवीडी खावाना, बीजी स्त्रीओंनां
मुख जोवाना, घरेणां तथा सारां सारां वस्त्र पेहेरवाना, अंगमां सुगंधी
पदार्थ लगाडवाना, तेमज सेज विलासनी बखते हसवा, समेत ज्याहां
सुधी प्रवीणनो वियोगछे त्याहां सुधी सुखथी बसवाना पण म्हारे सो-
गनछे. ॥ २० ॥

॥ अथ अलंकार जाति स्वभाव ॥ सवैया ॥

परवीनसैं चित अधीन भयो यह, जाय न काहुसैं भेद कहें
॥ धर धीर कहांलों शरीर रहें, अशरीरके तीर परें न सहें
॥ नित आस उदास नयेइ नये, अरु बासर जात बहेइ बहें
॥ बतियांको विचार कहंत तुमे, पतियां छतियां कर हार
रहें ॥ २१ ॥

अर्थ. प्रवीणनी साथे आ चित्त अधीन धैगयुंछे तेभेद कोटने कस्यो

જામ એમ નથી, તેમ ધૈર્યતા વરવાથી પણ ક્યાંહાં સુધી શરીર રહે? કેમકે
જામ વગરના કામેદવનાં તોર પડેછે તે હવે સેહેવાતાં નથી, હમેશાં આ
મા અને ઉદાસી નવી નવી થતી જાયછે અને દિવસ પણ વહ્યાને વહ્યા-
ન જાયછે, આ વાનનો વિચાર તમને કહીયેતો કેવલ પત્રનેજ છાતીના
પાસ નાપ કરોને રહીવેછોણ ॥ ૨૧ ॥

॥ અથ અલંકાર દ્રષ્ટાંત ॥ સર્વૈયા ॥

દ્વાન ઉઠાવત વાંત લગ્યો ભત, ધ્યાન હરી હનુમાંન જતી
જ્યો ॥ એવત વાસન દુષ્ટ દુશાસન, શ્રીપતિ સાધન પંડવ
તી જ્યો ॥ ધંભકો દંભ નિહારતહી પ્રહલાદકિ, રામ રૂપી
સુરતી જ્યો ॥ મિત પ્રવીન પ્રવીન પુકારત જારત જેરનછો
હ સતી જ્યો ॥ ૨૨ ॥

અર્થ. ટોળાચલ પર્વત ઉઠાવતો વચ્ચે ભરતનું વાળ વાગવાથી હનુ-
માનગોળ જોન કરીને ધ્યાન ધરીને પોકાર્યા, કૌરવોની સભામાં દુષ્ટ દુહિ-
વાદા દુશાસને તોર સૂંચ્યાંતે વચ્ચે પાંચાળીણ જેમ લક્ષ્મીપતિ શ્રીકૃષ્ણ
ને ધ્યાનમાં સમર્પી, તપાવેલા ધંભનો દંભ જોડને પ્રેલ્હાદજીયે જેમ રામ
રૂપી સુરતી યજ્ઞવાથી રામને પોકાર્યા, અને વલ્લતી વચ્ચે સતી જેમ
તે રણછોડ જે રણછોડ એમ પોકારેછે તેમજ અમે હે? પ્રવીણ હે? પ્રવીણ
એમ પોકારીએ છીએ.

॥ દોહા ॥

કહી કુસુમ તવ મુહ મુસક, ધારન રાજ દ્રઢાય ॥
હસવેલી મંચી હમેં, અવહી હાજિર આય ॥ ૨૩ ॥

અર્થ. મેં વચ્ચે રાજાને ધારણા દ્રઢાવીને કુસુમાવળીયે મુશ્કી મરુકી
મેં વચ્ચે મુખને મલકારીની વાત કહી પણ પ્રવીણ તો હમણાંજ આપની

पासे आवी हाजर थाय. ॥ २३ ॥

कुमरी कलाप्रवीनकी, एसी दसा ब्रतंत ॥

निस दिन यह साधन लगो, मित मित अरु मित ॥ २४ ॥

अर्थ. कलाप्रवीण कुमरीनी पण एवीज स्थिति थइ गइछे, जेथी रात दिवस मीत्र मीत्र अने मीत्र एवुंज साधन लाग्युंछे. ॥ २४ ॥

अथ कुसुमोक्त कलाप्रवीन दशा वर्णनं अलंकार रूपक
भेद ॥ कवित्त ॥

मुकता प्रवालनकी, मालके समांन होत, चंदन चढायो सोतो
बंदनसो व्हेंजात ॥ विरही असुर वांणी, लागत डरांनी अ
ति, बरि बरि उठें नेक, बरह बरह कहें जात ॥ घटा गहे
रांनके निसांनकी अवाज सुनि, नैनन हुतासनले, सरकर
गहें जात ॥ सावनकी जामनिमें, दामनि पताखा देखि,
कामनि सरूप कवैं, कालिकाको लहें जात ॥ २५ ॥

अर्थ. वियोगना तापने लीधे सफेत मोतीनी माळा परवाळानी मा-
ळा समान आरक्त थइ जायछे, अने अंगे चंदन चढावेलुंछे तेतो सिंदूरना
जेवुं लाल थइ जायछे, मोरनी अथवा विरह संबंधी आसुरी वाणी अ-
तीशे डरामणी लागेछे, वळी वळीने उठेछे ने वळुछुं वळुछुं एम कस्ये जा-
यछे, फेलाएला मेघनी घटाना निशाननो अवाज सांभळीने नेवना अग्रीनुं
चाण हाथमां लेती जायछे, श्रावण मासनी रात्रीमां बीजळी रूप पताका
जोड़ने कामनी क्यारेके कालिकानुं रूप धारण करी जायछे. ॥ २५ ॥

जाति स्वभाव अलंकार ॥ सवैया ॥

आंन तिहारि तिहारि हितू मोहि, पांनिहि पांन मिलावतहें

॥ चुंबन ओर अलिंगन खंडन, आपहिके सम भावतहैं ॥
नांड तिहारै सुरा भरि भाजन, पीवत ओर पिवावतहैं ॥
वानकी चाह लगी तुमकों वह, औरन बात बनावतहैं ॥२६॥

अर्थ. तमारा वास्ते लावी लावीने म्हारा हाथनी साथे पोतानो हाथ
मिलावैछे, चुंबन, आलिंगन, अने मर्दन आपनी साथे करवां गमेछे,
वडी तमारा नामथी मदिरानां पात्र भरी भरीने पोते पिएछे तेम बीजा-
आने पावछे, तमारा संवंधी बात करवानो चाह लागीछे तेथी बीजी
वान करतीज नथी. ॥ २६ ॥

तत्र कवि उक्त कुसुम विरदावली द्रष्टांतालंकार

॥ सवैया ॥

सेन सुही बलि नंदकि नंदनि, वहां सपनें अनिरुद्धहि देखा
॥ सांमहि सांम पुकार उठी वह, वाम बहे द्रग वारि बिशे
या ॥ मंत्रि सुता सुर दानव मानव, चित्र बनाय बताय परे
खा ॥ पंखनि होय मिलाय प्रवीनजू, एक सरायें सखी चि
बलेखा ॥ २७ ॥

अर्थ. बडीना पुत्र बाणासुरनी कन्या (ओखा) सज्यामां सुती हती
नामनी सैन्यानां अनिरुद्धने जोया, ते वसत हे! पति, हे! पति, एम पोकार
करवी बवसी उठी पटलुंज नहीं पण तेना नेत्रमांथी विशेषे करी पाणी वे-
हिया लाग्या, लागे कुतांड नामना प्रधाननी कन्याए देव दैत्य अने मनु-
ष्य विरोधनां चित्रो लखी बनावीने तेनो जे पति हतो तेने परखी लीधो,
बडी पति पंगणी रूप भट अनिरुद्धने लावीने मेळवी दीधा, तेम तमे
जो प्रवीनजु लावीने मेळवी आपो तो अमे तमने एक चित्रलेखा सखी
मगना गतीने बनावीए. ॥ २७ ॥

॥ दोहा ॥

प्रेम पियाला जिन पिया, ताकों शुद्ध न बुद्ध ॥

बानांसुर तनया छकी, लखी छवी अनिरुद्ध ॥२८॥

अर्थ. जेणे प्रेमना पियाला पोधा होय तेने शुद्ध के बुद्ध रहेतो नथी,
जेमके स्वममां अनीरुद्धनी छवि जोडने बाणासुरनी पुत्री ओखा दोवानो
थडने छकीगइ. ॥ २८ ॥

॥ अथ कुसुमावलि उक्त सोरठा ॥

आई हमे प्रयांन, बनिहे सो करिहों सबें ॥

आवे कवी जु आंन, आप न इतसें ऊठियें ॥२९॥

अर्थ. अमे प्रयाण करीने आव्यांछीए, माटे वनशे ते सघळुं करशुं,
पण जो कदी बीजुं कोइ आवे तोय आप आंहींथी उठी जशोमां. ॥२९॥

ऐसो मतो सुनाय, कुसुमावलि पीछी फिरी ॥

सो जनांन प्रति जाय, कही सु वरनन अब करहुं ॥३०॥

अर्थ. एवो मत संभळावी दइने कुसुमावळी पाछी फरीआवी, तेणे
राणीओ पासे जइने जे बात कही तेनुं हवे वर्णन करुं ॥ ३० ॥

॥ गाहा ॥

दंपति जोग शृंगारं, सागर कुसुम शिवालयं चर्चा ॥

सप्त त्रिंश अभिधानं, पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ ३१ ॥

अर्थ. स्त्री पुरुषे योग तथा शृंगार सज्या, पछी शिवालयमां सागर
अने कुसुमावळीने चर्चा थड ते संवंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी साठवीशमो
लेहेर संपूर्ण थड. ॥ ३१ ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे कलाप्रवीन रससागर योग
शृंगार वर्णनो नाम सप्त त्रिंशतिमो लहरं ॥ ३७ ॥

उनिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
नी गजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां सप्तत्रिंशतिम स्तरंगः
समाप्तः ॥ ३७ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद भुजंगप्रयात ॥
सुखा भूपती ईशने धाम आवी ॥ मळी जोगिने चित्तमां प्रेम लावी ॥
स्त्री दंपती श्री मुखें काव्य जेनो ॥ ओडत्रीशमी लेरमां भेद तेनो ॥

॥ अथ कलाप्रवीन शिव पूजन प्रसंगो यथा॥दोहा॥

जाय कुसुम जनांन प्रति, ऐसैं कही बनाय ॥

शिव समीप जोगी उभय, सो शिवरूप लखाय ॥१॥

अर्थ. कुसुमावळीए राणीओ पासे जडने आ प्रमाणे वात बनावी
ने कहां के शिवजीनी समीपे जे वे जोगीओ बैठेलाछे ते तो द्वात्यक्ष
शिवस्वात्म देखायछे. ॥ १ ॥

वह आसन उठवैं नहीं, कैसें उठो कहाय ॥

वह दर्शन लायक उभैं, परसन परम सदाय ॥ २ ॥

अर्थ. एओ आसन उठावे नहीं, तेम तेने उठो जाओ एम पण केम
कहेवाय? परंतु ते वेप जोगीओ दर्शन करवा लायकछे, एटलुंज नहीं
पण हमेशा स्पर्श करवार्थ परम कल्याण करे एवा जणावछे. ॥ २ ॥

सुनत एह ब्रह्मनि वचन, उतरे वाला वृंद ॥

किय प्रवेश हर देहरी, उरमें भरे अनंद ॥ ३ ॥

अर्थ. ब्रह्म पुत्री कुसुमावळीनां एवां वचन सांभळीने राणीयोनां
श्रुत मरमांभी नीचे उतरां अने हृदयमां आनंदथी भरपूर थडने शिवजी-
ना मोदमां प्रवेश करी. ॥ ३ ॥

॥ अथ छंद चामर ॥

देहरी समीप आय, बाल बंद उत्तरी ॥ जेहरी झनककी
भनक कानमें परी ॥ कोटरी दिवालके दुहारमें प्रवेशितं ॥
तीर मीन नीर ज्यों चहंत जोगिके चितं ॥ तारुनी समूह
मंद मंद देहरे चली ॥ मानहो सुरी पुरी महेश पूजनें मि-
ली ॥ अंग नंगके शृंगार रंग रंग सारियं ॥ दामनी प्र-
काश दीपमालिका उजारियं ॥ कामनी शरीरके सुवास
भंग रंजितं ॥ बागके प्रसूनको विकास छांड गुंजितं ॥ वं-
क नैन राहकों बिलोकबो सु अदरे ॥ सिद्ध जोग ध्यानको
द्रढाव फेरकें करे ॥ एक एकसैं करंत हांस भेद छंदियं ॥
द्वारके समीप आय ईश शीश बंदियं ॥ सिद्ध शिष्य उच्चरे
सु एक एक आवनां ॥ पूजका समान एक ओर साथ ला-
वनां ॥ फूल केसरं कपूर ब्रह्म बालनैं लिया ॥ आदिही
प्रवीनका प्रवेश देहरे किया ॥ ४ ॥

अर्थ. देवालयना द्वार समीप आवीने स्त्रीयोनां जुथ्थ उतर्या, तेना
पगना झांझर तथा लंघरना झणकारनी भनक जोगीना कानमां
पडी, कोटना द्वारमां प्रवेश करतांज कोनारे पडेलुं माछलुं जेम जळने
चाहे तेम योगीनुं मन प्रवीणने चाहवा लाग्युं, तारुणीओनां बंद धीमे धी-
मे देहरे चाल्यां, ते जाणे स्वर्गनी देवांगनाओ महेश्वरनुं पूजन करवा मळी
होयनै? अंगे जात जातना रंगदार नंगधी जडीत्र शृंगार सजेलाछे
तेथी जाणे बीजळीओ चमकती होय अथवा दीपमाळा प्रगटी होयनै? आ
स्त्रीओना शरीरना सुगंधधी रंजन थयेला भमराओ वगीचा मांहेला स्त्री-
लेला फूलना सुगंधने छोडी दइने पासे आवीने गुंजारव करवा लाग्या,
नेत्रना वांका कटाक्षधी मार्ग जोवानुं आदरे तो म्होटा सिद्ध तथा यो-

મીને પણ કરીને ધ્યાનનો દ્રઢાવ કરવો પડે, એક એકની સાથે પરસ્પર મદકર્મીના મેદથી અનેક હંદ કરતાં શિવના હાર પાસે આવી શંકરને મસ્તક નમાવીને સર્વ સ્ત્રીઓ વંદન કર્યું, ત્યારે સિદ્ધના શિષ્ય વોલ્યાકે એક એક જગીએ અંદર આવવું અને પૂજાની સામગ્રી ઉપાડવાસારુ એક શ્રીજા માંગતને સાથે લાવવું, એવાં વચનસાંભળતાંજ બ્રહ્મ પુત્રી કુસુમાવલીએ મદપથી ફૂલ કપૂર કેસર વિગેરે પૂજાનો સામાન પોતે લીધો, તે તરેની પેઢેલાં દેવાલયમાં પ્રવીણને પ્રવેશ કરાવ્યો. ॥ ૪ ॥

॥ સોરઠા ॥

અંદર કિયો પ્રવેશ, કુસુમાવલી પ્રવીન દુહુ ॥

સિદ્ધ શિષ્ય આદેશ, બાહિર વૈઠી બાલ સવ ॥ ૫ ॥

અર્થ. કુસુમાવલી તથા પ્રવીણ એ બે જગીઓએ દેવાલયમાં પ્રવેશ કર્યો. પટલે સિદ્ધના ચેલાની આજ્ઞા પ્રમાણે તમામ રાણીઓ બહારના પુમદમાં વેસાગડ. ॥ ૫ ॥

॥ અંદર ચરિત્ર યથા ગાહા ॥

જય જય હર ઉચ્ચરિયં ॥ ઉમયા ઈશ વંદિયં બાલા ॥

કુસુમાવલિ કર ગહિયં, સિધ સમીપ આસન ઝન દિયા ॥

અર્થ. “જય હર જય હર” એવા ઉચ્ચારની સાથે પ્રવીણે ઉમા તથા ઇશને વંદન કર્યું, પટલે કુસુમાવલીએ હાથ ગ્રહણ કરીને સિદ્ધની સમીપે પોતાની આસન ઉપર રાજકન્યાને વેસારી લીધી. ॥ ૬ ॥

ઊર ચરચા અભિલાપા, સ્મિત મુખ ફેર વંદિયં સિદ્ધ ॥

કુમરિ લીટ અદરિયં, હર ગુરુ લોગ જોગ ત્રય રુપ્પી ॥ ૭ ॥

અર્થ. હૃદયમાં વાતો કાઢ્યાની અભિલાપાલે, માટે મંદ હાસ્યથી શોભતા મુખને ફેરવોતે સિદ્ધને વંદન કર્યું, પછી શંકર, વડીલો, તથા યોગી ત્રયને ગમન કરવાની અતુકમે નજર ચલાવા લાગી. તે આ પ્રમાણેકે સિદ્ધની વચન કર્યાં, વડીલોને સ્વર ન પડે એવીરીતે તેઓની નજર

वचाववी अने सिद्धने जोड़ने ते साथे चर्चा करवी. ॥ ७ ॥

॥ तत्र सागरोक्त सोरठा ॥

निरखित नार शृंगार, सिद्ध सु भंखिय शिष्य प्रति ॥

वरनन शंकर नारि, सब नखतें शिखलों कहों ॥ ८ ॥

अर्थ. प्रवीणना शृंगारने जोड़ने सिद्धे पोताना शिष्यने कसुं के आना शणगारनी साथे सरखावीने शंकरनी स्त्री पार्वतीना शृंगारनुं नखथी ते शिखा पर्यंत सघलुं वर्णन कहो. ॥ ८ ॥

उमया उरमहि धारि, रूप सु कलाप्रवीनको ॥

शिष्य सु उकति उदार, गुरु आयस वर्नन बद्यो ॥ ९ ॥

अर्थ. हृदयमां उमयाजीनुं ध्यान धरीने शिष्ये सुंदर उक्तीथी गुरुनी आज्ञाने लीधे कलाप्रवीणना स्वरूपनुं आ प्रमाणे वर्णन कही बताव्युं. ॥ ९ ॥

अथ वह शृंगार वर्ननं ॥ छंद हनुंफाल यथा ॥

पद पीठ कंजन रंग ॥ नख जटित कुंदन नंग ॥ पिंडुरि सु
मैन निषंग ॥ उलटी सु रंभा जंग ॥ दोऊ नितंब सु पीन ॥
तट रूप सरके कीन ॥ त्रिवली सु गंग तरंग ॥ कटि क
स्यो केहरि अंग ॥ नव नाभि नीरज धारि ॥ राजी सु चेंटी
हारि ॥ कुच कलश कंचन चक्र ॥ नारिंग विल्व पक ॥ भुज
कामकी धुज दंड ॥ कर कंज माधुर मंड ॥ ग्रीवा सु कन
क कपोत ॥ पक अंब ठोड़ी जोत ॥ वीची सु ओठ प्रवाल
॥ रसना कमल दल लाल ॥ दारयो कली छवि दंत ॥ ना
सिका कीर चुगंत ॥ सौवरन सिकता श्रौन ॥ अलकावली

અહિ છાંત ॥ મૃગ મધુપ મીંત સુ નેન ॥ મ્રકુટી ચઢ્યો
ધનુ મેન ॥ છવિ ભાલ આધક ચંદ ॥ ફનિ છંત્ર વેનિ ફનીંદ
સિરફૂલ વેંદી દીન ॥ કજરાંત રેસ્વા કીન ॥ બેસર તરોંનાં
મોર ॥ મુસ્વ રંગ રેસ્વ તૈવોર ॥ કંગની વલય કિનાર ॥ ચો
કી હમેલ સુ હાર ॥ રસના મજીર વજંત ॥ જેહરી ધુનિ જ્ઞન
કંત ॥ વિહુવા અનોંટ સુધાર ॥ રુચિ રીઝ દેશ્વન હાર ॥ ન
વરંગ અંગ ટુકૂલ ॥ શૃંગાર માલા ફૂલ ॥ મુસ્વ ચંદ્રિકા છ
વિ રેન ॥ કહિ કોકિલા સુર વેન ॥ ઉપમા અનેક સુ લીન ॥
રસ રંગ રેસ્વા મીન ॥ પઢિ પ્રેમ રૂપ રસાલ ॥ જય જય
સુ શંકર વાલ ॥ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. પગના તઢાનો રંગ લાલ કમઢના જેવોછે, ને નસ્વતો કુંદન-
માં નેમ જડેલાં હોય તેવા ચમકેછે, પગની પાંડીઓ કામદેવના
આયા જેવી દોસેછે, ને ડલઢાવેલી કેઢના સ્તંભ જેવી જાંઘોછે, બે નીતંવ
અનિ કઢયછે ણટલુંજ નહીં પણ તે તઢાવના કીનારા જેવા માંસલ
(માસવાઢા) કરેલાછે, પેટ ઉપર ઘણ વાઢાની ત્રિવળી પડેછે તે ગંગા
નો લેહેમે જેવી શોભેછે, કઢિનો કસાયલા કેસરી સિંહના જેવી પાતળી
છે, અને નાભિ પણ નવીન કમઢ જેવી ધારવામાંછે, પેટ ઉપર વારીક
વાઢની દાર ઘંવાડ ગડછે, તે જાણે સોનાની ખીંત ઉપર કાઢા રંગની
પોંડીઓનો દાર ચાલનો હોયને ણવો દેશ્વાવ આપેછે, કઢીન અને ડન્નત
પણ ને મ્વનો સોનાના કઢશ, ચકવા, નારંગીના ફલ તથા પાકેલા વી-
ના જેવાંછે, હાય તો કામદેવની ધજાના ઢંડ જેવાછે, હથેલીઓ સ્વીલે-
લા કમઢનો વસંતરી કરેછે, ગઢું સોનાના હોલાના ગઢા વસોવરછે, ને
ઢાંઢી પાતેલી કરી જેવીછે, હોઠ ઘોલા તથા પરવાઢાં જેવા લાલછે,

જાંઘ કમઢના કુંપઢ જેવી લાલ અને કોમઢછે, દાંતની છત્રી દાઢમ-
 ની કઢીઓના જેવીછે, નાક પોપટની ચાંચ જેવું નમણુંછે, કાન સોનાની
 છોપ જેવાછે, વાઢની વારીક લટો સર્પના વઢ્ઢાં જેવી દીસેછે, નેત્ર મૃગ,
 ખમરા તથા માછલી જેવાં ચપઢછે, મૃકુટી ચઢાવેલાં કામદેવના ધનુષ
 જેવીછે, કપાઢ અર્ધ ચંદ્ર જેવું શોભીતુંછે, વેળી ફળ ચઢાવેલા નાગના
 છત્ર જેવીછે, માથા ઉપર શિરફુલ અને જઢિત્ર વિંદુલી ધારણ કરેલીછે,
 આંખોમાં કાજઢ સારીને વારીક રેલાઓ કરેલીછે, નાકમાં ઝુમલાદાર
 મોરવાઢી નથ પેહેરેલીછે, કાનમાં તરોના (જ્ઞાલ્યો) લટકેછે મુલમાં
 તાંબુલના લાલ રંગની રેલાઓ ઘળી શોભેછે, હાથમાં કંકણ તથા ઢુડીઓ
 પેહેરેલીછે, કંઠમાં ચોકી હમેલ તથા હાર પેહેરેલાછે, કઢે વાંધેલી કટિ
 મેલઢાની ઘૂઘરીઓ ઘમકેછે, પગમાં પેહેરેલાં જ્ઞાંક્ષર તથા લંઘરનાં જ્ઞાન-
 કાર થાયછે, પગની આંગઢીઓમાં વિંછીયા અને અળવટ ધરેલાછે, તે
 રળકારાથી જોવાવાઢાને આનંદ ઉપજાવેછે અંગમાં જાતજાતનાં રંગીન
 વસ્ત્ર પેહેરેલાંછે, વઢી શળગારમાં વધારો કરવા સાંઠ ફૂલના હાર
 તથા ગજરા ધારણ કરેલાછે, મુલ પુનમની રાત્રીના પૂર્ણ ચંદ્રજેવું ઓપે-
 છે, સ્વર તથા વેળ કોયલના જેવાંછે, ંવી અનેક ઉપમાઓને ધારણ
 કરનાર રસના રંગની રેલાઓથી ખીંજાણેલીછે ંવીરીતે પ્રેમથી રસવાઢા
 રૂપનું વર્ણન કરીને કવિણ કહ્યું જે હે? શંકરની સ્ત્રી પાર્વતિ, તમને નમ
 સ્કાર કરુંછું માટે કૃપા કરીને જય આપો. ॥ ૧૧ ॥

॥ સોરઠા ॥

કુમરિ અંગ કવિરાજ, ઉમા ઉક્તિ વર્નન કિયો ॥

સાગર હરણ સમાજ, પૂજન લિયા પ્રવીનજૂ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. ંવીરીતે કવિરાજે ઉમાની ઉક્તિથી કલાપ્રવીળ કુંવરીનાં
 અંગનું વર્ણન કર્યું, તે સાંખઢીને સાગરે હર્ષ ધારણ કરીલીથી ને પ્રવીણે

पूजानी सामग्री लोधी, ॥ ११ ॥

॥ अथ छंद भुजंग प्रयात ॥

शिवं शीश पंचामृतं धार मंडे ॥ उतें सिद्धमें बंकद्रष्टी न
छंडे ॥ इतें चंद्रन ईश शीशं चढावें ॥ उतें मित चितं अनं-
दं बढावें ॥ इतें विल्लवं पल्लवं शंभु धारे ॥ उतें नेनकी सैन
नाराच डारे ॥ इतें शंकरं धारितं फूल माला ॥ उतें मोहि-
तं जोग चारित्र वाला ॥ इतें कीन माहेश्वरं दीप धूप ॥
उतें हाव भावं दिखावें सरूपं ॥ इतें वाम कामा गुलालं
अरजा ॥ उतें तापसकों लखावें चरच्चा ॥ इतें आरती
राजकन्या उतारे ॥ उतें नैन संन्यास अंगं निहारे ॥ इतें
दृच्छना पानं पूंगी धरावें ॥ उतें मितकों प्रेम पानं क-
रावें ॥ किये पूजन ईश्वरं फेर वंदा ॥ इतें मध्य वानी बदी
ब्रह्म नंदा ॥ शिवं रूप जोगेशकों हार साजो ॥ हमें सेव
कीजें तहांलों विराजो ॥ कुमारी गरे हार सिद्धं धराया
॥ बही ब्रह्मनी अदरी ब्रह्ममाया ॥ करामातसें वत्त मत्ता
बतावें ॥ पढे वेदसो जानने कौन पावें ॥ दुहुं चित्तकी
जानकों अभिमलाया ॥ वहे शिष्य ठाढोरहें द्वार शाखा ॥
लगें मंदही मंद वत्ती उचारें ॥ बडे सोरसें वेद ब्रह्मी
पुकारें ॥ लगें दोउ उच्चार पीयूष धारा ॥ मनो प्रेम लेरं
लग्नी पारवारा ॥ कहा जानियें कौनसी वात शंखे ॥ मनो
अमृतकी अरी मेव नंखे ॥ वहे वातको भेद कोऊ न
जानें ॥ पढें ब्रह्मनी वेद एही प्रमानें ॥ घरी दोयलों एह

कीनों सयांनी ॥ इतें मांझ बोली सखी और बांनी ॥ नहीं
वेदके ब्रह्मनी पार तेरे ॥ तुमें आउ जावें हमें ईश नेरें ॥
वही वानि सो दंपती कांन लागी ॥ विजोगा गमी अंगमें
जाल जागी ॥ उसासी भरें नैनसैं वार झारा ॥ दुरावें
करें ब्रह्मनी धूप धारा ॥ बिछोहें विचारी दुहू प्रांन तज्जें
॥ इतें बीचमें गैव आवाज बज्जें ॥ भवा ईश आवाज
एही उचारें ॥ उमें चिंतमें बात ऐसी न धारें ॥ रितू पष्ट
येही जगें सिद्ध आवें ॥ तुमें कीजियें सोइ जोई बतावें ॥
एही बार आवाज काहून पाई ॥ वहे चारके चिंतमें धीर
आई ॥ दुहू ईश जोगीशकों बंद फेरें ॥ उठें बाल आई
जहां चोक डेरें ॥ १२ ॥

अर्थ. आंहीं शिवजीना मस्तक उपर दहीं दूध विगेरे पंचामृतनी
धार करवा मांडेछे ने त्यांहा सिद्धनी साथे बांकी नजर लगाडीछे, तेने
छोडती नथी, आंही इश्वरना मस्तक उपर चंदन चढावेछे अने त्यांहां
मित्रना चित्तमां आनंद वधारेछे, आंहीं शंभुना उपर व्रीह्वीनां पत्र धारण
करेछे अने त्यांहा मित्रना उपर नेत्रना कटाक्ष रूप बाण नाखेछे, आंहीं
शंकरने फूलना हार तथा माळा धरावेछे अने त्यांहा बाळा रूप प्रवीण
चरित्रथी योगीने मोह रूप माळा धरावेछे, आंहीं महेश्वरने धूप तथा दीप
करेछे अने त्यांहां योगीने हाव, भाव तथा स्वरूप देखाडेछे, आंहीं
शिव तथा पार्वतिने अवील गुलाल चडावीने पूजा करेछे अने त्यांहां तप-
स्वीने चर्चा करी देखाडेछे, आंहीं राजकन्या महादेवने निगजन आनी
उतारेछे अने त्यांहां रंगीन नेत्रथी संन्यासीना अंगने निगमंछे, आंहीं
देव पासे दक्षिणा, पान तथा सोपारी विगेरे धरावेछे अने त्यांहां मित्रां

પ્રેમનું પાન કરાવેછે, પૂજા કરી રહ્યા પછી ફરીને શિવજીનું વંદન કર્યું
 ઇટલી વારમાં વ્રહ્મ પુત્રી કુસુમાવલી આવાં વચન વોલી કે શિવ સ્વરૂપ
 આ યોગેશ્વરને હાર ધરાવો, ને હું પૂજા કરું ઇટલી વારસુધી આપ આં-
 હો વીરાજો? એવાં વચન સાંભળીને રાજકુવરીયે સિદ્ધના કંઠમાં ફૂલના
 હાર ધરાવ્યા, અને તે વ્રહ્મ પુત્રી કુસુમાવલીએ વ્રહ્મની માયા આદરી, કરામત
 થી કરપટ્ટવી કરીને વાતો કરવાનો મત વતાવેછે.

પોતે ડંચા સ્વરથી વેદ ભણેછે તેથી કોઈ વાત જાણી શકતું નથી, સા-
 ગર તથા પ્રવીણ એ વેયના મનની અભિલાષા જાણીને જે ભારતીનંદ
 શિષ્ય હતો તે પણ વારસાં પાસે જઈ ઊભો રહ્યો, ત્યારે પ્રવીણ તથા
 સાગર મંદ મંદ અવાજથી વાતો કરવા લાગ્યા ને વ્રહ્મ પુત્રી કુસુમાવલી મ્હોટા
 સ્વરથી વેદ ભણવા લાગી, વેયના ઉચ્ચાર અમૃતની ધારા સરસા થવા લાગ્યાં,
 તે જાણે પ્રેમ રૂપ અમૃતના સમુદ્રની લેહેરો ફેલાવા લાગી હોયને? શું જોણીએ
 જે શી વાતો, કરેછે પણ જાણે મેઘ અમૃતની ઝાડીથી વરસતો હોયને!
 એ વાતોના ભેદને કોઈ ન જાણી શકે એ પ્રમાણે કુસુમાવલી વેદ ભણેછે,
 આ શાહાણી સર્વિએ વે ઘડી સુધી તો એવીજ રીતે સહુને સ્તંભન કરી
 રાહ્યાં ઇટલી વારમાં તો એક વીંજી સર્વિ આ પ્રમાણે વચન વોલી કે હે?
 કુસુમાવલી, તમે વ્રાહ્મણલો માટે તમારા વેદનો કાંઈ પાર નથી, પણ હવે
 જો તમો બાહર આવો તો અમે પૂજા કરવા સારુ શીવજી પાસે જઈએ,
 આ દાસીનાં વચન સ્ત્રી પુરુષને કાંને પડતાંજ વિયોગના આગમની અંગ-
 માં જાલ સઢગો ઊઠી, જેથી વને ડસાસા નીસાસા ભરેછે, ઇટલુંજ નહીં
 પણ વેયની આશ્વિયામાંથી પાંખીનાં ફરણાં ફરવા લાગ્યાં, ત્યારે કુસુમાવલી
 આ વાત ઢાંકવા સારુ ધૂપ ધારા ને સ્તુતી કરવાના પ્રપંચથી વાર લગાડે
 છે, પછી વિયોગને લીધે વેય જણાવે પ્રાણ તજી દેવે, એમ વિચાર્યું ઇટલી
 વારમાં તો એક મ્હોટો મેઘી અવાજ થયો, તે અવાજની સાથે ઈશ્વર તથા પાર્વ

तिह आवां वचन कहां के तमो वेय जणां मनमां एवी मरवानी वात
धारशो नही, केमके छ ऋतु विती गयापछी एटले एक वर्षे आ जगोए
एक सिद्ध आवशे ते सिद्ध जे प्रमाणे वात बतावे ते प्रमाणे तमो करजो
आ गेवी अवाज बाहेर कोइए सांभळ्यो नहीं पण तेथी आ चारें ज-
णना मनमां धीरजता प्राप्त थइ, पछी प्रवीण तथा कुसुमावळी, इश्वर
तथा योगेश्वरने फरीथी वंदन करी आज्ञा मागी उठी ने ज्याहां बहार
धुमटमां राणीओ वेठेलीओछे ते चोकमां आवी उभां रखां. ॥ १२ ॥

॥ दोहा ॥

एक मुहूरत उपजती, दंपती चरचा कीन ॥

कछु बरनें संछेप करि, भारति निज मुख भीन ॥ १३ ॥

अर्थ. एक मुहूर्त एटले वे घडी सुधी मनमां उपजेला हर्षनी साथे
स्त्री पुरुषे चर्चा करी, तेनुं जुदी जुदी रीते भारतीनंद कविए जे पोताना
मुखथी वर्णन आपेलुंछे तेनुं हुं थोडुं एक वर्णन करुंछु. ॥ १३ ॥

॥ तत्र प्रथम सागरोक्त ॥ जातिस्वभाव अलंकार सवैया ॥

श्रौंन कछू न सुनें बतियां जबतें बतियां रस प्रेम पिवायो
या रसना कछु ओर न जंपत, नाम प्रवीन प्रवीन पढायो
या मन ओर न चाहतहें जबतें मन आपहिकेंसें मिला
यो ॥ नेन कछू न निहारतहें जबतें मुख चंद जेसो दरसायो

॥ १४ ॥

अर्थ. ज्यारथी आपे बातो करीने प्रेमरस पीवराव्योछे त्यारथीज आ
कान बीजी कोइ बात सांभळता नथी ने ज्यारथी प्रवीण प्रवीण एवुं नाम
भणाव्युंछे त्यारथी आ जभि बीजुं कांइ जपती नथी, ज्यारथी आपे
मननी साथे मन मेळव्युंछे त्यारथी आ मन बीजाने चाहतुं नथी, ज्यारथी

चंद्र सरखुं मुख देखाड्युंछे त्वारथी आ आंख्यो बीजुं कांड़ जोती नथी.

॥ १४ ॥

॥ दृष्टांता लंकार ॥

सीत हरी दिन एक निशाचर, लंक लई दिन एसोहि
आयो ॥ एक दिनां दमयंति तजी नल, एक दिनां फिर
ही सुख पायो ॥ एक दिनां वन पांडवके अरु, एक दिनां
छिति छत्र धरायो ॥ शोच प्रवीन कछू न करो, किरतार
यहें विधि खेल बनायो ॥ १५ ॥

अर्थ. एक दीवसे सीता राक्षसे हरी ने पाछी रामचंद्रे राक्षसोने मारी
सिना समेत लंकाने झीती लोधी एवो पण दिवस आव्यो, एक दीवसे नळ
राजाए दमयंतीने तजी दीधी, ने पाछो ते नळ दमयंतीने मळीने फरी
सुख पाय्यो, एवो पण दिवस आव्यो, एक दिवस पांडवो वनमां गया
अने एक दिवसे शत्रुओने मारी, पृथ्वीने झीती, माथे छत्र धराव्युं एवो पण
दसन आव्यो, माटे हे? प्रिय मित्र प्रवीण, कांड़ शोक करोमां केमके
जगत कर्ता परमेश्वरे एवीजरीतनो खेल बनाव्योछे. ॥ १५ ॥

विभावनाऽलंकार ॥ दोहा ॥

मजनूं चतुरानन वनें, भेद लहें रस भीन ॥

चतुरानन मजनूं वनें, धन दिन वहें प्रवीन ॥ १६ ॥

अर्थ. जो मजनूं ब्रह्मा थाय तो जूदा जूदा रसना भेदोने ग्रहण करे,
अने ब्रह्माछे तेज जे दिवसे मजनूं थाय तो हे? प्रवीण, ते दिवस धन्य
केहेवाय. ॥ १६ ॥

॥ जाति स्वभाव अलंकार ॥ सवैया ॥

नैन उसास हियो भर आवत, बासर ऐसैं किते भरियें ॥

ले फिरियाद कहां फिरियें अरु, लाय लगे सो कितें लरि
यें ॥ जाय किधों गिरियें गिरि तुंगन, खाय किधों विपकों
मरियें ॥ मित कछू उपकार बताइयें, अंत प्रवीन कहा क
रियें ॥ १७ ॥

अर्थ. हमेशां निशासा उसासाथी हृदय तथा आंख्यो भराइ आवेछे
ते आमने आम केटलाक दिवस भर्या करीए, आ वातनी फरीयाद लइ
ने कयांहां फरीए, तेम लाइ लागे तयारे कयांहां जइने लडीये, उंचा
पर्वत उपर चडी जइने पडीए? के झेर खाइने मरीये! हे! प्रवीण, तेनो
काइक उपाय बतावो! के अमे अंते शुं करीए. ॥ १७ ॥

अथ कलाप्रवीन श्रीमुख चर्चा द्रष्टांतालंकार
॥ सवैया ॥

जैसेहि सागर डीठ परे तुम, तैसेहि ध्यान हमेश रहों धर ॥
गावतहों गुन गीत अहो निश, आवतहें अखियां हियरा
भर ॥ कैसी करौं किरतारकी हैं गति, नाहि मिलें को
उपाय कहूं कर ॥ आपके पायनकी सो यहीं विधि, गाय
बैधि ज्यों कसायनके घर ॥ १८ ॥

अर्थ. हे! सागर, जेवा तमो नजरे जोवामां आव्याछो तेबुंज हमेशां
ध्यान धरीने रहुंछुं, अने अहोनिश आपनाज गुणनां गीत गाउंछुं, तेथी
आंख्यो अने हृदय भराइ आवेछे, तो केम करूं! जे परमेश्वरनी एवी गतिछे,
के कोइ उपाय करवाथी मळवानो जोग बनतो नथी, जेवीरीते कसाइने
घेर गाइ बंधाएली होय तेवीरीते आपना पगनी आ दासी बंधायेलीछे.
॥ १८ ॥

॥ जाति स्वभाव अलंकार ॥

पायन बीच जैजिर जरे तब, कोउ उपाय चलें न तियाकी

बात कही न बनें सो कहूं प्रति, होंस रहीहे हियामें हि
याकी ॥ जो पल बीततहें हमकों वह, कैसें कहों मुखसें
जो कियाकी ॥ सागर नागर नागर हो यह, जानतहें जग
दीश जियाकी ॥ १९ ॥

अर्थ. वे पगनी वच्चे वेडी जडे त्यारे पछी स्त्रीनो कोय उपाय चाले
नहीं, आ बात कोइनी पासे कही जाय एवी नथी, माटे हयानी होंशतो
हयामांज रहीछे, अने अमने दुःखमां जे पळ बीतेछे ते केम कही शकुं?
जे मुखथी कही शकाय एवी नथी, हे! सागर, तमो तो चतुरछो पण आ
जीवनी बातने तो एक जगदीश्वरज जाणेछे. ॥ १९ ॥

॥ द्रष्टांताऽलंकार सवैया ॥

कोउ हनों करमे कर आयुध, केहरि व्याल करी मुख डारो
॥ कोउ गिराओ गिरव्वरसें कसि, बंध महा जल मध्य दु
बारो ॥ कोउ धरो चिर मुंडन ऊपर, लोहको थंभ धगायके
जारो, सागर नां रसनासें तजौं प्रह्लादके राम ज्यों नाम
तिहारो ॥ २० ॥

अर्थ. कोइ हाथमां खुलां हथीयार लड़ने मारो, अथवा सिंह सर्प के
हाथीना म्होडामां नाखो, अथवा कोइ म्होटा अने उंचा पर्वत उपरथी
गवडावी पाडो, काँवा बंधथी कसी लड़ने अथाग पाष्पीना दरीयामां
बुझाडो, कोइ झेर पीवरावो, अथवा धगावेलो लोढानो थांभलो मस्तक
उपर राखेने बाळो, तो पण हे! सागर, जीभेथी जेम प्रह्लादजीए रामनुं
नाम तजुं नहीं, तेमज हुं पण तमारुं नाम तजुं नहीं. ॥ २० ॥

॥ सौरठा ॥

चरचा यहें चलंत, बतियां फुनि ओरें बनि ॥

निले मित अरु मित, चित इकंत सुख कों चहें ॥ २१ ॥

अर्थ. एवरोते चर्चा चालतां बीजी पण घणी वातो थड, मित्रनी साथे मित्र मळ्या तेथी वेयना मन एकांतिक सुखने चाहवा लाग्यां. ॥ २१ ॥

देवर चोक्र प्रवीन, राजत जहँ मंडल रच्यो ॥

सबहूँ पूजन कीन, द्वे द्वे अंद्र प्रवेश किय ॥ २२ ॥

अर्थ. देवाळयना चोक्रमां ज्यांहां राणीयो मंडळ रचीने वेढेलीले त्यांहां आवीने प्रवीण बीराजमान थयां, एटले ववे जणीए मंदिरमां प्रवेश करीने सर्वे पूजन कर्यु. ॥ २२ ॥

सवा जांम निशि जात, पूजन करी पीछे फिरे ॥

उभ अवमोचन आत, पावत नहि आरांम छिन ॥ २३ ॥

अर्थ. सवापहोर रात्री जते सर्व पूजन करीने पाछां फर्या, त्यारे वेयजण पोत पोताने उतारे आव्यां तो खरां, पण क्षणमात्र सुख के आरांम पामतां नथी. ॥ २३ ॥

सर्वरी गई सयांन, ज्वाल उभय विरहा जरत ॥

नीतहि पाल विहांन, कूच करन आयस लई ॥ २४ ॥

अर्थ. शाहाणां वने जणने सय्या उपर विरहाग्नीनी झाळोथी वळवा मांज रात बीति गड, अने सवार थतां नीतिपाळ राजाए कुच करवानो आज्ञा लीधी. ॥ २४ ॥

सबें नृपति निज थांन, प्रति संचर कीनो गमन ॥

द्विज मंगन बहु दांन ॥ समपीत सागर तहां ॥ २५ ॥

अर्थ. सर्व राजाओए पोत पोतानी राजधानीना मार्गे तरफ गमन कर्यु, एटले रससागरे त्यांहां ब्राह्मण तथा भाट चारणादि मागण लोकोने दान आपोने विदाय कर्या. ॥ २५ ॥

॥ गाहा ॥

सागर कला प्रवीनें ॥ शिव थांनक श्री मुखं चरचा ॥

अष्ट त्रिंश अभि धानं, पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २६ ॥

अर्थ. सागर तथा कलाप्रवीणने शिवालयमां श्रीमुखथी जे चर्चा
थइ ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आडचोशमी लेहेर संपूर्ण थइ. ॥ २६

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे शिवालये श्रीमुख चर्चा भेदो
नाम अष्ट त्रिंशतिमो लहरं ॥ ३८ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां अष्टत्रिंशतिम स्तरंगः
समाप्तः ॥ ३७ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद हरिगीति ॥

छए ऋतुने वर्णवी, प्रवीणे लख्यो शुभ पत्र जे ॥

वांचि विवेकी सागरे, संग हृदय चांप्यो तूर्त ते ॥

पछि लख्यो उत्तर अनु भवे, करि क्राव्य नवली नेहथी ॥

ओगणचाळीश लेर तेनो भेद भणशे स्नेहथी ॥

अथ दंपति पट् ऋतु विरह प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

वातत सह निज थांन प्रति, भों पूरन अभिशोक ॥

उतें रहे सिध ओध लग, रससागरहि नरेश ॥ १ ॥

अर्थ. शिव प्रतिष्ठा संबंधी अभिशोक संपूर्ण थयो एटले सर्व लौको-
पोत पोताने स्थानके गयां, अने महाराजा रससागर सिद्ध आववानी मु-
दत सुयो त्याहां शिवालयेज रोकाया. ॥ १ ॥

इत यह तलफत मित विन, त्यों उत कला प्रवीन ॥

आवत एकहि एक प्रति, पख धर पत्र नवीन ॥ २

अर्थ. जेम आहीं महाराजा सागर, मित्र विना तलफेछे तेमज त्यांहां कळाप्रवीण तलफेछे, पण पखवाडीए पखवाडीए एक बीजाप्रत्ये नवीन पत्रो परस्पर आवे जायछे. ॥ २ ॥

षट रितु विरह प्रवीनजू, बरनी कवित बनाय ॥

सो पाती सागर बैची, उदाहरन कहें ताय ॥ ३ ॥

अर्थ. कळाप्रवीणे विरहनी स्थितिमां छए ऋतुनुं वर्णन कविताना आकारमां लखीने जे पत्रिका मोकली अने ते सागरे वांची तेनुं उदाहरण कहुंछुं. ॥ ३ ॥

अथ बर्ना लंकार पदछेकानुप्रास तत्र प्रथम शरद ऋतु भेद ॥ कवित ॥

सागर सरद सर, सरिता सलील स्रवें, सुभग समीर सी-
त, सरस सरस सासि ॥ हुलसत हंसी हंस, हलकें हवाई
होत, होंस हिय हेरे हितु, हरसि हरसि हसि ॥ कमल
कुमोद कुल, कलिका कला कलीत, कंत बिन कांमा कांम,
करसि करसि कसि ॥ दादुर दबाकि दोर, दामिनि दुरायें
हुम, दीरघ दिखाये दल, दरसि दरसि दिसि ॥ ४ ॥

अर्थ. हे? सागर, शरदऋतुना दीवसोमां तळाव तथा नदीओनां निर्मळ शीतळ पाणी स्रवेछे, सुगंधोदार शीतळ पवन मंद मंद वायछे ने अमृतथी भरपूर शीतळ कारणवाळो चंद्र प्रकाशेछे, हंस तथा हंसणीओ हुलास पामेछे, एटलुंज नहीं पण हलकथी तेओना मनोरंजक मधुर अवाज था-
यछे, होंशीलां हेतु लोको परस्पर हृदयमां हरपी हरपी एक बीजाने जोड़ जोड़ने हसेछे, तमाम कमळ तथा पोयणाओ जथा बंध कळीओनी कळा-

થી સંકળાઈ ગયેલાં છે, આવા સમયમાં કંથ વિનાની કામનીઓને કામ-
દેવ શોષણ કરી કરીને કસે છે, દેડકાંઓના અવાજ વંધ પડી ગયા,
વોજઠી છુપી ગઈ, લાંવા અને મ્હોટાં જાડો તથા પાતરાં દેખાયાં અને
નિર્મલતાને લીધે દિશાણુ દિશાઓ દરસવા લાગી. ॥ ૪ ॥

પદ્ધત્કાનુપ્રાસ વર્નાલંકાર હેમંત ઋતુ ભેદ ॥ કવિત્ત ॥

સૂર સ્ત્રવે સીત સીતકર સો સુભાવ સીત, સીતલ સમીર
સત્ર, સરિત સરિત સિત ॥ ગંગાકો ગહન ગૂઢ, ગૌરવ
ગુફાન ગહિ, ગોચર ગગનચરકી, ગરિત ગરિત ગત ॥
મુરજાયેં મીન માધવીન મડરાયેં મધુ, મંજુલ મનોન મો-
દ, મલિત મલિત મિત ॥ લેખીયતે લલિતા લુ ૪ જો
લહેં ન લાલ, લહરિ લગાયેં લાલ, લલિ ૫ લત
॥ ૫ ॥

અર્થ. હેમંત ઋતુના દિવસોમાં સૂર્ય પળ હીમ સ્ત્રવે છે એટલે ટાઢને
ફેલાવે છે, ને ચંદ્રમાતો સ્વભાવેજ શીતલ છે, પવન પળ ટાઢા શીતલ
વાવ છે, ને સર્વ નદીઓ નદીઓ પળ થંડી પડી ગઈ છે, ગંગાના કીનારાના
જંગલના ગુફા સ્થળોમાં તથા મ્હોટા પર્વતોની ગુફાઓ તરફ, પૃથ્વી અને
આકાશમાં ફરનારાં પ્રાણીઓ જાડપથી જાડ જાડ ગતિ કરે છે, પાણીમાં
નાહલાં મુંજાયાં છે, માધ્વી લતાનો સુગંધી રસ શોષાઈ જવાથી આસપાસ
ગુંજારવ કરનાર ભમરાઓ ડરથી અવાજ કરતા વંધ પડ્યા છે, સુંદર
કામદેવના આનંદથી મિત્રની સાથે મિત્ર પરસ્પર મળે છે, આવા સમયમાં
જે સુંદરીનો પ્રિય પતિ પાસે ન હોય તેને હિમના અગ્નીની લેહેરો લાગવાથી,
કામદેવ ગયેલી સુંદર રંગીન લતા જેવી વિરહાગ્નીમાં લવ લીન થઈ જાય
જાણવી. ॥ ૫ ॥

पदछेकानुप्रास वर्नालंकार शिशिर ऋतु भेद

॥ कवित्त ॥

जुग जांम जांमनीके जानत, बिजोगी जन, जरें जोग
जम्पे जमी, जलहि जलहि जहि ॥ दुगम दिशांन देख,
दिन प्रति दीन देव, दंपति दगेहें देह, दलहि दलहि दहि
॥ अंग अंग उठे आग, अमल अनंग ऐसैं, अजहूं न आये
इत, अलहि अलहि अहि ॥ चकवा न पूरे चाह, चातुकी
चकोर चुप, चंचल भयोहे चित्त, चलहि चलहि चहि ॥

॥ ६ ॥

अर्थ. शिशिर ऋतुना दिवसोनी रातना चारे पोहोर बीतेछे तेने तो
एक वियोगी लोकोज जाणेछे, केमके शृंगार संबंधी जमावेलो तेनो स-
घळो जोग बळी जायछे, अने जमीन पण विरहने लीधे धगधगी उठेछे,
ने नजवाय एवी दुर्गम दिशाओने जोइने दिन प्रति दिन वियोगी स्त्री
पुरुषोना देहमां काम उद्दिपन थएलोज रहेछे, अने दीलने तो वाळ्याज
करेछे, एटलुंज नहीं पण अंगे अंगमां आग सळगी उठेछे, आवा काम-
राजना अमलमां पण हजी सुधी आंही मित्र रूप आळसु भ्रमर आ
व्यो नहीं, तेम चकवा समाचार दइने इच्छा पूरण करता नथी, वपैया
तथा चकोर चुप थइ बैठेछे, अने चालवुं चालवुं एम चाहीने चित्त चं-
चल थइ गयुंछे. ॥ ६ ॥

पदछेकानुप्रास वर्नालंकार यथा वसंत ऋतु भेद

॥ कवित्त ॥

बकुल वसंत बेल, बारब बदाम बट, बोलत बिहंग वृंद बग
न बगन बन ॥ माधवी मधू कमल्ली, मंजर महोर मंडि, मधु

मकरंद मोद, मगन मगन मन ॥ प्रमदा परस पांती, परस
प्रकाश प्रेम, पलटें परम पंथी, पगन पगन पन ॥ दंपति
दिशोही दिश, दोरत न दुरें देह, दिन छिनदा न दोऊ, द्रग-
न द्रगन दन ॥ ७ ॥

अर्थ. वसंत ऋतुना दिवसोमां मोरश्री, वासंतिकलता, आंबा, वदाम
अने वटमोगरा विगेरे वक्षो खीली आव्यांछे, ने पक्षीओनां टोळे टोळां
वगोचे वगीचे अने वन वनमां मधुर अवाजथी बोलेछे, माधवी लता,
कस्तुरी, मोगरा, अशोकवृक्ष अने कमलिनि विगेरेना फूल झाडनी
मंजरीयोना उपर उलटेला भमराओ सुगंधना आनंदने लीधे मनमां
मगन थड थडने गुंजारव करेछे, स्पर्श करवानो प्रेम प्रकाश थवाथी प्रेम
दाना हाथनो प्रेमकरी स्पर्श करवा सारु परदेश गयेला पंथीओ पोताना
वतन भणी आववा सारु एक पछी एक एवीरीते कदम उपर कदम उ-
टावी रस्तो पलटता आवेछे, ने दशे दिशाओमां स्त्री पुरुषोनां टोळे टोळां
जाहेर पणे दोड्या करेछे, एटलुंज नहीं पण रात दिवस गम्मतनेलीधे
आंखनो विंचिने नांदर पण करतां नथी. ॥ ७ ॥

पदछेकानुप्रास वर्नालंकार ग्रीष्म ऋतु भेद ॥ कवित्त ॥
वन वन विलखि विपधर विहंग वड, वासर विषम बाय,
वगर वगर वर ॥ डंगर डिंगंवरसे, डारत डमर डार, डोलतहें
डंड वारे, डगर डगर डर ॥ नलिका निदाघ नीर, नलिन
नवीन वन, निलय निवासी नीठ, नगर नगर नर ॥ समर
समर सूर, सायक सरासन ले, स्थित सधत सार्धें, सगर
सगर सर ॥ ८ ॥

अर्थ. ग्रीष्म ऋतुना दिवसोमां तापने लीधे वनेवनमां झेरी नाग

तथा पक्षीओ विलखेछे, अने दिवस तो म्होटा विषम थइ पडेछे, उनां वळवळता विषम वायु वळथी चोकैं चोकैं तथा फळीए फळीए वायछे, अने डुंगरा डींगवर जेवा डरामणा दीसेछे, झाडनी डाळयोने मरडी मरडीने पाडी नाखेछे, पात्रां वळी जवाथी दंड जेवी डाळयोवाळां वृक्षो रस्ते रस्ते अने शेरीए शेरीए डोल्या करेछे, निदाघने (गर्मीने) लीधे नगर नगर प्रत्ये नळ तथा फुवारावाळां नवीन कमळना वनरूपी घरनां निवासी लोको पण मांड मांड गुजरान करेछे, रणसंग्रामे चड्या होय एवीरीते कामदेव तथा सूर्य बाण अने धनुष लइने साधन करतां झेराळां तीर सघळे ठेकाणे सांध्या करेछे, तेथी तळावो सुकातां जायछे. ॥ ८ ॥

पदछेकानुप्रास बर्नीलंकार वर्षा ऋतु भेद ॥ कवित्त ॥
फूलन चढेहें फंद, फरकैं न फूल फल, फहेलत पौन फूल,
फहर फहर फरि ॥ गावत मयूर गन, गाढी गाढी गहें गति
गगनकी गाज गोष, गहर गहर गरि ॥ सागर सरीत सर,
सुभर सलील सब, सुरखी तडित श्याम, सहर सहर सरि ॥
थरर थरर कुंद, थलन थलीन थित, थकि थकि पंथी पर,
थहर थहर थरि ॥ ९ ॥

अर्थ. वर्षा ऋतु एटले रोमासाना दिवसोमां लता मंडप उपर तथा वेल्यो अने वनस्पतिमां फूलना गुच्छा चडी आवेछे, अने पवन बंध धाय छे त्यारे फूल तथा फळ कंपतां बंध पडेछे, अने पाछो ज्यारे फरर फरर पवन फूलोमांथी फेलायछे त्यारे तो सघळां फूल फळ अने पांदडां कंपवा लागेछे, आवा वखतमां जथा बंध मोरो टैकानी साथे गंभीर गतिथी गायन करेछे, आकाशमां गड गडता मेघ गाजेछे, एटलुंज नहीं पण अवाजनी साथे चारे तरफ घळ घळाट करता वरसवा लागेछे, तेथी हे सागर? नदी, तळाव, कुंड, तथा कुवा विगेरे सघळां जलाशयो पाणीथी

ખરપૂર થઈ જાયછે, ચલકતી રંગીન વિજળીઓવાળી કાળી ઘટાઓ શેહેરે શેહેરે ઉપર પસરતી જાયછે, ડોલર, પોયળી અને સ્થલ કમલો વિગેરે થર થર કંપેછે, થાકી થાકીને મુસાફરો વર્ષાદને લીધે થરથરીને સારા સ્થલોમાં સ્થિર થઈ જાયછે. ॥ ૯ ॥

સહોત્તયલંકાર ॥ ષટ્ ઋતુ સમગ્ર ભેદ ॥ કવિત્ત ॥
શરદ્દકી ચાંદનીસી, પ્રગટી સુરત જોત, બોલત વચન તુત રાત એહીહે હિમંત ॥ શિશિરકો સાજ સો તો, રોમકો ભયો સમાજ, પ્રેમકો પ્રકાશ જેસી, ફૂલિહે પ્રભા વસંત ॥ વિરહ પ્રલાપ હિયેં, ગ્રીષ્મ તપત તાપ, નૈનનકે આંસૂ નીર, વ્રષા કે પ્રવા વહંત ॥ ષટ રિતુ અંગ અંગ, આજહી વનીહે મેરે, કોન રિતુ આવનકી, સાગર તુમ વદંત ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. શરદ ઋતુની ચાંદની જેવી તો સુરતની જોત પ્રગટ થઈછે, ને બોલતાં વોલતાં જે વચન તોતલાયછે તે હેમંત ઋતુછે, અંગમાં રોમવાળી ઉપડી આવીછે તે શિશિર ઋતુની સામગ્રી વની ગઈછે, પ્રેમનો પ્રકાશ થયોછે તે તો જેવી વસંત રૂતોની કાંતિ સ્વીલી હોય તેવો દિસેછે, હૃદયમાં જે વિરહનો પ્રલાપ ઉપડ્યોછે, તેજ ગ્રીષ્મ ઋતુનો તાપ તપેછે, આંખોમાંથી આંસુ ઝરેછે તે વર્ષા ઋતુના પ્રવાહ વહેછે હે પ્રિ મિત્ર, એવીરીતે છ ઋતુઓ તો આજ મ્હારા અંગે અંગમાં વની આવીછે, તો હવે તમે કઈ ઋતુ આવવાની કહોછો! ॥ ૧૦ ॥

સહોત્તયલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥

ચંદ્ર ભયો દરદી શરદેં સુ, હિમંત સમીર સિચી સમ લેચો
શીત શિશીર સર્વેં તન તાવત, દાહત કંજ વસંત વિસેષો ॥
ગ્રીષ્મ તાપ તપે વિરહા પર, વૃંદ વૃષા અંધિયા અવરેચો

सागर एक दिनां इत आयके, नागर हिंमत किंमत देखो
॥ ११ ॥

अर्थ. आ जे शरद ऋतुमां चंद्र प्रकाशेछे तेने तो वियोगीओने दरद करनारज समजो, ने हेमंत ऋतुना पवनने तो अग्नी बरोवरज लेखो, शि शिर ऋतुनीं टाढ तो थंडक न करतां आखा शरीरने तावेछे, अने हृदय रूपी कुंजने बाढेछे तेने तो कुंजोने प्रफुल्लित करनार वसंत ऋतुछे एम विशेषे करीने जाणो, अने विरहनी जे आग लागेछे तेज ग्रीष्म ऋतुना ताप तपेछे एम जाण्या उपरांत जे आ आंख्योमांथी आंसुना वुंद झरेछे तेने वर्षा ऋतु धारो, हे प्रिय मित्र सागर हे चतुर? एक दिवस आंही आवीने अमारी हींमतनी कींमत जुओ? ॥ ११ ॥

सहोक्त्यलंकार ॥ सवैया ॥

याहि व्रषा वर्षे असुवा शशि, शारद प्रेम प्रभा भरि श्राव
तु ॥ सोय शिशिर भ्रमें बरुनी सिय, हेम सु जांम रही अ
षियां सितु ॥ लाल वसंत प्रसून प्रफुल्लित, ग्रीष्म जो
विरहा झर बाढतु ॥ सागर मित पयांन कीयो इन, नैन
में आंन छहि षटहू रितु ॥ १२ ॥

अर्थ. आ आंसु वर्षेछे एज वर्षा ऋतुछे, अने प्रकाश पामेला प्रेमना उभरा उठेछे तेज शरद ऋतुनीं चंद्र अमृत स्रवेछे, पापणो कंपी कंपीने फरकेछे तेज शिशिर ऋतुछे, अने आंख्यो जामी जायछे ते हेमंत ऋतुछे, अने लाल रेखाओछे ते तो वसंत ऋतुनां फूल प्रफुल्लित थयांछे विरहनी झाळो साथे झडी वधती आवेछे ते ग्रीष्म ऋतुछे, हे प्राणाप्रिय सागर? ज्यारथी प्रयाण कर्तु त्यारथीज आ नेत्रोमां छये ऋतुओ आवीने छवराइ गइछे. ॥ १२ ॥

यथा संख्यालंकार सागर प्रत्युत्तर भेद ॥ सवैया ॥
हेम शिशीर वसंत सु ग्रीष्म, ओर व्रषा शरदी जु मिलायें
घोस नलीन व्रषा निशि तापन, बारद ज्यों घट धीर व
टायें ॥ रेंत समीर लता दिन दांमिनि, चंद्र कला ज्यों अ-
नंग बढ़ायें ॥ मित प्रवीन प्रवीन अहो निश, जंपतहि षट
हू रितु जाये ॥ १३ ॥

अर्थ. हेमंत, शिशीर, वसंत, ग्रीष्म, वर्षा अने शरद ए छये ऋतुओने
मेळवोए छीए, अर्थात् ए ऋतुओमां अनुक्रमे जेमके हेमंतना दिवसो, शि
शिरनां कमळ, वसंतनी लाज, ग्रीष्मनी रात्री, वर्षांनो ताप, अने शरदनो
बरसाद घटेले, तेनी पेठे घटनी (हृदयनी) धीरजताने घटाडोए छीए, अने
तेज ऋतुओमां अनुक्रमे जेमके हेमंतनी रात्री, शिशीरनो पवन, वसंतनी
वेल्यो, ग्रीष्मना, दिवसो वर्षांनो बीजळी, अने शरदनो चंद्र ॥ १३ ॥
तेनी पेठे कामकळाने वधारीए छीए, तो हे प्रियमित्र प्रवीण? अमारितो
रात दीवस. हे प्रवीण हे प्रवीण? एवो जप करवामांज छए ऋतुओ
जायछे. ॥ १३ ॥

॥ विकल्पालंकार ॥ सवैया

चाह प्रवीन घटी न मटी, निकटी पल आवत राह चले
की ॥ फेर वनें न कहूं मिलवो तव, बात सबें यह भाग
भलेकी ॥ आन वनें तो सहीहे नहीं तव, होंस अहो निश
पांन मिलेकी ॥ ऐसैं रह्यो तो भयोई असूकप, बार जिया
वपुरों निकलेकी ॥ १४ ॥

अर्थ. प्रवीण संबंधी चाहना तो घटी नहीं तेम मटीयेय नहीं
अने रस्ते चालवानी पळतो नजीक आवती जायछे, फरीने क्यांय मळ-

वानुं नहीं वने त्यारे तो आ सघळी वात सारा नशीवनीज देखायछे,
आववानुं वने तो तो ठीकजछे, नहीं तो पछी रात दिवस हाथ अथवा
कागळ मळवानीज होंश रेहेशे, ए पण एमने एमज रेहेशे तो प्राण तो
कंपेछे अने हवेतो केवळ वापडा जीवनेज शरीरमांथी बाहेर नीकळी
जवानी वारछे. ॥ १४ ॥

विशेषोक्त्यलंकारो यथा ॥ सवैया ॥

या पलही पलही तलफें तन, तोबिन तोबिनके झप जैसे ॥
पंथ थके सु मनोरथके मुख, जोत मनो शशि सूर उदैसैं ॥
ज्वाल कराल जगी उर भीतर, कौलों निभाव बने अब
से ॥ नीतकी रीत प्रवीन नहीं तब, क्यों करियें भरियें
दिन कैसे ॥ १५ ॥

अर्थ. पाणी विनां जेम माछलुं तलफे तेम आ शरीर तमविना पळे
पळे तलफेछे, अने मनोरथने मार्गे चाली चालीने छेडो न आववाथी
मन थाकी गयुंछे, म्होढानी जोति तो एवी झांखी पडी गइछे के जाणे
सूर्योदय थवाथी चंद्रमानी जोति होयनै! हृदयनी अंदर भयंकर झाळ स-
ळगी उठीछे तो हवे आम क्यांहां सुधी नभाव वनीशके! हे प्रिय मित्र
प्रवीण नीतिनी रीत जाणो नहीं त्यारे पछी शुं करीए! अने केम करीने
दिवस काढीए! ॥ १५ ॥

अथ गुंफालंकार ॥ कवित्त ॥

जांनहूकी जांन ताकों, जानत प्रवीन नांहि, जांनिहो प्रवी-
न तोपैं, जांनहि गमाइयें ॥ चिंतकी न जानों मित, मितकी
न जानों चिंत, चिंतकीजो जानों मित, ओर कहा चाहि-
यें ॥ वेदको न लहो भेद, भेदको न लहो वेद, वेद भेद लहो

तो, अभेद व्हें निभाहियें ॥ देहीके सनेहीकी न नेही बात
जांनतहो नेही येही जानों तोपें, देहीकों न दाहियें ॥ १६ ॥

अर्थ. जे वावत जरूर जाणवी जोड़ए तेनी जाण छतां जाणतां
नथी, पण जो जाणवानी वावत जाणो तो तमारा उपर जांन (जी-
वतर) गुमावी दइए, हे मित्र! आ चित्तनी जाणतां नथी तेम मित्रनी
पण चित्तमां जाणतां नथी, परंतु हे मित्र! जो चित्तनी जाणो तो पछी
बोजुं शुं चाहीए! वेदना भेदने लेतां नथी, तेम भेदना वेदने (ज्ञाननेय)
लेतां नथी, पण जो वेदना भेदने ल्यो तो अभेद थइने नभावीए, हे
हितस्वी! देहना स्नेहीनी बातने जाणतां नथी, पण हे स्नेही! जो ने-
हनी बातने जाणो तो तम उपर देहने न बाळीए! ॥ १६ ॥

अथ छेकोक्त्यलंकार ॥ सर्वैया ॥

ध्यान प्रवीन प्रवीन लग्यो गुन, गांन प्रवीन तजें न पवें
ही ॥ कोउ दिनां पल एक वन्यो सोउ, जांन नहीं गुजरी
सु जवेंही ॥ होनको कौन मिटावनहारहे, ऐसी लहीहे निसां
नि सर्वेहि ॥ ता दिनसें नित डोलत बाउरे, सोये सुखोये
जमार सर्वेही ॥ १७ ॥

अर्थ. प्रवीण प्रवीण एवुंज ध्यान लाग्युंछे अने प्रवीणना गुणना गा-
नने तो कगारेव तजता नथी, कोइ दिवस एवी एक पल वनी आवी ते
वसतें जे वान गुजरी ते तो जाणवामांज आवी नहीं, होनार वस्तुने कोण
मटाडनारहे! एवीज सबळी निशाणीओ लइए छीए, पण ते दिवसथीज
हमेशां दिवानानी माफक फरीए छीए एटलुंज नहीं, पण गमगीथी सु-
वामांज सबळी जमवारो खोइए छीए. ॥ १७ ॥

॥ अथ द्रष्टांतालंकारो यथा ॥ सर्वैया ॥

पहिचांन प्रवीन भई जबतें, तबतें चित प्रेम प्रभा छवि
जगी ॥ बढती उर आस उदास चली यह, जंपत पास
वसें बडभागी ॥ निश वासर बीततहें बिकटे, निकटे न
प्रिया हियहें अनुरागी ॥ घन गाज इतेंपर यातें जिया
ग्रह बाज कबूतरकी गति लागी ॥ १८ ॥

अर्थ. हे प्रवीण! ज्यारथी आपनी साथे पश्वान थडछे तयारथीज
चित्तमां प्रेमना प्रकाशनी छवि जागीछे, अने हृदयमां आशानी साथे
उदासी वधी चालवाथी, “जे पासे वसेछे तेज म्होटा भाग्यवाळोछे” एम
जपीये छीए ने रात दिवस बिकट पणे (कष्टें) (दुःख) बीतेछे, वळी
प्रिया पासे नथी अने मन तो अनुरागी थड रहेलुंछे, एटला उपर वळी
मेघ गाजेछे तेथी करीने आ जीवनी तो बाजे पकडेला कबुतरना जेवि
गति लागोपडोछे. ॥ १८ ॥

अथ सुधापन्हृत्यलंकार ॥ दोहा ॥

पावस बाजीगर प्रबल, डौंरूँ गाज अवाज ॥
विरही मन बदलत बटा, जिय कपोत ग्रह बाज ॥ १९ ॥

अर्थ. आ कांइ मेघ चडो आव्यो नथी आतो वळवान बाजीगरछे
एम जाणो? आ कांइ गर्जनानो अवाज नथी आतो डमरु वागेछे एम
समजी ल्यो आ कांइ वादळनी घटाने बदलावतो नथी आतो विरहीना
मनरूपी वटाने (लाकडाना दडाने) बदलावेंछे आ कांइ बाजे होलाने
पकडेलो नथी आ तो आ जीवनेज पकडेलोछे एम जाणो. ॥ १९ ॥

अथ जाति स्वभाव अलंकार ॥ सवैया ॥

प्रेमको प्याला पियो भरकें हम, या सुख जान पयों न
तवें ॥ कैफकी ज्वाल जगी घट भीतर, कोटि प्रकार कियें

न दवें ॥ जानहिंगो न अजान कहें कछु, जानत जानन
हार सबें ॥ पथ्य न पावहिगें जु प्रवीन तो, कौन उपाय
करेंगे अबें ॥ २० ॥

अर्थ. ज्वारे अमे प्रेमनो प्यालो भरीने पीधो त्वारे अमने आ सुख
जाणवामां आव्यु नहीं, पण हवे तो घटनी अंदर जे केफनी झाळ जागी
छे ते करोडो प्रकार करवाथी पण दवाती नथी, अजाण माणस वात
केहेवाथी पण कांड जणशे नहीं केमके जे जाणनारछे तेज सघळुं जाणे
छे माटे प्रवीण रूपी पंथ्यने (परेजीना खोराकने) जो नहीं पामीए
तो हवे पछी शोउपाय करीशुं! ॥ २० ॥

॥ अथ असंभवालंकार ॥ कवित्त ॥

जियरा अजान ताकों, प्रेम पहिचान परी, तादिनसैं भई
सो तो, सबें वात सहियें॥ आगम बूझ बूझ, कियेहे नज्म
कूरे मनकी तरंगही सों, मुरझाय रहियें॥ रैनहीं न नींद न
दिनहीं न परें चैन, अजहूं न मित मितैं, कैसें कैं निबहियें
॥ वार वार क्यों कहें, प्रवीनजू विचार देखो, कहबेकी नहीं
सो तो कौनहीपें, कहियें ॥ २१ ॥

अर्थ. आ जीव जे अजाण हतो तेने प्रेमनी ओळखाण पडी परंतु ते
दियसथी जे वातो वनी आवीछे ते सघळी वातोने सहोएछोए, जोश पूछी
पूछीने जोशीयो तथा नज्मीयोने पण कूडा करयाछे हवे तो मननी लेहेरो
धीज मुझाड़ रहीए छीए, रातनी बखते आंखयोमां निद्रा आवती नथी अने
दियसे क्याय सुखचेन पडतुं नथी, अने हजी सुधी मित्र मळ्या नहीं तो
हवे केम करीने नभोए, वारे वारे शुं कहीए! परंतु हे प्रियमित्र! प्रवीण
विचारी जुवो के जे वात बीजापासे केहेवा लायक नथी ते कोनी पासे
जडने कहीए. ॥ २२ ॥

॥ अथ समरूपकालंकार ॥ दोहा ॥

तन बनकी लकरी बन्यो, प्रेम सूत्रकी धार ॥
विरहाको आरा कीयें, खेंचत कांम सुतार ॥ २२ ॥

अर्थ. शरीर बनना लाकडा रूप बन्युछे तेनें प्रेम रूपी सुतरनी दोरी वडे बीटी, विरह रूपी आरा उपर चडावीने कामदेव रूप सुतार खेंच्या करेछे. ॥ २२ ॥

मन पंखा सुरता लठी, कसैं मित गुन तार ॥
प्रेम झुलावनहार इन, बाढे विरह बयार ॥ २३ ॥

अर्थ. मन रूपी पंखाने सुरता रूपी लाकडीमां मित्रना गुण रूपी तारथी कसीने प्रेम रूपी झुलावनारो जेम जेम झुलावेछे तेम तेम विरह रूपी पवन वधतो जायछे. ॥ २३ ॥

तन चोकी मध मन मुकुर, प्रेम कलहियां दीन ॥
लखि मुख आनन सो लहो, परसत दरस प्रवीन ॥ २४ ॥
अर्थ. शरीर रूपी घरानो वझैं रहेला मन रूपी काचमां प्रेम रूपी कल इ चडावीदेवाथी तेमां ज्यारे मुख जोड़ये छीये त्यारे प्रिय मित्र प्रवीणनाज मुखनी छवी दरशी आवेछे ॥ २४ ॥

॥ गाहा ॥

षट ऋतु वर्नन भेदे, पत्र प्रवीन तासु प्रति उत्तर ॥
उनचालीश भिधानं, पूर्न प्रवीन सागरो लहरं ॥ २५ ॥

अर्थ. छए ऋतुना वर्णनना भेदनो जे पत्र प्रवीणे लखी मोकल्यो हतो, ते वांचीने महाराजा सागरे प्रत्युत्तर लख्यो ते संवंधी प्रवीण सागरनो ओगणचाळीशमी लेहेर संपूर्ण यइ. ॥ २५ ॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे षट् ऋतु विरह भेदो नाम एको

नचत्वारिंशतिमो लहरं ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम
णी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां एकोन चत्वारिंशतिम
स्तरंगः समाप्तः ॥ ३९ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध छंद शार्दूलविक्रीडित ॥

यातां कष्ट अपार, क्रूर दिलमां तापें तपि कामनी ॥

वर्णी वात वसंतना, विरहनी भावे थकी भामनी ॥

पत्रो जे लखिया प्रवीण, कुंवरी पामी व्यथा देहनी ॥

आ चाळीशमि लेरमां विनयथी केशो कथा तेहनी ॥

॥ अथ कलाप्रवीन वसंत विरह वर्नन प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

ऋतु वसंत वरपा बहुर, अति विरही दुख दाय ॥

वीती दशा प्रवीन वह, सागर लिखी बनाय ॥ १ ॥

अर्थ. घणुंकरिने वसंत अने वर्षा ए वे ऋतुओ वियोगी लोकोने अति
दुःख दायक थइ पडेछे, माटे ते वे ऋतुमां प्रवीणने जे दशा वीती तेनुं
वर्णन कविताना आकारमां लखेने ते पत्र महाराजा सागर तरफ मो
कल्यो. ॥ १ ॥

अथ तत्र प्रथम कलाप्रवीन वसंत विरह वर्नन ॥ संभावना
लंकार ॥ सवैया ॥

धावहिगें मलयाचल मारुत, रावहिगें मधु कंज लटेंगें ॥

छावहिगें नव पल्लव कुंजन, स्रावहिगें सुसुरंज छटेंगें ॥

गावहिगें जु हिंडोर गुनीजन, भावहिगें रस रंग बटेंगें ॥

लावहिगें सगरे सुख सागर, आवहिगें तो उदास मिटेंगें ॥

॥ २ ॥

अर्थ. आ वसंत ऋतुमां मळीयाचळ (चंदननो पहाड) माहेलो पवन दोडो आवीने वावा लागशे, भमराओ गुंजारव करशे, प्रफुल्लित थएलां कमळो जमीन उपर लटो जशे, व्रक्षो उपर नवीन अने कोमळ पत्र छवराशे, कुंजोमाथी सुगंधी रसो स्रवशे, सुंदर पिचकारीयोना रंग छंटाशे, गुणवान लोको हिंडोर राग गाशे, मनगमता रसरंग वेंहेंचाशे, सघळा सुखरूप पदार्थो लावशे पण जो प्रिय मित्र सागर आवशे तोज उदासी मटशे. ॥ २ ॥

अथ माला दिपकालंकार ॥ कवित्त ॥

वन घन छई बेल, घन तन रच्यो खेल, तन मन चहें केल, मन जन ये धरहु ॥ चर थिर मोद अंग, थिर तर फूल भंग तर दर नए रंग, दर दन छे क रहु ॥ झल मिल कोक पंत, मिल चल मंत मंत, चल दल भयो चंत, दलहु न बीसरहु, द्रग लग रहे आप, लग मग हरो ताप, मग सगरे प्रलाप, सागर सदा हरहुं ॥ ३ ॥

अर्थ. वनमां घाटी वेल्यो छवराणीछे, आकाश तथा शरीरमां खेल रच्योछे, जेथी तन तथा मन केली (रमण) करवाने चाहेछे, ए वात ने मनमां धरो! जंगम तथा स्थावर प्राणीओ अंगमां आनंद धरेछे, स्थिर रहेला व्रक्षोना फूलमां गुंजारव करता भमराओ भमेछे, झाडोमां नवा नवा रंगनां पात्रां आव्यांछे, वास्ते आवा कठीन दिवसना दुःखने क्षय करो! एकठा मळेला चकवानी पंक्ति झळकवा लागीछे, अने मित्रो नी साथे मित्रो मळीने चालेछे, जेथी पीपळाना पत्रनी पेटे चित्त चंचळ धरुंछे, तो दिलमांथी विसारी मुकोमां! अमारी द्रष्टीए तो आपज लागी

રહ્યાછો, માટે માર્ગે લાગીને તાપ હરો છટલુંજ નહીં પળ હે સાગર! હમે
શાં સઘઢા પ્રલાપને (ઢાહને) હરો! ॥ ૩ ॥

અથ દીપકા વૃત્તિ અલંકાર તીસરો ભેદ ॥ સવૈયા ॥
કુંજ લતાંન પ્રસૂત ભરે ફુનિ, ભૂંગ પરાગ ભરે પૈંશિયાંમેં ॥
કોકિલ વાગ સુહાગ ભરે અરુ, ફાગન રાગ ભરે સશિયા
મેં ॥ કેસર કુંભ ગુલાવ ભરેહે અવીર ગુલાલ ભરે અંશિયાં
મેં ॥ આસ ઉસાસ ઉદાસ ભરે અતિ સાગર બેંઠ રહોં દુશિ
યામેં ॥ ૪ ॥

અર્થ. કુંજની વેલ્યો પોતાના ગુચ્છાઓમાં ફૂલ ભરેછે, ભમરાઓ પો-
તાની પાંશ્વોમાં સુગંધી રજ ભરેછે, વગીચામાં કોયલો સોહ્યામણા મધુર
અવાજ ભરેછે, સશ્વો પોતાની સાહેલોઓમાં વસંત રાગ ભરેછે, લોકો કેસર
અને ગુલાવજલના કલ્લશ ભરેછે આંશ્વોમાં અવીર ગુલાલ ભરેછે, હે
સાગર આવા વશ્વતમાં અમે દુઃશ્વમાં વેશી રહીને આશા, ઉદાસી અને
ઉસાસા ભરીણ છોણ. ॥ ૪ ॥

અથ સ્મૃતિ અલંકાર ॥ સવૈયા ॥

અંવન અંવન કોકિલ કૂજિત, કીર અનારનપેં અવરેશ્વો ॥
દ્રૂમન દ્રૂમન વેલિ ચઢી અરુ, માધવિ કુંદ મધુપન પેશ્વો ॥
શીતલ પોંન સુવાસ મિલે જિતહી, તિત પ્રેમ ભરેં સવ લે
શ્વો ॥ પંથિક જાય કહો ઇત આઝરે, સાગર વાગ વસંત
કો દેસો ॥ ૫ ॥

અર્થ. આંવે આંવે કોયલો વોલેછે, અને ઢાડમીઓ ડપર પોપટ વોલેછે
તેને જુઓ, શાઢેં શાઢેં વેલ્યો ચઢી ગઢ્ઢે અને વસંત લતા તથા ઢો-
લરના ફૂલ ડપર ભમરા ગુંજારવ કરેછે ંમ જાણો, સુગંધની સાથે મઢેલો

शीतल पवन वायले ने ज्यांहां जोये त्यांहां सघळां प्रेमथी भरपुर थप-
लांछे एम लेखो, हे! पंथी सागरनी पासे जइने तमे एटलुं कहोके हे
सागर, तमे आंही आवो ने आ वसंतना वागने जुओ! ॥ ५ ॥

अथ एकावल्यलंकार ॥ कवित्त ॥

उपवन अंबरमें, चंद कुंद सोहियत, कुंद अरु चंदहूमें, मयू
खी लता लसंत॥लतामें मयूखीमें प्रकाश फूल फेल रहे, फू
लमें प्रकाशमें जु, पौन माधुरी प्रसंत ॥ माधुरी पवन म
ध्य, सीतता मधूप सूर, मधुसुर सीतमें मनोज बिरहा ध
संत ॥ बिरहा मनोज मन, तनमें वसंत नित, तन मन
सागरमें सागर विनां वसंत ॥ ६ ॥

अर्थ, बगीचा तथा आकाशमां चंद्र अने डोलर शोभेछे, डोलर
अने चंद्रमां चंद्रकांति तथा वेल्यो ओपेछे, वेल्यो तथा चंद्रकांतिमां
प्रकाश तथा फूलो फेलायछे, फूल अने प्रकाशमां पवन तथा मधुरता
प्रसरती जायछे, मधुरता तथा पवनमां शीतलता तथा भमरांना स्वरो
दिसेछे, भमरांना स्वरो अने शीतलतामां कामदेव तथा विरह धसेछे,
ने विरह तथा कामदेव हमेशां मने तथा शरीरमां वसेछे, अने शरीर तथा
मन सागरमां वसेछे, एज सागर विनां आ वसंत ऋतुछे. ॥ ६ ॥

अथ माला दीपकालंकार ॥ सवैया ॥

कुंज लतांन प्रसून भरेहें, प्रसून पराग भरे तन भंगन ॥
बागन बागन अंब महोरित, अंबन अंबन कोकिल कूजन
॥ धांमनि धांमनि कांमनि, कंत रमें कसमीर गुलाल अवी
रन ॥ मित वसंत हसंत सबें गहि, मौन एकंत रहे बिरही
जन ॥ ७ ॥

अर्थ- कुंजनी वेल्योमां जातजातनां फूल भर्याले अने फूलना परागने (सुगंधी रजने) भमराओ पोताना अंगमां भरेछे, बगीचे बगीचे आंवा खाली रखाछे अने आंवे आंवे कोयलो टौका करेछे, घेर घेर केसर गुला ल तथा अवीलयो कंथ अने कामनीओ रमेछे, हे मित्र! आवा वसंत ऋतुमां सघळां हसेछे, परंतु एक विरही जनज मौनव्रत (मुंगापणुं) धारण करीने एकांतमां वेसी रहेछे. ॥ ७ ॥

अथ जातिस्वभाव अलंकार ॥ सवैया॥

मंजर कुंज सुरंज छटें मधु, कोकिल कीर रटे रसबो॥ खेल गुलाल अवीरनके घन, चंदन केसरको घसबो ॥ अंबर सेत सुवास सुरंगित, गावत गारि सुनें हसबो ॥ सागर संग वहे वड भागनि, फागन बागनमें बसबो ॥ ८ ॥

अर्थ. कुंजनी मंजरीओना फूलोमांथी उडेला रज कपोत रज सुगंधी रज केछे, भमरा, कोयल अने पोपट रसाळ वचनो बोलीने रटेछे, लोको वाळा तथा चंदन घसी घसी घोळेला, केसरनी साथे मेळवीने तेना रंगथी तेमज अवील गुलालथी खेलेछे, सुगंधीदार रंगथी रंगेलां श्वेत वसत पेहेरेने फाग गायछे, ए कुंज नहीं पण फाग संवंधी गाळ्यो सांभळीने हसेछे, आवा फागना मासना वखतमां जे स्त्री सागरनी साथे बगीचामां वसेछे तेज म्होटा भाग्यवाळीछे. ॥ ८ ॥

॥ अथ विरोधाभासालंकारो यथा ॥ सवैया ॥

बाग विहंग विलास भरे धुनि, कूजतहे फरही फरही ॥ मोद मराल सरोज मधूकर, गुंज ग्रहे सरही सरही ॥ दंपति गारि गुमान गहें मिल, गावतहें घरही घरही ॥ सागर मिन वसंतहि चातुक, मौन ग्रही वरही वरही ॥ ९ ॥

अर्थ. बगीचाओमां विलासथी भरपूर थण्ळां पक्षीओ फरी फरीने

मधुर अवाजथी बोलेछे, खीलेलां कमळोने जोइने आनंद पामेला हंस
तथा भमराओ तळावें तळावें गुंजारव करेछे, स्त्री पुरषो गुमानथी गाळ्यो
बोलवा सारु एकठां मळीने घेर घेर गायन करेछे, हे प्रिय मित्र साग-
र! आवा वसंतना वखतमां एक वप्रेया, मोर अने वियोगी लोकोएज मा
त्र मौनव्रत (मुंगापणुं) धारण करेलुंछे. ॥ ९ ॥

समरूपकालंकार ॥ सवैया ॥

फूल गुनीं उपवीत लता मकरंदन चंदनसैं चरचाये ॥ को
किल कीर मधू शिश साधन, फूंक समीरहुकी फहराये ॥
पांन लियें जल पंकजमें बिरही दुख दांन प्रयोग पढाये ॥
दंपतिकों अभिशेकन सागर मित वसंत महा मुनि आ
ये ॥ १० ॥

अर्थ. हे प्रिय मित्र सागर! फूल रूपी रुद्राक्षनी माळा अने वेल्यो
रूपी जनोइ पेहेरीने सुगंधी रजरूप चंदनथी चर्चाएलो, कोयल, पोपट
तथा भमरा रूपी शिष्योने साधवासारु वायुरूप फूंकने फेलावतो, कमळ
रूपी हाथमां जळ लइने वियोगी लोकोने माटे दुःख दायक प्रयोग भ
णतो भणतो, स्त्री पुरुषने अभिशेक करवासारु आ वसंत रूपी म्होटो
मुनी आवेलोछे. ॥ १० ॥

अथ चपलातिशयोक्त्यलंकार ॥ सवैया ॥

कुंजन पात सुरंज छटे जल, फूलन झूलन मत्त मधूको ॥
वागनकी परछांइ दशो दिश, रंग हरोइ भयोरहे भूको ॥
सागरजू इक आँवन ऊपर, कोकिल आँन कियोहे कुहूको
कामनि चिंत चमंक उठी उन, एक उसास सवैं बन सूको
॥ ११ ॥

અર્થ. જેમાં કુંજના પત્રોમાંથી સુગંધી રજની ભ્રમક અને પાણીના ફુવારા છુટેછે, झूलता ફૂલના ગુच्छાઓની આસપાસ મદેલા ભમરાઓ ગુંજા ગુંજ કરતા ફરેછે, एवा આ વગીચાની, दशे दिशाઓમાં झाड़ પહવાથી જમીનનો રંગ લીલો થઈ રહ્યો હોયછે, हे सागर! આવા વચ્ચતમાં आंवना वृक्ष ઉપર एक કોયલે आवीने ટાંકો કર્યો, ते सांभळतांज जे-एक कामनीनां चित्तमां चमक उठी तेना एकज उसासाથી आ सघळु वन सुकाइ गयुं. ॥ ૧૧ ॥

अथ पर्यायोक्त्यलंकार ॥ कवित्त ॥

जल जंत्र झार लागे, पात पात धार लागे, कोकिला उचार लागे, वाग विसतारतें ॥ बेल बंद डार लागे, कंज बेसुमार लागे, त्रिविध वयार लागे, भ्रमर गुंजारतें ॥ गुणिजन लार लागे, फाग तान तार लागे, लव पिचंकार लागे, अंग अंग यारतें ॥ दंपति सिंगार लागे, प्रेम पारावार लागे, सागर सह्यार लागे, विरही विचारतें ॥ १२ ॥

અર્થ. જઘના જંત્રો તથા ફુવારા झरवा लाग્યા, झाड़ें झाड़ें कोमळ पत्रો આવવા लाग્યાં, विस्तीर्ण वगीचाઓમાંથી કોયલો मिठा उच्चार करवा लागी, बेल्योना जथ्था डाळ्यो ઉપર चडवा लाग્યા, बेसुमार कमळો खोलवा लाग્યાં, धોરો સુગંધી અને શીતલ एवो त्रिविध पवन वावा लाग્યો, भमरा गुंजारव करवा लाग્યા, गुणीजनो एक बीजा साथे गावासार मळवा लाग્યા, फाग तथा तानटपाना स्वरो थवा लाग્યા, मिત્રોમાં પરસ્પર एक बीजाना अंग ઉપર પીંચકારીયોના રંગ છુટવા लाग્યા, गो पुरयोनां जोडलां शणमारवा लाग્યાં અને પારાવાર प्रेम लागવાથી विरही विचारनोसाथે सागरने संभारवा लाग્યાં. ॥ ૧૨ ॥

अथ स्मृतिमान्अलंकार ॥ सवैया ॥

कुंज लता परसून प्रफुल्लित, काम कमी न रखी न रखे ॥
 दंपति कोकिल भ्रंग बिहंग मही, विरहा हरषी हरषे ॥
 केसर नीर अबीर गुलालहि, या अँषियाँ बरषी बरषे ॥
 सागर मित वसंत दशो दिश, बोलनमें परखी परखे ॥
 ॥ १३ ॥

अर्थ. कुंजनी बेल्योमां फूल प्रफुल्लित थयाँछे, आवा वखतमां काम देवे कोइ वातनी कमी राखी नथी अने राखतो पण नथी, दंपति कोयल तथा भमरा विगेरे पक्षीओनां जोडलां तेमज पृथ्वी तथा वृक्षो विरहीने जोइने हरख्याँछे अने हरखेछे, केसरनां जळ अने अबील गुलालथी आ आँख्यो वर्षाँछे अने वर्षेछे, हे मित्रसागर! दशे दिशाओमां वसंत फेलाइ रह्योछे माटे बोलवामांज परिक्षा कस्तार परखे. ॥ १३ ॥

॥ अथ विरोधाभास अलंकार ॥ सवैया ॥

ठोरहिं ठोर हिंडोर सधें घट, पंचमि कुंज लसंत लसंत ॥
 अंगन अंगन रंग रचे बन, कोकिल भ्रंग रसंत रसंत ॥
 धांमनि धांमनि कामनि कंत, रमे रस खेल हसंत हसंत ॥
 चिंत निचिंत रहें विरही कह, मित दिगंत वसंत वसंत ॥
 ॥ १४ ॥

अर्थ. ठेकाणें ठेकाणें, हिंडोर राग साधेछे, घट स्थापन तथा वसंत पंचमीनी कुंजो अतिशो शोभेछे ते शोभेजछे, आंगणे आंगणे रंग रच्योछे अने वनमां कोयल तथा भमराओ रसाळ वचनोथी रटेछे ते रटेजछे, घेर घेर कंथ अने कामनीओ रमेछे तेओ रसना खेलथी हसेछे ते हसेज छे, आवा समयमां विरही लोक पोताना चित्तमां निश्चित शु रहे! केम-के जेनो मित्र दिशाने छेडे जइने वस्योछे ते त्यांहांज वसेछे. ॥ १४ ॥

अथ संभावना, अलंकार ॥ सवैया ॥

सोर वगांन बगांन खगांन नगांन पगांन पलाश खरेंगें ॥
कुंज पतांन छतांन बितांन, ब्रतांन प्रतांन प्रसून भरेंगें ॥
मंद स्वसांन निसांन ब्रहांन, सु कामनी प्रांन दहांन करेंगें
॥ चिंत चहंत महंत ग्रहंतर मित बसंत कहां बिसरेंगें ॥
॥ १५ ॥

अर्थ. वगीचे वगीचेथी पक्षीओना अवाजना सोर वकोर थशे, पर्व
तोनी पाउमां (तळेटीमां) अने नदीओना कीनारा उपर खाखरानां
केसुडां खरशे, कुंजोना पातां रूपी छतमां रहेला रंग बेरंगी चंदरवानी
वेल्हो पोताना गुच्छाओमां फूलो भरशे रात्रीने वखते मंद मंद पवन
वाडने वियोगी कामनीओना प्राणने बाळवानु करशे माटे आ चित्त
जेने मोहोटा घरनी अंदर चाहेछे ते मीत्र वसंत रतुमां केम विसरशे १५

अथ यथासंख्या अलंकार ॥ कवित्त ॥

भंग जोति मकरंद, मंद पौन अरविंद, कोकिला सुमन छंद,
कुंद रूप छतमें ॥ विमलाई लहर अन, मोद बास मित
अरु, चित्त फुनि नैनहें वसंत रितु पनमें ॥ पंकज मयंकमें
सुमन गजराजनमें, वनमेंरु वारनमें अंबमें लतनमें ॥ लो-
क बाग जल सिंधु, दंपति वियोगनमें, कुसुम विदेश अंग
कंतमें मगनमें ॥ १६ ॥

भमंग, ज्योति, मकरंद, मंदता, पवन, कर्मल, कोयल, फूल, छंद, डोलें,
निमंजना, लेहेर्यो, अनुमोद, मित्रवास, चित्त, नेत्र, कर्मलमां, चंद्रमां,
कुलमां, हाथीमां, वनमां, पाणीमां, आंवांमां, वेल्होमां, लोकोमां, बागीमां,

जळमां, समुद्रमां, दंपतीमां, वियोगमां, कंथमां, मार्गमां, एटले हे कुसुमावळी
वसंत रतुना समयने लीधे भमरा कमळमां, ज्योति चंद्रमां, सुगंध फूलोमां,
मंदता हाथीमां, पवन वनमां, कमळ पाणीमां, कोयलो आंवामां, फूल
वेल्योमां, स्वेच्छाचरण लोकोमां, डोलर वगीचामां, निर्मळता जळमां,
लेहेरयो समुद्रमां, अनुमोद स्त्री पुरुषमां, मित वासना वियोगमां, चित्त
कंथमां अने नेत्र मार्ग एवरीते परस्पर अनुक्रमे एक बीजाना रूपमां
प्रेम बंधाई जवाथी क्षणे क्षणे तेओमांज वसेछे. ॥ १६ ॥

॥ दोहा ॥

इहि विधि कलाप्रवीनकी, बरनी विरह बसंत ॥

कुसुम संग चरचा चली, लिखी सो सागर मित ॥ १७ ॥

अर्थ. एवरीते कुसुमावळीसाथे चर्चा चालवाथी वसंत ऋतुना वि-
रहनी हालतनुं वर्णन लखीने, कळाप्रवीणे ते पत्र पोताना प्रिय मित्र महा-
राजा रससागर उपर मोकलावी दीधो. ॥ १७ ॥

॥ गाहा ॥

कुमरी कलाप्रवीन ॥ वर्नन ब्रह बसंत रितु भेद ॥

चत्वारिंश अभिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ १८ ॥

अर्थ. राजकुंवरी कळाप्रवीणना वसंत ऋतुना विरह भेद संबंधी व-
र्णननी साथे प्रवीण सागर ग्रंथनी चाळीशमी लेहेर संपूर्णथई. ॥ ४० ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कलाप्रवीन वसंत विरह दशा
वर्ननो नाम चत्वारिंशतिमो लहरं ॥ ४० ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम
णी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाई भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां चत्वारिंशतिम स्तरंगः
समाप्तः ॥ ३९ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध छंद शार्दूलविक्रीडित ॥

पामी ताप वसंतना विरहनो, भूपे घणा खेदथी ॥
 कीधी जे कविता रसाळ रसिके, पतो लख्या प्रेमथी ॥
 वांची काव्य कलाप्रवीण कुवरी, प्रेमे दिवांनी हवी ॥
 एक्कालीशमि लेर आ अनुभवें, केशे निशाणी नवी ॥

अथ रससागर वसंत विरह वर्णन प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥
 जैसी दशा प्रवीनकी, तैसी सागर चिंत ॥

चरचा मित्र पत्रह प्रिया, बरनों विरह वसंत ॥ १ ॥

अर्थ. जेवी कलाप्रवीणमी दशा थइ गइछे, तेवीज सागरना चित्त
 नी दशा थइ जवाथी मित्रोसाथे चर्चाकरीने सागरे वसंत ऋतुना विर-
 ह नो जे पत्र पोतानी प्रिया प्रवीणने लखी मोकलाव्यो तेनुं वर्णन करुं
 छु. ॥ १ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

थापन किनों महामुनि मेंन सो, मंत्र कला सितकार पढ्यो
 री ॥ वेद हकार अकार उचारत, लोम धनी फगुवा दोउ
 फोरी ॥ नैनन नीर छटें प्रगटें उमडें जु उसास समीरन
 दोरी ॥ कोरिं प्रवीन बुझावें हमें हिय, होरिके आगम
 की भई होरी ॥ २ ॥

अर्थ. कामदेवरूपी मोहोटा मुनीए अग्निनुं स्थापन कर्युं, एटलुंज
 नहो पण ते मोहोटा सीसकाररूपी मंत्रनी कळा भण्यो, हाय हाय एवा
 वेदने उचचारी ने खोली आवेलां रुंवाडारूप भाणी दाळीआ फोडीने
 वेता फगुवा कर्यो, तथा आख्योना आंसु रूप छांटणां प्रगट थयां, ने
 उसास रूप पवन दोडीने उमटी आव्यो, हे प्राणप्यारी प्रवीण! आजे

अमारा हृदयमां होळीना आगमननी (आववानीं) होळी सळगी उठीछे तेने कोण बुझावे! ॥ २ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

केसरके फुतकार उडावत, कोकिल नाद सु घंट बजंती ॥
बेलिके बंध जरे जकरे अरु, लंगर लोह मधूकर पंती ॥
माधवि कुंदन बंदन चित्रहे, साइ तमाल लगाइ सुहंती ॥
प्यारे प्रवीन अहो हमकों ऋतु, राज भयो रति राजको
दंती ॥ ३ ॥

अर्थ. केसर रूपी फुंफवाडा उडाडेछे, अने कोयलना शब्द रूपी घंट वागेछे, बेल्योरूप जरीना बंध कसी लीधेलाछे, अने भमरानी पंक्ति रूप लोढानुं लंगर खणकेछे, माधवी तथा डोलर रूपी सिंदूरनां चित्रो काढेलाछे, अंगे लगाडेली तमालरूपी साइ घणीज शोभेछे, ओहो! हे प्राण प्यारी प्रवीण! अमने तो आ ऋतुराज जे वसंत ते रतीराज जे काम देव तेना हाथी सरखो थयोछे. ॥ ॥ ३ ॥

॥ अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

जामागि कुंद कनेर लगाइहें, केसरके चिनगार गढेहें ॥ माध
विके परसून सो आतस, बीर मधू अस पौन बढेहें ॥ चाप ल
ता रु उशीर निषंगहे, पल्लवके किरवांन कढेहें ॥ वेधन एं
न प्रवीन वियोगिकों, या ऋतु राज सिकार चढेहें ॥ ४ ॥

अर्थ. डोलर तथा लाल कणेर रूपी जामघी प्रगटीछे, तेमां केसर रू-
पी तणखा एकठा करेलाछे, माधवीनां फूल रूपी आतसवाजी अने भम
रा रूपी शूरवीरोने साथे लड़ने पवन रूपी घोडाने झडपथी वधारतो आ
वेछे, बेल्यो रूपी धनुष अने वाळा रूपी भाथा वांधीने पल्लव रूपी उघा

जी तरवार हाथमां काढीलीधीछे, हे! प्रवीण एवीरीते तमांरा वियोगी
मृगने वेधवा सारु आ स्तुनो राजा वसंत शीकारे चढ्योछे ॥ ४ ॥

अथ वक्रोक्ती अलंकार ॥ सर्वैया ॥

बाग वजे बड भागिनके डफ, राग हिंडोर सजें गेहेरें ॥
कोकिल कीर अली सुर साधत, धीर समीर बहें लेहेरें ॥
फूलरहें वन बेल सर्वे फल, झूलरहें पतवा फेहेरें ॥ मित
प्रवीन वसंत विलोकत, क्यों विरही न हियो हेहेरें ॥ ५ ॥

अर्थ. मोहोटा भाग्यवानना वगीचाओमां धफ बागेछे, अने गंभीर
अवाजथी हींडोर राग आळेपायछे, कोयल, पोपट तथा भमराओ
स्वर सावेछे, शीतल अने सुगंधीदार पवन धीमी धीमी लेहेरोथी वायछे
वनमांनो सबळी बेल्यो प्रफुल्लित थडछे, फल झुलीरह्यांछे, ने पात्रां
पवनना झपाटाथी फरुकेछे. हे प्रीयमित्र प्रवीण! एवा वसंतने जोना-
थी विरहीनुं हृदय केम न हरेरे! ॥५॥

अथ संभावना अलंकार ॥ सर्वैया ॥

अलि गुंजन कुंजन पुंजन व्हैहें, प्रभंजन कंजन व्हैं प्रसरेंगें
॥ द्रग अंपत केसरकी पिचकारिन, दंपति गोद गुलाल भ
रेंगें ॥ चिहुंओर हिंडोरके तांननके जब, कांनन आंन भनं
क परेंगें ॥ अहो मित प्रवीन वसंतके वासर धीरज चिंत ह
हां न धरेंगें ॥ ६ ॥

अर्थ. कुंजोना समुदायो उपर जथाबंध भमराओना गुंजारव थरो,
कमळो उपर लवरादने पवन पसरवा लागरो. केसरनी पीचकारीओथी
आंमने भोजालीने स्त्री पुरुषो गुलालना खोळा भररो, अने ज्यारे
पारि तरकीथी गवाएला हींडोर रागना तानोनी भनक आवीने कानमां

पडो त्यारेतो अहो हे प्रीयमित्र प्रविण! आ वसंत ऋतुना दीवसोमां हा!
हा! आ चित्त धीरजता नहींज धरे! ॥ ६ ॥

अथ सुधा पन्हुति अलंकार ॥ सवैया ॥

केतकि दंड सु दंड लिये कर, फूल दिनेश गुलै फरसी हैं
॥ अंब कदंबनमें उरझी यह, व्हैन लता सुफरीन फसी
हैं ॥ मीन प्रवीन बियोगिनके जिय, किंशुक ऐंचनकी बिन
सीहैं ॥ मित वसंतके बाग नहीं यह, धीमरकी मिल सैन
धसीहैं ॥ ७ ॥

अर्थ. आ कांइ केतकीनो दंड नथी आतो हाथमां दंड लीधेलोछे,
आ कांइ सूरज मुखीनुं फूल नथी आतो फरसीछे, आंबा तथा कदंबना
दृक्षेमां घुचवाइ गयेली आ लीली बेल्यो नथी आतो फरी, जाळ
अने फांसीछे, आ कांइ केसुडां नथी आतो प्रवीणना बियोगी रूप
माछलांना जीवने खेंचवानी बीनसी (कांटो) छे, हे प्रीय मित प्रवी-
ण! आकांइ वसंत ऋतुनो बाग नथी आतो मछी मारनी फोज एकठी
मळी ने धसी आवेलीछे ॥ ७ ॥

अथ विभावना अलंकार ॥ सवैया ॥

जा मुख बेंन सबै मुख अमृत, ते अमृत गांन हमें असि
धारा ॥ किंशुक ओर प्रमानत माधवी, माधवी सोय चकोर
को चारा ॥ आन सुहावत शीतल मारुत, शीतल होत ह
में तन आरा ॥ मोह प्रवीन भयोहैं वसंत, वसंत प्रवीन
बिनां हम हारा ॥ ८ ॥

अर्थ. मोढामांथी नीकळेलां एवांजे गायननां वेण सर्व लोको ना मु-
खमांथी अमृत सरखां नीकळेछे, ते अमृत सरखु गायन अमारेतो तरवार

નો ધાર જેવુંછે, આ દિવસોમાં સર્વ લોકો કેસુડાં તથા માધવી લતાને પ્રમાણેછે પરંતુ અમને તો કેસુડાં તથા માધવી લતા ચકોરના खोराक અંગારા જેવો લાગેછે, વીજા લોકોનેતો શાંતિલ પવન ઘણોજ સોહ્યાંમણો લાગેછે, પણ અમારા શરીરનેતો આ થંડો પવન ચક્ર અથવા કરવતના આરા જેવો લાગેછે, હે પ્રવીણ! વીજા લોકોનેતો આ વસંત મોહ રૂપ થયોછે પરંતુ અમેતો પ્રવીણ વિનાં આ વસંતને હારી ગયા છીએ. ॥ ૮ ॥

અથ અલંકાર એકાવલી ॥ કવિત્ત ॥

પુર પુર હરે વાગ, વાગ વાગ ઘરી માલ, માલ માલ જંત્ર
જંત્ર, જંત્ર સેત લેહેરી ॥ વન વન ભરી વેલ, વેલ વેલ ભ
રે ફૂલ, ફૂલ ફૂલ ભૂંગ ભૂંગ, ભૂંગ ધુનિ ગેહેરી ॥ ગલી ગ-
લી છડે કુંજ, કુંજ કુંજ કુંજ ભોંન, ભોંન ભોંન સેજ સેજ,
સેજન સુ રેહેરી ॥ પંથી ઉત જાડયેં, વતાડયેં ^{સુત} ~~જાડયેં~~
એહો ઇત આડયેં પ્રવીનજૂસેં કહેરી ॥ ૯ ॥

અર્થ. શેહેરે શેહેરે લીલા વગોચા થયાછે, ને વગોચે વગોચા ઘડાની માઢાઓ વાંધીછે, ને માઢાએ માઢાએ યંત્રો ગોઠવ્યાછે ને, યંત્રે યંત્રેથી સ પેન પાંખીની લેહેરી ચાલેછે ને, ને ફાલેલી વેલ્યો વીંટાઈછે અને વેલ્યે વેલ્યે ફૂલી ભરાડ આવ્યાછે, તાં ફૂલે ફૂલે ભમરાઓ ભમેછે, ને ભમરે ભમરે મંત્રોર અવાજના ગુંજારવ થાયછે, ગલીએ ગલીએ કુંજો છવરાડ ગડછે, ને કુંજે કુંજે કુંજભુવન (લતાયહ) વનીગયાંછે, ને ભુવને ભુવને શેજ્યા થોઢાવોંછે, ને શજ્યાયેં શજ્યાયેં સ્ત્રી પુરુષોનાં જોડલાં રમણ કરેછે, માટે હે પંથી! ત્યાંહાં જડ વસંતના ભેદ વતાવીને આહીં આવો એવી રીતનાં વચન પ્રવીણની પાસે જડને કહેને. ॥ ૯ ॥

અથ સમરૂપક અલંકાર ॥ સવૈયા ॥

ये मधुरे मधुरे दिनमें मधुरे सुर, चाहत मंगल गावन ॥
मोदकि माल बैधी नव पल्लव, कोकिल कोक लगे जु पढा
वन ॥ थार बनें सित पत्रनके मधि, मोतन बूंद बनाय
बधावन ॥ प्यारे प्रवीन चलो जु मिलो अहो, आयो
वसंत बयार बुलावन ॥ १० ॥

अर्थ. हे मधुर! (हे रसीक) आ वसंतना मधुर दिवसोमां रसीक-
लोकी अथवा भमराओ तमने मधुर स्वरथी गाणा गावा ने चाहेछे, अने
नवां कुंपळ रूपी मोदमाळा (तोरण) बांधीने कोयल तथा चकवाने प
ढाववा लागेलांछे, सपेत पात्रां रूपी थाल बनावीने तेमां बूंद रूपी मो
तीओ बधाववासारु बनावीने भरी राख्यांछे, माटे हे प्राणप्रियप्रवीण!
चालो अने मळो, केमके ओ हो हो! मोटी धाम धुमथी तमने बोलाव-
वासारु आ वसंतनो पवन आवेलोछे. ॥ १० ॥

अथ सुधापन्हति अलंकार ॥ सवैया ॥

हैं न गुलाल सु नैनकी ज्वालहैं अंग अवीर विभूत चढाये
॥ केसर ओर गुलाबके रंग न, गंग तरंग उमंग बहाये ॥
गाय धमार न वीर कुलाहल, बीन बजें डफ डौरु बजाये ॥
धीरज चित प्रवीन धरो ऋतुराजके रूप पशूपति आये ॥
॥ ११ ॥

अर्थ आ गुलाल नथी आतो बीजा नेत्रना आर्शिनी झालोछे, अंगे
अवील लगाव्यो नथी आतो विभूती चढावाछे, आ केसर अने गुलाब
नो रंग नथी, आतो उमंगथी गंगानी लेहेरथोने वेहेवरावेछे, आ धमार
गाता नथी आतो विरोना कोलाहल शब्द थावछे, आ कांड विणा अ-
ने डफ वागतां नथी आतो डाक तथा डमरु बागेछे, माटे हे प्रिय-

मित्र प्रवीण! चित्तमां धीरज धरो, केमके रतुनाराजा वसंतना स्वरूपथी
आ पशुना पति महादेवजी आव्याछे. ॥ ११ ॥

अथ सम रूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

पल्लवके तुररा जु धरे शिर, बेलि अखारेकि डोर बधांनीं ॥
मोर मधूकर कुंजन गुंजन, कोकिल मंत्र उचारत बांनी ॥
बादी वसंत वियोगीपे डारत, मूठ गुलाल अवरि उडांनीं ॥
जीवन जंत्र प्रवीनको पत्र, बिलोकि बचे हम या जिय जां
नी ॥ १२ ॥

अर्थ. मस्तक ऊपर कोमल पल्लव रूपी तुररा धर्याछे, बेल्यो रूपी अ
लाडानी दोगीओ बंधाइ गइछे, कुंजोमां थता भमराओना गुंजारव रूपी
मोरली बगाडेछे, कोयलनी वाणी रूप मंत्रनो उच्चार करीने वसंत रूपी
बादी वियोगी उपर अवील गुलालनी मूठीओ रूप मूठ चलावेछे, माटे
केवल प्रवीणना पत्र रूप जीवन जंत्रने जोयाथीज आ जीव बचेछे ए-
स अमो नकी जाणीएछीए. ॥ १२ ॥

अथ कैतवापन्हुति अलंकार ॥ सवैया ॥

रंजन थंजनमें दपटी मिस, पत्रनके किरवांन पटीहें ॥ जी
व विजोगिनके बोहोरावन, व्याज गुलाब बजी चपटीहे ॥
फंदनहें वन ब्रंदन ऊपर कैतव कुंज लता लपटीहे ॥ मि
त प्रवीन बिलोखतहि हम, चिंत वसंत बडो कपटीहे ॥
॥ १३ ॥

अर्थ कैठोना थंभलामां पात्रांना मसथी संताडी राखेली आ काढे-
ली नखारानी पटीछे, वीयोगीना जीवने गभराववा सारु गुलाबनी
कट्टीओ फोडवाना मसथी आ चपटी वागीछे, वन वृक्षोना झुंडना मसथी

आ रथ राखेलोछे, जेना उपर कपट रूपी कुंजनी वेल्यो लपटाइ गइओ छे, हे प्रियमित्र प्रवीण चित्तमां वीचारी जोतां अमने तो आ वसंत बडो कपटो दीसे छे. ॥ १३ ॥

अथ सम रूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

रंभन मंजर पुंछ फिरावत, मुंछ उशीरनकी फेहेरीहे ॥ चंदन कुंद गुलाबन आंबन, सीत सुगंधनको लेहेरीहे ॥ ताल बडे फणिचक्र प्रवीनजू मित बिजोगनको केहेरीहे ॥ आंनन ज्वाल गुलाल उडावत, ब्याल बसंत बडो जेहेरीहे ॥ १४ ॥

अर्थ. केळयोनी मंजरिओ रूपी पुंछडाने फेरवेछे, बाळा रूपी मूछोने फरकावेछे, चंदन, डोलर, गुलाब अने आंबा वीगेरेना थंडा शीतल सुगंधनो लेहेरीछे, मोहोटा ताडना पत्ररूपी फणना चक्रने धर्युछे, हे प्रिय-मित्र प्रवीण, वीयोगीओनो केर (नाश) करनार, मोढेथी गुलाल रूपी झेरनी झाळोने उडावनार आ बसंत रूप मोहोटी नाग बडो झेरी देखायछे. ॥ १४ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

कोकिल भंगन पुंग सुनीं मलयाचल बिल्लहुतें उठि धायो ॥ पल्लवकी रसना फरकावत, केसरको फुतकार उडायो ॥ नैन गुलाब प्रसून सु खोलत, डोलत कुंजलता लपटायो ॥ मित प्रवीन बिजोगि बिलोकत ब्याल बसंत बयारहो आयो ॥ १५ ॥

अर्थ. कोयल तथा भमराना अवाज रूपी मोरली सांभळीने मळीयाचल पहांड रूपी राफडाना दरमांथी उठीने दोडी आवेलो, नवां कुंपळ

रूपी जीभना लवरका करतो, केसरना रंग रूप फुंफवाडा नाखतो,
गुलाबना फूल रूपी नेत्रने उवाडतो, डोली डोलीने वेल रूपे थड कुंजो-
मां लपटाइ गयेलो, एवी रीतथी हे प्रियमित्र प्रविण वीयोगीने जोवा सारु
वसंतना वायु रूप आ नाग आव्योछे. ॥ १५ ॥

अथ सम रूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

चेलन चेलन केलनके डफ बेलन सेलनसें लपटाये ॥
पीत रते सित फूलसु चंदन, अंग चिता मकरंद लगाये ॥
भृंग सु कोकिल शंखसि तें धुनि ले, शतपत्र अलेख जगाये
॥ लूट प्रवीन विजोगिनके मठ, मित वसंत दिगंबर आये
॥ १६ ॥

अर्थ. झाडनी लाल्यो रूपी वस्त्रवाळां अनेक चेलाओने साथे लडने
केळ रूपी डफने वगाडतो वेल्यो रूपी शेळीथी वींटायेलो, अंगे पीळां,
गतां अने सपेत फूलो रूप चंदन तथा सुगंधी रज रूपी चीतांनी
विभुनी लगावीने भमंग तथा कोयल रूप शंखनें मोहोटा गंभीर अवा
जथी वगाडतो हाथमां कमळ रूपी खप्पर लडने अलेख जगावतो
एवी, हे प्रियमित्र प्रवीण, वियोगीना मठने लुंटावा सारु आ वसंत रूपी
दिगंबर आव्योछे ॥ १६ ॥

अथ रूपक संभावनाको संकर अलंकार ॥ सवैया ॥

मंजरके जु धरे तुररा कलिकानके खंजरसो अलबोहे ॥
कोकिल कीर वजे हक वीर समीर सु तरिनको चलबोहें ॥
वाजें गुलाबनकी पिसतोल जु, पत्र पताकनको हलबोहें ॥
एरि वसंत दहंत कहा उर, मित प्रवीन अजौं मिलबोहें ॥
॥ १७ ॥

अर्थ. वृक्षोनी मंजरियो रूप तुररा धर्याछे, हाथमां कळीओ रूपी खंजर
सेहेवाय नहीं एवं घणुं विषमछे, कोयल तथा पोपटना अवाज रूपी
वीरोनी हाकलो थायछे पवन वायछे तेतो तीरनुं चालवुंछे, गुलावनी कळी
यो फूटवा रूपी पीस्तोलना अवाज थायछे, पात्रां कंपेछे ते पताकानु हलवुं
छे, अरे वसंत तुं शामाटे हृदयने बाळेछे! अमारेतो हजी प्रियमित्र प्रवी
णने मळवुंछे. ॥ १७ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सर्वैया ॥

प्रौढ प्रभंजन बाज चढ्यो रति राज सु आज सिकार रमें
॥ ताल सु पल्लव टीप बजावत, सून निशांन सिरो बनमें ॥
कोकिल हाक कलोल करे ब्रछफंद लता प्रसरी मगमें ॥
कैसें प्रवीन वियोगि बचें सस, भृंग दशो दिश स्वान भमें
॥ १८ ॥

अर्थ. पवन रूपी म्होटा जवर जस्त घोडा उपर चढीने रतीनो
पति कामदेव आज शीकार रमेछे, ताड वृक्षनां पात्रां रूप टीप बजावेछे.
वनमां आकाश रूपी थंडा शीतल निशाणने फरकावेछे कोयल रूपी
शीकारीओ अवाज रूपी वीरहाकलो करेछे, मारगे मारगे वृक्षनी वेल्यो
रूपी पाशला पसरी गयाछे, अने दशो दिशाओमां भमरा रूपी शीकारी
कुतरा भमेछे, माटे हे प्रियमित्र प्रवीण! वीयोगी रूप सांसलो केवी
रीते बचे. ॥ १८ ॥

अथ सम रूपक अलंकार ॥ सर्वैया ॥

मारुत मंद गयंद तुरी वन, नाद निशांन द्विरेफ धुनीं ॥
कोकिल कीर सु वीर कुलाहल, साध उठे चिहुंओर सुनीं
॥ आतससी मकरंद उडैं नव, मंजरी सूरन पगग तनी ॥

वेधन आवे प्रवीन वियोगिकों, कामकि फोज वसंत बनीं
॥ १९ ॥

अर्थ. मंद पवनरूपी हाथीछे, वनरूपी घोडाछे, अने भमराना शब्द रूपी नगरां नीशांन वागेछे, कोयल तथा पोपटना अवाज रूपी शूरवीरोना कोळाहळ थायछे, जे साभळवाथी चारे तरफनां प्राणीओ चमकी उठेछे, सुगंधी रज रूपी आतसवाजी छुटेछे, नवीन मंजरीओ रूपी तरवारो शूर वीरोण मीयांनमांथी ताणी लीधेलीछे, एवीरीते हे प्रिय मित्र प्रवीण! वी-योगीने वेधवा सारु आ कामदेवनी फोज वसंत रूपे बनीने आवेली-छे. ॥ १९ ॥

अथ विरोधा भास अलंकार ॥ सर्वैया ॥

रंग अनंगके खेल गये अरु, बेल गई तर फूल प्रकासी ॥
कोकिलको कल जोर गयो अरु, भोरन सोर गयो सुख
रासी ॥ कुंज कुलाहल कीर गयो अरु, धीर समीर गयो
सुभ वासी ॥ यहो प्रवीन वसंत गये हियतें न गई मधु
पुरनमासी ॥ २० ॥

अर्थ. जातजातना रंगथी रमवानुं, तथा कामक्रीडाना खेल गयां, वेतयो पण करमाइ गई, झाडनां फूलोनो प्रकाश गयो, कोयलना मनो हर अने मधुर अवाजनुं जोर गयुं, सुखना ढगला रूप भमराना गुंजार ननो सोर गयो, कुंजोमां यता पोपटना कोळाहळ शब्द गया, ने जे सुंदर सुगंधवाळो पवन धीमे धीमे वातो ते पण गयो, हे प्रवीण! एवीरीते त नाम वसंत गयो तो पण अमारा हृदयमांथी हजी मधु एटले (वसंतनी) पूर्णमासी एटले होळी गई नहीं. ॥ २० ॥

अथ उत्प्रेक्षा अलंकार ग्रीपमदशा वर्नन ॥ सर्वैया ॥
आले उशीर दरीच झरोखन, वागनमें चिहुंओर फुवारे ॥

सेज प्रसून प्रसूनके भूखन, चेल परेच गुलाब भिगारे ॥
 धीर समीर सुरंज श्रवें कन, मांनों महेश जटा जल झारे
 ॥ ऐसे निदाघके वासरमें इत, आओ प्रवीन हमे हिय प्या
 रे ॥ २१ ॥

अर्थ. झरोखामां भीजाविला बाळानी तटीओ बांधीछे, बगीचाओ
 मां चारे तरफ फुवारा छूटेछे, फूलनी शैय्याओ, फूलनां घरेणां, अने
 गुलाबजळथी भीजाविलां वस्त्र तथा मछरदानीना पडदा राखेलाछे, धीमो
 धीमो पवन चालवाथी पाणीना यंत्रोनी नळीओमांना जळकण सवेछे,
 ते जाणे महादेवजीनी जटानां पाणी झरतां होयनै! एम दीसेछे, आवा
 गोष्म ऋतुना गरम दीवसोमांतो अमारा हृदयनां प्यारां हे प्रवीण! आही
 आवो? ॥ २१ ॥

॥ अथ समरूपक अलंकार ॥ कवित्त ॥

दिशे दिशि दाये सो विभूति लायें अंग अंग, गिरिराज
 आये आये बैठे विप्र बरनीं ॥ समीध बनायें वन, उपवनके
 लाये आजको समाज लूक पोंन श्रवा झरनी ॥ मारतंड
 को मयूख, लागी दिव मंड ज्वाल, धूमकी उमंड देखयत
 गो धुमरनीं ॥ मुनि मेंन बिरही जन चर कर होमतहे
 पावक प्रवीनजू प्रचंड कुंड धरनी ॥ २२ ॥

अर्थ. दीशाए दीशाए लागेला दा रूपी विभूती अंगे अंगमां चरची
 ने तैयार थएला मोहोटा पर्वत रूप ब्राह्मणो आवी आवीने वरुणीमां वे-
 ठेलाछे, वन अने उपवननां समीध (होमवानां लाकडां) बनावीने एक
 ठां कोरेलाछे, लु रूपी घीना पवनरूपी शरवा भरी भरीने शीच्या करेछे,
 सूर्यना कोरण रूपी झाळो आकाशना मंडळ पर्यंत पोहोचवा लागीछे,

जमीननी धुंवर रूप यज्ञना धुवाडाना जथ्या चारे तरफ फेलाएला देखा
यछे, पृथ्वी रूपी मोहोटा कुंडमां प्रवीण रूपी अग्निनुं स्थापन करीने तेमां
कामदेव रूपी मुनी, विरही जन रूपी चरु करीने होमेछे. ॥ २२ ॥

॥ दोहा ॥

चरचा सागर मित किय, लिखित प्रवीन बनाय ॥

सो वसंत ग्रीष्म दशा, वर्नन दियो सुनाय ॥

अर्थ. पोताना मित्रो साथे चर्चा करीने महाराजा रससागरे बनेली
हकीकतनो जे पत्र प्रवीण उपर लखी मोकलाव्यो ते पत्र संवंधी वसंत
तथा ग्रीष्म ऋतुनी दशानुं वर्णन संभळावो दीधुं. ॥ २३ ॥

॥ गाहा ॥

विरह दशा वसंते ॥ सागर विदित लिखित परवीनं ॥

इकतालीश भिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २४ ॥

अर्थ. वसंत ऋतुमां बीतेली विरहनी दशा जे महाराजा रससागरे
प्रवीणने लखी जणावो ते संवंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी एकतालीशमी ले
हैर संपूर्ण थइ. ॥ २४ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे रससागर वसंत ग्रीष्म
विरह वर्ननो नाम एक चत्वारिंशतिमो लहरं ॥ ४१ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम
णी राजाभिगज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां एक चत्वारिंशतिम
स्वरंगः समाप्तः ॥ ३३ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध छंद शार्दूलविक्रीडित ॥

वर्नना दिवसो विद्ये घनघटा, साथे धति बीजळी ॥

देखीने निति पाळ राज कुंवरि, ॥ अंगे अतिशो जळी ॥

तेनू दुःख रसाब्धिने, लाखि करी पोते रहि वेगळी ॥

बेतालीशमि लेखी, गुणिजनो लेजो सहू सांभळी ॥

अथ कलाप्रवीन वर्षा विरह वर्णन प्रसंगो यथा

॥ सौरठा ॥

पावस विरह प्रवीन, बीती सो वरनों दशा ॥

कुसुमसु चरचा. कीन, सोय लिखी सागरसु प्रति ॥ १ ॥

अर्थ. कुसुमावळी साथे चर्चा करीने जे समाचार, पत्रद्वाराए महा राजा रससागरने लखी जणाव्या ते पत्र संवंधी चोमासाना दिवसोमां जे विरहनी दशा कळाप्रवीणने बीती तेनू वर्णन करुंछुं. ॥ १ ॥

॥ अथ समरूपक अलंकार ॥ कवित्त ॥

वहर परेच बंधे, दहरन घोर डोंरू, चहर बिछाई हरी, हर ताई धरकी ॥ तापर रच्योहे खेल, व्याल करी कुंज बेल, बूढ कर श्रौंन गैल, गैल बुंद छरकी ॥ चातुकीके काग केकी, कुलके उलूक राग, बग गीध जाग जाग, किये पौन भरकी ॥ बीज मुख ज्वाल साजी, चिनगे खद्योत राजी, सागर बनाई घन, बाजी बाजीगरकी ॥ २ ॥

अर्थ. वादळां रूपी पडदा बांध्या, देडकाओना अवाज रूपी डमरू वगाड्युं, नीलकाइ गएली जमीन रूपी लीलो चादर बीछावीने तेना उपर खेल रच्योछे, ते एवरीते के कुंजनी बेल्योना सर्प कर्या, ने चोमासामां यथा राता जीवडा रूपी दडा वनाव्या, गलीओमां गळेला बुंद रूपी छरा कर्या, वपैया रूपी कागडो कर्यो, मोरोना कुळना अवाज रूपी घुडना राग कर्या, अने जगोए जगोए वगलाओ तथा गीध रूपी पवन भक्ष करनारा सिद्धो कर्या, बीजळी रूपी मोढानी झाळो

सजी अज्जीनी पेटे झलकता पतंगियाओनी पंक्ति रूप तणखा कर्या,
हे सागर! एवरीते मेघ रूपी वाजीगरे वाजीगरनी वाजी वनावीछे. २

अथ सुधापन्हुति अलंकार ॥ सवैया ॥

मोरन सोर न मोर वजे फणि, चक्र यहें न चढी सेहेरें ॥
हे चपला न कला रसना फुन, कार न मारुतकी फेहेरें ॥
या चिनगे न खद्योतनके गन, बुंद न आननकी जेहेरें ॥
हे न त्रया अहि मंडल सागर, लाये विजोगिनिकौ लेहेरें
॥ ३ ॥

अर्थ. आ कांड मोरोना शोर वकोर नथी आतो मोरली वागेछे, आ
कांड वर्षादनी रीछलियो अथवा शेडो चढी नथी आतो फण्योनां चक्रो
छे, आ कांड विजळी नथी आतो जीभना लवकारा थायेछे, आ कांड
पवनना लेखनां नथी आतो फुंफवाडाछे, आ कांड पतंगीयाना समूह
ऊटना नथी आतो तणखा झरेछे, आ कांड वर्षादना पाणीनां बुंद नथी
आतो झोढाना झगनां विंदुछे, हे सागर! आ कांड मेघमंडल नथी आतो
गानन मंडळछे, जे माहेला सर्पे विजोगणने लेहेरो लेवराववा सारु
क्याछे, ॥ ३ ॥

अथ समाधि अलंकार ॥ सवैया ॥

जोर भयो वन घोर चहूं दिश, मोर चकोर भये उन सा
खी ॥ दहर जीछि डरांन लगे दुति, दांमिनि झार झकोरत
जांखी ॥ मीन समीर भ्रमावतहें मन, काम कठोर कमी
नहिं राखी ॥ सागर आग लगी इतने पर, चातुकनें बहु
रो धुनि भाखी ॥ ४ ॥

अर्थ चार दिशाओंमां वरशाद चढी आववाथी वनघोर अंधारानुं

जोर थयुं, अने मोर ने चकोर तेना शाक्षी थया, देडकां ने तमरां डरावा लाग्यां छे, विजळीनी कांतिरूपी झाल झपाटा करवा लागी, ते जोई. अने ठंडो पवन मनने भमावेछे, तेथी कठोर कामदेवे कांड कमी राखी नहीं, हे सागर? तेथी विरहरूपी आग लागी. एटला उपर वळी बापैये पियु पियु एवी ध्वनी कही, एटले वधारे आग लागी. ॥४॥

॥ अथ एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥

चारि चयो घन घोर चहू दिश, ओर घटा उमडी अति कारी ॥ कारि निशा अंधियारि तिही महिं, दीपति दासिनिकी उजियारी ॥ यारि समे सुनि मोरनकी धुनि, कंपत लंफत प्रान अटारी ॥ टारि टरे न यहें बिधना गति, सागर पीर सनेहकि न्यारी ॥ ५ ॥

अर्थ. भारेघोर वर्षाद थयो, अने चारे दिशाओ तरफ अतिशे काळी घटा चढी आवी, अने काळी अंधारी रात थइ, तेमां विजळीनी कांति झळकवा लागी, आ समे मोरनी ध्वनी सांभळीने प्राण अटारीमां लपाइने कंपेछे. आ दैवनी गति टाळी टळे नहीं, हे सागर स्नेहनी पीडा न्यारीजछे. ॥५॥

॥ अथ चपलातिशयोक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

इंद्र घटाकि छटाकि चटा, बिटपी व्रतती छिति छावनकी ॥ पात्रुक चात्रुक झिल्लिन अल्लिन, नेकन केकन गावनकी ॥ सागर सारस कोकिल सूर, सराल शशी सुरझावनकी ॥ जावनकी महाराज बजी, विरहानकि नोवत आवनकी ॥ ६ ॥

अर्थ. वर्षादनी घटानी अने विजळीनी चमकारीनी तथा पृथ्वीमां झाडो अने वेलाओ छवरावानी, पोपट, वपैया, तमरां, भमरा, देडकां, अने मोरने गावानी, अने समुद्रने, चकवाने, कोयलने, सूरजने, हंसने, अने

चंद्रमाने अकळावानी, महाराजा सागरने सिधाववानी, अने विरहने आव-
वानी नोवत वागी. ॥६॥

॥ सवैया ॥

छावन जोंग उपावन गावन, मोर जिवावन भेकन जानी ॥
घोर घटा वन वेल बढावन, धावन पोंन चढावन पानी ॥
सागर नेह नचावन पावन, श्रावन आवनकी नहि ठानी ॥
तीजमें बीजहुकी चमकावन, बीजमें तीज ज्यु रावरि बानी ७

अर्थ. हे सागर जोगने छवरावनारी, गायनने उपजावनारी, मोरने
अथवा मने अने देडकाने जीवाडनारी जाणिये, वर्षादनी घोर घटाने तथा
वननाचेलाने वधारनारी, पवनने दोडावनारी, तथा पाणीने चडावनारी. हे
सागर? पवित्र स्नेहने नभावनारी, श्रावणमां आववानी, अथवा स्त्रावन एटले
वर्षाद आववानी (अगमचेती रूपे) बीजरीतुमां अर्थात् शीयाळोने उनाळो मिया
पली चोमासाना आरंभमां बीजमां बीज मेळविये एटले आशाडशुद्ध पांचम
नी विजळीनी चमकारी जेवी आपनी वाणी कैम ठरावी नहीं? अर्थात्
मोकली नहीं? अर्थात् पांचमनी विजळी जेम वर्षाद आववानी अगमचेती
वनानेळे. तेवीज आपनी आववानी अगमचेतीनी वाणी कैम लखी मोकली
नहीं? ॥ ७॥

॥ अथ न्यून रूपक चेद अलंकार ॥ सवैया ॥

गहिरान घटानकि डाक वजे, तडिता तरशूलनसी दरसे ॥
शुक चातुक दादुर मोर सवे, गन वीर धसे धुरवा धरसे ॥
हरिनंद निकंद करे जवही, तवही सरसो तुअ शंकरसे ॥
विरही नन ताप मिटावनको दुख, रे घन क्यों न उते वरसे ८

अर्थ. गंभीर अवाजथी गाजता मेघनी घटानां ढाकलां वागेछे, वीजळी विशूल सरखी देखायछे, पोपट, वपैया देडकां अने मोरो विगेरे सघळा गणो, तेमज वादळांनी रीछडीओ रूप शूरवीरो जमीन उपर धसारो करता आवेछे, पण हे मेघ! ज्यारे तुं हरीना पुत्र कामदेव नो नाश कर! त्यारे तु शंकर सरखो केहेवा, माटे विरही जनना शरीर-ना ताप अने मनना दुःखने मटाडवा सारु हे दुःखदायक वर्षाद तुं त्यां हांजइने केम वरसतो नथी. ॥ ८ ॥

॥ अथ जातिस्वभाव अलंकार ॥ कवित्त ॥

धुरवा धरा धसाने, बेली बन लपटाने, सुरराज चापताँने बूढ दरसाईहें ॥ बादरान छान लागे, भानको छपान लागे, दादुरा डरान लागे, केकी धुनि गाईहें ॥ चातुकी उचार चाँती, घटाघोर गहरांनी, घनबीज चमकांनी, दंपति सुहाईहें ॥ दरस बिन रावरे, बियोगी जन बावरे, हे एहो इत आओरे, असाढ रितु आईहें ॥ ९ ॥

अर्थ. मेघना वरा (धोरीया) पृथ्वी उपर घसी आव्या, वेव्यो वन माना वृक्षो साथे लपटाइ गइ, देवना राजा इंद्रे पंचरंगी धनुष ताण्युं, बूढ एटले जेने गावडीओ कहेछे, एवा वर्षादमां उपजता राता जीवडा देखावा लाग्या, वादळां छवराइ छवराइने सूर्यने ढांकवा लाग्यां, देडकाओ डरां डरां एवा शद्धो करवा लाग्यां, मोरो टौकानी साथे गावा लाग्या, वपैया मधुर वाणीना उच्चार करवा लाग्या, वर्षादनी काळी घोर घटाओ अवाजनी साथे फेलावा लागी, मेघमंडळमांथी वीजळी चमकवा लागी, अने स्त्री पुरुषनां जोडलां शोभवा लाग्यांछे, आवा राळि यामणा वखतमां आपना दर्शन विना बियोगी जन दिवानां थइ गयांछे,

माटे हे सागर! आंही आवो केमके अषाढ महीनानी ऋतु आवेलोछे,
॥ १ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सर्वैया ॥

बहरहे सु वनें छवि अंबर, दहर नूपुर घूघुर बाजन ॥
घोर घनों सु अदंगनकी धुनि, बीज छटा सु गटानकि सा-
धन ॥ पंत वनों वक मोतिनके गन, चातुक कीर मयूर
अलापन ॥ पातर रूप बनाय घटा, बरषो उत जायके
सागर आंगन ॥ १० ॥

अर्थ. वादळांछे ते तो वस्त्रनी छवि रूप वनि गयांछे, देडकां - रूप
सांझरना घुघरा वागेछे, वर्षादनी गर्जना रूप अदंगना अवाजनी
ध्वनि थायछे, बीजळियोना चमकारा रूप फूलना दडा उडाडवानुं सा-
धन बन्युंछे, बगलानी पंक्ती रूप मोतीना हार धर्याछे, वपैया, पोषट्या
अने मोरीना अवाज रूप राग आळेपायछे, माटे हे मेघ! तारी घटाने
पातर (नायका) रूप वनावी ने त्याहां सागरना आंगणामां जइने वरशां
॥ १० ॥

अथ द्रष्टांतालंकार ॥ सर्वैया ॥

व्यालन ज्यों चुप व्हैके रही सुनि मोरनकी जु भयानक
भाषा ॥ पौन झरी फहरी तिनसैं यह, प्रांन भयोहे निबा-
त पताखा ॥ घोर घटा गरजें वरषे तन, सूकगयो ज्यों
जवामन शाखा ॥ सागर दामिनिके दुतिसैं छतियांनमें
होयगईहें भलाखा ॥ ११ ॥

अर्थ. मोरीनी अतिशे भयानक वाणी सांभळीने नागणीनी पेटे चुप
पड गियुं, जवतनी झडी फैलावा लागी तेथी आ प्राण देवाळ्यनी ध्व-

जा जेवां सकंप थइ गयांछे, मेघनी घोर घटाओ गर्जनानी साथे वर्षेछे
तेने लोधे आ शरीर जवासानी डाळनी पेटे सुकाइ गयुंछे, हे सागर!
चमकती बीजळीनी कांतिथी तो आ छातीमां शलाक (डांक) दीधी
होय तेम शलाका थइ गइछे. ॥ ११ ॥

अथ हेत्वपन्हुति अलंकार ॥ सवैया ॥

चपला नहिं ज्वालमुखी चमके, अरु धूम धसें धुरवा
धरसें ॥ बधु इंद्र अंगारनकी छबिहें, जगनूं चिनगारनसें
सरसें ॥ इन दंपति चाहे चकोरन ज्यों, सुबियोगनि दाह
तहें तरसें ॥ जितही जित घोर घटा बरसें, तितही तित
पावकसो दरसें ॥ १२ ॥

अर्थ. आ कांइ बीजळी नथी आतो ज्वाळा मुखी चमकेछे, आ
कांइ मेना वरा जमीन उपर धसी आवता नथी आतो धुंवाडाना गोटा
फेलाइ फेलाइने धसी आवेछे, आ राता रंगना जीवडा नथी आतो
अंगारानी छबीछे, आ ऊडता पतंगीया तणखा सरखा देखायछे जेने आ
चकोर पक्षीनां जोडलां चाहेछे, ते तो झाडनी पेटे विजोगणने बाळेछे,
ज्यांहां ज्यांहां घोर घटाथी मेघ वर्षेछे त्यांहां त्यांहां अमने तो अभी सर
खो देखायछे. ॥ १२ ॥

अथ छेक लाटानु प्रास अलंकार ॥ कवित्त ॥

घाट घाट दादुरा सो, बाट बाट बोलतहे, बन बन मोर
सोर, घन घन बिज्जुरी ॥ दिश दिश धुरवा सो, धसि ध
सि धावतहें, गिरि गिरि बार धार, झरी झरी उत्तरी ॥
जग जग जगनूं सो, डग डग ऊडतहें, झिन झिन झिल्ली
धुनि, बन बन उच्चरी ॥ पीय पीय हरि बानी, जीय जी

યયો નિરાશ, સાગર વિયોગિનિ વિલસત બ્રહ્મા ભરી ॥

૧૩ ॥

અર્થ. ઘાટે ઘાટનાં દેઢકાંઓ તો વાટે વાટે બોલેછે, વને વને મોરોના શોર વકોર થાયછે, મેઘની ઘટાણ ઘટાણ વીજલિયો ચમકેછે, દિશાણ દિશાણ ધુસ્વા (રીંછડીઓ) ધસી ધસીને દોડેછે, પહાડે પહાડે વર્ષાદના પાણીનો ધારાઓ झरी झरीને ઉતરતી જાયછે, ઠેકાણે ઠેકાણે ચલ્લક તા પતંગીયા ડગલે ડગલે ડડેછે, વનમાં झण झण તમરાના ઉચ્ચાર થાયછે, પીયૂ પીયૂ એવા વપૈયાના મધુર શબ્દો સાંભળીને હે સાગર! જીવવાનો વાવતમાં જોનો જીવ નિરાશ થઈ ગયેલોછે, એવી વિરહથી ભરપૂર થયેલી વિજોગણ વલસેછે. ॥ ૧૩ ॥

અથ સમાધિ અલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥

પ્રાતહુતે મુરझાત ગયો દિન, સાંઝ ભયે ઘન ધોર અ
રાધી ॥ દાંમિનિ દેસિ હરી જગનું જરિ, સોઈ ગઈ ગહિ
મિત સમાધી ॥ રાઉરે ચાહ ચમંક ઉઠી ફુનિ, વાઝરિ હોય
વિભાવરિ આધી ॥ સાગર કોન ઘરી સુખકી રત, ચાતુક
ને વહુરો ધુનિ સાધી ॥ ૧૪ ॥

અર્થ. સવારથીજ મુંઝવણમાં માંડ માંડ દિવસ વોતિ ગયો અને સાંઝ પડી કે મેની ગર્જના સાથે કાઢી ઘટા ચડીઆવી, ચમકતી વીજળી જોડને હરી, ડડતા પતંગીયાને જોડને વ્હી એટલે મિત્રની સમાધી પ્રહણ કરીને સુઝગડ તે પાછી અર્ધ રાત્રીએ આપની ચાહનાને લાંબે દોવાની થઈ અને ચમકી ઉઠી હે સાગર! તે ઉપરાંત વ્હી આહી વપૈયાને પિયુ પિયુ એવી ઘણી ધુન કરવા માડીછે, માટે રૂવે સુખની કહી વ્હી રહો તે કહો? ॥ ૧૪ ॥

अथ खंड पद लाट अलंकार ॥ कवित्त ॥

झमकी झिंगोर झिल्ली, तमकी सु बक पंत, चमकी खद्योत
जोत, दमकी दमन घन ॥ निपटी अंधारी निश, झपटी
समीर सीत, कपटी न आये मित, लपटी लतन बन ॥
डहकी अनेक भेक, गहकी मयूर गन, चहकी पपीहा धु
नि, ब्रह्मकी दहन तन ॥ सबही समांन आज, भए दुख
दांनमेरे, कीजिये उपाय आय, सागर अटन मन ॥ १५॥

अर्थ. झणझणाटनी साथे तमरांना झींगोर (अवाज) थवा लाग्या,
वगलानी हार्यो तवकवा लागी, जथ्याबंध पतंगीयाओ झळकवा ला-
ग्या अने मेघनी घटाओमां बीजळियो चमकवा लागी, मेघली अंधारी
घोर रात मळवा लागी, थंडो पवन झडपथो वावा लाग्यो अने वेव्यो
वनमां लपटावा लागी, तोपण हजी कपटी मित्र आंव्या नहीं अने अनेक
देडकांओ डहकवा लाग्यां, मोरोना जथ्या गेकवा लाग्या, बपैयाओना
अवाजना सिसकार थवा लाग्या, वियोगीनां शरीर बळवा लाग्यां, एरीते
वर्षा ऋतुनो सघळो सामान आज म्हारे दुःख दायक थइ पळ्योछे, माटे
हे सागर! आ मेहेलमां आवीने शुद्ध दीलथो कांडक उपाय करो. ॥ १५

॥ अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

कुरती नवरंग बनें बदरां धुज, इंद्र धनूं फहरें नभ अखे ॥
परगाह सु गाज बजे गन केकन, चातुक वांसुरिके सुर स
खे ॥ धुरवा सु तुफंगन आग छटा धुनि, दादुर झिल्लि क
वाद अरखे ॥ विरही जनके मनके गढ ऊपर, बारद गार
दके ब्रज बखे ॥ १६ ॥

अर्थ. नवीन रंग वेरंगी वादळां रूप कोट पाटलुन विगेरे दरेण

वनावेलोछे, आकाशीनी वज्र खेंचायला इंद्र धनुष रूप धजा फरकेछे,
मेघनी गर्जना रूप पडघम वागेछे, मोरो अने वपैयाना स्वर रूप बीग-
ल तथा वांसलियो विगेरे वेंडवाजांना स्वरो सधायछे, वरा (रीछढीओ)
रूप बंदुको लुटेछे, बीजळी रूप आग सळगी उठीछे, देडकां अने तम
रानी ध्वनी (अवाज) रूप कवायतनु आराधन थायछे, एवीरीते विरही
जनना मन रूपी गढ उपर वर्षादे गारदीओनां टोळां एकठां करीने
राखेलांछे. ॥ १६ ॥

अथ लाटानुप्रास कारक दीपक अलंकार ॥ सबैया ॥
आंखि झरोखनमें चढि चांदनि, पाय धमंक धमंक धरें ॥
घोरि भई वदरांन विलोकत, मेघ झमंक झमंक झरें ॥
मोरन सोर सुनें आंखिया जल, बुंद ठमंक ठमंक परें ॥
सागर लाग सहेलिनके गर, चंत चमंक चमंक मरें ॥ १७ ॥

अर्थ. झरोखा माथे चढी चांदनी झांखीने धम धम पग धरेंछे,
नादळाने जोड़नेतो दीवानों थड़गड़ पण वर्षाद झम झम झरेंछे तेने ली
ये तथा मोरेना सोर (टांका) सांभळवाथी आंख्योना जळनां बुंद ठम
ठम गळेंछे, हे सागर! साहेलीने गळे लागी, चित्तमां चमकी चमकीने
पडेंछे. ॥ १७ ॥

अथ असंगति अलंकार ॥ सबैया ॥

वागन केकिन राग उचारत, लागत बांन वियोगन नारी
घोर घटा चढिआई अटा, विरहीन पटामें छटा सु क
टारी ॥ पौन धसें पुरवा धुरवा धर, दादुरवा सुरवा भय
कारी ॥ श्रावनमें धन जीवनरे पति, संग सुरा भरि पी
वनहारी ॥ १८ ॥

अर्थ. बगीचाओमां मोरोना रागना उच्चार थवाथी विजोगण नारीने बाण वागेछे, काळा रंगना वादळांनी घोर घटानी अटाओ चढी आवीछे, तेमांथी जे बीजळी सबकारा करेछे, तेतो विरहीनां हृदयमां कटारी जेवी लागेछे, जमीन ऊपर पवन, पूर अने वरा धसेछे, तेमज देडकांना स्वरो थायछे, ते अति भयंकर लागेछे, आवा रळीयामणा श्रावण मासमां तो जे पोताना पति साथे मदिराना प्याला भरी भरीने पीनारीछे, तेना जीवतरने धन्यछे. ॥ १८ ॥

अथ जातिस्वभाव सुपद लाट अलंकार ॥ कवित्त ॥
उठी घटा कारी यारी, लागत डरारी भारी, गिरियें अटारीके कटारी मार मरीयें ॥ बहरकी गाज मोर, दहर अवाज सुनि, अंतको समाज साज, अगहीतें परियें ॥ बातही न कहीजात, ऐसैं चित आत नित, शंकर निवात जाय, निज घात करीयें ॥ बेर बेर टेरतहें, फेरहू न मि लो मीत, सागरजू याते मन, मार पीन धरियें ॥ १९ ॥

अर्थ. चडेली काळी घटाओ भारे डरामणी लागेछे, माटे मेडीएथी पडीए के पेटमां कटारी मारीने मरीए! वादळांनी गर्जना, तथा मोरो अने देडकानां अवाज सांळभीने तो एम थायछे के अंतकाळनी सामान सजीने पर्वत ऊपरथी पडीए? वात कही जाती नथी ने हमेशां चित्तमां एम आवेछे के शंकरना मंदिरमां जइने कमळपूजा खाइए, अर्थात् पोताना शरीरनो नाश करीए? वारे वारे बरकीए छीए, पण हे मित्र सागर! फरीने मळताज नथी! माटे मनमां एम थायछे जे झेर पीइ लइए. ॥ १९ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥
बहरके जु फनूस किये मधि, दांमिनि दीपति दीप जगाये

दहर घोर दशो दिश घूघुर, झिल्लिनके झनकार बजाये ॥
 चानुक वीन नवीन बजै वन, मोरन जंगल के सुर लाये
 इंद्र धनूं धनूं तीर समीरले, सागर मेघ सिकारिबहे आये
 ॥ २० ॥

अर्थ. वादळानुं फानस करीने तेमां प्रकाश करनारी बीजळीनो दि
 वां प्रगळ्याळे, दशो दिशाओमां देडकाना शद्धना घूघरा अने तमरानां झ-
 णकारा बगाड्याळे, वनमां वपैया रूप नवीन विणा वागेळे, वनना मोरो
 टडका करीने जंगलना स्वर लावेळे, इंद्रना धनुष रूप धनुष अने पवन
 नारी तीर लडने हे सागर! आ मेघ सीकारी थडने आव्योळे. ॥ २० ॥

अथ अलंकार समरूपक ॥ सर्वैया ॥

कैला घटांनके आंन धरेहें, छटांनकि ज्वालमुखी सु ज
 गाये ॥ फुंक नरीन समीर झरी धुरवानके धूम दशो
 दिश धाये ॥ इंद्र धनूष समांन समारि, पतंग पतंगनके
 नु उढाये ॥ कुंदन वांम वियोगनि तावत, सागर मेघ सु
 नारबहे आये ॥ २१ ॥

अर्थ. काळो घटाओ रूप कोयला लावी धरेलाळे, तेमां बीजळी
 नन ज्वाळामुखी (अग्नी) सळगावीळे, पवननी झडी रूप धमानी
 फुंको चलेळे, अने दशो दिशाओमां रीछडीओ रूप धुंवाडो फेलातो
 जानळे, इंद्रना धनुष रूप समाणीयो समारीने पतंगीया रूप तणखाने
 उडायेळे, हे सागर! एवीरीते वियोगन नारी रूप कुंदनने तावया सारु
 आ वपीद सोनी थडने आवेलोळे. ॥ २१ ॥

॥ अथ एकावलि अलंकार सर्वैया ॥

परसैं पुरवा धुरवा धरसैं, धरसैं वढि वेलि चढी तरसैं ॥

तरसें चित चातुकके हरसें, हरसें दुति दांमिनि अं
वरसें घन घोर घटा झरसें, झरसें धुनि बाढत दा^{तुना}
॥ दरसें विन मित ब्रहा सरसें, सरसें दिन सा
परसें ॥ २२ ॥

अर्थ: पाणीनां पूर अने सेना वरा जमीनने परसेछे, पृथ्वी
वधेली वेव्यो दृक्षो उपर चडेछे, तरङ्गा वपैयाओनां चित हर्षेछे
शमांथी सळावाकरती कांतिवाळी वीजळियो हर्षेछे, वर्षादनी
ओ झडीथी वर्षेछे, तेमज झडीथी देडकाओनां अवाजनी
जायछे, मित्र दूर्याविना दृष्टीनी साथे नवो नवो विरह उप॥

माटे जे दिवसे सागर आवीने स्पर्श करे तेज दिवस सरस
थवा जे दिवसे सागरने परशीए तेज दीवस श्रेष्ठ गणाय. ॥ ११०, ते

॥ अथ एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥ वेरंगी
तनसें विरहा न बढेंगे तबेही चढेंगे जबें बदरा पोताना
घनसें धरवा निकलेंगे तबें अकुलेंगे नहीं जिय धरजता
दनसें सो दरसेंगो तबें, सरसेंगो न
नसें । घन गाजने जानहुगे मितवा
ये तनसें ॥ २३ ॥ तरंग तरब्वर फूलहि ॥

अर्थ. ज्यारे वर्षादमांथी वादळांओ च
हीं वधे! ज्यारे मेघमंडळमांथी वरा नीकळशे ल्यारे झरता
नहीं अकळाव! ज्यारे दीवस, रात्री सरखो देखाशे ल्यारे व
धिक दुःख नहीं थशे! हे मित्र सागर! ज्यारे मनथी नहीं
शरीरथी शुं कहीए? ॥ २३ ॥

अथ प्रथम भेद निदर्शनालंकार ॥ कवि
यां, वेव्यो
धी कोनाराने

भग्नू टांकोने चालवा लाग्यां, काळी घोर घटाओ रूप अटारीओधी मे
व छवगड गयो, वोजळीने सजीने वर्षादना वरा पृथ्वी उपर झुमी आव्या,
आ समयना आकाशने जोड़ने म्होटा दिगंबर योगीयो पण भूल खाइ
जाय ल्यारे हे प्रवीण! वियोगी जन शीरीते वचे? ॥ ३ ॥

॥ अथ प्रथम भेदनिदर्शनालंकार ॥ कवित्त ॥

दुर दुर दादुरा प्रवीनजू वसे यों कहें वन तन डोलत कहें,
कछू न कीयबो ॥ पीय पीय चातुकी सो, विषयीं वदत बा
नी, धक धक जल धार, जपें प्रान जीयबो ॥ जन जन
झिल्लिगन, कहेंता प्रकाश कछु, चप चप चपला उचारतहें
रीयबो ॥ ब्रच्छ वेलि चढि चढि, बतावतहें मित राह, घोर
घोर घटाके अकार प्रेम पीयबो ॥ ४ ॥

अर्थ. देडकांओ दूर दूर एवा शद्ध करीने प्रवीण दूर वसेछे एम क
हेछे, वननां दक्षो शरीरे डोली डोलीने डोलवा शीवाय कांइ करवुं नहीं
एम जगावेछे, वर्षया पिय पिय एवा अवाज करीने विष पीयो विष पि
नी एवी बाणी बोलैछे, धक धक चालती पाणीनी धाराओ धकधक
चालना प्राणपी जपी जपीने जीवो एम कहेछे, झणझणता शद्धनी सा
ये वमराओ दर दर माणस पासे प्रकाश न करो एम सूचवेछे, अने चप च
प चलकनी वोजळी तो चुप चुप थड रहेवानुंज उच्चारैछे, वेल्यो झाड
उपर चढी चढीने मित्रना मार्गने बतावेछे, अंधारी घोर घटाओतो घटा
ने आकारे प्रेमने घोळी घोळीने पीयो एम कहेछे. ॥ ४ ॥

अथ विरोधाभास अलंकार ॥ सर्वैया ॥

घोर घटाके पटासें छटा मनमथ्यहु उदमकी दमके ॥
रैनहु मैन पतंगन पंगति, प्रेम चितें चमकी चमके ॥ झिल-

व झार पहारनकी झर, अंग त्रिहा झमकी झमके ॥ पाव
स मित प्रवीन प्रभंजन, पूर बके भ्रमकी भ्रमके ॥ ५ ॥

अर्थ. अंधारी घोर घटानी रौंछडियोमांथी बीजळी अने हृदयमांथी का-
मदेव दमक्यांछे अने वळी दमकेछे, रातनी वखते कामदेव, पतंगीया
नी पंक्ति अने प्रेम चित्तमां चमक्यांछे ने वळी चमकेछे, तमरांना झ-
णझणाट, झाडोनी झडी, पोहाडोनां निर्झरणां अने अंगमां विरह झम-
क्यांछे ने वळी झमकेछे, हे मित्र प्रवीण! वर्षाद, वायु, पूर अने वगला
भ्रमक्याछे, अने वळी भ्रमकेछे. ॥ ५ ॥

अथ कैतवापन्हति अलंकार सवैया ॥

भूमहि धूम छये घन झूमत लाइ लगी चपला चिहुं
घातें ॥ जूह पतंग चिनंग उतंगनि, ऊडि चले पुरबा इन
बातें ॥ पावस व्याज प्रवीनजु पावक, कीनें बिजोगिनके
तन तातें ॥ दाओ लगे परदाउ लगावन आयेहें चातुक
कोसी कहातें ॥ ६ ॥

अर्थ. पृथ्वी उपर झुमी आवेला मेघना मसथी जमीन उपर धुवाडो-
छवराइ गयोछे, बीजळीना मसथी चारे तरफ लाइ सळगी उठीछे
पतंगियाओना जथ्याना मसथी म्होटा म्होटा तणखा पूर्व दिशाना प-
वनथी उडी चालेछे हे? प्रवीण एवीरीते वर्षादना मसथी अग्नियें वि-
योगियोनां शरीरने तप्त करेलांछे तथापि दा लाग्या उपर वळी डांभ
देवासारु डुंभारणां वाळो आ वपैयो क्यांहांथी आव्योछे? ॥ ६ ॥

अथ समरूपकअलंकार ॥ सवैया ॥

डोर लला चपलाकि कला अरु, बक्र पला सुरचाप निहा
रो ॥ गोल गटा घनकीजु घटा बरुनी सु पटा जलको वि-

सतारो ॥ सेत जगा सु बगाकी खगच्छन तारे तगा पतगा
को उजारो ॥ प्यारे प्रवीन विनां दुखियां अखियां नमें
इंद्र कियोहे अखारो ॥ ७ ॥

अर्थ. डोळा माहेली लाल रेखा रूप बीजळीनी कळाछे, भ्रुकुटीनी
कमान रूप इंद्र धनुषछे एम जुवो, गोळाकार काळी कीकी (माणसडां)
रूप वर्षादनी घटाछे, पापणो रूप वरा जळने विस्तारेछे, श्वेतता रूप व
गळनी पंक्तिछे, चळकता सतारा रूप पतंगीयानुं अजवाळुंछे, एवीरीते
प्राण प्यारो प्रवीण विना दुखणी, आ आंख्योमां इंद्रे (वर्षादे) अखाडो
कोरेलोछे. ॥ ७ ॥

अथ यथासंख्य संदेहको संकर अलंकार ॥ कवित्त ॥
धु रवाके गन जोध, वादर विभूति गज, गाजन अवाज
डाक, हुंदभी समररे ॥ दांमिनीके ज्वाल खग, बुंद धसे गं
गा वांन, चातुकी मयूर सिंगि, तूरसें कहररे ॥ पटा जटा
मिले साज, चाप पोरके पताखा दादुरके बाजे मुख, अर
व पखररे ॥ वरपा के वामदेव कामराज बाहनाहे पंथिक
प्रवीनमें नवीन बात कररे ॥ ८ ॥

अर्थ. आते वराछे? के गणछे? के युद्धाओछे? आते वादळांछे? के
विभूतीछे? के हाथीओनां टोळांछे? आते मेघनी गर्जनाछे? के डाकलां वा
गेछे? के बुद्धनां हुंदभी वागेछे? आते बीजळीछे? के अग्नीनी झा
ळांछे? के उघाडी तरवारोछे? आते जळनां बुंदछे? के गंगानी प्रवाह ध
नां आवेछे? के बाण वर्षेछे? आते वपैवा अने मोरोना अवाज छे? के
भीमडियो वागेछे? के रणतुरां वागेछे? आते वर्षादना पटाछे? (वरा)
के मस्तकनी जटाछे? के सजेलां भालांछे? आते इंद्रधनुषछे? के चंदन
मण्डुछे? के पताकाछे? आते देडकांओना अवाजछे? के म्होढाना शट्टोछे?

(महादेव पासे गाल नाद करेछे ते) के आरबनी बेरखो बोलेछे? आ-
ते वर्षादछे! के महादेवजीछे! के कामदेवनी सेनाछे! हे पंथी! प्रवीणनी
पासे जइते आ नवीन बात करने! ॥ ८ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

घोर घटा घन बुंदनमें निश, दामिनिसें दब क्यों न रयोहें
॥ चातुक मोर चकोरन सोरन, दादुरसें डरहू न लयोहें ॥
जोत बयार लगें सु जगें तब, जानपरें जु गयो न गयो
हैं ॥ प्यारे प्रवीन निदांन करो कुछ, पावस प्रांन पतंग
भयोहें ॥ ९ ॥

अर्थ. अंधारी घोर घटाओ, वर्षादनां बुंद, रात्री अने बीजळीथी छुपी
ने दबाइ रख्यो नथी बपैया, मोर, चकोर अने देडकाओना सोर बको-
रथी पण भय पान्यो नथी, जोत जागेछे अने पवन लागेछे त्यारे ग-
यो के नथी गयो एम जणायछे, हे प्राण प्यारां प्रवीण! काइक उपाय
करो! केमके वर्षा ऋतुने लीधे आ अमारो प्राण (प्राण नामनो वायु)
पतंग रूप थइ गयोछे. ॥ ९ ॥

अथ संभावनालंकार ॥ सवैया ॥

चातुक मोरन सोर भयो चिहुंओरन घोर घटा गरजी ॥
सीर समीर शरीर दहें, अशरीर न मांनतहें अरजी ॥
कैसें सहें निबहेंगे कही बिध बीज यहें नरहें बरजी ॥
पावस आए न आए प्रवीन हहा करतार कहा सरजी
॥ १० ॥

अर्थ. बपैया अने मोरोना सोर बकोर थया, चारे तरफ अंधारीघोर
घटाओ गाजवा लागी, धंडो शीतळ पवन शरीरने बाळेछे, अने शरीर बि-

નાનો કામદેવ અરજી માનતો નથી, હવે કેવીરીતે સહન કરીયે! અને શીરીતે નર્મીય! આ વીજળી તો વર્જવાથી પળ રહેતી નથી, ચોમાસું આવ્યું પણ પ્રવીણ ન આવ્યાં, અરેરે! હે જગત્કર્તા પરમેશ્વર! આતે શું સરજ્યુંછે. ૧૦

॥ અથ સમરૂપ અલંકાર ॥ કવિત્ત ॥

વક પંત ફૂલનકે, ભૂપન ફિલાય ડારે, બંદનકો ભાજન સો, વૃદ્ધન ફલાદહે ॥ સુર ચાંપ સોચ ભરી, ઝકુટી ચઢાય રાખી, વારદ અપાર ધાર, અંબક પ્રવા વહે ॥ ચઢિઆઈ ઘટા ઇવામ, વિથુરેં સુ કેશ વાંમ, ચાતુકી ઉચાર પીય પીય રમના કહે ॥ પૂરવ પ્રચંડ પોંન, પ્રથુલ ઉસાસ ભરે, પાવસ પ્રવીનજૂ વિયોગની બની રહે ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. વગલાની પંક્તિરૂપ ફૂલોનાં ઘરેણાં ફેલાવી નાખ્યાંછે, ચોમાસામાં ઉપજતા રાતા જીવડા અને ફલાદ (રક્તકીર) રૂપ સિંદૂરનાં આ ઘાંટે, ઇંદ્ર ધનુષ રૂપી કોવથી ભરેલી ઝકુટી ચઢાવી રાખેલીછે, વર્ષાદનો અનેક ધારાઓ રૂપ આંખોના આંસુના પ્રવાહ વહેછે, કામનીના કેશની ફેલાણલી લટો રૂપ કાઠી ઘટાઓ ચઢી આવીછે, વપૈયા રૂપ નિવડા પિયુ પિયુ એવા ઉચ્ચાર કરેછે, પૂર્વ દિશાના આકરા પવન રૂપ મહોટા ઉનાસા નિસાસા ભરેછે, એવીરીતે આ વર્ષાદ પ્રવીણની પેઠે વિયોગન રૂપ બન્યો રહેછે. ॥ ૧૧ ॥

॥ સવૈયા ॥

અંબરતેં ગિરતેં ધરતેં સરતેં સરિતેં ધુરવા જલ ધાવે ॥ આં
ચનતેં તનતેં મનતેં અસુવા, અરુ સ્વેદ સનેહ વઢાવે ॥ દા
દુર સોરન સોરનતેં, ઘન ઘોરનતેં દરતેંજુ વચાવે ॥ કંઠ
પ્રવીન ધુજા ધરકેં મરિકેં કરિ આસવ પાવસ પાવે ॥૧૨॥

अर्थ. आकाश, पहाड, पृथ्वी, तळाव, नदियो अने वर्षादनी रीछ-
डियोमांथी जथ्याबंध पाणीना धोधवा दोडी आवेछे, ते आंख्यो, शरीर,
अने मनमांथी अनुक्रमे आंसुं, स्वेद (पसीनो) अने स्नेहने वधारेछे. दे
डकां तथा मोरोना सोरथी अने वर्षादना घमघोर अंधारानां डरथी तो
जो प्रवीण कंठमां हाथ धरीने वर्षादमां मदिरानां पात्र भरी भरीने
पायतो वचावे. ॥ १२ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

अंबर बीज पितंबर सोहत, चंदन सो सुर चांप चढायो ॥
फाटिक माल बनी बक पंतन, बीन प्रवीन सिखीन बजा
यो ॥ चातुक दादुर गांन उचारत, कामिके चिंत कलेश
लगायो ॥ छूटे घटासैं पटासो जटा छवि, बारद नारदसो
बनि आयो ॥ १३ ॥

अर्थ. आकाशनी बीजळी रूप पतिंबर शोभेछे, खंचेला इंद्र धनुष
रूप चंदन चढावेलुंछे वगलानी पांक्ति रूपी स्फाटिकमणीनी माळा पेहे
रीछे, मोरना शद्ध रूपी नवीन विणाने वगाडेछे, वपैया अने देडकांओना
अवाज रूप मधुर गायन गाइने कामी जनना चित्तमां ह्लेश उपजावेछे,
एवरीते हे प्रवीण! काळी घोर घटामांथी छुटीने जमीन उपर धंसी
आवता पटा (वरा) रूप खुल्ली जटानी छवि धारण करीने आ वर्षाद
नारदमुनी सरखो बनी आव्योछे. ॥ १३ ॥

॥ अथ स्मृतिमान् अलंकार ॥ कवित्त ॥

झुंड आये बकवा प्रचंड आए सुरचांप, मंड आए मघवा
उमंड आए धुरवा ॥ रंग आए कुंजन पतंग आए पात
पात, श्रंग आए हरिता उमंग आए मुरवा ॥ घोर आए
बदरांन तोर आए चातुकीकों, मोर आए दादुर करोर

आए सुरवा ॥ दांमिनि नवीन छवि, दिश दिश कीन आ-
ए, अजहू न आयेरी प्रवीन मित पुरवा ॥ १४ ॥

अर्थ. वगलाओनां झुंड(टोळां) आव्यां, म्होटुं इंद्र धनुष खेचाइ आ
व्युं वर्षाद उलटी आव्यो, वरा उमटी आव्या, वाग, बगीचा अने वननी
कुंजीमां नवां कुंपळनी रंग आव्यो, पांदडे पांदडे पतंगीया आव्या, प
र्वतांने शिखरे शिखरे नीलता आवी, वेल्यो खीली आवी, अंधारी घोर
घटाबंध वादळां चढी आव्यां, वपैयाओनां टोळां आव्यां, लाखो मो
गे आव्या, करोडो देडकांनां अवाज आव्या, दिशाए दिशाएथी नवीन
बीजळीयोनी छवी चमकी आवी, तोय पण हजी पूर्व जन्मनां मित्र प्र
योग आव्यां नहीं. ॥ १४ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सर्वैया ॥

नील धर्मे धुरवा धर ऊपर, नील गीरव्वर अंवररे ॥ फंद
घटा घहरावतहें अरु चातुक सीत बजे सररे ॥ श्रावन
मीर सीकार चढ्यो अरु, कच्छ प्रवीन रहे पररे ॥ बीज
के वाज उडावत आवत, तूं न बचे जिय तीतररे ॥ १५ ॥
तपदिना वरा रूप भिछो पृथ्वी उपर धसेछे, पर्वतनी नीलता रूप वल्लो
धरलाछे, मेघनी काळी घटाओ रूप पासला फैलावेछे वपैयाना अवाज
नी टोप अने शीतळ पवन रूप वाणना सुसवाटा वगडेछे एवीरीते श्रा-
वन मास रूप अमीर प्रवीण रूप सीकार उपयोगी सजळ जमीनना
मेघदाननी सपाटी उपर सीकारे चढ्योछे ते बीजळी रूप वाजने उडा
वती आवेछे माटे हे? जीव, तेतर रूप तूं नहीं बचे. ॥ १५ ॥

॥ दोहा ॥

चातुक सीत समीर सर, श्रावन मीर सीकार ॥

बीज बाज फंदा घटा, जिय तीतर अनुहार ॥ १६ ॥

अर्थ. वपैयाना अवाज रूपी टीप अने शीतळ पवन रूपी वाण,
श्रावण मास रूपी अमीर शीकरे चडनार, वादळा रूपी पासला, बीज-
ळी रूपी बाज अने तेतर रूपी जीव. ॥ १५ ॥

अथ स्मृतिमान् अलंकार ॥ कवित्त ॥

बारसैं सुठार चिहुओर झुके भार भरे, सुक हार जैसैं,
बक, जित तित घेर घेर ॥ कजर कनार जैसैं, घटासैं प्रका
र सेर, नैनकी कटाच्छसी, छटाकी छवि फेर फेर ॥ कास
मीर कुंकुमकी आड जैसो इंद्र धनु, बेंदीके समान बूढ,
हार्यो मन हेर हेर ॥ बानीके समांन बांनी चातुक मयूर
ठानीं मितवा प्रवीन जूकी याद आवे टेर टेर ॥ १७ ॥

अर्थ. मस्तकना वाळ जेवा, पाणीना भारथी भरपूर वर्षादना वरा
चारेतरफ झुकी रह्याछे, मोतियोना हार जेवा वगलाना जथ्या ज्याहां
जोड़ए त्याहां ऊडता दिसेछे, काजळनी रेखा जेवी घटा माहेली शेज्यो
पसरीछे, नेत्रना कटाक्ष जेवी बीजळीनी छवि वारे वारे चमकेछे, केसर
तथा कुंकुमनी आड जेवु इंद्र धनुष खेंचायुंछे, जडाउ वींदली सरखा
चोमासाना रंगीन जीवडाओने जोड़ जोड़ने मन हारी गयुंछे, अने मधुर
वाणीना सरखी वपैया तथा मोरोए उच्चारेली वाणी सांभळीने पोकारी
उठवानी साथे प्रिय मित्र प्रवीणनी वारे वारे याद आवेछे. ॥ १७ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सर्वैया ॥

आज घटाकी अटाके झरोखन राजतहें रति राज सभा
भर ॥ पंच सदी चिहुओर वदी धुनि, चातुक मोर प्रवीन
सर्वे सुर ॥ जेर किये वीरहीन बहे जस आरति बीज उता

રતિ ઉપર ॥ મોતિનકી વરપા વરણાવત પાવત દાંન ગુ
નીજન દહર ॥ ૧૮ ॥

અર્થ. આજે વર્ષાદતી ઘટા રૂપ અટારીના (મેડીના) ઘરોસ્વા ઉપ-
ર નખા ખરીને વીરાજેલા રતિના પતિ કામરાજ અતિ શોભેછે, ચારે તર
ફ નોવત નગારાં, ચોપદાર તથા વંદીજનો વિગેરેના પાંચ પ્રકારના શ
દોનો ધુન્ય થાયછે, અને હે પ્રવીણ! વપૈઆઓ તથા મોરો સ્વર સાધેછે,
જેર કાંટા વિરહી લોકો જેના જણને ગાયછે, ઉપર રહેલી વીજળી
આત્મા ઉતારેછે, ઇટલુંજ નહીં પણ તે મહારાજા વુંદ રૂપ મોતિયોના
વર્ષાદને વરસાવેછે, જે દાંનને દેડકા રૂપી ગુણી જનો પામેછે. ॥ ૧૮ ॥

અથ સ્મૃતીમાન્ અલંકાર ॥ સવૈયા ॥

ચાતુક કીરન સોર વનેંવો રિ મોરન ઠોરન ઠોર નચેવો ॥
ઠાઠે સટાંન પટાંનકિ આવન, રૂપ ઘટાંન છટાંન રચેવો ॥
દહર ઝિલ્લનકે ગનકી ધુનિ, કીજતહેં સુન પ્રાંન તજેવો ॥
આવ વિનાં ન વનેંગો પ્રવીનજૂ પાવસમેં વિરહીન વચેવો
॥ ૧૯ ॥

અર્થ. વપૈયા તથા પોપટના અવાજના વનાવો, ઠેકાણે ઠેકાણે મો-
રોના નાચ, વાદળાંની ડોડચોનું હવરાવું, વર્ષાદના ધોધવાનું આવવું, ચઢી
આવેલી કાઢી ઘટાઓનાં રૂપ અને વિજાલિયોની રચના જોડને, તેમજ
જગતભર્યં દેડકાં અને તમરાના અવાજ સાંભળીને આ જીવ પ્રાણ તાજિ
વેવાનું થાયે, માટે હે પ્રવીણ! આવ્યા વિના ચાલશે નહીં, કેમકે આ
સાંભાળનાં કનુમાં વિયોગી વચે એમ નથી. ॥ ૧૯ ॥

અથ સમરૂપક અલંકાર ॥ સવૈયા ॥

દહર વંટ ઝિલ્લી મુર વૂચુર, મોરન સંકર સોર વજાયે ॥

गाज धुनीं बक पंतन दंतन बंदन बीज कला लपटाये ॥
ब्रच्छ उषारतहें विरही मन, बुंदनके फुतकार उढाये ॥
इंद्र घटां न प्रवीन यहें रति, राजके छूट पटा झर आये
॥ २० ॥

अर्थ. देहकांओनां अवाज रूपी घंट, तमरांना स्वर रूपी घूघरा अ
ने मोरोना स्वर रूपी लोढानी साकळनां खणखणाट वगाड्या, गर्जना रू
प अवाजनी साथे वगलानी हार रूप दांत धारण करीने बीजळी रूपी
सिंदुरना चिबोनी कळाथी लपटायेलो, वियोगीना मन रूप झाड
ने उखाडतो आवेछे, अने पाणीना बूंद रूप फुत्कारा उडाडेछे, माटे हे?
प्रवीण, आ वर्षादनी घटा नथी, पण आतो इंद्र घटाना स्वरूपथी रति-
ना पति कामदेवनो मदझर हाथी छूटीने आवेलोछे. ॥ २० ॥

॥ कवित्त ॥

सज्जत निरंत्र मन, तज्जत न प्रांन ध्यांन, गज्जत सघन
तातें, लज्जतन गहरें ॥ झरि झरि जार जार, विरहिन
डारे मार, फरर फरर ताहीपें त्रिविध बात फहरें ॥ जांन
तन ब्रह्म कर्म, मर्म सम एतेपें धर्महीन आवत न मीनके
त महरें ॥ परम प्रवीन प्रीत, आगरकों चाहें नित, काग
र सरूप प्रेम, सागरकी लहरें ॥ २१ ॥

अर्थ. अंतर विना जेम होय तेम निरंतर आ मन तमारी धारणा करी
राखेछे, ने प्राण तो क्यारेय ध्यांनने तजतां नथी, वळी गंभीर अवाजथी
मेघ गाजेछे तेथी शरीर थडकी थडकीने कंपेछे, वर्षाद झडीथी झरी
झरी वाळी वाळीने वियोगीने मारी नाखेछे, ते उपर वळी मंद सुगंधी
अने शीतळ पवन फरर फरर वायछे, ब्राह्मणां कर्मने, मर्मने अने शरम

ने जाणतो नथी अने उलटो ते उपरांत धर्म विनानो, माछलाने ध्वजा-
मा गज्वनारो, कामदेव मारतो आवेछे, माटे हे प्रवीण? परम प्रीतिथी तम
नय अगमने अने तमारा कागळ रूप प्रेमना दरियानी लेहेरोने हमेशां
चाहीण छीण. ॥ २१ ॥

॥ सवैया ॥

घोर घटा गेहेराए उठी घन, आगम बूंद छुहा छरके ॥
दांमिनि जोत जगी झिलवा उमगे सुरवा सुर दादरके ॥
सीत समीर चली पुरवा धुरवा धसि आवत अंबरके ॥
पावस साज विलोक प्रवीन बिहालहैं प्रांन बिही नरके ॥ २० ॥

अर्थ. अंधारी काळी घोर घटाओ गाजी उठी, वर्षादना आगमने
लांघे चंदननां छांटणां छंटाया, बीजळी रूपी जोत जागी, तमरां उमगी
आव्यां, मांगे तथा देडकांओना शट्टो थवा लाग्या, पूर्व दिशानो थंडो
पवन चालवा लाग्यो, जमीन ऊपरथी पूर अने आकाशमांथी पाणीना
पोंधरा धसी आववा लाग्या, हे प्रवीण? एवी वर्षादनी सामग्री जोडने
बितीगी पुष्पनां प्राण बेहाल रहेछे. ॥ २१ ॥

अथ स्मृतीमान् अलंकार ॥ सवैया ॥

ज्यों ज्यों घटा चढि आवत अंबर, त्यों त्यों पटामें छटा
छवि छाई ॥ ज्यों ज्यों दशो दिशकों धत दांमिनि, त्यों
त्यों गजे घनकी गहराई ॥ ज्यों ज्यों यहें धुनि बारद
बादर त्यों त्यों मलार मयूरन गाई ॥ ज्यों ज्यों नवीन
गिम्बीन सधें मुर, त्यों त्यों प्रवीन सवी चित आई ॥ २२ ॥

अर्थ. जेम जेम आकाशनी घटाओ चढी आवी तेम तेम वरामांथी
बीजळीनां छवी छवराणी, जेम जेम दशे दिशाओमां बीजळी चमकी

तेम तेम मेघनी गंभीर अवाजथी गर्जना गाजी, जेम जेम वादळामांथी
वर्षादनी गर्जना थइ, तेम तेम मोरोए मलार राग गाया, जेम जेम मोरो
ए नवा स्वरो साध्या तेम तेम प्रवीणनी छवि (तसवीर) चितमां आवी.
॥ २३ ॥

अथ छेकानुप्रास अलंकार ॥ कवित्त ॥

फरर फरर पॉन, थरर थरर कुंज, घरर घरर घोर, झरर
झरर बहर ॥ कहक कहक केकी, लहक लहक लता, चह
क चहक झिल्लि, डहक डहक दहर ॥ चरत करत बीज,
फरत फरत कीट, सरित भरित पूर गिरित गिर चहर ॥
गहें गहें पांन बीन, चहें चहें गांन लीन, अहें अहे रे
प्रवीन, लह री लह कहर ॥ २४ ॥

अर्थ. फरर फरर पवन फेलायछे, थरर थरर पवनथी कुंजो कंपेछे,
घरर घरर घोर गर्जनाओ थायछे, झरर झरर वादळां झरेछे, कहक कहक
एवीरीते मोरो टउका करेछे, लहक लहक लताओ लळकेछे, चहक
चहक एवीरीते तमरां चिसो पाडेछे, डहक डहक देडकांओ बोलैछे, वेग
थी सळावा करतो बीजळियो झळक झळक झळकेछे, फरर फरर पतंगी
याओ चक्रनी पेटे फरेछे, पाणोथी भरपूर नदियो घळळ घळळ छलकती
चालेछे, नीलता रूपी लीली चहरने तमाम पर्वतो धारण करी
रह्याछे, आवा समयमां हाथमां विणा लइ लइने गायनमां गावाने वारे
वारे चाहीए छीए अरेरे ? हे प्रवीण ? हवेतो कहर लियो कहर लियो ?
॥ २४ ॥

अथ जातिस्वभाव अलंकार ॥ सवैया ॥

आज घटा घन घोर उठी चिहुं ओरन मोरनकी धुनि
बागी ॥ भूपर भेक अनेक भरे रव, इंद्र धनूं तडिता दुति

જાગી ॥ ફૂલ સુધા મુકતાફલ ધારત, દ્વાર બધાઈ બજી
વડભાગી ॥ વાન અનંગ ચિનંગ હલાહલ, બૂંદ પ્રવીન
વિયોગિની લાગી ॥ ૨૫ ॥

અર્થ. આજ વર્ષાદની કાઠી ઘોર ઘટાઓ ગાજી ઊઠી, ચારે તરફ
મોરોના મધુર શબ્દ થયા, પૃથ્વીઉપર અનેક દેહકાંઓએ સ્વર ભર્યા, ઇંદ્ર
ધનુષ તથા વીજળીની કાંતિ જાગૃત થઈ, લોકોએ ફૂલ, સુધારસ (સુગંધી
રસ) અને મોતિયો ધર્યા, અને ભાગ્યશાળીને દ્વારે વધાઈઓ વાગી, પણ
હે પ્રવીણ? વિયોગીને તો આ વર્ષાદનાં બુંદ, કામદેવનાં વાણ, અમીના
તળાવા અને હલાહલ સ્ત્રેરના બુંદ સમાન લાગ્યા. ॥ ૨૫ ॥

અથ સમરૂપક અલંકાર ॥ સોરઠા ॥

ગરલ ઘટા યહ મેહ ॥ બુંદ વાન ઢાંમિની અગન ॥
સીતલ સઘન સનેહ ॥ વરષેંગો દેખે વદન ॥ ૨૬ ॥

અર્થ. હે પ્રિય મિત્ર પ્રવીણ? હમણાતો હલાહલ સ્ત્રેર રૂપ ઘટાથી
ચટો આવેલો અને વીજળી રૂપ, અમીથી ભરપૂર, આ વર્ષાદ બુંદ રૂપી
વાણોથી વરસેછે, પણ જ્યારે આપનું મુખ જોશું ત્યારે એજ વર્ષાદ થંડો
સુગંધકારી અને સ્નેહથી વરસશે. ॥ ૨૬ ॥

॥ ગાહા ॥

નયણા ક્રત મકરંદી ॥ હંસા ગમણ ગમણ સરભરિયં ॥
આનન શશિ અણુહારે ॥ પાવસ ગહિય સહિય કિંવિરહી ॥ ૨૭ ॥

અર્થ. ખમરા જેવી આંખોની આકૃતિ, હંસની ચાલ સમાન ચાલ
વાની ગતિ અને ચંદ્રમાને ઝળસારે મુખ, એઓનુંતો આ વર્ષાદે યહન કર્યું,
માટે હે મિત્ર! આ મહાભારત દુઃસ્વને વિયોગી શીરોત્તે સહન કરી શ-
કે? ॥ ૨૭ ॥

ऐसे बालं बालं ॥ प्रति विंबेण विंब अवलोकैं ॥

भालं प्रभा रसालं ॥ किं काजेन बंदियं चंदा ॥ २८ ॥

अर्थ. अरे बाळ बुद्धिवाळां लोको! चंद्रना प्रतिविंबरूप आ बाळाना मुख विंबने जुवोने! बीजना चंद्र माफीक रसाल कांतिवाळा कपाळने छोडीने शानेकाजे चंद्रमाने वंदन करोछो. ॥ २८ ॥

॥ सोरठा ॥

सागर मित समाज, व्रषा विरह चरचा भई ॥

प्रति प्रवीन महाराज, लिखि सु भंखि मन दशा ॥ ३० ॥

अर्थ. महाराजा रससागरे वर्षा ऋतुना विरहनेलीधे जे पोताना मननी दशा थड तेनी चर्चा मित्रोना समाजमां करीने जे पत्र कळाप्रवीण उ-पर लखी मोकळाव्यो ते पत्र संबधी वर्षा ऋतुनी विरह दशानुं वर्णन कह्युं. ॥ ३० ॥

॥ अथ गाहा ॥

सागर वरषा विरहो ॥ वरनी दशा चित मितह लय ॥

त्रयतालीश भिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ ३१ ॥

अर्थ. सागर कुमारे जे वर्षा ऋतुना विरहनी साथे पोताना मनमां उपजेली दशानुं वर्णन मित्रोने कही संभळाव्युं ते संबधी प्रवीण सागर नी त्रेतालीशमी लेहेर संपूर्ण थड ॥ ३१ ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे रससागर वर्षा विरह वर्ननो नाम त्रयश्चत्वारिंशतिमो लहरं ॥ ४३ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाद भद्रात्मज

कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां त्रिचत्वारिंशतिमं
स्तरंगः समाप्तः ॥ ४३ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंधा ॥ छंद शार्दूलविक्रीडित ॥

उत्तर्ना गिरि गन्धरो वन विशेष, ज्वाळामुखी स्थानछे ॥

ल्यांथी सिद्ध पधारिया प्रकृतिनां, वाक्या थकी मानछे ॥

आवी शंकर मंदिरे कुंवरना, प्रश्नोत्तरो वाळिया ॥

चम्मालीशमि लेरमां भगवति, भेदो रुडा पाळिया ॥

अथ सिद्ध प्रसंगो यथा ॥ छप्पय ॥

इहि विधि चरचा चलत, उतें बीती पटहू रित ॥

वढ्यो प्रेम विस्तार, विरह ज्वाला नित बाढित ॥

अंवर भयो अवाज, वहें परतीत सुधारे ॥

निकट ओध निरधार, राह जोगेश निहारे ॥

उरमें उछाह सागर सु अति, जानत सिद्ध सु आएगे ॥

उरमें विशेष संशय वढे, सो प्रति उत्तर पाएगे ॥ १ ॥

अर्थ. एवरीते परस्पर चर्चा चालतां, त्यांहां महाराजा रससागरने
याट जोवामांज छये कतु बीतिगड, अने एक वर्ष पुरुं थयुं जेथी करी
प्रेमनो विस्तार वधीपड्यो, अने दिवसे दिवसे विरहनी झाळो वधवामां
जो, पंतु आकाशमांथी जे इश्वरी अवाज थयो हतो तेनो विश्वास राखेछे,
होवतो मुदन नजीक आवी एम धरीने निरंतर योगेश्वरनी राह जोया
करेछे महाराजा रससागर पोताना मनमां अतिशे हर्ष धरीने जाणेछे के
थोडा काळमां सिद्ध आवशे, एटले तेमनी पासेथोज घणुं करीने हृदयमां
थयो गवेली संशयोनो प्रत्युत्तर पामगुं, ॥ १ ॥

॥ दोहा ॥

रस सागर उर धार यह, अति वाढे उछाह ॥

आवत ओध समीप ज्यों, त्यों त्यों हेरत राह ॥ २ ॥

अर्थ. मनमां एवुं धारवाथी रससागरने आनंद वधेछे, एटलुंज नही पण योगीने आववानी मुदत जेम जेम पासे आवती जायछे. तेम तेम राह जुवेछे, ॥ २ ॥

ऐसेमें उत्तर दिशा, ज्वालामुखी सु थान ॥

तासैं पर तापस रहैं, प्रभानाथ अभिधान ॥ ३ ॥

अर्थ. एवा समयमां उत्तर दिशामां, ज्यांहा ज्वालामुखीनुं शोभाय मान स्थानकछे तेने पेहेलेपार एक तपस्वी रहेछे, जेनुं प्रभानाथ एवुं नाम छे. ॥ ३ ॥

॥ छप्पय ॥

तापस वहैं पुरान, सबैं बिधि जानत साधन ॥

उनहु जथा बिधि कीन, अगैं ज्वाला आराधन ॥

भवा प्रसन तब भए, दरस जोगेश्वर पाए ॥

देवि पाय वरदान, पूर्न अभिशेकि कहाये ॥

धारणा ध्यांन फुनि जब धरहि, तब सरूप निरखे नयन

कीजंत अरज कोऊ समय, प्रति उत्तर पावे वयन ॥ ४ ॥

अर्थ. ए तपस्वी घणा प्राचीन अने सघळा साधनोनी विधियोने जा नेछे, एणे आगळ यथाविधीथी ज्वालामुखीनुं साधन कर्यु हुतुं, ते वखते भवानी प्रसन थयां जेथी ते योगेश्वर देवीना दर्शनने पाम्या, एटलुंज नही पण देवीना वरदानने मेळवीने पोते पूर्णाभिशेकी केहेवाया, फ रीने धारणाती साथे ज्यारे ध्यान धरेछे त्यारे देवीना स्वरूपने नजरे देखेछे, ने कोइ कोइ वखते अरज करवाथी तेना प्रतिउत्तरनां वचनोने पण पामेछे. ॥ ४ ॥

अथ वह सिद्ध वर्ननं ॥ छंद शंखनारी ॥

प्रभा नाथ नामी ॥ महा सिद्ध स्वामी ॥ कछू नांहि खावे
॥ पहाडं रहावे ॥ चखं नीद तज्जे ॥ भवा ईश भजे ॥
त्रिकालं संमृत्ति ॥ त्रयं पंथ गति ॥ दशं विद्य ज्ञानी ॥ बदे
सत्य वानी ॥ नकें लच्छ छोहे ॥ समं हेम लोहे ॥ विनंति
न रिजें ॥ नकें गारि खिजें ॥ विनंता न लषे ॥ समं
द्रष्ट रखे ॥ नकें मोह माया ॥ दमें आप काया ॥ भवा
नी अराधे ॥ महा मंत्र साधे ॥ ५ ॥

अर्थ. प्रभानाथ नामे नामांकित म्होटा सिद्धोना स्वामी तपस्वीछे,
ते कांड खाता नथी अने पहाडोमांज निवास करीने रहेछे, नेत्रेथी निद्रा
तजीने भवानीशंकरने भजेछे, जेने भूत भविष्य अने वर्तमान ए त्रणे का
ढनुं ज्ञानछे, स्वर्ग, मृत्यु अने पाताळ ए त्रणे मार्गे जवानी गतिछे, दशे
महाविद्यानी उपासनाने जाणनाराछे, सत्य वचन बोलेछे, कोइ प्रकारनी
लक्ष्मीने अडता नथी, सोना तथा लोढाने सरखुं जाणेछे, विनंति करवा
थी रीझता नथी तेम गाळ्यो देवाथी खीजता नथी, स्त्रीओने जोता नथी
अने समान द्रष्टी राखेछे, जेने मोह तथा माया (छळ कपट) नथी
अने बळी पोताना शरीरने दमेछे एटलुंज नही पण भवानीने आराधेछे
ने म्होटा मंत्रेने साधेछे. ॥ ५ ॥

॥ सोरठा ॥

उन सिध प्रत्य अवाज, एक समें उमया कही ॥

जहँ रससागर राज, उतें सु आप सिधाइए ॥ ६ ॥

अर्थ. एक समये सिद्धने उमयाजीये कह्युं के ज्याहां रससागरनुं
राज्यछे त्याहां आप सधावो. ॥ ६ ॥

कही सु पूरव बात, ईश श्राप आपे वचन ॥

इतें सु उरबी जात, प्रेम बिरह अंबर उकत ॥ ७ ॥

अर्थ. पछी जगदंबाये कैलासना मेळानी वखते जे महादेवजीये श्राप आपीने वचन कहां हतां ते संबंधी पूर्वनी सघळी बात कही संभळावी एटलुंजनहीं पण आ अत्युं लोकमां अवतार लिधापछी एक बी जांने परस्पर प्रीति बंधाइ गइ अने वियोगने लीधे बने जणाओये शिवालयमांथी जुदां पडती वखते आत्महत्या करवानो मनोरथ कर्चो ते समये जे आकाशमांथी दैवी अवाज थयो हतो त्याहां सुधीनुं वृत्तांत प्रभा नाथने कही बताव्युं. ॥ ७ ॥

उन प्रति कह्यो व्रतंत, उर अंदेश मिटाइयें ॥

दुहु निज घात चहंत, वहें बरज इत आइयें ॥ ८ ॥

अर्थ. ए सिद्धप्रत्ये आ वृत्तांत कह्या पछी देवीए कहुंके एना मनना अंदेशा मटाडजो अने ए बने जणां आत्मघात करवानुं चाहेछे माटे ते बात बंध पाडेने आंहीं आवजो. ॥ ८ ॥

तबें कही जोगेश, आप हुकुम जावें उतें ॥

उन प्रति हम उपदेश, कहें सु पूरन कीजियें ॥ ९ ॥

अर्थ. त्वारे योगेश्वरे देवीने कहुंके आपना हुकमथी हुं त्याहां जाउलुं खरो परंतु तेओने जेजे उपदेश कहुं ते आप कृपा करीने पूरण करजो. ॥ ९ ॥

भवा कही भव श्राप, टारच्या जिन काहू टरें ॥

यहें बतावें आप, जासैं सिध आगें मिलें ॥ १० ॥

अर्थ. त्वारे भवानीये कहुं के शिवजीनो आपेलो श्राप कोइ माण सथी टाळ्यो टळे एवो नथी तोपण आप एवुं बतावजो के जेथी करीने

तेओने आगळ सिद्धि मळे. ॥ १० ॥

॥ दोहा ॥

कही सिद्ध फुनि एह, करि बंदन कर जोर जुग ॥

कहनहार कहि देह, आपें उहे निभाइयें ॥ ॥ ११ ॥

अर्थ. पछी सिद्धे बंदन करी वे हाथ जोडीने उमयाजीने आ प्रमाणे कथुं के हे देवी! कहेवा वाळोतो कही देशे परंतु तेओने आपे नभाववां जोड्ये! ॥ ११ ॥

अथ तत्र सिद्धोक्त भवानी स्तुति ॥ सवैया ॥

किंदरनी दरनी अरनी चख पें झरनी झरनी झरनी ॥

गोधरनी धरनी अध ऊरध, भो वरनी वरनी वरनी ॥

खेचरनी चरनी थिरनी थित हे तरनी तरनी तरनी ॥

भे हरनी हरनी जन संकट, श्री करनी करनी करनी ॥

॥ १२ ॥

अर्थ. हे भवानी! तूं कीनरीरूप, निद्रारूप, राक्षस्यादिना भयने खंडन करनारी, लाल नेत्रवाळीछो. तथापी हे देवी? अमृत रूप निर्झर पाने झरनारी नदी रूपछो. वळी हे जगदंबा? पृथ्वीने धारनारी तथा निचेनां पाताळादि, तेमज उंचेनां आकाशे सहित स्वर्ग विगेरेने धारण करनारीछो. हे? श्रेष्ठ गुणवाळी, तूं वर्ण मात्रिकारूप, तथा नील पी तादि अनेक वर्ण रूपोथी, तेमज ब्राह्मणादि अनेक वर्णोना रूपेथी वर्ण-वाळी व्यापक रूपछो, हे? खेचरीरूप, तूं आकाशमां फरनारनी गति रूप, तथा स्थिरताथी रहेला प्राणी पदार्थोनी स्थिति रूपछो. हे! तरुण अवस्थावाळी, तूं सूर्य रूपथी प्रकाश करनारी, तथा वाणरूपथी भव सागने तारनारी, तरणतारणीछो. हे? भगवति, तूं भयने हरनारी, तेम ज शरणे आवेला लोकोना संकटने हरनारीछो. हे? श्री विद्या रूप महा

लक्ष्मी तुं लक्ष्मी आपनारी तथा शोभा आपनारी, शुभ कर्णीवाळी तेमज
सारीकर्णी करनारने शुभ कर्णी करनारीछो, माटे तुने नमस्कार करुं
छुं. ॥ १२ ॥

॥ दोहा ॥

यह अस्तुति तापस करी, धार्यो उतें पयांन ॥

एते मध्य सरूप भो, उमा सु अंतर ध्यांन ॥ १३ ॥

अर्थ. एवीरीते स्तुति करीने तपस्वीए त्यांहां रससागरपासे जवा
प्रयाण धार्यु, एटली वारमांतो उमयाजी अंतरध्यांन थइगयां. ॥ १३ ॥

शिवा हुकुन सिद्धा लह्यो, आपें पंथ अकाश ॥

ईशा लय गय अल भए, षट रितु द्वादश मास ॥ १४ ॥

अर्थ. पार्वतिनी आज्ञाथी सिद्धे आकाशनो पंथ लीधो, अने ते छ
ऋतु एटले एक वर्ष वीतिगया पछी नियमसर शिवालयमां प्राप्त थ
या. ॥ १४ ॥

॥ गाथा ॥

अध निश बहत व्रतंतं ॥ ईश समीप सिद्ध कीय आसन ॥

प्रगटत प्रभा सु कृतंतं ॥ सेवा उत प्रवेश किय सागर १५ ॥

अर्थ. अध रात्रीनो समय व्यतीत थती वखते सिद्धे आवीने शंकरनी
पासेज आसन कर्यु, पछी प्रभातने लीधे सूर्यनी रोशनी प्रगट थवाथी
महाराजा रससागरे पूजन करवासारु शिवालयमां प्रवेश कर्यो. ॥ १५ ॥

खोलित किलक कपाटं, शिव समीप सिद्ध दरसाए ॥

उर पूरव अभिलापं, करि बंदना लगे वतरावन ॥ १६ ॥

अर्थ. कुंचियोथी मंदिरनां ताळां उघाडोने कमाडनी सांकळ तथा
आगळीया उघाड्या, त्यांहां शिवजीनी पासे सिद्ध देखाया, एटले

મનમાં આગલથીજ અભિલાષાછે, માટે તેને સંત્કાર પુર્વક વંદન કરીને
રત્નસાગર વાતો કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૬ ॥

અથ વહ સિદ્ધ સ્વરૂપ વર્નનં છંદ ॥ સારસી ॥
વદં સુ જટ્ટં પીત પદ્મં એક લટ્ટં સુલ્લિયં ॥ તેજં દિનંદં શીલ
ચંદ્રં મંદ્ર મંદ્રં વુલ્લિયં ॥ નેનં કુરાલા વિંદુ લાલા રુદ્ર મા-
લા લાહિયં ॥ આકાશ પથ્યં ઈશ તથ્યં સિદ્ધનથ્યં આહિ
યં ॥ એકં સુ પગ્ગં લોહ લગ્ગં અંગ નગ્ગં સોહિતં ॥ વીભૂત
ચદ્દે જ્ઞાન ગદ્દે દીઠ દ્રદ્દે જોહિતં ॥ વિદ્યા વિધાનં સત્ય વાનં
શૂલ પાનં સાહિયં ॥ આકાશ પથ્યં ઈશ તથ્યં સિદ્ધનથ્યં
આહિયં ॥ સ્વાસા સધંતં કાલ હંતં હેનં શ્રતં પંતિયં ॥ મંત્રં
ઉચારં સોધ સારં રૂપ ધારં ગતિયં ॥ જ્વાલા સુ જપ્પં તેજ
તપ્પં કામ કપ્પં દાહિયં ॥ આકાશ પથ્યં ઈશ તથ્યં સિદ્ધ
નથ્યં આહિયં ॥ ચાલા ન વ્રદ્દે જૂન સદ્દે કોનં લદ્દે ઉમ્મરં ॥
આપેં ઉપાસી રિદ્ધ રાસી સંગ વાસી અમ્મરં ॥ શુદ્ધં શરીરં
ગંગ નીરં પ્રેમ પીરં પાહિયં ॥ આકાશ પથ્યં ઈશ તથ્યં
સિદ્ધ નથ્યં આહિયં ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. જેણે મસ્તક ઉપર જટા વાંધેલીછે, પીઠાં વસ્ત્ર પહેર્યાંછે ને મા
થાના વાઢનો એક લટ્ટ સુલી રાખેછે, જેનું સૂર્યના જેવું તેજ, ચંદ્રમાના
જેવો ધંગો સ્વભાવ અને જે મ્હોઢેથી મંદ મંદ વચનો વોલેછે. જેની ઑ
લો વિકાલછે, કપાલમાં સિંદૂરનો લાલ વિનકી કરેલીછે અને કંઠમાં
ગદાગનો માઢા પેહેરેલીછે. એવા આકાશને પંથેથી ઇશ્વરનાં વચનો
વાંચાં કરવાસાથ, તીર્થ રૂપી સાગરના શિવાલયમાં સર્વ સિદ્ધોના નાથ
આગ્યા. જેણે એક પગમાં લોઢાનું લંગર પેહેરેલુંછે, અંગે નમ્ર છતાં જે ઘણા

शोभेछे, शरीरे विभूति चडावेलीछे, ज्ञानमां गंभीर, दृढ नजरथी जोनारा,
सर्व विद्याना विधानोंने जाणनारा, साची वांणी बोलनारा, जेणे हाथमां
त्रिशूल धरेलुंछे. एवा आकाशने मार्गेथी इश्वरनां वचनो सत्य करवासारु
तीर्थरूप सागरना शिवालयमां सर्व सिद्धोना नाथ आव्या. स्वासने
साधीने अजपानो जप करनारा, काळने ह्मीतनारा, जेने कोइ प्रकारनी
धांती नथी, गुरु परंपराने जाणनारा, मंत्रनो उच्चार करनारा, सारने शोध
नारा, मननी गती प्रमाणे रूप धरनारा, ज्वाळामुखीने जपनारा, पोताना
तेजथी प्रकाश करनारा, कामदेवने कापोने बाळनारा, एवा आकाशने
मार्गेथी इश्वरनां वचनो सत्य करवासारु तीर्थरूप सागरना शिवाल
यमां सवळा सिद्धोना नाथ आव्या. बाळकछे के वृद्धछे ते काइ मालम
पडतुं नथी, त्यारे तेनी उम्मरनेतो कोण जाणे? परंतु पोते स्वस्वरूपनी
उपासना करनारा रिद्धिना ढगला रूप, देवताओनी साथे वसनारा, शरीरे
शुद्ध गंगाजळ जेवा निर्मल, प्रेमनी पीडाने जाणनारा, एवा आकाशने
मार्गेथी इश्वरनां वचनो साचां करवासारु तीर्थरूप सागरना शिवालयमां
सवळा सिद्धोना नाथ प्रभानाथ आव्या. ॥ १७ ॥

॥ चौपाई ॥

सागर दरश सिद्धका पाया ॥ बंदन किय हुलास हिय
आया ॥ यह जानीं अंदेश उर भग्ने ॥ बैठ समीप बूझने
लग्गे ॥ स्वामि तुम केहि ठोर रहाओ ॥ कितलगि कौन
दिशासैं आओ ॥ सिध हासि मंद बोलनैं लागे ॥ हमें रहत
ज्वालासैं आगें ॥ फुनि कहि ईच्छा आप बुलाये ॥ ओर न
काम ईतैं लगि आये ॥ सागर तवैं सत्य मन मानी ॥ अर्चन
लगे साज बहु आनी ॥ आन आन विध असन समाये ॥

सोतो सिद्ध काहु नहिं खाये ॥ किय मनुहारन पढ़न आ
या ॥ आसन सिद्ध उहांहि जमाया ॥ कुमर हमेश बंदने
आवे ॥ पुजि महेश सिद्ध चरचावे ॥ तापस बडो प्रताप
लपावे ॥ प्रति आसय न बूझने पावे ॥ १८ ॥

अर्थ. रससागर, आ सिद्धनां दर्शन पाव्या, तेथी हृदयमां हुछास
आव्या एटले सिद्धने वंदन कर्युं, अने मनमां एम जाण्युं के हवे मनना
अंदेशा भांगीजशे पछी पासे वेसीने पूछवा लागा के, हे स्वामीजी! आ
प कये स्थळे रहोछो? क्याहां सुधी जवानुं धार्युछे अने कइ दिशामांथी
आवोछी? एटले सिद्ध धिमे धीमे हसीने वोल्वा लागा के, अमे ज्वाला
मुख्यांथी परली तरफ रहोयेछीये, वळी पाछुं कह्युं के आपेज इच्छा करी
ने वोलाव्याछे, आहां सुधी आववामां त्रिजुं कांइ कामनथी, त्यारे मनमां साचुं
जाणीने सागर वणीएक सामथी लावी पूजा करवा लाग्या, पछी जातजा
ननां स्वोदिष्ट भोजन मंगाव्यां, पण तेमांथीतो सिद्धे कांइ खाधु नहीं शे
हेरमां आववा विशेषी सत्कार पूर्वक विनंती करी तोपण न आव्या, एटले
त्याहांज सघट्टी रीतनो वंदोवस्त करीने सागर शेहेरमां आव्या ने सिद्धे
तो त्याहां शिवालयमांज आसन जमाव्यु, पाछा सागर कुंवर हमेशां
महादेवजीने दर्शने आवेछे, ते महादेवजीनी पूजा कर्या पछी सिद्धपासे
चर्चा करावेछे. पंतु आ तपस्वी न्होटो प्रताप देखाडेछे, तेथी पोताना
मनना अभिप्रायना उत्तर संवंधी कांइ पण पूछवा पामता नथी. ॥ १८

॥ दोहा ॥

बह बूझन पावत नहीं, बडो सिद्ध परताप ॥

रस सागर महाराज मन, मुरझत आपहि आप ॥ १९ ॥

अर्थ. सिद्धनो न्होटो प्रतापछे तेथी ओली बात पूछी शकता नथी,

जेथी करी महाराजा रससागर पोताना मनमाने मनमांज मुझाया करे
छे. ॥ १९ ॥

भीर भार वामर बनें, बतियां खुले न चित ॥

सागर सुकवि सु सिद्धपें, आए निशि एकंत ॥ २० ॥

अर्थ. दिवसेंतो माणसोनी भोड बनी रहेछे, जेथी चित्तनी वातो प्र-
गट थती नथी, माटे एक दिवसे सागर तथा भारतीनंद कवि, ए वने
जण रात्रीए एकांतने समये सिद्ध पासे आव्या. ॥ २० ॥

॥ छप्पय ॥

सिध समीप महाराज, निशा नित बैठन आवहि ॥

बूझी जाय न वात, ब्रती आपें न कहावहि ॥

बहत द्योस दश पंच, निशा पर्वनी सु आई ॥

अंत्र अराधन काज, जोगि आसव मगवाई ॥

वह ले सु गए सागर सुकवि, उन एकंत अर्चन किये

कीने विसर्ज सागर कुमर, नीठ बोल तापस लिये ॥ २१ ॥

अर्थ. सिद्ध पासे महाराजा रात्रीने वखते हमेशां वेसवा आवेछे,
पण वात पूछाती नथी तेम योगी पण पोतानी मेळे केहेता नथी, एवीरीते
दस पांच दिवस वितो गया पछी, पर्वणीनी रात्री आवी, एटले अंवाजीनुं
आराधन करवासारु जोगीये आसव (मदिरा) मगाव्यो, त्यारे ते लइने
सागर तथा कवि ए वनेजण शिवाळये गया, पछी ते सिद्धे एकांतमां वेशीने
अर्चन कर्युं, अने देवताओना विसर्जन पुर्वक पूजानी समाप्ति करीने
तपस्वीए सागरने पोतानीपासे बोलावी लीधा. ॥ २१ ॥

॥ सोरठा ॥

जोग रोज मन जान, मन बूझन धार्यो मतो ॥

उर आसय अनुमान, कछु मुसकाय कही सु सिध ॥ २२

अर्थ. जोगी मनमां खुशी थयाछे एम जाणीने सागरे पोताना मनमां वात पूछवानो मनसूत्रो धार्यो, एटली वारमांतो सागरना हृदयना अभिप्रायनुं पोताना मनमां अनुमान करो जरा हसीने सिद्धे आ प्रमाणे कछु. ॥ २२ ॥

॥ अथ सिद्धोक्त ॥ छंद भुजंग प्रयात ॥

तुमें चितमें वृझवी वात ठांनी ॥ महंमाय सिद्धी हमें सो य जानी ॥ यहें जोगधारी कितो प्रेम देखें ॥ मनकी परतीत ब्रत्ति परेखें ॥ कही कांननीसैं कहा प्रेम लाया ॥ यही वातसैं कौनसा सिद्धि पाया ॥ अगें बालके ख्याल लंकेश लग्गा ॥ गवाई मद मोहसैं आप जग्गा ॥ ऋषी नारिसैं प्रेम देवेश लाए ॥ भंगाकार अनेक अंग बनाए ॥ वही नेहसैं ध्यान माहेश छंडे ॥ द्रुहीनं वही रीत कापाल खंडे ॥ त्रिया हेत चंदा कलंकी कहावे ॥ विनंता बधे आपदा कों उपावे ॥ कहे सिद्ध मिथ्या सबें वात छंडो ॥ उमा ईश कों ध्यान आखंड मंडो ॥ २३ ॥

अर्थ. हे सागर! तमे जे वात पूछवानो मनमां धारोछे ते महामाया नो सिद्धीयो अमे जाणी, पछो ते योगिए धार्यु के आने क्याहाक प्रेम लागेलो देखायछे एम जाणिने सागरना मननी यतीने प्रतीति पुर्वक परखीने मोहोटा दत्तवाला सिद्ध कहेछे के कोइ स्त्रीनी साथे गुं प्रेम लाव्याछो! अने ए वातयो कोण सिद्धि पाम्युंछे? आगळ बाळानो ख्याल लंकाना पति सनगने लागेलो हतो, तो तेणे मद अने मोहयो पोताना स्थानरूप लंका जेयो राजधानी गुमावो दोधो. वळी गौतमऋषीनी स्त्रीसाथे देवतानो इश्वर

इद्र प्रेम लाव्यो हतो, तेथी तेना अंगमां अनेक भगाकार चिन्ह थयां
एज स्नेहथी महादेवे ध्यान छोड्युं, एज रीतथी ब्रह्मानुं कपाळ छेदायुं.
स्त्रीयोना कारणथीज चंद्रमा कलंकी केहेवायछे, एवीरीते सघळे ठेकाणे,
स्त्रियोज आपत्ति उपजावेछे माटे सिद्ध कहेछे के ए सर्व मिथ्या वातने
छोडो अने उमया तथा इश्वरनुं अखंड ध्यान मांडो? ॥ २३ ॥

॥ दोहा ॥

ऐसें सिधके बचन सुनि, कुमर चिंतमें लाय ॥

कहा प्रसंग कीनो सु यह, मनही मन मुरझाय ॥२४॥

अर्थ. एवां सिद्धनां वचन सांभळीने तेमज तेनो विचार चित्तमां
लावोने आते सिद्धे शुं प्रसंग कह्यो! एम कही कहीने कुंवर पोताना
मनमाने मनमांज मुंझायछे. २४ ॥

॥ अथ गाहा ॥

सिद्ध सकत संवादं ॥ शिवालये सागरं चर्चा ॥

चंमालीश भिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥२५॥

अर्थ. सिद्ध तथा शक्तीना संवाद समेत शिवालयमां थएली प्रवीण
तथा सागरनो चर्चा संबंधी प्रवीण सागरनो चंमालीशमी लेहेर संपूर्ण
थइ. ॥ २५ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे सिद्ध शिवालय आगमनो नाम
चतुश्चत्वारिंशतिमो लहरं ॥ ४४ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम
णी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां चतुश्चत्वारिंशतिम
स्तरंगः समाप्तः ॥ ४४ ॥

॥ अय टीकाकरोक्त तरंगं शिखाबंध॥ छंद शार्दूलविक्रीडित ॥

पृश्नो प्रेम प्रमाणनां नृपवरे, जे जे कर्या प्रीतथी ॥

ते तेना प्रति उत्तरो यति वरे, आप्या रुडी रीतथी ॥

सिंधू सिद्ध समागमे, समपणू छे ब्रह्मने प्रेमनूं ॥

पित्तालीशमि लेरमां परखशे हेतू खरा हेमनूं ॥

अय प्रेमाधिकार नीरूपन प्रसंगो यथा ॥ सौरठा ॥

सागर मन मुरझंत, यहें सिद्धका वचन सुनि ॥

अतिहि उदासी धित, प्रत्युत्तर लागे कहन ॥ १ ॥

अर्थ. एवां निरस अने कठोर सिद्धनां वचनों सांभळीने सागर मनमां मुंझाया एटलुंज नहीं पण, चित्तमां घणी उदासी धरीने प्रत्युत्तर केहेवा लागे. ॥ १ ॥

अहो सिद्ध महाराज, तुमजो कही सो हम लही ॥

अंवर हुवा अवाज, सो हमसें सुनियें सबें ॥ २ ॥

अर्थ. अहो! एम कहीने आश्चर्य पूर्वक कहेछे के, हे सिद्ध महाराज! आपे जे बात कही ते में जाणी, पण आकाशमांथी जे दैवी अवाज भयो इतो तेनुं सबळुं वृत्तांत म्हारी पासेथी सांभळो. ॥ २ ॥

॥ छप्पय ॥

हमें ईश आगार, मतो मरवेको कीनो ॥

तबें अद्रष्ट अवाज, एह प्रत्युत्तर दीनो ॥

वीनत छरितु ब्रतंत, ईतें सिद्धा आवेंगें ॥

उत्तर उर अंदेश, आप उनसें पावेंगें ॥

वरजी सु बात धारी वहें, आए आप मिली सु सब ॥

कर प्रेम हीन उत्तर कह्यो, तुम हमकों न जिवाय तब ॥ ३ ॥

अर्थ. अमे शिवालयमां मरवानो मत धारथो, त्यारे न देखीए एवी
रीते एक गेबी अवाज थयो, तेमां एवो प्रत्युत्तर आप्यो के छ रतु
वितिगया पछी आंही एक सिद्ध आवशो, एटले ते पासेथी तमो हृदय
ना अंदेगाना उत्तर पामशो, एवां वचन सांभळीने अमे मनमां धारेली
आत्महत्या करवानी वात तजी दीधी, त्यार पछी आप पधार्या अने
सघळी वात मळीआवी, पण ज्यारे प्रेमने हीन गणीने उत्तर कछ्यो
त्यारे तो तमे भमने जीवाइया नहींजतो. ॥ १ ॥

॥ दोहा ॥

अति उदास सागर भये, सुनी सु तापस बात ॥
मनमें द्रढ कीनीं तबैं, प्राण घात परभात ॥ ४ ॥

अर्थ. तपस्वीनी वात सांभळीने महाराजा अति उदास पया, त्यारे
प्रभातेज प्राणघात करवी एवो पोताना मनमां द्रढ विचार धार्यो. ॥ ४
यहैं धार सिधसैं लगे, कहन प्रेम परकार ॥

प्रति उत्तर यह प्रश्नको, कहो बात बिस्तार ॥ ५ ॥

अर्थ. एवीरीते मनमां धारीने सिद्धनी पासे प्रेमना प्रकारनां प्रश्नो
करवा लागा, अने सिद्धने कछुं के, अमारा प्रश्नोना उत्तरसाथे सघळी वात
नो बिस्तार कहो! ॥ ५ ॥

॥ छप्पय ॥

अंहो सिद्ध जोगेश, प्रेमकों हीन बताए ॥

प्रेम बिना तुम इष्ट, साध सिद्धी कह पाए ॥

प्रेम बिना कह पढ़े, कौन बिन प्रेम पढावे ॥

प्रेम बिना तजि सृष्टि, कौनसा भसम चढावे ॥

बिन प्रेम कौनसी वस्तु प्रिय, कौन प्राणि प्रेम न चहे ॥

माहेशरूप कीजें कृपा, यह प्रसन्न हमसें कहें ॥ ६ ॥

अर्थ. अहोहो!! हे! सिद्ध हे? योगियोना इश्वर, आपे प्रेमने भणोज
हीन (हीणो) बताव्यो, पण प्रेम विना तमो इष्ट साधीने सिद्धि क्याहाथी
पाव्या! तेम प्रेम विना कोण भणे! अने वगरप्रेमे कोण भणावे! तथा प्रेम
विना तृष्टि तजीने कोण विभूती चढावें! अने वगर प्रेमे कइ वस्तु बा-
हाली लागे! अने क्या प्राणीओ प्रेमने चाहे नहीं, हे! महेश्वर रूप यो-
गी कृपाकरीने पटला प्रश्नोना उत्तर अमने कहो. ॥ ६ ॥

॥ दोहा ॥

सागर मुख ऐसी सुनत, पाइ सिद्ध परतीत ॥

कहवेंकों मन भए मुदित, प्रेम नेमकी रीत ॥ ७ ॥

अर्थ. सागरना मुखथी एवी बात सांभळतांज सिद्धने प्रतीति (विश्वा-
स) आबो, पटले प्रेमना नियमनी रीति केहेबासारु मनमां हर्षित थया.
॥ ७ ॥

॥ अथ सिद्धोक्त ॥ छंद महालक्ष्मी ॥

प्रेमको भेद आपें कह्यो॥ सो हमें चिंतहीमें लह्यो ॥ पूरवं
प्रेमहीकी कही ॥ सो तुमें चिंत प्रच्छा लही॥पें कही आप
सोई सची ॥ काहु प्रेमं विना नां रची ॥ ईश आगें उमासें
भनी ॥ एह सृष्टी सु ऐसें बनी ॥ अंबजू सेवकोंसें कही॥
तातसें बात ब्रती लही ॥ सोय ब्रती उचारी गिरा ॥ यों
भयो भेद पारं परा ॥ सो कछू बात पावें हमें ॥ तास भेदं
सुनावें तुमें ॥ सागरं ईश बानी यहै ॥ चिंतमें सत्य जां
नां बहें ॥ ८ ॥

अर्थ. हे सागर! आपे जे प्रेमनो भेद कह्यो, ते अमे चित्तमां भारी लीधो, आगळ जे में प्रेमनी निंदा करीने वात कही, ते केवळ तमारा मननी परिक्षा लेबा सारु कही, पण आपे जे वात कही तेज साचीछे कोइनाथी कांइ प्रेम बिना रचायुंज नथी, प्रेम संबंधी वाणी कहेवां बखते भागळ इश्वरे पार्वतीने कह्युं हतुं के, आ सृष्टी पण एमज बनेलीछे, एटले प्रेमथीज बनेलीछे. इश्वरनी कहेल आ प्रेम संबंधी वाणी अंबाजीए पोताना सेवकोने कही ने तेओए ब्रह्माने कही. सर्व सृष्टीना पिता रूप ब्रह्मा पासेथी मोहोटा वृत्तवाला रुषीओए लीधो, जे रुषीओए वाणी रूपे उच्चारिने म्होटा ग्रंथो बांध्या, एवीरीते परंपराथी उत्तरोत्तर भेद धयो. तेमांथी जे कांइक वात हुं पाम्योछुं, तेनो भेद तमोने संभळावुं, ते सांभळो. हे? सागर, आ इश्वरनीज वाणीछे माटे तेने तमे चित्तमां साची जाणो. ॥ ८ ॥

॥ दोहा ॥

पूरब भेद सुनाय सिध, कहनलगे फुनि बांन ॥

सागर सत्य सु जांनिए, यहें प्रेम पहिचांन ॥ ९ ॥

अर्थ. प्रथम प्रेमनो भेद संभळावीने पछी सिद्ध वात केहेवालाग्या के, हे! सागर, आ प्रेमनी ओळखाणने साची करी जाणजो. ॥ ९ ॥

॥ अथ तत्र प्रेम भेद वर्ननं ॥ माला दीपक अलंकार

॥ छंद भुजंग प्रयात ॥

अनंतं अभेदं अजातं अलख्खं ॥ न आदी न अंतं न रूपं
नरख्खं ॥ तहां जोत रूपं वहें प्रेम सत्ता ॥ प्रकृती निरा
कार साकार सत्ता ॥ महंतत्व प्रेम मिले प्रकरती ॥
भई अंक हंकारकी उत्पत्ती ॥ रवं हं जुरें अंसु प्रेम प्रका

गं ॥ भयो आदिही तत्व सत्ता अकाशं ॥ वही शुन्यमें
 धुन्यसो प्रेम सीरा ॥ वियं तत्व रूपं कियंतं समीरा ॥
 वहं मारुतं प्रेम रत्नं वहंतं ॥ उतंप्पत्तियं तीसरं तेज तत्तं
 ॥ प्रकाशं कियं तेजमें प्रेम तप्पं ॥ प्रगट्टं भये चातुरं तत्व
 अप्पं ॥ जुरे चारके बंवसें प्रेम सथ्थी ॥ भयो तारही पंच
 मं तत्व प्रथ्थी ॥ मिले पंचही तत्व प्रेमं प्रचंडं ॥ कियो ता
 र विस्नार वैराट इंडं ॥ उअंकार उच्चारकी प्रेम रत्ती ॥
 उपंती महा जोगमाया सकत्ती ॥ सकत्ती भई प्रेमके
 रूप भिन्नं ॥ उपाए गुनं तीनसें देव तिन्नं ॥ त्रयं देवमें प्रेम
 रूपी समांती ॥ रमें राजसी सात्विकी तांमसानी ॥ ब्रहं
 मा मनं कारना प्रेम जग्गे ॥ सबें सृष्टि ऊपावनें आप ल
 ग्गे ॥ त्रियं नाथ सो पोपना प्रेम धारे ॥ बनावे ब्रहंमा
 वही प्रत्य पारे ॥ महारुद्रसो भक्षना प्रेम लावे महा काल
 के रूपसें सृष्टि खावे ॥ अधं धारना प्रेम आधार माया ॥ परी
 उपरी चौंद लोकं जमाया ॥ उरद्वं परी अवरं प्रेम छाये ॥
 दिनां थंभसें लोग प्रेमं रहाये ॥ दिगंपालकों थानकं प्रेम
 लग्गे ॥ डिगे नांहि सो आपकी छांडि जग्गे ॥ सृजादिक
 सो सिंधुकों प्रेम धावे ॥ लगें वीरपें तीर पारं न जावे
 ॥ शशी सूरकों पंथको प्रेम प्यारो ॥ स्रवे सीत तापं प्रका
 शे उजारो ॥ सुरं राजकों प्रेम भूमी पररुखें ॥ जलं धारि
 तं नेच माला वरप्यें ॥ परी ब्रह्मके प्रेमकों वेद दृष्टें ॥ वही
 वेदके प्रेमसें विप्र पढ़े ॥ ऋषि जोगके प्रेमसें मंत्र धावे

वही मंत्रके प्रेमसें देव आवे ॥ भये क्षत्रिय आपमें रार
मंडे ॥ कुलाचारके प्रेमसें देह खंडे ॥ बईशं अरू शूद्र
आपाप बंधे ॥ क्षुधा माहिया कामना प्रेम बंधे ॥ प्रियं
त्रीयकों कामके प्रेम भजे ॥ त्रिया प्रीयके प्रेमसें रूप सज्जे
॥ सुरं आसुरं मानुषं नाग नगगे ॥ जछं किन्नरं भूत प्रेमं
सु पगगे ॥ पशू पंछियं प्रेमको रूप जण्पे ॥ थिरं थावरं जं
गमं प्रेम थण्पे ॥ परी ब्रह्ममें प्रेमहीको उदोतं ॥ यहें प्रेम
सोई परीब्रह्म जोतं ॥ विनां प्रेम नां को परीब्रह्म पावे
॥ परीब्रह्म इच्छा विनां प्रेम नावे ॥ खरे प्रेमसें सिद्ध
पाषात देवे ॥ न पावे कहा मानुषं प्रेम सेवे ॥ न मानें क
हेसें वहे मंदमत्ती ॥ नही पूरनं जासमे प्रेम रत्ती ॥ रसं
सागरंजु सुनो सिद्ध भंखे ॥ भलो प्रेमको नैम माराज
रंखे ॥ १० ॥

अर्थ. जेनो अंत नथी, ज्यांहा भेद नथी, जे जन्मेलु नथी, जे ल-
खवामां आवतुं नथी, ने जेने विषे आदि, अंत, मध्य, रूप, अने रत्वा-
नथी, ते स्थळे केवल एक ज्योतिरूप प्रेमनीज सत्ताछे. ए सत्तामांथी निरा-
कार अने साकार एवा वे प्रकारनी प्रकृतिरूप माया उत्पन्न थइ. ते-
मांथी महतत्व थयुं, ते महतत्वमां प्रेमनी साथे प्रकृति मळवाथी वण
प्रकारनां अहंकारोनी उत्पत्ति थइ. ते अहंकारोमां प्रेमना कीरणोनी
प्रकाश थवाथी शब्द सत्ताथी जोडाएलुं प्रथम आकाश तत्व थयुं, ते
आकाशरूप शून्यमां शब्द साथे शीतळता रूप प्रेम पसत्वाथी बीजुं वायु
तत्व थयुं, ते वायुमां स्पर्श गुण साथे प्रेम सत्तानो प्रवाह जोडावाथी
बीजुं तेज तत्व उपज्युं, रूप विषयवाळा तेज तत्वमां प्रेमनी कातिनी

પ્રકાશ થવાથી ચોથું જલતત્વ પ્રગટ થયું, તે જલતત્વના રસગુણનો સાથે પ્રેમનો સત્તા જોડાવાથી તત્કાલ ગંધ ગુણવાલું પાંચમું પૃથ્વી તત્વ થયું, એ પાંચે તત્વોમાં પ્રેમનો સત્તા મળવાથી તેણે મહા પ્રચંડ વૈરાટ રૂપ વણાડના ઇંડાનો ઓંકાર સમેત વિસ્તાર કર્યો, ઓંકારના ઉચ્ચાર મા-હેલો અકાર ઉકાર અને મકાર એ ત્રણ માત્રાઓ થઈ, જેમાં તમામ ત્રિ-પુટીઓનો સમાવેશ થાય છે, એવી માત્રા રૂપ પ્રેમ સત્તામાંથી મ્હોટી જો ગમાયાકર શક્તિ પેદા થઈ જેને ગુરુતત્વ શક્તિ પણ કહે છે.

એ શક્તી પ્રેમ સત્તાથી જૂદો જૂદો થઈ એટલુંજ નહીં પણ તેણે સત્ત્વ રજ, અને તમ એવા ત્રણ ગુણોમાંથી વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, અને રુદ્ર, એવા ત્રણ દેવોને ઉપજાવ્યા. એ ત્રણે દેવોની પાસે પ્રેમને લીધે સરસ્વા રૂપવાળી થઈ ને રજોગુણી સાવિત્રી, સાત્ત્વિકી લક્ષ્મી, અને તામસી રુદ્રાણી, એવાં નામો ધરાવે ત્રણ રૂપે રમવાલાગી, બ્રહ્માના મનમાં કારણાત્મક પ્રેમ જાગૃત થયો પોતે સઘડી સઘટ્ટીને ઉપજાવવા લાગ્યા, લક્ષ્મીના પતિ વિષ્ણુ તો એક તોપણ કરવાનોજ પ્રેમ ધરાવે છે, તેથી બ્રહ્મા ઉપજાવે છે અને તે પ્રતિ-પાલન કરે છે, મહારુદ્રનો માત્ર ભક્ષણ કરવામાંજ પ્રેમ રાખે છે, માટે તે મહાકાલના રૂપથી સઘડી સઘટ્ટીને રાખે છે, સર્વને આધાર આપનારી પ્રેમ માયાજ નીંચે ધારણ કરી રહી છે. એટલુંજ નહીં પણ જેણે એક ઉપર એક પડોગોતે ચડે લોકને જમાવ્યાં છે. એ સર્વથી ઉંચે આકાશની ઉપર પણ પ્રેમજ છવરાયો છે, તેમ વગર ધાંખલે લોકો પ્રેમથીજ રહ્યાં છે, દિગપાલો ને પોતાના સ્થાનકનો પ્રેમ લાગેલો છે, જેથી તેઓ પોતાની મૂલ જમ્યોને ઓડીને ઢગતા નથી, સમુદ્રને પોતાનો મર્યાદાનો પ્રેમ લાગેલો છે, જેથી તે પવન લાગે છે તોપણ કાનારાને ડલંધીને આગલ વધી જતો નથી. ચંદ્રમા તથા સૂર્યને પણ પંથનોજ પ્રેમ પ્યારો છે, જેથી તેઓ ટાઢ તથા તડ-કાને ફેલાવી પ્રકાશિત થઈને અજવાલું કરે છે. દેવતાઓનો રાજા ઇંદ્ર પૃથ્વી ઉપર પ્રેમ રાખે છે, જેથી તે જમીન ઉપર જલની ધારાથી વર્ષાદને

વરસાવેછે, પરબ્રહ્મના પ્રેમને વેદ દ્રઢાવેછે, તે વેદના પ્રેમથી બ્રાહ્મણો ભજેછે, રૂપીયો યોગના પ્રેમથી સમાધી કરીને મંત્ર જપેછે, તેજ મંત્રોના પ્રેમથી દેવતાઓ સન્મુખ આવેછે, વઢી ક્ષત્રીયો માંહો માંહે યુદ્ધ કરવા માંડેછે, ત્યારે તેઓ કુલાચારના પ્રેમથી એક બીજાના શરીરને છેદેછે, વૈશ્ય અને શૂદ્રો પળ પોત પોતાના ધંધામાં કુશલ થઈ દ્રવ્ય મેલવવાના પ્રેમને લીધે ખૂચ, તરશ વેઠીને ધ્યાપાર તથા સેવાનાં કામો કરેછે, પતિ કામના પ્રેમથી સ્ત્રીને સેવેછે, અને સ્ત્રી પળ પિયુના પ્રેમથી રૂપ સજેછે, એવીરીતે સુરો, અસુરો, મનુષ્યો નાગો, પર્વતો, યક્ષો, કિન્નરો અને ભૂતો વિગેરે સઘઢાં પ્રાણીયો પ્રેમમાં ભીંજાઈને મગ્ન થયાંછે ઇટલુંજ નહીં, પળ પશુ પક્ષી વિગેરે પળ પ્રેમનાજ રૂપને જપેછે, અને સ્થાવર જંગમાત્મક સઘઢાં પદાર્થો પ્રેમથીજ સ્થપાણાછે, અને તેઓ પ્રેમનુંજ સ્થાપન કરેછે, પરબ્રહ્મમાં પળ પ્રેમનોજ ઉદ્યોત (પ્રકાશ) છે, અને એ જે પ્રેમછે તેજ પરબ્રહ્મનું જ્યોતિ સ્વરૂપછે, પ્રેમ વિના કોઈ પરબ્રહ્મને પામે નહીં, તેમ પરબ્રહ્મનો ઇચ્છા વિના પ્રેમ પળ આવે નહીં, સ્વસ્વરા પ્રેમથી પાષાણના દેવો પળ સિદ્ધિ આપેછે, ત્યારે પ્રેમને સેવવાથી માણસ શું ન પામે? અર્થાત્ સર્વ પામે. જે ઓમાં પરિપૂર્ણ પ્રેમની રતિ નથી, એવા મંદબુદ્ધિ વાઢા પુરુષો, કહેવાથી પળ માનશે નહીં, એવી રીતે ભાષણ કરીને સિદ્ધ રસસાગરને કહેછે કે હે મહારાજા, આપ ધંખોજ સારો પ્રેમનો નિયમ રાખોછો. ॥ ૧૦ ॥

॥ સોરઠા ॥

યહૈ પ્રેમ પરકાર, મહા પુરુષ વર્ણન કિયો ॥

ઊરમેં હરપ અપાર, સાગર સોય સરાહિયત ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. એવીરીતે આ પ્રેમના પ્રકારનું મહા પુરુષ વર્ણન કર્યું, તે સાંખ્ય ઢવાથી હૃદયમાં અપાર હર્ષ વધી ગયો, ઇટલે મહારાજા, રસસાગર તેમનું વચ્ચાણ કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૧ ॥

॥ अथ तत्र सागरोक्त प्रश्न ॥ दोहा ॥

कह्यो प्रेम परिव्रज्यवन, सब घट रहे समांय ॥

एक एक जानें जुगति, क्यों सब समुझत नांय ॥ १२ ॥

अर्थ. हे! सिद्ध प्रेम परिव्रज्यनी पेटे सर्वनां घटमां (हृदयमां) समाइने रहेछे एम जे आपे कहुं पग ते प्रेमनी युक्तोने तो कोइ कोइज जाणेछे, त्वारे तेने सर्व कोइ केम समजता नथो? ॥ १२ ॥

॥ अथ सिद्धोक्त प्रत्युत्तर द्रष्टांताऽलंकार ॥ छप्पय ॥

कला अगन सब काठ, काठ परसैं नहिं जारे ॥

पावक पथर बीच, पथर पकरैं नहिं वारे ॥

बसे काचमें बन्हि, काच करमें पकरिज्जे ॥

मथन लोह झारंत, सूर प्रतिबिंबित छिज्जे ॥

अनुमान एइ वट घट वसें, प्रेम प्रभा उपजावेदारब्रह्मवत ॥

सिद्धा वदंत सागर सुनों, जथा जो प्रमांज जागे जगत ॥ १३ ॥

अर्थ. अग्नीनी कला सबळां काष्ठोमां (वर्षने आलाकडांमां) रहेछे, पण कोष्टो स्पर्श करवाथी ते वाळती नथी, व पण जे लो पथरानी वचमां अग्नी रखेछे, परंतु पथरने पकडवाथी ते वाळते उंचे आ नथी, तेमज काचमां पण अग्नी वसेछे, परंतु ते काच हाथमां पकडी थोज रह्य शकायछे, लाकडाने मथ-वाथी, पथरने लोढाना कडावते झाडवाथी ओ पोताने काचमां सूर्यनु प्रतिबिंब पाडवाथी तुरत ते अग्नी प्रगट थायछे, ए अज्ञानो प्रेम लेने काचमां सूर्यनु प्रतिबिंब नो कानि घटघटमां वसेछे सिद्ध कहैछे के आगळ वानुमानथी परिव्रज्यनी पेटे प्रेम गत्रमां ज्याहां यथायोग्य युक्ती होय त्यांह, जेथी तेओ हे! सागर, सांभळो के ज-

अथ फुनि सागरोक्त प्रकरेछे. देवताअंज ते प्रेम जागृत थायछे ॥ १३ ॥
जया जोग दो च्यार जन, अयो उपर जळनी धा ॥ दोहा ॥

प्रेम विस्तार ॥

न्यूनाधिक क्यों रहतहैं, कहो सिद्ध निरधार ॥ १४ ॥

अर्थ. यथायोग्य रीते बेचार जणमां प्रेमनो प्रकाश (विस्तार) थयो तो ते न्यूनाधिक केम रहेछे हे! सिद्ध तेनो नीर्णय कहो. ॥ ६४ ॥

॥ अथ सिद्ध प्रत्युत्तर दृष्टांताऽलंकार ॥ छप्पय ॥

नीक पना मनिं नील, मुकत मानिक विद्रुम मनि ॥

पोखराज लसनीक, फटिक गोविंद विदुर्जनि ॥

परे सबे इक ठोर, काहु पंथीने पाए ॥

वह किम्मति के लिये, हाट जोहोरीके आए ॥

सब मध्य तेज घट प्रेमवत, जोहोरी करि पारिष लहें ॥

सिद्धा बंदत सागर सुनों, न्यूनाधिक इहि बिधि रहें ॥ १५ ॥

अर्थ. नीक, पानां, नीलमणी, मुकताफल, (मौती) मांणीक्य, वी-
द्रुम, (परवाळां) पोखराज लशणीओ, स्फाटीक, गोमिदमणी, वैडूर्यम
णी, ए सघळी जातनां झवेरो एक ठेकांणे पड्यां हतां, ते कोइ पथीक
(वटेमार्गु) ने प्राप्त थयां, एटले तेनी कीम्मत करावासारु ते पंथी झवे-
रीने हाटे आव्यो त्यारे जेम घट घटमां रहेला न्यूनाधिक प्रेमनो पेठे ते झ-
वेरातमां रहेला ओछा अदका तेज उपरथी झवेरी परिक्षा करीलेछे; तेमज
सिद्ध कहेछेके हे! सागर सांभळो के एवीरीते प्रेम न्यूनाधिक रहेछे. ॥ १५ ॥

अथ फुनि सागरोक्त प्रश्नभेद ॥ दोहा ॥

कह्यो जौहेर वत प्रेमको, किंमति जैसी जोत ॥

किधों बढ चतुराइसें, किधों आप उद्योत ॥ १६ ॥

अर्थ. सागर कहेछेके झवेरोनी पेठे प्रेमनी पण जेवी जोत तेवी कीम्म-
त कही तो ते केम चतुराइथी वधेछे के पोतानी मेळे प्रकाश पामेछे. ॥ १६ ॥

अथ सिद्धोक्त प्रत्युत्तर दृष्टांतालंकार ॥ छप्पय ॥

नट नाटिक अरु भगल, शस्त्र अस्त्रनको साधन ॥
 पशु पंछी बस करन, ओर अनेक अराधन ॥
 पटहु शास्त्र पट वांनि, ओर इतिहास वेद बिधि ॥
 विद्या कला विधान सबै, अभ्यास होत सिधि ॥
 परि प्रेम बढायो नां बढत, आपहि आप सु बिस्तरत ॥
 सिद्धा बढंत सागर सुनो, ज्यों करता सृष्टी करत ॥ १७ ॥
 नटविद्या, नाटकना खेल, भगळ(भूगोळविद्या)हथीआर तथा मंत्रोथी चा-
 ले एवां आयुधोनां साधन, पशु पक्षीओने वश्य करवाना उपायो, अने
 बीजां केटलांक हुनरो तथा जूदो जूदो केळवणीनां साधनो, छ शास्त्रो,
 छ प्रकारनो भाषाओ, इतिहासो, वेदनो विधियो, विद्याओ अने कळा-
 नां विधानो, ए सर्व अभ्यास करवाथी सिद्ध थायछे, पण प्रेम बढायो वध-
 तो नथी एतो पोते पोतानीज मेळे विस्तार पामेछे. सिद्ध कहेछे के हे? सा-
 गर, जेम जगत्कर्ता परमेश्वरमांथी सृष्टी थायछे तेम समजवुं. ॥ १७ ॥

अथ फुनि सागरोक्त प्रश्न ॥ दोहा ॥

करता इच्छावत कह्यो, प्रेमसो स्वयं प्रकास ॥
 यह उरमें अंदेसहे, साधन सबै निरास ॥ १८ ॥

अर्थ. सागर कहेछे के कर्तानी इच्छा प्रमाणे प्रेमने स्वयंप्रकाश क-
 यो ह्यारे तो मारा नदयमां एवी शंका रहेछे के सधळां साधनो निष्फल
 पाव. ॥ १८ ॥

अथ सिद्धोक्त प्रत्युत्तर दृष्टांतालंकार ॥ छप्पथ ॥
 प्रेमसो स्वयं प्रकास, आप उद्योतसु बाढत ॥
 प्रेमहिके परताप, सबै साधन चित चाढत ॥
 इष्ट न विस्मृति होय, ओर उरमें नहि चाहे ॥

कानन पर्यो चिनंग, आपसे ज्यों बन दाहे ॥
करता इष्ट सिद्धी मिलत, पें साधन न विसारियें ॥
सिद्धा बंदंत सागर सुनो, प्रेम नैम यह धारियें ॥ १९ ॥

अर्थ. प्रेमतो स्वयं प्रकाशछे, अने ते पोताना उदयथोज वधेछे, ने प्रेमना प्रतापथी सघळां साधनो पोताना हृदयमां स्फुरी आवेछे, जेथी इष्टमित्रनुं विस्मर्ण न थतां पोताना हृदयमां बीजाओने चाहे नहीं; जेमके जंगलमां पडेलो अग्नीनो तणखो पोतानी मेळेज वृद्धी पामीने वनने बाळेछे तेम प्रेम पण पोतानी मेळेज वृद्धि पामीने प्रकाशेछे, अने ते कीरतारना इष्टथी सिद्धिरूप मळेछे पण साधन विसारीए नहीं. सिद्ध कहेछे के हे! सागर ए-वा प्रेमना नियमने धारी राखीए ॥ १९ ॥

अथ सागरोक्त प्रश्न ॥ दोहा ॥

तन मन प्राणसु प्रेम चत्र, इक इक बिनां न होय ॥
सबही सत्ता ब्रह्महे, कहो विशेष तुम सोय ॥ २० ॥

अर्थ. सागर कहेछे के तन, मन, प्राण अने प्रेम, ए चार एक एक विनां होयज नहीं, ने ते सर्व ब्रह्मनी सत्तारूपछे तो तेमांथी जे विशेष होय ते तमो कहो ॥ २० ॥

अथ सिद्धोक्त प्रत्युत्तर दृष्टांतालंकार ॥ छप्पय ॥

तन मन प्राण सु प्रेम, बराबर सबें कहावे ॥
इक इक बिनां न होय, यहे सिगरो जुग पावे ॥
ज्यों भाजन अरु नेह, बती अरु मिलवें पावक ॥
चारहुंके संजोग, भयो अभिधान सु दीपक ॥
जडताइ भाव वह तीनमे, चैतन बान्हि बखानियें ॥
सिद्धा बंदंत सागर सुनो, प्रेम सोय पहिचानियें ॥ २१ ॥

अर्थ. तन, मन, प्राण अने प्रेम ए सर्व वरोवर कहेवायछे, अने ते ए-
क एक बिनां होतांज नथी एम सर्व जगत जाणोछे, जेम कोडीयुं, तेल,
वत्ती अने अग्नि एकठां करीए त्वारे ए चारना संजोगते लोधे दीपक
एतुं नाम थाय, परंतु कोडियुं, तेल अने वत्ती ए, वणमांतो जडपणुं रहुंछे
ने चेतनपणुं तो एक अग्निमांज रहुंछे माटे तेने वखाणीए सिद्ध कहेछे-
के हे! सागर सांभळो, एवरीते प्रेमाने ओळखी लइए. ॥ २१ ॥

अथ सागरोक्त प्रश्न ॥ दोहा ॥

अलौकीक लौकीक यह, प्रेम कहावे दोय ॥

शुद्धा शुद्ध सिंगरे कहे, भिन्नभाव क्यों होय ॥ २२ ॥

अर्थ. सागर कहेछे के अलौकीक अने लौकीक एवा भेदथी आ प्रेम
वे प्रकारनो कहेवायछे; वळी तेने सघळां लोको शुद्ध अने अशुद्ध पण क-
हेछे माटे एवो भिन्नभाव केम होयछे ते कहो. ॥ २२ ॥

अथ सिद्धोक्त प्रत्युत्तर ॥ छप्पय ॥

अलौकीक लौकीक, प्रेमहूके दोउ छंदा ॥

शुद्ध अशुद्धा कहे, सोउ जानो मति मंदा ॥

ज्यों घट पूरन अंबु, कौन खाली जगो तित ॥

सकल सृष्टी परिनांम, ब्रह्म सत्ता यों व्यापित ॥

जिहि ठोर प्रेम थर चर लगें, तहां ब्रह्म ठहराइयें ॥

सिद्धा वदंत सागर सुनो, सर्वे सिद्धि तहां पाइयें ॥ २३ ॥

अर्थ. अलौकीक अने लौकीक एवा वे प्रकारना प्रेमना छंद एटले भेदछे
पण तेने जे शुद्ध अने अशुद्ध कहेछे तेनेतो मंद मतिवाळा जाणो, जेम
घटो पाणीथो पूरण भरोछे तेमां कोइ जग्यो खालीछे? अर्थात् कोइ ज-
ग्यो खाली नथी तेम एवरीते सघळी सृष्टीमां परीणामे परिपूर्ण ब्रह्मनी

सत्ता व्यापकछे. स्थावर जंगम रूप, जे स्थळे प्रेम लागे ते स्थळे ब्रह्म जाणीए सिद्ध कहेछे के हे! सागर सांभळो, त्यांहांज सर्व प्रकारनी सिद्धि पामीए. ॥ २३ ॥

॥ दोहा ॥

सागर बूझे सिध कहे, प्रश्न उतर परकास ॥

ज्यों ज्यों चरचा चलतहे, त्यों त्यों प्रेम बिकास ॥ २४ ॥

अर्थ. एवी रीते सागर प्रश्नो पूछेछे अने सिद्ध प्रत्युत्तर कहेछे; ए ब-
नेनी चरचा जेम जेम चालेछे तेम तेम प्रेम प्रफुल्लित थतो जायछे.
॥ २४ ॥

॥ गाहा ॥

सागर सिद्धसु चरचा, प्रेम प्रमान प्रश्न प्रतिउत्तरं ॥

पंचचालीस भिधानं, पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २५ ॥

अर्थ. सागर तथा सिद्धनी चर्चाना प्रसंगमां प्रेमना प्रमाण विषे प्रश्नो-
ना प्रतिउत्तर संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी पीस्तालीशमी लेहेर संपूर्ण
थइ. ॥ २५ ॥

इतीश्री प्रवीन सागरग्रंथे रससागर सिद्ध चरचा प्रेमनेम
भेदो नाम पंचचत्वारिंशतिमो लहरं ॥ ४५ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधिराज राजेंद्रश्री वावाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां पंचचत्वारिंशतिम स्त-
रंगः समाप्तः ॥ ४५ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद शार्दूलविक्रीडित ॥

सिंधू सोद्ध प्रसंगमां, प्रथमथी प्रश्नो यया प्रेमना ॥

तेना उत्तर आपतां यतिवरे, भेदो कह्या नेमना ॥

ते प्रेमा मृत कर्ण पांन करता, पात्रो थशे क्षेमना ॥

छेतालोशमी लेरमां, उडि जशे कागो कुडा वेमना ॥

अथ फुनि रससागर सिद्ध चरचा प्रसंग सागरोक्त सोरठा

तुमें प्रश्न जोगेश, हम बूझे सो सो कहे ॥

आप करो उपदेश, प्रेम महीमाको कथन ॥ १ ॥

अर्थ. हे! योगेश्वर अमे जे जे प्रश्नो पूछ्यां ते ते आपे खुलासाथी कथां माटे हवे प्रेमना महिमानुं कथन करीने आप उपदेश करो. ॥ १ ॥

अथ सिद्धोक्त प्रत्युत्तर ॥ दोहा ॥

दधि मंठा नवनीत घृत, पयसैं उतपन होत ॥

परं परा सागर यहैं, सबैं प्रेम उद्योत ॥ २ ॥

अर्थ. सिद्ध कहेछे के दही, छाश, माखण अने घी ए सर्व दूधमांथी उत्पन्न थायछे. एबीज परंपराथी हे! सागर आ सबळुं जगत प्रेममांथीज प्रकाश पामेलुंछे. ॥ २ ॥

पय दधि माखन तक्र ज्यों, सेत रंग सब मांहि ॥

त्यों पुरान श्रुति शास्त्र मधि, प्रेम ब्रह्म दरसाहि ॥ ३ ॥

अर्थ. दूध, दही, माखण अने छाश ए सर्वमां जेम श्वेत रंग रह्योछे नेम पुराण, वेद अने शास्त्रोमां पण प्रेम रूपी परब्रह्म देखायछे. ॥ ३ ॥

सागर सागर प्रेमको, सुरत नाव अनुहार ॥

तरेसु डूबेहैं खरे, परेसु उतरे पार ॥ ४ ॥

अर्थ. हे! सागर प्रेम रूप समुद्रमां सुरता रूपी वांणछे तेने न अनुसरतां जेओ समुद्रमां तरवा जायछे तेओ डूबेछे पण जेओ ते वांणमां जइ पडे छे ते पार (कोनारे) उतरो जायछे. ॥ ४ ॥

तोल बधे दोउ पथरके, ताकी खबर नपाय ॥

आदि अंतकों खोलदे, तो उन भेद लिखाय ॥ ५ ॥

अर्थ. सघळां बे पथरानो तोल बांधेछे तेथी तेने प्रेमनी खबर पडती नथी, पण जो आदी तथा अंतने खोली दीये तो तेनो भेद जोवामां आवीजाय. आनो स्पष्टार्थ आ प्रमाणे छे के पथर पथर ए बे शब्दोने एक लाइनमां साथे लखवा (पथरपथर) एटले बे पथरनो तोल बांध्यो कहेवाय, हवे आदी तथा अंतने खोली देवुं एटले आदीनो अक्षर प छे तेने अंतनो अक्षर र छे तेने कहाडी नाखवा एम करवाथी (थरपथ) एवुं रहुं एनो भावार्थ एछे जे आजे प्रेमनो पथ (मार्ग) छे तेज थरपथछे. थर एटले स्थिर, पथ एटले मार्ग, एटले स्थीर मार्गछे. प्रेमी जनोए ते मार्गे स्थीर एटले उभवुं पथ एटले रस्ते अर्थात् ते रस्ते स्थीर थडने उभुं रहेवुं जेथी प्रेमना पंथनो भेद जोवामां आवे. ॥ ५ ॥

॥ अथ संभावना अलंकार सवैया ॥

अंधन उज्जल अंगन भंगन, अमृत मारन बारन आगें ॥
सुरूखन दुसूखन धीर अधीरन, मृत्युन जीवन नींदन जागें ॥
शुद्ध बिषुद्धन अद्धन ऊरध, प्रच्छ प्रतच्छ अताग न तागे ॥
सागर प्रेम प्रतीत परें उन, याबिरती सुरती जिन लागे ॥ ६ ॥

अर्थ. अंधाळं नहीं तेम अजवाळुं पण नहीं, अंगें सांग अखंड नहीं तेम अंग भंग पण नहीं, अमृते नहीं ने झेर पण नहीं, वारे नहीं तेम अवारे नहीं, आगळ नहीं तेम पाछळ पण नहीं, सुखे नहीं तेम दुःख पण नहीं, धीरजे नहीं तेम अधीर पण नहीं, मरेल नहीं तेम जीवित पण नहीं, नीद्राए नहीं ने जागृत पण नहीं, शुधे नहीं तेम वेशुध पण नहीं, नीचे नहीं तेम उचें पण नहीं, परोक्षे नहीं तेम प्रत्यक्ष पण नहीं, अता-

न उड़ुं नहीं तेम छोछरुं पण नहीं, हे! प्रीयमित्र सागर एवा एवा प्रका-
रनी वृत्तियोनी जेने प्रीती लागे तेने प्रेमनी प्रतीति पडे. ॥ ६ ॥

॥ अथ चित्रालंकार सवैया ॥

जीवकी जात समाधिकी शोधन, बातको वास सुवासकी
छाया ॥ धूमको धाम सुधामकी धारन, धारनकी कह का-
रन माया ॥ पानीको रंग पियुषको पावस, शून्यकी धुन्य
कहा सुर गाया ॥ पाये वहे बड भागि प्रवीनजु, प्रेमको
रूप प्रकाशकी काया ॥ ७ ॥

अर्थ. जीवनी जात, समाधीनुं शोधन, वायुनो वास, सुगंधीनी छाया
धुवाडानुं धाम' धामने धारण करनार, वस्तुना कारण रूप शुं? माया एट-
ले शुं? पाणीनो रंग, अमृतनो वरशाद, शून्य (आकाश) नी धुन्य शुं?
अने स्वरो गवाया ते शुं? एटलां वानां समेत प्रेमना रूपने तथा प्रकाश-
नी कायाने जे पामे तेज हे? प्रवीण महोटा भाग्य बाळो केहेवाय. आ-
नो स्पष्टार्थ आप्रमाणे छे के, जीवनी जात एटले सबळी जातो जीवने
मानैनेछे, शोधन करवुं ते समाधी वडे वनेछे, वास एटले रहेवुं ते प्राण
विगेरे वायुना योगे करौने छे, ने छाया पण सुगंधीनीज छे, धाम जे घर
ते धुवाडानुंज छे, ने ते धामने धारण करनारी पृथ्वीछे तेनुं कारण शुं! तो
केवल माया एज तेनुं कारणछे, नील पीत आदी सबळा रंगो पाणीनाछे,
अने वरशाद वरसेछे ते केवल अमृतनोछे, हवे शून्य जे आकाश तेनो
धुन्य एटले शुं? तो जे नीशाद, ऋशभ, गांधार विगेरे स्वरो गवाया ते,
एकीते हे? प्रीयमित्र प्रवीण जे मोटो भाग्यशाळी होय तेज प्रेमना रूपने
तथा प्रकाशनी कायाने पामेछे. ॥ ७ ॥

॥ अथ चित्रालंकार सवैया ॥

सोध समाध लगी सु लगी रहे, गेवकी अंग प्रकाश उजा-

री ॥ आस विलास उदास अहो निश, नीकी बुरीको कहे-
तो कहारी ॥ आपकी आप सबें समुझें, सिंगरे जगकी ग-
तिसें गति न्यारी ॥ सागर प्रेम विदेहिके पंथकी, रंमत हैं
करामति भारी ॥ ८ ॥

अर्थ. शोघरूपी समाधी लागीछे, तेतो लागीज रहेछे, अंगमां गेवी
अजवाळुं प्रकाशित थइ रहेछे. रात दिवस विलासनी आशाथी उदासी-
मांज रहेछे, कोइ सारी अथवा नरसी बात कहे तोपण ते भले कहे, अ-
वी जेनी स्थिति थायछे. पोतानी सर्व बातने पोतेंज समजेछे, ने सघळां
जगतनी गतिथी जेनी गति न्यारीछे, हे? सागर अवा लक्षण वाळा प्रे-
मी रूप विदेहीओना पंथनी कांइ रंमत नथी एनीतो भारे करामात
छे. ॥८॥

अथ जातिस्वभाव अलंकार ॥ सवैया ॥

कंचन लोह एकें करि जानत, अमृत झेर एकें करि पावे ॥
कीरति गारि एकें अनुमानत, उंचही नीच एकें दरसावे ॥
रंकसु राव एकें कही बोलत, एक सरूप अहोनिश ध्यावे ॥
सागर प्रेम अखंड प्रकाशित, सोजन जीवन मुक्त कहावे ॥९॥

अर्थ. सोनाने अने लोढाने अेक सरखां करी जाणेछे, अमृतने अने
झेरने अेक सरखां गणी खायछे, स्तुति अने निंदाने अेक सरखां करी
मानेछे, उंच अने नीचने अेक सरखां देखेछे, रंक अने राजाने अेक स-
रखी रीते बोलावेछे, दिवस अने रात अेक स्वरूपनेज समरेछे, हे? साग-
र अेवीरीते जेओमां अखंड प्रेम प्रकाशित थयो होय, ते माणस जीवन
मुक्त केहेवाय. ॥ ९ ॥

अथ अधिकरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

पेंड लगो कोउ डारनमें, कोउ पातनमें भटक्योइ फिरयो ॥

मंजरमें उरझाय रह्यो कोउ, फूल कली रस रोज भरयो ॥
माधुरता कहुं काहु कटू फल, जोइ मिल्यो सोइ सिस घरयो
सागरजूसु प्रवीन कोउ चढि, प्रेम तरून कबी उतरयो ॥१०॥

अर्थ. कोइ थडनी साथे वळगी रह्यो, कोइ डाळ्योमां वळगी रह्यो,
ने कोइ पावाओमां भटकतो फर्यो, कोइ मंजरीओमां धुंचवाइ रह्यो, को-
इ फूल तथा कळोओना सुगंधी रसमां रिकीने भसाइ रह्यो, कोइने मिठां
रुने कोइने कडवां, पण जेने जेवां मळ्यां तेणे तेवां फळ साथे चढाव्यां,
हे? सागर अवी रीते कोइ डाह्यो पुरुष प्रेम रूपी वृक्ष उपर चढीने क्या-
रेय पाछो उतर्यो नथो. ॥ १० ॥

॥ सवैया ॥

इंद्र अनंत कहागति मारुत, को ग्रह को जमराज कहा जम
अस्त उदे शशि सूर नहीं कल, वेद वदंत इकीस कहा
पावक नीरद नीर कहा, उमया जुत ईश सधंत कहा दम ॥
प्रेमको नग्र निहारत सागर, कौन गली किरतार नहीं गम
॥ ११ ॥

अर्थ. इंद्र शुं, के शेषजी शुं, के पवननी गति शुं, के ग्रहो शुं, के जमना
राजा शुं, के जम शुं, के व्यांहां अस्तोदय करनारा चंद्र तथा सूर्यनी प-
ण कळ पडती नथो. अने जेने वेद अेकविशमा ब्रह्मांडमां रहेला कहेछे.
ते ब्रह्म शुं, अग्नि, वर्षाद अने पाणो शुं, उमयाजी समेत महादेवजी जेने
साधेछे ते दम (अजमा) शुं, हे? सागर प्रेमनुं नगर निहारी जीतां कइ
गलीमां कर्तानी गंम नथी, अर्थात् सर्व गलियोमां छे. ॥११॥

अथ अधिक रूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

मोद महीप अखंड सभा, अगनी सुख होम अखंड ब्रहा

ब्रम ॥ साधनसा सुरता कि बजार, विचार बनंज लगे रहें
उद्यम ॥ नौवत नाद सदा गति आयत, शील सधें कुटवा-
ल कला क्रम ॥ प्रेमको नय निहारत सागर, कौन गली
किरतार नहीं गम ॥ १२ ॥

अर्थ. मोद (आनंद) रूपी राजा, अने तेनी अखंड सभा रूपी अग्नि,
सुख रूपी हौम, अखंड विरहरूपी ब्राह्मण, साधनरूपी शाहुकार ने सुरता
रूपी बजारमां विचाररूप व्यापार (वणज) नो उद्यम लाग्यो रहेछे, आ-
वता जता श्वासना योगथी थता अनाहत शब्दरूपी नौवतना अवाज थायछे,
ज्याहां शील रूपी कोटवाल कलावा क्रम साधेछे, हे? सागर अवा प्रे-
मना नगरने निहारी जोतां कइ गलिमां किरतारनी गम नथी. ॥ १२ ॥

॥ सर्वैया ॥

आसुनको उमडेबो कहांसैं, कहां चिनगे द्रगमें दरसावे ॥
औंचक अंग चमंक कहांसैं, कहा रस रंग रुमंच चढावे ॥
अंक हकार अकार कहाहे, उसासको धाम कहां कहां धा-
वे ॥ प्रेम हुलास उदास तफावत, सागर नागर होय सो
पावे ॥ १३ ॥

अर्थ. आसुनुं उमटवुं क्यांहांथी थायछे, अने आख्योमां तणखा को-
ण दरसावेछे, अने ओचीतुं अंग शाधी चमकी उठेछे, नैं रसना रंगथी
रुंवाडाने कोण चढावेछे, हकार अने यकार ओ वे अक्षरो मळीने जे
हाय हाय अवा शब्द थायछे तेने कोण उपजावेछे, नैं उसासानुं तेज क्यां-
हां क्यांहां सुधी दोडेछे. हे? सागर प्रेमना हुलासने लीधे धअेली उदा-
सीना तफावतने तो चतूर होय तेज पामे. ॥ १३ ॥

॥ सर्वैया ॥

भेद कुरांन पुरांन न भाषित, वेद कितेंव वदंत वृथा ॥ प्रौ-
ढ लहे सुग्रहे मनके मन, मूढ अरूझत गूढ गथा ॥ जां-
नन हार प्रमान न जानत, जानत जाय वितीत जथा ॥ मं-
त्र न जंत्र न तंत्र न मंडित, सागर प्रेमकी न्यारी कथा ॥ १४

अर्थ. जेनो भेद कुरान, तथा पुराणे कस्यो नथो अने वेद तथा किता-
व कहेंछे ते पण जुठो छे. महोटा पुरुषोए लिधेलो छे, परंतु तेओ तो म-
नमाने मनमांज ग्रहण करी राखी रखाछे, ने मूढ लोको तो तेनी गूढ
वाणिमां मुंझवणनी साथे धुंचाइ रखाछे, जाणवा बाळा छे तेओ प्रमाणने
जाणता नथो, माटे जेने माथे विती होयछे, तेथीज आ भेद यथायोग्य
जाण्यो जानछे, मंत्र के जंत्र के तंत्र ए कोइ प्रेमनुं मंडन करी शकता
नथो माटे हे? सागर प्रेमनी कथातो न्यारीजछे. ॥ १४ ॥

अथ अधिक रूपक अलंकार ॥ कवित्त ॥

गुन हुको नीर सोतो भर्यो चिहुं तीरनमें, धीरज गहीर स-
ध्य ध्यानकी उछार बार ॥ संकल्प विकल्पके उठत तरंग
जहां, मन अभिमानिनके डूबेहे गिरि अपार ॥ मक्र मक्र
ध्वज सुरत जिहाज रोके, वाडवा धिरह भेद चिंता भ्रामरी
विचार ॥ सुर नर नाग जहां, तरि तरि हारे मुनि, प्रेम पारा
बार हुको किनहुं न पायो पार ॥ १५ ॥

अर्थ. गुणरूपी पाणी तो चारे तरफना किनारामां भर्युछे, मांहीं धै-
र्यनारूपी उंडाइ छे, ने ध्यानरूपी पाणीना उछाळा उछळेछे, ज्याहां सं-
कल्प विकल्प रूपी लोट उपजेछे, जेमां अभिमानिओना मनरूपी अने-
क पडाओ बुझी गयाछे, जेमां कामदेव रूपी मघरमच्छ सुरतारूपी वा-
जो रोलेछे, दया जेनां धिरह भेदरूपी वडवानल नामनो अग्नि रह्योछे,

अटे चितारूपी भमरीओनां चक्र उपजेछे, जेमां विचार रूप सुर, नर,
नाग अने मुनीओ विगेरे तरी तरीने हारी गया, पण प्रेमरूपी समुद्रनो
पार कोइए पमाणो नहीं. ॥ १५ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

तोयद चाहको तंत्र किये, सुरतानकि डोर ग्रहें करमें कल॥
मक्र बचें बिरहा नलके मुख, सोधत जाय तबेहि सबें जल॥
शंख समांन तजें सगरो जुग, पावतहें तब लावतहें पल ॥
प्रेमके सागर मध्य धसें वह, मित सरूप लहें मुक्ताफल
॥ १६ ॥

अर्थ. तोयद जे मेष, तेने वहन करनार जे बाधु, तेने रोकवानी चाह-
नानी अथवा तेना स्थाननी चाहनानो तंत्र करीने सुरतारूपी दोरीने क-
लाथी हाथमां ग्रहण करी राखे, विरहानल रूपी मधरमच्छना मुखथी ब
चीने ज्यारे सघळा पाणीने शोधतो जाय, शंखलानी पेठे सघळा जगत-
ने तजीने बरोबर पळ साचवे त्यारे पामे, माटे एवरीते जे प्रेमना दारिया-
नी वचे धसें ते, मित्ररूपी मुक्ताफल लिये. ॥ १६ ॥

॥ अथ अन्योन्यालंकार ॥ सवैया ॥

रेनमें जोत उदोतहुमें तम, ज्वालमें सीत तुहींनमें ताप-
न ॥ ऐ मुख अमृत देव तरु विष, कंचन लोहसु लोहमें
कुंदन ॥ हंसमें काग कुहामें मुरालसु, नीकमें ऊपल पथ्य-
रमें मन ॥ देवमें दानव आसुरमें सुर, सागर प्रेम लहंत
लहे इन ॥ १७ ॥

अर्थ. रात्रिमांथी ज्योतिने, प्रकाशमांथी अंधाराने, झाडोमांथी
शितलताने, वरफमांथी उष्णताने, नागना मुखमांथी अमृतने, कल्पवृक्ष-

નાંથી શ્વેરને, સોનામાંથી લોઢાને, લોઢામાંથી કુંદનને, હંસોમાંથી કાગ-
ડાને, કાગડાઓમાંથી હંસને, મળીઓમાંથી પથ્થરને, પથરાઓમાંથી મ-
ળિને, દેવોમાંથી દાનવને, અને અસુરોમાંથી સુરને, હે? સાગર જે પ્રેમનેલિયે
તે પૂર્ણનેલિયે. ॥ ૧૭ ॥

॥ અથ વિભાવનાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

મૂલ વિના ફલ ફૂલ झुके वन, वृच्छ विनां छिति छाह ल-
पा वत ॥ पंख विनां उड जात जनावर, पाउ विनां पशु
पंथहि धावत ॥ टूटगये गन तीरन चूकत, नीर विनां दधि
नाउ चलावत ॥ तार विनां कर बीन बजावत, सागर प्रे-
मीं सबें विधि पावत ॥ १८ ॥

અર્થ. મૂળ વિના ફલ ફુલ झुकी रह्यांछे, વન અને વૃક્ષો વિના પ-
થો ઉપર છાંયા દેશાડેછે, પાંખો વિના જનાવર ઉડીજાયછે, પત્તો વિના
પશુ પંથે દોડેછે, પ્રત્યંચા (પળછ) તુટીગયાથી પળ તીર ચૂકતો નથી,
પાણીવિના દરિયામાં વહાણને ચલાવેછે, અને તારવિના હાથથી વીણા વ-
ગાડેછે, હે? સાગર પૂર્ણીરિતે પ્રેમીજન સબઠી વિધિયોને પામેછે. ॥ ૧૮ ॥

॥ અથ વિશેષાલંકાર સવૈયા ॥

सुर शशिन मरीचि प्रकाशत, आठहु जांम रहें उजियारो॥
जोगन भोग अलोक कला, सुख शोक नहीं तिहुं लोकसैं
न्यारो ॥ वेद पुरान प्रमान न बंधित, जानाहिगो कोउ
जानन हारो॥ सागर अंबर हैंन धरा पर, प्रेमहुंको अध
बीच अखारो ॥ १९ ॥

અર્થ. ઝવાંદાં સૂર્ય ચંદ્રનાં કિરણો પ્રકાશતાં નથી. પણ આઠે પહોર અ-
જાન્યું રહેછે, જોગ તથા ભોગ નથી પણ જેની અલૌકીક વ-
રહ્યોછે,

तथा शोक नथी ने वळी त्रणे लोकथी न्यारोछे, जेना प्रमाणने वेद
तथा पुराणो पण बांधतां नथी, कोइ जाणवा वाळो हशे तेज जाणशे,
हे? सागर एवीरीते आकाशमां नथी तेम पृथ्वीमां पण नथी, प्रेमनोतो
अबबच अखाडोछे. ॥ १९ ॥

॥ दोहा ॥

शूर शशी न समीर गति ॥ अध धर उरध न धार ॥

वेद पुरांन न जांनिहे ॥ प्रेमी तहां बिहार ॥ २० ॥

अर्थ. ज्याहां सूर्य चंद्र अने पवननी गति नथी, तेम पृथ्वीनी निचेछे
किंवा उंचेछे, एम पण धारवामां आवतुं नथी, अने जे स्थळने वेद तथा
पुराणो पण जाणतां नथी, ते स्थळे प्रेमीजननो बिहार थायछे. ॥ २० ॥

प्रेमहुको मद जिन पिया ॥ ताहूको यह भेख ॥

अकर करे नाहिं न डरे ॥ परे कूप द्रग देख ॥ २१ ॥

अर्थ. जेणे प्रेमनो मद पिघोछे तेनो एबो वेशछे, एटलुंज नहीं पण ते
नकरवानुं होय ते करे नें डरे नहीं नें वळी आंखथी जोइने कुवामां
पडे. ॥ २१ ॥

अथ विभावनाको द्वितीय भेद ॥ सर्वैया ॥

प्रेमहुको मद पान कियो वह, जो करवेकि नही सो करें
गो ॥ शोच विचार कियेकि कदा, जरवे मरवेसें कछू न ड-
रेंगो ॥ चातुर व्हें गति बाउंकी गहि, दीपक लें कर कूप
परेंगो ॥ तेज सबें सटके घटके वह, सागरजू भटक्योइ
फिरेंगो ॥ २२ ॥

अर्थ. जेणे प्रेमरूपी मदिरानुं पान करेलुंछे ते जे नहीं करवानुं हशे
ते पण करशे, शोक तथा चाढी करवायीतो शुं, पण वळवायी के

મરવાયો પળ કાંઈ ડરશે નહીં, ચતુર થઈને દિવાનાના જેવી ગતિ ગ્રહણ કરશે, અને હાથમાં દિવો લેઈને કુવામાં પડશે, શરીરનું સબલું તેજ ઘટીને જતુ રહેશે, પળ હે? સાગર તેતો ખટકતોજ ફરશે. ॥ ૨૨ ॥

અથ સમરૂપક અલંકાર ॥ દોહા ॥

પ્રેમી મન કેસર દુસુમ ॥ સુરત નીરકો સંગ ॥

જ્યોં જ્યોં અવટે બ્રહ્મ અગિનિ, ત્યોં ત્યોં નિકસે રંગ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ. પ્રેમીના મનરૂપી કેસર, તથા કસુંબોછે, તે સુરતરૂપ પાણીનો સાથે મલીને વિરહરૂપ અગ્નિમાં જેમ જેમ અવટાય તેમ તેમ તેનો રંગ નીકળે. ॥ ૨૩ ॥

નેહ નગરકે દ્વારસે ॥ સૂધી વિરહ બજાર ॥

પાર પારે સો જાયગે ॥ સાંઈકે દરબાર ॥ ૨૪ ॥

અર્થ. નેહ નગરના દરવાજાથી સિંધી જે વિરહની બજારછે, પાછળ જે પડશે તે સાંઈ (દેશ્વર) ને દરબાર જશે. ॥ ૨૪ ॥

આસિક નટ સાધન સતી ॥ સુરા સહેવો સેલ ॥

અરાપરિકી વાત નહીં ॥ સ્વરાસ્વરીકો સ્વેલ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ. આશક, નટ, અને સતી એઓનું સાધન, તેમજ શૂરવીરે વરઝીનું સદન કરવું એ કાંઈ અરા પરીની વાત નથી, પણ સ્વરાસ્વરીનો સ્વેલછે. ॥ ૨૫ ॥

મન પ્રેમી કુંદન મહોર ॥ સુરત પ્રકાસે જોત ॥

વિરહ અનલ જ્યોં જ્યોં તપે ॥ ત્યોં ત્યોં કિંમતિ હોત ॥ ૨૬ ॥

અર્થ. પ્રેમીજનના મનરૂપી કુંદનની મહોરછે અને તેમાં સુરતરૂપી જોત પ્રકાશીછે, પરંતુ તે જેમ જેમ વિરહ રૂપી અગ્નિમાં તપે તેમ તેમ તેની કિંમત ધાય. ॥ ૨૬ ॥

जैमें निर्मल होतहे ॥ कनक अनलके संग ॥

तैसें प्रेमी विरह बल ॥ चढें सुरतको रंग ॥ २७ ॥

अर्थ. जेम अग्निना संगथी सोनुं निर्मल थायछे, तेमज विरहना बळथी प्रेमीजनने सुरतनो रंग चढेछे. ॥ २७ ॥

ओर रंग उतरें सबें ॥ ज्यों दिन बीतत जाय ॥

विरह प्रेम बूटा रचें ॥ दिन दिन बढत सबाय ॥ २८ ॥

अर्थ जेम जेम दिवस बीतता जाय, तेम तेम बीजा सघळा रंग उतरे, परंतु विरहथी रचेली प्रेमना बूटातो दिवसें दिवसें सबाया वधे. ॥ २८ ॥

॥ सोरठा ॥

दुग्ध एकही होत ॥ जैसें सुरभि बरन बहु ॥

प्रेम जोत उद्योत ॥ तैसें सबहि शास्त्र महि ॥ २९ ॥

अर्थ. जेम गायोना जूदा जूदा घणा वर्ण (रंग) छे, परंतु दूधतो एक रंग बाळुंज होयछे, तेम सघळां शास्त्रोमां प्रेमनी ज्योतीनोतो एकसर-खोज प्रकाश कहेलोछे. ॥ २९ ॥

बरन बरन बहु रंग ॥ सुरभी शास्त्र पुरान महि ॥

सबें एकही अंग ॥ प्रेम सु पय पलटे नहीं ॥ ३० ॥

अर्थ. जूदा जूदा वर्णवाळी बहुरंगी गायो, शास्त्रो अने पुराणोमां कहेलीछे, पण ते सघळीनुं एक अंग जोतां प्रेमरूपी दूध पलटतुं नथी, अथवा जूदा जूदा वर्णवाळी बहुरंगी गायो अने जूदा जूदा भेदो शास्त्रो अने पुराणोमां कहेलाछे, परंतु ते सघळीनुं एक अंग विचारतां प्रेम तथा दूध ए बेय क्यारेय पलटतां नथी. ॥ ३० ॥

प्रेम पथरीमांहि ॥ चित चकमक चेतन झडे ॥

विरह अनल दरसाय ॥ शील शोषता मुख लगे ॥ ३१ ॥

अर्थ. प्रेमरूपी पथरीमां चित्तरूपी चेतन चकमकनुं कडुं झाडवाथी
विग्रहरूप अग्नि देखाइ आवे, एटलुंज नहीं पण, तेना मुख उपर शिलता
अने शोषणता लागे. ॥ ३१ ॥

॥ कवित्त ॥

प्रेमहीमें परतीत, रस रीत प्रेमहीमें, प्रेमहीमें राजनीत,
हार जीत जंगहे ॥ प्रेमहीमें हाव भाव, सहित समूह प्रेम,
प्रेमहीमें राग रंग, उमंग अनंगहे ॥ प्रेमहीमें ध्याता ध्येय,
ग्याता ग्येय प्रेमहीमें, प्रेमहीमें जोग भोग, पंचभूत अंगहे ॥
प्रेमको प्रकाश सोतो, करताकी करामात, जहां देखो तहां
एक प्रेमको प्रसंगहैं ॥ ३२ ॥

अर्थ. सर्व वातनी प्रतीति अने रसनी रीति पण प्रेममांछे, तेम राज-
नीति हारवुं, झितवुं अने लडवुं पण प्रेममांजछे, हाव भाव विगेरे
समुदायो प्रेममांजछे, राग, रंग, उमंग अने कामदेव एपण प्रेममांजछे,
ध्यान करनारो, तथा जेनुं ध्यान करवुंछे ते, तेमज जाणनारो, तथा जेनें
जाणवोछे, तेपण प्रेममांजछे, जोग भोग, अने पंचमहाभुतनां शरीरो,
पण प्रेममांजछे, प्रेमनो प्रकाशछे तेतो जगत्कर्त्ता परमेश्वरर्त्ताज करामत-
छे, माटे ज्याहां जुवो त्याहां एक प्रेमनोज प्रसंगछे. ॥ ३२ ॥

॥ दोहा ॥

प्रेम उपल ईशर करे ॥ ईशर उपल समांन ॥
कोड प्रेम प्रतीत विन ॥ लहें न पद निरवांन ॥ ३३ ॥

अर्थ. इश्वरर्त्ता मूर्तिना पापाण समानज प्रेमरूपी पापाण इश्वरें क-
रोछे, माटे कोड प्रेमनी प्रतीति विना मोक्षपदने पामी शके नहीं.
॥ ३३ ॥

॥ गाहा ॥

निर्गुनं निराकारं ॥ निरामयं व्यापकं नित्यं ॥

निःप्रपंचं शाश्वतं ॥ तं नमस्ते कारणं प्रेमं ॥ ३४ ॥

अर्थ. गुण रहित, आकार रहित, रोग रहित, व्यापक, नाश रहित, प्रपंच रहित, आदि, अखंड; अने स्वतंत्र एवा कारणरूप प्रेमने हुं नमस्कार करूं. ॥ ३४ ॥

सागर सिद्ध प्रसंगं ॥ प्रथक भेद प्रेम वरनावं ॥

षट्चालिश अभिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ ३५ ॥

अर्थ सागर तथा सिद्धना प्रसंगमां जूदा जूदा भेदोथी प्रेमना वर्णन संबधी प्रवीण सागर ग्रंथनी छेतालीशमी लेहेर संपूर्ण थइ. ॥ ३५ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे सागर सिद्ध प्रश्न प्रत्युत्तर प्रेम प्रथकभेदो नाम षट्चत्वारिंशतिमो लहरं ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां षट्चत्वारिंशतिम स्तरंगः समाप्तः ॥ ४६ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद शार्दूलविक्रीडित ॥

स्वाभाविक प्रमाण प्रेम कहिने, भावीक तेने विशे ॥

जंतूना दइ दाखला नृपतिने, भेदो कहा योनिशे ॥

स्वमेशी शुभ मंत्र दान करतां, जे मंत्र धार्यो शिशे ॥

एओनो इतिहास खास भणशे, आ लेर सडतालिशे ॥

अथ फुनि रस सागर सिद्ध चरचा प्रसंगो यथा ॥ अथ रस-सागरोक्त प्रश्न ॥ दोहा ॥

स्वभावीक भावीक यह ॥ प्रेम भेद परवान ॥

बटि बटि पावतहैं किधों ॥ दोउ सिद्ध समांन ॥ १

अर्थ. हे सिद्ध? स्वाभाविक अने भाविक एवा प्रेमना बे भेदो उपर आपे बाणी कही, तेमांथी कोइ बधवा घटवा पामेछे किंवा बन्ने समतुल्य रहेंछे. ॥ १ ॥

अथ सिद्धोक्त प्रत्युत्तर ॥ छप्पय ॥

स्वभावीक साधंत, चित्तका मरम न पावे ॥

मिलेंन सहसा भित्त, अंत सिद्धी नहीं जावे ॥

जो सधंत भावीक, सोय जाने सिगरी विध ॥ ॥

एह भेदके लिये, तुरत पावंत वहे सिध ॥

परि कष्ट भाव जामें अधीक, सो विशेष अनुमानियें ॥

सिद्धा वदंत सागर सुनो, यह व्रतंत उर आनिये ॥ २ ॥

अर्थ. स्वाभाविक प्रेम साधवाथी चित्तना मरमन पामे नहीं, नै तत्काल भित्त पण मळे नहीं, नै वळी अंत सिद्धिने पण पहोचे नहीं, माटे जे भाविक प्रेमने साधे तेज सबळी विधियोने जाणे, एटलुंज नहीं, पण आ भेदने लोधि ते पुरुष तुरत सिद्धिने पामे, पण जेमां अधीक कष्टभाव होय-छ तेन विशेषछे एम अनुमान करवुं, सिद्ध कहेछे के हे? सागर सांभळो? आ जे व्रतांत कष्ट ते मनमां धारजो. ॥ २ ॥

अथ फुनि सागरोक्त प्रश्न ॥ दोहा ॥

किंतें प्राणि यह सृष्टिमें ॥ स्वभावीक साधंत ॥

कोन प्रेम भावीकहें ॥ कहो सिद्ध वरतंत ॥ ३ ॥

अर्थ. सागर कहेछे, हे? सिद्ध आ सृष्टिमां केटलां प्राणियो स्वाभाविक प्रेमने साधेंछे, अने केटलां प्राणियो भाविक प्रेमने साधेंछे एनुं

वृत्तांत कहो? ॥ ३ ॥

अथ सिद्धोक्त प्रत्युत्तर ॥ छंद नाराच ॥

प्रकार प्रेम सागरं नरिंद जौनहो तुमें ॥ प्रसंगके प्रमानकी
विधान उक्तकी हमें ॥ अनूप रूप प्रेमके सुभावके अलंक-
तं ॥ सुजंतु रीत धारियें चरीत आपके चितं ॥ कुरंग रंग
गांसों विधान एह आरधी ॥ परीन कान तांन चूक पार-
बांन पारधी ॥ ब्रषा न आस आठ मास व्हें निसास दादुरा
जियंत मित रीझ भीज गाज बाज बादुरा ॥ मतंग अंग बी-
भ्रमे नमोन चित लायकें ॥ धरंत खंत बारुनी परंत गाढ
जायकें ॥ ग्रहंत कुंभ शुंभ होय कीश मूठ नां खुलें ॥ सहंत
मुंड दंड मार द्वार द्वारपें डुलें ॥ निरंतरं धरंत टेक गोह
खोचकों गहे ॥ परंत तूटि तूटिपें निशंक छूटि नारहें ॥ अ-
वान गाजसों मयूर पूर प्रेमसों भरे ॥ सैताप सीत तापमें
अलापहू न ऊचरो ॥ चहंत स्वांत चातुकी सु ओर बारि नां पि
यें ॥ सहे विसास प्यास व्हें उदास नांमकों लियें ॥ गये बसं
त कोकिला कला प्रकाश हीनहे ॥ सुनंत सोर ओरके रहंत बे
ठ दीनहे ॥ मरीचि बीचि नेनयों चकोर लग्न चंदसें ॥ प्रकाशहे
अमंद मंद जानहीं दिनंदसें ॥ कपोतकों उडायकें कपोतनी
करें धरे ॥ निहार नार सारकों अचेत आभसों गिरे ॥ अली
हुलास प्रेमके विकास कंजमें बसे ॥ कबूल प्रान जानपें न
पंखरी व्हें डसे ॥ खद्योत जोत दीपकी प्रकाश होतहीं परे ॥
सुरंग रंग रीझि एक रंग अंगसें जरे ॥ विशेष प्रेम माधुरी
सु माधुरी न छूटहें ॥ तनं तनंत नां तजंत मध्य लंक तूटहें ॥

पनंग पुंग नाद भेद खेद छांडिकें दह्यो ॥ विसार बास एह
 आस पास गारुडू रह्यो ॥ बहोर यों विचारियें फनादि प्रेम
 हे मनी ॥ बिहार दूर दूरपे जरूर एह जीविनी ॥ चक्रीश ये
 ब्रतंत प्रेम नेम लूव्य चंदन ॥ तजंत खीन पौनपे भजंत हे
 निशं दिन ॥ जुराफ जुगल डोर बीछुरंत फेर नां नुरें ॥ करें
 निहारवो सु प्रीत रीतसें दुहू मरें ॥ मयंक अंक सिंगि ब्रत
 चीन जानकों वनें ॥ करें प्रतच्छ दौर मच्छ तुच्छ देहकों
 गनें ॥ मरंत मौन दीनवहें जवें भलीन तीरसें ॥ अनेक
 जलनहूं कियें धरेन धीर छीरसें ॥ प्रसिद्ध प्रेम धानकें च-
 लंत नीरके चरं ॥ भजंत तूलके डरं चहत मीनहा गरं ॥
 कुरंगसारके सनेह देह अमरं दमे ॥ नभेन ओर ठोर जा-
 य शीश मितके जमें ॥ रखंत नेम हारनं सु प्रेम काठरें र-
 जें ॥ धरीक ताव पावसें तजें तो प्रांतकों तजें ॥ सनेह वी-
 न शंकरं महा प्रचंड मंडही ॥ परंत दीठ पीठ त्री चले नि-
 वास छंडही ॥ चमक संग लोह मोह हैं प्रमान त्रै पुरं ॥
 नचेत आप चेतवहें उडे तजंत अंतरं ॥ कपूर दूर तिक्तसें ज-
 कर ठोर नां रहें ॥ सरात प्रीत मंत्र युक्त प्रेम धर्म पारहें
 ॥ सनेह छीर नीरकों कियो समान आपके ॥ वनं गुनं सु
 दूख कष्ट जाय आप तापके ॥ मुराल मौन तालकी रसाल
 पाल लीनता ॥ कदाच बीछुरंत तों मरंत होय छीनता ॥
 प्रमूत बास पौनसें जरूर प्रेम जानियें ॥ चलंत बात सं-
 ग ये अनंग उक्ति मानियें ॥ कुमोद मोद आग्रही जिये न

मूल भाशशी ॥ प्रतीत एह प्रेमकी खुलैं निशंक व्है निशी
॥ दिनंदसों सनेह एह भांतिसैं नलीनहें ॥ उदैं अनेक
मोदसैं बिनां उदैं मलीनहे ॥ निहारिये नबीन रीति प्रीति
छीपकी यहें ॥ समंद नीर तीर आय स्वांति बुंदकों ग्रहें ॥
गुलीक जुक्त जानियें जु रक्त मांद बानसैं ॥ बिकंत ओर ठो-
रपें मिलंत आन ध्यानसैं ॥ अलोक प्रीति कोक याहि भां-
तिसैं निभाउरे ॥ करंत केलि द्योस वे निशा परंत बाउरे ॥
म्रजाद आद सागरं सनेह एह सौमसैं ॥ मिहीर जोति धीर
चांदनी सु लेर व्योमसैं ॥ मखीन मोह छूद्रसैं मिलाय कुंद
कुंदसैं ॥ परंत नां मरंत तो फरंत मोद मंदसैं ॥ अनेक टेक
ईष्टकी विशेष कष्ट यों सहें ॥ बिधान प्रेम नेमके प्रमान बुद्धि
के कहें. ॥ ४ ॥

अर्थ. हे? नरना इंद्र रससागर, प्रेमना प्रकारनेतो तमो जाणोछो, परं
तु आ प्रसंगोपात्त प्रेम प्रमाणना विधाननी हुं उक्ति करुंछुं, माटे अनूप
म प्रेमना स्वरूप, तथा स्वभावथी शणगारेला सारा सारा जंतूओनी
रीतिनां चरित्रोने आप हृदयमां धारण करजो, हरणीने गायन साथे रंग
लागेलो होयछे, तेथी गायनना विधाननुं आराधन शिकारीओ करेछे,
त्यारे ते सांभळवाना लोभथी, आवेली हरणीने पाराधी वाण लेइने
आरंपार सोंसरुं उतारेछे, परंतु काने पडेली तानने सांभळवामां ते चूकती
नथी. आठ महीना सुधी वर्षादनी आशाथी देडकांओ प्राण रहित थडने
पृथ्वीनी साथे निर्जीव पणे मळी जायछे, परंतु वादळांना गाज अवाज-
नी साथेंज पोताना मित्रनी रोहथी भीजाइने तेओ सजीवन थायछे,
हाथी भंगनी भांतीथी नमुनो (आकार) चित्तमां लावीने खाडमां

પડી ચંચાલે, પળ સ્વાંતેથી બનાવટી હાથળીને પકડ્યા વગર રહેતો
 નથી. લોટાના ઘડામાંથી વસ્તુ ગ્રહણ કરતાં ખલે સપડાઈ જાય, માથા
 ઉપર પહેલા લાકડિયોના મારને સહન કરે, અને ઘેર ઘેર રસવડે, પરંતુ
 ગાંધગાંધી મૂઠા ચૂઢી થાય નહીં, નિરંતર ટેકધરીને ગોહ (ચંદનઘો) સ્વૌચ
 (સાના) ને ગ્રહણ કરે, તે તૂટી તૂટીને પડી જાય, પણ શંકા રહીત જેમ
 હોય તેમ છૂટી રહે નહીં, ચોમાસાના દિવસોમાં વર્ષાદની ગર્જનાના પ્રેમથી
 ભરપૂર પળો મોર અવાજ ભરે, અને ટાઢ તથા તાપને સહન કરે, પણ
 શિયાળા તથા ઊનાલાના દિવસોમાં આલાપ (મધુર શાદ) નો ઉચ્ચાર
 કરે નહીં. સ્વાતીના જલનેં ચાહનારો વૈષ્ણવો વિશ્વાસથી પ્યાસને
 સહન કરે, ઉદાસ થઈને મિત્રના નામનેં લિયે, પરંતુ વીજા પાળીનેં પિયેજ
 નથી. વનંદા રુતુ વિતિ ગયાથી કોયલ કહ્યા તથા પ્રકાશથી હીન રહેછે,
 પટલુંજ નહીં, પણ વીજા પક્ષીઓના સોરવકોરનેં સાંભળેછે, પરંતુ પોતેતો
 ચોળના વગર દીન થઈનેંજ વેટી રહેછે. ચંદ્રમાનો સાથે ચકોર પક્ષીની
 પક્ષી લગની લાગીછે કે, તે પોતાનાં નેત્રોને કિરણો સામેજ રાખી રહેછે,
 અને ઉષ્ણ પ્રકાશ કરનારા સૂર્યને પણ મંદ જાણીને પોતે મંદ થઈ
 રહેછે, પરંતુ તેના સામે આંખોથી જોતુંજ નથી. કપોત પક્ષીને ઉડાડી
 થઈને કપોતનીને (હોલીને) હાથમાં પકડીરાખે, તો તે કપોત પોતાની
 ગોળે મનદાદ મંગેલી જાણીને તેના પ્રેમને લીધે પોતે સારકરવા સારુ
 અંગેય થઈને આકાશમાંથી નીચેં આવી પડે. ભરો પ્રેમના હુલાસ-
 થી ચોળેલા કમલમાં જડને વસેછે, અને કમલ વીડાઈ જાયછે,
 ત્યારે પોતાના પ્રાણજવાનું કવૂલ કરેછે, પરંતુ તે કમલની પાંચડીને
 સહન નથી. પતંગિયો દીવાની પ્યોતીનો પ્રકાશ થતાંજ તેમાં પડેછે,
 તે તે દીવાના સુંદર રંગમાં રાક્ષિને એક રંગ થવા સારુ અંગથી વળેછે.
 વિગેને કર્ણને ભરણને ફૂલના રસમાં પ્રેમ લાગેલો હોયછે, તે છૂટતો નથી
 તે વખતેનાં વખતેનાં પોતાની કડનો લંક વચેથી તૂટી જાયછે, પણ તે ક્ષણ

मात्र फुलना मधने तजती नथी. सर्प मोरलीना मधुर अवाजना भेदथी
 खेद तजी देछे, ने पोताना वासरूप राफडाने विसारीने मोरलीना अवा-
 जनी आशाथी गारडी पासे आवीने हाजर थायछे. घणुंकरिने एम वि-
 चारिये तो नागने पण पोताना मणी साथे प्रेम लागेछोछे, जेथी ते म-
 णीने बाहेर मूकीने चारा वास्ते छेटे छेटे विचरेछे, पण मणीने पोताना
 जीवनरूप जाणीने ते उपरज ध्यान राखेछे. चक्रीश पांखाळा सर्पनुं एवुं
 वृत्तांत छे के, ते प्रेमना नियमथी चंदनमां लुब्ध रहेछे, जेथी खांन पांनने
 तजेछे, परंतु रात दिवस चंदनना वृक्षनेज सेवेछे. जुराफ पक्षियोनां नर
 मादाना अंगमां रहेछा आंकडानी ग्रंथीनो दोरो तूटीने जूदो पछ्या पछी,
 फरीने पाछो जोडातो नथी, जेथीकरी तेओ एकबीजा सामुं जोया करे अने
 प्रितीनी रीतथी बने मरे, परंतु जूदां रहेज नहीं. चंद्रमा साथे प्रिति राख-
 नार एक सिंगीवृत्त जातिनो मच्छछे, तेने कर्त्रिम चंद्रनुं चिन्ह प्रत्यक्ष दे-
 खाइवाथी, चित्तमां तेने साचो चंद्र मानी, पोताना शरीरने तुच्छ गणी
 ते मच्छ दोडी आवेछे. वळी माछलांने जलनींसाथे प्रेम होयछे, जेथी
 करी माछलु पाणीना कीनाराथी ज्वारे जूदु थायछे, त्यारे दीन थइने
 मरेछे, परंतु अनेक यत्न करवाथी के, दूधमां राखवाथी पण धरिजता
 धरतुं नथी. वळी प्रासिद्ध छे के, खावाना प्रेमथी जलचर प्राणियो चाली
 नीकळेछे, तेओ सूका पत्रना डरथीतो भागेछे, पण मच्छीमारे काटांमां
 राखेला झेरवाळा पदार्थने चाहिने तेमां भराइ मरेछे. कस्तुरीना
 स्नेहथी अमर पोताना देहने दमेछे, ते बीजे टेकाणे न नमतां पोताना
 मित्रना उपरज जइने जामेछे. हारन पक्षी रंजन थइने लाकडा साथे
 प्रेमनो नियम राखेछे, माटे ते लाकडुं जो घडीमात्र पगथी वेगळुं थायछे,
 तो ते पोताना प्राणने तजेछे. शंकरना वीर्यरूप पाराने स्त्रीनी साथे प्रेम
 लागेलो होयछे, जेथी स्त्री नजरे पडतांज ते पोताना निवासने छोडी, ने

मोहिलो प्रचंड शब्द करीने उमंगथी तेने पछवाडे चाली नीकळेचे.
 नमक पयधरनी साथे मोहने लीधे लोढाने प्रेमळे, जेथी पोते अचेत
 रुतां चैननरूप थड अंतरने छोडीने उडेछे, आ प्रमाण वण्ये लोकमां
 प्रतिदळे. कपूर तिखांथी भळगो वीजे ठेकाणे क्यांहांय जरूर रहेतो-
 ज नथी, तिखारूप मित्रनी साथे मळेछे, त्यारेज ते प्रेमना धर्मने पाळीने
 गेछे नहीतो उडी जायछे. वळी आपणनी पेठे दूधने पाणी साथे
 रनेहळे, जेथी करी ते पोताना मित्र पाणीने वळतुं जोडने तेना दुःखने
 लाधे पोते दभराड जडने तापमां पडेछे. हंसने आम्नादि वृक्षोथी गीञ्च
 रनवाळा मानसरोवरना किनारा साथे लीनताछे, माटे जो कदाचित्
 वियोग पामेछे, तो ते मरेछे, अथवा दूबलो थड जायछे. वळी जरूर
 जाणवुं के, फुलना सुगंधने पवननी साथे प्रेमळे, जेथी ते पोताना ठेकाणा
 ने तजी पोताना मित्र वायुनी साथे चाली नीकळेछे, आ कामनी उक्ति
 से, तेने साची मानथी. कुमोदनिये हरीथी एवी टेक पकडोछे के, पोते
 निर्मल रुतां केवळ चंद्रकांतीना आधारथीज जीवेंछे, माटे ते प्रेमनी
 प्रतीतिने लाधे, दिवसे न प्रफुल्लित थतां रातनी वखते पोताना मित्रने
 जोडने निःशंक पणे खिली आवेछे. एवीज रीते सूरज साथे कमलने स्नेह
 छे, माटे जो सूर्य उगेछे तो पोतेपण अति आनंदथी खिली आवेछे, ने
 नथी उमनो तो, पोते पण मंद थडने वीढायुंज रहेछे. हवे लीपनी प्रीती-
 नी नवीन गितने नोहारी जोडण तो, लीप समुद्रना पाणीथी वाहेर कीनारे
 आनी रवागिना वुंदने घडण करेछे. नर मादा मोति अथवा गोळी के वा-
 णना फळानी एवी युक्ति छे के ते वीजे ठेकाणे वेचायछे, पण ध्यान क
 र्नाथी आनी मळेछे. चकवा चकवी पोताना मित्र सूर्य साथे अलौकीक
 प्रीतिने एवी रीतथी नभावेछे के, दिवसेतो किडा करेछे पण रात पडतां
 ज पोताना मित्रना अस्तने लीधे दीवानां वनी जायछे. मर्यादा पूर्वक
 आदर्यो समुद्रने आ चंद्रमा साथे स्नेहळे, माटे ते सूर्यना अजवाळामांतो-

ધીરો રહેછે, પળ ચાંદનીમાંતો લેહરચોને આકાશ પર્યંત ઉછાલેછે. માલિ-
યાને મધની સાથે સ્નેહ લાગેલોછે, જેથી તે કુંદ કુંદ ઇટલે જરા જરા
રસ લેઈને મધપોહું જમાવેછે, અને જો તે મધપોહું પડી જાયછે, કિંવા
વિચરાઈ જાયછે, તો તે માલિયો મરેછે, અથવા સ્વેદથી દીન થઈને ફરેછે.
હે? સાગર એવીરીતે અનેક પ્રાણિયો પોતાના ઇષ્ટ મિત્રના પ્રેમની ટેકથી
વિશેષે કરીને એવાં એવાં અનેક કષ્ટોને સહન કરેછે, આ પ્રેમના નિયમનું
વિધાન મેં મહારી બુદ્ધિ પ્રમાણે કહ્યુંછે. ॥ ૪ ॥

॥ દોહા ॥

એતે આદિ અનેકહે ॥ થર ચર પ્રેમ પ્રસંગ ॥

સ્વભાવીક તાસે કહે ॥ મિલિયત મિંત ઉમંગ ॥ ૫ ॥

અર્થ. એઓને આદિ દઈને અનેક સ્થાવર જંગમનાં પ્રાણિયો પ્રેમના
પ્રસંગવાળાંછે, જેઓ ઉમંગથી પોતાના મિત્રને મળેછે, તેને સ્વાભાવિક
પ્રેમ કહેછે. ॥ ૫ ॥

॥ સોરઠા ॥

સો ભાવીક કહાય ॥ વરનેં સો સાગર સુનોં ॥

ઉપજત આપહિ આપ ॥ કુલ સ્વજાદ જાકોં નહી ॥ ૬ ॥

હે? સાગર હવે જે ભાવિક પ્રેમ કહેવાયછે, તેનું વર્ણન કરુંછું, માટે તે સાં-
ખ્યો જે પોતાનો મેલેજ આવીને ઉપજેછે, અને જેને કુલધર્મની મર્યા-
દા નથી. ॥ ૬ ॥

॥ છપ્પય ॥

સંત પ્રેમ પરિ બ્રહ્મ, તાપ સીતહું તન તાવે ॥

સ્વામિ ધર્મકે સૂર, પ્રેમ પરિ અંગ કટાવે ॥

સતી શ્યામકે પ્રેમ, અંગ અગનીમે જારે ॥

યહૈ રીતમે પ્રીત, સોય ખાવીક વિચારે ॥

નાથન વિંશપ સો સો સરે, ચિત અનુમાન દટાઇયે ॥

નિહા વદંત સાગર સુનો, પ્રેમ નેમ ચોં પાડ્યે ॥ ૭ ॥

અર્થ સંત લોકો પરવ્રહ્મના પ્રેમથી ડાઘાના તાપ અને શિયાળાની ઠાઠમાં પોતાના શરીરને તાવેછે, ગૂંચોર યુદ્ધાઓ સ્વામીના ધર્મ માટે પ્રેમ ઉપર પોતાના ઓંગને કપાવેછે, સતીશ્ચી સ્વામીના પ્રેમથી પોતાના ઓંગને બાળિમાં વાળેછે, પુત્રીરીતથી જ્યાંહાં પ્રિતિ હોય ત્યાંહાં તે ખાવિક પ્રેમછે. એમ વિચારવું ઘણુંકરીને વિશેષે સાધનો કરવાથી આ ખાવિક પ્રેમ સરેછે, એ અનુમાન ચિત્તમાં દટાવજો, સિદ્ધ કહેછે, હૈ? સાગર તોત્તલો, કે પુત્રીરીતે પ્રેમના નિયમને પામિયે. ॥ ૭ ॥

અથ ફુનિ સાગરોક્ત પ્રશ્ન ॥ દોહા ॥

નિરાકાર સાકાર યહ ॥ દોઝ પ્રેમ અનૂપ ॥

યહૈ સિદ્ધ સમતા મિલે ॥ કીધોં બિન્ન સરૂપ ॥ ૮ ॥

અર્થ સાગર કહેછે કે, નિરાકાર અને સાકાર એવા બે પ્રકારનો આ અનુપમ પ્રેમ કણો, તો હૈ? સિદ્ધ એઓ સમાન પળાથી મલતાંછે, કે વધેતાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપછે, તે કહો. ॥ ૮ ॥

અથ સિદ્ધોક્ત પ્રત્યુત્તર ॥ છપ્પય ॥

નિરાકાર આરાધ, વેદ વાંની નિરધારે ॥

મિલે સિદ્ધ પરિવ્રહ્મ, દીપ જ્વાલા વત ઢારે ॥

સર્વે સ્વ સાકાર, વ્રહ્મ સોઈ ઠહરાવે ॥

યહૈ પ્રેમ પરમાન, સિદ્ધ ઇચ્છાવત પાવે ॥

નિરાકાર વડો યહ વાતકો, અવ તુંમકોં ન વતાયગે ॥

નિહા વદંત સાગર સુનો કહેંગે જવ ફિરિ આધગે ॥ ૯ ॥

अर्थ. निराकार प्रेमना आराधननो तो वेदनी वाणी निश्चय करेछे, माटे तेने साबवाथी तत्काल सिद्धिनी साथे परब्रह्म मळेछे, एटलुंज नहीं, पण दिवामांथी झाळ, अने झाळमांथी दिवो, एवा विवेकथी अभेद पणांने पामेछे, हवे जे साकार प्रेमना रूपने साधेछे, तेओ पाषाण तथा धातु विगेरेनी प्रतिमाओमां ब्रह्मने ठरावीने पूजेछे, तेओ पण प्रेमना प्रमाणने लीधे पोतानी इच्छा मुजब सिद्धि पामेछे, आ वातनो मोहोटी विस्तारछे, माटे हमणां तमने बतावशुं नहीं पण सिद्ध कहेछे के हे? सागर सांभळो के ज्यारे फरीने आवशुं त्यारे तमने कही बतावशुं. ॥ ९ ॥

॥ सोरठा ॥

सागर सिद्ध सु वांनि ॥ सुनत चिंत संशय मिटें ॥

बूझ्यो यहे विधान ॥ नभ अवाज उत्तर कहा ॥ १० ॥

अर्थ सिद्धनी वाणी सांभळतांज सागरना चित्तना संशयो मटीगया, एठठ पछे आवुं वृत्तांत पूछ्युं के हे? सिद्ध! आ जे आकाशमांथी शब्द थयो तेनो शु! उत्तरछे. ॥ १० ॥

॥ अथ सिद्धोक्त प्रत्युत्तर ॥ सोरठा ॥

उच्छव शिव उच्चार ॥ कही सिद्ध पूरव कथा ॥

नाम धौम निर्धार ॥ सागर कलाप्रवीनको ॥ ११ ॥

अर्थ. शिवजीना कैलासमां थयेला शिवरात्रीना उत्सवनी वातनो उच्चार करीने सागर अने कलाप्रवीणनां नामो तथा ठेकाणाना निश्चय समेत, सिद्धे पूर्व जन्मनी सघळी कथा कहीं संभळावी. ॥ ११ ॥

अथ फुनि सिद्धोक्त ॥ छंद मनमोदक ॥

कियो आपने एह उपाय ॥ बुलाये प्रवीनकला आय ॥

उभैही मिलें ईश आगार ॥ चलं मूरतं एक उच्चार ॥ विछो-

झांन बांनो बढी बाल ॥ बढी दंपतीको ब्रह्मा बाला ॥ तुमैं
 दोउ घारी तजैं प्रांन ॥ उमा याद लायैं हरंबांन ॥ उमै सि-
 द्ध दाई कृपा कीन ॥ अवाजं प्रति उत्तरं दीन ॥ हमेंकों ति-
 ही उत्तरं काज ॥ उमाजू पठाये महाराज ॥ कही जो मरें
 गें दुहु आप ॥ मिटेगो नही ईशको श्राप ॥ दुख पाउगे
 ओर ओतार ॥ यहें चिंतमें राखियें धार ॥ हमें जो बतावें
 उपदेश ॥ सधो चंडिका त्योंहि माहेश ॥ वहीसें भगें पा-
 भोगे सिद्ध ॥ दिनांही दिनां प्रेमकी वृद्धि ॥ १२ ॥

अर्थ. हे? सागर आपे आ शिवालयना वास्तुनो उपाय कर्हो, अने
 तेहुं मोकल्योने कळाप्रवीणने बोलाव्यां, जेथी ते आहीं आव्यां त्यारे तमो
 दल शिवालयमां मल्यां, पछो वे बढी सुधी एक बीजानें प्रेमथी बातोना
 उच्चार थवा, पण ज्यारे बीजी कोइ बाळाए वियोग थवानो वाणि कही
 ते सांभलनांज दंपतीने विरहाग्निनी झाळो बधी पढी जेथी तमे वेयज-
 णांन प्राण तजो दइये एवुं धारु, ते बखते उमयाजी शंकरनां वचनो
 ना पादो लाव्यां, एटलुज नहीं, पण सिद्धि देनार जगदंबाए तमारा व-
 सेना उपर कृपा करीने आकाश वाणीना अवाजथी प्रत्युत्तर आप्यो,
 अने हुंन पण ते उत्तर सारुज हे? महाराजा आपनी पासे मोकल्योछे,
 अने कह्योछे के जो आप वने जण मरशो, तो पण ईश्वरनो श्राप मठशे
 नहीं, ते उलटां बीजा अवतारमां पण दुःख पामशो, आ बात चित्तमां
 रागी रागजो, हवे हुं जे उपदेश बतावुं, ते प्रमाणे चंडिका तथा महेश्व-
 रने सांगो, ए साधनथी आगळ उपर सिद्धि पामशो, अने दिवसें दि-
 वसें तमारा प्रेमकी वृद्धी भजे. ॥ १२ ॥

॥ सोरठा ॥

सिद्धा दंड सुनाय, प्रति सागर पूरव कथा ॥

संशय सकल मिटाय, दंपति बरजी घात निज ॥ १३ ॥

अर्थ. सिद्धे रससागरने पूर्व जन्मती कथा संभळावी दीधी, तेना मनना सघळा संशयो मटाडी दीधा, अने स्त्री पुरुषने जे आत्मघात करवानो विचार हतो, ते बंध बडाव्यो. ॥ १३ ॥

अथ सागरोक्त ॥ सोरठा ॥

कह्यो श्राप माहेश, प्राण घात बरजी तुमें ॥

कहो सिद्ध उपदेश, सोय मिटे प्रेम न घटे ॥ १४ ॥

अर्थ. सागर कहेछे के हे? सिद्ध तमे महेश्वरनो श्राप कह्यो, अने प्राणघात करवानुं बरजावी दीधुं, माटे हवे उपदेश करो, के जेथी श्राप मटे, अने प्रेम न घटे. ॥ १४ ॥

अथ सिद्धोक्त उपदेश भेद ॥ छप्पय ॥

तुम प्रवीन प्रति अंग, रूप चंडीको ध्यायो ॥

सागरकी स्थापिता, नाम सागरा धरायो ॥

सागर तुम प्रति अंग, रूप ईश्वर वह धारें ॥

सो प्रवीन स्थापीत, प्रवीने श्वर उच्चारें ॥

बह रूप ध्यान धरि प्रेमसें, स्वप्नेश्वरी सु ध्याओगें ॥

तंत्रादि मंत्र यंत्रह क्रिया, स्वप्न सिद्धसें पाओगें ॥ १५ ॥

अर्थ. सिद्ध कहेछे के तमे प्रवीणना अंगने उद्देशीने चंडीना रूपनुं ध्यान करो, तथा सागरनां स्थापन करेल ते देवीनुं सागरा एवुं नाम धरावो, हे सागर तमारा अंगने उद्देशीने ते कळाप्रवीण ईश्वरना रूपने धारे, अने ते प्रवीणना स्थापित माटे प्रवीणेश्वर एवा नामथी उच्चारें, प्रेमथी ए रूपनुं ध्यान धरीने स्वप्नेश्वरीनुं ध्यान करशो, तो तंत्र शास्त्रना अनुक्रम प्रमाणे मंत्रोद्धार करी यंत्रमां क्रिया करवाथी सोंजानी सिद्धिने

गान्तो. ॥ १५ ॥

अथ सागरोक्त ॥ छप्पय ॥

स्वमेश्वरी बिधान, कौन रुपिराज कहावें ॥

कौन छंद उच्चार, कौन देवता बतावें ॥

कौन सिद्धि दातार, कहा नीयोग सु किजें ॥

कौन न्यास प्रति अंग, ध्यान केसो सु धरिजें ॥

कहा मंत्र बीज अछर कहा, भिन्न भिन्न निज उच्चरें ॥

उपदेश आप कीजें कृपा, सो अराध हम अदरें ॥ १६ ॥

अर्थ. सागर कहेछे के हे? सिद्ध आ स्वमेश्वरी देविना विधानना कया रुपिराज केहेवायछे, नें तेमां कया छंदनो उच्चार थायछे, अने तेना देवता कौणछे पटलुंज बतावो एम नहीं पण तेमां सिद्धि देनारु कौण, अने तेनो विनियोग (संकल्प) शरीते करवो, तेमां अंगना न्यास कया, अवे केनु तेनु ध्यान धरवुं, तेनो मंत्र कयो, अने बीजना अक्षर शुं शुं छे, ए सबहुं जुहुं जुहुं कही संभझावो पटलुंज नहीं पण जो आप कृपा करीने उपदेश करो तो ते आराधननो हुं आरंभ करूं. ॥ १६ ॥

अथ सिद्ध प्रत्युत्तर ॥ दोहा ॥

स्वमेश्वरी बिधानको ॥ कहो जया विधि ज्ञान ॥

मूलन साधन हे यहें ॥ तरस सिद्धिको दान ॥ १७ ॥

अर्थ. सिद्ध कहेछे के हे? सागर आ स्वमेश्वरीना विधाननुं तमने ई कया विधियो ज्ञान कहेंछुं ते सांभझो; आ साधनतो घणुंज सुक्ष्मछे, एतु ते तरस सिद्धि देनारुंछे. ॥ १७ ॥

अथ सिद्धोक्त स्वमेश्वरी बिधान ॥ छंद पद्वरी ॥

अस्य श्री स्वमेश्वरी मंत्र ॥ रुपिराज पिप्पलादं सु तंत्र ॥

बृहती सु नाम छंद उचार ॥ स्वप्नेश्वरी सु देवता धार ॥
 स्वप्नेश धारना देंन सिद्ध ॥ एतादि वानि विनियोग मध्य ॥
 रुप्यादि मंत्र न्यासांन ठान ॥ एही सरूप लाओ सु ध्यान ॥
 धारना एक ध्यानं द्रढाव ॥ आदीक ईष्ट मिश्रिता भाव ॥
 आसनं कंज हाटकं पाट ॥ सेतंग बास रूपं निराट ॥
 जोती सु चंद मोती सिंगार ॥ माधुरी बान पानं सु चार ॥
 शुभ्रं सरोज दोऊ सु पान ॥ एकै अर्भे एकं व्रदान ॥
 वामा सु वाम भागा लसंत ॥ दच्छा सु स्वप्न ईश्वरा कंत ॥
 माहेश ज्ञान मुद्रा प्रकाश ॥ सामान रूप सिंगार बास ॥
 रुद्राक्ष दाम पानमें लेह ॥ कीजे सु मंत्र उच्चार एह ॥
 प्रनवं बीज कंज वदंत ॥ जोरंत स्वप्न ईश्वरी अंत ॥
 कारजं मे बंद फेर कीन ॥ ता अंत बन्धि जाया सु दीन ॥
 एही सु मंत्र मात्रिका थप्य ॥ कीजे अयूत रेनादि जप्य ॥
 जो जो चहंत कामना चित ॥ सो मास प्रत्य सिद्धी मिलंत ॥
 धारंत ओर सिद्धी जु आस ॥ पावंत फेर दूसरे मास ॥
 कीजिये दंपति ए सधन ॥ होयगी जोगमाया प्रसन्न ॥ १८ ॥

अर्थ. आ स्वप्नेश्वरीना मंत्रना तंत्र शास्त्रमां पिप्पलादनामे ऋषिराज
 कहैलाछे, अने तेमां बृहती एवा नामना छंदनो उच्चार थायछे, तेनां देव-
 ता तो स्वप्नेश्वरी देवीजछे एम धारवुं, हे? स्वप्नेश्वरी, धारणा सिद्धि देवावा-
 ली, मारुं कार्य करो इत्यादि वाक्यो मांहे लावीने विनियोग (संकल्प)
 करवो, पछी मूळ मंत्रथी ऋप्यादि तथा अंगुष्ठादि न्यास करीने आवा
 स्वरूपनुं ध्यान करवुं, एक धारणाथी ध्यानने द्रढावीने इष्टदेवनी साथे
 मिश्रित भाव करवो, एटले देवो भूत्वा, देवं यजेत् (देव थइने देवनुं य-

જન કરવું) સોનાના જડિત્ર સિંહાસન ઉપર પચાસન કરીને બિ-
રાજેલાં છે, જેને અંગમાં શ્વેત વસ્ત્ર પેહેરેલાં છે, અતિ સુંદર જેનું રૂપ છે,
શરદ પુનમના ચંદ્રમા જેવી જેની કાંતિ છે, અને અંગે મોતીના શણગાર
પરેલાં છે, જેની મધુર વાણી અને ચાર હાથ છે, તેમાં બે હાથમાં તો ધોળા
રંગનાં કમલ રાખેલાં છે, અને લીલા લે હાથ છે તેમાંથી એકમાં અભય,
અને એકમાં વરદ, એવી બે મુદ્રાઓ ધારણ કરેલી છે, પોતે વામ ભાગ તરફ
શોભે છે, અને જમણી તરફ તે સ્વમેશ્વરીના પતિ મહાદેવ જ્ઞાન મુદ્રાથી પ્ર-
કાશ કરી રહ્યા છે, તે વચ્ચેના શણગાર તથા વસ્ત્રથી સરસાંજ સ્વરૂપ છે;
પરંતુ ધ્યાન ધર્યા પછી રુદ્રાક્ષની માળા હાથમાં લઈને આ મંત્રનો ઉચ્ચાર
કરવો, પેહેલો પ્રણવ એટલે ઓંકાર લેવો, પછી કંજા નામનું બીજ કહેવું,
એટલે શ્રી બીજ લેવું, તેને અંતે સ્વમેશ્વરી એવું વાક્ય જોડવું, ફરીને કાર્ય
મે વદ એટલા અક્ષરો મેલવયા, તેને અંતે અમ્મિની સ્ત્રી સ્વાહાને દેવી એટલે
ઓ, શ્રી, સ્વમેશ્વરી કાર્ય મે વદ સ્વાહા એવો મંત્રોદ્ધાર થયો, એ મંત્રથી
માત્રિકા વિગેરેનું સ્થાપન કરીને રાત્રિની વચ્ચે દશ હજાર મંત્રનો જપ
કરવો, જપ કરનાર સાધક, પોતાના ચિત્તમાં જે જે કામના ધાહાય તે તે
કામના સંબંધી એક માસે સિદ્ધિ મળે, અને જો વીજીવાર સિદ્ધિ થવાની
આશા ધારે તો તે ફરીને વીજે મહિને સિદ્ધિ પામે, તમે સ્ત્રી પુરુષ બન્ને આ
સાધન કરો એ કરવાથી જોગમાયા પ્રસન્ન થશે. ॥ ૧૮ ॥

॥ દોહા ॥

યયારીત સાધન કહ્યો ॥ સ્વમેશ્વરી મહેશ ॥

સિદ્ધિ દહ્યો સાગર લહ્યો ॥ એહ મંત્ર ઉપદેશ ॥ ૧૯ ॥

સ્વમેશ્વરી તથા મહેશ્વરનું યથા વિધિથી સાધન કહ્યું, પછી એજ મંત્રનો
ઉપદેશ સિદ્ધિ આપ્યો અને સાગરે પ્રહણ કર્યો. ॥ ૧૯ ॥

અય ફુનિ સિદ્ધોક્ત પ્રત્યુત્તર ॥ ચોપાદ ॥

सागरसँ जु कहन सिध लागे ॥ यह उपदेश सिद्धहैं आगें
॥ आपैं यहें साधना कीजें ॥ कला प्रवीन पत्र लिखदिजें ॥
वहें इष्ट साधना बनावे ॥ सोल सिद्धि आप वत पावे ॥
सागर कही सिद्ध प्रति बांती ॥ हमें फेर मिलवेकी ठांती ॥
कहो दौड किहि रीत मिलेंगें ॥ विरह ब्वाल दिन किते
जलेंगें ॥ यहै बात सुनि सिद्ध सृ बोले ॥ सबे भेद तुमसे
हम खोले ॥ यह उपाय तुमने जु बनाया ॥ दरस मित
दो बेरहि पाया ॥ अब उपाय उनसँ जु चलेंगें ॥ आप
जाय उहि ठोर मिलेंगें ॥ २० ॥

अर्थ. सिद्ध सागरने कहेवा लाग्या के आ उपदेश तमने आगळ
उपर सिद्धि दायक थशे, माटे आप आ साधन करो अने कळाप्रवीण
उपर पत्रमां लखी मोकलावो एटले एपण इष्ट साधन करे अने ते पण
आपनी पेटेज सिद्धिने पामे, त्यारे सागरे सिद्धने एवी वाणी कही के, हे?
महाराज अमे फरीने मळवानुं ठरावेळुंछे, माटे बन्ने कइरीते मळशुं, अने आ
विरहाग्निनी झाळोमां केटलाक दिवस बळशुं, ते कहो, एवी वाते सांभ-
ळीने सिद्ध बोल्या के तमारी पासे हुं सघळो भेद प्रगट करुंछुं; आ जे
तमे उपाय कर्या तेथो मित्रनां दर्शनने बेवार पाव्या, हवे एनाथी उपाय
चालशे एटले आप जइने ते ठेकाणे मलशो. ॥ २० ॥

॥ दोहा ॥

आपैं उन उपाय परि ॥ जाय मिलोगे मित ॥
बतियां बनिहे जो रचहुं ॥ कछु चतुराई चित ॥ २१ ॥

अर्थ. एना करेला उपाय उपरथी आप जइने मित्रने मळशो
खरा पण जो कांइक चित्तनी चतुराई रचशो तो वातचित करवानुं बन-

સો. ॥ ૨૧ ॥

॥ દોહા ॥

દરસોગે પૂરન દશા ॥ ફુનિ સાગર પરબીન ॥

વતિયાં બને કેં નાંબને ॥ જ્યોં જલ ઝંચત મીન ॥ ૨૨ ॥

અર્થ. પછી સાગર તથા પ્રવીણ પુત્રનો વચ્ચે જળ વિરહની પૂરણ દશાથી
ખગ્ગૂર દેવાશો અને વાતચિત્ત કરવાનું તો બને અથવા ન બને પણ પાણી-
ને જેમ માંડલાં ઝંચે તેમ એક બીજાને ઝંચાશે. ॥ ૨૨ ॥

॥ સોરઠા ॥

પેં એતે પર આપ ॥ સાધન કરિહો દોડ જન ॥

તાહિ સિદ્ધિ પરતાપ ॥ સુપન મિલોંગે માસ પ્રતિ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ. પટલા ઉપર આપ વેચ જણા સાધન કરશો ત્યારે તે સિદ્ધિના
પ્રતાપથી એક એક માસે સ્વપ્નમાં મળાશે. ॥ ૨૩ ॥

॥ સોરઠા ॥

દોડ સમ્રતિ સોય ॥ જો સુપને ચરચા ચલે ॥

ઊર અભિલાષ સુ હોય ॥ ઇહિ વિધિ પૂરન ઉભય જન ॥ ૨૪ ॥

અર્થ. સોનામાં જે ચર્ચા ચાલશે તેનો વેચને સ્મૃતિ રહેશે અને વચ્ચે
જાળના હરનમાં જે અભિલાષ હશે તે પુત્રીરીતે સ્વપ્નદ્વારાયે પરિપૂર્ણ થશે.
॥ ૨૪ ॥

પાતેં પહે વ્રતંત ॥ ઉન પ્રતી લિખ પઠયો સચે ॥

ધરેં ધીર વહ ચીત ॥ હમકોં વિદા સુ દીજિયેં ॥ ૨૫ ॥

અર્થ. માટે આ સમ્રટું વ્રતંત પુત્રને આપ લખી મોકલાવો પટલે
પુત્રોતાના મનમાં ધીરજ ધરે, હૈ? સાગર હવે અમને વિદાયગિરી આપો.
॥ ૨૫ ॥

तव सागर तिहि बेर ॥ अरज कीन सिधसें यहे ॥
फुनि कव मिलिहो फेर ॥ कहो जोग निश्चै सु करि ॥ २६ ॥

अर्थ. एवां वचन कथां त्यारे सागरे तेज वखते आवरिते सिद्धने
अरज करी के, हे! योगेश्वर, आप फरीने पाछा क्यारे मळशो? ते निश्चय
पूर्वक कहो. ॥ २६ ॥

॥ दोहा ॥

सिद्ध कहें मिलिहें सही ॥ कह तहकीक करंत ॥
फल पक्के तरुमें तबें ॥ आपहि आप गिरंत ॥ २७ ॥

अर्थ. सिद्ध कहेछे के, हे! सागर, काइक उपाय करवाथो पाछो हुं
मळीश खरो, ए हुं निश्चयपूर्वक कहुंछुं, केमके ज्यारे फल पाकेछे त्यारे
ते पोतानी मेळेज खरी पड़ेछे. ॥ २७ ॥

एती चरचा चलतहीं ॥ सागर सहर सिधाय ॥
प्रभानाथ निज पथ भये ॥ यह उपदेश बताय ॥ २८ ॥

अर्थ. एठली चर्चा चालतां आज्ञा लइने सागर रोहरेमां गया, अने
ए उपदेश बतावोने प्रभानाथ पोताने पंथे पळ्या. ॥ २८ ॥

॥ सोरठा ॥

सागर भये प्रभात ॥ सब विधि लिखी प्रवीन प्रति ॥
रहे तहां वह रात ॥ फुनि ग्रह आये कूच करि ॥ २९ ॥

अर्थ. प्रभात थयुं एठले सागरे सबळी विधि प्रवीण प्रत्ये लखी
मोकलाबी, अने ते रात त्याहां रक्षा पळी बीजे दिवसे कूच करीने घेर
आव्या. ॥ २९ ॥

॥ गाथा ॥

सागर सिद्ध संवादं ॥ स्वप्नेश्वरी विधान उपदेशं ॥

सनालीशभिधानं ॥ पूर्न प्रवीन सागरो लहरं ॥ ३० ॥

अर्थ. सागर तथा सिद्धना संवादना प्रसंगमां स्वमेश्वरीना उपदेश
संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी सद्धतालीशमी लेहेर संपूर्णथइ. ॥ ३० ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे रससागर सिद्ध संवादे स्वमेश्व-
री विधानोपदेशो नाम सप्तचत्वारिंशतिमो लहरं

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम
णां राजाधिराज राजेंद्रश्री वावाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां सप्तचत्वारिंशतिम स्त-
रंगः समाप्तः ॥ ४६ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद शार्दूलविक्रीडित ॥

ज्वालाओ विरहाम्निनी प्रगटतां, व्याधी वधी जंगमां ॥

एकांते लखि पत्र एक प्रविणे, पोचाडियो संगमां ॥

वांची सागर प्रेमना प्रणयथी, दाझा अती अंगमां ॥

सद्धतालीशमि लेर ते प्रथमथी, केशे रुढा रंगमां ॥

॥ अथ रससागर कलाप्रवीन विरह पत्र प्रसंगो यथा ॥

॥ सौरठा ॥

सागर सिध उपदेश ॥ पठयो पत्र प्रवीन प्रति ॥

साधन शक्ति महेश ॥ करन लगे दंपति प्रनय ॥ १ ॥

अर्थ. सागरे सिद्ध आपेला उपदेशानुं विधान लखीने ते पत्र प्रवीणने
मोक्तलागी दीपो, जेथी ते श्री पुरुष वने स्नेहथी शिव शक्तिनुं आराधन
करना लाग्यां. ॥ १ ॥

पाती विरह वनाय ॥ उभय लिखत एकेक प्रति ॥

उर आसय दरसाय ॥ सो वरनन कीजे सर्वे ॥ २ ॥

अर्थ. वियोगना पत्रो बनावी तेमां हृदयना अभिप्रायो दरसावीने बने
जण एकबीजां उपर लखी मोकलावेछे, तेनुं सघळुं वर्णन करुंछुं.

॥ २ ॥

॥ अथ तत्र कलाप्रवीन विरह पाती वर्ननं विभावनाको
दूसरो भेद अलंकार ॥ सवैया ॥

जादिनहिसें कटाच्छ मिलि दुहु, तादिनसें बरनी हम
भादू ॥ चित भयोहे समीरके पत्र ज्यों, अंग चढ्योहे खरा-
द खरादू ॥ आप इलाज करो नकरो तउ, कौनपे जाय
बहुं फरियादू ॥ सागर मित बुरो जिन मानिये, जानतहों
अखियानमें जादू ॥ ३ ॥

अर्थ जे दिवसथी बने कटाक्ष मळयांछे, ते दिवसथीज अमारी
पापणोमां भादरवो वसेछे, अने चित्ततो पवनें कंपावेला पत्र सरखुं थयुं-
छे, अंगमां दुःखने लीधे काटनी पेटे पिलो रंग चढी गयोछे, आप
उपाय करनारा थइने उपाय न करो, त्यारे पछे कोनी पासे जइने फरि-
याद करुं, हे! मित्र सागर, बुरुं मानशो नहीं, पण हुंतो एम जाणुंछुं जे
आपनी आंख्यो मांज जादुछे. ॥ ३ ॥

॥ अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

बीर चढे चिहुं ओर उडगगन, कोक द्विरेफनके बिखरे सुख
खेंचनराच मरीच चलावत, खंडित पंकजके ब्रजके मुख ॥
काम हरोल चलेहे निशान सु, बाम बिजोगिनको दुखरे
दुख ॥ सागरजु महाराज बिनां यह, आज कहा द्विजरा-
ज कियो रुष ॥ ४ ॥

अर्थ. चारे तरफ तारागणरूपी शूरवीरो चढ्या तेणे चकवा चकवी

नया भमराओनां सुख विखेरी नाख्यां, किरणोरूपी बाणोने खँचीने चला-
वेछे, तेथी कमलना समुदायोना मुखने खंडित करी नाख्यां, वळी कामदे-
व रूपी निशानदार निशानलइने हरोलथी चालेछे, तेथी वियोगी स्त्रीने
तो दुःखतुं दुःस्वज उपजावेछे, महाराजा सागर विना आज आ ब्राह्मणोना
राजा चंद्रमाये शुं, रोष कर्योछे. ॥ ४ ॥

अथ विभावनाको दूसरो भेद अलंकार ॥ सवैया ॥
तादिनसैं विसरे न हमें फिर, जा दिनसैं तुम चित चढेहो
मृगति मित बिलोक कही, हियमें कलमीं चितराम कढेहो ॥
नीर भरसैं झरेसैं रहे द्रग, मौन करेसैं जियामें गढेहो ॥
सागर एह सुनो अरजी तुम, मोहनी मंत्र कहांते पढेहो ॥
५ ॥

अर्थ, जे दिवसथी तमे चित्तमां चढ्याछो, ते दिवसथीअ फरोने
अमनेनो विसरता नथी, अने मित्रनी मूर्तिने जोवानुं कहियेतो तो आ
हृदयमा चितारानी कलमना चितरामणनी पेठे अळखाइ रखाछो,
आखीमां पाणी भराइ आववाथी के, झरवाथीतो आंखीमांज रह्योछो, अने
मौन वृत्त धरवाथीतो जीवमां ठसाइ रखाछो, हे? सागर मारी आ अरजी
मांभळो के, तमो आवा मोहनी मंत्र क्यांदांथी भण्याछो. ॥ ५ ॥

अथ एकावली अलंकार ॥ सवैया ॥

मेरें लागि रसनां जक सागर, चातुक ज्यों धन बुंदन टेरे ॥
टेरे निना मनु कोक इकें इक, माधुरताइ मधू गति हेरे ॥
हेरे चकोर शशि ज्यों द्रगें मग, मित अहो मिलिहो कब फे-
रे ॥ फेरें अनंगन चक्र चढ्यो मन, धीरज प्रांत धरें कह-
नेरे ॥ ६ ॥

अर्थ. हे? सागर वपैयो जेम मेघना वुंद वास्ते पोकारेछे, तेम मारी जिभे तमारा नामनी जक लागीछे, एटलुंज नहीं पण रातनी वखते जाणे चकवो चकवी एक बीजानें पोकारतां होयनै! तेम पोकारुंछुं, अने भमरो जेम मधुरताने हेरे तेम हेरुंछुं, चकोर पक्षी जेम चंद्रमाने जुवे तेम नेत्रथी तमारा मार्गने जोया करुंछुं, तो अहो हे? मित्र हवे फरीने क्यारे मळशो, आ कामदेबना चकने फेरें माहं मन चड्युछे, माटे मारां प्राण शुं, धीरज धरे. ॥ ६ ॥

अथ न्यून रूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

सागर सिंधु भर्योइ रहे ब्रह्म, मंद्र नगेंद्र ठईहें रही ॥
दानव देव सनेह त्रपा अहि, नेत उसासन एंच ग्रही ॥
जीवन जंतु त्रसें सिंगरे सुख, रैन दिनां झक झोरतही ॥
तेरहु मित मिलेंगें कबैं, अजहुं तो हलाहल एक भही ॥७॥

अर्थ. हे? सागर, हृदयरूपी समुद्र भर्योछे तेमां विरहरूपी मंदराचल पर्वत आवीने ठसाइ रह्योछे, अने स्नेह तथा लाजरूपी देव दानवो नीसासा रूप वासुकी नागनां नेत्रां पकडीने खेंचेछे जेथी जीवनरूपी सघळा जीवजंतुओ त्रास पाय्छे, सुखरूपी पाणीने रात दिवस बलो-ववाथी हे? मित्र तेर रत्नोतो कोण जाणे क्यारे मळशे पण हजीतो एक हलाहलज (झेर) मळ्युंछे. ॥ ७ ॥

॥ अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

हे हिय पंजर बीच परेसो, कोउ प्रकार न पावत उडन ॥
धीरज तंदुलको चुगवो अरु, अंग बनें नवरंग दिनां दिन ॥
श्रोनतको जल पीबो करें वह, कीबो कलोल समारिकें
पंखन ॥ सागर ज्यों ज्यों चढें चित ध्यानसु, त्यों त्यों फि-

રેવો કરે શુક્ર યામન ॥ ૮ ॥

અર્થ. હૃદયરૂપી પાંજરાની વચ્ચે પડ્યો રહેછે, તે કોઈ પ્રકારે ઉડવા પામતો નથી, ને ધોરજતારૂપ ચોરવા ચુગવાથી દિવસે દિવસે જેનું અંગ નવા રંગવાલું બનેછે, તે લોહીરૂપ પાણીને પીધાજ કરેછે ઇટલુંજ નહીં પણ સંકલ્પ વિકલ્પરૂપ બને પાંચો પસારીને કલોલ કર્યા કરેછે, હે? સાગર, જેમ જેમ ચિત્તમાં ધ્યાન ચડેછે, તેમ તેમ આ મનરૂપી પોપટ કાપો કરેછે. ॥ ૮ ॥

॥ અથ સમરૂપક અલંકાર ॥ સવૈયા ॥

રસસાગર સાગર રૂપ ભરે, નૌકા કરિ સ્વેદનં ચાહ હકારી
હૃદયી મધિ રાવરે નૈન મિલે સુ, મિલાવત ફંદ કટાચ્છ-
કી ડારી ॥ હલકે ભટ પ્રેમ પરેં ઉનમેં, છલકેં જલ આય
નમીપ કિનારી ॥ રક્તાકે પતાકે ચઢાય દિયે, અંરિયાન-
મેં આન ફિરિહેં તિહારી ॥ ૯ ॥

અર્થ. સમુદ્રરૂપ રસસાગર રસથી ભરપુર ભરેલાછે, તેમાં નેત્રરૂપી રાગને જાડના રૂપવાળા હાંકનાર સ્વલાસિયે હંકાર્યું ત્યાંહાં મધ્ય દરિયા વચ્ચે આવતા આપતા નેત્રરૂપી કપટી ચાંચિયા (દરિયાઈ ચોર) મઢ્યા થયે મઢ્યા નૈનજ કટાક્ષરૂપી પાશલો નાચ્યો પછી હલકેલો પ્રેમરૂપી ચુલો પગાં આવીને કુદી પડ્યો અને છલકેલું જલ કિનારાની દૃઢ સુધી આવ્યો પોશીનું; જાલ કંતુઓની રક્તનાના પતાકા ચઢાવી દીધા જેથી આ આપણોમાં નમારી આળ ફરી ગઈ છે. ॥ ૯ ॥

॥ અથ દ્રષ્ટાંતાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

નાથુરતાઈ પ્રભંજનસેં મધુ, કંજન જૈસેં લગેં પશ્વિયાં ॥ તા-
લ મુશાલ ચકોર જ્યોં ચંદ, અનંદ જ્યોં ઇંદ્ર ઘટા સશ્વિયાં ॥

धारन बातज गांन उचार, बिहारज्यों बारिनसें झखियां ॥
भाननकी दुति कोक ज्यों सागर, योंलगी आननसें अंखियां
॥ १० ॥

अर्थ. पवननी साथे जेम सुगंध लागे, कमलनी पांखाडियो साथे जेम
भमरो लागे, मानसरोवर साथे जेम हंसनुं मन लागे, चंद्रमा साथे जेम
चकोर पक्षीनी नजर लागे, वर्षादनी घटा साथे जेम मोरने आनंद लागे,
गायनना स्वरो साथे जेम हरणिनुं ध्यान लागे, पाणी साथे जेम माछलियो
ने रम्मत लागे, सूर्यनी कांती साथे जेम चकवानी द्रष्टि लागे तेमज
भापना मुख साथे आ आंखयो लागीछे. ॥ १० ॥

अथ समस्त लाटानुप्रास अलंकार ॥ सवैया ॥

है द्रग मेरेसु चेरे बने रहे, तेरेही पंथके हेरे करें नित ॥
घेरे रहे बिरहानलके गन, झेरे रहें असुवांन घरी प्रत ॥
रेरे सनेही जरेरे खरे दुख, प्रेम छरे उभरेरे भरे रत ॥
नेरे बसोन घनेरे भये दिन, येरे करेरे भयेहो कहा चित ॥
॥ ११ ॥

अर्थ. माहारां बने नेत्रो दासरूप बनीने हमेशां तमारा पंथने हेर्या
करेछे, बिरहरूपी अग्निना समुदायधी घेरायां रहेछे, अने घडिये घडिये
आसु झेर्या करेछे, हे? स्नेही खरेखरा दुःखधी बळेछे खरां पण प्रेमनी
छोळ्योधी उभरायां अने भरायांज रहेछे, घणा दिवसो थया परंतु पासे
आवीने वसता नथी तो अरेरे हे? मित्र दिलना आवा कठण शुं थयाछो
॥ ११ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

सास उसास डगे मगरी कसि, तंतसु नाभि परानस डो

रें ॥ मिन जरि पखरी गुनकी चित, की चकरी सुफिरी चि-
हू ओरें ॥ हैदरगरी सफरीसैं फिरे रसना फरकी श्रुति आंक
न जारें ॥ सागर सापनसी सुरता जरि, नैन घरी प्रति दे-
न टकारें ॥ १२ ॥

अर्थ. तबथी नाभीनी साथे कसी बांधेला प्राणरूपी दोराना योगथी
अनकने प्रगटेला प्राण तथा अपान वायुमांथी उपजेला सास तथा उसा-
सा मार्गें डगेछे, (हल्ला करेछे) ने मित्रना गुणोथी जोडायेली पांख-
डिगीवाली चित्ररूपी चकरी (चक्र) चारै तरफ फरवा लागीछे, तेने
काने नेय नेथी नाडलियोनी पेठे फरेछे, ने जीभ फरकी फरकीने
कानसा आंकडा जोडेछे, एबीजरीते हे? प्रियमात्र सागर, सर्पणी
(नागणी) सगली सुरता नेत्ररूपी घडियाळ प्रत्ये जोडाइने घडिये
जडिये टकारा (डंका) दीधा करेछे. ॥ १२ ॥

अथ भाविका लंकार ॥ कवित्त ॥

गाह भरे चरे आवें, मँल मेरे मेरे करि, डेरे नेरे के दिन व,
धाइके पठाओगे ॥ केसर गुलाब वार, गंध सार, घन सार,
गालनी अगार मेरे, भाजन भराओगे ॥ गावन वजावनके,
भूपन मुवासनके, रीझन रीझावनके, सौज बनवाओगे ॥
मन मनवारि मग, हेर हेर हारे द्रग, सागर दुलारे प्राण
प्यारे कव आओगे ॥ १३ ॥

अर्थ. चाहनाथी भंगला नोकरोने मेहेर करीने माहारे मेहेंल आवे
एवारीने कर आगल कये दिवसे हुं आवुंलुं एवी वधामणी देवासाह मो-
कसाओगे. केसर, गुलाबजल, नालियागिरी चंदन, कपूर, अने मदिरानां
प्यारे माहारे कर क्यारे भरावशो, गावा, वजाववानां, अने सारां सारां

घरेणां ने वस्त्रोनां अने रीझवा तथा रीझाववानां तरेह तरेहनां साहित्यो
क्यारे वनावशो ! हे ? मदमतवाळा, मारगने हेरी हेरीने मारां नेत्रो हारी
गयां छे, माटे हे सागर हे ! दुलारा, हे ! प्राण प्यारा; क्यारे आवशो ? ॥१३॥

अथ परि संख्यालंकार ॥ सवैया ॥

आनन नां दरस्यो तोकहांहें, निरंतर संचर देखत नेनां ॥
बाहिर जो परसो न कबी तो, सबी उर भीतर मीत रहे-
नां ॥ आमिलिहो, नमिलोतो भले, रसना तव नाम लग्यो
विसरे नां ॥ सागर ज्यु समझो न इतै पर, तो बहुरों तुमसैं
कह केनां ॥१४॥

अर्थ. मुख न देखायुं तो शुं थयुं, पण निरंतर नेत्रोतो तमारा रस्ताने
जोया करेछे, जो कदी बाहेर क्यारेय स्पर्ष करो नहीं तो शुं थयुं, पण
हृदयनी अंदर मित्रनी छबी रहेजो, आवीने मळो, किंवा न मळो, तो
भले, पण जीभे तमासुं नाम लाग्युं छे; ते वीसरतुं नथी; हे! सागरजी ए-
टला उपरथी समजो नहीं, त्यारे पछी तमने विशेष शुं कहेवुं ॥१४॥

अथ जाति स्वभाव अलंकार ॥ सवैया ॥

जाम घरी पल धाम नहीं सुख, दाम लहे तुम नाम लिये ॥
वेदरदी करि खेद हने सर, नेद कलेवर छेद किये ॥ सा-
गर प्रीतकि रीत तजो तब, मित कहो केहि रीत जिये ॥
धारहियें इत छारहियें, कह हार हियेंपर आ रहियें ॥१५॥

अर्थ. पहोर, घडी के पळमात्र आवासमां सुखचेन पडतुं नथी; जेथी
हाथमां माळा लईने तमासुं नाम लीधा करीए छिये. (वेदरदी) दरद वि-
नाना कामदेवे मने खेद पमाडी छे. ने बाण मारी मारी शरीर भेदीने
कलेजामां सोंसरा छेद पाड्या छे, हे! सागर ज्यारे प्रितनी रितने तजो,

मार्ग पछी कहो के हे! मित्र शी रीते जीविये. आ बात मनमां धारीने
अरे लगवाईने रहो, किवा हैया उपर हारनी पेठे आवीने रहो. ॥१५॥

अथ जाति स्वभाव अलंकार ॥ सवैया ॥

आगें मोहोवत की हमसें तुम, पीछें निगाह करी न दगा-
दे ॥ कैसें करार रहे दिल चीतर, दारु किया न जहेर पिवा-
दे ॥ जानसें जान रहेंगे तबी जब, जेज हुगे फुरमान लि-
खादे ॥ आइ निशा उतरेगि नहीं अब, सागर प्रेम सरा-
वसें जादे ॥ १६ ॥

अर्थ. पहिल्यां तो तगे अमारी साथे मोहोवत करीने पछी दगो दईने
निगाह करी नहीं, तो दीलनी अंदर शी रीते करार (मुख) रहे! अरे
दान कहीने धर न पीवरावी सो, जाण्या प्रमाणे जीवतो त्यारे रहेशे के
त्यारे फुरमान लगवाईने मोकलावी देखो, हे सागर सरापथी (दारुथी)
जाने आनेयो प्रेमनो निजो हवे उतरये नहीं. ॥ १६ ॥

अथ काव्य लिंग अलंकार ॥ सवैया ॥

गोमन गोमन थोम उठे धग, रोमन रोमनसें जग जारे ॥
गात मिरात नहीं दिन रात सु, बात न जात कछू विसता-
रे ॥ भीतर चीतर सीत रह्यो सो, प्रतीत न थीत रहे जिय
धारे ॥ नागरताइ कहा करिये, चितकी तुम सागर जानन
हारि ॥ १७ ॥

अर्थ. पृथ्वी अने आकाशमां अग्नि धखी उठयो छे, ते संवाडे संवा-
डेथी जागृत थडने बालेछे, रात के दिवस शरीर ठंडु पडतुंज नथी, आ
दुःखनी बात कांइ विस्तारी जाय एवी नथी; परंतु हृदयनी मायली कोर
मिथ चितवाई रखाछे; तेनीज प्रतिनीथी केवल जीवने स्थिरपणेधारी रहीए

छिये; माटे हे! सागर चतुराई शुं करिये, चित्तनी वातने तो तमे जाण-
नारा छो. ॥ १७॥

पुनः ॥ सवैया ॥

नेन झरे जल, मेन भरे उर, रेन दिनां सुख चेन नहीं तन॥
आस्य विलोकनके विसबासनि, दीरघ सासहि लेत छिनां
छिन ॥ मंस दह्यो शशि, अंश रह्यो रत, हंस वसे सो सने-
हकि साधन ॥ जाय कहो इत लाय लगी, तुम आयसको-
तो बचे विरहीजन ॥ १८ ॥

अर्थ. नेत्रमांथी आंसुनां जळ झरेछे, हृदयमां कामदेव भराई रह्योछे,
जेथी रात दिवस शरीरे सुख चेन पडतुं नथी, तो केवळ मोढुं जोवाना
विश्वासथीज लांबा श्वास क्षणे क्षणे लहिये छिये मांसतो चंद्रमायेज प्र-
काश करीने बाळ्युं छे, अने लोहीतो अंश मात्रज रह्युं छे, पण जे हंस
(जीव) वसेछे; तेतो केवळ स्नेहना साधानथीज वसेछे, माटे कोई जईने
कहो के आंही लाय लागी छे; जो तमो आवी शको तो विरहीजन
बचे. ॥ १८ ॥

अथ अपन्हव अलंकार ॥ सवैया ॥

बाजको राज विराजे, बजीर कुहानकि आन फिरी हे धरामें॥
न्याय करा सकरा झगरा दो, जुरा लगरा हे अमीर सरामें॥
बेरी कुही कुटवाल बने अरु, बास त्रुमंचि कुजाकगिरामें॥
सागर मित यह सिगरे मिल, सारस मारिधरी पिंजरामें॥ १९॥

अर्थ. बाजपक्षीनुं राज विराजे छे, अने पृथ्वीमां कागडारूपी बजीरनी
आण फरी गई छे, शकरो, तथा झगरो ए वे न्याय करनारा छे, अने
जुरा तथा लगरा ए वे पक्षियो अमिरशाळामां वसेछे, बेरी तथा कुही ए

नदों कोटवाळ बन्धा छे, अने भास तथा तुरमचीपक्षी एओ शिपाईगि-
रीमां छे, हे! मित्र सागर ए सघळांओए एकठां मळीने आ सारसीने मा-
रीने पांजगमां केद करी राखी छे. ॥१९॥

समरूपक अलंकार ॥ दोहा ॥

उर अनार, चरखी सु चित, फूलझरीसे नेन ॥

गल हलकी आतस समर, सुरत हवाई सेन ॥ २० ॥

अर्थ. हृदय रूपी दाडम (भेंभोटीओ) चित्तरूपी चरखी, नेत्र रूपी फू-
लझरी, हलक एटले उत्कंठा रूपी जामगरी, काम रूपी अग्नि, अने
सुरतनी ईशारत रूपी हवाई बनी छे. ॥२०॥

अथ उत्प्रेक्षा अलंकार ॥ दोहा ॥

निश दिन द्रग वरसत रहे, सरसत रहे सनेह ॥

नन परसत तरसत रहे, मानहु चातुक मेह ॥ २१ ॥

अर्थ. रात दिवस आंखो तो वरसतीज रहेछे; ने स्नेह पण रसने लीये
मरत धनोत रहेछे. शरीर स्पर्श करवा माटे त्रपनाथी आतुर रहेछे, ते
मानो के बौयो मेवने चाहतो होय नहीं! ॥ २१ ॥

अथ विनोक्ति अलंकार ॥ दोहा ॥

कैमर जावक मलय वन, मंजन मिटेज्युं नाग ॥

मिलन बिना नांहीन मिटे, मिल बिछुरनको दाग ॥ २२ ॥

अर्थ. कैमर, अल्लनो, मळयागिरि चंदन अने कपूर वडे मंजन क-
नारी नाग एटले अंजननो दाग मटे, पण मळया पछी जे बिछड़ानो
(विभोगनो) दाग पछो होय; ते मळया बिना मटेज नहीं. ॥ २२ ॥

॥ दोहा ॥

मनर पारधी जमर सर, विरह झपट किय वाज ॥

सागर नागर हो निपट, याको करहु इलाज ॥२३॥

अर्थ. कामदेव रूपी पाराधी, भमरा रूपी बाणने फेंके छे. अने विरह रूपी बाज अपाटा मारे छे. तो हे! सागर तमे घणा चतुर छो, माटे एनो इलाज करो. मतलब के निपट नागर जे कृष्ण तेणे जेम होलानो वचाव कयौ हतो तेम करो ॥ २३ ॥

॥ गाहा ॥

विरहा पत्र प्रवीनं, लिखि पठइत सागरं प्रते ॥

अठताल्लिश अन्निधानं, पूर्ण प्रविन सागरो लहरं ॥२४॥

अर्थ. एवी रीते विरहनो पत्र लखीने प्रवीणे सागर प्रत्ये मोकलाव्यो ते संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी आ अडताळीशमी लहेर संपूर्ण थइ ॥२४॥ इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कला प्रवीन विरह दशा पत्र भेदो नाम अष्ट चत्वारिंशतिमो लहरं ॥४८॥

इतिश्री प्रवीण सागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां अष्ट चत्वारिंशतमस्तरंगः समाप्तः ॥ ४८ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखा बंध ॥ दोहा ॥

दशा लखी पत्रांतरे, राखी मन निज परे ॥

प्रविणे निधि प्रति मोकली, उनपंचासमि लहेर ॥

अथ रससागर विरह दशा पत्र भेदो यथा ॥ सोरठा ॥

सागर पत्र अपार, इहि विधि लिखित प्रवीनके ॥

बांचत विरहा झार, बढी दशा वरनों वहे ॥ १ ॥

अर्थ. एवी रीते प्रवीणना लखेला घणा पत्रो बांचवाथी सागरने विरह नी झाल बधी पडी, तेथी जे दशा थइ, तेनुं वर्णन कसंछुं ॥१॥

सागर उक्ति वनाय, लिखे पत्र परवीन प्रति ॥

जेद मित्र करि ताय, कछु वरनों संछेपसैं ॥ २ ॥

अर्थ. हवे जे सागरे सारी उक्तिथी वनावीने प्रवीण प्रत्ये पत्र लख्यो, नेना मेद बुदा पाडीने खुल्ली रीते कांडक संक्षेपथी वर्णवुं छुं ॥ २ ॥

अथ सागर विरह दशा पत्र उदाहरनं विभावना
अलंकार ॥ सोरठा ॥

ताको दारु कोन, दारुसैं दूनो दरद ॥

हे अव केसी होन, पाय न पित प्रवीनज्यु ॥ ३ ॥

अर्थ. तेनु ओपड गुं, केजे ओपड करवाथी वमणुं दरद थाय, हवे बली गुं होवानुं बाकी रह्युं छे के प्रिय मित्र प्रवीणने तो पाम्याज नहीं ॥ ३ ॥

अथ विभावना अलंकार ॥ सोरठा ॥

मन नावकको तीर, चलयो सु पीछो ना फिरे ॥

वेधन हार शरीर, कहोसु वेध्यो कोन विधि ॥ ४ ॥

अर्थ. मन छे ते वाणवन्दीना वाण तेनुं छे, मटि ते चाह्या पछी पाछुं पगनुं लक्ष्मीम लतां ए शरीर वीधनारा (कामदेवे) ते मनने शी रीते वी-
धुं हयो, ने कहो ? ॥ ४ ॥

अथ सागरोक्त मालादीपक अलंकार ॥ सवैया ॥

बानको दीप. दियाको पतंग, पतंगको तेज कहांलों रहेहे ॥

प्रावको फंद जु, कुंदको फंदन, फंदको मोति कहांलो जगेहे ॥

पानको बुंदन, बुंद प्रसून, प्रसूनमें वास कहां लगे रहै ॥

नावन गुंज प्रवीन तजे तव, प्रात कपूर जैसें उडि जैहे ॥ ५ ॥

अर्थ. पानमानो दीवो. अने दीवा पामेनो पतंगियो, अने आगिया जी पतंगुं नेन ते क्यां सुधी रहेशे ? पथरनो चापो, डोलरना फूलनो रथ, अने

जाळामांनुं आकळनुं मोती, क्यां सुधी झगझगशे? पात्रा उपरनो पाणीनो
छांटो, अथवा फूल उपरनो छांटो, के फूलमां सुगंध, क्यां सुधी रहेशे ?
तेमज हे प्रवीण साधन रूपी चणोठियो तजशे, त्यारे तो, मारो प्राण क-
पूरनी पेठे उडी जशे ॥५॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

कंचन जी, हिय जाजनमें, तिनमें कन नेह सुहाग मिलाये ॥
कैला किये सुख, काम हुताशन, दीरघ सास धमा प्रजरा-
ये ॥ केते अलीक दगे मलया रस, नेननके मगसैं प्रगला-
ये ॥ मित प्रवीन कहो किहि कारन, एह सुनार कला कित
पाये ॥६॥

अर्थ. जीवरूपी सोनाने हृदयरूपी पात्रमां (कुलडीमां) राखीने तेमां स्ने-
हना सोहागरूपी टंकण स्वार मिलाव्यो, सुख रूपी कोयला करीने तेमां
कांसदेव रूपी अग्नि लगाडी, लांबा स्वासरूपी धमाथी धमीने तेने सळ-
गाव्युं, त्यारे असत्यता रूपी केटलाक मेलने बाळीने ए रसने आंख्योने
मारगेथी पीगळाव्यो, हे! प्रिय मित्र प्रवीण ए शा कारणे ते कहो? एटलुं-
ज नहीं, पण आवी सोनारनी कळाने तमे क्यांथी पाय्यां? ॥६॥

जाविकालंकार ॥ सवैया ॥

ओधको अंत बनेंगो कवे, कब द्योस गिनंत गिनंत रहेंगे ॥
कोकिलसैं सुर साधकवे, इत बायस आय बधाई दहेंगे ॥
आनंदके उमडेगे कवे घन, अमृतके नद नीर बहेंगे ॥ मि-
त प्रवीन चहंत यहे कव, चितकि बात इकंत कहेंगे ॥ ७ ॥

अर्थ. आपेली अवधीनो अंत क्यारे आवशे! अने क्यारे दिवस ग-
णता गणता रेहे शुं ? कोयलनी पेठे स्वर साधीने क्यारे कागडो अहीं आ-

वीने नयामणी देसो ? आनंदना वरसाद क्यारे चडी आवशो? अमृतनी म-
होटी नदियोनां नीर क्यारे बहेशो ? हे ! मित्र प्रवीण ए चाहिये छिये के
क्यारे एकांत वेशीने चित्तनी बातो कहेशुं? ॥७॥

अथ भाविकालंकार ॥ कवित्त ॥

एइ नेन चाहतहे आपके विलोक बेकों, कीजिये विचार कोऊ
क्षिप्र क्षिप्र पाइयें ॥ बीतत करेरे पल, छिनहू न परे कल,
रह्यो फैल ब्रहा, बन निकट रहाइयें ॥ एकही सनेह बीच, जे
कही अनेक जांत, टेकही विशेष धार मन मूरझाइयें ॥ या-
दकी तरंग सोतो, आइ जिय संग जैहे, एरे ये प्रवीन फेर
एक बेर आइयें ॥ ८ ॥

अर्थ. आ नेत्रो आपने जोवाने चाहे छे, माटे कोइ एवो विचार क-
ने के बेधी अट अट जोवाने पामिये. पळतो घणीज कठण बीते छे क्षण
मात्र सुख पडतुं नथी, बळी विरह फेलाई रह्यो छे, तेथी जाणिये छिये के
बनमां जडने रहिये, एक स्नेहनी वच्चे जे अनेक प्रकारनी टेक कही छे, तेने
धारी धारिये. स्तमां आतिशे मुझाइयें छिये, अने यादीनी जे लेहेयो आ-
नीठ तेतो जीवनी साथेज जशे, तो अरेरे हैं ! प्रवीण फरीने एकवार तो
जावो ॥ ८ ॥

अथ अधिक रूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

मन मथ्य हकीम मिल्यो हमकों, उन औपधि सोधि मनोरथ
पीर्या ॥ सुख धीरज काठ समीप धरे, अति दीरघ सास
समीर मुखीसी ॥ विरहा अगनी उमटे, न फटें छतियां सु
जई यह आतस सीसी ॥ रस नेनके जंत्र झर्योइ करे, तऊ
मार प्रवीन सनेह जरीसी ॥ ९ ॥

અર્થ. અમને કામદેવરૂપી વૈદ્ય મઝ્યો, તેણે શોધીને મનોરથરૂપી ઔષધી વાટી, પછી તે ઔષધીને સુખ તથા ધીરજતા રૂપી લાકડાની સમીપે રાખી ને અતિ લાંબા નિસાસા રૂપી પવનથી ફુંકી, ત્યારે વિરહની અગ્નિ સઠગી ઊઠી, પળ છાતી ફાટી નહીં, કેમકે તે આતસની શીશી જેવી થઈ ગઈ છે, આંખોરૂપી યંત્રેથી રસ ઝર્યાંજ કરે છે, તોપણ હે ! પ્રવીણ તે શીશી સ્નેહરૂપી સાર (તત્ત્વ અથવા ચુવા)થી ભરીજ રહે છે ॥ ૯ ॥

અથ દ્રષ્ટાંતાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

ઓ ગુનવંત હમેં હિયરા, અતિ હો ગુનવંત તુમેં સુ સુધારો ॥
જો પતિયાં બતિયાં મેં કઝુ દિન, ચૂક પરીતો સવે હિ વિસારો ॥
ઝીરસેં ધીર મિટીહે શરીરકિ, જો તકસીર ઝડે સુ નિવારો ॥
સિંધુ શિખી, શિવ ઝૈર નિઝાવત, મિંત પ્રવીન મયા ન ઉતારો ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. અમારું હૃદય તો અવગુણવાળું છે, પણ તમો અતિશો ગુણવાન છો, માટે તેને સુધારો, જો કદી પત્ર લખવામાં અથવા વાતોમાં કોઈ દિવસ ચૂક પડી હોય તો તે સઘડી રહેમની સાથે વિસારો, સંકટથી શરીરની ધીરજતા તો મટી ગઈ છે, માટે જે તકશીર થઈ હોય, તે માફ કરો, કેમકે સમુદ્ર વડવાનઠ અગ્નિને, અને શંકર હઝાહઝ ઝેરને, નભાવે છે; માટે હે પ્રિય મિત્ર પ્રવીણ મહેરવાની ન ઉતારો ॥ ૧૦ ॥

॥ દોહા ॥

વડવા સાગર ગરલ શિવ, જો અતિહી દુઃખ દેત ॥

વડે ન સંગ લિયો તજે, તો ઊન છાંડે હેત ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. વડવાનઠ અગ્નિ સમુદ્રને, અને ઝેર શંકરને જો કદી અતિશો દુઃખ દે છે, તોપણ તે કારણને લીધે તેઓ છોડી દેતા નથી, કેમકે મોટા પુ-

गंगे संगे लीधेन्यने तजता नथी, तो शुं तेना उपरथी हेत छोडे? ॥११॥

अथ उल्लेखालंकार प्रथम चेद ॥ कविता ॥

पल पल फेर फेर, तिरी छे सुहेर हेर, वरुनी विखेर टेर,
तलफे तदिनके ॥ मिल लाल शाम सेत, आन आन प्रजा
देत, पाये गत प्रेतखेत, कदन मदनके ॥ जरि जरि आये
वारि, ढरि ढरि वारि धार, करि करि चाह नित, श्रौनत र-
दनके ॥ वैद वोला ल्याओ, आओ दरद मिटाओ दाओ,
आओरे प्रवीन नेन वाओरे वदनके ॥ १२ ॥

अर्थ. माहारां नेत्र पोपचां फेरवी फेरवीने, वांकी नजरे जोई जोईने,
पांणो निग्येरीने, पोकारीने, तेदिवसनां तलफे छे, तेमां. रातो, काळो, धो-
लो, रंग मळीने जूदा जूदा प्रकारनी कांति आपेछे, कामदेवना मोतना
रमजाननी गति पाम्यांछे, वळी तेमां पाणी भराई भराईने आवेछे, अने
ने पाणीनी धार ढळी ढळीने अने निव्य चाहना करी करीने रुदन करवाथी
योहीने पाणी थापेछे, माटे हे? प्रवीण तमे आवो, ने वैदने बोलावी लावो.
अने आ विरह रूपी दाव पटले अग्निनुं दरद मटाडो. तमांस मुख जोंवाने
मांस नेत्र दिवानां थपांछे. माटे हे? प्रवीण तमे आवो. ॥ १२ ॥

अथ लोकांक्ति अलंकार ॥ संवेया ॥

आज हुल्लो तो बडो अभिलाष हो, ज्यौलो प्रवाह वध्यो प-
तिपांको ॥ जो न मिलो तो प्रवीन संदेशन, कोन निआइ
निआओ कहांको ॥ कोनपें जाय कहें सुनि हे कोउ, आप
जयो किरतार जो बांको ॥ आयु प्रमानसैं जीजतहे अब,
जीजतहें गुजरान दिनाको ॥ १३ ॥

अर्थ. आज तुम्हीं तो मोटी अभिलाषा हती, के ज्यां सुधी कागळ

પત્ર આવવા જવાનો પ્રવાહ વધ્યો હતો, હે! પ્રવીણ ન મળ્યો તો પછી સંઘેશો
પણ નહીં, એવો કોણ ન્યાય કરનાર, અને એ ક્યાંનો ન્યાય કહેવાય, જ્યાં
પોતે કિરતારજ વાંકો થયો છે, ત્યાં કેનીપાસે ઝડેને આ વાત કહિયે,
અને કોણ સાંભળશે, હવેતો કેવલ આવરદાના પ્રમાણથી જ જીવિયે છિયે,
ને દિવસોનું ગુજરાન કરિયે છિયે. ॥ ૧૩ ॥

અથ વિજ્ઞાવનાડલંકાર ॥ સવૈયા ॥

પ્યારે પ્રવીન તિહારી પ્રજા શુભ, પ્રાનકે સંગ વસી હિય
માંડે ॥ યાદ લગી ઘનસારકિ આતસ, નીર સમીર બુઝે ન
બુઝાઈ ॥ વેદ ન મેદ પ્રકાર કિતેઈ સુ, જાનત હે જિનદૂ
ગતિ પાઈ ॥ વાસર ક્યો નરિયેં કરિયેં કહ, હેતકી હોત
અવે તો હસાઈ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ. હે! પ્રાણ પ્યારી પ્રવીણ તમારી સુંદર કાંતિ અમારા પ્રાણની સાથે
હૃદયમાં વસી છે, સ્મૃતિ રૂપી કપૂરની આતસ સળગી છે, તે પાણીથી અને
પવનથી પણ બુઝવી બુઝાતી નથી, વેદનાના મેદોનાંતો કેટલાએક પ્રકારો
છે, પરંતુ જેઓ એ ગતિને પામ્યા છે, તેજ જાણે છે, હવે દિવસ કેમ કરીને
કાઢિયે, અને શું કરિયે પણ હવે તો હેતની હાંસી થાય છે. ॥ ૧૪ ॥

॥ દોહા ॥

નેન નીર સાસા પવન, વિવિધ હોત વિસ્તાર ॥

ઊર અંતર ડમડી રહે, યાદિ અગન ઘનસાર ॥ ૧૫ ॥

અર્થ. આંખ્યોનાં પાણી અને નિસાસાના પવનનો વિવિધ પ્રકારે વિસ્તાર
થાય છે, તોપણ હૃદયની અંદર સ્મૃતિરૂપી કપૂરની આગ તો ડમડીજ રહે છે. ૧૫

અસંજવાડલંકાર ॥ સવૈયા ॥

જેસેંઈ ચિંત પ્રવીન વસે તુમ, એસેંઈ નેનન વીચ વસોગે ॥

ज्यों पतियांन बनाय पठावत, यों वतियांन बनाय हसो-
गे ॥ जैसे एकंत उदास अराधत, तेसे एकंतहि अंत लसो-
गे ॥ ता दिनकों धनरे धनरे तुम, जा दिन आय प्रिया पर
सोने ॥ १६ ॥

अर्थ. हे? प्रवीण जेवी रीते तमो चितमां वसोछो, एवीज रीते नेत्रोमां
आवीने वसशो, ने जेम पत्रिका बनावी बनावीने लखी मोकलावो छो, ते-
मम वानो बनावीने हसशो, वळी जेवी रीते हुं एकांतमां वेशीने उदास थइ
आराधन कसंछुं, एवीज रीते एकांतमां मारी पासे शोभशो, अने जे दि-
नने हे! प्रिया! तमे आवीने परसशो, ते दिवसने तो धन्य धन्य छे. ॥ १६ ॥

अथ विकल्पालंकार ॥ सवैया ॥

मेर नहीं त्या कुमेर करो नहि, ऐसे प्रकार कहाहे अनोखे ॥
एकहि बेर दिशा इतकी फिर, रीझ नहींतो निहारिये रोपे ॥
पाति नही तव पत्र हलाहल, क्यों पठ्योन कहो केहि दो-
पे ॥ नेनन पूरी रहेगे प्रवीनज्यु, धूर परेगि कपूरके धोखे ॥ १७ ॥

अर्थ. महेरवानी नहीं, तेम कमेरवानी पण करो नहीं, एवी रीते जूदो
जो प्रकार धारेलो छे? एकज वार आणी कोरनी दिशा तरफ फरीने
रीझनी नहींतो रोपधीज निरखीने जुओ, पत्र नहीं, त्यारे पछी हळाहळ
अरुं पान भगिने केम मोकलावता नथी? ए अमारो जो दोप ते कहो?
हे! प्रवीण जो कपूरने बदले भूळ पडशे, तोपण नेत्रोमां भरी राखशुं. ॥ १७ ॥

अथ मिश्रितलाटानुप्रास अलंकार ॥ कवित ॥

वासर नियास हूको, वासन सुहात वास, वासतें उदास
होत, जैसे सास तजनी ॥ होत न सहाये कोउ, जेद न क-
हाये कहूं, हाय हाय कहत, विहाय जाय रजनी ॥ चुज

नरी जबलो न, भजोगे भुजंग बेनी, तबलों नजेगी नहि,
भुज हुते भजनी ॥ आसकी जो आश की सो, कीजे न निराश
कवें, आसकी प्रवीन होतो, इतनी समजनी ॥ १८ ॥

अर्थ. दिवसे तो घरनो पण निवास गमतो नथी, अने सारा सुगंध
के वस्त्रथी पण प्राण रहित थयेला मुडदानी पेटे उदास थईये छिये, कोई
सहाय थतुं नथी, तेम क्यांय भेद कहेवातो नथी, जेथी हाय हाय कहेतां
रात बीती जाय छे, माटे हे भुजंगवेणी भुजा भरीने व्यां सुधी सेवशो
नहीं, व्यां सुधी हाथमांथी माळा भागशे नहीं, आशके जे आश कीधी
होय, त्यारे तेने क्यारेय निराश करिये नहीं, हे! प्रवीण जो आशकी हो
तो एटली बात समजजो. ॥ १८ ॥

॥ सबैया ॥

मित कहुं किरतार निवाजहे, आसक को इक सेर करेगे ॥
नेहके हाट बजारकी बाटमें, लाज कषाट उघारि धरेगे ॥
नेननके सोहोदा करिके उत, रीझ मिलाय नंदार नरेगे ॥
एहो प्रवीन वियोग विदा करि, होंस हवेलिनमे बिहरेगे
॥ १९ ॥

अर्थ. हे! मित्र जो कोई वखते आपणा उपर किरतार नवाजशे, तो,
आशकोनुंज एक शेहेर बनावशुं, अने बजारनी वाटे स्नेहना हाटनां ला-
ज रूपी कमाडने उघाडां मूकशुं, नेत्रोनो सोदो करी, व्यांथी रीझ मेळ-
वीने भंडार भरशुं, ने हे! प्रिय मित्र प्रवीण, वियोगने विदाय करीने होंश
रूपी हवेलीमां विराह करशुं. ॥ १९ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ दोहा ॥

उर निवान सुमती सलिल, सुरत माल गुनग्राह ॥

चढ़त जान कागद घरी, बढत प्रेम परवाह. ॥ २० ॥

अर्थ. हृदय रूपी नवाण, सुमति रूपी पाणी, सुरत रूपी माळ, गुण रूपी चक्र खेंचवानां नाडां, एवा रेंटना योगधी जेम जेम कागळ रूपी घ-
ळो चडनी जायछे, तेम तेम प्रेम रूप प्रवाह वधेछे. ॥ २० ॥

अथ यमक अलंकार ॥ दोहा ॥

सुरत सुरत लागी रहत, रागी रहत सनेह ॥

विरह ज्वाल जागी रहत, दागी रहत सुदेह ॥ २१ ॥

अर्थ. नमारी छवीमां मारी नजर लागी रहेछे, अने स्नेह पण प्रीति
पुनक चंचाभोज रहेछे, विरहनी झालो जागतीज रहेछे, अने शरीर तो
बळतुंग रहेछे. ॥ २१ ॥

॥ सोरठा ॥

इहिविधि लिखे अनेक, पत्रसु एकहि एक प्रति ॥

बानी विरह विवेक, सागर कला प्रवीनज्युं ॥ २२ ॥

अर्थ. एनी गीते सागर तथा कलाप्रवीणे विरह वाणीना विवेकधी भ-
रेला अनेक कागळो एक बीजा प्रत्ये लखी मोकलाव्या. ॥ २२ ॥

प्रेम भेद दुहु पाय, मनके मनहीमें मगन ॥

लागी सुरत सदाय, छिन दंपति विसरे नहीं ॥ २३ ॥

अर्थ. वेग जणां प्रेमना भेदने पापीने मनमाने मनमांज मगन रहे छे,
अने निरंतर सुरत लागी रहेवाधी स्त्री पुरुष एक बीजाने क्षण मात्र पण
विस्मरण नहीं. ॥ २३ ॥

दंपति जंपत एह, कव किरता मिलवो करे ॥

लागी सुरत सनेह, ब्रह्म दिन प्रत दूनी बढे ॥ २४ ॥

अर्थ. जे स्त्री पुरुष एज जप्या करेछे, के परमेश्वर क्यारे मिलाप क-

रशे, सुरत (लुबी) नो स्नहे लागवाथी दिवसे दिवसे विरह बमणो बधतो जायछे. ॥ २४ ॥

॥ गाहा ॥

सागर प्रत्य प्रवीन, पठवन पत्र बिहर विसतारं ॥

उन पंचाश अन्निधानं, पूर्न प्रविन सागरो लहरं ॥ २५ ॥

अर्थ. रस सागरे विरहना विस्तारनो पत्र लखीने प्रवीण प्रत्ये मोक-
लाव्यो, ते संबधी प्रवीण सागर ग्रंथनी ओगण पचाशमी लेहेर संपूर्ण थइ. २५
आ लेहेरना शिखाबंधनुं त्रीजुं चरण ॥ निधिये प्रिय प्रति मोकली ॥ एम जोइये.

इति श्री प्रवीनसागर ग्रंथे रससागर विरह दशा पत्र चेदो
नाम एकोनपंचाशत्तमो लहरं ॥ ४९ ॥

इति श्री प्रवीण सागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां एकोनपंचाशत्तम
स्तरंगः समाप्तः ॥ ४९ ॥

अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखा बंध ॥ छंद उपजाति ॥

करी प्रवीणे कुसुमावलीथी, करी निधी मित्रनी मंडळीथी ॥

ते सर्व चर्चा विगते वखाणी, आ लेर पंचाशमिमां प्रमाणी ॥

॥ अथ कला प्रवीन कुसुमावली विरह चर्चा प्रसंगो यथा ॥

॥ सोरठा ॥

कुसुम प्रविन एकंत, विरह दशा चरचा चली ॥

वरने वहे व्रतंत, चेदसु चिन्नहि भिन्न करि ॥ १ ॥

अर्थ. कुसुमावली तथा कळाप्रवीणने एकांतनी वखते विरहनी दशा
संबधी जे चर्चा चाली ते वृत्तांतना जूदा जूदा भेद करीने वर्णवुं छुं ॥ १ ॥

उर अंतरकी बात, कहे बिना कोउ न लहे ॥

काहू कही न जात, सोवरनों संछेप करि ॥ २ ॥

अर्थ. हृदयमां रहेली बातने कह्या विना कोइ जाणे नहीं, अने ते को-
इनी पासे कही पण जाय नहीं, माटे तेनुं संक्षेपथी वर्णन करूं छुं. ॥ २ ॥

॥ अथ तत्र कला प्रवीनोक्त ॥ दोहा ॥

जीसु न लीनो इश पद, देह न दीनो छेह ॥

मेन न पायो मेन रस, कुटिल करम गति एह ॥ ३ ॥

अर्थ. आ जीवे इश्वरनुं पद मेळव्युं नहीं, अर्थात् मारो आत्मा पर-
मात्मागां भलीगयो नहीं, अथवा इशपद एटले पटराणीनी पदवीने पा-
यो नहीं, तेम शरीरने पण छे दीधो नहीं अर्थात् मारो देह पडी गयो
नहीं, मारा अंतरना कामदेवे कामनो रस पण चाख्यो नहीं, माटे आ क-
रमनीत नांकी गति छे. ॥ ३ ॥

॥ अथ रूपक अलंकार ॥ दोहा ॥

चंदन वन तन मितको, प्रेमल प्रेम प्रकाश ॥

मन पन्नग लपटयो रहे, एहि आस विसवास ॥ ४ ॥

अर्थ. मित्रना शरीर रूपी चंदननुं वन छे, अने तेमां प्रेमना प्रकाश रू-
पी सुगंध रहे छे, ते सुगंधनी आजाना विश्वासथी मारा मनरूपी नाग
तेमां लपटयो रहे छे. ॥ ४ ॥

॥ सवेया ॥

प्रेमको मंत्र प्रवेश कियो, यह सिद्ध मनोज दइ गुरु दीच्छा ॥

धुनि मदा ब्रह्मकी तपवो, अरु मांगवि सीत सनेहकि निच्छा ॥

नागर ध्यात हिये धरवो, कछु और न राखतहे हम इच्छा ॥

वाचगिरि कहावरजे अब, थीन न लागहिगी तुव सिच्छा ॥ ५ ॥

अर्थ. प्रेमना मंत्रनो प्रवेश करवावने आ कामदेव रूपी सिद्धे गुरुदीक्षा

दीधी छे, जेथी निरंतर विरहरूपी धूणीनुं तापवुं, अने मित्रना स्नेहरूपी भिक्षा मागवी, ने हृदयमां तो केवळ सागरनुंज ध्यान धरवुं, ते शिवाय बीजी कांड हुं इच्छा राखती नथी, माटे हे! दिवानी सखी शा सासं वारे छे, हवे तारी शिखामण काने लागशे नहीं ॥५॥

अथ एकावली अलंकार ॥ सवैया ॥

वनमें रितुराज प्रजा बिकसी, बिकसी रतिराज प्रजा तनमें ॥
तनमें विरहा प्रगटी दरसे, दरसे रस आवलि आंखनमें ॥
खनमें मन मीत बिना तरसे, तरसे सुख वास आवासनमें ॥
सनमें सखि सागर मित मिलेके, मिलो बनवर्तनि वहे
वनमें ॥ ६ ॥

अर्थ. वनमां स्तुना राजा वसंतनी कांति प्रफुल्लित थइ, ने शरीरमां रतिना राजा कामदेवनी कांति खीली आवी, अंगमां विरह प्रगटेलो देखाय छे, अने आंखयोमां रसनी पंक्ति दर्शाय छे, अर्थान् आंमु वहे छे, क्षणमात्रमां मित्र बिना मन तरसे छे, एटलुंज नहीं, पण घरमां सुखे वसतां वसतां मन त्रास पामे छे, हे! सखी समीपमां सागर मित्रने मळुं, के जोगणी थइने वनमां जई मळुं ॥ ६ ॥

॥ अथ समस्त छेकानुप्रास अलंकार ॥ सवैया ॥

नीद मटी, विरहान कटी, सुहटीरत, सुर्त जटी सुरटी ॥
आग दटी, उपटी उरतो उ, नटी न अनंग चटी झपटी ॥
ओध घटी, छतियान फटी, जनु अंतर प्रेम पटी लपटी ॥
ए चितकी न मटी न छटी, पिय सागर पे निपटी कपटी ॥७॥

अर्थ. मारी उंघ मटी गई, ने विरहनी पीडा कपाई नहीं, अने रत एटले वखत हठी गइ, मतलब के जती रही, अने मित्रनी सुरत मारा

जोन माये जोडाइ गइ, अने तेनुंज रटन सारी रीने कथुं, हुं आगमां दटाइ गइ, अने डाग(नौय) आंमुना जळनी झडी लागी. अने कामदेवनी चटकी लागी, ते लटी नहीं, अर्थात् खशी नहीं, मुदत ओछी थई, पण छाती फा-टी नहीं, जाणिये के अंतःकरण उपर प्रेमनी पटी लपेटी लीधी होय नहीं, एही आ चित्तनी गति मटी नहीं, तेम लूटी पण नहीं, पण हे सखी सा-गर यणाइ कयटी छे. ॥ ७ ॥

॥ अथ उत्प्रेक्षा अलंकार ॥ सौरठा ॥

भई पत्र पहिचान, मन चाहत मिलन न बने ॥

मनो एह अनुमान, वासुदेवकी शंखधुनि ॥८॥

अर्थ. कागळ पत्रथी ओळखान थइ, अने मन घगुं चाहेछे, पण मिलान बनीशकतो नथी, जेमके ज्यां शंखनो अवाज होय, त्यां वासु-देव होयत, तेम लनां ने अवाज संभळाय, पण प्रभुनो मेळाप थइ शके नहीं, पण रीने अगारे थयुं छे. ॥८॥

निगम कहतहे नेह, लोकालोक विलोकियत ॥

अगम अलख गति एह, निकट रहे मिलवो नहीं ॥९॥

अर्थ. नेह कहे छेक प्रेमनो प्रभाव एवोछे के आ जगतमांनी अने तेनी बदलनी वस्तुने पण देखी शके छे, पण इश्वरनी अगम्य अने अलक्ष्य एटले जाणीन शकत एही अने लक्षमां न आनी शके एही गति छे, तेथी ते इ-श्वर सब व्यापक छे, एटले आपणी पामे छे; पण तेनो मिलाप बनी-शकतो नथी, पण रीने अगारे पण थयुं छे. ॥९॥

॥ दोहा ॥

गहरी बन गाजत पवन, दादुर बादर देख ॥

नारन सौरनमें हिये, विपति विशेष विशेष ॥१०॥

अर्थ. मेघनी गंभीर गर्जना, पवननुं फेलावुं, ढेडकांओना शब्दो अने वादळांनी घटा जोइने तथा मोरना सोर सांभळवाथी हृदयमां विशेष विशेष विपत्ति वधती जाय छे. ॥१०॥

फूलन सूलनसैं भये, बाग जयानक भेख ॥

गावन नावनसैं हिये, बिपति विशेष विशेष ॥११॥

अर्थ. फूलतो शूळी समान थयां छे. बगीचा भयानक वेषवाळा दे-
खाय छै, ने गावा तथा नावाथी पण हृदयमां विशेष विशेष विपत्ति वधती
जाय छे. ॥ ११ ॥

सरसे लगे संगीत सुर, रहे नेन उन भेख ॥

सागर बिनां सु बीन सुनि, बिपति विशेष विशेष ॥१२॥

अर्थ. संगतिना स्वरो बाण जेवा लागे छे, अने आंख्यो तो मटकुंमा-
यां बगर उघाडीज रहे छे, अने सागर बिना सुंदर विणा सांभळवाथी पण
हृदयमां विशेष विशेष विपत्ति वधती जायछे. ॥१२॥

मनसैं सागर मितज्युं, रोपी बिरहा रेख ॥

अटके त्यो खटके हिये, बिपति विशेष विशेष ॥१३॥

अर्थ. मनमां जे सागर मित्रे विगहनी रेख (फांस) रोपी छे, ते जेम
जेम अटके छे, तेम तेम हृदयमां खटके छे, तेथी विशेष विशेष विपत्ति वधती
जाय छे. ॥१३॥

बात आत फहरात पट, निपट गात न छुआत ॥

मनहु ज्वाल बिरहा जरत, डरत न छिन ठहरात ॥१४॥

अर्थ. आ वपन पेहेरेलां वस्त्रने उडाडीने जतो रहे छे, ते पासे आव्या
छतां शरीरने अडतो नथी, केमके तनमां बिरहामिनी आळो बळे छे. तेना
थी डरीने क्षण मात्र पण ठेरतो नथी. ॥१४॥

અથ કુસુમોક્ત સમરૂપક અલંકાર ॥ કવિત ॥

જાલ ચંદ, શ્રોહે ચાપ, મીન નેન, નાસા મનિ, વસત ભુજંગ
સોતો અલક પેચાનીહે ॥ કજ્જર હલા હલ, સુધાંસી હાંસી
સોહિયત, મોતી રદ, રદચ્છદ, વિદ્રુમસો જાની હે ॥ ગ્રી-
વા શંખ, ડીઠ મદ, ગતિ ગજ, કંજ પાન, ઓરહી પ્રવીન
તેરો રૂપ રંગ પાની હે ॥ શુન્નગુન લૈર લાગી, જાગી રહે
શશિ નિશ, આલીરી જુવાની તેરી, દધિસી દિવાનીહે ॥ ૧૫ ॥

અર્થ. કુસુમાવલી કહે છે કે હે ! પ્રવીણ તારી જુવાની સમુદ્રના જેવી
દિવાની છે, કેમકે સમુદ્રમાં જોટલી વસ્તુઓ જોવામાં આવે છે, તેટલી તારા
શરીરમાં દેખાય છે. જેમકે સમુદ્રમાં જેવો ચંદ્ર છે, તેવું તારું કપાળ છે
અને સમુદ્રમાં જેવું સારંગ ધનુષ છે, તેવી તારી શ્રકુટી છે, સમુદ્રમાં જેમ
માછલાં છે, તેવાં તારાં નેત્ર છે, સમુદ્રમાં જેમ કૌસ્તુભ મળી છે, તેવું તારું
નાક છે, અને સમુદ્રમાં જેમ સર્પ રહેછે, તેવો તારો ચોટલો જાણિયે છિયે,
સમુદ્રમાં જેવું કાઠું ઝેર છે, તેવું તારા નેત્રનું કાજલ છે, અને સમુદ્રમાં
જેવું અમૃત છે, તેવું તારું હસવું શોભેછે, સમુદ્રમાં મોતી છે, તેવા તારા દાંત
છે, અને સમુદ્રમાં જેવાં પરવાળાં છે, તેવા તારા હોઠ જાણિયે છિયે, સમુ-
દ્રમાં જેમ શંખછે, તેવું તારું ગળું છે, અને સમુદ્રમાં જેવું મદ્ય (દારુ) છે,
તેવી તારી દ્રષ્ટી છે, સમુદ્રમાં જેવો ऐरावत हाथी છે, તેના જેવી તારી ગતિ
છે. સમુદ્રમાં જેવાં કમઝ છે, તેવા તારા હાથ છે, અને વલી સમુદ્રમાં જેમ
પાણી છે, તેમ તારામાં રૂપ રંગ ભરેલું છે, સમુદ્રમાં જેમ લેહેરો છે, તેમ તા-
રામાં સદ્ગુણની લેહેરો લાગી રહી છે, જેમ સમુદ્ર ચંદ્રને જોઈને રાત્રિયે જા-
ગૃત ધાયછે, તેમ તું પણ રાત્રિયે જાગૃત રહેછે, એ રીતે સમુદ્રના જેવા વધ
ગુણ નામમાં છે. ॥ ૧૫ ॥

अथ उत्प्रेक्षालंकार ॥सवैया॥

मद दुरद चढ्यो ढिग चंचल, ता अस मोद निसान बजाया॥
प्रेम पयदल पूर पखे, जब पंच विषे उमराउ कहाया ॥
जानत आन बखत समानहि, चिंत गुमान तखत सु पाया॥
ताहि फिरीहे दुहाइ चहू दिश, वाकि कटाच्छ हमाउकि
छाया ॥१६॥

अर्थ. हे प्रवीण तारी पासे चंचळपणारूपी हाथी उपर मद नामनो सरदार चढ्यो छे, तेना आनंदरूपी अश्व उपर निशान बजाव्युं, अने ज्यारे पायदळना पूरनी पेटे प्रेम चढ्यो, त्यारे शब्द स्पर्श आदि पांच विशयो ते फोजना उमराव कहेवाया, अने बीजी बची रीत पण बखत प्रमाणे जाणीने ते गुमानरूपी सरदार चित्तरूपी तखतने पाम्यो छे, तेनी आणदाण चोतरफ फरीछे, तेनी (कटाक्ष) नजर ते हमाउ पक्षीनी छाया जेवी छे, मतलब के हमाउ पक्षीनी छाया जेना उपर पडे, तेना मनोर्थ सिद्ध थायछे, तेमज प्रेमनो मद तारा चित्तमां चढ्यो छे, तेनी दृष्टिथी तारा मनोर्थ सिद्ध थशे. ॥ १६ ॥

अथ अन्योक्ति अलंकार ॥सवैया॥

ओसर नाही मिले परवीन, तवे लगि चाह जरी सु जरी ॥
जानि नहीं वरखी सु तवे, अब स्वांत घटा बिखरी सु ख-
री ॥ वारहु मास पुकार करे वह, चातुक चूक परी सु परी॥
वारहि बार विचार करे, किरतार विचार करी सु करी॥१७॥

अर्थ. कहेवुं कोईने ने संभळाववुं बीजाने तेनुं नाम अन्योक्ति अलंकार कहेवाय, आ सवैयामां कुसुमावल्लिये प्रवीणने लागु पडे, एवी मतलबथी बापैयाने कहुंछे, हे ? प्रवीण बापैया ! ज्यां सुधी वरसाद आववानो व-

मन नहीं मन्ने, त्यां सुधी तारा मनमां चाहना भरीने भरीज रहेशे !
 स्वानिना वरसादनी घटा ज्यारे वरशी हती, त्यारे तें जाणी नहीं, अने
 हवे तो स्वातिनी घटा विखरी गई, ते विखरी गई, हवे वारे महिना तुं
 पोकार करेछे, पण प्रथम तारामां चूक पडी ते पडी, हवे वारे वारे शुं
 विचार करे छे, किरतारे विचार करीने जे करी ते करी, मतलब के
 प्रीणने समजावी के जे वखते सागरनो मेळाप थयो, ते वखते सारी पेटे
 तें जाण्युं नहीं, अने हवे शुं पोकार करेछे. ॥ १७ ॥

अथ द्रष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

वात विचार सवे करि हे, न रहे छुपि ताये कहा परि हे
 चक ॥ प्रेम प्रकाश विकास नयो, मनु हो ज्यु उजास फनूस-
 को दीपक ॥ गैरव पासत घासत भूपन, हेरत होय रह्यो
 सब हाटक ॥ चिंत प्रवीन तबी करवी कह, एकहि टेक गहो
 उर आसक ॥ १८ ॥

अर्थ. आ सवैयामां प्रवीणने कुसुमावलिये एतुं कहुं छे के हवे सागर
 साथे लागेलो तारो प्रेम छानो रही शके एम नथी, तारा प्रेमनी वातनो
 वधो विचार कसंछुं तो लागेछे के हवे ते छानो रहेवानो नथी, तेने चक
 एतले पडनो पडीने शुं करी शकशे ? केमके तारा प्रेमनो प्रकाश फानसना
 दीचनी पेटे जाहेर थयो छे, मतलब के फानसना काचनो पडदो छतां पण
 दोनो छुपनो नथी, बळी घरेणाने गेरुनो पास लगावा सारु तेना उपर गेरु
 चढयो होय, नोपण ते घराणुं जोतां वधुं सोनुं खुल्लुं थई रहेछे. एम छे तोहे !
 प्रवीण चिंता जी करवी ! हवेतो हृदयमां एक आशकनीज टेक राखो. १८

॥ सोरठा ॥

इहि विष कला प्रवीन, कुसुमावलि चरचा चली ॥

सागर मितसु कीन, वह बरनन कीजत अवे॥१९॥

अर्थ. एवी रीते कळाप्रवीण अने कुसुमावळीने चर्चा चाली, तेनुं वर्णन कर्युं, हवे सागरे पोताना मित्रो साथे जे चर्चा करी तेनुं वर्णन करुं॥१९॥

॥ सागर मित विरह चर्चा प्रसंगो यथा ॥

॥ अथ जाति स्वभाव अलंकार ॥कुंडलिया तौटक॥

निश दिन जिय जंपत रहे, मित मित अरु मित॥ हमकों एती बहुतहे, चाह न चूकत चित, चित चाह न चूकत यागतिहे, हमकों इतनीसु भई अतिहे॥ नित मितहि मित पुकार करे, निश द्योस प्रवीन नहीं बिसरे॥२०॥

अर्थ. रात दिवस आ जीव मित्र, मित्र, अने मित्र, एम जपतो रहेछे, अमनेतो एटलुं घणुंज छे, पण चित्त चाहना चूकतुं नथी, चित्त चाहना चूकतुं नथी एवी अमारी गति छे, एटली थई तेज अमारे तो घणी छे, हमेशां हे ! मित्र हे ! मित्र एम पोकार करीए छिये, अने रात के दिवस प्रवीण बिसरतां नथी. ॥२०॥

अथ एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥

केहेरे दिन बीतहिंगे सु कहांलों, कहांलो वियोग बिथा गेहेरे॥

गेहेरे परवीन सवे सुधले, तबसे हम याद सबी लेहेरे ॥

लेहेरे हमसी उनकों कि नहीं, विरहान दहे हमसें देहेरे ॥

देहेरे उनके करकी पतियां, बतियां उन आननकी केहेरे॥२१॥

अर्थ. सागर कहेछे हे ! मित्र आवा अकराकरना दिवसो क्यां सुधी बीतशे ? अने क्यां सुधी वियोगनी पीडा ग्रहण करशुं ! गंभीर बुद्धिवाळां प्रविणे सघळी शुद्ध हरी लीधी छे, तयारथी अमे तेनी छवीने यादमां लईए छिये, अने अमारा सरखी प्रेमनी लेहेरो एमने हशे के नहीं ! अने

तेनो निरह अमने वाल्लेछे, तेनो तेने वाल्लतो हशे के नही? अरे एमना हाथनो लखेलो पत्र आप्य, अने एना मुखनी कहेली वात कहे. ॥२१॥

॥अथ एकावलि अलंकार ॥ सवैया॥

रहिये सब सोधि हियेकि हिये, कहियेकी नहीं सो कहा क-
हिये ॥ कहिये कह कानि नईहे वियोगकि, भागके जोग
सब सहिये॥ सहिये शिर नीकि बुरी सबही ज्यू, प्रवीनके पा-
न कहूं पहिये॥ पहिये नहि प्रेम नरी पतियां, छतियां धरि
धीर कहा रहिये ॥ २२ ॥

अर्थ. हैयानी बधी वात हैयामांज तपाशीने रहिये छिये, पण जे क-
हेवानी नहीं ते क्यां जईने कहिये? अने आ वियोगनी जे काणी थईछे, ते
शुं कहिये! नशीबमां भोगववानुं जे लखेलुं ते बधुं सहिये छिये, पण जो
प्रतीणनो हाथ क्यांइ पामिये तो सारी के माठी जे माथे आवी पडे, ते बधी
सहन करिये, पण ज्यारे तेनो प्रेमनो भरेलो पत्र पण पामिये नहीं, त्यारे
छातीमां शुं धीरज धरीने रहिये? ॥ २२ ॥

॥ अथ स्मृति मान अलंकार ॥ कवित ॥

इंद्रकों आराधिये तो आसन गजेंद्र तहां, चंद्रकों आराधे
ताय, वासहे कुरंगको ॥ गनपत ध्यान धरे भालहीमें आध
चंद्र, शंकरके ध्यानहीमें भूपन जुजंगको, रामकों उपासिये तो
पानमें सरासनहे, कालिकाकों सिंह संग, सारदा विहंगको॥
शक्र, शशि, हेरवेश, हर, राम, हरा, बानी सबही सधे जा
वास वहे प्रवीनसंगको ॥ २३ ॥

अर्थ. हने जो इंद्रने आराधिये, तो त्यां गजेंद्रनुं वाहन छे, चंद्रने आ-
राधिये, तो त्यां मृगनो निवास छे, गणपतिनुं ध्यान करिये, तो तेना कपा

लमां अर्ध चंद्र छे, अने शंकरना ध्यानमांतो सर्पनां घरेणां छे, रामनी उपासना करिये, तो तेना हाथमां धनुष छे, कालिका देवीने समरिये, तो तेनी साथे सिंह छे, अने सारदाजीनी पासे हंस पक्षी छे, परंतु जो प्रवीणनी साथेनो निवास थाय, तो इंद्र, चंद्र, गणपति, शंकर, राम, पार्वति अने सरस्वति ए सघळां साध्य थाय. मतलब के ते बधां प्रवीणना अंगमां छे. ॥ २३ ॥

॥ अथ रूपकालंकार ॥ सवैया ॥

आय अनंग चढ्यो इंद्रजीतसो, शूर समीर रथी रन जूटी॥
वान प्रसून ब्रषा झर लाइसु, केति अनीक कलेवर फूटी॥
लच्छनही मुरझाय रहे, अरु राम अराम वरूथिनि लूटी॥
मित कोउ हनुमंत ज्यों लाउरे, पाय प्रवीन सजीवन बूटी॥२४॥

अर्थ. आज इंद्रजीत सरखो कामदेव चडी आव्यो छे, तेनी साथे त्रिविधि पवनरूपी शूरो महारथी रणमां जोडाइ रह्यो छे, ते कामदेवे फूलना बाणना वर्षादनी झडी करी, अने केटलीएक सेनानां शरीर विंध्यां, तेथीमारा हइयारूपी लक्ष्मण तो मुर्छा पामी रह्यो छे, अने मारा विश्रामरूपी रामनी सेनाने लूटी लीधी छे, माटे कोइ मित्र हनुमाननी पेठे प्रवीणरूपी सजीवन बुझी मेळवीने लावी आपो. ॥२४॥

॥ अथ संदेह अलंकार ॥ सवैया ॥

प्रेम सरावके पान तजे, कि भजे विरहानलके उठि थाने॥
कीधों गुमान भरे गुनके, उन आसकके चल पंथ अघाने॥
कीधों भये निरदे मितवा, जितवा बहरावे दिवानहि जाने॥
पंथिक वात बनाय कहो, यह क्यों न प्रवीन लिखे परवाने॥२५॥

अर्थ. शुं ए प्रवीणे प्रेमरूपी मदिरानुं पान तजी दीधुं ? के एना वि-

रहानलनुं थाणुं उटीने भागी गयुं, के गुणना गुमानथी भराइ गयां, के आशकने पंथे चालीने ते धराइ रह्यां, कींवा ते मित्र निर्दय थइ गयां, के अमने दिवाना जाणीने अमारा जीवने गभरावे छे, हे पंथी वात बनावीने कहो के ए प्रवीण केम पत्र लखतां नथी. ॥ २५ ॥

पुनः ॥ सवैया ॥

या मितवा मितवा हम टेरत, हेरत रातन तेज तवाने ॥
पीर सवे मनकी मन बूझत, रूझत ना उर बीच घवाने ॥
चित्तको भेद कहूं नहि खोलत, डोलतहे दिन रेन दिवाने ॥
पंथिक वात बनाय कहो, अहो क्यों न प्रवीन लिखे परवाने ॥
॥ २६ ॥

अर्थ. अमे तो ए मित्रनेज हे? मित्र, हे? मित्र, एम पोकारिये छिये, अने तेनो रस्तो जोड़ए छिये, अने अमारा शरीरनुं तेज तवाइ गयुं छे, अमारा मननी बधी पीड़ाने अमारुं मन जाणे छे, अने हृदयनी बच्चे घुवाए छिये, ते रुझाता नथी, तेम दीलना भेदने क्याइ खुल्लो करता नथी. अने रात दिनस दिवाना फरिये छिये, माटे हे? पंथी वात बनावीने कहो के प्रवीण केम पत्र लखतां नथी. ॥ २६ ॥

॥ सोरठा ॥

परे प्राण वे हाल, विछुरे मित प्रवीन ज्यू ॥

विरहानलकी ज्वाल ॥ जरवेसैं मरवो भलो ॥ २७ ॥

अर्थ. प्रिय मित्र प्रवीणना नियोगथी प्राण वेहाल थइ पड्या छे, अने आ विरहाग्निनी आलमां बलवा करतां मरवुं ए वणुंज भलुं छे. ॥ २७ ॥

उनमुखकी अनुहार, देखे विन नेनां दुखी ॥

निश दिन शोच विचार, करवेसैं मरवो जलो ॥ २८ ॥

अर्थ. एमना मुखना अणसारा जोया विना मारां नेत्रो दुखियां छे, अने रात दिवस शोक अने विचार करवा करतां मरवुं भलुं छे. ॥२८॥

उनमुख देखन आस, प्यास अजो बूझी नहीं ॥

पल पल प्राण उसास, जरवेसें मरबो भलो ॥२९॥

अर्थ. एमना मुख जोवानी आशानी तरश हजी मटी नहि, अने पळे पळे प्राणथी उसासा निसासा भरवा करतां मरवुं ए घणुंज साखुंछे. ॥२९॥

परेन बिरहा पार, मिले न मित प्रवीन ज्यू ॥

नेननसें जलधार, जरवेसें मरबो जलो ॥ ३० ॥

अर्थ. वियोग पार पडतो नथी, अने प्रिय मित्र प्रवीण मळतां नथी, अने आंख्योमांथी आंसुनी धार वर्षाव्या करतां मरवुं भलुं छे. ॥३०॥

कछु न सुहावे मोय, जावेसो पावे नहीं ॥

प्राण दिवाने होय, फरवेसें मरबो जलो ॥३१॥

अर्थ. अमने कांइ गमतुं नथी, अने जे गमे छे, तेने पामतां नथी, माटे दीलमां दीवाना थइने फरवा करतां मरवुं भलुं छे. ॥ ३१ ॥

कहियो प्रेम प्रकाश, पंथी जाय प्रवीनसें ॥

यह मुख चंदा आश, नेन चकोरा व्है रहे ॥३२॥

अर्थ. हे! पंथी प्रवीणनी पासे जइने आ प्रेमनो प्रकाश कहेजो; के आपना मुखरूपी चंद्रनी आशाथी आ नेत्र चकोर पक्षीनी माफक थइ रखां छे. ॥३२॥

॥ दोहा ॥

मन कप द्रग ज्वाला सलग, बुझयो त्रपा गुल देह ॥

पद ककरी त्वर लोह करि, जगेतो जगे सनेह ॥ ३३ ॥

अर्थ. मनरूपी सूत्रनो कप, मित्रना नेत्रनी ज्वाळाथी सळगी उठयो, ते

कळीने रहेवाना देह जेवी लाजरूपी भुंगळीमां बुझाइने रह्यो, हवे कुळनी पदवी, अथवा मोटाइरूपी चकमकनी कांकरी, त्वरारूपी लोढाना कडाथी भागे, अथवा टीचाय, तो स्नेहनी जोत जागृत थाय, चकमकनी कांकरी, लोटुं अने सुत्रनो कप, तथा भुंगळी होय छे, तेनुं द्रष्टांत आमांछे, मतलब ए छे के आशक माशुकनां प्रथम ड्यारे नेत्र मळे छे, त्यारे एक बी-जाना मनमां प्रेमाग्नि उपजे छे, पण कुळनी लाजथी बोली शकतां नथी. पण जो कुळनी लाज रूपी कांकरीने त्वरारूपी लोढाए करीने झाडे तो स्नेह रूपी अग्नि पाळो जागृत थाय. ॥३३॥

॥ सवैया ॥

करियो करजोर के बीनतिज्यू, जिनसें मिलबो निश बासर को ॥ इतनी कह चूक परी हमसें, नहि आवत आंगन या डर को ॥ पलके पल कान मिली जवसें, तबसें न विसारीबो कागरको ॥ यह मित प्रवीनसें केबो इतो, नित खोजबो प्रेम-के सागरको ॥ ३४ ॥

अर्थ. अमे रात दिवस जेने मळवानी उमेद राखिये छिये, तेने बेहाथ जोईने विनती करजो के, अमाराथी एटली शी चुक पडी छे के, तमे अगारे आंगणे आवतां नथी, तेमां तमारे शो डर छे? ड्यारथी नजरेनजर मळी छे. ड्यारथी कागळ लखवानुं तो विसारवुंज नहि, ने प्रिय मित्र प्रतीगने एटहुं कहेजो के हमेशां प्रेमना समुद्रने शोच्या करजो. ॥ ३४ ॥

॥ सोरठा ॥

पाई नहीं ज्यु पाति, वाती विरहाकी बुरी ॥

लोक कानिकी लाति, जाती घटी घरी घरी ॥ ३५ ॥

अर्थ. पच पाय्या नहीं ने विरहनी बात तो घणीज बूरी छे, अने हवे

લોકાવવાદની લાય તે, મનમાંથી ઘડિયે ઘડિયે વિસરતી જાય છે. ॥૩૫॥

इहि विधि विरह सनेह, बढत जात चरचा चले ॥

उरमहि साधन एह, सागर लिख्यो प्रवीन ज्यू ॥३६॥

અર્થ. એવી રીતે ચર્ચા ચાલવાથી વિરહ અને સ્નેહ વધી જાયછે, અને મનમાં પણ એજ સાધન રાખવાનું સાગરે પ્રવીણને લખ્યું. ॥ ૩૬ ॥

॥ गाहा ॥

कुसुमसु कलाप्रवीनं, सागर मित विरह चरचा विधि ॥

पंचाशत अन्निधानं, पूर्न प्रबिन सागरो लहरं ॥ ३७ ॥

અર્થ. કલાપ્રવીણને કુસુમાવલી સાથે અને સાગરને મિત્રો સાથે ચર્ચા ચાલી.તે સંબંધી પ્રવીસાગર ગ્રંથની આ પચાસમી લહેર સંપૂર્ણ થઈ. ॥૩૭॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कलाप्रबिन रससागर विरह चर्चा भेदो नाम पंचाशत्तमो लहरं ॥ ५० ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां पंचाशत्तमस्तरंगः समाप्तः ॥ ५० ॥

॥ अथ टीकाकारोक्ततरंग शिखाबंध ॥ छंद भुजंग प्रयात ॥

प्रवीणे कही भिन्नता नायकानी, छत्री वर्णवी सागरे स्वप्रियानी ॥

कथा एह एकावनी लैरमां छे, कवीतो रुडां ते रसीलां कहां छे ॥

॥ अथ कला प्रवीन कुसुम संवादे ॥ विरहांतर नायका

चेद प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

ज्यों ज्यों नित चरचा चलत, त्यों त्यों प्रेम बढ़ाय ॥

प्रेम बढत पाती लिखत , प्रति उत्तर सुख पाय ॥१॥

અર્થ. હમેશાં જેમ જેમ ચર્ચા ચાલે છે, તેમ તેમ પ્રેમને વધારતાં જાય

છે, જેમ જેમ પ્રેમ વધેછે, તેમ તેમ એક વીજાને કાગળો લખેછે. અને
લખેલા પત્રના પ્રત્યુત્તર વાંચીને સુખ પામેછે. ॥ ૧ ॥

વિરહ વઢે ફુનિ કુસુમ પ્રતિ, દેત પ્રવીન સુનાય ॥

વિરહાંતર વિધિનાયકા, સુચ્છમ જ્ઞેદ બનાય ॥૨॥

અર્થ. વિરહ વધી પડવાથી કલાપ્રવીણ પાછાં કુસુમાવળી પ્રત્યે વિરહના
અંતરગત રહેલી નાયકાઓની વિધિનો ટુંક મતલબમાં ભેદ બનાવીને સંભ-
ળાવી દેછે. ॥ ૨ ॥

॥અથ તત્ર પ્રથમ સ્વાધીનપતિકા જ્ઞેદ દ્રષ્ટાંતાલંકાર ॥

॥ સવૈયા ॥

વાદિકે નાગ, સિકારિકે વાજ જ્યોં, પ્યારિકે પાનનમેં બિહ-
રેહે ॥ સિદ્ધ સુવા જ્યોં, પઢે જ્યોં પઢાવત, ચંદમુખી મુખ ફંદ
પરેહે ॥ ઓર કહા ઉપમા કહિયે, અધ આયસસેં ઇક પાય
સ્વરેહે ॥ પાય હમે અવકી પતિયાં મહિ, સાગર કાહુ અધીન
કરેહે ॥ ૩ ॥

અર્થ. સાગરને કોઈ સ્ત્રિયે વશ્ય કર્યા છે, તે એવી રીતે કે, વાદીના
નાગની પેઠે, અને શિકારીના વાજની પેઠે, પ્યારી સ્ત્રીના હાથમાંજ તે રમણ
કરે છે, સિદ્ધના પોપટની પેઠે તે સ્ત્રી જેમ મળાવે તેમ મળે છે, અને તે
ચંદ્રમુખીના મોઢારૂપી પાસલામાં પડેલા છે, વીજી તો શી ઉપમા કહિયે?
ગળ અર્ધી આજ્ઞાર્થીજ એક પગે ઊભા રહે છે, હમણાંના કાગળથી અમે
જાણના ગામ્યાં છિયે; કે સાગરને કોઈ સ્ત્રિયે સ્વાધીન કરેલા છે. ॥ ૩ ॥

॥ અથ અનિસંધિતા ભેદ ॥ સંદેહાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

વીન નવીન સ્વદંગ વજે તિત, મિંત સમાજહૂમેં સુખ પાયે ॥

કીધોં કરી વિજયા વિસરી હમ, આસવ કીધોં અસાધ પિવાયે ॥

कीधोंमिली कोउ मोहनी कामिनि, अंकलता गलता उरझा-
ये ॥ कोन विचार करेवो अबे, अहो सागर मित अज्यों नहि
आये ॥ ४ ॥

अर्थ. हे सखी ज्यां नविन वीणा तथा मृदंग विगरे वाजितो वागेछे,
ज्यां मित्रोनी मंडळीमां सुख पाय्या? कींवा विजयानो निशो कर्यो,? जेथी
हुं विसरी गई? कींवा कोइये असाध्य थई जाय, एवी मदिरा पीवरावी?
कींवा कोई मोह करनारी स्त्री मळी? के जेणे आलिंगन करिने कंठनी
साथे बेलनी पेटे लपटावी राख्या? हवे शो विचार करवो; अहोहो! हजी
प्रिय मित्र सागर आव्या नहीं. ॥ ४ ॥

॥ अथ कुसुमोक्त मुदिता भेद ॥ उत्प्रेच्छालंकार ॥ सवैया ॥
चंचलता चपलासि भई गति, रंग भयो मनु केसर रूली ॥
आनन ओप अनोप चढी मनु, पूरन चंद करे कह तूली ॥
रोमहि रोम प्रजा प्रगटी अति, मोद जयो मनु मानहु दू-
ली ॥ अंग न मावतहे अंगिया, अब सागर कागर नागर
फूली ॥ ५ ॥

अर्थ. कुसुमावळी कहेछे के सागरना पत्रथी प्रवीणने हर्ष बधो. ते
एवो के तेनुं चंचळपणुं तो एवुं बधी गयुं के जाणे विजळीनी गति होय
नै! शरीरनो रंगतो एवो थई गयो के जाणे केसरमां रोळाइ होय नै! अ-
नूपम मोढा उपर चकचकतो एवो ओप चढी आव्यो के चंद्रमा तेनी तु-
ल्यता शुं करी शके? स्वाडे स्वाडे कांति प्रगटी आवी, अने मनमां तो
एटलो बधो हर्ष बधी पडयो के जाणे परणवा सासं तैयार थएली दूली
एटले कन्या होय नै! हवे सागरना कागळथीतो कळाप्रवीण एटली बधी
फूलाई गई, के कंचूकीमां अंग पण समातुं नथी. ॥ ५ ॥

॥ અથ વિદગ્ધા ભેદ ॥ લુપ્તોપમાલંકાર ॥ સવૈયા ॥
 ચાલસેં કેફ પુરી કહિ બોલત, પ્રોઢસેં જંત્ર કહે દરદીકો ॥
 ઇષ્ટ દુહાડ કહે તરુની પ્રતિ, ઉત્તર દેત સબે સબહીકો ॥
 હાર સમારિ લગાવત હે હિય, નેનન ધાર સમારત ટીકો ॥
 પન્નગકી ફનિકી મનિ જ્યોં કરિ, રાખત સાગર કાગર ની-
 કો ॥ ૬ ॥

અર્થ. સાગરનો પત્ર હાથમાં લઈને પોતાથી નાની કંન્યાઓનેતો આ
 કેફની પઢી છે, એમ કહીને બોલે છે, અને પોતાથી મોટેરી સ્ત્રિયો પાસે
 તો આ દરદ મટાડવાનો યંત્ર છે, એમ કહીને સમજાવે છે, પોતા જેવડી
 તરુણ અવસ્થાની સ્ત્રિયો પાસેતો આમાં ઇષ્ટદેવના સોગન લખ્યા છે, માટે
 દેવનાદગ્ધી પાપ લાગે, એમ કહીને ફોસલાવે છે, એવી રીતે સઘઠી સ્ત્રિ-
 યોને પ્રતિઉત્તર આપે છે. ઇષ્ટલુંજ નહીં, પણ હારસમો કરવાના મસથી હ-
 દયનો સાથે લગાડે છે, અને ચાંદલો સમો કરવાના વાનાથી આંખ્યો
 ઉપર ધારી રાખે છે, અને નાગની ફળીની મળીની પેઠે કરીને સુંદર સાગર-
 ના કાગલને સાવચેતીથી સારી રીતે કરી રાખે છે. ॥૬॥

॥ અથ વાસકસજ્યા ભેદ ॥ જાતિ સ્વચાવ અલંકાર ॥ સવૈયા ॥
 પોપ વિછાય વિછાયત ચાંદનિ, સેજ વનાય તનાય કસેહે ॥
 દીપક દ્વારહિ દ્વાર ધરે, પુનિ વારહિ વાર સિંગાર ઠસેહે ॥
 આમવ પાસ સુવાસ સુવાસિત, ચદન કાસમિહીર ઘસેહે ॥
 પાનન આનિ સમારિ ધરે, દ્રગ સાગર આનનકે તરસેહે ॥ ૭

અર્થ. ચાંદનીમાં વિછાયન કરીને તેના ઉપર ફૂલના વિછાનાવાળા પ-
 લંગને ઓઝાડના છેડા સેત્રવંધથી તાળીને વાંધે છે, અને વારણે વારણે
 દીપક પ્રગટીને ધરે છે, વારે વારે મળગાર ઠસાવે છે, અને પાસે સુગંધે વા-

सेला मदिराना शीशा तथा चंदन अने केसर घसे छे, नागरवेलनां पान लावीने सुधारी राखे छे, अने तेनां नेत्रतो सागरनुं मुख जोवाने तरस्यां रहे छे. ॥ ७ ॥

॥ अथ प्रवीणोक्त कल्पित अनुशयना नेद ॥ असंभवा-
लंकार ॥ सवैया ॥

साज सहेट कियोज्यु उपब्वन, आय तहां गुरु लोग कहांतें ॥
एक दिना हम आये कितो करि, आप न आय सके हरमांतें ॥
एवो बने न अबे तो कहुं अब, लोगन घेर रहे चिहुधातें ॥
सागर त्रंक हमे उलटे, अबतो मिलबोई रह्यो पतियांतें ॥ ८ ॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के उपवनमां ठेरवेले संकेत स्थळे आववा हुं सज थई, त्यांतो क्यांयथी वडील लोको आवी चड्यां, एक दिवसतो अमे के-टलाएक उपायो करीने त्यां आव्यां, परंतु आप (हर्म्य) महेलमांथी आवी शक्या नहीं, हवे तो क्यारेय आववानुं बने नहीं, केमके चारे तरफथी लो-कों घेरी रह्यां छे, हे? सागर आतो अमारा करमनाज आंकंडा अवळा थया छे, माटे हवेतो मात्र कागळ पत्रथीज मळवुं रह्युं. ॥ ८ ॥

॥ अथ कुसुमोक्त कल्पित अनिसारिका नेद शिवपूजनव्याज ॥
लाटानुप्रास अलंकार ॥ सवैया ॥

नवसात किये, नवसात लिये, नवसात पिये, नवसात
पिवाई ॥ नवसात रची, नवसात बिधे, नवसात मगे, प्रति
सागर आई ॥ नवसात कला, नवसातनकी, नवसातनमें
अंचला मुख छाई ॥ नवसात रह्यो नवसातनमें, नवसा-
त छुटी नवसात बताई ॥ ९ ॥

अर्थ. आ सवैयामां प्रवीण महादेवनी पूजा करवाने बाने सागरने

મઝના જતી હોય એવો કલ્પિત ભાવ છે, કુસુમાવલી કહેલે કે, પ્રવીણે
 સોઝ ઝળગાર કર્યા, અને સોઝ સખિયો સાથે લીધી, તેણે સોરા, એટલે
 મુગ પીધી, અને સખિયોને પાઈ, પછી સોઝ પ્રકારે શિવની શોડશોપચાર
 પુજા રચી, સોર એટલે સોડને રસ્તે અર્થાત્ પાસેને રસ્તે થઈને સાગર તરફ
 આવી, સોઝ વરસની પ્રવીણની સોઝ કઠ્ઠા છે, તે સોઝ સખિયોમાં,
 મોઢા આઢુ અંચલ છાઈને અર્થાત્ ઘુંઘટો કાઢીને ચાલે છે, તે સોડના
 રસ્તામાંગળ લોકોનો સોર થઈ રહ્યો હતો, તેથી સોરા એટલે સો એટલે તે
 અને રા એટલે રસ્તો તે રસ્તો વતાવીને સોઠે સખિયો તેનાથી છુટી પડી. ॥૯॥

॥ અથ પ્રવીનોક્ત સંહિતા ભેદ ॥ જાતિ સ્વભાવ અલંકાર ॥

॥ સવૈયા ॥

જાહિકો જાવક જાલ લગ્યો, અરુ જા મદકી દ્રગ આરુનતા ॥
 જા કર કંકન રેખ ભડ ભુજ, જા ગજ ઓઠ અરેખનતા ॥ જા
 તન સોંધ સુવાસ મિલ્યો, પુનિ જા હરવા ડર ગાડનતા ॥ જા
 પદ જેહર શ્રોન સુને તુમ, સાગર જ્યુ ધન તા વનિતા ॥૧૦॥

અર્થ. આ સવૈયામાં સાગર કોઈ નાયકાને ત્યાં રાત રહીને આવ્યા હોય
 તેને પ્રવીણ ટવકો દેતી હોય એવો ભાવ છે, જેના પગના અઢત્તાનો રંગ
 તમારા કપાલમાં લાગેલો છે, અને જેના મદની તમારી આંખોમાં લાલી
 પડી ગઈ છે, જેના હાથના કંકણની રેખાઓ તમારી ભુજામાં ડઠી આવી
 છે, અને જેની આંખોના ગજ (કાજલ) ની કાઢી રેખાઓ તમારા હોઠ
 ડર આઢેસાઈ છે, જેના શરીરના સોંધા (ચુવા)નો મુગંધ તમારા અંગની
 સાથે મળીને મગકી રહ્યો છે, વળી જેના મઝાના હરના દવાળથી તમારી
 વાસોનાં પાડા પડી ગયા છે, હે સાગરજી જેના પગનાં લંઘરનો અવાજ
 તમે કાને માંમલ્યો ને ન્હીને ધન્ય છે. ॥૧૦॥

॥ अथ प्रवत्सपतिका जेद॥ द्रष्टांत विरोधाभास संकर .

अलंकार ॥ सर्वैया ॥

हीतें भइसु नइ हिलकी, तुम गोनेकी बात सुनी तबहीतें ॥
रीतें कछू न सकी रहिबो कहे, भीत भइ असुबा न झरीतें ॥
वीते घरीसो महाविकटी, मन न्यारो ज्यो सुख साज स-
बीतें ॥ जीतें बेहाल नई सफरी थल, सागरसें कहेबी अर-
जीतें ॥११॥

अर्थ. ज्यारथी तमारा चालवानी बात सांभळी, सारथीज मारा हृद-
यमांथी नवी हीक (धुज) उपडी आवी छे, कोइ रीते तमने रहेवानुं कही
शकी नहीं, अने आंसुनी झडीथी तो भयभीत थई गई छुं, ने जे घडी
वीते छे तेतो घणी कठण वीते छे, अने सघळी सुखरूपी सामग्रियोथी मन
जूदूज थई गयुं छे, पाणीनी मांछली स्थळने पामीने बेहाल थई जाय, एवी
रीते जीवथी बेहाल थई गई छुं. हे सखि एटली अरजी तारे सागरने
कहेवी. ॥११॥

अथ प्रोपित पतिका जेद द्रष्टांत एकावलि अलंकार ॥ सर्वैया॥

चारनकों ज्युं उखारत झारन, तारन क्यो अटके वहवारन॥
वारनके ज्यु प्रवाह बहे नद, सो क्युं बंधे सिकतानकी पारन॥
पारन श्रृंग गिरीन समीरसुं, क्यो रुकिहे मकरीनकि जारन॥
जारन कामसवे जग सागर, क्यो सु समे सियरे उपचारन॥२॥

अर्थ. जे हाथी चाराने सासं मोटां मोटां झाडोने उखेडी नाखे, ते
हाथी तागडाथी केम अटके ? जे मोटी नदियोना पाणीना प्रवाह बहा
जाता होय. ते वेळुनी पाळथी केम बंध रहे ? जे पवन पहाडोनां शिखरोने
गबडावी पाडे, ते करोळियानी जाळवते केम करी रोकाय ? तेमज हे

સાગર, સવઝા જગત્તને વાઝનારો જે કાંમદેવ છે, તે થંડા ઉપચારોથી કહી રીતે સમે ? ॥૧૨॥

॥ દોહા ॥

વિના નિયમ સંછેપ કરિ, કહી નાયકા રીત ॥

ચિંત મિંત વાઢત વિરહ, નિત નિત નર્સુ પ્રીત ॥૧૩॥

અર્થ. એ રીતે વગર નિયમે સંક્ષેપથી નાયકાઓની રીત કહી, અને ચિન્તમાં જેમ જેમ મિત્રનો વિરહ વધે છે, તેમ તેમ દિવસે દિવસે નવીન પ્રીતિ થતી જાય છે. ॥૧૩॥

॥ સોરઠા ॥

કુસુમાવલિ પ્રતિમીત, ચરચાકલા પ્રવીન કિય ॥

રસ સાગર વહરીત, કીન મિંત પ્રતિ સો કહે ॥૧૪॥

અર્થ. જે રીતે કુસુમાવલી સાથે મિત્ર કલાપ્રવીણે ચર્ચા કરી, તેજ રીતે રસસાગરે પોતાના મિત્રો સાથે જે ચર્ચા કરી, તે હવે કહિયે છિયે. ॥૧૪॥

॥અથ કલાપ્રવીન વર્નન ॥રસસાગર મિંત ચર્ચા પ્રસંગો

યથા ॥ પદછેકાનુપ્રાસ પ્રતિપાલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥

કસમીરહિ કીરહિ હીર જંવીર, વવીરન રંગ વઢાવહિગે ॥

દ્રગલાલહિ કાલ મરાલ પ્રવાલ સુ, વ્યાલ કહા ગતિ લાવ-

હિગે ॥ અરવિંદહિ ચંદ મગેંદ્ર કુમૂદહિ, કુંદ કહા છવિ પાવ-

હિગે ॥ મીન હરીન કરીન કહા સો, પ્રવીન જબે દરસાવ-

હિગે ॥૧૫॥

અર્થ. સાગર કહેછે કે હે મિત્ર ? પોતાના ગુણથી વચ્ચણાતાં જગતમાં કેટલાંક છે, તેઓ પ્રવીણની આગળ શું વધારે શોભા પામશે ? તે એછેકે કેસર, પોપટ, હીરો, લિંબુવા નારંગી અને ઘોલું, શું પોતાનો રંગ તેનાથી

बधारी शकशे ? बळी कोयल, काळ, हंस, परवाळां अने सर्प, शुं प्रवीणना गुणनी पदवी लावशे ? कमळ, चंद्र, सिंह, पोयणी, अने डोलर, एओ तेना आगळ शुं शोभा पामशे ? ड्यारे साक्षात प्रवीण देखाशे, त्यारे मच्छ, हरण अने हाथी, एओ शा हीसावमां गणाशे ? मतलब के प्रवीणनो चोटलो, दांत, स्वर, कोड, चाल, काळनी चपळता जेवी चपळतावाळां नेत्र, आदिक जेवां वखणाय छे, तेवां उपर लखेलां ते शुं वखणाशे ? ॥१५॥

॥ अथ संदेहालंकार ॥ सर्वैया ॥

माधविकेज्यु प्रसून परे रस, भृंग समारतहे पखियां ॥ कीधों त्रिवेनि तरंगनमें, कर अंजुलि मेन लई झखियां ॥ खेलत कंजमें खंज, प्रवीन ज्यु पाटाकि पास दुहू नखियां ॥ कोन घरी इन आंखिनतेंज्यु, निहारहु नेहजरी अखियां ॥१६॥

अर्थ. आमां नेत्र वर्णन छे, माधवीना पुष्पोना रसमां पडीने भमरो पांखोने समारे छे, किंवा त्रिवेणीना तरंगमां कामदेवे हाथनी अंजळीमां मांछलियोने लीधेली छे ? के कमळमां वे खंजन पक्षी रमे छे, के प्रवीणे चोपाट रमतां वे पासा नाख्या छे ? हवे कई घाडिये आ नेत्रोथी ए स्नेहभरी आंख्योने निहाळीने जोशुं ? ॥१६॥

॥ अथ प्रतिपालंकार ॥ कवित ॥

अंक न कलंक जाके, राहकी न शंक कछु, जामे बसुधाकी सोध सुधा जरियतुहे ॥ एनतें सरस नेन, पच्छहु घटे न जोति, सोई छवि दिनरेन दूनी धरियतुहे ॥ चकवा सु, जों-र, ओर कंजकोंन जयकारी, विरही विलोकेसें विधोग हरी यतुहे ॥ आनन प्रवीन आगे, मान न रहेगो शशि, क्योरे दुखदान तें गुमान करियतुहे ॥१७॥

અર્થ. આમાં મુખનું વર્ણન છે. જેને કલંકનું ચિન્હનથી, કાંઈ રાહુનો પળ ડર નથી, જેમાં સઘડી પૃથ્વીનું અમૃત શોધીને ભરેલું છે, અને જેમાં મૃગથી પણ સરસ નેત્રો રહ્યાં છે, જેની કઢાની જોતિ કોઈ પક્ષમાં ઘટતી નથી, एतो રાત દિવસ વમળી શોભા ધરેછે, તેમ ચક્રવા, ભમરા અને કમલને પણ ભય કરનાર નથી, જે જોવાથી વિરહી લોકના વિયોગને હરે છે, માટે હે? ચંદ્રમા પ્રવીણના મુખ આગળ તારું માન રહેશે નહીં, તોહે? દુઃખને દેનારા કેમરે તું ગુમાન કરેછે. ॥ ૧૭ ॥

॥અથ સમરૂપક અલંકાર ॥કવિતા॥

ગજ ગતિ ચઢ્યોહે સુ, પઢ્યો વીર વાનવિદ્યા. ટુંદની અવાજ નાદ નુપુરકે ગાજકો ॥ ઘ્રોંહનકો ચાપ કરી, નયન કટાક્ષ સર, અલક પલીતા, નેહ આતસ સમાજકો ॥ શીશ-ફૂલ છત્ર શિર, વેસરકો ઇતમામ, કેસરકી આડ કિરવાન શિરતાજકો ॥ લાજગઢ તોરવેકોં, મોરવેકોં માન મદ, કામની સરૂપ આયો સેન રતિરાજકો ॥ ૧૮ ॥

અર્થ. કામદેવ પ્રવીણની ચાલવાની ગતિરૂપ હાથિયે ચઢ્યો છે, ને તે શુભવીર, પ્રવીણની વાણીરૂપી વાણ વિદ્યા ભળ્યો છે, ઝાંઝરરૂપી નગારાના ગાજ અવાજ થાય છે, મૃકુટીરૂપી ધનુષ કરીને નેત્રનાં કટાક્ષરૂપી વાણ કર્યો છે, કેશરૂપી પલીતામાં તેલરૂપી અગ્નિનો સમાજ રાખેલો છે, શિરફૂલરૂપી માથે છત્ર ધરેલું છે, નાકના નકવેસરરૂપી ઇતમામ (ચમર) છે, કેસરની આહરૂપી મુગધારી કામદેવની તરવાર છે, આગ્રકની લાજરૂપી ગઢને તોડવા સારું, અને માન તથા મદને ઉતારવા સારું, આ કામનીને રૂપે રતિના પતિ કામદેવનું સેન આવ્યું છે. ॥ ૧૮ ॥

॥ અથ છેકાનુપ્રાસ સ્મરનાલંકાર ॥ કવિત ॥

नेनन तरंग न, तरंगनासि रंगनकी, अंगन सुरंग रंग ओरे छ-
विकों धरे ॥ कज्जर कटाछनतें सजर भयेहे द्रग, नजर
विकल चहे फजर न होहरे ॥ नवलअनंगा रतिरंगा कब
संग होय, प्रच्छन प्रगट आये बोल बोलवो परे ॥ ताछिन
निहार, वार वार चित धार धार, बंदीजन बीछुवा विरद बो-
लवो करे ॥ १९ ॥

अर्थ. हवे सागर नवल अनंगा नायकारूपी प्रवीणनुं स्मरण करेछे,
ते एवी रीते के-जळना तरंगना रंग जेवा तेना नेत्रना तरंग, अने तेना अं-
गनो जे सारो रंग तेतो जूदाज रंगनी छवीने धरे, अने काजळ तथा क-
टाक्षथी सजळ थयेलां तेनां नेत्र गभराएली नजरथी हजी प्रभात केम थतुं
नथी एवुं चाहे, एवी नवलअनंगा रतिक्रीडाना रंगवाळी प्रवीणनो मारे
क्यारे संग थशे? अने ते गुप्त रीते के प्रगट रीते आव्याथी तेनी साथे व-
चन बोलवां पडे, ते क्षणे वारे वारे निहाळीने चित्तमां धारी धारीने तेना वि-
छवारूपी बंदीजन विरदावळि बोल्या करे. ॥ १९ ॥

॥ अथ समरूपक अलंकार ॥ कवित ॥

सितकार जासु, अलकावलि निशान छूटे, बेसर बीर ह
इतमाम डोलवो करे ॥ अंबक सुचट, नाग सेल तन साज-
लिये, कुंभी कुच, आंगी अंधियारी झोलवो करे ॥ मनिनके
भूपन सो चमकहे शस्त्रनकी, सूत नीवी सामज जंजीर रोल-
वो करे ॥ रतिरंग चढेहे तिमंगलेश महाराज, बंदी जनवि
छुवा विरद बोलवो करे ॥ २० ॥

अर्थ. वळी सागर रतिक्रीडारूपे कामदेवनी चहाइनुं स्मरण करेछे,
ते ए रीते के-रतिक्रीडामां नायकाना मुखना सीतकारारूपी जासुसो बोले

છે, અને ચોટલાની લટોરૂપી નિશાન છૂટયાં છે, નાકના મોતીરૂપી શૂર-
વીરનું ચામર ડોલ્યા કરે છે, નેત્રરૂપી સુભટોયે કાજલની રેખારૂપી ખાલાં
અંગમાં સજી લીધેલાં છે, સ્તનરૂપી હાથી ઉપર કંચુકીરૂપી અંધારી ઇટલે
મોજાલ ઝૂલ્યા કરેછે, મળીઓનાં ઘરેણાંરૂપી હથીઆરો ચઢકેછે, સુ-
ત્રની નાડીરૂપી હાથીનું લંગર રોઝાયા કરે છે, કામદેવ મહારાજ રતિરં-
ગમાં ચઢ્યા છે, અને વીંછવારૂપી વંદીજન વિરદાવઢી વોલે છે. ॥૨૦॥

॥ અથ લુપ્તોપમાલંકાર ॥ કવિત ॥

જાવક, જ્યામુત, જપા, કિંશુક, કનેર, કંજ, બંધુક, વિ-
વૂરનકો અરુન ચરનમેં ॥ મધુપ્રી, મજીઠ, મેંદી, કિર્મજ, કુ-
સુંજ, કંકૂ, સંગ્રફ સુરોચનકી સુરચી કરનમેં ॥ માનિક,
મંજીરી, મૂંગે, કીરચંચ, કલહંસ, અરુની અનાર ઇંદ્રવધૂ અ-
ધરનમેં ॥ યાહિતે પ્રવીન જ્યુ નવીન નેન ડોરે લાલ, લાલ
લાલ સેત શ્યામ ત્રિવિધ વરનમેં ॥૨૧॥

અર્થ. અલ્લતો, મંગલનો તારો, જાસુસનું ફૂલ, કેસુડાં, કરેળ, કમલ,
વગેરીઆ, અને વિવુરળ, (ઘોલું) ઇઓનો લાલરંગ તો જેના પગમાં છે,
(મધુપ) રાતા મુલવાલો ભમરો, મજીઠ, મેંદી, કિર્મજ, કસુંબો, કંકુ,
(સંગ્રફ) હાંગલો, (રોચના) ગોરોચંદન, ઇઓની લાલી જેના હાથમાં છે,
માણિક્ય, (મંજરી) રાતું કુંપલ, પરવાઢાં, પોપટની ચાંચ, હંસકલ (કલહંસ)
કેતાં હંમનાં વચ્ચાંના પગ અને ચાંચ, લાડમ, અને ઇંદ્રવધુ ઇટલે ચોમા-
સાના રાતા જીવડા, ઇઓની લાલી જેના હોઠમાં છે, ઇઓના કરતાં પણ
પ્રવીણના નેત્રના ડોઢા નવાડ જેવા રાતા છે, અને તે વઢી રાતાથી રાતા ને
શ્યામ અને શ્વેત, એવા ત્રણ પ્રકારના રંગમાં છે. ॥૨૧॥

॥ અથ ઉલ્લેખાલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥

पांइन मध्य महावर भो, अंगुरी बिछुवा, मुरवा नयो नूपुर॥
किंकनि जो कटिमें, पहुची कर, कान तरब्वन, हार उरूपर॥
नासन बेसर, कज्जर भो चख, केसर आड लिलार हु भूप-
र ॥ मांग प्रवीन नयो मन बंदन, मंड अखंड रह्यो तन ऊ-
पर ॥२२॥

अर्थ. सागर कहेछे के मांस मन प्रवीणना पगमां (महावर) अळताना
रंगरूप थयुं, आंगळियोमां बीळीआरूपे थयुं, घुंटीओमां झांझररूपे थयुं,
केडमां काटिमेखळारूप थयुं, हाथमां पोंचीरूप थयुं, कानमां अकोटीरूप
थयुं, हृदय उपर हाररूप थयुं, नाकमां नथरूपे थयुं, नेत्रमां काजळरूपे
थयुं, भमरथी उपर कपाळमां केसरनी आडरूप थयुं, प्रवीणना सेंथामां
सिंदुररूपे थयुं, अने तेना आखा शरीर उपर वरेणारूपे थइने रह्युंछे ॥२२॥

॥ अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

आन बधू मुखचंद, उडगगन, छांह परे छवि हीन लसेगे ॥
संकट जंबुकं, त्रास उलूक, दुरीजन चित्त दरीन धसेगे ॥ पं-
ख समारहिंगे भ्रकुटी मधु, कोक हिये द्रग शोक नसेगे ॥
कंज हियो विकसेगो तवेहि, जवेहि प्रवीन रवी दरसेगे ॥२३॥

अर्थ. प्रवीणना मुखरूपी सूर्यने जोइने बीजी स्त्रीओना मोढारूपी
चंद्रमा अने तारामंडळ उपर छाया बळीने तेओ छवि हीन थइने शोभशे,
संकटरूपी शियाळियां, अने त्रासरूपी घूडो दुष्टजनना चित्तरूपी गुफाओमां
धशी जशे, भ्रकुटीरूपी भमरा पांखोने पसारशे, नेत्ररूपी चकवाना मननो
शोक नाशी जशे, एवी रीते ब्यारे प्रवीणरूपी सूर्य देखाशे. त्यारे अमारा
हृदयरूपी कमळ प्रफुलित थशे ॥२३॥

॥ दोहा ॥

इहि विधि चरचा चलतहे, विरहा उभे बढंत ॥

निशदिन चिंत चहंतहे, मित मित प्रति मित ॥२४॥

अर्थ. एवी रीते वनेजणने विरह बधवाथी चर्चा चालेछे, अने रात दिवस चित्तमां मित्र मित्र प्रत्ये मित्रने चाहेछे, अर्थात् परस्पर चाहेछे. ॥२४॥

॥ गाहा ॥

विनता चेद प्रवीनं, सागर किय प्रवीन बर्नन विधि ॥

एकावन अन्निधानं, पूर्न प्रविन सागरो लहरं ॥२५॥

अर्थ. प्रवीणनो कहेलो नायकाभेद, अने सागरे कहेलुं प्रवीणनुं वर्णन ए संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी एकावनमी लहेर संभूण थई. ॥२५॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे विरह दशांतर नायका चेद कला प्रवीन बर्ननो नाम एकपंचाशत्तमो लहरं ॥५१॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां एकपंचाशत्तम स्तरंगः समाप्तः ॥ ५१ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद हरिगीत ॥

परवीण चाली द्वारिकां, लै संघ साथे जे समे ॥

सागर वनी गोस्वामि पहेच्या, द्वारिका पुरि ते समे ॥

ए भिगत सवळी वर्णवी, जुगते करी कविजन यथा ॥

आ लेर वावनमां तमे, वांची जुओ एटलि कथा ॥

॥ अथश्री द्वारिकानाथ प्रयान प्रसंगो यथा ॥ सौरठा ॥

चरचा विरह चलंत, ऐसें दिन बीतत उजे ॥

दंपति चिंत चहंत, कव मिलवो करता करे ॥१॥

अर्थ. एवी गीते चर्चा चालतांज वेयना दिवस बीतेछे, स्त्री पुरुष वने

पोताना चित्तमां एम चाहेछे केजगतकर्त्ता परमेश्वर हवे क्यारे मेळाप करशे? ॥१॥

मनकी दशा प्रमान, प्रति इकेक पाती लिखत ॥

धरे अहोनिश ध्यान, कव मिलबो करता करे ॥२॥

अर्थ. पोताना मननी दशा प्रमाणे परस्पर एक बीजा उपर कागळो लखी मोकलावेछे, एटलुंज नहीं, पण हवे जगतकर्त्ता परमेश्वर क्यारे मिलाप करावशे, एम रातदिवस ध्यान धर्या करेछे. ॥२॥

॥ जातिस्वचाव अलंकार ॥ छपय ॥

एसे अहर कितेक, बहत मनमे मुरझाने ॥

उभै विरह बाढंत, मिलनकां मन अकुलाने ॥

तबही कला प्रवीन, एह उरसें उपाय किय ॥

मिलन धार उत मित, नेम द्वारामतिको लिय ॥

उनवात भांखि आमात प्रति, महाराज सासन मगिय ॥

उन बाकसिद्ध सिद्धा वचन, परि पूरन होवन लगिय ॥३॥

अर्थ. एवी रीते केटलाक दिवसो बीतवाथी मनमां मुझायां, अने विरह बधवाथी मळवासासं वन्ने मनमां अकळायां, त्यारे कळाप्रवीणे पोताना मनथी आवो उपाय गोठव्यो, के त्यां मित्रने मळवानुं धारीने द्वारामतीए जवानुं नाम लीधुं, अने तेणे कामदारने वात कही संभळावीने महाराजानी (पितानी) आज्ञा मागी, अने ते वचनसिद्धिवाळा सिद्धनां वचन परिपूर्ण थवा लाग्यां. ॥३॥

॥ सोरठा ॥

कीनी अरज अमात, कुमरि उक्त छितिपाल प्रति ॥

महाराज सुनि वात, यह प्रति उत्तर दीन तब ॥४॥

अर्थ. राजकुंवरीना कहा प्रमाणे कामदारे जइने महाराजानी हजूरमां
अरज करी, त्यारे ते बात सांभळीने महाराजाए आ प्रमाणे प्रतिउत्तर
आप्यो. ॥१२॥

कुमरी बरजो जाय, क्यों विदेश कीजे गमन ॥

देव दरस इत आय, सो घट घट व्यापी सदा ॥५॥

अर्थ. तमे जइ कुंवरीने वारो, के परदेशमां शुं करवा जावुं जोइये, देव
आंही आवीने देखाय छे, केमके ते देवतो निरंतर घट घटमां व्याप्त छे. ॥५॥

॥ चोपाई ॥

नृप आयसा अमायत मग्गे, कला प्रवीन बर्जने लग्गे ॥

कुमरी तव अमात प्रति बोले, अब चित बात आपसें खोले ॥

जब कुमारिका व्रत हमलीनो, द्वारामती नेम तव कीनो ॥

द्वारकेश सपनें अब आये, विस्मृत बात याद वह लाये ॥

श्रीमुख कही जोन उत आवे, तो कुमारिव्रत सिद्धि न पावे ॥

सो अमात सुनि नृपपें आये, सुपनचेद कहिकें समुझाये ॥

नृपनें सत्यवात तव चीनी, कुमरि गमनकी आयसदीनी ॥

हुजन बुझी शुभ मुहुरत लीनो, निज अराम अवमोचन
कीनो ॥ ६ ॥

अर्थ. एवी रीते कारभारीनी मारफते राजानी आज्ञा मागी, त्यारे
राजा नो कलाप्रवीणने बारवा लाग्या, त्यारे कुंवरी कामदारनी पासे बो-
ल्यां के हवे हुं मारा हृदयनी बात आप पासे प्रसिद्ध करूं, ते सांभळो,
त्यारे में कुमारिका व्रत लीधुं, त्यारेज द्वारिका जवानो नियम धार्यो हतो,
अर्थ हमणां द्वारिकानाथ सोणामां आव्या, अने तेणे भूली गयेली बातनी
यादो करानी, एटलुंज नहीं, पण श्रीमुखेथी कह्युं के जो तमे त्यां नहीं

आवो तो कुमारिकाव्रत्तनी सिद्धि पामशो नहीं, एवात सांभळी कामदार राजा
पासे आव्या, अने तेणे सोणानो भेद कहीने राजाने समजाव्या, त्यारे महान
राजाये वात साची जाणीने कुंवरीने जवानी रजा आपी, पछी ब्राह्मणोने पू-
छीने शुभ मुहूर्त लीधुं, ने पोताना वागमां प्रस्थानुं कराव्युं. ॥६॥

॥ दोहा ॥

मुहूरत लखि निज वाग प्रति, उतरे कला प्रवीन ॥

नीत पाल पथ कुमरिके, यहै जावदा कीन ॥ ७ ॥

अर्थ. सारुं मुहूर्त जोइने कलाप्रवीण पोताना बगीचामां जइने उतर्यो,
एटले नीतिपाळ राजाये मुसाफरीने पंथे कुंवरीनी साथे जावाने आ प्रमाणे
जावदो कर्यो. ॥७॥

॥ अथ छंद निशानी ॥

कुमरी की तेनातमें, दीवान कराया ॥ पैदल पंचहजारका,
हुकुम फुरमाया ॥ सातवडे सिरदारसें, परियान कहाया ॥ सि-
लेपोस दोसहस सो, रथ संग चढाया ॥ ब्रह्म मुहूरत सुद्ध
करि, प्रस्थान ठराया ॥ बृद्ध जनाना राजसें, रथ साथ चला-
या ॥ ओही दिन वागातमें, मूकाम द्रढाया ॥ कला प्रवीन
अनंत उर, आनंद बढाया ॥ ८ ॥

अर्थ. महाराजाये कुंवरीनी तेनातमां साथे जवा सारुं एक दिवानने मु-
करर कराव्यो, पांचहजार पायदळने जवानो हुकम फरमाव्यो, अने सात
सामंत सरदारोने पण साथे प्रयाण करवानुं कहाव्युं, वे हजार भालाधारी
घोडेस्वारो, ने एकसो रथ साथे चढाव्या, ब्राह्मणोये आपेला थुम मुहूर्तने
साचवीने प्रस्थानुं करवानुं ठराव्युं, पोतानी राजधानीना जनानखानामांथी
वृद्ध राणियोने रथ साथे चलावियो, ए दिवसे तो वागातमांज मुकाम कर-

वानुं द्रुत कर्तुं, ए प्रमाणे (मनगमतुं काम थवाथी) कळाप्रवीणना हृदयमां
आनंद कथी गयो. ॥८॥

॥ सोरठा ॥

कीन बिलंब कुमार, प्रति उदान दश पंच दिन ॥

आए लोग अपार, अंतेउर उमराव जुत ॥ ९ ॥

अर्थ. राज कन्याये वागमां दश पांच दिवस बिलंब कर्हो, तेथी बीजी
राणियो तथा अमीर उमराओ सुद्धां अगणित लोको त्यां आव्या. ॥९॥

सुन्यो सु तीरथ नांड, करत गवन परवीनज्यूं ॥

गांड गांड प्रति गांड, आये उते अनेक जन ॥ १० ॥

अर्थ. कळाप्रवीण तीर्थे गमन करे छे, एवं नाम सांभळ्युं, के तुरत
गामोगाम प्रत्येथी त्यां अनेक लोको आव्या. ॥१०॥

॥ छपय ॥

उहि मुकामसें पत्र, कला परवीन एक किय ॥

दिय हलकारन हाथ, नंदचारती नाम लिय ॥

दीजे पाती ताय, यही रसना सु कहावे ॥

हमें कामरू गमम, भयो उत आप सिधावे ॥

तामहि सुवीर सागर पती, सब प्रकार तामहि लिखिता ॥

ओरेविचार उन मुन लहे, अंत सोरठा निज चखित ॥ ११ ॥

अर्थ. एन मुकामथी कळाप्रवीणे एक पत्र लखीने तैयार कर्हो, ते
भारतीनंद कवीनुं नाम कही समनवीने हलकाराना हाथमां आप्यो, ने मो-
ठेथी कसुं के तेने पत्र देजो, ने कहेजो के अमारुं कामरूपीठ तरफ गमन
थ्युं छे, माटे त्यां आप पण पधारजो, ए भारतीनंद कवीना कागळना
वीरगांन सागरनो पत्र बीछो, नेमां सर्व प्रकारना समाचार लखेला हवा,

बीजा विचारनुंतो मौनपणुं लीधुं, पण मांही एक सोरठो पोतानो रचेलो
हतो, ते तेने कही संभळाव्यो.॥११॥

॥अथ वह ॥ सोरठा ॥

देवो पाती मित, जेवो उत केवो इतो॥

सेवो सुख दुख चित, एवो विसरेवो नहीं ॥१२॥

अर्थ. त्यां जईने मित्रना हाथमां पत्र देवो, अने एटलुं कहेवुं जे सु-
खदुःख थाय, ते मनमां सहन करवुं, आववानुं विसारवुं नहीं. ॥१२॥

पाती पंथिक देह, नेह नगर कीनो बिदा ॥

निज मनबढित सनेह, मित मिलन आगम उमगि ॥१३॥

अर्थ. कागळ तो पंथीने आपीने नेहनगर तरफ खाना कर्यो, अने
पोताना मनमां स्नेह बधी गयो, अने मित्रने मळवानुं नजीक आववाथी
उमंग पाव्यां. ॥१३॥

॥ छपय ॥

कुमरी कलाप्रवीन, साथ अनेक संग लिय ॥

सहज गमन उत्साह, मंद मंदही गमन किय ॥

वहे पत्र हलकार, नेह नगरहि पहुंचाया ॥

बंचत सुकवि सुभेद, चित आनंद बढाया ॥

उन प्रति इनाम आपहि वकसि, प्रातसु सागर पत्र लिय ॥

उत्साह जरे महाराज प्रति, राजद्वार परबेस किय ॥ १४ ॥

अर्थ. राजकुमारी कलाप्रवीण पोतानी साथे अनेक माणसोनो संगे लडने
सहज गमन करे छे, माटे उत्साहथी धीमे धीमे चालवा लाग्यां, अने ओ-
ल्या पत्रने हलकारे जईने नेहनगर पहुँचाव्यो, ने कविना हाथमां आप्यो,
तेनो भेद बांचतांज सुकविना मनमां आनंद बधी गयो, तेथी हलकागने

गोनेज इनाम आयुं, अने सवारना पहोरमांज सागरनो पत्र हाथमां लई
हंपथी भरपूर थयेला कविराजे महाराजा पासे जवासारं राजद्वारमां
प्रवेश कर्यो. ॥१४॥

॥ दोहा ॥

सागरपें सुकवी गये, आशिष कीन उचार ॥

सनमुख बैठे मुदित मन, मुसकत बारहि बार ॥१५॥

अर्थ. कविराजे सागर पामे जइने आशिर्वादो उचार कर्यो, पछी
मनमां आनंद पामीने सनमुख बैठे, अने बारंवार मोठे मरकवा लाग्या. ॥१५॥

॥ अथ छंद मुक्तदाम ॥

निहारत भेद वहे जो नरिंद, विचारसु बुझिय तासु कविंद ॥
कवी प्रति उत्तर भंखित वेन, निशा महि आज कियो हर
सैन ॥ लिख्यो सुपने महि अंव सरूप, उने इक भंखिय
गाह अनूप ॥ हमे वह गाहसु मातु शिखाय, कहीसु सुना-
वहु सागर जाय ॥ तऊपर एक वचन सुपाउं, तवे वह गा-
हन भेद सुनाउं ॥ बढी वह बूझन सागर चाह ॥ तवे वकसो
वर मां कविराह ॥१६॥

अर्थ. मरकवानो भेद जोईने नरना ईंद्र रससागरे तेनो विचार ते क-
विना ईंद्र भागतीनंदने पूछ्यो, त्यारे कविये प्रत्युत्तरमां आ प्रमाणे वचन
कसां के, आज रात्रिमां में जयन कर्यु, त्यारे सोणामां अंवाजीनुं स्वरूप
दीदुं. एणे एक अनेपम गाहा कही, अने ते गाहा माताजिये मने शीखवी,
ते कव्यु ते सागरनी पामे जइने आ गाहा कही संभळायजे, माटे ते उपर
सो एक वचन पामुं नो ए गाहानो भेद संभळायुं, ते जाणवानी सागरने
दच्छत वही मदं, जेथी ते कविराजने एक वरदान वकशीश कर्यु. ॥१६॥

॥ सोरठा ॥

सुकवि पाय वरदान, कहन लगे सागर सु प्रति ॥

आपहि उक्ती वान, वह गाहनको भेद लिय ॥ १७ ॥

अर्थ, एवी रीति कवि वरदान पाया, ने महाराजा सागरने कहेवा लाग्या, अने पोतानी उक्तिनी वाणीमां ते गाहनो भेद लावी मूक्यो. ॥१७॥

॥ अथ चारतीनंदोक्त वह ॥ गाहा ॥

जिहि घट प्रेम प्रकाशं, आशं पूरंत इशरं तासं ॥

दीपमालिका दिवसे, जे जावंत कामरूपीठे ॥ १८ ॥

अर्थ, जेना घटमां प्रेमनो प्रकाश छे, ते जो कदी दीवाळीने दिवसे कामरूपीठे जशे, तो तेनी आशा ईश्वर पूर्ण करशे. ॥१८॥

॥ अथ सागरोक्त प्रत्युत्तर ॥ गाहा ॥

तुम आराध अदरियं, करियं ध्यान खंडितं सेवा ॥

मन इच्छा नह लहियं, कहियं अंव पंथ प्रतिकूलं ॥ १९ ॥

अर्थ, सागर कविने कहेछे के तमे आराधन आदर्युं हनुं खरुं, पण ध्यान तथा सेवा भाग्यां तुझ्यां करीं, तेथी मननी ईच्छा प्रमाणे सिद्धि पाग्या नहीं, अने अंवाजिये तमने अवळो रस्तो कह्यो, अथवा मनंछापूरीनो रस्तो न लेतां उलटो बताव्यो. ॥१९॥

॥ दोहा ॥

करी अरज कर जोर कवि, यह सत धारो चिंत ॥

हमहीसें सुपने शिवा, कवी न जूठ कहंत ॥ २० ॥

अर्थ, त्यारे कविये बेहाथ जोडीने अरज करी के, आ वाततो मनमां साचीज धारजो, केमके अमने सोणामां भवानी क्यारेय जुठुंतो कहे नहीं. २०

॥ अथ छंद पदरी ॥

एती उचार कवि पत्र दीन, महाराज भये मन मोद भीन ॥
 खोलंत वीर वंच्यो वनाय, कीनो पयान परबीन पाय ॥
 बाले सुवानि फुनि सुकवि प्रत्य, सुपने शिवाज्यु जंखी सु स-
 त्व ॥ प्रेमसु प्रकाश मन भो अनंद, एकंत कीन चरचा क-
 विंद ॥ सातहू मित उत मिले आय, सागर सु भेद दीनो
 सुनाय ॥ मनमें द्रढाय जातरह जान, वत प्रथम कीन त-
 जवीज थान ॥ २१ ॥

अर्थ. एठली बात उच्चारिने कविये पत्र आप्यो, जेथी महाराजा मनमां
 हर्षथो भोजाइ गया, परवीडियुं खोलीने सारी रीते पत्र वांच्यो, त्यारे प्र-
 वीणे प्रयाण कर्तुं, एवा समाचार पाव्या, पळी कवि प्रत्ये वचन बोल्या के,
 तगने सोणामां जे देविये कहुं ते साचुं, पळी प्रेमना प्रकाशने लीधे, मनमां
 आनंद थयो, जेथी एकांतमां वेडीने कवि साथे चर्चा करवा लाग्या, त्यां
 माने मित्रो आवी मळ्या, एठले सागरे सघळो भेद संभळावी दीधो, पळी
 जाचाए जवानुं मनमां द्रढावीने पहेलां पोताना संस्थाननी तजवीज करवानी
 नान करी. ॥२१॥

॥ सौरठा ॥

वरज वडो इतमाम, मित न मिलिहे वह लिये ॥

निश अथ तजि निज धाम, सात मित पथ सर जये ॥२२॥

अर्थ. मोठी सवारीनो डोळ पळ्यो मूक्यो, केमके ते साथे लेवाथी मित्र
 मळ्यो नही एम जाण्युं, पळी अरधी राते पोतानी राजधानी तजीने कोड
 न जाणे एती रीने माने मित्रो रस्तासर थया. ॥२२॥

॥ छपय ॥

रम सागर किय गमन, रहत प्रच्छन निजके पूर ॥

निज जनपद सु उलंघ, अतिहि आनंद बढत उर ॥

ओर नृपति इक सहर, नीठ उपवन मन भाया ॥

लगी सांझ दरसान, उतें अवमोच द्रढाया ॥

कीजत अखेट लागे करन, मिल मनुहार सु पावही ॥

घन घोर घटा अंबर चढी, दामनि दुति दरसावही ॥२३॥

अर्थ. पोताना शहेरमां कोइ कारणने लीधे छीना रहे छे, एवं ठरावीने कोइ न जाणे एवी रीते रससागरे गमन कर्युं, तेने पोतानो देश उलंघीने जवा पछी हृदयमां अतिशे आनंद बध्यो, अने बीजा राजाना शहेरनी पासे एक बगीचो हतो, ते पोताने गम्यो, अने सांझ पण देखावा लागी, तेथी त्यांज उतारो कयों, अने करेला शिकारथी गोठ करवा लाग्या, अने ते जम्या, एटली वारमांतो आकाशमां वरसादनी घोरघटा चडीआवी, अने बीजळीना सबकारा देखावा लाग्या ॥२३॥

॥ दोहा ॥

एतेमें नृप नगर सुत, विधकर जूथ बुलाय ॥

आय निहारन वाग निज, सागर परसे आय ॥२४॥

अर्थ. एटलामां तेज शहेरना राजाना कुमार पोतानी साथे सिपाइयोनुं टोळुं लइने पोतानो वाग जोवा आब्या, त्यां सागरने जइ मळ्या ॥२४॥

किय पंथिक मनुहार अति, अमल सुरा अचवाय ॥

नित बूझत वह नृप कुमर, को निज थान कहाय ॥२५॥

अर्थ. तेणे मुसाफरोने अमल तथा मदिरा पीवरावीने घणो सत्कार कयों, ने ते राजकुमार त्यां पूछवा लाग्या, के आपना रहेवाना स्थानकनुं शुं नाम छे, ते कहो ॥२५॥

॥ अथ सागरोक्त ॥ सौरठा ॥

हमें निकट नहि वास, इतसें बहु अंतर रहे ॥

द्वारामतिकी आस, दीपोत्सव दरसन चहे ॥२६॥

अर्थ. त्वारे सागरे कह्युं के अमारुं रहेवानुं स्थळ नजीक नथी. ने अमे तो अहींधी घणे छेटे रहिये छिये, पण केवल दीवाळीना उत्सवना दर्शननी चाहनाने लीधे द्वारामती प्रत्ये जवानी आशा राखिये छिये. २६

॥ अथ वह कुंवरोक्त ॥ छंद महालक्ष्मी ॥

परीकर नेनमें आने, बडे जन वाहीने जाने ॥ कहा उन सु-
नट हे केते, इनोने कहा हम एते ॥ प्रत्युत्तर एह जब पाये,
कुमर अद्रूत उर लाये ॥ वहे विधि पंथियों जानी, परस्पर
भंखित वानी ॥ गया नृपसूनु निज जग्गे, विचारन पंथि
मन लग्गे ॥ वहे सामानसें जावे, विलोकनहार भरमावे ॥
सब मिलि एह ठहराया, महेश्वर साधिये माया ॥ निशा
महि स्वप्न उच्चारै, सबे वह जेखकों धारै ॥ २७ ॥

अर्थ. राजकुंवरे ते मुसाफरोना समाजने नजरमां लावीने तेओने मोटा
आमिर लोक जाण्था, पछी तेणे कह्युं के तमारी साथे केटला युद्धाओ
छे, त्वारे आ मुसाफरोये कह्युं के, अमे आटलाज छिये, एवो जवाब
मळ्यो, त्वारे कुंवर पोताना मनमां आश्चर्य पायी गया, एवीज रीतना पं-
थीओ जाणीने परस्पर बातों करी, पछी ते राजकुंवर पोतानी जगोए गया,
एठले ते पंथीओ पोताना मनमां विचार करवा लाग्या के जो आ सामा-
नधी जाशुं तो जोंवावाळा लोक भरमाइ जशे. माटे सबळाये मळीने एवुं
ठहरायुं के, महेश्वर तथा महामायाने साधिये, अने ते रात्रिये सोणामां
जे वेश करवानुं कहेने वेश सर्वे धारण करिये. ॥ २७ ॥

॥ दोहा ॥

એતી કહિ સાગર સુહે, સુપનેશ્વરી ઉપાય ॥

નેન જુરત આયે નજર, માહેશ્વર મહમાય ॥ ૨૮ ॥

અર્થ. એટલી વાત કહી સ્વપ્નેશ્વરીની ઉપાસના કરીને સાગર સુતા, તેની આંખો મીચાતાંજ મહેશ્વર અને મહામાયા નજરે આવ્યાં. ॥૨૮॥

ભૂતનાથ અભિધાન શિવ, નિશ સુપને નિરખંત ॥

જેસી વિધિ આયે નજર, વરનન તાસ કરંત ॥ ૨૯ ॥

અર્થ. ભૂતનાથ નામના શંકરને રાત્રિયે સોણામાં જોયા, અને તે જોવી રીતે નજરે આવ્યા, તેવી રીતે વર્ણન કરે છે. ॥૨૯॥

॥ અથ શિવ વર્નન ॥ છેકાનુપ્રાસ ॥ અલંકાર ॥ છપય ॥

માલ શશી શિર માલ, ચાલ સુંડાલ સુ અંવર ॥

જ્વાલ નેન વિકરાલ, વ્યાલ રસ કાલ કંઠ ધર ॥

ચ્યાલ વીર વૈતાલ, જાલ પ્રેતાલ ચિલાવે ॥

વાલ નવા ગંગ લાલ, કાલ મૃગલાલ વિલાવે ॥

પશુપાલ, પાલ નિજજન નિકર, હાલ હાલ વિજયા મગન ॥

વિનકાલ, કાલ સવ જગકરન, જય જય શિવ શંકર સ-

ગન ॥ ૩૦ ॥

અર્થ. જેના કપાળમાં ચંદ્રમા શોભેછે, ગળામાં માથાની માળા પહેરેલી છે, હાથોની ચાલનાં વસ્ત્ર ધરેલાં છે, ત્રીજું અગ્નિનેત્ર ચાલકે છે, મોટા વિકરાળ નાગ, અને હાહાહા ઝેર કંઠમાં ધારણ કરેલું છે, ચ્યાલમાં વીર, વૈતાળ, તથા પ્રેતપીશાચના જૂથને રમાડે છે, ચાલારૂપ ભવાનીને તથા ગંગાને લાડ લડાવનારા, કાળિયાર મૃગનું ચર્મ વીંછાવનારા, પશુઓના પાલક, પોતાના ભક્તોના સમુદાયનું પાલન કરનારા કષ્ટે કષ્ટે વિજયાના કૈામાં મગ્ન રહેનારા, પોતે કાળ રહિત, ને સમગ્ર જગતનો કાળ કરનારા,

एना हे शिवशंकर तमे तमारा गण सहित जय पामो. ॥३०॥

॥ सौरठा ॥

सागर ईश अनूप, ध्यान नजर आया सुपन ॥

करि वंदन उतरूप, बुझिझय मन संशय सकल ॥ ३१ ॥

अर्थ. एही रीते सोणामां महाराजा सारगरने अनूपम ईश्वरनुं रूप ध्यानमां नजरे आव्युं, ते स्वरूपने वंदन करीने मनना सघळा संशयो पुछी मोया. ॥३१॥

॥ अथ तत्र शिवोक्त प्रत्युत्तर ॥ दोहा ॥

प्रात प्रथम पात्रो दरस, धरो रूप तुम सोय ॥

जुदे चलो संघन मलो, दरस सिद्ध उत होय ॥ ३२ ॥

अर्थ. महादेवे कह्युं के प्रभातमां जेनां पेहेलां दर्शन पामो, तेनुं रूप तमे धरो, अने जात्रालु संघथी जूदा चालजो, अने तेने मळशो नहिं पटले त्यां दर्शननी सिद्धि थजे ॥३२॥

सुनि उत्तर सागर जगे, कही मित प्रति वात ॥

ईश उक्त चित धारि सत, कियो कूच परभात ॥ ३३ ॥

अर्थ. एनो उत्तर सांभळतांज, सागर जागी गया, अने पोताना गिचोने ते वात कही संभळावी, पछी ईश्वरनुं कहेलुं मनमां साचुं धारीने मकारमां कुच करी पंथसर थया. ॥३३॥

॥ अथ छंद चंपकमाला ॥

सागर कीनो कूच चलेहे, वाग तजे गोस्वामि मिलेहे ॥ फंद-
न आसन कीनो आपें, किंकर घेरे आवत तापें ॥ ईश उचा-
री सो सत चीनो, वाज तजी जा वंदन कीनो ॥ ताही कही
घना तुम कीजे, मंत्रोपदेश मोहिसु दीजे ॥ दीन दयाकारी

गोस्वामं, मंत्रोपदेश कीनो तामं ॥३४॥

अर्थ. सागर कूच करीने चाल्या, तेने वगीचो छोटतांज मारगे गुसां-
इजी महाराज मळ्या, तेमणे पोते रथमां आसन करेलुं हतुं, अने ते रथने
घेरीने सेवको चाल्या आवता हता, तेने जोई ईश्वरनुं कहेलुं साचुं जाणी,
घोडा उपरयी उतरी, जइने वंदन कर्युं, अने सागरे ते महाराजने कह्युं के, हे?
महाराज, तमो कृपा करीने मने मंत्रनो उपदेश आपो, एवां वचन सांभ-
ळीने दीनना उपर दया राखनारा, ते महाराजे तेज वखत सागरने मंत्रो-
पदेश कर्यो. ॥३४॥

॥ अथ तस्य मंत्रोद्धार ॥ दोहा ॥

तार इंदिराबीज पुनि, कृष्ण अंक शर फेर ॥

विंदु णकार मकार बिब, दियो मंत्र तिहिबेर ॥ ३५ ॥

अर्थ. तार एटले ओंकार, पळी इंदिराबीज एटले श्रीबीज त्यार-
पळी कृष्ण एवा अक्षरो करीने वळी शर एवा अक्षर लीधा, पळी विंदु
एटले अनुस्वार युक्त णकार अने बेमकार ए रीतनो मंत्र ते वखते आय्यो.
ते एके (ओं श्री कृष्ण शरणं मम). ॥३५॥

॥ अथ छंद सारस्वती ॥

सागरज्युं तितसें चलियं, मित मिले परिहास कियं॥ आपन
रूप गुसाई धरो, क्यों इन रूप धरे बिचरो ॥ सागर मित
कही तबही, मो परतीत शिवोक्ति सही॥ याहि हमे निज रू-
प धरे, पै तुम शिष्य मलीन करे ॥ पावहिगे मन इच्छ हमे,
पै नहि सिद्ध मिलंत तुमे ॥ एह उचारत हास कथं, कन्यक
कानन लीन पथं ॥ सांझ नइ इक सहेर लखे, दूर अराम मु-
काम रखे ॥ ३६ ॥

अर्थ. सागर त्यांथी चाल्या, त्यां मित्रो मळीने हास्यविनोद करवा ला-
ग्या, ने कहुं के आप गोसांइनुं रूप धरो, आवुं रूप धरीने केम फरोळो?
त्यारे सागरे मित्रोने कहुं के मारे ते शिवजीना वचननी साची प्रतीत छे,
ने हुं गोसांइना जेवुं मारुं रूप धरुं, पण तमो शिष्य मलिन करी नाखो ए-
नाळो, अमे तो मनना मनोर्थने पामशु, पण तमने सिद्धि मळशे नही, एवी
रीते हास्यनां वचनो वोळतां वोळतां तेओए पासेना वन तरफनो मारग
लीथो, सांझ पडी गड, तारे एक शहेर दीठुं, तेथी दूर एक वाडी आवी,
तेमां जड मुकाम राख्यो. ॥३६॥

॥ सौरठा ॥

अरु मुकाम इहि थान, दूजो दिन सागर रहे ॥

गोस्वामी सामान, वृष फंदन आदिक लहे ॥ ३७ ॥

अर्थ. ते वाडीमांज मुकाम करीने बीजो दिवस पण सागर त्यांज रह्या,
अने वळद, रथ विगेरे गुसांइजी महाराजने जोडए तेवो सामान लीथो. ॥३७॥

किय ब्रजराज सु नाम, सागर गोस्वामी वने ॥

ओरे जन इतमाम, सेवकको दीनो सबे ॥ ३८ ॥

अर्थ. पोतानुं वृजराजजी एवुं नाम ठगवीने सागर गोस्वामी बन्या,
अने बीजा मित्रजनोने महाराजना सेवकोना जेवो वधो ठाठमाठ आप्यो. ॥३८॥

मंदहि मंद पयान, संघागम पहुचे सु तित ॥

निरसि नरोहर थान, अवमोचन उपवन रचिय ॥ ३९ ॥

अर्थ. धीमे धीमे प्रयाण करीने संघ आववानी मुदत उपर त्यां जड
पडोव्या, तेओए नरोहरीना स्थानकने (द्वारकापुरीने) जोडने वागमां उता-
ने कयो. ॥३९॥

॥ गाहा ॥

कला प्रवीन पयानं, सागर मित द्वारिका संचर ॥

द्विपंचाश अभिधानं ॥ पूर्ण प्रविनसागरो लहरं ॥४०॥

अर्थ. संघ साथे द्वारिका तरफ कळाप्रवीणनुं प्रयाण तेमज मित्रो साथे गोस्वामी महाराज बनीने सागरनुं ते तरफ जवुं, इत्यादि वृत्तांत संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी बावनमी लहेर संपूर्ण थइ. ॥४०॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे कलाप्रवीन रससागर द्वाराम-
ती पंथ गमनो नाम द्विपंचाशत्तमो लहरं ॥ ५२ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां द्विपंचाशत्तम
स्तरंगः समाप्तः ॥५२॥

॥अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥छंद भूजंग प्रयात॥

गई तीर्थमां स्नान काजे सुजाण, पडी मित्रनी एस्थळे ओळखाण॥
रुदे तेथकी वेड राजी थयां छे, कथा तेह त्रेपनमी लहेरमां छे ॥

॥ अथ द्वारामती प्रवेश प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

सागर बाग बिलंब किय, निज जन रच्यो समाज॥

काहू पंथिक मुख सुन्यो, आवन संघ अवाज ॥ १ ॥

अर्थ. सागर बगीचामां रोकाया, अने मित्रोए सभा रची, एटळामां
त्यां कोइ जात्राळुना मोढाथी संघ आववानो अवाज सांभळ्यो. ॥१॥

आय विष्णुजन सहरसें, वंदनकों ब्रजराज ॥

मंजिय तन साजन लगे, भूषन वसन समाज ॥२॥

अर्थ. शहेरमांथी वैश्रव लोको ब्रजराजजी महाराजनुं वंदन करवा
आव्या, अने महाराज पण न्हाइने पोताने अंगे घरेणां तथा लुगडां पहेरवा
लाग्या. ॥२॥

॥ अथ गोस्वामी श्रृंगार वर्नन ॥ छंद चंद्रिका ॥

श्रीमहाराज कुमार गुसांइ बने, ओर जये परगाह सवे अ-
पने ॥ संजन कै सु पितांबर पेर लिये, केसर चंदनकी चरचा
सु किये ॥ जालहुमें अगसारकि रेख करी, कंठहुमें तुलसी-
मयि माल धरी ॥ छाप कसुंन सुनेरि धरे झगियां, नीलहि
तार किनार शिरे पगियां ॥ सोसनि पाट चिकन जरे पटके,
दोउ बधे कटिसें छहरे लटके ॥ लंगर हाटकके दुहु पाय लगे,
कंचनकी सुदरी मध नंग जगे ॥ नौग्रह पोंचिन संग कनक
करे, दोउ भुजा भुजबंध जराव जरे ॥ मोतिनकी उर माल
प्रवाल बनी, चोकि लगी लटकंत सु लालमनी ॥ कुंडलमें
मुकताफल कान लसे, नीकनको शिरपेच सु पाग कसे ॥ हाथ
रंग्यो कसमीर अंगोछ धरे, सेवक मित सरूप समीप खरे ॥
राजतहे ब्रजराज उछीर गदी, वंदन कीजत बिष्णुजन सु ब-
दी ॥ आवतहे इत संघसु चीर जरे, पट्टनमें महाराज प्रवेश
करे ॥ ३ ॥

अर्थ. श्रीमहाराज सागरकुमार गुसांइजी बन्या, अने बीजा सघळा मित्रो
पौतानी पामे रहेवा लायक सेवको थया, स्नान करीने पीतांबर पहरे
लीनुं, केसरना चंदननी अर्चा करी, कपालमां कस्तुरीना उर्ध्वपुंड्रनी
रेखाओ करी, कंठमां तुलसीनी माला धरी लीधी, छापवाळो कसुवीर-
गनो सोनेरी जामो पहेंयो, मस्तक उपर लीला रंगनी सोनेरीना छेडा
तथा किनारीदार पाग धरी लीधी, सोसनीरंगनो रेशमी जरीना छेडा
तथा किनारीदार पटको (फेंटो) केडे बांधी लीधी, तेना वे छेडा आगळ
लटके छे, मोताना नौडा वे पगमां जोभी रत्ना छे, आंगळियोमां पहरेली

સોનાની વિંટિયોનાં નંગ ઝલકે છે, નવેગ્રહના નંગોથી જડેલી પોંચી કડાં
સમેત હાથમાં પહેરી, વેય ભુજાયે જડાઉં વાજુબંધ વાંધ્યા, હૃદય ઉપર મોતી
તથા પરવાઝાની માઝા ધરી, જેમાં લાલ રંગના મણિયોથી જડેલી ચોકી
લટકવા લાગી, કાને કુંડલમાં મોતી શોભે છે, (નીક) રત્ન જડેલો શિ-
રપેચ પાઘડી ઉપર વાંધ્યો, હાથમાં કેસરથી રંગેલો સુમાલ ધારણ કર્યો,
અને સઘઝા મિત્રો શેવકને રૂપે સમીપે ઉભા રહ્યા, અને વ્રજરાજા મહારાજ
ગાદીતકિયે વિરાજ્યા, વૈશ્રવ લોકો જયજય બોલીને ચર્ણસ્પર્શ કરવા લા-
ગ્યા, આંહી ભીડ કરનાર મોટો સંઘ આવે છે, એવાં વચન સાંભળીને હવે
મહારાજ શહેરમાં પ્રવેશ કરે છે. ॥૩॥

॥ સોરઠા ॥

રથ અરૂઢ મહારાજ, લગે ગાન વિષ્ણૌ કરન ॥

સેવક ચઢે સુ વાજ, વાગ નિકસિ પટ્ટન ચલિય ॥૪॥

અર્થ. મહારાજ રથમાં વિરાજમાન થયા, વૈશ્રવ લોકો કીર્તન ગાવા લા-
ગ્યા, અને સેવકો ઘોડા ઉપર ચઢ્યા, એવી રીતે વગીચામાંથી નીકળીને
શહેર તરફ ચાલ્યા. ॥૪॥

પુરહ ગિરદ ચઢુ પાસ, યહે રીત આયે નજર ॥

વન ઘન વાગ વિકાસ, સર સરિતા ઢુજ દેવ સિધ ॥૫॥

અર્થ. તે વખત દ્વારકાપૂરીની ફરતી ચોતરફ આવી રીતની શોભા નજરે
દેખાણી, કે, વૃક્ષોથી ઘાટાં વનો, પ્રફુલ્લિત થયેલા વગીચાઓ, પાણીથી
ભરેલાં તળાવ, સુંદર નદી, વ્રાહ્મણોના જથા, દેવનાં દેવાલયો, તથા સિદ્ધનાં
મંડલો, વિગેરે જોવામાં આવ્યાં. ॥૫॥

॥ છપય ॥

વાટ વાટ પ્રતિ વાગ, વાગ વાગન સ્વગ કૂજિત ॥

ઘાટ ઘાટ સુરથાન, થાન થાનક દુજ પૂજિત ॥

તાલ તાલ પ્રતિ કંજ, કંજ કંજન મધુ વદે ॥

ઠોર ઠોર મુનિ વ્રંદ, વ્રંદ વ્રંદન તપ સદે ॥

જિત તિત ચરીત્ર શ્રીપતિ કથા, સવન ચિત્ત સતકી વ્રતી ॥

સુખ લોગ જોગ મુનિ આશ્રમન, ધન્ય ધામ દ્વારામતી ॥૬॥

અર્થ. ઘાટે ઘાટે વગીચા खीलेલા છે, અને વર્ગીચે વર્ગીચે પક્ષીઓ મ-
ધુર શબ્દ કરેછે, ઘાટે ઘાટે દેવાઝયો શોભી રહ્યાં છે, ને દેવસ્થાને દેવસ્થાને
બ્રાહ્મણો પૂજન કરેછે, તઢાવે તઢાવે કમઢો પ્રફુલ્લિત થયાંછે, ને કમઢે ક-
મઢે ગુંજારવ કરતા મમરા પ્રેમથી વંધાઈ રહ્યાછે, ઠેકાણે ઠેકાણે મુનિયોનાં
વ્રંદ વેઢેઢ્યાં છે, અને વ્રંદે વ્રંદે તપનું સાધન થાયછે, જ્યાં જોડાઈ ત્યાં ઠેકાણે
ઠેકાણે લક્ષ્મીના પતિ શ્રી ક્રષ્ણનાં ચરિત્રોની કથા થાયછે, જેમાં સઘઢા લો-
કોના ચિત્તની સત્ય વ્રત્તિયો છે. એવા સુખના લોક જેવાં, જોગીનાં અને
મુનિયોનાં આશ્રમ છે, એવા દ્વારામતિના ધામને ધન્યછે. ॥૬॥

॥દોહા॥

એહિ તરે તજવીજ લખિ, સહર પ્રવેશન કીય ॥

ઉત અવમોચનકી અટા, તિત અવમોચન લીય ॥૭॥

અર્થ. એવી રીતની તજવીજ જોડાઈને શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો, અને એ મહા-
ગજોનેત્ર ઉતરવાને વાસ્તે જે હવેલી હતી, તેમાં જડાઈને ઉતારો લીધો. ॥૭॥

સંઘ આય સંઘ્યા સમય, ઉપ ઉતરે નિધિવાર ॥

મોચત કલા પ્રવીન ચિત, સાગર સુરતિ સમ્હાર ॥૮॥

અર્થ. ત્યારપછી સંઘ્યાટાણે સંઘ આવ્યો, અને તે (વારિનિધિ) સમુદ્રને
શિકારે હત્યો, પણ સાગરની સુરત સંભારીને કલાપ્રવીણ પોતાના ચિત્તમાં
જોચના કરેછે. ॥૮॥

॥अथ ॥ छंद लक्ष्मीधर ॥

खान पानं किये, सेन कीनी निशा ॥ मित यादं भई, या प्रवीनं
दशा ॥ चित वाढी ब्रहा, मित मितं भजे ॥ बोल ब्रह्मी लई, आ-
प तल्पं तजे ॥ ओहि उच्चारसैं, दोउ लागे वहां ॥ पात्रि जेजी,
महाराज नाये इहां ॥ बाम बाते भई, काम ज्वाला लगी ॥ से-
नके ध्यानमें, रैन सारी जगी ॥ व्युढ स्वासा भरे, नेन बारी
वहे ॥ चित धीरं तजी, मित आये चहे ॥ प्रात नीठं जयो, एह
चरचा चली ॥ मंजवेके लिये, आय हेतू मिली ॥ ९ ॥

अर्थ. खानपान करीने रात्रिये शयन तो कर्तुं खसं, पण मित्रनी यादि-
थी प्रवीणनी आ प्रमाणे दशा थइ. चित्तमां विरह बधी गयो, तेथी हे मित्र?
हे मित्र? एम मित्रनेज भजेछे, ब्रह्मकुमारी कुसुमावळीने पासे बोलावी ल-
इने पोते पलंग तजी दीधो, अने त्यां वेयजणियो एज वातोना उच्चार करवा
लागी, के अरे आपणे पत्र मोकल्यो, पण हजी महाराजा आंही आव्या
नहीं, एवी रीतनी वातो करवामां कळाप्रवीण मग्न थइ, के तुरत कामदेवनी
झाळो लागी, अने सज्जनना ध्यानमांज आखी रात जागी, मोटा दीर्घ उ-
सासा निसासा भरेछे, आंख्योमांथी पाणी वहेछे, अने चित्तनी धीरजता
तजीने मित्रना आगमनने चाहेछे, एज चर्चा चालतां मांड मांड प्रभात थ-
युं, एटले स्नान करवाने वास्ते हितस्वी सखियो आवी मळी. ॥९॥

॥ दोहा ॥

प्रात प्रभा दरसाइ दुति, मित प्रवीन चित चाय ॥

एतेमें मंजन लिये, मिली अली सब आय ॥ १० ॥

अर्थ. प्रभातना अजवाळानो प्रकाश देखायो, अने प्रवीण पोताना म-
नमां मित्रने चहायछे, एटलामां तो नावा जवाने वास्ते सवळी सांखयो

आरी मळी. ॥१०॥

॥ अथ प्रजात वर्नन॥ जातिस्वप्नाव अलंकार ॥कवित॥
सुरत संजोगी जागे, जोगी जोग ध्यान लागे, निशिचर
जोर जागे, भंग पागे वागमें ॥ चीरियांन सोर ग्रह्यो, चक-
वा आनंद भयो, चकोरा उदास लह्यो, चुप रहे जागमें॥शंख
आदि नाद धुनि, विप्र वेद पढे मुनि, गावत संगीत गुनि,
रामकली रागमें ॥ विरह वियोग लीन, दरदी अधीन दीन,
चाहत प्रवीनकला सागर समागमें ॥ ११ ॥

अर्थ. सारी प्रीतिवाळां संजोगी लोको जाग्यां, जोगियो जोग ध्यान
धरवा लाग्या, रात्रिमां फरनारा प्राणीओनुं जोर भागी गयुं, भमराओ वा-
गमां रसवस थया, चकलीओ सोर बकोर करवा लागी, चकवा चकवीने
आनंद थयो, चकोर पक्षीओ उदासी धरीने पोतानी जग्यामां चूप थड र-
ह्या, शंख विगेरे (नाद) वाजित्रोना शब्द थवा लाग्या, ब्राह्मण तथा मुनि-
यो वेद भणवा लाग्या, गुणीजनो रामकली रागनुं संगीतना भेदथी गायन
करवा लाग्या, वियोगी दरदियो विरहमां लीन थडने दीनताने आधीन
थया, ते बसवने वियोगने लीधे दुःखमां लीन थयेली, दरदवाळी, दीनताने
आधीन थयेली, कळाप्रवणि सागरना समागमने चाहवा लागी. ॥११॥

॥ दोहा ॥

छिन छिन चित मिता चढे, धरत प्रवीन न धीर ॥
लोग लाजमें मिल अली, मंजन चली सु तीर ॥ १२ ॥

अर्थ. क्षणे क्षणे चित्तमां मित्र चडी आवेछे, तेथी प्रवीण धीरजता
भरनी नथी, पण लोकव्यक्तने लीधे सुखियोने साथे लडने स्नान करवासारुं
मोमती किनारे चाली. ॥१२॥

॥ छपय ॥

दोहरि लगी किनात, जटू मिलि मंजन आई ॥

तीरथ तीर सु जाय, गिरद पहेरात कराई ॥

बिधिवत बाला मंज, यथा बिधि दान दिये तित ॥

बपुसुं तजे अघ व्रंद, याद सागर न तजे चित ॥

कुमरी बिशेष बाढी बिरह, मित बियोग जागी दहन ॥

बोलै सु नीठ कुसुमावली, तास प्रत्य लागी कहन ॥१३॥

अर्थ. दासियोनी साथे मळीने स्नान करवा आव्यां, त्यारे बेवडीकना तलगावी दीधी, अने तीर्थने किनारे जडने फरतो चारे तरफ पहेरो बेसारी दीधो, त्यां वाळाये विधिपूर्वक स्नान करीने यथाविधि दान दीधां, जेथी शरीरथी तो पापना समुदाय तजी दीधा, पण चित्त सागरनी यादीने तजतुं नथी, कुंवरीने अति विरह वधी पड्यो, अने मित्रना वियोगनी अग्नि जागी उठी, त्यारे पोतानी पासे कुसुमावळीने बोलावीने तेने आ प्रमाणे कहेवा लागी. ॥१३॥

॥ अथ तत्र कलाप्रबोक्त ॥ गाहा ॥

मन क्रत अति उत्साहं, नित बिहरंत गोमती तीरं ॥

अचरिज सिंधु अपुब्बं, किं बिरहेन पच्छतिय लहरं ॥१४॥

अर्थ. आ समुद्रने कांठे अर्थात् पासे मनमां अति उत्साह करे. एवी गोमती नदी हमेशां बिहार करेछे, तेम छतां केना बिरहथी समुद्र पोतानी लेहेरो पळाडतो हशे? ए जोतां मने अपूर्व आश्चर्य उपजेछे. ॥१४॥

॥ अथ तत्र कुसमोक्त प्रत्युत्तरा ॥ गाहा ॥

तीरे तरुणि समूहं, मंजिय कोउ बिरहणी मइजे ॥

सागर बिरहा लहियं, उण दुःखेण पच्छतिय अंगं ॥१५॥

अर्थ. कुसुमावली कहेछे के--पोताने किनारे स्त्रियोनां टोळां नाहायछे, ने (मझे) मध्ये कोइ विरहणी स्त्री नाइ हशे. जेथी समुद्रे तेनो विरह लीधो हजे, माटे तेना दुःखे करीने पोताना अंगने पछाडेछे. ॥१५॥

॥ सोरठा ॥

एते मध्य विशेष, भई याद परवीनकों ॥

वासी मित विदेश, अजहु न आये कह जयो ॥ १६॥

अर्थ. एवी रीते कुसुमावळिये जवाव दीधो, एटलीवारमां तो प्रवीणना मनमां विशेष यादी थइआवी, जेथी कहेवा लागी के--अरेरे परदेशना वासी मित्र हजी सुधी आव्या नहीं, ते शुं थयुं? ॥१६॥

॥ अथ गाहा ॥

सायं काल समीहे, अरुणाक्रांत नेण उल्लहियं॥

शब्द परस्वण शंका, गहियं क्षिप्र माणणी मौणं॥१७॥

अर्थ. एम कहुं एटली वारमांतो सायंकाळना जेवी लाली आंख्यो-मां चडी आवी, अने शंका उपजे एवी रीते शब्द बोलवामां अटकवा लागी, तेथी तेणे जाणुं के मारा शब्द परधी परीक्षा करीने कोइ जाणी जेजे, एम जाणीने माननी कळाप्रवीणे तुरत मौनपणुं धारण करी लीधुं. ॥१७॥

॥ सोरठा ॥

उर महि वदित उसास, लाल नेन ज्वाला विरह ॥

निरखति ब्रह्मनि तास, गोपन दशा उपाय किय ॥१८॥

अर्थ. प्रवीणना हृदयमां उसासा निसासा बधी पड्या, नेत्रो लाल थइ गयां, अने विरहनी आळो मळगी उठी, तेने जोडने ब्रह्मकुमारी कुसुमावली ने दशा कृपावताना उपायो करवा लागी. ॥१८॥

॥ गाहा ॥

कुसुम तत्र उच्चरियं, कुमारि दशा गोपनं कज्जे ॥

मंजहि संगम तीरं, तिहि पूरत सागरं इच्छा ॥१९॥

अर्थ. कुंवरीनी दशा लुपावाने काजे कुसमावळी आ प्रमाणे बोली के, जे आ संगमने किनारे स्नान करे, तेनी ईच्छा सागर पूर्ण करेछे. ॥१९॥

॥ अथ छंद उपजाति ॥

ब्रह्मी गही बांह कला प्रवीनं ॥ सिंधू समीपे रति घात ली-
नं ॥ नीरं प्रवेशं प्रथमं कराया ॥ नैनं परिहास रसं छटाया ॥
कीनो यहै धीर चित्तं द्रढावे ॥ बाला विशेषं ब्रह्मसे दहावे ॥
केती ब्रह्मी बात कही तहांही ॥ शिच्छा लगे श्रोन कछूहि नां-
ही ॥ भंखी प्रवीनं तव एह बानी ॥ एती दशा होत हमे अ-
जानी ॥ होवे अजानी सु कहा छिपावे ॥ आपे छिपेगी वह
मित आवे ॥२०॥

अर्थ. पछी प्रीतिना जखमथी लीन थयेली कलाप्रवीणनो हाथ ग्रहण करीने कुसुमावळी समुद्र समीपे लावी, अने पहेलांतो तेने जळमां प्रवेश कराव्यो, अने पछी मश्करीथी आंख्यो उपर पाणी छांझुं, एम. करीने कुसुमावळी तेना चित्तमां धीरजता द्रढावे छे, पण बालारूप प्रवीणतो विरहथी विशेष बळे छे, ब्रह्मकुमारी कुसुमावळिये, केटलीक बातो त्यां कही, पण तेनी शिखामण कांड काने लागी नहीं, त्यारे प्रवीणे एवां वचन कहां के मारी आटली दशा वधी पडशे, ते हुं जाणती नहोती, जे अजाणे थाय, ते क्यां लुपाविये, पण ए मित्र आव्येथी ते पोतानी मेळेज लुपी जशे. ॥२०॥

॥ पुनि कलाप्रवीनोक्त ॥ छपय ॥

વહી યાદ આવંત, વાન લાવંત સમર મન ॥
 વિરહ જ્વાલ જાગંત, અંગ દાગંત છિના છિન ॥
 ડર ડસાસ વાઢંત, રોમ વાઢંત ઘરી પ્રત ॥
 વદન રંગ વદલંત, વાત વિચલંત ઉચ્ચરત ॥
 તન ચેન હેન જાન્યો ન મેં, નેન નીર ધારા ઝરે ॥
 વિન મિંત ચિંત તલફન લગી, કહો ધીર કૈસેં ધરે ॥૨૧॥

અર્થ. વહી પ્રવીણ કહેછે કે, એ મિત્રની યાદી આવવાથી મનમાં કા-
 મનાં વાગ વાગે છે, વિરહની જ્વાળો જાગી ઊઠે છે, ક્ષણે ક્ષણે અંગ વહે
 છે, હૃદયમાં સ્વાસ વધી આવે છે, ને ઘડિયે ઘડિયે સંવાડાં ચડી આવે
 છે, મોઢાનો રંગ વદલાડ જાય છે, અને વોલતાં વોલતાં ચાલતી વાત
 નીમ્મૃતિને લીધે જાની રહે છે, શરીરે સુખ નથી, અરે આવું મેં જાણ્યું
 નહોતું, અને નેત્રોમાંથી પાણીની ધારા ઝરે છે, એવી રીતે મિત્ર વિના ચિત્ત-
 માં તલફના લાગી છે, માટે કહો કે શી રીતે ધીરજ ધરું? ॥૨૧॥

॥ દોહા ॥

મંજત યહ ચરચા ચલી, ધારે વસન અર્જીન ॥
 મિંદુ તીર શુષ્ક થાન લખિ, કીન સમાજ પ્રવીન ॥૨૨॥

અર્થ. નાનાં નાનાં એવી ચર્ચા ચાલી, પછી કોરાં વસ્ત્ર પહેર્યાં, અને
 સમુદ્રના કિનારાનું સુંદર સ્થાન જોઈને પ્રવીણે ત્યાં સભા કરી. ॥૨૨॥

પહેરાયત ગિરદી પ્રથક, નજર વેગ વેઠાહ ॥
 સમુદ્ર લેર સવ અલિ લખે, વહ પ્રવીન મિત રાહ ॥૨૩॥

અર્થ. પોતાની આજુબાજુના પહેરેગીરોને નજરથી વેગલે જૂદા જૂદા વે-
 નાગી સવલી માંચિયો સમુદ્રની લેહેર જુએ છે, પણ તે પ્રવીણ તો તે
 મિત્રની રાત જુએ છે. ॥૨૩॥

॥ छपय ॥

रस सागर निज थान, दशा उनही गति आनी ॥

चरचा चलत प्रवीन, निशा तलफतहि बिहानी ॥

वही चाह उर धार, प्रात फंदन आरोहित ॥

तीरथ तीर सुजाय, आप मंजन कीनो तित ॥

एकंत ठोर निरखित उतें, कर बिछात बैठे तहां ॥

चित ध्यान धरत परवीनको, बेग नजर बनिता जहां ॥२४॥

अर्थ. पोताने उतारे रससागरे पण प्रवीणना जेवीज दशा आणी, ने प्रवीण संबंधी चर्चा चालतां तलफतांज रात्रि बीती, प्रवीणने मळवानी चाहना हृदयमां धरीने सवारमां रथमां विराजमान थया, अने तीर्थने किनारे जडने पोते त्यां स्नान कर्युं पळी ए ठेकाणे एकांत स्थळ जोडने त्यां बिछायत करावीने विराड्या, नजर बेगे ड्यां बनितानुं टोळुं छे, ते सामुं जोडने चित्तमां प्रवीणनुंज ध्यान धरे छे. ॥२४॥

॥सोरठा॥

बर्नन तहां बनाय, कियो सु तीरथ तीरको ॥

दीनो सुकवि सुनाय, गोस्वामी ब्रजराज प्रति ॥ २५॥

अर्थ. त्यां भारतीनंद कविये तीर्थना किनारानुं सुंदर कावितामां वर्णन बनावीने गोस्वामी ब्रजराजजीने संभळावी दीधुं. ॥२५॥

॥ अथ वह बर्नन उदाहरन ॥ छंद सेनिका ॥

प्रात ज्ञानको प्रताप फुट्टियं, संगमं समुद्र लैर जुट्टियं ॥

गोमती कलूष बंद गंजितं ॥ ठोर ठोर मानुषं सु मंजितं ॥ तीर

तीर देहरे सु मंदिरं ॥ निन्न भिन्न रूप देव अंदरं ॥ देव सेवजेव

ब्रह्म अदरे ॥ वेद जेद आन आन उच्चरे ॥ तापसं सु साधितं

ઉપાસનં ॥ એક એકો અનેક આસનં ॥ શંખ झल्लरी सु घंट
वज्जियं॥ कामनी सिंगार साज सज्जियं ॥ थान थान ध्यान
आन नमियं ॥ आप आपके उछाह रमियं ॥ आसनं कियो
विछान नख्खियं ॥ एह रीत ब्रजराज लख्खियं ॥ २६ ॥

અર્થ. પ્રભાત થવાથી સૂર્યનાં પ્રકાશિત કીરણો પ્રગટ થયાં, સંગમને
સ્થળે સમુદ્રની લહેરો જોડાવા લાગી, એવી પાપના જથાને ગંજન કરનારી
ગોમતીને કિનારે ઠેકાણે ઠેકાણે માણસોનાં ટોળાં નહાયછે, કિનારે કિનારે
દેરાં અને મંદિરો શોભી રહ્યાંછે, તેમાં જૂદા જૂદા રૂપવાળા દેવો બિરાજેછે,
ત્રાતાણો શાસ્ત્રના ભેદથી દેવપૂજા આદરેછે, અને જૂદા જૂદા પદ ક્રમના ભે-
દથી વેદના ઉચ્ચાર કરેછે, તપસ્વી લોકો ઉપાસનાને સાધેછે, તે પ્રત્યેક
જોગી અનેક આસન વાળેછે, શંખ, झल्लर, तथा घंटો વાગેછે, સ્ત્રિયો
જ્ઞાન જ્ઞાતના ઝળગાર સજીને ઠેકાણે ઠેકાણે ધ્યાન પૂર્વક નમેછે, સૌ પોત
પોતાના આનંદથી ઇચ્છા પ્રમાણે રમેછે, એવી રીતની શોભા જોઈ બ્રજરાજ-
જિયે વિચ્છાદિત કરાવીને તે ઉપર આસન કર્યું. ॥૨૬॥

॥ सोरठा ॥

उत महाराज लखात, कुसुम द्रष्टि कीनी तहां ॥

जाने वहे न जात, पैं कहि कलाप्रवीन प्रति ॥ २७ ॥

અર્થ. ય્યાં મહારાજા વિરાઢ્યા દેખાયછે, તે તરફ કુસુમાવલિયે નજર
કરી, તો ને ઓલગ્ની ઝકાતા નથી, પણ કલાપ્રવીણને આ પ્રમાણે કહ્યું. ॥૨૭॥

दूरध्यान मगवाय, निहचे ठोर निहारिये ॥

आप कवे इत आय. देखहुगे सागर दशा ॥ २८ ॥

અર્થ. દૂરધ્યાન મગાવીને નિશ્ચય કરવાને તે ઠેકાણું આપણે નિહાળી જો-
તો, કેમકે પાછાં આપ ક્યારે આંહી આવીને સાગરની દશા જોશો. ॥૨૮॥

सुनियत नृपति कुमारि. जो सहचरि सनमुख खरी ॥

तासैं कही उचारि; दूरबीन इत लाइये ॥ २९ ॥

अर्थ. कुसुमावळीनां वचन सांभळीने राजकन्याये जे सखी पोतानी
सांभे उभी हती; तेनेज कह्युं के आंही दूरबीन लाव्य. ॥२९॥

किंकरि हुकुम प्रमान, दूरबीन लै उत गई ॥

प्रथम कुसुम लै पान; लखि समुंद सागर लखत ॥३०॥

अर्थ. हुकम प्रमाणे दासी दूरबीन लेइने त्यां गई, एटले प्रथम कुसु-
मावळी पोताना हाथमां ते दूरबीन लइ समुद्रने जोइ सागरने जोवालागी. ॥३०॥

॥ अथ ॥ छंद हाकली ॥

दुज नंदा दधि लहर लखे ॥ पुनि स्रोता पुलिनं निरखे ॥ ब्रज-

राजं निज धरम द्रढे ॥ चित देखे वह चाह चढे ॥ तित ब्रह्मी

द्रग सुरत परे ॥ पुनि वेही तह कीक करे ॥ कछु पहिचान नई

न नई ॥ परबीनं दूरबीन लई ॥ तब ब्रह्मी यह बानि कही ॥

सरिता तीर फिरंग वही ॥ जिहि कीनो सु निदान तुमें ॥ व-

ह हे धारत यह उरमें ॥ निज वोही दिशकों लखिये ॥ हम की-

नी परिखा प्रखिये ॥ ३१ ॥

अर्थ. ब्रह्मपुत्री कुसुमावळी समुद्रनी लहेरोने जुएछे, अने ते पाछी गो-
मती नदीना किनारा उपर जुएछे, ब्रजराजजी पोताना धर्मने द्रढावेछे, तेने
देखवानी चाहना चित्तमां चडी, त्यां ते तरफ कुसुमावळीना नेत्रनी द्राष्टि
पडी खरी, पण एज छेके नहीं, ते नकी करेछे, कांइक ओळखाण पडी
न पडी, एटलीवारमां तो प्रवीणे दूरबीन लइ लीधी, त्यारे कुसुमावळिये
एवी वाणी कही के नदीने किनारे ओल्या फिरंगी, जेणे तमारुं वैदुं कथुं
हुनुं तेजछे, एम हुं मारा हृदयमां नकी धासुंछुं, माटे तमे ए दिशा तरफ

जुओ, में तो परीक्षा करी, पण हवे आप पारखो. ॥३१॥

॥अथ तत्र कलाप्रवीनोक्त ॥ गाहा ॥

मम चित्ते नह सत्यं, इह समये आगमं मिता ॥

दावानल प्रज्वलितं, क्यों अवसरे मेह उल्लहियं ॥ ३२ ॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के आवे समये मित्रनुं आवुं थाय, ए मारा मनमां साचुं भासुं नथी, केमके दावानल सळगी उठे, ते वखते कांइ वरसाद थाय? ॥३२॥

॥अथ कुसुमोक्त ॥ छंद आभीर ॥

बानी कुसुम कहतं, तुमहि सत्य उचरंत ॥ ऐसा समय व्रतंत,

मिलहि न चाहत मित ॥ पैं देखहु दुरबीन, कहा सागर

छवि कीन ॥ एती सुनत कुमारि, लखन लगी निधिबारि ॥

निरखत सागर नीर, सुरत सरितके तीर ॥ वहे जेख बढ-

लंत, दूरन जासत चित ॥ छिन छिन देखत सोय, पैं पहि-

चान न होय ॥ ब्रमनि नजर पुनि दीन, तबहि सत्य उन

कीन ॥ कुसुम प्रवीन सुनाय, सहचरि उन्नय पठाय ॥ ख-

बर मगावे सोय, कोन पुलिन पर होय ॥ कुमरि सु आय-

स दीन, किकरि गमनहि कीन ॥ आइ गुसांइन पास, तब

कहि कवी प्रकास ॥ निरखो न्यारी होय, कह कारन

तुम सोय ॥ मंत्र जपत महाराज, निकट न जाने काज ॥ कि-

तें रहो कित जात, कोन तुम कहो बात ॥ कित लग काम

ज्यु आय, दीजे हमहि सुनाय ॥ ३३ ॥

अर्थ. कुसुमानळी बाणी कहेछे के तमे कहोछो ते साचुंछे, समय तो पनी बगतेछे के चाहिये त्यों मित्र मळे नहीं, पण दूरबीन लइने जुओ के

સાગરે કેવી છત્રી ધરીછે, એટલું સાંભળતાંજ રાજકંન્યા(વારિનિધિ) સાગરને જોવા લાગ્યાં, વઢી સમુદ્રના પાણીને જુએ, પળ સુરત તો નદીને કિનારેજ લાગી રહેલી છે, પળ તેઓએ વેશ વદલેલો છે, ને વઢી ઘણે દૂર છે, તેથી ચિત્તમાં ભાસતા નથી, ક્ષણે ક્ષણે તેમને જુએ, પળ તેની ઓઢાણ પડતી નથી, ત્યારે (નઢ) દૂરવીન લઈને પાછી કુસુમાવઢીના હાથમાં આપી, એટલે તેણે જોઈને નકી કર્યું. એટલુંજ નહીં, પળ કુસુમાવઢીએ પાછું પ્રવીણને સંભળાવ્યું કે વે દાસિયોને મોકલાવીને તેઓની ખબર મંગાવિયે. કે કિનારા ઉપર કોણ છે, એવાં વચન સાંભળીને રાજકંન્યાએ દાસિયોને જવાની આજ્ઞા આપી. એટલે વે દાસિયો ચાલીને ગુસાંડજીની પાસે આવી, ત્યારે ભારતીનંદ કવિયે खुल्लिरीते કહ્યું કે છેટે ડાહ્યા રહીને જુઓ, ને તમારે જે કારણ હોય તે કહો. હમણાં મહારાજ મંત્ર જપે છે, માટે પાસે જવાનું કામ નથી. તમે ક્યાં રહો છો, અને ક્યાં જાઓ છો, એ સઘળું અમને કહી બતાવો. ॥૩૩॥

॥ તત્ર કિંકરી પ્રત્યુત્તર ॥ સોરઠા ॥

હમ મંછાપુર થાન; કિંકરિ કલાપ્રવીનકી ॥

મહારાજ પહિચાન; ડન આયસ આઈ ઇતે ॥ ૩૪ ॥

અર્થ. મનછાપુરી અમારું રહેવાનું સ્થાન છે. અને કલાપ્રવીણની કિંકરિયો છિયે, મહારાજને ઓઢાણવાસારું તેની આજ્ઞાથી આંહી આવ્યાં છિયે. ॥૩૪॥

કોન થાન કહ જાત; કહા નામ ઇત કામ કહ ॥

એતી કહોજ્યુ વાત; કહુ ન કાજ પીછી ફિરે ॥ ૩૫ ॥

અર્થ. મહારાજનું કયું સ્થાન છે, અને તે ક્યાં સુધી જાય છે, ને તેનું શું નામ છે, આંહી શું પ્રયોજન છે, એટલી વાત કહો તો પછી વીજું કાંઈ કામ નથી. તુરત અમે પાછાં ફરી જઈએ. ॥૩૫॥

॥ अथ तत्र चारतीनंदोक्त प्रत्युत्तर ॥ छपय ॥
 सकल सृष्टि परसिद्ध; धाम ब्रजकुंज रहावे ॥
 गोस्वामी पद विरद; नाम ब्रजराज कहावे ॥
 दीपमालके समय, इते महाराज पधारै ॥
 सधत मंत्र गायत्रि, तीर तीरथ सु निहारै ॥
 पाखंड मत्त खंडन प्रथी, दुरित व्रंद जन छय करन ॥
 महाराज महत महिमा कथन, कृष्ण राधिकाके चरन ॥३६॥

अर्थ. भारतीनंद कहेछे के सबळी सृष्टिमां प्रख्यात एवा ब्रजकुंज ना-
 गना धाममां रहेछे, अने गोस्वामी एवी एमनी पदवी तथा विरदछे, ने
 ब्रजराजजी एवं एमनुं नाम कहेवायछे, ने ते दीवाळीना समयने लीधे आंही
 पधारैला छे, ते हमणां गायत्रिने साधेछे, ने तीर्थना किनाराने जुएछे, पृ-
 थीमां उपजेला पाखंड मत्तनुं खंडन करवाने, लोकोना पापना समुदायने
 नाश करनारा, मोटा महीमावाळा, एवा आ महाराजा केवळ राधाकृष्णना
 चरणारविंदनी कथानुं कथन करवामां मगन रहेछे. ॥३६॥

॥ अथ छंद मोहनी ॥

सहचरि पीछी फिरीसो उत्तर पाय ॥ भारति नंद कविदहि
 लीन बुलाय ॥ तुमें कलापरवीनहि नीठ रहंत ॥ तुजनंदा कु
 सुमावलि ताहि लहंत ॥ उन कहेवी तुम जोय दई उपदेश ॥
 सोय मिले सन्यासहि कही अदेश ॥ सुनत सहचरी फिरिय
 कुंवरी प्रति जाय ॥ गोस्वामीकी कथा सु दई सुनाय ॥ यह सु-
 नियत सब बात कुंवरी मुरझंत ॥ तेते महि किंकरी कुसूम क-
 हंत ॥ तुमहि दीन उपदेशहि जोगिसु आया ॥ उन निज मुख
 आशिषा ज्यु दिन्ह सुनाय ॥ उरमें जये ज्यु मुदित सुनत यह

फेर ॥ इक इक प्रति परिहास लगी तिहि बेर ॥ ३७ ॥

अर्थ. एवा उत्तरने पामीने दासियो पाछी फरियो, त्यारे भारतीनंद कविये, तेओने पोता पासे बोलावी लइने कह्युं के, तमे कळाप्रवीण पासे रहो छो, तो त्यां एक ब्राह्मणनी कन्या कुसुमावळी रहे छे, तेने तमे जाणो छो ? जो जाणतां हो तो एने कहेवुं के तमने जेणे उपदेश दीधो हतो, ते सन्यासी मळ्या हता, तेणे तमने आदेश कही छे, एवां वचन सांभळीने पाछी फरेली ते दासियोये राजकुंवरी पासे जइ, गोस्वामी संबंधी सघळी कथा सांभळावी दीधी, आ सर्व वात सांभळीने कुंवरी मुझावा लाग्यां, एटली वारमां तो दासियो कुसुमावळीने कहेवा लागी के तमने जेणे उपदेश दीधो हतो, ते जोगी आंही आवेला छे, एणे पोताना मुखथी तमने आशिर्वाद कहेला छे, फरीने आ वात सांभळतांज कळाप्रवीण तथा कुसुमावळी ए वने पोताना मनमां आनंद पास्यां, एटलुंज नहीं पण तेज वखते परस्पर एक बीजानी मझकरी करवा लाग्यां. ॥ ३७ ॥

॥ अथ गाहा ॥

दिनकर प्रेम प्रकाशं, भइ सुरभोग सागरं लहरं ॥

किंचित कृत परिहासं, निज थानक उठियं नारी ॥ ३८ ॥

अर्थ. प्रेमनो सूर्य उदय थयो, समुद्रनी लहेरोतो (सुरभोग) अमृत जेवी थई पंडी, एटले पछी परस्पर थोडुंक हास्य करीने पोताने स्थानके जवा सारुं प्रवीण उझां. ॥ ३८ ॥

॥ दोहा ॥

कलाप्रवीन सबीर प्रति, पुगिगय मुख मुसकंत ॥

गोस्वामी थानक गये, चाहत मिलबो चंत ॥ ३९ ॥

अर्थ. मरकते मुखे कळाप्रवीण पोताना तंवु प्रत्ये गयां, अने गोस्वामी

पानाने उतारे गया, पण मनमां मळवानुं चाहेछे. ॥३९॥

॥ गाहा ॥

मंजन कलाप्रवीनं, तरिथ तीरे परंन पहिचानं ॥

त्रिपंचाश अभिधानं, पूर्न प्रविनसागरो लहरं ॥४०॥

अर्थ. कलाप्रवीण स्नान करवा गयां हतां, त्यां तीरथने किनारे महाराजनी ओळखाण पडी, ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी त्रेपनमी लहेर संपूर्ण थडे. ॥४०॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे दंपति समुद्र तीर दर्शनोनाम
त्रिपंचाशत्तमो लहरं ॥ ५३ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां त्रिपंचाशत्तम
स्तरंगः समाप्तः ॥५३॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद हरिगीत ॥

प्रविणे लखेला पत्रनो, उत्तर लखीने सागरे ॥

कुसुमावळीनी साथ ते, मोकल्यो गुण रत्नागरे ॥

छे पटलु वृत्तांत सुंदर, लिखित कविता पेरमां ॥

जन चतुर सौ वांचो सुणो, चोपनमी आ लहेरमां ॥

॥ अथ कलाप्रवीन रस सागर प्रति मनुहार पत्र
प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

निज थानक ब्रज राज ज्यू, नित वंचत इतिहास ॥

मनमें बढी प्रवीनके, आस्य विलोकन आस ॥ १ ॥

अर्थ. पानाने ग्यानके ब्रजराजनी महाराज नित्य इतिहास वांचेछे,
परंतु नेना मनमां प्रवीणना सुखने जोवानी आशा बधती जायछे. ॥१॥

देव दरस सब संघ किय; संजुत कलाप्रवीन॥

सो सागर अवमोच सुनि; उर उदास अति लीन ॥२॥

अर्थ. कलाप्रवीण समेत सघळे संघे देवनां दर्शन कीधां, ते वात सा-
गरे पोताने उतारे सांभळीने हृदयमां अतिशे उदासी धारण करी. ॥२॥

॥ छपय ॥

दूजे दिन महाराज, कथा मंदिर महि ठानी ॥

फिर आवेंगे दरस, एह मनमें अनुमानी ॥

उत प्रवीन वह चहत, अदब गुर लोग रहावे ॥

उरमें अति अभिलाष, फेर आवन नहि पावे ॥

मुरझाय चिंत कीनो मतो, कुसुम प्रत्य ऐसैं कही ॥

मनुहार पत्र पहुच्यो नहीं, आय बुलाये हे वही ॥३॥

अर्थ. फरीने दर्शन करवा आवशे, एवं मनमां धारीने महाराजाये
बीजे दिवसे मंदिरमांज कथा करवानो ठराव कर्यो. पणे प्रवीण पण एमज
मळवा चाहेछे, तथापि वडीलोनी अदबने लीधे रही जायछे, हृदयमां मळ-
वानी अति अभिलाषा छे, परंतु फरी आववाने पामतां नथी, पछी चित्तमां
मुझाइने मनसुबो कर्यो, अने कुसुमावळीने आ प्रमाणे कह्युं के--हे कुसु-
मावळी आपणा बोलाववाथी एओ आंही आव्या, पण हजी सुधी आपणी
तरफथी आदर सत्कारनो पत्र मोकली शकायो नहीं. ॥३॥

॥ सोरठा ॥

पाती लिखी प्रवीन, मित सागर मनुहारकी ॥

कुसुमावलि कर दीन, कहि प्रच्छन्न पहुचाउ उत ॥४॥

अर्थ. पछी प्रवीणे पोताना प्रिय मित्र सागर उपर आदर सत्कारनो
पत्र लख्यो, अने ते कुसुमावळीना हाथमां आपीने कह्युं के आ पत्र त्यां

गुप्त रीति पहुँचाडो. ॥४॥

॥ अथ छंद माणवकाक्रीड ॥

पत्र प्रवीनं सु किये॥ ब्रह्मसुता पान दिये ॥ मित प्रती जा-
य दहे ॥ एह पुनी बानि कहे ॥ विप्रसुता उठी तबे॥ बानि
सुनाई ज्यु सवे ॥ आप इतें आय बसे ॥ एक समे देव प्रसे॥
ऊदभवं ब्रह्म हमे ॥ देव नितं जायनमे ॥ आप मगायो सु
रथं ॥ लीन कुजाकं सु सथं ॥ गोजुपुरे गोन किये ॥ सिंधु मि
ले चाहहिये ॥ देव प्रती थान गई॥ छांड रथं गोन लई॥५॥

अर्थ. प्रवीणे पत्र लख्यो ते कुसुमावलीना हाथमां दइने वळी आवुं
वचन कहयुं के आ पत्र मित्रनी पासे जईने देजो, त्यारे ब्रह्मपुत्री कुसुमा-
वळी उठी, अने तेणे सर्व जनानी लोकोने आ प्रमाणे वात संभळावी के
आप आंहीं आवीने वइयां, पण एकजवार देवनां दर्शन करीने परइयां,
परंतु अमारोतो ब्राह्मणना कुळमां जन्म छे, माटे अमारोतो रोजरोज ज-
इने देवने नमवुं जोइये, एम कहीने पोते रथ मगाव्यो, साथे पाळा लीधा,
गामना (गोपुर) दरवाजा तरफ गमन कर्तु, ने हृदयमां सागरने मळवानी
चाहना धरीने देवना स्थानक प्रत्ये गइ, एटले ते रथमांथी उत्तरीने पगे
चालना लागी. ॥५॥

॥ सोरठा ॥

देवालय प्रति जाय, अंदर कुसुम प्रवेश किय ॥

सागर दरस सु पाय, चितमें अति हरखित भई ॥६॥

अर्थ. देवालय प्रत्ये जइने कुसुमावल्लिये अंदर प्रवेश कयों. त्यां सा-
गरना दर्शनने पागी, ने मनमां अति हर्षित थई. ॥६॥

श्री पति वंदन कीन, पुनि गोरवामी प्रति गई ॥

पाती पान प्रवीन, वीरि व्याज आगे धरी ॥ ७ ॥

अर्थ. लक्ष्मीनापाति द्वारकानाथनुं वंदन करीने, पाछी गोस्वामी पासे गई, त्यां पाननी बीडीना मसथी प्रवीणना हाथनो लखेलो पत्र महाराजनी आगळ धर्यो. ॥७॥

॥ चौपाई ॥

तव महाराज कहन तिहि लग्गे, तुम को रहत कोनसी जग्गे ॥
उन कहि हमही विप्र कहावे, मनछापुरी सु मध्य रहावे ॥
कलाप्रवीन संग इत आई, बडे जाग दरशन निज पाई ॥
मंद मंद दोऊ मुस काये, महाराज इतिहास चलाये ॥
पूरन एह प्रसंग ज्यु कीनो, प्रच्छन पत्र वीरिसें लीनो ॥८॥

अर्थ. त्यारे तेने महाराज कहेवा लाग्या के तमे कोणछो, अने कये स्थळे रहोछो, त्यारे कुसुमावळिये कहयुं जे, अमे बाह्यण छिये, अने मनछापुऱिये रहिये छिये, कळाप्रवीणनी साथे हुं आंही आत्रीळुं. तो मोटा भाग्यथी आपनां दर्शन पामी, एवुं कल्या पछी बन्नेजण परस्पर मंदहास्य करीने मरक्यां, पछी महाराजे इतिहासनी कथा चलावी, ते प्रसंग पूरो करीने, तरत बीडीमांथी गुप्तपत्र लीधो. ॥८॥

॥ सोरठा ॥

वह पाती कर धार, बचन लगे ब्रजराज ज्यू ॥

उर आसय मनुहार, लखियत कलाप्रवीन ज्यू ॥ ९ ॥

अर्थ. ते कागळ हाथमां राखीने ब्रजराजजी महाराज वांचवा लाग्या, तेमां प्रवीणे हृदयमां आदर सत्कार करवानो अभिप्राय धारिने ते कागळमां आ प्रमाणे लखेलुं हतुं. ॥९॥

॥ अथ वहपाती किंचित उदाहरनं ॥ दोहा ॥

सुरत सुरत लागी रहत, पागी रहत सनेह ॥

विरह ज्वाल जागी रहत, दागी रहत सुदेह ॥१०॥

अर्थ. तमारी सुरतमां मारी सुरत लागी रहेछे, अने स्नेहमां भरपूर रहेछे, विरहाग्निनी आळो जागी रहेछे, अने शरीरपण बळतुं रहेछे. ॥१०॥

॥ अथ यथा संख्यालंकार सवैया ॥

नेनन नीर सने ब्रह संकट, साधन ओध उदास उसासी ॥
धीरजता ज्युं प्रजा सुख सेज, विचच्छनता अरुप्रच्छन हा-
सी ॥ गान विधान क्रिया मदपान, ब्रषा घन चंदन चंद प्रका-
सी ॥ सागर मित बढेहे घटे हे, जए न सुहावत प्रान वि-
नासी ॥११॥

अर्थ. हे सागर मित्र तमारा वियोगथी मारां आठ वानां बढेछे, अने ते प्रत्येकथी आठवानां घटेछे, अने चार वानां तो मारो प्राण नाश करे. एवां (भये) थई पड्यां छे, तेथी मने गमतां नथी, ते एछे के. --आंखनां आंसु, स्नेह, विरह, संकट, साधन, अवधी, उदासी, अने उसासा, ए आठथी. धीरजता, कांति, सज्यानुं सुख, विचक्षणता, गुप्तहांसी, गायननां विधान, कामकाज, अने मदपान, एवां आठवानां घटेछे, वर्षाद, कपूर, चंदन, अने चंद्रप्रकाश, ए चारवानां प्राण नाश करे एवां थई पड्यां छे, तेथी गमतां नथी. ॥११॥

॥ लोकोक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

याद सवीन कवी विसरे अरु, जो करतार करी सु सहेहे ॥ जाग-
में या गति जो लों लखीहे, तवे लगि अंग अनंग दहेहे ॥
प्रान पयान कियो नित चाहत, आरु विलोकन आस रहेहे
वीनन सो न लखी बनिहं, अहो सागर मित मिलंत कहे-

हे ॥ १२ ॥

अर्थ. आपनी छविनी यादि क्यारेय विसरती नथी, अने जगत्कर्त्ता परमेश्वर जे करेछे, ते सहिये छिये, अमारा भाग्यमां ज्यां सुधी आवी गति लखीछे, त्यां सुधी कामदेव अंगने बाळशे, हमेशां प्राणतो प्रयाण करवानुं चाहेछे, पण आपनुं मुख जोवानी आशाये रह्याछे, जेजे वितेछे, ते लखवाथी बने एम नथी, पण अरेरे हे मित्र सागर? तमो क्यां मळशो? ॥१२॥

॥ दोहा ॥

नेनां चाहत निरखवो, श्रवन सु चाहत बात ॥

कर चाहत पद परसवो, यह बिधि निशदिन जात ॥१३॥

अर्थ. मारां नेत्रो तमने जोवाने चाहेछे, कान बातो सांभळवाने चहाय छे, अने हाथ, पगने परसवाने चाहेछे, एवी रीते रात दिवस जायछे. ॥१३॥

पाती लिखित प्रवीन बचि, मानी सब मनुहार ॥

कहियत नाम सिलोकको, आपे लिखी उदार ॥ १४ ॥

अर्थ. प्रवीणनो लखेलो पत्र वांचीने सर्व प्रकारनो आदर सत्कार मानी लीधो, पत्नी पोते श्लोक लखवानुं नाम लईने उदार मनथी पत्नी लखी. ॥१४॥

॥ छपय ॥

आप प्रसादी बसन, पत्र छेहरे सु कीनो ॥

कुसुम विदा जब कीन, तवे उनकों वह दीनो ॥

बंदन किय ब्रजराज, बाल अवमोचन आई ॥

प्रच्छन जेद प्रवीन, पान पाती बकसाई ॥

ब्रजराज रूप वर्नन कियो, जब इकंत चरचा जगी ॥

अभिलाष चिंत आनंद भरि, वाला उन वंचन लगी ॥ १५ ॥

अर्थ. ते पत्र पोतानी प्रसादीनुं वस्त्र (उपरणाने) छेडें बांध्यो, अने

ज्यारे कुसुमावळीने विदाय करी, त्यारे उपरणा समेत ते पत्र तेना हाथमां दीधो, एटले ब्रजराजजीने वंदन करीने कुसुमावळी उतारे आवी. अने गुप्त भेदवाळो पत्र लइने छानी रीने प्रवीणना हाथमां बकशयो, पछी ज्यारे एकांन समयमां चर्चा चाली, त्यारे ब्रजराजजीना रूपनुं वर्णन कर्युं. ते सांभळीने मनमां अभिलाषा तथा आनंदथी भरपूर थयेल्ली बाळारूप प्रवीण ते पत्र वांचवा लागी. ॥१५॥

॥ सोरठा ॥

वांच्यो सह विसतार, पाती जेद प्रवीन ज्यू ॥

उनको कछू उदार, कहू प्रकार संछेप करि ॥ १६ ॥

अर्थ. कळाप्रवीणे विस्तार सहित जे कागळनो भेद वांच्यो, तेना कांडक उदाहरणनो प्रकार टुंकी मतळवमां कहुंछुं. ॥१६॥

॥ अथ वह पाती जेद समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

टंक कुठार मलेछ करे विधि, सोधत मूल सबे सुख छीने ॥

अंककि धातु ढराय तहीं, परि आव विचार चुनाय गचीने ॥

प्रातें रात नये लों करे यह, रातें प्रात प्रभा पुनि कीने ॥

पल्लव चाह बढे प्रति वासर, प्रेम प्रयाग प्रवीन नवीने ॥ १७ ॥

अर्थ. एवी वान चालेछे के हिंदुना देवस्थान पाडनारा अल्लाउदीन मुनिये एवुं सांगळ्युं के--हिंदुओंनां प्रागवडमां एवुं दैवतछे के--ते बडनो नाश थइ शकैज नहीं, त्यारे ते खुनिये त्यां जइने ते बडने कपाव्यो, ने उपर सीमुं ढळाव्युं, अने ते उपर पथरानुं मीच चणतर करावी लीधुं, तो पण बीजे दहाडे प्रभात थायके ते बड पाछो तेवडोने तेवडो उगी नीकळे, बळी मवारथी ते सांझ सुधी मजुरो लगाडीने पाछो कपावी नाखीने एज प्रमाणे वणा दिवस कर्युं, तोपण बड नाश पाव्यो नहीं, तेथी ते मलेछ थाकीने

पाछो गयो, तेनुं द्रष्टांत आमांछे. सागर कहेछे के हे प्रवीण? मारा प्रेम-
रूपी प्रागवड ने ब्रह्मारूपी म्लेच्छ (टंक) काळरूपी कुहाडाये करीने कापी
नाखीने अने सुखरूपी तेनां मूळ बधां शोधी शोधीने छेदन करेछे, तेना
उपर नशीबना आंकडारूपी (धातु) सीसुं ठळावीने वळी तेना उपर
विचाररूपी पथर अने चुनाथी चणतर मजबूत करेछे, ए रीते सवारथी
ते सांझसुधी करेछे, पण रातथी ते प्रभात सुधीमां ते वडनी (प्रभा) कांति
पाछी प्रगट थइ आवेछे, अने दररोज चाहनारूपी पांढडां वध्यां जायछे,
एवी रीते मारो प्रेमरूपी प्रागवड नवोने नवोज रहेछे. ॥१७॥

॥ अथ एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥

पतियां न बिधान किते पठऊं, पथ बान ज्यों प्रान बढे र-
तियां ॥ रतियां दिन ध्यान धरे रहिये, सहिये बिधि अंक-
नकी गतियां ॥ गतियां वह जान हिगो न हहा, जिनके नहि
छेद भये छतियां ॥ छतियां कि सबे बतियां तुम जानत, कैसें
प्रवीन लिखों पतियां ॥ १८ ॥

अर्थ. केटला प्रकारना कागळो लखी मोकलावुं, (पार्थ) अर्जुनना
बाणनी पेठे प्राणमां रति तो वधतीज जाय छे, रातदिवस ध्यान धरी रहिये
छिये. ने विधाताना मांडेला आंकडाना दुःखनी गतिने सहिये छिये, जेनी
छातीमां छेद पड्या नथी, अरे हायहाय ते जन आ गतिने जाणशे नहीं,
पण हे प्रवीण हृदयनी सबळी वातने तो तमो जाणो छो, माटे पत्रमां केम
लखिये? ॥१८॥

॥ अथ छेकानुप्रास अलंकार ॥ कवित ॥

जवतें मिल्यो हे मन, तवतें निवास बन, सवतें उदास मुर-
झाय रही मतियां ॥ थर्क थर्क अंग रोम, भर्क भर्क ज्वाला

जगे, सर्क सर्क प्राण होत, धर्क धर्क छतियां ॥ पीरको नि-
दान काहु, आनपें न कह्यो जात, रह्यो हे ज्यु प्राण कलम,
रोसनाइ, पतियां ॥ कहो होहो चिंतकी, प्रवीन ज्यु कहोगे
कव, अहो होहो मितरे एकंत बेठि बतियां ॥ १९ ॥

अर्थ. ड्यारथी मन मळ्युं छे, त्यारथीज घर जंगल जेवुं लागेछे, अने
मवं लोकोथी उदासी धरीने बुद्धि मुंझाइ रहीछे, अंगनां खंडां धरर धरर
धरेरे छे, भडक भडक झाळो जागी उठे छे, प्राण सरर सरर सरकेछे,
छाती धडक धडक धडके छे, पीडानुं कारण कोइ बीजा पासे कहुं
जाय एवुं नथी, अने प्राणतो केवल कलम, शाही, तथा पत्रमांज रह्योछे.
तोहे प्रवीण ? चिन्तनी बात कहो के अहो हे मित्र ? हवे एकांतमां बेशीने
क्यारे बातो करओ. ॥ १९ ॥

॥ अथ स्वचावोक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

आजहुलों बहरावतहो कहा, आगेकि याद करो सिगरी ॥
चातुरहो सु विचार धरो तुम, ओसर आवहिगो न फिरी ॥
केवनहार पुकार कहे, अब बीतत सोय घरी गुजरी ॥ मित
प्रवीन कहो किहि कारन, प्रेमकि बात विसार धरी ॥ २० ॥

अर्थ. आज सुधी केम भगमाव्या करोछो, आगळनी सघळी बातो
याद करो, तमे चतुर छो, माटे विचार करो, जे फरीने आवो वखत
आवओ नही, घडी भगाइ एम कहेवावाळो तो पोकारीने कहे छे, के हवे
ते घडी बीनी ने जनी रही छे, हे मित्र प्रवीण ? कहो के शा कारणे
प्रेमनी बात विसारी गूकीछे. ॥ २० ॥

॥ अथ शिक्षाक्षेप अलंकार ॥ सवैया ॥

तापर या उपचार कियो, तुम आवनकी पठई ज्यु लिखावे ॥

आये न आये रहे अजहु लागि, नेह कहो किहि भाति नि
भावे ॥ गोख झरोखन टेरत हेरत, आनन बानि कहू नहि
पावे ॥ अमृत बीच जहेर करो कह, मित प्रवीन मेहेर न
आवे ॥ २१ ॥

अर्थ. तमे आंही आववा विषेनो पत्र लखी मोकलाव्यो, ते उपर अमे
आ उपाय कर्यो, पण हजी सुधीतो आव्या ते न आव्या जेवा थइ रह्या
छिये, माटे कहो के हवे शी रीते स्नेह नभाविये, गोख, तथा झरुखामांथी
पुकारिये छिये, ने जोया करिये छिये, परंतु क्यांय तमारा मुखनी वाणीने
पामता नथी, हवे अमृतनी वचमां जहेर शुं करवा करो छो, हे मित्र
प्रवीण? तमने महेर नथी आवती. ॥ २१ ॥

॥ अथ अनन्यवयालंकार ॥ सवैया ॥

अंतर बूझ विवेक रहे, चित टेक अरुझ रहे अपनीमें ॥ सा
धनमें जरपूर रहे, चकचूर रहे मनकी मगनीमें ॥ प्रेम प्रजा
बिसतार रहे, निरधार रहे, श्रुति शुन्य धुनीमें ॥ शोधत
ओर मिल्यो न हमें कोउ, मित प्रवीन प्रवीन दुनीमें ॥ २२ ॥

अर्थ. अंतःकरणमां विवेकथी समजीने रहिये छिये, ने चितमां पोता-
नी टेकमां मुंझाई रहिये छिये, साधन करवामां भरपूर रहिये छिये, ने
प्रेमना तेजने फेलावी रहिये छिये, आकाशना शब्दमां कानने धारी रहिये
छिये, एवी रीते अंतःकरणमां ओधी जोतां अमने कोइ बीजो प्रवीण
सरखो चतुर मित्र दुनीआमां मळ्यो नहीं ॥ २२ ॥

॥ द्रष्टांतालंकार ॥ दोहा ॥

लिखवेमें जानी परत, प्रेम पुरानी बात ॥

एसेमें जल कमल गति, अवधि बढी कह जात ॥ २३ ॥

अर्थ. तमारा लखवामां तो तमारा जूना प्रेमनी वात जणाइ आवेछे, एम
छनां पण जळमां रहेला कमळनी पेठे, (अवधी) मुदत केम वधती जायछे?
अर्थात् जेम पाणी वधतुं जायछे, तेम कमळ पण ते साथे वधतुं जाय छे,
तेम प्रेम वधतो जाय छे, ते साथे मळवानी अवधी पण केम लांबी थती
जाय छे? ॥२३॥

॥ अथ विनोक्ति अलंकार ॥ दोहा ॥

चातुक तलफत वुंद विन, जल विन तलफे मीन ॥

चकित चकोरा चंद विन, यों विन दरस प्रवीन ॥ २४ ॥

अर्थ. स्वातिना वुंद विना जेम वपैयो तलफे, पाणी विना जेम माछलुं
तलफे, अने चंद्रमा विना जेम चकोरपक्षी चकित थइने तलफे तेम
अमे प्रविणना दर्शन विना तलफिये छिये. ॥२४॥

ज्यों ज्यों अति वीतत विपति, त्यों त्यों दहियत देह ॥

चहियत कव मुख देखहूं ॥ नेनन भरे सनेह ॥ २५ ॥

अर्थ. जेम जेम अति विपत्ति वीते छे, तेम तेम देह बळे छे, अने
चाहिये छिये के स्नेहथी भरेलां नेत्रोवाळुं तमारुं मुख क्यारे देखशुं ॥२५॥

॥ सौरठा ॥

चात विचारहु चिंत, प्रेम पंथ लाओ सुरत ॥

चात चई अव मित, मन ज्यों तन मिलवन नहीं ॥ २६ ॥

अर्थ. चित्तमां चात विचारीने प्रेमने पंथे नजर लावो हे मित्र? हवे तो
वपुं थपुं केमके मननी पेठे शरीरने मळवानुं थतुं नथी. ॥२६॥

सुरत माल गुन ग्राह, उरनिवान सुमती सलिल ॥

वदत प्रेम परवाह, चढत जात कागद घरी ॥ २७ ॥

अर्थ. सुरतस्त्री वटमालना नोरडावडे ग्रहण करेली अथात् बांधेली

कागळरूपी घड्यो जेम जेम चडती जायछे, तेम तेम हृदयरूपी नवाणमांथी
सुमतिरूपी पाणीनो, प्रेमरूपी प्रवाह वधेछे. ॥२७॥

सागर पत्र प्रवीन, वांचत जये सु बाउरे ॥

दशा सु बन विन मीन, कव मिलवन करता करे ॥२८॥

अर्थ. एवीरीते सागरनो पत्र वांचतांज प्रवीण दिवानां थइ गयां, एट-
लुंज नहीं, पण तेनी दशातो पाणी वगरनी माछलीना जेवी थइ गई, जेथी
मनमां धारवा लाग्यां के हवे जगतकर्त्ता परमेश्वर क्यारे मिलाप करशे. ॥२८॥

उर उसास वढि आय, छिन छिन जल दरसित द्रगन ॥

धीरज कुसुम द्रढाय, बतियांकों लगवत बहुर ॥ २९ ॥

अर्थ. हृदयमां श्वास वधी आव्यो, क्षणे क्षणे आंख्योमां जळ दरसावा
लाग्यां, जेथी कुसुमावळी घणीएक वातोमां चडावीने मजनुतीथी धीरजता
ठसावा लागी. ॥२९॥

॥ गाहा ॥

पठवन पत्र प्रवीन, सागर कुसुम संग प्रति उत्तर ॥

चहुपचाश अभिधानं, पूर्न प्रविनसागरो लहरं ॥ ३० ॥

अर्थ. प्रवीणना लखेला पत्रनो सागरे कुसुमावळीनी साथेज प्रत्युत्तर
लखी मोकलाव्यो, ते संवंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी चोपनमी लहेर संपूर्ण
थई. ॥३०॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे कलाप्रवीन रससागर मनु-
हार पत्र जेदो नाम चतुः पंचाशत्तमो लहरं ॥ ५४ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां चतुः पंचाशत्तम
स्तरंगः समाप्तः ॥२४॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद ईद्रवजा ॥

दीपोत्सवे दंपति देव देरे, अन्योन्य हेते धरि दृष्टि हेरे ॥

तेथी रुढे दंपति रीझियां छे ते वात पंचावनि लेरमां छे ॥

॥ अथ देवालये कलाप्रवीन रससागर मिलन प्रसंगो यथा ॥

॥ सौरठा ॥

इहि विधि दुहु तलफंत, बढत विरह दूनी दशा ॥

उच्छव अहर व्रतंत, मिलवो द्रढ मंदिर सु किय ॥ १ ॥

अर्थ. एवीरीते वेय तलफेछे, ने विरहनी दशा बमणी बधती जायछे, तेथी उत्सवनो दिवस नजीक आव्यो जाणीने मंदिरमां मळवानो द्रढ नि-
श्चय कर्यो. ॥१॥

॥ छपय ॥

यहै चित्त धारंत, द्योस आगम सु विहाये ॥

जन जन मन हरखंत, दीपउत्सव दिन आये ॥

घाट घाट प्रति प्रात, लोग गुरुजन दुज जज्जे ॥

दर, झलर, अरु घंट, नाद नोवतिके बज्जे ॥

उत्साह चाह अभिलाखियन, चढत द्योस त्यों त्यों चढे ॥

सागर सु ओर परवीन उर, उप परसन आशा द्रढे ॥२॥

अर्थ. मनमां एवुं धारतां आगळना दिवसो बीती गया, अने दीवाळीनो दिवस आवताथी माणसे माणसोनां मन हर्षित थयां, घाटे घाटे प्रभात स-
मये लोको, गुरुजनो, अने वात्सणो, पूजन करवा लाग्या, शंख, झालर,
घंटा तथा नोवत विंगेर वाजित्री वागवा लाग्यां, जेम दिवस चढेछे, तेम
नेम अभिलाषावाळा लोकोना मनमां उत्साह तथा चाहना चढेछे, तेमज
सागर तथा प्रवीण पोताना हृदयमां समीपे-जइ एक बीजानो स्पर्श करवा-

नी आशा द्रढावेछे. ॥२॥

॥ सोरठा ॥

निज निज सजत निवास, पुरजन मन आनंद अति ॥

होत कुलाहल हास, दिनमनि नय संध्या दिसत ॥३॥

अर्थ. शहेरना लोको पोताना मनमां अति आनंद धरीने पोत पोतानां घरोने शणगारेछे, सूर्यना नमवाने लीधे संध्याकाळ देखातां कोळाहळ तथा हास्य थायछे. ॥३॥

॥ अथ सहोक्ति अलंकार ॥ छंद पद्वरी ॥

ज्यों ज्यों दुरंत दिनकर प्रताप ॥ त्यों त्यों घटंत विरहा प्र-
लाप ॥ ज्यों ज्यों सुरंग अंबर प्रकाश ॥ त्यों त्यों शरीर शो-
भा विकाश ॥ ज्यों ज्यों विकाश वन बेलि वाग ॥ त्यों त्यों
उजास प्रेमानुराग ॥ ज्यों ज्यों सरोज कुमलात जात ॥ त्यों
त्यों विजोग मनसें विलात ॥ ज्यों ज्यों लगंत चिरियां उ-
चार ॥ त्यों त्यों सजंत कुमरी सिंगार ॥ ज्यों ज्यों वजंत शं-
खान राव ॥ त्यों त्यों सधंत रस हावभाव ॥ ज्यों ज्यों झनक
झलरिय होत ॥ त्यों त्यों चढंत तन रूप जोत ॥ ज्यों ज्यों
प्रकाश तारिका कीन ॥ त्यों त्यों अनंग रस रंग जीन ॥ ज्यों-
ज्यों चिराक जग्गे उजास ॥ त्यों त्यों समीप धारंत आस ॥४॥

अर्थ. जेम जेम सूर्यनुं तेज ढंकातुं जायछे, तेम तेम विरहनो विलाप
घटतो जायछे, जेम जेम आकाशमां सारा रंगनो प्रकाश थायछे, तेम तेम
शरीरनी शोभा खीलती आवेछे, जेम जेम वन, बेल्यो, तथा वगीचा प्रफु-
लित थता जायछे, तेम तेम प्रेमना अनुरागनो उजास थतो जायछे, जेम
जेम कमळो करमातां जायछे, तेम तेम मनमांथी वियोग क्षीण थतो जायछे,

जेम जेम चकलियो उच्चार करवा लागेछे तेम तेम राजकुंवरी शणगार
सजेछे, जेम जेम शंखना अगाज थायछे, तेम तेम रसथी हावभाव साधेछे,
जेम जेम झालरोना झणकार थायछे, तेम तेम शरीरमां रूपनी जोति च-
डनी आवेछे, जेम जेम ताराओ प्रकाश करेछे, तेम तेम दंपति कामदेवना
रसरंगथी भीजातां जायछे, जेम जेम दीवाओनुं अजवाळुं जागेछे तेम तेम
मित्र समीपे जवानी आशा धारण करेछे. ॥४॥

॥ दोहा ॥

सांझ नई श्रीपति सदन, दीपमाल जगि जोत ॥

चीर भार दरसन नई, कोलाहल जन होत ॥५॥

अर्थ. सांझ थइ एठले श्री द्वारकानाथना मंदिरमां दीपमालानी जोत
जागी, अने दर्शन वास्ते भारे भीड मची, जेथी लोकोना (कोलाहल) घोघाट
थना लाग्या. ॥५॥

कछुक चीर दरसी सु कम, आय तहां ब्रजराज ॥

सोर वरज कीनो तहां, नाटिक गान समाज ॥६॥

अर्थ. कांडक माणसोनी भीड कम देखाणी, ते वखते त्यां ब्रजराजजी
महागज पधार्यो. एठले लोकोना सोरवकोर बंध करावीने नाटक तथा
गायनना समजनी धामधूम थवा लागी. ॥६॥

श्रीपतिके प्रविशत सदन, अस्तुति करी बनाय ॥

दश अवतार चरित्र शुन, छंद त्रिभंगी लाय ॥७॥

अर्थ. श्री द्वारकानाथना मंदिरमां प्रवेश करती वखते महाराजे दश
अवतारोनां शुभ चरित्रने त्रिभंगी छंदमां लावी नवीन काविता बनावी आ
प्रमाणे स्तुति करी. ॥७॥

॥ अथ रस सागराक्त श्रीपति स्तुति ॥ छंद त्रिभंगी ॥

मीनाकृति धारा, शोधिय वारा, शंख प्रकारा, रिपु मारा ॥
 वेधा किय सारा, खेध अपारा, लच्छ निहारा, श्रुति वारा ॥
 इच्छा निज चिंतं, कोला क्रंतं, अंबु अनंतं, शोधितं ॥ दानव
 पति हंतं, जुद्ध जियंतं, धर धारंतं, निज दंतं ॥ कोरंभ क-
 हाया, आसुर माया, देव बुलाया, सब आया ॥ सिंधू मथ
 वाया, श्रम्म कराया, रतन उपाया, बंटाया ॥ सिंहा तनु
 धारं, थंजा फारं, कश्यपु मारं, नखरारं ॥ प्रल्हाद उगारं,
 मुक्ति दतारं, जय मुनि सारं, उच्चारं ॥ राजा बलि जग्गं,
 धारिय तग्गं, भुवपति अग्गं, भुव मग्गं ॥ किय रूप अथ-
 ग्गं, ब्रह्मंड लग्गं, त्रिभुवन पग्गं, त्रय डग्गं ॥ रूप मुनि स-
 द्धं, फरसा युद्धं, शस्त्रा बद्धं, किय युद्धं ॥ मंडल महि मद्धं,
 क्षत्रि विरुद्धं, वसुधा लद्धं, दुज दद्धं ॥ राघो कुल जानं, नी-
 ति द्रढानं, सीत हरानं, धर वानं ॥ सागर हतमानं, कपि
 रिच्छानं, रावन थानं, उथियानं ॥ जासों उजयासं, प्रेम
 प्रकाशं, विविध विलासं, ब्रज वासं ॥ कंसादिक नाशं, पंडव
 दासं, विषय निकासं, द्रढ तासं ॥ बुद्धा व्रतमानं, धृत निज
 ध्यानं, गैव गिनानं, उदयानं ॥ सेवा चरचानं, अस्तुति बा-
 नं, सुनत न कानं, अशुजानं ॥ निकलंक चरित्तं, श्रुति स-
 मरित्तं, मुनि गन गित्तं, ज्ञापित्तं ॥ अदली क्रत नित्तं, दमन
 दइत्तं, निज जन हित्तं, राखित्तं ॥ सृष्टि महि सख्खं, अगम
 अलख्खं, प्रकृति पुरुख्खं, श्रव मख्खं ॥ पंखा नन परख्खं,
 दलियत दख्खं, निगम निरख्खं, परतरख्खं ॥ सुंदरवर शासं,

ગમ્હાગામં, કૌસ્તુભ દામં, અનિરામં ॥ શ્રી મન વિશ્રામં,
ધુનિ રમ ધામં, ક્રત મમ કામં, શિર નામં ॥ ૮ ॥

અર્થ. માંડળા જેવી આક્રતિથી મચ્છાવતાર ધરી, પાળીમાં શોધીને
ઝાંઘના આકારવાળા ઝંઘાસુર નામના શત્રુને માર્યો, ઇટલુંજ નહીં, પણ અતિ
સ્વેદથી ત્રવ્વાની સહાયતાને લીધે અપાર સમુદ્રમાં પેશી લક્ષણ જોડીને વેદોને
નાચ્યા, પછી પોતાના ચિત્તની ઇચ્છા પ્રમાણે (કોલ)વરાહના જેવી આક્રતિ
કરીને વાગાહ અવતાર ધરીને અગાધ સમુદ્રના અપાર પાળીને શોધ્યું, ઇટલુંજ
નહીં, પણ યુદ્ધમાં જીતેલા દાનવના પતિ હિરણાક્ષને યુદ્ધ કરીને માર્યો, અને
પોતાની દાદમાં પૃથ્વીનું ધારણ કર્યું, ત્યાર પછી કાચવાના જેવા રૂપથી
કુર્માવતાર ધરીને પોતાની માયાથી અસુર તથા દેવોને બોલાવ્યા, તે સઘળા
આવ્યા, ઇટલે તેઓની પાસે મહેનત કરાવીને સમુદ્ર મંથન કરાવ્યું, અને
તેમાંથી ચૌદ રત્નો કાઢીને વહેંચાવી આપ્યાં, વઢી સિંહના જેવા સ્વરૂપથી
નૃસિંહ અવતાર ધરીને સ્થંભ ફોડીને પ્રગટ થયા, ને પોતાના કઠોર નરવથી
છાતી ફાડીને હિરણકટ્યપને માર્યો, અને પોતાના ભક્ત પ્રહલાદને ઝગારી
લીધો, ત્યારે એવા મુક્તિદાયક ईश्वरની સ્તુતિ કરવા માટે મુનિયોએ આવીને
સારી રીતે જય જય એવા ઉચ્ચાર કર્યા, (ત્યાર પછી વઢીરાજા પાસેથી
રાજા લડને ઈંદ્રને દેવા સારું) પોતે વામન અવતાર ધરીને તેના યજ્ઞમાં ગયા,
ને દાન લેવાનું ધારીને પૃથ્વીપતિ વઢીરાજા પાસે ત્રણ પગલાં પૃથ્વી માગી,
(જેથી ને રાજાએ ત્રણ પગલાં પૃથ્વીનું દાન આપ્યું કે) તુરંત પોતે અતિ અ-
દમ્ભ વૈગટસ્થ ધારણ કરીને આગ્રા ત્રત્વાંડમાં વ્યાપી ગયા, ઇટલુંજ નહીં
પણ ત્રણ દુગલામાં ત્રણેલોક લઈ લીધાં, પછી મુનિના વંશમાં પ્રગટ થઈ
પરશુરામનો અવતાર ધરી, ફરડીનું આયુદ્ધ લઈ શસ્ત્ર વાંધીને સહસ્ત્રાર્જુન
રાજા સાથે યુદ્ધ કર્યું, અને આ મહિમંડલમાં ધત્રિના વિરુદ્ધ થઈને પૃથ્વી
લડીને ત્રણપોને આપી લીધી, પછી રઘુરાજાના કુલમાં સૂર્યની પેઠે પ્રગટ

થઈ રામાવતાર ધરીને નીતિ દ્રઢ કરી. પછી જ્યારે સીતા હરાણાં, ઇટલે ધનુષત્રાણ ધારણ કર્યું, ને પછી સમુદ્રના માનને ઉતારીને વાનર તથા રીછો પાસે રાવણના સ્થાનકરૂપ લંકાને ઉથાપી નસ્વાવી, વઢી જ્યારે ક્રષ્ણાવતાર લીધો ત્યારે જેના મનમાં પ્રેમનો પ્રકાશ હતો. એવા વ્રજવાસિયો સાથે વિવિધ પ્રકારનો વિલાસ કર્યો, વઢી કંસાદિકનો નાશ કર્યો, અને પોતાના દાસ પાંડવોના વિષય દૂર કરીને દ્રઢતા કરાવી, ત્યાર પછી બુદ્ધાવતાર ધરીને પોતાના ધ્યાનમાં મગ્ન થયા, અને ગેબી જ્ઞાનનો ઉદય કર્યો, અને સેવાની ચર્ચા તથા સ્તુતિની વાણીને, કે અશુભ વાણીને કાને સાંભળતા નથી, હવે પછી જે નિકલંકી અવતાર થવાનો છે, તેનાં ચરિત્રોને વેદો સમરે છે, મુનિયોના સમુદાય તેનાં ગીત બોલે છે, કે તે અદલ નીતિ સ્થાપીને દૈત્યોનો નાશ કરશે, અને પોતાના ભક્તોનાં કલ્યાણ કરીને રક્ષા કરશે, એવા (અગમ્ય) (અલખ) જાણવામાં ન આવે, તથા લક્ષમાં ન આવે, એવા સૃષ્ટિના સ્વારૂપે, સગુણ અવતાર ધરે છે, તેજ નિર્ગુણરૂપે, પ્રકૃતિ પુરુષરૂપ, સર્વ યજ્ઞરૂપ, વગર પક્ષવાળાના પક્ષરૂપ, દુઃખને દલનારા, વેદો જેને પ્રત્યક્ષ જોઈ શકે છે, એવા સુંદરવર, ક્યામરૂપ, ગરુડ ઉપર બેશીને ગતિ કરનારા, સુંદર કૌસ્તુભમાણીની માઝા પહેરનારા, લક્ષ્મીના મનના વિશ્રામરૂપ, રસની નદીના ધામરૂપ, મનની કામનાને પૂર્ણ કરનારા, હે? દ્વારકાપતિ તમને હું શિર નમાવીને નમસ્કાર કરું છું. ॥૮॥

॥ સોરઠા ॥

પૂજન કિય ગોસ્વામ, હરિ વંદિત અસ્તુતિ કરી ॥

દ્વાર નિકટ ઉન ધામ, આસન કિય વ્રજરાજ જ્યૂ ॥૯॥

અર્થ. પછી તે ગોસ્વામી વ્રજરાજજિયે પૂજન કરી, હરિનું વંદન કરીને સ્તુતિ કરી, પછી તેજ ધામના દ્વાર પાસે આસન કરાવી વિરાજમાન થયા. ૯

नट नाटिक सु समग्र, दीपमाल दिश दिश जगी ॥

आपहि हे सिध नग्र, उपमा कह ताकी कहे ॥ १० ॥

अर्थ. त्यां नट नाटक विंगरे सबळा खेल थवा लाग्या, ने दिशाये दिशाये दीपमाला प्रगट थई, ते द्वारकापुरी पोतेन सिद्धिनुं नगर छे, माटे तेनी उपमा अं कहिये. ॥ १० ॥

बही बखत परवीन, आवन दरससु अहरिय ॥

आसन मंत्रिय लीन, सजन लगे सिंगार तन ॥ ११ ॥

अर्थ. ए बखते प्रवीणे दर्शने आववानो आदर कर्यो, ने पोताना काम-दारनी आज्ञा लडने, अंगे शणगार सजवा लाग्यां. ॥ ११ ॥

॥ अथ कलाप्रवीन सिंगार वर्नन ॥ छंद भुजंग प्रयात ॥
किये मंजन नारि सिंगार सज्जे ॥ सुरी आसुरी रूप आलो-
कि लज्जे ॥ लहेगा लसें सोसनी तार गती ॥ कसें अंगिया
नाल मुंदरी जती ॥ कसुंबी धरे तारिका चंद्रसारी ॥ नरे
छेहरे तार सारं किनारी ॥ नखंते शिखा हेम सिंगार बने
जरे सानिक मोतीयं हीर पने ॥ लगे बीछुवा जेव मंजीर ब-
ज्जे, धुनी किंकनी घुघरु घोर गज्जे ॥ उरं बीच उत्साह
आनंद बढे, चली देवके देहरे चक्रि चढे ॥ सहेली सबे आ-
पके मंग लीने, किये जावदा साथ पेयान कीने ॥ महाराज-
के यान सामीप आवे, इते चेरियां जाय आगे सुनाये ॥ अ-
राजं यह ब्रह्मचारं सुनावे, जनाना इते बंदनं काज आवे ॥
मंग लोगमें ब्रह्मचारी उचारे, करो चोक खाली जनाना प-
चारं ॥ लगे चौपदारं सबे लोग कढे, गुसाईं विराजे ब्रह्म
चारी छे ॥ १२ ॥

अर्थ. स्नान करीने प्रवीण शणगार सजे छे, त्यारे तेना रूपने जोइने देवांगनाओ तथा असुरनी स्त्रियो पण लाजे छे, शोषनी रंगनो सोनेरी तारथी भरेलो किनारीदार (लेंघो) घाघरो शोभे छे, सोनेरी भरतथी भरेली लीला रंगनी जरीनी कंचुकी कसीने पहेरी, ताराटपकीवाळी चंद्रकळा नामनी कसुंबी साडी धारण करी, जेना छेडा तथा किनारीमां सारा सोनेरी तार भरेला छे, अने नखथी ते शिखा पर्यंत सोनाना शणगार बनी रह्या छे, तेमां माणिक्य, मोती, हीरा अने पानां जडेलां छे, पगमां धारण करेला वीळिया लंघर तथा झांझरना झणकारा थवा लाग्या, कटिमेखळाना घूवराना शब्द गाड्या, हृदयनी अंदर उत्साह तथा आनंद वधवाथी रथमां बेशीने दर्शन करवा सासुं देवने देरे चाल्यां, सघळी साहेलियोने पोतानी साथे लीधी, तेओए जावदो करीने साथे प्रयाण कर्युं, अने महाराजना स्थानक समीपे आव्यां, एटलामां दासियो आगळथी संभळावा गई, तेओए मंदिरना ब्रह्मचारीने एवो शब्द संभळाव्यो, के आंही जनानुं वंदन करवा आवे छे, एवां वचन सांभळीने, ब्रह्मचारी सर्व लोकोने कहेवा लाग्या के आंही जनानुं पधारे छे, माटे चोक खाली करो, वळी चोपदारो सर्व लोकोने काढवा लाग्या, पण गुसांडजी महाराज बिराजी रह्या, अने ब्रह्मचारी उभा रह्या. ॥१२॥

॥ दोहा ॥

ब्रह्मचारि बोले बहुरि, निर्जन किय हरि थान ॥

किंकरि जाय बुलाइये, आवे आवे जनान ॥ १३ ॥

अर्थ. पछी ब्रह्मचारी बोल्या के माणसोने काढी आ हरीनुं मंदिर खाली कराव्युं छे, माटे हे? दासियो तमे जइने बोलावो, हवे भले जनानुं आवे. ॥१३॥

॥ छपय ॥

ब्रह्मचारि सुनि वानि, सहचरी कुमरि सुनाई॥
चली उतरि चकडौल, गिरद जवनिका तनाई ॥
बानिता मिलेसु ब्रंद, करत परिहास इके इक ॥
सजित सकल सिंगार, नेन सायक रतिनायक ॥
कुल रूप भेख संमान सह, द्वार चोक मिल नेहरे॥
गुरुजन जनान भंखी तितें, बहुरि निहारो देहरे ॥ १४ ॥

अर्थ. ब्रह्मचारीनी बात सांभळीने दासियोये जइने कुंवरीने संभळाव्युं,
त्यारे रथमांधी उतरीने चालवा लाग्यां, अने चारे तरफ कनात त णावि
लीथी, सखियो टोळे मळीने परस्पर हास्यविनोद करवा लागीं, ते सर्वे ये
सणगार सनेला छे, रतिनापति कामदेवना वाण जेवां तो जेओनां नेत्रछे,
कुल, रूप, तथा वेपथी सरखे सरखी साथे मळीने चोकना दर्वाजा पासे
उभी रही, त्यारे वडिल एवी वृद्ध राणियोये, कहुं के फरीथी मंदीरमा
जोनरावो. ॥१४॥

॥ अथ छंद ईंद्रवज्रा ॥

वानो सुनी ब्रह्मसुता उचारे, ठाढे रहो जाय हमें निहारे ॥
बाला सवे ताम विलंब कीनी, ब्रह्मनिसें जाय विदाय दीनी॥
कीनो प्रवेशं कुसुमं सु डेरे, देवं दुहारं ब्रजराज हेरे ॥
अंद्रं ब्रह्मचार निजं सु ठढे, ब्रह्मी मतो कीन उने सु कढे ॥
जंखी उभे मध्य इकं रहावे, देवालये ताम जनान आवे॥
बानी तवे ब्रह्मचरं सुनाई, ऐसें इमानं इत क्यों सु आई ॥
श्रीनाथके नीठ हमें रहावे, गोस्वामि आपें उन विद कावे ॥
तासें कहो एक वहीर जाओ, जावे कितें आप न आओ-

आओ ॥ गोस्वामिसें ब्रह्मनि सेन कीनी, आपें न जावे सुब्र-
जेश चीनी ॥ पीछी फिरी वाल जनान आई, एसी कथा ब्र-
ह्म जनी सुनाई ॥१५॥

अर्थ. एवी बात सांभळीने ब्रह्मसुता कुसुमावळी कहेवा लागी के तमे
आंही उभां रहो, एटले हुं जइने जोइ आवुं, जेथी सघळी स्त्रीओ त्यां रो-
काई, अने कुसुमावळीने जवानी आज्ञा आपी, त्यारे कुसुमावळीये देरामां
प्रवेश कयों, त्यां देवना द्वार आगळ ब्रजराजजी महाराजने जोया, ने अं-
दर जुएछे, त्यां एक ब्रह्मचारी पोते उभेला छे, त्यारे कुसुमावळीये पोताना
मनमां मनसुबो कयों के आने तो आंहीथी काढिये, एम विचारीने कुसु-
मावळीये तेने कह्युं जे एकजण रहो तो आंही जनानुं आवे, त्यारे ब्रह्मचा-
रिये बात संभळावी के एवुं इमान छे, त्यारे आंही केम आव्यां, अमे तो
श्री द्वारकानाथनी पासेज रहिये छिये, अने आ गोस्वामी महाराज छे, ते
तो आप एनुंज रूप कहेवायछे, तेने कहोछो जे एकजण बहार जाओ,
आप आवो, अथवा न आवो, पण अमे क्यां जइए? एवुं सांभळीने कुसु-
मावळीये महाराजने सान करी के आपे जवुं नहीं, ते सानने ब्रजेशे जाणि,
पछी त्यांथी पाछी फरीने कुसुमावळी जनाना पासे आवी अने ब्रह्म राणि-
योने आ प्रमाणे कथा संभळाववा लागी. ॥१५॥

॥ सोरठा ॥

गोस्वामी ब्रजराज, एक ब्रह्मचारी उते ॥

श्रीपति विरद समाज, वह समीप नित प्रति रहे ॥१६॥

अर्थ. त्यां ब्रजराजजी महाराज ने एक ब्रह्मचारी छे, ते महाराज श्री
द्वारकानाथना समाजनुं विरद धरेछे, अने ब्रह्मचारी देवनीपासेज रहेछे. ॥१६॥

दरशन लायक दोय, वंदि विष्णु उन वंदिये ॥

चलहु आशु अव होय, प्रविशत पूरव अघ कटे ॥१७॥

अर्थ. ए वेय दर्शन करवा लायक छे, माटे विष्णुने वंदन करीने ए-
ओने नमस्कार करिये, माटे हवे उतावळां थइने चालो, एटले प्रवेश क-
र्याथी पूर्व जन्मनां पाप कषाय. ॥१७॥

॥ अथ उत्प्रेक्षालंकार ॥ गाहा ॥

उर हुल्लास उल्लहियं, चहियं देव चिंत मित प्रती ॥

बहु दिन हंस विछो हे, मानहु गमण मानसर तरि ॥१८॥

अर्थ. जेने चित्तमां चाहेछे तेज मित्र देवनी पासे विराजेछे, एवी बात
सांभळतांज प्रवीणना हृदयमां हुल्लास उलटी आव्यो, एवी के जाणे घणा
दिनसना वियोगवाळा हंसनुं मानसरोवरना किनारा तरफ गमन थनुं होय
नहीं, ॥१८॥

॥ अथ लुप्तोपमालंकार ॥ छंद प्रमानिका ॥

सखी समूह मल्लियं, मराल गति चल्लियं ॥ खनंक राव नेह-
री, अनंक जेव जेहरी ॥ ठमंक बीछुवानकी, घमंक घूघरान-
की ॥ बजे अनेक गतियं, मनो संगीत नृत्तियं ॥ इकेक पान
ग्राहियं, चलंत चोक आहियं ॥ उजास अंग कामनी, प्रकाश
कोटि दामनी ॥ मुखारविंद मुदितं, अनेक चंद उदितं ॥ भु-
जा सु अंक मेलियं, लसंत हेम बेलियं ॥ जराव नंग मुत्तियं,
अगार दीप दुत्तियं ॥ विचित्र वास झुल्लियं, वसंत वाग फु-
ल्लियं ॥ सुवास डोर फुट्टियं, मधूप ब्रंद जुट्टियं ॥ मधूर वान
साजितं, परिभ्रतं सु लाजितं ॥ कतं सुहास छंदियं, दुहार-
केश वंदियं ॥ १९ ॥

अर्थ. सबें सगियो टोळे मळीने हंसना जेवी गतिथी चाली, त्यारे

શ્રાંઝરના શબ્દ ય્વળકેછે, (જેવ) શોભિત લંઘર ઝમકેછે, વિંછિયા ઠમકેછે, ઘુઘરાનો ઘમઘમાટ અનેક પ્રકારની ગાતિથી ધાયછે, તે જાણે સંગિતશા-
સ્ત્રના નિયમથી નૃત્ય થતું હોય નહીં, એક વીજાના હાથ ગ્રહણ કરી ચા-
લીને ચોકમાં આવી. તે સ્ત્રિયોના ઝંગનો એવો ઝજાસ હેકે જાણે કરોડો
વીજલિયોનો પ્રકાશ હોય નહીં, હર્ષથી તેઓનાં મોઢાં એવાં ય્વળી રહ્યાંછે કે
જાણે અનેક ચંદ્ર ઉદય થયા હોય નહીં, ય્વળામાં હાથ રાખીને નમેછે, તે
જાણે સોનાની વેલ્યો લલકતી હોય નહીં, જડિત્ર ઘરેણાનાં નંગ અને મોતિયો
એવાં ચલકેછે કે જાણે દીવાની કાંતિ ઝગારા મારતી હોય નહીં, ભાત ભા-
તનાં પહેરેલાં વસ્ત્ર એવાં ઝુકી રહ્યાંછે કે જાણે વસંત સ્તુનો વર્ગીચો ફૂલ્યો
હોય નહીં, જેના શરીરના સુગંધની લહેરો ભમકવાથી ભમરાઓનાં ટોળાં
આવીને જોડાઈ ગયાછે, અને તે સ્ત્રિયો એવી મધુર વાણી બોલેછે કે જે સાં-
ભળીને કોયલો પણ લાજી જાયછે, એવી રીતે હસ્તેમોઢે અનેક હંદ કરતી
સર્વ સ્ત્રીઓએ આવીને દ્વારકાનાથને વંદન કર્યું. ॥૧૯॥

॥સોરઠા॥

શ્રી પતિ વંદન સાજ, ગઈ સમીપ ગોસ્વામિકે ॥

કિય અસ્તુતિ મહારાજ, કુંવરી કલાપ્રવીન જ્યૂ ॥૨૦॥

અર્થ. લક્ષ્મીપતિને વંદન કરવાસારું સજ થઈ, ગોસ્વામીની પાસે ઉભાં
રહીને કલાપ્રવીણ કુંવારિયે આ પ્રમાણે શ્રી દ્વારકાનાથની સ્તુતિ કરી. ૨૦

॥ ગાહા ॥

કલમપ દહન સમૂહં, પાદાં વુજ શ્રી ક્રતં સેવં ॥

સુર વંદિતં સુરેશં, ક્રત કામના પૂરનં ઇચ્છા ॥૨૧॥

અર્થ. જે પાપના જથાને બાળનારા, લક્ષ્મીજિયે જેના ચરણારવોદની
સેવા કરેલી છે, દેવે જેનું વંદન કરેલું છે એવા, દેવના ઈશ્વર, ધારેલી કા-

मनाने ईच्छा प्रमाणे पूरण करनारा, तेने हुं नमस्कार कसंलुं. ॥२१॥

एते कुसुम कहाई, बाला इत स्वामिगोवंदहु ॥

श्री महाराज समीपे, यह महाराज विरद ब्रजराज ॥२२॥

अर्थ. ए वखते कुसुमावल्लिये कह्युं के हे वाइ आंही गोस्वामीजीने, वंदन करो, केमके श्री द्वारकानाथनी समीपे वीराजेली श्री ब्रजराजजी महाराज पण तेवुंज वीरद धारे छे. ॥२२॥

॥ उत्प्रेच्छालंकार ॥ गाहा ॥

कोमल नमित शरीरं, पुनि ब्रजराज वंदियं बाला ॥

मानहु अपट मरुते, झुकियं भूमि कुंदनं बेली ॥२३॥

अर्थ. एवां वचन सांभळी कोमल अंगने नमावीने बाळारूप प्रवीणे पालुं ब्रजराजजीने वंदन कर्तुं, त्यारे तेनी एवी शोभा प्रगटी के जाणे पवनना अपाठाथी सोनानी वेल पृथ्वी उपर झुकी रही होय नहीं. ॥२३॥

॥ अथ छंद तोटक ॥

नमि नेमहि नारि गुसांइ लखे, ब्रजराज सुराज बधू निरखे ॥

गुरु लोगनको मन शोच लहे, रस रीझ दुहूजन चीज रहे ॥

मरजाद लिये मुख नां उचरे, मन नेन दुहूनके बात करे ॥

महाराज समीप सवे दरसे, इत दंपति नेन दुहू तरसे ॥

कुसुमावलि चेद विचार कहे, हरि पूजनको उपचार लहे ॥

कुंवरी अव मंदिर पात्रो धरो, महपूजन श्री महाराज करो ॥२४॥

अर्थ. नियमथी नमीने कळाप्रवीण गोसांइजीने जुणळे, अने ब्रजराज-जी पण गणियोने निरखीने जुणळे, मनमां वडील लोकोनी शंका आणळे, ने रमणीप्रवीण चनेजण भीजाइ रवाळे, परंतु मर्यादाने लीधे मोढेथी बोली

शकतां नथी, पण बेयनां मन अने आंख्यो वातो करेछे, महाराजनी सम
आवीने सर्व स्त्रियो देखावा लागियो, पण आंही तो बेय स्त्री पुरुषनां ने
तरइयां छे, त्यारे कुसुमावळीए तेनो मर्म विचारीने पोताना हाथमां भग
तनी पूजानो सामान लइने कहेवा लागी के कुंवरी, हवे मांदिरमां पधार
थी द्वारकानाथजीनुं महापूजन करो. ॥२४॥

॥ सोरठा ॥

सुनियत ब्रह्मनि बान, कुमरी चित चंचल भई ॥

धरियत मितसु ध्यान, शोक हरख दुहु सम जये ॥२५॥

अर्थ. कुसुमावळीनुं वचन सांभळीने राजकुंवरी पोताना चित्तमां च
चल थइने मित्रनुं ध्यान धरवा लागी, जेथी तेने शोक तथा हर्ष वने स
रखां थयां. ॥२५॥

॥ गाहा ॥

दीपोत्सव देवालं, दरशन देव दंपति द्रग जुरनं ॥

पंच पचाश अभिधानं, पूर्ण प्रविण सागरो लहरं ॥२६॥

अर्थ. दिवाळीना उत्सवने दिवसे देवालयमां दर्शन वखते वने स्त्रि
रुषनां नेत्र सामसामां जोडायां, ते संबधी प्रवीणसागर ग्रंथनी पंचावनम
लेहेर संपूर्ण थई. ॥२६॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथे देवालये कलाप्रवीण रससा
गर दरस भेदो नाम पंचपंचाशत्तमो लहरं ॥ ५५ ॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थे प्रयोजने गूर्जरी टीकायां पंचपंचाशत्तम
स्तरंगः समाप्तः ॥५५॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद दोहा ॥

दंपतिये चरचा करी, देवालयमां जेह ॥

आ छप्पनमी लहरमां, वर्णन करशे तेह ॥

॥ अथ देवालये कलाप्रवीन रससागर चरचा जेद

प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

वहै उदास ठाढी भई, कुंवरीसु आयस पाय ॥

बुधि विचार ब्रजराज किय, सिद्ध बचन चित लाय ॥१॥

अर्थ. (देवनी पूजा करवा चालो) एवी आज्ञा पामीने राजकुंवरी उ-
दान थइ उमां थयां. त्यारे (ले. ४७ छंद. २१ मां सिद्धे कहेलुं छेके जो
कांड चतुराइ रचशो तो वातो करवानुं बनशे ते) सिद्धनां वचन चित्तमां
संभारीने ब्रजराजजिये पोतानी बुद्धिमां विचार कर्यो. ॥१॥

॥ छपय ॥

कियो सोच ब्रजराज, महा पूजनकों जावे ॥

तवतो सब फिरि जाय, समय एकंत न पावे ॥

अगम पंथ अदरे, जास कारन इत आये ॥

तासैं जई न वात, कहा तीरथ फल पाये ॥

मन शोध शोध कीनो मतो, महापूजन कीजे मने ॥

चतुराइ जान चरचा चले, तो घरीक वतियां बने ॥२॥

अर्थ. ब्रजराजजी फिर करवा लाग्या के महापूजन करवा जाय,
त्यारे तो सर्व पाछां फरी जाय, ने पछी आवा एकांत समयने पामिये नहीं,
जो अगम पंथने आदरीने जेने कारणे आंही सुधी आव्या, ने तेनी साथे
बानाचन थइ नहीं. त्यारे पछी तीर्थनुं फल गुं पाम्या, पछी मनमां शोधी
शोधने एवो मन ठराव्यो के महापूजन करवानी मना करिये, अने चतुराइथी

ज्ञान चर्चा, चलाविये, तो घड़िक बातों करवानुं बनी आवे. ॥२॥

॥ सोरठा ॥

यह विचार चित लाय, बोले तब ब्रजराज ज्यू ॥

केसैं करिहो जाय, महपूजन महाराजको ॥ ३ ॥

अर्थ. त्यारे चित्तमां एवो विचार लावीने ब्रजराजजी महाराज बोल्या के तमे जइने श्री द्वारकानाथजीनुं महापूजन कई रीते करशो? ॥३॥

॥ छपय ॥

क्यों मह पूजन करो, भेद हमकों सु बताओ ॥

कोन वेदके मंत्र, कहा उपचार चढाओ ॥

कोन सम्रती पढो, ध्यान केसो उर धारो ॥

क्यों शरीर शुध करो, कहा अस्तुती उचारो ॥

पूरब सिंगार क्यों उत्तरे, क्यों नबीन फिर लाइये ॥

एते विधान जानंत जो, तो हरि निकट सिधाइये ॥४॥

अर्थ. कई रीते महापूजन करशो? तेनो भेद अमने बतावो, कया वेदना मंत्रथी शुं शुं उपचार चडावशो? कई स्मृति भणशो? हृदयमां केवुं ध्यान धरशो? शी रीते शरीरने शुद्ध करशो? ने केवी स्तुति उच्चारशो? प्रथम धरावेला शणगार शी रीते उत्तरे? ने नवा शणगार शी रीते चडावाय? जो एटली विधिने जाणतां हो तो हरिनी पासे सिधावो. ॥४॥

॥ सोरठा ॥

एतो सुनत उचार, कुसुम कही ब्रजराज प्रति ॥

पूजन चहत कुमार, आप बताओ त्यों करे ॥ ५ ॥

अर्थ. एवां वचन सांभळीने कुसुमावळिये ब्रजराजजीने कह्युं के आ राजकुंवरी पूजा करवा चहाय छे, माटे आप जेम बतावो तेम करे. ॥५॥

आपें कहें अनेक, चेद कहा विनता लहे ॥

सेवा सकल विवेक, महाराज कहे त्यों करे ॥६॥

अर्थ. आपे अनेक भेदो कह्या, ते स्त्रियो गुं जाणे, माटे सेवा करवानो
सुन प्रकारनो विवेक जे महाराज कहे तेम करिये. ॥६॥

॥ छपय ॥

सुनियत ब्रह्मनि वानि, एह ब्रजराज कही तित ॥

जो चहंत तुम क्रिया, बाल बेठो सबही इत ॥

करन सेव अधिकार, हमें संछेप सुनावे ॥

सब शरीर शुध होय, बहुरि पूजनकों जावे ॥

एती उचार सब तिय सुनत, उप ब्रजराज समाज किया ॥

महाराज भये मनमें मुदित, पूजनको अधिकार लिय ॥७॥

अर्थ ब्रह्ममुता कुसुमावलीनी बात सांभळीने त्यां ब्रजराजजिये आ
प्रमाणे कथुं के जो तमो क्रिया करवाने चहातां होतो, सघळी स्त्रियो
आंही वेसो, एटले अमे संछेपथी सेवा करवानो अधिकार संभळाविये, ते
सांभळवाथी सर्वेनां शरीर शुध थाय, एटले पछी महापूजा करवा जाओ,
एवां वचन सांभळीने सर्व स्त्रियोये महाराजनी समीपेज सभा करी, तेथी
महाराज पोताना मनमां आनंद पाय्या, अने पूजननो अधिकार कहेवा लाग्या. ७

॥ अथ ब्रजराजोक्त पूजाधिकार ॥ छंद सारसी ॥

जो राज मंडे, नीति खंडे, लाय दंडे दीनसैं ॥ जो ग्रंथ रचे,

मन कचे, जाय जचे, हीनसैं ॥ जो आप ध्रमं, छांड क्रमं,

ओर भ्रमं, धावतं ॥ त्रैलोक देवा, तास सेवा, नां करे अंगी-

कृतं ॥ जो धाम तज्जे, ध्यान सज्जे, दीठ चज्जे, भामसैं ॥

दीका नमारे, छाप धारे, दाम प्यारे, रामसैं ॥ जो दोस जो-

ગં, સિદ્ધ લોગં, રેન ભોગં, સાજિતં ॥ ત્રૈલોક દેવા, તાસ
 સેવા, નાં કરે અંગીકૃતં ॥ માયા ન રચ્ચે, સર્વ ન રચ્ચે, નાં
 પરચ્ચે, બ્રહ્મકોં ॥ દેહં મલીનં, આર છીનં, દેશ્વ કીનં, ધ્રમ-
 કોં ॥ નાષંત વેદં, મંત્ર ભેદં, પેં નિચ્ચેદં, હે વ્રતં ॥ ત્રૈલોક દેવા,
 તાસ સેવા, નાં કરે અંગીકૃતં ॥ જો વાસ ધગ્ગે, તાજ લગ્ગે,
 લોગ ઠગ્ગે, આસસેં ॥ જો બ્રહ્મચારી, દંડ ધારી, ક્રોધકારી,
 હાસસેં ॥ જો આપ મત્તં, સત્ય ધ્રત્તં, નાં વદત્તં, સંચત્તં ॥ ત્રૈ-
 લોક દેવા, તાસ સેવા, નાં કરે અંગીકૃતં ॥ જો જંત્ર થપ્પે,
 મંત્ર જપ્પે, તેજ તપ્પે, તંતરં ॥ જો જાત્ર જાવે, નિત્ર ભાવે, ચિં-
 ત લાવે, અંતરં ॥ એસી એનેકં, લાય ટેકં, પ્રેમ એકં નાં થિતં ॥
 ત્રૈલોક દેવા તાસ સેવા નાં કરે અંગીકૃતં ॥ ૮ ॥

અર્થ. જે રાજા રાજગાદિયે વેશીને રાજનીતિનું ખંડન કરે, અને વ-
 ગર અપરાધે દીન લોકોને લાવીને દંડે, અને જે કાવિ કાચી મતિથી કાવ્ય
 રચે, ને નીચ લોકો પાસે જઈને જાચે, અને જે બ્રાહ્મણ પોતાના ધર્મ તથા
 કર્મને છોડી દેને વીજાના ધર્મરૂપી ભ્રાંતીમાં દોડી જાય, તો ત્રૈલોકના દેવ
 પરમેશ્વર તેઓની સેવા અંગીકાર કરે નહીં, જે વૈરાગી ઘરવાર તજે, ધ્યાન
 કરે, અને સ્ત્રિયોની તરફ નજર દોડાવે, વઢી તિલક સુધારીને કરે, અને
 શરીરમાં છાપો ધારણ કરે, પણ રામના કરતાં (દામ) પૈસા વહાલા હોય,
 જે જોગી દિવસે જોગ સાધે, અને લોકમાં સિદ્ધાદે દેખાડે, અને રાત્રિયે
 તો ભોગને સાધે, તો ત્રૈલોકના દેવ પરમેશ્વર તેઓની સેવા અંગીકાર કરે
 નહીં, જે ત્યાગી માયા રાખે નહીં, અને સર્વનું ધ્યાન પણ દેશ્વરને ઓળખે
 નહીં. દેહે મલીન રહે, અહાર થોડો કરે, અને દેખાડવાને ધર્મ પાળે,
 વઢી જે બ્રાહ્મણ, વેદ ભણે, મંત્રના ભેદ જાણે, પણ જેની વર્તણુક ચરાત્ર

હોય, તો ત્રૈલોકના દેવ પરમેશ્વર તેઓની સેવા અંગીકાર કરે નહીં, જે નાસ્તી યુગડાં વાળે, ત્યાગી જેવા લાગે, પળ આશાથી લોકોને ઠગે, અને જે વ્રતચાગી દંડ ધારે, પળ ક્રોધ કરે, અને હાંસી કરાવે, જે આચાર્ય, પોતાનું મત સત્ય ધારણ કરીને, સ્મૃતિયો પ્રમાણે વોલે નહીં, તો ત્રૈલોકના દેવ પરમેશ્વર તેઓની સેવા અંગીકાર કરે નહીં, જે ઉપાસક, યંત્ર સ્થાપીને, મંત્ર જપે, તેજસ્વી દેખાય, અને તંત્રવિદ્યા જાણે, જે જાત્રાઢું, જાત્રાયે જાય, ખીન્ન ભાવ રાખે, અને મનમાં જૂઠાડ લાવે, ઉપર લખ્યા પ્રમાણે એવી અનેક ટેક લાવે પણ એક ટેકાણે જેનો પ્રેમસ્થિર ન હોય, તો ત્રૈલોકના દેવ પરમેશ્વર તેઓની સેવા અંગીકાર કરે નહીં. ૮૮

॥ સોરઠા ॥

ऐसें मत सु अनेक, करि खंडन वरनन कियो ॥

प्रेम द्रढाये एक, बाल सुनायो ब्रजपती ॥ ९ ॥

અર્થ. એવી રીતે અનેક મતોનું ધંડન કરીને વર્ણન કર્યું, ને કેવળ એક પ્રેમ દ્રઢ કરવાનુંજ સર્વ સ્ત્રિયોને વ્રજરાજાજી મહારાજે કહી સંભળાવ્યું. ૧૨ ॥

॥ અથ હંદ સંજુકા ॥

ब्रजराज फेर कहंतहे, तुम देव सेव चहंतहे ॥ परिहीन क्रीय सु ध्याइये. मन इच्छ सिद्धि न पाइये ॥ तब फेर ब्रह्मनि यों कहा, उपदेश आप करे वही ॥ महाराज एह कृपा करे, तिहि रीत पूजन अहरे ॥ गुरु लोग ब्रह्मनि आखियं; सब सत्य एह सु आखियं ॥ उपदेश स्वामि सु दीजिये, उन रीत पूजन लीजिये ॥ १० ॥

અર્થ. પરીને વ્રજરાજાજી કહેહે કે--તમે દેવની સેવા કરવાને યાહો

छो, परंतु हीन क्रियाधी पूजा के ध्यान करियेतो, मननी इच्छा प्रमाणे सिद्धिनें पाविये नहि, आवां वचन सांभळीने पाळुं कुसुमावळिये एम कह्युं के, हे महाराज एटली क्रपा करो ने आने उपदेश करो, ते रीते पूजन करवानुं आदरे, ए रीते ब्रह्मपुत्रिये जे भाषण कयुं, ते सांभळीने सर्व वडील राणियोये पण साचुं छे, एवो अनुमत आपीने कह्युं के--हे स्वामि जेवी रीते उपदेश दियो, तेवी रीते पूजन करिये. ॥१०॥

॥ दोहा ॥

पुनि ब्रमनि लागी कहन, गुरुजन बूझ ब्रतंत ॥

हे महाराज मया करो, सबही एह चहंत ॥ ११ ॥

अर्थ. वडिल राणियोनुं ब्रत्तांत जाणीने पाछी कुसुमावळी कहेवा लागी के हे महाराज ? उपदेश देवानी महेरबानी करो, केमके सघळां एज चहाय छे. ॥११॥

॥ अथ छंद कंद ॥

महाराजसें ब्रह्मनी फेरि भाखंत, अजालाष बाला सबे एह राखंत ॥ क्रियाको बतावे महाराज ज्युं भेव, करे राजकूमारि वाही तरे सेव ॥ गुसांइ हसी मंद बानी उचारंत, महा सिद्ध दाई हमें मंत्र जानंत ॥ वहे मंत्रको प्रेम प्रकासितं नाम, सधे मंत्र तो कामना पूरितं साम ॥ जिही मंत्रसें राधिका श्री हरी संग, जिही मंत्र गौरी हरं धारितं गंग ॥ जिहि मंत्रसें पाये अनेक उद्धार, वहे मंत्र केसें सिखावे हमें नार ॥ महीमा सुनी मंत्रको बाल भाखंत; महाराज एतो कहा अंत्र राखंत ॥ ब्रजराज बोले लियो जो तुमे वाद; सिखावे रहेगी निशानी लिये याद ॥ बतावे वही मंत्र तो एकही कान, सुने

નાંહિ જો દૂસરી સાધના વાન ॥ પરેશી વ્રહ્મા મેર મારાજકી
 દાઠ; કુમારી કરં સાય લીની તવે નીઠા ॥ સવે આન વાલાં સુ
 વેઠી તવે દૂર; મહારાજસેં રાજ કન્યા સુ હજ્જૂર ॥ લગે પ્રેમ
 પ્રકાસકે મંત્ર ઉચ્ચાર; ન જાને સવે નેદ વેઠી વહે નાર ॥ વહી
 પ્રેમકી ઉપમા કયોં કહી જાત, ઉન્ને ઓહિ જાનેકિ જાને હ-
 રી વાત ॥ ૧૨ ॥

અર્થ. વઢી પાઢી કુસુમાવઢી મહારાજ પાસે કહેછે કે હે મહારાજ ?
 નર્વ સ્ત્રિયો એજ અભિલાષા રાખે છે, કે જે પ્રમાણે મહારાજા ક્રિયાનો ભેદ
 વતાવે તે પ્રમાણે રાજકુંવરી સેવા કરે, ત્યારે ધીમે વાળી ઉચ્ચારીને ગુસાં-
 ડી મહારાજ હડયા, ને કહેવા લાગ્યા કે અમે મહાસિદ્ધિદાયક મંત્ર જા-
 ણિયે છિયે, એ મંત્રનું પ્રેમપ્રકાશ એવું નામ છે, જો તે મંત્ર સાધે તો તેના
 મનની કામના શ્રી કૃષ્ણ પૂરે, જે મંત્રથી રાધાજી શ્રી કૃષ્ણ સંગે રહ્યાં છે, ને
 જે મંત્રથી મહાદેવે અર્ધાગમાં ગૌરી તથા જટામાં ગંગાને ધારેલાં છે, ને વઢી
 જે મંત્રથી અનેક પ્રાણિયો ઉદાર પામેલા છે, એ મંત્ર અમે સ્ત્રીજાતિને કેમ
 શીખવિયે, એ પ્રમાણે મંત્રનો મહિમા સાંભળીને વાઢા કહે છે, કે હે મહા
 રાજ! એટલો વધો અંતર જ્ઞા વાસ્તે રાખો છો? ત્યારે વ્રજરાજાજી બોલ્યા
 કે જો તમે આગ્રહ કરો છો તો શીખવું છું, કેમકે તે નિશાનીને લીધે અ-
 મારી યાદ તમને રહેશે, પણ એ મંત્રતો એકનેજ કાંને સંભળાવાય, આ સા-
 ધનાનો વાળીને વીજી કોઈ સ્ત્રી સાંભળે નહીં, એમ કહેવાથી મહારાજની
 રથાયુક્ત દ્રષ્ટિને કુસુમાવઢિયે પરશી લીધી, અને તે વચ્ચે રાજકુંવરીને
 સાથે સાદીને મહારાજની પાસે લીધી, ત્યારે વીજી, સવઢી સ્ત્રિયો દૂર જઈને
 બેઠિયો, અને મહારાજની પાસે રાજ કન્યા આવીને હજૂરમાં રહ્યાં, જેથી વચ્ચે
 વાળાં પ્રેમપ્રકાશના મંત્રો ઉચ્ચારવા લાગ્યાં, દૂર બેઠેલી સર્વ સ્ત્રિયો એ ભેદને

जाणती नथी, ए प्रेमनी उपमातो शी रीते कही जाय, ए वातनेतो ए बे
स्त्रि पुरुषज जाणे, कींवा हरी जाणे. ॥१२॥

॥अथ गूढोक्ति अलंकार ॥ गाहा ॥

बढिय प्रेम प्रकाशं; दंपति मंत्र साधना मझ्जे ॥

किंचित क्रत मुख हासं; भ्रुव भेदान बह्मनी लहियं॥१३॥

अर्थ. स्त्री पुरुष वन्ने मंत्र साधना करवा मंड्यां, तेमां प्रेमनो प्रकाश
बधी पड्यो, एटले मोढेथी जरा मंदहास्य कर्युं, तेथी कुसुमावल्लिये तेनी
भृकुटीना अणसाराथी भेद जाणी लीधो. ॥१३॥

मोद ब्रषा झर मंडे; प्रेम प्रवाह पूर नद बहियं॥

अमृत दधि उल्लहियं; दंपति करतं श्री मुखं चर्चा ॥१४॥

अर्थ. ज्यारे स्त्री पुरुष परस्पर श्रीमुखथी चर्चा करवा लाग्यां, त्यारे
आनंदना वरसादनी झडी मंडाणी, प्रेमनी मोटी नदियोना प्रवाह वहेवा
लाग्या, अने अमृतनो समुद्र उलटी आव्यो. ॥१४॥

॥ दोहा ॥

दुहु श्री मुख चरचा जई, न सुने कोन लहंत ॥

सो वरनन आशय लिये, करि संछेप कहंत ॥ १५ ॥

अर्थ. सागर तथा प्रवीण ए वन्नेने जे श्रीमुखथी चर्चा थड, तेने वगर
सांभळे कोण जाणी शके ? पण तेओना अभिप्राय लडने तेनुं वर्णन कांडक
संक्षेप करी कहुंछुं. ॥१५॥

॥ अथ तत्र प्रथम रससागर श्री मुख चर्चा भेद ॥

रूपकालंकार ॥ सोरठा ॥

सूरज किरण सनेह, मन प्रवीन चसमो मंड्यो ॥

डगे न सलगे देह, लगे जगे विरहा अगन ॥ १६ ॥

अर्थ. सागर कहे छे के हे प्रवीण स्नेहरूपी सूर्यना कीरणोनी सामे म-
नरूपी चसमुंमांझुं, तेथी विरहरूपी अग्नि जाग्रत थवा लाग्यो, तेथी शरीर
बळेछे, तोषण डगतुं नथी. ॥१६॥

॥ अथ ऐतिह्यालंकार ॥ सवैया ॥

आगे मिलि पतियां बतियां पुनि, नेन बिलोकन चाह चुरा-
नी ॥ प्रेम पतंग प्रजा प्रगटी यह लाजकि वाज दवे न दुरा-
नी ॥ या गति होय नहीं इनही जुग, बुझिये वेद कितेब कु-
रानी ॥ मित प्रवीन तवे अनुमानिये, आय मिली पहिचान
पुरानी ॥ १७ ॥

अर्थ. प्रथम पत्रथी मेळाप थयो, पछी वातना संदेसाथी थयो, अने
नेत्रथी जोवानी चाहना तो मनमां चोराइने रही, अर्थात् गुप्त रही, अने
प्रेमरूपी सूर्यनो प्रकाश ने प्रगट थयो, ते कांइ लाजरूपी छावडीथी दबाय
नहीं, अने ठंकाय पण नहीं, वेदमां के कुराननी किताबोमां जोइये तो एम
जणायछे के, आवी गति आ जुगमां तो कोयनी होय नहीं, त्यारे हे प्र-
वीण मित्र? एतुं अनुमान थायछे, के आतो कोइ जुनी ओळखाण आवी
मळी. ॥ १७ ॥

॥ विधि अलंकार ॥ सवैया ॥

पत्रमें चित्र लिखे चतुराइसें, चिंतकी सोहे कियै अवरखियें ॥
पूरन प्रेम किधों बहरावत, पेच बनाय पटंतर पेखियें ॥
केतव साच तुथं जल हंस ज्यों, प्यारे प्रवीन सनेह परोखि-
यें ॥ अमृत व्हेंहे किधों विपको विप, बेनि भुजंग गरे धरि
देखियें ॥ १८ ॥

अर्थ. सागर कहेछे के, में कागडोंमां मारी प्रितिनां कवितरूपी चित्र

चतुराइथी लख्यां हतां, ने विशे हुं तमने सोगन दइने कहुं के मारा मन-
ननी प्रिति जोइ ल्यो, के, मारा मनमां पूर्ण प्रेमछे ? के हुं तमने भरमा-
वुंछु ? ते काइ जुक्ति करीने दाखलाथी जोइ ल्यो, जेम हंस दूध तथा पाणीनी
परीक्षा करेछे, तेम हे प्यारां प्रवीण ? मारो स्नेह ठगाइनोछे, के साचोछे,
तेनी परीक्षा करो, तमारा चोटला रूपी सर्प मारा गळामां नाखीने जूओ के
तेमां अमृत थायछे के झेरनुं झेर रहेछे, मतलब के मने कडवां वचन क-
ही जुओ के तेथी कडवाशनी कडवाश रहेछे, के, मीठाश थायछे ॥१८॥

॥ अथ संज्ञावनालंकार ॥ सवैया ॥

कोन दिनां कहेगो कोउ पंथिक, मितके आवत मंगलकी ॥
देखहु कोन दिनां अखियां फिर, प्रेमके चार झुके पलकी ॥
कोन दिनां मुसकायनकी, बतियां रद रेख लखों झलकी ॥
एहो प्रवीन बजेगि कहीदिन, काननमें धुनि पायलकी ॥१९॥

अर्थ. सागर कहेछे के मारा मनमां सदाय एवी इच्छा रहेछे के. कये
दिवसे कोइएक पंथी आवीने मित्रना आववानी मंगलरूप वधामणी कहेशे !
कये दिवसे फरीने पाछी प्रेमना बोजाथी झुकेली पांणवाळी आंख्योने
जोशुं ? अने कये दिवसे मंदहास्यथी मरकते मुखे बातो करता चळकता
दांतनी रेखाओनी झलकने जोशुं ? अरेरे हे प्रवीण ? कये दिवसे आ कानमां
पगना झम झमतां आंझरना शब्दो वागशे ? ॥१९॥

॥ एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥

रखवी इक याद इती अरजी तुम, जानतहो विरहा सखवी ॥
सख बीत गयो तो भयोहे कहा, शिर लाय रखेगे हमें दखवी ॥
दख बीसरहे न कबेहि हमें, तिहि कारन फेर पती लखवी ॥
लखवी न बने पतियांज्यु किही विध, मित प्रवीन मया रख-

वी ॥ २० ॥

अर्थ. हे प्रवीण तमो (सिखि) विरहाग्निनी खुत्रीने जाणोळो, माटे एक आ आटली अरजी याद राखवी के सुख विते गयुं तो शुं थयुं, अमे तो दुःखनी लाय माथे चडावी राखशुं, अमने तो क्यारेय दुःख विसरशे नही ने कारणे फरी पत्रिका लखवी, अने कोइ प्रकारेथी पत्रिका लखवानुं जो न बने तोपण हे मित्र प्रवीण? माया तो राखवीज. ॥२०॥

× ॥ दोहा ॥

रखवी अरजी याद यह, लखवी पाती मित ॥

जो लखवी न बने कहु, मेर न टारहु चित ॥ २१ ॥

अर्थ. हे मित्र आ अरजी याद राखीने पत्रिका लखवी. ने जो कोइ उपायथी पत्रिका लखवानुं न बने तोय चित्तमांथी महेरवानी टाळवी नहीं. ॥२१॥

॥ अथ पुनि तत्र कलाप्रवीन श्रीमुख चर्चा भेद ॥

॥ जातिस्वभाव अलंकार सर्वैया ॥

जागमें आग लगीहे तिही दिन, नेवन नीर चढ्यो मगरी ॥

ता दिनमें इन नेनमें सब, शुन्य निहारतहों नगरी ॥

कांठि कला करिये मरिये जरि, बात कहा सुधरे बगरी ॥

सागर भित कहा कहिये, तुम जानतहो चितकी सगरी ॥२२॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के भाग्यमां आग लागी ते दिवसथीज नेवानां पाणी मोमे चढ्यां ने ते दिनसथीज आ नेत्रोथी सधळी नगरने उजड जोडये छिये, कगोडो उपाय करिये, कगोडो युक्तिओ करिये, के बली मरिये, तो पण बगडेली बात शुं सुधरे? माटे हे मित्र सागर शुं कहिये, चितनी सधळी जानने नो नमो जाणोळो. ॥२२॥

॥ द्रष्टांतालंकार ॥ सर्वैया ॥

सुर उदे तो कहाहे चकोरकों, चंद प्रकाश कहा चकवाकों॥
फूले वसंत तो चातुककों कह, वारकि धार कहा नमराकों॥
सिंधु ज्यों तो पतंगनकों कह, दीपक जोत कहाहे झखाकों॥
सागर योंहि जरे सिंगरे सुख, चाहत रावरि प्रेम प्रभाकों॥२३॥

अर्थ. सूर्य उगे तो चकोरने शू? चंद्रमानो प्रकाश थाय, तेमां चकवाने शू? वसंत स्तु खीली आवे तो वपैयाने शू? वर्षादनी धारा पडे तेमां भमराने शू? समूद्र भयोंछे तो पतंगने शू? दीवानी जोत प्रकाशे ते माछलाने शा कामनी? तेमज हे मित्र सागर! बळ्यां सघळा सुख, हुतो केवळ आपना प्रेमना प्रकाशनेज चाहुंछुं. ॥२३॥

॥ अथ एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥

पियरे परि जातहे गात सवे, उझकी नित आवतहे हियरे ॥
हियरे जरि सास निसास जई, तलफे थलकी सफरी जियरे ॥
जियरे धरि धीर कहा रहिये, अशरीर सु तीर हने तियरे ॥
तियरे असुवान झरी उलहे, फिर कोन धरी मिलिहो पियरे ॥२४॥

अर्थ. (तम विना) मारां सघळां गात्र पीळां पडी जायछे, ने हमेशां छाती थडकी आवेछे, हृदयमां उसासा निसासा भराइ आववाधी पाणी बाहेर स्थळमां पडेल्ला माछलानो जीव तलफेछे तेवी हुं थाऊंछुं, जीवमां धीरजता धरीने शी रीते रहिये, मने स्त्री जातिने अथात् अबलाने कामदेव बाण मारेछे, त्यारे आंसुडांनी झडी उलटी आवेछे, माटे हे पियु? फरी पाछा कइ घडिये मळशो? ॥२४॥

॥ विरोधाभास आक्षेपालंकार ॥ सवैया ॥

सेवो महा दुखसागर ज्यु, उत शुन्य अटा अटवी सु बसेवो॥

कंचा कहा तुम जानतहो, निस वासर अंग अनंग सुकेवो ॥
रेवो सदा धरि ध्यान हिये, अखियां अमु आन उसास भ-
रेवो ॥ खेवो नहीं बिन कंत विरी, अहो अंत बनेगो हलाहल
खेवो ॥२५॥

अर्थ. हे सागर मोटा दुःखो सहेवां, ने त्यां उजड अटालिकारूप जंग-
लमां बसिये छिये, एमां कहेवुं गुं; तमे जाणोछो के रातदिवस कामदेवनी
पीडाने लीये अंगे सुकावुं, ने हृदयमां ध्यान धरीने निरंतर रहेवुं, आं-
ख्योमां आंसु आणीने छातीमांथी उसासा निसासा भरवा; अने कंच विना
पाननी बीडी खावानुं पण नहीं, अरेरे ते ठेकाणे अंते हळाहळा घेर खा-
वानुं बनजे. ॥२५॥

॥ दोहा ॥

नेनां चाह लगी सु नित; उर परसनकी आस ॥

मित जले आये इतें; यह छिन मिटी उदास ॥२६॥

अर्थ. हमेशां अमारां नेत्रोने निरखवानी चाहना हती, अने हृदयमां प-
रसनकी आशा हती माटे हे मित्र? आंही भले आव्या, केमके आ क्षणे
नो उदासी मटी, ॥२६॥

॥ अथ मिश्रित पद लाटानुप्रास अलंकार ॥ कवित ॥

करी करी कोउ आस, धरी करी सो न पास; जरी जरी आंसु
सास; वहे उदास रोयगो ॥ उर बढी आवे मेन; पलहू न परे
चेन; नेनही न नींद, सुख सेनही न सोयगो ॥ धारी धारी
घट ध्यान; घट घटजात जोति; रट रट मित चित; सदा
पंच जोयगो ॥ विविध विचार ताको; सागर न पावे पार
जाहिको प्रकार प्रेम ताहि, एसो होयगो ॥२७॥

अर्थ. कोइ मित्र पोताना मित्रने मळवानी आशा करी करीने, ते पो-
तानी पासे नथी एम धारी करीने, आंसुने उस्वास भरी भरीने उदास थ-
इने रोशे, तेनी छातीमां काम भराइ आवशे, अने तेथी पळमात्र सुख
पडशे नहीं, अने आंखमां निद्रा आवशे नहीं, तेथी सड्यामां सुखे करीने
सुशे नहीं, तेना शरीरनुं ध्यान धरी धरीने पोताना शरीरनुं तेज घटतुं
जशे, अने मनमां मित्रने रटी रटीने निरंतर वाट जोशे, हे सागर! तेना
तरेह तरेहना विचारनो कोइ पार पामशे नहीं, जेने प्रेमनो प्रकाश हशे, तेने
एवुं थाशे. ॥२७॥

॥ गुढोक्ती अलंकार ॥ दोहा ॥

हिय भूषन हियतें रहे; शिर भूषन सु निहारि ॥

कटि भूषन कैसें कहों, बारहि बार पुकारि ॥ २८ ॥

अर्थ. तमारी वाट जोइ जोइने हैयाथी हार पामि रह्यां छिये, ते वारे
वारे जीभे पोकारीने शुं कहिये, एमांना शब्दोना पर्याय निचे प्रमाणे छे,
शिरभूषण सैंथो, एटले मांग, अर्थात् माग, मार्ग, अधवा वाट, हैयानुं भू-
षण हार, अर्थात् हारी जवुं ते, केडना भूषणनुं नाम कटिमेखळा, तेनुं
बीजुं नाम रसना छे, तेमज रसना एवुं जीभनुं नाम पणछे. ॥२८॥

॥ दोहा ॥

सागर ओर प्रवीन ज्युं; श्री मुख चरचा कीन ॥

सोय बात संच्छेप किय; उन मन दशा सु लीन ॥ २९ ॥

अर्थ. सागर तथा प्रवीण श्री मुखथी जे चर्चा करी, तेओना चित्तनी
दशा उपरथी जाणी लइने ते शंक्षेपथी वर्णन करी. ॥२९॥

॥ गाथा ॥

दीपोत्सव उत्साहं, देवालय दंपती चरचा ॥

पटपंचाश अन्निधानं, पूर्ण प्रविन सागरो लहरं ॥३०॥

अर्थ. दीनालीना उत्सवने दिवसे देवालयमां स्त्री पुरुषे जे परस्पर च-
नां करी. ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी छपनमी लहेर संपूर्ण थई ॥३०॥

इति श्री प्रवीनसागर ग्रंथे दीपोत्सवे दंपति श्रीमुख चर्चा
भेदो नाम पटपंचाशत्तमो लहरं ॥ ५६ ॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां पटपंचाशत्तमं
स्तरंगः समाप्तः ॥५६॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद वसंततिलका ॥

टीकी परस्पर तणी छवि चीतरिने, लैने स्वदेश विचर्या तँहिथी फरीने ॥
अन्योक्ति भेद राखि पत्र पल्ली लख्याले, सत्तावनी लहरमां शुभ ते कथाळे ॥

॥ अथ कलाप्रवीन मंत्रोपदेश श्रीपति पूजन भेद ॥

प्रसंगो यथा ॥ सोरठा ॥

प्रेम प्रवीन प्रकार, शीखत वेर भई सु कह ॥

मुनत नियन उच्चार, कुसमावलि कुमरी कहे ॥ १ ॥

अर्थ. कलाप्रवीणने प्रेमप्रकाश शीखतां आटली वधी वार केम लागी,
एवां बीबी स्त्रियोनां वचन सांभळीने कुसुमावली राजकन्या प्रत्ये कहेळे. २

॥ छंद मुक्तदाम ॥

कहे कुसुमावलि राजकुमार, लगे इतनी कह सीखत वार ॥

दियां प्रतिउत्र कलाप्रवीन, यहें सब अछर मिश्रित भीन ॥

यहों महाराज मने श्रुति मोक्ष, मुने वह जानहिगो यह

बांध ॥ कहे उर नांहि रहे यह वान, लखे इत लाउ सु क-

लमदान ॥ मुने कुसुमावलि एह उचार; लियो कर पत्र सु

कलम धार ॥ उठे उत जाय समीप सु कीन; लही कलम कर
प्रेम प्रवीन ॥ लिखे महाराज बदे मनुहार; करी तसवीर व-
ही अनुसार ॥ लहे महाराज तबे कर पत्र, कहे यह शुद्ध
लिखे हम अत्र ॥ शिखा नख लों त्रिय हैर अनूप; कियो चि-
तरामन बाल सरूप; इके इक देखत ले कर जाउ ॥ बने
तहकीक उभेहि लखाउ ॥ दुहुजन रीझत आप सयान;
बधू इक ओर कही तब बान ॥ उठा महपूजन होत अ-
वार; इते माहि नेन दुहु जल धार ॥ जई तनकी गति नां कहि-
जात; दुहु मनके मनमें मुरझात ॥ ब्रहा तन चिन्ह छुपावन
काज; उठी कहि मेर रखे महाराज ॥ कहे महाराज बिलो-
कित बंक; लिखे विधिना उलटे दुहु अंक ॥ २ ॥

अर्थ. कुसुमावली कहेछे हे बाइसाहेब ? मंत्र शीखतां आटलीबधी
वार केम लागे छे, त्यारे कळाप्रवीणे प्रत्युत्तर आप्यो के, आ सवळा
अक्षरी वेवडात्रेवडा जोडायेलो अने जूदा बूदाछे, एटलुंज, नहीं पण महा-
राजे सर्व वेदोने शोधीने तेनुं ज्ञान आ मंत्रोना वर्णोमां ग्रहण करी राखेलुं
छे, माटे जे सांभळशे, तेज आ बोधने जाणशे, वळी जे वाणी तेओ कहे
छे, ते मारा हृदयमां रहेती नथी, वास्ते आंही कलमदान तथा कागळ
लावो तो लखी लइये, एवां वचन सांभळीने कुसुमावळिये पोताना हाथमां
कागळ तथा कलम लीधां, अने उठी त्यां जइने कागळ तथा साइ क-
लम प्रवीणनी पासे धर्यो. एटले ते लइ कळाप्रवीण प्रेमथी कलम ग्रहण
करीने महाराजने नमस्कार करीने नम्रतापूर्वक लखवा लाग्यां, तेणे महा-
राजना अणसारा प्रमाणे तसवीर करी, त्यारे महाराजे पण हाथमां कागळ
लइने कह्युं के आमां अमे शुद्ध मंत्र लखिये, एम कहीने शीखाथी

ते नम पर्यंत ते अनुपम स्त्रीने जोइने बाळारूप प्रवीणनुं चित्रामण
 कर्तुं. पत्नी एक बीजाना हाथमांथी कागळ लइने मित्रना भावने जोवा
 लाग्यां, वेयनां काढेलां चित्रोनुं लखाण वरोवर वन्युंछे, तेथी शाणां
 वनेक्षण रोड्यां, त्यारे एक बीजी राणिये आवां वचन कहां के, हवे उठो
 मत्तापूजन करवाने वार थाय छे, एटलामां तो वेयनी आंख्योमांथी जळनी
 थार थवा लागी, अने शरीरनी तो एवी हालत थइ गइ के ते कही शकाय
 नहीं, वेय मनमांने मनमां मुंडाय छे, पत्नी अंगमां प्रगटेलां विरहनां चिन्ह
 लुगानवा माटे उठीने प्रवीण कहेवा लाग्यां कै, हे महाराज ? हवे महेर-
 वानी राखजो, त्यारे वांकी नजरथी जोइने महाराज कहेछे के आपणा
 वेयना कपाळमां विधाताये अवळा आंकडा लखेलाछे. बीजो अर्थ एवोछे
 के अमे लळ्युंछे, ते रीतथी वे अक्षर उलटा थई जाय नहीं हो ? ॥२॥

॥ गाहा ॥

श्रीमहाराज समीपे; किय प्रवीन मंद्र परवेशं ॥

विय महियं दिय पिठं; विरहा कीन गोपनं वाला ॥ ३॥

अर्थ. पत्नी महाराज पासैथी द्वारकानाथ पासै जवा प्रवीणे मंदिरमां
 प्रवेश कयो, एटलुंज नहीं, पण बीजी सखियोने पीठ दइने बाळायै
 विरहनुं (गोपन) लुगानवानुं कर्तुं. ॥३॥

कुसुमावलि उपहारं, सहि लहि गइ देव समीपं ॥

जगिगय विरहा ज्वालं; लगिगय नाथ पूज परवीनं ॥ ४॥

अर्थ. त्यारे कुसुमावळी पण गोनाना हाथमां पूजानो सामान लइने तेनी
 नाथेज देवनी पासै गयां, एटले जेने विरहनी आळो लागीछे, एवां प्रवीण
 नाथकानाथनुं पूजन करवा लाग्यां. ॥४॥

॥ अथ कलाप्रवीन श्रीपति पूजन जेद छंद हनुफाल ॥

महाराज पूज लगंत, ब्रजराज संग मगंत ॥ जमुनां जलं
शिर धार, वह भित मग्गे नार ॥ श्रियनाथ धारित बास,
रससागरं धरि आस ॥ श्रीखंड केसर साज, मिलवो मगे
महाराज ॥ सिंगार भूषन लाय, वह प्रीय देखन चाय ॥
सोंधो लगावत गांत, मंगे सुने उन बात ॥ पुनि अग्र धारत
धूप, मागंत भित सरूप ॥ ब्रंदा कुसुम धरि माल, वह ईठ
मग्गे बाल ॥ पुनि आरती उतरंत, उनकी छवि सुमरंत ॥
श्री श्याम वंदन कीन, मंग्यो यही परवीन ॥ महाराज दीजे
एह ॥ उन हम अखंडित नेह ॥५॥

अर्थ. द्वारकानाथनी पूजा करवा लागतां ब्रजराजजीना संगने मागे
छे, विष्णुने माथे जमुनांनुं जळ चडावीने स्त्री ते मित्रने मागे छे, लक्ष्मीना
पति भगवानने वस्त्र वाधा धरावीने रससागरनी आशा धारे छे, चंदन तथा
केसर चर्चिने महाराजने मळवानुं चाहे छे, शणगार तथा घरेणां धरावीने
ते पोताना प्रियपतिने देखवानुं चहाय छे, (सोंधा) चुवा विगरे सुगंधि द्रव्यो
भगवानना अंगमां लगावतां एनी बातो सांभळवानुं मागे छे, पछी ठाकोर-
जीनी पासे अगरवत्तीनो धूप धरतां मित्रना स्वरूपने मागे छे, तुलसी तथा
फूलनी माळा पहेरावीने वळी ते पोताना इष्ट मित्रने मागे छे, पछी आरती
उतारतां एनी छविने समरे छे, पछी लक्ष्मी समेत लक्ष्मीना पतिने नमस्कार
करीने प्रवीणे आ प्रमाणे माग्युं, के हे महाराज? एज आपो के एमने ने
मारे अखंडित स्नेह रहे. ॥५॥

॥ सोरठा ॥

पूजन कियो प्रवीन, करि वंदन अस्तुति करी ॥

एह उराहन दीन, महाराज सन्मुख खरी ॥६॥

अर्थ. प्रतीणे पूजा कर्था पछी नमस्कार करीने स्तुति करी. अने द्वार-
कानाथ सामे उभां रहीने आ प्रमाणे ठवको दीधो. ॥६॥

॥ ऐतिह्यालंकार स्तुति जेद ॥ दोहा ॥

गज गनिका अहल्या गिरध, चंद्रहास ध्रुव वार ॥

पंडुत्रिया प्रह्लाद ज्यों, सुनिये परम पुकार ॥७॥

अर्थ. हाथी, पिंगळावेद्या, गौतमनी स्त्री अहल्या, जटायुगीध, राजा
चंद्रहास, राजानो बाळक ध्रुव, पांडवोनी स्त्री द्रोपदी, अने प्रह्लादजी,
एओना पोकारनी पेटे हे परमात्मा? अमारो पोकार सांभळो. ॥७॥

॥ उराहनो ऐतिह्यालंकार ॥ सवैया ॥

आगे जयो चंद्रहास महीपति, क्यों विषकी विषया वह पायो॥
क्षीर सरोवरमें गजराज, अरी हकरी हरि धाय बचा-
यो ॥ आसुर एकहि राम उचारत, राम विचार विमान चढा-
यो॥ सागर मित विजोग हमें यह, क्यों न वकार सकार ब-
नायो ॥८॥

अर्थ. आगळ चंद्रहास राजा थड गयो, ते (विष) झेरने बदले विषया
नामनी कामदारनी कन्याने केम पाव्यो, हे हरी? तमे दोडीने क्षीरसमु-
द्रना कांडाना सरोवरमां तेना शत्रुशुडने हत करीने अर्थात् मारीने हाथीने
केम बचाव्यो? एक राक्षसे मरती वखते रामनामनो उच्चार कर्था, तेने
रामनामे तमे विचारिने विमानमां केम चढाव्यो? हे प्रभु? अमारा ने रस-
सागरना आ नियोगना वकारनो, सकार केम न बनाव्यो? अर्थात् वि-
योग मटाडीने संजोग केम न कर्था. ॥८॥

॥ सवैया ॥

मौन दुहीनकि बेर जये तुम, कोल धरा किय आसुर

वीरुध ॥ दाव धरं द्विजकों, प्रह्लादन, जच्छ जये, हिरण्या-
स्य कियो जुध॥ राम कपी जन सीत विभिषन, देवन कच्छ,
दुजेश भये शुध॥ पांडव गोप रु रुक्मनि कण्ठहि, बेर हमारि
भयेहो कहा बुध ॥ ९ ॥

अर्थ. ब्रह्माना दुःखनी वेळायें तो तमे मच्छरूप थया, अने पृथ्वीने वा-
स्ते वाराहरूप धरीने हिरणाक्ष असुर साथे विरोध कर्यो, अने बाह्यणोने
वास्ते तमे फरशी धरनार थया, अने प्रह्लादने वास्ते (हर्यक्ष) सिंहरूपे
थइने हिरण्यकश्यपु नामना असुर साथे युद्ध कर्युं, वानरजन, सीता, अने
विभीषणने वास्ते तमे रामरूपे थया, पांडवो, गोप अने रुक्मणीने वास्ते
कृष्णरूपे थया, अने अमारी वेळायें बुद्धरूपे थइने केम वेठाळो? ॥९॥

॥ सौरठा ॥

यहे उराहन दीन, श्रीपति प्रति सन्मुख खरे ॥

वंदित फिरी प्रवीन, प्रनति कीन ब्रजराज ज्यु ॥ १० ॥

अर्थ. सामे उभां रहीने लक्ष्मीपतिने एवो ठवको दीधो, अने वंदन करी
ने पाछां फर्यो, त्यारे प्रवीणे ब्रजराजजी महाराजने प्रणाम कर्यो. ॥१०॥

॥ छंद निशिपालिका ॥

बार निकसीय परवीन हरि द्वारतें, राजब्रज बंद नथ प्रेम
जरिकें चितें ॥ आप मुख उच्चरिय मंत्र तुमनें दयो, तास
परनाव मन काज सबही भयो ॥ आप दिन काहु अनुकंप
उर धारियें, धाम हम आवनहु चिंत सु विचारियें ॥ एह अ-
रजी हमहु नाथ सुनि लीजियें, काहु दिन खामखहु आय
दरसीजियें ॥ प्रेम कर पत्र महाराज लिखवे सदा, वंचतहु
चिंत हम होय नितही मुदा ॥ जात अवमोच यह मंग उन

आवसा, बाल पलटी तवहि दीय बदली दशा ॥ जूथ बि-
नता निजहि आय अवमोचनं, थान निज राजव्रज आय
कत शोचनं ॥ दोउ विरहा बढहि नेन भरि नीरहे, व्यूढ
भरि स्वास मन धारत न धीर हे ॥ नेन तजि नींद निश
दोउ तलफे घने, फेर मिलिहे कबहु सो समय क्यों बने ॥
चित्त उनकी सु गति ओहि मनमें लहे, जाहि नहि बीति बह
नां लहतहे कहे ॥ वीछुरत मित जुगही लखित बाउरे, स्रोत
जन संगमित शोक बन पाउरे ॥ ११ ॥

अर्थ. हरिना द्वारमांथी प्रवीण बाहेर नीकळ्यां, अने तेणे नम्रता तथा
प्रेमे करीने भरपूर थयेला चित्तथी ब्रजराजजीने वंदन कर्युं. पछी पोताना
मुगथी कहेवा लाग्यां के हे कृपानाथ? तमे मंत्रनो उपदेश दीधो, तेना प्र-
ताथी मननां सबळां कार्य थयां, हवे आप कोक दिवसे दिलमां दया
थरीने अमारी राजधानी तरफ आववानुं मनमां विचारजो, हे नाथ? एटली
आ मारी अरजी सांभळीने कोड दिवसे खामुखां आवीने दर्शन देजो, हे
महाराज निरंतर तमारा हाथथी प्रेमना पत्रो लखता रहेजो, जे वांचवाथी
हमेशां अमारा चित्तमां हर्ष उपजे, हवे तो अमे उतारे जैए छिये, एवी
रीने महाराजनी आज्ञा मागीने वाळारूप कळाप्रवीण पाछां फरीने चाल्यां,
कारे महाराज तथा तेनी वेयनी दशा बदलाइ गइ, स्त्रियोना जथ्यासमेत
प्रवीण पोताने उतारे आल्यां, अने ब्रजराजजी महाराज पण पोताने स्था-
नके आनीने शोक करता लाग्या, वेयजणांना मनमां विरह दुःख बधी पड-
वाथी नेचोमां आंतुनां पाणी भरावा लाग्यां, एटलुंज नहीं, पण विस्तीर्ण
थान भराइ आववाथी हृदयमां धीरज धरतां नथी, आंखथी नीद्रा तजीने
गननां राखने वेयजनां अनिजे तलफेछे, हवे फरीने पाछां क्यारे मळशुं,

अने ते मळवानो समय केम वने, एवा विचार करेछे, एमना चित्तनी ग-
तिने तो एज मनमां जाणे, जेने वीतेलुं नथी, ते कांड जाणे नहीं, वेय मि-
त्र जूदां पडतांज दिवानां सरखां देखावा लाग्यां, गोमती नदीने कांठे घणां
माणसो साथे मळेलां छे, तोपण जाणेछे के शोकना वनने पास्यां छिये. ॥११॥

॥ दोहा ॥

दिन दश पांच रहे बहुरि, आप आपके थाना॥

दंपति मिलन न फिर नयो, चरचा चली पयान ॥१२॥

अर्थ. वळी पांच दश दिवस पोत पोताने स्थानके रह्यां, परंतु स्त्री पु-
रुषने फरी पालुं मळवानुं वन्युं नहीं, अने प्रयाण करवानी वातो चालवा
लागी. ॥१२॥

॥ छंद समानिका ॥

गोनकी उपाहितं, शोच दंपती चितं ॥ कोनपें कहे वहे, आ-
पही सबे सहे ॥ मित्र चित्र जो करे; आप पानिमें धरे ॥ प्रे-
म फेर वहे नयो; कूच संघको नयो ॥ बिछुरंत बालिका; ब्रेह
बाढि ज्वालिका ॥ स्वामिगो वही दशा, अंसुवां बढे स्वसा ॥
दोउ तल्फना करी, सो सही हरी करी ॥ सागरं समानहो,
तीरथं दूजंद हो ॥ बाज बाहनं किये, आप गो पथं लिये ॥
गोन को दिनं दिनं, अंतरं दुहू जनं ॥ आप नग्र पुग्गियं;
जीतरं प्रवेशियं ॥ १३ ॥

अर्थ. चालवानो उद्योग थवाथी वने स्त्री पुरुषना मनमां शोक उप-
ज्यो, पण तेओ कोनी पासे कहे? माटे पोतेज सबळुं सहन करेछे, मित्रनां
जे परस्पर चित्र करेलां छे, तेने वेय पोताना हाथमांज राखेछे, फरीने
नवो प्रेम थयो, पण एटलीवारमां तो संघने पण कुच करीने चालवानुं थयुं,

त्यांभी जूदां पडनांज बाळारूप प्रवीणने विरहना अग्निनी झाळो वधी पडी,
 गोस्तामी महाराजनी पण एवीज हालत थड जवाधी तेने आंसु अने श्वास
 नथी गयो, पडी तळफीने वेय कहेवा लाग्यां के हे हरी तमे जे कर्यु ते
 खसं; तमे समुद्र सरखा गंभीर अने तीर्थना चंद्ररूपी लो, एम क-
 ही मागरे घोडा उपर स्वारी करी; ने पोते पोतानी पृथ्वी तरफनो मार्ग
 लीधो, दिवसे दिवसे चालवाधी वेय जणाने घणो अंतर पडी गयो, त्यारे
 केटलेक दिवसे पोते पोताना शहेरमां पहीची गयां, अने राजद्वारमां प्र-
 वेश कर्यो. ॥१३॥

॥ छपय ॥

सागर कलाप्रवीन, दोउ निज पट्टन पुगिगय ॥

गुपत प्रगट कर चेद, निशा दिन पोर प्रवेशिय ॥

व्याधि मिटन उत्साह, उते तीरथ उत्सव जन॥

सविता उभय नरेश, मोद प्रगटित लोगन मन ॥

दंपति सु चिंत विरहा दुखित, कश अति भये शरीर तब॥

छिन छिन सु याद इक इक करत, धरत नहीं मन धीर
 कव ॥ १४ ॥

अर्थ. सागर तथा कलाप्रवीण ए वेय पोतपोताना नगरमां पहीच्यां,
 पडी सागरे गुप्तरीते करीने, अने प्रवीणे प्रगटरीते करीने, सागरे रातनी व-
 राते, अने प्रवीणे दिवसनी वखते, पोते पोतानी पोळमां प्रवेश कर्यो, लोको
 आयता हना के सागरने कांडक रोगळे, तेथी हाल देखाता नथी. ते व्याधी
 मटवानी उत्साह नेह नगरमां, अने पणे मनळापुगीमां प्रवीण जात्रा करी
 आयां, तेनो उत्साह लोकोने थयो, वेयना पिता वेय राजाओंने तथा लोकोने
 मनमां हर्ष थयो, त्याने चिन्तमां विरहनुं दुःख पैदा थवाधी वेय स्त्री पुरु-

पनां शरीर अति दुबळां थइ गयां, पण क्षणे क्षणे एक एकने याद करेछे,
अने मनमां क्यारेयपण धीरज धरतां नथी. ॥१४॥

॥ दोहा ॥

इक इक मन शोचत रहत, नित नित विरह बढत ॥

दुजि प्रवीन सागर सु मित, चर्चित प्रति एकंत ॥१५॥

अर्थ, एक एकने वास्ते मनमां शोक करतां रहेछे, अने बेयने नित
नित विरह वधेछे, जेथी प्रवीण ब्रह्मसुता कुसुमावळी साथे, अने सागर
पोताना मित्रो साथे, एकांतमां चर्चा चलावेछे. ॥१५॥

अन्योक्ती आपें दशा, वरनी श्रीमुख दोय ॥

पुनि पठई निज मित प्रति, कहूँ उदार अब सोय ॥१६॥

अर्थ, सागर तथा प्रवीण ए बन्ने जणांये पोताना मोढाथी बीजां पक्षी
विगेरेनी उक्ति लावीने पोतानी दशाने वर्णवी, तथा पोताना मित्र तरफ पर-
स्पर जे पत्रो लखी मोकल्या, तेनां उदाहरण हवे कहिये छिये. ॥१६॥

॥ तत्र कलाप्रवीन अन्योक्ति जेद ॥ प्रथम कोकिला

अन्योक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

केते कहे पकरो पकरो इन, अंजन यातें घनो उतरेगो ॥

केते कहे इनके द्रग छेदहु, भंजत गुंजको पुंज झरेगो ॥

चातक कीर मयूर मरालन, सागर तेसे कहा गुजरेगो ॥

कुरकट और उलूक को राजहे, कोनपें जाय पुकार करेगो ॥१७॥

अर्थ, कोयलने जोइने केटलाक कहेछे के एने पकड़ो पकड़ो केमके
तेनो काळो रंगछे, माटे तेमांथी घणुंक आंजण उतरशे; केटलाक कहेछे
के एनी आंख्योने छेदो, केमके ते आंख्योने भागवाधी चणोठियोना दग-
ला झरशे, हे सागर ज्यां वपैया, पोपट, मोर तथा हुंसो नथी. तेवे स्थले

तेना उपर झुं गुजरयो, ते कही शकातुं नथी, बळी कूकडा तथा घुडोनुं
गड्ढे, गाटे कोना पास जइने ते कोयल पोकार करशे, मतलब के
गरी आमपास मागथी विरुद्ध माणसोछे, गाटे मारे माथे हजी केवी दशा
नीनशे, ते कहेवातुं नथी. ॥१७॥

॥ कीरअन्योक्ति ॥ सवैया ॥

कीर समीरकि लेर लगी सो, करीरके कंटकमें अटकानो ॥
पंख समार निवारत डार, उडयो न बने अतिही अकुला-
नो ॥ नारिंग, विंव, अनार, मिले कहां, यों कहिकें मनमें
मुरझानो ॥ उंच उसास लिये अखियां भरि, सागर यातें
जलो जिय जानो ॥ १८ ॥

अर्थ. पोपटने पवननी लहेरनो अपाटो वागवाथी ते केरडाना कांटांमां
अटकी भगड गयो, जेथी पांखो समारी कांटावाळी डाळ्यो आधी पाळी
कहीने उडनानुं वननुं नथी. तेथी अतिशे अकळाइ गयो, अरे आंही
नारंगी, (विंव), घोळुं तथा ढाडम क्यांथी मळे, एवां एवां वचनो कहीने
ने पोताना मनमां मुंझाइ गयो, अने उंचुं मोहुं करीने उसासा निसासा लेवा,
ने आंखोमांथी आंसु भरवां, तेना करनां हे सागर तेनो जीव जाय ते
संगें. ॥१८॥

॥ पतंग अन्योक्ति ॥ कवित ॥

तो पदको दीपदान, नेहकी, अखंड व्रत्ति, पूरन प्रकाश
ज्वाल, दीपक बर्योरहे ॥ पोंचत न पास नेक, आसहु न छो-
री जाय, विविध विलासहूको ध्यानही धर्योरहे ॥ चाहतहे
अंग प्रति अंगमें मिलायो रंग, बनेहे न संग यातें, निकट
किरणोहे ॥ जानहूको जान ताको जानत न सागर ज्यु,

प्रानहे पतंग सोतो जीवत जयोरहे ॥ १९ ॥

अर्थ. तमारा पगरूपी दीवीमां, मारा स्नेहरूपी दीवेल, अने तेमां मारा मननी अखंड वृत्तिरूपी दीवटथी प्रेमना प्रकाशरूपी जोतना दीवो बळतो रहे छे, मारो प्राणरूपी पतंग तेनी पासे जराये पहोची शकतो नथी, अने आशा पण छोडी शकाती नथी, तमारी साथे तरेह तरेहना विलास करवानुं ध्यान धरतोज रहेछे, अने तमारा अंगप्रत्ये पोताना अंगना रंगने मेळववाने चाहे छे, अने संग बनतो नथी, तेथी आसपास फरतो रहे छे, जीवना जोखमने तो हे सागर ? ते जाणतो नथी, अने एतो जीवतांसुधी बळतोज रहेछे. ॥१९॥

॥ अथ सागरोक्त हंस अन्योक्ति ॥सवैया॥

पंक जिहां मनि मोतिनके, तिनकी गति सो तितही गहेबी॥
नालमें छिल्लर ताल प्रवीन, तबें गुजरान तसी लहेबी ॥
मानहि मोन मराल रहो, कगसें बगसें न कछू कहेबी ॥
मानसरोवरसें बिछुरे; किरतार करेसो सबे सहेबी ॥२०॥

अर्थ. रससागर पोतानी प्रिया प्रवीणरूपी हंसने कहेछे के हे प्रवीण-हंस ? ज्यां मणिने मोतीनो काढव छे, एवा मानसरोवरमां हैये, त्यारे त्यांनी रीत त्यां राखवी, पण ज्यारे नशीबमां छिल्लरा तळावमां रहेवानुं लख्युं, त्यारे त्यां तेबीज रीते गुजरान करी लेवुं, हवे तो चुपाचुप धडने रहो, अने कागडा जेवा, के बगला जेवाने कांइ बात कहेवी नहीं. ज्यारे मानसरोवर-धी वियोग पड्यो. त्यारे जगतकर्त्ता जेवी स्थिति करे, ते बधी सहन करवी. ॥२०॥

॥ अथ नट अन्योक्ति ॥ सवैया ॥

डोर प्रवीन चढयो नटवा, उन घातकि बात निघात करी॥

वंश गयो पैं कुलांट वनीन, तवेन वदों न वदों उचरी ॥ देखन हार
पुकार कहे, अहो खेल न हार धरी गुजरी ॥ फेर सबे बि-
धि साध रहो, अवतो यह वाजि संकेल धरी ॥ २१ ॥

अर्थ. हे प्रवीण ? एक नट दोर उपर चढ्यो, तेणे पोताना जीवनी
घान धाय एवी अवान बात करी, अर्थात् एवो खेल कयों, वांसडासुधी
गयो, पण गुलांट ग्वावानुं वन्नुं नहीं, त्यारे नीचे उभेला नटे नवहुं नवहुं एवी
वाणी कही, मतलब के तारी चतुराई हुं कबुल करतो नथी, करतो नथी, एम
कयुं, पण तमामो जोनार लोको पोकारीने कहेवा लाग्या के--ते खेलनारने
तो मोतनी घडी गुजरी, ते वाजीतो वधी हवे संकेली मुकी. माटे हवे फ-
रीथी ते सर्व प्रकारना साधननी तत्तवीरमां रहो. मतलब के तमे नटनी पेठे
अमार शरीररूपी वांससुधी मोतनी घडी आगभीने आव्यां. पण सारी पेठे
साज वनी शक्यो नहीं. तेथी बीजा आशकीरूपी खेलाडी एम कहेशे के
मेल करनार काचां छे, पण खरी नजरथी जोनारातो कहेशे के मोतनी
घडी गुजरी छे, हवे ते वांसनो वियोग थयो, अने ते थई गयेल मेळापनी
वाजीतो पुरी थई, माटे हवे फरीथी मेळाप करवाना साधनमां तत्पर रहो. २१

॥ भ्रमर अन्योक्ति ॥ कवित ॥

प्रगट्यो वसंत तव मोहारे अनंत वन, लावत न कहूं तन म-
न छटक्यो रहे ॥ तरन तरन पोप अरुन अरुन रंग, वरन
वरन वास चित्त चटक्यो रहे ॥ जल, जलजातहीकों, छां-
डी हुन जात नेक, पल पल पातनपें ससि पटक्यो रहे ॥
कुंज कुंज पुंज पुंज गुंज गुंज आवतहे, फूलत न कंज याते
चार चटक्यो रहे ॥ २२ ॥

अर्थ. "हे प्रवीण ? एक भ्रमरो" द्वारे वसंतरूपु प्रगट्यो अने अनेक

झाड फूल्यां त्यारे तेनी साथे कांडपण शरीर मेळवतो नथी, अने मनथी छटकतो रहे छे, ते प्रत्येक झाडे रातांरातां तथा रंगरंगनां फूलना सुगंधथी तेनुं मन चटकतुं रहे छे, मतलब के जूदुं रहे छे, अने पाणीने के कमळने लगारे छोडीने जतो नथी, अने पळे पळे तेनां पांदडा साथे माथुं पटकतो रहे छे “पण ज्यारे जळ सुकाइ गयुं” त्यारे झाडना कुंजे कुंजे, अने फूलने जथ्ये जथ्ये गुंजार करतो करतो आवे छे, अने कमळ फूलतां नथी, तेथी ते भमरो भटकतो रहे छे, मतलब के आपणो मेळाप थाय छे, ते वखते तमे अमारी साथे शरीर मेळवता नथी, अने लोकलाजरूपी कमळमां भराइ रहो छो, अने हवे ते वखत गयो, एटले तमारा मनरूपी भमरो अमारी तरफ भटकतो रहे छे. ॥२२॥

॥ दोहा ॥

दंपति भेद अन्योक्ती, इहि विधि कहे बनाय ॥

वह जाने उनकी दशा, अविदित कही न जाय ॥ २३ ॥

अर्थ. एवी रीते बन्ने स्त्रीपुरुषे अन्योक्तिना भेदो बनावीने कह्या, परंतु एमनी दशाने तो एओज जाणे, कारण के ते दशा अविदित, एटले अजाणी छे, तेथी कही जाय एवी नथी. ॥२३॥

॥ गाहा ॥

द्वारामति ग्रह गमनं, दंपति उत नेद अन्योक्ती ॥

सप्तपंचाश अग्निधानं, पूर्ण प्रविन सागरो लहरं ॥ २४ ॥

अर्थ. द्वारकानी यात्रा करीने पोतपोताने घेर गयां, पछी त्यां क्षिपुरुषे बीजां पक्षीयो विगेरेनी उक्ति बनानी ते संबंधी, प्रवीणसागर ग्रंथनी सत्तावनमी लेहेर संपूर्ण थई. ॥२४॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे कलाप्रवीन रससागर यात्रा

कृत ग्रन्थे अन्योक्ति जेदो नाम सप्तपंचाशत्तमो लहरं ॥५७॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रन्थार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां सप्त पंचाशत्तम
स्तरंगः समाप्तः ॥५७॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

दंपति मन शिक्षा तथा, प्रेम पंथ वन बाग ॥

अज्ञानमी लहेरमां, वर्णवशे अनुराग ॥

॥ अथ दंपति विरह दशा मन सिच्छा जेद प्रसंगा सोरठा ॥

दोउनकों दिन रेन, सुख न चेन दुख मेन बढ ॥

निज मन सिच्छा देन, लगे सु वरनि बताइयत ॥१॥

अर्थ. सागर तथा प्रवीण ए बेयने दुःख तथा काम बधवाधी दिवस
अने रात्रिये सुखचेन पडनुं नथी, तेनी दील गिगीने लीधे तेओ जे पोते पो-
नाना मनने शिखामण देवा लाग्यां, तेनुं हवे वर्णन करी बतावुंछुं. ॥१॥

॥ तत्र कलाप्रवीन मन सिच्छा जेद ॥ दोहा ॥

लाज सराहतहे सवे, एकहि वार निवार ॥

सोनेकों परिहरि रच्यो, सो नेको उर हार ॥ २ ॥

अर्थ. हे मन सबळा लोको लाजने बखाणेछे, पण तेने एकवार छोडी
दे. अने जेम सोनाने तजीने अथात् तोडीने आ छातीने सारो हार रच्यो
जे, मनबधके सोना जेवी किमती लाजछे, तो पण तेने तोडीने मित्रना मे-
ल्यान्नी हार करवो जोडये. तेमांनो शब्दना परियाय निचे प्रमाणे सोने-
कों, सो केतां ते नेको केतां सागे. ॥२॥

आय सके तो आयले, आसकके मेदान ॥

धूप प्यास सहियो विषम, मिलहे मित निदान ॥ ३ ॥

અર્થ. હે મન જો આવી શકે તો આ આશકના મેદાનમાં આવીજા. ત્યાં તંડકાને અને તરસને, સહેલી એતો ઘણુંજ (વિષમ) કઠણ છે, પરંતુ અંતે જરૂર મિત્ર મળશે. ॥૩॥

॥ એતિહ્યાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

માલતિ, હીર હૂંસેન સુ સોઈ સુજાન, શરીન, સન્ના જો બનાઈ ॥
હાજરહે રંગરેજિ જિહાંહિ, જિહાં પદમાવતિકી કવિતાઈ ॥
નૃત્ય સંગીત કરે નવનંદિની કુંદલકામ મૃદંગ બજાઈ ॥ સા-
ગર મિત્ર મિલેગે તહાં ચલરે ચિત લેલિ જહાં પતસાઈ ॥૪॥

અર્થ. હવે અસલ થઈ ગયેલી દશકી સ્ત્રિયોને સંભારીને પ્રવીણ પોતાના મનને કહેછે કે--એ દશકિયોની સભામાં હે મન તું ચાલ મતલબકે તેઓએ કર્યું તેમ કર. એટલે ત્યાં તને સાગર મિત્ર મળશે. તે સભાની વિગત જે. એક માલતી, બીજી હીર, ત્રીજી હુસેન તથા ચોથી ડાહીશરીન જેવીયોએ ડ્યાં સભા બનાવી છે, અને પાંચમી રંગરેજી પણ ડ્યાં હાજર છે; અને છઠ્ઠી પદ્માવતીની ડ્યાં કવિતા બોલાયછે. ત્યાં સાતમી નવનંદિની ડ્યાં નાચ કરેછે. અને આઠમી કામકુંદલા મૃદંગ બજાવેછે. અને નવમી લેલીની ડ્યાં પાદશા-હીછે. હે મન તું ત્યાં ચાલ. એટલે તને ત્યાં સાગર મિત્ર મળશે. ખુલાસો જે--(૧) મધુમાલતીની વારતા લખીછે તે (૨) હીર તથા રાંઝાની વારતા દેશી ભાષામાં છે, (૩) હુસેનનો કિસ્સો તથા (૪) શીરન અને ફરહાબનો, (૫) રંગરેજીનો એ રીતે ત્રણે કિસ્સા ઝરડુમાં છે (૬) પદ્માવતીની ને પુરૂષસે-નની વાર્તા સંસ્કૃત ઉપરથી સામલભટે ગુજરાતીમાં કરેલીછે, તેમાં કવિ-તાની ચતુરાઈ ઘણીછે (૭) નવનંદિનીની વારતા સંસ્કૃતમાં છે, (૮) કામ-કુંદલા અને માધવાનલની વારતા પણ સંસ્કૃતમાં છે, તે ઉપરથી સામલભટે ગુજરાતીમાં કરીછે. (૯) લેલી અને મજનુનો કિસ્સો ફારસીમાં છે, આ સ-

वैद्यमां विम माशुकोना नाम गणाध्यां छे तेमज आ लहेरना पंदरमा कवितमां
नभा ७०मी लहेरना सोळमा सवैयामां आशक पुरुषोना नाम गणेलंछे ॥४॥

॥ जातिस्वभाव मिश्रित लाटानुप्रास अलंकार कवित ॥
कायबो कछुन आव, हीय बो विचार चढे, जीयबो जलो न,
विप पीयबो सहलहे ॥ सहेनो सवेहि दुख, कहेनो न काहू
हामें, वहेनो अजादहिसें, रहेनो सुफलहे ॥ करिये न सोच
कछु, डरिये न लोगहीतें, धरिये सु प्रीत रीत, मरिये सु पल
हे ॥ पार न परेगो प्रान, एह देह डारदेरे, एसें चित्त धार
तब सागरज्यू मलहे ॥ ५ ॥

अर्थ. हवे कांड करवुं नहीं, केमके हृदयमां बहु विचार चडि आ-
वेछे, के जीवुं ए मांस नथी, अने डेर पीवुं ते सहेलछे, सधळां दुःख स-
हेनां पण कोइनी पासं कांड कहेवुं नहीं, अने मर्यादा प्रमाणे चालीने रहेवुं,
तेमां मांस फळछे, कांड जगामात्र शोक करिये नहीं, तेम लोकोथी डरिये
नहीं, अने प्रीतिनी रीतिने धारीने मरिये, ते सारी पळछे, प्राण पार पडशे
भरीं, गांठे आ शरीरने दरकार कर्मा विना नाखी दे, हे चित्त! ज्यारे एवुं
भारीश, त्यांज सागरजी मळजे. ॥५॥

॥ मिश्रित लाटानुप्रास जातिस्वभाव अलंकार ॥ कवित ॥
जाहिको निरंतर तुं धरी धरी ध्यान रहे, ताहिसें दिगंतरसें अं-
तर निपटरे ॥ जरी जरी ज्वाल मेन, जरी जरी आवे नेन,
फरी फरी एते पर सागरज्यू रटरे ॥ पल पल तल्फ तल्फ,
मिल मिल चहे हंस, मिलवो न बने पंथ चलवो विकटरे ॥
रतियां भरींह जोति, छतियां उसास संग, फटी फटी जात
नहि, फिट हो निफटरे ॥ ६ ॥

अर्थ. हे हृदय जेनुं तुं निरंतर ध्यान धरीने रहेछे, तेनी साथे दिशाना अंतरधी घणुं छेटुंछे, अने कामदेवनी झालमां बळी बळीने, आंख्यो आंसुथी भराइ भराइ आवेछे, ते उपरांत फरी फरीने बळी सागरने रटने ? पळे पळे तलफी तलफीने (हंस) जीव मळिये मळिये एम चाहेछे, पण मळवानुं बनतुं नथी, ने पंथे चालवानुं तो मुश्केल छे, जेम प्रीतिनी कांति भरपूर भरीछे, तेम हे छाती ? तुं उसासा निसासा भरवानी साथे फाटी फाटी जती नथी, माटे हे नफट ? तने फटकार छे. ॥६॥

॥मिश्रित लाटानुप्रास लोकोक्ति अलंकार॥सवैया॥

मित विलोकनकों तरसो, बरसो असुवानं जरी सु जरी ॥
सागरज्यू विछुरे तबसैं, अखियां ब्रह्म ज्वाल झरी सु झरी ॥
एरे झुको उझको बरुनी, करनी सहि चूक परी सु परी ॥ क्यों
वरषो, मुरझो, उरझो अब, जो किरतार करी सु करी ॥७॥

अर्थ. हे नेत्र ? तमे मित्रने जोवा सासुं तलखो, अने आंसु भरी भरीने बरसो, अने ड्यारथी सागर जूदा पड्या, त्यारथी तमारामां विरहनी झालो जागी ते जागीज, अने आ पांपणो पडो, ने उपडो, परंतु करणीमां चूक पडी ते पडी, हवे शुं करवा बसौछो, शुं करवा मुंझाओछो, अने शुं करवा अचकाओछो, जगतकर्त्ता परमेश्वरे जे करी ते खरी. ॥७॥

॥दोहा॥

जिय तुं अब कैसें जिये, हिय तुं दरकत नाहि ॥

वे अब इत आवत नहीं, तैं उत गयो न जाहि ॥ ८ ॥

अर्थ. हे जीव ? तुं हवे केम जीवेछे, हे हृदय ? तुं हजी केम फाटनुं नथी, केमके ए मित्र हवे आंही आवता नथी, तेम ताराथी त्यां जइ शकानुं नथी. ॥८॥

॥ द्रष्टांतालंकार ॥ दोहा ॥

सदा सुमनमें राखियें, मित मिलनको ध्यान ॥

पय घृत शुचि जल मंत्र सुर, मरुत गंध अनुमान ॥९॥

अर्थ. हे हृदय? जेम दूधमां घी, जळमां पवित्रपणुं, मंत्रमां दैवत, अने पवनमां सुगंध रहेछे, एबीरीते तुं निरंतर मनमां मित्रने मळवानुं ध्यान राख. ॥९॥

॥ गुढोक्ति अलंकार ॥ दोहा ॥

बोलत होय न वाउरो, चलविचल न व्हे चिंत ॥

जो चाहत अबही जियो, बस वरुनायुध मित ॥ १० ॥

अर्थ. हे मन बोलतां बोलतां वावरूं थामां, तेम चलविचल पण थामां, अने हवे जो जिववाने चाहतुं हो, तो मित्रनी पासे बश! मतलबको वरुणनुं आयुध पाश अथान् पासे. ॥१०॥

॥ अथ सागर मनसिच्छा जेद समरूपक अलंकार ॥ दोहा ॥

नेन नीर विरहा बटन, उर तर पथथर पीन ॥

मन मेंदी अवटे विना, परस न पाय प्रवीन ॥११॥

अर्थ. आंख्योना आंसुरूपी पाणी नाखीने विरहरूपी उपरबटणाथी तदयरूपी कठण छीपर उपर मनरूपी मेंदी बाव्याविना प्रवीणना स्पर्शने प-गाओ नहीं, मतलबको जेम मेंदी बटाया बगर प्रवीणनो स्पर्श पामती नहीं, नेमत हे मन? तुं पण अवटाया बगर प्रवीणनो स्पर्श नहीं पामे. ॥११॥

॥ अथ विनोक्ति अलंकार ॥ दोहा ॥

चिंत मित जोही बसे, तजो न ताको संग ॥

देखो गुन विन धनुष गति, उलट विकट सम अंग ॥१२॥

अर्थ. हे मन चिंतमां जे मित्र बसेछे, तेनो संग तजोश नहीं, तुं धनुषको गति जोके गुण पटले पणछ विना तेनुं बांकुं अंग जोडये ते उलटीने

पांशरुं थइ जायछे, अर्थात् नकामुं थायछे. ॥१२॥

॥ अथ एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥

कररे उनके गुनकी गुननी, शुभ ध्यान हमेश हिये धररे ॥
धररे इन मूरति आंखनमें, अवहि सु गयो सुख बीसररे ॥
सररे उन आयस राखि चंढाये ज्यू, एसी करिहे विशंजररे ॥
जररे अति सास उदास जये, जिय याद प्रवीन प्रभा
कररे ॥ १३ ॥

अर्थ. हे जीव ए मित्रना गुणनी माळा हाथमां लइने हमेशां हृदयमां
एनाज शुभ ध्यानने धर, आंखोमां पण एनीज मूर्तिने धार, हवे सुख तो
विसरी गयुंछे, अने विश्वंभरे एवी करी. ते एनी आज्ञा माथे चढावी राख,
अति उसासा भरी भरीने उदास थयोछे. माटे हे जीव प्रवीणनी कांतिने
याद कर. ॥१३॥

॥ अथ समरूपकालंकार ॥ सवैया ॥

कानन डाक सुनी चरचा, तबतें उर आइ इमानकी धीर ॥
दैवत मित प्रवीन निहारत, चाहको चिंत चढयो रहे वीर ॥
पूजनहार मनोज महंत, सनेहको नेत बध्यो सर तीर ॥
गयो विरहा गिररे, पररे कररे चकचूर शरीर ॥ १४ ॥

अर्थ. ज्यारथी काने चर्चारूपी डाकलां सांभळ्यां, त्यारथी हृदयमां
इमानरूपी धीरजता आवीछे, प्रिय मित्र प्रवीणरूपी देवताने जोयां, त्यारथी
चाहनारूपी वीर तो चित्तमां चढ्योज रहेछे, अने कामदेवरूपी महंत ते
देवने पूजनारो छे, तेणे स्नेहनो दोरो माथे बांध्यो छे, हवे हे प्राण ? वि-
रहरूपी पर्वत उपर नइने पडतुं मुक्य. अने शरीरने चकचूर कर. ॥१४॥

॥ ऐतिहासलंकार ॥ कवित ॥

बहेरामसे बजीर, बकसी फरास जेसे, फूल फरमानी, घन-
आनंद कुजाईकी ॥ पुनासे प्रचंड मीर, रांझनसे वीर जहां,
आलमके हाथ दीनी कलम लिखाईकी ॥ अनहद नाद बा-
जे, साजे रस रीत सवे, बाहनी विराजे शीश विगर सिपा-
ईकी ॥ अनिलापवंत, तहां पायेगों प्रवीन मित, चल चल
चित जिहां मजनु दुहाई की ॥ १५ ॥

अर्थ. ज्यां बेहेराम सरखा बजीर छे, फरास जेवा ज्यां बखशी छे,
फूल सरखातो ज्यां हुकमदार छे, घनानंद सरखातो ज्यां पाळाओना
उपरी छे, पुना सरखा ज्यां मोटा अमिरो छे, रांझा सरखातो ज्यां शुर-
वीरो छे, आलमशाहना हाथमां तो ज्यां लखवानी कलम दीधेलीछे, ज्यां
अनहद बाजांना नाद बागे छे, अने ज्यां सघळा रसनी रीतने धारे छे,
अने ज्यां माथा बगरना सिपाइयोनी फोज शोभे छे, हे अभिलाशावाळा
चित्त ज्यां मजनुए दुहाइ करी छे, त्यां चाल्य, त्यां तुं प्रवीण मित्रने पामीश,
ए कवितमां असल जे आशको थड गया, अने जेओना किस्सा कहा-
णियो चाले छे, तेओनां नाम छे, अने भावार्थ ए छे जे एओनी सभामां
दाखल थवाथी मित्र मल्लो, अर्थात् तेओये कर्यु हतुं तेम कर. ॥ १५ ॥

॥ द्रष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

नेहके चोक कियो नृत चाहे तो, लाज परेच परे धररे ॥
मागनको अभिलाप मठा रस, दोहनि देखि कहा डररे ॥
आगेहि पाछे जवे सरबो तव, मूह मलीन कहा कररे ॥
प्यारे प्रवीनके प्रेमकि जोतमें, प्रान पतंग जेसे पररे ॥ १६ ॥

अर्थ. हे मन स्नेहना चोकमां नाच करवाने चाहतुं हो तो लाजना
पडवाने परे धरी दे. छाश मागवानी अभिलापा होय तो दोणीने जोडने

शुं करवा डरेछे, मतलब के छाश लेवा जावुं त्यारे दोणी शुं संताडवी,
ज्यारे आगळ किंवा पाछळ मरवुं छे, त्यारे मुख मलिन शुं करवा करे
छे, अरे मन प्राणप्यारी प्रवीणना प्रेमनी जोतमां पतांगियानी पेटे पड. ॥१६॥

॥ जाति स्वभाव अलंकार ॥ सवैया ॥

कह सोवतमें दिन खोवतहे, हितकी नित जो चित चाह तबे ॥
रुख छोरत नांही बलीभुककी, सुख मानतसो दुखदाइ सबे ॥
फररे कहा कुरके फंदनमें, कररे उपचार कछूक अबे ॥
परवीन मिलेगे अखंड प्रजा, जक लागहिगी तुंहि तूंहि
जबे ॥ १७ ॥

अर्थ. हे मन जो हमेशां चित्तमां तारा हितनी चाहना होय, तो सुइ
रहेवामां शुं दिवस गुमावे छे, कागडो आवीने कांड वधामणी आपे, एवी
इच्छा तुं छोडतुं नथी. अने जेमा तुं सुख मानेछे, तेतो सघळां दुःखदा-
यक छे, माटे पाछुं कूडना पासमां शुं फरे छे, हवे कांडक उपाय कर्य,
अने ज्यारे तुंही तुंही एवी अखंड जक लागशे, त्यारेज तने प्रवीणनी
छत्री मळशे. ॥१७॥

॥ यमकानुप्रास ॥ दोहा ॥

परम न पावे धरम तजि, चरम न रहे निहार ॥

चरम न जटके शरम भजि, कर मन करम विचार ॥१८॥

अर्थ. धरम तजवाथी परमात्माने पामिये नहीं, माटे शरीरना चाम-
डाने जोइने रहीश नहीं, भरममां भटकमां ने शरम राखीने हे मन ? क-
रमनो विचार कर्य. एनो बीजो अर्थ एवोछे के हे मन मित्रनुं ध्यान कर-
वानो जे तारो धर्म छे, ते तजवाथी तुं परम मित्रने पामी शकीश नहीं,
अने तारा शरीरना चामडाने शुं जोइने रह्यो छे, अर्थात् देहने तुच्छ

गण, अने भरममां भटकीश नहीं, ने शरम राखीने तुं तारा नशीबनो
विचार कर, अथवा तारे हवे शुं काम करवुं जोइये तेनो विचार कर. १८

R

॥ दोहा ॥

प्रिया पीय विरहा प्रकृति, मन सिच्छा किय एह ॥

समरन प्रति लागत सुरत, दिन दिन बढत सनेह ॥१९॥

अर्थ. विरहनीदशाथी स्त्रीपुरुषे पोतपोताना मनने एवी शिखामण
आपी, परंतु एक बीजाना स्मरण प्रत्ये सुरत लागवाथी दिवसे दिवसे
स्नेह बधवा लाग्यो. ॥१९॥

॥ उत्प्रेक्षालंकार ॥ सोरठा ॥

लागी सुरत सनेह, मानहु ज्यों दूरबीन द्रग ॥

दरसत निकट न देह, दूर बसत मित लखे ॥ २० ॥

अर्थ. वंनेनी सुरत स्नेहमां लागी रहेछे, ते जाणे के दूरबीनमां नेत्र जोड्यां
होय, तेथी पोतानां शरीर पासे छे, तेने देखतां नथी. पण दूर बसनार
मित्रने देखेछे, मतलब के पोताना शरीरनुं भान नथी. अने मित्रमां जीव
लागी रह्यो छे. ॥२०॥

॥ दूरबीन द्रष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

या तो दुहून जराउ ले आतस, या तो गडो गहि गाड जमी-
सैं ॥ या तो हनो उर बीचहि तोमर, या तो कटो सिर खेंच
असीसैं ॥ आवत कोउ न दीठ इतैं उत, मित विदेश वसे
वह दीसे ॥ प्रेमहुके चसमे अटके यह, नेनसु ता दूरबीन न-
रीसैं ॥ २१ ॥

अर्थ. गमेतो अमने वेगने लड़ने अग्निमां वालो, किंवा पकडीने उंडी
साडवाली जमीनमां डाटो, किंवा हृदयनी वच्चे भालाना या मारो, किंवा

तरवार खेंचीने अमारां मस्तक कापो, पण मित्र परदेश वसेछे, ते दिशा तरफ जोतां आंही के त्यां वीजुं कांड अमारी नजरे आवतुं नथी, अने अमारा प्रेमरूपी जोवाना काचवाळी ते दूरवीननी नळीमां आ अमारां नेत्र अटकी रह्यां छे, ते लूटवानां नथी. ॥२१॥

॥ अथ अतिशयोक्ति अलंकार ॥ कवित ॥

पुंडरीक जूय पंथ पलके अहार देदे, प्रेतहुके खेतकों उलंध आगे जावेगा ॥ पावकके प्रबल पहार पार परबोहे, प्यास लिये पीवनकों बिख ना बतावेगा ॥ शीशहूको फूँदा लहे, दरवीकी दोर गहे, सार धार सीढीपें निशंक होय धावेगा ॥ सुरत दिवानखाने, राजत सनेह साह, पावेगा प्रवीन मन या मग जो आवेगा ॥ २२ ॥

अर्थ. हे मन प्रवीणने मळवा जवानो रस्तो एवो विकटछे के--ते रस्तामां बाघनां टोळां छे, तेओने (तारा शरीरना) मांसनो अहार दइदइने, अने वळी स्मशान आडा आवशे, तेने उलंधीने ज्यारे आगळ जइश, त्यां अग्निना मोटा पर्वतने पार पडवानुं छे, अने त्यां तरशने लीधे, तारे पीवाने जळने वदले झेर पण कोइ बतावशे नहीं, पछी तारा माथारूपी दोरडानुं फूमकुं हाथमां पकडीने काळा सरपरूपी दोरडुं झालीने ज्यारे तुं एक निष्ठारूपी नीसरणी उपर निःशंक थइने दोडीश, त्यारे त्यां सुरतारूपी दीवानखानामां, स्नेहरूपी पादशाह विराजे छे, ते मार्गे ज्यारे आवीश, त्यारे तुं प्रवीण मित्रने पामीश. ॥२२॥

॥ अद्भुतोपमालंकार ॥ कवित ॥

वार मास अंवरमें वरखा वनाय रही, कुंज कुंज पुंजनमें रतुराज रास किय ॥ वातज, पतंग, भंग, चातुक, चकोर

मोर, हारन जराफा, कोक, सारस, निवास किय ॥ सूर श-
शि विना जोत, विना बारके फुहारे, फल फूल, झूल रहे
अथवा अकास किय ॥ पौनकी गति न जहां, वक्रता रती
न चले, सागर प्रवीन पाओ ऐसे बाग आसकिय ॥२३॥

अर्थ. आशकनो बाग एवोछे के ज्यां बारे मास आकाशमां अथवा
वन्त्रमां वर्षाद वनी रह्योछे, अने कुंज कुंजना समुदायमां वसंत रितु अथवा
रतिनो राजा कामदेव रासक्रीडा करेछे, अने ज्यां (वातज) मृग पतंग,
भमरा, वपैया, चकोर; मोर, हारनपक्षी, जुराफा, चक्रवा, अने सारस
निवास करी रह्यां छे, सूर्य तथा चंद्रमा विना ज्यां जोत प्रकाशे छे, पाणी
वगरना फूवारा उल्ले छे, अने आकाशनी अधवचाळे फलफूल झुकी
रह्यांछे, अने ज्यां पवननी गति नथी, एठलुंज नहीं पण ज्यां जरा मात्र
कुटिलता चालती नथी. सागर कहेछे हे मन तुं एवा आशकना बागमां
जइने प्रवीणने पाम, एमां प्रवीणना शरीरने आशकनो बाग कल्प्योछे,
अने तेमां उपर कहेला वधा गुणछे. ॥२३॥

॥ दोहा ॥

दंपति मन सिच्छा कही, सुरत प्रेम अनुमान ॥

प्रेम पंथकी विपमता, उपमा प्रेम उदान ॥ २४ ॥

अर्थ. ए रीते प्रेमना मारगनी कठणार्ई तथा प्रेमना बगीचानी उपमा
साथे सुरता तथा प्रेमना अनुमानथी स्त्री पुरुषे पोतपोताना मनने शीखामण
कही बतावी. ॥२४॥

मन सु पवनकी लहरहे, क्यों कर पकरे ताय ॥

जहाँ जानेकी सुरत तहाँ, जाय जाय पुनि जाय ॥२५॥

अर्थ. मन छे ते पवननी लहेर छे, तेने केम करीने पकड़िये, तेने ज्यां

जवानी इच्छा होय, त्यांज फरीफरीने जाय जाय अने जाय. ॥२५॥

मन पथ्थर हरि हर करे, मन सु ब्रह्मको अंग ॥

मन बिजयी तिहु लोकको, चलत प्रेमके संग ॥ २६ ॥

अर्थ. मन छे ते पथराने हरी हर बनावे, केमके ते परब्रह्मनुं अंग छे, एटलुंज नहीं, पण त्रणे लोकने जीतनासुं मन छे, अने ते प्रेमनी साथे चाले छे. ॥२६॥

॥ गाहा ॥

दंपति निज मन सिच्छा, सुरता प्रेम पंथ उपवन विधी ॥

अठपचाश अभिधानं, पूर्ण प्रवीनसागरो लहरं ॥ २७ ॥

अर्थ. सागर तथा प्रवीण ए वने स्त्रीपुरुषे पोतपोताना मनने शीखामण आपी, ने प्रेमना पंथनुं, तथा बगीचानुं वर्णन कर्युं, ए संवंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ अष्टावनमी लहेर संपूर्ण थई. ॥२७॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे दंपति मन सिच्छा प्रेम पंथ भेदो नाम अष्टपंचाशत्तमो लहरं ॥ ५८ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां अष्टपंचाशत्तम स्तरंगः समाप्तः ॥५८॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

पत्र भेद दंपति तणा, लखी समझ्या जेह ॥

ओगणसाठमि लहेरमां, कहुं संक्षेपे तेह ॥

॥ अथ दंपति पत्र भेद समझ्या प्रसंगो यथा ॥ सौरठा ॥

विरहा नित संतात, मनही मन जानंत दुहु ॥

कर्छु संछेप सु बात, लहत मित कुसुमावली ॥ १ ॥

અર્થ. હરરોજ વિરહ સંતાપેછે. તેને વન્નેજણાં મનમાંને મનમાંજ જાણે-
છે. એ વાતને કાંઈક સંક્ષેપથી સાગરના મિત્રો તથા કુસુમાવલી જાણેછે. ॥૧॥

વહુ દિન જયે વહોર, દોઝ જન વિહુવા બને ॥
પ્રાન રહત તિહિ ઠોર, માસ માસ પાતી મિલે ॥૨॥

અર્થ. વન્ને જણાંને વિયોગ થયાને વલી ઘણા દિવસો થયા, પરંતુ મ-
હિને મહિને એક વીજાંને તે ઠેકાણે કાગળો મળેછે, તેથી વન્નેના પ્રાણ રહેછે. ॥૨॥

પાતી જેદ પ્રકાર, કરિ કેતે આગે કહે ॥
વિહુરે જઈ અવાર, કહત વહુરિ સુનિયે કથા ॥૩॥

અર્થ. પત્રના ભેદના કેટલાએક પ્રકાર કરીને આગળ કહ્યા, પણ જૂદાં
પડવાને ઘણીવાર થઈ, માટે વલી જે થયું તે હું કહુંછું તે કથા સાંભળો. ॥૩॥

॥ તત્ર પ્રથમ કલાપ્રવીન પત્ર ભેદ ॥ સોરઠા ॥
કર કંપન દ્રગ નીર, પ્રથુલ સ્વાસ જ્વાલા જગે ॥
ચહલે પરે સુ ચીર, કહુ કાગદ કેસેં લિખે ॥૪॥

અર્થ. પ્રવીણ કહેછે કે હાથ કંપેછે, આંખોમાંથી પાણી ઝરેછે, લાંબા અને
ગોટા શ્વાસની સાથે હૃદયમાંથી વિરહની આગ જાગી ઊઠેછે. અને આંસુના ઢાં-
ટાના ઢાગ ચીર ઉપર પડેછે. માટે કહો કે કાગળ કઈ રીતે લખીએ. ॥૪॥

॥ જાતિસ્વચાવ અલંકાર ॥ સવૈયા ॥

અંગહિ અંગ સવે થરકે, થરકે કલમે કર કેસેં રખે ॥ ચીર-
પરે ચહલે સિગરે, જલ ધાર ધરે વરષે સુ ચખે ॥ દીરઘ સા-
સ ઊઠે ઇતને પર, માનહુ જ્વાલ ભુજંગ નખે ॥ નાગરતાઈ
કહા કરિયેં, કહો સાગર કાગર ક્યૌં સુ લખે ॥ ૫ ॥

અર્થ. (મારાં) સવઢાં અંગે અંગ થડકે છે. ને હાથ પણ (થડકે છે.)
ધુન્ને છે માટે નેમાં કલમ કઈ રીતે રાખીએ? આખા ચીરમાં આંખના

काजळना डाघपडी गयाछे, अने नेत्रेथी जळनी धारा पृथ्वी उपर वरसेछे; वळी एटला उपरांत जाणे के सर्प मुखमांथी ज्वाळा नाखतो होय, तेम लांबा श्वास उठेछे. माटे चतुराई शी करिये? अने हे सागर कहो, के कागळ शी रीते लखिये, ॥५॥

॥ संदेहालंकार ॥ सवैया ॥

काल करोडको राजतहे रद, सूरज वाहन शृंगनकी शख ॥
मीन ब्रही जनकी बिडसी, किधों काम धजा, ॐकार कियो
लख ॥ कातरनी अनिलाप किधों, किरवान विदारनकी स-
गरे सख ॥ सागर दूज हुको दुजराज, किधों यह नाहरको
निकस्यो नख ॥ ६ ॥

अर्थ. बीजना चंद्रने जोड़ने प्रवीण कहेछे के आते काळरूपी वराहनो दांत शोभेछे? के उदयाचळ पर्वतना शिखरनी (शिखा) अणीछे! के वियोगी जनरूपी माछलाने पकडवानो कांटोछे? के कामदेवनी धजा छे? के लखीने ॐकार कयों छे? किंवा अभिलाशने कापवानी कातर छे? के बधां सूखने कापनानी तरवार छे? हे सागर आ बीजनो चंद्रमा छे, के आ बाघनो नख नीकळ्यो छे? ॥६॥

॥ जातिस्वभाव अलंकार कुसुमोक्त ॥ सवैया ॥

एक समे सगरी सखियां मिल, नीठ सुवाइ, विचार विचार-
त ॥ सागर मित मिले सुपने माहि, पान खवाइ गरे भुज
डारत ॥ बात कहू कहिवेकु भई तब, नाहि लखे अखियां-
न उधारत ॥ सोवतसें उठ रोवत जोवत, पोसपलंगपे पान
पछारत ॥ ७ ॥

अर्थ. कुसुमावळी कहेछे के एक समये वधी सखियोए मळीने (प्रवी-

शिखंडिज एटले बृहस्पति अथवा जीव, छंद एटले श्रुति अथवा कान, समीर
 एटले वायु अथवा वात, जोतिष एटले काळ अथवा वखत, मयूर एटले
 वहिं अथवा विरही. हेमगिरि एटले मेरु अथवा मेहेर, आरसी एटले आ-
 दर्श अथवा आबीने दर्शन, सोगन एटले सपथ अथवा ते रस्तो. सुर ए-
 टले सूर्य अथवा मित्र. भोम एटले लोहितांग अथवा राता अंगवाळां नेत्र,
 मंगन एटले दीन अथवा दिवस. ॥१२॥

॥ एकावलि अलंकार ॥ सवैय ॥

परसे विनहि छिनही छिनही, मनमें दुख होत बडे गरसें ॥
 गरसें वह जानत जाय परे, सु जरे विरहा नलकी झरसें ॥
 झरसें नितही तन छीवतहे, जिय जीवत देखनकी हरसें ॥
 हरसें यह मांगत बानि सदाहि; प्रवीनके पायनसें प-
 रसे ॥ १३ ॥

अर्थ. हे प्रवीण तमने स्पर्श्या वगर क्षणे क्षणे मनमां मोटा पर्वत जेवां
 दुःख अमने थाय छे. अने एवं जाणिये छिये के पर्वत उपर जईने पाडिये.
 केमके विरहाग्निनी आळथी बळिये छिये. अने रोज झरी झरीने अर्थात्
 क्षीण थड थडने शरीर खवातुं जाय छे. पण तमने देखवाना हरखथी
 मागे जीव जीवे छे. अने शिवनी पासे हमेशां एवं वचन मागिये छिये के
 प्रवीणना चरण साथे स्पर्श करिये. ॥१३॥

॥ संज्ञावनालंकार ॥ सवैया ॥

पत्र हमें पठयो तुमकों, वह दोस दसो दसद्वैमें दहेगो ॥ ता
 को विचार करो विसतार ज्यू, पानिको पानि कहालों रहेगो ॥
 मासहु जो न मिलयो प्रति उत्तर, हंस बयार के संग बहे-
 गो ॥ सास उसास लगे पलही पल, कोन प्रवीन प्रवीन

कहेगो ॥ १४ ॥

अर्थ. हे प्रवीण? अमे तमने पत्र जेनी साथे मोकल्यो छे. ते दस अर्धवा दसने वे एटले बार दिवसमां तमने देशे, तेनो विस्तारथी विचार करजो; के अंजळीमांनुं पाणी क्यांसुधी रहेशे? जो महिनामां तेनो प्रति-उत्तर नहीं मळे, तो मारो जीव पवनना सपाटा साथे व्ह्यो जशे, केमके मने पळे पळे श्वासोश्वास लागी रह्यो छे. तो हे प्रवीण? तमने डाह्यां कोण कहेशे? ॥१४॥

॥ स्मरनालंकार ॥ सवैया ॥

वाहि उछीर, वही गति बेठबो, वाहि सुरा, गति वाहि पि-
वावे ॥ वा मुसकान, वहे सिसकी, अरु वाहि तरे अरजीसें
रिझावे ॥ प्रछन भेद सुने बतियांनके, यों परतच्छ बनाय सु-
नावे ॥ हे न हितू जग मध्य प्रवीन ज्यु, रेन नई सोइ नेन
दिखावे ॥ १५ ॥

अर्थ. हे प्रवीण? स्वप्नामां जे देखिये छिये. एज तकियो अने एज री-
तनुं बेसवुं, अने एज मदिरा, एज रीते मने प्रवीण पाय, एज मरकवुं,
अने एज शीशकारो, अने एज प्रकारथी विनती करीने मने रीझावे, अने
वातोना गुप्त भेद सांभळिये छिये, ते एज रीते प्रत्यक्ष बनावीने संभळावे.
ए रीते रात्रिमां जे वात बनेली, ते नजरे देखाडे एवो कोइ वालेश्री
जगतमां नथी. ॥१५॥

॥ दोहा ॥

पाती छाती लाय नित, दंपति जपत सयान ॥

जानत सागर प्रान सम, उन प्रवीन वह प्रान ॥१६॥

अर्थ. ते डाह्यां स्त्री पुरुष एक बीजाना पत्र नित्य छाती साथे लगा-

શીને એક વીજાને જપેછે. તે સાગર, પ્રવીણને પ્રાણ જેવી જાણે છે, અને પ્રવીણ સાગરને પ્રાણ જેવા જાણેછે. ॥૧૬॥

પાતી મહિ લખિયત ઉચ્ચ, ભેદ સમશ્યા લાય ॥

દરસત દુન મહિ નિજ દશા, સો કહ્યુ કહોં સુનાય ॥૧૭॥

અર્થ. તે વન્ને જણાં સમશ્યાના ભેદ લાવીને પત્રમાં લખે છે. અને તે પોતાની દશા પોતપોતાના પત્રોમાં લખી દેખાડે છે. તે હવે કાંઈક સંમ-
જાવીને કહુંછું. ॥૧૭॥

॥ તત્ર કલાપ્રવીનોક્ત સમશ્યા ॥ સોરઠા ॥

સોધહુ સાગર મિત, વાવન અચ્છર બેદ યહ ॥

પ્રેમ સુ કાહિ કહંત, વરન જાત અભિધાન કહ ॥૧૮॥

અર્થ. પ્રવીણ કહેછે કે-હે સાગર મિત્ર? આ વાવન અક્ષરના ભેદ શોધી જુનો, તેમાં પ્રેમ કેને કહે છે,? તેના વર્ણ, જાતિ અને નામ તે શું છે. ॥૧૮॥

॥ કવિત ॥

લે કર તરાજુ ગુન, અચ્છર પ્રમાન કરો, હસ્વ, દીર્ઘ, પ્લુત,
ભેદ વ્યંજન વિચારિયે ॥ ઓમનમો એક વિંશ, કાદિ પંચ-
તીશ અંક, છપ્પનકોં વાર ભેદ, પંગતિ વિઠારિયે ॥ કોન તા-
મેં બ્રાહ્મન હે, છત્રી વૈશ્ય, શુદ્ર, કોન કીજિયે નિવેરો, રંગ
રૂપહિ નિહારિયે ॥ સવમેં વસંત એક, એકમેં અનેક રૂપ,
અહો મિત સાગરજ્યૂ પ્રેમ તેમ પારિયે ॥૧૯॥

અર્થ. હે સાગર? હાથમાં ત્રાજવું લઈને અક્ષરની ગણતરી કરીને તેનો નોંધ કરો. અને તેમાંના હસ્વ, દીર્ઘ, પ્લુત, એવા સ્વરના ભેદ તથા વ્યંજ-
નનો વિચાર કરો. ઐં નમઃ આદિ એકવીશ તથા કથી ક્ષ સુધીના ૨૫
ગણીને છપ્પન અક્ષર તથા. તેમાંના વ્યંજન અક્ષરોના લોક વ્યવહારમાં

प्रत्येकना वार वार भेद वाराखडीमां थाय छे, ते रीते जूदी जूदी पं-
क्तिमां बेसारिये. तेओमां कोण ब्राह्मण छे. अने क्षत्री, वैश्य, तथा शूद्र
कोणछे. तेना रूप रंग जोइने नीवेडो करो. मतलब के एमां जूदुं जूदुं कांइ
नथी. सर्वमां एकज व्यापक छे, अने ते एकमांज अनेक रूप देखायछे.
एवो एक ॐ कारछे. एज रीते सर्व सचराचरमां प्रेम व्यापक छे. अने
तेनाज जूदा जूदा रंग तथा आकार देखाय छे. तेनो नियम पाळजो. अ-
र्थात् प्रेमरूपी ईश्वर सर्वत्र व्यापकछे, माटे जे ठेकाणे प्रेम लागे, त्यां ईश्वर
छे एम धारजो. आ कवितमां गणावेला अक्षरनी विगत जे" ॐ नमः
सिद्धं, "अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ अं अः" ए रीते
२१ अक्षर थया. "क ख ग घ ङ, च छ ज झ ञ, ट ठ ड ढ ण, त थ
द ध न, प फ ब भ म, य र ल व श ष स ह लं क्षः" ए रीते व्यंजनना
क्षरो ३५ थया ॥१९॥

॥ कवित ॥

कीजिये विचार जारी, मोटे अरु छोटे कोन, कोन उर, कंठ,
तालु, रसना, दसन हे ॥ नासिका सुमार केते, मस्तक उ-
चार ओठ, भीषम जुगल बानी, निगम वचन हे ॥ अर्धमात्र,
अ, उ, म्, मिल एक जयो सवे अदि, उनके उचार तार, जो-
गिया जपन हे ॥ शोधो शास्त्र वेद मत, बोध कांड तीनहूको,
सागरज्यू प्रेम यामें कियों रूप अन्यहे ॥ २० ॥

अर्थ. भारे विचार करो के एमां गुरु अने लघु कया छे. अने उर
स्थानी, कंठस्थानी, तालुस्थानी जिह्वामूलस्थानी, दंतस्थानी अने नासिका
स्थानी गणत्रिये केटला छे. मुर्धास्थानी तथा होठ्यी केटलानो उच्चार
थाय छे. अने तेमां भीष्म कहेतां कठोर, अर्थात् घोषाक्षर, तथा अघोष

અક્ષર વેદના વચન પ્રમાણે કયાછે? તે સર્વ અક્ષરોથી પહેલો અર્ધ માત્રાવાળા મકાર સાથે અ ઝ મઝીને ઐ અક્ષર થયો. તેનો ઉચ્ચાર તાર એવે નામે કહેવાય છે, અને તે જોગિયોને જપવાનો છે. એ વિષે છ શાસ્ત્રનું મત, તથા ત્રણ કાંડવાળા વેદનો ઉપદેશ શોધી જુઓ, હે સાગર એ બધાયમાં એક પ્રેમનું જ રૂપ છે? કે કાંઈ બીજું છે? આમાં બતાવેલા અક્ષરોના સ્થાનનો ખુલાસો, યરલવ હ્રગ્ગણનહમ ઝંરસ્થાની. અ તથા ક વર્ગ, હ, તથા વિસર્ગ, કંઠસ્થાની. ઇ, ચ વર્ગ, ય, શ, તાલુસ્થાની. ઋ, ટ વર્ગ, ર, ષ, મુર્ધાસ્થાની. લૃ, ત વર્ગ, લ, સ, દંતસ્થાની. ઊ, પ વર્ગ, અને ઉપધ્માનીય, ણોષ્ઠસ્થાની. ઞગ્ગણનહમ નાસિકાસ્થાની. અર્ધ વિસર્ગ જિંઘામૂલ સ્થાની છે. પ્રત્યેક વર્ગના પહેલાં વચે અક્ષરો તથા શ ષ સ ઇટલા અઘોષ્ટ્ર અક્ષર છે, અને સ્વર સુદ્ધાં વાકીના ઘોષાક્ષર છે ॥૨૦॥

॥ દોહા ॥

ઘોષ રેફ વ્યંજન અધર, કંઠ તાલુ સુર જાન ॥

નાસા વિન ઉચ્ચાર યહ, કહા પ્રેમ પહિચાન ॥ ૨૧ ॥

અર્થ. ઘોષ, રેફ, અને વ્યંજન વગેરનાં હોઠ, કંઠ, તાલુ અને ઊર તથા નાસિકા ઇત્યાદિ સ્થાનક છે, તે વિના બેનો ઉચ્ચાર થાય છે. તેને ઓઝખવો એજ પ્રેમની ઓઝખાણ કહીએ, મતલબકે ઐકારને ઓઝખવો. ૨૧

॥ ચિત્રાલંકાર ॥ કવિત ॥

સવાલચ્છ નારત હે, કંધ વારા ભાગવત, રામાયન સત્ત કાંડ રૂપિને વરખાનિ હે ॥ વાવન ઉપનિષદ, શ્રુતિ, સમૃત્તી વિચાર, ગીતાકો અરથ કિયો સવહી પ્રમાની હે ॥ દર્શ પટકેડ મુનિ, નિજ નિજ લગે વોધ, જૂદે જૂદે નેદ કર ડને ડર આનિ હે ॥ સાગરજ્યુ પ્રેમ સિંધુ લહર મિલંત મુક્તિ, સોચ નેદ પાવત

કયૌં; “આવત ન વાની હે” ॥ ૨૨ ॥

અર્થ. સવાલાખ શ્લોકનું ભારત છે. અને વાર સ્કંધનું ભાગવન્ છે. અને સાત કાંડની રામાયણ ઋષિયે વખાણીછે. વાવન ઉપનિષદ શ્રુતિ તથા સ્મૃતિયો વિચારીને તે સર્વનો અર્થ લાવીને ગીતા કરી. તે સૌયે પ્રમાણ કરીછે. અને તે ગીતાથી છ દર્શનવાળા કેટલાએક રૂષિયો પોત પોતાનાં મતનો ઉપદેશ કરવા લાગ્યા. ને જૂદા જૂદા ભેદે કરીને એઓ મનમાં ધારી છે. હે સાગરની પ્રેમના સમુદ્રની લહેરથી જે મુક્તિ મળેછે. તે ઉપર લખેલા ભેદવાળાઓ પામેછે? કે “તેઓની વાણીમાં તે વાત આવતી નથી”? તેનો ઉત્તર એ છે કે “તેઓની વાણીમાં તે વાત આવતી નથી.” મતલબ કે પ્રેમની લહેર તો અનુભવી જ્ઞાનવાળાજ પામેછે. વાણી કથનારા પામતા નથી. પ્રશ્ન અને ઉત્તર એકજ વાક્યમાં હોય, તે ચિત્રાલંકાર કહેવાય છે. ॥૨૨॥

॥ અથ અતિશયોક્તિ વિજ્ઞાવનાલંકાર ॥ સવૈયાં ॥

વદરહે ન, લવે ફહું દદર, અદર મોરનકે દરસી ॥ ઘોર ઘટા નહિ, સોર ભયો, ચપાલા ચિહુ ઓરન, ગો પરસી ॥ ધૂર ધસે, મઘવા ન લસે, ધનુ સૂર કલા સરસે સરસી ॥ ગિરિરાજકે તુંગન નીર વહ્યો સુ, ન જાનત કોન ઘટા વરસી ॥ ૨૩ ॥

અર્થ. વઢી પ્રવીણ સમઝ્યા લખેછે કે આંહી, વાદલાં ચડ્યાં નથી. અને કોઈ ઠેકાણે દેડકાં બોલેછે. અને તેની અંદર મોરની વાણી પણ દેખાયછે. ઘોરઘટા ચડી નથી, પણ સોર ધાયછે, અને ચારે તરફથી વીંઝળી દિશાઓને સ્પર્શ કરેછે, વર્ષાદ શોભતો નથી. અથાત્ ચડ્યો નથી, અને વર્ષાદના વરા ધસેછે. અને દેવના ધનુપની કલા સારે સારી દેખાયછે, પર્વતના શિખર ઉપરથી પાણી વહ્યું. તે હું જાણતી નથી, કે એ તે કદા વાદળી વરસી? એ સમઝ્યાનો ભાવાર્થ એ છે જે દેડકાની પેઠે, અને મોરની પેઠે

હું આઘાપ કરુંછું. વિજ્ઞાનીની પેઠે મારી ચપલ દષ્ટિ આપની દિશા તરફ
ઢોંડેછે, ને વરસાદના વરાની પેઠે મારી આંખમાંથી આંસુ ધસી આવેછે. મારી
મમરો ઈંદ્ર ધનુષની પેઠે ચડી રહેછે. અને મારા સ્તનરૂપી પર્વતના શિખર
ઉપર તે આંસુનો પ્રવાહ વહેછે. ॥૨૩॥

॥ સોરઠા ॥

યહે સમસ્યા આન, પાતી લક્ષી પ્રવીન જ્યૂ ॥
સાગર અતિહિ સયાન, વાંચતહી વૂઝી સબે ॥૨૪॥

અર્થ. એવી સમસ્યા આળીને પ્રવીણે પત્ર લખ્યો. રસસાગર મહા ડાહ્યા
છે. માટે તે વાંચતાંજ વધી વાત સમજી ગયા. ॥૨૪॥

॥ પુનઃસાગરોક્ત સમસ્યા ભેદ ॥ સોરઠા ॥

જેઢ સમસ્યા લાય, સાગર લિખે પ્રવીન પ્રતિ ॥

સો અવ કહત વનાય, જાનહિ જાનનહાર જન ॥૨૫॥

અર્થ. હવે સમસ્યાનો ભેદ લાવીને સાગરે જે પ્રવીણને પત્ર લખ્યો. તે
વનાવીને કહુંછું. તે જાણનારા જન જાણી લેશે. ॥૨૫॥

॥ સવૈયા ॥

માંગ વજાર કિધોં ચઢિકેં, યહ કેશ મયૂર ઠગ્યોહે ઠગારો ॥
હાર હિંડોર કિધોં તપિકેં, કુચકી રુચ માંગ લઈ નિરધારો ॥
વેસર खेलि कियों नटवा, द्रग कज्जर रीझ लई सु निहारो ॥
एहो प्रवीन परेख कहो यह, ऐसे जयो मुकता अधिका-
रो ॥૨૬॥

અર્થ. હે પ્રવીણ તમે આવીને પરીક્ષા કરીને કહો કે જેનો આવો અધિકાર
થયોછે. તે મોતી કયું હશે. સેંથારૂપી વજારમાં બંદને ચોટલારૂપી ઠગારા
મોતે નેને ટપી લીધું છે, કિંવા હારરૂપી હિંડોળાના દોરડા ઉપર ઝંધે માથે

तप करीने स्तन उपर रहेवानी सूची नकी तेणे मागी लीधी छे. किंवा ना-
कनी वाळीमां नटरूपे नाचीने नेत्रना काजळनी मोज लीधी छे. ते जुओ.
मतलब के मांस मन मोतीनी पेठे तमारा अंग साथे मळीने रहेछे. ॥२६॥

॥चित्रालंकार ॥ सवैया ॥

एक नवीन समीर चलयो, तिनसें जल धार घटा वरसे ॥
वे जल धार परी तिनसें, इक पावक ज्वाल घनी दरसे ॥
पावक ज्वाल जई तिनसें, इक बेल हरीहि हरी सरसे ॥
कोनहि बेल, भइहे कहां, कहि ठोर, “प्रवीन रहे परसे” ॥२७॥

अर्थ. एक नवा प्रकारनो पवन चाल्यो, तेथी घटांमांथी जळनी धार
वरसवा लागी, ते जळनी धारा पडी, तेथी एक अग्निनी झाळ घणी दे-
खाई. ते झाळमांथी लीलो लीलो एक बेलो सरस प्रगट्यो, ते कयो बेलो?
कये ठेकाणे धयो, ? अने हे प्रवीण? कये ठेकाणे स्पर्श करीने रह्योछे! ते कहो.
मतलब के इशकनो पवन चाल्यो, तेथी आंखोमांथी धारा चाली, अने तेथी
विरहनी झाळ लागी, अने तेमांथी प्रेमनी बेल प्रगटी. ते मारा अंतःकरणमांथी
प्रगटी, अने तमारा उपर वळगी रहीछे. आ आखो सवैयो प्रथरूपे छे.
पण तेमांथीज उत्तर नीकळेछे के “प्रवीन रहे परसे” प्रवीणने स्पर्श क-
रीने रहीछे. ॥२७॥

॥ पुनःचित्रालंकार ॥ दोहा ॥

घट राखत पानी ठरे, रहे सु एक रती न॥

घट फूटे पानी रहे, कारन कोन प्रवीन ॥ २८॥

अर्थ. प्रथ--घडो राखवाथी पाणी ढोळाई जाय. ने एक रतिमात्र पण
रहे नहीं. पण घडो फूटे तो पाणी रहे. हे प्रवीण? एनुं कारण शुं हशे? एनो
उत्तर एमांज छेके देह राखवाथी पाणी एटले टेक जती रहेछे, अने एक

મીતિ પણ રહે નહીં. પણ જો શરીરનાશ પામે તો ટેક રહે? એજ એનું કારણ છે. તે કોણ ચતુર જાણતો નથી? ॥૨૮॥

વાજીગર વાજી વિહદ, खेलत करत कमीन ॥

देखनहारे उठ चले, कारन कोन प्रवीन ॥ २९ ॥

અર્થ. પ્રથમ. એક વાજીગરે વેહદ વાજી રચી. અને खेल કરેછે, તેમાં કાંઈ ધામી નથી. પણ જોનારા ઉઠીને ચાલી નીકળ્યા. હે પ્રવીણ તેનું કારણ શું હશે? એનો ઉત્તર પણ એમાંજ છે, તે એ રીતે કે ईश्वररूपी વાજીગરે દુનિયાંરૂપી વેહદ વાજી રચીછે, તેના खेलમાં કાંઈ ધામી નથી. પણ મારાં નેત્રરૂપી જોનારાં તે જોવાને ચહાતાં નથી, તેનું કારણ કોણ જાણવામાં પ્રવીણ નથી? અથાન્ સૌ જાણેછે. ॥૨૯॥

वांस कटे बंधे बरत, अंबरहे न जमीन ॥

नटवा चढि उतरत नहीं, कारन कोन प्रवीन ॥ ३० ॥

અર્થ. પ્રથમ. ઢોરડાં વાંધેલો વાંસ કપાઈ ગયો. તે આકાશમાં કે પૃથ્વીમાં જણાતો નથી. પણ તે ઉપર જે નટ ચઢેલો, તે ઉતરતો નથી. હે પ્રવીણ તેનું કારણ શું હશે? એનો ઉત્તર એમાંજ છે કે મારા મનની વૃત્તિ વડે વાંધેલો આશારૂપી વાંસડો કપાઈ ગયો. પણ તે આશા ઉપર ચઢેલું માંસ મન ઉતરતું નથી. તેનું કારણ જાણવામાં કોણ પ્રવીણ નથી? ॥૩૦॥

हंसा मंसाकीं चुगे, सूके सरवर मीन ॥

जल वरपे अगती झरे, कारन कोन प्रवीन ॥ ३१ ॥

અર્થ. પ્રથમ એક હંસ માંસ ખાય છે, અને સુકા તળાવમાં માંછલાં છે, વઢી પાણી વરસે છે, અને આગ ઝરેછે, હે? પ્રવીણ તેનું કારણ શું હશે?

ઉત્તર--મારો જીવ મારા શરીરના માંસને ખાયછે. અર્થાન્ શોષણ કરેછે; મારી આંખોમાંથી પાણી સુકાઈ ગયાં છે. પણ ડોલારૂપી માંછલાં

तरफडे छे. तोपण आंख्योमांथी आंसु वरसे छे. अने विरहनी आग झरे छे. तेनुं कारण जाणवाने कोण प्रवीण नथी? ॥३१॥

॥ अथ अनन्वयालंकार ॥ सोरठा ॥

इहि विधि भेद अनेक, दुहु लखंत जानंत दुहु ॥

बानी विविध विवेक, उनहीके उनही बने ॥ ३२ ॥

अर्थ. ए प्रकारे समझ्याना अनेक भेदथी बने जणां लखेछे, अने तेओ बने जाणेछे. तेमज एओनी वाणीना तरेह तरेहना विवेक पण एओनाथीज बनी शके. ॥३२॥

आवत पत्र अपार, सबे जेद कहत न बने ॥

शंक ग्रंथ विस्तार, बढन लिये संछेप किय ॥ ३३ ॥

अर्थ. ए रीते अनेक पत्र आवे छे, तेना बधा भेद कहेतां बनी शके नहीं. आ ग्रंथनो विस्तार बधी जवानी शंकाथी संक्षेपमां कहा. ॥३३॥

॥ गाहा ॥

दंपति पत्रसु भेदं, करि संछेप समझ्या भंखिय ॥

उनषष्टि अभिधानं, पूर्न प्रबिन सागरो लहरं ॥ ३४ ॥

अर्थ. स्त्री पुरुषना पत्रना भेदनी संक्षेपे करीने समझ्याओ कही, ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी ओगणसाठमी लहेर संपूर्णथई. ॥३४॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे दंपति पत्र समझ्या जेद वर्ननो नाम एकोनषष्टितमो लहरं ॥ ५९ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां एकोनषष्टितम स्तरंगः समाप्तः ॥ ५९ ॥

॥અથ ટીકાકારોક્ત તરંગ શિખાબંધ॥છંદ ભુજંગ પ્રયાત॥

કયોં પ્રેમ દ્રઢાવ જે દંપતિયે, લખ્યા પત્ર અન્યોન્ય પ્રીતી અતીયે ॥

રચીને નવાં કાવ્ય સડાં લખ્યાં છે, કથા એટલી સાઠમી લેરમાંહે ॥

॥અથ શ્રી દંપતિ પ્રેમ દ્રઢાવ પત્ર નેદ પ્રસંગો યથા ॥સોરઠા॥

દંપતિ વિરહ વઢંત, પત્ર લિખિય પૂરન દશા ॥

પ્રેમ દ્રઢાવન ચંત, ઊર આશય અનુમાન કિય ॥૧ ॥

અર્થ. વિરહ વધવાથી સ્ત્રી પુરુષ એક બીજાના મનમાં પ્રેમ દ્રઢાવાસાથે હૃદયના અભિપ્રાય પ્રમાણે અનુમાન કરીને પૂર્ણ દશાના પત્રો પરસ્પર લખી મોકલાવે છે. ॥૧॥

॥ તત્ર કલાપ્રવીનોક્ત પ્રેમ દ્રઢાવન પત્ર ભેદ ॥

॥ દ્રષ્ટાંતાલંકાર ॥દોહા॥

દીપક જોત ડહોત લખિ, પ્રેમ ન કીનો ભંગ ॥

દેસો અંગ પતંગકો, રહ્યો રંગ મિલ રંગ ॥૨ ॥

અર્થ. દીવાની જોતિના પ્રકાશને જોઈને જેણે પ્રેમનો ભંગ કીધો નહીં. અને દીવાના રંગની સાથે જેનો રંગ મળી રહ્યો છે. એવા પતંગના અંગને જુઓ. ॥૨॥

॥અથ રૂપકાલંકાર ॥દોહા॥

સાગર સાગર પ્રેમકો. સુરત લહર ચઢિ ચાહિ ॥

લાજ જ્વાલ હટકત અટકિ, યોં નિશવાસર જાહિ ॥૩॥

અર્થ. હે સાગર પ્રેમના સમુદ્રમાં સુરતરૂપી લહેર ઉપર મારી ચાહના ચઢાડે. પણ તે લાજરૂપી જુવાલ એટલે વેળથી હઠીને અટકી રહેછે. અને એજ રીતે રાતને દહાડા વીતેછે. ॥૩॥

॥ દ્રષ્ટાંતાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

बारहि मास उदास रहे सु, विलास न चाहत नीर तटे ॥ सिं-
धु भरे सरिता सर कूप सु, चंचहु बारि कबू न चटे ॥ स्वांत-
हुको विश्वास गहे, निसबासरही पिय पीय रटे ॥ सागर
प्रेमहुकी परखा, वरषा वरषे तरषा न मटे ॥ ४ ॥

अर्थ. वर्षैयो वारेमास उदास रहेछे, परंतु जळाशयने किनारे जईने
विलास करवाने चाहतो नथी. अने स्वातिनो विश्वास धारीने रातदिवस
पियु, पियु, एवी रीते रखा करेछे, हे सागर प्रेमनी परीक्षा जुत्रो, के वर्षाद
वरसे छे, तोपण तेनी तरश मटती नथी. ॥४॥

॥ अनन्वयालंकार ॥ सवैया ॥

आसत नासत हू नहि पावत, पीर फकीर कितेब कुरानी ॥
साधक सिद्ध सबे मिलि शोधत, बोधत वेद पुरानहि बानी ॥
मंत्रक जंत्रक तंत्रक भेद, निरंत्रक काहु नहीं पहिचानी ॥ ब्रह्म
बिथा किरतार करामत, सागर जानन हारन जानी ॥ ५ ॥

अर्थ. हे सागर विरहनी पीडाना भेदनी बात एवीछे के तेने आस्तिक,
नास्तिक, पीर, फकीर, किताबी, अने कुरानी कोइ जाणवाने पामता
नथी. वळी साधक सिद्ध सबे मळीने शोधेछे. अने वेदने पुराणनी वाणीनुं
जे ज्ञान मेळवे छे, वळी जेओ मंत्र, जंत्र, ने तंत्रना भेद निरंतर करेछे.
पण तेमांना कोई जाणी शकता नथी. एतो जगतकर्त्तानी करामत छे.
ते जाणवावाळाएज जाणीछे. ॥५॥

॥ रूपकालंकार ॥ सवैया ॥

प्राण समाध लई करता, सुरता नल नाजि सरोज बढायो ॥
ब्रह्म भयो उतपन्न सनेह, वहे विरहा जलमें मुरझायो ॥ शो-
धत बाहिरकों निकस्यो, परि पार न काहु विचारसें पायो ॥

ध्यान धर्यो बहुरच्यो, उनको, सिंगरेमहि सागर रूपजनायो ॥६॥

अर्थ. हे सागर, मारा प्राणरूपी करतारे समाधी लीधी, अने मारी नाभिमांथी अर्थात् अंतःकरणमांथी सुरतारूपी कमळनी दांडी बधारी ते-
मांथी स्नेहरूपी ब्रह्मा उत्पन्न थयो, ते निरहरूपी जळमां मुझायो. पछी
ओध करतां बहारतो नाकळ्यो. पण कोई विचारथी तेनों पार पांम्यो
नहीं. पछी ज्यारे तेणे ध्यान धर्युं, त्यारे सर्व ठेकाणामां सागरनुं रूप ज-
णायुं. अर्थात् ब्रह्माने जेम सघळे ठेकाणे समुद्रनुं जळ देखायुं, तेमज
मारा स्नेहे सघळे ठेकाणे तमासं रूप दीठुं छे. ॥६॥

॥ पंथिक अन्योक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

पंथिक सागर एक चलयो, रितु ग्रीष्मकी कछु राह न जानी ॥
कच्छ करीर किते गिर लंघत, देह दिनेश मरीच तचानी ॥
पावकसी ज्यु बयार इतेपर, केति व्यथाकि चईहे कहानी ॥
डोर नही ज्यु नही अवरोहनि, प्यास लगी अरु कूपमें
पानी ॥ ७ ॥

अर्थ. हे सागर एक मुसाफर चाल्यो, तेणे उनाळाना तापना रस्तानी
कांड बात जाणी नहीं, वेट, अने केरडानां वन तथा केटलाएक पर्वत
उलंघतां तेनुं जरीर मूरजना किरणोथी दाड्युं, एटला उपरांत बळी आग
येना पदमनी पीडानी केटलीएक कहाणी बीती, तेनी पासे दोरी नहोती.
तेम कुनामां उतरवानां पगाधियां नहोतां. अने तेने तरश लागी हती. पण
पाणी कुनामां हनुं. मनलवके मारा अभिलापरूपी मुसाफर तमारा मेळाप-
रूपी पाणीने चाहेछे, पण तेमां आडां अनेक संकटोछे. ॥७॥

॥ द्रष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

जाय समीर मिल्यो हे समीरसं, तेज सु तेजहुमें मिल ठूको ॥

अंबुमें अंबु, अकाश अकाशमें, जाग पर्योइ रह्यो भुव भूको॥
पंचहू छांड चले मग आपके, काहु न संग लियोहे जिऊको॥
सागर एह दशा अनुमानहु, प्रेम सही इक प्राण लोहूको॥८॥

अर्थ. हे सागर, मारा शरीरमांथी पवन जइने पवनने मळ्यो. अने तेज तेजमां हुकडुं नईने मळ्युंछे, जळमां जळ अने आकाशनो भाग आकाशमां अने पृथ्वीनो भाग पृथ्वीमां पड्यो रह्योछे. ए रीते पांचे तत्व मने छोडीने पोतपोताने रस्ते गयां. पण कोइए जीवनों साथ कर्यो नहीं. हे सागर मारी एवी दशानुं अनुमान करजो. अने प्राणनो अने लोहीनो साथी एक प्रेम रह्योछे. ॥८॥

॥ अथ द्रष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

वेधनकों न विचारतहे अरु, बीनको नाद सुनी मृग मोहे ॥
पंकज बंध सहे ज्यु मधूकर, चातुक स्वांत बिना तरस्योहे ॥
चंद्र बिना ज्यु चकोर चुगे शिखि, दीपक देखि पतंग जर्यो-
हे ॥ प्राण गुमावनकी न परे कल, सागर प्रेमको नेम असो
हे ॥ ९ ॥

अर्थ. मृग वेधाइ जवानो विचार करतो नथी. अने बीणानो नाद सां-
भळी ने मोह पामेछे. तेमज भमरो कमळना बंधनने सहेछे. अने बपैयो
स्वाति बिना तरस्यो रहेछे. बळी चकोर चंद्र बिना अग्निने चुगेछे. अने
दीवाने जोइने पतंगियो बळी मरेछे. हे सागर प्रेमनो नियम एवो छेके तेने
प्राण गुमाववानी खबर पडती नथी. ॥९॥

॥ सवैया ॥

विप्र जो वेद पढेतो कहा, जब जानि परी नहि वेदकि वा-
नी ॥ गानक गान कियो तो कहा, उन राग कला सुर तान

न आनी॥ जोगि विभूति चढाई कहा, जब जोग कला न हि-
ये अनुमानी ॥ सागर प्रीत करी तो कहा, जबलों जिय प्री-
तकि रीत न जानी ॥ १० ॥

अर्थ. जो वेदनी वाणी समजवामां आवी नहीं, तो ब्राह्मण वेद भणे
तेथी शुं? जो राग कळामां स्वर ताळ आणी शकायां नहीं, तो गानारे गान
कर्यु तो शुं? जो नोगकळानो हैयामां अनुभव कयों नहीं, तो जोगिये वि-
भूति चढावी तो शुं? तेमज हे सागर व्यासुधी जीवमां प्रीतनी रीत जाणी
नहीं, तो प्रीत करी तो शुं? ॥१०॥

॥ उपमालंकार ॥ कवित ॥

प्राण पशु पतिकी जटासैं मन मेर गोरि; सकुच सुरंग सा-
खी, फोर तोर फहरे ॥ विरहा मिहीर तेज, तपत तुहीन जि-
य, प्रगल प्रवाह प्रेम पूर लगी लहरे ॥ मकर मनोज भेद,
करत कलोल मोद, अभिलाप रंग रंग कंज पुंज ठहरे ॥ सा-
गर समीप स्त्रोत होयकें हजार धार, गंगके तरंगज्यौं उमंग
मिली गहरे ॥ ११ ॥

अर्थ. हे सागर मारा प्रेमरूपी गंगा, प्राणरूपी शिवनी जटामांथी म-
नरूपी मेरु पर्वत उपर लाजरूपी सरंगने तथा झाडोने फोडी तोडोने फैलाई.
तेमां बली विरहरूपी सूरजना तेजथी मारा जीवरूपी वरफ, तप्याथी पीग-
लीने प्रेमरूपी प्रवाहना पूरनी लहेरो लागी. तेमां कामदेवरूपी मगर अने-
क भेदरूपी कलोल ने आनंद करेछे, अने अभिलापरूपी रंगवेरंगी कमळना
समुदाय ठर्याछे, अने मारी सुरत हजार धाराओरूपे थईने तमारा समी-
पमां गंगाना तरंगनी पेठे गंभीर उमंगथी मळेछे. ॥११॥

॥ रूपकालंकार ॥ दोहा ॥

खेल सेलके बांस पर, बरत धार तरवार ॥ १

मन नटवा साची सुरत, चढे तो उतरे पार ॥ १२ ॥

अर्थ. भालारूपी बांस, तरवारनी धाररूपी दोर उपर खेलवाने मन-
रूपी नट, खरेखरी सुरत राखीने चढे, तो पार उतरे. ॥ १२ ॥

॥ अथ रस सागरोक्त प्रेम द्रढाव भेद विरोधा भास ॥

अलंकार ॥ दोहा ॥

प्रेम कुंड पावक ज्यों, मनो सु यह अनुमान ॥ २

पर पर कह्यो प्रवीन ज्यु, पर पर समज्यो प्राण ॥ १३ ॥

अर्थ. हवे सागर कहेछे के अग्निथी भरेलो कुंड होय, जाणे के एज
प्रकारनो प्रेम पण छे; माटे समज्ये कह्युं के तेथी वेगळो रहे; पण मारो
प्राण एम समज्यो के तेमां पड पड एम कहेछे. ॥ १३ ॥

॥ जातिस्वभाव अलंकार ॥ दोहा ॥ ३

वे दरदी जरदी समर, ताकों लगे न तीर ॥

दरदी घट पट हे नहीं, केसैं बचे शरीर ॥ १४ ॥

अर्थ. जे इशकना दरदी नथी, तेओने अंगे अज्ञानपणारूपी बखतर
छे. माटे तेओने कामनां बाण वागतां नथी. पण दरदीना शरीर उपर ते
पडदो नथी, माटे तेनुं शरीर शी रीते बचे? ॥ १४ ॥

॥ अथ शिक्षाक्षेप अलंकार ॥ सवैया ॥

तूहिय तूहि जपे रितु सीतमें, तूहिन तुंगन ल्युंहि गलेगा ॥

तापनमें करि तापन तापनि, आपन या पन धारि जलेगा ॥

पावस एकहि पाव स व्है, परवीन धुनी रससैं न डुलेगा ॥ प्रे-
मको थान निदान मिले तह, जो जन को इहि राह चलेगा ॥ १५

अर्थ. जे शियाळामां तूही तूही एम जपशे. तेमज हिमालयना शिख-

रमां जइने गळशे. अने उनाळामां तापणीनो ताप करीने पोते एज प्रतिज्ञा धरीने वळशे. अने चोमासामां ते एक पगे थइने बीजाकोइ सोवती विना रहीने नदीना पाणीथी डगशे नहीं, जो कोइ माणस ए रस्ते चालशे, तो त्यां तेने प्रेमनुं ठेकाणुं नकी मळशे. ॥१५॥

॥ दोहा ॥

सीत घाम जलमें सदा, तपे जपे सुख नाम ॥

चले ज्यु याही रीतसें, मिले प्रेमको धाम ॥ १६ ॥

अर्थ. टाढमां, तापमां, अने जळमां निरंतर तपे. अने मोढे नाम जपे. ए रीते जो चाले तो प्रेमनुं ठेकाणुं मळे. मतलब के जे जे संकट पडे, ते सहन करे, त्यारे प्रेमी मळे. ॥१६॥

॥ द्रष्टांतालंकार ॥ सर्वैया ॥

दीपसें प्रेम पतंगनको, अरु पंकज अंगनको सुख पूरत ॥ चंद्रसें प्रेम चकोरनको, घनघोरनसें नित मोरनको रत ॥ चातुक प्रेमहि बुंदनसें, जलजातको प्रेमहे सूरकि सूरत ॥ जानतहे इहि रीत सदा हम, प्रेमको रूप प्रवीनकि मूरत ॥ १७ ॥

अर्थ. जेम दीवानी साथे पतंगियानो प्रेम छे. अने कमळ भमरानुं सुख पूरण करेछे. चंद्र साथे चकोरनो प्रेमछे. अने वर्षादनी गर्जना साथे हमेशां गोरनो प्रेम छे. चातुकनो प्रेम (स्वातिना) बुंद साथे छे. अने कमळनो प्रेम सूरजनो सुरत साथेछे. एज रीते अमे निरंतर प्रवीणनी मूर्तिनेज प्रेमनुं रूप जाणिये छिये. ॥१७॥

॥ समरूपकालंकार ॥ सर्वैया ॥

शोच पहाण संकोचदे आरण, मोहदी सीह दा दाहको नेडा ॥ दीददि प्यास सहंदे वहंदे, दुखाणदि खोह पयाणनि

तेडा ॥ मितदा ध्यान विहंगदि जंखण, झोला झुटा बीरहा-
णदा वेडा ॥ लाजदि गंग आतंकदे खांडणु, प्रेमदा पंथ के-
दारदा पेडा ॥ १८ ॥

अर्थ. "जेम केदारनाथना रस्तामां विकट जग्या, तथा शींकामां पग मुकीने पगे ध्यान अने मुखे राम राखीने कुदीने जवुं पडेछे. प्रेमनो पंथ पण एवोज विकट छे."--के सोचनारूपी पथरा, संकोचरूपी अरण्य एटले जंगल मोहरूपी सिंहण, अने प्रेमरूपी दावानळनुं बळवुं. दर्शननी इच्छा-रूपी तरश सहन करीने चालवुं. अने दुःखरूपी गुफा, अने चालवानो रस्तो वांकोछे. मित्रना ध्यानरूपी पाक्षियोनुं बोळवुं, अने विरहरूपी मछवाना झोला एटले शींकां झूली रह्यांछे. अने लाजरूपी गंगा उतरवी. अने भ-यनुं खंडन करवुं. अथात् निर्भय थइने चालवुं. एटलां संकट केदारना रस्तामां छे. तेमज प्रेमनो पंथ पण केदारना रस्ता जेवोछे. ॥१८॥

॥ सहोक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

जल धारके संग कला चपला, अरु नीरके संग कुमोद नरी ॥
अहि नच्छन संग हलाहलको बल, प्रेमल पोन लगी वि-
हरी ॥ विसतार हुताशन संग धुंवा, यह रीत प्रवीन बनाय
धरी ॥ विरहा दुख दान सनेहेके संग, बढे मनु वामनकी
लकरी ॥ १९ ॥

अर्थ. वरसादनी साथे विजळीनी कळा बधे. अने पाणी बधवानी साथे पोयणीनी डांडी बधे. अने सर्प जेम जेम खोराक करे. तेम तेम तेनी साथे तेना मुखमां झेरनुं बळ बधे. अने पवननो विहार जेम लांवो बधे. ते साथे लागीने सुगंध पण बधारे फेलाय. अने अग्निना विस्तार साथे धुंवाडानो पण विस्तार थाय. हे प्रवीण? इश्वरे एबीज रीत बनावी राखीछे. अने जाणे

के वामनजीनुं शरीर बधुं, तेनी साथे तेनी लाकडी बधती जती होय, ते-
मज जेम जेम मारो स्नेह बधतो जायछे, तेम तेम दुःखदायक विरह पण
बधेछे. ॥१९॥

॥ द्रष्टांतालंकार ॥ कवित ॥

वेधयो जो शरीर तीर, पलहु न धरे धीर, सुध न तमासगीर, उ-
पन हे के सीराहे॥ गिरिके अताग पानी, तरीके तिसानी बाट,
गईहे न जानी बिन चले एसी ईराहे॥ जो न नेन देखीहे सो,
लेखीहे सवे समान, पथरके पुंजमें परेखी हे न हीराहे॥ तन
मन नेन जोई, बीतत है पावे सोइ, पाय न प्रवीन प्रेमी बिना
कोउ पीराहे ॥ २० ॥

अर्थ. जेनुं शरीर तीरथी बंधायुं होय, ते पळ मात्र धीरज धरीशके
नहीं. पण ने तीरनो घा उनोछे, के टाढो, तेनी खबर (तमासगीर) जे
नाराने पडती नथी. जे (इरा) पृथ्वीमां जे चालीने गया नथी. तेओने ख-
बर नथी. के त्यां पर्वतछे के अथाग पाणीछे. झाडछे, के तरशे मारिये
एवो खारोपाट छे. जेओ नजरे देखता नथी, तेओ सघळुं सरखुं जाणशे,
अने पथरना ढगलामां पडेला हीराने परखी शके नहीं. तेमज प्रेमनी
पीडा जेने बीती होय, तेज शरीर मन अने नेत्रोने जोईने जाणी ले, पण
प्रेमी बिना कोइ जाणी शके नहीं. ॥ २० ॥

॥ अथ अनन्वयालंकार ॥ कवित ॥

चातुर्कीकों बुझो बुंद पाये बिना कहा होत, कहा होत मीन
बुझो बिछुरे जो नीराहे॥ बुझिये चकोरकों जो चंद बिना उ-
दे कहा, बुझिये मधूप कहा होत कंज बीराहे॥ हारनकों बु-
झिये जो काठ छांडिये तो कहा, बुझिये पतंग कहा दीपकमें

सीराहे ॥ जाय बीती सोय जाने प्रेम नां पिछाने और, ही-
राकी सलाख ज्यों प्रवीन एक हीराहे ॥२१॥

अर्थ. वपैयाने पुछो के स्वातिनुं बुंद पाम्या विना शुं थाय ? माछ-
लाने पुछो के पाणीथी जुदां पछे शुं थाय ? चकोरने पुछो के चंद्रना उ-
ग्या विना शुं थाय ? अने भमराने पुछो के कमळ बीडाइ गयुं तो शुं थाय ?
हारण पक्षीने पुछो के लाकडुं मुंकी दइये तो शुं थाय ? पतंगियाने पुछो
के दीवामां एवडी बधी शी थंडक छे ? हे प्रवीण ? जेम हीरानी परीक्षा
करवानी शायडी एक हीरानीज होयछे, तेमज जेने बीती होय, तेज जाणे,
प्रेमनी पीडा बीजो कोइ जाणे नहीं. ॥२१॥

॥ अथ स्मृतिमान अन्योक्ति अलंकार ॥ कवित ॥

आगेहे चकर, पाछे सकर निकर लागे, दोउ ओर ग्रावनके
अगहन गरहे ॥ खुटे खान पान, टुटे नांगर निशान डोर,
एतेपें स्वसानहुकी उलटी अखरहे ॥ मालुम नयोहे अंध,
रोधकी न शोध कहुं, फूट गयो नाव सो कहांलों दधि तरहे ॥
कीजिये उपाय आय, लीजिये प्रवीन सुधि, हाय हाय जायकें
पुकार कोउ करहे ॥ २२ ॥

अर्थ. डोलता बहाणनो दाखलो--आगळ चकर एटले पाणीनी मोटी
भमरियो पडेछे. अने पाछळ मगरनो समुदाय लाग्योछे. अने वने तरफ
पथरना दुर्गम पर्वतो छे. खावापीवानुं खुटी गयुं छे. अने नांगर, तथ नि-
शानना दोर तुटी गया छे. एटला उपरांत वळी पवननी आखर उलटीछे.
अने टंडेल आंधळो थयो छे. किनारानो तो क्यांय शोध लागतो नथी. अने
बहाळ फूटी गयुं, ते हवे समुद्रमां क्यां सुधी तरजे ? माटे हे प्रवीण ? आ-
वीने कांइ उपाय करो. अने संभाळ ल्यो, अरे हाय हाय ? एवो पुकार

કોઈ જઈને કરશે? ॥૨૨॥

॥ રૂપકાલંકાર ॥ દોહા ॥

વન વિચાર મન માનસર, જયો પ્રેમ વહુ વાર ॥

સુખ મુગતા હંસા વિરહ, નિશ દિન ચુગત કિનાર ॥૨૩॥

અર્થ, વિચારરૂપી વનમાં મનરૂપી માનસરોવર છે. તેમાં પ્રેમરૂપી વળું પાળી મળ્યું છે. તેને કિનારે રહેલો વિરહરૂપી હંસ રાત દિવસ સુખરૂપી મોતીને ચુમે છે. ॥૨૩॥

॥ સોરઠા ॥

મન પાટી ગુણ મેઘ; પ્રેમ કડી ઉતરે ચઢે ॥

સિદ્ધગજ વિરહ વિશેષ, ઘટ ગોરખધંધા મયો ॥૨૪॥

અર્થ, (જોગી લોકો લોઢાનો ગોરખધંધો રાખે છે. તેમાં લોઢાની પાટી તથા વળી કડીયો હોય છે. તેમાં લોઢાનો એક ગજ હોય છે. તેનું નામ સિદ્ધગજ કહેવાય છે. તે કડિયોમાં ગુથાયેલા હોય છે. અને તે કડિયોની ચાલવળી કરતાં આવડતી હોય, તેજ છૂટો પાડી શકે છે. તેનો આમાં દા-
ખલો છે.) મનરૂપી લોઢાની પાટી છે, અને ગુણરૂપી તેમાં ચીલિયો હોય છે, અને પ્રેમરૂપી કડી ચઢે છે, ને ઉતરે છે. અને વધારે વિરહરૂપી સિદ્ધગજ છે. એ રીતે આ માનું શરીર ગોરખ ધંધા રૂપે થયું છે. ॥૨૪॥

॥ દ્રષ્ટાંતાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

વેધક એક પ્રવીન ચલ્યો, ડનહી મનમેં ઉપચાર કર્યો ॥ ગા-
નકે રંગ કુરંગ ચઢે જહાં નેહકો દીપ જગાય ધર્યો ॥ એનકોં
મૃગતહે ન કહ્યું, કર પારધિ લે સર પાર કર્યો ॥ વીનકો
નાદ મુનેગો કહાં, ઇતની કહિકેં મુરઝાય પર્યો ॥ ૨૫ ॥

અર્થ, તે પ્રવીણ ? એક પારધી ચાલ્યો, તેણે પોતાના મનથી ઉપાય ગો-

ठव्यो. ते एवी रीते के जे ठेकाणे हरण गायनना रंगमां चडे. ते ठेकाणे तेलनो दीवो प्रगटीने मुक्यो. ते जोइने हरणने तो कांड सुज पडी नहीं, अने पारधिये हाथमां तीर लइने आरपार कर्यो, त्यारे ते मृग अरे हवे वीणा-नो नाद कयां सांभळीश. एटलुं कहीने मुंझाइने पड्यो. मतलबके मारा मनरूपी मृगने तमे शिकारीरूपे मधुरवाणी संभळावीने नेहनो दीवो देखाडीने कटाक्षरूपी बाणे विंधी नाख्युंछे. तो पण ते मधुरवाणी हुं कयां सांभळीश. एम कहीने मुझवणमां पड्युंछे. ॥२५॥

॥ सोरठा ॥

इहि विधि प्रेम द्रढाय, पाती लिखि एकेक प्रति ॥

त्यो त्यों विरह बढाय, ज्यों ज्यों बचत भेद वह ॥२६॥

अर्थ. एवी रीते प्रेम द्रढावीने एकबीजाना उपर पत्रो लख्या, ते बने जणां जेमजेम कागळना भेद वांचे छे. तेम तेम विरह बधतो जायछे. ॥२६॥

॥ गाहा ॥

दंपति प्रेम विधानं, प्रति एकेकं पठावनं पत्रं ॥

षष्ठिअंक अन्निधानं पूर्णं प्रवीनसागरो लहरं ॥ २७॥

अर्थ. बने स्त्री पुरुषे परस्पर एक बीजा उपर प्रेमना विधानना पत्रो लेखी मोकल्या. ते संबधी प्रवीणसागर ग्रंथनी साठमी लहेर संपूर्ण थई. २७

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे कलाप्रवीन रससागर प्रेम द्रढाव, पत्र भेदो नाम षष्ठितमो लहरं ॥ ६०॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां षष्ठितम स्तरंगः समाप्तः ॥ ६०॥

॥ અથ ટીકાકારોક્ત તરંગ શિશ્વાબંધ ॥ દોહા ॥

બહિરંતર્લાપિક કવિત, કર્યાં છિ પુરુષે જેહ ॥

અકસઠમી આ લહેરમાં, વિગતે કહેશે તેહ ॥

॥ અથ દંપતિ શ્રીમુખોક્ત બહિર્લાપિકા, અંતર્લાપિકા નેદ ॥

॥ પ્રસંગો યથા ॥ દોહા ॥

પ્રેમ વિરહ ચિત્ત ચાતુરી, દંપતિ નયે વિકાસ ॥

શ્રીમુખ ઉક્તી મિત્ત લિખિત, સો અવ કહે પ્રકાસ ॥૧॥

અર્થ. તે સ્ત્રી પુરુષના ચિત્તમાં પ્રેમ વિરહ અને ચતુરાઈનો પ્રકાશ થયો. તથા તેઓ વસ્ત્રેના શોભાયમાન મુખની જે વાણી પરસ્પર મિત્ર પ્રત્યે લખી મોકલી, તે હવે પ્રસિદ્ધ રીતે કહિયે છિયે. ॥૧॥

॥ સહોક્તિ અલંકાર ॥ છપય ॥

જ્યોં વિચ્છુરન દિન વઢત, વઢત વિરહાનલકો વલ ॥

વઢત પ્રેમ પરવાહ, વઢત સ્મર ત્યોં મન નિર્મલ ॥

વઢત ચાહ મિત્ત મિલન, વઢત ચિત્તમેં ચતુરાઈ ॥

વઢત સાધ સોધના, વઢત ઉક્તી ઊર આઈ ॥

દંપતિ વઢત એસી દશા, સાગર કલાપ્રવીન જિય ॥

લાપિકા બહિર અંતર સુ તવ, શ્રીમુખ ચિત્ર સુકાવ્ય કિય ॥૨॥

અર્થ. જેમ જેમ વિયોગના દિવસ વધતા જાયછે. તેમ તેમ વિરહાગ્નિનું વલ્લ વધતું જાયછે. અને જેમ જેમ પ્રેમનો પ્રવાહ વધતો જાયછે. તેમ તેમ વસ્ત્રેના નિર્મલ મનમાં કામદેવ વધતો જાયછે. જેમ જેમ મિત્રને મલ્લવાની ચાહના વધતી જાયછે. તેમ તેમ ચિત્તમાં ચતુરાઈ વધતી જાયછે. અને જેમ જેમ મલ્લવાના સાધનનું શોધન વધતું જાયછે. તેમ તેમ અંતઃકરણમાં આવીને વાણી વધતી જાયછે. એ રીતે સાગર ને કલાપ્રવીણ પોત પોતાના જી-

वनी दशा ड्यारे बधती गइ. सारे अंतर्लापिका अने बहिर्लापिका तथा चित्र कविता शोभायमान मुखे करी. लापिका एटले चतुराई, जे छंदना अक्ष-रोमांज जुक्ति होय, ते अंतर्लापिका कहेवाय. अने छंद बहारथी अक्षर लेवा पडता होय, ते बहिर्लापिका कहेवाय. ॥२॥

॥ अथ कलाप्रवीन श्रीमुखोक्त बर्नचेद बहिर्लापिका ॥

॥ सवैया ॥

पंचहु अच्छर सागर हो ;
गिनती करि चेद सबे गहिये ॥
द्रू दुसरे अरु अंत करी यह;
जो कहिबी सो उने कहिये ॥
ने अरु अंत अखंड लगे मग;
अंत दुहूके दुहू मिलिये ॥
आदिके अंत ले मांगत हे हम;
द्वे बिन द्वेकि दुहाइ किये ॥ ३ ॥

मं हिं रां मं नं.

द्रुहिन.

नेन.

मन.

मले.

राम.

अर्थ. हे सागर तमे पांच अक्षरना नामवाळा छो, ते ए छेके "मं हिं-रां मं नं" ते अक्षरो उपरथी गणतरी करीने जे हुं भेद कहूं, ते ग्रहण करी ल्यो, तेनी विगत जे "द्रु" अक्षर पछी बीजो ने छेल्लो अक्षर करीने. जे कांड कहेवुं घटे, ते तेने कहेवुं जोइये. मतलब के "द्रुहिन" कहेतां ब्रह्माये आपणुं एवुंज नशीब लख्युं. माटे तेने ठवको देवो घटे छे. वळी "ने" अने तमारा नामनो छेल्लो अक्षर "न" एटले "नेन" अखंड तमारा मा-रग सामां लागी रह्यां छे. अने तमारा नामना छेला वे अक्षर "मन" ते आपणां वेयनां साथे मेळविये. तमारा नामना आदी अक्षरनेज छेहे "ले" एटले "मले" अथात् मळवाने अमे चाहिये छिये. ते तमारा ना-

मना पहेला वे अक्षर विना वे अक्षर “राम”नी दुहाइ खाईने कहुंछुं. ए नवैयामां “महिरामन” एवुं नाम नथी. ते बहारथी लेबुं पडेछे, माटे ते बाहेलापिका भेदछे ॥३॥

॥ अथ आद्यक्षरी अंतर्लापिका ॥ दोहा ॥

स	र वेधतहे चतुर विन,	समर
म	ध्य त्रतिय विन आय ॥	समन
र	ज सुख मांगत दुतिय विन,	सरन
न	कट आदि विन चाय ॥४॥	मरन

अर्थ. हे सागर ? आ दोहराना प्रत्येक चरणना आदि अक्षर एटले “संमरैने” हुं तमारुं राखुंछुं. तेना चौथा अक्षर “न” वगरनो “समर” एटले कामदेव बाणथी मने विंधेछे. अने त्रीजा अक्षर “र” विना “समन” एटले ते मनमां आवीने विंधेछे. अने बीजा अक्षर “म” विना अर्थात् तमारा “शरण” विना मोढामां धूळ खावाने चाहुंछुं. अने आदि अक्षर “स” विना अर्थात् “मरन” टुकहुं चाहुंछुं. ॥४॥

॥ पुनः दोहा ॥ संमरैने

हनत विजोगी अंत विन,
त्रतिय विनामें आय ॥
द्वितिय विना मांगत तुमे;
प्रथम विना लगि पाय ॥५॥

समर
समन
सरन
मरन

अर्थ. “हे सागर तमारुं जे हुं राखुंछुं. ते एछे के “संमरैने” एना छेला अक्षर “न” विना अर्थात् “समर” कामदेव मने वियोगणने त्रीजा अक्षर “र” विना एटले “समन” अर्थात् (स) ते मनमां आवीने मारे छे. बली बीजा अक्षर “म” विना एटले हुं तमारा “शरण” विना प-

हेला अक्षर 'स' वगरनुं एटले 'मरण' मागुंछुं. ॥५॥

॥ अथ बहिल्लापिका प्रश्नोत्तर चेद ॥ छपय ॥

पाओ बिना कर नांहि,
उदर गुरु नांहि छुधातुर ॥
रसनावती सुने न,
श्रवन दो तास नयन सुर ॥
नाथ बाघ आकार,
नाइ कर नीच मिलावे ॥
वेधासुत कुन वक्र,
रसिक अति भूप रिझावे ॥
ले हार काल भूषन करहि,
सच्चा मध्य को उच्चरे ॥
खट तीस होतहे नारि नर,
अरथ एह सागर करे ॥ ६ ॥

अ	रुण
पु	ष्कर
ने	पुर
द	रवी
र	मा
स	विता
की	श
चा	रन
ह	र
त	कवादी
रा	ग, रागणी

अर्थ.

प्रश्न.

उत्तर.

पग वगरनो छे. अने हाथ पण नथी, ते कोण हशे?
जेनुं पेट मोटुंछे, पण क्षुधातुर नथी, ते कोण हशे?
जे जीभवाळी छे, अर्थात् उच्चारण शक्ति तेनामां छे,
पण ते पोते सांभळती नथी, ते कोण हशे?
एवो कोण छे के तेनी वे आंख्यो स्वर सांभळेछे?
जेनो नाथ बाघने आकारे धयो, ते कोण हशे?
पोताना 'कर नमावीने नीचनी साथे पण मेळवेछे, ते
कोण हशे?

अरुण.

पुष्कर, आकाश,
नेपुर, झांझरी.

दरवी, सर्प, चक्षुश्रवा.
रमा, लक्ष्मी

सविता, सूरज.

कीश, वानरना जेनुं.

ब्रह्माना पूत्र नारदनुं मुख केना जेनुं धयुं?

रसीकताथी अति भूपने रीझावे छे, ते कोण हशे? चारण.
 सर्पने लड्ढने हार विगेरेना भूषण करेछे. ते कोण हशे? हर.
 सभामां बोले ते कोण हशे? तर्कवादी.
 स्त्री पुरुषो मळीने छत्रीश थाय, ते कोण हशे? राग रागणी.

हे सागर एनो अर्थ करो. ए छपयमां अगियार प्रश्न छे. तेना अ-
 गियार उत्तरना आदि अक्षर लेतां एवं वाक्य नीकलेछे के “अपुने
 दरसकी चाहतरा” मतलब के आपना दर्शननी राह जोउंछुं. ए छपयना
 दरेक चरणन, पहेला अक्षरो लेतां एवं वाक्य नीकलेछे के “पार नावे
 लेख” मतलब के तेनो लखतां पार आवे नहीं. ॥६॥

॥ अथ बहिलीपिका अंक चेद ॥ छपय ॥

	वर्ग	वर्ण	स्वर	
अष्ट चत्र अरू एक,	८	४	१	ह
पष्ट अरू पंच एक कहि ॥	६	५	१	म
पंच एक अरू एक,	५	१	१	त
पटःपंचह एकह वहि ॥	६	५	१	म
उत्तय एक अरू पंच,	२	१	५	कु
एक एकह एकह पुनि ॥	१	१	१	अ
पंच एक अरू तीन,	५	१	३	ति
तीन एकही युगल सुनि ॥	३	१	२	चा
पुनि अष्ट चत्र अरू एक गनि,	८	४	१	ह
पंच एक एकहु गहे ॥	५	१	३	त
अष्ट चत्र सप्त अंकह परखि,	८	४	७	हे
यो प्रवीन सागर कहे ॥७॥				

अर्थ. आठमा वर्गना चौथा चरणमां पहेलो स्वर मळे, एटले “ह” छठा वर्गना पांचमा वर्णमां पहेलो स्वर मळे, एटले “म” पांचमा वर्गना पहेला वर्णमां पहेलो स्वर मळे, एटले “त” वळी छठ्ठा वर्गना पांचमा वर्णमां पहेलो स्वर मळे, एटले “म” बीजा वर्गना पहेला वर्णमां पांचमो स्वर मळे, एटले “कु” पहेला वर्गना पहेलो वर्ण, एने पहेलो स्वर, एटले “अ” पांचमा वर्गना पहेला वर्णमां त्रीजो स्वर मळे, एटले “ति” त्रीजा वर्गना पहेला वर्णमां बीजो स्वर मळे एटले “चा” वळी आठमा वर्गना चौथा वर्णमां पहेलो स्वर गणिये एटले “ह” पांचमा वर्गना पहेला वर्णमां पहेलो स्वर ग्रहण करिये, एटले “त” आठमा वर्गना चौथा वर्णमां सातमो स्वर मळे, एटले “हे” ए रीतना अक्षरोनी परीक्षा करो. प्रवीण कहेछे के हे सागर, अमे तमने इछिये छिये. अर्थात् “हम तमकु अति चाहतहे.” ॥७॥

॥ पुनः अंक भेद बहिलापिका ॥ सवैया ॥

	वर्ग	वर्ण	स्वर	
एकहि एककुं सात मिलायके,	१	१	७	ए
दोयकुं एकहि एक ज्यु दीजे ॥	२	१	१	क
षष्ठ अरू इक पंच करो पुनि,	६	१	५	पु
सात दुहू अरू एक गनीजे ॥	७	२	१	र
छे पर तीन दुहू धरिकें फिर,	६	३	२	वा
आठ तिहु इकही गनि लीजे ॥	८	३	१	स
अंकके सागर भेद लहो यह,				
जो गिनतिमें कह्यो सोइ कीजे ॥ ८ ॥				

अर्थ. पहेला वर्गना पहेला वर्णमां सातमो स्वर मेळवो, एटले “त” बीजा वर्गना पहेला वर्णमां पहेलो स्वर दैये, एटले “क” वळी छठ्ठा वर्गना

પહેલાવર્ણમાં પાંચમો સ્વર કરો, એટલે “પુ” સાતમાવર્ગના ત્રીજાવર્ણમાં
પહેલો સ્વર ગણિયે, એટલે “ર” છઠ્ઠાવર્ગના ત્રીજાવર્ણમાં ત્રીજો સ્વર મેઝ-
નિયે, એટલે “વા” આઠમાવર્ગના ત્રીજાવર્ણમાં પહેલો સ્વર ગણીને લ્યો,
એટલે “સ” હે સાગર એ આંકડાના મેદ લ્યો. તેની ગણતીમાં જે કહ્યું તે
કરો, અર્થાત્ “એકપુરવાસ” કરો. ॥૮॥

॥ અથ ઉલટ નેદ અંતર્લાપિકા ॥ કવિત ॥

સત્ત સુરમેં ‘નિસ્વાદુ’ નવ ગ્રહ વીતે ‘શનિ’, સત્ત તુંગ ‘કે-
લાસ’ સમરહી દુસ્વદરે ॥ અષ્ટગિર ‘મેરૂ’ સાઠ આઠમેં ‘ગયા’
વિજોગ, ઉનહિકો અંગ અંગ અતિહિ દરદરે ॥ દ્વાદશ કલા-
મેં ‘રવિ’ વિચાદુ ન જાન પરી, અષ્ટદશ બન યામેં ‘નીલ’ સો
વિહદરે ॥ નવકુલ નાંગ ‘કાલી’, સાગર ન જાત લંબી, ષટ
ઋતુ યાહ નેન, ઉલટી ‘શરદ’રે ॥ ૯ ॥

અર્થ. હે સાગર અમારે (નિશ) રાત્રિ દુસ્વાલી વીતે છે. અને કામદેવ
(સલાકે) દુઃસ્વદાયક શારડિયે છાતી વીધેછે. અને વિજોગની આગ (રુમે)
રોમેરોમે પ્રગથ્યાથી તેનું દરદ અંગોઅંગે અતિશે થાય છે. તમારી વીર
વિદ્યા મારાથી જાણી શકાઈ નહીં, અને જે વાત બની તે બેહદ બનીછે. અને
હે સાગર લોકલાજની (લીલા) લીટી ઉલંબી જાતી નથી. અને મારાં
નેત્ર તમારા દર્શનની યાહના રાખેછે. ઉપરના સવૈયામાં આવેલા શબ્દોનો
મુલામો નીચે પ્રમાણે સાત સ્વરમાંથી “નીસ્વાદુ”નું નામ ઉલટાવિયે. એટલે
“દુસ્વાનિ” અર્થાત્ દુઃસ્વવાલી અને નવગ્રહમાંના “શનિ”નું નામ ઉલટા-
વિયે એટલે “નિશ” અર્થાત્ રાત્રિ. સાત પર્વતમાંના “કેલાસ” ને ઉલટા-
વિયે, એટલે “સલાકે” અર્થાત્ શારડી વડે. અષ્ટકુલ પર્વતમાંના મેરુના નામને
ઉલટાવિયે એટલે. “રુમે” અર્થાત્ રોમે. અને સાઠને આઠ અડસઠ

तीर्थमांना “गया” तीर्थना नामने उलटाविये, एटले ‘आग’ अर्थात् आग्नि.
 वार कळावाळा “रवी” नुं नाम उलटाविये, एटले “वीर” अथात् वीर-
 विद्या. अठार भार वनस्पतिमांना “नीव” शब्दने उलटाविये, एटले “वनी”
 नीव एटले लींवडो. अने नवकुळ नागमांना “काली” नागना नामने
 उलटाविये, एटले “लीका” अर्थात् “लीटी.” अने छ ऋतुमांनी “शरद”
 ऋतुने उलटाविये, एटले दरश अर्थात् दर्शन. ॥९॥

॥ पुनः उलट भेद अंतर्लापिका ॥ दोहा ॥

‘सरत’ उलट जागी हमें, ‘तन’ उलटे दुखदान ॥

‘मींतु’ उलट नां मिल रहो, ‘गल’ उलटे अंजिधान ॥१०॥

अर्थ. हे ? सागर तमारा दरशननी तरस अमने (नत) नित्य दुःख-
 दायक जागी रही छे. माटे (तुमीं) तमे (लग) पांसे केम मळीने रहेता
 नथी. ए दोहरामांना शब्दोनो खुलासो जे. एमां “सरत” ‘तन’ “मींतु”
 ‘गल’ ए चार अभिधान एटले नाम छे, तेओने उलटाविये, एटले “तरस”
 “नत” “तुमीं” “लग” एम थाय. ॥१०॥

॥ अथ अंतर्लापिका प्रश्नोत्तर चेद ॥ कवितं ॥

प्रश्न
 सुरपति वाहन को?
 कहा अधिपति नाम?
 कहा मेन आयुध हे!
 कोन मझ नांहि मल?
 वनिता सिंगार कहा?
 कहा कवि वर्नत हे?
 काल प्रति विंव कहा?

उत्तर
 गंज
 राज
 सर
 जल
 लज
 रम
 जरा

कहा दोउ सार चल!

कहा विधिसुता नाम?

करत कहा कृपान

दानसों बढावे कहा?

गंधर्व उचारे कल ?

कंठ नाम ?

जपनाम ?

कहादेव दानवकों ?

कोन काज सार्यों हरी !

गजराज सरजल ? ॥११॥

जंग

गरा

संज

जस

रांग

गंल

जंज

रार

गंजरांजसंरजल

अर्थ. आ कवितने छेडे “ गंजरांज संरजल ” एवा आठ अक्षर छे. तेमाथीन आमां पुछेला सोळ प्रश्नना उत्तर मळी आवशे. ते तर्त समजवा-सासं अक्षरना उपर नंवर लख्या छे.

प्रश्न.

उत्तर.

प्रवीन कहेछे के—

१ ईद्रनुं वाहन गुं?

२ अधिपतिनुं नाम गुं?

३ कामदेवनुं हथियार गुंछे?

४ केनामां मळ नथी?

५ कानो जणगार गुं?

६ कवि गुं वर्णन करे?

७ कानुं प्रतिविंब गुं?

८ वे सोगटियो मळीने चाले ते गुं कहेवाय?

९ ब्रह्मानी पुचीनुं नाम गुं?

गंज एटले ऐरावत हाथी.

रांज.

संर एटले बाण.

जल,

लंज एटले लज्जा.

रंस थृगारादिक नवरस.

जंरा एटले घडपण.

जंग एटले मळे तो जुग.

गरा एटले गिरा, सरस्वति.

१० तरवारने शुं करेछे?	सँज साफ, चळकती.
११ दानथी शुं वधाराय?	जँस.
१२ गांधर्व शी कळा उच्चारै?	रांग.
१३ कंठनुं नाम शुं?	गँल एटले गळुं.
१४ जपनुं नाम शुं?	जँज एटले यजवुं.
१५ देवने ने दैत्यने शुंछे?	राँर, राड अथवा लडाई.
१६ हरिये केनुं कारज सार्यु?	“गँजराँज सँरँजल.”

एटले तळावना पाणीमां गजराजनुं कारज सार्यु. ए कवित प्रवीणे लख्युं. तेनी मतलब एवी जणायछे के जेम हरिये गजराजनुं कारज सार्यु. तेम आपणुं सारशे. ॥११॥

॥ अथ सागरोक्त आद्यक्षरी अंतर्लापिका भेद ॥ दोहा ॥

|सु|वत सेज मन सिज सरन, |जा|गति आगति आग ॥
|न|त जग्गे मुचकंद गति, |आ|दि लई जिय लाग ॥१२॥

अर्थ. सागर कहेछे के कामदेवनां वाण एटले फूल. तेनी सज्यामां सूतां मारी आवी गतिनी आग जागृत थायछे. अने नित्य मुचकंद राजानी पेठे झवकीने जागुंछुं. अने आ दोहराना प्रत्येक चरणना आदि अक्षर लईने जीवमां लगाडी राखुंछुं. मतलब के “सुजान आव्य” एम रटुंछुं. ॥१२॥

॥ अथ आद्यक्षरी अंतर्लापिका भेद ॥ सवैया ॥

|सू|लि|से जान तजे सब भूषन, फूलन हार बिखेर दहे ॥
|जा|र|तहु न उचारतहे, उर धार कछूसु कहा करहे ॥
|न|च|हि केसर कुंकुम चंदन, वास सुवास न जात सहे ॥
|के|न|रसे यह केसे तजे नहि, प्रान प्रवीन गहे सु गहे ॥१३॥

अर्थ. सागर कहेछे के में वधां घरेणां सूली जेवां जाणीने तज्यां छे.

અને ફૂલના હાર વીંચેરી દીધા. અને કામ મને બાળેછે. તે કાંઈ બોલતો નથી. કોણજાણે કે તે મનમાં કાંઈ ધારીને શું કરશે. કેસર કુંકુમ, અને ચંદનને હું ચહાતો નથી. અને સારાં વસ્ત્ર કે સુગંધ સહન થઈ શકતાં નથી. તોપણ હે પ્રવીણ મેં મારો પ્રાણ પકડી રાખ્યો છે. તે પકડી રાખ્યો છે. તે કયા રસથી અને શા વાસ્તે હું તજતો નથી ? તો “સુજાન કેલી રચન” મતલબ કે સુજાણ સાથે खेल करवा सारुं. ए सवैयाना प्रत्येक चरणमांथी प्रथम पहेलो पहेलो અને પછી બીજો બીજો અક્ષર લેવાથી ઉપર લખેલો ઉત્તર થાયછે. ॥૧૩॥

॥ पुनः वह चेद ॥दोहा॥

સુ|મન વિકાસ વસંતકે, જા|ત બેલ વિસ્તારા॥
ન|જ હાંસી મનુ કરતહે, વા|હ પસાર પસાર ॥૧૪॥

અર્થ. વસંતનાં ફૂલ ખીલ્યાં છે. અને જુદની વેલ વિસ્તાર પામીછે. તે જાણે કે લાંબા હાથ કરી કરીને (નીજ) આપણી મશ્કરી કરતી હોય નહીં. એના પ્રત્યેક ચરણના અકેક અક્ષર લેતાં “સુજાનવા” એવા અક્ષર નીકળેછે. તે સંવોધન છે. ॥૧૪॥

॥ पुनः अंतर्लापिका भेद ॥दोहा॥

પ્રથમ સુપારી જાયફલ, પાછે પાન વદામ ॥
મધ્ય ઇલાંચી જાયત્રી, લેલે ટેરત નામ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ. સુપારી ને જાયફલના પહેલા અક્ષરો, પાન ને વદામના પાછલા અક્ષરો, ઇલાંચી અને જાયત્રીના વચલા અક્ષરો, લડ લડને તે નામ પોકારેલું. મતલબ કે “સુજાન મલાય” એટલે સુજાન મેલવો, સુજાન મેલવો. એમ પોકારેલું. ॥૧૫॥

॥ अथ अंतर्लापिका प्रश्नोत्तर चेद ॥ दोहा ॥

प्रश्न.

उत्तर.

संन्यासी शोधत कहा ?
को प्रकाश छिति कीन ?
नारति नारद नाथ कह ?

पं रं
रं बी
बी नं

परखे वह परवीन ॥ १६ ॥

अर्थ. आ दोहरामां चार प्रश्नछे, तेना उत्तर “परबीन” ए चार अक्षर-
मांथी नीकळे छे. ते साफ समजवा सारं अक्षरो उपर नंबर मुक्या छे. ते
नाम बेवार वंचायछे.

प्रश्न.

उत्तर.

- १ संन्यासी शुं शोधेछे?
- २ पृथ्वी उपर प्रकाश कोण करेछे!
- ३ सरस्वतिनुं अने नारदनुं वाजुं शुं?
- ४ ए परीक्षा करे एवं चतुर कोण ?

परं एटले परमात्मा.
रं बी एटले सूर्य.
बीनं एटले वीणा.
“परबीन” ॥ १६ ॥

॥ अथ आद्यक्षरी अंतर्लापिका ईश्वर स्तुति ॥ सवैया ॥

मे	र करो वह आदिहु अछर,
हे	म गिरब्वर आदि मिले तक ॥
रु	द्र कह्ये पुनि जोइ नयो सब,
वा	र न लायक ओं कछु वायक ॥
नी	रज नंदन याहिको चेद सु,
रा	तपती जरबो उर धारक ॥
खी	रसरोवर बीच प्रवीन, लि
ये	पति लायक हो सुखदायक ॥ १७ ॥

अर्थ. सागर कहेछे के जे ईश्वर जगतना आदि अने अक्षर कहेतां अविनाशी छे. अथवा आदि अक्षर एटले उँकाररूपेछे, अने जे पहेली तकमां अमने मेरुपर्वत उपर अर्थात् मेरुना कैलास शिखर उपर मळ्या हता. ते ईश्वर अमारा उपर महेर करो. वळी ते महासुद्रे जे कह्युं हतुं. ते वधुं थयुं. केमके तेमनां वाक्य एवां हतां के कांड विलंब थवा लायक नहोतां. हवे कमळना पूत्र ब्रह्माछे. तेना लेखना भेदथी. रातनो पति जे चंद्रमा तेतो मारी छातीमां वळतरा धरनारो थइ पड्योछे. क्षीरसरोवर वच्चे प्रवीण गजराजे जेवा पति लीधा. तेवाज लायक अने सुखदायक तमे अमारा पति छो. आ सवैयाना चौथा चरणमां रससागरे प्रवीणनुं नाम सुचवीने वळी गुप्त रीते एटले प्रत्येक चरणना पहेलाने तेरमा अक्षरो लेतां आठ अक्षरोथी जणाव्युं के “महेस्त्वानी राखीये.” ॥१७॥

॥ अथ रागोपरि अंतर्लापिका भेद ॥ सवैया ॥

एक करो सुघराइ, पंजाव दो, तीजो कल्यानको चिंत धरेरे ॥ सारंग आदि, विहागोंकि अंत ले, भैरव मध्य विहाल परेरे ॥ नाईकी ओर मल्लारहि गुँजरि, ता विचले हितु व्हैसो करेरे ॥ जाय प्रवीन झरोखनमें इतनी कोउ गानकला उचरेरे ॥ १८ ॥

अर्थ. सागर कहेछे के कोइ एटली सुघडाइ एटले चतुराइ करो, के सुघडाइनो अथवा सुघराइ नामना रागनो पहेलो अक्षर (सुं) अने पंजावनो बीजो अक्षर (जां) अने कल्याणनो तीजो अक्षर (नै) एटले सुजानने चिन्तमां धरीने सारंगनो आदि अक्षर, (सां) अने विहागनो अंत अक्षर (गं) लडने भैरवनो मध्य अक्षर (रं) एटले “सागर” बेहाल थइने पड्योछे. नाटे ‘नाईकी,’ ‘मल्लार,’ अने ‘गुँजरी,’ ए त्रण रागना वचला

અક્ષરો લઈને “ઇલાજ” જે હિતસ્વી, હોય તે કરે. પ્રવીણના ઝરોંખામાં જઈને કોઈ એટલી ગાનકळा ઉચારે ? એમાં સાર એટલોંછે કે સુજાણને મનમાં ધરીને સાગર વેહાલ પડ્યા છે. માટે કોઈ હેતુ હોય, તે ઇલાજ કરે, એટલી મતલબ પ્રવીણની પાસે કોઈ જઈને ગાય ? ॥૧૮॥

॥ અથ ચતુરાક્ષરે દોહા નેદ અંતર્લાપિકા શીવ સ્તુતી ॥ કવિત ॥

નાથ	વ	જે	નયે	ન	એ	અંગ	દી	એ	ભૂતિ	વ	ને	
કુંજ	વ	સે	વીચ	વ	ન	સંગ	લ	સે	ભૂત	પ્રે	ત	॥
મુંડ	દા	મ	સેત	છ	વી	દેહ	દ	મિં	દાન	દ	હે	
ચાલ	બિ	ધૂ	દાહ	મે	ન	જંગ	જી	ત	તીન	ને	ત	॥
પાલપ		સુ	પાન	ચા	પ	દીન	ક્ષિ	પ્ર	હી	નિવા	જુ	
રુદસ		વા	રીજ	વા	ર	છત્ર	છ	વી	ગંગ	દે	ત	॥
ગ્યાન	રા	સ	સિંધુ	દ	આ	શૂલ	પા	ત	નંદિ	ધ્વ	જા	
જોગ	થ	પેં	પ્રીત	રી	ત	પંક	કં	પેં	નામ	લે	ત	॥૧૯॥

અર્થ. શિવનું વર્ણન; જેની આગળ નવાં નવાં વાજિત્ર વાગેછે. અને અંગે વિભૂતિ ચડાવી દઈને વનેલાછે. અને વનની વચ્ચે કુજમાં બસેછે. જેની સાથે ભૂતપ્રેત શોભેછે. જેના કાંઠમાં મસ્તકની માલાછે. અને જેની છાત્રિ શ્વેતછે. દેહનું દમન કરીને દાન દેછે. કપાળમાં ચંદ્રછે. કામદેવને વાળનારા, યુદ્ધમાં જીતનારા અને ત્રણ નેત્ર વાળાછે. પશુના પાલનાર, જેના હાથમાં ધનુષછે. અને ગરીબને તરત નિવાજેછે. શત્રુને વાહન જેનું, એવી શત્રુસૂક્ષ્મ કાળીકાદેવીને રીઝાવનારા અને જેના મસ્તક ઉપર ગંગાજી છત્રના જેવી શોભા આપેછે. અને જ્ઞાનના રાશિ એટલે સમુદાયરૂપ, દયાના સમુદ્ર, જેના હાથમાં ત્રિશૂલછે, જેની ધજામાં નંદીનું ચિન્હછે. જોગનું સ્થાપન કરનારા, પ્રીતની રીતિ સ્થાપન કરનારા. અને જેનું નામ લેતાં પાપ કંપેછે. એવા શંકરનું સ્મરણ કરુંછું; ઉપલા કવિતમાંથી ચોથો ચોથો અ-

दर लेतां जे दोहरो नीकळी आवेछे. तेनो अर्थ नीचे प्रमाणे. ॥१९॥

॥ वह कवितांतर्गत ॥ दोहा ॥

जेसे मधू सुवासपें, एन बीन पर आत ॥

ऐसें मित प्रवीनपें, नेत हैत जुत जात ॥ २० ॥

अर्थ. सागर कहेछे के जेम भमरो सुगंध उपर, अने मृग वीणाना स्वर उपर आवेछे. तेमज प्रवीणमित्र उपर मारां नेत्र स्नेह सहित जायछे. ॥२०॥

॥अथ वर्न चेद बहिल्लापिका ॥सवैया॥

वसुंधा रघुवीर नकारसु नाम, उने नहिं यादि घरी विसरेरे
उशनाध्वंज अच्छर आदि बिना, शशि आदिके संजुत चा-
ह चरेरे ॥ तिनसें चव भाजन नां पठयो, रिपुं नीरज धीरज
केसें धरेरे ॥ परवीनके जाय झरोखनमें इतनी कोउ मित
पुकार करेरे ॥ २१ ॥

अर्थ. सागर कहेछे के अरे मासुं नाम तो ते प्रवीणने याद नहीं होय. अने घडिकमां वीसरी जतुं हशे. पण हुं तो तेना दर्शननी चाहनाथी भरेलो छुं. तेवा तरफ तेणे पत्र मोकल्यो नहीं. तो हवे जीव शी रीते धीरज धरे. अरेरे प्रवीणने झरोखे जइने कोइ मित्र एटलो पुकार करे? उपला सवैयाना शब्दोना अर्थ “वसुंधा” कहेतां “महि, राम, तथा न” कारथी जे नाम थायछे, ते “महिरामन.” “उशना” एटले शुक्र तेनी धजामां देडको छे. एटले “दादर” ते नामना पहेला अक्षर “दा” विना. अने “शशी” ना पहेला अक्षर “श” सहितनी अर्थात् “दरशनी” चाहना छे. “भव” कहेतां शंकर. तेनुं भाजन. एटले जमवानुं वासण. जे पत्र अर्थात् कागळ न मोकल्यो. “नीरज” कहेतां कमळ, तेनो शत्रु हंस एटले जीव धीरज केम धरे. ॥२१॥

॥पुनःवर्न भेद बहिल्लापिका ॥ सवैया ॥

आदिके आदि 'अ'कार न सूकत,

अंतके अंत मिलाय 'त'ही ॥

अंतके आदि 'द'कार वृथा सब,

आदिके अंत 'ध'कार नहीं ॥

मध्य मकार हमें जुगसैं तुम,

अंतके आदि 'बि'कार दही ॥

तीन प्रवीनके अच्छरहे,

उनकी गिनती मनमें ज्यु गही ॥ २२ ॥

असु

नत

दन

सुध

जाम

बिन

सुजान

अर्थ. सागर कहेछे के हे प्रवीण? नित्य अमारां आंसु सुकातां नहीं. अने वधा दिवसो व्यर्थ जायछे. तेनी शुद्ध रहेती नहीं. तमारा विना एक पहोर अमारे जुग जेवो जायछे. अने प्रवीणना नामना त्रण अक्षर छे. तेनी गणत्री अमे मनमां राखी छे. उपला सवैयामांनो शब्दोनो खुलासो नीचे प्रमाणे. प्रवीणना नामना "सुजान" एवा त्रण अक्षर छे. तेमांनो पहला अक्षरनी आगळ अकार मुकिये. एटले "असु" अर्थात् आंसु. अने अंत अक्षर नकारनी साथे "त" भेळविये एटले "नत" अर्थात् "नित्य." छेछा अक्षरनी आगळ "द" कार मुकिये एटले "दन" अर्थात् दिवस. आदि अक्षर "सु" ते पछी "ध" मुकिये एटले "सुध" वचलो अक्षर "जा" पछी "म" एटले "जाम." अर्थात् पहोर. अने अंत अक्षर "न" नी आगळ "बि" मुकिये. एटले "बिन" अर्थात् विना. ॥२२॥

॥ अथ अंतर्वहिलापिका दोहांतर्गत ॥ कवित ॥

प्रश्न			उत्तर		
जो	गीकी	सु	रतकहां?	ना	रायनमें
तुं	गन	जा	सुंहनन?	आ	खंडल
चं	चला	न	मोदकोन?	के	की
त	र र	तु	कहा होत?	फ	ल
प्र	स्वत	म	यंक कहा?	र	स
वि	प्रसु	क	हापढंत?	बे	द
न	द वै	हु	जात कहां?	द	धिमें
हे	दधि	म	हींसुवोत?	ले	हेर
तो	मर	स	रस कोन?	की	शध्वज
अ	हि न	ए	हरे कहा?	जे	हेर
न	गन	क	हासुवास?	म	लय
ल	गे स	बे	कहा जोत?	न	यन
हं	अधु	र	प्रभाकेसी?	न	लिनी
वि	कसे	आ	रामकव?	र	तुराजमें
चा	तुकी	इ	च्छत कहा?	धा	राधर
र	हे सो	ये	कोनगोत२३	र	जतगिरि

अर्थ.

प्रश्न.

उत्तर.

१. जोगिनी सुरत क्यां होय?

नारायणमां.

२. जेनाथी पर्वत हणाय, अर्थात् पांखो

छेदाई ते कोण?

आखंडल, ईद्र.

३ विजळीओथी आनंद कोण पामे?

४ रत आवे झाडमां शुं थाय?

५ चंद्रथी शुं स्ववेळे?

६ ब्राह्मण शुं भणे?

७ नदियो वहीने क्यां जायळे?

८ समुद्रमां बहु शुं छे?

९ भालुं फेंकवामां सरस कोण?

१० सर्प नमीने शुं ले छे?

११ पर्वतमां सुगंध शेनो छे?

१२ सर्व ठेकाणे शेनी जोत लागेछे?

१३ होठनी कांति केवी छे?

१४ बाग क्यारे खीले?

१५ वपैयानी मादा शुं इच्छेछे?

१६ कियो पर्वत सुई रह्यो छे?

केकी एटले मोर.

फळ.

रस एटले अमृत.

वेद.

दधिमां एटले समुद्रमां.

लेहेर.

किशध्वज एटले अर्जुन.

जेहेर.

मलियागरनो.

नयन अर्थात् आंख्योनी.

{ नलीनी जेवी. एटले राता
कमळ जेवी.

स्तुराजमां एटले वसंतमां.

धाराधर एटले वरसाद.

रजतगिरि एटले विंध्याचल.

ए कवितमांना सोण प्रश्नमांना आदि अक्षर तथा उत्तरना आदि अक्षर लेतां जे दोहरो नीकळे छे. ते नीचे प्रमाणे. ॥२३॥

॥ यह कवितमें तुकादि तथा प्रश्नके उत्तरादि वर्न ॥ दोहा ॥

॥पुनः वह कवितांत-

र्गत वाक्य यथा ॥

॥सुजान तुम कहु म-

स एक बेर आइये॥

जो	तू	चं	त	प्र	वी	न	हे	
तो	अ	न	ल	हे	वि	चा	र	
ना	आ	के	फ	र	वे	द	ले	
की	जे	म	न	न	र	धा	र	२४

अर्थ. सागर कहेछे के हे प्रवीण जोतुं चित्तमां डाहीछुं. तो आनो अर्थान् आ कवितानो विचार ले. अर्थात् विचार कर. नहीं तो फरीथी आवीने आ वेदिली (उदासी) विशे मनमां कांड निरधार करो. ते माटे “सुजान तुम कउमस एकवेर आइय,” हे? सुजाण तमे कोइ मिशे एकवार आवो. उपला कवितमांना प्रश्नोना चोथा चोथा अक्षर लेवाथी ए वाक्य नीकळे छे. ॥२४॥

॥ त्रिपादे चतुर्थ पाद गुप्त ॥ दोहा ॥

वरनं चंपै चख मीन मृग, रँव बीना नँव बाल॥

विँरहाजलँ वह रटत दधि, वनँ पँरबीनँ बिँहालँ ॥२५॥

अर्थ. सागर कहेछे के जेना शरीरनो वर्ण चंपाना जेवो छे. अने नेत्रो माँछलां तथा हरणना जेवां छे. जेनो स्वर बीणाना जेवोछे, एवी नवीन वालाने अमे विरहनां आंसु वहन थतां नित्य राटिये छिये, के एवां प्रवीण विना अमे बेहाल छिये. ए दोहराना त्रण चरणमांथी चोथुं चरण नीकळे छे. ते साफ समजवा सारुं ते अक्षरो उपर नंबर लख्या छे. ॥२५॥

॥ दोहा ॥

इहि विधि अंतर्लापिका, वहिर्लापिका कीन ॥

दंपति चित्रसु काव्य पुनि, सागर करहि प्रवीन ॥२६॥

अर्थ. ए रीते अंतर्लापिका तथा वहिर्लापिकाना भेद कर्या पछी सागर तथा कळाप्रवीण ए दंपतिये चित्र कविता करी. ते हवे कहेशुं. ॥२६॥

॥ गाहा ॥

अंतर्लापिक उक्ती, बहुरि वहिर्लापिका जेदं ॥

एकपटि आनिधानं, पूर्न प्रविनसागरो लहरं ॥२७॥

अर्थ. ए रीते अंतर्लापिकानी उक्ति तथा वहिर्लापिकाना भेद संबंधी

प्रवीण सागर ग्रंथनी आ एकसठमी लहेर संपूर्ण थई ॥२७॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे दंपति अंतर्लापिका बहिला-
पिका वर्णनं नाम एकषष्ठितमो लहरं ॥ ६१ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां एकषष्ठितम
स्तरंगः समाप्तः ॥६१॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

प्रविणे चित्र कवित लख्यां, गोमूत्रिकादि जेह;
आवासठमी लहेरमां, कहेशे विगते तेह ॥

॥ अथ कलाप्रवीनोक्त गोमूत्रिकादि चित्र भेद ॥ दोहा ॥

सागर कला प्रवीनकों, जग्यो सु प्रेम पवित्र ॥

मित्र मित्र जंपत जुगल, बरनत चित्र विचित्र ॥१॥

अर्थ. सागर तथा कलाप्रवीणने पवित्र प्रेम जागृत थयो. तेथी ते ब-
न्ने हे मित्र ! हे मित्र ! एम जपेछे. अने नाना प्रकारना चित्रमां ते प्रेमनुं
वर्णन करेछे. ॥१॥

॥ द्विपदी गोमूत्रिका ॥ सोरठा ॥ चित्र १ ॥

जुक्ति रीत रस रास, मंत्र वेद माने सहे ॥

उक्ति प्रीत बस जास, चित्र भेद जाने वहे ॥ २ ॥

अर्थ, रसना समुदायनी युक्तिनी रीत, तथा तेना मंत्र एटले गुप्त वि-
चारनी विद्याने जे साची माने, अने जेनी वाणी प्रेमने वश होय, ते आ
चित्र कविताना भेदने नाणे. आ सोरठो सीधी लीटीओभां पण वंचाय.
अने गोमूत्रिका, एटले वळद मुतरणाना आकारमां पण वंचाय छे. बीजा

પ્રકારની ગોમૂત્રિકામાં ત્રણ લીટિયો છે. તેમાંથી પળ એજ સોરઠો આલ્ખો વંચાય છે. અશ્વગતિ વંધ ચાર લીટિયોમાં લલ્ખેલો છે. તેમાં શેતરંજીનો ઘોડો જે રીતે ંઢી ઘર ચાલે છે. એજ રીતે આલ્ખો સોરઠો વંચાય છે. તે અક્ષરો વાંચવાના અનુક્રમ પ્રમાણે. એકથી તે વત્રીશ સુધી નંબર લલ્ખ્યા છે. તે પ્રમાણે વાંચવા. ત્રિપઢીમાંથી પળ એજ સોરઠો વંચાય છે. કપાટ ંટલે કમાડનું ચિત્ર છે. તેમાંથી પળ એજ આલ્ખો સોરઠો વંચાય છે. ॥૨॥

જુ ક્તિ રી ત ર સ રા સ, મં ત્ર વે ઢ મા ને સ હે॥

ડ ક્તિ પ્રી ત વ સ જા સ, ચિ ત્ર મે ઢ જા ને વ હે॥

॥અથ ગોમૂત્રિકા કોઢુજો મેઢા॥ ચિત્ર ૨.

જુ	રી	ર	રા	મં	વે	મા	સ
ક્તિ	ત	સ	સ	ત્ર	ઢ	ને	હે
ડ	પ્રી	વ	જા	ચિ	મે	જા	વ

॥અથ અશ્વગતિ ॥ ચિત્ર ૩.

જુ	ક્તિ _{૧૮}	રી _૩	ત _{૨૦}	ર _૬	સ _{૨૨}	રા _૭	સ _{૨૪}
મં	ત્ર _{૨૬}	વે _{૧૧}	ઢ _{૨૮}	મા _{૧૩}	ને _{૩૦}	સ _{૧૬}	હે _{૩૨}
ડ	ક્તિ _૨	પ્રી _{૧૬}	ત _૪	વ _{૨૧}	સ _૬	જા _{૨૩}	સ _૮
ચિ	ત્ર _{૧૦}	મે _{૨૦}	ઢ _{૧૨}	જા _{૨૬}	ને _{૧૪}	વ _{૩૧}	હે _{૧૬}

॥अथ त्रिपदी भेद॥ चित्र ४.

जु	री	र	रा	मं	वे	मा	स
क्ति	त	स	स	त्र	द	ने	हे
उ	प्री	व	जा	चि	जे	जा	व

अथ कपाट बंध ॥ सौरठा ॥ चित्र ५.

जु	क्ति	क्ति	उ
री	त	त	प्री
र	स	स	व
रा	स	स	जा
मं	त्र	त्र	चि
वे	द	द	जे
मां	ने	ने	जां
स	हे	हे	व

॥अथ त्रिपादे चतुःपाद मध्य तुक गतागत चेद दोहा॥चित्र॥६॥

॥विधु चकोर मधु मन मधू ॥

त	मीं	व	स	हु	न	त	चो	त
---	-----	---	---	----	---	---	----	---

अवे विरह दुख देत अति

“ तची तनहु सब मीत ॥”

॥ ३॥

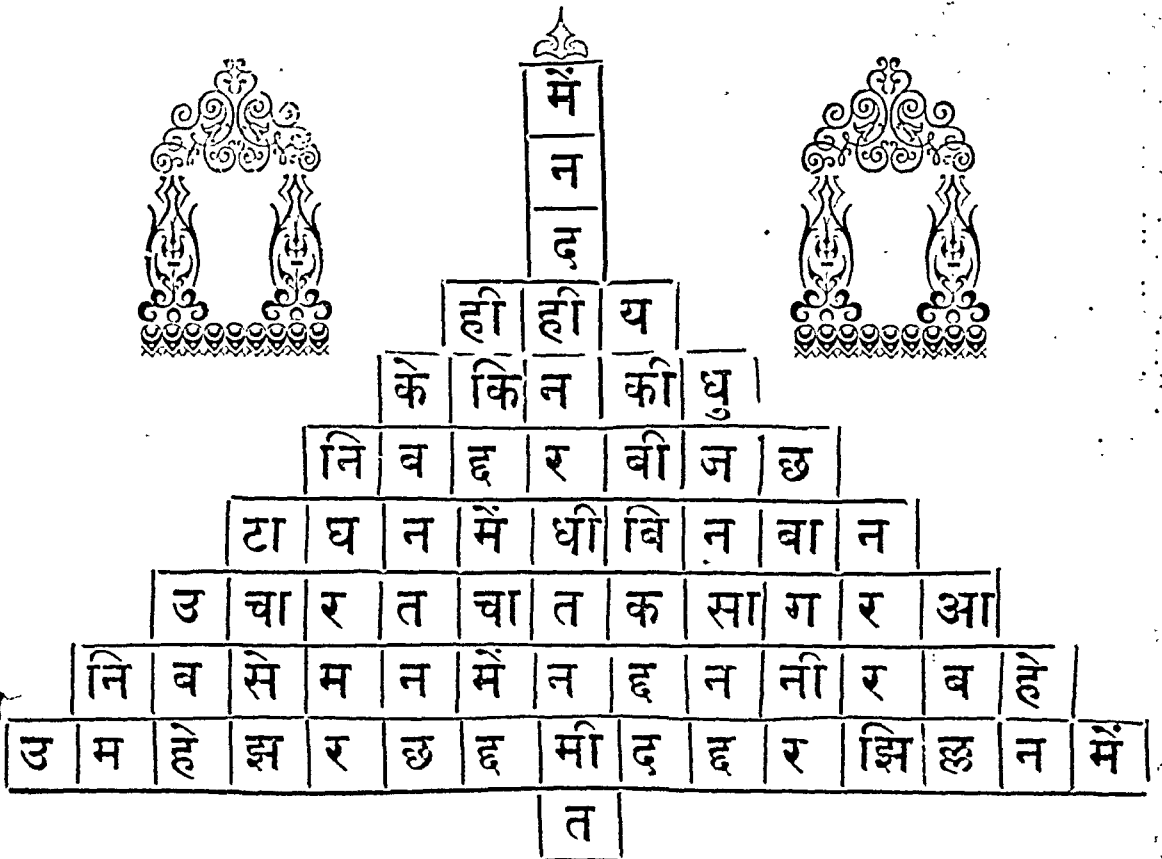
અર્થ. પ્રવીણ કહેછે કે જેમ ચકોરનું મન ચંદ્રને અને ભમરાનું મન મધને વશ છે. તેમ અમારું ચિત્ત તમારે વશ છે. તેથી હવે વિરહ અતિશે દુઃખ દેછે, અને હે મિત્ર સઘળે શરીરે તપી ઊઠીશું. આ દોહરામાં ચમત્કાર એટલો છેકે વીજા ચરણને ઊલટું વાંચિયે, એટલે ચોથું ચરણ થાયછે, ૩॥

॥અથ પર્વતબંધ નેદ ॥ ચરનગુપ્ત સવૈયા ॥

મેંન દહી હિય કેકિનકી ધુનિ, વદર બીજ છટા ઘનમેં ॥
ધી વિન વાન ઉચારત ચાતક, સાગર આનિ વસે મનમેં ॥
નદન નીર વહે ઝમહે જ્ઞર, છદમિ દદર સિલ્લનમેં ॥
મેંન દહી ન રધી તન સીંત, તમી નત ધીર નહીં દનમેં ॥ ૪॥

અર્થ. પ્રવીણ કહેછે કે વર્ષાઋતુ આવતાં મોરના સોરરૂપે થઈને કામદેવે મને હૈયામાં વાળી, અને વર્ષાદના વાદલામાં વીજલીની છટારૂપે થઈને મને વાળી. અને વ્રુદ્ધિ વગરનો વૈયો વાળી ઉચ્ચારે છે. તેણે સાગરને લાતેને મારા મનમાં વસાવ્યા છે. નદિયોનાં પાણી વહેછે, તેમ ઝાડી મંડાય છે, અને તે કપટી કામદેવ દેહકામાં અને તમરામાં રહીને બોલેછે. અને હે મિત્ર! એવીને મને કામદેવે વાળી તેથી મારા તનમાં (રિદ્ધિ)દૈવત રહ્યું નથી. તમી એટલે રાત્રિમાં ધીરજ નથી. તેમ દિવસમા પણ મને ધીરજ રહેતી નથી. ॥૪॥

॥ अथ पर्वतबंध जेद ॥ चरनगुप्त ॥ सवैया ॥ चित्र ॥ ७ ॥

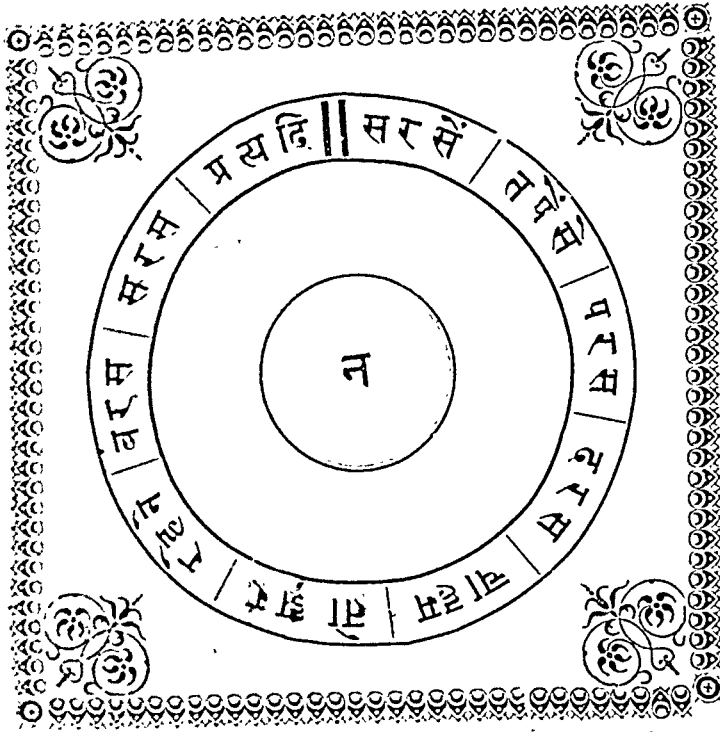
॥ अथ त्रिवर्न चक्राकार चित्र भेद ॥ सोरठा ॥

सरसैं नतपैं सैन, परसन दरसन चाह मन ॥

तो झरन रहे नेन, वरसन सरसन प्रत्य दिन ॥५॥

अर्थ. हे सागर नित्य प्रत्ये सड्या तो बाणजेवी लागेछे. अने मनमां तमारो स्पर्श करवानी तथा दर्शन करवानी चाहना रहेछे, अने नेत्रे (तोय) जळ झरतां रहेछे. तेतुं रोज वरसवुं सासुं लागतुं नथी. ॥५॥

॥ અથ ત્રિવર્ન ચક્ર જોડ ॥ સોરઠા ॥ ચિત્ર ૮ ॥

॥ અથ આરોહાવરોહ ચક્રાકૃતિ ગતિ ચિત્ર

॥ શિવ વિશ્વ સ્મરણ ॥ સોરઠા ॥

મસાન વનહે વાસ, રે જસમન તન અતિ રચી ॥

મુદા અહિન ગુન દાસ, તિલક ધૂમ સિર સુરસરી ॥૬॥

અર્થ. મમાળ તથા જંગલમાં જોનો વાસ છે, અને અરે શરીરે આતિ
મસમ ચર્ચિ છે, અને જોને આનંદથી સર્પના ગણને દાસ કર્યા છે. ત્રીજા
અગ્નિ નેત્રનો ધૂમ તિલકને ઠકાણે છે, અને માથે ગંગાજી છે, એ રીતે શિવનું
સ્મરણ કરીને તે સોરઠાને ડલડાવીને દોહામાં કૃષ્ણનું સ્મરણ કરે છે ॥૬॥

॥ અવરોહે ॥ દોહા ॥

રી સુરસુરસી મધુ કલતિ, સદા નગુન હિઅ દામુ ॥

चीर तिय नतन मस नरे, स वाँ हे न बन साम ॥७॥

अर्थ. रासक्रीडामां कृष्ण अदर्श थइ गया, तेने गोपियोनां टोळां जुदां पडीने शोधतां हतां, “त्यारे एक गोपीए बीजीने कहुं के” (रि) संबोधन. हे सखी सर सुरसी एटले (सुर सरी) गंगा जेवी अने पुष्प रसने धारण करती एवी निगुर्ण माळा हमेशां जेना हैया उपर छे. अने चिरंकाळ (नतन) कामदेवने मिशे स्त्रियोमां भरपूर रहे छे, ते कृष्ण वनमां वां एटले ते ठकाणे नथी. ए रीते कृष्णनी लीलानुं स्मरण कर्युं. तेमां भावार्थ ए जणाव्यो के जेम गोपियोने कृष्णनो वियोग पड्यो हतो, तेम अमारे तमारो वियोग छे. ॥७॥

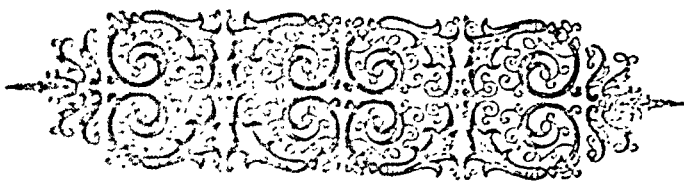
॥चित्र ९॥

॥અથ કપાટ બંધ ॥ સવૈયા ॥

ધ્યાન ધરે ચિત, નેન ઝરે જલ, નાગ રહી ગુન પાગ રહી॥
 વાન કરે નિત મેન ફરે દલ, દાગ રહી વિન કાગરહી ॥
 ભાન જરે ગત, રે નપરે કલ, તાગ રહી દિન આગ રહી ॥
 કાન હરે હિતસેં ન ટરે પલ, સાગરહી ધુનિ લાગ રહી॥૮॥

અર્થ. હે સાગર માસં ચિત્ત તમાસં ધ્યાન ધરેછે. અને આંખે આંસુ ઝરે
 છે. અને હે નાગર? અર્થાત્ હે ચતુર? તમારા ગુણમાં મિંજાઈ રહીછું. કામ-
 દેવ હાથમાં વાળ લટ્ટને નિત્યે ફરેછે. અને તમારા કાગલ વગર હું દિલમાં
 વળી રહીછું. સૂરજની ગતિ તપે છે. ઓરે તેથી કલ પડતી નથી. તે
 દિવસને હું તાગી રહી. અર્થાત્ દિવસ ગુજાર્યો. તો પણ વિરહની આગ તો
 વલ્લતીને વલ્લતી રહી. અને સમુદ્રની ધ્વની એવી લાગી રહીછે કે મારા કા-
 નની વૃત્તિને હરી લેછે. અને એક પલમાત્ર પણ મારા હિતથી વિતતી નથી.
 અથવા હે સાગર? હે સાગર? એવી ધ્વની મારે મુખે લાગી રહીછે. તે મારા હે-
 તમાંથી પલમાત્ર ટલતી નથી. આ સવૈયો અશ્વગતિ, ગોમૂત્રિકા, અને ત્રિપદીમાં
 પણ લખાય છે. ॥૮॥

॥अथ कपाट बंध ॥ सवैया ॥ चित्र १० ॥

ध्या	न	वा	का	न	जा
ध	रे	क	ह	रे	ज
चि	त	नि	हि	त	ग
ने	न	मे	सैं	न	रे
झ	रे	फ	ट	रे	प
ज	ल	द	प	ल	क
ना	ग	दा	सा	ग	ता
र	ही	र	र	ही	र
गु	न	वि	धु	न	दि
पा	ग	का	ला	ग	आ
र	ही	र	र	ही	र

॥ अथ शिखरबंध चित्र आत्मसिच्छा ॥ दोहा ॥

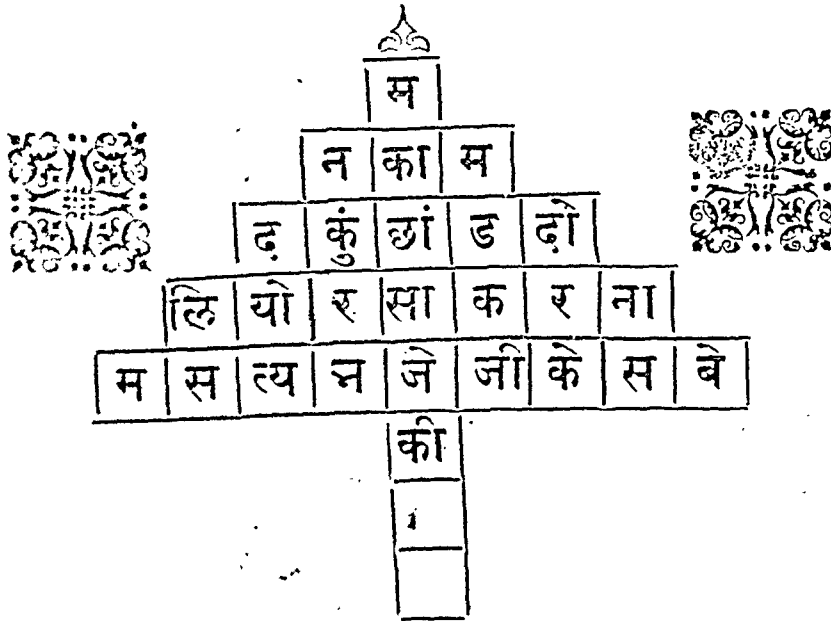
मनका मदकुं छांडदो, लियो रसाकर नाम ॥

सत्य भजे जीके सवे, कीजे साछा काम ॥ ९ ॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के हे जीव तुं मनना मदन छोडी दे. अने रसा-

કર પટલે કૃષ્ણ અથવા રસસાગરનું નામ લે. તેને સાચી રીતે ભજવાથી
જીવનાં મને સાક્ષાત કામ કરી લેયે. ॥૯॥

॥ ચિત્ર ૧૧ ॥

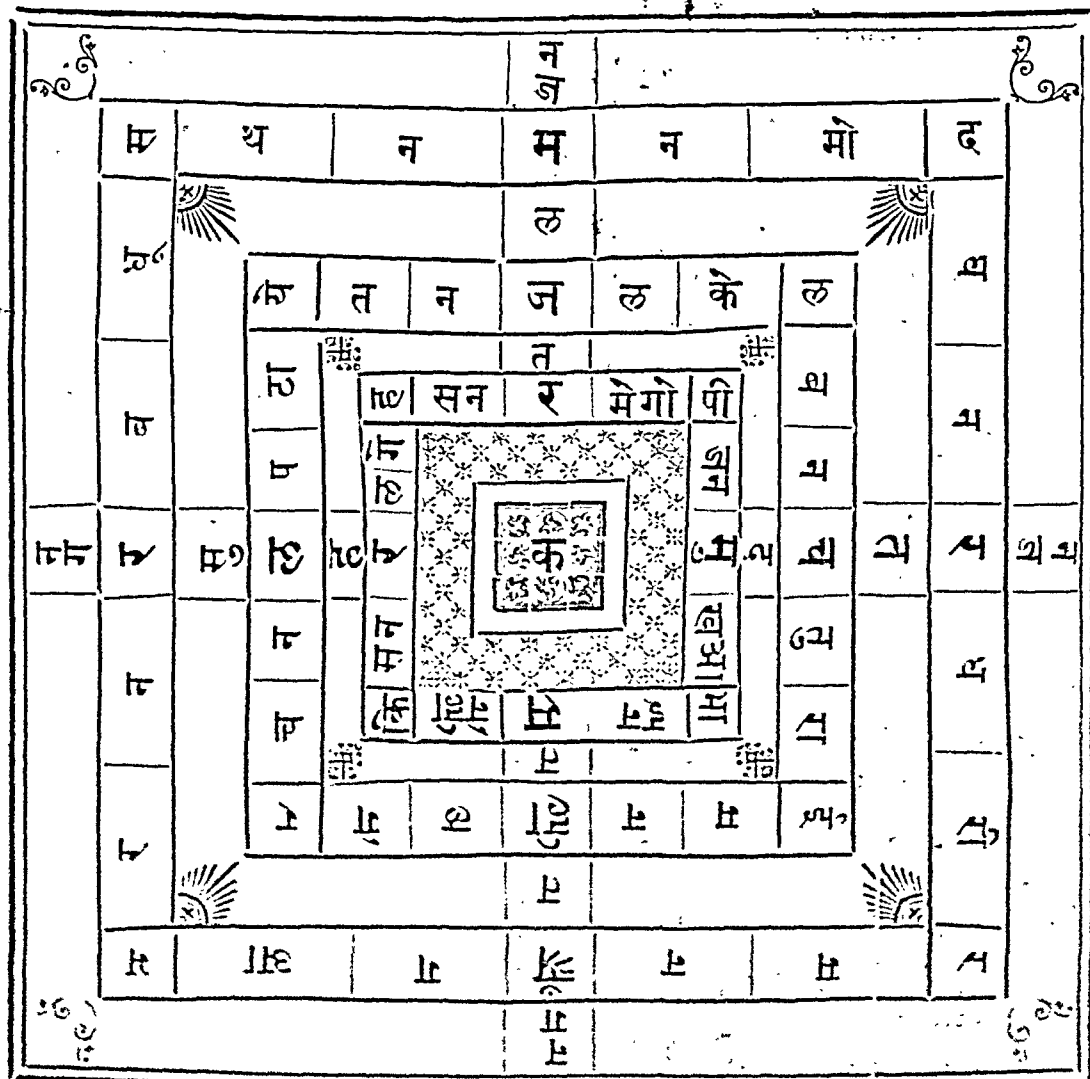

॥અથ હોજબંધ ચિત્ર ખેદ ॥ શ્રીકૃષ્ણ જલકેલી વર્નન કવિતા॥
નજ મન મોદ ઘન, નજર ધરી રમન, નગ અંગ આભરન,
નગર વધૂ સથન ॥ મલ જલ કેલ વન, રત ચતુરાઈ મન,
અતહી લગે રચન, રસુ લપટાયે તન ॥ જત રમે ગોપીજન,
ચંદ મુખ આજ્ઞા ઇન, હિત સનેહી કિસન, લહર લગે હસન॥
કરત જલ મજન, કમુદ ચંત રજન, કસત હિત અંગન,
કરહલ સુર ગન ॥૧૦॥

અર્થ. પ્રવીણ પોતાના દુઃખના નિવારણ વાસ્તે કૃષ્ણની જલકેલીરૂપ લી-
યાનું સ્મરણ કરેછે. તે કૃષ્ણ કેવાછે. તો પોતાના મનમાં ઘણો આનંદ છે.
એને યાદિ ધરીને રમણ કરેછે. અને અંગે નંગ જહિત વરેણાં પહેર્યાં છે.

अने नगरनी स्त्रियो साथे मळीने (वन) जळमां जळक्रीडा करेछे. चतु-
राइथी रंगायेला मनथी अतिशे रचना करवा लाग्या, रसथी लपटायेल
शरिरवाळां गोपीजन (जीत) ज्यां रमेछे. एओना मुखनी कांति चंद्रना
जेवीछे. तेओ पोताना स्नेही कृष्ण साथे हितथी ते जळनी लहेरोमां हसवा
लागी. ते जळमां मंजन एटले स्नान करेछे. तेओनां मुख कुमुदनाना चि-
त्तने रंजन करेछे. तेओ हेतथी परस्पर, एक बीजाना अंगसाथे (कसत)
वळगी रह्यां छे. ते जोइने देवताओना समुदाय, कोळाहळ करेछे. ॥१०॥

॥ चित्र १२ ॥

॥ દોહા ॥

ऐसे कृष्ण कृपानिधी, कृत गोपीजन हीत ॥

मेर करी मोकुं अवे, मिलाउ सागर मीत ॥ ११ ॥

અર્થ. એ રીતે દયાના સમુદ્ર શ્રી કૃષ્ણે ગોપીજનનું હિત કર્યું. તેમજ મહેરવાની કરીને હવે મને સાગર મિત્રનો મેળાપ કરાવો. ॥૧૧॥

॥ अथ सर्वतो जद्र गति जेद चित्र यथा ॥ अनुष्टुप वृत्त ॥

माधू मीत तमी धूमा, धूम नौत तनौ मधू ॥

मीनौ प्रसेसे प्रनौमी, ततःसेत तसे ततः ॥ १२ ॥

અર્થ. હે માધવ મિત્ર (તમી) અજ્ઞાનિયોના ધુમ્નરૂપ અર્થાત્ અગ્નિનિયો-
ની દ્રષ્ટી જેને જોવાને ડઘડતી નથી. એવા નૌત કહેતાં નવીન ધુમ્ન અર્થાત્
નવીન વાદળાં જેવું જેનું શરીર છે. અને તે વહી માધુર્યવાહું છે. એવા અને
જે મન્દ આદિકરૂપે પ્રસવ્યા. અર્થાત્ ઉત્પન્ન થયા. તેને નમસ્કાર કરું.
તે ઈશ્વરથી શ્વેતતા એટલે ઉજ્જ્વલતા અર્થાત્ પ્રેમનો પ્રકાશ ઉત્પન્ન થયો.
અને તે પ્રકાશથી તેવીજ શ્રુષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ. એ શ્લોક ચારે તરફથી અ-
વલોં સવલોં વંચાય છે. ॥૧૨॥

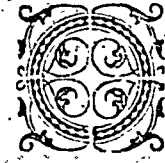
॥ चित्र १३ ॥

મા	ધૂ	મી	ત	ત	મી	ધૂ	મા
ધૂ	મ	નૌ	ત	ત	નૌ	મ	ધૂ
મી	નૌ	પ્ર	સે	સે	પ્ર	નૌ	મી
ત	ત	સે	ત	ત	સે	ત	ત

पुनःपादानुपाद सर्वतोन्नद्र गतागत ॥ चित्र १४ ॥

मा	धू	मी	त
धू	म	नौ	त
मी	नौ	प्र	से
त	त	से	त

“चित्र नंबर बारमा होजबंघमां लखेलुं कवित अष्टदल कमलमां
पण लखाय छे”

॥ अथ गतागत ॥ स्वस्तिक गति चित्र यथा ॥ सवैया ॥

मेरन प्रागट गोम घटास, सटा घमगोटग प्राण रमे ॥ में
नटु लागु सु तीय महीस, सही मय तीसु गुलाट नमे ॥ मे न
कमं झल मोय मलीस, स ली मय मोल झमंकनमे ॥ मे दह
ब्रेह प्रवीन सदा स, सदा सन वीप्रह ब्रेह दमे ॥ १३ ॥

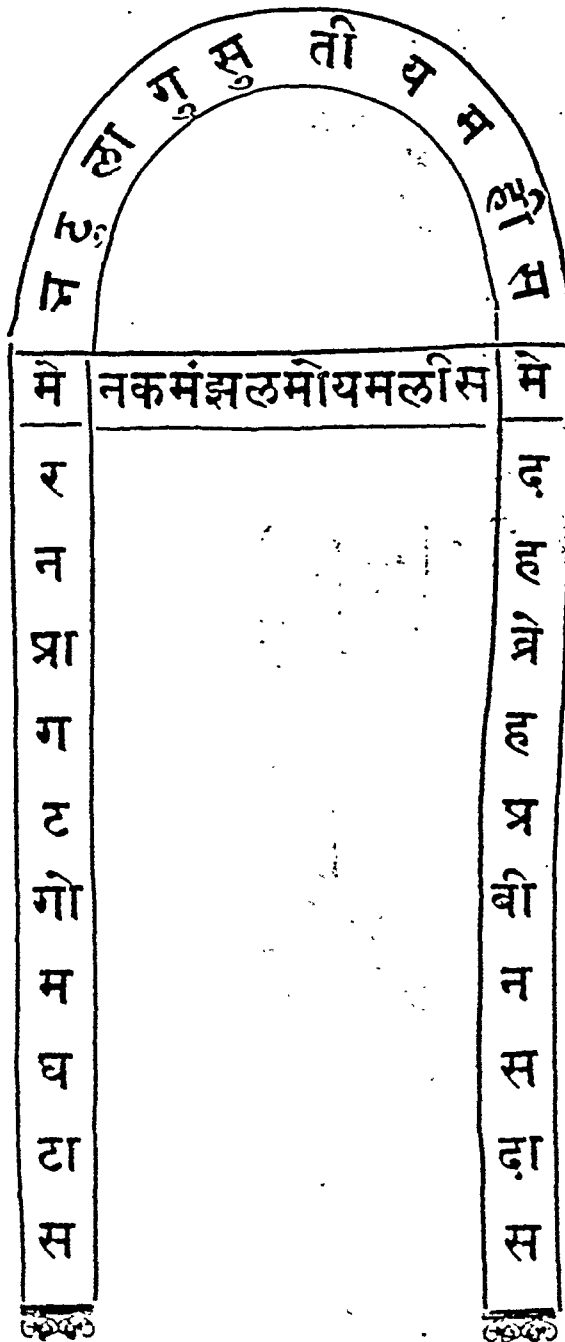
अर्थ. कुसुमावळी सागरप्रत्ये लखेछे के प्रागट मेरु जणातो नथी. अने
आकाशमां घटा पण जणाती नथी. पण घमघोर वरसादना गोटांमां ग-
येली झटा एटले वीजळीनी पेठे तेना (प्रवीणना) प्राण रमेछे. अने हुं तो
(तमो) राजानी स्त्री (प्रवीण) नी भटु एटले सखी लागुंछुं, पण ते मारी
सही एटले वेनपणी स्त्री गुलांट खाती होय. एम भ्रमणामां पडीछे. अने
माराधी तेना मननी झाल कमी थती नथी. ते प्रवीण मने मळी छे. अने

તેના ઝાંઝરના ઝમકારાના મૂલમાંજ તેણે મને લીધી. અને તે પ્રવીણનું મે
 ઇટલે મેદ અથવા માંસ તે વિરહથી હમેશાં વળેછે. અને હમેશાં હું ભ્રામણી
 તેના સન ઇટલે પાસે રહુંછું. તેથી ખાત્રીથી કહુંછું કે તેને વિરહ વધુ
 દમેછે. એજ સવૈયો સરોતા ઇટલે સુઢીની ચિત્રમાંથી પળ વંચાયછે. ॥૧૩॥

॥અથ ચતુઃપૂર્વાર્ધે ચતુર ઉત્તરાર્ધ ગતાગત સાગર પ્રતિ
 કુસુમોક્ત ॥ચિત્ર ૧૫॥

સ	ટા	ઘ	મ	ગો	અ					મ
					ગ					શ્રી
					પ્રા					મ
					ત					પ
					ર					તી
					મે	મ	રૂ	જા	પા	સૌ
					ન					
					ક					
					મ					
					જ					
					અ					
					અ	મ	પ	મ	જા	મ

॥ अथ सरोता बंध वह ॥ सवैया ॥ चित्र १६ ॥

॥ अथ प्रवीनोक्त स्वस्तिकाकृति शिव स्तुती ॥

॥ चित्र भेद यथा ॥ कवित ॥

मदनहा हासहरा, राजराज जयं अंजा, जातुधान नमे

પ્રેત, તપ સાજી જીવ ભાયા॥ મહામુન નમે જાહિ, હિત કામુ
મુદા દાન, નવ દામું મુંડ ધાર, રત રીઝા ઝાર લાય ॥ મહા-
મંત્ર ત્રસે સર્વી, વીષપાના નાદવિદા, દાસ પ્રેહં હંશવ્રત ત-
મ દાહી હીય ધ્યાય॥મંડ વ્યાલ લસે ભૂત,તનાર્જુન નગ્નદસા
સાથ ગંગ ગજાંવર રહો હિઆ આપુ આય ॥ ૧૪ ॥

અર્થ. “પ્રવીણ શિવની સ્તુતિ કરેછે. તે શિવ કેવા છે, તો” કામદેવ
ને હણનારા. અને હાસ્ય રસને ધારણ કરનારા, રાજાના રાજા, અને (અજા)
માયાને જીતનારા છે. અને જેને રાક્ષસો તથા પ્રેત નમેછે. અને જેને તપ સજવાનું
જીવમાં ભાવેછે. અને જેને મોટા મુનિયો નમેછે. અને ભક્તોના હિતની કામ-
નાનું આનંદથી દાન કરેછે. અને નવિન મસ્તકની માઠા ધરી છે. અને
રીઝેલા રહેછે. અર્થાત્ પ્રસંન રહેછે. અને ત્રીજા નેત્રમાં ઢવાલા લીધી છે.
અર્થાત્ ધારણ કરીછે, અને જેનું મહામંત્રથી સર્વે વીતા રહેછે. અને જેને
વિશાપાન કર્યુંછે, અને સ્વરની વિદ્યાના જાણનારા છે. અને દાસના પ્રિયછે.
અને પરમ હંસનું વ્રત ધરનારા છે, અજ્ઞાનને બાઢનારા છે. તેનું હું હૈયામાં
ધ્યાન કરુંછું. જેને સર્પનાં તથા વિભૂતિનાં (મંડન) ભૂષણ શોભેછે, અને જેનું
શરીર ચ્વેત છે, અને જેની સ્થિતિ નમ્ર છે. જેની સાથે ગંગાજી છે, અને હા-
ધાનું ચર્મ ઓઢ્યુંછે, એવા હે શંકર તમે આપે આવીને મારા હૈયામાં રહો. ॥૧૪॥

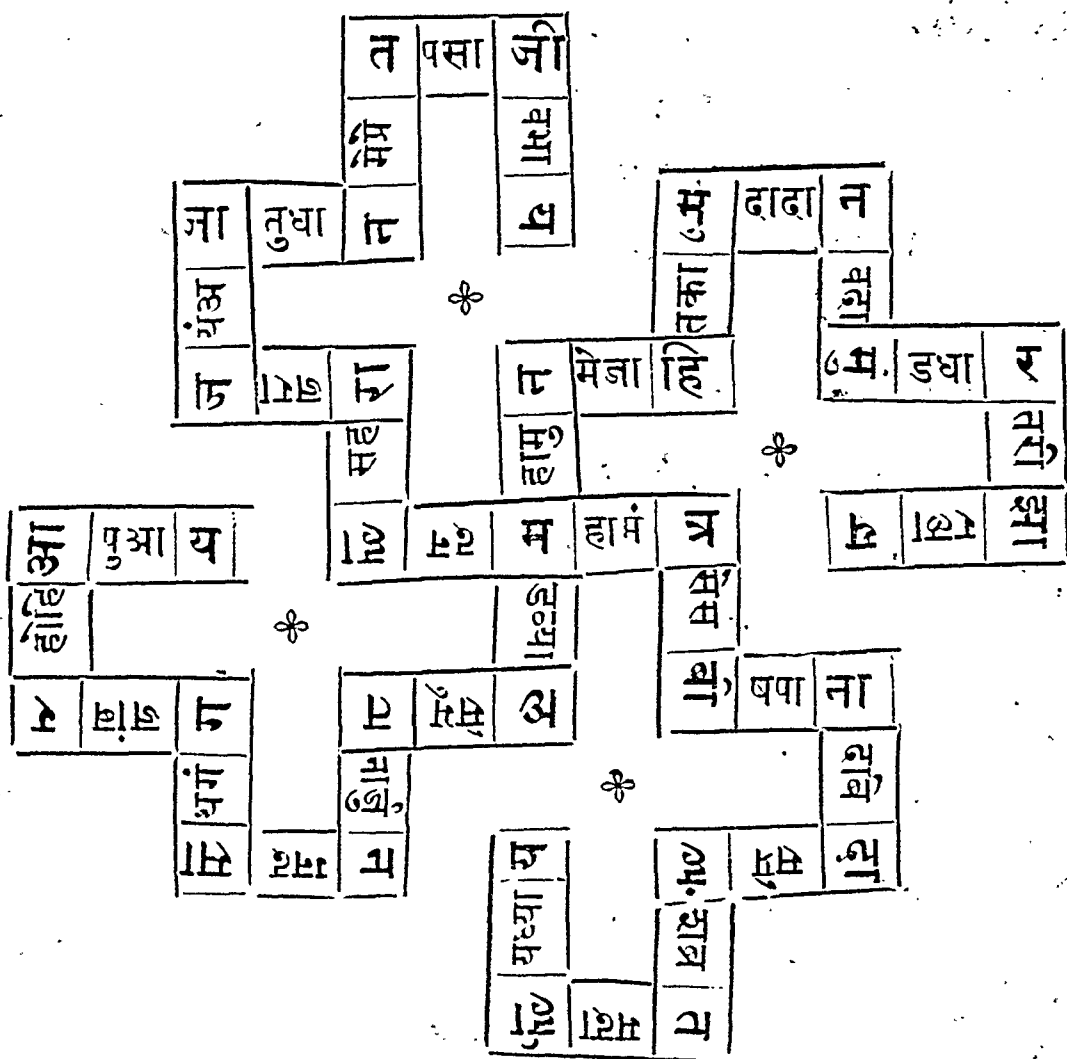
॥ તન્મધ્ય ગત ॥ દોહા ॥ યથા

મહારાજ જાનંત જિય, મનહી મુન મુરઝાય ॥

મત્ર વિના દાહંત હિય, મલત ન સાગર આય ॥ ૧૫ ॥

અર્થ. હે મહારાજ તમે મારા જીવની વાત જાણોછો, કે હું મનમાં ને
મનમાં મુંઝાડુંછું અને સાગરમિત્ર વિના મારું હૃદય વઢેછે, ને તે મિત્ર આ-
વીને મલત નથી. ॥૧૫॥

॥ चित्र १७ ॥

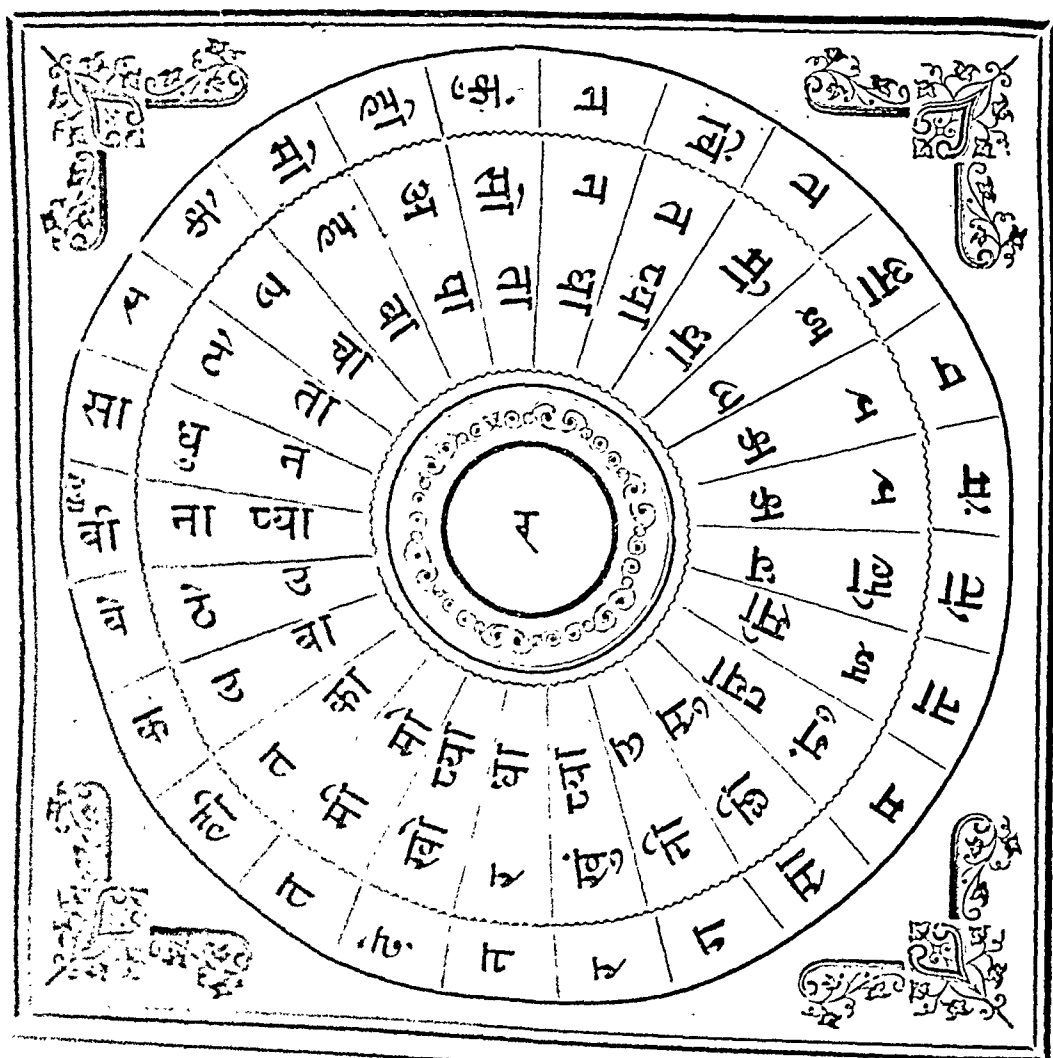

॥ अथ चक्र प्रबंध नेद कवित यथा ॥

बीना प्यार साधु नर, रटे तारके उचार, मोह वारही अपार-
कुं सो तारन न धार ॥ चित्त प्यार तमीं धार, आइ उर
पर कर, मेर कर तोहि धर, नाइ सीर मगुं प्यार ॥ साछी
सुर गनी उर, रखुं प्यार नरधार, देखो प्यार तमी मोर,
हितकार कउवार ॥ बैठे उर विसारके मोहीकुं नचिंत आप,
मेंतो नाम सागर न देतही कवे विसार ॥ १६ ॥

अर्थ. हे सागर कोइ साधुजन प्यार विना उँकारनो उच्चार रटे, तेथी मोहहृषी अपार जळने तारनारने धारी शकाय नहीं, माटे तमे चित्तमां प्यार धारीने आवीने मारी छाती उपर महेर करीने तमारो हाथ धरो. केमके हुं मस्तक नमावीने प्यार मागुंछुं. मारा मनमां सूरजदेवने साक्षी गणीने हुं निश्चे प्यार राखुंछुं. माटे हे हितकारी तमे कोइ वार मारो प्यार जुओ, आप तो मने विसारीने मनमां निश्चित थइने बेठाछो, अने हुं तो सागर एवुं नाम क्यारे पण वीसारी देती नथी. ॥१६॥

॥ चित्र १८ ॥

॥ गाहा ॥

गोमूत्रिकादि भेदं, चित्र कवित शुभ कला प्रवीनोक्तं ॥

द्वयषष्ठी अन्निधानं, पूर्ण प्रवीण सागरो लहरं ॥ १७ ॥

अर्थ. ए रीते गोमूत्रिकादिक चित्रनां भेदवाळी सारी चित्र कविता प्रवीणे कही, ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ वांसठमी लहेर संपूर्ण थइ. १७

इतीश्री प्रवीणसागर ग्रंथे कलाप्रवीनोक्त गोमूत्रिकादि चित्र कवित वर्णनो नाम द्विषष्ठितमो लहरं ॥ ६२ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां द्विषष्ठितमं स्तरंगः समाप्तः ॥ ६२ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

हवे करी रससागरे, गोमूत्रिकादि चित्र ॥

आ त्रेसठमी लहरिमां, कहेशे परम पवित्र ॥

॥ अथ रस सागरोक्त गोमूत्रिकादि चित्र भेद ॥ दोहा ॥

चित्र लिखित परवीनके, गोमूत्रिकादि रीत ॥

वांचत रससागर रिझे, किये सुचित्र कवीत ॥ १ ॥

अर्थ. कळाप्रवीणना करेलां गोमूत्रिकादि चित्रभेदनां कवित वांचीने रससागर रीझ्या, तेथी तेमणे पण गोमूत्रिकादिक चित्र भेदनी कविता रचीने प्रवीण तरफ मोकली ते हवे कहिये छिये. ॥ १ ॥

॥ अथ गोमूत्रिकाबंध भेद. रामस्मरन ॥ सवैया ॥

यहे कुल ज्ञान, हरी सुलज्ञान, दहे दुलभान, प्रभा नभ भान ॥ स हे अलज्ञान, करी वलज्ञान, रहे नल ज्ञान, सभा शुभ भान ॥ ब्रहे शलज्ञान, अरी जल ज्ञान, चहे चल भान, अज्ञान न भान ॥ कहेज लज्ञान, परीत लभान, यह

થલ માન, લજા અમ માન ॥ ૨ ॥

અર્થ. રસસાગર રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરેછે, તે રામચંદ્રજી કેવાછે, તો જે સૂર્યવંશી છે, અને તે હરી દુર્લભ વસ્તુ જે હોય તેને પણ સુલભ કરી દેછે. આકાશના સૂરજના જેવી જેની કાંતિ છે, અને (સ) તે પ્રભુ અલભ્ય એટલે ન મળી શકે એવાછે, અને ગજેંદ્રના વલ્લભ છે, અને નઠરાજાના જ્ઞાનમાં પણ રહ્યા છે. સમાના રુડા સૂર્યરૂપ છે, વિરહરૂપી પતંગિયાના તથા શત્રુરૂપી જલના સૂર્યરૂપ છે, અર્થાત્ પતંગિયો જેમ સૂર્યના પ્રતાપથી છુપી જાયછે, તેમ વિરહીજનનો વિરહ તે ईશ્વરના પ્રતાપથી છુપી જાય, અને જેમ સૂરજ જલને શોષી લેછે, તેમ શત્રુને શોષણ કરનારા રામછે, જેને શરીરનું માન ચલ્લિત થયું છે, એવા વિદેહી જેને ચાહેછે, અમાન એટલે અજ્ઞાન રૂપી નક્ષત્રને ઢાંકી દેનારા સૂર્યરૂપ છે, એમ જેઓને તે લભ્ય થયા છે, અર્થાત્ મળ્યા છે, તેઓ કહેછે, તે ईશ્વર પ્રિતિથી મળેછે, અને તે જ્ઞાનના સ્થલમાં પમાય છે, એવા ચિદાકાશરૂપી ईશ્વરનું માન અર્થાત્ જ્ઞાન અમને મળ્યું. આ સર્વેયો ગોમુત્રિકા અશ્વગતિ ત્રિપદી કપાટબંધ તથા શોડશ-દલ કમલબંધમાં પણ વંચાયછે. ॥૨॥

॥ અથ દૂજો ભેદ ગોમુત્રિકાબંધ ॥ સર્વેયા ॥ ચિત્ર ૨૯ ॥

ય	કુ	મા	હ	સુ	મા	દ	દુ	મા	પ્ર	ન	મા
હે	લ	ન	રી	લ	ન	હે	લ	ન	મા	મ	ન
સ	અ	મા	ક	વ	મા	ર	ન	મા	સ	શુ	મા
હે	લ	ન	રી	લ	ન	હે	લ	ન	મા	મ	ન
વ્ર	શ	મા	અ	જ	મા	ચ	ચ	મા	અ	ન	મા
હે	લ	ન	રી	લ	ન	હે	લ	ન	મા	મ	ન
ક	જ	મા	પ	ત	મા	પ	થ	મા	લ	અ	મા
હે	લ	ન	રી	લ	ન	હે	લ	ન	મા	મ	ન

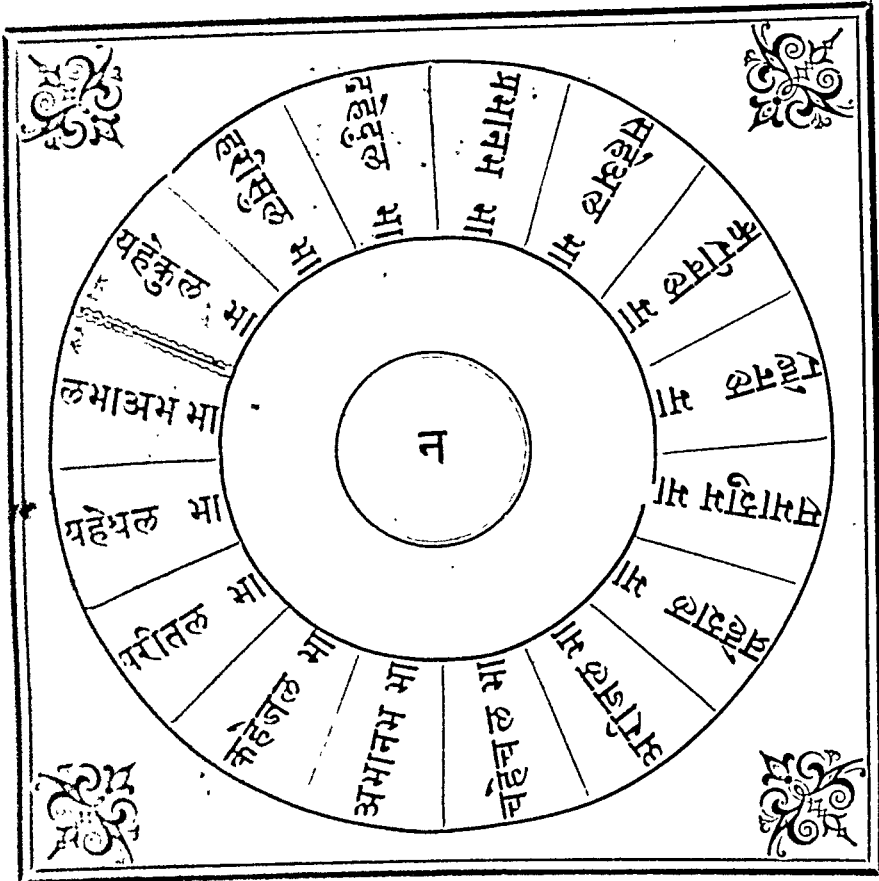
॥ अथ त्रिश्रगति त्रेद ॥ सर्वैया ॥ चित्र २० ॥

न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न
न	भा	प्र	न	भा	प्र	न	भा	प्र	न															

॥ अथ त्रिपदी त्रेद ॥ सर्वैया ॥ चित्र २१ ॥ वह सर्वैया कषाटबंधमें भी लिखा जाता है ॥

य	कु	भा	ह	सु	भा	द	हु	भा	प्र	न	भा	स	त्र	भा	क	व	भा	र	न	भा	स	शु	भा
हे	ल	न	री	ल	न	हे	ल	न	भा	न	न	हे	ल	न	री	ल	न	हे	ल	न	भा	न	
त्र	श	भा	अ	ज	भा	च	च	भा	अ	न	भा	क	ज	भा	प	त	भा	ष	थ	भा	ल	त्र	भा

॥अथ शोडशदल कमलप्रबंध, वह कवित ॥चित्र २२॥

॥ दोहा ॥

चिदाकाश सम रामसो, उर धरि अरजी आप,
परम प्रेमि परवीन को, मोकु कराउ मिलाप॥३॥

अर्थ. चिदाकाश जेवा ते प्रभु रामचंद्र पोते मारी अरजी मनमां धरीने उरधृष्ट प्रेमवालां प्रवीणनो मने मेळाप करावो. ॥३॥

॥ छपय ॥

उंचि अटाकी छटा, घटा घन जैसि घटितहे ॥
मानिक मनी अमोल, जवाहिर जहां जटितहे ॥

बैठे सज्जन सात, कहे सागर सु विचारी ॥

विषधर सम यह विरह, कोन इन कृत दुःख हारी ॥

तब कहे मित्र, कालीदमन, सो धरहु अब ध्यानमें ॥

तिन ध्यान धर्यो सागर तबे, नइ दृढ वृत्ति नगवानमें ॥४॥

अर्थ. उंची अगाशीनी शोभा वरसादनी घटाना जेवी घडेली अर्थात् बनावेली छे. ज्यां अमुल्य माणक मणी वगैरे जवाहीर जडेलों छे. त्यां साते मित्र बेठा हता, त्यारे सागरे विचारीने कहुं के सर्प जेवो आ विरह छे, तेना करेला दुःखनो हरनार कोण हशे ? त्यारे मित्रोये कहुं के काळी नागनुं दमन करनार कृष्णनुं स्वरूप ध्यानमां धरो. त्यारे सागरे ते स्वरूपनुं ध्यान धर्युं. अने तेना मननी वृत्ति भगवानमां दृढ थइ. ॥४॥

॥ दोहा ॥

दिश दिशके आकाशमें, पुनि नग उपरि अनूप ॥

जित देखत तित कालि सिर, देखे कृष्ण स्वरूप ॥५॥

अर्थ. त्यारे प्रत्येक दिशाना आकाशना भागमां तथा नग एटले पर्वत झाड तथा घरो उपर पण उपमा न अपाय एवा कृष्णनां अनेक रूप काळी नागने माथे, ज्यां ज्यां जुए त्यां दीठां ॥५॥

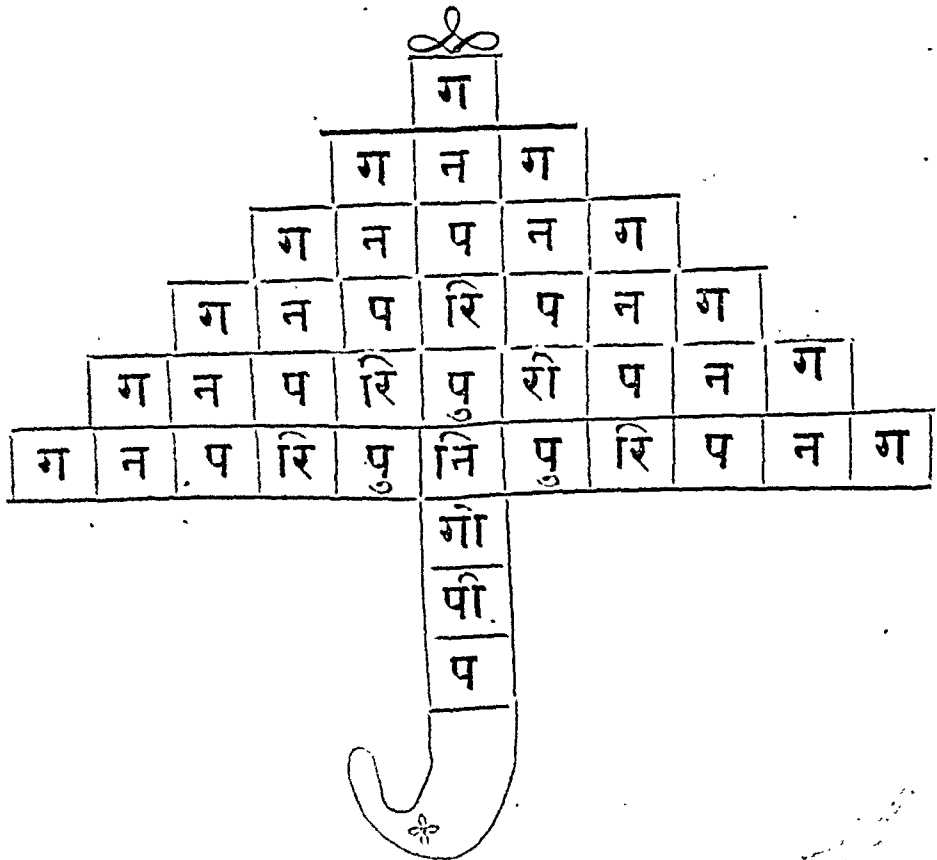
॥ अथ छत्रि प्रबंध चतुर्थ पद सर्वतो नद्र ॥ दोहा ॥

गगन गगन पनग गन परि, पनग गनप रिपु रीप ॥

नग गन परि पुनि पुरि पनग, गन परि पुनि गोपीप ॥६॥

अर्थ. आकाश आकाशमां सर्पना समुदाय उपर, सर्पना समुदायना पति जे शेषनाग तेनो शत्रु हीरण्याक्ष “जे शेषने माथेथी पृथ्वी लइ जतो हतो ते” तेना शत्रु विष्णुने दीठा. अने वळी नग एटले पर्वत झाड अने घरोना समुदाय उपर वळी गोपीना पतिने दीठा. ॥ ६ ॥

॥ चित्र २३ ॥

॥ दोहा ॥

कृष्ण कहे दुहु वर्षमें, होवहि विरह विनाश ॥

मिद्व कथित त्यों करहि तब, पावहि पद कैलास ॥७॥

अर्थ. ते कृष्णे कहुं के हवे वे वरसमां तमारा विरहनो नाश थशे.
पण मिद्वे तमने कहुं छे. ते प्रमाणे करशो त्यारे कैलास धाम पामशो ॥७॥

॥ अथ जुगल दोहांतर्गत चरन गुप्त जाली प्रबंध ॥

पंथी जाय कहो सु निज, नहीं मिलन विन चेन ॥

चरे उसासा द्रग अरे, बीतत दिन दुख देन ॥८॥

घरी घरी तलफे जिया, मानहुं विन जल मीन ॥

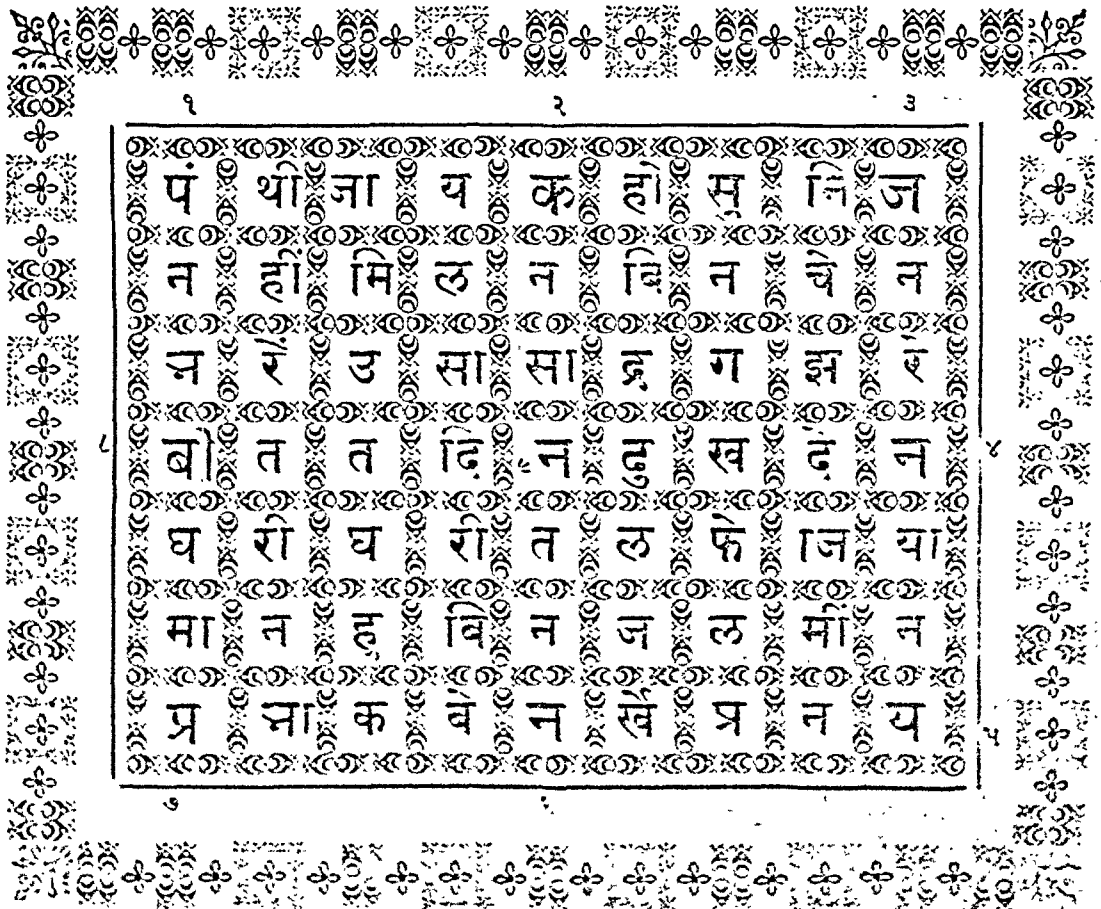
प्रभा कवे नखें प्रनय, पंकज नयन प्रवीन ॥१॥

अर्थ. कोई मुसाफर प्रवीणने जडने कहे के तमने मळ्या विना सा-
गरने चेन पडतुं नथी, अने उसासा भरेछे, ने नेत्रथी आंसु झरेछे, अने
दिवस दुखदायक बीतेछे, ॥८॥

अर्थ. जाणे के पाणी वगरनुं माछलुं होय, तेम घडिये घडिये जीव
तलफेछे, अने एवुं चाहेछे के नम्रता भरेलां प्रवीणनां कमल जेवां नेत्रनी
कांति क्यारे निरखिये? ॥९॥

॥ अथ जुगल दोहांतर्गते चर्नगुप्त जाली प्रबंध चेद ॥

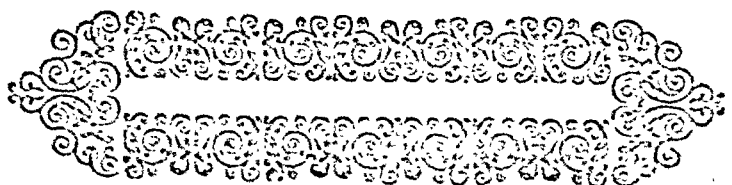
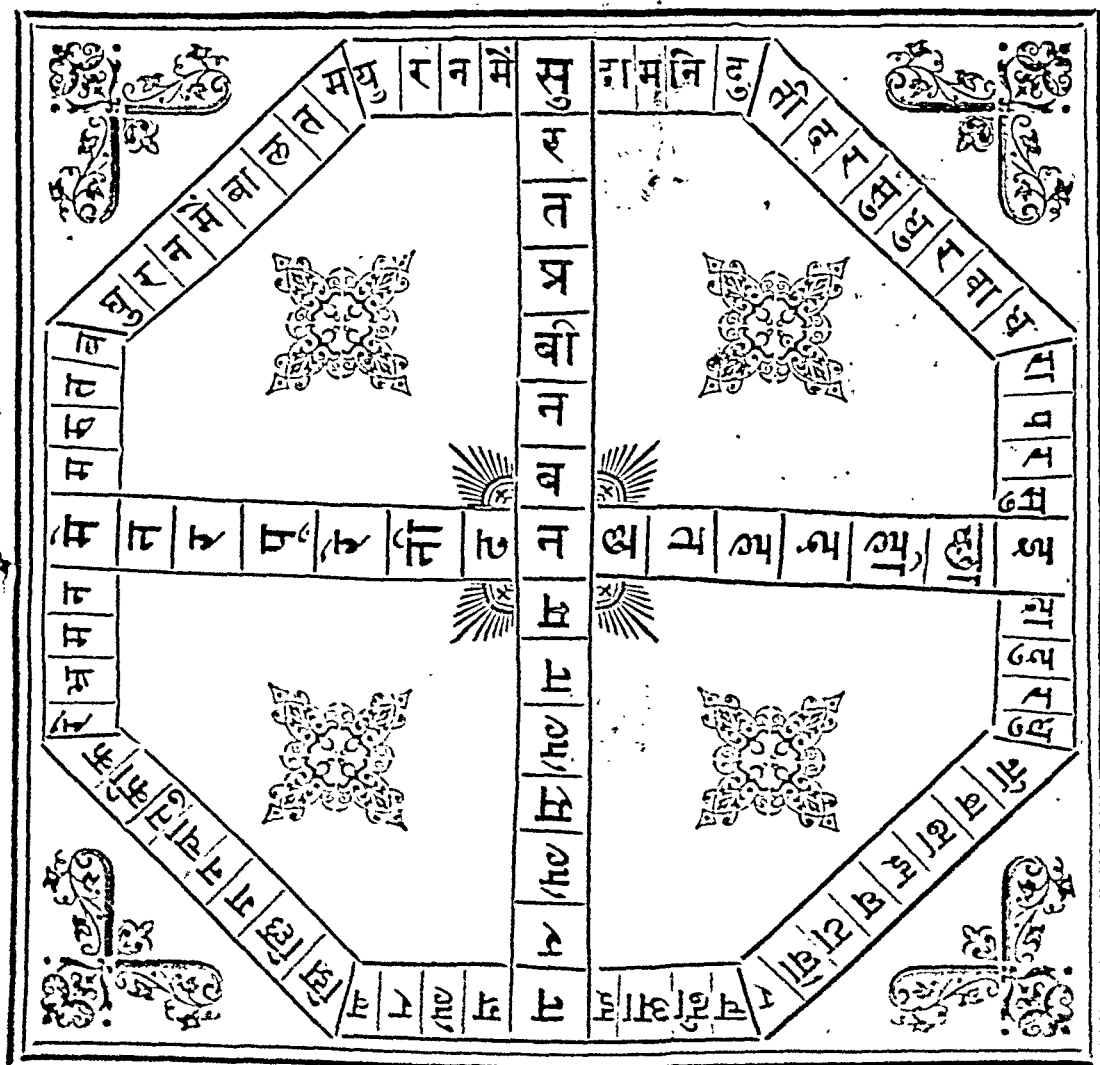
॥ चित्र २४ ॥

॥ અથ ઋષ્ટકોણ વર્તુલાકાર પ્રબંધ આરોહાવરોહ
યથા ॥કવિત ॥ ચિત્ર ૨૫ ॥

નવન વિ પ્રત રસુ દામનિ દુતી દરસુ, ધુરવા ધરા પરસુ,
ઇચ્છાહી દહત છના ॥ નછતહ દહી છાઇ, દાદુર ધુની બઢાઇ,
ઘટા ઘોર ઘઢી આઇ, નરહે સહે ન મન ॥ નમનહે સહે રન,
ગ્રહે રવ ઝિલ્હિ ગન, ચાતુકી કરે ભ્રમન, મેન રપૂ રેની દન ॥
નદ નીરે પૂર નમે, મરુત વઘૂરનમે, બોલત મયૂરનમે, સુરત
પ્રવીન વન ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. સાગર કહેછે કે વર્ષાઋતુ આવવાથી (વિ) આકાશપ્રત્યે નવીન
(રસ) જલ ચઢ્યું છે, તેમાં વિજઙ્ઙીની કાંતિ દેખાયછે, અને વરસાદના વરા
પૃથ્વીને અડ્યાછે. તે મારી અભિલાશને ક્ષણમાં દહન કરેછે, નક્ષત્રોને ઢાંકી
ઢીધાંછે, અને દેડકાએ સોર વધારી મુક્યોછે, અને મેઘની ભયંકર ઘટા
ઘઢી આવીછે, તે માંસ મન સહન કરી રહેતું નથી, એ વર્ષાદની (સેહેરો)
ધારાઓ નમેલી છે, અને તમરાના જથાએ શબ્દ ગ્રહણ કર્યોછે, અર્થાત્
લીધોછે, વૈષ્યાની માદા ભ્રમણ કરેછે, તેમજ કામદેવરૂપી શત્રુ પળ રાત
દિવસ ભમ્યા કરેછે, નદિયો પાણીવડે ભરેલી નમેછે, અર્થાત્ વહેછે, પવન
ધુમરીઓ ઝાપેછે, અને મોર વોલેછે, તેમાં મારી સુરતા તો પ્રવીણમાંજ
બની રહીછે. ॥૧૦॥

॥ अथ चोपर प्रबंध वह ॥ कवित ॥ चित्र २६ ॥

दा	सु	म
म	र	न
मि	त	र
ह	प्र	म
ती	वो	म
व	न	त
न	व	ह
म	न	त

म	र	प	त	प	प	प	म
म	म	म	म	म	म	म	म
चा	तु	की	क	रे	भ	म	न

व	न	न
दा	म	म
वो	ग	हि
र	म	व
न	म	र
हि	म	ह
आ	म	म
इ	म	म

॥ अथ चोकी प्रबंध जेद ॥ सवैया ॥ चित्र ॥ २७ ॥

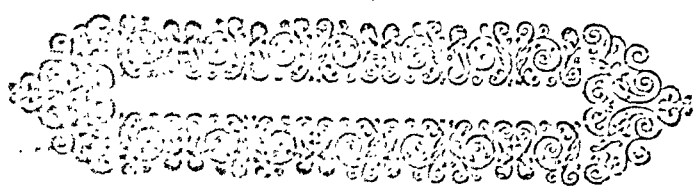
रे जन बीसरहो हमकों तुम, प्रेम जरे हितुके समरे ॥
 रे मस केउ मिलो न तवे लगि, दाउ विजोग दहे तनरे ॥
 रे नत हे ज्यु तिहारोइ साधन, नेन हरे सुरवीर परे ॥
 रे परवीन हमें तुम चाहत, तो पठवो सुसवी नजरे ॥ ११ ॥

॥ અથ ચતુર્પાદગર્જાતર્ગત અંત્યતુક ગુપ્તાંતર્લાપિકા ॥

॥ સીઢીવંધ જેદ ॥ કવિત ॥

એ નેન ચાહતહે તેરેઈ વિલોકવેકોં, નેરે એક આય કેસેં ક્ષિપ્ર
ક્ષિપ્ર પાડ્યેન ॥ વીતત કરેરે પલ છિનહૂ ન પરે કલ, રહી
ફેલ વ્રહા યાતેં નિકટ રહાડ્યેન ॥ એકહી સનેહ વીચ, જે
કહી અનેક ટેક, તાડ દહનો વિસેક નિજ મન ચાડ્યે ના ॥
આદકી તરંગ સો તો આડ જિય સંગ જૈહે એરે યે પ્રવીન ફેર
એક દન આડ્યેન ॥૧૨॥

અર્થ. સાગર કહે છે કે હે પ્રવીણ? આ અમારાં નેત્ર એક તમારાજ
નિરખવાને ચાહે છે. માટે એકવાર જલદી જલદી પાસે આવવાને કેમ પા-
મતાં નથી? અમને કઠળ પલ્લ વીતે છે. અને ક્ષણમાત્ર કલ્લ પડતી નથી.
અને વિરહ ફેલાડ રહ્યો છે. માટે પાસે આવીને કેમ રહેતાં નથી. અમે એક
સ્નેહ વધે જે અનેક ટેક કહી છે. અર્થાત્ ધરી છે. તેને વિશેષે બાઝવા
ને પોતાના મનમાં ચાહીએ નહીં. પ્રથમનો પ્રેમનો તરંગ જે આવ્યો છે. તે તો
સીવની સાથે જાશે. માટે અરે ઓ પ્રવીણ ફરીથી એક દિવસ કેમ આવતાં
નથી. આં છેલ્લી તુકના સોલ્લ અક્ષર એટલે “એરે પ્રવીન ફેર એક દન
આડ્યે ન” પગથિયાને આકારે વાંચતાં એજ કવિતમાંથી નીકળે છે ॥૧૨॥

॥ चित्र २८ ॥

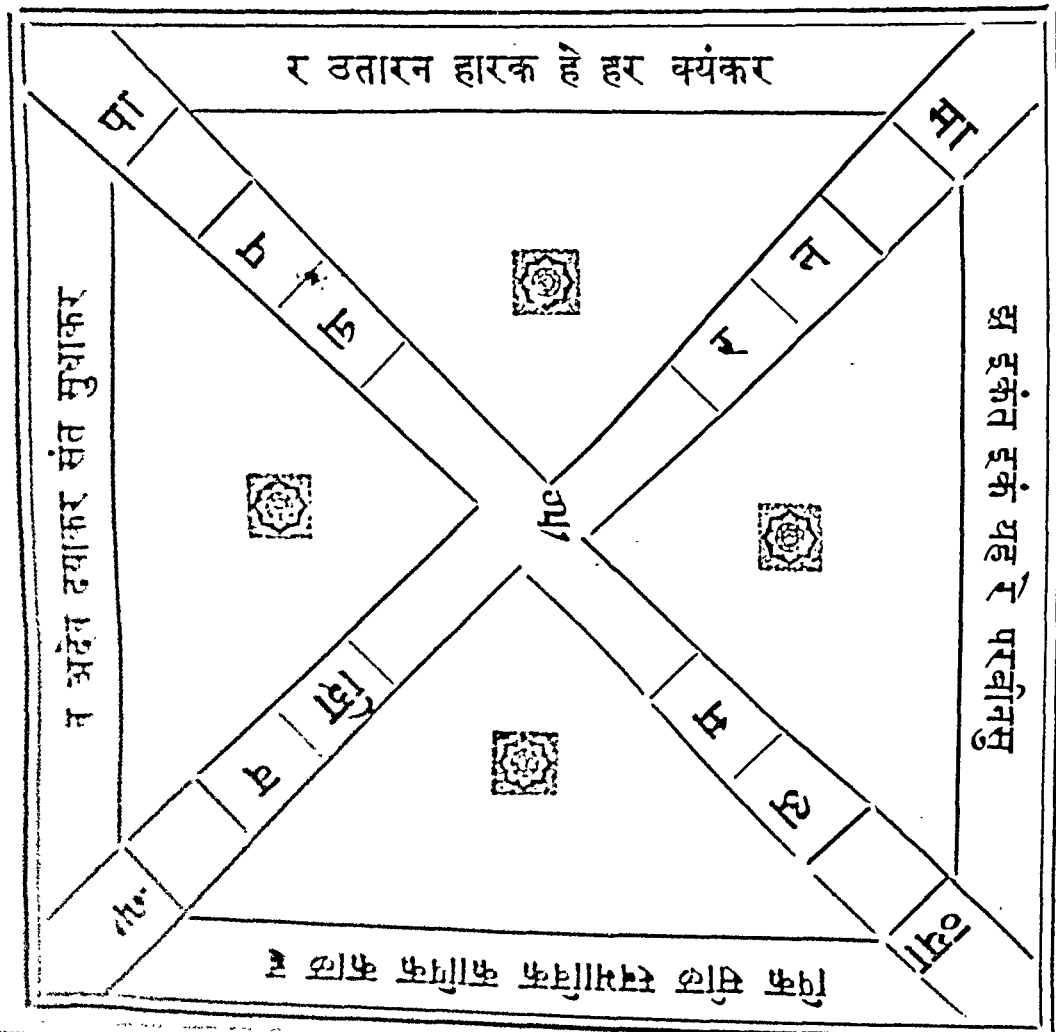
ए	इनेन	चाह	तहे
ते	रे	ईबिलो	कबेकों
नेरे	ए	कआ	यकेसें
क्षिप्रक्षि	प्र	पडियेन	
वी	तत	करेरे	पल
छि	न	हून प	रे कल
रही	फे	ल	ब्रहा यातें
निकट	र	हाइयेन	
ए	कही	सनेह	बीच
जे	क	हीअने	क टेक
ताइ	द	ह	नोबिसेक
निज म	न	चाइयेन	
आ	दकीतरंग	सोतो	
आ	इ	जियसं	ग जैहे
एरे	ये	प्र	बीन फेर
एक द	न	आइयेन	

॥ अथ शिवोपरी चित्त दृढाव बोध ॥ सर्वैया चोकी प्रबंध ॥
हे जप पार उतारन हारक, हे हर कयं कर मान रहे ॥ हे
रनमांझ इकंत इंक यह, रे परवीन सु व्याल महे ॥ हे मल
व्यापिक सील स्वजाविक, कापिक काल हदे वशिहे ॥ हे शि-

વ દેવ શ્રદેવ દયા કર, સંત સુધાકર પાપ જહે ॥૨૩॥

અર્થ. સાગર કહે છે કે, શિવજી એવા છે કે, જેનો જપ કરવાથી દુઃખના પારને ઉતારનારા છે. અને તે શિવના ક્રિકર એવા છે કે, તેઓ સન્માન પામેલા રહે છે. અને તે શિવ રણમાં ઇટલે વનમાં એકાંતે એકલા છે, અને અરે પ્રવીણ તેમની પાસે મોટા સર્પ છે. અને તે શિવ માયામાં મઢીને સર્વત્ર વ્યાપક છે. અને સ્વભાવે શીઘ્ર છે. કાઢને કાપનારા છે, તે આપણા અંતરમાં વસશે, તે શિવ દેવ અને દૈત-ઉપર દયા કરનારા છે. અને સંત જનને અમૃતની ખાણ જેવા છે. અને પાપને હણનારા છે. માટે તેમનું સ્મરણ કરો ॥ ૨૩ ॥

॥ ચિત્ર ૨૯ ॥

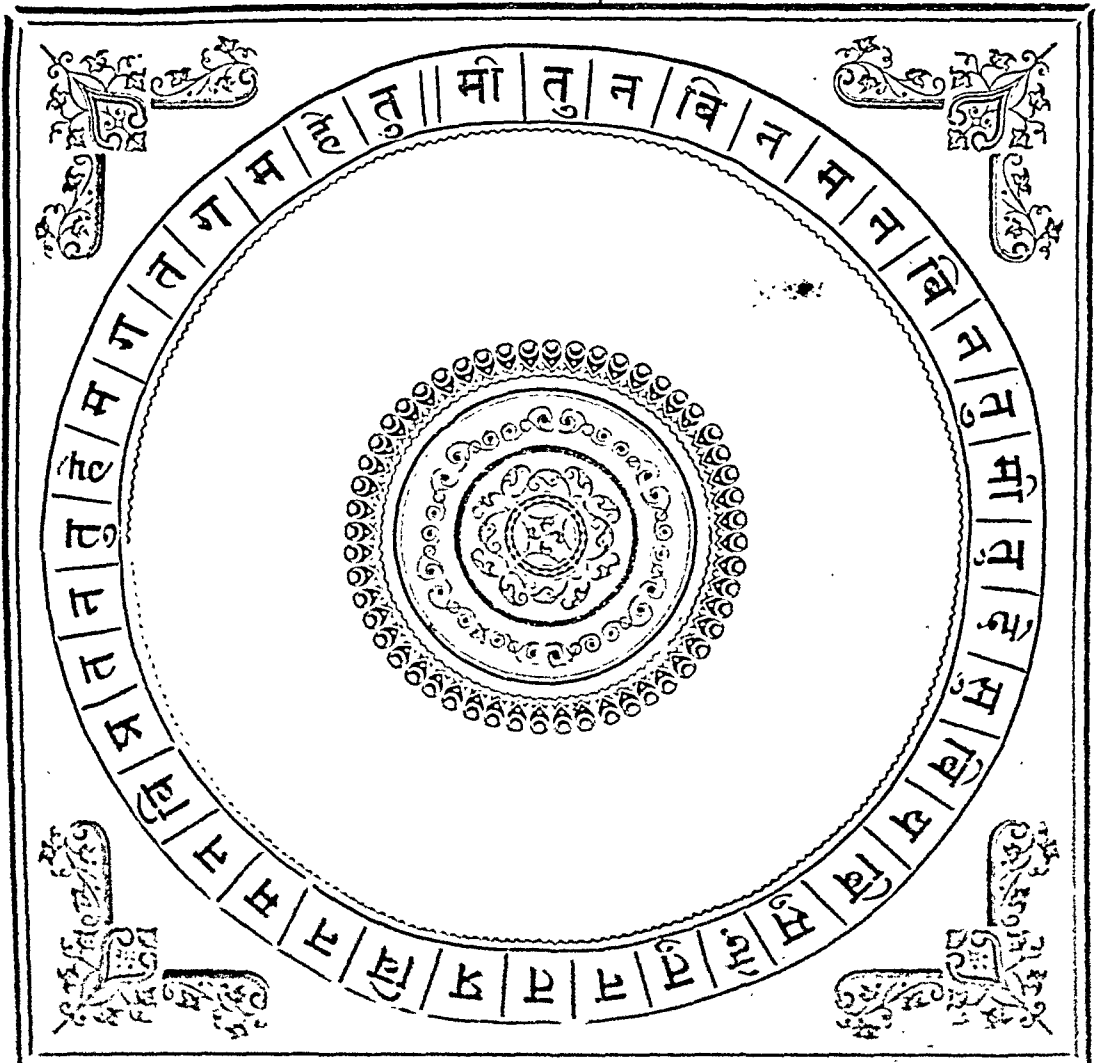

॥ अथ आरोहावरोह एक कवितार्थ ॥ दोहा ॥
मीतु नबिन मन बिन तुमी, तुदे सु विय विसु देतु ॥
नत प्रवीन मन बीप्रतन, तुहे मगत गम हेतु ॥ १४ ॥

उलट चेद ॥ सौरठा ॥ चित्र ३० ॥

तुहेम गत गम हेतु, नत प्रवीन मन बिप्र तन ॥
तुदेसु विय विसु देतु, मीतु न बिन मन बिन तुमी ॥ १५ ॥

अर्थ. हे नबिन मित्र तमारा विनां मासं मन वियोगी छे वळी (तुदे)
पेटमां बीजुं विष आपो छो, हे प्रवीण. नित्य ते मन बिप्रसुतनो पेटे हे
हितस्वी तमासं आगमन (भीक्षा) मागे छे. १४-१५

॥ अथ कपाटप्रबंध दोहा ॥

वान ठान वेधे हिये, पांचो वन परवीन ॥

ध्यान आन सोधे जिये, राचो मन जर मीन ॥ १६ ॥

अर्थ. सागर कहे छे के प्रवीण विना “कामदेवे” पांचे बाण ठरा-
वीने हैयुं वींधी नाख्युं छे. पण ते प्रवीणनुं ध्यान जीवमां लावीने तपास क-
यो. तो जेम जळमां माळलुं रीझे, तेम मासं मन प्रवीणमां रीझ्युं. आ
दोहरो गोमूत्रिक अश्वगति अने त्रिपदिमां पण लखाय छे ॥ १६ ॥

॥ अथ कपाट प्रबंध भेद दोहा ॥ चित्र ३१ ॥

वा	न		न	ध्या
ठा	न		न	आ
वे	धे		धे	सो
हि	ये		ये	जि
पां	चो		चो	रा
व	न		न	म
प	र		र	ज
वी	न		न	मी

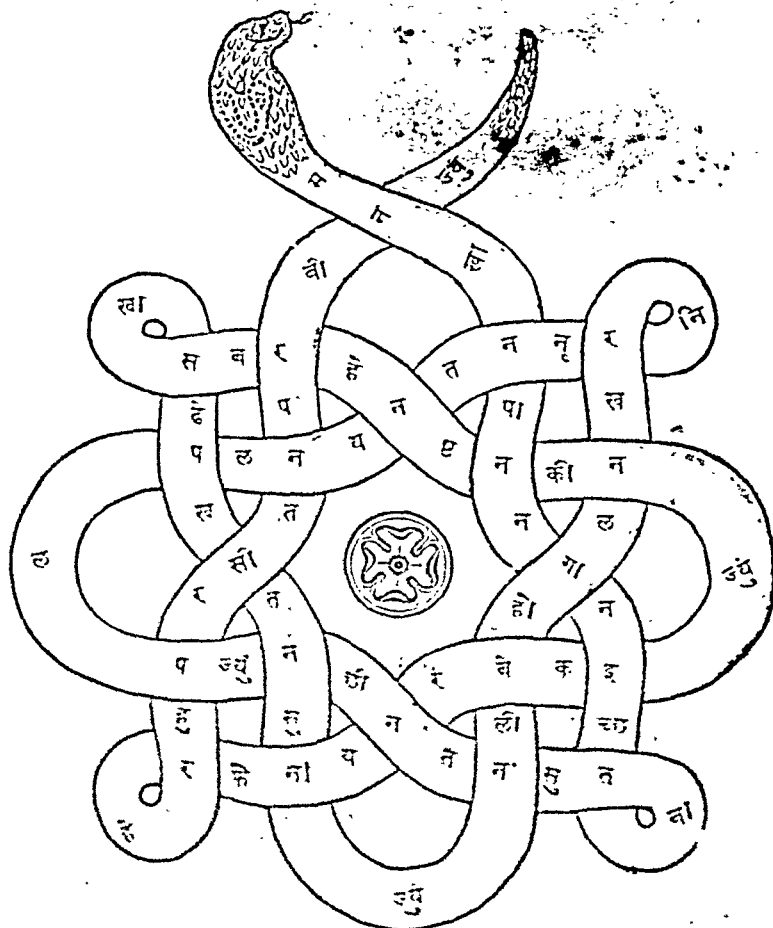
॥ नागपाश प्रबंध हरिगीत छंद ॥

मन खान पान न गान इच्छत, बात सुनत न छीन ज्युं;
पल पल नयन तन नूर निरखन, लगा होवे लीन ज्युं; नां

सुनत सीख पढे सखा सब, रहे नष्ट न कीन ज्युं; इक बेर
नयनां फेर हेरहु, परसि तन परवीन ज्युं ॥ १७ ॥

अर्थ, सागर कहे छे के हे प्रवीण मारुं मन खानपान अने गानने चा
हातुं नथी. अने क्षणमात्र कोइनी बात पण सांभळतुं नथी. अने पळेपळे
मारां नेत्र तमारा शरीरनी कांति निरखवाने लीन थयां होय; एम लाग्यां
रहे छे. मारा वधा मित्रो शीखामण कहे छे, पण मारुं खन सांभळतुं न-
थी. अने ते शिखामणतो जाणे कहीज न होय. एम (नष्ट) अदर्शी थइने
रहे छे, माटे हे प्रवीण मारा शरीरतो स्पर्श करेने नेत्र फेरीथी एकवार
जुओ ॥ १७ ॥

॥ चित्र ३२ ॥

॥ गाहा ॥

गोमूत्रिकादि युक्ति, रस सागर रचि प्रवीनपें जेजी ॥

त्रयपष्ठी अभिधानं, पूर्ण प्रविन सागरो लहरं ॥ १८ ॥

अर्थ. रस सागरे गोमूत्रिकादिक चित्र भेदनी युक्ति रचीने प्रवीण तरफ मोकली ते संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी त्रेसठमी लेहेर संपूर्ण थइ ॥ १८ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे रससागर कृत गोमूत्रिकादि
चित्र भेद वर्णनं नाम त्रिपष्ठितमो लहरं ॥ ६३ ॥

इतिश्री प्रवीण सागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूजरी टीकायां त्रिपष्ठितम
स्तरंगः समाप्तः ॥ ६३ ॥

॥ अथ प्रवीनोक्त कमलादिक विविधचित्र भेद वर्णनं यथा ॥

॥ दोहा ॥

कमलादिक आकारमें, कविताकरी प्रवीन ॥

सो अब वर्णन करत है, प्रेम सुधारस भीन ॥३॥

॥ अथ कर्निकाद्य मध्यांत कमलप्रबंध भेद ॥ सर्वैया ॥

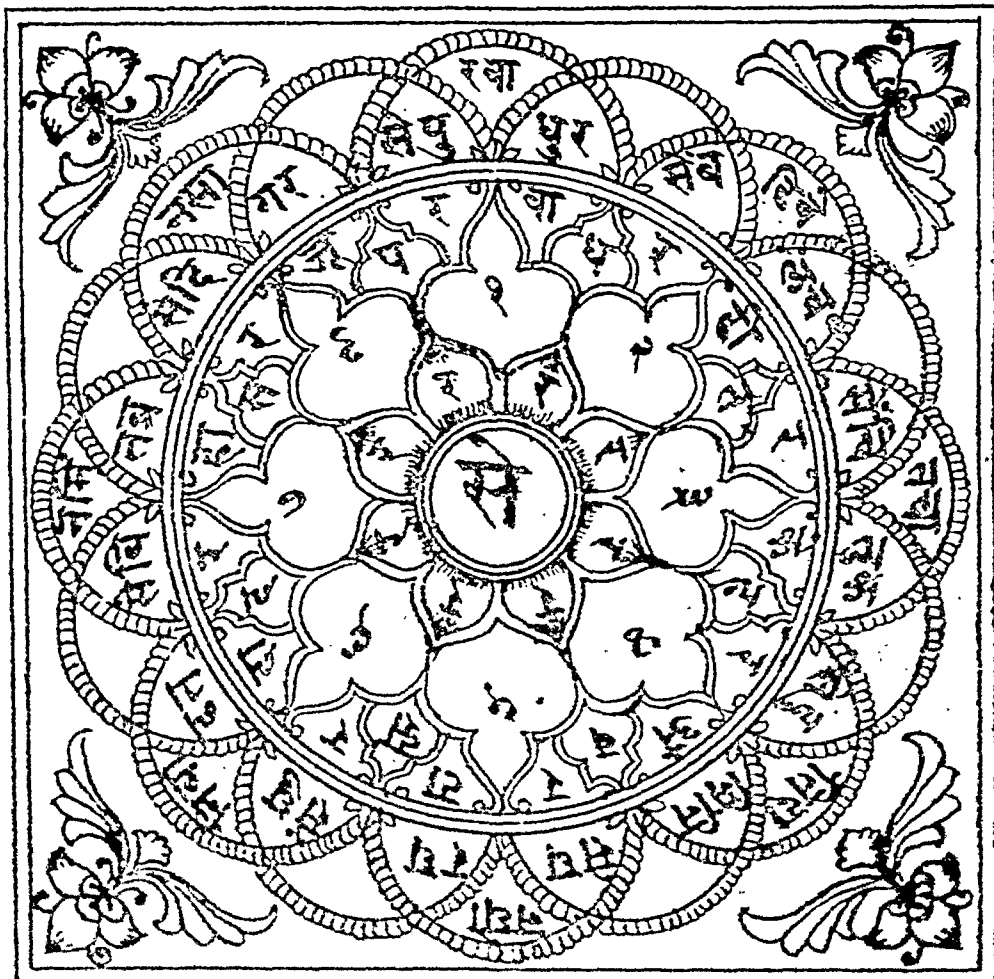
परसे पुरवा धुरवा धरसें, धरसें बढिबेल चही तरसें ॥

तरसें चित् चालुकके हरसे, हरसे दुतिदामिनि अंबरसें ॥

वरसे घनघोर घटा सरसें, झरसें धुनिबाहत दादरसें ॥

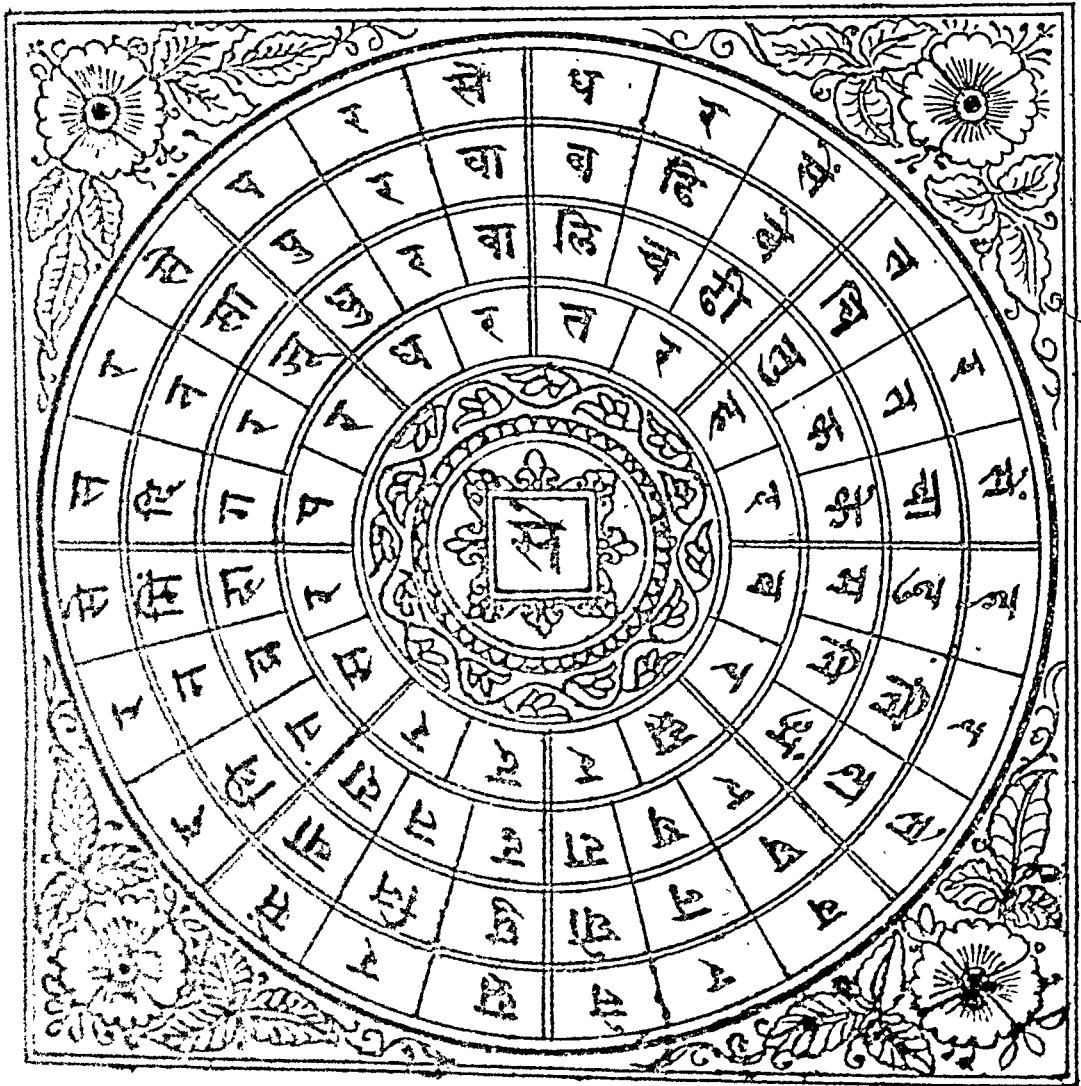
दरसे दिन भित्त बहा सरसे, सरसे दिन सागरजू परसें ॥२॥

॥ चित्रा ॥ ३३ ॥

॥अथ पंच चक्र प्रबंध वह॥सवैया॥
 परसे पुरवां धुरवा धरसें, धरसें बढि बेल चढी तरसें ॥
 तरसें चित चातुकके हरसे, हरसे दुति दामिनि अंबरसें ॥
 वरसे घनघोर घटा झरसें, झरसें धुनि बाढत दादरसें ॥
 दरसें विन मित ब्रह्म सरसे, सरसे दिन सागर जूपरसें ॥२॥

॥चित्र॥३४॥

॥अथ नालिकेरी प्रबंध ॥ वह सवैया॥

परसे पुरवा धुरवा धरसें, धरसें बढि बेलचढी तरसें ॥
तरसें चित चातुकके हरसें, हरसे दुतिदामिनि अंवरसें ॥
वरसे घनघोर घटाझरसें, झरसें धुनि बाढत दादरसें ॥
हरसे विनमिंत ब्रहा सरसें, सरसे दिन सागरजू परसें ॥ २॥

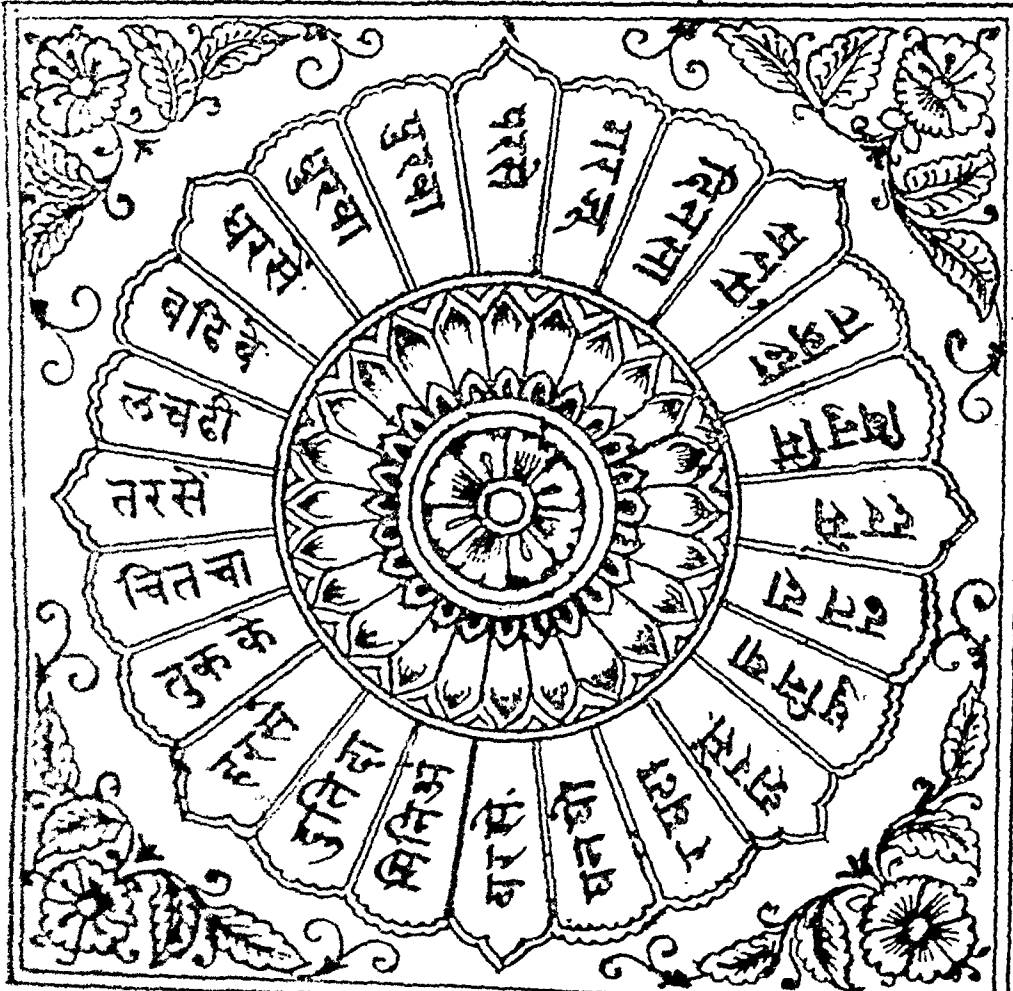
॥चित्र॥ ३५॥

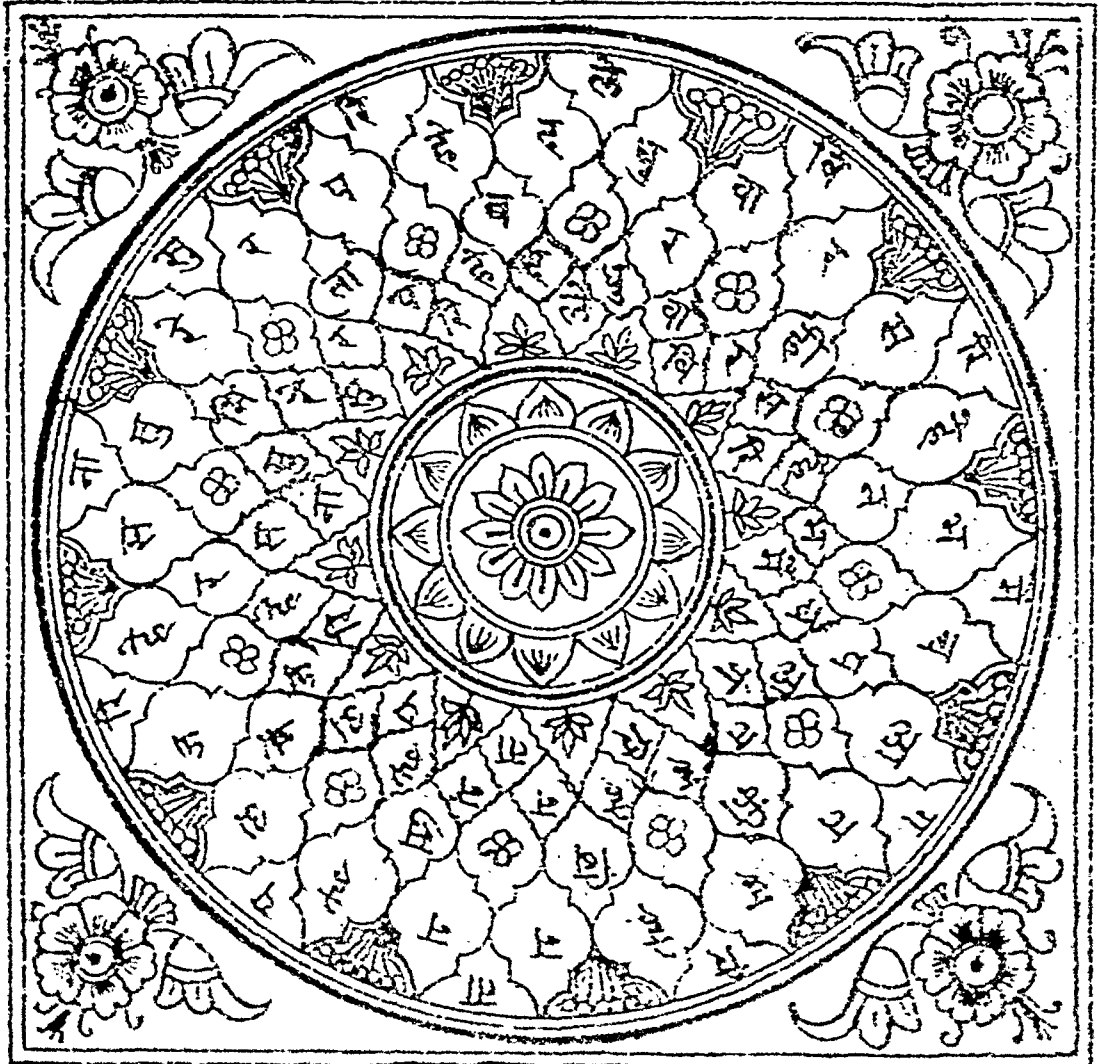
॥ अथ रथ चक्र प्रबंध वह ॥ सवैया ॥

परसे पुरवा धुरवा धरसें, धरसें बहि बेल चढी तरसें ॥
 तरसें चित चातुक के हरसें, हरसे दुति दामिनि अंबरसें ॥
 वरसे घनघोर घटा दारसें, दारसें धुनि बाढत दादरसें ॥
 दारसे विन मित ब्रहा सरसे, सरसे दिन सागर जू परसें ॥ ३॥

॥ चित्रा ॥ ३६ ॥

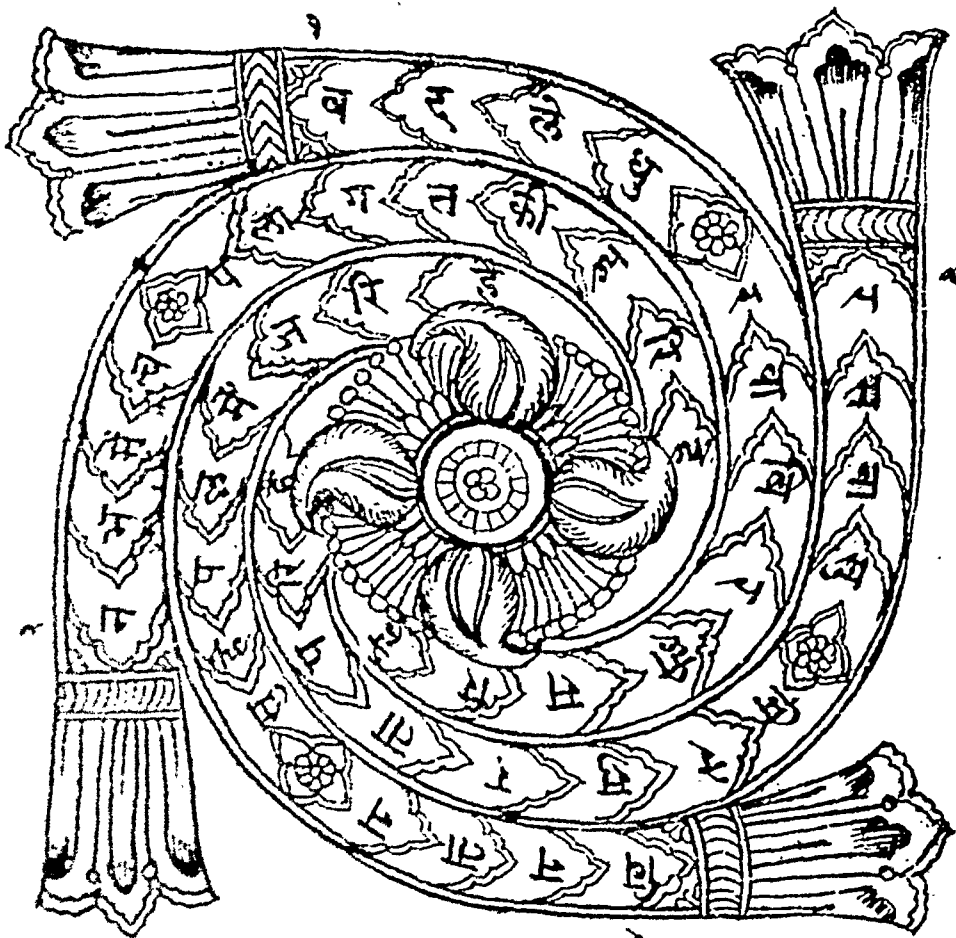

॥ अथ कमल प्रबंध चित्र भेद यथा ॥ सबैया ॥
 बदले बदले धुरवा धुरवा, बिरही बिरही सरिहे सरिहे ॥
 नभमें नभमें चपला चपला, गतकी गतकी हरिहे हरिहे ॥
 बिनता बिनता न सुहे न सुहे, पलमें पलमें जरिहे जरिहे ॥
 रसना रसना सुभिरे सुभिरे, सुरता सुरता परिहे परिहे ॥३॥
 ॥ चित्र ॥ ३७ ॥

॥अथ चतुर्गुच्छ प्रबंध॥ सवैया॥

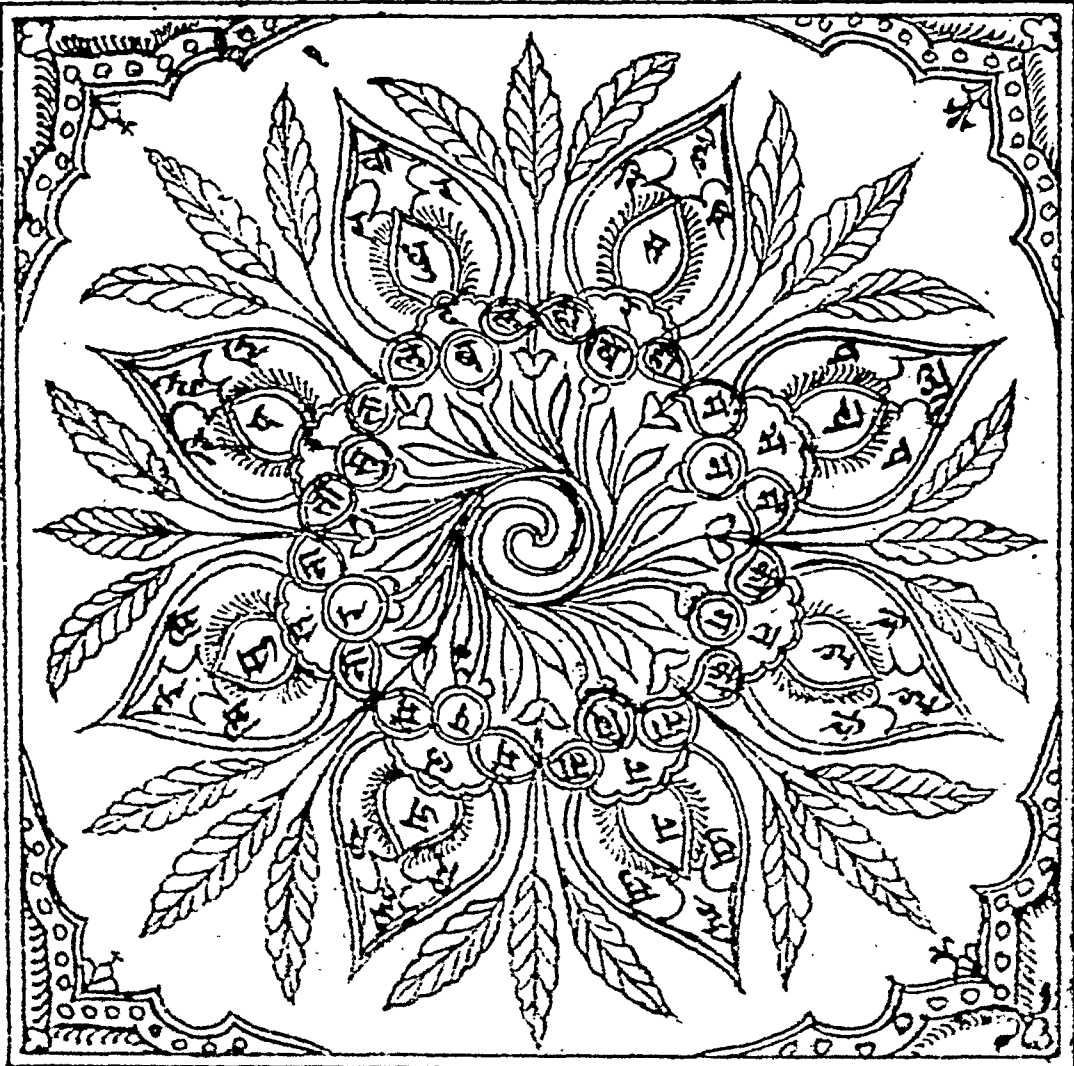
बदले बदले धुरवा धुरवा, बिरही बिरही सरिहे सरिहे ॥
 नभमें नभमें चपला चपला, गतकी गतकी हरिहे हरिहे ॥
 विनता विनता नसुहे नसुहे, पलमें पलमें जरिहे जरिहे ॥
 रसना रसना सुमिरे सुमिरे, सुरता सुरता परिहे परिहे ॥
 ॥चित्र॥३८॥

॥ अथ अष्टदल कमल प्रबंध ॥ सवेया ॥

बदले बदले धुरवा धुरवा, बिरही बिरही सरिहे सरिहे ॥
 नभमें नभमें चपला चपला, गत की गतकी हरिहे हरिहे ॥
 विनता विनता न सुहे न सुहे, पलमें पलमें जरिहे जरिहे ॥
 रसना रसना सुमिरे सुमिरे, सुरता सुरता परिहे परिहे ॥

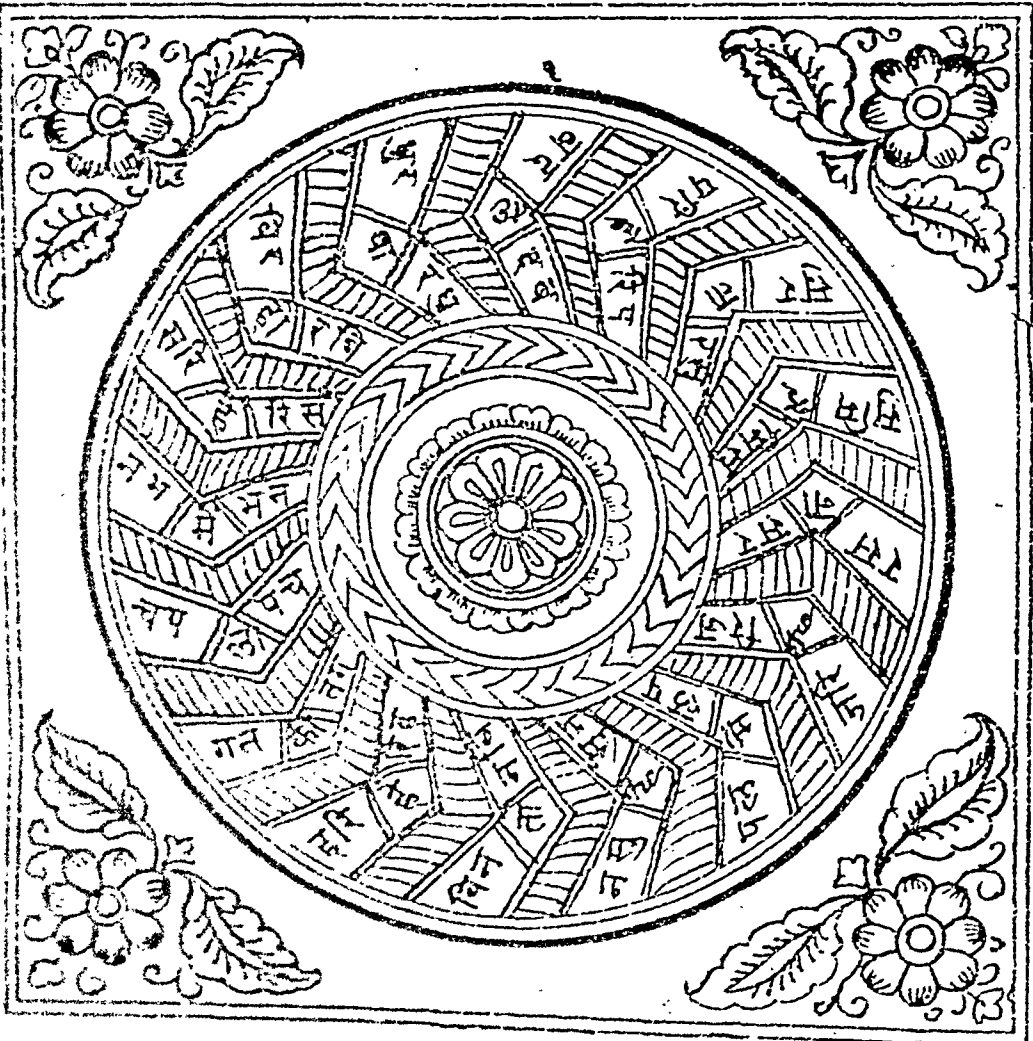
॥ चित्र ॥ ३९ ॥

॥ अथ लहरी प्रबंध ॥ सबैया ॥

बदले बदले धुरवा धुरवा, बिरही बिरही सरिहे सरिहे ॥
 नभमें नभमें चपला चपला, गतकी गतकी हरिहे हरिहे ॥
 विनला विनला न सुहे न सुहे, पलमें पलमें जरिहे जरिहे ॥
 रसना रसना सुमिरे सुमिरे, सुरता सुरता परिहे परिहे ॥

॥ चित्र ॥ ४० ॥

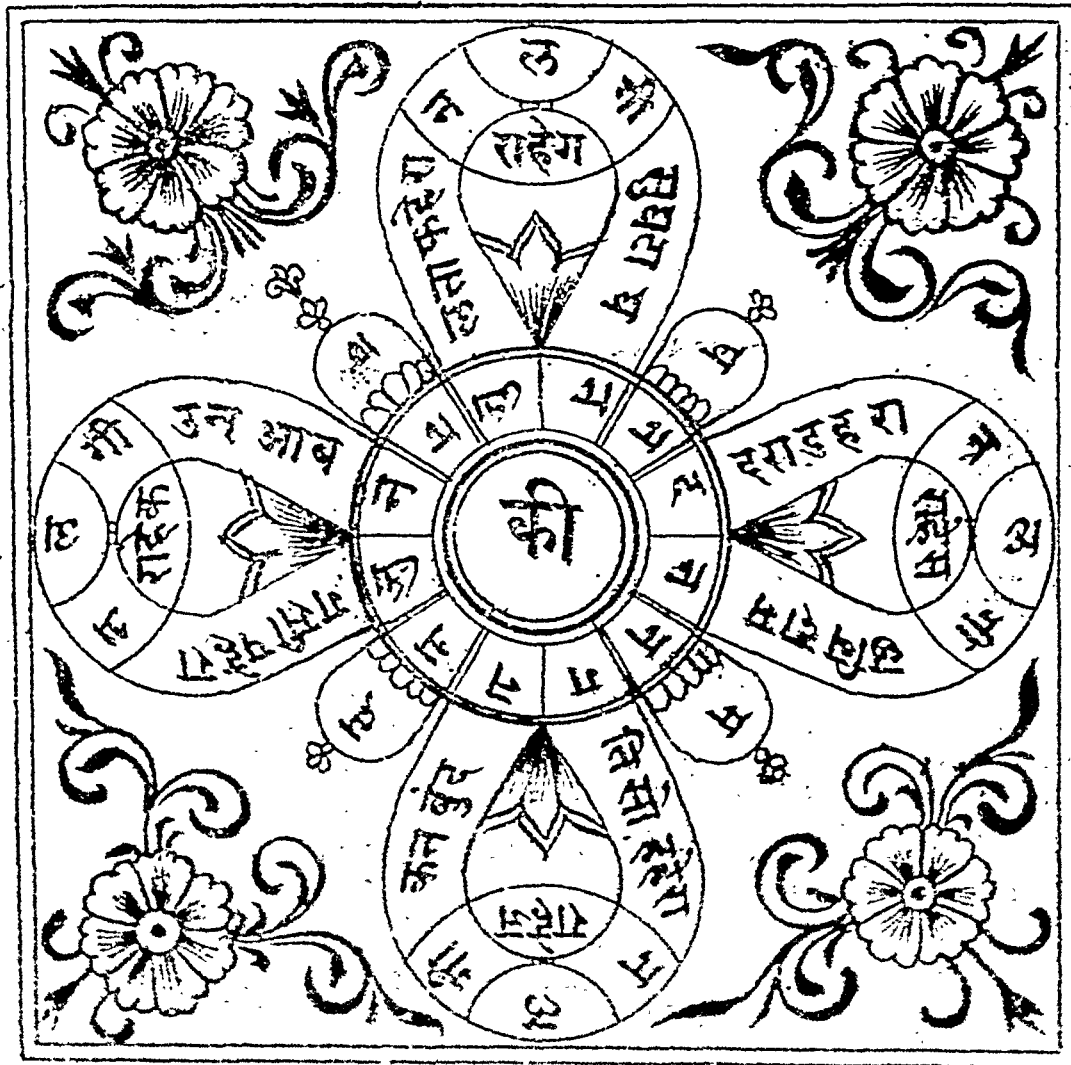

॥अथ केसराद्य मध्यांतगतचतुर्दल कर्णिका कमल प्रबंध ॥

कुसुमोक्त ॥सवैया॥

बनकी जुलता फहेरान लगी, गहेरान लगी सुघटा घनकी॥
घनकी ददरा डहरान लगी, सहैरान लगी छवि दामनकी ॥
मनकी गति सो दहेरान लगी, जहेरान लगी कन बुंदनकी ॥
दनकी जुगसी पहेरान लगी, कहेरान लगी उन आबनकी ॥४॥

॥चित्र॥ ४१॥

॥ अथ सुमन प्रबंध ॥ सर्वैया. ॥ प्रवीनोक्त ॥

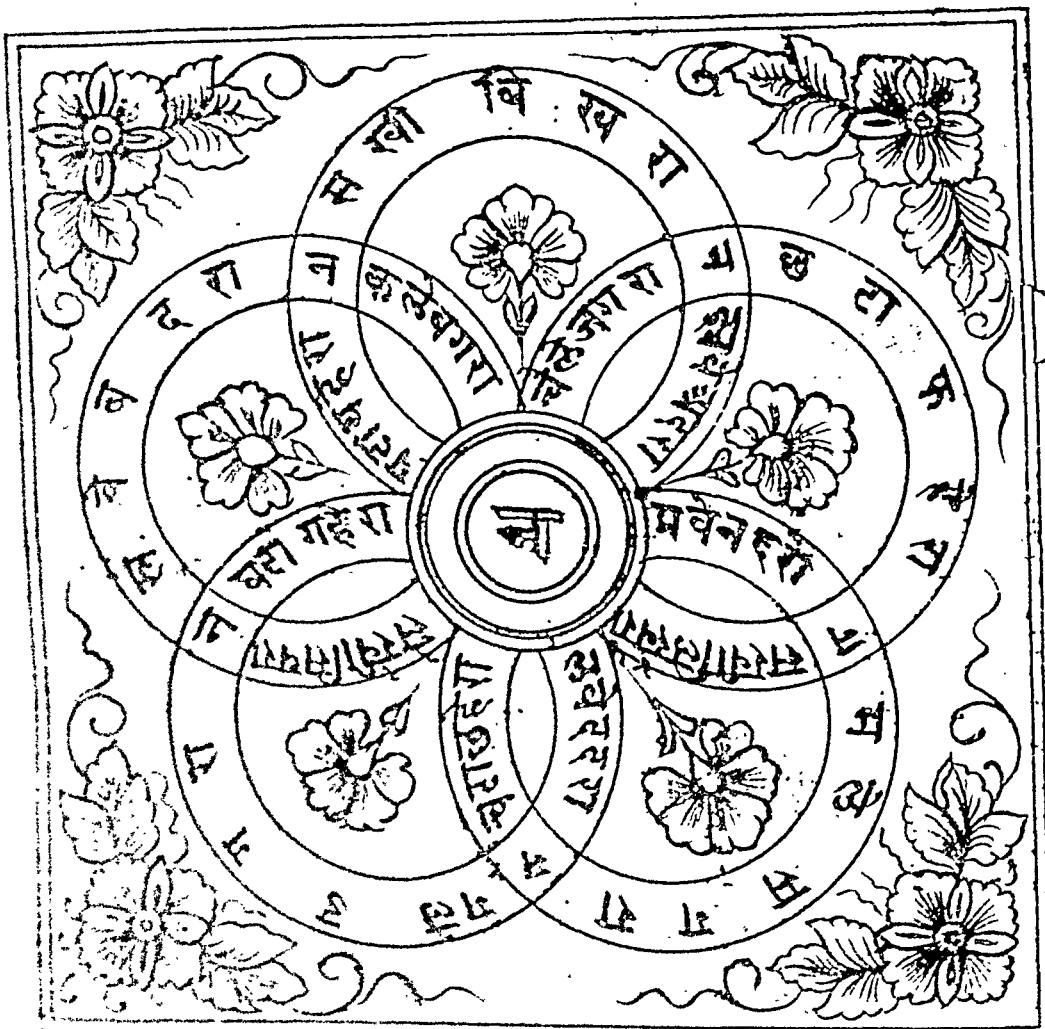
लवे ददरान, गले डगरान, घटा गहेरान, सरवी सिखरान ॥

खवे बदरान, कले बगरान, पटा थहेरान, सरवी बिखरान ॥

ध्रुवे अदरान, चले जगरान, छटा फहेरान, सरवी लिखरान ॥

प्रवे नदरान, मले सगरान, चटा छहेरान, सरवी चैखरान ॥ ५ ॥

॥ चित्र ॥ ४२ ॥

॥अथकुसुमप्रबंध बह॥सवैया॥

लवे ददरान, गले डगरान, घटा गहेरान, सरवी सिखरान॥

खवे बदरान, कले बगरान, पटा धहेरान, सरवी बिखरान॥

झवे अदरान, चले जगरान, छटा फहेरान, सरवी लिखरान॥

प्रवे नदरान, मले सगरान, चटा छहेरान, सरवी चखरान॥

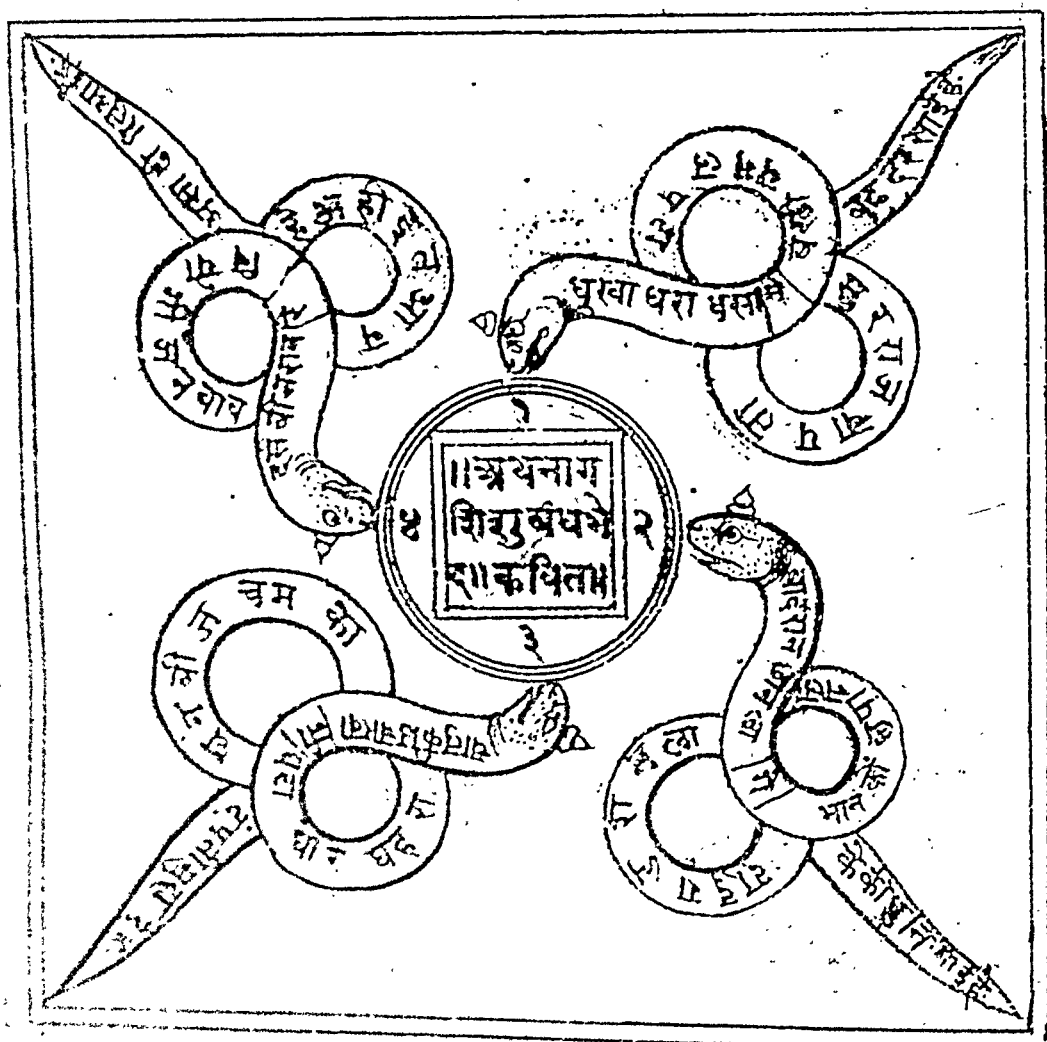
॥चित्र॥४३॥

॥ अथ नागशिशुप्रबंध भेद ॥ कवित ॥

धुरवा धरा धसाने, बेलिबन लपटाने, सुरराज चाप
ताने, बूढ़ दरसाईहे ॥ बादरान छान लागे, भानकों छपान ला-
गे, दादुराडरान लागे, केकी धुनि गाईहे ॥ चातुकी उचार बा-
नी, घटा घोर गहरानी, घन बीज चमकानी, दंपति सुहाईहे ॥ द-
सं विनरावरे, वियोगी जनबावरे, हे अहो इत आवरे, असाही
रितु आईहे ॥

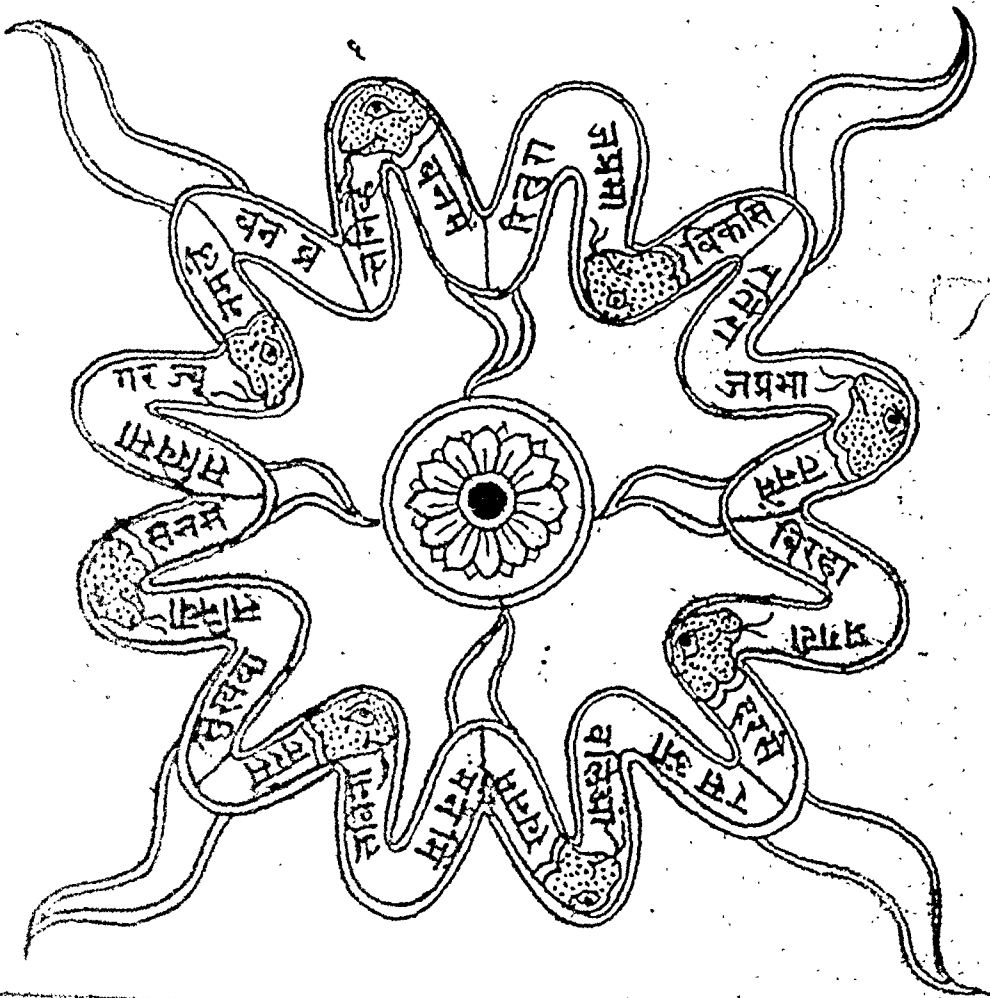
॥ चित्रा ॥ ४४ ॥

॥अथ नव फणानागप्रबंध॥ कवित ॥ मध्ये सोरठा ॥
 दामनी दिसा नचान, तरु लता लपटान, नझर लगे बहान, हरता
 भये गिरान ॥ सेहरे लगी ब्रखान, मोद मन दादरान, सोम छाये
 भासमान, नभ सूर चाप तान ॥ न तह मो नर देर, सत पपीहे दोहेन-
 भन गहेरी गति गजत उमंडी ही आन ॥ नयन ब्रखंत बार केकी रव
 ग्रहि सु धुन, बगन सेत लखिए सब सो से नदान ॥ ७ ॥
 ॥तन मध्ये मध्य पंक्ति उदरांतर्गत ॥ सोरठा ॥
 नत दाहन मो सेन, सोर वदे सर ए सरि ॥ तलय तपी सेहे न,
 दाग हे बन नभ धुन सु गहि ॥ ८ ॥ ॥चित्र॥ ४५ ॥

॥अथअष्टनागशिशुप्रबंधभेद॥सवैया॥बसंतविरहबर्नन॥
 बनमेंरितुराजप्रभाविकसी,बिकसीरतिराजप्रभातनमें॥
 तनमेंविरहाप्रगटीहरसे,हरसेरसआवलिआंखनमें॥
 खनमेंमनमीतबिनातरसे,तरसेसुरचबासनिवासनमें॥
 सनमेंसखिसागरज्यूनमले,नमलेवनब्रत्तनिहैबनमें॥१॥
 ॥चित्र॥४६॥

॥अथ केतकी प्रबंध॥कवित॥चित्र॥४७॥

वन धन छद्म बेल, धन तन रत्नो खेल, तन मन चहै केल, मन जन ए धरहु ॥
चर धर मोद अंग, धर तर फूल भंग, तर दर नये रंग, दरद न छे करहु ॥

रेप्रलाप

रहे आप

भयो चिंत

कोक पंत

छेकर ह

→ फूल भंग

→ चहकेल

હર્ષ વેલં

अनममममम

गङ्गा

ਸ੍ਰੀ ਮਤਿ ਮਾਤਿ

ਲਵ

ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿಗಾಗಿ

रच्च

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

नव

यत्तरो ह

हर सखि

तमिंतमि

गरं ए न

गञ्ज दम

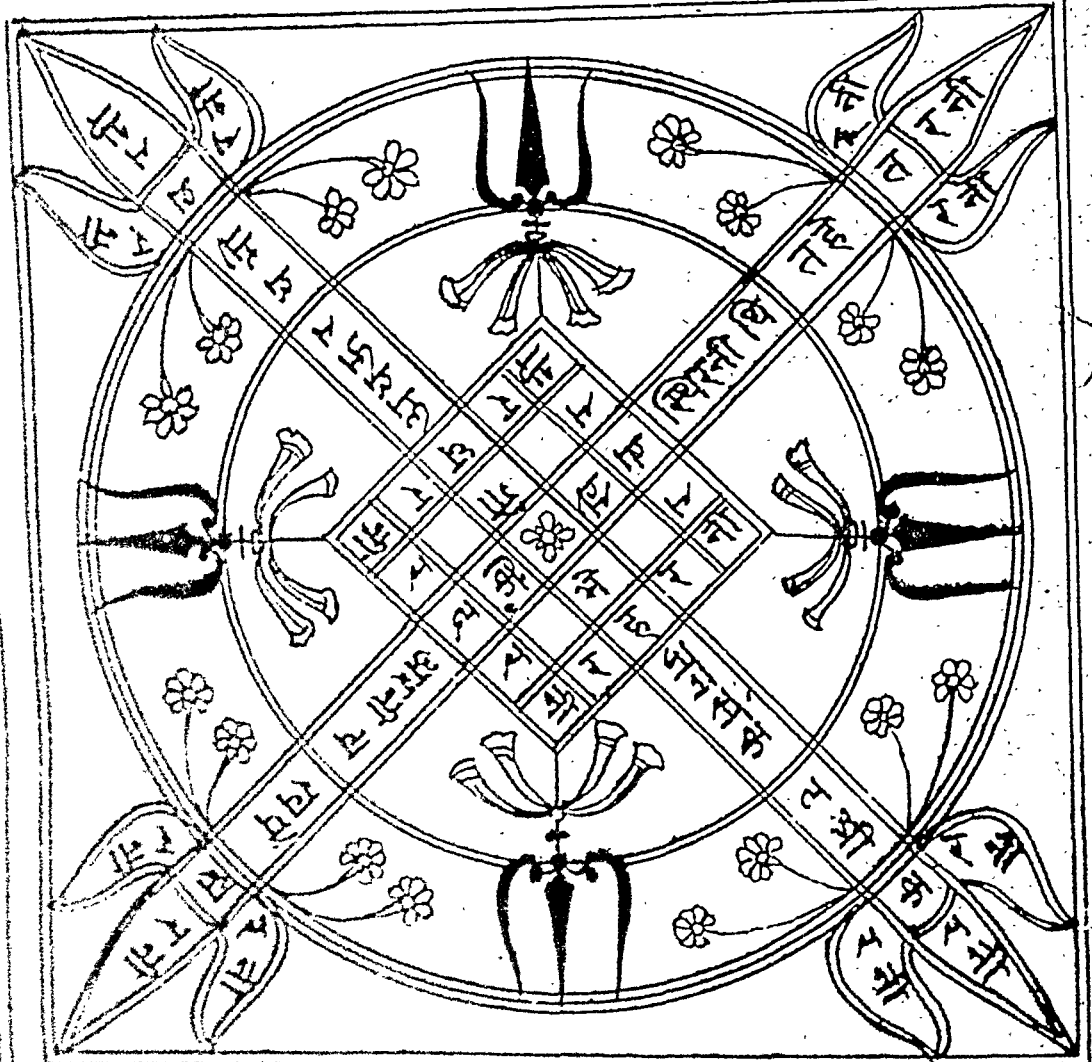
रु र ध ए

असे च्या

झल मिल कोक पंत, मिल चल भित्ति, चल दल भयो चित, दलहु न बिसरहु ॥

दृग लग रह आप, लग मग हरो ताप, मग सगर प्रलाप, सागर सदा हरहु ॥३०॥

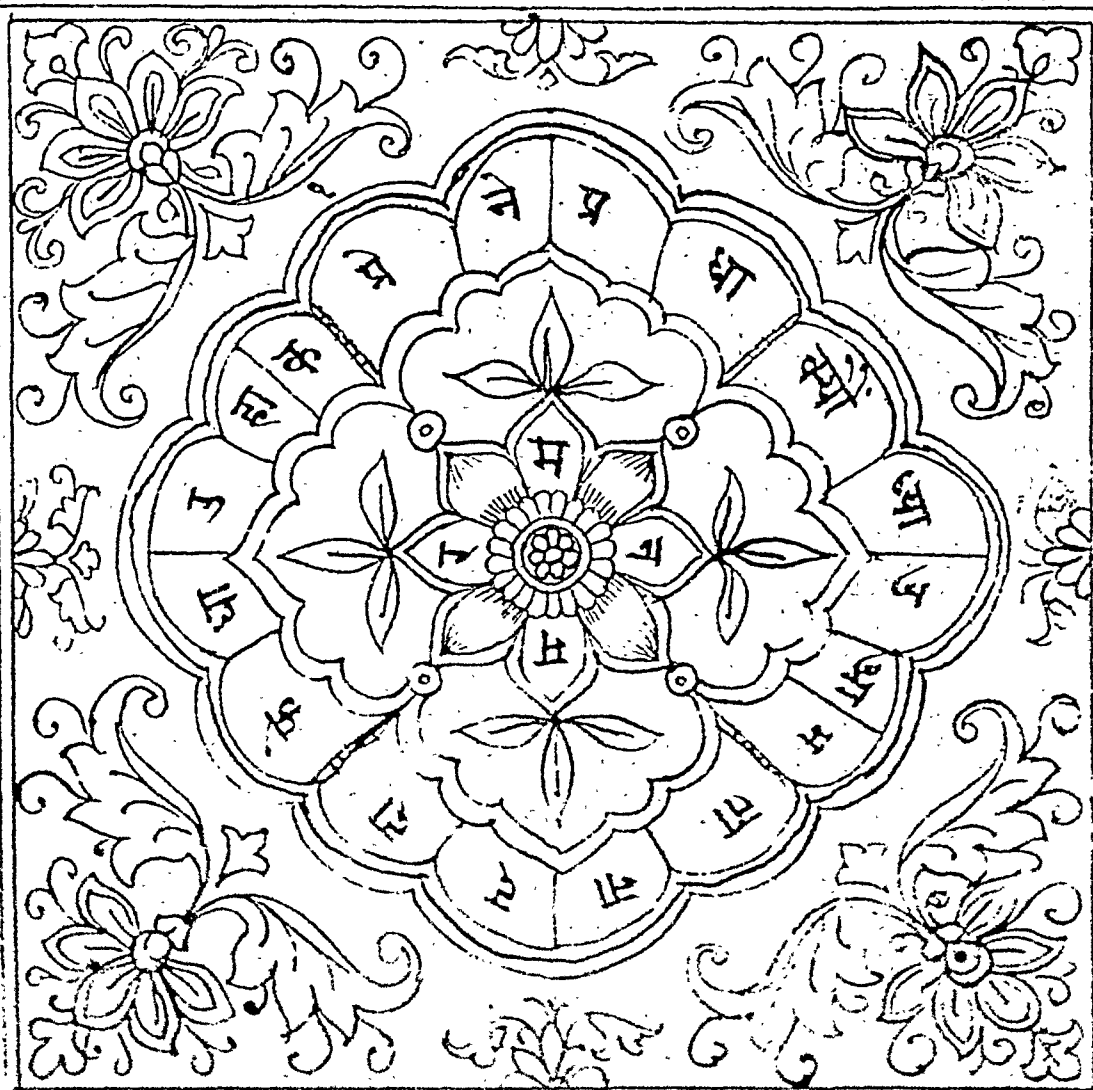
॥अथ चतुःत्रिशूलप्रबंध॥भवानीस्तुति॥सवैया॥
 किं दरनी, दरनी अरनी, चरवपें द्वार नीझरनी झरनी॥
 गो धरनी, धरनी अध ऊरध, भो बरनी, बरनी बरनी॥
 खे चरनी, चरनी स्थिरनी धितहे, तरनी तरनी तरनी॥
 भे हरनी, हरनी जन संकट, श्री करनी करनी करनी॥११॥
 ॥चित्रा॥ ४८॥

॥अथ चतुर वर्ण चक्र प्रबंध॥सोरठा॥
 प्रेम नेम प्रम धाम,क्यौं न ध्यान उन आन मन ॥
 ताम नाम दम दाम, फेर धार उर हार कर ॥१२॥

॥चित्रा॥ ४९॥

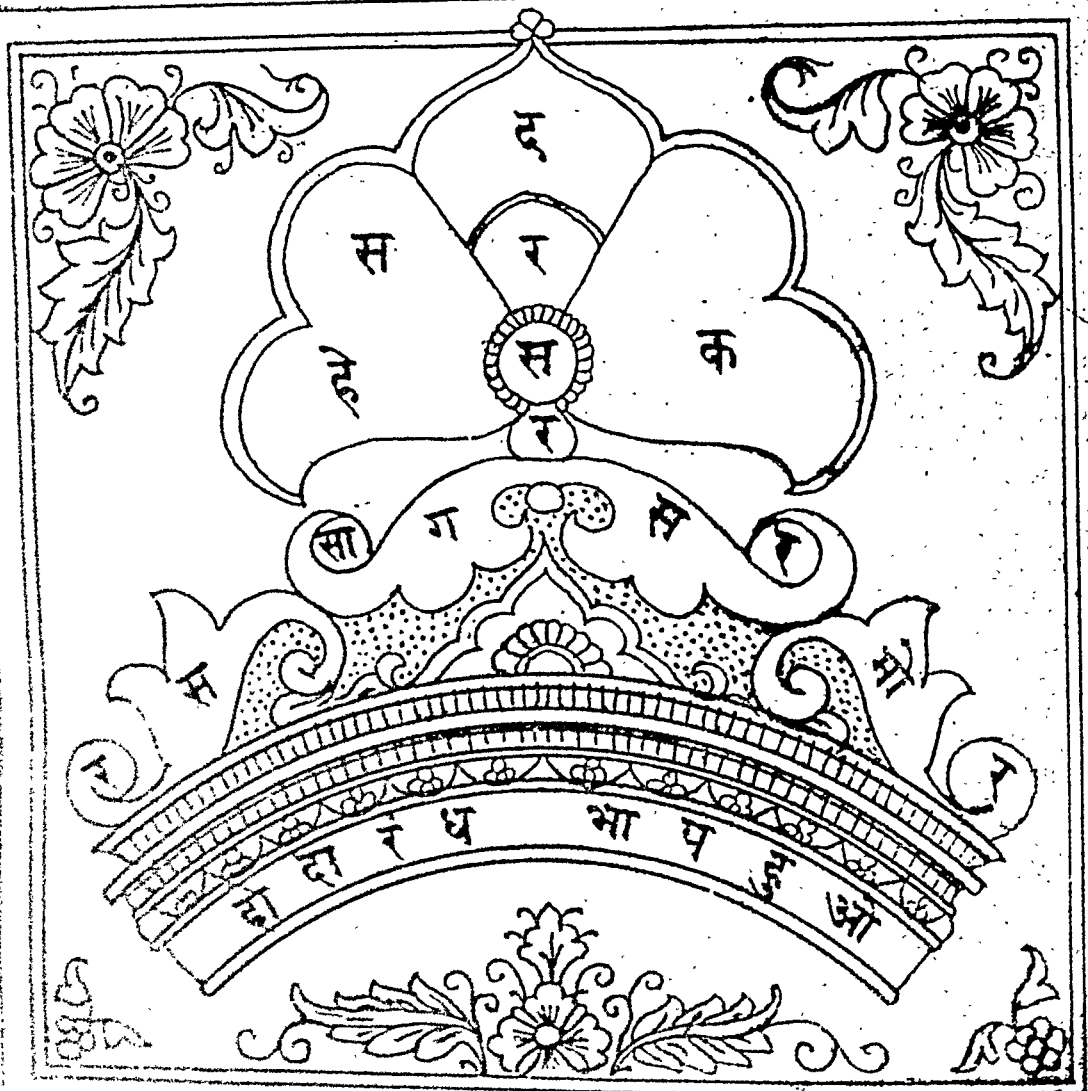
॥अथ मुगट प्रबंध॥

॥दोहा॥

दरस सरस हेरस करस, रस सागर सर मोर ॥

रही सदा सारंग धर, भास परहु मो ओर ॥१३॥

॥चित्र॥ ५० ॥

॥अथ नराकार धनुष प्रबंध भेद ॥

॥ सोरठा ॥

तात मात ब्रत पात, इत उत जित तित जात चित ॥

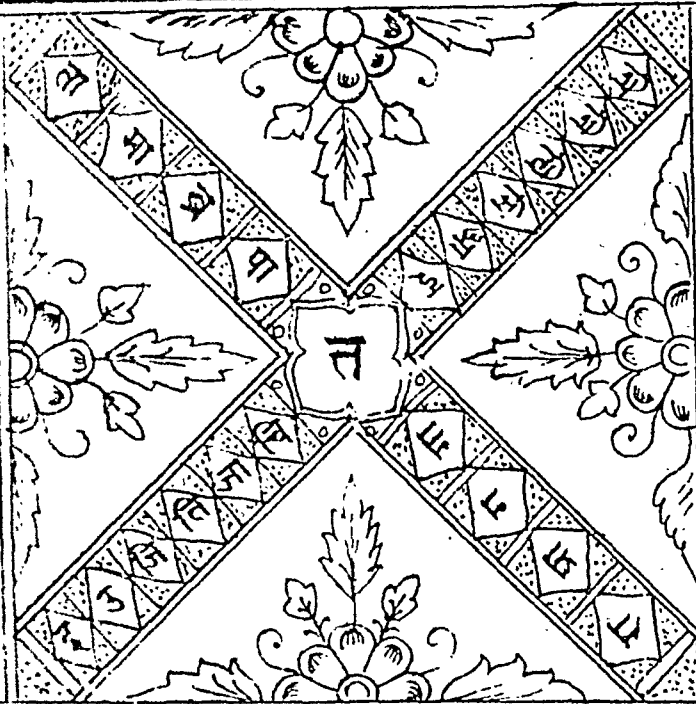
रात प्रात गत गात, नित नित चित मित आत इत ॥१४

॥चित्रा॥५१॥

॥अथ चोकी प्रबंध भेद ॥ गती चित्र ॥ सोरठा ॥ चित्र ॥ ५२ ॥

नात मात अत पात, इत उत नित तित जात चित
रात प्रात गत गात, नित नित चित भित आत इलाभ

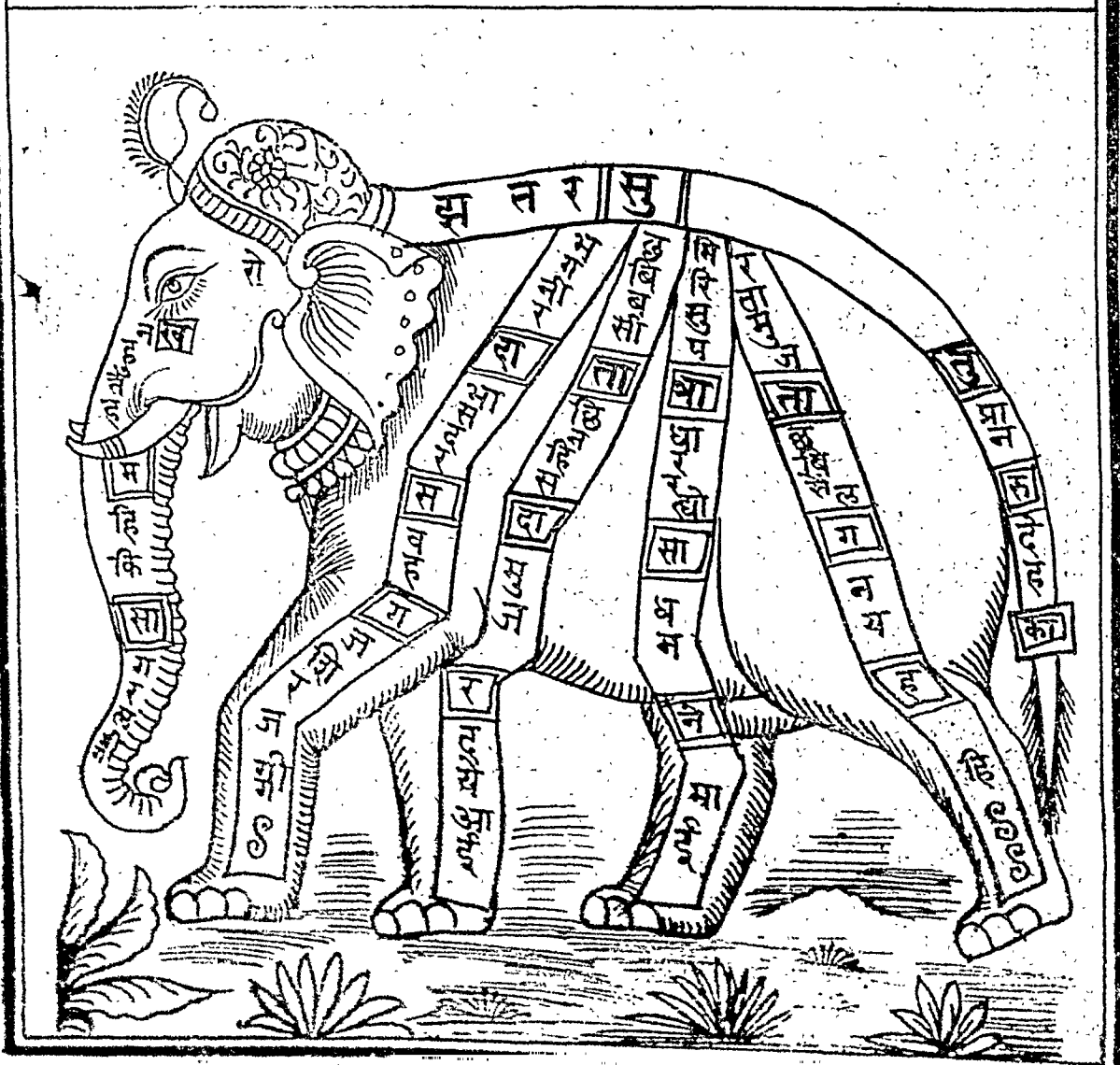

॥यह सोरठा ॥ गोस्त्रिका, अभ्यगति, तथा
कपातबंधमें भी लीखा जाता है ॥

॥पुनः चक्राकृति भेद प्रबंध ॥ चित्रयथा ॥ सोरठा ॥ चित्र ॥ ५३ ॥

॥ अथ हस्ती प्रबंध ॥ छपय ॥
 सुरत झरोखन हुते, हमहिकी सागर लगी ॥
 सुभग नीरदाभास, दरस वह गजशिर जगी ॥
 सु छबि बसी ता छिनहि, सदा मुज रदये आई ॥
 सु मिरि सु पत्राधार, रह्यो साधन नेमाई ॥
 सुरता सुज ता छबिसें लगन, यह हितु प्रानरु देहका ॥
 सुखदाता आता तुम सदा, सागरु सागर नेहका ॥१५॥
 ॥चित्र॥ ५४॥

॥आद्यंत मुख सर्प प्रबंध गतागते हरि हर स्तुति॥

॥सवैया॥

रे मन तुंहारे बासु कइ बल, सो न भजे पद किंकरता॥

रे मत नेह तजो जग तारक, तारहि ताहि ररे सुरता॥

रे मग हिन दबे तच बारहि, जापत श्याम सधे बरता॥

रे मद जो भजु वावसि दास, सदा हित शंक समे हरता॥१६॥

॥वह उलर भेद सवैया॥

॥शिव स्तुति॥

तार हमेसक संतहि दास, सदाशि व वाजु भजो दमरे॥

तार वधे समझ्या तप जाहिर, बांचत बेद नहीं गमरे॥

तार सुटेरहि ताहिरता, करता गज जोत हने तमरे॥

तारक किंदपजे भनसो लवइ कसु बारिह तुं नमरे॥१७॥

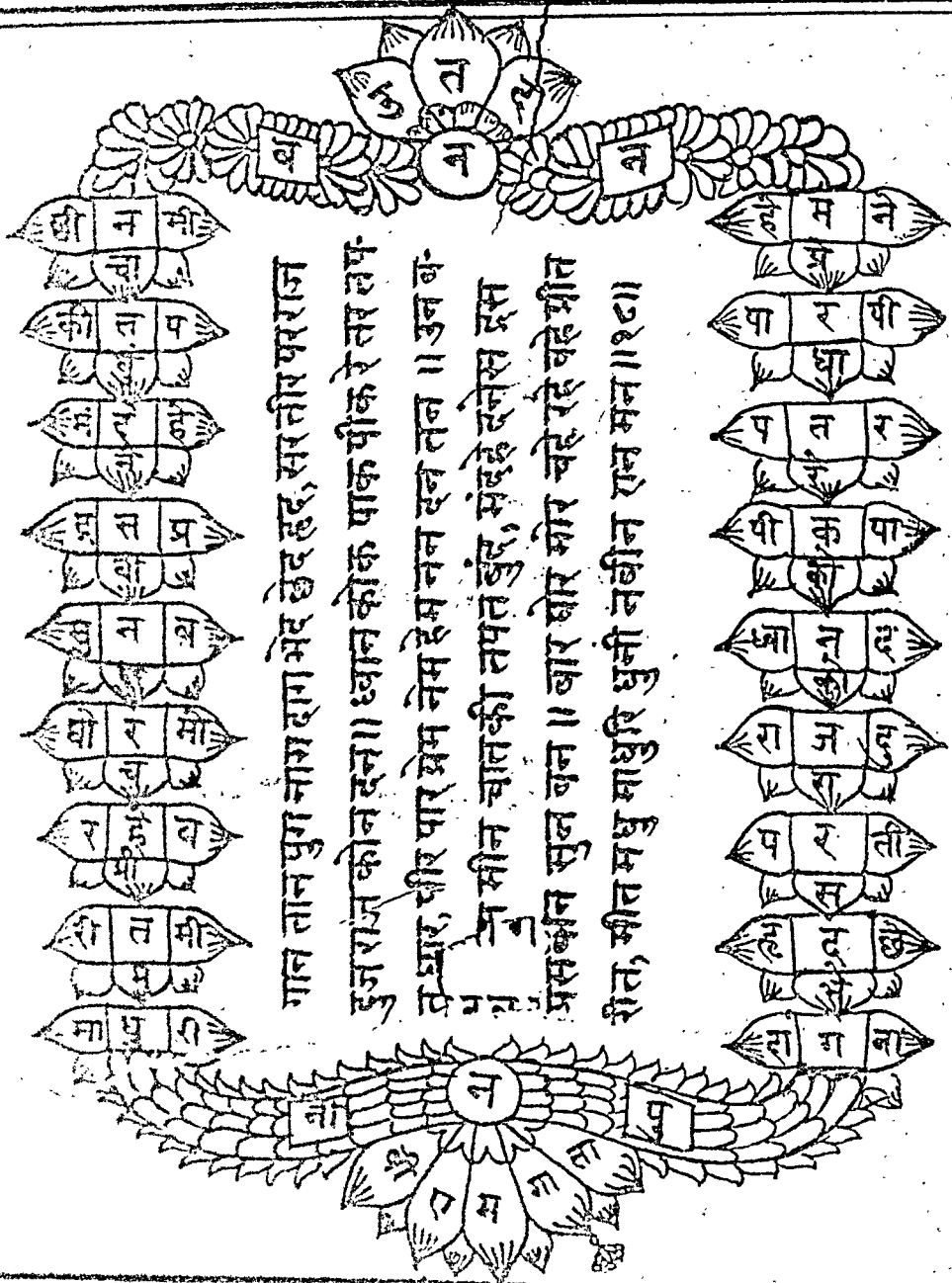

॥ आद्यंत मुख्य सर्पप्रबंध गतागते हरिहरस्तुति ॥

॥ द्वि ॥ सवेया ॥ चित्रा ॥ ५५ ॥

॥अथहार प्रबंध॥ कविता॥ चित्रा॥ ५६॥

गाथा — चित्र कवित कमलादिक, सागर प्रति रचि प्रवीनने भेजे॥
चतुःपदि अभिधान, पूर्ण प्रवीनसागरो लहरं ॥१९॥
इति श्री प्रवीनसागर ग्रंथे प्रवीन रुत कमलादिक चित्र कवि-
ता भेजे नाम चतुःशतितमो लहरं ॥६४॥

॥ અથ ટીકાકારોક્ત તરંગ શિશ્વાબંધ ॥ દોહા ॥

કવિતા કમળાદિક વિષે, રચી પ્રવીણે જેહ;

આ ચોસઠમી લહેરમાં, કહેશે વિગતે તેહ ॥

અર્થ. હવે કમલ આદિક ચિત્રના આકારમાં પ્રવીણે જે પ્રેમામૃતમાં મીંજાણી કવિતા કરી, તે વર્ણન કરુંછું. ॥૧॥

॥ કર્નિકાદ્ય મધ્યાંત કમલ પ્રવંધ સવૈયાનો અર્થ. ॥

આનો અર્થ લહેર ૪૨ છંદ ૨૨ મે છાપેલો છે ત્યાં જોવો. આ છંદ કર્નિકાદ્યમધ્યાંતકમલપ્રવંધ, પંચચક્રપ્રવંધ, નાલિકેરીપ્રવંધ, અને રથચક્રપ્રવંધમાંથી પળ વંચાય છે. ॥ ૨ ॥

॥ કમલ પ્રવંધ ચિત્ર સવૈયાનો અર્થ. ॥

પ્રવીણ કહેછે કે વર્ષારુ આવતાં વાદળે વાદળાં ચડ્યાં, અને તેમાંથી વરસાદના વરાળ વરાળ ધસ્યા, તેથી મોરના સ્વર ધસ્યા, તે વિરહી જનોને બાળ જેવા લાગે છે. આકાશે આકાશે ચપલ વીજળી થાયછે. તેની ઝડપે ઝડપની પીલાશજ પીલાશ છે તે, તેના વિના અર્થાત્ પતિ વિના સ્ત્રીને નથી ગમતી, નથી ગમતી. અને પલ પલમાં વળી ઉઠેછે. અને ક્ષીણ થાયછે. અને તેને જીભે જીભે સંભારે છે, સંભારે છે. અને મિત્રની સુરત ઇટલે છત્રિ ઉપર તેની સુરત પડેછે. આ છંદ લહરીપ્રવંધ, ચતુરગુચ્છ, અષ્ટદલ-કમલપ્રવંધ અને વર્તુલાકારમાંથી પળ વંચાય છે. ॥૩॥

॥ કેસરાદ્ય મધ્યાંતગત ચતુર્દલ કર્નિકા પ્રવંધ સવૈયાનો અર્થ. ॥

કુસુમાવળી કહેછે કે વનની લતાઓ ફરકવા લાગી. સારી વરસાદની ઘટા ગરજવા લાગી. વરસાદની દેડકિયો ડહકવા લાગી. અને વીજળીની છત્રી સળકવા લાગી. તે જોઈને પ્રવીણના મનની ગાતિ હરેરી જવા લાગી, અને વરસાદના છાંટાની કાળિયો ઝરવા લાગી. અને દિવસનો

પહોર જુગ જોવો લાગ્યો, અને એને એટલે સાગરને આવવાના સંદેશાની વાત
કહાવવા લાગી. ॥ ૪ ॥

॥ સુમન પ્રવંધ સવૈયાનો અર્થ. ॥

પ્રવીણ કહેછે કે હે કુસુમાવલી વર્ષારીતુ આવવાથી દેડકાં
બોલેછે. રસ્તે રસ્તે પ્રવાહ ચાલેછે. વર્ષાદની ઘટા ગાજી રહી છે. અને પર્વત-
ના શિખરો ઉપર (શિખી) મોર ગાજી રહ્યાં છે. વાદળીઓ વરસે છે. રાનમાં
વગલા બોલેછે. અને હે સખી વર્ષાદના પટા વિખરાઈને કંપેછે. આરદ્રા
નક્ષત્ર (ઝૂવે) વરસેછે, અને પર્વતો ઉપરથી જલ ચાલેછે. હે સખી ? રાન
એટલે જંગલ જો કે તેની છટા ફર ફરી રહી છે. વલી રાનમાં નદિયો વહે
છે. તે જઈને સાગરને મળેછે. અને હે સખી કોઈ ઠેકાણે અચ્છી એટલે
સારી લીલાશની ચટકી અને કોઈ ઠેકાણે ચિંચલ એટલે કાદવ છે. આ
સવૈયો કમલપ્રવંધ, કુસુમપ્રવંધ, ગોમુત્રિકા, અશ્વગતિ, ત્રિપદિ, તથા ક-
પાટવંધમાં લખાયેલ છે. ॥ ૫ ॥

॥ નાગશીશુ પ્રવંધ કવિતનો અર્થ. ॥

આ કવિતનો અર્થ લેહેર ૪૨ માં છંદ નંબર ૯ મે છાપેલ છે
માટે ત્યાં જોવો. ॥ ૬ ॥

॥ નવપણા નાગ પ્રવંધ કવિતનો અર્થ. ॥

પ્રવીણ કહેછે કે દિશાઓમાં વિજલી નાચી રહી છે. ઝાઝ ઉ-
પર વેલા લપટાઈ ગયા છે. ઝરણાં વહેવા લાગ્યાં છે. પર્વતો ઉપર લીલાશ
થઈ ગઈ છે. જલની ધારાઓ વરસવા લાગી. દેડકાંના મનને આનંદ થ-
યો. પ્રકાશમાન ચંદ્રને ઢાંકી લીધો છે આકાશમાં ઈંદ્રધનુષ તાણ્યું છે.
(નહ) તે (દેર) વચ્ચે મારો (નર) સ્વામી નથી, અને સ્વરેખરા વૈયા મને
બાળે છે. અને આકાશમાં ગંભીર ગતીથી વર્ષાદ ચડી આવીને ગાજે છે.
મારાં નેત્રોમાંથી જલ વરસે છે. મોરે શબ્દની ધ્વની લીધી છે. અર્થાત્

કરવા માંઢી છે. ધોઢા વગલા દેખાય છે. એ સર્વે નિદાન મને શોષણ કરે છે ॥ ૭ ॥

અર્થ. નિત્ય મારા જીવાંને વાઢવા સારું આ (શિખિ) મોર સોર કરે છે. તમ ધયેલી શબ્દ્યા સહન થઈ શક્તી નથી. અને વને પશ્ચિમોથી તથા આકાશે મેઘથી ગર્જના કરી છે. તે મને વાઢે છે. ॥ ૮ ॥

॥ અષ્ટનાગ શીશુ પ્રબંધ સવૈયાનો અર્થ. ॥

અર્થ. આ સવૈયાનો અર્થ લહેર ૫૦ છંદ નંબર ૬ ઠે છપાઈ ગયેલ છે, પણ ચોથા ચરણનો નીચે પ્રમાણે--હે સખી સમીપમાં સાગરજી મઢતા નથી. તે નહીં મઢે તો વનવર્ત્તિની એટલે વનવાસિની વનમાં થઈશ. ॥ ૯ ॥

॥ કેતકી પ્રબંધ કવિતનો અર્થ. ॥

આ કવિતનો અર્થ લહેર ૪૦ માં છંદ નંબર ત્રીજે છપાઈ ગયો છે. માટે ત્યાંથી વાંચવો. ॥ ૧૦ ॥

॥ ચતુઃત્રિશૂલ પ્રબંધ સવૈયાનો અર્થ. ॥

આ સવૈયાનો અર્થ લહેર ૪૪ માં છંદ નંબર ૧૨ મે છે. માટે ત્યાંથી વાંચવો. તેમાં આ ઠેકાણે પ્રવીણે ભવાનીની સ્તુતિ કરી છે. ॥ ૧૧ ॥

॥ ચતુર્વર્ણ ચક્ર પ્રબંધ સોરઠાનો અર્થ. ॥

પ્રવીણ પોતાના જીવને કહેછે. કે હે જીવ જે પ્રેમના નેમનું પરમ ધામ છે. અર્થાત્ પ્રેમના નિયમ વધા પાઢે છે. એવા રસ સાગરનું અથવા રૂપાંશુરનું ધ્યાન તું મનમાં કેમ આણતો નથી. તેનું નામ શ્વાસોશ્વાસરૂપી માઢા ફેરવતાં ધાર્ય, અને છાતીનો હાર કરીને રાખ. ॥ ૧૨ ॥

॥ મુગટ પ્રબંધ દોહાનો અર્થ. ॥

હે સારંગધર, હે ભગવાન, રસ સાગરને માથે મુગટ સદા અચંડ રહો. તે મુગટ કેવો છે? તો જીનો દેખાવ સરસ અમૃતના કઢશ જેવો છે. તેનો ભાસ એટલે પ્રકાશ મારી તરફ પડો. ॥ ૧૩ ॥

॥ નરાકાર ધનુષ પ્રવંધ સોરઠાનો અર્થ. ॥

પ્રવીણ કહે છે કે. હે કુસુમાવલી મારાં માબાપ માસું વ્રત એટલે નાલેચલગતને જાણી ગયાં છે. અને માસું ચિત્ત આંહી તહીં જ્યાં ત્યાં દોડતું ફરે છે. રાતને દહાડો મારાં ગાત્ર ગळતાં જાય છે. અને રોજ રોજ આંહી મારા ચિત્તમાં મિત્ર સાંભરી આવે છે. આ સોરઠો નરાકાર ધનુષ-વંધ, ચોકીવંધ તથા ચક્રાક્રતિમાં પળ વંચાય છે. ॥ ૧૪ ॥

॥ હસ્તી પ્રવંધ છપયનો અર્થ. ॥

હે સાગર મારી સુરતે ઝરોખામાંથી તમારી તરફ લાગી. અને સરસ વર્ષાદના જેવી કાંતિ જેવા દેખાવના તે હાથીને માંધે જાગી. તે તમારી છત્રિ તેજ ક્ષણથી હમેશાં મારા હૃદયમાં આવીને વસી છે. તેનું સ્મરણ તથા આપના પત્રનો આધાર એજ સાધાન નિમાઈ રહ્યું છે. અર્થાત્ નિશ્ચે થઈ રહ્યું છે. તે છત્રિ સાથે મારી સુરતનું લાગવું. એજ મારા પ્રાણનો તથા શરીરનો હેતુ છે. હે સ્નેહના સાગર સાગરજી તમે મારા સુખના દાતા તથા હમેશાં રક્ષણ કરનારા છો. ॥ ૧૫ ॥

॥ આદ્યંતમુખ સર્પ પ્રવંધ ગતાગત હરીહર સ્તુતી દ્વી સવૈયાનો અર્થ.

પ્રવીણ કહે છે કે હે મન તું કૈવલ્ય વાસમાં જે હરી રહે છે. તેના ચરણને દાસપણાથી કેમ ભજતું નથી. અને એ જગતના તારનાર તે પ્રભુ ઉપરથી સ્નેહ તજીશ નહીં. કેમકે જોગિયો સુરતા રાખીને ઈંકારવડે તેને જ રટે છે, અને તે જોગિયો કાંઈ ન માગતાં અર્થાત્ નિષ્કામ ભાવથી (દને) પંચાંગિમાં ચામડીને વાળે છે, અને કળ્પનો જાપ જપે છે. ને વ્રત માંધે છે. યરે અહંકાર જો તુ (વા) તેને દાસપણે રહીને ભજ. તો તે હરી તમને વચ્ચે હિત કરનારા, અને શંકાના હણનારા છે. ॥ ૧૬ ॥

અર્થ. હે જીવ જે સદાશિવ હમેશાં ઓંકાર રૂપે છે. અને સંતજન જે-

ના દાસ છે. (વા) તે શિવને શ્વાસોશ્વાસે ભજ. જેમ તાર વાંધ્યો હોય, તેમ અર્થાત્ સૂત્રાત્મારૂપે જેનું શાંતપણું જાહિર છે. પણ વેદ વાંચવાથી તેનું યથાર્થ જ્ઞાન થતું નથી. અને તેને વિષે રતા એટલે પ્રીતિવાળા જોગિયો. ઔં-કાર વડે કરીને તેને પોકારે છે. ને ત્યાગ એટલે સન્યાસના પ્રકાશથી તે જોગિયો અજ્ઞાનને હણે છે. (માટે હે જીવ) (કંદર્પ) કામદેવને તાડન કરનારા શિવને જીભ વડે(લવ)ભજ. અને તેને એકવાર તું નમસ્કાર કર. ॥૧૭॥

॥હારપ્રબંધ કવિતનો અર્થ.॥

પ્રવીણ કહેછે કે ગાન તાન સોપારી આદિક મુખવાસ તથા કાજલ આદિકનો શણગાર. તે તો મને ડાગ જેવું. અને હૃદને ભેદન તથા છેદન કરનારાં લાગેછે. અને તઢાવના કાંઠા ઉપર વિરાજેલા (પક્ષિરાજ) હંસનું બોલવું તથા ચક્રવા ચક્રવી અને પવિત્ર કોયલ તરુમાં રહીને ધ્વાન એટલે શબ્દ કરેછે. તે કાને ધારતાં મને તપાવે છે. તે પીડાનો પાર પમાડનાર પ્રેમનો નિયમ તથા દિવસમાં તેનું (મિત્રનું) મનન એટલે સ્મરણ છે, અને જેમ ઓછા થેલા પાણીમાં માછલું ક્ષિણતા પામી જાય. અને વાપૈયાની માદા સ્વાતિ શિવાયના બુંદથી તપે. તથા સૂરજને દીઠા વિના ને તેની કિરણોનો સ્પર્શ થયા વિના (બનસુનુ) કમલ જેમ મંદ થઈ જાય છે. વઢી જુઓકે વર્ષાદની ગર્જનાને મોર ટાળે છે. અને ભમરીનું મધ સાથે અને હરણનું મન વિણાની ધ્વની સાથે વંધાયું રહે છે. હે મિત્ર પ્રીતની રીત એવી છે. અર્થાત્ અમારું મન પણ એજ રીતે તમ સાથે લાગી રહ્યું છે. ॥ ૧૮ ॥

અર્થ. પ્રવીણે કમલ પ્રવંધાદિક ચિત્ર કવિતા રચીને સાગર તરફ મોકલી તે સંવંધી પ્રવીણસાગર ગ્રંથની ચોસઠમી લેહેર સંપૂર્ણ થઈ. ॥૧૯॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां चतुःषष्टिनम स्तरंगःसमाप्तः ॥ ६४ ॥

॥ અથ ટીકાકારોક્ત તરંગ શિખાબંધ ॥ દોહા ॥

લખિ કમળાદિક ચિત્રમાં, સાગર કવિતા જેહ ॥

આ પાંસઠમી લેહેરમાં, કહેશે વિગતે તેહ ॥

અર્થ. પ્રવીણનાં કરેલાં કમળાદિક ચિત્રનાં કવિત સાગરે વાંચ્યા પછી પોતે પણ કમળાદિક ચિત્રમાં પવિત્ર કવિતા રચીને પ્રવીણ તરફ મોકલી તે હવે કહેશે. ॥ ૧ ॥

॥ શોડશલ્લ કમલ પ્રબંધ કવિતનો અર્થ. ॥

સાગર હરિ હરનું સ્મરણ કરેછે. તે હરિ લક્ષ્મીજી સાથે રમણ કરનારા છે. અને શિવે પાર્વતીજીને અર્ધાંગે ધારણ કર્યાછે. હરિ પહેલો રસ એટલે શૃંગાર રસના ઉદાર છે. અને શંકર શાંત રસના તત્વના (રાશી) સમૂહ રૂપ છે. શામરૂપ હરિ. સમુદ્રને મથન કરનારા, અને શ્વેતરૂપ શિવ પ્રેતાદિકને રમાડનારા છે. હરિને માથે ચારુ એટલે સુંદર મુંગટ છે. શંકરના શરીર ઉપર અર્ધાત્ મસ્તક ઉપર જટાજુટનો ભાર છે. હરિ વ્રજની ગોપિયોના પ્રેમથી તેને તારનારા. અને શિવ દેવોને વંદન કરવા યોગ્ય. તથા વિભૂતિ ધારણ કરેછે. હરિ જસને વસવાના ઘરરૂપ છે. અને શંકર દાસને સુખ કરનારા છે. હરિનું નામ પાપને વાળનારું છે--અને શિવના નામની માલ્લા લેવાથી. અર્ધાત્ જપવાથી દુઃખને ટાળનારા છે. હરિ દેવની વારે ચઢીને દેવોને વાળનારા. અને શંકર કામદેવ જેવા શત્રુને મારનારા છે. ॥ ૨ ॥

એ કમલમાંથી નીકળતા સોરઠાનો અર્થ. હરી ને હર એ બે લક્ષ્મીજીને અને પાર્વતીજીને રસના સમુદાયરૂપ છે. અને એકનું શામ અને એકનું શ્વેત શરીર શોભે છે. એકની ગોપિકાઓ અને વીજાના દેવ દાસ છે. તે વંચેનાં નામ લેતાં અમારા વિરહરૂપી શત્રુ વળશે, એ સોરઠો ગોમૂત્રિકા, અત્યગતિવંધ, ત્રિપદિ તથા કપાટવંધમાં પણ લખી શકાય છે. ॥ ૩ ॥

॥अष्टदल कमल प्रबंध कवितनो अर्थ.॥

सागर पोताना जीवने कहे छे के परमेश्वरनु पोतानु शरीर नवीन वर्षाद जेवुं छे. अने जेनामां झेर नथी, अर्थात् द्वेषभाव नथी. अने ते चले एवा नथी. अथवा तेने पग नथी. तथा ग्रहण करी शकाय एवा नथी अथवा तेने हाथ नथी. अने कळी शकाय नही एवा छे. तेने कोइनो डर नथी. तथा कशुं बंधन नथी. अने सर्ष पूरुषोना मनमां आवी शके एवा नथी. अर्थात् भक्तोना मनमांज आवे छे. जेने जन्म जरा अने मृत्यु, अथवा बाल जौवन अने वृद्धपणुं ए त्रण नथी. अने कोइना लाल एटले पूत्र नथी. अने जेना उपर दहाडो के रान्नि ठळती नथी. अर्थात् पडती नथी, अने ते क्यांय एकज ठेकाणे घर करीने रहेता नथी. अर्थात् एक देशी नथी. अने ते हठता नथी. अने टळता नथी. अने नित्य प्राणियोना मनने नचावे छे. अने ते तरखलारूपे नथी. तेम पूषरूपे नथी. ते कहेवामां आवे एवा नथी. ने चिदाकाशरूप छे. अने तेने कांइ सुख दुःख आदिक सहन करवुं पडतुं नथी. तेने कांइ मतभेद नथी. ते कोइनी पासेथी कांइ लेवाने चहाता नथी. तेम पूजावाने चहाता नथी. अर्थात् पूर्ण काम छे. जेनो कोई गुरु नथी. ने कोइनी वाणीमां पण आवता नथी ते नमस्कार करवा योग्य छे. माटे हे जीव तुं तेने नमस्कार कर. आ कवित अष्टदल कमलबंध, वर्तुळाकार, द्वादशखंडस्वस्तिक बंध, शोडशदल कमल बंध, जळागार प्रबंध, वृक्ष प्रबंध, तथा चोकीबंधमां पण बंचाय छे. ॥ ४ ॥

॥ सर्वतोभद्र प्रबंध सवैयानो अर्थ. ॥

सागर कहे छे के हे लक्ष्मीपति, गजेंद्रने ग्रहण करनारा, सर्व कारणोना अग्रेसर, नटोमां दीपनारा अर्थात् नटनागर, सर्व भेदना धारण

કરનારા, પરમહંસોને ચહાનારા, ધીરજના આપનારા, સુખટોના સ્વામી, નર-
કના દુઃખને હેઢનારા, અને કંસને વાઢનારા, સેવકને તારનારા, જેનું મ-
જન દિપમાન છે એવા અને પૃથ્વીને તારનારા, અર્થાત્ વચાવનારા, તથા પુ-
ત્રપોને અને પથરને પણ તારનારા એવા વિષ્ણુનું હું સ્મરણ કરું છું. ॥૫॥

॥ ચોકી પ્રવંધ કવિતનો અર્થ. ॥

સાગર કહેછે કે નવિન રાજાધિરાજ અર્થાત્ દ્વારિકામાં નવિન
રાજ સ્થાપનારા, અને જાદવરૂપે જગતમાં રહેનારા, એવા હે સમુદ્રની પૃત્તી લક્ષ્મિ-
ના સ્વામિ, ક્રશ્ન, તમે ચરિત્ર વડે કાન પવિત્ર કરનારા, જેની પાસે સ્વાધિન
પતિકારૂપે સુમળીજી નિરખિયે છિયે એવા. જેની ગતિને વેદ જાણી શકતા
નથી એવા, લક્ષ્મીસાથે રમણ કરનારા, અને લક્ષ્મીના સ્વામી એવા. અને
જેનું પોતાનું ધ્યાન બ્રહ્મા ધરેછે, માણસો, દેવો, અને નાગને તારનારા, શઠ
કંસના કાલરૂપ ક્રશ્ન. એવા હે ગોવિંદ. દયાઢુ પ્યારા, તમે તાનમાં તાઢ
ચુકતા નથી. અને ગોપનાં ઉપરી, નંદ સુનંદાદિકનાં વ્રંદ જેને નમેછે. જેનાં
ગ્રંથ નિરંતર શિતઢ છે. એવા હે ગોવર્ધન પર્વતના નાથ. તમે સર્વ વાતમાં
જાણાછો. તેમ છતાં મને પ્રવીણનું દાન કેમ દેતા નથી. ॥ ૬ ॥

॥ કમઢ્ઢાકાર પૂર્ણાંતરે ચક્રાકૃતિ પ્રવંધ છપયનો અર્થ. ॥

સાગર કહેછે કે હે મન ઢુણ કેવાછે તો શ્રૃંગાર આદિક નવ રસ
મયછે, દૈત્યને દઢનારા, અને કમઢ્ઢથી ઉત્પંન થયેલા બ્રહ્મા, જેના પ્રત્યે
વંદન કરેછે, તે ઢુણ સુંદર નટની પેઢે વિહાર કરેછે, જેને શંકર ચિન્તમા
સ્નેહ ધરીને નમેછે. અને વળી વર્ષાદની ડઢી વરસતાં ગોવરધન પર્વત ધારણ
કરીને તે વર્ષાદની ધારાથી નિર્ભય રહ્યા, મધુવન મધ્યે નૃત્ય કરેછે, અને સર્વે
ગોધીજન તેની પાસે રહેછે, એવા નવિન લક્ષ્મીના નાથ, સ્ત્રિયો સાથે રમણ
કરનારા. અને નરદેહરૂપ, તેને હે મન તું નિશ્ચે નિત્યપ્રત્યે વિસારીશ નહીં. વઢી
તે પ્રમુ કેવા છે. તો જેને પોતાની વેણુની ધ્વનીમાં વેદનું વર્ણન કર્યુંછે. ॥ ૭ ॥

॥अथ सागरोक्त कमलादिक चित्र भेद वर्नन यथा ॥दोहा॥

कमलादिक परवीन कृत, बांचे सागर चित्र ॥

पुनि वह आप बनायके, पठये कवित पवित्र ॥१॥

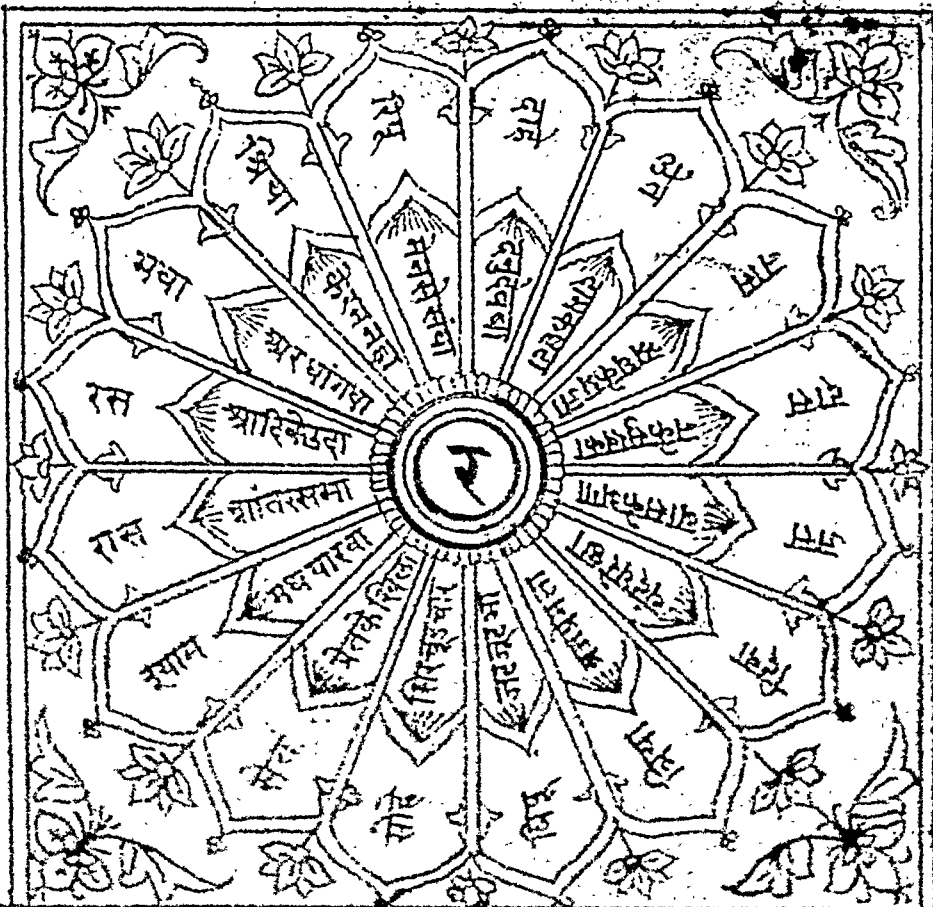
॥अथ शोडश दल कमल प्रबंध हरिहर स्तुति ॥कवित॥

श्रिया के रमनहार, भवा अरधांगधार, रस आदिके उदार, रास
शांत रससार ॥ श्याम मथ पारवार, सेत प्रेतके खिलार, सोहे
सिर चूड चार, बिपू जटजूट भार ॥ त्रिया ब्रज प्रेम तार, दिवा बंद
धरे छार, जस बासके अगार, दासनके सरवकार ॥ नाम अक्षके
प्रजार, लेत दाम कष्टार, दाहे दनु देव बार, रिपु मेनसे संघार ॥२॥

॥अथ तदंतर गत ॥ सौरठा ॥ यथा ॥

श्रिया भवारस रास, श्याम सेत सोहे बिपू ॥

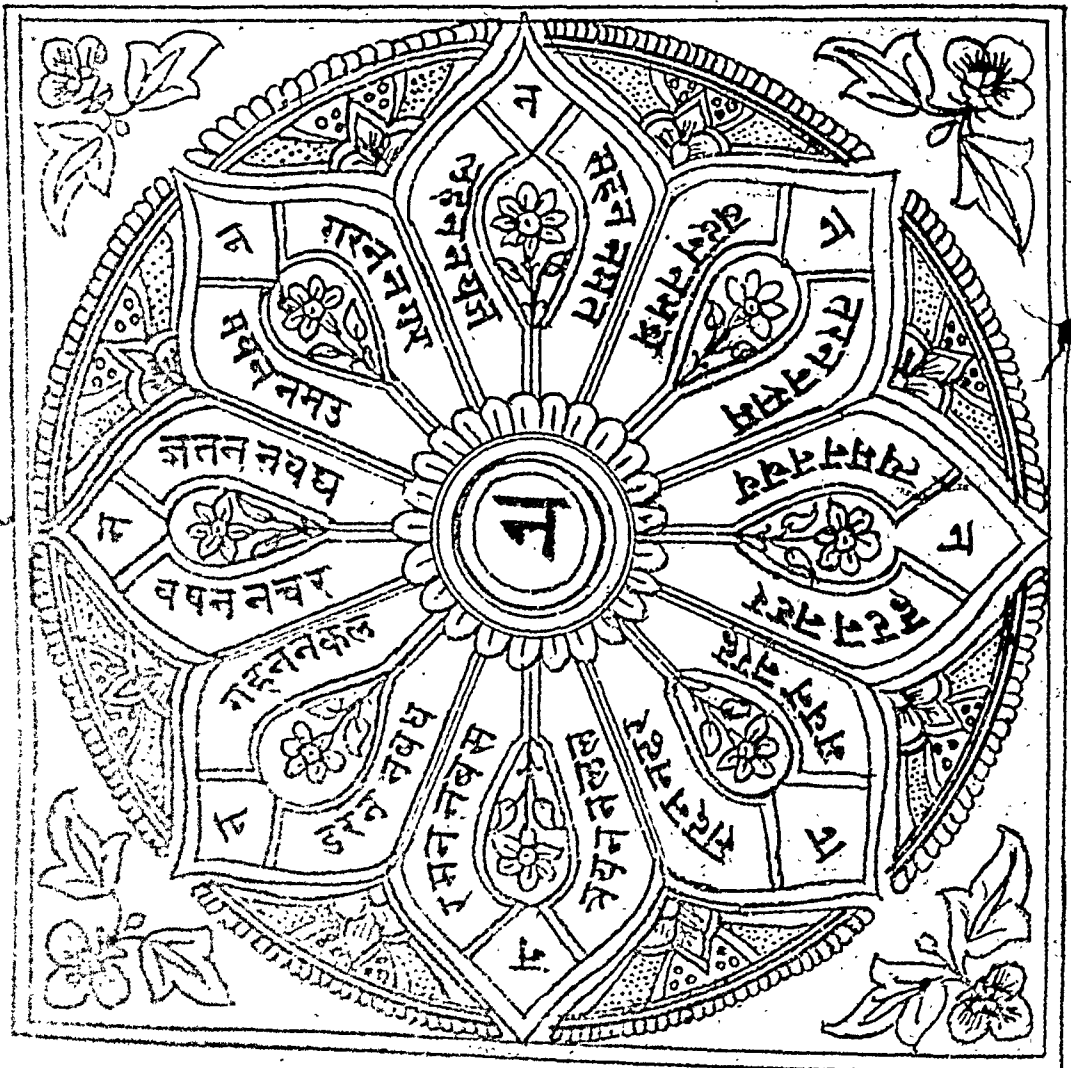
त्रिया दिया जस दास, नाम लेत दाहे रिपू ॥३॥ चित्र ॥५॥

॥अय अष्टदल कमल प्रबंध एक स्वर ॥ कवित ॥

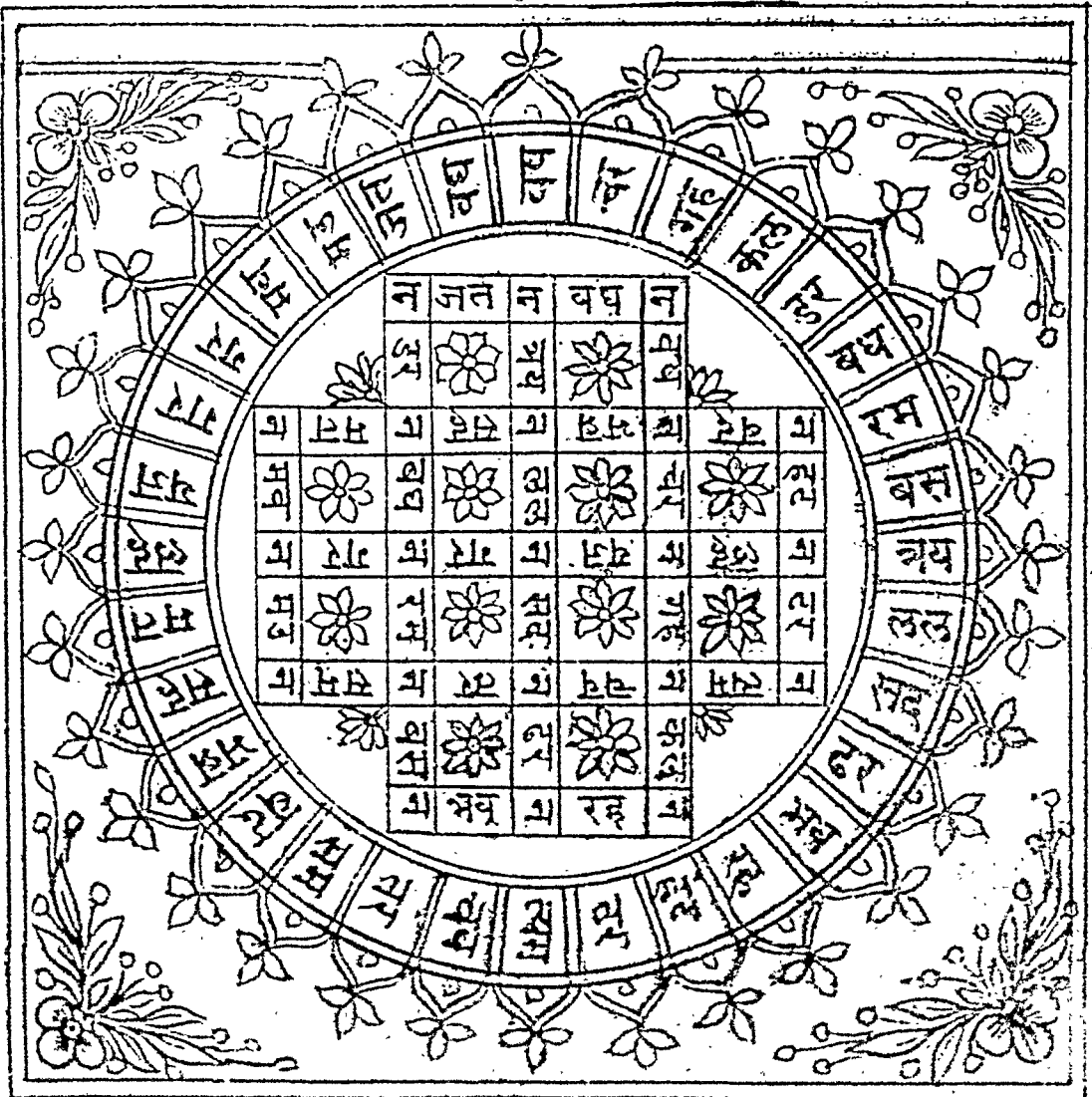
॥ इश्वर स्वरूप वर्णन ॥

नज तन नवघन नवषन नचरन नगहन नकलन नडरन न
बधन ॥ नर मन नवसन नत्रयन नललन नम दन नहरन न म-
वन नरहन ॥ नहरन नहरन नत्य मन नचवन न तरन न सम
न न वदन नभवन ॥ न सहन नमतन नलहन नयजन न गर
न नगरन नमवन नम उन ॥ ४ ॥ ॥ चित्र ॥ ५८ ॥

॥अथवर्तुलाकार द्वादश खंड स्वस्तिक प्रबंध ॥ वह कवित ॥
 नज तन नव घन नव घन नचरन नगहन नकलन नडरन नव-
 धन ॥ नरमन नबसन न त्रयन नललन नसदन नहरन
 न भवन नरहन ॥ नहटन नटरन नत्य मन नचवन नतरन
 नसमन नबदन नभवन ॥ न सदन नम तन नलहन नयज-
 न नगरन नगरन नमवन नमउन ॥

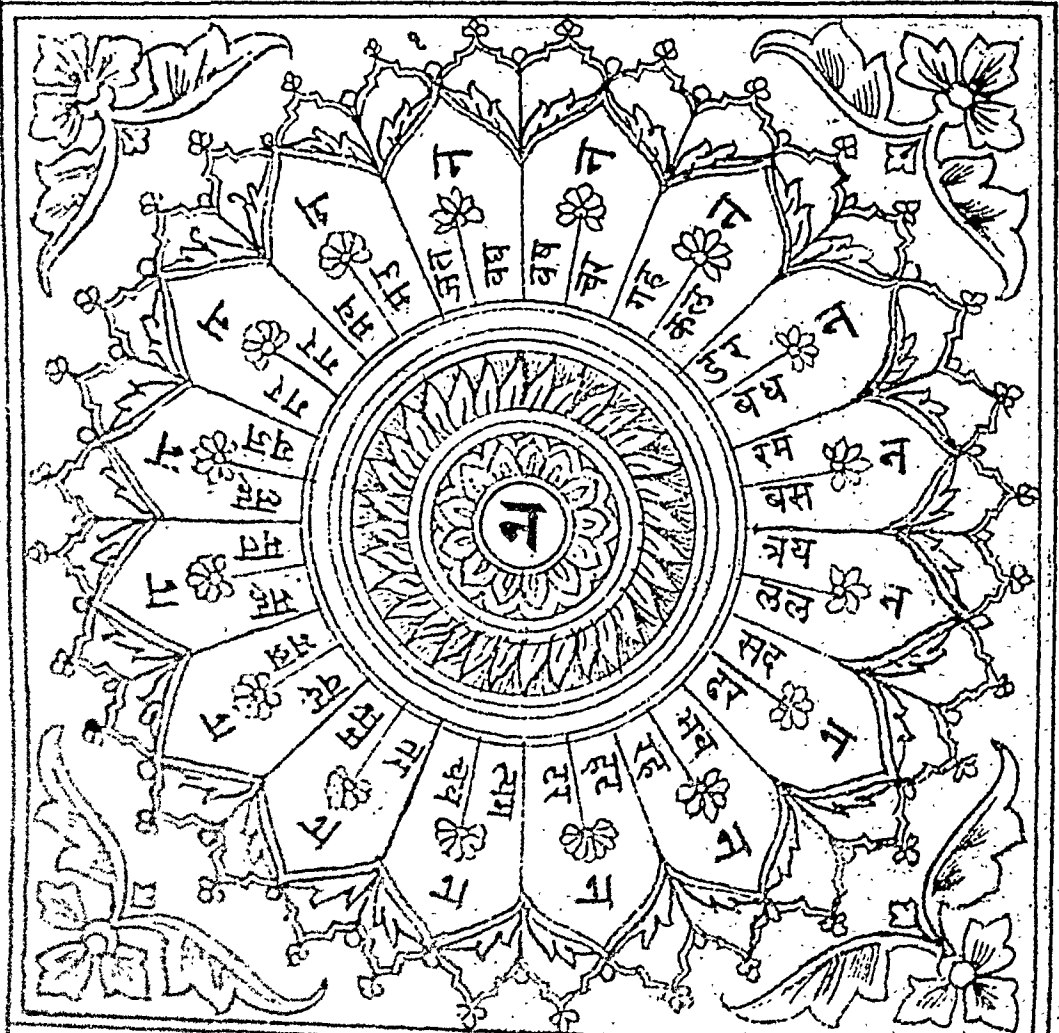
॥चित्र॥ ५९॥

॥अथ शोडश दल कमल प्रबंध॥वह कवित॥

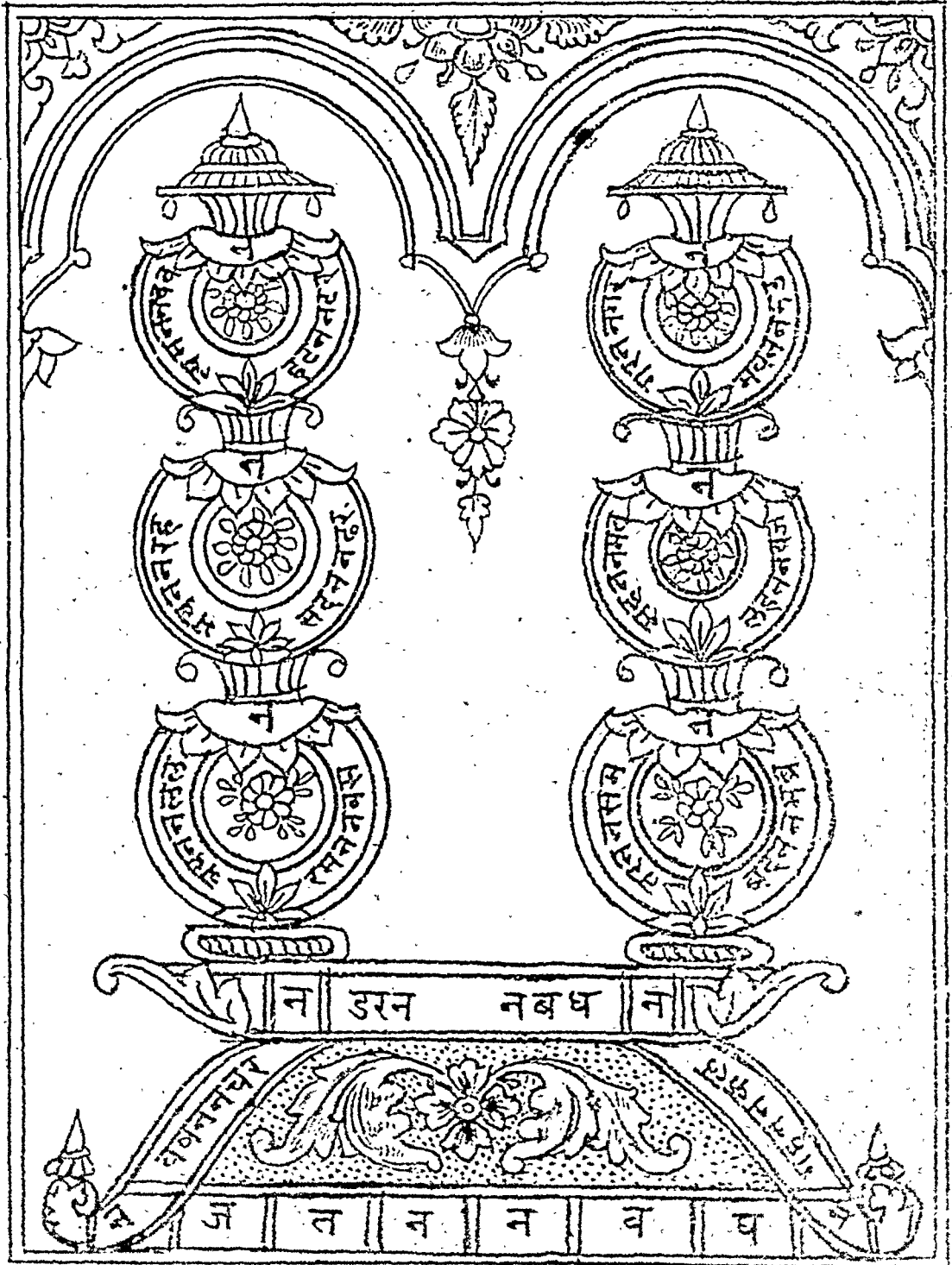
नज नननवघन नवषन, नचरन न गहन नकलन नडरन नबध-
न ॥ नरसन नसवन नत्रयन न ललन नसदन नहरन नभवन
नरहन ॥ नहहन नहरन नत्य मन नचवन नतरन न समन न
वदन नभवन ॥ नसहन नमतन न लहन नयजन नगरन
नगरन नमवन नमउन ॥

॥चित्र॥ ६०

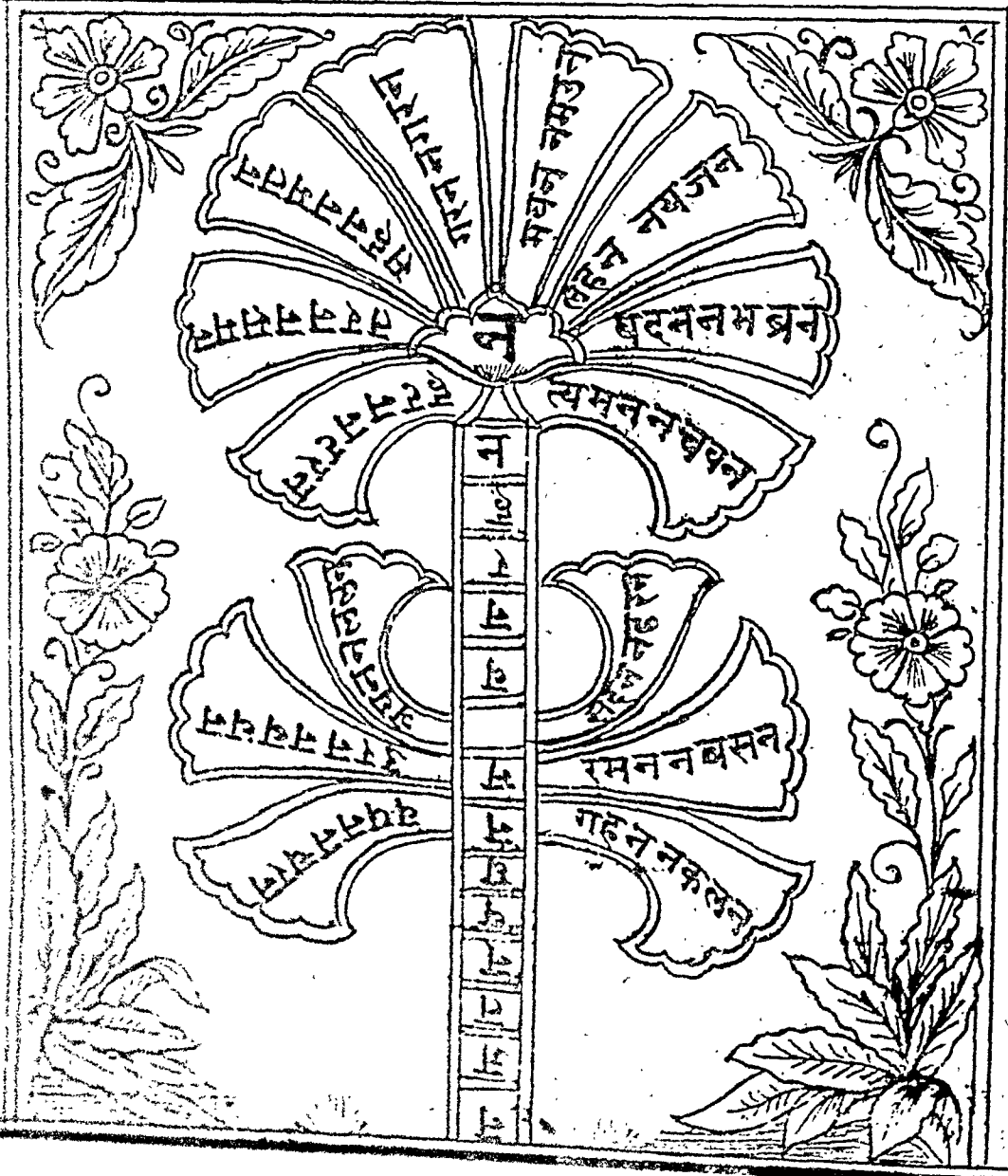
॥अथ जल्लागार प्रबंध॥ वह कवित्ता॥

॥ चित्र ॥ ६१ ॥

॥ अथ वृक्षप्रबंध भेद ॥ कवित्त ॥

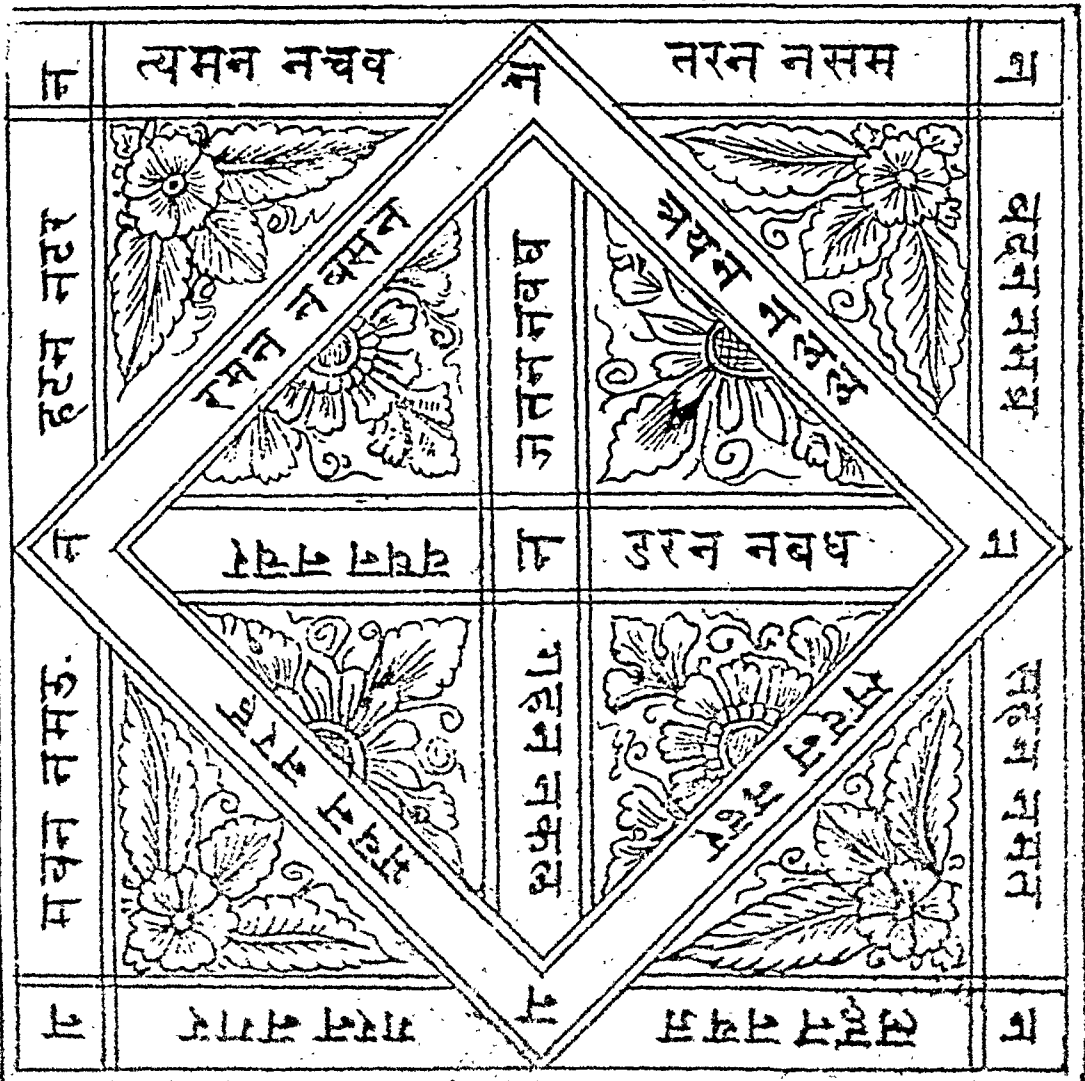
नम नन नव धन नवषन नचरन नगहन न कलन नडरन नब-
धन ॥ नर मन न वसन नत्रयन नललन नसदन नहरन
न भवन नरहन ॥ नहरन नहरन नत्यमन नचवन नतरन
नसमन नबदन नभवन ॥ नसहन नमतन नलहन नयज-
न नगरन नगरन नमवन नमउन ॥ ॥ चित्रा ॥ ६२ ॥

॥ अथ चौकी प्रबंध ॥ वह कवित्त ॥

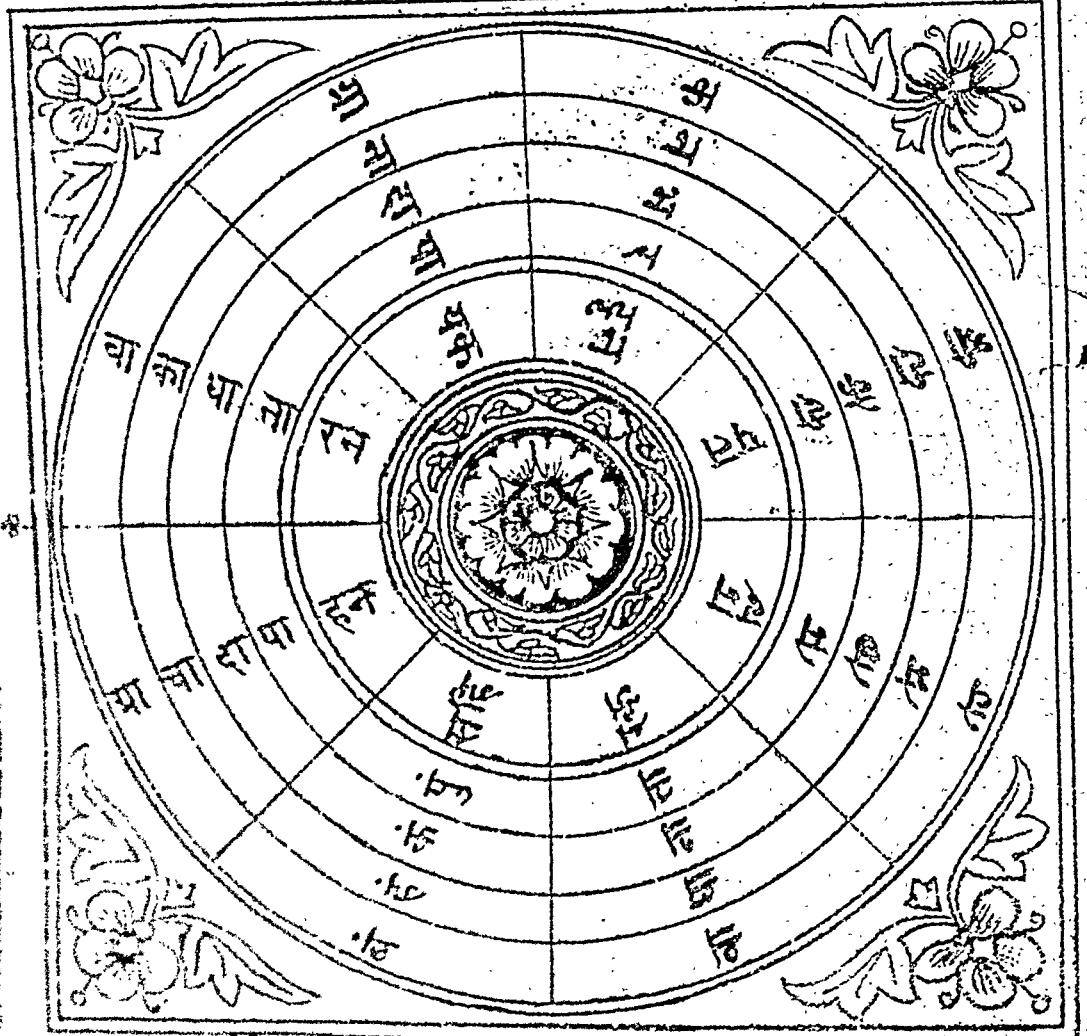
नजतन नव धन न वषन न चरन न गहन न कलन न डरन
न बधन ॥ नरसन न बसन न त्रयन न ललन न सदन न ठ-
रन न भवन न रहन ॥ न हटन न टरन न त्यमन न चवन न
तरन न समन न वदन न भवन ॥ न सहन न मतन न लहन
न यजन न गरन न गरन न मवन न मउन ॥

॥ चित्र ॥ ६३ ॥

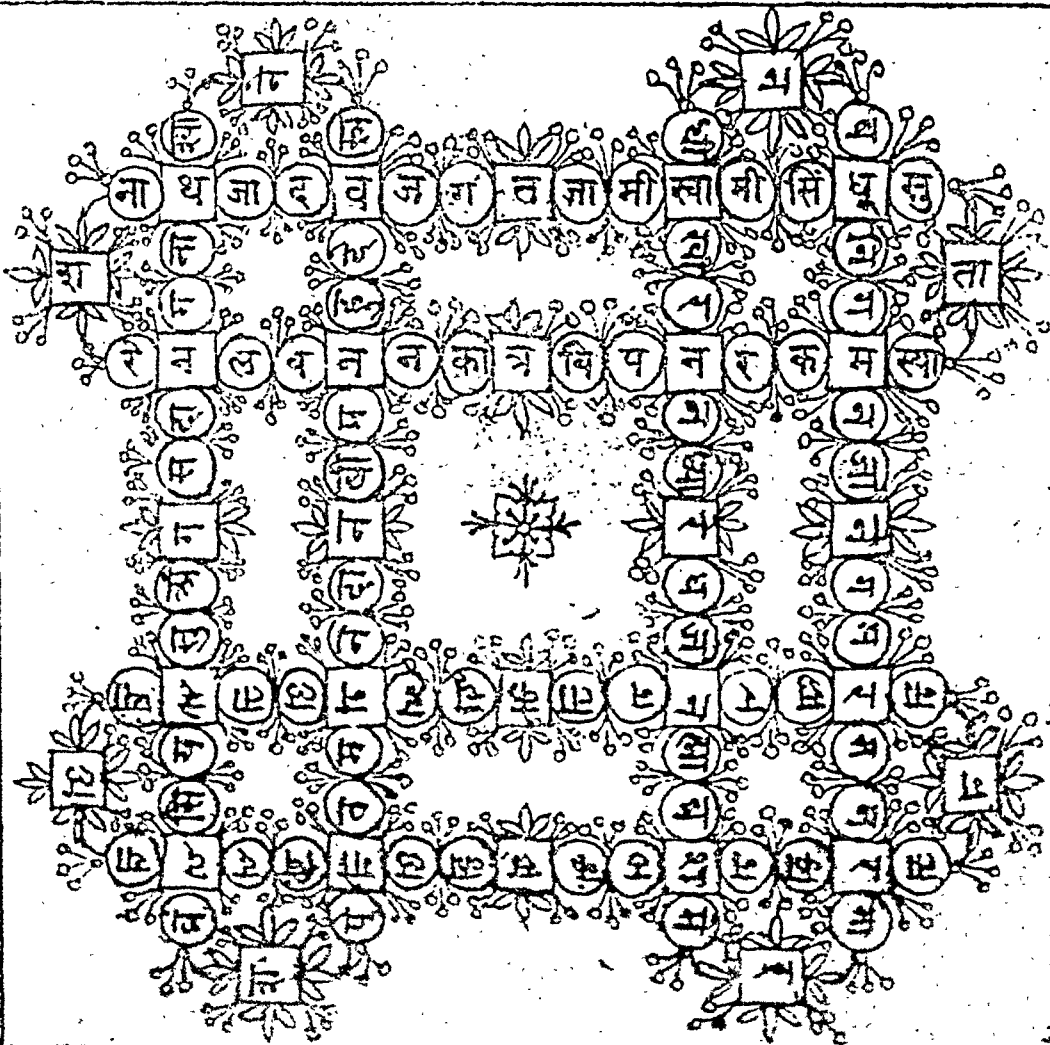
॥अथ सर्वतोभद्र प्रबंध विष्णु स्तुति ॥सवैया॥
 वारन त्रायक, कट्टन श्रीपत, बेदन वारक, बंसहि ग्राहन॥
 कारन नायक, नट्टन दीपत, भेदन धारक, हंसहि चाहन॥
 धारन दायक, भट्टन के पत, छेदन नारक, कंसहि दाहन॥
 तारन पायक, रट्टन दीपत, भेदन तारक, पुंसहि पादन॥५

॥चित्रा॥ ६४॥

॥ अथ चौकी प्रबंध भेद चित्र यथा ॥ कवित ॥

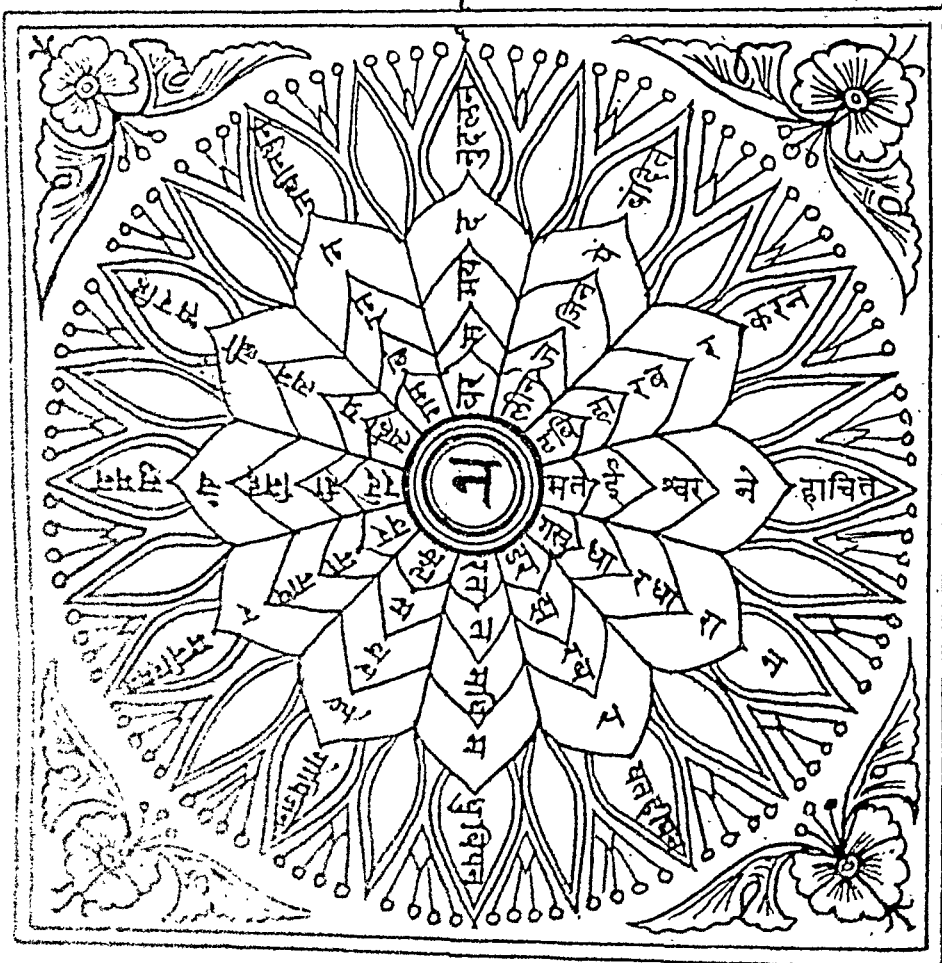
नवल नरेश नाथ, जादय जगत जामी, स्वामी सिंधू सुताश्याम,
करन पवित्र कान ॥ नरखी स्वाधीन बधू, लिगमन जाने गम,
रमन रमा रमेश, ब्रह्मा नज धरे ध्यान ॥ नरसुर नाग तार, वाक्
शठ कंस काल, गोविंद दयालु प्यारी, ताल नह चूके तान ॥
नमत गोपेश ब्रंद, सियरे सु अंग सदा, नग नाथ श्याने स्वय,
देहन प्रवीन दान ॥ ६५ ॥ ॥ चित्र ॥ ६५ ॥

॥ अथ कमलाकार पुष्पांतरे चक्रा कृति भेद ॥ छपय ॥
नव रसमय दनुदलन, नलीनज जिनपें बंदित ॥ नट बिहार बर
करन, नमत ईश्वर नेहा चित ॥ नगसु धार धारान नडर द्वार बर-
पतही घन ॥ नरतत अधि मधु बिपन, नकट सब रहे गोपिजन ॥
नव रमानाथ रमनी रमन, नरदेही निहचे सुमन ॥ नत्यही प्रत्य
नद्धीसरहि, नगम बरन नज बीन धुन ॥ ७ ॥

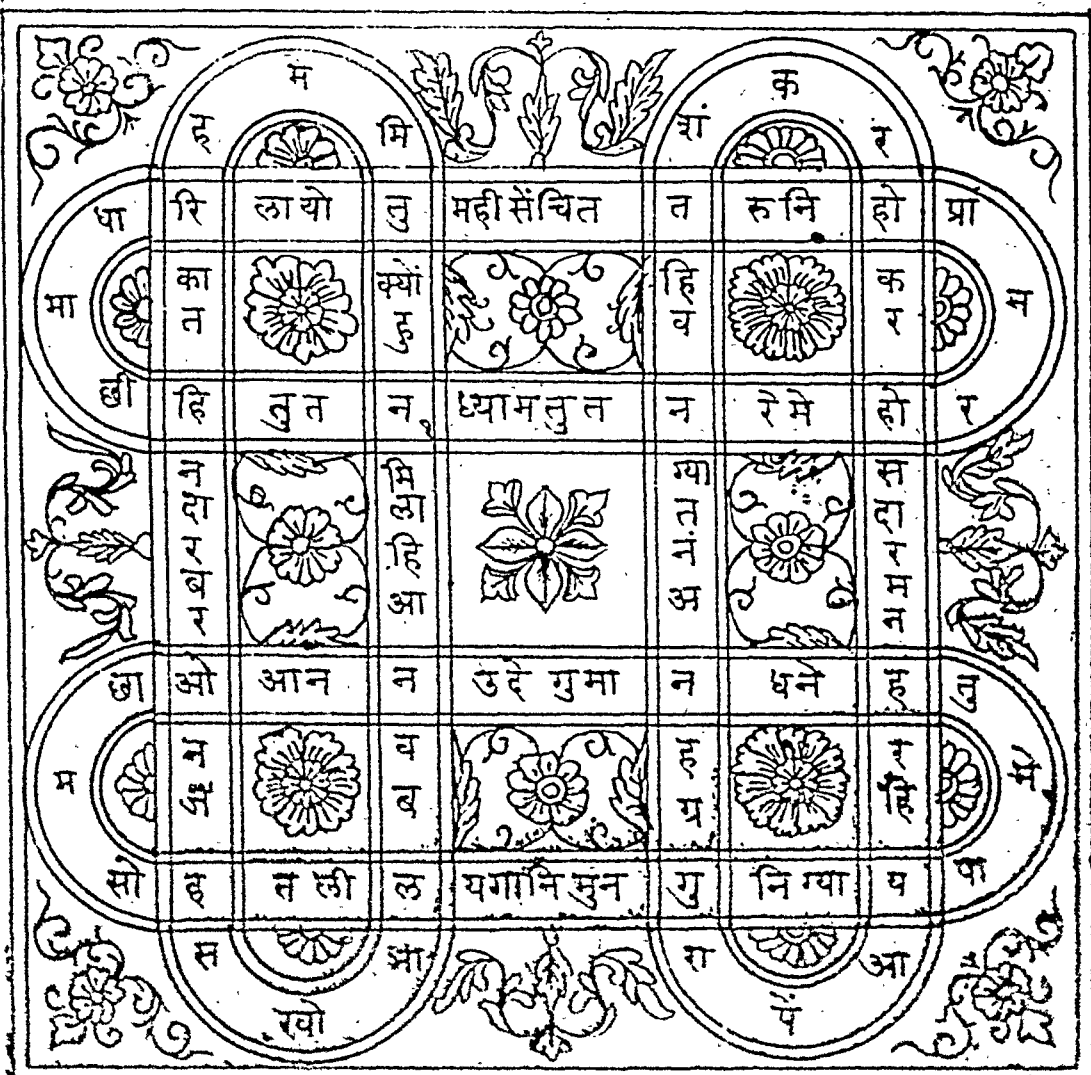
॥अथ वह छुप्यांतर्गत चक्राकृति भेद॥सोरठा॥
नसदन जपे नहार, नई तेन धारा नझर॥
नतमन सहे नमार, नही चेन प्रद्वीन बन॥८॥

॥चित्र॥ ६६॥

॥ अथ मनिमाल चोसर प्रबंध ॥ शक्ति बर्नन ॥ कवित्त ॥
 नत तुंहि छिमा धारि, लायो तुमहिसे चित, तरुनि हो प्रानर हो,
 मेरेनत तुम ध्यान ॥ नव हित शंकर हो, कर हो सरार मन, हर हिय
 आपे रागु, ग्रहन अनंत ग्यान ॥ न धनेह तुमे पाय, ग्यानि गुन मुनि
 गाय, ललित ह सोम लाओ, आनन उदे गुमान ॥ नव बल सारवो
 सह, जन ओर बरदान, हित कारि हम मितु क्योंहु न मिलाहि आ-
 न ॥ १ ॥

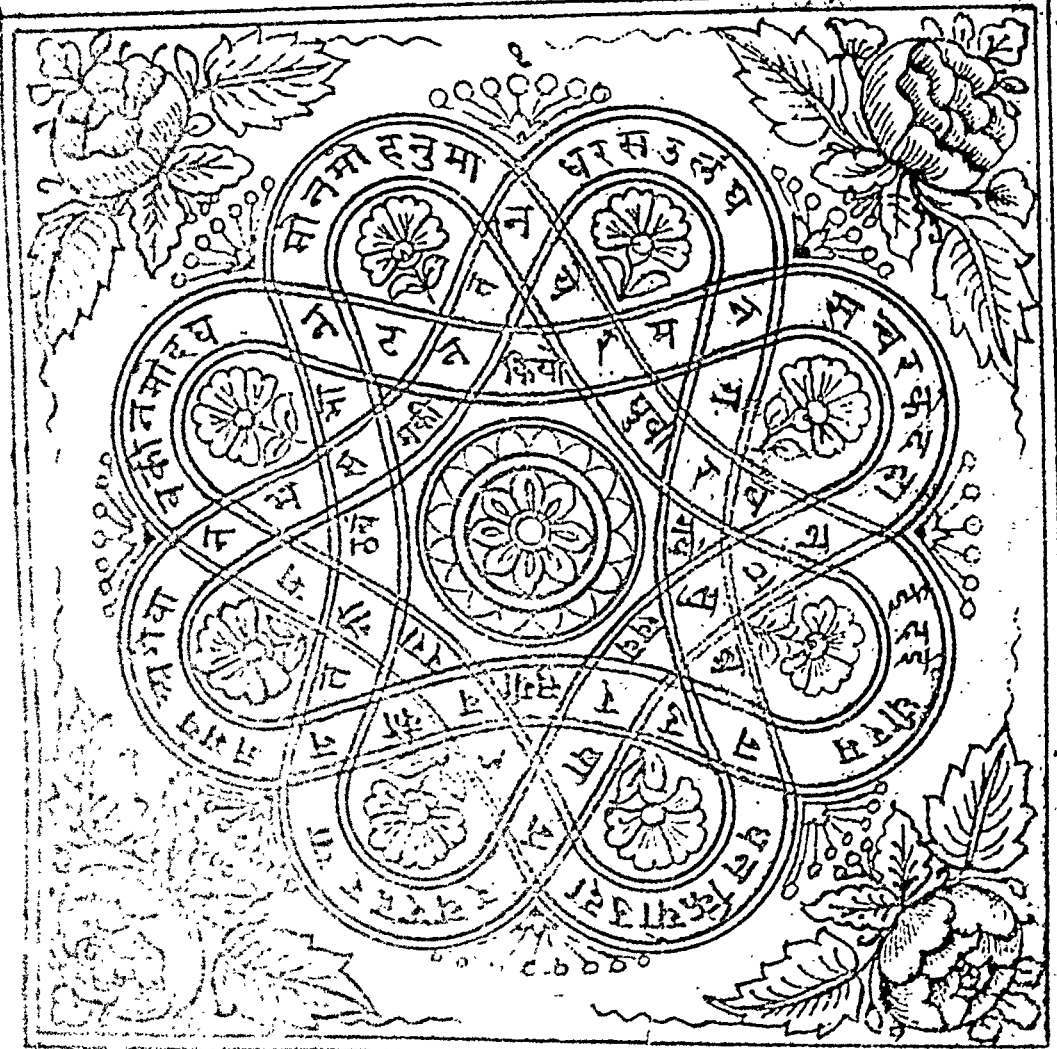
॥ चित्र ॥ ६७ ॥

॥अथ अष्टदल उछीर प्रबंधचित्रभेदयथा ॥कथित॥

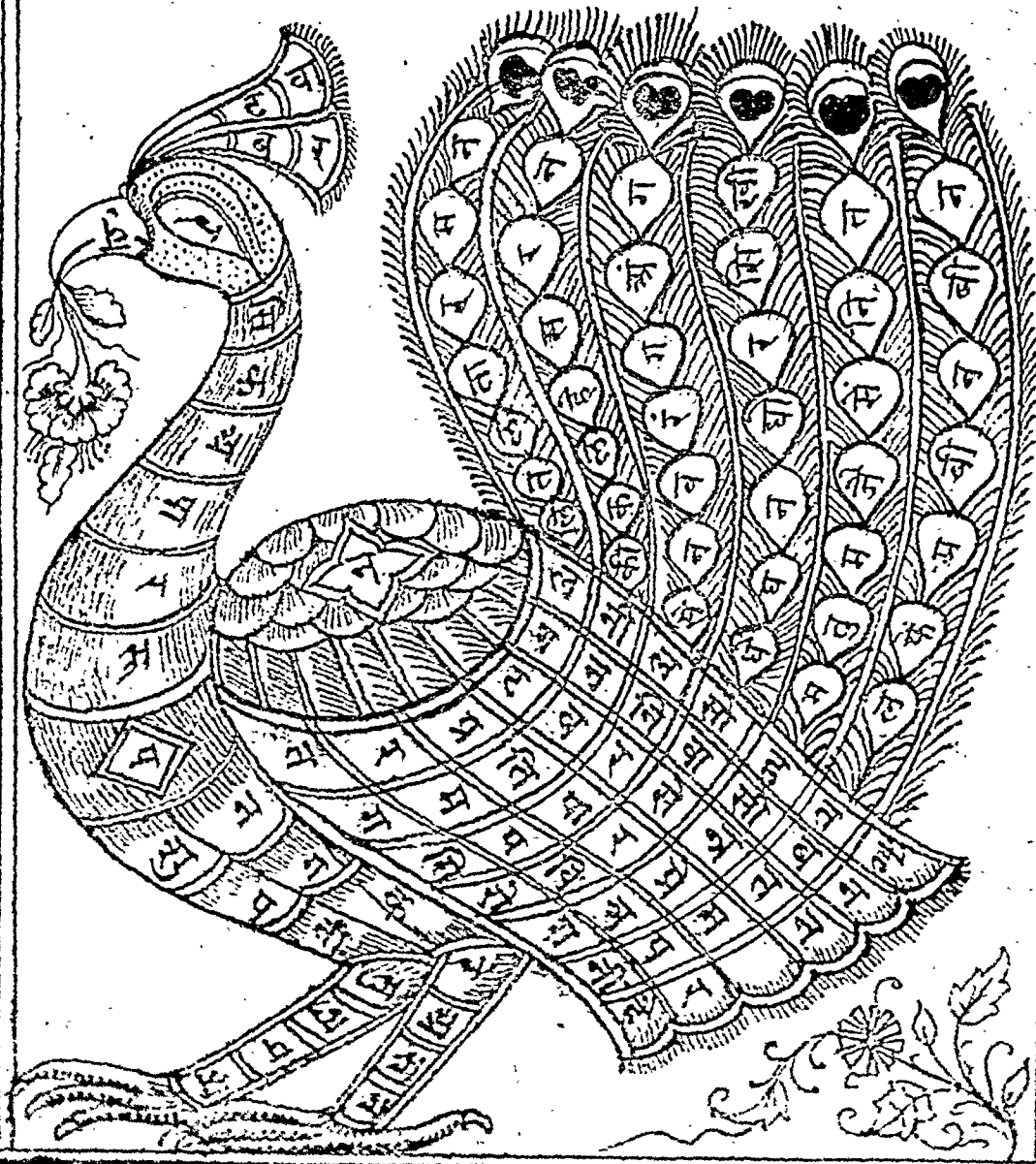
॥हनुमान स्तुति॥

नये रघुवीर बन, नई दई धीर मन, नडर सुग्रीव कीन, नज भये अगेवा-
न॥नम समकीन तन, नधरसउलंघन, नगर गये सुब्रन, नधन कि-
यो उदान ॥चरचर रानी मन, लव कीन मोद घन, नरन कियो रमन,
नसचर के दहान ॥नत सुखवरषान, नरबरहरषान, नत नीरु बंस
भान, नमोनमो हनुमान ॥१०॥ ॥चित्रा॥६८॥

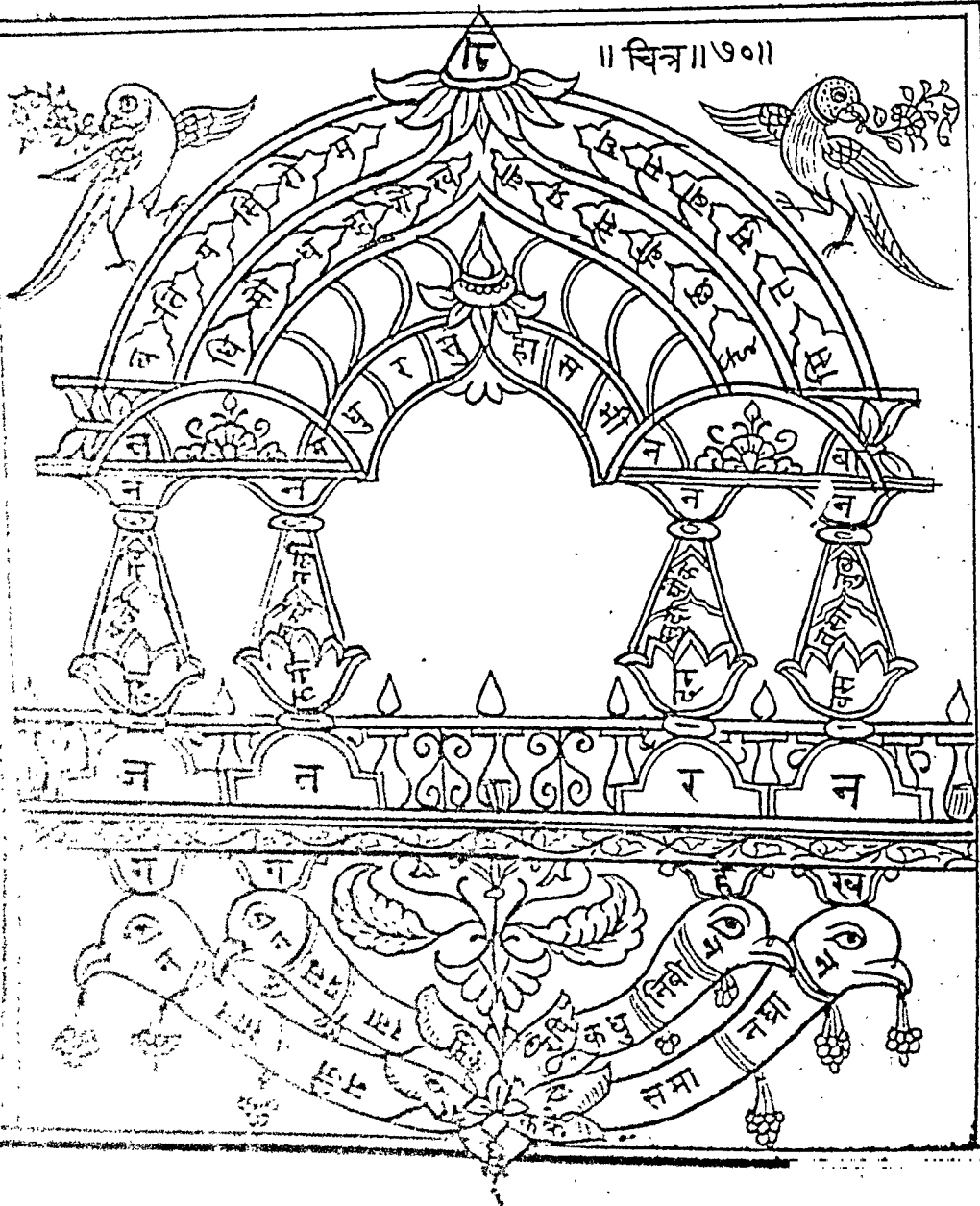
॥ अथ मयूरप्रबंध ॥ मयूर प्रति उक्ति ॥ कविना ॥

रव रत्नवार बर, रसिक अपार रूप, पशुपती सुनु पन्न, पनगकरै असन ॥
पतग सिरोमनी है, परम पवित्र पर, पन प्रति पार प्रेम, नद्वार से नृतन,
नगन निवासी बन ॥ नलनील सोहत है, ललित लता रमन, नीकी क
लहे सरन ॥ लसे नवरंग अंग, सोधै घनघोर सिखि, स्म तुम जैसें नित,
तलफे प्रविन विना ॥ ११ ॥ ॥ चित्रा ॥ ६९ ॥

॥ अथ गोप्य प्रबंध भेद चित्र यथा ॥ स्मृतिमान अलंकार ॥ कवित ॥
 सुवरन जैसो तन, सुकके समान घान, सुकुमारता प्रसून, सुर
 पीक धुनी दीन ॥ नग नग हे नखन, गज गत हे ररवन, जहरी ब-
 जंत बेन, तरुनी चखे न लीन ॥ रदन सु दार्यो कन, नय सत
 ताजु वन, न समन न बानन, मधुर सुहास भीन ॥ सब तिय
 सिरोमन, मधी सौध झरोखन, बासित सुवास घन, नई छबि सें प्रवीन ॥१२॥

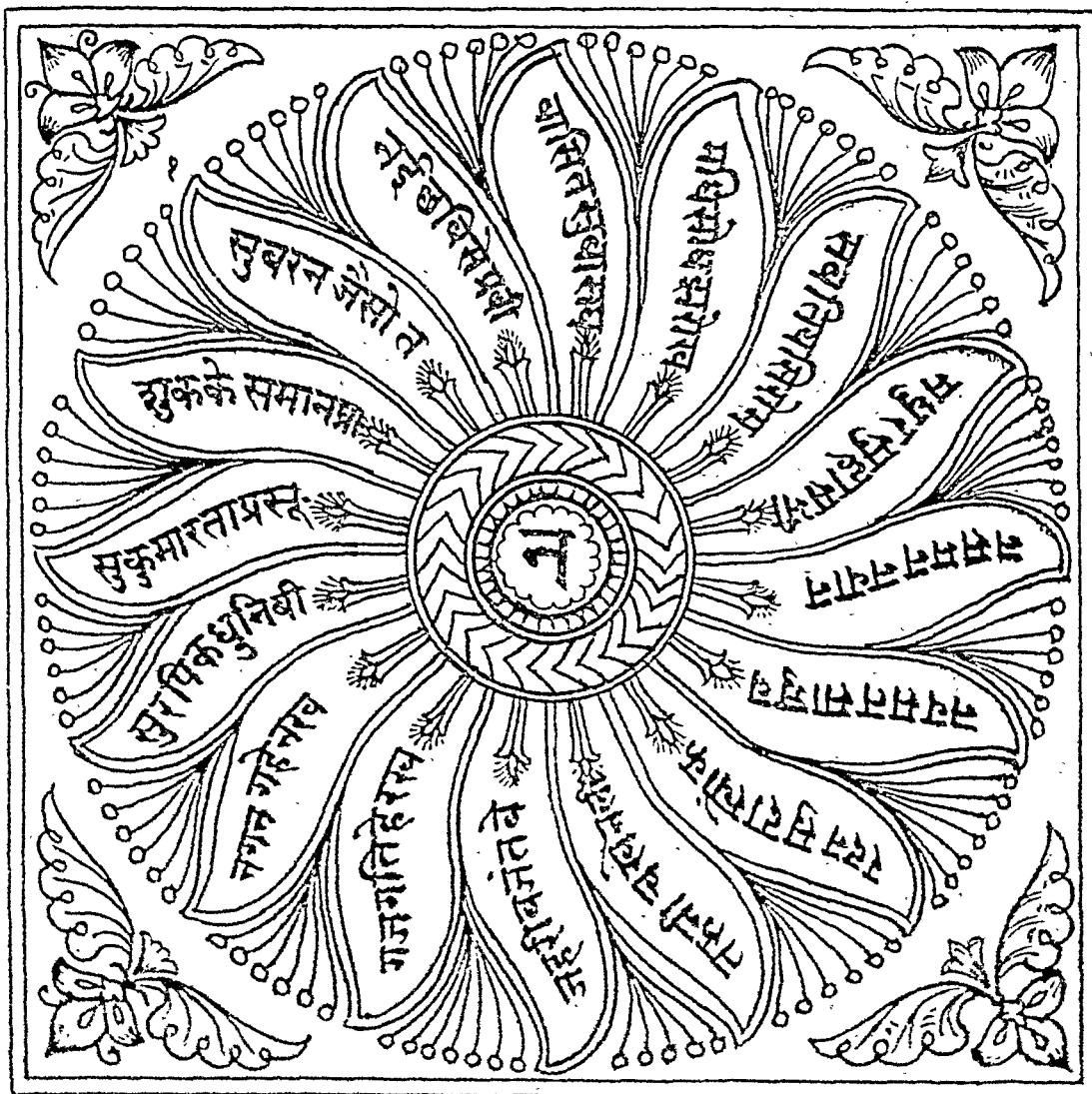
॥ चित्र ॥ ७० ॥

॥अथ षोडश दल कमल प्रबंध॥वह कवित॥

सुबरन जै सो तन, शुक के समान घान, सुकुमारता प्रसून, सुरपीक
धुनी बीन॥ नग नग हे नखन, गज गत हे रखन, गहरी बजंत बेन,
तरुनी चखे नलीन॥ रदन सु दायीं कन, नय सत साजु बन, न स-
मन नवानन, मधुर सुहास भीन॥ सब तिय सिरोमन, मधी
सौध झरोखन, बासित सुवास घन, नई छबि सें प्रवीन॥१॥

॥चित्र॥७१॥

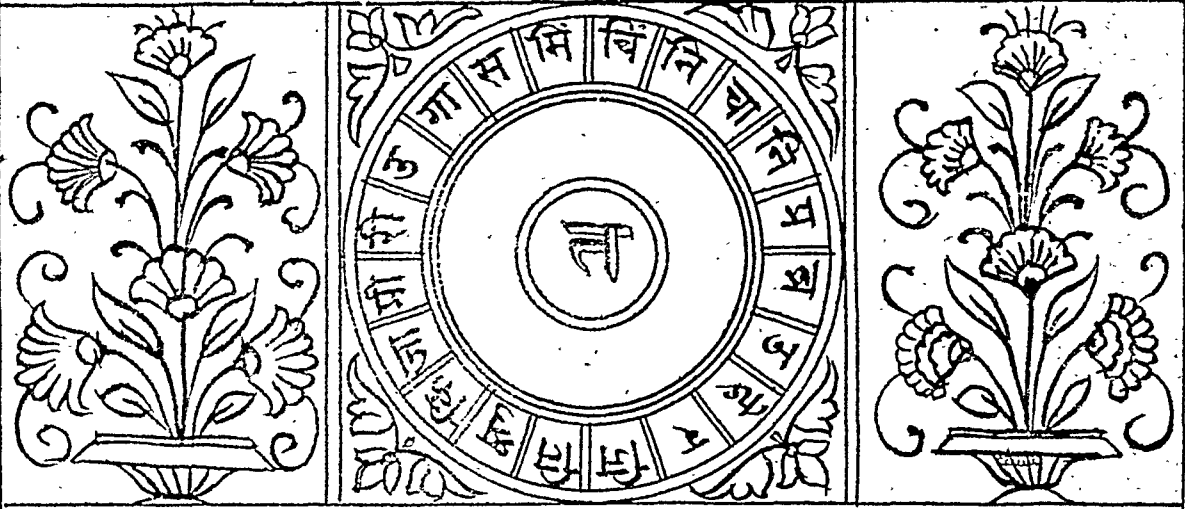

॥अथ धनुष प्रबंध नराकार चित्र ॥ सोरठा ॥
 मित चित नित चान, नित प्रत ब्रत उत हेत रत ॥
 जित नित श्रुत कित जात, प्रीत रीत उत गात सत ॥१३॥

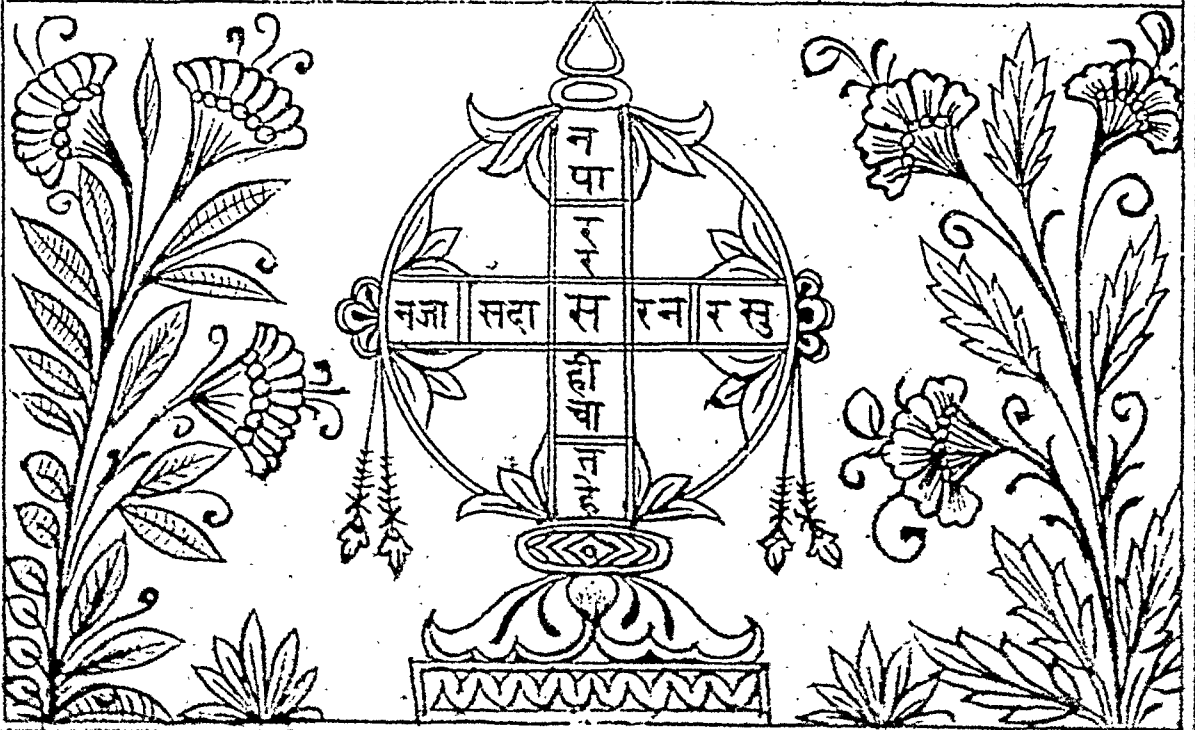
॥चित्र ॥ ७२ ॥

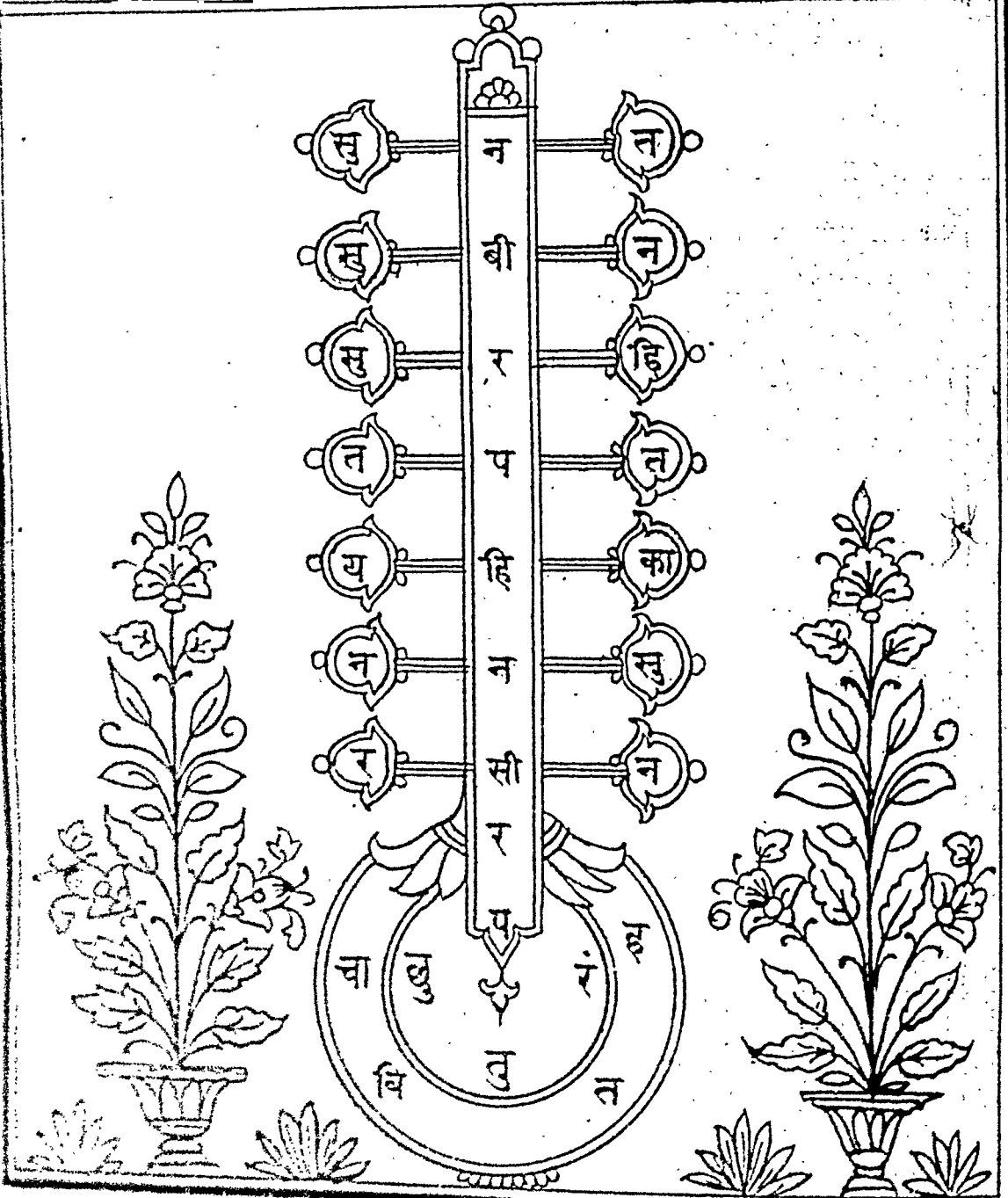
॥ अथ चक्राकार चित्र वह सोरग ॥
 मितं चिंतं नितं चात, नितं प्रतं ब्रतं उत हेतं रत ॥
 जितं तितं श्रुतिं कितं जात, प्रीतं रीतं उत गातं सत ॥ चित्र ॥ ७३

॥ अथ अमृत कलश प्रबंध पूर्वार्ध उत्तरार्ध गुप्त ॥ दोहा ॥
 न पार रसही चातहे, सुरनर सदा सजान ॥
 सर रसदा चाही नरस, जानत हे रसुपान ॥ १४ ॥ चित्र ॥ ७४

॥ अथ वीणा प्रबंध ॥ दोहा ॥
 सुनत सुवीन सुरही तपत, यहि कानन सुरसीन;
 रहन विचार परंतु छुप, परसी नहि परवीन ॥ १५ ॥
 ॥ चित्र ॥ ७५ ॥

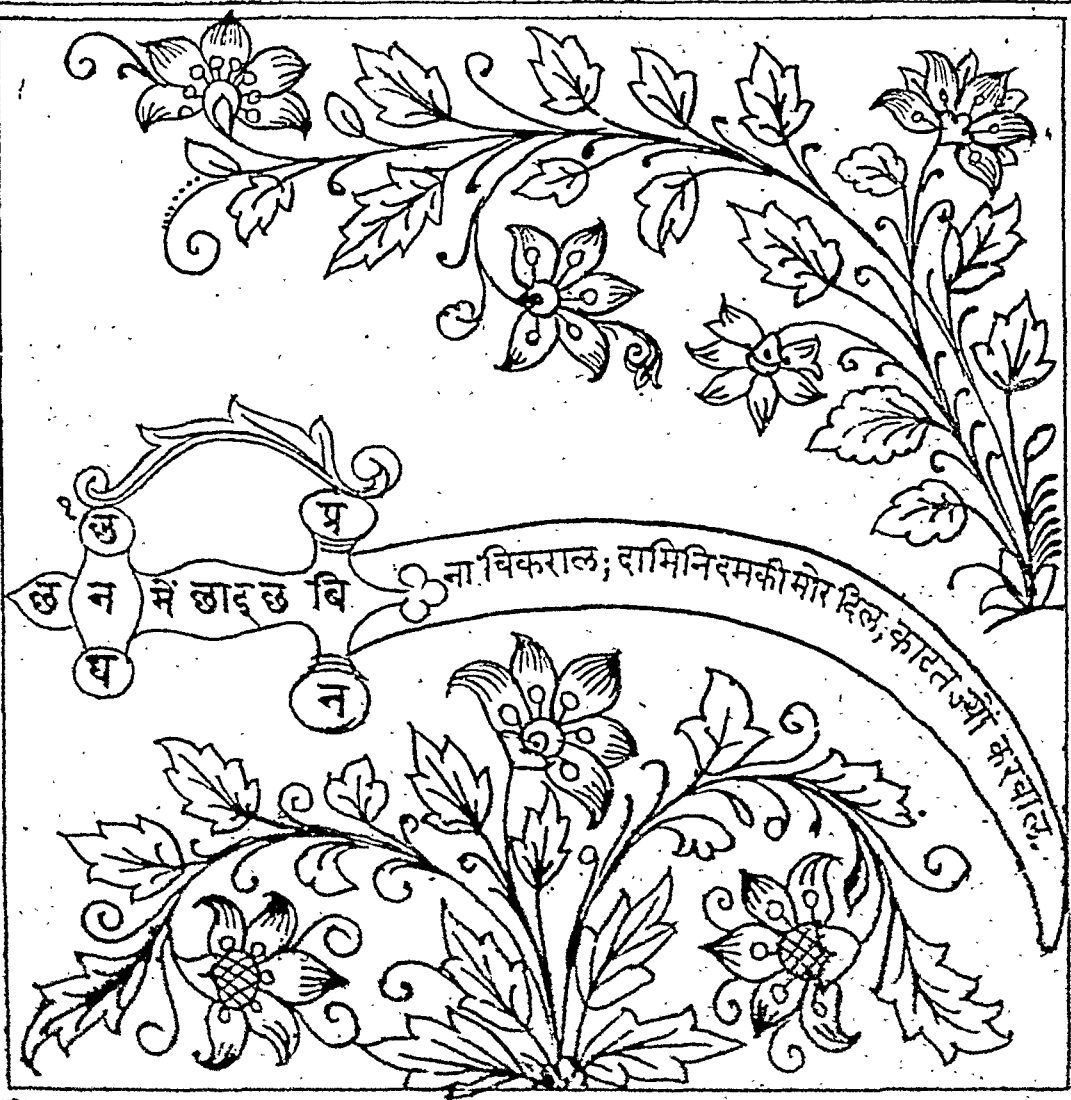
॥अथ खड्ग प्रबंध ॥चित्र॥

॥ दोहा ॥

छुन छुन घनमें छाड़ छुबि, प्रवीन बिना बिकराल॥

दामिनि दमकी मोर दिल, काटत ज्यों करवाल॥१६॥

॥चित्र॥ ७६॥

॥ अथ कटार प्रबंध ॥ रोला छंद ॥

यह दुतिया दुजराज, भयंकर मोमन भासत;
जगतपती जदुराज, नाम भारवत भय नासत;
नासत नहि ब्रह्म पीर, धीर तजि प्रेम प्रकासत;
भासत करन कटार, प्रिया बिन इंदु उजासत ॥१७॥

॥ चित्र ॥७७॥

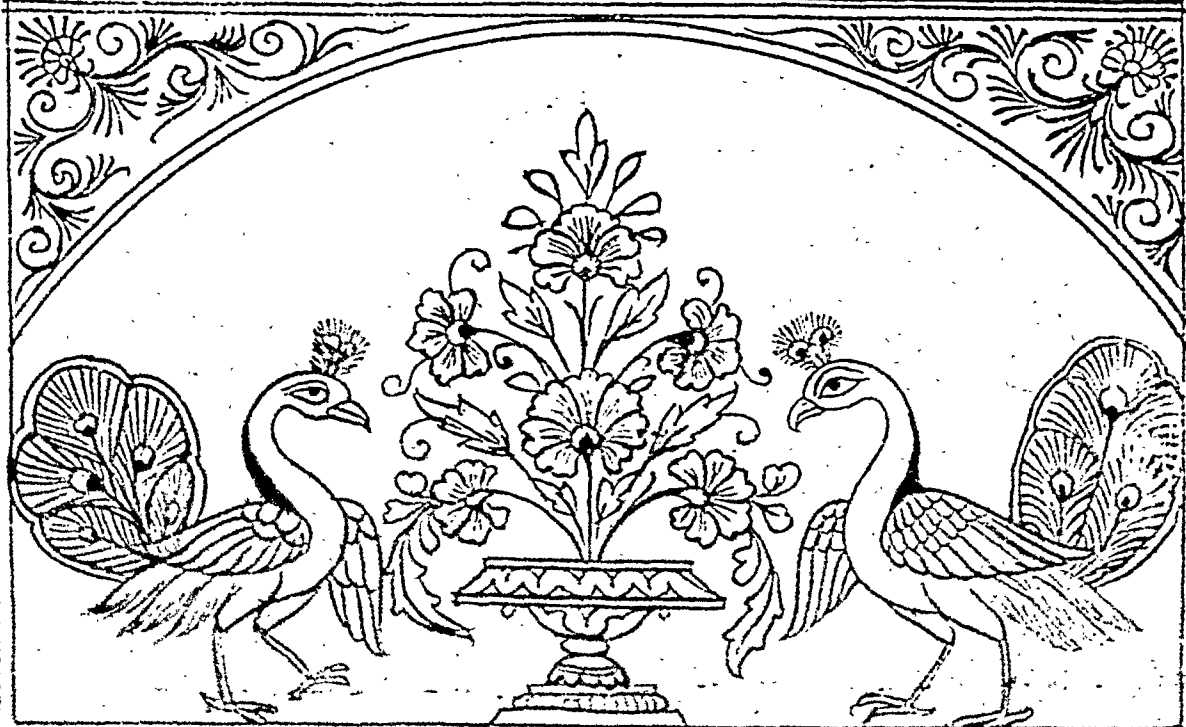
॥अथ अश्वप्रबंध॥

॥ छपय ॥

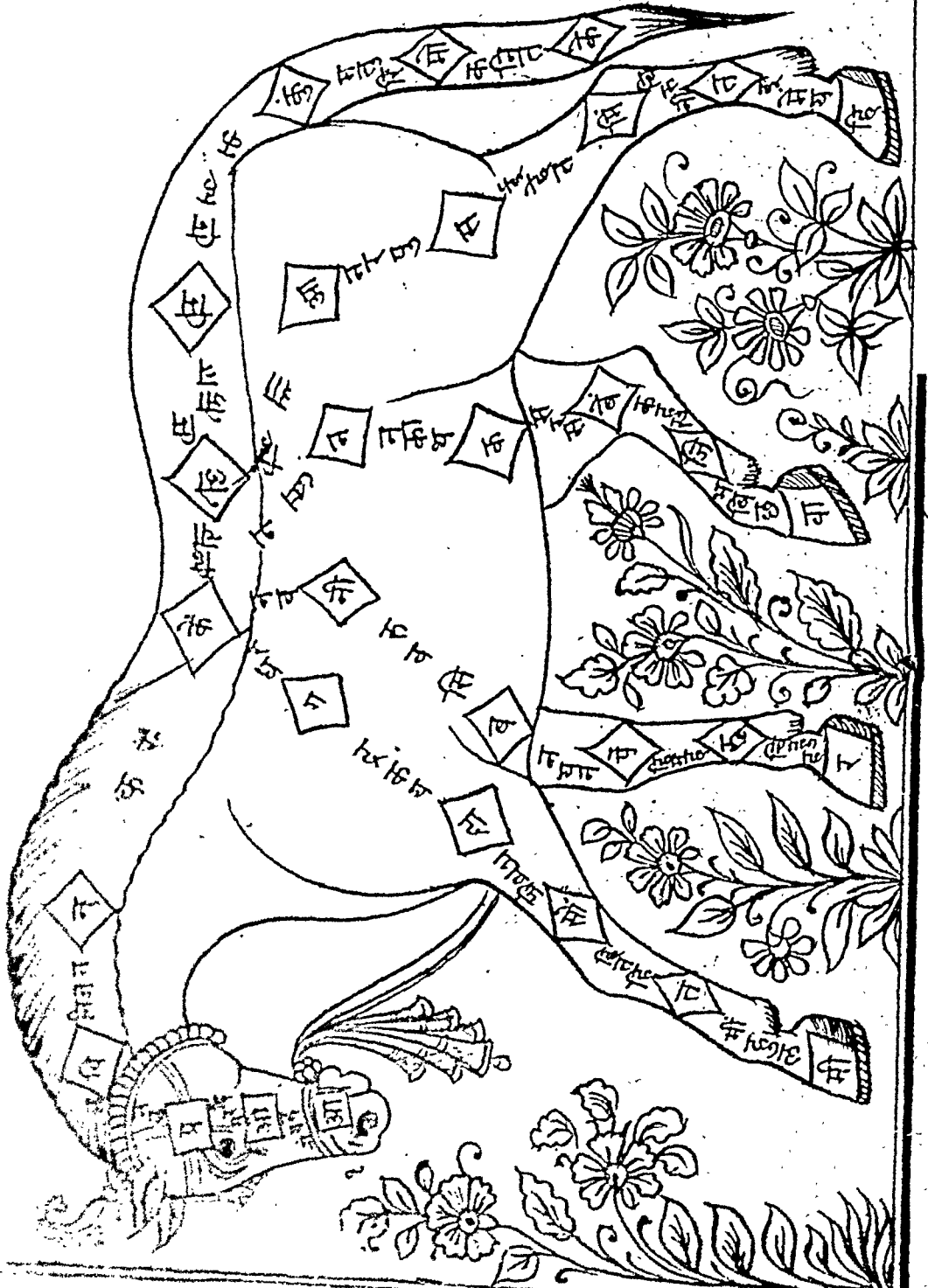
आनां यह ओसर हि, प्रछन छबि निज तन करकें ॥
मिलहु मीत हित हिसो, जिवन दायक द्रग धरकें ॥
रहहु चिरूहम हिंपें, नयन बसि बरुनी बनकें ॥
वा छबि भजिरहुं कबे, सरस कथ कानन सुनकें ॥
हियमें इतनी रुचि मीतहे, ईस पुरन आशाहिके ॥
केतनिक मोरि तुमकुं कहनि, मित्र जो मिलो चाहिकें ॥१८॥

॥ तदंतर गत ॥ सोरठा यथा ॥

आओ प्रवीन मीत, सोदागर रुपें बनी ॥
वाजी बेकन हीत, मिस आके मोकुं मिलो ॥१९॥

॥अयअश्वप्रबंध॥ छपय॥ चित्र॥ ७८॥

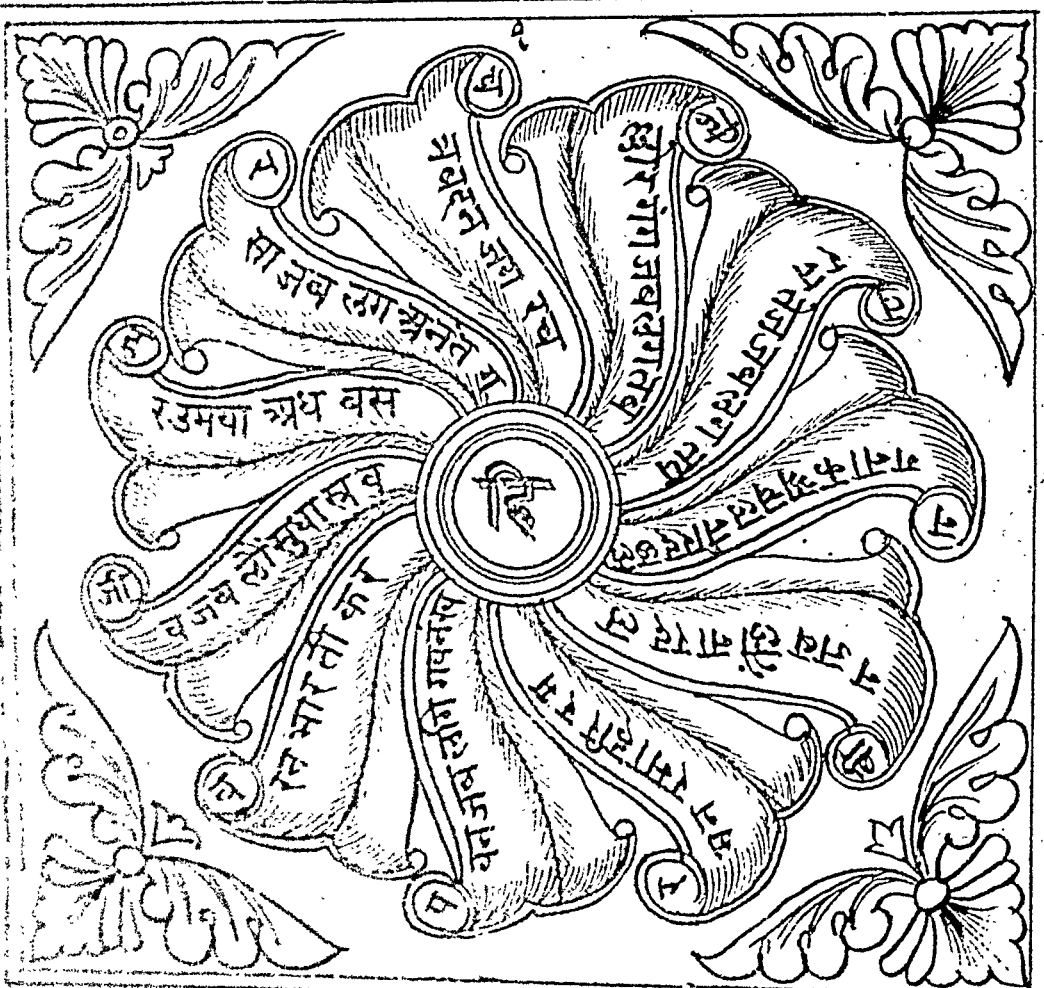
॥अथ पताका प्रबंध॥ कवित॥

नबी रती पही चानी, बनीहे बामा सयानी, नरलोकमें छबी नऐसी
हे नारीनकी ॥ देव दुनीमें जहां, स्र देविका दिसे अनेक, प्रबीनकी
लेना छबि लिये नहीं इनकी ॥ शिव शिर छाड़ गंगा, सेना सिरप-
ताका ज्यु, भूपालिका सबे शिर, जानि जोति जीनकी ॥ गीरा सब स-
र सोहे, हे सो रस बस रागी, पाइये कहां नबीन, बानी परबीनकी ॥२०॥

॥ चित्रा ॥ ७१ ॥

[illegible]

॥अथ प्रतिपद अगद्य सरी॥ अंततुंक गुप्त कमल प्रबंध॥ छपय ॥
 चय वदन जग रचहि, रसा जब लग अनंत गहि ॥ हर उमया अध बसहि,
 जीव जब लौ सुधा खयहि ॥ बरन भारती करहि, पवन जब लगि गवन ख
 दि ॥ रमन रमा हरि रमहि, बीन जब लौ नारद लहि ॥ नग नाक अचल नीरद
 छंद ही, तरन तेज जब लग तपहि ॥ हिल्लोर गंग जब लग तबहि, चरह जीव प
 रबीन तुहि ॥ २१ ॥ ॥ चित्रा ॥ ८० ॥

॥माना कमलादिक सागर कृत, चित्र कवित शुभ प्रवीनपें पठये ॥

पन गहि अभिधान पुन प्रवीन सागरो लहर ॥ २२ ॥

इति प्रवीनसागर ग्रंथे कमलादिक सागर कृत चित्र भेदो नाम पंचाष्टी नाम लहरं
 ॥ ६५ ॥

સાતમા છપયની અંદરથી નીકળતા સોરઠાનો અર્થ. નીચે પ્રમાણે--
રાત દિવસ વાટ જોઈ રહીને નામ જપિયે છિયે, અને નેત્રથી ઝરણની ધારા
નમીછે, અને નિત્ય મન કામની પીડા સહન કરી શકતું નથી. અને પ્રવીણ
વિના ચેન પડતું નથી. ॥૮॥

॥ મનિમાઠ ચોકી પ્રબંધ કવિતનો અર્થ. ॥

સાગર કહે છે કે હે દેવિ? તમે નિત્ય ક્ષમા ધરનારાં છો. મેં
તમારી સાથે મન જોડ્યું છે, તમે સદા તરુણ છો. મારા પ્રાણમાં તમારું
નિત્ય ધ્યાન રહો. તમે શંકરનાં નવિન સ્નેહી છો. અને તેની સાથે સદા
રમણ કરો છો. તમે પોતે શિવ સાથે હૈયામાં (રાગ) સ્નેહ રાખો છો. અને
અનંત જ્ઞાનનું ગ્રહણ કરો છો. તમે સ્નેહનું નિધાન એટલે મંડાર પામ્યાં છો.
અને જ્ઞાની મુનિયો તમારા ગુણ ગાય છે. તમારા સુંદર મુખચંદ્રવડે ચંદ્રો-
દયનું અભિમાન ઢાંકી દો છો, નિર્વલ્લ જન તરફ સહી એટલે નકી વરદાનનું
વાક્ય બોલો છો, તેમછતાં અમારાં હિતકારી મિત્ર (પ્રવીણ) ને કેમ લાવીને
મેલવતાં નથી? ॥૯॥

॥ અષ્ટદલ ઉછીર પ્રબંધ (ઓશીકુ) કવિતનો અર્થ. ॥

સાગર કહેછે કે હે હનુમાનજી? તમે નવિન રઘુનાથજીને નવિન
વનમાં નવિન ધીરજ મનમાં આપી. સુગ્રીવને નિર્ભય કર્યો. ને પોતે આગેવાન
થઈ, આકાશ જેવડું શરીર વધારીને (નિધિ) સમુદ્રના જલનું ઉલંઘન
કરીને સોનાના શહેર લંકામાં ગયા. અને રાવણના વાગનો (નિધન) નાશ
કર્યો, અને રામ રાજાની રાણીના મનમાં નવિન આનંદનો વર્ષાદ કર્યો, અને
નટની પેઠે ત્યાં લંકામાં રમણ કરીને રાક્ષસોને બાઢી નાંખ્યા, નિત્ય સુખ
ઉપજાવીને રામરાજાને હરખાવનારા, અને તે સૂરજવંશીના સમીપમાં રહે-
નારા, એવા હે હનુમાનજી? તમને નમસ્કાર નમસ્કાર કરું છું. ॥૧૦॥

॥ મયૂર પ્રવંધ કવિતનો અર્થ. ॥

સાગર એક મોરને જોડને કહેછે કે હે સારા સ્વરના ઉચ્ચારનાર, તમારું રૂપ અપાર રસવાળું છે, તમે શંકરના પૂત્ર કાર્તિકસ્વામીના વાહન છો, સર્પનું ભક્ષણ કરો છો, પક્ષિયોના શિરોમણિ છો, અને તમે પરમ પવિત્ર (વર્ષાદિ) ઉપર પ્રેમની પ્રતિજ્ઞાને પાળો છો, નટવરની પેઠે નાચો છો. પર્વતોમાં તથા વનમાં વસો છો. તમારું ગળું લીલા રંગનું શોભે છે, સુંદર લતાઓમાં રમો છો, તમારે માથે સુંદર કલગી છે, તમારું અંગ નવરંગથી શોભે છે, અને તમે જેમ વર્ષાદની ગર્જનાને શોધો છો. હે મોર ? તેમજ અમે પણ તમારી પેઠે પ્રવીણ વિના નિત્ય તલ્લપિયે છિયે. ॥૧૧॥

॥ ગોખ પ્રવંધ કવિતનો અર્થ. ॥

સાગર ગોખમાં ઢીઠેલી પ્રવીણને સંભારે છે, તે એવી કે જેનું શરીર સોના જેવું છે. પોપટના જેવું જેનું નાક છે. ફૂલના જેવી કોમલતા છે, અને જેનો સ્વર કોયલના તથા વીણાના અવાજ જેવો છે, જેના નખ પર્વતમાં ડગેલા હીરા જેવા છે. હાથીના જેવી ચાલ રાખનારી છે. જેનાં ડાંડાર વીણાના જેવાં વાગે છે. તે તરુણીનાં નેત્રો કમલ જેવાં છે. દાંત ઢાડમની કાઢિયો જેવા છે. નવને સાત સોલ્લ ઝળગાર સજીને વનેલી છે, જેના નવિન મુલ ઉપર નાકની વાળીનો મણિ છે, મધુર હાસ્યથી ભીંજાઈ છે; સર્વ પક્ષિયોનાં શિરોમણી છે. હવેલીના ઘસોલા મધ્યે કપૂરનો સુગંધ લગાવીને નવી શોભાથી તે પ્રવીણ વિરામી છે, આ કવિત ગોખવંધ, તથા શોડશ રત્ન કમલવંધમાંથી પણ વાંચી શકાય છે. ॥૧૨॥

॥ ધનુષ્યવંધ નરાકાર સોરઠાનો અર્થ. ॥

માનં ચિત્ત પ્રવીણ મિત્રને નિત્ય ચાહે છે, અને નિત્યપ્રત્યે એના દેનને વધે ચિત્તની વૃત્તિ ત્યાં રહે છે, તેમજ ત્યાં હે મારા કાન, તું જ્યાં ત્યાં

ક્યાં જાયછે? જો સર્વ ગાત્રની સુરતા ત્યાંજ રહેતોજ પ્રીતની રીત સાચી કહેવાય. આ સોરઠો ધનુષબંધ, નરાકાર, ચક્રબંધ, કપાટબંધ, ગોમૂત્રિકા, અશ્વગતિ, અને ત્રિપદિમાં પણ લખી શકાય છે. ॥૧૩॥

॥ અમૃત કલ્પશપ્રબંધ દોહાનો અર્થ. ॥

સાગર કહેછે કે હે સુજાન પાર વગરના દેવો, ને નરો (રસ) અમૃતને चाहेछे, પણ (સર) સર્વોપરી રસની દેનારી એવી સ્ત્રીને चाहनार तो (રસુપાન) અમૃત પાનને નરસ જાણેછે. ॥૧૪॥

॥ વીણા પ્રબંધ દોહાનો અર્થ. ॥

સાગર કહેછે કે સારી વીણાનો સ્વર સાંભળતાં અમારા કાન તપે છે. અને સરસ લાગતી નથી. પરંતુ ગુપ્ત વિચાર એવો રહેછે કે. ત્રે પ્રવીણનો સ્પર્શ થયો નહીં. ॥૧૫॥

॥ યુગ પ્રબંધ દોહાનો અર્થ. ॥

ક્ષણે ક્ષણે વીજળીની કાંતિ વર્ષાદમાં છવાઈ રહેછે. તે પ્રવીણ-વિના મને ભયંકર લાગેછે, તે ચમકીને મારા મનને તરવારની પેઠે કાપેછે. ૧૬

॥ કટાર પ્રબંધ રોલાછંદનો અર્થ. ॥

આ વીજનો ચંદ્રમા મારા મનને ભયંકર ભાસેછે, જગતના પતિ જદુરાજ, જેનું નામ લેતાં ભય નાસી જાય. તેમછતાં મારા વિરહની પીડા તો નાસતી નથી, અને ધીરજ તજીને પ્રેમનો પ્રકાશ થાયછે, અને એ ચંદ્ર જે ઉજાસ કરેછે, તે પ્રિયા વિના મારા મનને કાપનારા કટાર એવો લાગેછે. ॥૧૭॥

॥ અશ્વ પ્રબંધ છપયમો અર્થ. ॥

હે પ્રવીણ તમે પોતાના શરીરની છાત્રિ ગુપ્ત કરીને અર્થાત્ વેશ બદલીને, આ અવસરે આવો, અને હે મિત્ર--જીવન આપનાર દષ્ટિ ધરીને હેતથી આવીને મળો, અને અમારાં નેત્ર સમિપ પાપણોરૂપે વતીને અમારી પાસે ચિરંકાલ રહો. અને તમારાં રસિલાં કથન (વચન) કાને સાંભળીને

તે તમારી છાવિ, મજીને હું ક્યારે રહીશ ? હે મિત્ર મારા હૈયામાં એટલી
મચી છે, પણ તે આશાના પૂર્ણ કરનાર તો રૂઝ્દાર છે, અને હે મિત્ર જો ચા-
હિને મઝો તો મારી કેટલીએક વાત તમને કહેવાની છે. ॥૧૮॥

તેમાંથી નિકળતા સોરઠાનો અર્થ. હે પ્રવીણ મિત્ર? સોદાગરરૂપે
બનીને તમે ગ્રાવો, ને ઘોડા વેચવાના હેતુના મિશથી આવીને મને મઝો. ॥૧૯॥

॥ પતાકા પ્રવંધ કવિતનો અર્થ, ॥

સાગર કહેછે કે પ્રવીણ કેવાંછે, તો જાણે કે કામદેવની સ્ત્રી
નવીન એટલે વીજી રતી હોયને શું? એવી સુજાણ સ્ત્રી બનેલી છે, આ નર-
લોકમાં કોઈ સ્ત્રીની છાવિ તેના જેવી નથી. દેવની દુનિયામાં એટલે
સ્વર્ગમાં અનેક દેવિયો દેખાય છે, તેની છાવિ પ્રવીણની લેશમાત્ર
શોભા લઈ શકતી નથી, જેવી શંકરને માથે ગંગા શોભે, અને સેનાને માથે
પતાકા શોભે, તેમજ સર્વે રાણિયોને માથે જોનું તેજ જાળવામાં આવ્યુંછે. અને
સેની વાળી સર્વોપરિ શોભેછે, અને વઢી તે રસ એટલે પ્રેમને વશ રંગાઈ-
તીછે, અથવા પ્રીતિમાં રસવસ છે, એવી પ્રવીણની નવીન વાળી તે ક્યાં
પામિયે. ॥૨૦॥

॥ પ્રતિપદ આદ્યક્ષરી કમઝ પ્રવંધ છપયનો અર્થ. ॥

આ કમઝપ્રવંધ છપયમાં સાગરે પ્રવીણને આશિર્વચન લખી
મોકલ્યું છે, અને અર્થ અઠાવીશમી લહેરમાં હંદ નંવર ચૌદમે છે. ત્યાંથી
જાંચનો. ॥૨૧॥

અર્થ. કમઝપ્રવંધ આદિક સારી ચિત્ર કવિતા સાગરે રચીને પ્રવીણ
તરફ મોકલી તે સંબંધી પ્રવીણસાગર ગ્રંથની પાંસઠમી લહેર સંપૂર્ણ થઈ. ॥૨૨॥

કવિશ્રી પ્રવીણ સાગર ગ્રંથાર્થ પ્રયોજને ગૂર્જરી ટીકાયાં પંચપદ્ધતિમ
અરંગ: સમાપ્ત: ॥ ૬૫ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध छंद
शार्दूलविक्रीडित वृत्त ॥

श्लेशार्थी कविता वनावि प्रविणे, मित्र प्रती मोकली ॥

तेना उत्तर मांहि तेवि कविता, त्यां मोकलीने भली ॥

आवी नेनतरंग शंभु सामिणे, कीधी स्थिती सागरे ॥

छे छासड्डमि लेरमां विगत ते, आ प्रेम रत्नागरे ॥

॥ अथ दंपति उक्त श्लेष जेद प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

दंपति प्रेम विशेष बढि, सागर कला प्रवीन ॥

श्लेष जेद विस्तार करि, कीनी काव्य नवीन ॥१॥

अर्थ. रससागर अने कळाप्रवीण, ए स्त्री पुरुषने वधारे प्रेम वधवा-
थी श्लेष भेद एटले एकमांथी अनेक अर्थ नीकळे एवी नवीन कविता रची
ते कहिये छिये ॥ १ ॥

॥ अथ तत्र कलाप्रवीनोक्त अचिन्नपद श्लेषालंकार ॥ सवैया ॥
मेदनि तीरनसें अवगाहत, मक्रनिकेत ज्युं हेत रता ॥ आ-
यत व्यूढ तरंग सदागति, नेति निरङ्गुल नंगरता ॥ मोद
बढावतहे मन साधन, होत नही छिनही थरता ॥ आन जु-
री सु परी न जुदी फिर, सागर सागरमें सरता ॥२॥

अर्थ. अभिन्नपद एटले एक शब्दना अक्षर जुदा पाड्या वगर बेअ-
र्थ नीकळे, एवो आ सवैयो छे. तेमां एक अर्थ समुद्र तथा नदीने लागु
पडे छे. अने बीजो अर्थ रससागरने अने प्रवीणने लागु पडे छे. तेमां स-
मुद्र विषे एवी रीते छे के प्रवीण लखे छे के, नदी पृथ्वीने किनारे धडने
समुद्रमां प्रवेश करे छे. अने मक्रनिकेत एटले मगरने रहेवाना स्थानक-
रूप समुद्र साथे हेतथी आसक्त थाय छे. निरंतर गतिवाळी मोटा तरंग

સાથે આવે છે. અને તેનાં ઝરણ અટકાવ ન થાય એવાં (ન ઇતિ) અપાર છે. તે નદી સાધુ જનના મનને આનંદ વધારે છે. અને ક્ષણમાત્ર પણ સ્થિર રહેતી નથી. હે સાગર! એવી રીતે સાગરમાં આવીને જોડાઈ. તે ફરીથી જૂદી પડતી નથી. ॥

બીજો અર્થ. પ્રવીણ કહે છે કે હે સાગર! મારી સુરતા મક્રનિકેત એટલે સાગર છે નામ જેનું તેનામાં, મારા ભેદ એટલે માંસ પિંડ રૂપી શરીરમાંથી નીકળીને તીરની પેઠે પ્રવેશ કરે છે. ને તમારા હેતથી આસક્ત થાય છે. અને સદાગતિ એટલે ત્રિવિધિ પવનના વિસ્તારવાળી મોટી લહેરો આવે છે. તેથી મારી આંખોમાંથી જે ઝરણ વહે છે તેને નાંગલપણું નથી અર્થાત્ અટકાવ નથી. અને જે સિદ્ધે વતાવેલું સાધન કરું છું તેથી આનંદ વધારે છે. પણ મનને ક્ષણ માત્ર સ્થિરતા થતી નથી. હે સાગર! જે મારી સુરતા તમારામાં આવીને જોડાઈ છે તે ફરીથી જૂદી પડતી નથી ॥૨॥

॥ અથ અગ્નિન્નપદ શ્લેષાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

ચાતુક દહર સોર સખીનદ્ધ, કોકહિ હંસનકોં ડરજાવન ॥
ધીર સમીર હરે ગિર ઝંગર, કુંજ લતા સુ કુમોદ વઢાવન ॥
તાલ સરીત લહેર લગાવત, સેંચ ધનંપ છટા ચમકાવન ॥
સાગર જ્યુ વહરે સિગરે સુખ, આજ ઘટા નવરંગહિ શ્રાવન ॥ ૩ ॥

અર્થ. પ્રવીણ કહે છે કે વૈયાના, દેડકાના, અને મોરના સોર થાય છે. અને ચક્રવા ચક્રવીને તથા હંસને મુઝાવે છે. અને ધીરો ધીરો પવન વાય છે. પર્વત તથા વન લીલાં થયાં છે. અને કુંજની લતાઓ તથા કુમોદનીને વધારે છે. તલાવમાં અને નદીઓમાં લહેરો લગાવે છે. અને આકાશમાં ઈન્દ્રવજ્ર મેંદાને નીતલીને ચમકાવે છે. હે સાગરજી ! એ સઘળાં સુખ આપે

એવી આજ નવા રંગની શ્રાવણ માસની વર્ષાદની ઘટા ચડી છે.॥

વીજો અર્થ. આ મારી સખિયો વૈયા ને દેડકાની પેઠે સોર કરે છે. અને મારા હંસને એટલે જીવને કોકશાસ્ત્રની કળા મુંઝાવે છે. પવન, પર્વત, ને વન મારી ધીરજને હરી લે છે. અને આ કુંજની લતાઓ મને કુમોદ એટલે કુત્સિત મોદ અર્થાત્ ક્લેશ વધારે છે. અને ગાનના તાલતો સર્પના જેવી લહેરો લગાવે છે. અને આ खेंचेलું ईंद्रधनुष तथा विजळी મને ચમકાવે છે. હે સાગરજી! આ નવીન રંગની ઘટા સ્વવા લાગી છે. અર્થાત્ આંસુ વરસવા લાગ્યાં છે, તે સાથે મારાં સઘઠાં સુખ વહી ગયાં છે ॥૩॥

॥ અથ શ્લેષ અભિન્નપદ ॥ કવિત ॥

જાગત પતંગ જોત, સરસ સુઠાર છુટે, ઘંદન ન સોહિયત,
ઘનનકે આઢંબર ॥ અંબરન ઠોર ઠોર, કજ્જરન છયે રંગ,
દીશ દીશ દેખીયત, અંબ કન લાગી જ્ઞર ॥ વપુ લાય હરી
પ્રના, સોધત સયાને પંથ, ચાતુક રટે જ્યુ સુર, મોર ગાયે
ગીરપર ॥ મારુત અકાલ કિયા, વાઢત ન સામે મેન, વીર-
હી ન હંસ દેખો, સાગર નરેહે સર ॥ ૪ ॥

અર્થ. પ્રવીણ કહેહે કે ચોમાસુ આવવાથી આગિયા જીવડાની જોત જાગી રહી છે. અને સારા રસ એટલે જઠનાં વાદઠાં સુંઢને આકારે છુટયાં છે. અને વર્ષાદના આઢંબરથી ચંદ્ર શોભતો નથી. આકાશમાં ઠેકાણે ઠેકાણે કાજઠના જેવો રંગ છવાયો છે, અને દિશાયે દિશાઓમાં નોંદીયે છિયે તો જઠના કળની ઝડી લાગી રહી છે. અને વિપુલા એટલે પૃથ્વીયે પણ લીલા રંગની કાંતિ લીધી છે. ડાહ્યા માણસો પણ રસ્તો શોધે છે. અર્થાત્ ઘાસથી રસ્તા ઢંકાઈ ગયા છે. અને વૈયો સ્વર બોલેછે. અને પર્વત ઉપર મોર ગાય છે. પવને આ કાળે એવું કર્યું છે કે તે મેનાક પર્વતના

સામો વધતો નથી. અર્થાત્ મેનાક પર્વત દક્ષિણસમુદ્રમાં ડુબેલો છે. તે તરફ જતો નથી પણ ઇશાન તરફ જાય છે. અને હે સાગર તઢાવ ભરેલાં છે. પણ વિજોગી હંસ દેખાતા નથી. અર્થાત્ માનસરોવર તરફ જતા રહ્યા છે. ॥

વીજો અર્ધ—સૂરજનો પ્રકાશ જાગે છે. તે જાણેકે મારા માથા ઉપર મટેલો હાથી છૂટ્યો હોય, એમ લાગે છે. મને ચંદનનો કે કપૂરનો લેપ સેહેવાતો નથી. મારા લૂગડામાં ઠેકાણે ઠેકાણે આંખના કાજળનો રંગ છવાઈ રહ્યો છે. અને દિશાયે દિશાઓમાં નોંડંછું તો આંખમાંથી આંસુની ઝડી લાગી છે. મારે શરીરે હરતાઢના જેવી પીઢી કાંતિ લીધી છે. અને મારી આશપાશના ઢાહ્યા માણસો મને સુખ થવાનો રસ્તો શોધે છે. અને વપૈયો જેમ પિયુ પિયુ સોર રટે. તેમ હું પિયુ પિયુ રટુંછું અને મારી (ગિરા) વાળી ગાતાં પઢી જાયછે. અર્થાત્ વોલતાં અટકી જવાય છે. અને ત્રિવિધિ પવને મને અકઢામણ કરીછે. અને રાત્રિમાં કામ વધેછે. હે સાગર તમે આવીને જુઓ. આ મારો જીવ વિરહના વાળથી ભરાઈ રહ્યો છે. ॥૪॥

॥ પુનઃ શ્લેષ ઢેદ અન્નિન્નપદ ॥ સવૈયા ॥

શોધત વોધ સરૂપ અહો નિશ, વેદન ઢેદ વિતીથ વિનાશન ॥ નીત અનીત વીચારત ધારત, શાસન સંકટ શિષ્ટ પ્રકાશન ॥ વ્રંન વિવેક સવે વિસતારત, સાજ વિકાસ અનૈક ઉપાસન ॥ સાગર જ્યુ મન વ્રંહ્મ જ્યો રહે, રાવરે પાય સરોજ નિવાસન ॥૫॥ ઇતિ દ્વયાર્થ ॥

અર્થ. પ્રવીણ કહેછે કે મહા યોગેશ્વર રાત દિવસ જ્ઞાનવઢે આત્માના સ્વરૂપને શોધેછે. અને તે વિતિથિ ઇટલે અતિથિ અર્થાત્ યોગી કાંઈ ઢાધા વિના વેદના ભેદ તપાસે છે. શી વસ્તુ નિત્ય અર્થાત્ અવિનાશી છે. અને શી વસ્તુ અનિત્ય અર્થાત્ નાશવંત છે, તે વિચારે છે, અને ધારે છે, અને શિષ્ટ

ઘટલે મહાત્માઓ જે આજ્ઞા પ્રકાશ કરેલી, તે સંકટ સહીને પાળે છે. અને ઝંકાર આદિક અક્ષરના વિવેકને વિસ્તારે છે. અને અનેક પ્રકાર-થી ઉપાસનાના પ્રકાશને સજે છે. અને હે સાગરજી તેનું મન બ્રહ્મરૂપે થઈને રાવ ઘટલે ईશ્વરના ચરણ કમલમાં નિવાસ કરીને રહે છે. ॥

અર્થ--વીજો પ્રવીણ કહે છે કે માંસ મન મારી વેદનાના ભેદ (વિતિથિ) અનિયમિત છે તેનો નાશ કરવાને વાસ્તે સિદ્ધના ઉપદેશ પ્રમાણે તમારા સ્વરૂપને અહોનિશ શોધે છે, શું કરવું તે નીતિ છે, અને શું કરવું તે અનીતિ છે. તે વિચારે છે. અને ધારે છે. અને વડીલો જે આજ્ઞા પ્રકાશે છે, તેથી મનને સંકટ થાય છે. તમારા શરીરના રંગનો વધો વિવેક વિસ્તારે છે. અને સિદ્ધે બતાવેલી ઉપાસનાની અનેક સામગ્રી મેલે છે. એ રીતે હે સાગરજી માંસ મન તમારા ચરણ કમલમાં બ્રહ્મરૂપે થઈને નિવાસ કરવા માંસ રહે છે. અર્થાત્ બ્રહ્મા જેમ કમલમાં રહેતા હતા. તેમ માંસ મન તમારા ચરણ રૂપી કમલમાં રહે છે ॥૫॥

॥ અથ સપ્તાર્થ શ્લેષ નેદ ॥ કવિત ॥

સકલ નરેહે રસ, પુરન સદાહિ રહે, જુતહી તરંગન સમીપ શબ્દ ગહરે ॥ અગન ડુવાવન હે, પાવન પ્રસિદ્ધ જગ, મન-હી મિલાવન, મ્રજાદહીપે ઠહરે ॥ પ્રથુલ પ્રમાન, કોડ પારહું ન પાવતહે, રમનીય રૂપ જાકો હેર હીય હહરે ॥ સુરરાજ સના, શંભુ, સરસતિ, શ્રીપતી હે, સાગર, સઘન, કિધીં સિં-ધુઠ્ઠકી લહરે ॥ ૬ ॥

આ કવિતના સાત અર્થ થાય છે.

અર્થ પહેલો. ईદ્રની સમા વિષે. પ્રવીણ કહે છે કે ईદ્રની સમામાં સારા કુલવાન સમાસદો રસ ઘટલે અમૃતથી પૂર્ણ ભરેલા સદાય રહે છે, અને

તેના સમીપમાં જલ્લતરંગ સહિત વાજાના ગંભીર શબ્દ થાય છે. દુર્ગુણને ડુવાવનાર, ને જગતને પવિત્ર કરનાર તે સમા પ્રસિદ્ધ છે. પરસ્પર મન મેલ્લવીને મર્યાદામાં રહે છે. તે સમાનું પ્રમાણ મોટું છે. તેનો કોઈ પાર પામતું નથી ત્યાં સુંદર અપ્સરાઓ છે. તે એવી કે જેનું રૂપ જોઈને હૈયું હર્ષિત થાય. એવી ઈંદ્રની સમા છે ॥

અર્થ વીજો. શંકર વિષે. શંકર સર્વ ઠેકાણે ભરેલા છે, અર્થાત્ સર્વત્ર વ્યાપક છે, અને નિરંતર રસ એટલે આનંદથી પૂર્ણ રહે છે. અને તેમના સમીપમાં તરંગિણી એટલે ગંગા ગંભીર શબ્દ સહિત રહે છે. ને તે શિવજી ત્રીજા નૈત્રમાં અગ્નિને ડુવાવીને અર્થાત્ ઢાંકીને રાખે છે. જગતને પવિત્ર કરનાર પ્રસિદ્ધ છે; તેમની સાથે મનને મેલ્લવનારા સેવકો (મર્યાદ) અદબથી રહ્યા છે. જેનું માન અર્થાત્ માન્ય મોટું છે. અને તેની ગતિના પારને કોઈ પામતું નથી. તેમની સાથે રમણ કરનારાં પાર્વતીજી છે. જેનું રૂપ જોઈને હૈયું હર્ષ પામે એવા શંકર છે. ॥

અર્થ ત્રીજો. સરસ્વાતિ વિષે. સરસ્વતિમાં સઘળા રસ એટલે મધુરતા ભરેલી છે. તેથી સદા સંપૂર્ણ રહે છે. અને તરંગ એટલે મનના તર્ક સહિત તેના સમીપમાં ગંભીર શબ્દો છે. અવગુણને ડુવાવનારાં છે. અને સર્વ જગત જેને પ્રસિદ્ધ રીતે પામે છે. અર્થાત્ વાણી સર્વને પ્રાપ્ત થાય છે. પણ તેમાં મન જોડનારા કાવિયો વ્યાકરણની તથા પિંગલની મર્યાદા ઉપર રહ છે. તે સરસ્વતિનું પ્રમાણ મોટું છે. અર્થાત્ શબ્દ સાગર અથવા શબ્દ બ્રહ્મ અપાર છે. તેના પારને કોઈ પામતું નથી. તે સરસ્વતિનું સુંદર રૂપ છે. જેને જોઈને હૈયું હરખે છે. એવાં સરસ્વાતિ છે. ॥

અર્થ ચોથો. વિષ્ણુ વિષે. વિષ્ણુમાં શૃંગારાદિક બધા નવે રસ ભરેલા છે. તેથી સદા તે પૂર્ણ રહે છે. અર્થાત્ પૂર્ણ કામ કહેવાય છે. જેના સમીપમાં

હિત એટલે કલ્યાણકારી રંગન એટલે રંજન કરનાર ગંભીર શબ્દો છે; જેણે અગ એટલે પર્વતને ન ડુબવા દીધા, અર્થાત્ પર્વતોને તારીને પાજ વાંધી, એવા જેનો પાવ એટલે પગ જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. અર્થાત્ જે પગલે ત્રૈલોક્ય ભરી લીધું. અને મુનિયોને મેઝવીને તેની આગળ મર્યાદાથી એટલે નમ્રતાથી ડભા રહે છે. જેનું પ્રમાણ મોટું છે. અર્થાત્ વૈરાટ રૂપ છે. તેનો કોઈ પાર પામતું નથી. જેનું રૂપ રમ એટલે સર્વત્ર રમણ કરનાર અને નિય એટલે નિયંતાપણું ધરાવે છે. તે વિષે નજર પહોંચાડતાં હૈયું થરથરી જાય છે. અર્થાત્ અકલ્પિત છે. એવા લક્ષ્મીના પતિ વિષ્ણુ છે. ॥

અર્થ પાંચમો. રસ સાગર વિષે. પ્રવીણ કહે છે કે રસ સાગર કેવા છે, તો (કલ) ચોસઠ કલા સહિત છે, અને રસ એટલે પ્રીતિથી ભરેલા છે. અને નેહનગર નામના પૂરમાં સદાય રહે છે. જેના સમીપે તરંગ એટલે કવિતાના તર્ક સહિત ગંભીર શબ્દો ઉચરાય છે. અવગુણને ઢાંકનારા છે. અર્થાત્ અમારા અવગુણ સામું જોતાં નથી. જેની પદવી જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. સ્નેહી સાથે મન મેઝવનારા છે. ને મર્યાદ એટલે અદ્વયમાં રહે છે. પૃથુલા એટલે જેની પૃથ્વીનું પ્રમાણ એવું છે કે તેનો કોઈ પાર પામતું નથી. અર્થાત્ જેનું મોટું રાજ્ય છે. જેનું સ્વરૂપ સુંદર છે તે જોઈને હૈયું હરખે છે. એવા રસસાગર છે ॥

અર્થ છઠ્ઠો. વર્ષાદ વિષે. વર્ષાદમાં સઘળું પાણી ભરેલું છે. તેથી નિરંતર પૂર્ણ રહે છે. જલના તરંગ સહિત છે. જેના સમીપમાં ગંભીર શબ્દ થાય છે. અર્થાત્ ગર્જના થાય છે. અગ્નિને ડુબાવનાર અર્થાત્ શાંત કરનાર છે. જગતમાં પવિત્ર કરનાર પ્રસિદ્ધ છે. અથવા જગત જેને પ્રસિદ્ધ રીતે માને છે અને ઇચ્છિત્ સર્વ વસ્તુને મેઝવી આપનાર છે. અને મર્યાદાથી આકાશમાં ઠરી રહે છે, જેનું મોટું પ્રમાણ છે. તેનો કોઈ પાર પામતું નથી. જેનું સ્વરૂપ

સુંદર છે. તે જોડને હૈયું હર્ષ પામે છે. એવો વર્ષાદ છે ॥

અર્થ સાતમો સમુદ્રની લહેરો વિષે. સમુદ્રની લહેરોમાં સર્વ જલ ભરેલું છે. તેથી હમેશાં પૂર એટલે ભરતી ઓટમાં સદાય રહે છે અને તરાંગો નિ એટલે નાદિયોયે સહિત છે. તેથી જેના સમીપમાં ગંભીર શબ્દ થાય છે. પર્વતોને ડુગ્રાવી દેછે. અને જગતમાં પવિત્ર પ્રસિદ્ધ છે. અને કૌસ્તુભ મણિ આદિક મણિયોને મેઝવી આપનાર. પોતાની મર્યાદામાં એટલે હદમાં રહે છે. જેના વિસ્તારનું પ્રમાણ મોટું છે. તેના પાર એટલે કિનારાને કોઈ પામતું નથી અર્થાત્ સામા પારને કોઈ પામતું નથી. જેનું સુંદર રૂપ છે. તે જોડને હૃદય કંપી જાય છે. એ રીતે આ કવિતમાં જેનું વર્ણન કર્યું, એ તે ઈન્દ્રની સભા છે? કિંવા શંકર છે? કિંવા સરસ્વતિ છે? કિંવા લક્ષ્મીપતિ છે? કિંવા રસ સાગર છે? કિંવા વર્ષાદ છે? કિંવા સમુદ્રની લહેરો છે? ॥૬॥

॥ અથ દ્વયાર્થ રસ સાગરોક્ત શ્લેષ સ્ત્રેદ ॥ સંવૈયા ॥

રાજતહે સવ ભૂષન સંજુત, જાલ શશી ગડરી છાવિ પાવે ॥
કિંનરની, વરુની, સુપ્રજા, અરુ જચ્છનિ લચ્છ ગુની વનિ
આવે ॥ પ્રેમ લતા તરુની રસ રંજિત, ગુંજિત ભંગ બિલોકત
જાવે નીકો સવે કહલાસ કહેપેં, હમેં સુ વિલાસ પ્રવીન
સુહાવે ॥ ૭ ॥

અર્થ પહેલો. કૈલાસ પર્વત વિષે. સાગર કહે છે કે જે કૈલાસમાં સર્વ આભૂષણ સહિત કપાલમાં ચંદ્ર ધરનાર શંકર બિરાજે છે. અને પાર્વતીજી નહે જે કૈલાસ શોભા પામે છે, અને ડ્યાં કિંનરની સ્ત્રિયો તથા વરુણની સ્ત્રિ તથા સુપ્રમા નામની કુવેરની સ્ત્રિ, તથા વીજા યક્ષની સ્ત્રિયો, લાખો ગુણવાન વની આવે છે. વઢી જે કૈલાસમાં પ્રેમ ઉપજાવે એવી તરુણ લતાઓ સુગંધના રસથી રંગાણી છે. તેની આસપાસ ભમરા ગુંજારવ કરેછે.

તે જોતાં મનને ગમે છે, એવો કૈલાસ છે ॥

અર્થ વીજો. પ્રવીણના વિલાસ વિષે. જે પ્રવીણ સર્વ આભૂષણ સહિત શોભે છે. જેના કપાલમાં ચાંદલો છે. અથવા જેનું કપાલ ચંદ્ર જેવું છે. અને તે ગૌરવર્ણની, શોભા પામે છે. કિંન્નરની સ્ત્રી તથા વરુણની સ્ત્રીના કરતાં પણ જેની પ્રભા ઇટલે કાંતિ સારી છે. અને યક્ષની સ્ત્રીથી લાખ ગણી શોભિત બનીને આવે છે. તે તરુણી પ્રેમની લતા જેવી છે. અને પ્રેમના રસમાં રંગાયેલી છે. જેની આસપાસ ભમરા ગુંજારવ કરે છે. તે જોતાં મનને ગમે એવી પ્રવીણ છે. સર્વ લોકો કૈલાસને સારો કહે છે પણ મને તો પ્રવીણનો સારો વિલાસ શોભિત લાગે છે ॥ ૭ ॥

॥ અથ શ્લેષ ભેદ અલંકાર ॥ કવિત ॥

સુવરન દેહ છવી, ઠોર ઠોરપેં જરાવ, મોહન અશ્લેષ કાંતિ
કેસવ રચતહે ॥ સબહી સમીપ જન, રહત સદાહી રીઝે, ન-
યન વિકાસ શ્રી કમોદ મોદ રતહે ॥ ચરચા બિચિત્ર ચત્ર મુ-
ખસેં લગી રહંત, ધરત અસ્વંડ ધ્યાન આનંદ અનંતહે ॥ સબ
જગ જૈસેં બઝકુંઠકું સરાહતહે, હમ ત્યોં હમેસ બઝ કંઠ-
કોં ચહતહે ॥૮॥ ઇતિ દ્વયાર્થ ॥

અર્થ. પહેલો વૈકુંઠ ધામ વિષે. સાગર કહે છે કે વૈકુંઠ ધામ કેવું છે, તો જ્યાં સોનું અથવા સારો રંગ શોભા દે છે. અને ઠેકાણે ઠેકાણે જવાહિર છે. અને જ્યાં કેશવ ઇટલે વિષ્ણુ, મોહ પમાડે, એવી અપાર કાંતિની રચના કરે છે, અને સર્વે જનો નિરંતર તેના પાસે રીઝીને રહે છે. અને જ્યાં લક્ષ્મી નજર પસારીને ક મોદ ઇટલે ઉદાસીવાળાને આનંદ દેવામાં પ્રીતિયુક્ત રહે છે. બ્રહ્માના ચારે મુખથી વિચિત્ર પ્રકારની ચર્ચા જ્યાં લાગી રહે છે. જ્યાં અનંત ઇટલે શેષનાગ ધ્યાન ધરે છે, ને આનંદ પામે છે. એવું વૈકુંઠ છે ॥

અર્થ વીજો. પ્રવીણ વિષે. જે પ્રવીણના દેહની છબી સોના જેવી છે. તે ના શરીર ઉપર ઠેકાણે ઠેકાણે જડાવ ભૂષણ છે. વ એટલે તે પોતાના કેશની એટલે ચોટલાની કાંતિ મોહ પમાડે એવી રચે છે. તેની પાસે રહેનારાં સખિજન આદિક જોડને સદા રીક્ષી રહે છે, અને તેનાં નેત્રના ચીલવાની થી એટલે શોભાથી કુમોદનીને પણ આનંદ રહે છે. તે ચતુર સ્ત્રીના મુખથી વિચિત્ર પ્રકારની ચર્ચા લાગીજ રહે છે, તેનું હું અચંદ્ર ધ્યાન ધરું છું. તેથી મને અપાર આનંદ થાય છે સર્વે લોકો જેમ પહેલા અર્થમાં કહેલા વૈકુંઠને વચાણે છે. તેમ અમે તો નિરંતર તે પ્રવીણના કંઠને ચાહિયે છિયે ॥ ૮ ॥

॥ અથ ત્રયાર્થ શ્લેષ ભેદ ॥ કવિત ॥

પ્રવલ પ્રકાસ આસ, પૂરન ઉદાસી હરે, લોચન લગાયસેં
અમીર હોત દીન જ્યુ ॥ તોલદુ ન કિયો જાય, અતિહિ અ-
મોલ વહ, અરથ ઉપાવન અનેક નેદ જીન જ્યુ ॥ દુષન
રહિત સવ ભૂષન સજાત ગાત, છાજત સમીપ સવ સુભ
છવિ લીન જ્યુ ॥ અમલ અશેષ રેખ રૂપકીસી રાજતહે,
સારદાકી કલા, કીધૌં પારસ, પ્રવીન જ્યુ ॥ ૯ ॥

અર્થ પહેલો. સરસ્વતિની કળા એટલે કવિતા વિષે. સારદાની કળા કેવી છે, તો જેનો પ્રકાશ વલ્લવાન છે. આશાને પૂર્ણ કરનારી ને ઉદાસ પણાને હરનારી છે દષ્ટિ લગાડવાથી દીન હોય તે અમીર બની જાય છે. તે એવી અતિશે અમુલ્ય છે કે તેની સાથે કોઈની તુલના કરી જાય નહિ. અને જૂ-
દા પૂદા અનેક ભેદમાંથી અનેક અર્થ ઉપજે છે. દોષ રહિત છે. અમે સર્વ અલંકાર તેને અંગે સજાય છે સારી શોભા જેઓએ લીધી હોય, એવા સ-
ગદારોની પાસે તે ઝોમે છે. અને નિર્મલ કાંડ વાકી નહિ એવા રૂપની રેખા

જેવી તે શોભે છે. એવી સરસ્વતિની કળા એટલે કવિતા છે ॥

અર્થ વીજો. પારસમણિ વિષે. પારસમણિ કેવી છે, તો જેનો પ્રકાશ જોરાવર છે. આશાને પૂરણ કરેછે ને ઉદાસીને હરે છે. તેની સાથે લોઢાને લગાડવાથી દીન હોય તે અમીર થઈ જાય, તે અતિશો અમુહ્ય છે. અને તેનું વજન કરી શકાતું નથી. અનેક ભેદ એટલે પ્રકારનાં જૂદાં જૂદાં દ્રવ્ય ઉપજાવે છે, એનાથી દુઃખ રહિત થવાય, અને શરીરની સર્વ પ્રકારની ભૂખ નાશી જાય, અને તે જેની પાસે હોય, તે એવો શોભે છે કે જાણે સર્વ શોભા તેણેજ લીધી છે. કાંઈ વાકી નહિ. એટલો અમલ એટલે હુકમનો આપનારો છે. અને રૂપની રેખા જેવી શોભે, તેવો તે શોભે છે. એવો પારસમણિ છે ॥

અર્થ ત્રીજો. પ્રવીણ વિષે. પ્રવીણ કેવાં છે તો જેના (આસ્ય) એટલે મુખનો પ્રકાશ પ્રવલ્લ છે. પૂર્ણ કહેતાં વર્તૂળાકાર છે. અને ઉદાસીને હરે છે. અને તેની સાથે નેત્ર લગાડવાથી (અમિલ) મારા જેવા વિયોગી દીન થઈ જાય છે. તે અતિશો અમુહ્ય છે. તેની તુલના કોઈ સાથે કહી જાય નહિ. અનેક પ્રકારના જૂદા જૂદા અર્થોને ઉપજાવે છે. દૂષણ રહિત છે. ને સર્વ અંગે આભૂષણ સજે છે. અને જેઓયે સારી શોભા લીધી છે. એવીજ સખિયો તેની પાસે શોભે છે. નિર્મલ છે. અને કાંઈ વાકી નહિ. એવા રૂપની રેખા જેવી શોભે છે. એ તે સારદાની કળા એટલે કવિતા ? કિંવા પારસમણિ ? કિંવા કળાપ્રવીણ છે ? ॥૯॥

॥ અથ પંચાર્થ શ્લેષ ॥ કવિતા ॥

અગમ અપાર પંથ, નિગમ ન પાવતહે, સોધત સરુપ મંત્ર,
મુનિ ધ્યાન ધરિ ધરિ ॥ તપનીય તેજ છવિ, વિપત વિરાજ-
તહે, સરતા મિલાપ હોત, અંબકન ઝરિ ઝરિ ॥ ગુની ગીત

ગાવતહે અચ્છર અનેક જેદ, સરન સુન્નાવ દેસીયત હંસ થ-
રિ થરિ॥ સમર પ્રહાર કારી, શામ તન સોહતહે, પ્રાન ચઢ્યો
પ્રેમ, કે પ્રવીન, હેમગિરિ પરિ॥ ૧૦॥

અર્થ પહેલો. મહાદેવ વિષે. મહાદેવજી કેવા છે, તો જેનો માર્ગ આ-
ગમ એટલે શાસ્ત્રને તો અપાર લાગે છે. અને વેદ પળ પામી શકતા નથી.
મુનિયો મંત્ર જપ્તિ ધ્યાન ધરી ધરીને તેના સ્વરૂપને શોધે છે. જેની છબિ ત
પસ્વીના જેવી અને તેજસ્વી છે. અને જે વનમાં વિરાજે છે. જેના ઉપર સ્વર્ગમાંથી
જલના કળ ઝરી ઝરીને ગંગાજીનો મેઝાપ થાય છે. અને અક્ષર એટલે મુ-
ક્ત પુરુષો અનેક ભેદથી જેના ગુણનાં ગીત ગાય છે. શરણાગત ઉપર સારો
ભાવ રાખનારા છે. તેને પરમહંમો સ્થિર થઈ થઈને નિરસ્થ છે. અર્થાત્ સ-
માધિ કરીને, એવા શંકર કામદેવને મારનારા છે ॥

અર્થ વીજો. શ્રીકૃષ્ણ વિષે. કૃષ્ણ કેવા છે તો તેનો સ્વરૂપ અગમ્ય એ-
ટલે જાણી શકાય નહિ એવું છે. અને શટ દશનાદિક સુર્વના અનેક પંથ
છે. તે પંથવાળા જેઓને ગમ નથી, તેઓ તેને પામી શકતા નથી. ઋષિયો
મંત્ર એટલે ગુપ્ત વિચારથી ધ્યાન ધરી ધરીને તેના સ્વરૂપને શોધે છે. જેની
છબિનું તેજ તપવડે નિય એટલે પામી શકાય, એવા છે. વ્રંદાવનમાં વિરાજે છે
અને મુ(રતા) એટલે તેને વિષે સારી પેઠે આસુ થયેલી ગોપિયોને આંખે-
થી આંસુ ઝરી ઝરીને તેનો મેઝાપ થયો. અર્થાત્ તેની લીલામાં ગોપિયોને
ઘણી રોવરાવીને મેઝાપ કર્યો. અક્ષર એટલે સ્વર તથા વ્યંજનાદિકના અને
ક ભેદથી તેના ગુણનું ગાન કરાય છે. અને શરણાગત ગોપિયોના ભાવને તે-
ઓના આત્માને થરથરાવીને જુએ છે. એવા શામ શરીરવાળા કૃષ્ણ શોભે છે.

અર્થ ત્રીજો. પ્રાણ ઉપર ચડેલા પ્રેમ વિષે. પ્રેમ કેવો છે, તો તેનો ર-
મ્નો અગમ્ય એટલે જાણી શકાય એવો નથી. ને અપાર છે. તેને અજ્ઞાની

પામતા નથી, તેના સ્વરૂપને પ્રેમી મનમાં ધ્યાન ધરી ધરીને ગુપ્ત વિચારથી શોધે છે. તે પ્રેમની છબીનું તેજ જીવને તપાવે એવું છે. તેથી તેનું વપુ એટલે શરીર શોભે નહિ. એવું થઈ જાય છે. આંખેથી આંસુ ઝરીઝરીને સુરતા એટલે મનોવૃત્તિથી મેઝાપ થાય છે, અક્ષરના અનેક ભેદથી મિત્રના ગુણનાં ગીત ગાય છે, તે પ્રેમનો ભાવ બાળ જોવો દેખીને આત્મા થરથરે છે, એવો પ્રાણ ઉપર ચઢેલો પ્રેમ છે ॥

અર્થ ચોથો. પ્રવીણ વિષે. પ્રવીણ કેવાં છે, તો તેને મઢવાનો રસ્તો જાણી શકાય નહિ, એવો તથા અપાર છે. તે અજાણ્યા પામતા નથી. તે મિત્રનું મનમાં ધ્યાન ધરી ધરીને તેના સ્વરૂપને શોધીએ છીએ. તેના વપુ એટલે શરીરની છબીનું તેજ સોના જેવું શોભે છે. મારી આંખે આંસુ ઝરી ઝરીને મારી સુરતાવડે તેનો મેઝાપ થાય છે. અછલ એટલે નિષ્કપટ પળે અનેક ભેદથી અમે તેના ગુણનાં ગીત ગાઈએ છીએ, અને તે પ્રવીણના ચાલવાના સારા ભાવને હંસો સ્થિર થઈ થઈને જુએ છે એવાં પ્રવીણ છે ॥

અર્થ પાંચમો. મેરુ પર્વત વિષે. મેરુ કેવો છે, તો જેના ઉપર જવાનો માર્ગ જાણી શકાય નહિ એવો, અને અપાર છે. તે અજાણ્યા પામતા નથી. જેના ઉપર મુનિજનો મંત્ર જપી જપીને ધ્યાન ધરી ધરીને આત્મસ્વરૂપને શોધે છે. તે મેરુ સોનાનો છે. અને તેની છબિ તેજસ્વી છે. તેના ઉપર ઘણાં ક વન શોભે છે. તેના ઉપરથી જઘના કળ ઝરીઝરીને તે મઢીને નદિયો થાય છે. ત્યાં શિવના ગણ અને અપ્સરાઓ અનેક ભેદથી ગાત ગાય છે. અને તે પર્વતના નિવાસિયો સ્થિર થઈ થઈને (હંસ) સૂરજની ગતિનો ભાવ જુએ છે. આ કવિતમાં જેનું વર્ણન કર્યું છે તે શંકર ? કિંવા શ્રીકૃષ્ણ છે ? કિંવા પ્રેમ છે ? કે કઠાપ્રવીણ છે ? કિંવા મેરુનો ઉપલ્લો ભાગ એટલે શિશ્વર છે ॥૧૦॥

॥ श्लेषालंकार ॥ दोहा ॥

समज सर हिया जब दियो, अंतरको पट खोल ॥

अहो प्रविन तब तोल कर, कह सीसनको मोल ॥११॥

अर्थ पहिलो. अहो चतुर सरैया, तू समज के ब्यारे तें अत्तरनी शी-
शीनो पडदो खुल्लो करी दीधो. त्यारे हवे तेनो तोल कर? अथवा आखी
शीशीनुं मूल कहे ?

अर्थ बीजो. अहो प्रवीण तमे समजो के ब्यारे तमे हैयामां प्रेमनुं बा
ण मारी दीधुं, अने अंतरनो पडदो खुल्लो कर्यो. त्यारे तोल करो, अर्थात्
विचार करो के हवे माथानी किंमत ते शी छे ?

भावार्थ के मित्रने मळवा जतां माथुं जाय तो ते शा लेखामां छे? ॥११॥

॥ सोरठा ॥

एसे भेद अनंत, श्लेष उकति दंपति कहे ॥

पूरन प्रेम बढंत, भइ सुदशा अब बरनिये ॥१२॥

अर्थ. एवी रीते अनंत भेदो श्लेषनी उक्तिथी स्त्रीपुरुषे कह्या. तेथी सं-
पूर्ण प्रेम वधी जतां जे दशा थइ, ते हवे वर्णबुंठुं. ॥१२॥

सागर घोस कितेक, बिछुहा भये विरहा बढे ॥

लाय एक उर टेक, प्रेम ग्यान पहिचान किय ॥१३॥

अर्थ. रससागरने केटलाएक दिवसोनो वियोग थवाथी विरह वध्यो
एटले हृदयमां एकज टेक धारीने प्रेमना ज्ञाननी ओळखाण करी. ॥१३॥

॥ अथ सागर पूरन प्रेम दशा बनर्न ॥ छंद मुक्तदाम ॥

भयो परिपूरन प्रेम प्रकास ॥ लयो उर अंतर जाव उदास ॥

जग्यो मन मध्य अखंडित बोध ॥ लग्यो परिव्रह्म कला मन

सोध ॥ सवे जगकी थितकों अनुमान ॥ प्रमानत ज्यों प्रति-

बिंब विधान ॥ नही थिर जानलियो परिनाम ॥ चहे मन
सोध अखंडित धाम ॥ कहे यह प्रानहुसैं उपदेश ॥ करे दु-
ख द्वंद्व कहा परवेश ॥ दिनांभर काटत आयुष काल ॥ न
छूटत काहे महातम जाल ॥ रह्यो बहुकाल रम्यो रजधान ॥
अवे कर हीमतको अवसान ॥ तजो सब मोह स्रषा मद तोरा ॥
महा सुखको मिलहे तब ठोर ॥ किते दिनलों वह बात वि-
चार ॥ कियो मन मध्य मतो निरधार ॥१४॥

अर्थ, परिपूर्ण प्रेमनो प्रकाश थयो, तेथी हृदयमां उदासीभाव धारण
करीं, ने मन परिव्रज्यनी कळा शोधवा लाग्युं, जेथी मनमां अखंडित ज्ञान
जागृत थयुं, एटले पछी सघळा जगतनी स्थितिनुं अनुमान करीने तेने
(प्रतिबिंब) प्रतिरूपना विधाननी पेठे मिथ्या जेवुं प्रमाणवा लाग्या, (परिणामे)
अंते आ जगत तथा पदार्थोस्थिर नथी. एम जाणी लीधुं. पछी मनमां अखं-
डधाम शोधवाने चाहेछे, ने पोताना आत्माने आ प्रमाणे उपदेश कहेछे, अरे
हे जीव? तुं आ दुःख सुखना द्वंद्वमां शुं करवा प्रवेश करेछे, काळ आखो
दिवस आयुष्यने काप्था करेछे, तोय मोटा अज्ञाननी जाळमांथी केम छूट-
तो नथी ? घणाकाळ सुधी रह्यो, ने राजधानीमां रजोगुणना आनंदथी
रम्यो, पण हवे हिंमत करवानो (अवसान) छेवटनो समय छे, माटे हिंमत
कर, नें मोह असत्य तथा मदनो सघळो तोर तजी दे. एवी स्थितिने धा-
रीश, त्वारे अंते मोटा सुखनुं स्थानक मळशे. एवी रीते केटलाएक दिवस
पर्यंत आ बात विचारीने सागरे पोताना मनमां त्याग करवानो मत धार्यो ॥१४॥

॥ सौरठा ॥

तज्यो चहे सुख साज, सागर मन सोधत रहे ॥

वूझे प्रति महाराज, मित परखित बदलित दशा ॥१५॥

अर्थ. सुख सामग्री तजवानी चाहनाथी सागर पोताना मनमां शोध्या करेछे, एवा समयमां बदली गयेली दशा परखीने मित्रो महाराजा प्रत्ये आ प्रमाणे पूछवा लाग्या, ॥१५॥

एसी कवे न होय, कोन दशा लीनी तुमैं ॥

आप बतावे सोय, महाराज कीजे कृपा ॥१६॥

अर्थ आजी क्यारेय थती नथी, एवी कई दशाने तमे लीधीछे? हे महाराज कृपा करीने ते आप बतावो. ॥१६॥

॥चोपाइ ॥

महाराज प्रेम मन जग्गे॥ बानी बदन मित प्रति लग्गे ॥ गो-
प कीन निज दशा कहावे ॥ अहो मित एसी चित आवे ॥
निज प्रतिष्ठ शिव थानक जैहे ॥ परसत परम उदास मिटैहे॥
बहु दिन जये दरस नहि पाया ॥ यह तुम भाव उदास ल-
खाया ॥ सबहि कह्या महाराज सिधावे ॥ हुकम वेग वाहनी
कहावे ॥ सागर तब आज्ञाधर आखी ॥ आयसधर प्रतना
प्रति चाखी ॥ महाराज आखेटक धारी ॥ कियो हुकुम
छोटी असवारी ॥ १७॥

अर्थ. एवुं सांभळीने महाराजाना मनमां प्रेम जाग्यो, एटले पछी मित्रो प्रत्ये बात कहेवा लाग्या, अने पोताने उपजेली दशा गुप्त करीने कहेछे के हे मित्रो मारा चित्तमां एवुं आवेछे के, जेनी आपणेज प्रतिष्ठा करीछे, एवा महादेव ज्यां छे, ते आपणा स्थानक प्रत्ये जइए ने त्यां परमेश्वरनो स्पर्श करवाथी उदासी मटशे, घणाक दिवसो थया दर्शन पाय्या नथी, तेथी तमोने आ उदासी भाव जोवामां आव्यो, त्यारे सघळा मित्रोए कहुं के म-

हाराजा आपनी ईच्छा होय तो सधाविये. अने जलदी सेनाने हुकूम केहे-
वराविये एवां वचन कहां, त्यारे सागरे (आज्ञाधरने) चोपदारने कह्युं, ने
चोपदारे सेनाप्रत्ये कह्युं, के महाराजे शिकारे जवा धार्युं छे. माटे छोटी
स्वारी चडवानो हुकूम कयौं छे. ॥१७॥

॥ दोहा ॥

आयसधर आखिय चमूं, सासन वत साहाराज ॥

पय सबीर फंदन सिबिक, लगै बाज गज साज ॥१८॥

अर्थ. महाराजानी आज्ञा प्रमाणे चोपदारे सबै फोजने कह्युं तेथी, पा-
यदल, डेरा, तंबु, रथ, पालखी, घोडा तथा हाथी विगरेने सजवा लाग्या. १८

॥ छपय ॥

आखेटक माहाराज, चमू चढून फुरमाये ॥

आयस मनि उमराओ, राजद्वारहि चढि आये ॥

रससागर गज चढिय, सबे जन सलाम निज लिय ॥

बजि निशान गुनि बिरद, पढत पुर बहिर निकसिया ॥

केते अमात उमराओ सुत, हय गय फंदन पय चलिय ॥

सामान संग आखेट सह, पशु पंछी बेधक सु लिय ॥१९॥

अर्थ. शिकार वास्ते महाराजाए सेनाने चडवानुं फरमाव्युं, ते हुकूम
मानीने अमीर उमरावो राजद्वार प्रत्ये चडी आव्या, त्यारे रससागरे हा-
थी उपर चडीने सघळा लोकोनी सलाम पोते लीधी, ने वागतां नगरां
निशान तथा बंदीजनोना भणवानी साथे शहेर बहार नीकळ्या. त्यारे के
टलाक प्रधानोना अने अमीर उमरावोना पूत्रो तथा घोडा, हाथी, रथ,
अने पायदळ ए सघळुं चालवा लाग्युं. एटलुंज नही, पण शिकारमां उ-
पयोग आवे एवा सामान समेत शिकारी पशु, पंखी, तथा पारधिओने पण

साथे लीधा. ॥१९॥

॥ दोहा ॥

सागर जुत सामान यह, निकसै नगर बहीर ॥

जोजन चलि निज निज मिसल, किय सबीर सर तीर ॥२०॥

अर्थ, एटलो सामान लेईने सागर समेत सेना नगर बहार नीकळी, ते एक योजन चालीने पोते पोतानी मिसल मुजब तळावने किनारे डेरा तंबु नखावीने उतरी. ॥२०॥

॥ छंद कुरंग ॥

आपके समान उमरावके कुमार ॥ सो सबेय साथ लीन सा-
गरं सिकार ॥ ताल तीरसैं सबीर प्रात कूच कीन ॥ नेनरंग
मेनदाह थान पंथ लीन ॥ पांचसैं सिलेत हे ढलेत सो पचास ॥
साधितं सिकारकों उजार आसपास ॥ रेनमें अरन्यमें करं-
तहे मुकाम ॥ होतहे अनेक राग रंग धूमधाम ॥ सेन पंच
सातही सहस्रहे समग्र ॥ नेनरंग नीठ लेत पीठ नेहनग्र ॥
घोस द्वादशं दशं सपंत ईस थान ॥ बाहिरं मुकाम आप ऊ-
तरे उदान ॥ २१ ॥

अर्थ, पोता जेवडा सरखे सरखा उमरावोना सघळा कुमारोने शिकारे जगामां साथे लेईने सवारमांज महाराजा रससागरे तळावना किनाराना तंबुभांधी कुच करीने नेन तरंग नामना शिवना स्थानकनो पंथ लीधो, पांचमें भाळनाळा तथा सो पंचाशेक ढालवाळा छे, ते समेत आसपासनी उजडमां शिकार खेलता आवे छे रात्री पडे छे एटले अरण्यमांज मुकाम करे छे, रथां अनेक प्रकारना राग रंगनी धामधूम थायछे. वधु मळीने पंचाशेक हजार मेन छे, ते सघळुं नेनतरंगने नजीक लेतुं आवे छे, अने

नेह नगरने पाछळ मेलतुं आवेछे, एवी रीते दशवार दिवसे शंकरने स्था-
नके पहुँच्या, एटले सेनानुं बहार मुकाम करावीने आप बगीचामां जई
उतर्या. ॥ २१ ॥

॥ सोरठा ॥

उपवन गिरद मुकाम, हय गय पय प्रतना परिय ॥

सागर कृत शिव धाम, ईश बंदि अवमोचकिय ॥ २२ ॥

अर्थ. उपवनने घेरीने चोतरफ घोडा, हाथी, पायदळ, वगेरे सेना मुकाम
करीने पडी, अने सागरे पण पोताना बनावेला देवालयमां जई ईश्वरने
वंदन करीने उतारो कर्यो. ॥ २२ ॥

॥ गाहा ॥

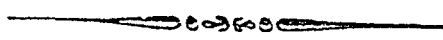
श्लेषालंकृत भेदं, सागर शिवह थान आवन बिधि ॥

षट षष्ठी अन्निधानं, पूर्ण प्रविन सागरो लहरं ॥ २३ ॥

अर्थ. श्लेषालंकारना भेदो तथा सागर शिवना स्थानक प्रत्ये आव्या.
ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ छसठमी लहेर संपूर्ण थई. ॥ २३ ॥

॥ इति श्री प्रवीनसागर ग्रंथे श्लेष चेद सागर शिवथान
पयानो नाम षट्षष्ठितमो लहरं ॥ ६६ ॥

इति श्री प्रविणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां षट्षष्ठितम स्त-
रंगः समाप्तः ॥ ६६ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध छंद ॥ हरिगीत ॥

ज्यां वाग नेन तरंगनो त्यां, सज्जनो साते मळी ॥

काहि रीत प्रेम प्रकाशनी, संसार तजवानुं वळी ॥

शिक्षा कही मनने निधीये, डोलतुं मन दढ कर्यु ॥

सडसडमी आ लहेरमां, वृत्तांत एछे उच्चर्युं ॥

॥ अथ रस सागर मित चरचा प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥
वाग महल महाराज ज्यु, राजत रेन समाज ॥
राग रंग खूबी खुशि, होत सबे सुख साज ॥ १ ॥

अर्थ. रात्रीए वागनी अंदरना मेहेलमां सभा सहित महाराज बिराज्या
ने त्यां रागरंगनी खुबीधी खुशी तथा सघळी सुखरूप सामग्रीओ थायछे. ॥१॥

निशि बीती बीत्यो अहर, दूजी निश दरसात ॥
सोधी इकंत सात मित, करन लगे निज वात ॥२॥

अर्थ. एवीरीते एक रात तथा एक दिवस वित्यो, ने बीजी रात्रि दे-
खातां साते मित्रो एकांत शोधिने पोतानी वातो करवा लाग्या. ॥२॥

॥ चोपाई ॥

चरचा मित चलत निज बानी, गानकळा गावत गुन ज्ञानी॥
एते मध्य मेघ चढि आयो, गहरे घोष गगन गरजायो॥
दामनि दमकि वुंद झर मंडिय, गिरवर शिखर नहर झर छं-
डिय ॥ दादुर मोर सोर उच्चारिय, जामनि बहत जाम जुग
कारिया॥ सुरापान पीवन सब लागे, महाराज प्रेम मन जागे॥
मित प्रकाश करन मन ठानी, बोलन लगे प्रानप्रति बानी॥३॥

अर्थ. पोतपोतानी सुंदर वाणीधी मित्रोनी परस्पर चर्चा चालतां गु-
णना ज्ञानवाळा अर्थात् गुणीजनो गान कळाधी गायछे, एटली वारमां तो
मेघ चढी आयो, ने तेणे गंभीर अवाजधी आकाशने गजावी मुक्युं,
निजळियोना सळावा तथा जळना बिंदुनी झडी मंडाणी, पहाडोना शि-
खरो उपरधी नेहेरोमांथी झरणां झूझां, देडकां तथा मोर सोर करवा
लाग्या, ए समये वे पहेर रात्रि जवाधी सघळा मित्रो साथे मळीने सुरापान

करवा लाग्या, ने महाराजाना मनमां प्रेम जागृत थयो, ते मित्रोनी
पासे प्रकाश करवानुं मनमां धारीने पोताना प्राण (जीव) प्रह्ये आ प्रमाणे
वाणी बोलवा लाग्या॥३॥

॥ अथ सागरोक्त मन द्रढाव अन्योक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥
मानि नही बरजी सु तवे, यह लच्छ सबे अब जान परेगो॥
एकहि टेक गही सु गही, अबके ज्यु रही तो अचूक गिरिगो॥
भैरव ध्यान विधान यह, दोउ और सियार दरार करेगो ॥
अग्र चढयो सब नग्र निहारत, क्यौं बदनाम नयो उतरेगो॥४॥

अर्थ. भैरवजप खावाने शिखर उपर चडेला कोइएक पूरुषने कहे छे
के--ज्यारे तने लोकोये चढतां वायौ त्यारे ते वात मानी नहीं, पण हवे लक्ष
एटले विचारवाथी बधुं जाणवामां आवशे, अने ते जे एक टेक पकडी ते
पकडी पण हजी जो ते टेकमां रहीश, तो जरूर भैरवजपमां पडीश, आ ते
धारेलुं ध्यान, तथा करवा मांडेली रीत भयंकर छे, हवे तने बन्ने तरफथी
शियाळीयां (दडाव) गबडावी पाडवानुं करशे, तुं छेक टोचे चङ्कोछे ते
आखुं शहेर जुए छे, हवे बदनाम थइने शी रीते उतरीश? मतलब के
सागर पोताना जीवने समजावेछे के संसार त्याग करवारूपी भैरवजप
खावाने तैयार थयो, ते वात लोकोये जाणी छे, माटे हवे शी रीते पाछो
फरी शकीश॥४॥

॥ अथ अनुमानालंकार ॥ सवैया॥
बेधकसे निरदे हिरदे, कह फेर समारत नां सर दे ॥
आजहुते अनुमानतहे, उन प्याला पिया सो हमें जर दे ॥
प्रेमके सिंधु बुडावे प्रवीन, छुडावे कहा करमें कर दे ॥
खेलको जात अवेको समो, अजहु कह भित रमो परदे॥५॥

अर्थ. सागर प्रवीणनुं स्मरण करीने कहेछे के--कसाइ जेवा निर्दय हृदयवाळा पण वाण मारीने शुं फरीथी तेनी संभाळ लेता नथी? मतलब के लेछे, तेम छतां तमे आजसुधी हजी अमारा विषे शुं अनुमान करो छो, तमें जे प्यालो पीधो छे, ते अमने पण भरी द्यो, मतलब के तमारो ने विचार होय ते अमने कहो, अने हे प्रवीण आ प्रेमना समुद्रमां अमने डुबाइशो के, हाथमां हाथ दइने छोडावशो? हालनो समो खेलवानो जाय छे, तो पण हे मित्र हसी सुधी पडदे शुं रमो छो? ॥५॥

॥ दोहा ॥

मोर सोर घन घोर सुनि, दहर झिल्लि झिगोर ॥

मित सुनाय चितकी उकति, बोलन लगे बहोर ॥ ६ ॥

अर्थ. मोरोना सोर, मेवनी गर्जना, देढकां तथा तमरांना अवाज, संभळीने महाराजा रस सागर पोताना चित्तनी उक्ति मित्रोने संभळावा सासं वळी बोलवा लाग्या. ॥६॥

चढी आइ कारी घटा, घोर मोर सुर कीन;

षट् दिश बोले चातुकी, चाहत चित प्रवीन ॥७॥

अर्थ. सागर कहेछे के आ समे वर्षादनी काळी घोर घटाओ चढी आवीछे, मोरो भयंकर ठौका करे छे, अने चोतरफ बपैयानी मादा बोले छे तेथी मासं चित्त प्रवीणने चाहे छे. ॥७॥

॥ अथ यथा संख्या तथा विकल्पालंकार सर्वैया ॥

नीरज धीरज तुं धररे, इत आवरे कोक पयान करेंगे ॥ चा-
तुक, मोर, चकोर, सबे मिलि, जाय मुरारिकें पाय परेंगे ॥

प्यारे प्रवीन दिनेश, घटा, शशि, रीझहितो द्रग तें न ट-
रेंगे ॥ अंक इतेपर जो उलटे तो, सबें मिलि, एकहि बेर

मरेंगे ॥ ८ ॥

अर्थ. सागर कहेछे के सूर्यना वियोगी, हे कमळ? तुं धीरज धर, अने हे चकवा? तुं आहिं आव्य. एटले आपणे परियाण करशुं. वर्षादनो वियोगी बपैयो, तथा मोर अने चंद्रनो वियोगी चकोर, ए सर्वे मळीने आपणे जड़ने विष्णुने पगे पडशुं. एटले जो ते प्रभु रीझशे, तो मारी नजरैथी प्यारी प्रवीण, कमळ तथा चकवानी नजरैथी सूर्य, अने बपैया तथा मोरनी नजरैथी वर्षादिनी घटा, अने चकोरनी नजरैथी चंद्र टळशेन नहिं. तेंमळतां जो नशीबना आंक अवळा पडशे, तो आपणे सर्व मळीने एक वखतेज मरशुं. ॥ ८ ॥

॥ सोरठा ॥

मन सिच्छा महाराज, कही सुनाई मित प्रति ॥

मतो प्रकासन काज, प्रगट प्रेम पूरन दशा ॥ ९ ॥

अर्थ. प्रगट थएला प्रेमनी पुर्ण दशानो मत प्रकाश करवा माटे महाराजाए पोताना मनने दीधेली शिक्षा मित्रो प्रत्ये कही संभळवी. ॥ ९ ॥

सुनी मीत यह बान, कहन लगे महाराज प्रति ॥

आज दरसियत आन, दशा न निज जानी परे ॥ १० ॥

अर्थ. ते वाणी सांभळीने मित्रो महाराज प्रत्ये कहेवा लाग्या के आज आपनी जुडीज (दशा) हालत दर्शायछे ते जाणवामां आवती नथी. ॥ १० ॥

॥ दोहा ॥

पुनि बूझत माहाराज प्रति, मीत उने कर जोर ॥

सागर चित चाहत तुमे, कहो कहंत निहोर ॥ ११ ॥

अर्थ. वळी पाछा मित्रो वने हाथ जोडीने महाराजा प्रत्ये पुछवा लाग्या के हे सागर? तमो जे करवाने चित्तमां चाहता हो ते स्नेह पूर्वक

विनाति करिये छिये माटे कृपा करीने कही बतावो॥११॥

॥ छंद दोधक ॥

वूझत फेरहि मित निहोरे, सागर चाहि जवनिक छोरे ॥
आप बहोरि कहन सु लग्गे, प्रेम प्रकास हमे उर जग्गे ॥
अंतर मित हुसे कह ररुखे, एह उरं धरकें यह जरुखे ॥ रा-
जहि साज चहे हम तज्जे, कौ तुम सोउ सतो न बरज्जे ॥
जो ब्रजनो तुम चित धरेगे, माननहार मने न मरेगे ॥
मित लही बरजीहु न माने, ओर सयान चले मृत ठाने ॥
क्यों बरजे मरनों न उपावे, हींमत श्री माहाराज द्रढावे ॥
सातहु संग चले यह ठानी, सागर प्रत्य बदे पुनि बानी॥१२॥

अर्थ. फरी पाछुं मित्रोए पुछवा मांझुं त्यारे सागरे चाहुं के हवे पडदो
छोडी दईए, बळी पोते कहेवा लाग्या के मारा हृदयमां प्रेमनो प्रकाश जा-
गृत थयो छे, अने तम जेवा मित्रोनी साथे अंतर शुं राखवो, एम हृद-
यमां धारीने ते बात हुं कहुंछुं, के हुं हवे राज तथा राज सामग्री तजवाने
चाहुंछुं माटे कोई, ए मत प्रमाणे चालवानी मना करशो नहीं, अने जो
बारवानुं तमो चित्तमां धारशो तोय माननार मानशे नहीं, ने मरशे. त्यारे
मित्रोए जाणुं के हवे बरजवुं मानशे नहीं, ने ज्यां मरवानुं ठरावुंछे ते ठे-
काणे आपणुं बीजुं शाणपणुं शुं चाले, माटे केवी रीते वारिये? के ते मोत
उपजावे नहीं? हवे तो श्री महाराजाने हिंमत द्रढाविये, ने साते जण साथे
चालिये, एम धारीने पछी सागर प्रत्ये आ प्रमाणे वाणी बोलवा लाग्या. १२.

॥ छपय ॥

भली कही माहाराज, आप एही विध ठाने ॥
यहे प्रेम उपदेश, मूक जन कैसें जाने ॥

सकल स्रषा संसार, तृषा मृगजलकों धावे ॥

ठोर ठोर भटकंत, कहुं विश्राम न पावे ॥

सागर संन्यस लीजें दशा, हमें संग शिष धारियें

परिव्रह्म बोध सोधन प्रकृति, प्रेम नेम प्रति पारियें ॥१३॥

अर्थ. हे महाराजा आपे घणीज सारी बात कही, आपणे एवीज रीत करिये, आ प्रेमना उपदेशने मुंगा (अज्ञानी) लोकों शी रीते जाणे जे आ सघळो संसार मिथ्या छे, तरुयो होय ते झांझवाना पाणी वास्ते दोडे, ने ठेकाणे ठेकाणे भटके पण क्यांय विश्रांति पामे नहीं, माटे हे सागर संन्यास दशा धारण करो, अने अमने शिष्य बनावीने साथे ल्यो एटले परब्रह्मना ज्ञानने शोधवाना स्वभाववाळा थैने प्रेमना नियमनुं प्रतिपालन करिये. ॥१३॥

॥ सौरठा ॥

सागर कही सु तास, शीष्य भयो चाहत तुमे ॥

जो जिहि प्रेम प्रकास, लह्यो सु कहो सुनाय हम ॥१४॥

अर्थ. त्यारे सागरे तेअने कहुं के जो तमो शिष्य धवाने चाहो छो, तो जेवो जेणे प्रेमनो प्रकाश लीधेलो होय ते मने संभळावीने कहो. ॥१४॥

सदा सु सागर पास, रहत प्रेम जाने प्रकृति ॥

आप उकति वर आस, जन जन प्रति गाहा कहे ॥१५॥

अर्थ. तेओ निरंतर सागर पासे रहे छे, तेथी प्रेमना स्वभावने जाणे छे, जेथी पोताना सुंदर (आस्य) मुखनी उक्तिथी प्रत्येक नणे अकेकी गाहा (गीति) कही. ॥१५॥

॥ अथ मित्रोक्त प्रेमसरूप वर्नन, समरूपक अलंकार ॥

॥ ગાહા ॥

તન ઓષધી સમીહં, મન અન્નિલાષ અંકુરિત શાખા ॥

સુખ ફલ ફૂલ ઝુકંતે, સ્ત્રવિત સુધા પ્રેમ શશિ ધારા ॥૧૬॥

અર્થ. શરીર એક વૃક્ષરૂપી છે, અને મન તથા અભિલાષ રૂપ અંકુર તથા ઢાઢો છે, તેમાં સુખરૂપી ફલફૂલ ઝુકી રહ્યાં છે, તે ઉપર પ્રેમરૂપી ચંદ્ર-મા અમૃતની ધારા સ્ત્રવે છે. ॥૧૬॥

॥ સમરૂપક અલંકાર ॥ ગાહા ॥

સુખ દુઃખ સમૃતિ સમૂહં, પ્રાણા શિષ્ટ ક્ષિષ્ટ પરિણામી ॥

ઉર વીકલ્પ અનંતં, જ્વાલાવત પ્રજ્વલિત પ્રેમં ॥૧૭॥

અર્થ. સુખદુઃખ તથા સ્મૃતિના સમુહથી પ્રાણ (અશિષ્ટ) બાકી નહીં એવા ક્લેશના પરિણામવાળા છે, અને હૃદય અનંત સંકલ્પ વિકલ્પો કરે છે. તેમાં અગ્નિની જ્વાળાની પેઠે પ્રેમ પ્રકાશે છે. ॥૧૭॥

ઉદ્ગિજ્જહ ઉત્પણે, જર સેદાણ ઇંડ ચત્ર ચાણં ॥

પ્રાણા ચચ્ર આકારં, તદ સર્વેણ તારિકા પ્રેમં ॥૧૮॥

અર્થ. ઉદ્ગિજ્જ એટલે વનસ્પતિની જાતીમાં ઉપજેલા જીવો, જરાયુજ એટલે ઓરમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા જીવો, સ્વેદાણ એટલે પરસેવામાંથી થયેલા જીવો, ને અંડજ એટલે ઇંડામાંથી થયેલા જીવો, એવી રીતે ચાર પ્રકારની ચાણોના પ્રાણીઓ છે, તેઓને પ્રાણરૂપી ચક્ષુ છે, અને તે સઘઢાને પ્રેમરૂપી કીકી છે. ॥૧૮॥

જંજં ગમણ કરંતં, નૌકા વા વિમાણ આરોહે ॥

તંતં ઉરધ અદ્વે, વત નન્ન ભૂમિ પ્રેમ પરબ્રહ્મં ॥૧૯॥

અર્થ. નાવમાં અથવા વિમાનમાં વેસનારા જેમ જેમ ગતિ કરે તેમ તેમ ઉચેને નીચે જેમ આકાશ અને પૃથ્વીજ દેખાય છે, તેમ પ્રેમ ઉપર ચઢનારને

प्रेमरूपी परिव्रज्य सर्वत्र देखायछे. ॥१९॥

॥ पुनः अन्योक्ति दृष्टांतालंकार ॥ गाहा ॥

थर चर अध ऊरद्वे, दिस विदिसेण अतरं मध्यं ॥

वरणा वरण प्रसंगे, उँकारं अंकवत प्रेमं ॥२०॥

अर्थ. स्थावर जंगममां तथा नीचे, ऊँचे, दिशा विदिशाना अंतर अने मध्यमां जेम स्वर तथा व्यंजन वगेरे अक्षरोना प्रसंगमां एक उँकार-ना अंकनोज प्रसारछे, तेम सघळा प्राणी पदार्थोमां एक प्रेमनोज प्रसारछे. ॥२०॥

॥ अन्योक्ति दृष्टांतालंकार ॥ गाहा ॥

भस्खण त्रसण विषयणं, निद्रा यस्य प्राणि चत्र एही ॥

तस्यात्मेण प्रवर्त्ते, वत चैतन्य प्रेम परिव्रज्यं ॥ २१ ॥

अर्थ. अहार, भय, मैथुन, अने निद्रा ए चार विषयवाळा प्राणीओ जेम आत्माना चैतन्यथी प्रवर्त्ते छे, तेमज आ सघळुं जगत प्रेमरूपी परिव्रज्यना चैतन्यथी प्रवर्त्ते छे. ॥२१॥

॥ सोरठा ॥

सागर कह्यो सुमित, जो जिहि जानत प्रेम विधि ॥

आपें कह्यो वृत्तंत, सोय सत्य धारो सकल ॥ २२ ॥

अर्थ. एवं वर्णन सांभळीने सागरे मित्रोने कह्युं के जे प्रमाणे जेणे प्रेमनी विधि जाणीछे, ते प्रमाणे आपें जे वृत्तांत कह्युं ते सघळाने हुं सत्य मानुंछुं. ॥२२॥

॥ अथ सागरोक्त समरूपक अलंकार ॥ गाहा ॥

निराकार निर्लेपं, जस्य स्तुति उचारितं वेदं ॥

जोत प्रकाश जपंतं, सत्ता प्रेम आसितं ब्रह्मं ॥ २३ ॥

अर्थ. जे निराकार एटले आकार रहित छे, ने निर्लेप एटले जे

कोईमां लेपाता नधी, अने जेनी स्तुति वेदो उच्चारें छे, तथा जेनी ज्योतिना प्रकाशने सर्व जपे छे, एवा प्रेमरूप ब्रह्म पोतानी सत्ताथी भासे छे. ॥२३॥

॥ अथ छंद प्रिया ॥

एक एकं कंही, चित्त वृत्ती लही ॥ प्रेम पाये द्रढे, जोति दूनी चढे ॥ मध्य रेनी गली, एह चरचा चली ॥ जोग ठानी सची, राज सज्या रची ॥ रेन सारी गही, आध जामं रही ॥ साज साजे गुनी, धार भैरो धुनी ॥ नाद लागे श्रुतं, सागरं जाग्रते ॥ मोद लावे हिया, नित्य कीनी क्रिया ॥ आप बेठे जहां, मित आये तहां ॥ २४ ॥

अर्थ. एवी रीते प्रत्येक जणे अकेकी गीति कही, ते उपरथी तेओना चित्तनी वृत्ति जाणी लीधी, अने सघळा द्रढ प्रेमने पाय्या, तेथी बमणुं तेज वधी गयुं, एम करतां मध्य रात्रि बीती गई, त्यां सुधी एज चरचा चाली अंते जोग धारण करवानो साचो ठराव करीने राज सज्जा रचावीने महाराजाए शयन कर्तुं, एटले मित्रो पोत पोताना आसन उपर गया, आखी रात गई ने वाकी अरधो पहोर रही, त्यारे गायन करनारा गुणी जनो पोताना साज तैयार करी मधुर सुरथी भैरव राग गावा लाग्या. जेनो नाद काने लागतांज महाराजा सागर नागृत थया, तेणे हृदयमां आनंद लावने नित्य क्रिया करी, एटलीवारमां ज्यां आप बेठा हता त्यां मित्रो आव्या. ॥२४॥

॥ सोरठा ॥

चार घरी रहि रेन, सागर नित कीनी क्रिया ॥

आय इते महि सेन, प्रेम प्रज्ञा प्रगटित सकल ॥२५॥

अर्थ पाछली चार वडी रात्रि रहेतां सागरे नित्यक्रिया करी, एटली

वारमां तो जेओने प्रेमनी कांति प्रगटेली छे, एवा सघळा (सेन) सज्जनो हाजर थया. ॥२५॥

॥ छंद झंपताल ॥

सागरं अंग आभूषनं साजियं, जान कोटी कला कंद्रपं ला-
जियं॥ आपही आसनं हेम चौकी रजे॥ मीतकी आवली आ-
वरत्तं सजे ॥ आदरस्सं निजं पानिहीमें लिये ॥ देखितं हे
प्रतीबिंब नेनां दिये ॥ अंगको रूप सो अदभूतं लसे ॥ मित-
कों चिंतितं मंदमंदं हसे ॥ प्राण रूपं यहै राखवो धारितं ॥
सागरं एह सिच्छा सु उच्चारितं ॥ २६ ॥

अर्थ. पछी सागरे पोताना अंगमां आभुषणो सज्यां जेथी करोडो कळावाळा सूर्य तथा कामदेव लजवाया, ए वखते आप सोनाना जडित्र वाजोठ उपर आसन करी बिराजेला शोभेछे, ने चोतरफ मित्रोनी पंक्ति बंधाई गई छे, त्यारे पोताना हाथमां अरीसो लेई नेत्र लगाडीने पोतानुं प्रतिबिंब जुएछे त्यांतो पोताना अंगनुं अदभूत रूप शोभेछे ते जोई, मित्रोने जोईने धीमे धीमे हसेछे, अने पोताना प्राण एटले जीव तो एवुंज रूप राख-
वाने धारेछे, तेथी सागरे पोताना जीवने आ प्रमाणे शिक्षा कही. ॥२६॥

॥ अथ सागरोक्त मनसिच्छा अनुमानालंकार ॥ सवैया ॥

कागर नाव चलयो सु गलयो, अब सागर क्यौं तरिहे कर
जोरा ॥ होनि सु होय न होनि न होयगि, क्यौंरे तपे तलफे
मन मोरा ॥ आयो अगे अध कीन अराधन, पायो सवे क-
रनी फल तोरा ॥ मित प्रवीन अजों न मिले तव, जागमें
आग विभूतिको गोरा ॥ २७ ॥

अर्थ. अरे कागळनुं वहाण चाल्युं तेतो गळी गयुं. हवे हाथना जोर-

ધા સમુદ્રને શી રીતે તરી શકીશ, હોવાની હોય તેજ હોય, અને ન હોવાની
ન હોય, માટે હે મારા મન? શા માટે તપીને તલફેછે, આગલ અરધું આરા-
ધન કરીને આવ્યું, તેથી તું તારી કરણીનાં સઘઘાં ફલ પામ્યું, અને હજી
સુધી પ્રિયમિત્ર પ્રવીણ ન મળ્યાં. ત્યારે તો હવે ભાગ્યમાં કેવલ ધુળી તાપ-
વાની અગ્નિ; અને વિભૂતીના ગોઝા રહ્યા. ॥૨૭॥

॥ દોહા ॥

સાગર મન સિચ્છા દર્દ, ડિગત કિયો થિર જૂપ ॥

ઉતપેં અંવારત કરન, ધાર્યો જોગ સરૂપ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ. એવી-રીતે સાગરે ડગતા પોતાના મનને શિક્ષા આપીને યજ્ઞના
સ્તંભની પેઠે દ્રઢ કર્યું, હવે એના ઉપર યોગીના સ્વરૂપરૂપી ઇમારત કરવા-
નું ધાર્યું. ૨૮ ॥

॥ ગાહા ॥

સાગર ઉકતિ સુ મિંતા, પ્રચ્છા પ્રેમ રૂપ મન દ્રઢવંન ॥

સપ્ત પષ્ટિ અન્નિધાનં, પૂર્ન પ્રવિનસાગરો લહરં ॥ ૨૯ ॥

અર્થ. મિત્રોને પ્રેમનું રૂપ પૂછતાં સાગરે પોતાની ઉક્તિથી પ્રેમનું તત્ત્વ
દ્રઢ કરી રાખવાની મનને જે શિખામણ દીધી, તે સંબંધી પ્રવીણસાગર ગ્રં-
થની આ સહસ્રમી લેહેર સંપૂર્ણ થઈ. ॥૨૯॥

इति श्री प्रवीनसागर ग्रंथे रससागर मित चर्चा मन द्र-
ढावन प्रेम प्रथक जेदो नाम सप्त पष्ठितमो लहरं ॥ ६७ ॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां सप्तषष्ठितम
स्तरंगः समाप्तः ॥ ६७ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद हरिगीत ॥

सागरें जोगी रूप लइ, तजि दूर शोभा देहथी ॥

दश महाविद्यानी तथा, शिवनी स्तुति करि स्नेहथी ॥

पछि पंथ जातां शुक्ननी रीती कही नवि पेरमां ॥

कहेशे कथा शुभ एटली, अडसइमी आ लेहेरमां ॥

॥ अथ रससागर योगी स्वरूप प्रसंगो यथा ॥ सोरठा ॥

सागर मन सु द्रढाय, साथ सयन चहले नये ॥

चले सु मित बुलाय, जुज अकेक अवतंस धरि ॥ १ ॥

अर्थ. एवी रीते सागरे पोताना मनने द्रढाव्युं अने तेनी साथे मित्रो चेला थया, पछी सर्वे मित्रोने बोलावीने प्रत्येक जणाये पोतानो हाथ (अवतंस) तोराने ठेकाणे धरीने अर्थात् सलाम करीने चाड्या. ॥ १ ॥

॥ अथ छेकानुप्रास अलंकार ॥ सोरठा ॥

मनमहि मोद प्रकाश, आस्य हास दरसित तनक ॥

आवत ईस निवास, पास रास वैरागि व्है ॥ २ ॥

अर्थ. मनमां आनंदनो प्रकाश छे. अने मोढां मंद मंद हसतां देखायछे, अने वैराग्य पामेला मित्रोनी (राशी) मंडळी थइने शंकरना देवालय पास आवेछे. ॥ २ ॥

॥ छंद मुक्तदाम ॥

गये रससागर थानक ईश, अभूषन ब्रह्म किये वकसीस ॥

तजे जर कंवर अंबर साज, दिगंबर भेख लियो महाराज ॥

सु वासन रंजित हे जिहि संग, विभूतिय धार लई तिहि

अंग ॥ नव ग्रह पाग ज्यु पेच लसंत, वहे जट जूट सु बंध

कसंत ॥ हरं हर उच्चरितं मुख बान, धरे महमाय महेश्वर

ध्यान ॥ करे वह रूप तहां षट भित, भवा भव अस्तुति
आप वदंत ॥ ३ ॥

अर्थ. एवी रीते रससागर ईश्वरने स्थानके गया, अने आभूषणो उता-
रीने ब्राह्मणोने दानमां अर्पण करी, अने जरीना शाल दुशाळा तथा जरीनां
बस्त्रोनी सामग्री तजी देईने महाराजाए दिगंबरनो वेश धारण करी लीधो,
अने जे अंग साथे सुगंधी पदार्थो लगावेला छे, ते अंगमां बिभूति धारण
करी लीधी, अने जे मस्तकना केश उपर नव ग्रहोना रत्नोवाळी पाघ झु-
की रही हती, ते केशनो जटाजूट कशीने बांध्यो, अने मोढेथी हर हर
एवी वाणी उच्चारिने महेश्वर तथा महामायानुं ध्यान धर्युं, त्यां छये मित्रोए
तैवांज रूप करी, एटले महाराजा सागरे पोते शिव तथा भवानीनी स्तुति
करी. ॥३॥

॥ दोहा ॥

सागर भेष मुनेश धरि, गिरजा हर पद बंद ॥

दश सरूप माया दरसि, भंखिय अस्तुति छंद ॥ ४ ॥

अर्थ. सागरे मुनीश्वरनो वेष धारण करी, गिरजा तथा शंकरना प-
गने वंदन करीने दश रूपे जे माया दर्शाई छे, ते दश महाविद्यानी भु-
जंगप्रयात छंदनी कवितामां नीचे प्रमाणे स्तुति करी ॥४॥

॥ अथ रस सागरोक्त दश महाविद्या ध्यान भेद ॥ शिवा

स्तुति ॥ जातिस्वभाव अलंकार ॥ छंद भुजंगप्रयात ॥

माहा कालिका मालिका मुंड धारा, शवं श्रोत, शीशं करं मु-
क्त वारा ॥ वरं, निर्जयं, ग्राहिनी नग्ग खग्गा, ज्वलंती चि-
तामें शिवारूढ नग्गा ॥ महाकाल विप्रीत रत्ती रमस्ते, नमस्ते
नमस्ते नमस्ते नमस्ते ॥ भवा नील आचा जटा जूट, तारा,

करत्री कपालं, असी कंज धारा ॥ दढा क्रूर, बाघंबरं, जों-
 ग, तप्पे, तनं आश्रनं, दंतकी दाम जप्पे ॥ हरं मोहितं,
 सोहितं कंज मस्ते, नमस्ते नमस्ते नमस्ते नमस्ते ॥ महा-
 विद्यया राजितं रक्त बिंबा, सधे जोग जोती अलोकीक अं-
 बा ॥ त्रिनेनं सरोजं करं नील सज्जे, कुचं गौर मुखं कला
 चंद्र लज्जे ॥ महारुद्र चित्तं कटाक्षं अमस्ते, नमस्ते नमस्ते
 नमस्ते नमस्ते ॥ श्रियं, शोभ भानं, प्रभातं प्रकासा, शशी
 जाल, त्रिनेत्र आरून वासा ॥ धनू, बान, पाशं, अनी, पा-
 नि लीने, सवे अंग सोहत संगार कीने ॥ शिवं शंकरं बाम
 भागं सु बस्ते, नमस्ते नमस्ते नमस्ते नमस्ते ॥ भुवनेश्वरी,
 चंद्ररूपा रसाला, धरे कुंडलं, हेम मुक्ती सु माला ॥ बधे
 बार जूरा, सु सिंगार सज्जे, कटी किंकनी, जेहरी पाय ब-
 ज्जे ॥ रसं रंजितं नेन शंभू समस्ते, नमस्ते नमस्ते नमस्ते
 नमस्ते ॥ वगल्ला कनकासनं, हेम अंगा, किरीटं शशी, अं-
 वरं पीत रंगा ॥ कुलीशं, गदा, पास, जीहा धरंती, गरे चं-
 पकं जूहिकी वैजयंती ॥ महादेव संग्गा, उछंगा बिलस्ते,
 नमस्ते नमस्ते नमस्ते नमस्ते ॥ छिनंमस्तिका, हस्तिका
 रक्तपत्रा, धरं शीश, शीशं बितं छात्र छत्रा ॥ करे श्रोणितं
 पान, छूटे सु वारा, दमे डाकिनी शाकिनी संग धारा ॥ शिवं
 संगियं रंगियं मोद मस्ते, नमस्ते नमस्ते नमस्ते नमस्ते ॥
 महंमाय धूमावती, धूम देहा, कराला कला चंचला ज्वाल
 मेहा ॥ भयंकार दढा, जयंकार प्रेता, उरं पीन, छिनं कटी,
 दीन हेता ॥ भवा, जीस जोगा, न चोगा त्रपस्ते, नमस्ते नमस्ते

નમસ્તે નમસ્તે ॥ સતંગી, ઘનં ડંબરં, ઝંગ દીઠં, રક્તં ધરે
 અંવરં, રત્ન પીઠં ॥ સુરં દાનવં, માનવં, કંજ થત્તા, કરં કુંજ
 પત્રં, સુરાપાન મત્તા ॥ મહેશં પિવાવંત, આપં પિવસ્તે, નમ-
 સ્તે નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે ॥ વરાહી, રુચી રાજિતં વીજ
 વાલા, સક્તી, ગદા, અંકુશં, નેત્ર જ્વાલા ॥ સરોજં લિયે
 પાનમેં, રંગ રત્તં, જપંતં જયં, શત્રવં હીન ક્રત્તં ॥ જટા ધારિ-
 યં, ઢારિયં ગ્રીવ હસ્તે, નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે ॥ જયો
 યોગિની, જોગિની, જાસુ સંગે, જયો જોગિયં જોગિયં જાસ
 રંગે ॥ જયો દંપતી, જોગ હાસં વિલાસં, જયોકારના રૂપ,
 પ્રેમં પ્રકાસં ॥ રચે લાજ, મારાજ, જોગં સધસ્તે, નમસ્તે
 નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે ॥ ૫ ॥

અર્થ. (મેંત્ર મહોદધિમાં દશમહા વિદ્યાનાં રૂપ વર્ણવ્યાંછે, તેમાંનું કાંઈ
 વાકી રહેલું તે પળ આ ટીકામાં લખી જણાવ્યુંછે.) જે (આદ્યા) મહાકા-
 લિકા કહેવાય, અને જેણે મુંડની માઝા ધારણ કરેલીછે, બંને કાનમાં
 મઢાં લટકાવીને છુટા કેશ રાખેલા છે, તાજું કાપેલું મસ્તક, વરદ, અ-
 ભય, તથા ચુલું ચઢ્ગ, ૯ ચારવાનાં ચાર હાથમાં ગ્રહણ કરેલાંછે. વઝતી
 ચિતામાં શત્રુ ઉપર નય થડને વેઠેલાં (શ્યામ વર્ણવાઝાં, ભયંકરછે મુખ
 જેનું, રુધિરના પ્રવાહથી લાલછે હોઠ જેના) મહાકાઝની સાથે વિપરીત
 રાતિથી રમણ કરનારાં હે મહાકાઝી ? તમને વારંવાર નમસ્કાર છે. વીજાં
 તારા નામનાં દેવી-ભવાની રૂપ, શ્યામછે કાંતિ જેની, મસ્તક ઉપર જટાજુટ
 ધારણ કરનારાં, કરવતી, કપાઝ, તરવાર, તથા (નીલા) કમઝને હાથમાં
 ધરનારાં, કુરછે દાદો જેની, વાઘંતર વિઝાવીને યોગ તપ કરનારાં, અંગે
 પહેરેલાં (કુંડલ, કટિમેઘલા, કંકણ, હાર, તથા નાગ વિગેરે) આભૂષ-

પોથી શોભિતાં, ઢાંતની માઝા હાથમાં રાખી જપ કરનારાં, (ત્રણ છે નેત્ર
 જેને એવા મહાદેવને મોહ ઉપજાવનારાં, કમલ ઉપર વિરાજેલાં એવાં) હે
 તારા? તમને વારંવાર નમસ્કાર છે. ત્રીજાં મહાવિદ્યા નામે છે, તે (વિંવ) ઘોળા
 જેવા રાતા રંગવાળા અંગથી શોભિતાં, જોગને સાધનારાં, અલૌકિક તેજની
 ડ્યોતને ધારણ કરનારાં માતા, ત્રણ છે નેત્રો જેને, ને લીલા રંગનાં કમલ
 હાથમાં લીધાં છે, સુંદર કઠીણ (કુચ) સ્તન “તથા મનોહર છે કેશ
 જેના” અને ગોરા મુખની છત્રિ જોડને ચંદ્રની કઝા પળ લાજી જાય છે.
 અને જે નેત્રના કટાક્ષથી મહારુદ્રના ચિત્તને પળ ભમાવે છે, એવાં હે મહા
 વિદ્યા દેવી? તમને વારંવાર નમસ્કાર છે. ચોથાં શ્રીવિદ્યા પ્રભાતના સૂર્ય જેવા
 પ્રકાશથી શોભિતાં, ચંદ્રમા છે કપાળમાં જેને, ત્રણ નેત્ર, તથા રાતાં છે
 વસ્ત્ર જેનાં, ધનુષ, વાળ, પાશ, અને અંકુશ, એ ચાર આયુધો ચાર હા-
 થમાં ધારણ કર્યાં છે, અને સર્વ અંગમાં શોભિતા શણગાર સઘ્યા છે, એવાં
 શંકરના વામભાગમાં વસનારાં હે શ્રીવિદ્યા, તમને વારંવાર નમસ્કાર છે.
 પાંચમાં ભુવનેશ્વરિ જેનું ચંદ્રમાના જેવું રૂપ તથા રંગ છે, રસના રંગથી રસ
 વાળાં, જડિત્ર કુંડલ, સોનાના હાર, તથા મોતીની માઝા પહેરેલી છે,
 મસ્તક ઉપર વાળનો અંબોડો વાંધીને જેણે સઘળા શણગાર સજેલા છે,
 કેડે મેઘલાની ધુધરીઓ ને પગમાં ઝાંઝર તથા લંગરના અવાજ થાય છે,
 નેત્રોના રસથી જેણે શંકરને સર્વ પ્રકારે રંજન કરેલા છે, એવાં હે ભુવને-
 શ્વરી દેવી ? તમને વારંવાર નમસ્કાર છે. છઠ્ઠાં વગલામુખી, જે સોનાના
 આસન ઉપર વિરાજેલાં છે, અને સુવર્ણના સરખી જેના અંગની કાંતિ છે,
 મુકુટમાં ચંદ્રમા, ને અંગમાં પીઠારંગનાં વસ્ત્રો ધારણ કરેલાં છે, વજ્ર, ગદા,
 પાશ, અને શત્રુની જિઘ્હાને હાથમાં ધારણ કરનારાં, ગઝામાં ચંપાની તથા
 જુઈની વૈજયંતી ઇટલે ગઝાથી પગસુધી પહોંચે, એવી માઝા પહેરનારાં, મહા-

દેવના યોગમાં વેશીને વિલાસ કરનારાં, હે વગલામુખી દેવી! તમને વારંવાર નમસ્કાર છે. સાતમાં છિન્નમાસ્તિકા, જેણે હાથમાં સુધિરનું પાત્ર, તથા “કાપેલું પોતાનું” મસ્તક ધારણ કર્યું છે, અને માથે વિસ્તારવાળા છત્રની છાયા ધરી છે, ઘુટા કેશ રાશીને “પોતાના ગળામાંથી ઝરતાં” સુધિરનું પાન કરનારાં, દમન કરનાર ડાકિની, તથા શાકિની વગેરે દેવિયોને સાથે રાખનારાં, શંકરની સાથે રહીને તેને આનંદના રંગથી મસ્ત કરનારાં, “સૂર્ય સરખા પ્રકાશિત મંડલમાં રહેનારાં” હે છિન્નમસ્તા દેવી! તમને વારંવાર નમસ્કાર છે. આઠમાં ધુમાવતિ મહામાયા, જેના શરીરનો રંગ ધુમાડા જેવો છે. અતિ વિકરાલ, “સૂર્ય છે ઉદરમાં જેને,” કળાને ધારણ કરનારાં, ચંચલ, જેના અંગમાંથી ઢાળોની વૃષ્ટિ થાય છે, “મેલાં છે વસ્ત્ર જેનાં, અતિ ઝંઘાં, સર્વે લોકોને ઉદ્દેગ પમાડનારાં,” ભયંકર છે દાઢો જેની, પ્રેત ભૂતાદિ જેનો જય વોલે છે, કઠિન સ્તન, તથા કટિ છે પાતળી જેની, દીન ભક્તોનું કલ્યાણ કરનારાં, એવાં ભવાંની (ભીમ) મહાદેવની સાથે જોગ કરનારાં, મોગથી ત્રમ થતાં નથી, એવાં હે ધુમાવતી! તમને વારંવાર નમસ્કાર છે. નવમાં માતંગી, મેઘના આડંવર જેવું જેનું શ્યામ અંગ દેખાય છે, ને રાતાં વસ્ત્ર ધરીને રત્નના પીઠ ઉપર વિરાજેલાં છે, અને કમલ ઉપર “વે પગ રાશીને” બેઠેલાં ‘દેવ,’ દૈત્ય, તથા મનુષ્ય, વગેરેને વરદાન દેનારાં, એક હાથમાં મુરારો કુંભ તથા વીજા હાથમાં પાત્ર લેઈને મહાદેવને પાન કરાવી પોતે પાન કરી મસ્ત થયાં, ‘વીણા વગાડનારાં,’ હે માતંગી દેવી! તમને વારંવાર નમસ્કાર છે. દસમાં વારાહી વીજના, ચંદ્રજેવી કાંતિથી શોભિતાં, બાહ્યરૂપ, જેના નેત્રોમાંથી અગ્નિની જ્વાળા નીકળે છે, અને જેણે શક્તિ, ગદા, અંકુશ, તથા રાતા રંગનું કમલ, ચાર હાથમાં ધારણ કરેલાં છે. જપ કરનારાંને જય આપનારાં, અને શત્રુને નાશ કરનારાં, જટાધર મહાદેવના

कंठमां हाथ नाखीने बिराजेलां हे वाराही देवी! तमने बारंवार नमस्कार छे.
 'ए रीते दशमहाविद्यानी स्तुति करीने हवे शिवनी स्तुति करेछे." जयजय
 बोलनारी योगणी तथा भोगणी जेने संगेछे, तेमज जयजय उच्चार करनारा
 योगी तथा भोगी जेना रंगमां रंगाएला छे, प्रकृति तथा पुरुषरूप, दंपतिनां
 जोडलांथी योग तथा हास्य विलास करीने जय पामनारा, तेमज कारणरूप
 प्रेमने प्रकाशनारा, शक्ति साथे रहेला हे शंकर! तमने बारंवार नमस्कार
 करीने हुं जोग साधुंहुं. माटे कृपा करीने हे महाराज! मारी लाज राखजो. ५

॥ सोरठा ॥

उमया ईश उचार, अस्तुति पुनि बंदन सु किय ॥

मन महि बोध विचार, कहन लगे सागर कुमर ॥ ६ ॥

अर्थ. एवी रीते उमया तथा ईश्वरनी स्तुति उच्चारिने तेमने बंदन
 कर्तु, पछी रससागर राजकुमार पोताना मनने ज्ञाननो विचार केहेवा
 लाग्या. ॥ ६ ॥

॥ जमकाऽलंकार सोरठा ॥

जर जर जात जहान, फर फर झूठे जगत महि ॥

धर धर रै हिय ध्यान, कर कर याद प्रवीनको ॥ ७ ॥

अर्थ. आ जूठा जगतमां फरी फरीने, जीव बारंवार बळी जाय छे,
 माटे हे, हृदय! प्रवीणने याद कर, कर, ने तेनुं ध्यान धर, धर. ॥ ७ ॥

॥ छपय ॥

जोगि रूप माहाराज, सहर प्रतना सब पाये ॥

गुरुजन मनमहि धारि, आय सागर वरजाये ॥

कहे तास प्रति उत्र, इष्ट साधन हम लीने ॥

करहु क्रिया इक वर्ष, बहुरि यह रूप सु छीने ॥

माने न कह्यो वरजत बहुरि, मन उदास सब लोग लिय ॥
महराज महत आमात प्रति, दरकबाह आयस सु दिय ॥

अर्थ. महाराजे जोगीनं रूप धारण कर्युं, ते वातनी खबर नेनतरंग नामना शेहेरमां तथा सर्व सेनामां थई, एटले मोटा लोकोए ते वात मनमां धारी. ने त्यां आवी सागरने मना करी, त्यारे तेणे प्रतिउत्तर कह्यो, के में ईष्ट साधन करवा सासुं आ रूप लीधुं छे, ते घणुं करीने एक वर्ष क्रिया कर्मा पछी तजी दईश. तोय पण फरीथी सर्वे घणीक रीते वारे छे, परंतु ते मानता नथी, जेथी सघळा लोकोए उदासी धारण करी, ने ते मोटा जनोए महाराजा प्रदीपने तथा मुख्य प्रधानने जइने खबर आपवा सासुं एक उंटस्वारने आज्ञा आपी. ॥८॥

॥ अथ छंद मृगेंद्र ॥

कमाल चलाय, सु सागर पाय ॥ भई जब रेन, कहे मित बे-
न ॥ गई ग्रह वात, इतें नृप आत ॥ सबे जन आय, जोगी
वरजाय ॥ दशा हम कीय, लगी संग जीय ॥ सु खंडित
वात, तजी नहि जात ॥ लगेहि विवाद, सु नाहि सवाद ॥
सु कारन एह, नही थिर देह ॥ यह हम जान, तजों शिव
थान ॥ कहे तब मींत, निशा ज्यु बहंत ॥ चमू मग होय, नि-
वारहु सोय ॥ पती लिख लीन, पुजारिय दीन ॥ लिखी हम
राह, न सोधहु काह ॥ कदा उत आउ, हमे न जिवाउ ॥
सबे जन सोय, चले मग होय ॥ जपे हरवान, कियो सु
पयान ॥ ९ ॥

अर्थ. उंटस्वार चलाव्यो, ते वातनी खबर सागरने मळी, पछी ज्यारे रात्रि थई, त्यारे मित्रोने वचन कहां के आ वात घेर जशे, के तुरत

महाराजा अहीं आवशे, तेमज सघळा कुटंबी लोको आवीने मना करवा लागशे, पण में जे आ दशा करी छे, तेतो मारा जीवनी साथे लागेली छे, जेथी ए वातनुं खंडन करशे, तोय ते तजी जाशे नहीं, अने उलटो वाद विवाद थशे, एमां कांड स्वाद नथी, एनुं कारण एछे जे, आ देह कांड स्थिर नथी. एम जाणीने आ शिवनुं स्थानक तजी देवाने हुं चाहुंछुं, त्यारे मित्रोए कहुं के, रात बीतशे, के आपणे मार्गे अहीं सेना (आडी) आवशे, माटे तेनुं निवारण करो, एवां वचन सांभळी एक चीठी लखीने पूजारीने आपी, तेमां लख्युं के अमारो मार्ग कोई शोधशे नहीं, कदाचित त्यां आवशो तो, उलटा अमने जीवाडशे नहीं. पछी ते सघळा मित्रो रस्ते थई चाल्या, तेओए हर हर एवी वाणी जपीने प्रयाण कर्युं. ॥९॥

॥ सोरठा ॥

दरसित देव बिहान, जन जन प्रति पाई खबर ॥

सागर कीन पयान, चमू चढन चंचल जई ॥ १० ॥

अर्थ. पछी ज्यारे सवार थतां सूर्य देखायो त्यारे सागरे प्रयाणकर्युं, ए वातनी प्रत्येक जणने खबर थई, तेथी वांसे चढवा सेना चंचळ थई. ॥१०॥

पाती लेहि पुजार, तेतेमहिं आये तिहां ॥

बूझ्यो अंत विचार, गुरुजन सब बरजी चढन ॥ ११ ॥

अर्थ. एटलीबारमां तो पूजारी पत्रिका लेईने त्यां आव्यो, एटले सागरनो छेल्लो विचार जाणीने वडीलोए सौने चढवानुं बंध कराव्युं. ॥११॥

कोलाहल सह कीन, नेह नगर कन्यक फिरे ॥

जोगि अरन पथ लीन, हर हर कर कीनो गमन ॥ १२ ॥

अर्थ. त्यारे सघळा लोको शोकनी साथे कोळाहळ करीने नेहनगर तरफ पाछा फर्या. अने जोगियोए हरहर उच्चार साथे गमन करीने अर-

पवनो मार्ग लीधो. ॥१२॥

॥ दोहा ॥

प्रभा प्रज्ञाकर भइ प्रगट, वन वन लवत बिहंग ॥

कवि मीतसु प्रति सुकनको, पूछन लगे प्रसंग ॥१३॥

अर्थ. सूर्यनी कांति प्रगट थई, अने वन वनने विषे पक्षियो बोलवा लाग्यां. एवा समयमां सुकवि भारतीनंद पोताना मित्र सागरप्रत्ये शुकन प्रसंगनो भेद पूछवा लाग्या. ॥१३॥

॥ छपय ॥

सुनि सागर वह वचन, जेद निज उकति सु धार्यो ॥

सुकन जेद यह सुनो, मित हम सोधि निहार्यो ॥

करनहार किरतार, सुकवि बल बुधि विस्तारत ॥

इष्टदेव परसंत, सोय सब सत करि डारत ॥

गुरु प्रेम इष्ट हम सत्यहे, तो कबहु न बानी फिरहि ॥

शुभ अशुभ जेद हमसें सुनो, सुकन प्रेम रस अनुसरहि ॥१४॥

अर्थ. ते वचन सांभळीने सागरे पोतानी उक्तिथी शुकनभेद कहेवानुं धार्युं, अने कहेवा लाग्या के हे मित्रो? आ मारो शोधी काढेलो शुकनभेद तमो सांभळो, करवावाळा तो जगतकर्त्ता परमेश्वर छे, पण सारा सारा कवियो पोतानी बुद्धिना वळथी ते विस्तारे छे, अने जेओने इष्टदेव प्रसन्न होयछे, तेओ सर्व बात साची करी मेलेछे, तेमज मारे पण प्रेमरूपी गुरु नया इष्टदेव सत्य छे, तो मारी वाणी क्यारेय फरशे नहीं, माटे तमो सचळा शुकनना शुभ अशुभ भेदोने सांभळी ल्यो, ते शुकन पण प्रेमरसने अनुसर छे. ॥१४॥

॥ अथ रस सागरोक्त नवीन शुकन जेद ॥ छपय ॥

सुकन जेद बहु बिद्ध, वेद तिहि कहत प्रसिद्धहि ॥
जल थल खेचर जीव, प्रगट ईश्वर सब मध्यहि ॥
तावानी बुधवंत, श्रवन सुनि चित्त सु धारहि ॥
मत मतंत बहु जंत, कृपा गुरु अर्थ विचारहि ॥
जग आदि अंत इहि विधि सकल, ग्यानी बुध बल फललहत ॥
शुन अशुभ कर्म सब प्रानिके, सुगन व्याज किरता कहत १५॥

अर्थ. घणीक रीतना सुकनना भेदो छे, जेने वेद प्रसिद्ध कहेछे, तेमां मुख्यत्वे, जळ, स्थळ, तथा आकाशमां गाते करनारा जीवोनी वाणीछे, ते सर्वने विषे पण ईश्वर प्रगट रह्या छे, तेथी ते वाणी काने सांभळीने बुद्धि-वाळा पुरुषो तेना भेदो पोताना चित्तमां धारी लेछे, परंतु तेमां घणीक भा-तना मत मतांतरो छे, तोय गुरु कृपाथी तेना अर्थो विचारी लेछे, एटलुंज नहीं, पण आ सघळा जगतमां आदिथी ते अंत सुधी एज रीती चाली आवीछे, माटे ज्ञानी पुरुषो बुद्धिना बळथी तेना फळने समजे छे, हवे एमां जाणवानुं एटलुंज छे के, प्राणीओना सारा नरसा कर्मने अनुसारे सुकनना मिषथी जगतकर्त्ता परमेश्वर कही आपेछे, ॥१५॥

॥ छपय ॥

पंच तत्वमय पिंड, सोय ब्रह्मांड प्रसिद्धहि ॥
छिति नन्न सिखि जल अनिल, रूप रस प्रसरव गंधहि ॥
निराकारहे शब्द, अवर आकार सु धारिय ॥
सबको कारन शब्द, शब्द माया विस्तारिय ॥
सो शब्द विविधहे जगतमें, जिहि सु जेद विरला लहे ॥
शुन शब्द ग्यान अनुमान सब, सो प्रवीन सागर कहे ॥१६॥

अर्थ. आ (पिंड) शारिर तथा ब्रह्मांड पंचतत्व मयछे, ए वात आखा

જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે, પૃથ્વી, આકાશ, અગ્નિ, જલ, અને વાયુ, તથા તેના ગુણ, રૂપ, રસ, સ્પર્શ, શબ્દ અને ગંધ એઓનો સર્વમાં પ્રસાર છે, તેમાં શબ્દ છે તે નિરાકાર છે, અને વીજાં સર્વ તત્વો આકારવાળાં છે, એમ ધારો, અને તે સર્વના કારણરૂપ શબ્દ છે, અને શબ્દેજ માયાને વિસ્તારી છે, તે શબ્દો જગતમાં વિવિધ પ્રકારના છે, જેના ભેદને વિરલા જાણે છે, માટે સાગર કહેછે કે, તે શબ્દના જ્ઞાનના અનુમાનને જે જાણે, તે ચતુર કહેવાય. ॥૧૬॥

અથ શબ્દ બ્રહ્મ નિરૂપન ॥ શ્લોકઃ ॥

રસનાયાં તું યાસીના । વૃત્ત માનેન ગ્રંથિતા ॥

યયા પ્રકાશિતાઃ શબ્દાઃ । સારદાયૈ નમોસ્તુ તે ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. જાંભિમાં જે નિવાસ કરીને રહેલાં છે. જે છંદના વૃત્તના માપથી ગુથાયેલાં છે, અને જેને શબ્દો પ્રકાશ્યા છે. એવાં હે સારદા દેવી? તમને નમસ્કાર હો. ॥૧૭॥

પ્રણવો યસ્ય પ્રાણ સ્યા । દ્વર્ણાં યસ્ય ચ વિગ્રહઃ ॥

ઠ્યાપિતઃ સર્વ ભૂતેષુ । શબ્દ બ્રહ્મ નમોસ્તુ તે ॥ ૧૮ ॥

અર્થ. ઐકાર જેનો પ્રાણ છે. અક્ષરો જેનું શરીર છે, અને જે સર્વભૂત પ્રાણીમાત્રમાં વ્યાપક છે. એવા હે શબ્દરૂપી બ્રહ્મ? તમને નમસ્કાર હો. ॥૧૮॥

પ્રણવો વિસ્તરઃ પ્રાયો । દ્વિપંચાશ ત્સમાઠ્ઠયઃ ॥

દ્વાદશા સ્તસ્ય ચોચ્ચારા । રસ્વદીર્ઘ સ્વરાન્વિતાઃ ૧૯ ॥

અર્થ. ઐકાર વિસ્તાર પામીને એક ઐકાર, સોઠસ્વર, તથા કથી ક્ષ સુધીના પાંચિસ એ રીતે વાવન નામવાળો થયો. તેમાંથી લોક વ્યવહારમાં જ્ઞસ્ત, તથા ઠીર્ઘ સ્વરો મળીને વારાઘડીના વારવાર ઉચ્ચાર થયા. ॥૧૯॥

સા વર્ણમાત્રિકા યત્ર । ચિન્ના ચિન્ના ચ યોજિતા ॥

ચતુષ્પદં તત્ર વ્યાપ્રોતિ । તેનેદં વ્યાપિતં જગત્ ॥ ૨૦ ॥

अर्थ. ते वर्ण मानिका जे ओंकारमां बूदा बूदा रूपथी जोडाई. तेमां जे प्रेरूपी ओंकारनुं रूप व्यापेछे, ते वडेज आ सर्व जगत व्यापेछे. ॥२०॥

॥ दोहा ॥

शुकन विचार अनेकहे, मत मतके अनुसार ॥

प्रथम सु जोतिषसें कहत, ग्रह बल लगन निहार ॥२१॥

अर्थ. सागर कहेछे के, मत मतांतरना अनुसारथी शुकनना अनेक प्रकारना विचारो छे, तेमां प्रथम ग्रहोना बळावळ तथा लगने जोईने ज्योतिषशास्त्र शुकन कहेछे. ॥२१॥

ओर स्वरोदयके शुकन, पासा रमल प्रमान ॥

केई अंकसु जंत्रके, के पशु खग सुनि बान ॥ २२ ॥

अर्थ. केटलाक स्वरोदयनां शुकन कहेछे, ने केटलाक रमळना पासा नाखीने ते प्रमाणे शुकन बतावे छे, केटलाक यंत्रोना अंक मुजब शुकन समजावेछे, अने केटलाक पशु तथा पक्षीनी भाषा सांभळीने शुकन कही आपेछे. ॥२२॥

एसे विविध प्रकारहे, शुकन ग्रंथ मत लीन ॥

श्रेष्ठ नेष्ट फल जो कहे, सो ईश्वर आधीन ॥ २३ ॥

अर्थ. एवी रीते शुकनना विविध प्रकार छे, जेथी शुकनना ग्रंथोना मतने लेईने विद्वानो (श्रेष्ठ) सारां (नेष्ट) नरसां फळ कहेछे, परंतु ते सर्व ईश्वरने आधीन रहेछुं छे. ॥२३॥

अथ नवीन शुकन नेद कवित ॥

कोउ नर प्रच्छक सो पूछे प्रश्न कारजको, ताके मुख बानी के वरन गनी लीजिये ॥ चैत्रादिक मास जोउ, द्वितीयासें तिथि सोउ, सूरजसें वार ताके अंक एक कीजिये ॥ प्रच्छकको

नाम तासैं, मिलाये प्रवीन अंक, सबहीकों एक करी दु-
गन थपीजिये ॥ ताको रस जाग अंक दीजिये बढेज्युं रस,
नौरसमें जोइ रस आवेसो गहीजिये ॥ २४ ॥

अर्थ. कोई प्रश्न पूछनार आवीने पोताना कामनुं प्रश्न पूछे, तयारे तेना
मोदानी वाणीना अक्षरो गणी लेवा, अने चैत्रथी चालता महिना सुधीनो
आंकडो, तथा वीजथी चालती तिथि सुधीनो आंकडो, तेमज रविवारथी
चालता वार सुधीनो आंकडो, तेमां मेळवीने भेळा करवा, अने पूछवावा-
ळाना नामना अक्षरो पण तेनी साथे मेळववा, चतुर पुरुषे ते सघळा अं-
कोने एकठा करीने पळी तेने बमणा करवा, ने तेने नवरस छे, माटे नवे भाग
देवो, तेम करतां जे वधे तेने नवरस माहेलो रस जाणीने जे रस आवे तेने
ग्रहण करवो. ॥ २४ ॥

॥ अथ नवरस नाम चौपाई ॥

प्रथम सिंगार हास्यरस दूजे, क्रुद्धा नृपतिगुणद्रुत अष्टे ॥
पंचम वीर भयानक षष्ठे, ए नवरस जगमहि विख्या-
नवेमे शांत महा सुखदायि, स्वानो, अद्रुत शांत पंच
ता ॥ हास्य सिंगार रस, क्रुद्धा नृपतिगुणद्रुत अष्टे, पंच
गुण जानो ॥ रुद्र भयानक विभच्छ करुता, अशुभ चार
इहि पंडित वरना ॥ जो रस तेहि स्वामि गुन धारो, एते
पर बहु बुधि विस्तारो ॥ बाहन वसन रूप रंग एही, रस-
के स्वामीके गुन जेही ॥ सब विचार मनमें फल गहिये, प्र-
च्छक नरकों उत्तर कहिये ॥ २५ ॥

अर्थ. पहिलो शृंगाररस, वीजो हास्यरस, त्रीजो क्रुद्धा, चौथो रुद्र,
पंचमो वीर, छठो भयानक, सातमो विभत्स, आठमो अद्भुत, ने नवमो

मोटां सुख आपनारो शांतरस,छे ए नवे रसो जगतमां प्रख्यात छे, तेमां हास्य, श्रृंगार, वीर, अद्भूत, अने शांत ए पांच शुभ फलने आपनारा सारा जाणो, अने रुद्र. भयानक, विभत्स, अने करुणा, ए चार रसोने पंडितो ए अशुभ कहीने वर्णवेलाछे, जे रस आवेलो होय, तेना स्वामीना गुण धारण करीने तेना उपर घणो बुद्धिनो विस्तार करवो, रसना स्वामीनां वाहन, वस्त्र, रूप, रंग, अने जे गुण होय, ते सघळानो विचार करीने पोताना मनमां तेनुं फल ग्रहण करी लेवुं, अने पछी पूछनार पुरुषने उत्तर आपवो रसना स्वामी वगेरे बीजी लेरना सातमा छंदमां जोवां॥२५॥

॥ सोरठा ॥

आपैं शुकन उपाय, विन बूझे देखन चहै ॥

अन्य प्रति अंक कराय, इन गनती तापर करहु ॥२६॥

अर्थ. पोतानी मेळे शुकन उपजावीने वगर पूछे जे जोवाने चाहे, तो तेणे बीजानी पास तेनी मरजी प्रमाणे संख्यानो आंकडो बोलावीने तेना उपर आगळ कह्या प्रमाणे गणतरी करी लेवी॥२६॥

एक द्योस प्रति एक, बूझत सो बानी मिलहि ॥

प्रच्छक उकति अनेक, बूझहि पैं पुनि नां वदहु ॥ २७ ॥

अर्थ. एक दिवसे एकज प्रश्न पूछे, तो ते वात मळे, पण जो घणा पूछवावाळा एकथी वधारे वार पूछे तो तेने पछी कहेवुंज नहीं॥२७॥

॥ दोहा ॥

सागर शुकन नवीन किय, दीनो मित सुनाय ॥

मन द्रढ करि सोधहु शब्द, बानी त्रया न जाय ॥ २८॥

अर्थ. एवी रीते सागरे नवीन शुकन जोवानी रीत वनावीने मित्रोने संभळानी दीधी, अने कहुं के एम जो मन द्रढ करीने शब्दने शोधशो?

तो बांणी (मिथ्या) खाली जशे नहीं.॥२८॥

सुनत मित सब सत्य किये, उरमें भरे उछाह ॥

बोध शांतरस सोध बढ, बिपन गवन किय राह ॥२९॥

अर्थ. सब मित्रोए सांभळीने कहुं के ए बात साचीछे. पछी मनमां उत्साह भरीने ते बोध प्रमाणे शुकननो शोध कर्यो. तो शांतरस बध्यो, तेथो जंगलने रस्ते गमन कर्युं.॥२९॥

॥ गाहा ॥

सागर जोग सरूपं, अस्तुति इष्ट शुकन नौतम विधि ॥

अष्टपष्टि अभिधानं, पूर्ण प्रवीनसागरो लहरं ॥३०॥

अर्थ. महाराजा सागरे लीधेला योगीना स्वरूपनी साथे दशमहा विद्यानी स्तुति, तथा नवीन शुकनना वर्णन संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ अडसठमी लेहेर संपूर्ण थई.॥३०॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे रससागर जोग सरूप शिव शक्ति स्तुति नवीन शुकन भेदो नाम अष्टषष्ठितमो लहरं ॥ ६. ८ ॥

इतिश्री प्रवीण सागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गुर्जरी टीकायां अष्टषष्ठितम स्तरंगः समाप्तः ॥६८॥

अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंदः॥हरिगीत॥

वन तरफ जोगी चालिया, तप साधता वनमां रही॥

पहोच्या प्रवीणना वागमां, कुसुमावळी आवी तहीं॥

प्रवीण दिन गुजरान, शी रीते करेछे ते कहुं॥

आ लहरि अगनो तेरमीमां, एटलुं वर्णन रह्युं॥

॥ अथ योगी प्रयान क्रिया प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

जोगी यह साधत क्रिया, कीन गमन कांतार ॥

पुर तजि डर अनिलाष प्रिय, निरजन चलत निहार ॥१॥

अर्थ. एवी रीते ते जोगियोये प्रीय मित्रने मळवानी अभिलाषाथी श-
हेर तजी दइने क्रिया साधवासारं वनमां गमन कर्युं ने उजड रस्तो
जोता चाले छे. ॥१॥

॥ अथ छंद दुमिलिया ॥

उठि प्रात सु मंजिय, दूरित गंजिय, भूति सु रंजिय, ग्यान
गढे ॥ बघ चंमर डारिय, आसन बारिय, नासु निहारिय,

ध्यान द्रढे ॥ मरुतागति रोधिय, पूरन बोधिय, शंकर शो-
धिय, वृत्ति जमे ॥ जटधार सु जोगिय, पूरव भोगिय, प्रेम

प्रयोगिय, देह दमे ॥ इक पोर सु तप्पिय, जंत्र सु थप्पिय,
मंत्रहि जप्पिय, तंत्र जथा ॥ जुग जाम सु बित्तहि, सेव उधि-

त्तहि तत्र कथित्तहि, प्रेम कथा ॥ सहजावत अखिय, इ-
च्छन अखिय, नेह नरखिय, प्रेम क्रमे ॥ जटधार सु

जोगिय, पूरव जोगिय, प्रेम प्रयोगिय, देह दमे ॥ उवटावट
सद्विय, त्यागत रद्विय, शील सु बुद्विय, चित्त सजे ॥ थर

ठोर भयंकर, घाट गिरब्वर, झंगर अंबर, सोय रजे ॥ वन-
राय सु झुक्किय, पंख प्रलंबिय, रिच्छ मृगं सिय, तत्र रमे ॥

जटधार सु जोगिय, पूरव जोगिय, प्रेम प्रयोगिय, देह दमे ॥
जहाँ भूत पिशाचनि, डाकनि शाकनि, प्रेत पूरातनि, ज्वा

ल धस्ते ॥ सिंगरे वह साधत, ईश अराधत, मोदसु वाढत,
खेल लखे ॥ अगमागम कीनह, एक महीनह, बाग प्रवी-

નહમેં ત્રિલમેં ॥ જટધાર સુ જોગિય, પૂરવ જોગિય, પ્રેમ
પયોગિય, દેહ દમે ॥ ૨ ॥

અર્થ, સવારના પહોરમાં ઊઠી સ્નાન કરી, પાપનો નાશ કરી, શરિરે
વિભૂતિ ચડાવીને, જ્ઞાનમાં મગ્ન થાય છે. વાઘનું ચર્મ વિછાવી તે ઉપર આ-
સન વાઢીને નાક સામે જોડ રહીને ધ્યાનને દ્રઢાવે છે, પ્રાણ વાયુના આ-
વવા જવાની ગતિને સંધી, પૂર્ણ જ્ઞાનથી બુદ્ધિ વડે, શંકરના સ્વરૂપને શોધીને
તેમાં મનની વૃત્તિઓને જમાવે છે. એવી રીતે જટા ધારણ કરનારા પૂર્વના
ભોગી પ્રેમના પ્રયોગવાળા જોગિયો દેહને દમે છે. એક પહોર સુધી તપસ્યા
કર્યા પછી તંત્રશાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે, યંત્રની સ્થાપના કરીને મંત્રનો જપ
કરે છે; એમ વે પહોર વીતી ગયા પછી સેવામાંથી ઊઠીને ત્યાં પ્રેમ સંબંધી
કથા કરે છે. સેહેજે આવી મળેલા પદાર્થોનું ભોજન કરે છે. નેત્રોથી પણ
કાંઈ જોવાનો સ્નેહ રાખતા નથી. અને પ્રેમના અનુક્રમથી વર્તે છે એવી
રીતે જટા ધારણ કરનારા પૂર્વના ભોગી પ્રેમના પ્રયોગવાળા જોગિયો દેહને
દમે છે. વાટે ઉચાટે ચાલતાં સાધન કરે છે, તે સર્વ પ્રકારની રિદ્ધિ (દોલત)
નો ત્યાગ કરીને સારાં શિલ્લ તથા સદ્બુદ્ધિને ચિત્તમાં ધારણ કરે છે, અને
ભયંકર ઠેકાણાં હોય છે, ત્યાં સ્થિતિ કરે છે, અને પર્વતોના ઘાટ તથા ઝાડી
અને ડુંચે આકાશન હોય, તેજ જગ્યા પોતાને ગમે છે, તે ઠેકાણે વનસ્પતિ
ઝુકી રહેલી હોય છે, ને મોટાં પક્ષિયો અને રિંછ, મૃગ, અને શિઆલિયાં રમે
છે, એવી રીતે જટા ધારણ કરનારા પૂર્વના ભોગી પ્રેમના પ્રયોગવાળા જો-
ગિયો દેહને દમે છે, વ્યાં ભૂતો તથા વિશાચાણિયો ઢાકણો, તથા
ણિયો વસે છે, ને પ્રાચીન કાલનાં પ્રેતો. એટલે મડાંઓની ચિત્તાની ઢાલો
સળગી રહેલી હોય, ત્યાં સબળા તે જોગિયો સાધન કરતા કરતા તથા દે-
શ્વરનું આરાધન કરતા કરતા આવીને હર્ષથી તેઓનાં ખેલને જુએ છે, એ

प्रमाणे अगम्य मारगे गमन करीने एक महिने प्रवीणना बागमां आवी
रह्या, एवी रीते जटाने धारण करनारा पूर्वना भोगी प्रेमना प्रयोगवाळा जो-
गियो देहने दमे छे. ॥ २ ॥

॥ सोरठा ॥

इहि विधि गमनसु कीन, जोगी निज साधत क्रिया ॥

विलमित बाग प्रवीन, एक मास अटवी सपत ॥ ३ ॥

अर्थ. ए प्रमाणे गमन करीने पोतानी क्रिया साधता जोगियो वनमां
थड्ने एक महिने प्रवीणना बागमां (सपत) पहोच्या, ने त्यां विश्राम कर्यो. ३

किय मनछा विश्राम, नयन लाय मनछा पुरी ॥

सुधि आवत सुर धाम, धाम धाम केतू कलस ॥ ४ ॥

अर्थ. मनछापूरी नजरमां लावीने त्यां विश्राम करवानी इच्छा करी,
ते शहेरना घरो घर उपरनी धजाओ, तथा कळस जोतां देवना धामनी
याद आवे छे. ॥ ४ ॥

मीत्रं प्रजां पुर देशं, विनता सुत आमात भ्रतं ॥

नीतहि पाल नरेश, सोहे संपति सप्त जुत ॥ ५ ॥

अर्थ. मित्रो, शहेरनी प्रजां, देशं, स्त्रियो, पूत्रो, प्रधानो, अने नो-
करो, एवी सात प्रकारनी संपत्तिथी नीतिपाल राजा त्यां शोभेछे. ॥ ५ ॥

॥ तत्र कला प्रवीन दशा वर्नन ॥ जातिस्वभाव अलंकार ॥

॥ छपय ॥

कुमरी कला प्रवीन, छिनहु मन तन न परे सुख ॥

विरह बिकल दिन रेन, जपे सागर सागर मुख ॥

पुर निज बाग पुरान, फूल फल मालिनि लावे ॥

निज न सुहावत सोय, सखी जनसें वकसावे ॥

दरसाइ सांझ चुनवे सुमन, मालिनि चलि उपवन गही ॥

संन्यास सप्त आसन रचित, बीच कुंज दरसे बही ॥ ६ ॥

अर्थ. कलाप्रवीण कुंवरीने क्षणमात्र पण मन तथा शरीरे सुख पडतुं नथी, ने वियोगनी विकळताने लीधे रातदिवस मोढेथी हे सागर! हे सागर! एम जपेछे, अने शहेर पासे पोतानो एक जूनो बाग छे, तेमांथी मालण फळफूल लावेछे, ते पोताने गमतां नथी, जेथी ते सखियोने बक्षीश करी देछे, “हमेशांनी रीत प्रमाणे ते दिवसे सांज पढी एटलेफूल वीणवा साहं मालण चालीने वाडीए गइ, त्यां तो कुंजनी वच्चै आसन रचीने वेठेला ते साते संन्यासियो देखाया. ॥६॥

॥ दोहा ॥

मालिनि संन्यासी दरसि, परसी आय सु पाय ॥

सुभग रूप शिशुता सु बय, लखि अद्रूत सु लाय ॥ ७ ॥

अर्थ. संन्यासियोने जोतांज मालणे आवीने तेओना पगनो स्पर्श कर्यो. पण तेमनां सुंदर रूप तथा बालक अवस्था जोडने पोते आश्चर्य पासी गई. ॥७॥

॥ चौपाइ ॥

मालिनि जोगि बुझने लग्गे, तुम ले सुमन जाहु किहि जग्गे ॥

मालाकार कही तव नारी, कलाप्रवीन कीन फुलवारी ॥

ले फल फूल उहाँ नित जावे, अंदरकी देहरी रहावे ॥

दुज दुहिता कुसमावलि जोहि, रहे प्रवीन पास नित सोही ॥

समय पिछान देहुरी आवे, सोय हजूर सुमन पहुंचावे ॥

पहुच बात जोगि जिय चीनो, निज निज महि विबाद यह लीनो ॥ एक कहे वह हमें पिछाने, बडे लोग इक कहे कह

जाने ॥ सुनि विवाद मालनी कहाई, आपे दरस वहे कह
पाई ॥ जोगि कहे द्वारिका सिधाये, संगमघाट दरस उन
पाये ॥ ओर कही इन संग कहाओ, ब्रह्मनि तुम आशिषा
सुनाओ ॥ कहिहो? हा, मालनी कहीजे, उन प्रति हमें आशि-
षा दीजे ॥ द्वारामतिकी देहु निशानी, उनको तबहि परेगी
जानी ॥ मालनि कहे काल फिर आवैं, तब तहकीक खबर
सब लावैं ॥ चुनि फल फूल बाज महि लीने, सहर प्रवेश
मालनी कीने ॥ ८ ॥

अर्थ. पछी जोगियो मालने पूछवा लाग्या, के तमे पुष्पो लइने
कइ नग्याये जशो? त्यारे माळीनी स्त्रिये कह्युं के राजकुंवरी कळाप्र-
वीणे आ फूलवाडी करावीछे. माटे हमेशां हुं फळ फूल लइने त्यां जाउंछु.
ने दरबार मांहेनी दोढिये जइने उभी रहुं छु. त्यां ब्राह्मणनी दीकरी कुसु-
मावळी छे, ते निरंतर प्रवीणनी पासेज रहे छे. ते समय जाणीने दोढिये
आवे छे. ने मारी पासेधी फूल लइने हजूरमां पहोचाडे छे. एवी वात
सांभळीने जोगियोये मनमां जाण्युं के आनी मारफते आपणी वात त्यां
पहोचशे. पछी पोतामां परस्पर आ प्रमाणे विवाद चलाव्यो. एके कह्युं के
ते कुसुमावळी मने ओळखेछे. त्यारे एके कह्युं के मोटा लोक ते वळी-
शुं पिछाणने जाणे? एवो विवाद सांभळीने माळणे कह्युं के आपे एमने
क्यां दीठा हता. त्यारे जोगिये कह्युं के अमे द्वारिका गया हता, त्यारे
संगमघाट उपर तेमने जोवा पास्या हता. त्यारे एक बीजा जोगिये कह्युं
के एम होय तो आनी साथेज ते ब्रह्मपुत्री कुसुमावळीने तमारा आशिर्वाद
कहेवरावी मोकलावो. पछी ते जोगिये माळणने कह्युं के केम तमे अमारा
आशिर्वाद कहेशो? त्यारे माळणे कह्युं के हा कहीश. पछी जोगिये कह्युं

के ते कुसुमावलीने अमारा आशिर्वाद कही देजो. अने तेने द्वारामतिनी
निशानी देजो. एटले तेना जाणवामां आवी जशे. पछी माळणे कह्युं के
काले हुं फरीने आवीश त्यारे विगतवार बधी खवर लावीश. पछी फळ-
फूल वीणी छावमां लइने माळणे शहेरमां प्रवेश कर्यो. ॥८॥

॥ दोहा ॥

मालिनि सहर प्रवेश किय, लिये सुमन फल बाज ॥

यूथ लंघि पहिराय तन, गई देहुरी राज ॥ ९ ॥

अर्थ. फूल तथा फळ छावमां लइने माळणे शहेरमां प्रवेश कर्यो. ते
पहेरोगिरोना समुदायनुं उलंघन करीने राजद्वारनी दोढिये गई. ॥९॥

छंद निशि पालिका

मालनहि राज नवमी सपत देहुरी, बानि सुनि तास गइ अं-
द्र इक चेहरी ॥ जापतहि नीठ परवीन कुसुमावलि, बात
सुनि ब्रह्म उठि पुष्प लहने चली ॥ आइ निज देहुरीहि
मालनिहि देखही, बाज वह फूल निज हस्त अपने लहि ॥
बाग प्रतिपाल विनता तबहु ये कही, आज निज बाग अव-
धूत अय सातही ॥ आशिषहि आप उनमध्य इकही कही, बारि
निधियें मिलित याद तुम यों दही ॥ फेर संनियास चरचा
सु नखही सवे, चिंत कुसुमावलिहि चटु सु लगी तवे ॥ कौन
उन जानियत जोगि उत हे घने, फेर यह केत अनुहार दि-
खतें बने ॥ काल प्रति सांझ हम बागमहि आयगे, वाद सं-
नियास दरशंत सु मिटायगे ॥ यों कहिहि मालनिहि थान वि-
दया करी, फूल लहि आप दरवार अंदरं फरी ॥ १० ॥

अर्थ. माळण दरवारनी नवमी दोढिये पहुँची, त्यारे तेनी वाणी

सांभळीने एक दासी अंदर गइ.ने त्यां कळाप्रवीण तथा कुसुमावळी पासे आवीने कह्युं. ते वात सांभळीने ब्रह्मपुत्रि कुसुमावळी उठीने फूल लेवा चाली, ने पोते दोढिये आवी,त्यां माळणने दीठी. एटले तेनी पासेथी फूलनी छात्र पोताना हाथमां लीधी.त्यारे बागनुं प्रतिपालन करनारा माळीनी स्थिये एम कह्युं के आज आपणा बागमां सात अबधूतो आवेलाछे.तेमांथी एके आपने आशिष कहीछे. ने द्वारकामां समुद्रने किनारे तमने मळ्या हता. एवी यादी आपी छे. एम कही वळी सन्यासियोनी बधी चर्चा कही संभळावी, त्यारे कुसुमावळीना चित्तमां चटक लागी गई. पण कह्युं के कोण एने जाणे, त्यां तो घणाय जोगियो छे. फरी पाछुं कह्युं के अणसारे जोयाथी मालुमपडे.माटे काल सांझनी वखते हुं बागमां आवीश. ने ते सन्यासियोने जोइने तेओनो वाद मटाडीश. एम कहीने माळणने तेने ठेकाणे विदाय करी. अने पोते फूल लइने दरबारमां पाछी गई.॥१०॥

॥ सोरठा ॥

कुसुम कुसुम ले पान, कला प्रवीन हजूर किय ॥

बदी न मालनि बान, मनही मन सोधत मतो ॥११॥

अर्थ. कुसुमावळिये फूल हाथमां लइने प्रवीणनी हजूरमां रजु कर्या, पण माळणनी केहेली वात कही नहीं. ने पोते पोताना मनमांज मत शोधवा लागी.॥११॥

शर्वरि बहत व्रतंत, मालिनि गई सु बाग महि ॥

चरचा जोग चलंत, कही कुसुम उक्ती तहां ॥१२॥

अर्थ. ते दिवसनी रात्रि बीती गया पछी माळण बागमां गई. त्यां तेणे जोगियोनी साथे चर्चा चालतां कुसुमावळीनी वाणी कही संभळावी.१२
द्रढ मन कियो सन्यास, वह दिन बाग बिलंब किय ॥
कुसुम बिलोकन आस, दिनकर नय दूनी बढत ॥१३॥

अर्थ. तेथी सन्यासियो द्रढ मन करीने बागमां रोकाणा, ने जेम जेम
सूरज नमतो गयो. तेम तेम तेओने कुसुमावळीने जोवानी आशा वमणी
वधती गई. ॥२३॥

॥ छपय ॥

दिनकर नय दरसंत, कुसुम परबीन अरज किय ॥
विनय कीन्ह बहु बार, लखन उपवन सासन लिय ॥
कही चलत मुसकाय, बाग जोगी कोउ आयें ॥
उन मेरी करि याद, आशिषा वचन पठायें ॥
पहिचान परे उनकी सु उत, एक पंथ दुहु काजहे ॥
फिर द्वार आय फंदन चढी, उजय सजे जिहि बाजहे १४

अर्थ. दिवसने नमतो जोइने कुसुमावळीये प्रवीणने अरज करी. घणी
बार विनय करीने बाग जोवानी आज्ञालीधी. पछी चालती वखते मरकीने
कह्युं के बागमां कोइ जोगियो आव्याछे. तेणे मारी याद करीने आशि-
षादनुं वचन कही मोकलाव्युंछे. माटे त्यां जवाधी तेओनी ओळखाण पण
पडे. ए रीते एक पंथ ने वे काम छे. पछी दरवाजे आवीने जेने वे घोडा
जोडेला छे. एवा रथ उपर चढी. ॥२४॥

॥ दोहा ॥

बाज जोरि चक्री सु चढि, लिय कुजाक निज संग ॥
कुसुम सु पुगिगय कुसुमवन, परसत धरानि पतंग ॥ १५ ॥

अर्थ. ए रीते घोडा जोडेला रथ उपर चढीने पोतानी साथे पाळा
लीला. सूर्य पृथ्वीने अडनां अर्थात् अस्त पामवानी वखते कुसुमावळी फूल-
वाडिये पहेंची. ॥२५॥

॥ चोपाई ॥

बाग दुहार कुजाक बेठाई, आप कुसुम उपवन प्रति आई॥
 दरश पाय जोगेश्वर चीने, आय नीठ अजिबंदन कीने॥ ब्रह्मनि
 म्रदु मुसकाय कहायो, बहुरि कहा परपंच बनायो ॥ जोगी
 कही प्रपंच न कीनो, अब के सत्य जोग हम लीनो ॥ सुनि-
 यत कुसुम नेन भरि आये, बहुरि बानि बोलीहु न जाये ॥
 जोगि ब्रह्मनी धीर द्रढाई, नीठ नीठ चरचा सुचलाई॥
 दुज दुहिता बतियन पुनि लग्गी, कलाप्रवीन खबर उनम-
 ग्गी ॥ ब्रह्मनि आप बतावे सोई, कलाप्रवीन गुजर क्यों
 होई ॥ १६ ॥

अर्थ. बागने दरवाजे पाळाने बेसारीने कुसुमावळी पोते बागमां आवी.
 जोगीनां दर्शन पामीने तेओने ओळख्या. अने पासे जडने नमस्कार कर्था.
 अने ते ब्राह्मणिये कोमळताथी मरकीने कहुं के वळी आ प्रपंच शो व-
 नाव्या छे? त्यारे जोगिये कहुं के अमे प्रपंच क्यों नथी, आ फेरे तो खरे
 खरो अमे जोग लीधो छे. ते सांभळतांज कुसुमावळीनी आंख्यो भराई
 आवी. ने फरीथी कांड वाणी बोली शकी नहीं. त्यारे जोगियोये ते ब्राह्म-
 णीने धीरज द्रढ करावी. ने मांडमांड तेनी साथे चर्चा चलावी. त्यारे
 ब्राह्मणनी दीकरी वळी वातो करवा लागी, त्यारे ते जोगियोये कळाप्रवी-
 णनी खबर मागी. अने कहु के कळाप्रवीणनो दिवस गुजारो शी रीते थाय
 छे. ते हे ब्रह्मकुमारी ! तमे अमने बतावो. ॥ १६ ॥

॥ दोहा ॥

संन्यासी मुख बानि सुनि, कुसुम सु कही उचार ॥

आठ जाम अठ अठ घरी, यों परवीन गुजार ॥ १७ ॥

अर्थ. संन्यासीना मोढानी वाणी सांभळीने कुसुमावळिये उच्चार करीने कहुं के आठ पहरनी आठ आठ घडियो कळाप्रवीणनी एवी रीते गुजरेछे के; ॥ १७ ॥

॥ अथ कुसुमावलि उक्त कलाप्रवीन दशा वर्नन ॥

॥ छंद तोटक ॥

अथ जाम निशा उठ मंज तनं, इक आसनसैं द्रढ लाय मनं ॥ प्रतिमा उमया शिवकी ज्यु थपे, अरचा चरचा कर मंत्र जपे ॥ इक जाम सु सागर ध्यान धरे, गुजरान युंही परवीन करे ॥ उथपे अरचा चरचा सु चले ॥ इतने महि ब्रंद सखी सु मिले, वतियां सब बोलत इच्छ जथा ॥ वह प्रेम उचारत गूढ गथा ॥ इक जाम सु गोप उसास नरे, गुजरान युंही परवीन करे ॥ असनं विविधं विध होत तबे, मन इच्छ अरोगत और सबे ॥ इतने महि याद लगे मनमें, उठ बैठत दूर जमे न जमे ॥ मिश नीद सुबे इक जाम जरे ॥ गुजरान युंही परवीन करे ॥ पुनि बैठत सोच करे चितमें, सहियां फिर आय जुरे तितमें ॥ विविधं विनता जन खेल लगे ॥ उनकी सुरता सु लगी न डगे ॥ इक जाम लगे न घरी विसरे ॥ गुजरान युंही परवीन करे ॥ उत आप समान सबे अबला, तहां गायन साधत गानकला ॥ सब रीझत गान संगीत लखे, उनकों विरहा सु कसी न रखे ॥ इक बीतत जाम बडे कहे, गुजरान युंही परवीन करे ॥ तितहि फिर भोजन आवतहे, अन्य खावत आप न पावतहे ॥ विनता अपने ग्रह जाय रहे, उतमें उठ आप इकंत ग्रहे ॥ समरंत सु मित पहेर

પરે ॥ ગુજરાન યુંહી પરબીન કરે ॥ ઊર માનસિ મિંત સમીપ
 ઞજે, ઞ્નિસાર દશા ગહિ અંગ સજે ॥ ચિતરામ લિખંત
 અનંગ બઢે ॥ લહિ જોગિનિ રૂપ બિભૂતિ ચઢે ॥ સુપનેશ્વરિ
 જામ જપં ઉચરે, ગુજરાન યુંહી પરબીન કરે ॥ બિરહા રસ
 રીત કવીત કહે ॥ હમ ગાવત તાન સુ બીન ગહે ॥ ચરચા નિ-
 જ મિંત કરે મુખસેં, અસુઆન ઝરી ઉલટે ચઢસેં ॥ મુર-
 ઝાયત સોય પહેર ગરે, ગુજરાન યુંહી પરબીન કરે ॥ અઠ
 પોર સુ પ્રેમ પ્રસંગ સધે, દિનહુ દિન વ્યાધ અસાધ બધે ॥
 છિનહી છિન દેહ દશા પલટે ॥ બિરહા સુ બઢે તન જોત ઘટે ॥
 કુસુમં સુ કહે હમ દેશ્વ જરે ॥ ગુજરાન યુંહી પરબીન કરે ૧૮

અર્થ. ચારઘડી પાછલી રાત રહે, ત્યારે ઊઠીને શરીરે નહાયછે. પછી
 એક આસન ઉપર બેશીને મનને દ્રઢ કરેછે. પછી ઊમા માહેશ્વરની પ્રતિમાનું
 સ્થાપન કરેછે. તેની પૂજા અર્ચા કરીને મંત્ર જપેછે. એક પહોર સુધી રસસા-
 ગરનું ધ્યાન ધરેછે. એવી રીતે કળાપ્રવીણ વચ્ચત ગુજારે છે. પછી એ પૂજા
 ઉત્થાપીને ચર્ચા ચલાવેછે. એટલામાં તો સંખિયોની ટોઢી આવીને મળે છે.
 અને પોતપોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સૌ વાતો કરેછે. અને તે પ્રવીણ તો પ્રેમની
 ગૂઢાર્થ ગાથાઓ બોલેછે. અને એક પહોર સુધી તો. ગુપ્ત રીતે ઉસાસા ભરેછે.
 એવી રીતે કળાપ્રવીણ ગુજરાન કરેછે. ત્યાંતો વિવિધ પ્રકારનું ભોજન તૈયાર
 થાયછે. એટલે બીજાં સર્વે જનો મનની ઇચ્છા પ્રમાણ આરોગે છે. એટલામાં તો
 પ્રવીણના મનમાં મિત્રની યાદ આવેછે. એટલે કાંઈ જમી ન જમી ઊઠીને
 વેગલે વેસેછે. પછી ઝંઘવાને મિશેથી સુએછે. પણ એક પહોર સુધી સુતી સુતી
 બઢ્યાજ કરેછે. એવી રીતે પ્રવીણ ગુજરાન કરેછે. પછી બેઠી થઈને ચિત્તમાં
 શોચના કરેછે. એટલામાં તો પાછી સંખિયો આવીને એકઠી થાયછે. તે સ્ત્રી

જન વિવિધ પ્રકારના खेल કરવા લાગેછે. પણ એની તો સુરતા મિત્રમાં લા-
ગી હોય, તે ડગતી નથી. પણ પહોર સુધી એવી સ્થિતિમાં રહેછે. ને ઘડિ-
એક મિત્ર વિસરતા નથી. એ રીતે પ્રવીણ ગુજરાન કરેછે. ત્યાં પોતાની બ-
રોવરીની સર્વે સચિયો મળીને ગાનકલાથી ગાન સાધેછે. તે સંગિત ગાન
જોડને સર્વ રીઝેછે. પણ એને તો વિરહ કાંઈ વાકી રાખતો નથી. એ રીતે
એક પહોર મોટા કેરથી વીતેછે. એ રીતે પ્રવીણ ગુજરાન કરેછે. એટલામાં
વઢી ભોજનનો ધાલ આવેછે. તે વીજાં ખાયછે, પણ પોતે સ્વાતી નથી. પછી
સચિયો પોતાને ઘેર જતી રહેછે. ત્યારે પ્રવીણ ત્યાંથી ઊઠીને એકાંત પકડે
છે. ને એક પહોરસુધી મિત્રનું સ્મરણ કરેછે. એ રીતે પ્રવીણ ગુજરાન કરે
છે. હૃદયમાં મિત્રના માનસિક મેલાપને મજેછે. પછી અભિસારિકાની દશા
ગ્રહણ કરીને અર્થાત્ સ્વામીને મળવા જતી હોય, એવા શૃંગાર શરીરે સ-
જેછે. ને મિત્રનું ચિત્રામણ જોડને તેને કામ વધેછે. પછી જોગિણીનું રૂપ
લડને શરીરે વિભૂતિ ચડાવે છે. અને એક પહોરસુધી સ્વપ્નેશ્વરીના મંત્રનો
જપ કરે છે. એ રીતે પ્રવીણ ગુજરાન કરે છે. પછી વિરહના રસની રીત-
નાં કવિત કહે છે. અને હું વીણા લડને તે કવિત તાનમાં ગાઉં છું, અને
પ્રવીણ પોતાના મુખથી મિત્રની ચર્ચા કરે છે. તેની આંખોમાંથી આંસુની
ઘટ્ટા સળટેછે. પછી એક પહોરસુધી મુરછા ખાઈને પડેછે. એ રીતે પ્રવીણ
ગુજરાન કરેછે. એ રીતે આઠે પહોર પ્રેમનો પ્રસંગ સાધેછે. દિવસે દિવસે
અમાધ્ય વ્યાધિ વધતી જાય છે. ક્ષણે ક્ષણે તેના શરીરની દશા વદલાય
છે. વિરહ વધે છે. અને શરીરનું તેજ ઘટી જાયછે. કુસુમાવલી કહેછે કે
ને જોડને હું વઢું છું. એ પ્રમાણે પ્રવીણ ગુજરાન કરેછે. ॥૧૮॥

॥ દોહા ॥

કલ્યા પ્રવીન દશા કહી, કુસુમાવલી વનાય ॥

यहे गुजर उनको सदा, जपत मित दिन जाय ॥१९॥

अर्थ. ए रीते कुसुमावळिये बनावीने कळाप्रवीणनी दशा कही. ने कहुं के एवी रीते निरंतर एनुं गुजरानछे. ने मित्रनुं नाम जपतां एना दहाडा जाय छे. ॥१९॥

॥ गाहा ॥

जोगि गमन उद्यानं, ब्रह्मनि उकति प्रवीन गुजर विधि ॥

नव षष्ठी अग्निधानं पूर्ण प्रविनसागरो लहरं ॥२०॥

अर्थ. जोगियो प्रवीणना वागमां गया. अने प्रवीणना गुजराननी रीत कुसुमावळिये तेओने कही. ते संबधी प्रवीणसागर ग्रंथनी अगनोतेरमी लहेर संपूर्ण थई. ॥२०॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे जोगी उपबनागत कुसुमाव-
लि चर्चा भेदो नाम नव षष्ठितमो लहरं ॥६९॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां उनसप्ततितम स्तरंगः समाप्तः ॥६९॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद चोपाई ॥

कुसुमावळि जोगीने मळी, पत्र जोगिनो लइने वळी ॥

दिधो प्रविणने वांच्यो सही, ते शितेरमी लेहेरे कही ॥

॥ अथ वाग वनर्न रससागर कलाप्रवीन प्रसंगो यथा ॥

॥ दोहा ॥

कहत तवे कुसुमावली, आय भले संन्यास ॥

उर महि उन अनुराग भरि, कीजहु वाग निवास ॥ १ ॥

अर्थ. त्यारे कुसुमावळी कहेछे के हे संन्यासी? तमे भले आव्या. ने

મનમાં પ્રવીણ ઉપર પ્રીતિ રાખીને આ વાગમાં નિવાસ કરો. ॥૧॥

॥ પુનઃકુસુમાવલિ ઉક્ત શિક્ષાક્ષેપ અલંકાર ॥ કવિતે ॥
કુંદ જપા કેસરહે, શિલિ દાદુરા ઉચારે, खेलत मराल रं-
जा, पीपर सुहावने॥ कुसुम अनेक नागबेल चंपा नारंगन
अंव विंवहे अनार, कोकिल लवे घने ॥ कीर अलि उ-
च्छव, अंगूर पुंग लोंग एला, खंज कंज मधुक मयूर सार-
सा गने ॥ कीश इश बंदिये ज्यु नंदिये मरालनाथ, उन
अजिलाप आप, वागमें रहे बने ॥ २ ॥

અર્થ. વઢી કુસુમાવઢી કહેછે કે આ વાગમાં ડોલર, જાસુસ, અને કેસર છે. તમરાં તથા દેડકાં વોલેછે. હંસ રમેછે. કેઢો અને પીંપઢા શો- ધીતા છે. અનેક પ્રકારનાં ફૂલ છે. નાગરવેલ, ચંપા, નારંગી, આંવા, ઘોલાં, અને તાડમ છે. અને ઘણી કોયલો વોલેછે. પોપટ ને ભમરા ઉચ્છવ કરેછે. (અંગુર) લીલી દ્રાવ, સોપારી, લવીંગ, અને ફલાયચી છે. ધ્વંજન પક્ષી, કમઢ, મહુડા. તેમ મોરને સારસના ગણ ંટલે જથા પળ છે. માટે વાંદ- રાના ંશ રામચંદ્રજીને પગે લાગીને હંસના પતિ બ્રહ્માને નિંદીને આપ વા- ગમાં રહેવાથી ં પ્રવીણનો અભિલાષ પૂરો થશે. ॥૨॥

॥ અથ પૂર્વોપમાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

कोकिल रंजन थंभन कूजित, अंव कदंब गुलावहि फूले ॥
छूटतहे जलजंत्र चहू दिश, ताल तमाल लता तर झूले ॥
केसर मालति कुंद जुही पर, डोले मधूकर भूलेइ भूले ॥ या
छवि वाग प्रवीन बसो इत, जोग सदा कइलासहि तूले. ३

અર્થ. કેઢોના ધંભો ઉપર કોયલો શબ્દ કરેછે. આંવા, કદંબ. અને ગુલાવ પ્રફુલિત થયાછે. ચારે દિશાઓમાં ફુવારા છુટેછે. તાડ અને તમાલ

छे. अने वृक्षो उपर वेला झूलेछे. केसर, मोगरा, डोलर तथा जुई, उ-
पर भमरा भूली भूलीने भमेछे. एवी शोभावाळो आ प्रवीणनो बाग कैलास
तुल्य छे. माटे हे जोगियो? आप हमेशां आंही वसो. ॥३॥

॥ सौरठा ॥

बाग सु वर्नन कीन, बसवेकी ब्रह्मनि कही॥

तब प्रतिउत्तर दीन, सागर श्रीमुख कुसुमसें ॥ ४ ॥

अर्थ. एवी रीते बागनुं वर्णन करीने ब्रह्मपुत्रिये जोगिने त्यां निवास
करवानुं कह्युं. त्यारे सागरे श्रीमुखथी ते कुसुमावळीने आ प्रमाणे प्रत्युत्त-
र दीधो. ॥४॥

॥ अथ स्मरनालंकार ॥ सवैया ॥

बिंब अनार दराख मिलावत, कीरहि टेरत क्यों न चरे॥ ना
रिंग ताल जह्मीरनके फल, पंकज पत्र लपेट करे ॥ फूले प्र-
सून गुलाबन लाल, हजारिकि ले पखरी बिखरे ॥ बासर बा
ग बितावत यों, हम प्यारि प्रवीनकि चाह चरे ॥ ५ ॥

अर्थ. घोलां, दाडम अने द्राक्ष एकठां करिये छिये. पण कांइ खाता
नथी. अने पोपटने बोलाविये छिये. नारंगी, ताडनां फळ, अने लींबुनां फळ
लईने कमळना पत्रमां लपेटीने राखिये छिये. फूलेलां फूल, गुलाब अने
राता रंगवाळी हजारी लईने तेनी पांखडियो बिखेरिये छिये. एवी रीते अमे
प्राणप्रिय प्रवीणनी चाहनाथी भरपूर थईने आ बगीचामां दिवस गुजारिये
छिये. ॥५॥

॥ अथ जमकोत्प्रेच्छालंकार ॥ सौरठा ॥

यहहे बाग अलोक, अवलोकत शिवलोक सुख ॥

बिन परवीन सशोक, मनहु कोक दिनमनि बिहिन ॥ ६ ॥

अर्थ. आ वाग अलौकिक छे. ते जोतां कैलासना जेवुं सुख उपजे.
पण प्रवीण विना अमने शोकवाळो लागेछे. जाणे के सूरज विना चकवो होय. ६।

॥ छेकोक्ति अलंकार ॥ सोरठा ॥

सवे कहत सन्यास, गहन रहन नांहीन निकट ॥

प्राण प्रेम वस पास, कहा अंग अंतर ज्यो ॥ ७ ॥

अर्थ. सर्व लोको कहेंछे के सन्यासिये जंगलमां रहेवुं. ने वस्तीनी न-
तीक रहेवुं नहीं. पण गुं करिये? अमारा प्राण तो प्रेमने वश थइने प्रवी-
णनी पामे वसेछे. अने अरे आ शरीरनो अंतर शा वास्ते थयो ! ॥७॥

॥ छपय ॥

एती कहि सन्यास, एक पाती लिख लीनी ॥

पठवन कलाप्रवीन, करे कुसमावलि दीनी ॥

इन प्रति उत्र लिखाय, काल उपवन फिर आओ ॥

उत्तर आनन उक्ति, आप उनके सब लाओ ॥

धारवी धीर उनके सु मन, याद अंतर भव कीजिये ॥

उन प्रति अरजी कीजे इती, हम विदाय सू दीजिये ॥८॥

अर्थ. सन्यासिये एटली बात कहीने एक पत्र लखीने तैयार कयों.
अने ने कलाप्रवीण तरफ मोकलवाने कुसुमावळीना हाथमां दीधो. अने
कहयुं के आनो प्रतिउत्तर लग्वावीने पाछां काल आ वागमां आवजो. व-
ली एमना मोढानो कहेंछे उत्तर पण सर्व आप लावजो. अने एमना म-
नमां धीरज धरावजो. अने कहेंजो के अंतःकरणमां शंकरनुं स्मरण करो.
वली एमनी पामे एटली अरजी करजो के. अमने जवानी रजा आपे. ॥८॥

॥ दोहा ॥

प्रेम उमासा उर चरे, नेन नीर नर आय ॥

रससागर पाती दई, ब्रह्मनि जेद सुनाय ॥ ९ ॥

अर्थ. एवं कहेतां सागरने छातीमां प्रेमना उसासा भराई आव्या. अने त्रांख्योमां आंसु भराई आव्यां. अने कुसुमावळीने बधो भेद संभळावीने कागळ आयो. ॥९॥

॥ अथ वह पाती उदाहरन ॥ छंद भुजंगी ॥

परब्वीन प्रेमं कला आप जानो; उरं बीच काहू उदासी न
आनो ॥ तुमें जा दिनांसें वही व्रत लीया ॥ दीनां वाहीसैं जो-
ग आराध कीया ॥ हमें आजसैं साधनाकों बनावे, वही वा-
तका आप धोखा न लावे ॥ लिखा जागमें सो न कोऊ उथ-
प्पे, अगे पंडव राम आरन्य तप्पे ॥ वसे चिंत दूरंतरे सो
न जानो, शशी सूर कूमोद कंज प्रमानो ॥ जहां जायकें जो-
ग धूनी तपेगे ॥ तहां आपके नाम दामं जपेगे ॥ सधंते व-
ही साधना आप लावे, हमें आप आराधसैं सिद्धि पावे ॥
वही चिंतमें ईश उच्चार धारे, हमें सोह जो आप ऊनी वि-
चारे ॥ सुपने मिलेंगे प्रती मास दोऊ ॥ सुरता लगाओ सु
आधार सोऊ ॥ मिलेंगे नहीं ए अंदेसा न रखे ॥ इतें आयगे
प्रत्य एके बरखे ॥ हमें जोग साधे महा सिद्धि लीजे ॥ धरे
धारनाकों विदागीरि दीजे ॥ झरे नीर नेनां नरी आइ
छती ॥ दई सागरे ब्रह्मनी पान पत्ती ॥ १० ॥

अर्थ. ते पत्रमां लख्युं के हे प्रवीण ! तमे प्रेमनी कळाने जाणो छो. माटे मनमां कांइ उदासी लावशो नहीं. तमे जे दिवसथी कुमारिका व्रत लीधुं छे, ते दिवसथी जोगसाधना करोछो. अने अमे आजथी जोगसाधना

करशुं. माटे ते बातनो आप कांड धोखो लगाइशो नहीं, जे नशीवमां ल-
खुं होय, ते कोइ उथापी शके नहीं, आगळना वखतमां पांडवोए, अने
नामो पण वनमां जइने तप कर्युं हतुं. जे मनमां वसेछे. ते वेगळे छे के तेना
वच्च अंतर छे. एम जाणवुं नहीं. जेमके चंद्रथी ने सूरजथी कुमुदनी ने क-
मळ ते कांड छेटे नथी, एम मानो. तेमज अमे ब्यां जइने जोगधूणी ता-
पशुं. न्यां आपना नामनी माळा जपशुं. आप जे साधन करोछो, तेनी सि-
द्धि आप पामशो. अने अमे आपनी आराधनाथी सिद्धि पामशुं. ईश्वरनुं
नाम उच्चारिने अमे मनमां एज धार्युं छे. माटे आप कांड मनमां ओळुं आणो
तो तमने अमारा सम छे. दरमहिने आपणे वेय स्वप्नामां मळशुं. अने सु-
रता लगावीने रहेवुं. एज आपणे आधार छे. आपणे मळशुं नहीं, एवो
मंशय राखशो नहीं. केमके एक वर्ष पछी अमे आंही आवशुं. माटे अमे
जोगसाधना करीने महासिद्धि पामिये, एवी धारणा राखी छे. ते वास्ते अ-
गने रजा आपो. ए रीते लखीने पोतानी आंखमांथी आंसुं पडतां ने छाती
भराइ आवतां. सागरे कुसुमावळीना हाथमां पत्र आप्यो. ॥१०॥

॥ सौरठा ॥

कुसुम सु पाती दीन, प्रेम नरे पीछी लही ॥

काव्य नवीन सु कीन, तासु अंत पुनि लिखतहे ॥११॥

अर्थ. कुसुमावळीने पत्र आपीने वळी प्रेम भराई आववाथी पाछो ली-
यो. अने नवी कविता करीने वळी तेमां छेवट लखेछे; के. ॥११॥

॥ अय समरूपक अलंकार ॥ सौरठा ॥

जोगी काम कराल, तन तीरथमें मन मढी ॥

प्रेम पाहुरी ज्वाल, ब्रह धूनी दूनी जगे ॥१२॥

अर्थ. कामदेवरूपी विकराल जोगी शरीररूपी तीरथमां मनरूपी म-

ઢીમાં રહેછે. તેની પાસે પ્રેમરૂપી પાવડી તથા વિરહરૂપી ઢાઢવાઢી ધૂળી
વમળી જાગેછે. ॥૧૨॥

॥ અથ સમરૂપક અલંકાર ॥ સવૈયા ॥

નાનિકે કુંડ અહોનિશ મંજત, લૂંઠત ઘાટ ત્રિકાલ ઠહ્યો ॥
આવલિ સંચરસેં ચઢિકે, ઉત ચોકિ બઘંબર ધ્યાન ગ્રહ્યો ॥
ઝૂલત હાર હિંડોરનસેં, કુચકે ગિરિ આસન વાર રહ્યો ॥ કા-
નન મિંત પ્રવીન તુમેં તન, યા મનનેં મુનિ ખેલ લહ્યો ॥૧૩॥

અર્થ. મારું મન જોગીરૂપે થઈને તમારી નાખીરૂપી કુંડમાં રાત દિવસ
નાયછે. અને તેના કિનારા ઉપર ત્રિવઢીમાં ઠરીને ત્રણેકાઢ આઢોટેછે.
પછી રોમાવઢીને માર્ગે ચઢીને છાતી ઉપર પહેરેઢી ચોકીરૂપી વાઘાંબર ઉ-
પર બેશીને ધ્યાન ધરેછે. ને હારરૂપી તપસીના હિંડોઢા ઉપર ઝૂલેછે. કુચ-
રૂપી પર્વત ઉપર આસન વાઢીને રહેછે. અને હે ! પ્રિયમિત્ર પ્રવીણ ! તમારા
શરીરરૂપી જંગલમાં રહેવાસારું આ મારા મને મુનિનો ખેલ લીધોછે. ॥૧૩॥

॥ અથ દ્રષ્ટાંતાલંકાર ॥ સોરઠા ॥

મિત મિલનકો અંગ, સહજ સુભાગહિ પાડયે ॥

રહત એક યોં રંગ; પય ઘ્રત દધિ નવનિત મઠા ॥૧૪॥

અર્થ. મિત્રના અંગ સાથે મઢવાનું તો સારા ભાગ્યથી સહેજે પામિયે.
પણ જેવી રીતે દૂધ, ઘી, દહીં, માંખણ, અને છાશમાં ધોઢો રંગ એકજ
છે, તેમજ પ્રેમનો રંગ વંન્ને મિત્રમાં એકજ પ્રકારનો રહેછે. ॥૧૪॥

॥ રૂપકાલંકાર ॥ સોરઠા ॥

પ્રેમ પરોહે તાર; મન મોતી ગુન ગ્રંથ કરિ ॥

હુઓ મિંત ઉર હાર; સો નિશદિન લટકત રહે ॥૧૫॥

અર્થ. પ્રેમના તારમાં પરોવાઈને મનરૂપી મોતી ગુણરૂપી ગાંઠથી મિત્રની

छातीनो हार थडने रातदिवस लटकतो रहेछे. ॥१५॥

॥ अथ द्रष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

प्रेमसँ दारा भयो दरवेसहि, पैक सिकंदर प्रेम लपट्टा ॥
प्रेमसँ फूल फकीर जये, पुनि प्रेमसँ साह पने परिहट्टा ॥
किंकर प्रेम जयो गजनविवय, प्रेम चिते बहराम उलट्टा ॥

प्रेम प्रवीन नवीन कला, यह प्रेम करी मजनू शिर जट्टा ॥१६॥

अर्थ. प्रेमथी दाराशाह फकीर थयो. तेमज शिकंदर पादशाह (पैक फारसी शब्द छे) खास संदेशो लेई जनार नोकर साथे प्रेममां लपटायो हतो. “अने एक शाहजादी नौशावा साथे पण तेने दोस्ती थई हती” प्रेमथी फूल फकीर थयो, वळी प्रेमथी पन्नाशाह पादशाहीथी हयो. अर्थात् छोटी दीधी. महमद गीजनवीने पोताना गुलाम (अयाज) साथे प्रेम थयो हतो. बहेरामना चित्तमां पण प्रेम उलख्यो हतो. हे प्रवीण! ए प्रेमनी कळा नवीन छे. केमके मजनूये पण प्रेमथी माथे जटा करी हती आमां जेम आशकोनां नाम गणाव्यां छे तेमज—लेहेर ५८ मीना सवैया ४ तथा १५ मां मजनुकोनां तथा आशकोनां नाम लख्यां छे. ॥१६॥

॥ दोहा ॥

दारा ओर सिकंदरहि, फूल पना सह सह ॥

बहरामरु मजनू कियो, प्रेम सु हद बेहद ॥१७॥

अर्थ. ए रीते दारा, सिकंदर, फूल, पन्ना, महमद, बेहेराम, अने मजनू एओए बेहद प्रेम कयौ हतो. ॥१७॥

॥ अथ द्रष्टांतालंकार ॥ छपय ॥

प्रेमसु हद बेहद, किया लेलां अरु वानां ॥

सुचिद प्रेम सरसाय, सोय परिहट्टनि जानां ॥

भोरी जोरी प्रीत, मीत सावेनां बहरां ॥

जुगल रीतकी नीत, चित्त पाई गुलजहरां ॥

यह देह नेह ऐसे सुने, छेह जये जुग जाय छन ॥

परबीन दीन सब प्रेम वस, महत पुरुष उदार मन ॥ १८॥

अर्थ. लेलीये अने बानाये हद बेहद प्रेम कर्यो हतो. प्रेम प्रवित्र वखणाय छे. ते रंगरेजिये जाण्यो हतो. भोळी सावेना तथा बहरांये मित्र साथे प्रीत जोडी हती. ए बेनी नीतिनी रीत गुलचहेरा मनमां पामी हती. आ शरीरे एवां एवांना स्नेह सांभळ्या छे. के जेओने जुदां पडवाथी जुग जेवी क्षण जती हती. तेमज हे प्रवीण! उदार मनवाळा बधा मोटा पुरुषो पण प्रेमेने वश्य दीन थइ गया छे. ॥१८॥

॥ सवैया ॥

आपहिके अन्निधानके, अंकसु, सात गुने करि दोय समे ॥

बीस गुने करि चत्रदशं हर, शेष रहे सो ग्रहे मनमें ॥

नोगुन नेक बिचार उने, परबीन कियो परमान हमें ॥

जेते जयेहे तिते जुगलों, अहो मित रहो चिरजीव तुमें ॥ १९॥

अर्थ. आपना नामना जेटला अक्षर छे. (२) तेने साते गुणीने तेमां वे मेळववा (२२) पछी तेने बीस गुणा (४६०) करीने तेने चौदे भागवा. पछी जे बाकी (१२) रहे ते मनमां राखिये छिये. अर्थात् बारे मास तमने मनमां राखिये छिये. पछी तेने नव गुणा (१०८) करिये. हे प्रवीण! अमे एटलुं प्रमाण कर्युं छे. के ते जेटला थया, तेटला जुग सुधी हे मित्र? तमे चिरंजिव रहो. ॥१९॥

॥ सोरठा ॥

जिनहूको अभिधान, तिन अच्छर गिनती करो ॥

નિકસત એહ નિદાન ॥ આયુષ જુગ સત અષ્ટકી ॥૨૦॥

અર્થ. એ ગણતરીમાં એવો ચમત્કાર છેકે હરકોઈના નામના ગમે તેટલા અક્ષર હોય તેની ડપર પ્રમાણે ગણતરી કરો, તો છેવટ એજ નિકલવાનું કે તેનું આયુષ્ય એકસોને આઠ જુગનું થાય, ॥૨૦॥

ફિર પાતિ લિખ એહ, ભઈ પ્રેમ પૂરન દશા ॥

બ્રહ્મણિ પાનિ સુ દેહ, કીન વિદા પરવીન પ્રતિ ॥૨૧॥

અર્થ. એ પ્રમાણે ફરીથી પત્રમાં લખીને પ્રેમની સંપૂર્ણ દશા થઈ, અને તે પત્ર કુસુમાવલીના હાથમાં આપીને પ્રવીણ તરફ વિદાય કરી. ॥૨૧॥

॥ અથ છંદ ધારા ॥

સાગરં પતી સુ દીન, બ્રહ્મણી સુ પાન લીન ॥ લેત સાસ નેન નીર, ચિત્તકી છુટી સુ ધીર ॥ ફેર જોગિ શીશ નાય, માલની મિલિ બુલાય ॥ ફંદનું ચઢી સુ આન, કીન પટ્ટનં પયાન ॥ આપ વ્હૈ ગઈ ઉદાસ, આઈહે પ્રવીન પાસ ॥ દેશિતં દશા કુમાર, વૂઝતં સુ વાર વાર ॥ બાલ બ્રંદ ભીર જાન, બ્રહ્મણી વદે ન વાન ॥ સો લહી કલાપ્રવીન, બાલિકા વિદાય દીન ॥ રેનકી ઇકંત ધાર, વૂઝને લગી વિચાર ॥ આપ આપહી બિલાય, બ્રહ્મણી વદી ન જાય ॥ અંસુવા નરે ઉસાસ પત્રિકા દઈ નિકાસ ॥૨૨॥

અર્થ. સાગરે પત્ર આપ્યો, તે કુસુમાવલિયે હાથમાં લીધો, ને શ્વાસ ભરવા લાગી, ને આંખમાં આંસુ આવ્યાં, અને મનની ધીરજ છૂટી ગઈ. ફરી જોગીને મસ્તક નમાવીને માલણને બોલાવીને મઠી, પછી આવીને રથમાં ચઢી બેઠી. ને ગાહેરમાં પ્રયાણ કર્યું. પોતે ઉદાસ થઈ ગઈ, ને પ્રવીણ પાસે આવી. તેની દશા જોઈને કુંવરી વારં વારં પૂછવા લાગી, પણ સંખિયોનાં

टोळ्यांनी भीड जाणीने कुसुमावळी कांड वचन बोलती नहोती, ते वात क-
ळाप्रवीण समजी गई, एटले तेणे सखियोने रजा आपी, पछी रातनी एकांत
धारीने ते विचार पुछवा लागी. ते बंने पोत पोताना मनमां विलखवा ला-
ग्यां, पण कुसुमावळीथी कांड बोली शकातुं नहोतुं. तेणे उसासा भरीने
आंखमां आंसु लावीने कागळ काढीने आप्यो. ॥२२॥

॥ सोरठा ॥

पाती कुसुम सु दीन, बोली जात न बात कछु ॥

बंचे बिना प्रवीन, उर उदास आई अगम ॥२३॥

अर्थ. कुसुमावळिये पत्र आप्यो, पण तेनाथी कांड वात बोली शकाती
नहोती. तेथी प्रवीणने कागळ वांच्या वगर आगळथीज मनमां उदासी
आवी. ॥२३॥

॥ अथ छंद मुक्तदाम ॥

लई पतियां कर बंचत नार, इते महि नेत भई जल धार ॥
गरो भरि आयगयो तिहि काल, नही कछु बोलनकी सुध
वाल ॥ भरे दुख गूढ सु प्रौढ उसास, जरे उन ज्वाल सु जो-
म अकास ॥ अटा अनुमानतहे सु उजार, तपे तलफे तन
वारहि बार ॥ गई जुग ग्रंथ जुराफन छूटि, किधों लकरी
गइ हारन तूटि ॥ लई गति सोय समे परवीन, किधों बिछुरे
सु महाजल मीन ॥ लगे घन घोर चहू दिश गाज, किधों
अकुलाय उठे मगराज ॥ खमां कहि ब्रह्मनि धारति धीर,
इते महि होत असाध शरीर ॥ चई सुध मूरत एक बहंत, त-
बे कुसुमावलि एह कहंत ॥ कहा मुरझाय रहो निज चिंत,
सुनो उनके सु कहें वरतंत ॥ कितो समुझावत ब्रह्मकुमार,

लगाइ सु नीठहि नीठ उचार ॥२४॥

अर्थ. त्वारे प्रवीणे हाथमां कागळ लडने वांचवा मांड्यो. एटलामां तो तेनी आंखेयी आंसुनी धारा थवा लागी. अने ते वखते तेनुं गळुं भराई आव्युं. ने ते वाळाने कांई बोलवानी शुध रही नहीं. गुप्त दुःस्वथी मोटा उसासा भरवा लागी. तेनी ज्वाळाथी पृथ्वी ने आकाश वळवा लाग्यां. ह-वेलीने तो ते उजड जेवी जाणवा लागी. तेनुं शरीर वारे वारे तपवा ने त-लफवा लाग्युं. जाणे के बुराफ पक्षीना जोडानी गांठ छुटी गई. किंवा हारन पक्षीना पगमांनी लाकडी तुटी गई, एवी गति ते वखते प्रवीणे लीधी. जाणे के महा जळमांथी माछलुं जुडुं पड्युं. किंवा आकाशमां वर्षादनी घोर गर्जना थवाथी सिंह अकळाइने उख्यो. त्वारे कुसुमावळी खमा खमा कहीने तेने धीरज धरावा लागी. एटलामां तो तेनुं शरीर असाध्य धई गयुं. ने वे घडी गया पछी तेने भान आव्युं. त्वारे कुसुमावळी एवी रीते कहवा लागी, के तमे पोताना मनमां मुझाइने शुं रहो छो, ए जोगीनुं वृत्तांत कहुं ते सांभळो. एम कहीने कुसुमावळी केटलीक रीते समजावीने मांड मांड बोलावा लागी. ॥२५॥

॥ दोहा ॥

नीठ नीठ चरचा चली, धीर द्रढाई चंत ॥

कुसुम कहि सन्यास विध, आदि अंत परजंत ॥२६॥

अर्थ. मांड मांड चर्चा चलावीने तेना मनमां धीरज द्रढावी, पछी कुसुमावळीये ते जोगीनुं आदिथी ते अंत सुधीनुं वृत्तांत कह्युं. ॥२६॥

आध निशा अनुमान जो, नित उत समो निहारि ॥

जोगिनि रूप प्रवीन लिय, वीन सु ब्रह्मकुमारि ॥२७॥

अर्थ. आशने अरधीरात्रिनो समय थयो, ते जोडने रोजनी पेठे, त्यां

प्रवीणे जोगिणीनुं रूप लीधुं, अने कुसुमावळिये वीणा लीधी. ॥२६॥

॥ सोरठा ॥

पूजन कीन प्रकार, छिन छिन तलफत मित बिन ॥

पावक विरह अपार, रोम रोम लागी रमन ॥२७॥

अर्थ, पछी पूजानो प्रकार कर्यो. पण मित्र विना क्षणे क्षणे तलफेछे.
अने अपार विरहाग्नि रुंवाडे रुंवाडे रमवा लाग्यो. ॥२७॥

॥ समरूपक अलंकार ॥ सोरठा ॥

सुरत व्रत वृत्ति धार, मन मित प्रत करियत गमन ॥

न बढो शब्द उचार, बंश कुलट विधना बढत ॥२८॥

अर्थ, पोतानी सुरतरूपी नटना दोरडा उपर वृत्ति धरी राखीने तेनुं
मन मित्र तरफ गमन करवा लाग्युं, अने प्रेम रूपी वांस उपर गुलांट
खावा लाग्युं. पण विधाता नवदुं नवदुं एको शब्द उच्चारवा लाग्यो. ॥२८॥

॥ गाहा ॥

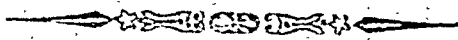
कुसुम जोग पहिचानं, पाती व्रति प्रवीन वंचन विधि ॥

सितरमो अभिधानं, पूर्ण प्रवीणसागरो लहरं ॥२९॥

अर्थ, ए रीते कुसुमावळी अने जोगीनी ओळखाण थई. तथा जोगीनो
कागळ प्रवीणे वांच्यो ते संबधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ शीतेरमी लहेर
संपूर्ण थई. ॥२९॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथे सन्यास कुसुमावलि चरचा
कलाप्रवीन पत्र पठन जेदो नाम सितरमो लहरं ॥७०॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां समाहितम स्तरंगः
समातः ॥७०॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद मोतीदाम ॥

परस्पर पत्र लख्या राति लावि, जई पछी जोगि अलेख जगावि ॥

सु उक्तिनि जुक्ति थकी रचि जेह, इकोतरमी लहरी कहु एह ॥

॥ अथ जोगेश्वर चरचा फेरी गमन प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

वाग वसत सन्यास वह, लगे सु निज वतरान ॥

जाय न जच्चे ओर पुर, जगे अलख इहि थान ॥१॥

अर्थ. वागमां वसता ते सन्यासियो पोते वातो करवा लाग्या, त्यारे सागरे कह्युं के बीजा शहेरमां जइने जाचवुं नहीं. पण ओ ठेकाणे तो अलेख जगाविये. ॥१॥

॥ अथ छंद तिलक ॥

यह जोग वहे, निज बात कहे; नहि ओर रचें, नन आन

जचें ॥ जेहि प्रेम हिया, निज जोग लिया; तिहि प्रति मगे,

अलखं ज्यु जगे ॥ सब सत्य कहा, उठ पंथ लह्या; किय

मोद उरं, परवेस पुरं; निश आध वही, मुख बान लही ॥

गलि आन फिरे, सु उचार करे ॥ २ ॥

अर्थ. वली ते जोगी एटले सागर मोढेथी पोतानी बात कहेछे के बीजे ठेकाणे कांड नहीं करिये. अने बीजाने नहीं जाचिये. पण हैयामां जेना प्रेमी में जोग लीधो छे, तेना प्रत्ये जइने मागिये, अने अलेख एटले अलख, लक्षमां न आवे एवा ईश्वरने जगाविये. त्यारे वधाये कह्युं के ठीक छे. पछी उटीने सागरे रस्तो लीधो. जे मनमां आनंद लावीने पुरमां प्रवेश कर्यो. त्यारे अस्थीरात्रि गई, त्यारे मोढेथी वाणी कहेवा मांडी. अने शेरियेशेरिये फरीने मागे उचार करवा मांड्यो. ॥२॥

॥ दोहा ॥

पुर पंथन परबेस किय, प्रेम बिबस सन्यास ॥

गहरी धुनि भंखित सबद, मित बिलोकन आस ॥ ३ ॥

अर्थ. प्रेमने वश्य थई गयेला ते सन्यासिये शहेरना रस्ताओमां प्रवेश कर्यो, अने मित्रने जोवानी आशाथी गंभिर ध्वनीथी शब्द बोलवा लाग्या. ३

॥ अथ वह शब्दोदाहरनं ॥ गूढोक्ति असंगति संकर अ-

लंकार ॥ छंद चिंतामनि ॥

जगीहे जोगकी धूनी, बरषषत बुंदसैं दूनी ॥ विना लकरे
सुनां बूझे, नयनसैं जोत नां सूझे ॥ निकटसैं ताप नां लागे,
सन्यासी दूरसैं दागे ॥ पियाला प्रेमका पीया ॥ उनोने मा-
यना लीया ॥ सरोवर अंतरिछ नीरा, चले चहु ओर जल
सीरा ॥ बसतहे तीरपर हंसा, न लोहू हाड अरु मंसा ॥

भरे परिपूर बिन मेहा, तहांहे जोगिको नेहा ॥ पियाला प्रे-
मका पीया, उनोने मायना लीया ॥ गिरबबर श्रृंग नबरंगी,
शिखर शिर कंजमें भंगी ॥ न पोचे पाव परवारा, अपंगीका
सु अरुखारा ॥ बिना सिर बासके भोगी, लगेहे साधना
जोगी ॥ पियाला प्रेमका पीया, उनोने मायना लीया ॥ सु-
चीका सेलकी अग्रा, चहु दिश चार हे नग्रा ॥ उनो मध दे-
वका डेरा, त्रिवेनी तासके फेरा ॥ करे तन खंड सो जावे,
सुरत जोगी तहां लावे ॥ पियाला प्रेमका पीया, उनोने मा-
यना लीया ॥ महल अजगेबकी माया, झरोखा व्योमसैं ला-
या ॥ न पहुचे चंद अरु सूर, उनोसैं सहस गुन नूर ॥ म-
नी मानंक जहैं थापे, तहां सन्यास तन तापे ॥ पियाला प्रे-
मका पीया, उनोने मायना लीया ॥ जमीमें बीज लगवाया,

વિરહ બ્રહ્મંડમેં છાયા ॥ પરંદા પાંચ વિન આયે, મધૂ વિસ-
રામ ઠહરાયે ॥ વહી ફલ ફૂલકી આશા, કિયાહે જોગિને
વાસા ॥ પિયાલા પ્રેમકા પીયા, ઉનોને માયના લીયા ॥ હલા
હલ સિંધુકે પારા, અગિનકા દ્વીપહે સારા ॥ બ્રહ્મા સ્વગ ધા-
રસેં પાતે, કટે ઉસરાહકોં જાતે ॥ મુની તહાં ડાર સ્વગછાલા,
જપે નિજ નેનકી માલા ॥ પિયાલા પ્રેમકા પીયા, ઉનોને
માયના લીયા ॥૪ ॥

અર્થ. એકને કહીને વીજાને સંભળાવવું, તેનું નામ ગુઢોક્તિ અલંકાર
છે. તે પ્રમાણે આ છંદમાં જોગીને લાગુ પડતા શબ્દો લોકોમાં કહીને
પ્રતીણને સંભળાવ્યા છે. કારણથી ઉલટે ઠેકાણે કારણ ઉપજે અર્થાત્
વિરહ ક્રિયા થાય, તેનું નામ અસંગતિ અલંકાર કહેવાય. એ રીતે એ બે
અલંકાર સંકર કહેતાં મિશ્રિત આમાં છે.

જોગી વિપે--જોગીની ધૂળી વળેછે. તે વરસાદનાં ફોરાં વરસવાથી
વળેથી ધાવેછે. તેમાં લાકડાં નથી, તો પણ ઓલાતી નથી. તેનું તેજ
આંસે દેખાતું નથી. તેના સમિપમાં તાપ લાગતો નથી. પણ સન્યાસી વેગ-
લેથી ઢાઢે છે. જેણે પ્રેમનો પ્યાલો પીધો હોય, તેણે તેનો અર્થ સમજી
લીધો છે.

મનલગ્ન કે ચિદાનંદ બ્રહ્મરૂપી ધૂળી જાગૃત છે. અને તેમાંથીજ દુનિ-
યામાં તૃષ્ટિ થાયછે. તેમાં વલ્લતણ નાસ્તવું પડતું નથી. તેમ છતાં તે જોત
નુસાદ જતી નથી. અને ચર્મચક્રથી તે જોત દેખવામાં આવતી નથી. અને
તે સર્વેન અપાક છે. તો પણ તેનો તાપ લાગતો નથી. પણ તેનું સાધન
કરનારા સન્યાસિયો તેના વિયોગથી અર્થાત્ દર્શન કર્યા વિના મનમાં ઢાઢેછે.
પ્રતીણ વિપે--સાગર કહેછે કે પ્રતીણરૂપી જોગીની ધૂળી વિરહાગ્રિથી સઢગતી

રહીછે. તે આંસુનાં બિંદુ વરસવાથી બમણી સઢગે છે. એમાં લાકડાં નાખ્યા વિના પણ ઓલાઈ જતી નથી. તેનો મહકો નજરથી જોવામાં આવતો નથી. જો તેના સમીપમાં હોઈયે, તો તાપ લાગે નહીં; પણ તેનાથી દૂર પડવાથી આ સન્યાસી દાઝેછે. જેણે પ્રેમનો પ્યાલો પીધોછે, તેણે તેનો અર્થ સમજી લીધો છે.

જોગિ વિષે--એક અંત્રિક્ષે જ઼઼઼઼઼ મરેલું સરોવર છે. તેમાંથી ચારે તરફ પાણીની સેયોં ચાલે છે. તેના કાંઠા ઉપર હંસ વસેછે. તેના શરીરમાં લોહી, હાડકાં કે માંસ નથી. વર્ષાદ વિના તે સરોવર ભરપૂર રહેછે. ત્યાં જોગીનો સ્નેહ છે. જેણે પ્રેમનો ૦॥

મતલબ કે જે જ઼઼઼઼઼ આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈછે. તે જ઼઼઼઼઼ મરેલા સરોવરરૂપ બ્રહ્મ તે આકાશમાં વ્યાપક છે. તેમાંથી ચારે તરફ નીરની સેયોં ચાલેછે. અર્થાત્ એમાંથી વધે વ્યાપ્ત થાય છે, (હંસ) આત્મા તેના સમીપમાં રહેછે. તે આત્મામાં લોહી, હાડકાં કે માંસ નથી. વર્ષાદ વિના અર્થાત્ તેમાં કાંઈ પૂરવણી મઢ્યા વગર તે બ્રહ્મરૂપી સરોવર પરિપૂર્ણ રહેછે. જોગી લોકો ત્યાં પ્રેમ લગાડેછે. જેણે પ્રેમનો ૦॥

પ્રવીણ વિષે--પ્રવીણની આંખ્યોરૂપી સરોવર અંતરિક્ષ એટલે અધરછે, તે પાણીથી ભરપૂર છે, તેમાંથી ચારે તરફ જ઼઼઼઼ની સહેયોં ચાલેછે, તેના કિનારા ઉપર મારો (હંસ) જીવ વસેછે, તેમાં લોહી હાડકાં કે માંસ નથી, અને તે આંખ્યોરૂપી સરોવર વર્ષાદ વગર જ઼઼઼઼ પરિપૂર્ણ મરેલું છે, તેમાં આ જોગીનો સ્નેહ લાગ્યોછે. જેણે પ્રેમનો ૦॥

જોગી વિષે--નવિન રંગનું પર્વતનું શિખરછે, તે શિખર ઉપર કમ઼઼માં ભમરો રહેછે. ત્યાં પગવાઢા કે પાંખોવાઢા પહોંચી શકે નહીં, ત્યાં પગ વગરનાનોજ અઢાડો છે. અને જે માથા વગરનો હોય, તે કમ઼઼નો વાસ

લેવાનો ભોગી છે, જોગી તેની સાધના કરવા લાગ્યા છે, જેને પ્રેમનો ॥

મતલબ કે દેહરૂપી પર્વતના શિખરરૂપી બ્રહ્મરંધ્ર ઉપર (હજાર પાંચ-
ડીનું) કમલ છે, તેમાં આત્મારૂપી ભમરો રહે છે, ત્યાં પગની ગતિવાળા કે
પાંચોની ગતિવાળા પહોંચી શકે નહીં, પણ પગ વગરના અનુભવીનો ત્યાં
અંધાડો છે, અને માથા વગરના અર્થાત્ વિદેહી જનો તેની વાસના લેવાના
ભોગી છે, જોગિયો તેની સાધના કરવા લાગ્યા છે, જેને પ્રેમનો પ્યાલો ॥

પ્રવીણ વિપે--પ્રવીણના સ્તનરૂપી નવિન રંગનું શિખર છે, તે શિખરના
ઉપર કમલરૂપી દીટડીમાં શામતારૂપી ભમરો છે. ત્યાં પગવાળા કે પાંચો-
વાળા કોઈ પહોંચી શકે નહીં. પણ પગ વગરના મારા મનનો ત્યાં અંધાડો
પટલે નિવાસ છે. હું માથા વગરનો થઈને તેની સુગંધ લેવાનો ભોગી થયો
છું, અને જોગસાધના કરવા લાગ્યો છું, જેને પ્રેમનો ॥

જોગી વિપે--સોયની અળીના અગ્ર ઉપર ચારે તરફ ચાર શહેર વસેલાં
છે, તે વચ્ચે દેવનું દેવલ છે, તેને ફરતી ગંગા જમનાં અને સરસ્વતિ એ ત્રણ
નદિયો છે. જે શરીરનો નાશ કરે, તે ત્યાં જઈ શકે. જોગિયો ત્યાં સુરત
લગાવે છે, જેને પ્રેમનો ॥

મતલબ કે સોયની અળીના અગ્રથી પણ સુક્ષ્મ ચિદ્બ્રહ્મ છે. તેમાં
ચારે તરફ ઝડિજ, અંડજ, સ્વેદજ, જરાયુજ, એવી ચાર રાણોરૂપી ચાર
શહેર વસેલાં છે, તેમાં બ્રહ્મનું સ્થાનક છે, અને તેના ફરતી જીવશ્વર ને માયા-
રૂપી ત્રિપુટી છે, જેને પ્રેમનો પ્યાલો ॥

પ્રવીણ વિપે--સોયની અળીના અગ્રે જેવી પ્રવીણની દ્રષ્ટિ છે. તેના ઉપર
મારાં મન, વૃદ્ધિ, ચિત્ત અહંકાર, એ ચારે અંતઃકરણરૂપી ચાર શહેર વસી
રહ્યાં છે. તેમાં પ્રેમરૂપી દેવનું સ્થાનક છે. તે દ્રષ્ટિની ચોતરફ શ્વેતતારૂપી
ગંગા, રતાશરૂપી સરસ્વતિ, અને શામતારૂપી યમુનાં છે. જે પોતાના શરીરના

ચૂરે ચૂરા કરે, તે ત્યાં સુધી જઈ શકે, આ જોગી ત્યાં સુરત લગાડી રહેછે. જેને પ્રેમનો પ્યાલો ॥

જોગી વિષે--અજાયેવ જેવા ગેવી મહેલની માયા છે. તેના ઇસ્સવા આ-કાશ સાથે લાગ્યા છે. જ્યાં સૂરજ કે ચંદ્ર પહોંચી શકતા નથી, કેમકે તેનાથી પણ હજારગણું તેજ છે. એવા મળીને માણેક ડ્યાં સ્થાપેલા છે. સન્યાસિયો ત્યાં રહીને શરીરે તપ કરેછે. જેને પ્રેમનો પ્યાલો પીધો હોય ॥

મતલબ કે ગેવી (ગુપ્ત) શરીરરૂપી મહેલ છે. તેની માયા અજાયેવ જે-વી છે. દશ દ્વારરૂપી તેનાં ઇરોલા આકાશ તરફ લાગી રહ્યાં છે. તે બ્રહ્મ-રંધ્રમાં સૂર્યનો કે ચંદ્રનો પ્રકાશ પહોંચી શકતો નથી. અને તેનાથી હજાર ગણા તેજવાળાં જીવ ઇશ્વરરૂપી મળી માણક ડ્યાં રહેલાં છે, ત્યાં મનની સ્થિતિ રાખીને સન્યાસી શરીરે તપ કરે છે. જેને પ્રેમનો ॥

પ્રવીણ વિષે--પ્રવીણના ગેવી મહેલની અજાયેવ જેવી રચના છે, તેના ઇરોલા આકાશ સુધી લાગેલા છે, તેમાં ચંદ્ર અને સૂરજ જેવા પણ પહોંચી શકતા નથી, અને તેનાથી હજાર ગણાં તેજવાળાં પ્રવીણનાં નેત્રરૂપી મળી માણક ડ્યાં રહેલાં છે, આ સન્યાસી ત્યાં મન રાખીને શરીરે તપ કરેછે, જેને પ્રેમનો ॥

જોગી વિષે--પૃથ્વીમાં બીજ રોપ્યું, અને તેમાંથી ડગેલું વૃક્ષ આજ્ઞા બ્રહ્માંડમાં છવરાયું ત્યાં પાંચ વિનાના પક્ષી ભમરાયે આવીને વિશ્રામ ઠરાવ્યો. તે જાડનાં ફલ ફૂલની આશાયે જોગિયે નિવાસ કર્યો છે. જેને પ્રેમનો ॥

મતલબ કે માયારૂપી પૃથ્વીમાં ચૈતન્યરૂપી બીજ વાવ્યું, તેમાંથી વૈરાટ રૂપી વૃક્ષ ડગીને આજ્ઞા બ્રહ્માંડમાં છવરાયું, ત્યાં પરમાત્મારૂપી પાંચ વગ-રના ભમરાયે નિવાસ કર્યો. તે જાડના ફલ ફૂલરૂપી મોક્ષની આશાથી જોગિયો નિવાસ કરેછે. જેને પ્રેમનો ॥

પ્રવીણ વિપે--પ્રવીણની છાતીરૂપી પૃથ્વીમાં પ્રેમનું વીજ વાવ્યું, તેનું ઝાડ
ડગીને અર્થાત્ વિસ્તાર પામીને આખા શરીરમાં વ્યાપી ગયું. ત્યાં પાંચ
વગરના ભમરારૂપી મારા મને આવીને નિવાસ કર્યો, એ ઝાડના ફલ
ફૂલની આશાથી આ જોગિયે નિવાસ કર્યોછે. જેણે પ્રેમનો ૦॥

જોગી વિપે--ઝેરના દરિયાને પાર વધો અગ્નિનો વેટછે. ત્યાં તરવારની
ધાર જેવાં પાંદડાવાળાં ઝાડછે. તેને જે કાપી શકે, તે એ રસ્તે જાય. ત્યાં
મુનિ મૃગચર્મ પાથરીને પોતાના નેત્રની માળા જપેછે. જેણે પ્રેમનો ૦॥

મનલવ કે સંસારરૂપી ઝેરના સમુદ્રને પાર ગયા, એટલે વઢી તે તજ-
વાના પરિતાપરૂપી અગ્નિનો વેટ આવેછે, તે ઉપર અનેક પ્રકારના વિઘ્નરૂપી
તરવારની ધાર જેવાં પાંદડાનાં ઝાડછે. તેને કાપી શકે, તે મોક્ષને રસ્તે
જાય, ને રસ્તામાં મૃગચર્મ વિઝાવીને મુનિયો પોતાની અંતર દષ્ટિરૂપી માળા
જપેછે. જેણે પ્રેમનો ૦॥

પ્રવીણ વિપે--લોક લડ્ડા અથવા લોકોની અદેસ્વાઈરૂપી ઝેરના દરિ-
યાને પાર જડા ત્યાં વડીલોના ક્રોધરૂપી અગ્નિનો વેટ આવેછે. તે ઉપર
તરવાર જેવાં પાંદડાવાળાં અનેક હરકતોરૂપી ઝાડછે. તે ઝાડને કાપે તે
મિત્રના મેળાપને રસ્તે જડ શકે, ત્યાં હું સન્યાસી મૃગચર્મ વિઝાવીને મારા
નેત્રરૂપી માળા જપુછું, અર્થાત્ મારાં નેત્ર વારંવાર તમારી તરફ લગાડુછું,
જેણે પ્રેમનો પ્યાલો પીધો હોય તેણે આનો અર્થ સમજી લીધોછે ॥૪॥

॥ સોરઠા ॥

इहि विधि शवद उचार, करत आय जोगी तहां ॥

जहां प्रवीन अटार, झुकित झरोखा प्रति गली ॥ ५ ॥

અર્થ. જ્યાં પ્રવીણની હવેલીના ઝરુઆ ઝૂકી રહ્યાંછે, તે ઝેરી પ્રત્યે
જોગી એ પ્રકારના શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતા આવ્યા ॥૫॥

॥ गाहा ॥

स्वामी सबद उचारं, कलाप्रवीन कान सुर पहियं ॥

विरहा लहर उमहियं, लहियं तन विदेह गति बाला ॥६॥

अर्थ. ते स्वामीना शब्दना उच्चारनो स्वर कलाप्रवीणना कानमां पड्यो, तेथी विरहनी लहेर उलटी आवी, ने ते बाळाये शरीरे विदेहीनी दशा लीधी, अर्थात् बेभान थई गई ॥६॥

तवहि कुसुम उच्चरियं, हांहां मनमें द्रढाव अब रखे ॥

आय समय मनुहारं, वह सन्यासं करीहु सनमानं ॥७॥

अर्थ. त्वारे कुसुमावळी बोली के हां हां आ वखते मनमां द्रढाव राखो, अने आ सत्कार करवानो वखत आव्यो छे, माटे ते सन्यासीनुं सनमान करो. ॥७॥

मित भेख सन्यासं, आय प्रथम अलख इत जग्गे ॥

कछु मनुहार उपायें, आशाभर निराश जनि जाये ॥८॥

अर्थ. तमारा मित्रे सन्यासीनो वेष लेईने प्रथम आंही आवीने अलेक जगावी छे, माटे कांइ सनमान करिये. केमके ते आशा भरेला छे, ते निराश न जाय. ॥८॥

॥ सोरठा ॥

कुमरि धीर मनु धार, करन लिये मनुहारके ॥

कुसुम कही तिहि बार, इत इनकों ठहराइये ॥ ९ ॥

अर्थ. त्वारे कुंवरीये मनमां धीरज धारीने सनमान करवा वास्ते ते वखते कुसुमावळीने कछुं के आंही एमने उभाराखो. ॥९॥

॥ चौपाई ॥

कहि प्रवीन झांखी उठ जाओ, तर झरोख सन्यास बुलाओ ॥

तो मनुहार कछू पहुचावे, प्रथम शब्द खाली जनि जावे ॥
 सुनियत कुसुम झरोखन आई, करि पुकार पहिरात सु-
 नाई ॥ कहो निकट सन्यासी आवे, निच्छा कुमरि ताहि ब-
 कसावे ॥ सुनत एह पहरात कहाये, अटा नीठ सन्यास ज्यु
 आये ॥ उलटित प्रेम मोद मन बाढे ॥ जोगि झरोख जाय
 तर ठाढे ॥ १० ॥

अर्थ. प्रवीणें कहुं के तेम उठीने जइने जुओ. अने आपणा झरोखानी
 नीचे सन्यासीने बोलावो. तो आपणे कांडक सनमान दाखल तेमने पहो-
 चाडिये. केमके तेमने आंही प्रथम शब्द कयों, ते खाली जाय नहीं. एवं
 सांभळीने कुसुमावळी झरोखामां आवी, अने तेणे पोकार करीने पहेरेगि-
 रने संभळायुं जे, कहो के ते सन्यासी महेलनी पासे आवे. एटले कुवरी
 तेने भिक्षा आपे, एवं सांभळीने पहेरेदारे जोगीने कहुं, तेथी हवेलीनी पा-
 ते सन्यासी आव्या, अने तेना मनमां प्रेम उलव्यो, तथा आनंद वध्यो,
 रीते जोगी जइने झरोखा नीचे उभा रह्या. ॥ १० ॥

॥ दोहा ॥

जोगि द्रढाय झरोखतर, कुसुम सु कही प्रवीन ॥

बाज उठी वाला सु तित, अति अभिलाष सु लीन ॥ ११ ॥

अर्थ. जोगीने झरोखा तळे उभा राखीने कुसुमावळिये प्रवीणने कहुं.
 एटले त्यांथी ते वाला वेगथी उठी, अने जोवानी अभिलाषामां अतिशो
 लीन थई गई. ॥ ११ ॥

॥ अथ छंद नाराच ॥

प्रवीन देव सेवको समान लीन हाथसैं ॥ झरोख आय झंखि-
 यें लगी अराध नाथसैं ॥ गुलाब नीर चंदनं चुआ गुलाल अ-

तरं ॥अबीर फूल केसरं झरोखसैं लगी झरं॥ करंत सेव सि-
द्धकी परे कुमारिका चहे॥महेश बानि याद लाय ब्रह्मनी करं
ग्रहे ॥ गई सु ध्यान चूकिकें उसास बालिका नरे॥ झरंत ने-
न नीर सो सन्यास अंगपें परे॥सबे सु सीत स्त्राव मध्य एक
धार तप्पियं, परेख कीन प्रेम लीन जोगि तार जप्पियं.॥१२॥

अर्थ. प्रवीणे देवनी सेवानो सामान हाथमां लीधो, अने झरोखे आवीने,
जोइने, नाथनी आराधना करवा लागी, गुलाबजळ, चंदन, चुवा, गुलाल,
अत्तर, अबीर, फूल अने केसरनी झरोखेथी झडी करवा लागी. ए रीते
सिद्धनी सेवा करतां ते कुमारिकाये त्यांथी पडतुं मुकवानुं धार्युं, त्यां शीवें
देरामां कहुं हतुं, जे आत्मघात करशो नहीं; ते वाणीनुं स्मरण करीने
कुसुमावळिये तेनो हाथ पकड्यो, एटले ते बालिका पडवानुं ध्यान चूकी गई,
ने उसासा भरवा लागी, अने तेनी आंखेथी जे आंसु खर्या, ते सन्यासीना
शरीर उपर पड्यां, त्यारे गुलाबजळ आदिक सर्वे थंडी धाराओ थती हती,
तेमां एक आंसुनी उनी धारा पडी, ते उपरथी तेना प्रेमनी परिक्षा करीने
जोगिये ॐकारनो उच्चार कर्यो, अर्थात् ईश्वरनुं नाम लीधुं. ॥१२॥

॥ प्रथम भेद विषमालंकार सागरोक्त गाहा ॥

शीतल सुखद सुबासा, अमृत धार मेघ झर मंडिय ॥

इहि नयरे अचरिज्जं, तद अंतरेण तपीत विषधारा ॥१३॥

अर्थ. सागरे कहुं के आ नगरमां एक आश्चर्य जेवुं छेके, सीतळ सुख
अपे एवी, अने सुगंधीवान अमृतनी धाराथी वर्षादनी झडी मंडाई, तेनी
अंदर तपेली झरनी धारा वरसे छे?? ॥१३॥

॥ अथ छंद मल्लिका ॥

जोगि गाहनी बंदंत, गौनकी चहंत चंत॥नेद सो प्रवीन पा-

ય, ઠોરસેં ડઠયો ન જાય॥ વ્રહ્મની ભરી સયાન, સંકસેં ત-
જે ન પાના॥ આયેહે જરે જ્યુ આશ, જાય ક્યોં વહે નિરાસ॥
એહ ધારિતં સુ વાલ, કંઠકી ગુલીક માલ॥ પ્યાલિકા જરાવ
એક, લેહેરે ઐગોછ ટેક ॥ નીક બિંદવા પ્રવીન, જોગ નીઠ
હાર દીન ॥ તાપસં હુલાસ લાય, જાયકે લયે ડઠાય ॥ કીન
ગોન વાલ વંદ, લીન ફેર વાનિ છંદ ॥૧૪ ॥

અર્થ, પછી તે જોગી ગાથિની એટલે ગાથા બોલતા બોલતા ત્યાંથી જ-
વાની ડહાણા ચિત્તમાં કરેલે, તે મર્મ પ્રવીણે જાણ્યો; તેથી તે ઠેકાણેથી તેના
થી ડઠી શકાતું નથી, અને ડહાપણની ભરેલી કુસુમાવલી પ્રવીણ આહીથી
પડતું મુંકશે, એવી શંકાથી તેનો હાથ છોડતી નથી, ત્યારે પ્રવીણે ધાર્યું
કે જે આશા ભરેલા આવ્યા છે, તે નિરાશ કેમ જાય, પછી પોતાના ગ-
લાંની મોતીની માલા, અને એક જડાડ પ્યાલી, તથા નીક નામના જવાહી-
રથી જડેલી વિંદલી, એટલાં વાનાં અંગુચાના છેડામાં બાંધીને જોગીની-
આગળ નાચી દીધાં, તેથી એવો મર્મ જણાવ્યો કે તમે મારા હૈયાના હારણો,
મારા જીવનનું પાત્રણો, અને મારા ભાગ્યોદયના મળી અર્થાત્ દિનમળી એટલે
મૂયંરૂપ છો. ત્યારે તે તપસિયે આનંદ લાવીને જડને ઉપાડી લીધાં, અને એ
વાળાને સહામ કરીને ચાલવા લાગ્યા, અને મોઢેથી ફરીને છંદની વાળી
બોલવા લાગ્યા. ॥૧૪॥

॥ સોરઠા ॥

ગોન સન્યાસી કીન, સહર ગલી ડચરિત સવદ ॥

વિકલ ભયે પરવીન, ધીર દ્રઢાવત વ્રહ્મની ॥ ૧૫ ॥

અર્થ, સહેરની ગલિયોમાં શબ્દ ઉચારતાં જોગિયે ગમન કર્યું, ત્યારે
પ્રવીણ વંદોશ થઈ ગઈ, એટલે કુસુમાવલી તેને ધીરજ દ્રઢાવા લાગી. ॥૧૫॥

॥ अथ छंद मुक्तदाम ॥

चले कर जोगिय बानि उचार, कलापरवीन बढी ब्रह्म ज्ञा-
र ॥ भयो दुहु पूरन प्रेम प्रकास, उमे उर छंडत दीह उसा-
स ॥ असू द्रग दोय न सूकत धार, बिलोकत संचर बारहि
बार ॥ अगे पग जोग सु नीठ धरंत, इते महि बाल बिहाल
परंत ॥ गली वह जोग उलंघित जाहि, इतेमहिं राजसुता
सुधि नाहि ॥ धरे कुसुमावलि धीर प्रवीन, शबद उचार स-
न्यासिय लीन ॥ १६ ॥

अर्थ, जोगी वाणीनो उच्चार करता चाल्या, त्यारे कळाप्रवीणने वि-
रहनी झाल वधी, ते वन्नेने प्रेमनो संपूर्ण प्रकाश थयो, अने वन्नेजणां छा-
तीमांथी लांबा उस्वास नाखेछे, बेयनी आंखमांथी आंसुनी धारा सुकाती
नथी, वारे वारे ते रस्ता सामुं जुएछे, जोगी मुशकेलींथी आगळ पगळुं
धरेछे, एटलामां तो प्रवीण बेहाल थइने पडी, अने ए शेरी उलंघीने जोगी
गया, एटलामां तो राजकुंवरीने कांड सुध रही नहीं, त्यारे कुसुमावळी प्र-
वीणने धीरज धरावा लागी, अने सन्यासिये नीचे लख्या प्रमाणे शब्दनो
उच्चार लीधो. ॥ १६ ॥

॥ अथ वह शब्द उदाहरनं ॥ छंद ॥

॥ रूपकाति शयोक्ति अलंकार ॥

कोइ अजब तमासा देखा, जहाँ रूप रंगकी रेखा ॥ अज-
ब गैबि इक मेहेल बन्याहे, सब दुनियासैं न्यारा ॥ चंद सू-
रकी किरन न पहुचें, अखंड जोत उजियारा ॥ कोइ अजब
तमासा देखा, जहाँ रूप रंगकी रेखा ॥ बिना मूलका बाग
बन्याहे, चहुं दिश लगे फुवारे ॥ बिना पांखके जवरा बेठा,

મગન પ્રેમ મતવારે ॥ કોઈ અજવ તમાસા દેખા, જહાં રૂપ
રંગકી રેખા ॥ અધર સરોવર અમૃત ઝરિયા, વાપર વેઠે હં-
સા ॥ મુગતાફલકોં યુગ યુગ રાવે, વાકોં લોહુ ન મંસા ॥
કોઈ અજવ તમાસા દેખા, જહાં રૂપ રંગકી રેખા ॥ બાનન-
વાલા બાન ચલાવે, અધર નિશાન ઉઢાવે ॥ પાડે સો તો યુગ
યુગ જીવે, ચૂકેસો મરજાવે ॥ કોઈ અજવ તમાસા દેખા, જ-
હાં રૂપ રંગકી રેખા ॥ વિના વાદરે મેહ મંડાના, ધરતી પરે
ન પાની ॥ જાનનહારે જેદ વિચારે, એહ પ્રવીન નિશાની ॥
કોઈ અજવ તમાસા દેખા, જહાં રૂપ રંગકી રેખા. ॥૧૭॥

અર્થ. મેં કોઈ અજાણે જોતો તમાસો દીઠો, કે જ્યાં રૂપને રંગની રેખા
છે, ત્યાં અજાણે જોતો મેલી એક મહેલ વનેલો છે, તે વધી દુનિયાંથી ન્યારો
છે, ત્યાં ચંદ્રને સૂર્યની કિરણો પહોંચતી નથી, અને અખંડ જોતનું અજ-
વાળું છે. મેં કોઈ અજાણે જોતો ॥

મતલબ કે રૂપ ને રંગની રેખા જેવી પંચભૂતાત્મક માયા છે, તેમાં અ-
જાણે જોતો એક તમાસો દેખાય છે. તે એકે તે વધી માયાથી જૂદો અજાણે
જોતો એક ચિદ્રંતરૂપી ગુપ્ત મહેલ વનેલો છે. ત્યાં ચંદ્ર ને સૂર્યની કિરણો
પહોંચતી નથી. પણ અખંડ જોતનું અજવાળું છે. મેં કોઈ અજાણે ॥

પ્રવીણ વિષે--મેં કોઈ અજાણે જોતો તમાસો દીઠો, તે એકે કે જ્યાં રૂપ
રંગની રેખા જેવી પ્રવીણ છે, એવો આશ્ચર્ય ડપજાવનાર મેલી એટલે ગુપ્ત-
મહેલ વનેલો છે. અને તે આવી દુનિયાંથી જૂદા પ્રકારનો છે.
તેમાં ચંદ્ર સૂર્યની કિરણો પણ પહોંચતી નથી. મતલબ કે ત્યાં કોઈ જઈ
જાકનું નથી. અને ત્યાં પ્રવીણના મુખની અખંડ જોતનું અજવાળું છે. મેં
કોઈ અજાણે ॥

બ્રહ્માંડ વિષે--મૂઝ વગરનો એક વાગ બનેલો છે. તેને ચારે તરફ ફૂવારા લાગ્યા છે, ત્યાં પાંખો વગરનો ભમરો પ્રેમમાં મગન અને મતવાલો થઈને બેઠો છે. મેં કોઈ અજાયેવ જોવો ॥

મતલબ કે આ સૃષ્ટિરૂપી વાગ એવો બનેલો છે કે જેનું મૂઝ કઈ તરફ છે. તે જણાતું નથી. તેમાં ચારે તરફ પંચવિશયાત્મક ફૂવારા લાગી રહ્યા છે. તેમાં પાંખ વગરનો આત્મારૂપી ભમરો પ્રેમમાં મગન અને મતવાલો થઈને વિરાજે છે. મેં કોઈ અજાયેવ ॥

પ્રવીણ વિષે--પ્રવીણના શરીરરૂપી એક મૂઝ વગરનો વાગ બનેલો છે, તેમાં ચારે તરફ તેના આંસુના ફૂવારા લાગી રહ્યા છે, તે વાગમા મારા મન-રૂપી પાંખ વગરનો ભમરો પ્રેમમાં મગન અને મતવાલો થઈને બેઠો છે. મેં કોઈ અજાયેવ જોવો તમાસો ॥

બ્રહ્માંડ વિષે--અમૃતનું સરોવર અંતરિક્ષ ભરેલું છે. તે ઉપર હંસ બેઠો છે. તેના શરીરમાં લોહી કે માંસ નથી. અને તે મોતીને વીણી વીણીને ખાય છે. મેં કોઈ અજાયેવ ॥

મતલબ કે ચૈતન્યરૂપી અમૃતનું સરોવર નિરાધાર ભરેલું છે. તે ઉપર આત્મારૂપી હંસ વિરાજે છે. તેના શરીરમાં લોહી કે માંસ નથી. અને તે મુક્તિરૂપી ફળને વીણી વીણીને ખાય છે. અર્થાત્ મુક્તિ પામે છે. મેં કોઈ અજાયેવ ॥

પ્રવીણ વિષે--પ્રવીણના હોઠરૂપી અમૃતનું સરોવર ભરેલું છે. તે ઉપર મારો જીવ વઝગી રહ્યો છે. તેના વેસરના મોતીને વીણી વીણીને પોતાની વૃત્તિમાં ઉતારે છે. તે જીવમાં લોહી કે માંસ નથી. મેં કોઈ અજાયેવ ॥

ગુરુના બોધવિષે-બાણાવળી બાણ ચલાવે છે, તે અધર માંડેલું નિશાન ડાહી દે છે, તે જેને વિંધીને પાડે છે, તે જુગોજુગ જીવતું રહે છે. અને જેને ચુકી જાય છે, તે મરી જાય છે. મેં કોઈ અજાયેવ તમાસો ॥

મતલબ કે આદેશ કરવાની વાણીવાળા સાસા દેખા, જહાં રૂપ
 વેહે, અને અસ્થિર મનવાળા શિષ્યોરૂપી નિશાન વાપર લેતે.
 ડહાણી મુકે છે, અર્થાત્ મોક્ષ પમાડેછે, અને તેઓ વાણીથી વિંધીને
 લેને પાડેછે, તે અમર થાયછે, અને તેની વાણીની ચોટમાં જે આવતા
 નથી. તે વારે વારે જન્મ મરણ પામેછે, મેં કોઈ અજાયેવ તમાસો ॥

પ્રવીણ વિષે--તિક્ષણ દષ્ટિરૂપી વાણવાળાં પ્રવીણનાં નેત્ર કટાક્ષરૂપી
 વાણ ચલાવેછે, તે નિરાધાર રહેલા મિત્રના મનરૂપી નિશાનને ડહાવેછે,
 તે કટાક્ષ લેને પાડે, અર્થાત્ લાગે. તો તે ઘણા કાલ જીવે મતલબ કે
 તેની દષ્ટિ સાથે દષ્ટિ મળે તો મિત્ર જીવતો રહે, અને તે દષ્ટિના વિયોગથી
 મિત્રનું મન મરણનુભવ થાયછે. મેં કોઈ અજાયેવ ॥

વ્રત્તવિષે--વાદલાં વગર વરસાદ મંડાળોછે, અને તેમ પાણી પૃથ્વી
 ઉપર પડતું નથી. જે જાણનારા હોય, તેજ એનો ભેદ વિચારે. અને એજ
 ચતુરની નિશાની છે. મેં કોઈ અજાયેવ ॥

મતલબ કે ચૈતન્યરૂપી જલની વૃષ્ટિ થાયછે, પણ તે કયા વાદલા-
 માંથી આવે છે, તે જણાતું નથી, તેમ પૃથ્વી ઉપર પડેલું જણાતું નથી, તેને
 અનુભવી પુરુષો જાણે અને એજ જ્ઞાનીની નિશાનીછે, મેં કોઈ અજાયેવ ॥

પ્રવીણ વિષે--વાદલું ચડી આવ્યા વગર પ્રવીણની આંખ્યમાંથી આંસુનો
 વરસાદ મંડાળોછે, તેનું પાણી પૃથ્વી ઉપર પડતું નથી, અર્થાત્ વસ્ત્ર ભિંજાડ
 થાયછે, આ વાતને જાણનારા હોય, તે તેનો મર્મ વિચારે અને પ્રવીણને
 ઓલવવાની એજ નિશાનીછે. મેં કોઈ અજાયેવ જેવો તમાસો દીઠો કે બ્યાં
 રૂપ ને રંગની રેસાછે. ॥૧૭॥

॥ છપય ॥

યહ સન્યાસ ઉચાર, કરત આસન પ્રતિ આવે ॥

ब्रह्मांड विषे--मूळ वगर, नेन जुरने नहि पाये ॥

लाग्या छे, त्यां पांखो परवीन, सेज बेहोस सुवाई ॥

मानहु बिनु जल मीन, रेन तलफंत बिहाई ॥

निशचर निवार दिनचर सु धुन, पशु पंच्छी लागे चरन ॥

भाषंत विरद ब्रह्मनि कुमरि, क्रिया लगाई नित करन ॥१८॥

अर्थ. सन्यासी एवो उच्चार करता आसन तरफ आव्या. प्रेमनी जोत प्रगट थई आववाथी आंख्य मेळववा पाम्या नहीं, अर्थात् उंघ आवी नहीं, कुसुमावळिये बेहोश थयेली कळाप्रवीणने सड्या उपर सुवारी. ते जाणे कै जळ विनानुं माळलुं होय, ए रीते तरफडतां रात गुजारी. रातनां फरनारांनुं निवारण थइने दिवसनां फरनारां पशुपक्षियो ध्वनी करीने विचरवा लाग्यां. त्यारे कुसुमावळिये ते कुंवरीने विरदावळी कहीने नित्य-क्रिया करवाने लगाडी. ॥१८॥

॥ दोहा ॥

कुमरी नित कीनी क्रिया, सेव बिसर्जन कीन ॥

प्रतिउत्तर पाती लिखन, कुसुम सु कही प्रवीन ॥१९॥

अर्थ. कुमारिये नित्य क्रिया करीने सेवानुं विसर्जन कर्युं. त्यारे कुसुमावळिये प्रवीणने प्रति उत्तरनो पत्र लखवानुं कहुं. ॥१९॥

॥ सौरठा ॥

प्रेम बढाहि परवीन, उर उसास निर झर नयन ॥

कलम पत्र कर लीन, लागे प्रतिउत्तर लिखन ॥२०॥

अर्थ. त्यारे प्रवीणने प्रेम बढ्यो, ने छातीमांथी उसासा लेवा मांड्या. ने आंखोमांथी आसु झरवा लाग्यां, अने हाथमां कलम तथा कागळ लइने प्रतिउत्तर लखवा लागी. ॥२०॥

॥ अथ कला प्रवीनोक्त पत्र प्रत्युत्तर छंद ॥

॥ सुजंग प्रयात ॥

रससागर ए दशा आप लीनी ॥ हमें होत नांही कछू प्रेम
हीनी ॥ रच्योहे विधाता इते एह फंदा, परे लोहके पिजरेमें
परंदा ॥ भये अंतरं आप नेनां न फूटे, परे प्राण बेहाल पा-
पी न छूटे ॥ जथा जोग काहु समे ओर धारे, वही बातकी
आप सौहे उचारे ॥ चहे चिंत आपें इतेही रहावे ॥ गुरुताइ
नासे सु कैसें कहावे ॥ कहे अंतरं क्यों रसना न कहे ॥ बता-
ओ कहे सोइ प्रेम न घटे ॥ इतेमें चहो जो विदागीर दीजे,
विचारी कहो उत्तरं सोय कीजे ॥ न माने अवे बात आपें ब-
रज्जी, हमें दीनकी थाढ़ रखखो अरज्जी ॥ माहाराजहो प्रे-
मकी मेघ माला, हमें तो नरे तुच्छही तुच्छ ताला ॥ घटंते ज-
लं ओसरं मेघ चूके, तवे तो इकं तालमें ताल सूके ॥ तजे
नीर तीरं सुके जाय हंसा, जिया जानिये आप एही प्रशंसा ॥
उसासा नरे नापितं मेर रखखे, दई ब्रह्मनी पानि पाती सु
लखखे ॥ २१ ॥

अर्थ. हे रससागर तमे आवी दशा लीधी. तेम हुं पण कांइ ओछा प्रे-
मनाथी थगी नथी. पण शुं करिये ! जे विधाताए आ ठेकाणे आवी जाल
रखेली छे. जाणे के लोढाना पांजगमां पक्षी पछुं छे. आपनी जुदाइ
पनाथी अगारी आंग्यो केम फूटती नथी ? अमें आ पापी प्राण बेहाल पड्या
छे. पण केम सूटना नथी ? वळी कोई समे जेम करवुं घटे तेम अमे बीजी
धारण करवुं, ते बातना हुं तमारा सम खाईने कहुंछुं. अने हुं मनमां एवुं
नाथुं के आप आंहीज रहो. पण एम कहेवाथी आज्ञा करनार गुरुपणुं

जणाय; माटे केम कही शकुं ? अने वेगळे जवानुं कहेतां मारी जीभ केम न कपाय? माटे जेथी प्रेम घटे नहीं, एवं शुं कहुं ते बतावो? एटलामां आप मारी पासेथी विदायगिरी लेवाने चाहोछो. तो तमे विचारीने कहो ते उत्तर हुं आपुं. तमे हवे मारा वारवाथी कांड वात माननारा नथी. पण अमारी गरीबनी आटली अरजी याद राखजो. के हे महाराज आप तो प्रेमनी मेघ-माळा छो. अने हुं हलकामां हलका भरेला तळाव जेवी छुं; तेमांथी पाणी घटी जाय, त्यारे जो वरसाद अवसर चूके, त्यारे तो एक ताळीमां ते तळाव सुकाई जाय. अने ते पाणीना कांठाने तजीने हंस उडी जाय. एज रीते मारा जीवनी हकीकत आप जाणजो. एवी रीते पत्र लखीने कुसुमावळीना हाथमां आय्यो, अने उसासाभरीने कहाव्युं के महेरबानी राखजो. ॥२१॥

॥ दोहा ॥

पाति ब्रह्मनि पानि दिय, बहुरथो लई प्रवीन ॥

चित दशावत मित प्रति, लखी ज्यु काव्य नवीन ॥ २२॥

अर्थ. कुसुमावळीना हाथमां पत्र आपीने वळी प्रवीणे पाळो लीधो, अने तेमां पोताना मननी दशा प्रमाणे मित्र प्रत्ये नवीन काव्य लख्यां. ॥२२॥

॥अथ कलाप्रवीनोक्त पत्र भेद अन्योक्ति आक्षेपालंकार॥

॥ सबैया ॥

प्रेमहुको रसकूप भयौ इक, केउ दिनां हम सागर पायो ॥

ताम्र न सिक्क बनाय तहां नित, नीरके तीरन पुंज जमायो ॥

सायत शोधत चूक परी चित, शुद्ध मुहूरत सोय बिहायो ॥

कंचनकी पल सो गुजरी, अब तो पल लोह कथीरको आयो ॥ २३ ॥

अर्थ. हे सागर केटलेक दहाडे हुं प्रेमरूपी रसकूप एटले जे रसथी

बीजी धानुनुं मोनुं थाय, एवा रसथी भरेलो एक कूवो पामी. त्यां रोज तां-
वाना सिक्का वनावीने ते पाणीने कांठे ढगलो जमाव्यो, पण सारो
शोधनां मनमां चूक पडी. अने तेथी जे शुद्ध मुहूर्त हतुं ते गुमाव्युं. तेथी
मोनुं थवानी पळ तो जती रही. अने हवे तो लोढुं तथा कथीर थवानी
पळ आवी छे. ॥२३॥

॥ अथ समरूपक अलंकार ॥ सर्वैया ॥

आसन बार रहे इकही ठक, आचमनं अनुराग नरे ॥

आयत सास गहे सुर शोधन, अंजुलि नेत्र नियोग करे ॥

सोधतहे गुन न्यास सबे तन, सागर ध्यान हमेश धरे ॥

प्राणनयो मुनिराज इही गति, सिद्ध मिलाप सदा समरे २४

अर्थ. हे सागर? सारो प्राण मुनीना जेवो वन्यो छे. ते आसनवाळीने
एक नजरथी जोई रहे छे, भरप्रेमनुं आचमन करेछे, अने आवता जता
आमथी स्वरनुं शोधन करेछे. अर्थात् प्राणायाम करेछे. अने नेत्ररूपी अं-
जुलीथो (विनियोग) संकल्प करेछे. आपना गुण शोधीने आखा शरीरमां
(न्यास) अर्थात् धारण करेछे, अने हमेशां आपनुं ध्यान धरेछे. एवी रीते
मारो प्राण मुनिराज वनीने तमरूपी सिद्धना मिलापनुं निरंतर स्मरण करेछे. २४॥

॥ समरूपक अलंकार ॥ कवित ॥

अंसुवाके नीरहु ते, संजत शरीर नित्य; विरहकी धुनी उर
तापवो बीसेख ले ॥ नेनके कटोरे, कशी मांगत दरशनि-
च्छा, दरदकी सेली कंठ विच अवरेखले ॥ खान पान गान
तान सिंगरे तजेहे सुख, प्राण जान होयगो निदान आ परे
खले ॥ सागरसे कहो जाय, एक दिनां इते आय, प्रेमकी
फकीरीकी तमासगिरी देखले ॥२५॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के हुं रोज आंसुनां जळथी शरीरे नहाउंछुं, अने छातीमां विरहनी धूणी तपेछे. ते वडे विशेष तापी लउंछुं. आ नेत्रना कटोरा करीने सागरना दर्शननी भिक्षा मागुंछुं. अने दरदनी सेली मारा गळामां पहेरेली छे. तेने जोइल्यो. खान, पान, गान, तान विगेरे सबळां सुख तड्यां छे. हवे प्राण जवानुं थशे, माटे आवीने तेनुं कारण परखी ल्यो. अरे कोइ सागरने जइने कहो के एक दिवस अहीं आवीने आ प्रेमनी फकीरीनी तमासगिरी जोइ ल्यो. ॥२५॥

॥ संदेहालंकार ॥ सैवया ॥

डोलबो बावरो व्हेंके भलो के, नलोहे बिभूतनको धरबो ॥
ईशको शीश अरोप नलो के, नलो झप नेरबको भरबो ॥
काशिमैं जाइ कट्यो सो नलो, के नलोहे हिमाचलमें गर-
बो ॥ सागर मित नलो सु बताइये, ज्योंहि कहो त्यों हमें
करबो ॥ २६ ॥

अर्थ. हे सागर? दिवानां थइने फरवुं, ए सारुं हशे? के विभूति धा-
रण करीने जोगणी थवुं, ते सारुं हशे? शिवना उपर माथुं चडाववुं, अ-
र्थात् कमळपूजा खावी, ते सारुं हशे? के भैरव जप खावो सारो हशे?
काशीमां जइने करवतथी कपावुं सारुं हशे? के हिमाचलमां जइने गळवुं,
ते सारुं हशे? हे सागर मित्र? जे सारुं होय ते बतावो? अने तमे जे कहो,
ते अमारे करवुं. ॥२६॥

॥ अथ एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥

केबो कहा तुम जानतहो, निस बासर सागर राह चितेबो ॥
तेबो महा विरहानलसैं, सु समे ज्युं तुमैं बनिहै फिर एबो ॥
एबो वने न तुमैं तो हमे, दीन क्यों गुजरै यह आयस देबो ॥

देवो पती उनके करमें, करमें गति टेढिय तो फिर केबो ॥२७॥

अर्थ. हे सागर? तमने कहिये शुं? तमे सर्व जाणोछो, अमे रात्रि-ने दिवस तमारी बाट जोइये छिये, मोटा विरहाग्रिथी तपवुं थायछे, अने फ-रीथी तमारुं आंही आववानुं वनशे तेज सारो समय हुं जाणुंछुं. अने जो तमारुं आववानुं नहीं थाय, तो अमारे दिवस केम गुजारवा. ते बिषे आजा आपदी. हे कुसुमावळी? आ पत्र एमना हाथमां आपवो. तेम छतां करगनी गति बांकी हशे, तो पछी शुं करवुं? ॥२७॥

॥ सोरठा ॥

लिखकें ब्रह्म कुमारि, पाती दीन प्रवीन ज्युं ॥

आशिष वचन उचारि, कुसुम गवन उपवन कियो ॥ २८॥

अर्थ. ए रीते प्रवीणे पत्र लखीने कुसुमावळीने आप्यो. त्यारे कुसुमा-वसुकेतेने आशिर्वाद आपीने बाग तरफ गमन कयुं. ॥२८॥

सोई वंदि सन्यास, विवस प्रेम बोल न सके ॥

अतिही चरी उसास, प्रतिउत्तर पाती धरी ॥ २९ ॥

अर्थ. ते कुसुमावळी सन्यासीने पगे लागी, पण प्रेमने वश थवाथी पांड बोली शकी नहीं, अने अतिशे उसासा भरीने प्रतिउत्तरनो पत्र आनळ मूक्यो. ॥२९॥

तापस लही उठाय, पाती चरी सु प्रेम रस ॥

बांची भेद वनाय, शिर चढाय उर लाय उन ॥३०॥

अर्थ. प्रेमरसथी भरेलो ते पत्र तपस्विये उपाडी लीधो. ते माथे च-डावीने तथा छातिये लगावीने तेमांनो भेद वर्णवीने बांच्यो. ॥३०॥

॥ गाहा ॥

दंपति पत्र विधानं, अलख जगान जोगि पुर गमनं ॥

ઈકોત્તર અન્નિધાનં, પૂર્ન પ્રવિનસાગરો લહરં ॥ ૩૧ ॥

અર્થ. સ્ત્રી પુરુષે પરસ્પરં પત્ર લખ્યા, તેની રીત તથા જોગી અલખ જગાવાને વાસ્તે શહેરમાં ગયા. તે સંબંધી પ્રવીણસાગર ગ્રંથની ઇકોતેરમી લહેર સંપૂર્ણ થઈ. ॥૩૧॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे दंपति पत्र प्रत्युत्तर सन्यास
अलख गमनो नाम एक सप्ततितमो लहरं ॥ ७१ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां एकसप्ततितम
स्तरंगः समाप्तः॥ ७२ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद वसंततिलका ॥

જોગી ગયા પછિ દશા પરવીણ પામી, તે વર્ણવી વિગતથી નવ રાખિ રાખી ॥
હીમાચલે સુ સિંધ સાગરને મઢ્યાછે, બોતેરમી લહરમાં કહિ તે કથાછે ॥

॥अथ पुनि पाती प्रत्युत्तर सन्यास अरन्य गमन प्रसंगीयथा॥

॥ रूपकालंकार ॥ दोहा ॥

सागर सागर शशि पती, लखत लहर चढि चाह ॥

मन तरंग लग तट त्रपा, उछरत हटक अथाह ॥ १ ॥

અર્થ. સાગરરૂપી સમુદ્રને પાત્રિકારૂપી ચંદ્ર જોતાં ચાહનારૂપી મરતી
ચઢી, તેના મનમાં વિચારરૂપી મોજાં, લાજરૂપી કિનારાને લાગીને અથાગ
ઉછઠીને પાછાં હઠેછે. ॥૧॥

॥ पुनः रूपकालंकार ॥ दोहा ॥

पत्र कूप हेरत उठ्यो, पारद प्रेम फुहार ॥

हय तन हटक्यो ले गयो, मनहु कुमारी नार ॥ २ ॥

અર્થ. “પારો ધાતુછે, અને તે ય્વનિજ પદાર્થ છે. પણ તેને વિષે એવી

हंनकथा चाले छे के शिवनुं विर्य खलित थयेलुं ते पारारूपे कूवामां राइ रहेहुंछे. त्यां एक कुंमारिकाने घोडा उपर बेसारीने लइ जइने तेनी दृष्टी पारा तरफ करावेछे. एटले ते पारो कुंमारीने जोइने उछळेछे. एटले कुंमारिका घोडो फेरवीने पाछी नासेछे. तेथी पारो आवीने बहार पडेछे, तेनुं रूपक आमां छे.' पत्रिरूपी कूवाने जोतांज तेमांथी प्रेमरूपी पारानो फूतारो उलझ्यो, त्यारे सागरना शरीररूपी घोडो अटकी रह्यो. पण तेना मनरूपी कुंमारिकाने ते लई गयो. ॥२॥

॥ सौरठा ॥

तापस अति सोचंत, पुनि प्रतिउत्तर जो लिख्यो ॥

उनकी गति एकंत, लहे उभे वंचन लिखन ॥ ३ ॥

अर्थ. ते रससागररूपी तपस्विये अतिशे शोचना करीने वळी जे प्रतिउत्तर लिख्यो, तेना अंतरनी गतितो ते एकांतमां वांचनार ने लिखनार ए वेज जाणे. ॥३॥

श्रीमुख काव्य सु कीन, बहुरच्यो भेद लिखे सु वह ॥

धीरज धरन प्रवीन, कुसुमावलि दीनी सु कर ॥४॥

अर्थ. पोताने मोढे कविता रचीने वळी ते भेद प्रवीणने धीरज धरावा मां लिख्या. ने ते पत्र कुसुमावळीना हाथमां आप्यो. ॥४॥

॥ अथ वह पाती उदाहरन भेद स्मरनालंकार ॥ सवैया ॥

जाज प्रवीन मिले सुपने महि, भूपन वास जराव जरी धर ॥

आसन एक लिये अति आदर, केसर चंदनकी चरचा कर ॥

पानन वीरि बनाय खवावत, जाजन पान लियो मदिरा चर ॥

॥ सैज विनोदकि बात उचारत, या दुखियां अखियां गड उपर ॥५॥

अर्थ. ते पत्रमां सागरे लख्युं जे-जडाउ घरेणां तथा जरीनां लूगडां पहेरीने आज प्रवीण मने स्वप्नामां मळ्यां, तेणे मने घणा आदरथी एक आसन उपर लीधो, अने केसर ने चंदनथी मारी पूजा करी, पाननी बीडी करीने खवरावी, अने मदिरानुं पात्र भरीने मने पावासारुं हाथमां लीधुं, पछी सेज विनोद करवानी वात बोलवा लाग्यां. त्यांतो आ दुखियारी आंख्यो उघडी गई. ॥५॥

॥ समरूपकालंकार ॥ सवैया ॥

आसन साधि रह्यो इक धारन, बारिके नार बरुनि नमी हे ॥ धूनि अखंड जगे विरहा, सुरताके झुलांसें देह दमी हे ॥ खेंचत सास विसास बडो उन, एक निरंतर टेक जमी हे ॥ एह प्रमान प्रवीन निहारत, जोगहु तें क्यों वियोग कमी हे? ॥६॥

अर्थ. सागर लखेछे के जोगीनी पेठे एक धारणार्थी साधन करवा आसन बाळीने रहुंछुं, अने जळना भारथी पांपणो नमीछे. विरहनी अखंड धूणी सळगती रहेछे. अने सुरतारूपी झूला उपर लटकीने शरीरने दमूंछुं. मोटो विश्वास राखीने श्वासने खेचुंछुं, अने मनमां एक टेक जमावीछे, हे प्रवीण? ए प्रमाणे हुं तमने ध्यानमां निहाळुंछुं. माटे जोगीनी क्रिया करतां आ वियोगनी क्रिया शुं कांइ ओळीछे? ॥६॥

॥ यमकालंकार ॥ दोहा ॥

घटन प्राण लागे सु घट, लटे न हर हर बार ॥

जो चाहत संकट कटे, रटे हरा हर नार ॥ ७ ॥

अर्थ. शरीरमांथी प्राण घटवा लाग्या. पण शिवशिव?? ते प्राण बहार नीकळी जता नथी. पण जो आ संकट कापवाने चाहिये, तो

शिवनी श्री (हरा) पार्वतीना नामने रटिये.॥७॥

॥ रूपकालंकार ॥ दोहा ॥

तालामें ताला लग्या, कारीगर विध कीन ॥

चित कीली संचा सबद, खोलनहार प्रवीन ॥ ८ ॥

अर्थ. ब्रह्मारूपी कारीगरनुं करेलुं तालुं नशीवमां लाग्युंछे. पण हे प्रवीण ? तमारा मनरूपी कुंचीवडे ब्रह्माना मांडेला शब्दोरूपी (संचो) तालानी-कळ उघाडनारां तमेछो, मतलब के ब्रह्माये नशीवमां विजोग लेख्योछे, पण तमारा मननी चतुराईथी ते शब्दने तमे फेरवी शको. अर्थात् विजोग मटाडी शको.॥८॥

॥ सोरठा ॥

उर टारन अंदेश, प्रति प्रवीन पाती लिखी ॥

कुसुमाद्रिह्य संदेश, सागर कह्यो कवित्त करि ॥९॥

अर्थ. प्रवीणना मननो संशय टाळवा सारुं तेनी तरफ कागळ लखीने वळी सागरे एक कवित्त करीने कुसुमावळी साथे संदेशो कहाव्यो. ॥९॥

॥ प्रतिपालंकार ॥ कवित्त ॥

हरहे वसे त्युं जच्छ किंनर चले तो कहा, नई जातरूप,
मन इनके सरसरे ॥ वइकुंठनाथ, पुर कंचन रचित कहा,
संतनके चित नीत चाहत दरसरे ॥ मनिबंध मानसर, सुर
विहरे तो कहा, तोय तोयनिधिके न वूझत तरसरे ॥ चंदन
चढाय जाय वंदन हमारे करि, पंथिक प्रवीन पेरकारीसैं
परसरे ॥ १० ॥

अर्थ. कैलासमां शिवजी वसेछे, अने यक्ष तथा किन्नरो चालेछे, तो शुं
प्युं! अने ते सोनानो बनेलोछे. तां पण ते तेने मन सरसछे. वैकुंठनाथे वैकुंठपूर

सोनानुं रच्युंछे. अने संत जननां चित्त तेनां दर्शन करवा नित्य चाह्येछे,
तोपण शुं थयुं? मानसरोवर मणियोथी बांधेलुंछे. अने त्यां देवताओ
विहार करेछे. तोपण शुं थयुं? समुद्रमां घणुं जळ भर्युंछे. पण तेथी तरश
मटती नथी. तो ते शा कामनोछे? तेमज हे पंथिक एटले संदेशो लई
जनार कुसुमावळी! कोइ (पेर) उपाय करी शके, एवां प्रवीण पासे जइने
तेने चंदन चडावीने अमारीवती वंदना करीने तेनो स्पर्श करजो. अर्थात्
मळजो. मतलब के कैलाश, वैकुण्ठ अने मानसरोवर कती प्रवीणना मेल्ला-
पने हुं बहु चाह्युंछुं. ॥१०॥

॥ सौरठा ॥

पाती दई सु पान, सागर कुसुम प्रवीनकी ॥

धार्यो पंथ पयान, पुर ब्रह्मनि तापस गहन ॥११॥

अर्थ. सागरे प्रवीणने मोकलवानो पत्र कुसुमावळीना हाथमां आय्यो,
पछी कुसुमावळिये शहेरने, अने तपस्विये जंगलने रस्ते प्रयाण
करवानुं धार्युं. ॥११॥

उरमें उभे उदास, कहे तापस लाव न कछू ॥

बीतत हयन निवास फेर करेंगे आइ इत ॥१२॥

अर्थ. तपस्विये कुसुमावळीने कहुं के तमे बन्ने जूण मनमां कांइ
उदासी लावशो नहीं, केमके (हायन) वर्ष बीत्या पछी फरीथी अमें
आंहीं आवीने निवास करशुं. ॥१२॥

॥ अथ अमृतधुनि यमक ॥ छंद मुक्तदाम ॥

चले उठि जोगिय हाथ झटक्का ॥ पुरातनको सुख साज पटक्क,
खरे बिछुरे बिरहा सु खटक्क ॥ चढी मनु प्रेम सुरंग चटक्क ॥
भरभर कंठ उसास भरंत ॥ धरद्वर प्राण बेहोस धरंत ॥

फरफर नय वहे नरखंत ॥ खरखर बुंद चखें वरखंत ॥
तरतर टेकतहे निज अंग, थरथर मानहु भंग भुजंग ॥
अरझर स्वेद मनो गज मद, हरंहर जंखत मंत्र शबद ॥
यही विधि तापस ब्रच्छ चलंत, तिही गति ब्रह्मि पुरी प्रविसंत १३

अर्थ. जोगियो हाथ खंखेरीने अर्थात् आशा मुकीने उठीने चाल्या. अने प्रथमनो सुखनो सामान फेंकी दीधो. हवे तो खरेखरो वियोग थयो. तेथी मनयां विरह खटकवा लाग्यो. जाणे के प्रेमना रंगनी चटकी चडी होय नहीं शुं? गळुं भरीभरीने उसासा भरेछे. अने प्राण धडकी धडकीने बेहोसपणुं धरेछे. फरीफरीने ते नगरने जुएछे. ने आंखेथी खरखर आंसुनां जुं खरेछे. आडे आडे पोताना शरीरने टेको देछे, अने थरथर धुजेछे. ते जाणे के शरीरे भागी गयेलो सर्प होय नहीं शुं? परसेवो अरझर झरेछे. ते जाणे के हाथीनो मद अरतो होय नहीं शुं? अने हरहर एवा मंत्रनो शब्द बोलेछे. ए सीते तपसी वननी झाडी तरफ चाल्या. अने तेवीज दशाधी कुसुमानळी शहेरमां पेठी. ॥१३॥

॥ सोरठा ॥

दुजि प्रवेश पुर कीन, पहुंची कलाप्रवीनपें ॥

तापस पाती दीन, मोन लीन मुख दुख भरे ॥१४॥

अर्थ. ब्रह्मपुत्री कुसुमावळी शहेरमां प्रवेश करीने कलाप्रवीणनी पासे पहुंची, अने ते तपसीनो कागळ आपीने मोढे बोल्या वगर रही, ने मनमां दुःख भराई आव्युं. ॥१४॥

कुमरी सही समाज, व्याज सैन दीनी विदा ॥

पाती सागरराज, गइ डकंत वंचन लगी ॥१५॥

अर्थ. स्यारे कुमारिये सुइ रहेवाने मिश्रो सखियोनी मंडळीने रजा

आपी. पछी एकांते जइने सागर राजानो पत्र वांचवा लागी. ॥१५॥

बंचत जोगि बिदाय, पाय लाय लागी प्रबल ॥

वनी न बरनी जाय, हाय हाय मुख बानि हुइ ॥१६॥

अर्थ. ते वांचतां जोगी बिदाय थया, एवं जाणवाथी मनमां मोटी लाय लागी. अने तेनी दशा जे थई, ते वर्णवी जाय नहीं, ने तेने मोढेथी हाय हाय एवी वाणी थई. ॥१६॥

॥ संबंधातिशयोक्ति अलंकार ॥ छंद मल्लिका ॥

बंचितं पती प्रवीन, प्राण अंबु छीन मीन ॥ जात सो पलं सु जान, आजही प्रले प्रमान ॥ मानहु सहस्र सूर, भूमिपें भयो सु नूर ॥ लंघितं स्रजाद आप, बाडवा बढे प्रताप ॥ शेषने ज्यो उसास, कच्छहु कियो निकास ॥ कोलको जग्यो सु दंत, दंतिही डिगे डिगंत ॥ धातुके धसे सु श्रंग, ज्वालनेन जीत जंग ॥ शेषमें सबे ब्रह्मंड, जंग जो बिराट अंड ॥ सो दशा प्रवीन पाय, धीर ब्रह्मनी धराय ॥ १७ ॥

अर्थ. ते पत्र वांचतां प्रवीणना प्राण जळ वगरनां माछलां जेवा थया, अने ते पळ जायछे, ते एवी के जाणे आज प्रलय थयो. अथवा जाणेके हजार सूर्यनो ताप पृथ्वी उपर पड्यो. अथवा समुद्रना जळे मर्यादा लोपी. अने बडवाग्निनो ताप वध्यो. अथवा शेषनागे उस्वास भयो. तेथी जे काचवाना आधारे पृथ्वी रहीछे, तेने काढी नाख्यो. अने जे वाराहनी दाढने आधारे ते काचवो रहेछे. ते दांत भागी गयो. अथवा दिशाओने छेडे पृथ्वीने टेको आपनारा हाथियोछे, ते डग्या. अथवा धातुना पर्वत मेरुनां शिखर धर्यां. अथवा जेना नेत्रमां मलयकाळनो अग्निले, एवा महारुद्र प्रलय करवामां जीत्या. जाणे शेषथी लइने आखुं ब्रह्मांड जे अंडाकारेछे,

તે વૈરાટનો મંગ થયો. એવી દશા પ્રવીણ પામ્યાં, તેને કુસુમાવલી ધીરજ
જાવા લાગી. ॥૧૭॥

॥ સોરઠા ॥

સ્નાન પાન રુચિ છંડિ, વાલા લહી વિદેહ ગતિ ॥

અસુઆં નેન ઉમંડિ, વઢત સ્વાસ વન્હિ બિરહ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ. તે કુંવરિયે સ્વાવાપીવાની ઇચ્છા છોડી લીધી. અને વિદેહીની દશા
લીધી. આંખે આંસુ ઉમંડી આવ્યાં. અને શ્વાસ તથા વિરહાગ્નિ વધવા લાગ્યો. ૧૮

જો તન તાપસ તાપ, સો સત ગુન પરવીન મન ॥

ઊરજત આપહિ આપ, પલ પલ પ્રાન પ્રયાન રુચ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. જેવો તાપ તે તપસ્વીના મનમાં થયો, તેવો સોગળો તાપ પ્રવીણના
મનમાં થયો. પણ પોતે પોતાના મનમાં મુંઝાઈને રહેછે. અને પલે પલે પ્રાણ
જવાની ઇચ્છા કરેછે. ॥ ૧૯ ॥

એક વરપ અનુમાન, આવન ઓધિ સુ બિપ્ર વદિ ॥

ઓધ આસ ઊર આન, નીઠ નીઠ વપુ વાસ કિય ॥ ૨૦ ॥

અર્થ. ત્યારે કુસુમાવલિયે આશરે એક વર્ષે પાછા આવવાની મુદત કહી,
તે અનર્ધાની આશા મનમાં લાવીને માંડ માંડ તેના શરીરમાં પ્રાણે નિવાસ
કર્યો. ॥ ૨૦ ॥

॥ દોહા ॥

પલ પલ કલા પ્રવીનપે, વ્રહ્મનિ ધીર ધરાય ॥

ઊન મુખ આવન ઓધિ વદિ, નીઠસુ પ્રાન દ્રઢાય ॥ ૨૧ ॥

અર્થ. કલાપ્રવીણને પલે પલે કુસુમાવલિયે ધીરજ ધરાવીને તે તપશિયે
મોટેથી કહેલી આવવાની મુદત કહીને મુઠકેલીથી તેના પ્રાણ રખાવ્યા. ॥ ૨૧ ॥

સ્નાન પાન સુખ સેજ તજિ, સૌધ સુ કલાપ્રવીન ॥

उत्तर आसा आस सिध, यतीव्रतम तब लीन ॥२२॥

अर्थ. ते कळाप्रवीण खावा पीवानुं सुख, तथा पलंग तजीने हवे-
लीमां रही, त्यारे यति एटले सन्यामिये सिद्धने मळवानी आशाथी उत्तर
दिशानो (वर्त्म) मारग लीधो. ॥२२॥

॥ चोपाई ॥

इहि विधि जोगि बिपन पथ लीने, बसन बद्रिकाश्रम चि-
त कीने ॥ चाह सिद्ध परसन सु उलट्टे, मंद मंद संचर गिर
कट्टे ॥ सातहु मित सांत रस जीने, सातहु पक्ष पंथ जव
कीने ॥ नीठ बद्रिकाश्रम तब आये, दरस बद्रिकेदारहु पा-
ये ॥ आसन उतें अनेक मुनीशा, ठोर ठोर उपगंग गिरी-
शा ॥ साधक सिद्ध जोगक्रम साधे, आप इष्ट परिव्रह्म अ-
राधे ॥ नित फल फूल झुकित बनराया, पटरितू उत रितुराज
लखाया ॥ गिरिवर श्रंग झरन जल धारा, बरषा उतें मास
मनु बारा ॥ तापस तित प्रताप बिस्तारे, बैरनाव पशु पंखि
बिसारे ॥ केहरि बास करत करि छाया, करी कलभ केहरि
धृत माया ॥ कला कलापि धरित नृत मंडे, सनमुख अहि
आवत बिल छंडे ॥ चटकहि बाल बाज प्रतिपारे, बायस क-
रत उलूक बिहारे ॥ बक झष करत समीप बिहारा, दाहत
बनन बन्हि बिस्तारा ॥ सरिता सर सरोज सुभ नीरा, सुर-
जि सीत गति मंद समीरा ॥ गिरि गिरि बन बन बन प्रति
बेली, नीड नीड खग करत सु कैली ॥ शाख शाख हींचत
घगशाखा, परि परि रटत पंखि पशु जाषा ॥ सुमन सरो-
ज रंग प्रति रंगा, ग्रहि मन मोद गुंजरत भंगा ॥ सागर

લસત મોદ મન લાયે, આશ્રમ હેર ચિતાશ્રમ પાયે ॥૨૩॥

અર્થ. એ રીતે જોગિયે વનનો મારગ લીધો. અને બદ્રિકાશ્રમમાં જઈને વસવાનું મન કર્યું, સિદ્ધનો સ્પર્શ કરવાની ઇચ્છા ડહાંડી, તેથી ધીમે ધીમે પર્વતોનો રસ્તો કાપ્યો. સાતે મિત્રો શાંત રસમાં ભિંજાયેલા છે. તેઓયે સાત પત્થરાડિયાં સુધી ઘ્યારે પંથ કર્યો, ત્યારે બદ્રિકાશ્રમ પાસે આવ્યા. અને બદ્રિકેદારનાં દર્શન પામ્યા. ત્યાં અનેક મુનીશ્વરોનાં આસન છે. અને ઠેકાણે ઠેકાણે ગંગાને કાંઠે પર્વતો છે. ત્યાં સાધકો તથા સિદ્ધો યોગની ક્રિયા સાધે છે. અને પોતે પરિવ્રજારૂપી ઇષ્ટનું આરાધન કરેછે. ત્યાં હમેશાં ઝાડ ઉપર ફલફૂલ ઝૂકી રહેલાં છે. ત્યાં છયે ઋતુઓમાં વસંતઋતુ દેખાય છે. મોટા પર્વતોના ડિલ્લો ઉપરથી ઝરણનાં જલની ધારાઓ થાયછે. ત્યાં જાણે કે બારે મહિના વર્ષાદ થાયછે. ત્યાં તપસ્વિયો પોતાનો પ્રતાપ વધારે છે. ત્યાં પશુઓ અને પક્ષિયો પરસ્પર વૈરભાવને વીસારી દેછે, હાથીની છાયામાં કેસરીસિંહ વાસો કરેછે. અને હાથીનાં વઘાં કેસરીસિંહ સાથે માયા રાખેછે. ત્યાં ગોર કળાધરીને નૃત્ય માંડે છે. ત્યારે રાફડાને છોડીને સર્પ તેના સામો આવેછે. ચકલીનાં વઘ્યાંને વાજપક્ષી પાલેછે. અને કાગડા ઘૂડ સાથે વિહાર કરેછે. વગલા ને માછલાં પાસે રમણ કરેછે. અને અગ્નિનો વિસ્તારછે. પણ વનને બાલતો નથી. ત્યાં નદી, તળાવ, કમલ, અને સુંદર જલ છે. મુગંધિમાન સીતલ અને હલ્લો હલ્લો પવન વાય છે. પર્વતે પર્વતે વન છે. ને વન વનપ્રત્યે વેલા છે. ત્યાં માલે માલે પક્ષિયો ક્રીડા કરેછે. ને ડાલે ડાલે ગાંધરાં હોંચે છે. ને પશુ ને પક્ષી પેર પેરની ભાષા બોલેછે. ત્યાં ફૂલ તથા કમલ રંગવેરગી છે. મનમાં આનંદ પામીને ભમરા ગુંજારવ કરેછે. તે વન જોઈને સાગર મનમાં આનંદ લાવ્યા. એ બદ્રિકાશ્રમ જોઈને તેનું ચિન્ત

॥ दोहा ॥

सुरतानंद पहाड तहां, अंब ब्रच्छ उन श्रंग ॥

कुसुमाकर विकसित बिपिन, निकट गहर गति गंग ॥२४॥

अर्थ. त्यां सुरतानंद नामनो पर्वत छे. तेनां शिखर उपर आंबानां झाड छे. त्यां वनमां वसंतस्तु खीली रह्यो छे. अने तेना समीपमां गंभीर गति वाली गंगा बहे छे. ॥२४॥

तिहां पंच दिन रहन किय, अविलोकत एकंत ॥

इष्ट मंत्र साधन लगे, सप्तासन किय मित ॥२५॥

अर्थ. त्यां एकांत जोईने पांच दिवस रहेवानुं कर्युं, अने ते साते मित्रो आसनवाळीने इष्टना मंत्रनुं साधन करवा लाग्या. ॥२५॥

॥ सोरठा ॥

मंजन कीजत गंग, करि ईडन प्रति नव नवा ॥

सुरतानंद सु श्रंग, प्रेम मंत्र सप्तहु सधे ॥२६॥

अर्थ. गंगामां स्नान करेछे. अने शिव तथा पार्वती प्रत्ये स्तुति करीने ते सुरतानंद पर्वतना शिखर उपर साते मित्रो प्रेमनो मंत्र साधेछे. ॥२६॥

पूर्वायस अनुमान, प्रभानाथ परसन चहे ॥

सिद्ध सबे बिधि जान, गिरि आश्रय तजि गमन किय ॥२७॥

अर्थ. सिद्धे पूर्वे आज्ञा आपी हती, ते प्रमाणे ते प्रभानाथ नामना सिद्धनो स्पर्ष करवाने चाहेछे. अने ते सिद्धपण सबे विधिना जाणनार छे, तेथी तेणे ब्वाळामुखीना पर्वत उपर पोतानुं आश्रम छे ते तजीने सुरतानंद पर्वत तरफ गमन कर्युं. ॥२७॥

पंच द्योस विलमंत, प्रभानाथ आयें तहां ॥

तापस लिखत महंत, बंदि चरन अरचे विविध ॥२८॥

अर्थ तपस्वियो पांच दिवस रह्या, एटलामां त्यां प्रभानाथ आव्या. एटले नेओये ते महत् पुरुषने जोईने तेमने पगे लागीने विविधप्रकारे पूजन कर्युं. ॥२८॥

॥ गाहा ॥

विद्युरन दशा प्रवीनं, सागर सिद्ध मिलन बद्रिकाश्रम ॥
द्विसित्तर अचिधानं ॥ पूर्ण प्रविनसागरो लहरं ॥२९॥

अर्थ. जूदां पडवाथी प्रवीणनी थयेली दशा, तथा सागरने बद्रिका-
श्रममां सिद्धनो मेळाप थयो, ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी बोतेरमी लहेर
संपूर्ण थई. ॥२९॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे जोगी बद्रिकाश्रम गमन सि-
द्ध मिलन नाम द्विसप्ततितमो लहरं ॥७१॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां द्विसप्ततितम स्तरंगः
समाप्तः ॥७२॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

समरी सागर मित्रने, प्रवीण दुःखनी पेर ॥

पत्र विना पोकारती, काहे तोतेरमि लेर ॥

॥ अथ कलाप्रवीन दशा वर्नन ॥ दोहा ॥

कथा जोगिकी उत रही, अव कहुं प्रविन बृतंत ॥

विद्युरनतें विरहा बढ्यो, बारवार विलपंत ॥१॥

अर्थ. कावे कहेले के जोगीनी कथा एटलेथी रही, अने हवे प्रवीणनुं
वृत्तांत कहुंहुं, तेने विजोग पडवाथी विरह बढ्यो, तेथी वारे वारे विलाप
करवा लागी. ॥१॥

॥ अथ कलाप्रवीनोक्त आक्षेपालंकार ॥ सवैया ॥

नस्म लगाइ बनाइ जटा, छवि सागर लीनिहे शंभु प्रभा-
की ॥ जोगि बनी करि मोकुं बिजोगिनि, जोगिनि जैरहि
भोग बिनाकी ॥ शंभु चिताकि बिभूति धरे, इतनी कमि का-
हिकुं राखि कहाकी ॥ एरि सखी उन टेरि कहे, धरि जाय
बिभूति सु मेरि चिताकी ॥२॥

अर्थ. कुसुमावळीने कहेछे के सागरे शरीरे भस्म लगावीने, माथे
जटा बनावीने महादेवनी कांतिनी छवि लीधी, तेणे जोगी बनीने मने वि-
जोगण करी, तेथी हुं भोगणी सुखभोग वगरनी थड रहीं, पण शंकर
तो चितानी बिभूती लगावेछे, अने सागरे कहेवानी एटली खामी शा वास्ते
राखी ? एमने बोलावीने कहो के मारी चितानी बिभूती शरीरे धारण करीने
जाय. मतलब के मारा देहनो अंत आणीने जाय. ॥२॥

॥ अथ शिक्षाक्षेप अलंकार ॥ कवित ॥

जोगी जये सागर संजोगीको सिंगार तजी, कमंडलु कर
धरी, मुद्रा धरी कानमें ॥ होइकें उदास बनवास करनेकी
आस, जातहे सो बरजेसें, क्यों रहे संस्थानमें ॥ जोगी तो
निदान समसानमे सदाइ बसे, जानत न सागर क्युं, इतनी
जहानमें ॥ तजी यह प्रौढ पूर, काहिकों सो जात दूर, कहो
ज्युं रहे हजूर, मेरेइ मसानमें ॥३॥

अर्थ. सागर संयोगीनी शणगार तजीने जोगी थया, अने हाथमां
कमंडलु लइने कानमां मुद्रा धारण करी, अने उदासी थइने वनमां वास
करवानी आशाथी जायछे, ते वारवाथाथी आ शहेरमां केम रहे ? जोगी तो
नक्की स्मशानमांज सदाय बसे, ते बात आटली दुनियामां शुं सागरजी जा-
णता नथी ? माटे आ मोटुं शहेर तजीने ते दूर शा वास्ते जायछे ? तेने

कहो के माराज मशाणमां पासे रहे. ॥३॥

॥ अथ द्रष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

में पियु कंठ कबू उरझी नहि, ज्यों उरझै तरुपें बनबेली ॥
वांह धरी गर नाहहिके कबु, खूब खुशी भइकें नहि खेली ॥
सागर कंठ लगी गइ सेलि, रही अब में इत ठोर अकेली ॥
में निरजागिनि भूतलमें, सदजागिनि नै उन कंठकि सेली ४

अर्थ. जेम झाड उपर बननी बेली लटके छे, तेम हुं मारा पतिने गळे कदी लटकी नहीं, स्वामिना गळामां हाथ नाखीने कोइ दिवस खूब खुशी थईने खेली नहीं, अने सागरना गळामां तो (शेली) काळी दोरीनी कंठी बलगी गइ, हवे हुं आ ठेकाणे एकली रही, तेथी आ भूतळमां हुं निर्जागिणी रही. अने एमना गळानी शेली सदभागणी थई. ॥४॥

॥ अथ सहोक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

सागर मित पुकार सुनो, अबमें पुनि आपकि संगहि आऊं ॥
जो तुम अंग भभूत लगाई तो, में पुनि अंग भभूत लगाऊं ॥
जो तुम भीखको भोजन पाइ हो, में पुनि भीखको भोजन
पाऊं ॥ जो तुम नाथ अलेख जगाइ हो, में तुम साथ अलेख
जगाऊं ॥ ५ ॥

अर्थ. हे सागर मित्र! हवे मारो पुकार सांभळो? अने हुं पण आपनी नापे आनुं, अने जो तमे शरीरे विभूती लगावी, तो हुं पण मारे शरीरे विभूती लगावुं, अने जो तमे भिक्षा मागीने भोजन जमशो तो हुं पण भिक्षानुं भोजन जमीश, अने हे नाथ? जो तमे अलेख जगावशो तो हुं पण तमारी नापे रखीने अलेख जगावीश. ॥५॥

॥ अथ विधिप्रार्थना ॥ कवित ॥

अहो बहुमुख मोकुं कायकुं तैं दियो दुःख, कृपा करी कहो
कहा करी तेरी चोरीमें ॥ मेरो पति धरे नेख, एसो क्योंहि
लिख्यो लेखा ॥ देख मेरी देह दशा सुखकी बिछोरिमें, अब
अनुकंपा ल्याइ, होवहु सहाइ आई, बडी वस्तु चाहु नही,
चाहुं वस्तु थोरिमें ॥ जुग कर जोरी जोरी, कहूंमें निहोरी
तोसैं, जचूतकि गोरी व्है के, रहूं वाकी झोरीमें ॥ ६ ॥

अर्थ. अरे ब्रह्मा तैं मने शा वास्ते दुःख दीधुं ? कृपा करीने कहे के
में तारी शी चोरी करीछे ? मारो पति भेख धरे एवो लेख तैं केम लख्यो ?
हवे मारा देहनी सुखनी दशा में छोडी दीधी, ते तुं जो, हवे दया लावीने
तुं आवीने सहायता कर, हुं मोटी वस्तु चहाती नथी, पण थोडीक वस्तु
चहाउं छुं, अने बे हाथ जोडी जोडीने तने विनवीने कहूंछुं के (तुं एटलुं
कर के) हुं विभूतीनी गोळी थईने तेनी झोळीमां रहूं. ॥ ६ ॥

॥ दोहा ॥

होत निरास उदास व्है, कुसुम सु दर्ई सुनाय ॥

बिन सागर कैसें जियौं, अब निश दिन क्यों जाय ॥ ७ ॥

अर्थ. ए रीते प्रवीण निराश थईने उदासी थायछे, अने कुसुमावळीने
संभळावी दीधुं के हुं सागरविना शी रीते जीवुं, अने रातने दहाडो केम
जाय ! ॥ ७ ॥

॥ कवित ॥

कैसें धरों धीर असरीर कहो कैसे रहे, कोन सुने कासों
कहूं काकरे सहायरे ॥ आवे नांहि कंत अब कछु नां कहावे कब,
यातैं अंत मोकुं कौन अंतक मिलायरे ॥ अवतो असार
जये सारहु विचार मेरे, जाग भो अभाग यातैं लागे तन ला-

यरे ॥ घर नां सुहावे वन फिरनां सुहावे नांहि, मरनां सुहावे
सो कहावे हाय हायरे ॥ ८ ॥

अर्थ. हुं शी रीते धीरज धरुं ? अने कामदेव शी रीते पीडा करतो
रहे ते कहो ? अरे मारी पीडा कोण सांभळे, अने केने कहुं, अने कोण
मने महायता करे ? हवे मारो स्वामि नहि आवें, अने कोइ वखते कांइ
कहावशे पण नहीं, माटे अंते मने मोतनी साथे कोण मैळवशे ? हवे तो
मारा सारा विचार हता ते खोटा थडू गया. अने भाग्य हतुं ते अभाग्य
थई गयुं. तेथी मारे शरीरे लाय लागेछे, मने घर गमतुं नथी, वागमां फरवानुं
गमतुं नथी अने मरवानुं गमेछे, ते मोत मने हाय हाय कहेवरावेछे. ॥ ८ ॥

॥ छंद भुजंगप्रयात ॥

सखी सागरं जात नां हाथ ग्राहे, अवे तो यहे फेर आहे न
आहे ॥ अवे विहकी आगि अंगे लगेरी, गति कर्मकी हा-
यरे हाय मेरी ॥ दिनांही दिनां व्याधि वैसें बढेंगे, अरे
याकी व्यथाकों कढेंगे ॥ यही बन्हिसें प्राण कैसें बचेरी, गती
कर्मकी हायरे हाय मेरी ॥ विना नाथ कैसें करी अन्न
चावे, गये जान पें जान पापी न जावे ॥ जरी नां जई देहकी
खाय ढेरी, गती कर्मकी हायरे हाय मेरी ॥ दुखं देगये
ले गये सुख लूटे, छुटे स्नेह नां देहतें प्राण छूटे ॥ पुकारुं
पती पें सुने नां अवेरी, गती कर्मकी हायरे हाय मेरी ॥ प्रले
व्यों ज्यों आज त्यां दोस मेरे, यहे कष्ट यों नां दिलं जान
नेरे ॥ विना सागरं चित्त चिंता करेरी, गती कर्मकी हायरे
हाय मेरी ॥ मही सर्वमें एक जो जीव मूरी, उहीसें जई
छूटनेकी जरूरी ॥ जियेको अवे कोन आधार हेरी, गती

कर्मकी हायरे हाय मेरी॥लिरुयो भाग्यमें सो अबें कोन टारे,
गये अंकके बंकते मित न्यारे ॥ हृदयमें अबे धीर कैसें धरेरी,
गती कर्मकी हायरे हाय मेरी॥अरेरे गये सागरं स्नेह त्यागी,
इते क्यों रही पापनी में अजागी, किही जन्मके पाप पाये
उदे री गती कर्मकी हायरे हाय मेरी ॥ ९ ॥

अर्थ. हे सखी? सागर मारो हाथ झालीने लड़ जाता नहीं, अने
हवेतो ते फरीथी आवशे के नहीं आवे, हवे विरहनी आग मारे शरीरे
लागीछे, अरे हाय हाय मारा कर्मनी गति.हवे दिवसे दिवसे एमज व्याधि
वधती जशे,अरे तेनी पीडा हवे कोण काढशे? अने ते आगथी मारा प्राण
शी रीते उगरशे? अरे हायहाय मारा कर्मनी गति. स्वामी विना शी
रीते करीने अन्न भावे? पतिरूपी प्राण गया, पण आ पापी जीव जतो नहीं,
अने आ शरीरनी बळीने राखनी ढगली थइ नहीं,अरे हायहाय मारा कर्मनी
गति. मने दुःख दै गया. अने मारुं सुख लूटीने लड़ गया, मारो स्नेह
छूटतो नहीं तेम शरीरमांथी प्राणपण छूटतो नहीं,स्वामी स्वामी पुकारुंछुं,
पण हवे ते सांभळता नहीं, अरे हायहाय मारा कर्मनी गति. जेम प्रलय
थयो होय, मारे आज तेवो दहाडोछे, अने आवुं दुःख ढुंकडुं आवशे
एवुं मनमां में जाण्युं नहोतुं, हवे सागर विना मारुं चित्त चित्ता करे छे,
अरे हायहाय मारा कर्मनी गति. आखी प्रथ्वीमां मारी एक जे जीवनमूळी,
तेनाथी छूटा पडवानी जरूर पडी. हवे जीववानो आधार शो छे? अरे
हायहाय मारा कर्मनी गति.जे भाग्यमां लख्युं होय ते हवे कोण टाळी शके?
नशीबना वांका आंकथी मारो स्वामी वेगळे गयो. हवे हृदयमां शी रीते
धीरज धरिये? अरे हायहाय मारा कर्मनी गति. अरेरे स्नेह तजीने सागर
गया अने हुं पापिणी अभागिणी आंही केम रही ? मारां कया भवनां पाप

उदय यगां? अरे हायहाय मारा कर्मनी गति॥९॥

॥ सौरठा ॥

क्यों दिन करों व्यतीत, कहो सखी कित जाउ अव ॥
चिंता बाढी चीत, सागरके कागर बिना ॥ १० ॥

अर्थ. हे सखी? हुं शी रीते दिवश गुज्रासुं? अने हवे क्यां जाउं? ते
कहो? सागरना कागळ वगर मारा मनमां चिंता बधीछे॥१०॥

कौन अदे इत आय, ताको संदेसो कहे ॥

जियसें रह्यो न जाय, सागरके कागर बिना ॥ ११ ॥

अर्थ. हवे कोण आंही आवीने तेनो संदेशो कहे? हवे सागरना काग-
ळ बिना मारा जीवथी रह्युं जानुं नथी॥११॥

खान पान सुख आन, गान तान रस नां रुचे ॥

पल पल तलफे प्रान, सागरके कागर बिना ॥ १२ ॥

अर्थ. खानानुं, पीवानुं, अने बीजुं गानताननुं सुख गमतुं नथी, अने
सागरना कागळ बिना पळेपळे मारा प्राण तलफेछे॥१२॥

दुख दरियाव अपार, तट ताको देखुं नहीं ॥

शोर नहीं आधार, सागरके कागर बिना ॥ १३ ॥

अर्थ. आ दुःखनो दरियो अपारछे, तेनो किनारो हुं देखती नथी,
अने सागरना कागळ बिना बीजो आधार नथी॥१३॥

धरियं किहि विध धीर, पीर समे क्यों पिंडकी ॥

नवने वरषे नीर, सागरके कागर बिना ॥ १४ ॥

अर्थ. शी रीते धीरज धरिये? अने शरीरनी पीडा शी रीते मटे? सा-
गरना कागळ बिना मारा नेत्रे आंसु बरसेछे॥१४॥

पाती ज्युं प्रति मास, आती सब आती नहीं ॥

उरमें नई उदास, सागरके कागर बिना ॥ १५ ॥

अर्थ. जे दर महिने पत्र आवतो हतो, ते हवे आवतो नथी, माटे सागरना कागळ विना मनमां उदास थईछुं. ॥ १५ ॥

प्रेम प्रतीती होय, पत्र बिलोकी मित्रको ॥

क्यों अब करियें सोय, सागरके कागर बिना ॥ १६ ॥

अर्थ. मित्रनो पत्र जोइने तेमना प्रेमनी प्रतिती थाय, ते सागरना कागळ विना हवे शी रीते करिये? ॥ १६ ॥

दर्शन सम साक्षात, पाती पेखी होय सुख ॥

अब तो सुख नहीं आत, सागरके कागर बिना ॥ १७ ॥

अर्थ. मित्रनो पत्र जोइने प्रत्यक्ष दर्शनना जेटलुं सुख थाय, पण हवे तो सागरना कागळ विना सुख आवतुं नथी. ॥ १७ ॥

॥ अथ उपमालंकार ॥ कवित ॥

सागर सन्यासी होई, बनके निवासी नये, तातें चहुपासी
अब, देखुं दुख राशीमें ॥ नयोहे उदासी काया माया तें
निरासी दील, होउ बनबासी, किधों करुं बास कासीमें ॥
प्रेमकुं प्रकाशी अष्ट जोगकुं अभ्यासी मागु, हीयमें हुलासी
अविनाशीकुं उपासीमें ॥ संजोगि श्रीया सी शैलजा सी
शिवकी जटा सी, भानुकी प्रभा सी होउं सागरकी दासीमें ॥ १८ ॥

अर्थ. सागर सन्यासी थइने बनना निवासी थया, तेथी हुं चारे तरफ दुखना ढगला देखुंछुं. मास मन उदासी तथा कायाथी ने मायाथी निराशी थयुं. छे, अने एम धासुंछुं के वनमां जइने बास करुं के काशीमां जइने बास करुं? त्यां प्रेमनो प्रकाश करीने, अष्टांगयोगनो अभ्यास करीने, परमेश्वरनी उपासना करीने, हैयामां हुलास पामीने, एवुं मागुं के--लक्ष्मीना

जेवी, पार्वतीना जेवी, शिवनी जटा जेवी, अने सूर्यनी कांति जेवी, पतिना
मंजोगनाळी हुं सागरनी दासी थाउं.॥१८॥

॥ अथ स्मरनालंकार ॥ कवित ॥

गेवी जोगी आयो, जेख अजब बनायो उने, गूढ शब्द
गायो, आइ अलेख जगायो री॥ शब्द सो सुनायो, मेरो मन
मुझायो तब, ताहिकुं बोलायो, हर्म्य तरे ठहरायो री ॥
निच्छा जव पायो तब, चंचल चलायो पाउं, सत्वर सिधायो
फेर, द्रष्टि न देखयो री ॥ चेटक लगायो मेरा चित्तकुं भ्रमायो
फेर, कहां सो छुपायो क्युंही, अजहु न आयो री॥१९॥

अर्थ. ब्यारे ते गेवी जोगी (सागर) आव्यो हतो, तेणे अजायेब जेवो
भेख बनाव्यो हतो, तेणे आवीने गुढार्थ शब्द गायो, अने अलेख जगा-
व्यो हतो, ते शब्द सांभळ्यो त्यारे मारुं मन मुझायुं, अने तेने बोलाव्यो,
अने हवेली तळे उभो राख्यो, ते ब्यारे भिक्षा पाम्यो, एटले तेणे चपळ-
ताथी पग चलाव्यो, ते तरत जतो रह्यो, अने फरीथी नजरे देखायो नहीं,
गने चेटक लगाव्युं, अने मारा मनने भमाव्युं, पळी ते कयां संताइ गयो,
अने हे सखी ते हजीमुधी केम आव्यो नहीं ? ॥१९॥

॥ सोरठा ॥

सागर पय चित चाहि, जव प्रवीन चकपें चली ॥

तब कुसुमावलि ताहि, कहन लगी जुगती करी ॥२०॥

अर्थ. पळी सागरना रस्ताने जोवाने मनमां चाहीने ब्यारे प्रवीण चक
तरफ चाली, त्यारे कुसुमावळी तेने युक्ति करीने कहेवा लागी के. ॥२०॥

॥ अथ शिक्षाक्षेप अलंकार ॥ कवित ॥

सुनेहु सुजान चक समीप न जैहु कवे, द्युतिमान देह तेरो,

चकमें देखायगो ॥ माशुक तिहारो मुख, आशक निहारो कौउ,
बावरो बनीके ठोर, ठोर बिललायगो, तिच्छन कटाछ तेरे,
वानके समान तातें, छतियामें छेल कौउ, छिनमें छेदायगो ॥
सातकुं सन्यासी बनबासी तेरे आस्य किये, ओरहु उदासी
वहै सन्यासी होइ जायगो ॥२१॥

अर्थ. हे सुजाण सांभळ, तूं चकनी पासे क्यारेय जइश नहीं, केमके
कातिमान तारुं शरीर चकमांथी बहार देखाशे, हे माशुख? तारुं मुख जो
कोई आशक पुरुष देखशे तो गांडो बनी जइने ठेकाणे ठेकाणे विछाप
करतो फरशे, तारां कटाक्ष बाणना जेवां तिक्षणछे, तेथी कोइ छेल पुरुष
क्षणवारमां छातीमां छेदाइ जशे, अने तारे मुखे सातजणाने तो सन्यासी
करीने वनना निवासी कर्या. अने बीजाओ पण उदासी थईने सन्यासी
थई जशे. ॥२१॥

॥ दोहा ॥

सब नर सन्यासी बनी, जो बसही वन जाय ॥

सब शामा यह शहरकी, तोसें बैर बढाय ॥२२॥

अर्थ. एम जो बधा पुरुषो सन्यासी थईने जइने वनमां रहेशे? तो आ
शहेरनी बधी स्त्रीओ तारी साथे बैर बधारशे? ॥२२॥

॥ कवित ॥

देखी तेरो रूप, मान रतिको न रह्यो रंच, तातें रतिपति,
तेरा तनकुं तवात्रो री ॥ पंकजकी प्रभा, छीन लीनी तेरे पाव
पामी, पंकज तनूज तातें, बैरकुं बढायो री ॥ मृगके नयन-
की नीकाइ तेरे नेन आई, तातें शशि तोकुं दुःख दायक
देखायो री ॥ शरीरमें सागर संताननकी शोभा लीनी, तातें

तोसैं तेरो सेन सागर रीसायो री ॥२३॥

अर्थ. तासैं रूप जोइने कामदेवनी स्त्री रतीनुं मान लगारे रहुं नहीं, तेथी कामदेवे तारा शरीरने तपाव्युंछे, तेमज तारा पगे ने हाथे कमळनी शोभा छीनवी लीधी, तेथी कमळनो पुत्र जे ब्रह्मा, तेणे तारी साथे बेर वधार्युं छे, हरणना नेत्रनी सुंदरना तारा नेत्रमां आवी, तेथी मृगनो पति चंद्र तने दुःखदायक देखायोछे, अने तें शरीरमां सागरनां संतान (चंद्र, हाथी, आरंगधनुष, मोती, परवाळां, विगेरे)नी शोभा लीधी, तेथी हे सखी? तारो सज्जन सागर ताराथी रीसायोछे. ॥२३॥

॥ दोहा ॥

यों बहु संग विरोध करि, तुं पाई संताप ॥

प्रिय प्रवीन यह महलमें, गुप्त रहो अब आप ॥२४॥

अर्थ. ए रीते घणां साथे विरोध करीने तुं संताप पामीछे. माटे हे प्रिय प्रवीण हवे तमे आ महलमां गुप्त रीते रहो. ॥२४॥

सागर सागर यों कही, करि फिर फिर पोकार ॥

प्रवीन तन धीरज तजी विलपत वारंवार ॥२५॥

अर्थ. पत्नी प्रवीण हे सागर? हे सागर? एम कही कहीने अने फरी फरीने पुकार करीने पोताना शरीरनी धीरज तजीने वारेवारे विलाप करवा लाती. ॥२५॥

॥ गाथा ॥

किये प्रवीन विलाप, विछुरन तें सागरो मित्रं ॥

त्रय सतति अभिधानं, पूर्ण प्रविनसागरो लहरं ॥२६॥

अर्थ. सागरमित्रना विजोगथी प्रवीणे विलाप कयों, ते संबंधी प्रवीण सागर मंत्रिनी आ तोनेरमी लहेर संपूर्ण थई. ॥२६॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथे रससागर वियोगे प्रवीण
विलाप वर्णनं नाम त्रिसप्ततितमो लहरं ॥ ७३॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां त्रिसप्ततितमः
स्वरंगः समाप्तः॥७३॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ चोपाई ॥

प्रवीणनो सुणि दुख पोकार, सखिये शिक्षा दीधी सार॥
प्रेम परीक्षा करवा चही, चमोतेरमी लहेरे कही॥

॥ अथ कुसुमावली शिक्षा कथन प्रसंगो यथा ॥

॥ दोहा ॥

प्रविन बहूत प्रलाप किय, कष्ट पुकारि पुकारि ॥

कहन लगी कुसुमावली, तब शिच्छा सु विचारि ॥१॥

अर्थ. प्रवीणे दुःख पोकारी पोकारीने घणो विलाप कयो, त्वारे कुसु-
मावली सारी रीते विचारीने शीखामण कहेवा लागी के॥१॥

॥ सौरठा ॥

जानी जूठ प्रपंच, सुख दुख सहिये सर्वदा ॥

रुदन किये सैं रंच, दया न आवे दैवकुं ॥२॥

अर्थ. आ संसार जूठो जाणीने हमेशां सुखदुख सहन करिये, केमके
रुदन करवाधी दैवने लगारे दया आवे नहीं॥२॥

फेर कुसुम कहि बानि, प्रेम परिच्छन प्रविनको ॥

मृषा लियो दुख मानि, कहा दुःख तव देहमें ॥ ३ ॥

अर्थ. वली प्रवीणना प्रेमनी परीक्षा करवा सारुं, कुसुमावळिये वाणी
कही के तें मिथ्या दुःख मानी लीधुंछे, नहिं तो तारा शरीरमां शुं दुःखछे?॥३॥

दुनियामें दुख दोइ, तन दुख अरु निर्द्वय दुख ॥

जानी गिनत न कोइ, मन कल्पित दुख और सब ॥४॥

अर्थ. जगतमां वे दुःख खरांछे. एकतो शरीरनुं दुःख, अने बीजुं अ-
न्नादिक द्रव्य वगरनुं दुःख होय ते, ते विना बीजां बधां दुःख मन कल्पित
छे. तेने कोइ जानी दुःखमां गणता नथी. ॥४॥

तजि वैभव ठहराय, जंगलमें जन जोगि नइ ॥

पुनि वह जाचन जाय, अन्न फलादिक द्रव्यकुं ॥५॥

अर्थ. कोई माणस वैभव तजीने जोगी थईने वनमां जईने वास करे,
पण बळी ते अन्न, फल, आदिक द्रव्यने जाचवा जाय. ॥५॥

रोग रहित तन होय, अन्नादिक अनुकुल पुनी ॥

कष्ट ताहि नहि कोय, समजहु या संसारमें ॥ ६ ॥

अर्थ. जो शरीर रोग वगरनुं होय, अने बळी अन्नादि
होय, तो समजो के आ संसारमां तेने कोई दुःख नथी. ॥६॥

सत्य दुःख यथा ॥ दोहा ॥

जो व्याधी वपुमें बढे, विसरत नहीं विसार ॥

ज्यों बीछू काटे करे, जानि पुनि सितकार ॥ ७ ॥

अर्थ. जो शरीरमां रोग बढे, तो ते दुःख विसारुं विसरे नहीं, जेम
के बीछी करडे, तो जानी पण सितकारा करवा लागे. ॥७॥

॥ तोटक छंद ॥

धन ध्यान बहू घरमां हि धरे, बहु किकर किकर ताइ करे ॥ सुख-
पाल अरु हय हाथि सजे, बड़ भूपति आइ समीप नजे ॥
तन व्याधि विशेष बढे जबही, सुख साज कहा सुखके तबही ॥
जल कंठहुसें जब नां उतरे, तब क्या सुख सो सुखसाज ॥

करे ॥ तदपी हिय हिंमत जाहि जगे, इनकुं दुख सो कछु
 अल्प लगे ॥ अब द्रव्यके दुःखकि बात कहूं, चतुरा सुन
 तोकुं सुनाइ चहुं ॥ जन जाइ चढ्यो इक जंगलमें, जल ना-
 हि मिल्यो इनही थलमें, तन होइ तृषातुर प्राण तजे, कह-
 हू सुख सो किहि रीत सजे ॥ यह रीत कहूं फिर और सुनो,
 जन निर्धनकुं दुख होत दुनो ॥ जन खोजत उद्यम जो न
 मिले, दुख पावत सोइ अत्यंत दिले, तन होय गरिष्ठ ब-
 लिष्ठ अती, तड कष्ट कटे नहि कर्म गती ॥ मतिं मंत अत्यंत
 हुवे नरही, कहु ज्ञान बिचार कहा करही ॥ अस आपत
 काल परे जबही, इनकुं कछु सूजत नां तबही ॥ जिनकुं
 नहि बीति सु हास्य करे, अपने मनमें अजिमान धरे ॥ तब
 ही पुनि हिंमत होय हिये, कछु कष्ट निवारन होत किये ॥
 दुखमें दिल धीरजता धरिये, उर धारि उपाय सु आदरिये ८

अर्थ. घरमां धन धान्य घणुं भर्युं होय, अने घणा नोकरो नोकरी
 करता होय, सुखपाल अने घोडा हाथी सजेला होय, अने मोटा राजाओ
 पासे आवीने सेवा करता होय, पण ब्यारे शरीरमां घणों रोग वधे, त्यारे
 ते सुखनो सामान शा सुखनो छे! ब्यारे गळाथी पाणी उतरे नहीं, त्यारे
 उपर कहेलौ सुखनो सामान ते शुं सुख करे? तो पण जेना हैयामां हिमत
 जागृत होय, तेने ते दुःख काईक ओलुं लगे. हवे द्रव्यना दुःखनी बात
 कहुंछुं. हे सुजाण? ते तने संभळावा चाहुंछुं. के एक माणस जंगलमां जइ
 चढ्यो. ते ठेकाणामां तेने पाणी मळ्युं नहीं, त्यारे शरीरे तृषातुर थईने
 प्राण तजे, तो कहो के ते शी रीते सुख पामे? एज रीते वळी बीजुं कहूं
 ते सांभळो, के निर्धन माणसने वमणुं दुःख धायछे, जेमके कोई माणसने

शोध करना पण उद्यम हाथ लागे नहीं, तो ते मनमां अतिशे दुःख पामे. तेनुं शरीर बळवान अने बहु मोटुं होय, तो पण एवी कर्मनी गतिथी ते दुःख कापी शके नहीं. जो पुरुष घणो बुद्धिमान होय, तोपण कहो के ते ज्ञानथी शो विचार करे? एवो आपतकाळ ब्यारे पडे, त्यारे तेने कांई सुनतुं नथी. जेने माथे बीती नथी. ते मश्करी करे, अने पोताना मनमां अगिमान लावे, त्यारे पण जो हैयामां हिंमत होय, तो कांईक दुःखनुं निवारण करवाथी थाय, माटे दुःखनी वखते मनमां धीरजपणुं धारिये, अने मनमां लावीने कांई बपायनो आदर करिये. ॥८॥

॥ मन कलिप दुःख यथा ॥ चर्नाकुल छंद ॥

कोउ चहे धन धान्य निधाने, जो न मिले तो महा दुख माने ॥ कोउ दुखी दंपति बिछुरेसैं, कोउ दुखी बिन संतति एसैं ॥ को दुखिया पाई अपमाना, कोउ दुखी त्रणनातुर जाना ॥ कोउ दुखी पर वैजव पेखी, उनसैं न्यूनपनो निज लेखी ॥ स्वजन मरनसैं कोउ दुखियारा, कोउ दुखी मिलि दुष्ट हि दारा ॥ कोउ दुखी शिर वैरि विशेषा, कोउ दुखी शिर कुपित नरेपा ॥ कोउ दुखी दुख आवन शंका, बिनदुख दुखी गिनी ग्रह वंका ॥ मन कलिपत अस दुःख अनेका, व्यर्थ दुखी जिन नांहि विवेका ॥ गांजिरताइ धरे जन ज्ञानी, कलिपत दुख न लहे दुख मानी ॥ तन आरोग्य रु उद्यम पावे, तो दुख थल तजि दूरहि जावे ॥ जब आपत आवत शिर भारी, सुज चलत तव समय विचारी ॥ नृप हरिचंद्र विशम गति जानी, तजि सद चर्यो श्वपच घर पानी. ॥९॥

अर्थ, केटलाएक (जनो) धनना के धान्यना भंडारनी इच्छा राखे,

अने जो ते मळे नहीं, तो मनमां मोटुं दुःख मानी ले. केटलां एक धणी-
धणिआणी जुदां पडवाथी दुःख माने, तेमज कोई तो संतान विना दुःख
माने, कोई अपमान पामवाथी दुखियो थाय, अने कोई तो घणी तृष्णाथी
दुखिया जाण्या छे. कोई तो पारकी दोलत देखीने अने तेनाथी पोताने
ओह्लुं छे, एम गणीने दुखियो थाय, वळी कोई तो पोतानुं माणस मरी
जवाथी दुखियो थाय, कोईने नठारी स्त्री मळी होय तेथी दुखियो थाय,
अने कोईने माथे घणा शत्रु होय तेथी दुखी थाय, अने कोईने माथे राजा
कोप्याथी दुखी थाय, कोई तो दुख आववानी शंकाथी दुख मानी ले.
अने पोताना ग्रह वांकाछे, एवं गणीने वगर दुखे दुखियो थाय, एवं मन-
कल्पित अनेक दुःख छे. जेने विवेक नथी. ते एवो फोगट दुखी थाय. पण
ज्ञानी माणस तो गंभीरता राखे. अने कल्पित दुःखने दुःख मानी ले नहीं.
जो शरीर रोग वगरनुं होय. अने सारो उद्यम मळ्यो होय तो ते दुखनुं
जुकाणुं तजीने वेगळे जाय, ज्यारे माथे मोटी आपत्ति पडे, सारे डाह्यो मा-
णस समय विचारीने चाले. हरिश्चंद्र राजाये ज्यारे पोतानी पडती दशा
जाणी, त्यारे अभिमान तजीने चांडाळने घेर पाणी भर्युं. ॥९॥

॥ छंद भुजंगी ॥

भली राजकन्या तुंही जाग्यवती, पिता जाहिको हे बडो
छत्रपती ॥ कछू बातकी यौं कमी नांहि तेरे, बहू दास दासी
रहे नित्य तेरे ॥ मिले मिष्ट स्वेच्छा समं खानपानं, यहै बाहनं
सो विमानं समानं ॥ धरे अंग आभूषनं जैसि इच्छा, हुकूम
करे सो फिरे नांहि पीछा ॥ सबे स्वर्गके तुल्य हे सूख तेरा,
मृषा दुःख मानी लियो एहि बेरा ॥ दुखी देखिले लोगहे
दूनियामें, जरी पेट सो अन्न क्योंहू न पामे ॥ दुखी देखहू

देह हे रोगि जाको, कहूं सत्य तो देखिकें दुःख ताको॥ ति-
हारे लिये में रहीहुं कुमारी, तथापि कहूं कष्ट नांही पुकारी
तुंही कष्ट पोकारही नित्य तेरो, नहीं जानतीहे कछू कष्ट
मेरो ॥ जवे ओरको दुःख देखे निहाली, तबे बीसरे आप-
को दुःख आली ॥ १० ॥

अर्थ. हे राजकन्या ? तुं भली भाग्यवाली छे. के जेनो पिता मोटो छ-
त्रपति छे. एम कोई बातनी तारे खामी नथी. अने घणा दास, दासियो,
हमेशां तारी हजूरमां रहेछे. अने पोतानी इच्छा प्रमाणे मिष्ट खाबा पीवानुं
मळेछे. अने विमान जेवां सारां वाहनो छे. जेवी ईच्छा होय, तेवां लूगडां
अने घराणां पहेरेछे. अने तुं जे हुकम करे, ते पाछो फरतो नथी. तासं बधुं
मुख स्वर्गना जेवुं छे. तेमछतां आ वखतमां तें फोगट दुःख मानी लीधुंछे.
आ दुनियांमां केवा दुखिया लोक छे, ते तुं जोइ ले, ते बिचारा कोई
रीते पेट भरीने अन्न पामता नथी. वळी जेओनां शरीर रोगीछे. तेओ केवा
दुखी छे ते जो. साचुं दुख तो तेओनुं दुःख जोइने हुं कहुंछुं. वळी तारे
लीधे हुं पण कुंवारी रही. तो पण हुं मासं दुःख पोकारीने. कहेती नथी. तुं
हमेशां तासं दुःख पोकारेछे. पण मासं दुःख तुं काइ जाणती नथी. ज्यारे
पारकुं दुःख तपाशी जुए, त्यारे हे सखी ! पोतानुं दुःख बीसरे ? ॥ १० ॥

॥ दोहा ॥

दमयंती सीता सती, द्रौपदि भै दुख पात्र॥

तिनके दुखको तोल कर, तव दुखहे कुनमात्र ॥ ११ ॥

अर्थ. दमयंति, सती सीता, अने द्रौपदी दुःखनुं पात्र थई हती. तेना
दुःखनो तोल करी जो. तो तासं दुःख शा हिसाबमां छे ? ॥ ११ ॥

सुनी दुखी जनकी कथा, आप विपत्ति बिसारि ॥

दुखके दोस गुजारिये, धीरज उरमें धारि ॥ १२ ॥

अर्थ. दुखी माणसोनी कथा सांभळीने पोतानुं दुख वीसारीने. अने म-
मनमां धीरज धरीने दुःखना दिवसो काढिये. ॥१२॥

सुख पीछे दुख आतहे, दुख पीछे सुख आत ॥

आवत जावत अनुक्रमे, ज्यों जगमें दिन रात ॥१३॥

अर्थ. सुखनी पाछळ दुःख आवे, अने दुःखनी पाछळ सुख आवे,
जेमके जगतमां दहाडो ने रात अनुक्रमे आवेछे, ने जायछे, तेम सुखदुःख
आवे जायछे. ॥१३॥

सुखके दिन बहि जातहे, दुखके दिन बहिजात ॥

गये दिवस सो स्वप्नगत, जासतहे इहि भात ॥ १४ ॥

अर्थ. सुखना दहाडा वह्या जायछे, अने दुःखना दहाडा पण वह्या
जायछे. अने जे दहाडा गया, ते तो जेम स्वप्नां गयां एजरीते भासेछे. ॥१४॥

अव्यगत वर्ष विचारिये, बीतत लगी न बार ॥

बीतहि ऐसे शेष वय, नहि तनको निरधार ॥१५॥

अर्थ. पोतानी उमरनां गयेलां वर्षनो विचार करिये, तो जणाशे के
ते जतां बार लागी नथी. एज रीते उमरनां बाकीनां वर्ष पण बीती जशे.
अने आ शरीरनो कांड निरधार नथी. ॥१५॥

सुखमें न धरो हर्ष अति, दुखमें नहि दिलगीर ॥

सुख दुख सबही जूठहे, ज्यों मृगजलको नीर ॥१६॥

अर्थ. माटे सुखमां अतिशे हरखावुं नहीं, अने दुखमां दिलगीर थवुं
नहीं. केमके झांझवानां पाणी जेवां सुख अने दुःख वधां जूठां छे. ॥१६॥

जिनकी आयुष जगतमें अब्द सहस्रहि एक॥

ऐसे जन पुनि मरगये, बीते वर्ष अनेक ॥१७॥

अर्थ. जगतमां जेनी आवरदा एक हजार वर्षनी हती. एवां माणसो पण मरी गयां, अने तेने घणां वर्ष थई गयां. ॥१७॥

कलिमें आयुष अल्पहे, बीतत लगत न बार ॥

इतनेमें सुख दुख हुको, हर्ष शोक क्या धार ॥१८॥

अर्थ. कलियुगमां टुंकी आवरदा छे. ते वही जतां बार लागती नथी एटलामां सुख दुःखनो हर्ष के शोक शो धरवो? ॥१८॥

आगे कविजन कहि गये, सबजनकुं सुखदाय ॥

धैर्य धरन मन द्रढ करन, सो अब दैहुं सुनाय ॥१९॥

अर्थ. अश्लना कवियो सबै माणसने सुखदायक धीरज धरवानुं अ मन द्रढ करवानुं कही गयाछे, ते हवे हुं तने संभलावी दउंछुं. ॥१९॥

॥छंद भुजंग प्रयात ॥

कबू गेह वासी कबू वन वासी, कबू पूर्न आशी कबू व्है राशी ॥ सवे कर्मके जोगसें सो सहेनां, रखे ज्यौं प्रभु त्यों खुशीमें रहेनां ॥ कबू मिष्ट पाई कबू शुष्क खाई, कबू द्रव्य पाई कबू सो गुमाई ॥ दिले हर्ष औ शोक काहु न लेनां, रखे ज्यौं प्रभु त्यों खुशीमें रहेनां ॥ कबू पाव प्यादे चली पंथ जानां, कबू चाहनं सु विमानं समानां ॥ कबू दान देनां कबू दान लेनां, रखे ज्यौं प्रभु त्यों खुशीमें रहेनां ॥ कबू श्रेष्ठ भूपाल सन्मान देवे, कबू कोपिकें सो गृहं लूटि लेवे ॥ तऊ चित्तमें राखिये सूख चेनां, रखे ज्यौं प्रभु त्यों खुशीमें रहेनां ॥ कबू व्है संजोगि कबू व्है वियोगी, कबू व्है निरोगी कबू होइ रोगी ॥ मुखे बोलिये नां बनी भीरु बेनां, रखे ज्यौं प्रभु त्यों खुशीमें रहेनां ॥ कबू व्याह उच्छाहको द्योस आवे,

कबू शोक सिंधू बिधाता बनावे ॥ नही रोयके डारिये नीर
नेनां, रखे ज्यों प्रभु त्यों खुशीमें रहेनां ॥ कबू आप राजा
मन्त्रनी राज कीजे, कबू नीचकी नौकरी चाहि लीजे ॥ भली
बूरिहे यों कछू नां कहेनां, रखे ज्यों प्रभु त्यों खुशीमें रहेनां ॥
कबू हस्तिनि पुष्पकी माल डारे, कबू शस्त्रसें आइ शत्रु प्र-
हारे ॥ धरी धीर धीराइ धोखा रखे नां, रखे ज्यों प्रभु त्यों
जेमखुशीमें रहेनां ॥२०॥

आं अर्थ. कछुंछे के क्यारेक घरमां रहिये, अने क्यारेक वनमां रहेवुं
१. क्यारेक आशा पूर्ण थाय, अने क्यारेक निराशी थइये. ते बंधु कर्मना
गंधी सहन करवुं, अने परमेश्वर जेम राखे तेम खुशीमां रहेवुं. क्या-
मिष्टान खाइने, अने क्यारेक लूखुं सूकुं खाईने रहेवुं. क्यारेक द्रव्य
न्यामीने अने क्यारेक ते खोईने मनमां हरख के शोक कांड राखवो नहीं,
अने प्रभु जेम राखे तेम खुशीमां रहेवुं. क्यारेक पगपाळा चालीने पंथे जवुं
पडे अने क्यारेक विमान जेवुं वाहन मळे. वळी कोइ वखते दान दइये,
अने कोइ वखते लइये. प्रभु जेवी रीते राखे तेम खुशीमां रहेवुं. कोइ व-
खते मोटा राजाओ मान आपे. अने क्यारेक राजा कोपीने घर लूटी ले. तो
पण मनमां सुखचेन राखवुं. अने प्रभु जेम राखे तेम खुशीमां रहेवुं. क्या-
रेक संजोगी थईए अने क्यारेक विजोगी थइये. क्यारेक निरोगी होइये.
अने क्यारेक रोगी होइये. तोपण बीकण वनीने मोढेथी वचन बोलिये नहीं.
अने प्रभु जेम राखे तेम खुशीमां रहेवुं. कोइ वखत विवाहना उत्साहनो
दिवस आवे. अने कोइ वखते विधाता शोकनो दरियो बनावे. तोपण रो-
इने आंखेथी आंसु पाडिये नहीं, अने प्रभु जेम राखे तेम खुशीमां रहेवुं.
क्यारेक आप राजा थईने राज करिये, अने क्यारेक नीच माणसनी नो-

કરી ચાહીને લડ્યે, પળ તે સ્થિતિ સારી છે કે ઓટીછે. એમ કાંઈ કહેવું
 નહીં. અને પ્રભુ જેમ રાખે તેમ ખુશીમાં રહેવું. કોઈ વચ્ચે હાથની ફૂલની
 માઢા આપણા ગઢામાં નાખે. અને કોઈ વચ્ચે શત્રુ આવીને હથિયારથી
 મારે, તોપણ ધીરજવાન ધીરજ રાખીને કાંઈ ધોખો રાખે નહીં. માટે પ્રભુ જેમ
 રાખે તેમ ખુશીમાં રહેવું. ॥૨૦॥

॥ દોહા ॥

સવ અપને પ્રારબ્ધ સમ, સુખ દુઃખ લેત સદાય ॥

કોઈ પ્રકારે કોઈકો, સુખ દુઃખ લિયો ન જાય ॥૨૧॥

અર્થ. સર્વે પોતાના નશીબ પ્રમાણે હમેશાં સુખદુઃખ પામેછે, કોઈ
 કોઈનું સુખ દુઃખ લઈ શકાય નહીં. ॥૨૧॥

માત તાત અરુ મિત્રજન, કરિહે કહા સહાય ॥

દુઃખ સુખ દૈવાધીનહે, સો અવ કહું બતાય ॥૨૨॥

અર્થ. માવાપ અને સ્નેહી માણસો, શી સહાયતા કરી શકે? દુઃ
 સુખ દૈવાધીન છે, તે હવે વતાવીને તને કહું. ॥૨૨॥

॥ તત્ર સમુદ્રકો દૃષ્ટાંત ॥ વિજ્ઞાવનાલંકાર ॥ સર્વેયા ॥

પુત્રિ દિની પરમેસરકું, અમરેસરકું ઇચ્છ ઉત્તમ દીનો ॥

ઉત્તમ અશ્વ દિનંકરકું અરુ, શંકરકું શશિ અર્પન કીનો ॥

દેવ સુધા રુસુરા લિય દાનવ, માનવ મોક્તિક આદિકુ, ક્ષાનો

દૈવ રુઠે ન સહાય દિસે, રુપિરાય જવે રતનામુહ લૂં પીનો ॥૨૩॥

અર્થ. સમુદ્રે પોતાની ઢીકરી (લક્ષ્મી) પાં પ્રભુ
 ઉત્તમ દાયા આપ્યો, વઢી ઉત્તમ ઘોડો યવયોગી, સ્મિતને દીધી, અને રૂઠે
 દેવતાઓ અમૃત, અને દૈત્યોએ મદિરા લીધી, અને શંકરને ચંદ્ર આપ્યા,
 વાઙ્ઙાં વિગેરે લીધાં, પણ બ્યારે સમુદ્ર ઉપર દૈવ રુઠો, એ ઘોસ રૂઠો

प्रक निष्ठिकायां॥ ऊं वं ऊं काम प्रनामिकायां॥ ऊं
 नं ऊं वा म म अमायां॥ ऊं वां ऊं काम तर्ज्यां॥
 ऊं वां ऊं कामा कुल द्विरसि॥ ऊं यं ऊं कामा कुल
 प्रये ॥२॥ ऊं ऊं नमः ऊं हृदि॥ ऊं विं
 नमः ऊं हृदि नि॥ ऊं वं नमः ऊं अनुवो मे अये
 ऊं नमः ऊं द्विरवायां॥ ऊं वं नमः औं ने
 त्रयोः॥ औं नं नमः ऊं सर्व सन्धिषु॥ औं
 मः नं नमः ऊं अस्त्राय फट् सर्व दिक्षु॥

माझ्यां नजर करी, त्यां ते द्वार नजरे पड्यो. ते लडने नीचे उतरीने वे
पैसानी माळली वेचाती लडने खाधी, तेना पेटमांथी ते वींटीपण पाम्यो,
वळी ते चोरने पण राजानो भय लाग्यो, तेथी ते धणीना घरमां जडने द्रव्य
नाखी आव्यो. हे प्रवीण साभळ? ज्यारे दैव नुस्यो, त्यारे ते दरिद्री गरीब
मठीने श्रीमंत कहेवायो. ॥२५॥

॥ दोहा ॥

जबलों विपरित दैव हे, तबलों धीरज धार ॥

व्हेहे दैव सुलट तवे, पैहो सुखहि अपार ॥२६॥

अर्थ. माटे ज्यां सुधी दैव अवळो छे, त्यां सुधी तुं धीरज राख्य, अने
ज्यारे दैव सवळो थशे, त्यारे तुं अपार सुख पामीश. ॥२६॥

मनको दुख मनमें राखो, न करो बदन विलाप ॥

दुर्जन हरखे देखिकें, स्वजन धरे संताप ॥२७॥

अर्थ. मननुं दुःख मनमां राखो, अने मोठे विलाप करशो नहीं, केम
के ते जोडने शत्रुओ राजी थाय, अने पोताना स्नेहियो संताप पामे. ॥२७॥

तज सागरके स्मरनकुं तज सागरको नाम ॥

अब शंकरको स्मरन कर, पावे सुखको धाम ॥२८॥

अर्थ. माटे हवे सागरने संभारवानुं जवा दे ने सागरनुं नाम जवा दे,
अने हवे शंकरनुं स्मरण कर, के जेथी तुं सुखनुं ठेकाणुं पामे. ॥२८॥

अथ व्याजनिंदा अलंकार ॥ सवैया ॥

स्नेह धरे नहि श्री हरिमैं, पुनि स्नेह नहीं शूलपाननमें ॥

सूरजदेवहुमें नहि स्नेह, नहीं पुनि गौरि गजाननमें ॥

सागर सागर नाम रटे, हरि नाम न आवत आननमें

मानव देह दियो तुजकुं, यह चूक परी चतुराननमें ॥२९॥

अर्थ. तुं विष्णुमां स्नेह धरती नथी, बळी शंकरमां पण स्नेह धरती नथी, सूरजदेवमां तारो स्नेह नथी, बळी पार्वतीमां के गणपतिमां पण स्नेह नथी, केवळ सागर सागर नाम रटेछे, अने हरिनुं नाम तारा मुखमां आवतुं नथी, तने माणसनो देह आप्योछे, ते ब्रह्मांज चूक पडीछे. ॥२९॥

संदेहालंकार ॥ दोहा ॥

नाम न हरि हरको रटे, नाम न अल्ला लीन ॥

अंते तेरी होयगी, चिता कि बबर प्रवीन ॥ ३०॥

अर्थ. तुं हरीनुं के हरनुं नाम रटती नथी, तेम अल्लानुं नाम लेती नथी, माटे हे प्रवीण ? तारी अंते चिता थशे ? के कबर थशे ? ॥३०॥

अथ उपमेयोपमालंकार ॥ दोहा ॥

स्नेही बहु संसारमें, पैं न करत कौ युंहि ॥

तोसे तो सागर दिसे, सागर जेसी तुंहि ॥ ३१ ॥

अर्थ. संसारमां स्नेहियो घणाछे, पण आम कोई करतुं नथी, तारा जेवा तो सागर देखाय छे, अने सागरना जेवी तुं छे. ॥३१॥

यों शिक्षा कुसुमें कही प्रबिन सुनी द्रग मुंद ॥

अंतरमें कछु नां ठरी, नइ तयेकी बुंद ॥ ३२॥

अर्थ. ए रीते कुसुमावळिये शीखामण कही, ते प्रवीणे आंख्यो मींचीने सांभळी, ते तेना मनमां कांड ठरी नहीं, अने धखती तबी उपर छांटो नाखिये तेवी थई. ॥३२॥

॥ गीहा ॥

कुसुम सखी यों शिक्षा, धैर्य धरावन प्रवीनकुं दीनी ॥

चहु सप्तति अजिधानं, पूर्न प्रबिनसागरो लहरं ॥ ३३॥

अर्थ. प्रवीणने धीरज धरावा सारं कुसुमावळिये एवी रीते शिखामण

दीधी, ते संवंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ चमोतेरमी लहेर संपूर्ण थई ॥३३॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे प्रविन प्रति कुसुमावली शिक्षा
कथन नाम चतुः सप्ततितमो लहरं ॥७४॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां चतुःसप्ततितम
स्तरंगः समाप्तः ॥७४॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

प्रवीण दुःख पतिनुं कहे, कुसुम करे परिहास ॥

लहरी पंचोतेरमी, करशे तेह प्रकाश ॥

अथ प्रवीन प्रिय प्रवास कृत चिंता तथा कुसुमकृत
परिहास प्रसंगो यथा ॥ तत्र प्रवीनोक्त ॥ दोहा ॥
सागर सुमरन तजनको, तें कीनो उपदेश ॥

सो मेरे मनमें सखी, रुचत नहीं लवलेश ॥ १ ॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के हे कुसुमावली ? सागरनुं स्मरण तजवानो तें
गने उपदेश कयों, ते हे सखी मारा मनमां लगारे गमतो नथी. ॥१॥

तत तेल सम मुज रुदे, तव दानी जल सीत ॥

मिलत दोइ ज्वाला लगी, जैहूं में भयनीत ॥ २ ॥

अर्थ. उकळता तेल जेवुं मारुं हृदयछे, अने तारी वाणी टाढा पाणी
जेरीछे. ते बेनो मेलाप थतां बाल लगी, तेथी हुं भयभीत थईछुं. ॥२॥

॥ सवैया ॥

जाय कहो चित चाहि चकोरिकुं, काहिकुं चंदपें चित लगाव;
ओर कहो सब कंजनकों तमगंजन बीन क्युही कुमलावे ॥
नीरजकुं तुंहि धीरज देहु, क्युं नीर बीना नहिं धीर धरावे;

देहु सिखामन सो सबकुं, सखि तेरी सिखामन मोकुं न भावे ३
अर्थ. तुं जइने मनमां चाहीने चकोरीने कहे के ते शावास्ते चंद्रमां
चित्त लगाइछे. वळी बधां कमळोने कहे के सूरज विना शावास्ते ते कर-
माइ जायछे. वळी माछलांने तुं जइने धीरज आप, के ते शावास्ते पाणी
विना धीरज राखतुं नथी. हे सखी ? ए बधांने सिखामण दे. तारी सिखा-
मण मने गमती नथी. ॥३॥

॥ दोहा ॥

जो चाहे सुख करन तो, कर सागरकी गाथ ॥
कहां गये क्या करन गय, यहै कोनको साथ ॥ ४ ॥

अर्थ. जो तुं मने सुख करवाने चहाती होय, तो सागरनी बात कर
के ते क्यां गया? अने शुं करवा गया? अने तेमने कोनो संघातछे? ॥४॥

॥ अथ कुसुमोक्त ॥ कवित ॥

उत्तर दिशामें चलेजात अवलोके हम, संन्यासी स्वरूप सा-
तों सज्जनको साथहे ॥ जानती हों अनुमान, जैहे हिमाच-
ल चली, साधन करही बैठी जहां बट्टी नाथहे ॥ एक अब्द-
हूकी औधी दीनी इत आवनकी, आवन न आवन सो तो
हरिके हाथहे ॥ सुनहु सुजान मोकुं सागरकी गाथ बुझी,
तातें में सुनाई, तोकुं सागरकी गाथहे ॥ ५ ॥

अर्थ. कुसुमावळी कहेछे के तेमने उत्तर दिशामां चाल्या जता में दी
ठा. अने सन्यासीने रूपे ते साते मित्रोनों साथछे. अने हुं अनुमानथी जा
पुंछुं के तेओ चालीने हिमाचळमां जशे. अने ज्यां बट्टिनाथछे त्यां बेशीने
साधना करशे. अने आंही पाछा आववानी एकवर्षनी अवधि आपीछे. पण
आववानुं के न आववानुं तेतो इश्वरने हाथछे. हे सुजाण ? सांभळ. तें

मने सागरनी बात पूछी, तेथी में तने सागरनी बात संभळावी. ॥५॥

अथ प्रवीनोक्त विषमालंकार कवित ॥

राजके कुमार सुकुमार काया सागरकी, क्यों उने अरन्य
विचरन गति आदरी ॥ पांड प्यादे पांडमें उपान बिन प्रौढ
पंथ, चले हय हाथी सुखपालकुं अनादरी ॥ बाटहे बिकट
गिरि घाटके संघट घने, हे प्रदेश दूर इत कहाँहि हिमादरी ॥
सागरके सिर सूरतापमें करन छाया, क्यों विधिना मोकुं न
बनाइ वहां वादरी ॥६॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के सागर राजाना कुंवरछे, अने तेमनी काया
कोमलछे, तेमणे वनमां जवानी गति केम करी ? पगे पाळा अने पगमां
गोजडी बगर लांवे रस्ते घोडा हाथी अने पालखीनो अनादर करीने चा-
ह्या, ते रस्तो बिकटछे, अने पर्वतना घाटनो जथो घणो छे. अने ते प्रदेश
घणो दूरछे, हिमाचल अहीं क्यांछे ? सागरने माथे सूरजना तापमां छा
करवाने ब्रह्माए त्यां मने वादली केम बनावी नहीं ? ॥६॥

॥ अथ रत्नावलि अलंकार ॥ कवित ॥

नहीं अश्व “अश्विनी” आ “रोहिनी” हु नहीं संग, ‘मृग-
शिर’ फट्टे ऐसे तापमें क्यों चलीहे ॥ वरषामें “आरद्रा” ब-
सुधामें क्यों विचरही, नहीं “पुनर्वसु” ‘हस्त’ मिष्टान्न क्यों
मलीहे ॥ ‘ज्येष्ठा’ जामिनी, कनिष्ठ द्योस सीत समयमें, मूल
कंद प्राशन करीकें कैसें पलीहे ॥ ‘पूरवा’ रु ‘उत्तरा’ -
न अनुमानी परे, ‘श्रवन’ सुन्यो न पंथ साग क्यों क-
लाहे ॥७॥

अर्थ. नहीं घोहो के नहीं घोड़ी, अने साथे गाड़ी पण नहीं. अने

गनां माथां फाटे एवा तापमां शी रीते चालशे ? अने चोमासामां भीनी जमीनमां शी रीते चालशे ? बळी हाथमां नाणुं पण नहीं, तेथी मीठुं मीठुं खावानुं क्यांथी मळशे ? अने शियाळामां रात मोटी अने दिवस नहाना, तेमां कंदमूळ खाइने शी रीते चालशे ? अने पूर्व दिशा के उत्तर दिशा छे. तेनुं अनुमान करी शकाय नहीं, एवो काने सांभळेलो नहीं. ते रस्तो सागर शी रीते कळी शकशे ? ॥७॥

॥ कवित ॥

औगुनी गनी अशेष, छांडी मोकुं बारैबेश, प्रिय मेरो पर-
देश गयोरे रिसाइके ॥ दे गयो विजोग दुःख, ले गयो स-
बही सुख, वे गयो अबही मुख देखुं कहां जाइके ॥ धरुंगी
में कैसें धीर, करुंगी कहा उपाय, मरुंगी में खामुखां बिषम
बिष खाइके ॥ धाओरे सहाय मेरी, जाओरे सुजान कोउ,
ल्याओरे सो सागरकुं मोहीपें मनाईके ॥८॥

अर्थ. मन छेक अवगुणवाळी गणीने बाळे वेशे छांडीने मारो पति
रीसाइने परदेश गयो. ते मने विजोगनुं दुःख दइ गयो, अने मारु बधुं
सुख लईने गयो. ते गयो हवे क्यां जइने तेनुं मुख जोउं ? हुं धीरज शी रीते
धरीश, अने शो उपाय करीश ? हवे तो हुं महा झेर खाईने नकी मरी-
श, अरे कोई मारी साहयताये दोडो, अने कोई चतुर माणस जाओ,
अने ते सागरने मनावीने मारी पासे लावो. ॥८॥

॥ असंगति अलंकार ॥ कवित ॥

जोगी नहीं जोगीरूपे आयो कोउ जादुगर, कछु जादु
करी गयो मोकुं इत आइके ॥ भीख मांगनेकुं आयो, नभूत
लगाइ पुनि, भूति डारी गयो मेरा मनकुं भमाईके ॥ कहा

जानुं कहा कियो, चित्त मेरो चोर लियो, सुद्धि हरी गयो,
गूढ शब्द मुख गाइके ॥ अबधूत बनी आयो, अलक जगा-
वनेकुं, अलक जगाते गयो, अनंग जगाइके ॥९॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के ए जोगी नहीं, पण जोगीनेरूपे कोइ जादुगर
आव्यो हतो. ते अहीं आवीने मने कांइ जादु करी गयो. बळी ते भूति
लगावीने भीख मागवा आव्यो हतो, पण भूति नांखीने मारा मनने भमावीने
गयो. गुं जानुं जे गुं कर्युं, अने मारुं चित्त चोरी लीधुं. अने मोढे गूढार्थ
शब्द गाइने मारी सुधबुध हरी गयो. ते अबधूत बनीने अलेख जगावाने
आव्यो हतो. पण ते अलेख जगावतां कामदेव जगाडीने गयो. ॥९॥

॥ अथ संदेहालंकार ॥ सवैया ॥

सागर राजकुमार यहै किधुं, हे ज्युं फिरंगि कहो सखि मो-
ही ॥ सिद्ध यहै कीधुं हे ज्युं गुसांइ, किधों अबधूत सु जो-
गिहे ओही ॥ ज्यों नटवा बहु बेश बनावत, जानत कोन
जथारथ सोही ॥ पंच स्वरूप लखे हम सागर, या महिं
सत्य स्वरूपहि कोही ॥ १० ॥

अर्थ. हे सखी मने कहे, के सागर ते राजकुमार छे? के ते फिरंगी
छे? के सिद्ध छे? के गोसांइ छे? के एते अबधूत जोगी छे? जेम नट बहु
बेश बनावे छे. तेने जथारथ कोई जानी शक्तुं नथी. तेमज सागरनां पांच
स्वरूप में दीठां. नेमां साचुं स्वरूप कयुं हशे? ॥१०॥

॥ अथ कुसुमावली उक्त परिहास ॥ दोहा ॥

राजकुमार फिरंगि सिध, गुसांइ अरु सन्यासि ॥

द्रौपदि ज्यो किय पंच पति, तउ तुंहि रही उदासि ॥११॥

अर्थ. त्यारे कुसुमावली हजीने बोली के एक राजकुमार, बीजो

फिरंगी, त्रीजो सिद्ध, चौथा गोसांइजी, अने पांचमो सन्यासी, एरीते द्रोप-
दिनी पेठे तें पांच पति कर्या, तोपण तुं उदासी रही. ॥११॥

जागृत पुनि यह सुपन सम, हे सिंगरो संसार ॥

सदा सुपनमें मिलत पति, तिन संतोषहि धार ॥१२॥

अर्थ. हे प्रवीण ? आ बंधो संसार जागृत अवस्थामां पण स्वप्ना जैवो
छे. अने हमेशां स्वप्नामां तो तने पति मळेछे. तो तेथी संतोष राख. ॥१२॥

॥अथ प्रवीनोक्त दृष्टांतालंकार ॥दोहा ॥

दहत देह अरु दील मुज, तेरे होवत हास ॥

होवत हांसी काग मन, दादुर देह बिनास ॥१३॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के मासं तन ने मन दाझेछे. अने तारे हांशी
थायछे. जेमके देडकानो जीव जाय, अने कागडाने हसवुं थायछे. ॥१३॥

॥ अथ प्रवीन कुसुमोक्त वक्रोक्ति अलंकार ॥ कवित ॥

सुन सखी अब माकुं सागर मिलिहे कहां ? जाहु स्तंभ-
तीर्थ ढिग सागर गंजीरहे ॥ कहां होहि मित्र ? अब हे सो
मेषराशिहुमें, कहां भोगी भंग मेरो ? जहां कंज नीरहे ॥
अहो सखी कब एहि होयगी अवधपुरी ? होनेकी कहाहे ?
सदा सरजुके तीरहे ॥ वियोगतें मेरे तन बढयो अति परि-
ताप, तो प्रवीन रहो जहां शीतल समीरहे ॥१४॥

अर्थ. प्रवीण कह्युं के हे सखी सांभळ, हवे मने सागर क्यां मळशे ?
त्यारे कुसुमावळिये वक्रोक्तिमां कह्युं के खंभातबंदर जा, त्यां पासेज उंडो
सागरछे. प्रवीण--ते मित्र क्यां हशे ? कुसुमावळी--हालमां मित्र एटले सूर्य मेष
राशिमां छे. प्रवीण--ते मारो भोगी भमरो क्यां हशे ? कुसुमावळी--ज्यां पाणीमां
कमळ छे, त्यां ते छे. प्रवीण--अरे ए अवधपुरी क्यारे थशे ? कुसुमावळी--
थवानी शुंछे ? अवधपुरी हमेशां सरजुनदीने कांठे छे. प्रवीण--विजोगथी

मारे शरीरे घणो ताप बध्यो छे, कुसुमावली--तो हे प्रवीण? ठंडा पवनमां
बसने रहे. ॥१४॥

॥अथ प्रवीनोक्त ॥ सर्वैया ॥

राज तजी सुख साज तजी, गज बाज तजी, गति पाउ
कीनी ॥ मात रु तात, तजी कुल जात, श्रीपात नये
आत नगीनी ॥ देह रु गेहसैं नेह तजीके, विदेह दशा दि
लमें धरि दीनी ॥ मेरे लिये सुख सागरकुं, तजि
सद्य विदागिरि लीनी ॥ १५ ॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के सागर राज तजीने, सुखनी सामग्रि
अने हाथी घोडा तजीने पगे गति करी. मा, बाप, कुल अने जात
तथा भाई बेनने तजीने श्रीपात थया. शरीरथी अने घरथी स्नेह तजीने
गनमां विदेहीनी दशा लीधी. मारे लीधे सुखनां समुद्रने तजीने सागरें त-
स्त विदागिरी लीधी. ॥१५॥

॥ छपय ॥

इह ओसर इक विप्र, टहल भाखत यह पुरमें ॥
पढि जाने इक श्लोक, और विद्या नहि उरमें ॥
प्रवीन मंदिर पास, आयकें श्लोक उचारा ॥
कुसुम कहे सखि सुनहु, एहि हित चहत तुमारा ॥
तोकु यह आशिष देतहे, सुनि सुजान सखिकुं कहे ॥
यह श्लोक पढतहे चंडिको, क्या आशिष मोकुं यहें ॥ १६ ॥

अर्थ. ए समे एक ब्राह्मण ते शहरमां टेल नांखतो हतो. ते एक
श्लोक भयो जानतो हतो. तेना हृदयमां बीजी विद्या नहोती. तेणे प्रवीणनी
होती पास आनीने ते श्लोकनो उच्चार कयों, त्यारे कुसुमावळिये कहुं के
हे मोकी? मांमल आ तानं हित चहाय छे. ने ते तने आशिर्वाद आपेछे.

एवुं सांभळीने प्रवीणे कुसुमावळीने कहुं के एतो चंडीपाठनो श्लोक भणेछे.
एमां मने आशिर्वाद शो देखे ? ॥१६॥

॥ दोहा ॥

कुसुम तवे यह श्लोककुं, लिख्यो सु जुकी आन ॥

तिनमें दोहा देखिकें, सुमुदित जई सुजान ॥ १७ ॥

अर्थ. पछी कुसुमावळीये ते श्लोकने युक्ति लावीने लख्यो. तेमां दोहरों
नोइने प्रवीण आनंद पायी. ॥१७॥

॥ अथ वह श्लोक यथा ॥ वसंततिलकावृत्त ॥

शक्रादयः सुरगणा निहतेति वीर्ये ॥

तस्मिन्दुरात्मनि सुरारि बलेच देव्या ॥

तां तुष्टुवुः प्रणति नम्र शिरोधरांसा ॥

वाग्भिः प्रहर्ष पुलकोद्गम चारु देहाः ॥ १८ ॥

अर्थ. ज्यारे देविये महा बळवान दुष्ट महिषासुरने तथा तेनी सेनाने
मारी नाखी, त्वारे ईद्रादिक देवोना समुदाय विनय सहित माथां होठ ने
खभा नमावीने हर्षथी स्वाडां उभां धयेलां एवा सुंदर शरीरवाळा पोतानी
वाणीथी. ते देवीनी स्तुति करवा लाग्या. ॥१८॥

॥ अथ कुसुम लिखित वह श्लोक अंतर्लापिका भेद यथा ॥

श

क्रा यः

द सु...

तां

व्या

सु

को	ह	म	चा	रु	दे	हाः
र	ग	ल	पु	र्ष	प्र	ग्भिःवा
ग...	णा	नि	ह	ते	वी	र्ये
सा	रां	ध	रो	शि	न	
तुः...		ष्टु	वुः	प्र	ण...	ति
दे		च	ले	व	रि	रा
नि	त्म	रा	दु	न	स्मि	त

॥ वह श्लोकांतर्गत ॥ दोहा यथा ॥

शक्रादय सुर सुरगणा, दे प्रवीन तिण रांत ॥

निदे तु सागरको मलनि, तेसि प्रवन सुहात ॥ १९ ॥

अर्थ. ईद्रादिक देवो तथा तेना गणो हे प्रवीण तने तेवी रात्रि आये जेम नीद्रामां तो सागरनो मेळाप थायछे, तेवीज उत्तम बनीने ते जोमे ? अर्थात् जागृतमां पण तेवाज मेळापथी ते रात्रि शोभे. ते दो उपन्या चित्रमांथी वांचतां छेला वण अक्षरो डावी वाजुना नीचा खुण अने नमणी वाजुना उपरना तथा नीचेना खुणाथी अकेको वंचायछे. ॥१९॥

दोहांतर्गत श्लोक सो, सुनत तृप्त नय कान ॥

कर्नाभूपन लक्षको, द्विजकुं दियो सुजान ॥ २० ॥

अर्थ. उपन्यो दोहरो जेमांथी वंचायो, एवो श्लोक सांभळतां प्रवीण कान नृत थया, तेथी तेणे लाख रुपियानी किंमतनी काननी झाचावणने आपी. ॥२०॥

कुसुमावलि परिहास करि, ओर प्रसंग चलाइ ॥

दुख विसरावत प्रविनको, प्रविन विसारत नांइ ॥ २१ ॥

अर्थ. एरीते कुसुमावळी हांशी करीने वचमां बीजा प्रसंग चलावीने प्रवीणहुं दुःख विसरावेछे. पण प्रवीण वीमारती नथी. ॥२१॥

॥ अथ कुमुमोक्त सारालंकार ॥ कवित ॥

बडे बडे लोगनके बडे बडे हे आवास, ताते बडो तेरो सौध सबहीके सीरहे ॥ सुनहु प्रवीन तातें बडोहे शहर यह, तातें बडो देश यह तोयर्धाके तीरहे ॥ ताहितें जरतखंड, ताते बडो जंबुद्विप, तातें बडो निधि जामें अनहद नीरहे ॥ अकुपारतें अव्यंत बडोहे आकाश पुनि, तातें पुनि तेरो मन

वडोइ गंभीरहे ॥ २२ ॥

अर्थ. कुसुमावली कहेछे के मोटा मोटा लोकोनां मोटां मोटां घरछे. तेथी मोटी तारी हवेली सौने माये छे. हे प्रवीण ! सांभळ. ते हवेली करतां आ शहेर मोटुंछे. ते करतां आ मोटो गुजरात देश समुद्रने कांठेछे. तेथी मोटो भरतखंड, अने तेथी मोटो जांबुद्वीप छे. अने तेथी मोटो समुद्र के जेमां अपार जळ भर्युं छे. वळी ते समुद्र करतां आकाश अतिशे मोटीछे. पण ते करतां तारुं मन मोटुं गंभीर छे. ॥२२॥

अधिकालंकार ॥ कवित ॥

चौद विद्या चोसठ कला औ चतुराई सब, काव्यकी कलाके भेद जीतने कहातहे ॥ नवसें नवानुं नदी सातोंही समुद्रहुको सो तो ज्ञान तेरे मन मुठीमें ज्यों आतहे ॥ सातहु पाताल लोक, सातहु उरध लोक, ताको सब ज्ञान तेरे मनमें समा-तहे ॥ ऐसे बडे मनमें न मात छिलकाइ जात, केसी बडी ऐसी ब्रह वेदना अघातहे ॥ २३ ॥

अर्थ. तेमां चौदविद्या, चोसठकला, अने बधी चतुराई, अने कवितानी कळाना जेटला भेद कहेवायछे. ते तथा नवसेने नवानुं नदियो. अने साते समुद्रनुं ज्ञान, तेतो जेम मुठीमां आवे तेम समायुं छे. सात पाताळ लोक अने मात उपल्या लोक, तेनुं बहुं ज्ञान तारा मनमां समायछे. एवडा मोटा मनमां समाती नथी, अने छलकाई जायछे, एवी अपार विरहनी वेदना केवडीक मोटी छे? ॥२३॥

॥ अथ अल्पालंकार ॥ दोहा ॥

तीनहु वर्न विजोगके, लिखे विधाता जेह ॥

वह पुनि वहन न करिशके, कैसि तनक तव देह ॥ २४ ॥

अर्थ. विजोगना जे नृण अक्षर विधाताये लख्या, एटलुं पण उपाडी
शक्तुं नथी. एवं तासुं शरीर केवुं नाजुकछे? ॥२४॥

॥ अथ निरुक्ति अलंकार ॥ दोहा ॥

प्रभुताईकुं परहरी, तें भूताई लीन ॥

धाताने तेरो धर्यो, सत्यहि नाम प्र बीन ॥२५॥

अर्थ. तें प्रभुताईने तजीने भूताई एटले भूतपणुं लीधुं छे. माटे विधाता
तासुं नाम (प्रवीन) प्र अक्षर विना एवं धार्युं. ते खसुंछे. ॥२५॥

॥ अथ विधि अलंकार ॥ दोहा ॥

सुजान तोकुं सब कहे, मात तात अरु आन ॥

संकटमें धीरज धरे, तब तुव नाम सुजान ॥ २६ ॥

अर्थ. तने मा, बाप, अने बीजां सौ सुजाण कहेछे. पण ज्यारे संक-
टमां धीरज राखे त्यारे तासुं नाम सुजाण खसुं. ॥२६॥

॥ गाहा ॥

प्रिय प्रयानकी चिंता, सुजान करि, पुनि कुसूम परिहास ॥

पंच सितर अन्निधानं, पूर्न प्रवीनसागरो लहरं ॥ २७ ॥

अर्थ. पतिना जवानी चिंता, प्रवीणे करी, अने कुसुमावळिये हांशी
करी, ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ पंचोत्तेरमी लहेर संपूर्ण थई. ॥२७॥

इति श्री प्रवीनसागर ग्रंथे प्रवीन मित्र प्रयान कृत चिंता
तथा कुसुमावली कृत परिहास कथनं नाम पंच सप्ततितमो
लहरं ॥ ७५ ॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां पंच सप्ततितम
स्वरंगः समाप्तः ॥ ७५ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद भुजंगी ॥

सता रायनी जोगिणी वेष लेशे, सखी देशि देशी मळी शीख देशे ॥
तेथी वाणियोनां कवीतो कव्याछे, कथा एह छोतेरमी लेरमां छे. ॥

॥ अथ प्रवीन योगिनी रूप धारण प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

मैं कहे प्रवीन कुसुम सुनो, अब तजि लज्जा लोग ॥

जेममुज लिय निधि जोगी भये, मैं पुनि धरिहुं जोग ॥ १ ॥

पण अर्थ. प्रवीण कहेछे के हे कुसुमावळी ? सांभळ. के मारे लीधे मारो

जोगी थयो. तो हवे लोकनी लाज तजीने हुं पण जोग धरीश. ॥ १ ॥

चैं ॥ कवित ॥

तेजों द्रुग अंजनकुं, म्रगमद मंजनकुं, रंजन शयन सो तो
तजों साप सो गिनी ॥ दर्पन न देखुं दील दर्प न धरीहुं
कछु, तर्पन न करुं तन भइ स्वाद जोगिनी ॥ जानिकें अंगार
सम, तजी हुं सिंगार सब, जल फलाहार करुं रहुं जेसें रो-
गिनी ॥ मेरे लिये तजी राज साज सुखसागरकुं, जोगी जये
सागर तो मैं नइहुं जोगिनी ॥ २ ॥

अर्थ. आंख्यो आंजवानुं तजीश, अने कस्तुरी वडे नाहावानुं तजीश,
अने मनरंजन पलंग तेतो सर्पना जेवो गणीने तजीश. दर्पण नहीं जोउं, अ-
ने मनमां मगरूरी नहीं राखुं, अने स्वाद लेनारी भोगिणी थइने शरीरने
तृप्त नहीं करुं, अने बधा शृंगार तो अंगारा जेवा जाणीने तजीश. जळनो
ने फळनो आहार करीने रोगिणीनी पेठे रहीश. मारे लीधे सागर राज
साज अने सुखनो सागर तजीने जोगी थया, तो हुं पण जोगिणी थइश. ॥ २ ॥

॥ श्रग्विणी छंद ॥

अंग तैं सर्व शृंगार दूरं किये, केसपासं जटाजूट बांधी

લિયે ॥ ધોડ કાઝ્મીરકું, મસ્મ અંગે ધરી, શ્વેત વસ્ત્રં ધર્યો
 ઝાર દૂરં કરી ॥ ધાતુકો રમ્ય પલ્યંક ઝઠાઝકે, છોનિ બૈઠી
 મૃગંઠાર વીઝાઝકે ॥ દર્પનાદીક સો દૂર ઢારી દિયે, જોગિની
 રૂપ વૈરાગ્ય પાઠે લિયે ॥૩॥

અર્થ. પછી પ્રવીણે પોતાના અંગથી સર્વે શૃંગાર દૂર કર્યા, અને ચોટ-
 ત્વાની જટા બાંધી લીધી. ને કેસર ધોડ નાંચીને શરીરે વિભૂતિ ધરી. અને
 ધાતુકો પલંગકો રમ્ય પલંગક ઝઠાઝકે પહેર્યા. અને ધાતુનો સુંદર પલંગક
 પાદોને પૃથ્વી ઉપર મૃગચર્મ પાથરીને બેઠી. દર્પણ વગેરે વેગળે નાચીંદીધાં,
 અને વૈરાગ્ય પાઠોને જોગણીનું રૂપ લીધું. ॥૩॥

॥ કવિત ॥

હાર હીયતેં ઉતારી, વેસરીકું પીસી ઢારી, કિંકની નિકારી
 યારી જેસી કારી નાગિની ॥ જેહરી જહર ધારી, કંકનાદિકું
 ધિકારી, જારી મોલવારી મયંકારી મુદ્રિકા ગિની, ર
 તારી ઢારી, દામની વિદારી ઢારી, ગારી ઇતપેં , અરે
 તું અજાગિની, સારી અંગિયાં ઉતારી, શ્વેત સારી અંગધારી,
 ચનિતા પ્રવીન સો, વની રહી વિરાગિની ॥૪॥

અર્થ. હિંચેથી હાર ઉતારીને નાકની વાઢીને તો તોડી નાચી, અને ક
 ટોમંગળાને કાઢી નાગણ જેવી ધારીને કાઢી નાચી. પગનાં લંગરને ઝોર
 યેમાં ધાર્યા, અને હાથનાં કંકણ વગેરેને ધિકાર્યા. અને મોટી કિમતવાઢી
 દિવડોને તો મયંકર ગણી. કાનની અકોટીને તોડી નાચી, અને દામ
 નાં તોડી નાચી. ને અરે તું અજાગણીછે, એવી ગાઢ તેને લીધી. સાડી અ-
 ને યોઢી ઉતારીને વેસરી પાદો શરીરે પહેરી. એવી રીતે પ્રવીણ સ્ત્રી
 વિરાગિની બનેલી રહી ॥૪॥

॥ दोहा ॥

कर अंजुलि जलकी भरी, नियम लियो तिहि ठाम ॥

यह तनसें संसार सुख, हे सब मोहि हराम ॥५॥

अर्थ. हाथनी अंजळीमां पाणी भरीने ते ठेकाणे नियम लीधोके आ शरीरधी मारे संसारनां सुख बधां हरामछे ॥५॥

यह तन तजिके और तन, फिर पाउं जिहि ठौर ॥

सागर स्वामी हो हु मुज, यह इच्छु बहिं तौर ॥६॥

अर्थ. आ शरीर तजीने फरीधी बीजुं शरीर जे ठेकाणे पामुं. त्यां सागर मारो स्वामि थजो, एज इच्छा राखुंचुं. बीजी कांइ राखती नथी. ॥६॥

गूढ बानि आकाश जै, प्रविन लियो जब नेम ॥

धन्यहि धन्य प्रवीन सति, पतिपर तेरो प्रेम ॥ ७ ॥

अर्थ. ब्यारे प्रवीणे एवो नियम लीधो, त्यारे आकाशमां गेबी वाणी थडके हे प्रवीण?पति उपर आवो तारो प्रेमछे, माटे तने धन्यछे, धन्यछे ॥७॥

कुसुमावलि बरजे बहू, नहि मानति इन बात ॥

तब सखिसो दिलगीर भै, नेन नीर बहजात ॥ ८ ॥

अर्थ. त्यारे कुसुमावळी बहु बारवा लागी, पण तेनी बात सांभळी न-हो. त्यारे ते सखी बहु दिलगीर थड, अने तेनी आंख्योमांथी आंसु वहेवा लाग्यां. ॥८॥

॥ चरना कुल छंद ॥

कुसुमावलि मनमें गभराई, बोलि बचन निज शीश नमाई ॥

मत कर प्रविन मती शिशुतासी, होवहि तव पैतु मातु उदासी ॥ सत्य उपाय कहूं में तातें, हो वहि तव इच्छित फल ज्यातें ॥ तव माता प्रति मर्महि खोलि, बचन युक्ति बहु करि-

के बोली। कहुं प्रवीनकी है अति चाहा, सागरके संग करहु
 विवाह ॥ ताते इनको दुख टरि जैहे, ओर परम आनंदहि
 पैहे ॥ यह दुखको कारनहे एही, जोग तजी भोगिनि पद
 लेही ॥ तव पितुकुं कहही तव माता, त्यों करही सुनिकें
 तव ताता ॥ प्रवीन कहे सुन सखी सयानी, जानतही क्यों नई
 अजानी ॥ रंगरावसां सगपन कीनो, बचन तेहि मुज
 ताते दीनो ॥ सो तजि दुसरेसैं परनावे, नहि हम कुलकी
 रीत कहावे ॥ यह विचार मैं मनमें कीनो, ताते कुमारिका-
 व्रत लीनो ॥ पुनि शिव शापकि जानति तुंही, यह भव
 विजोगि रहनां युंही ॥ कोन बात मिथ्या यह करही, तव
 उपायसैं कहा सुधरही ॥ ९ ॥

अर्थ. कुसुमावली मनमां गभराई, अने पोतानुं माथुं नमावीने वचन
 बोली के हे प्रवीण? बाळकपणाना जेवी बुद्धि न कर. केमके तारां म
 उदामी थो. माटे तेथी तारी धारेली मनलव पार पडे, एवो खरो उपाय
 हुं तेने कहुं. ते एछे के तारी माता पासे आ मर्म हुं खुल्लो कसं, अने घणी
 पुक्ति करीने वचन कहुं. के प्रवीणनी घणीज इच्छा छे, माटे सागरनी
 साथे तेनो विवाह करो. तेथी एनुं दुख मटी जशे, अने परम आनंद
 पामशे, प्रवीणना दुखनुं कारण एज छे. माटे एम करवाथी जोग तजीने
 भोगिनि पद लेशे. पछी तारी मा ए बात तारा पिताने कहेशे. ते सांभ-
 लीने तारी सगपन नेमज करशे. त्यारे प्रवीणे कथुं के, हे डाही सखी?
 सांभल. तूं जापनी छनां, अजानी केम थाय छे? मासं सगपण रंगराव साथे
 करेलुं ते. (ले० ११ सो छंद. २ जुओं) अने तेने मारफ. पिताये वागदान
 करेलुं छे. ते छोडीने बीजे टेकाणे परणावे, एवी आमारा कुलनी रीत कहे-

वाती नथी. ते विचार में मनमां करीनेज कुंवारां रहेवानुं व्रत लीधुंछे.
बंळी शिवना आपनी बात पण तुं जाणेछे. के आ भवमां एमज विजोगी
रहेवुं. ते बात कोण मिथ्या करी शकशे ? अने तारा उपायथी शुं सुधर-
वानुं छे. ॥९॥

॥ हरिगीत छंद ॥

सपुंठ करी कर, मुंष्टि करि, टीको करन संज्ञा करी ॥ सं-
कल्प संज्ञा, खुल्लिं मुष्टि बताइ निजकर गल धरी ॥ द्रग-
मर्दनी संज्ञा करी, निज चालपर धरि अंगुरी ॥ यह अष्ट
संज्ञा करि बतावत, इक सवैया उच्चरी ॥ १० ॥

अर्थ. पछी प्रवीणे आठ संज्ञाओ करीने एक सवैया कह्यो ते आठ
संज्ञाओनी विगत जे (१) बे हाथ जोडीने कह्युं. (२) हाथनी मुंठी बाळीने
कह्युं. (३) अंगुठे करीने टीको करवानी संज्ञा करी. (४) अंजळीथी सं-
कल्प करवानी संज्ञा करी. (५) मुंठी खुल्ली करी बतावी. (६) पोतानो हाथ
पोताना गळा उपर मुक्यो. (७) आंख्यो चोळवानी संज्ञा करी. (८) अने
पोताने कपाळे आंगळी अडाडी. ॥१०॥

॥ विवृतोक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

युं करिकें कहुं तोकुं सखी, सब युं करिकें रखनी यह बाता ॥
युं करिकें कबु सागरकुं, पुनि युं करि मोकुं नदे पितु माता ॥
युं करही तुंही बात कबू, तब युं करि मोकुं हने मुज भ्राता ॥
युं करिकें रहनां अवतो सखि, युं इनमे लिख लेख बि-
धाता ॥११॥

अर्थ. हे सखी ? आम करीने (हाथ जोडीने) तने कहुंछुं के आम
करीने (मुंठीबाळीने) ए बात राखवी. आम करीने (टीको करीने) कदी

नागने, आम करीने (संकल्प करीने) मारां मावाप मारुं (संन्यादान) दे
नहीं. जो कदापी तुं आम (खुली) बात करीश, तो आम करीने (सखुं,
कापीने) मारो भाई मने मारी नाखशे. माटे हवे तो हे सखी? आम का-
रुं. (आंग्यो चोळीने) रहेतुं. विधाताये आमां (कपाळमां) एवोज लेख
लख्यो छे. ॥११॥

॥ सौरठा ॥

चरचा योंहि चलात, सखियन आवन समय भय ॥

आये सखियन त्रात, देखि दशा सब दुखित भै ॥१२॥

अर्थ. एवी चरचा चलावे छे, त्यां बीजी सखियोने आववानी वेळा थई,
एटले सखियोनी टोळी आवी. अने ते प्रवीणनीदशा जोईने सौ दुखीथई. ॥१२॥

कोउ शिखामन देत, देवत कोउ उराहनो ॥

प्रवीन मन नहि लेत, देत न उत्तर काहुकों ॥१३॥

अर्थ. कोई सखी शिखामण देखे ने कोई ठवको देखे, पण प्रवीण
कोईनी बात मनमां लेती नथी ने कोईने उत्तर पण आपती नथी. ॥१३॥

॥ अथ गूर्जरी सखीउक्त ॥ कवित ॥

कहे गूरजरी तारी पीडा तो कळाती नथी, मनमां मुंझाती
डोले दृवळी देखाती छे ॥ न्हाती नथी खाती नथी, गीत
मुखे गातो नथी, बोलती लजाती बाधा जेवी तुं जणाती छे ॥
राती राण जेवी हती, दीसे छे सुकाती जाती, आंखो राती
राती तारी छाती ताती तातीछे ॥ प्रवीण पंकाती तुंतो गुणी-
मां गणाती पण, नासे एवी भाती जाणे भ्रांतिमां जमा-
तीछे ॥१४॥

अर्थ. गूरजरी छे माटे स्पष्ट छे. ॥१४॥

॥ अथ कच्छी सखीउक्त ॥ कवित ॥

सन्नर करेने सुण गाल जली नेण मुंजी, मन म मुझाय, मुं-
जो चोंण नांय खिलजो ॥ दुःख तोजो दिसी जीव, जेडलेंजो
दुःख दीसे, मुलाजो मकर, धर्ध चइविज धिलजो ॥ खेंण
पीण मिडे छडे, रात दीं रूएंती विठी, नतो तीं जणाय मत-
लजा तोजे मिलजो ॥ चेंत आडी अवरी पुछोंस भूएके
कोठाय, बर्तरा थीधी हूएत खणां पंखो फूलजो ॥ १५ ॥

अर्थ. कच्छी सखी कहेछे के हे मारी सारी बेन धीरज राखीने वात
सांभळ, अने तुं मनमां मुझा नहीं, मासं कहेवुं मश्करीनुं नथी, आ तासं
दुःख देखीने बेनपणीओनो जीव दुःख देखे छें, माटे शरम नहीं करतां
तारा दिलनुं दरद कही दे, तुं खानपान सर्वे मुकीने रातदिवस रोया करेछे,
तेमज आ तारो ढोंगछे, एम पण कारण जणातुं नथी, कहे तो भूवाने तेडा-
वीने आडी अवळी वात पूछिये, कदी तने बळतरा थती होय, तो (पवन
नाखवा) फूलनो पंखो उपाडी लउ. ॥ १५ ॥

॥ अथ महाराष्ट्री सखीउक्त ॥ कवित ॥

प्रवीणे मीं तुझें तोंड, पाहुन सांगती आतां, कुठे गेली फा-
र बरी, कांती तुझी कायाची ॥ चांगली मुलीला आतां, काय
असा रोग झाला, आहे गति ही विचित्र, ईश्वराची माया-
ची ॥ एउनद्या वैद्याला व पाहुनद्या नाडी तुझी, तो तुला
देइल फार बरी गोळी खायाची ॥ त्या पासून तूझा रोग
जाउन होइल सुख, सांगतिली तुला गोष्ट, ही मीं बरी
न्यायाची ॥ १६ ॥

अर्थ. महाराष्ट्री सखी कहेछे के, हे प्रवीण! हुं तासं मुख जोडने हवे

कहुं के तारी कायानी घणी सारी कांति हती ते क्यां गई? अरे सारी कुंसीने हाल आवो शो मोटो रोग थयो? अरे इश्वरनी मायानी आ बिचित्र गति छे, बैद्यने आवना दे,? अने तारी नाडी जोवादे? ते तने खावानी घण-मारी गोळी आपशे, तेथी करीने तारो रोग जइने सुख थशे, आ वाते में तने सारी न्यायनी कही. ॥१६॥

॥अथ मरुदेशी सखीउक्त॥ कवित ॥

भांको थे केणो न माने, थांको हियो थरु वे नां, बोल जव कांइ थांने हुयो एडो दुखडो ॥ हाथां जोडी कांछां थांने क इ थे चिंता करांछां, जको साडु जेडो आज वे नां थारो मुख-डो ॥ प्रवीण रायांरी बेटी, मति करो एडी वातां इशो किये थांने अठे उपजे न सुखडो ॥ मोकळो वे धन थारे लोबडी ला खारी थारी, सोना जीशो चंगो थारो वडो वे झरुखडो १७

अर्थ. मामयाडी सखी कहेछे के--तुं मासं कहुं मानती नथी, ने तारुं मन स्थिर नथी, तुं कहे के तने आवहुं मोटुं शुं दुःख थयुंछे? हुं तने हाथ जोडीने कहुं के तुं शी चिंता करेछे? जे माणसना जेवुं आज तारुं मुख नथी, ते प्रवीण राजकुमारी? आवी वात तुं न कर, आम करवाथी आ ठेकाणे तने सुख उपजवानुं नथी, तारे पुष्कळ धनछे, लाख रुपीआनी तो माडी तारे पहरवानी छे, अने सोना जेवो सुंदर तारो मोटो झरुखोछे. ॥१७॥

॥अथ माधुरी सखी उक्त रत्नावलि अलंकार ॥ कविता॥

जाहिको या जगतमें जाहीरहे “जयपूर” भाग्यको “उदय-पूर” भलो जाको आजहे ॥ जाहिकी सेनामें शस्त्रधारी जन “जोधपुरे” नंदार “जरतपूर” सूरको समाजहे ॥ जाकी खरग “धारापुरी” “उजयिनी” ओपतीहे, “लखनूर” पूर

ડરે શત્રુકો સમાજહે ॥ “ આ ગરે ” કી સોં હે કહો કાહે તું
વે “ દીલી ” રખે, એસો તેરો પિતા નીતિપાલ મહારાજહે ॥

જ ૧૮ ॥

અર્થ. વ્રજની સખી કહેછે કે--આ જગતમાં જેનો જસ સંપૂર્ણ છે, અને
ના ભાગ્યનો ઉદય સંપૂર્ણ સારો આજછે, જેની ફોજમાં શસ્ત્રધરનારા પૂરા
હોદ્દાછે, અને દેવોનો સમાજ જેનો મંડાર સંપૂર્ણ ભરેછે, જેની તરવારની ધાર
જીત કરનારી શોભેછે, જેનું પુરું તેજ જોઈને શત્રુનો સમાજ ડરેછે, એવો
પિતા નિતિપાલ મહારાજ છે. તેમછતાં આ ગઢાના સમજે, કહે કે તું
વાસ્તે ઉદાસપણું રાખેછે? એ કવિતમાંથી જયપૂર, ઉદયપૂર વિગેરે નવ
હેરોનાં નામ નીકળે છે, તેથી રત્નાવલી અલંકાર છે. ॥૧૮॥

॥અથ યાવની (ઉર્દુ) સખી ઉક્ત ॥કવિતા॥

નૂરે આફતાબ નૂરે મહાતાબ ચેરા તેરા, શીતારાસી ચશ્મ બુલ-
બુલસી જુબાનહે ॥ હુઆ તેરા જીગર દરદમેં ગિરફતાર, સ-
બવ સુનાત્રો રાસ્ત જાનુ મેરી જાનહે ॥ સ્વાવિંદે સ્વલક રખે
તેસેં રહો સુશહાલ, જીસકી ઓલાદ જાનમંદ વે જિહા-
નહે ॥ ફનાંકર ફિકર જિકર કયા પ્રવીણ ખેણ, સ્વલકમેં
બાવા તેરા સુદ સ્વાનદાનહે ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. મુસલમાની સખી કહેછે કે--હે પ્રવીણ-સુરજ ને ચંદ્રના તેજ જેવો
તારો ચેરોછે, અને તારાના જેવી આંખ્યો, અને બુલબુલપક્ષી (એક જાતની
ચકલી) ના જેવી તારી વાણી છે, તારું મન દરદમા ગરકાવ થઈ ગયુંછે,
હે મારીજાન? (જીવ) તેનું સાચું કારણ છે તે વતાવ્ય, ઇટલે હું જાણું. અને
જીવવાળી વધી જહાન (દુનિયા) જે સુદાની ઓલાદ (વંશ) છે, એવો આ
દુનિયાનો સ્વાવિંદ (સુદા) જેમ રાખે તેમ સુશીમાં રહો, અને આ દુનિયામાં

तारों बाप गोते खानदान छे. माटे हे प्रवीण बहेन ? फिकर नाश कर,
अने आ माथाकुट शी करेछे ? ॥१९॥

॥ अथ गिरवाणा सरयुक्त ॥ कवित ॥

वचनं वदामि ते हिताय त्वत्सुखाय चाहं, भूत्वा सावधाना
तत्तु शृणु चान्यशालिके ॥ केयं कृता भीता भूत्वा त्वया त्यंता
चाकंदता, मां वदस्व कारणं तन्मृदुल मृणालिके ॥ त्वमसि
विद्यविंती प्रज्ञावती क्षमावती च, किं वदामि त्वामहं सद्गुण
मणिमालिके ॥ धैर्यं धृत्वा भूत्वा स्थिरा कष्टं तु विनष्टं कुरु,
बुद्धिमती जवत्वं प्रवीणे भूपवालिके ॥ २० ॥

अर्थ. देवलोकनी सरखी बोली के--तारा हितने बास्ते न भूत्वा सुखने
नाम्ने हं वचन कहंछुं, हे मोटा भाग्यवाली तूं सावधान पढ़ने विद्वान्मल?
में श्रीकण थडने आ अतिशे रोवापणुं कथं? हे कमळनी डांडी जेवी को
मळ, नेनुं कारण तूं मने कहे? तूं विद्यावाळी, कांतिवाळी, अने क्षमावाळी
छे, हे सद्गुणरूपी मणिमाली, माळारूपी, हं तुने शुं कहूं? तूं धीरज वरीने
स्थिर पढ़ने, दुःखनो नाश कर, हे राजकुमारी प्रवीण तूं बुद्धिवाळी था,
अर्थात् समजण राख्य ? ॥२०॥

॥ दोहा ॥

उहि विधि बहु सखियन कही, सुनी न कउकी बात ॥
नितनेमें आये तिहां, प्रविन मात पुनि तात ॥२१॥

अर्थ. एरीने घणी सखियोए कहूं, पण कोइनी बात सांभळी नहीं,
पठनामां प्रवीणनां मा ने बाप त्यां आव्यां. ॥२१॥

॥ चोपाई ॥

जननि जनक कहे सुनहु सुबुद्धा, क्यों तुहि भइ कूल देश

विरुद्धा ॥ नृप कुल यों न किये कोउ आगे, इहि विधि किय
कुल लांछन लागे ॥ प्रबिन कहे नहि कछु नवाई ॥ जइ बै-
रागिनि मीरांबाई ॥ में तप करुं जो तुमहि लजाओ, मीरां-
वत मोकुं बिख पात्रो ॥ यह संसार असत्यहि जाने, जन तन
फल तप करनहि ठाने ॥ जो तुम मोकुं बर्जन करहू, नहि
छांडों तप पुनिमें मरहूं ॥ जिहि कुलमें जन भक्त कहावे, ति-
हि कुल महिमा मुनिवर गावे ॥ हरखित होहु हिये यो जानी,
अब बर्जनकी कहो न बानी ॥ मात रु तात सुनी अस बेनां,
कछु न कह्यो जल नर निज नेनां ॥२२॥

अर्थ. माबापे कह्युं के हे सारी बुद्धिवाळी सांभळ? तुं आपणा कुळथी
ने देशर्था विरुद्ध केय थई? आगळ राजाओना कुळमां कोइये आम कर्तु
नथी, अने आ रीते करवाथी कुळमे लांछन लागे, त्यारे प्रवीणे कह्युं के
कांइ नवाई नथी, (राजकुळमां) मीरांबाई पण बैरागिणी थई हती, हुं तप
करुं तेथी जो तमे लाजतां हो? तो मीरांबाईनी पेटे मने झेर पाओ? में आ
संसार जूठो जाण्यो, माटे माणसना देहनुं फळ तप करवुं एज ठराव्युं. जो
तमे मने वारवानुं करशो ? तोपण हुं तप नहीं छोडुं अने मरीश. बेना कुळ
मां माणस भक्त कहेवाय, ते कुळनो महिमा मोटा ऋषियो गायले, माटे
एवुं जाणीने मनमां राजी थाओ, अने हवे मने वारवानुं वचन कहेशो नहीं,
एवां वचन माबाप सांभळीने तेने कांइ कही शक्यां नहीं, ने आंख्योमां आं
सुं भराइ आव्यां ॥२२॥

॥ दोहा ॥

पूत्री गनी तपस्विनी, पुनि पुनि करी प्रनाम ॥

मात पिता फिर उठ चलें, रहि सुजान वह ठाम ॥२३॥

अर्थ. कुबरोने नपस्विनी गणीने, वारेवारे प्रणाम करीने, मा ने बाप
पत्नी उट्टीने चाली नीकळ्यां, अने प्रवीण ते ठेकाणे रही. ॥२३॥

देह दमन दिन दिन करे, वैरागिन व्रत धारि ॥

अब कहुं सागर सिद्धकी, चरचा चित्त विचारि ॥२४॥

अर्थ. ते वैरागिणीनुं वृत्त. धरीने दिवसे दिवसे शरीरनुं दमन करा
लागी, कनि कहेछे के हवे सागर अने प्रभानाथ सिद्धनी चर्चा करीने
कहं छुं. ॥२४॥

॥ गाहा ॥

जोगिनि भइ नृपजाता, देसि देसि सखि दिये सिखामनह ॥

पट सप्तति अचिधानं, पूर्ण प्रविनसागरो लहरं ॥२५॥

अर्थ. राजकुमारी जोगिणी थई, तेने देश देशंनी सखियोये शिखा-
मन सीधी, ते संवंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी आ छोतेरमी लेहेर संपूर्ण
थई. ॥२५॥

इति श्री प्रवीनसागर ग्रंथे प्रवीन योगिनी स्वरूप धारन
देशि देशि सखी शिक्षा कथन नाम पटसप्ततितमो लहरं ७६

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गुर्जरी टीकायां पटः सप्ततितम
स्तरंगः समाप्तः ७६

॥ अथ टीकाकारोक्त तुरंग शिक्षाबंध ॥ दोहा ॥

अनंदे चोखु पूर्व अब, कही भक्तिनी पैर ॥

ते वर्णनजो विगनथी, मत्योतेरामे लेर ॥

॥ अथ सिद्धोक्त सातों मित्रके पूर्व अब तथा भक्ति
योग कथन प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

सागर बूझे सिद्ध प्रति, अहो सिद्ध महाराज ॥

अद्भुत शंशय एकहे, सो तुम छेदहु आज ॥ १ ॥

अर्थ. सागरे (प्रभानाथ) सिद्धने पूछ्युं के हे सिद्ध महाराज ? अमने एक अद्भुत शंशय छे ते तमे आज मटाडो. ॥१॥

स्वारथि सब संसारहे, विन स्वारथी न कोय ॥

सब अपनी मतलब लिये, मित्र अमित्रहि होय ॥ २ ॥

अर्थ. आ बधो संसार स्वारथी छे, स्वारथ वगरनुं कोई नथी, सो पोतानी मतलबने लीधे मित्र अने शत्रु थायछे. ॥२॥

सुखमें सब जन मित्रहे, रहे दुःखमें दूर ॥

दूर न वहैहे दुःखमें, सत्यहि मित्र जरूर ॥ ३ ॥

अर्थ. सुखमां सर्व माणसो मित्र थायछे, अने दुःखमां दूर रहेछे, पण जे दुःखमां दूर न थाय ते जरूर साचा मित्र कहेवाय. ॥३॥

मात तात सुत भ्रात तिय, सबही मिलिहे सेल ॥

सत्य मित्र संसारमें, मिलन महा मुश्केल ॥ ४ ॥

अर्थ. मा, बाप, दिकरा, भाइयो अने स्त्री ते सर्वे मळवां सहेलां छे, पण संसारमां साचा मित्र मळवा महा मुश्केल छे. ॥४॥

हम सातों सत मित्रहे, प्रात एक तन मित्र ॥

एक दुखी जोगी भये, सब जोगीपन लीन ॥ ५ ॥

अर्थ. अग्रे साते साचा मित्र छिये, तेओनो जीव एक अने शरीर जूदां छे, केमके एक दुःखी भइने जोगी थयौ, तो जोगीपन लीधुं. ॥५॥

॥ तोटक छद ॥

धन ध्यान पुनी तजि जन्मधरा, जगवा लिय अंग धरी
कपरा ॥ तजि पुत्र कलत्र सहोदरकुं, तजि लोकन लाजहुके

कहुं ॥ निज मित्र दुखे दिल दुःख धरी, बनबासकि पीर
कबूल करी ॥ सुख दायक सेन पलंग तजी, निज मित्र
दिये मृगछार भजी ॥ अस मित्र कलीजुगमें न मिले, यह
संशय हे अति मोहि दिले ॥ भव पूरवको ज्यु संबंध यह, मन-
में हम यों अनुमान लहे ॥ कहहू यह पूर्व संबंध कहा, तुम
जानतहो सब सिद्धमहा ॥ करुना करिकें यह भेद कहो,
करुनानिधि हो सुखकारी अहो ॥६॥

अर्थ. धन धान्य अने जन्मभूमी तजीने शरीरें भगवां लूगदां धरी लीधां,
पूत्र स्त्री, अने भाइयो, वेनो नेतजीने तथा लोकनी लाजनो भय तर्जाने ताना
मित्रना दुःखधी मनभां दुःख धरीने, बनवासनी पीडा कबूल करी, दायक
मुनानो पलंग तजीने पोताना मित्रने लीधे मृगचर्म धारण करी, एवो मित्र
कलिजुगमां मले नहीं, माटे ए घणो संशय मारा मनमां छे. तेधी अमे मनमां एवो
अनुमान करिये दिये के आ पूर्वभवनो कांडक संबंध छे, माटे ते पूर्वभवनो शो
संबंध छे, ते कहो? केमके तमे मोटा सिद्धछो, माटे सबै बात जाणो छो, माटे
दया करीने ते भेद कहो? अहो तमे दयाना समुद्र, अने सुखकारीछो? ॥६॥

॥ दोहा ॥

सिद्ध कहै सागर सुनो, जब तुमकुं शिव शाप ॥

भयो तब तब मित्र पट, सब पाये संताप ॥ ७ ॥

अर्थ. त्वारे मित्रे कहुं के हे सागर सांभळो? ज्यारे तमने शिवनो आप
भयो, त्वारे तमारा छ मित्रो सौ संताप पाया, ॥७॥

शिवके गन सातो तुमें, लियो मनुज अवतार ॥

तिनके नाम कहुं अबे, सुनि लेहू श्रुति धार ॥ ८ ॥

अर्थ. तेधी तमे साते शिवना गणोये माणसनो अवतार लीधो, तेओन

नाम हवे कहुं. ते कान धरीने सांभळी ल्यो. ॥८॥

॥ अथ सात गनके अवतारके नाम ॥ कवित ॥

वपुधारी सागर ज्यु तुमहो विचित्रानंद, भंगीसो भारती-
नंद गन नवदेवको ॥ कवि रविजोती सो तो शिव गन नंदी
नाम, वीरभद्र नाम वीरभद्रके अनेवको ॥ शिवानंद गनसो
शरीर धारी शत्रुसाल, रतन प्रताप नाम मनीभद्र एवको ॥
द्रष्टकेतु गन सो कुमारउमराव कहे, एही विध सातों मित्र
शंकरके सेवको ॥ ९ ॥

अर्थ. हे सागर तमे देहधारी विचित्रानंद छो, अने शिवनो गण भंगी
ते आ भारतीनंद छे, अने शिवनो गण नंदीनामे ते आ रविजोत नामना
कवि छे; अने वीरभद्र नामनो तमारो मित्र छे, ते वीरभद्र नामना गणनुं
नाम (अभेद) एनछे, अने शिवानंद नामनो गण ते देहधारी शत्रुसालछे,
ते आ रतन प्रताप नामछे, ते मणिभद्र नामना गणनुंजछे, अने द्रष्टकेतु नाम
नो गण ते कुमारउमराव केहेवायछे, एरीते तमे साते मित्रो शंकरना
सेवकछो. ॥९॥

॥ दोहा ॥

सत्य स्नेहि सातों तुमैं, पूर्वहुके संबंध ॥

तिहि विन कलिमें होतनहि, सत्य स्नेहको संध ॥१०॥

अर्थ. ए रीते तमे साते मित्र साचा स्नेहीछो, अने तमारो पूर्व भवनो
संबंधछे. ते विना कलियुगमां साचा स्नेहनो सांधो होय नहीं. ॥१०॥

॥ दोहा ॥

सुनि हर्षित सातों नये, निज पूरव नव नय ॥११॥

स्नेह सहित सो सिद्धकों, पुनि एहि मित्रजो, अने हे सागर?

अर्थ. ए रीते पोतानां पूर्व भवनां नाम सांभळीने साते जणा राजी थया.
अने स्नेह सहित ते सिद्धने वारे वारे नमस्कार कर्या. ॥११॥

॥ अथ सागरोक्त प्रश्न ॥ छंद कुंद ॥

बुझ्या सागरे सिद्धकों नाइकें शीश, अहो सिद्ध हो आप
जोगींद्रके ईश ॥ दयाके निधी दीनबंधू दयाकार, उतारो हमें
सिंधु संसारके पार ॥ कृपा कीजिये दीजिये ज्ञान संबोध ॥
बताओ हमें सत्य सिद्धीनको शोध ॥ किहि जांति पावे हमें
शैल कैलास ॥ अतीहे अवे ऊर कैलासकी आस ॥ सहेहे
हमें जूमिमें वोत संताप ॥ अवे सद्य संताप टारो सबे आप ॥
कहो ज्युं किहि भांति साधे हमें ईश, लखी दासकों दीन
कीजे कृपा शीश ॥ तुमें जो कह्योतो कहेंगे अगे एह, कही-
कें अवे सो हरो सर्व संदेह ॥ कहा कीजिये तो मिटे शंभुको
आप ॥ कहो बात संछेपसैं इतनी आप ॥१२॥

अर्थ. पत्नी सागरें सिद्धने मस्तक नमावीने पूछ्युं के अहो सिद्ध तमे
जोगींद्रना इन्द्राज्यो, तमे दयाना समुद्र, दीनना बंधु, अने दया करनाराज्यो,
माटे अमने संसाररूपी समुद्रने पार उतारो? दया करो, अने अमने ज्ञाननो
उपदेश आगे, अमने सिद्धि पामवानो साचो शोध बतावो? अमे शी रीते
कैलास पर्वतने पागिये? हवे अमारा मनमां कैलास पामवानी अतिशो आ
जाछे. अमे पृथ्वी उपर वणो संताप सहन करिये छिये, हवे बधो संताप
तमे तरन मटाहो? अने कहो के अमे शंकरनी साधना शीरीते करिये? अम
ने सागरने गरीब जोइने अंमारे माधे दया करो? तमे कह्युं हतु के ए बात
तिनके नाम लीलां. (ले. ४७ छंद ९ जुवो) ते हवे कहीने बधो संशय
अर्थ. तैथी तमे सने शिष्यनो आप मटे? एटली बात संक्षेपथी आप

कहो ? ॥१२॥

॥ एकावलि अलंकार ॥ सर्वैया ॥

करिये कृति कष्ट समापनकी, सुख प्रापनकी सुरता धरिये ॥
धरिये सुधि शंकर जापनकी ज्यु, बिलापनकी बिपती हरिये
हरिये मति मोह अमापनकी, पुनि पापनकी सरिता तरिये ॥
तरिये सरिताशिव शापनकी, थिर थापनकी करुना करिये ॥१३॥

अर्थ. आ कष्टनी समाप्ती थवानुं कृत्य करिये, अने सुख समवानी सुरत धरिये, अने शिवनी जाप करवानी शुध पामिये, अने आ बिलाप करवानी पीडा अमारी हरी ल्यो? अने घणा मोहनी बुद्धि पण हरी ल्यो? वळी पापनी नदी अमे तरिये, अने शिवना आपनी नदी पण तरिये? अने अमने अविचळ स्थापवानी कृपा करो. ॥१३॥

॥ दोहा ॥

क्यों सर्वोपरि पाइयें, अविचल सुख अत्यंत ॥

कहो सोइ करुना करी, सदय हृदय हो संत ॥१४॥

अर्थ. सर्वोपरि अतीशे अविचळ सुख शी रीते पामिये? ते कृपा करीने कहो? तमे दयाळु हृदयवाळा संत पुरुषछो. ॥१४॥

सिद्ध कहे सागर सुनो, जो तुम चित्त चहाय ॥

अविचल सुख संप्राप्तिके, अबही कहूं उपाय ॥ १५ ॥

अर्थ. सिद्ध कहेछे के हे सागर सांभळो जो तमे मनमां चाहोछो तो अविचळ सुख पामवानो हवे तमने उपाय कहुंछुं. ॥१५॥

मिलत सोइ सुख ग्यानसैं, जानहुं यह निःशंस ॥

सागर ग्यान समुद्रहे, कहूं अब इनको अंश ॥ १६ ॥

अर्थ. ते सुख तो ज्ञानथी मळेछे. एम नकी जाणजो. अने हे सागर?

ज्ञाननो तो समुद्रके. माटे तेमांथी अंश मात्र हवे कहेंछुं. ॥१६॥

अविचल सुख अत्यंतको, गुनातीत हे धाम ॥

भक्ति योग अरु सांख्य तें, पावे जन निष्काम ॥१७॥

अर्थ. अत्यंत अविचल सुखनुं तो सत्व, रज ने तम ए त्रण गुणथी
बुंदु धामले, ते भक्तिथी योगथी अने सांख्य विचारथी निष्कामी जन पामे ॥१७॥

हेमाके दोन रूप हे. निर्गुन सगुन विचार ॥

निर्गुनहे आकार विन, सगुन यहै साकार ॥१८॥

अर्थ. परमेश्वरनां वे रूपछे, एक निर्गुण ने एक सगुण, ते विचारवां
तेमां निर्गुणरूप आकार वगरनुंछे, अने सगुण आकार बाळुंछे. ॥१८॥

बैकुंठ रु कैलाससे, धाम सगुनके वोत ॥

ताकुं चाहे चित्तमें, जो सकास बन होत ॥१९॥

अर्थ. बैकुंठ अने कैलास जवां सगुण इश्वरनां धाम घणांछे, जेनुं मन
निकाम एटले वासनावाळुं होय, ते तेवा धामने मनमां चाहेछे. ॥१९॥

दो पथ हे तित गमनके, अर्ची धूमहि होइ ॥

अर्ची कहिये ज्ञान पथ, धूम क्रिया पथ सोइ ॥२०॥

अर्थ. ने सगुणने निर्गुण धाममां जवाना वे रस्ताछे, एक आर्चिमार्ग ने
मीसो धूममार्ग छे, तेमां ज्ञाननो रस्तो ते आर्चिमार्ग ने यज्ञादिक क्रियानो
रस्तो धूम मार्गछे. ॥२०॥

भक्ति करतहे भक्तजन, जोगी साधत जोग ॥

कों निर्गुन कों सगुनको, इहि विधि पावत लोग ॥२१॥

अर्थ. भक्तजन भक्ति करेछे. अने जोगी अष्टांग जोग साधेछे, ए रीते
कोइ निर्गुणनुं ने कोइ सगुणनुं धाम पामेछे. ॥२१॥

ग्यानी सांख्य विचारतें, पावत पद निर्वान ॥

सो तिहुकी बिगती कहुं, सुनहू तुमें सुजान ॥२२॥

अर्थ. ज्ञानी सांख्य विचारथी मोक्षपद पामेछे, ते त्रणेनी बिगंत कहुं छुं ते तमे डाह्या जनो सांभळो. ॥२२॥

॥ अथ भक्तिभेदाभिधान छंद ॥ चोपाई ॥

निगुन तगुनकी नक्ति कहावे, सुनहू ताके चेद सुनावे ॥

निगुन नक्ति मनमें धरि लाजें, सगुन नक्ति तन मनमें कीजे ॥ नवधा नक्ति प्रथमही जानो, सो कनिष्ठ भक्ती उर आनो ॥ दसमी प्रेमलच्छना जोई, मध्यम भक्ति कहावत सोई ॥ पराभक्ति उत्तम श्रुति गावे, सेवक सेव्य भेद न रहावे ॥ उनके चेद भिन्न समजाउं, शास्त्र कथित सो सार सुनाउं ॥२३॥

अर्थ. निगुणनीने सगुणनी भक्ति कहेवायछे, तेना भेद संभळ्वावुं ते सांभळो? निर्गुणनी भक्ति मनमां धारी लइये, अने सगुणनी भक्ति मनथी तथा मनथी करिये, तेमां प्रथम नव प्रकारनी भक्ति जाणो, पण ते कनिष्ठ प्रकारनी भक्ति छे एम मनमां लावो. अने दशमी प्रेमलक्षणा भक्ति जे छे, ते मध्यम प्रकारनी भक्ति कहेवाय छे. अने अगियारमी पराभक्ति छे, ते उत्तम प्रकारनी छे एम वेद कहेछे, के जेमां सेवक अने सेवा करवा योग्य इश्वर, ए जेमां कांइ भेद रहे नहीं. ए अगियारे भक्तिना भेद जूदा जूदा समजावुं, अने ते शास्त्रमां कहैला छे, तेनो सार संभळ्वावुंछुं. ॥२३॥

॥ अथ नवधाभक्तिके नाम ॥ दोहा ॥

श्रवणं रु कीर्तनं स्मरणं पुनि, पदसेवन अर्चनं ॥

वंदनं दास्यं रु सख्यता, नवम आत्मैर्ऋतं ॥२४॥

अर्थ, श्रवणभक्ति, कीर्तनभक्ति, स्मरणभक्ति, पदसेवनभक्ति, अर्चन-

भक्ति, नंदनभक्ति, दासत्वभक्ति, सख्यभक्ति, अने आत्मार्पणभक्ति. ॥२४॥

॥ अथ नवधाभक्तिलच्छन ॥ कवित ॥

चित्त धरी सुने इष्ट कथा सो श्रवणभक्ति, इष्ट गुण गावे सोई
किर्तन कहात हे ॥ मन बानीसैं स्मरण करे सो स्मरणभक्ति,
इष्ट पद सेवा पदसेवन प्रख्यात हे ॥ षोडश प्रकार अर्चा
करे सोइ अर्चन हे, तन मन नमे सोइ बंदन बिख्यात हे ॥
दासपनो दासभक्ति, सखापनो सख्यभक्ति, सबही समर्पे,
आत्मअर्पण गिनात हे ॥२५॥

अर्थ. मन राखीने इष्टनी कथा सांभळे ते श्रवणभक्ति, अने इष्टना गुण
गाय ते कीर्तनभक्ति कहेवाय छे, मनथी ने वाणीथी संभारवुं ते स्मरणभक्ति,
अने इष्टना पगनी सेवा करवी, ते पदसेवनभक्ति प्रख्यात छे, शोडषोपचार-
धी पूजा करे ते अर्चनभक्ति. अने तनथी ने मनथी नमस्कार करे ते बंद-
नभक्ति प्रख्यात छे, दासपणुं करवुं ते दासभक्ति, अने मित्रपणुं राखवुं ते
सख्यभक्ति, अने इश्वरने सर्व समर्पण करे, ते आत्मनिवेदनभक्ति गणायछे. ॥२५॥

॥ अथ प्रेमलच्छनाभक्ति वर्नन ॥ कवित ॥

प्रेमको प्रवाह सो अथाह बडे अंतरमें, चूले तन ज्ञान ताकुं
कहा ओर इच्छना ॥ नहि खान पान ज्ञान गान करे भान
धिन, कोन करे पूजन प्रनाम रु प्रदच्छना ॥ नेननसैं नीर ब-
हे धीरन धरत उर, जाकि मती नांही व्यवहारमें विचच्छना ॥
डोलन दिवाना जेसा बोलतही तुंही तुंही, सिद्ध कहे सो
प्रसिद्ध भक्ति प्रेमलच्छना ॥२६॥

अर्थ. अपार प्रेमनो प्रवाह अंतरमां बधे, अने शरीरनुं भान भूली जाय
तेने नीती की इच्छा रहे? तेने खावा पीवानुं भान रहे नहीं, अने भान

वगरनो थइने गुणनुं गान करे, पूजा नमस्कारने प्रदक्षणा तेतो कोण करे?
नेत्रमांथी आंसु वहां जाय, अने हृदयमां धीरज धरी शके नहीं, अने जेनी बुद्धि
संसार व्यवहारमां डाही गणाय नहीं, ते दिवाना जेवो थइने फरतो फरे
अने इष्टने संभारीने तुंही तुंही एम बोले, सिद्ध कहेछे के ते प्रेमलक्षणा
भक्ति प्रसिद्ध छे. ॥२६॥

॥ अथ पराभक्ति वर्नन ॥ कवित ॥

नेननमें पूतरी ज्यों बारीमें ज्युं बुदबुदा, भिन्न भासे पुनि
भिन्न भाव नहीं जानिये ॥ ऐसे दासभाव धरी इष्ट संग
मिल रहे, भिन्न भासे तदपि अभिन्न पहिचानिये ॥ एक
रंग एक रूप एक प्रकृति अनूप, मिश्र छीर नीरको दृष्टांत
उर आनिये ॥ अनुजवें अर्चे नमे, अनुजवें गुन गाय, सोई
पराभक्ति परमात्मकी प्रमानिये ॥ २७ ॥

अर्थ. जेम नेत्रमां पूतळी, अने पाणीमां परपोटा, ते जूदां जणाय, पण
तेमां कांइ जूदाइ जाणवी नहीं. एमज दासभाव धरीने इष्टनी साथे मळीने
रहे, ते जूदो देखाय पण एकरूप जाणिये. एक रंग, एकरूप, अने सुंदर
एकज स्वभाव, जेम पाणीने दूध मळेलां होय, ते दृष्टांत मनमां लाविये. अ-
नुभवथी पूजे, ने अनुभवथी नमस्कार करे, ने अनुभवथी गुण गाय ते
परमात्मानी पराभक्ति छे एम मानिये. ॥२७॥

॥ दोहा ॥

उत्तम मध्यम अधम यों, भक्ति कही तिहु ज्ञात ॥

यह विधि जकी योगसें, प्राणि परमपद पात ॥२८॥

अर्थ. ए रीते उत्तम, मध्यम अने अधम, त्रण प्रकारनी भक्ति कही,
ए प्रकारे भक्तिना योगथी प्राणी परमपद पामेछे. ॥२८॥

जोगी जन हठजोगसें, ललित परमपद लेत ॥

सो अत्र में तुमकुं कहुं, सुनहू होई सचेत ॥ २९ ॥

अर्थ. हवे योगीजन हठयोगथी सुंदर परमपद पामेछे. ते हुं तमने कहुं, ते सावधान थइने सांभळो. ॥२९॥

॥ गाहा ॥

मित्र पूर्वभव कथनं, जक्ति जेद पुनि त्रिधा कथित सिद्धे ॥

सप्तसितर अन्निधानं, पूर्ण प्रबिनसागरो लहरं ॥ ३० ॥

अर्थ. एरीते प्रभानाथ सिद्धे साते मित्रोना पूर्वभव कहा, तथा त्रण प्रकारनी भक्ति कही, ते सवंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ सत्योत्तेरमी लहेर संगी थइ. ॥३०॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथे मित्र पूर्वभव कथनं तथा भक्ति-
जेद वर्णनं नाम सप्तसप्ततितमो लहरं ॥ ७७ ॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां सप्त सप्ततितम
स्तरंगः समाप्तः ॥ ७७ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

यम नीयम आसन विधी, कहि जोगिये जेह ॥

अटोत्तेरमी लहरमां, वर्णन करशे तेह ॥

॥ अथ अष्टांगयोगे यम नियमासन कथन प्रसंगो यथा ॥

॥ दोहा ॥

भक्ति भेद सिद्धे कह्यो, सो सुनि मन मुद पाई ॥

सागर स्तुति किय सिद्धकी, स्नेह सहित सिर नाई ॥ १ ॥

अर्थ. सिद्धे भक्ति योग कह्यो, ते सांभळीने मनमां आनंद पामीने सा-

गरे स्नेह सहित मस्तक नमावीने सिद्धनी स्तुति करी ॥१॥

॥ अथ सिद्धकी स्तुतिको ॥ कवित ॥

भक्ति नेदके प्रकार; सिद्धने किये उचार, सातों मित्र ओन
धार, सब सुनि लियोहे ॥ अब अष्टयोग अंग सुनन ब-
ढ्यो उमंग रुदयकुं प्रेमरंग, रंजीत सु कियोहे ॥ सिद्धपें
जनाइ स्नेह, फेर कही बानी एह, ग्यानको पियूष जेह,
आज हमें पियोहे ॥ अहो सिद्ध महाराज उत्तम दे ग्यान
आज, गरीबनिवाज नरदेह फल दियोहे ॥ २ ॥

अर्थ. सिद्धे भक्ति भेदना प्रकारनो उचार कर्यो. ते साते मित्रोये कान
धरीने बधुं सांभळी लीधुं, हवे अष्टांगयोग सांभळवानी उत्कंठा बधी, तैणे
हृदयने प्रेमना रंगथी रंजन करी मूक्यां, त्यारे सिद्ध प्रत्ये स्नेह जणावीने
फरीथी एवी वाणी कही के, अमे आज ज्ञाननुं अमृत जे पीधुं, ते हे सिद्ध
महाराज? आज तमे उत्तम ज्ञान दर्शने हे गरिब निवाज नर देहनुं फल
अमने आप्युंछे. ॥२॥

॥सद्गुरुकी दुर्लभता विषे ॥ कवित ॥

मिले मात तात भ्रात, मिले पुनि सुख सात, मिले सात
धात ओर उत्तम आगारहे ॥ दुर्लभमें दुर्लभ मिलाप गुरु-
देवहुको सदगुरु दया सिंधु ग्यानके दातारहे ॥ गुरु बिन
ग्यान कोन पावत या पृथ्वीमें, गुरु बिन ग्यान हीन सकल
संसारहे ॥ सदगुरु बिना कोन संसय मिटावे ओर, सद-
गुरु मिले ताको सुभाष्य अपारहे ॥३॥

अर्थ. मा, बाप, भाई मळे, अने साते सुख पण मळे, सात धातुओ
तथा उत्तम घर मळे, पण गुरुदेवनो मेळाप तो दुर्लभमां दुर्लभछे, अने स-

सद्गुरु विना सद्गुरु सुने जानना आपनाराखे, आ पृथ्वीमां गुरु विना ज्ञान
जो न मिले। नको संसार गुरु विना अज्ञानी रहेछे, सद्गुरु विना बीजो कोष
मंजव नइछे। तेने नइगुरु मळे, तेना अपार सारां भाग्यछे. ॥३॥

॥ दोहा ॥

भेद भक्तिके तुम कहे, सो हम सुने सप्रति ॥

भक्ति कहौ अब जोगकी, सुनन चहत हम चित्त ॥४॥

अर्थ. तमे भक्तिना भेद कछा, ते अमे प्रीति सहित सांभळ्या, हवे
भेदनी भक्ति कछो। भोगके ते सांभळवाने अमे मनमां चाहिये छिये. ॥४॥

भित्त कहै सागर सुनौ, जो तुम चाहत चीत ॥

भुक्ति कहुं अब जोगकी, धरि परिपूरन प्रीति ॥५॥

अर्थ. भित्त कहुं के हे सागर सांभळो? जो तमे मनमां चाहौछो -
भुक्ति कहौ अब जोगकी भुक्ति कहुंछुं. ॥५॥

नंद सुनौ हठयोगके, यह योग अष्टांग ॥

भाषन हे सो जोगिजन, सोई सुनाउं सांग ॥६॥

अर्थ. हठ योगना भेद सांभळो? ते योगनां आठ अंगछे. ते योगी लो-
की सांभळें. तेना अंग सहित सांभळवुंछुं. ॥६॥

॥ अब अष्ट योग नामानी ॥ हरिगीत छंद ॥

यम नियम आसन और प्राणायाम प्रत्याहार हे ॥

धारणा ध्यान समाधि सो यह अष्ट योग प्रकार हे ॥

यह प्रथम तिनमें यम नियम अरु आसन मुनि ज्यों करे ॥

भित्त भित्त कहैं ज्यों जथार्थ, चेद अंतर ऊतरे ॥७॥

अर्थ. यम नियम आसन प्राणायाम प्रत्याहार धारणा ध्यान समाधि ए
सो अष्ट योग प्रकारछे, तेनां प्रथम यम, नियम अने आसन मुनिओ

जेम करेछे, ते कहुं केमके थोडुं थोडुं कहेवाथी जेम जथारथ भेद त-
मारा अंतरमां उतरे. ॥७॥

॥ अथ दशविधि यम कथन ॥ हरिगीत छंद ॥

कहिये अहिंसा सत्य पुनि, अस्तेय अरु ब्रह्मचर्य हे ॥

धृति क्षमा और दया रू आर्जव, मिताहार रू शौच हे ॥८॥

अर्थ. अहिंसा सत्य अस्तेय ब्रह्मचर्य धृति क्षमा दया आर्जव मिताहार
शौच ए दश प्रकारना यम कहेवायछे. ॥८॥

॥ अथ अहिंसालच्छन ॥ दोहा ॥

मनसैं तनसैं वचनसैं, करे न कौकी घात ॥

यही अहिंसा धर्म हे, कहत वेद साक्षात ॥९॥

अर्थ. मनथी तनथी के वचनथी कोइनी घात न करे. ए अहिंसा धर्म
छे, एम साक्षात वेद कहेछे. ॥९॥

॥ अथ सत्यलच्छन ॥ दोहा ॥

जिहसैं असत्य नां कहे, करे न असत्य कर्म ॥

दो प्रकारके जानिये, यह सत्यही धर्म ॥१०॥

अर्थ. जीभथी जूठुं बोले नहीं, अने जूठुं काम पण करे नहीं, ए रीते
बे प्रकारनो सत्य धर्मछे, ते जाणिये. ॥१०॥

॥ अथ अस्तेयलच्छन ॥ दोहा ॥

तनसैं मनसैं काहुकी, चोरि न करनी चाहि ॥

दो प्रकार अस्तेयके, जानत मुनिजन जाहि ॥११॥

अर्थ. शरीरथी के मनथी चाहिने कोइनी चोरी करवी नहीं, ए रीते
बे प्रकारनो अस्तेय धर्मछे, जेने मुनिजनो जाणेछे. ॥११॥

॥ अथ ब्रह्मचर्य लच्छन ॥ चरनाकुल छंद ॥

ममंन अवेन रु निरखेन नारी, भाखंत गुह्य वृतांत उचा-
री ॥ हास्य रतीं स्पर्धन नहि सजनां, ब्रह्मचर्य अठ मैथुन
तजनां ॥१२॥

अर्थ. स्त्रीने संभारेवी, स्त्रीनी बात सांभळवी, स्त्रीने नीरखवी, स्त्रीनी
साथे बोलुं, स्त्रीने छानी बात कहाववी, तेना साथे हंसवुं; संभोग करवो,
स्त्रीनो स्पर्श करवो, ए आठ प्रकारनुं मैथुन कहेवायछे, तेने तजवां ए
ब्रह्मचर्य कहिये. ॥१२॥

॥ अथ धृतिलच्छन ॥ दोहा ॥

सुख दुखमें आपत्तिमें, हरे न कउसैं जेहि ॥

धीरज सर्व समय धरे, धर्म धृतीको एहि ॥१३॥

अर्थ. सुखमां दुखमां के आपत कालमां जे कोइनाथी बीये नहीं, अने
सर्व वकते धीरज राखे ते धृतिनो धर्मछे. ॥१३॥

॥ अथ क्षमालच्छन ॥ चरनाकुल छंद ॥

कौ ताडन कर कौ दे गारी, कौ निंदा करिहे नर नारी ॥

सौ सब सहन करी ज्यों रहिये, ताको नाम क्षमाही कहिये ॥१४॥

अर्थ. कोइ मार मारे के कोइ गाल दे, कोइ स्त्री के पुरुष निंदा करे,
ते सब सहन करीने रहिये, तेनुं नाम क्षमा कहिये. ॥१४॥

॥ अथ दयालच्छन ॥ दोहा ॥

नव प्राणीको हित चहे, मन क्रम वचनहि जोया ॥

वेर करे नहि काहुसैं, दया कहत मुनि सोय ॥१५॥

अर्थ. मनथी क्रियाथी अने वचनथी जे सर्व प्राणियोनुं भलुं चाहाय,
अने कोइना साथे वेर राखे नहीं, तेनुं नाम मुनिजनो दया कहेछे. ॥१५॥

॥ अथ आर्जव लच्छन ॥ चरनाकुल छंद ॥

निज अंतर कोमलता धारे, मुखसें कोमल वचन उचारे ॥

सबपे कोमल दृष्टी राखे, आर्जव नाम ताहि मुनि भाखे ॥१६॥

अर्थ. पोताना अंतःकरणमां कोमलता राखे, अने मोठे कोमल वचन बोले, अने सौना उपर कोमल नजर राखे, तेनुं नाम मुनियो आर्जव कहेंछे. ॥१६॥

॥ अथ मिताहार लच्छन ॥

सात्विक अन्न सु चोजन करही, तिक्त मिष्ट स्वाद न अनुसरही ॥ कछुक न्यून चोजन कृत रहही, मिताहार ताकुं मुनि कहही ॥१७॥

अर्थ. तीखाने मीठा स्वाद न चहातां (सत्त्वगुणी) सादुं अन्न जमे, अने कांइक ओछुं भोजन करतो रहे, तेने मुनियो मिताहार कहेंछे. ॥१७॥

॥ अथ शौच लच्छन ॥

मृतिका जलसें तन सुध करिहे, ज्ञानहुसें अंतर मल हरिहे ॥ रागादिक तजि शुचि मन राखे, शौचाचार ताहि मुनि भाखे ॥१८॥

अर्थ. मृतिका अने पाणीथी शरीरने शुद्ध करे, अने ज्ञानथी अंतःकरणमो मेल काढे, अने राग, द्वेष विगेरे तजीने मन पवित्र राखे, तेने मुनियो शौचाचार कहेंछे. ॥१८॥

॥ अथ दशविधि नियम बर्नन ॥

तपे संतोष रु आस्तिक्य लीजे, दान रु पूजन कथा सुनीजे ॥ लज्जा जाप रु मौन रहावे, होम सहित दश नियम कहावे ॥१९॥

अर्थ. तपे संतोष आस्तिक्य दान पूजन कथा श्रवण लज्जा जाप मौन रहेवुं, होम. एरीते दश प्रकारना नियम कहा छे. ॥१९॥

॥ अथ तप लच्छन ॥

शब्द स्पर्श रूप रस गंधा, पंच विषय इंद्रिय संबंधा ॥ सब विधि त्याग करे जब याको, तप अस नाम कहावत ताको २०

अर्थ. शब्द, स्पर्श, रूप, रस ने गंध, ए पांच विषयोने इंद्रियो साथे संबंध छे, सर्वप्रकारे ते विषयोनो त्याग करे तेनु नाम तप छे. ॥२०॥

॥ अथ संतोषलच्छन ॥ दोहा ॥

मिलही तन प्रारब्ध सम, तातें धरे ज्यु तोष ॥

करे न मनसैं कल्पना, सो कहिये संतोष ॥२१॥

अर्थ. शरीरना नशिव प्रमाणे ने मळी आवे, तेथी संतोष राखे, अने मनमां संकल्प विकल्प न करे, ते संतोष कहिये. ॥२१॥

॥ अथ आस्तिक्य लच्छन ॥ चरनाकुल छंद ॥

शास्त्र रु वेद पुरान उचारे, न्यमें द्रढ विश्वासहि धारे ॥

तजे कुतर्क नजे नित्य ईशा, आस्तिक्य ताकुं कहे मुनिशा २

अर्थ. शास्त्र, वेद ने पुराण जे कहे, तेमां द्रढ विश्वास राखे, अने कुतर्क तजीने नित्य परमेश्वरने भजे, मुनिश्वरो तेने आस्तिक्य कहेछे. ॥२२॥

॥ अथ दान लच्छन ॥ दोहा ॥

अन्न जलादिक दान इक, ओर ज्ञानको दान ॥

दो प्रकारके दान यह, जानत बुद्धि निधान ॥२३॥

अर्थ. एक तो अन्न अथवा जळनुं दान देवुं ते, अने बीजुं ज्ञाननुं दान देवुं ते, ए त्रे प्रकारनां दानछे, ते बुद्धिना भंडार जेवा जनो जाणेछे. ॥२३॥

॥ अथ पूजालच्छन ॥

एकहि पूजन मानसिक, अरु शोडष उपचार ॥

शास्त्र अरु मुनिजन कहे, पूजन दोइ प्रकार ॥२४॥

अर्थ. एक तो मनबडे पूजा करवी ते, बीजी चंदन पूष्पादिक सोळ उपचारथी पूजा करवी ते, एरीते शास्त्र अने मुनिजनो जे प्रकारनुं पूजन कहेछे. ॥२४॥

॥ अथ श्रवन लच्छन ॥

नित्य सुननको हरि कथा, नियम रखे निरधार ॥

श्रवन नियम ताकों कहे, मुनि जन परम उदार ॥ २५ ॥

अर्थ. इश्वरनी कथा सांभळवानो नित्य नकी नियम राखे, परमउदार मुनिजनो तेने श्रवण नियम कहेछे. ॥२५॥

॥ अथ लज्जा लच्छन ॥

लज्जा लोक रु गुरुनकी, रखे जीयमें जेह ॥

निंदित कर्म सु नां करे, लज्जा कहिये तेह ॥२६॥

अर्थ. जे पोताना जीवमां लोकनी ने गुरुनी शरम राखे, अने निंदा धाय एवुं काम करे नहीं, तेनुं नाम लज्जा कहिये. ॥२६॥

॥ अथ जप लच्छन ॥ दोहा ॥

मंत्र जाप मनमें करे, कर माला धरि कोय ॥

प्रति श्वासे सोहं जपे, अजपाजप हे सोय ॥ २७ ॥

अर्थ. कोइ तो हाथमां माला लइने मंत्रनो जप करे, अने कोइ प्रत्येक श्वासे सोहं सोहं जपे एनुं नाम अजपा जप छे, एरीते वै प्रकारना जप छे. ॥२७॥

॥ अथ मौन लच्छन दोहा ॥

विना प्रयोजन नां बदे, नहि अपशब्द उचार ॥

मौन कहत मुनि ताहिकुं, जाके शुद्ध विचार ॥२८॥

अर्थ. प्रयोजन विना कांइ बोले नहीं, अने नठारो शब्द बोले नहीं, जेना शुद्ध विचार छे एवा मुनियो तेने मौन कहेछे. ॥२८॥

॥ अथ होम लच्छन ॥ दोहा ॥

एक होम हे अग्निको, वेदमंत्र वत जेह ॥

ब्रह्माग्निमें गो दहे, होम दूसरो तेह ॥ २९ ॥

अर्थ. एकतो वेदना मंत्र प्रमाणे अग्निमां होम करेछे ते, अने बीजेधो ब्रह्मरूपी अग्निमां इन्द्रियोने होमे ते होम कहेवाय छे. ॥ २९ ॥

यह दश विधिके नियम सो, लच्छन सहित सुनाय ॥

अथ आसनकी विधि कहूं, जो जानत मुनिराय ॥ ३० ॥

अर्थ. एरीते दश प्रकारना नियमो लक्षण सहित संभळाव्यां, हवे तेने मुनीश्वरो जाणेछे, ते आसनकी विधि कहूंछुं. ॥ ३० ॥

॥ अथ आसन कथन छंद ॥ चरनाकल ॥

आसन दृढ साधत मुनिराया, तातें रोग न व्यापत काया ॥

जोगकला सब शंकर जाने, आसन साधी तन स्थिर आनी ॥

शिवा समीपमें सदैव बसही, तउ पुनि हरको बुंद न खसही ॥

सो आसन साधनतें जानो, आसन साधन उरमें आनो ॥

चौराशी लख जंतु कहावे, इतने आसन योग सुहावे ॥

सब विधि जानत शंकर सोई, नहि जानतहे दुसरा कोई ॥

प्रति लख एकहि आसन लीना, यौ चौराशी प्रसिद्ध कीना ॥

तामें पुनि उत्तमहे दोई, सिद्धासन पद्मासन सोई ॥

सुन अवयाको कहूं विचारा, सो आसन शिखरू निरधारा ॥ ३१ ॥

अर्थ. मुनीश्वरो दृढ आसन साधेछे. तेथी तेओनी कायामां रोग व्यापतो नथी, योगनी सर्व कळाओ तो शिवजी जाणेछे, ते आसन साधीने शरीरने स्थिर राखेछे. तेमनी समीपमां पार्वतीजी सदाय रहेछे, तो पण शिवनुं विर्य खसतुं नथी, ते आसन साधवाथी छे, एम जाणो. माटे आसन

साधवानुं तमे मनमां लावो. प्राणीनी जातियो चोराशी लाख छे, एटलां योगनां आसन छे, सर्व प्रकारे ते वधां आसन शिदजां जाणेछे, बीजुं कौइ जाणतुं नथी, प्रत्येक लाखमांथी अकेकुं आसन लइने एवी रीते चोराशी आसन तेमणे प्रसिद्ध कर्था छे, तेमां वळी पद्मासनने सिद्धासन ए वे आसन उत्तम छे. हवे सांभळो तेनो विचार हुं तमने कहुं, ते आसन तमे नकी शीखो. ॥३१॥

॥ अथ सिद्धासन लच्छन ॥ कवित ॥

वाम पाव एडी मुळद्वार अथ ठहराइ, तिहिपर शिश्न रहे ॥
 ऐसी रिति आनिये ॥ तिहिपर एडी धरि दच्छन चरनहुकी
 औरही शरीर सब सरलही ठानिये ॥ एडीपर वाम कर सु-
 लट धरिकें तापें, दच्छन सुलट कर करि युक्ति जानिये ॥
 अचल उरध दृष्टि भूके मध्य धारि रहे, इंद्रिय संयम करे
 सिद्धासन जानियें ॥ ३२ ॥

अर्थ. डावा पगनी पानी गुदा आगळ ठेरावीने ते पानी उपर इंद्रि रहे
 एवी रीते लाववी, ते इंद्रि उपर जमणा पगनी पानी मुकीने बीजुं बधुं श-
 रीर पांशसं राखिये, जमणा पगनी पानी उपर डावो हाथ सबळो मुकीने
 तेना उपर जमणो हाथ सबळो मुक्कवानी युक्ति जाणिये, पछी चळे नहीं
 एवी उंची नजर भमरो बच्चे राखिये, अने इंद्रियोने नियममां राखे, ते
 सिद्धासन जाणवुं. ॥३२॥

॥ अथ पद्मासन लच्छन ॥ कवित ॥

दच्छन उरुके पर वाम पाव आवतहे, वाम उरु पर यों द-
 च्छिन पाव आतहे ॥ दोउ कर पीठपें फेराइ तासैं पावहूके,
 दच्छन रु वाम दोउ अंगुष्ठ ग्रहातहे ॥ चिवुकुकं वक्ष पर

धारिके दो नेन खुल्ले, दृष्टि वाकी नासा अग्रपर ठहरातहे॥
सब व्याधि हरे एसो जोगीजन साधतहे, आसनको नाम
पदमासन प्रख्यातहे ॥ ३३ ॥

अर्थ. जमणा साथळ उपर डावो पग आवेछे, पछी डावा साथळ
उपर एज रीते जमणो पग आवेछे. पछी बे हाथ बांसा तरफ फेरवीने तेथी
जमणाने डावा पगना अंगुठा पकडायछे. डाढीने छाती उपर राखीने बे
आंख्यां उघाडीने नाकनी डांडी उपर तेनी नेजर ठरावेछे, सर्व रोगने हरे
एवुं जोगीलोको ते आसन साधेछे. ते आसननुं नाम पद्मासन प्रख्यातछे. ॥३३॥

॥ दोहा ॥

यों यम नियम कहे हमें, कहि आसन बिध ओर ॥

मनन करहु मनमें यहै, कहिहों शेष बहोर ॥ ३४ ॥

अर्थ. एरीते अमे यमने नियम कह्या, वळी आसननी रीत कही, तेनुं
मनमां मनन करो पछी बाकीनुं कहीश. ॥३४॥

॥ गाहा ॥

यम नियमासन चेदं, सिद्ध सुनाये तिहूहि सागरकुं ॥

अठ सप्तति अभिधानं, पूर्ण प्रवीणसागरो लहरं ॥ ३५ ॥

अर्थ. सिद्धे यम नियम ने आसन ए त्रणे वावत सागरने संभळावी ते
संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ अठोतेरमी लहेर संपूर्ण थई. ॥३५॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथे यम नियमासन चेदं कथनं
नाम अष्टसप्ततिमो लहरं ॥ ७८ ॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां अष्टसप्ततितम
स्वरंगः समाप्तः ॥ ७८ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

प्राणायामादिक कह्या, बाकि जोगनां अंग ॥

अगन्याएशीमी विषे, कहेशे एह प्रसंग. ॥

॥ अथ प्राणायामादी शेष अंग कथन प्रसंगो यथा ॥

॥ सिद्धोक्त ॥ दोहा ॥

प्राणायामादिक कहुं, शेष योगके अंग ॥

सिद्ध कहे सागर सुनो, मनमें धरी उमंग ॥ १ ॥

अर्थ. सिद्ध कहेछे के प्राणायाम आदिक जोगनां बाकी अंग कहुं, ते शरीरे उमंग धरिने हे सागर साधवो. ॥१॥

॥ अथ प्राणायाम लच्छन ॥ दोहा ॥

॥ प्राणायाम किये हुसैं, नाडी चक्र ठरात ॥

पूरक कुंभक रेचकहि, करिकें पाप बिलात ॥ २ ॥

अर्थ. प्राणायाम करवाथी शरीरनी नाडी ने चक्र स्थिर थायछे. माटे पूरक, कुंभक ने रेचक करीने जोगियो पापनो नाश करेछे. ॥२॥

॥ अथ नाडी कथन ॥ दोहा ॥

नाडी बोट प्रकारकी, वामें दश प्रख्यात ॥

इडा, पिंगला, शुशुमणा, यह त्रय सार कहात ॥ ३ ॥

अर्थ. नाडियो घणा प्रकारनी छे, तेमां दश प्रख्यात छे. पण इडा, पिंगला ने शुशुमणा ए त्रय सर्वोपरि कहेवाय छे. ॥३॥

॥ अथ त्रय नाडी जेद कथन ॥ कवित ॥

वाम नासा इडा नाडी, ईंदुहे अधीश ताको, पिंगला दच्छि-
न नासा, देव रवि ताहिको ॥ वहे शुशुमणा ताको प-
ति पावकहे, जानहु प्रताप सब काजहीमें जाहिको ॥ प्रा-

નાયામ પ્રજાવતેં ઇડા પિંગલા દો થકે, તવ વેગ ઉલટ ચલે
શુશુમણાહિકો॥શરીરમેં સુખ હોત, દુઃખ જાત દૂર સવ, એ-
સોહી પ્રજાવ જ્યુ વદત વેદ વાહિકો ॥ ૪॥

અર્થ. ડાઘી તરફના નાકમાં ઇડા નાડી વહેછે, તેનો અધિપતિ ચંદ્રમા
છે. અને જમણી તરફના નાકમાં પિંગલા નાડી વહેછે, તેનો અધિપતિ સૂર્ય
છે, તે વચ્ચેની વચમાં શુષુમણા નાડી વહેછે, તેનો અધિપતિ અગ્નિ છે, સર્વ
ક્રિયામાં તેનો પ્રતાપ છે, એમ જાણવું, પ્રાણાયામના પ્રભાવથી ઇડાને પિંગલા
એ વે નાડિયો બ્યારે થાકે અર્થાત્ બંધ થાય, ત્યારે શુષુમણા નાડિનો
વેગ ઉલટો ચાલેછે અર્થાત્ ઊંચો ચાલેછે, તે નાડીનો પ્રતાપ વેદ એવો કહેછે
કે તેથી શરીરમાં સુખ થાય, અને વધું દુઃખ દૂર જાયછે. ॥૪॥

॥ અથ દશ વાયુ વર્નન ॥ છપય ॥

પ્રાન હૃદયમેં રહે, ગુદાસ્થલ ત્રપાન રહહી ॥

વ્યાન સ્વાહિ તન વ્યાપ, નાગ્નિ થલ સમાન કહહી ॥

કંઠહિ રહે ઉદાન, નાગ ઉદગાર કરતહે ॥

કૂર્મ ઉઘારે પલક, ક્રકલ સો છુધા ધરતહે ॥

પુનિ દેવદત્ત જંજન કરે, યો મુનિજન સવ ગાતહે ॥

ફિર હોત ધનંજય વાત જવ, પંચ પ્રાન મરજાતહે ॥૫॥

અર્થ. પ્રાણવાયુ હૃદયમાં રહેછે, અને અપાનવાયુ ગુદાને ઠેકાણે રહેછે,
વ્યાનવાયુ આજ્ઞા શરીરમાં વ્યાપીને રહેછે, ને સમાનવાયુ નાભીને ઠેકાણે
રહેછે, અને ઉદાનવાયુ કંઠમાં રહેછે, અને નાગ નામનો વાયુ ઓડકાર
કરેછે, અને કૂર્મવાયુ આંખની પાપળો ઉઘાડેછે, અને ક્રકલવાયુ ક્ષુધા ઉપ-
જાતેછે, અને દેવદત્તવાયુ વગાસાં સ્વરાવે છે, એ રીતે સર્વે મુનિજનો કહેછે,
અને બ્યારે ધનંજય નામનો વાયુ ઉપજેછે, ત્યારે એકથી પાંચમા નંબર સુધીના

वायु मरी जायछे. ॥५॥

॥अथ षट् चक्र अनुक्रम ॥ छंद चरनाकुल॥

प्रथम चक्र आधार कहावे, मूलद्वारमही सु रहावे ॥ मुनि
जन कहत चारि दल ताके, “ वशषस ” चारहि अच्छर
जाके॥दुसरा चक्रहि स्वाधिष्ठाना ताको, गुह्येंद्रियहे स्थाना॥
षट् दलमें षट् वरन रहावे, “ वज्रमयरल ” उच्चार कहावे॥
मणिपूरक तिसरेको नामा, नाभीस्थलहे इनको धामा ॥दश
दलके दश अच्छर जानो, “ डढणत, थदधन, पफ ” प्रमा-
नो ॥ अतहद चक्र हृदयके मांही, द्वादश दल अच्छर
पुनि वांही ॥ कादिक ठांत सु बार गनीजे, सो चतुर्थ
चक्रहि गनि लीजे ॥ पंचम विशुद्धचक्र कहावे, कंठस्थलमें
सोइ रहावे ॥ शोडष दलमें शोडष अंका, अकार आदिक
स्वरहि निशंका ॥ भूमें आज्ञाचक्र कहीजे, द्वै दल अच्छर
द्वै सुनि लीजे ॥ हंसःअस उच्चार कहावे, यौं षट्चक्र मुनि-
श्वर गावे ॥ यह षट्चक्र जेदि जब जावे, तबहि शुशुमणा
मांहि समावे ॥ प्राणायाम सधे जन जबही, करे शुशुमणामें
गति तबही ॥ ६ ॥

अर्थ. पहेलुं आधारचक्र कहेवायछे, ते गुदामां रहेछे, तेने चार पांख-
डियोछे एम मुनीजन कहेछे, तेमां धारवाना “वशषस” ए चार अक्षरछे.
बीजुं स्वाधिष्ठान नामनुं चक्रछे. तेनुं गुह्येंद्रिय स्थान छे, त्यां छ पांखडीमां
छ अक्षर रहेछे, तेनो उच्चार “वज्रमयरल” कहेवाय छे, त्रीना चक्रनुं
नाम मणिपूरक छे, तेनुं ठेकाणुं नाभिस्थल छे, तेनी दश पांखडियोना दश
अक्षर “डढणतथदधनपफ” जाणो, चौथुं अतहदचक्र हृदयमां छे, त्यां

पण वार पांखडियोमां वार अक्षर छे. ते कथी ठ सुधीना वार गणिये, पांचमुं विशुद्ध चक्र कहेवायछे, ते कंठस्थळमां रहेछे, तेनी सोळ पांखडियोमां सोळ अक्षर ते प्रकार आदिक सोळै स्वर नकी छे, छठुं आज्ञाचक्र वे भमरो वच्चेछे, तेनी वे पांखडियोना वे अक्षर सांभळी ह्यो, तेनो "हंसः" एवो उच्चार कहेवायछे, ए रीते छ चक्र मुनीश्वरो कहेछे, ते छ चक्र भेदीने ब्यारे जाय, त्यारे पुषुमणा नाडीमां 'प्राण' समाइ जाय. ब्यारे माणस प्राणायामनुं साधन करे त्यारे पुषुमणामां गति करे. ॥६॥

॥अथ प्राणायामकी क्रिया ॥ दोहा ॥

शोडष प्रनवहि मन जपे, पुरे इडासैं प्राण ॥

चोसठ जापत प्रनवलों, कुंभक करे निदान ॥ ७ ॥

अर्थ. ते एवी रीते के मनमां सोळवार ॐकार जपे, अने इडा नाडीमां श्वास भरे, पछी चोसठवार ॐकार जपे, त्यां सुधी कुंभक करे अर्थात् ठंठो श्वास राखे. ॥७॥

पुनि बत्तीसहि जापलों, रेचक करही स्वासु ॥

पुनि फिर करे विलोम अस, प्राणायाम क्रियासु ॥ ८ ॥

अर्थ. पछी बत्तीसवार ॐकार जपे, एटलामां श्वासने रेचक करे, अर्थात् पिंगळा नाडीवडे उतारे, वळी तेने उलटी रीते करे, एटले प्राणायामनी क्रिया प्रमाणे जमणे नाके चडाविने उंचो राखीने डाबे नाके उतारे. ॥८॥

चार वार ऐसें करे, धरि अंतर दृढ टेक ॥

सिद्ध कहे तब होतहे, प्राणायामहि एक ॥ ९ ॥

अर्थ. अंतःकरणमां दृढ टेक राखीने ब्यारे चार वार ए प्रमाणे करे, त्यारे सिद्ध कहेछे के एक प्राणायाम थायछे. ॥९॥

ऐसें प्राणायामको, अधिक करे अभ्यास ॥

प्रान रोध करिकें तवे, पावत ज्ञान प्रकाश ॥ १० ॥

अर्थ. एवा प्राणायामनो षणो अभ्यास करे, त्यारे प्राणनी रोध करीने ज्ञाननो प्रकाश पामे. ॥१०॥

॥ अथ कुंभक अष्ट नामानी ॥ चरनाकुल छंद ॥

सूरजं भेदन अरु उज्जाई, शीतंकार शीतली सुहाई ॥ पुनि
जद्रिका भ्रामरी जानो, मुछी पुनि केवळा प्रमानो ॥ ११ ॥

अर्थ. १ सूर्यभेदन २ उज्जाई ३ सीतकार ४ सीतली ५ भाद्रिका
६ भ्रामरी ७ मूछी ८ केवळा ए रीते कुंभकना आठ भेद छे. ॥११॥

॥ अथ दश महामुद्रा कथन ॥ छंद हरिगीत ॥

है महाबंधक, महावेधक, खेचरी उड्यानहे ॥

अरु मूलबंधक नामहे, जालंधरी पुनि जानहे ॥

विपरीतकरनीहे अरु, बज्जोळि चालनशक्तिहे ॥

शशिकंठा सो दशमी कही, महामुद्रिकाकी व्यक्तिहे ॥ १२ ॥

अर्थ. १ महाबंधक २ महावेधक ३ खेचरी ४ उड्यान ५ मूलबंधक
६ जालंधरी ७ विपरीतकरणी ८ बज्जोळी ९ चालनशक्ति १० शशिकंठा.
एरीते दश महामुद्रानो विवेक छे. ॥१२॥

॥ अथ प्रत्याहार कथनं ॥ दोहा ॥

शब्द स्पर्ष रु रूप रस, गंधहिसें जिहिबार ॥

इंद्रिय संकोचन करे, हे सो प्रत्याहार ॥ १३ ॥

अर्थ. शब्द, स्पर्श, रूप, रस ते गंध, ए पांच विषयोधी इंद्रियोनो
संकोच जगारे करे, त्यारे ते प्रत्याहार कहेवायछे. ॥१३॥

॥ अथ पंच तत्वकी धारना तत्र पथम पृथ्वी तत्वकी धारना

॥ कथन छंद चरनाकुल ॥

હે સહ ચતુષ્કોન આકારા, વિધિ દૈવત ઋરુ બીજ લકારા ॥
 પાંત વર્ન પુનિ હૃદય સ્થાનં, ઘટિકા પંચ તિહાં ધરિ પ્રાનં ॥
 ચિત્ત સ્થંનન કરે, તહાંહી, ભૂમિધારના જય પ્રદાહી ॥૧૪॥

અર્થ. પૃથ્વીની ધારણા ચોખુણ આકારે છે, તેનો અધિષ્ઠાતા બ્રહ્મા છે, અને લકાર બીજ છે, તેનો રંગ પીઝો, અને હૃદયસ્થાન છે, ત્યાં પાંચ ઘડી સુધી પ્રાણવાયુ રાખે, ને ત્યાં મનને ઠરાવી રાખે, તે પૃથ્વીની ધારણા જય આપનારી છે. ॥૧૪॥

॥ અથ જલ તત્ત્વકી ધારના કથન ॥ છંદ હરિગીત ॥

શશિ અર્ધકે આકારહે, વંબીજ કંઠ સ્થાનહે ॥

રુપિકેશ દૈવત સ્વેત વર્નહિ, પારદંહિ સમાનહે ॥

વાં પંચ ઘટિકા ચિત્તધારી, પ્રાન પુનિ ઠહરાતહે ॥

સહાવિપ તનું વ્યાપે નહીં, જલધારના સુ કહાતહે ॥૧૫॥

અર્થ. જલધારણા અર્ધચંદ્રને આકારે છે, વંબીજ ને કંઠસ્થાન છે, તેના વિસ્તુરે અને પારા જેવો શ્વેત વર્ણ છે. ત્યાં પાંચ ઘડી સુધી મન રાખીને પ્રાણલાગીને ઠરાવે છે. તે ધારણાથી શરીરમાં મહા સ્ત્રેર વ્યાપી શકે નહીં. ॥૧૫॥

॥ અથ તેજ તત્ત્વકી ધારના કથન ॥ છંદ ચરનાકુલ ॥

તાલૂ ઠોર ત્રિકોનાકારં, દૈવત રુદ્ર રુ બીજ રકારં ॥

પદ્મરાગ સમ રક્તહિ વર્ન, વહાં પંચ ઘટિકા ચિત્ત ધરનં ॥

પ્રાન રોધિ ઇશ્વર ઊર ધારે, તેજધારના દવ જય ટારે ॥૧૬॥

અર્થ. અગ્નિતત્ત્વની ધારણાનું તાલુ સ્થાનક ને ત્રિકોણાકાર છે, દેવ રુદ્ર ને વિલ રકારક છે, પદ્મરાગ, મણિના જેવો રક્તો વર્ણ છે. ત્યાં પાંચ ઘડી મન રાખે અને ત્યાં પ્રાણ સંધીને ઇશ્વરનું ધ્યાન કરે, તો તે ધારણા અગ્નિનો એસે પ્રા. ॥૧૬॥

॥ अथ वायु तत्त्वकी धारणा कथनं ॥ छंद हरिगीत ॥

भूमध्यमें पट कोनहे, यंबीज मेघाजासहे ॥

खेचरीसिद्धि देतसो, इश्वरहि दैवत तासहे ॥

वां पंच घटिका प्राण रोधी, चित्त पुनि ठहरातहे ॥

कहे सिद्ध सागर सुनहु, वायूधारणा सु कहातहे ॥१७॥

अर्थ, वायुतत्त्वनी धारणा भमरो वच्चे छ खूणाने आकारे छे. तेनुं यकार बीज ने वर्षादना जेवो वर्णछे. ते आकाशमां गति करवानी सिद्धि आपेछे, तेनो देव इश्वर छे, त्यां पांचघडी सुधी प्राण रोधीने मन ठावेल्ले, सिद्ध कहेछे के हे सागर? ते वायुधारणा कहेवाय छे. ॥१७॥

॥ अथ आकाश तत्त्वकी धारणा कथनं ॥ छंद चरनाकुल ॥

ब्रह्मरंध्र वस्तुल आकारं, देव सदाशिव बीज हकारं ॥

शुक्ल वर्ण महामुक्ती दाता, घटिका पंच धरे चित ज्ञाता ॥

प्राण रोधिकें वहां रहावे, गगनधारणा सोइ कहावे ॥१८॥

अर्थ, आकाश तत्त्वनी धारणा माथा उपर, गोळ आकार तेनो देव सदाशिव ने बीज हकार छे, श्वेत वर्णछे. अने ते महामोक्ष आपनारी छे, ज्ञानी पुरुषो त्यां पांचघडी सुधी मनराखीने वायुने रोधे; ते आकाश तत्त्वनी धारणा कहेवाय छे. ॥१८॥

॥ अथ पंच धारणा नाम ॥ दोहा ॥

स्तंभनि द्रावनि दाहनी, शोषनि भ्रामनि जेह ॥

पंचतत्त्वकी धारणा, पंच कहावे तेह ॥ १९ ॥

अर्थ, १ स्तंभनि २ द्रावनि ३ दाहनि ४ शोषनि ५ भ्रामणी ते उपर कहेली पांचतत्त्वनी धारणानां जूदां जूदां पांच नाम कहेवाय छे. ॥१९॥

॥ अथ ध्यान कथन छंद ॥ चरनाकुल ॥

प्रथमहि ध्यान पदस्थ कहावे, ध्यान दुजो पिंडस्थ सुहावे॥
यां तिसरो रूपस्थ कहीजे, रूपातीत चतुर्थ लहीजे ॥ २० ॥

अर्थ. पहिले पदस्थ ध्यान, बीजुं पिंडस्थ ध्यान, तेम त्रीजुं रूपस्थ ध्यान
कहेवायछे, अने चोथुं रूपातीत ध्यान समजी लेवुं. ॥ २० ॥

॥ अथ पदस्थ ध्यान कथन ॥ छंद हरिगीत ॥
कुंभक करी उर मंत्र जपही, ध्यान हरपदको धरे ॥

निश्चल रखे मन ताहिपैं, कौ बिधिहि टार्यो नां टरे ॥

यां योगि साधन योगको करि, सिद्धि बडिकुं पातहे ॥

कहे सिद्ध सागर सुनहु, एहि पदस्थध्यान कहातहे ॥ २१ ॥

अर्थ. कुंभक करीने मनमां मंत्र जपे, अने शिवना पगनुं ध्यान धरे,
अने तेना उपर एवं निश्चल मन राखे के कोइ प्रकारे टाळ्युं टळे नहीं,
एवी रीत जोगी जोगसाधना करीने मोटी सिद्धिने पामेछे, सिद्ध कहेछे के
हे सागर? सांभळो. ते पदस्थध्यान कहेवायछे. ॥ २१ ॥

॥ अथ पिंडस्थ ध्यान कथन ॥ दोहा ॥

शोधि चक्र पट पिंडकों, स्वच्छ करे धरि ग्यान ॥

ध्यान धरे प्रभु पिंडको, सो पिंडस्थहि ध्यान ॥ २२ ॥

अर्थ. छ चक्र शोधीने, अने ज्ञान धरीने शरीरने स्वच्छ करे, अने
इधरना शरीरनुं ध्यान धरे, ते पिंडस्थ ध्यान कहेवाय. ॥ २२ ॥

॥ अथ रूपस्थ ध्यान कथन ॥ छंद भुजंगी ॥

जशी सूर्य तारा सवे तेज जाको, पुनी चंचला दीपमाला प्र-
जाको ॥ त्रिकूटीमहीं इष्टको रूप देखो, यही रीतसों रूपको
ध्यान लेखो ॥ २३ ॥

अर्थ. सूर्य, चंद्र, तारामंडल अने बीजली तथा दीपमालानी कांतिनुं

ते सर्वे तेज जे इश्वरनुं छे. ते इश्वरनुं रूप बे भमरो वच्चे जुओ, ए रीते रूपस्थध्यान गणो. ॥२३॥

॥अथ रूपातीत ध्यान कथन ॥ कवित ॥

निराकार सुन्य रूप, इश्वर स्वरूप धारि, यामें दृढ निज म नोचुतिकुं लगातहे ॥ जैसे पंच्छी नन्न उडी जात सो देखात नाहि पुनि सब ठोर यह पंच्छीकुं देखातहे ॥ एसी गति योगीनकी, होत ब्रह्मरूपहिमें, तब सो समाधीहिमें, लीन होइ जातहे ॥ ताकुं योगनिद्रा कहे, अखंडानंदमें रहे, रूपातीत ध्यान ग्रह परम प्रख्यातहे ॥ २४ ॥

अर्थ. आकार वगरनुं शून्य जेवुं इश्वरनुं रूप धारीने तेमां पोताना मननी वृत्तिने दृढ लगाडेछे, जेम पक्षी आकाशमां उडी जाय ते जणांतुं नथी, पण जे पक्षीने तो बधाय ठेकाणां देखायछे, ए रीते ब्रह्ममां योगीनी गति धायछे, त्यारे ते समाधीमां लीन थइ जायछे, तेने योगनिद्रा कहेछे, अने ते योगी अखंड आनंदमां रहेछे. ए रूपातीत ध्यान परम प्रख्यात छे. ॥२४॥

॥अथ समाधीयोगकथन ॥ सर्वैया ॥

नीरहिमें ज्युंहि नीर मिले, अरु क्षीरहिमें ज्युंहि क्षीर मिलावे ॥ ज्युं घृतमें घृतही मिलिजात, रु सागरमें सरिता मिलजावे ॥ लून सलीलहिमें मिल जात रु दीपक ज्वालहिमें लय पावे ॥ सिद्ध मिले चिद सागरमें, सुनु सागर सोइ समाधि कहावे ॥२५॥

अर्थ. जेम पाणीमां पाणी ने दूधमां दूध मळे, जेम घीमां घी मळी जाय ने समुद्रमां नदियो मळी जाय, मीठुं पाणीमां मळी जाय, अने दीवा झाळमां लीन थइ जाय, तेमज चिदसागरमां सिद्ध मळी जाय, हे सागर?

सांभळो ते समाधी कहेवाय. ॥२५॥

॥ सवैया ॥

वां नहि शिष्य गुरू विगती न, उपास्य उपासक चेद रहावे ॥
मानव दानव देव अरू, नहि भूत पिशाच हुसैं भय पावे ॥
राय रु रंककि शंक नही, नहि ग्यान अग्यान गुमान धरावे ॥
सिद्ध मिले चिद सागरमें, सुनु सागर सोइ समाधि कहावे ॥२६॥

अर्थ. त्यां गुरु के शिष्यनी विगती नथी, अने उपासना करवा योग्य
ने उपासना करनारमां भेद रहेतो नथी, माणस, दैत्यो के देव अने भूत ने
पिशाचधी पण भय पामे नहीं, राजानी के रांकनी शंका नहीं, ने ज्ञान,
अज्ञान के अभिमान धरावता नथी, तेमज चिदसागरमां सिद्ध मळी जाय,
हे सागर? सांभळो, ते समाधी कहेवाय. ॥२६॥

॥ सवैया ॥

जागृत स्वप्न सुषुप्ति नहीं, नहि सूख न दुःख न भूखहि
आवे ॥ बुद्धि मनो अहंकार नहीं, नहि इंद्रिय और अवेव
रहावे ॥ पृथ्वि रु पानिय पावक पौन, न पुष्करके परमानुं
सुहावे ॥ सिद्ध मिले चिद सागरमें, सुनु सागर सोइ समाधि
कहावे ॥ २७ ॥

अर्थ. त्यां जागृत स्वप्न के सुषुप्ती (उंच) नथी, सुख दुख के भूख लागती
नथी, बुद्धि मन अने अहंकार नथी अने इंद्रियो के शरीरना बीजा आकार
कांड रहेता नथी, पृथ्वी, पाणी, अग्नि, अने पवन नथी, आकाशना परमाणुं
पण रहेता नथी, तेमज चिदसागरमां सिद्ध मळी जाय, हे सागर? सांभळो
ते समाधी कहेवाय. ॥२७॥

॥ सवैया ॥

तात रु मात रु भ्रात नहीं, जगिनी सुत दार नहीं दरशावे॥
शत्रु नहीं अरु मित्र नहीं, नहि भ्रांति हुसैं कहु जांति न-
मावे ॥ एक अखंडित मंडित ब्रह्म, अपंडित पंडित जेद न
पावे ॥ सिद्ध मिले चिद सागरमें, सुनु सागर सोइ समाधि
कहावे ॥ २८ ॥

अर्थ. बाप, मा, भाइ नहीं, बेन, दीकरा के स्त्री पण त्यां देखाय नहीं,
त्यां शत्रु नहीं, मित्र नहीं, ने कोइ प्रकारनी भ्रांतिथी त्यां भसाता नहीं,
त्यां एक अखंडित ब्रह्म शोभेछे, त्यां मूर्खनो के पंडितनो कांइ भेद जणातो
नहीं, तेमज चिदसागरमां सिद्ध मळी जाय, हे सागर? सांभळो ते समाधि
कहेवाय. ॥ २८ ॥

॥ सवैया ॥

साधन शुद्ध सुनाइ दियो हम, ज्यां सुं मिले जनकुं मन्नामु-
क्ती ॥ आत्म मिले परमात्ममें ज्युं, जहां पहुची न शके मन
उक्ती ॥ सो परमार्थ स्वारथको, पुनि है ज्युं जथार्थ नांहि
अत्युक्ती ॥ जो सुख सागरकुं चाहिहो चित, सागर साधहु
जोगकि जुक्ती ॥ २९ ॥

अर्थ. सिद्ध कहेछे के माणसने जेथी महा मुक्ति मळे एवुं शुद्ध साधन
में तमने संभळावी दीधुं, अने ज्यां मन के वाणी पहुची शके नहीं एवा
परमात्मां आत्मा मळी जाय, ते खरा स्वारथनो परम अर्थछे, अने जथार्थ
वात छे, एमां अतिशयोक्ति नहीं, मतलब के में कांइ वेधारीने कह्युं नहीं,
गाटे है सागर? जो तमें सुखना सागरने चहाता हो तो एरीते जोगनी जुक्ति
साधो. ॥ २९ ॥

॥ गाथा ॥

प्राणायामादिकही, समाधि लों सब बिधी कही सिद्धे ॥

इक उनाशि अन्निधानं पूर्ण प्रबिनसागरो लहरं ॥३०॥

अर्थ. सिद्धे प्राणायामथी समाधी सुधीनी बधी रीत कही, ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ अगनाएशीमी लहेर संपूर्ण थई. ॥३०॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथे प्राणायामादिक जेद कथन नाम एकोनाशीतीतम स्तरंगः ॥७९॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां एकोनअशितीतम स्तरंगः समाप्तः ॥७९॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ चोपाई ॥

सांख्य योगनो सार सुणावी, वळी सिद्ध कैलास सिधावी ॥

शिवरात्रीनी अवधी देशे, ते एशीमी लहेरे कहेशे. ॥

॥ अथ सांख्य योग तथा शिवरात्रिकी अवधि कथन ॥

॥ प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

जुक्ति कही हठजोगकी, पूरन धरिकें प्रीत ॥

सांख्ययोगको सार सुन, राजजोगकी रीत ॥ १ ॥

अर्थ. सिद्ध कहेछे के हठयोगनी युक्ति में पूर्ण प्रीत धरीने कही, हवे राजयोगनी रीतनो सांख्ययोगनो सार कहुं ते सांभळो. ॥१॥

हे यह चोविस तत्वके, पींड अरु ब्रह्मंड ॥

तातें जेद अनंत भय, आत्मा एक अखंड ॥ २ ॥

अर्थ. आ पींड ने ब्रह्मांड चोवीशतत्त्वनां छे, तेथी एक अखंड आत्माना अनेक भेद थया छे. ॥२॥

नित्य अनित्यहि वस्तुकी, संख्याकों जब जान ॥

तब अनित्य मिथ्या गिने, पावे आत्मज्ञान ॥ ३ ॥

अर्थ. माटे नित्य एटले अविनाशी वस्तु, अने अनित्य एटले नाश-
वंत वस्तुओंनी गणत्रीने ज्यारे जाणे, त्यारे अनित्य वस्तुओंने झूठी गणे,
अने आत्मज्ञान पामे. ॥३॥

सांख्ययोग ताकुं कहे, ताको बहु विस्तार ॥

प्रथम शिवालयमें कहे, सोइ ग्यानको सार ॥ ४ ॥

अर्थ. तेनुं नाम सांख्ययोग कहेवाय छे, तेनो विस्तार घणो छे, ते
ज्ञाननो सारांश प्रथम में तमने शिवालयमां कह्योछे. ॥४॥

प्रपंच पंचीकरणको, समजै जब सिद्धांत ॥

तबही आत्म स्वरूप वहै, सब विधि पावे शांत ॥ ५ ॥

अर्थ. पांचभूतनो बनेलो आ संसार छे, तेनो सिद्धांत ज्यारे समजे
त्यारे आत्मारूपे थइने सर्व प्रकारे शांति पामे. ॥५॥

॥ छपय ॥

सब व्यापक इक ब्रह्म, ओर सब असत्य भासे ॥

जन्म मरन सुख दुःख, सबहि जाने सुपनासे ॥

इंद्रिय अरु मन बुद्धि, ओर जागृत अरु सुपना ॥

सुषुप्ति तूर्या पार, ब्रह्म सो आत्मा अपना ॥

वह स्थिती ग्यान हूसें मिले, सोइ परमपद जानहू ॥

उत्तम पद इनसें ओर नहि, सागर सत्यहि मानहू ॥ ६ ॥

अर्थ. सर्वव्यापक एक ब्रह्म सत्य छे, अने बीजुं बधुं असत्य जणाय,
त्यारे जन्म, मरण, सुख, अने दुःख ए बधुं स्वप्नाजेंवुं जाणे, इंद्रियो मन
बुद्धि जागृत अने स्वप्न सुषुप्ति (उंघ) तूर्या एटले चोथी अवस्थाथी पार
जे ब्रह्मछे. ते पोतानो आत्मा जाणे, एवी स्थिति ज्ञानथी मळेछे, अने तेनुं

नाम परमपद जाणवुं, तेनाथी उत्तम पद्वि बीजी नथी, हे सागर! ते सत्य मानजो. ॥६॥

॥ छंद भुजंग प्रयात ॥

कह्यो सागरे हो सुनो सिद्ध देवा, तुमैं जो कहे सो सुने सर्व भेवा ॥ सवे वात स्वामी कही आप सच्ची, पुनी हे हमारी मती बोट कच्ची ॥ कहे जोगके अष्टही अंग सोई, किते बर्षतें साधते सिद्ध होई ॥ कह्यो ओर सर्वोपरी जेहि स्थानं, स्थितीहे महा नीदकी सो समानं ॥ नहीं बुद्धि ईंद्री नहीं सुख दुःखं, कहा मानिये याहिमें श्रेष्ठ सुखं ॥ नहीं हे अकामी हमें हे सकामी, क्युंही चाहिये तो स्थिती ऐसि स्वामी ॥ हमें चाहिये चित्त कैलासवासं, अरू नित्य प्रबन्धीन संगे विलासं ॥ मिले नाहि तो लों रहेंगे उदासी, अबेतो भयेहे अतीही निराशी ॥ ७ ॥

अर्थ. सागरे कह्युं के हे सिद्धदेव सांभळो? तमे जे कहा ते बधा भेद अमे सांभळ्या, हे स्वामी? तमे वधी वात साची कही, पण अमारी बुद्धि बहु काची छे, तमे जोगसाधनानां आठ अंग कहां, ते केटला वर्ष सुधी साधतां सिद्ध थाय? वळी तमे सर्वोपरि जे स्थानक कह्युं, ते स्थिति तो महा निद्रा जेवी छे, जे स्थितिमां बुद्धि नहीं, इंद्रियो नहीं, सुख नहीं, अने दुःख नहीं, एवी स्थितिमां मोटुं सुख गुं मानिये? अमे निष्कामी नथी, अमे तो सकामी छिये, अर्थात् अमारे सुख भोगवतानी इच्छा छे, तो हे स्वामी? अमे एवी स्थितिने केम चाहिये? अमे तो कैलासमां वसवानुं अने प्रवीणनी साथे नित्य विलास करवानुं मनमां चाहिये छिये, अने ते ज्यांसुधी मळशे नहीं, ज्यांसुधी उदासी रहेगुं, हवे तो अमे छेक निराशी थयाछिये. ॥७॥

॥ असंभवालंकार ॥ सवैया ॥

जो धरनीकुं तजे धरनीधर, श्रीधर संग तजे ज्युं श्रियाको ॥
छांडे सुधाकुं सुधाधर जो, गिरिजाधर संग तजे गिरिजा-
को ॥ रत्नकि राशि तजे रतनाकर, त्योंहि प्रजाकर संग
प्रजाको ॥ तो पुनि ध्यान तजुं नहीं छिन, प्रवीन जसी मुज
प्रानप्रियाको ॥ ८ ॥

अर्थ जो शेशनाग पृथ्वीने तजे, अने विष्णु लक्ष्मीनो संग तजे, अने
जो चंद्रमा अमृतने तजे, महादेव पार्वतीनो संग तजे, समुद्र रत्नना समु-
दायने तजे, तेमज सूर्य प्रकाशनो संग तजे, तो पण प्रवीण जेवी मारी प्राण-
ध्यानं ध्यान हुं क्षणमात्र तजुं नहीं ॥ ८ ॥

॥ दोहा ॥

सब व्यापक इश्वर तुमें, कह्यो सिद्ध गुरु देव ॥

प्रवीनमें इश्वर बसे, जान्यो अवश्य मेव ॥ ९ ॥

अर्थ. हे सिद्ध गुरुदेव, तमे परमेश्वरने सर्वव्यापक कह्यो, तेथी में नकी.
जाण्युं के प्रवीणमां पण इश्वर वसेछे. ॥ ९ ॥

तातें ताको ध्यान धरि, सदा चहों तिन संग ॥

सार यूंहि सब ग्यानको, जास्यो हमहि अजंग ॥ १० ॥

अर्थ. माटे तेनुं ध्यान धरीने निरंतर तेनो संग चाहीश, वधा ज्ञाननो
अखंड सार मने एज भास्यो. ॥ १० ॥

॥ कवि वाक्य ॥ दोहा ॥

जाके मन जो दृढ आई, छुटे न ग्रंथी लेष ॥

ब्रह्मासे जो गुरु मिले, व्यर्थ जाय उपदेश ॥ ११ ॥

अर्थ कवि कहेछे के जेना मनमां जे वातनी गांठ मजबूत थई, ते

लगावे नूटे नहीं, अने ब्रह्मा जेवा गुरु मळे, तो पण तेनो उपदेश व्यर्थ जाय. ॥११॥

दसहि दशा जइ विरहकी, सागरमें उतपन्न ॥

ताकी विगती कहतहुं, सुनहू श्रोताजन ॥ १२ ॥

अर्थ. पछी विरहनी दस अवस्थाओ कहेवाय छे, ते सागरना शरीरमां उत्पन्न थई. तेनी विगत कहुंछुं, ते श्रोताजन सांभळो. ॥१२॥

॥ विरहीकी दशावस्था नामनी ॥ हरिगीत छंद ॥

अभिलाष स्मृति गुणकथन चिंता, ओर जडता जानिये ॥

उद्वेग ओर प्रलाप व्याधि अष्टमी, उर आनिये ॥

उन्माद मरण समान दसमी, दशा तिनकी देखिये ॥

विरही जनोकी दश अवस्था लक्षमें लइ लेखिये ॥ १३ ॥

अर्थ. १ अभिलाष २ स्मृति ३ गुणकथन ४ चिंता ५ जडता ६ उद्वेग ७ प्रलाप, ८ व्याधि ९ उन्माद १० मरणतुल्य ए रीते विरहि माणसनी दस अवस्था विचारमां लइने गणिये. ॥१३॥

॥ दोहा ॥

यह दशहीके जातहू, लच्छन नाम प्रमान ॥

ग्रंथ बढन शंका लिये, कहत नहीं यह ठान ॥ १४ ॥

अर्थ. ए दस अवस्थानां लक्षण तेनां नाम प्रमाणे जाणवां. ग्रंथ बढी जवानी शंकाथी आ ठेकाणे कहां नथी. ॥१४॥

॥ सवैया ॥

धीरज छांडि अधीर भये, विरहागिकि पीर जई मन भारी ॥

आंसु बहात दहात दिले, दुख बात मुखे नहि जात उचारी ॥

सागर सुद्धि विहीन जये, मनु मीनहि दीन भये बिन बारी ॥

छोनि छितीपें परे मुरछाइ, प्रवीन प्रवीन प्रवीन पुकारी १५

अर्थ. सागर धीरज छांडीने अधीरा थया, तेना मनसां विरहाग्निनी भारे पीडा थई. आंसु वहां जायछे, मनमां दाझेछे, अने दुःखनी बात मोढे कही जाती नथी, सागर बेशुद्ध थइ गया, जाणे के माछलुं जळ वगार दीन थइ गयुं होय, ने प्रवीण, प्रवीण, प्रवीण एम पोकारीने, क्षोभ पासीने मूर्छा खाइने पृथ्वी उपर पड्या. ॥१५॥

॥ दोहा ॥

पुनि वह वहां प्रवीनकी, ऐसि दशा तब होइ ॥

प्रभानाथ सर्वज्ञहे, सबहि जांनि लिय सोइ ॥१६॥

अर्थ. वळी पगे (मनछापूरीमां) प्रवीणनी पण एबीज दशा थई. ते प्रभानाथ सिद्ध सर्वज्ञ छे, तेथी तेणे ते बधी बात जाणी लीधी. ॥१६॥

॥ कवित ॥

दंपतिको देखी दुःख, दिग्गज डगन लगे, गति थीर जै ग-
गनचरकी गगनमें ॥ धराधर शीश तें धरनी धरकन लगी,
जल छलकन लग्यो सातो सागरनमें ॥ भूमी पुनि नचा-
भास, भासे भारी भयंकर, कंपत अठारचार वनस्पति व-
नमें ॥ पुनी पाकसासनको, आसन डगन लग्यो, त्रासन
बन्यो बनाव मघवाके मनमें ॥१७॥

अर्थ. ते स्त्रीपुस्वनुं दुःख जोइने दिशाओना हाथियो डगवा लाग्या, अने आकाशमां फरनारा सूर्य चंद्र आदिकनी गति आकाशमां स्थिर थई. शोशनागने माथेथी पृथ्वी कंपवा लागी, अने साते समुद्रमां पाणी छलकावा लाग्युं पृथ्वीनो ने आकाशनो देखाव भारे भयंकर देखावा लाग्यो, अने वनमां अठारभार वनस्पति कंपवा लाग्यां, वळी इंद्रनुं आसन डगवा लाग्युं,

तथा इदृशा मनमां त्रासदायक बनाव वन्यो. ॥१७॥

॥ दोहा ॥

पाहन पुनि प्रगलन लगे, लखि दंपति दुख जोर ॥

हो जन मन पिगले नहीं, ऐसी कोन कठोर ॥१८॥

अर्थ. ए स्त्रीपुरुषना दुःखनुं जोर जोइने पथरा पण पीगळवा लागे, तो एवो कोण माणस कठोर होय के तेनुं नम पीगळे नहीं? ॥१८॥

खेद भयो खट मित्रकों, अति अंतर अकुलाय ॥

सागरको दुख देखिकें, लेश सह्यो नहि जाय ॥१९॥

अर्थ. छ मित्रोना मनमां खेद उपड्यो, अने तेओ अतिशे अकळावा लाग्या, अने सागरनुं दुःख जोइने लगारे सहन करी शकातुं नथी. ॥१९॥

प्रभानाथके नयनसें, बहन लगे तव बारि ॥

सागरकुं किय सांतवन, सीतल वचन उचरि ॥२०॥

अर्थ. त्यारे प्रभानाथना नेत्रमांथी आंसु बहेवा लाग्यां, तेथी ठंडां वचन उचारीने सागरने शांति करी. ॥२०॥

॥ भ्रमरावलि छंद ॥

पुनि सिद्ध कहे मन सागर, शांत करो ॥

हम जात केलास तहां लग धैर्य धरो ॥

तुम दुःख नवान्नव पास प्रकाश करुं ॥

इत आउ अबे ततकाल तिहां न ठरुं ॥

कहि यों बिचरे यह सिद्ध अकाश पथं ॥

जित राजत हे गिरिजापति गोरि सथं ॥

जित वासव आदिक देव मिले सबही ॥

तित जाय प्रनाम किये दुहूकुं तबही ॥

कछु हे पृथिमें उतपात युं देव कहे ॥
 सुनिके सब बात सुनावत सिद्ध वहे ॥
 शिव दासकुं शंकर शाप अगेज्युं नयो ॥
 तिन मानव देह धरीकें बिजोग सह्यो ॥
 छिनहू न रहे इनकों बहु वर्ष बिते ॥
 इनके दुखसैं उपज्यो उतपात तितें ॥
 लघु दोषहुसैं बड दंड इतो न घटे ॥
 दुख देखत देखनहारकि, छाति फटे ॥
 सुनि बानि उमा उरमें करुना उपनी ॥
 तब नीमहुपें बिनती भवभाम भनी ॥
 यह दंपतिकुं इत टेरहु ईश अहो ॥
 करुना निधि किंकरपें करुनालु रहो ॥
 सुनि शंकर बानि कही प्रज्जनाथ प्रती ॥
 तुम जाकर दंपतिपें कहहू उकती ॥
 अब आवहिंगे महारात्रि समे जबही ॥
 यह दंपतिकों इत टेरिलहे तबही ॥
 शिवमंदिर नेनतरंग समीप जिहां ॥
 हम जेजहिंगे द्युतिमान बिमान तिहां ॥
 इतने दिन दंपति धीरज चित्त धरो ॥
 कहिकें युंहिं दोहुनके दिल शांत करो ॥ २१ ॥

अर्थ. वली सिद्धे कछुं के हे सागर तमारुं मन शांत करो, हुं कैलासमां
 जाउंछुं, त्यां सुधी धीरज राखो, तमारुं दुःख पार्वती अने शंकरनी आगळ
 बाहेर करुं, अने आंही तत आनीश. हुं त्यां नहीं रहूं. एम कहीने ते सिद्ध आ-

काश मार्गे विचर्या, अने ज्यां शंकर पार्वतीनी साथे बिराजेछे, ज्यां इंद्रादिक
 वधा देवो एकठा थयाछे, त्यां जइने सिद्धे शिव पार्वती बन्नेने ते समे प्रणाम
 कर्या. त्यारे देवोए कहुंके पृथ्वीमां कांडक उत्पातछे, ते सांभळीने ते सिद्धे बधी
 सात संभळावी, के शिवना गणने आगळ जे शिवनो श्राप थयोछे, तेथी तेणे
 मनुष्यनो देह धरीने वियोग सहन कर्यो, क्षण मात्र जूदां रही शके नहीं,
 तेने घणां वर्ष वित्या, तेओना दुःखथी त्यां उत्पात उपज्योछे, थोडी चूक-
 थी एवडो मोटो दंड घटे नहीं, तेओनुं दुःख जोतां जोनारनी छाती फाटी
 जाय, एवी वाणी सांभळीने पार्वतीजीना मनमां दया उपजी, त्यारे पार्वतीजिये
 शिवने विनति करी, के हे ईश्वर ? ते स्त्रीपुरुषने हवे आंही तेडावो. हे
 दयाना सागर ? तमे सेवक उपर दयाळु रहो, एवं सांभळीने शिवजिये
 प्रभानाथ प्रत्ये वाणी कही, के तमे जइने ते स्त्रीपुरुषने वचन कहो, के
 हवे ज्यारे शिवरात्रिनो समय आवशे, त्यारे ते स्त्रीपुरुषने आंही तेडावी
 लेशुं, नेनतरंग शहेरपासे ज्यां शिवनुं मंदिर छे, त्यां अमे तेजस्वी विमा
 मोकलीशुं, माटे तमो स्त्रीपुरुष एटला दिवस सुधी धरिज राखो, एम क-
 हीने ते वनेजणानां मन शांत करो. ॥२१॥

॥ दोहा ॥

सो सुनि सुरवर सिद्ध पुनि, मनमें अति मुद पाई ॥

तितसें निज निज पंथ गय, शिव शिवाकुं शिरनाई ॥२२॥

अर्थ. ते सांभळीने मोटा मोटा देवो तथा प्रभानाथ सिद्ध मनमां घणो
 आनंद पायीने शिवने ने पार्वतीने मस्तक नमावीने त्यांथी पोत पोताने रस्ते
 गया. ॥ २२ ॥

॥ चोपाई ॥

प्रभानाथ सागर प्रति आये, स्नेह सहित सब बात सुना-

ये ॥ महारात्रिकी औधि उचारी, रहहु इते दिन धीरज धारी ॥ अब तुम मनछापुरहु विचरहु, दिय तुम वाक्य सत्य सो करहु ॥ तुम कुसुमावलिकुं ज्युं कहै हे, हायन बी-तत हम फिर अहे ॥ नेनतरंग शिवालय जानां, वहां तुम किय एहि प्रमाना ॥ सो सब सत्य करहु तुम जाई, सज्जन वचन न होत वृथाई ॥ जाको वचन वृथा कछु जावे, सो ज-गमें सज्जन न कहावे ॥ अब मैं सुजान संनिध जाऊं, सब यहही संदेश सुनाऊं ॥ फिर वासैं मुज थानक जैहूं, महा रात्रिपर तुमपैं ऐहूं ॥ सुनि सागर मन नइ कछु शांती, ना-खित सिद्ध रही नहि भ्रांती ॥२३॥

अर्थ. पछी प्रमानाथ सागर पासे आव्या. ने स्नेह सहित बधी वाला संभळावी. अने शिवरात्रिनी अवधी कहीने कह्युं के एटला दिवस धीरज रखीने रहो. अने हवे तमे मनछापुरी तरफ जाओ? अने तमे जे वचन आप्युं छे ते सत्य करो, तमे जे कुसुमावळीने कह्युं छे के एक वर्ष बित्या पछी अमे आंही आवीशुं, वळी तमे नेनतरंग पासे जजो, केमके त्यां पण तमे एज प्रमाणे कह्युंछे, माटे तमे जइने ते बधुं साचुं करो, केमके सारा माण-सनुं वचन फोगट जाय नहीं, जेनुं वचन कांड फोगट जाय, ते जगतमां सारं माणस कहेवाय नहीं, अने हुं हवे प्रवीणनी पासे जाऊं, अने आ बधो संदेशो संभळावुं, पछी हुं मारे स्थानके जइश, अने शिवरात्रि उपर तमारी पासे आवीश, ते सांभळीने सागरना मनने कांडक शांति थई. अने सिद्धे कह्युं तेमां कांड भ्रांति रही नहीं. ॥२३॥

॥ दोहा ॥

शिव पंचाक्षर मंत्रको, सिद्ध दियो उपदेश ॥

नमःशिवाय प्रनव धुरे, जापहु यहै हमेशा ॥२४॥

अर्थ. पछी सिद्धे “नमःशिवाय” एरीते शिवना पंचाक्षर मंत्रनो उप-
देश करीने कछुं के प्रथम ॐकार जोडीने ए मंत्र हमेशां जपजौ. ॥२४॥

सातों सज्जन सिद्धके, पुनि पुनि बंदे पाय ॥

कृपा करी हमपें बहू, अहो सिद्धगुरुराय ॥२५॥

अर्थ. पछी साते मित्रोए सिद्धना चरणारविंदने वारे वारे नमस्कार
कर्या, अने कछुं के हे सिद्ध गुरुदेव! तमे अमारा उपर घणी कृपा करी. ॥२५॥

महारात्रिकी ओधि कहि, इतने दिन पुनि मोहि ॥

बडे कष्टसैं बितीहे, इक दिन जुग सम होहि ॥२६॥

अर्थ. तमे शिवरात्रिनी अवधी कही, तेटला दिवस मारे मोटा दुःखथी
बीतशे, अने एक दहाडो जुग जेवो थशे. ॥२६॥

दसराको दिन आजहे, इत नवरात्री कीन ॥

दुर्गादेवि प्रसादतें तव पद दर्शन लीन ॥२७॥

अर्थ. आज दशरानो दिवस छे, अने आ ठेकाणे अमे नवरात्रि करी,
तेथी दुर्गादेवीनी कृपाथी तमारा चर्णारविंदनां दर्शन पाय्या. ॥२७॥

प्रज्ञानाथ वासैं पुनी, मनछापुरिमैं आय ॥

स्नेह सहीत सुजानकों, सब संदेश सुनाय ॥२८॥

अर्थ. पछी त्यांथी प्रभानाथ मनछापुरीमां आव्या, अने स्नेहथी प्रवी-

अर्थ. ते साने संभळाय्यो. ॥२८॥

आने-यो पीने शिवनेत्रिपमंत्रसैं, उतरत अरु सुधि आय ॥

गया. ॥ नाथके वचनतें, यों सुजान सुधि पाय ॥२९॥

प मंत्रथी सर्पनुं झेर उतरे अने शरीरनुं भान आवे, तेम प्रभा-
प्रभानाथ सा प्रवीण शुद्धि पासी. ॥२९॥

सागरकी सुनि कुशलता, प्रमुदित नई प्रवीन ॥

महारात्रिकी ओधि सुनि, नयो कछुक दुख छीन ॥३०॥

अर्थ. सागरनी क्षेमकुशलता सांभळीने, प्रवीण आनंद पामी, वळी शिवरात्रिनी अवधी सांभळीने कांडक दुःख ओळुं थयुं. ॥३०॥

ज्वालामुखि प्रति सिद्ध गण, दे पंचाक्षर मंत्र ॥

पुनि वह मंत्र जपन हुको, सबहि बतायो तंत्र ॥३१॥

अर्थ. सिद्धे प्रवीणने पंचाक्षर मंत्र आप्यो, अने ते जपवानो न्यास ध्यान विगेरे तंत्र बतावीने ते सिद्ध ज्वालामुखी तरफ गया. ॥३१॥

सुरतानंद पहारतें, पुनि वह सातों मित्र ॥

आये बद्धीनाथ प्रति, जित हरस्थान पवित्र ॥३२॥

अर्थ. पछी ते साते मित्रो सुरतानंद पर्वतथी ज्यां पवित्र शिवनुं स्थान छे, एवा बद्धीनाथ प्रत्ये आव्या. ॥३२॥

पंचरात्रि तितही रहे, मित्र सहित महाराज ॥

बहु देवालय देवके, तिनके दर्शन काज ॥३३॥

अर्थ. त्यां देवोनां घणां देवळ छे तेओनां दर्शन करवा सारुं ते मित्रो सहित रससागर महाराज पांच रात्रि त्यां रह्या. ॥३३॥

॥ गाहा ॥

सांख्यजोगको सारं, पुनि शिव कथिता सु ओधि शिवरात्री ॥

अशीतितम अग्निधानं, पूर्ण प्रवीनसागरो लहरं ॥ ३४ ॥

अर्थ. सिद्धे सांख्ययोगनो सार तथा शिवे कहेली शिवरात्रिनी अवधि कही, ते संबधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ एशीमी लेहेर संपूर्ण थई. ॥३४॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे सांख्ययोग सार कथनं तथा शिव कथित शिवरात्रि अवधि प्रसंग वर्ननो नाम अशीती-

तमो लहरं ॥ ८० ॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां अशीतितम
स्तरंगः समाप्तः ॥ ८० ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

अदुत अचरज गणितनां, कह्यां सागरे जेह ॥

एकाशीमी लहरिमां, वर्णन करशे तेह ॥

॥ अथ गणिताश्चर्य प्रसंगो यथा ॥

॥ छंद भुजंग प्रयात ॥

पुजे सागरे देव श्री बद्रिनाथ, नमायो शिखरें जोरि हा-
थं ॥ बहू देव देवालयोंमें विराजे, बहू दुंदभी झल्लरी घंट
बाजे ॥ चितें चाहिकें जाइकें दर्श कीने, सबे भक्तिके जावके
रंग भीने ॥ किते देशके देशके संघ आवे, करी दर्शनं स्प-
र्शनं मोद पावे ॥ कऊ गेहके देहके दुःख बारे, उदासी हुवे सो
उहां देह गारे ॥ तजे देह वां सो महा मुक्ति पावे, अरू जैसि
इच्छा असो जन्म आवे ॥ तपे को तपस्वी वहां पंचतापं,
कऊ जोग साधे प्रलेहोन पापं ॥ जिही सत्य ज्ञाने, मितो
सात पूजे, दुखी देखही ताहिको दुःख बूजे ॥ १ ॥

अर्थ. सागरे श्री बद्रिनाथ देवनी पूजा करी. अने हेतथी हाथ जोडीने
मस्तक नमाव्युं. घणां देवालयोंमां देवो विराजेछे. त्यां घणी नोवतो झालरो
अने घंट बाजेछे. मनमां चाहिने त्यां जईने दर्शन कर्या. ते सर्वे मित्रो
भक्तिना भावना रंगथी भोजाएला हता. त्यां केटलाएक देशदेशना संघ
आवेछे, ते दर्शन, अने स्पर्शन करीने आनंद पामेछे. कोई घरना अने

कोई शरीरना दुःखवाळा जे उदासी थाय. ते त्यां शरीरने गाळेछे. अने जे त्यां शरीर तजे, ते मोटी मुक्ति पावे. अथवा जेवी इच्छा होय, तेवो जन्म आवे. त्यां कोई तपस्वियो पंचाग्निनो ताप तापेछे. अने कोई तो पापनो प्रलय थवा वास्ते जोग साधेछे, तेमां जेने साचो जोगी जाणे, तेने साते मित्रो पूजेछे. अने कोइने दुखी देखे तो तेने शुं दुःखे ते पूछेछे. ११।

॥ दोहा ॥

वां सन्यासी इक मिल्यो, देख्यो ताहि उदास ॥

सागर बूझ्यो तिनहिपें, क्यों तुम नये सन्यास ॥ २ ॥

अर्थ. त्यां एक सन्यासी मळ्यो. तेने उदासी दीठो. त्यारे सागरे तेने पूछ्थुं के तमे सन्यासी केम थया? ॥ २ ॥

॥ वह सन्यासी उक्त ॥ सवैया ॥

कोउ कलत्र कुपात्र मिले, अरु कोउ कलत्र निरंत्र निरासी ॥
कोउ दरिद्रि दरिद्रनके दुख, द्रव्य बिनां दिल होइ उदासी ॥
कोउ विजोगि विजोग व्यथा धरि, प्राणप्रिया पर प्रेम प्रकासी ॥
सागर या कलिकालहिमें जन, छोरि संसार सु होत सन्यासी ॥ ३ ॥

अर्थ. ते सन्यासिये कहुं के कोइतो कुपात्र स्त्री मळवाथी अने कोई तो निरंतर स्त्री मळवानीज नथी. एवी निराशाथी अने कोइ दरिद्री दरिद्रना दुःखथी धन बिना मनमां उदासी थइने, कोइ विजोगी विजोगनी पीडा धरीने पोतानी प्राणप्रिया उपर प्रेम जणावीने, हे सागर? आ कळियुगमां संसार छोडीने माणस सन्यासी थायछे. ॥ ३ ॥

॥ हरिगीत छंद ॥

विद्या रु कविता यांचना सेवा विदेश मुसाफरी ॥

“धन पुत्रकी” इच्छा धरी यह पंच कांता में करी ॥

पुनि दैव जो प्रतिकूल ताते, पंचहू बंझा रही ॥

सागर सुनो ज्यु निरास ठहै सन्यास दिच्छा हम लही ॥४॥

अर्थ. मैं विद्या, कविता, याचना, चाकरी अने परदेशनी मुसाफरी एवी पांच भारजाओ धनरूपी पुत्रनी इच्छाथी करी, पण दैव उलटो थयो. तेथी ते पांचे बांझणीओ रही. अर्थात् धन मळ्युं नहीं, हे सागर? सांभळो तेथी उदास धडने में सन्यासनी दिक्षा लीधी. ॥४॥

॥ दोहा ॥

सागर सुनके तोहिकुं, देन लगे धन दान ॥

अवे द्रव्यकुं क्या करों, यौं कहि कियो प्रयान ॥ ५ ॥

अर्थ. एवं सांभळीने सागर तेने धननुं दान देवा लाग्या. त्यारे तेणे कह्युं के हवे हुं धनने शुं करुं एम कहीने चालतो थयो. ॥५॥

सूके पिछ वर्षा कहा, गत जोवन कांताहि ॥

कहा मरन पिछ औशधी, गत औसर धन काहि ॥ ६ ॥

अर्थ. जतां तेणे कह्युं के “खेतर” सुकाइ गया पछी वर्षाद शा कामनो? अने जुवानी गया पछी भारजा मळे ते शा कामनी? अने मुवा पछी ओसड शा कामनुं, अने वखत गया पछी धन मळे ते शा कामनुं. ॥६॥

सन्यासी होकें रखे, जो कउ धन अरु नारि ॥

तो तिनकुं धिकारहे, कहा जेख लिय धारि ॥ ७ ॥

अर्थ. जो कोई सन्यासी थईने धन के स्त्री राखे. तो तेने धिकार छे. अने तेणे जेख शा वास्ते धरी लीधो? ॥७॥

पुनि दी द्विज आये तिते, दुवे करज दुख कूप ॥

सागरकुं जान्यो इने, हे नृप जोगी रूप ॥ ८ ॥

अर्थ. पछी कर्जरूपी दुःखना कूवामां दुबेला बे ब्राह्मणो त्यां आवी
चझ्या.तेणे सागरने जोइने जाण्युं के आ कोइ जोगीने रुपे राजा छे.॥८॥

॥ वह विप्रोक्त ॥ सर्वैया ॥

बादरसें न छुपे ज्युं विभाकर, छोनि छुपे न तरुवर छाये ॥
अंजन अंजित नेन छुपे नहि, मेन छुपे नहि मौन रहाये ॥
निंदकसें न छुपे परकीरति, साच छुपे नहि जूठ बताये ॥
धूमहिसें ज्युंहि आग छुपे नहि, भाग्य छुपे न भन्नूत ल-
गाये ॥ ९ ॥

अर्थ. जेम बादळाथी सूरज छानो रहे नहीं, अने मोटां झाड छव-
रावाथी पृथ्वी छानी रहे नहीं, आंजण आंजवाथी आंख्यो छानी रहे नहीं,
अने बोल्या बगर रह्याथी तेना मनमां उपजेलो कामदेव छानो रहे नहीं,
निंदा करनाराओथी पारकी कीर्ति छानी रहे नहीं, अने जूठुं बताववाथी
साचुं होय, ते छानुं रहे नहीं. वळी धुमाडाथी जेम अग्नि छानो रहे नहीं
तेमज भभूति लगाववाथी भाग्यशाळीनुं भाग्य छानुं रहे नहीं.॥९॥

॥ दोहा ॥

द्विजने अशिर्वाद दिय, कही निज करज बिपत्त ॥

सागर तिहि मोती दिये, जो हे प्रवीन दत्त ॥१०॥

अर्थ. पछी ते ब्राह्मणोये सौ मित्रोने आशिर्वाद दइने पोताना करजनुं
दुःख कह्युं, त्यारे सागरें प्रवीणनां आपेलां मोती हतां, तेमांथी तेओने
आप्यां, तेनी विगत जे.॥१०॥

॥ अथ मोतीदानको ॥ कवित ॥

सातो मित्र समीप दो दुखी द्विज आइ कहे, अहो अधि-
पती सूनो हमारी अरज हे ॥ चारीस रुपैयेको करज मेरे

એક કહે, એક કહે મેરે શિર લક્ષકો કરજ હે ॥ એકકું એ-
કેક મોતી, દૂસરેકું દોનુંદોનું, દિયે સાતોં મિત્ર ટારી ઝોરકી
ગરજ હે ॥ કહ્યો સવે મોતી સમ મોલ હે તથાપી સમ, હોઈ-
હો શ્રીમંત યામેં દેસો અચિરજ હે ॥૧૧॥

અર્થ. સાતે મિત્રો પાસે તે બે દુખી બ્રાહ્મણોયે આવીને કહ્યું કે હે મહા-
રાજ! અમારી અરજી સાંભળો! એમ કહીને એકજણે કહ્યું કે મારે માથે ચા-
લીસરૂપૈઆનું કરજછે. ત્યારે બીજે કહ્યું કે મારે માથે લાખરૂપૈઆનું કરજ
છે, ત્યારે તે સાતે મિત્રોયે એક જણાને અંકેકું મોતી આપ્યું અને બીજાને બે
મોતી આપ્યાં. અને બીજા કોઈ પાસે માગવા જવાની ગરજ મટાડી. વળી
તેઓને કહ્યું કે આ બધાં મોતી સરખીજ. કિંમતનાંછે, તો તેમાં એવો
ચમત્કારછે કે તેથી તમે બંનેજણા (પોતપોતાનું કરજ મટાડીને) સરખી
મુંડીવાળા થશો અર્થાત્ બંને પાસે સરખા રૂપૈઆ રહેશે ॥૧૧॥

॥ દોહા ॥

સુનિ દુસરો દિલગીર જો, જૂઠ સુ વાઝ જાન ॥

જવ વેકે જ્યા શહરમેં, ભયો કહ્યાહિ પ્રમાન ॥૧૨॥

અર્થ. તે સાંભળીને બીજો બ્રાહ્મણ કે જેને માથે લાખનું કરજ હતું. તેણે
તે વાત બૂઠી જાણીને દિલગીર થયો, પણ બ્યારે શહેરમાં જઈને તે મોતી
વેચ્યાં ત્યારે સાગરના કહેવા પ્રમાણેજ થયું. ॥૧૨॥

મોલ મોતિ પ્રત્યેકકો, ઉપજ્યો કહા નિદાન ॥

કરજ કટત કિતનો વચ્યો, જાને ચતુર સુજાન ॥૧૩॥

અર્થ. તે પ્રત્યેક મોતીનું મૂલ નક્કી શું ઉપજ્યું, અને વન્ને જણાને પોત-
પોતાનું કરજ કાપતાં કોટલું વધ્યું. તેનો ચતુર ડાહ્યો માણસ હોય તેજાણે ॥૧૩॥
નાચે નારતિનંદ તવ, સાગરપે મુખ વાન ॥

करज कटत कैसें हुवे, दो श्रीमंत समान ॥१४॥

अर्थ, त्यारे भारतिनंद कविये, सागरप्रत्ये मोढेथी वाणी कहीं के ते बनेजणा पोतानुं करज कापतां सरखी मुडीवाळा केम थाय? ॥१४॥

॥ अथ सागरोक्त मोतीके मूलको ॥ कवित ॥

एक जनते अधिक जितने दुजेकुं मोती, तीनकी अढाइ गुनी संख्या उर धारिये ॥ छोटे कर्ज सो संख्यांक गुनो करते ज्युं होत, तासैं बडो कर्ज कछु न्युन न बिचारिये ॥ अंतर दो कर्जहूको अधिक मोतीसैं हनो, प्रत्येक मोतीको मोल इतनो उचारिये ॥ बडो कर्ज कह्यो तातें चाहे तेतो बडो होय, तदपी सो टारी पुंजी इतनी निहारिये ॥१५॥

अर्थ. सागर कहेछे के एकजणा करतां बीजाने जेटलां वधारे मोती आप्यां होय, ते वधारानां मोतीने अढीगणां करिये, अने जे संख्या आवे ते याद राखवी, अने नाना करजनी संख्याने ते संख्याये गणवी, तेथी जे आंक आवे, ते करतां मोटा करजदारनुं करज ओलुं होवुं जोइये नहीं, अने पहेला करतां बीजा जणने जेटलां वधारे मोती आप्यां, ते तेना वधाराना करजने पेटे आप्यां छे, माटे बने करजनुं अंतर जेटलुं होय, तेने वधारे आपेला मोतीनी संख्यावडे भागतां जे भाग आवे तेटली दरेक मोतीनी किमत कहेवी. ते मोटुं कर्ज उपर कह्या करतां वधारे गमे तेटलुं होय, तोपण ते करज कापतां सरखी मुडी रहे. ॥१५॥

॥ कवित ॥

हे अधिक कर्ज जाकुं, लक्षमें चालीश कम, ताके लिये सात मोती अधिक सु दियेहे ॥ सो संख्याको सप्तमांश, प्रत्येक मोतीको मोल चौदह सहस्र चहुशतबीश कियेहे ॥ काटते

करज एकलक्षमहीं ऐसी न्युन, रहे सो प्रत्येक पास लाभ
जानी लियेहे ॥ सागर कहत ऐसे होतहे अनेक चेद, जा-
नत चतुर चतुराइ जाके हीयेहे ॥ १६ ॥

अर्थ. हवै जे बीजा ब्राह्मणने पहिला ब्राह्मण करतां एकलाखमां
चाळीशरुपिआ ओछानुं करज वधारे छे, ते वधाराना करजने पटे तेने सात
मोती वधारे आप्यां छे, माटे ते संख्यानो सातमो भाग जे चौदहजार,
चारसैं अने बीश रुपीआ थया, एठली दरेक मोतीनी किमत कहीछे. माटे
वनेजणाने पोतपोतानुं करज कापतां एक लाखमां ऐसी रुपीया ओछा
रह्या, ते तेमणे लाभ जाणीने अर्थात् वधारानी मूडी जाणी लीधी, सागर
कहेछे के एवा अनेक हिसाब “उपर कहेली रीत उपरथी थायछे” ते
जेना मनमां चतुराइ होय, एवा चतुर जनो जाणे, ॥ १६ ॥

॥ हरिगीत छंद ॥

पुनि सात मालाकार पेखे, बाटिकाके पासही ॥

तिहिकुं कउ सरदार दीने, मोति उन पंचासही ॥

इक इक बढत धन मोल मोती, बांटतैं लरने लगे ॥

निधि कहे नारतिनंदकुं, तुम बांटी देहू यह जगे ॥ १७ ॥

अर्थ. वळी एक वाग पासे सात मालियोने दीठा, तेओने कोइ सरदार
ओगणपचास मोती आप्यां हतां, तेमां पहेलुं मोती एक रुपियानी किम-
मतनुं, अने पछी एकेक रुपीयो चढतां छेलुं ओगणपचास रुपीआनी कि-
मतनुं हतुं, ते वहेची लेतां तेओने लडाइ थई, त्यारे सागरे नारतिनंद-
कविने कह्युं के आ ठेकाणे तमे तेओने वहेची आपो. ॥ १७ ॥

॥ दोहा ॥

जंत्र क्रियाकी रीतिसैं, मोती बाटहु मीत ॥

जाखे भारतिनंद तब, कहो जंत्रकृति रीत ॥१८॥

अर्थ. वळी कहुं के हे मित्र यंत्र करवानी रीतथी मोती वहेची आपो,
त्यारे भारतिनंदे कहुं के यंत्र करवानी रीत तमे मने कहो. ॥१८॥

॥ अथ सागरोक्त ॥ दोहा ॥

जंत्र क्रिया तें निधि कहे, उपजे जंत्र अनेक ॥

तीर्यग उर्ध रु कोनतें, आवत संख्या एक ॥१९॥

अर्थ. सागर कहेछे के जंत्र करवानी रीतथी अनेक प्रकारना जंत्र
बनेछे, तेमां आडी पंक्तियोमां उभी पंक्तियोमां अने खूणे खूणनी पंक्तियोमां
पण एक सरखी संख्या आवेछे. ॥१९॥

॥ हरिगीत छंद ॥

निधि तीर तिहु सुर पंच जन, रुषि सात नव नागहि गये ॥

तब मोति पंद्र पचीस उनपंचास एकाशी दये ॥ प्रत्येक च-

ढते मोलके, दिय जिन्न अवसर ऊपरी ॥ प्रत्येक मंडल बांढि

लिय, समभाग यंत्रक्रिया करी ॥२०॥

अर्थ. एक समे समुद्रने कांठे त्रण देवो गया हता, अने बीजीवार
पांच माणसो गयां, त्रीजीवार सात रुषियो गया, चौथीवार नवकुळना नव
नाग गया हता, त्यारे तेज्रोने पहेलीने पंदर, बीजीने पचीस, त्रीजीने ओ-
गणपचाश. अने चौथीने एकाशी मोती समुद्रे आप्यां हतां, ते दरेक मोती
एक एक रुपीआनी चडती किंमतनां हता, अने प्रत्येक मंडळीने जूदीजूदी
वखते आप्यां हतां, ते यंत्रक्रिया करीने प्रत्येक मंडलिये सरखे भागे वहेची
लीधां हतां. ॥२०॥

॥ अथ विषमपंक्तिके यंत्र करन विधि ॥ कवित ॥

विषम पंक्तिके यंत्र रचनकी विधि सुनो, पंक्ति संख्यासें

जंजाय ताको यंत्र करिये ॥ घर संख्यामें मिलाइ एक अर्ध
 करो ताकुं, पंक्ति गुनो कमीमें कमी ज्युं उर धरिये, घर सं-
 ख्या एक हीन अर्ध करो सोइ अंक, इच्छांकके पंक्तिमांश,
 हुसैं परहरिये ॥ शेष सोइ दूजे काव्यमें कहूं त्यों लिखो पु-
 नि, एक एक बढत सबही घर भरिये ॥२१॥

अर्थ. हवे एकी संख्यानी पंक्तियोंना यंत्र करवानी रीत कहूं, ते सां-
 भळो, जेटली पंक्तियो होय, एटली संख्याथी भागी शकाय, तेनी संख्यानो
 यंत्र करिये, ते यंत्रना जेटलां खानां होय, तेमां एक मेळवीने तेना अर्ध
 करवा, तेने उभी अथवा आडी जेटली पंक्तियो होय, तेटला गणा करवा,
 ओछामां ओछी एटली संख्यानो यंत्र करवानुं मनमां धारिये, खानानी
 संख्यामांथी एक बाद करीने तेना अर्धा करवा, ते आंक जेटली संख्यानो
 यंत्र करवाने धार्यो होय, तेनी पंक्तिमा भागमांथी बाद करिये, पछी जे
 बाकीं आंक रह्यो, ते हवे बीजा कवितमां कहेशुं, ते प्रमाणे खानामां एकएक
 बढतो, वधां खानां भराय तेम लखो ॥२१॥

॥ अथ अंक लिखन विधिको ॥ कवित ॥

प्रथमही 'पू' पंक्तिके मध्य घर अंक लिखो, पुतें सदा 'प'मे
 सीधी बाजु पकरीजिये ॥ पतें कोनाकोन सदा चढिये 'द'
 पंगती लों, दते सिर पंगतीमें, 'उ' मही लखीजिये ॥ उते
 कोना कोन 'पू'लों चढतें जो अटके तो, लिख्यो ताके नीचे
 लीखी पू लों पहाँचीजिये ॥ अग्निकोन घर चरी ता नीचेको
 घर भरो, चारों पंक्तिके नियम रुदेमें धरीजिये ॥२२॥

अर्थ. "इशानखूणाथी अग्निखूणा सुधीनी पंक्तिनुं नाम 'पू' पंक्तिछे,
 अने वाव्यखूणाथी नैस्त्यखूणा सुधीनी 'प्र' पंक्तिछे, नैस्त्यखूणाथी उपर ने

અગ્નિખૂણા નીચે સુધીની 'દ' પંક્તિછે, અને વાવ્યખૂણા ઉપરથી ઇશાનખૂ-
ણાની નીચે સુધી 'ઝ' પંક્તિછે, તે ચારે પંક્તિના નિયમો તથા પાંચમો મધ્ય
ભાગનો નિયમ યાદ રાખવો,

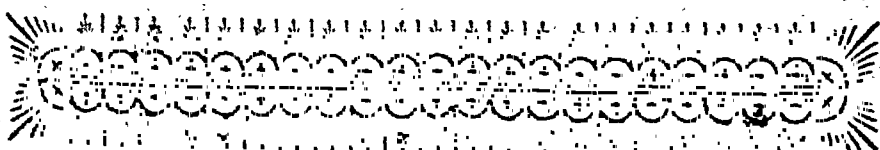
પહેલવેલો 'પૂ' પંક્તિના વચલા ધાનામાં આંક લખવો, અને 'પૂ' પં-
ક્તિમાં આંક લખ્યા પછી હરેક વચ્ચે નીચે 'પ' પંક્તિના એક જમણા
ધાનામાં આંક ભરિયે, અને 'પ' પંક્તિથી હરેક વચ્ચે ધૂણાધૂણ 'દ' પં-
ક્તિસુધી ઝંચે ચડતાં ધાનાં ભરિયે, અને 'દ' પંક્તિથી દર વચ્ચે ઝપલી
લીટીમાં 'ઝ' પંક્તિનું ધાનું ભરિયે, અને 'ઝ' પંક્તિથી ધૂણાધૂણ 'પૂ' પંક્તિ
સુધી ચડતાં જો વચમાં અટકે તો છેલ્લો આંક લખ્યો હોય તેની નીચેનું
ધાનું ભરીને ધૂણાધૂણ 'પૂ' પંક્તિસુધી ચડિયે, અગ્નિકોણનું ધાનું ભરાય તે
પછી તેની નીચેનું ધાનું ભરવું, એ રીતે ચારેપંક્તિના નિયમો મનમાં રાખવા. ૨૨.

॥અથ ત્રિપંક્તિ પંચ દશ ॥અથ ત્રિપંક્તિ ૨૪ ॥અથ પંચપંક્તિ પંચ ષષ્ટિ
સંખ્યાંક યંત્ર ॥ સંખ્યાંક યંત્ર ॥ સંખ્યાંક યંત્ર ॥

	પૂ			અ
ઙ	૮	૧	૬	
ઞ	૩	૫	૭	દ
વા	૪	૯	૨	નૈ
	પ			

	પૂ			અ
ઙ	૧૧	૪	૯	
ઞ	૬	૮	૧૦	દ
વા	૭	૧૨	૫	નૈ
	પ			

	પૂ					અ
ઙ	૧૭	૨૪	૧	૮	૧૫	
ઞ	૨૩	૫	૭	૧૪	૧૬	દ
વા	૪	૬	૧૩	૨૦	૨૨	નૈ
	૧૦	૧૨	૧૯	૨૧	૩	
	૧૧	૧૮	૨૫	૨	૯	
	પ					

॥ अथ सप्तपंक्ति १७५

संख्यांक यंत्र ॥

॥ अथ नवपंक्ति ३६९॥

संख्यांक यंत्र ॥

अ	इ	उ	ए	ओ	क	ख	ग	घ	ङ	च	छ	ज	झ	ट	ठ	ड	ढ	ण	त	थ	द	ध	न	प	फ	ब	भ	म
३०	३९	४८	१	१०	१९	२८																						
३८	४७	७	९	१८	२७	२९																						
४६	६	८	१७	२६	३५	३७																						
५	१४	१६	२५	३४	३६	४५																						
१३	१५	२४	३३	४२	४४	४																						
२१	२३	३२	४१	४३	३	१२																						
२२	३१	४०	४९	२	११	२०																						

अ	इ	उ	ए	ओ	क	ख	ग	घ	ङ	च	छ	ज	झ	ट	ठ	ड	ढ	ण	त	थ	द	ध	न	प	फ	ब	भ	म
४७	५८	६९	८०	१	१२	२३	३४	४५																				
५७	६८	७९	९	११	२२	३३	४४	४																				
६७	७८	८	१०	२१	३२	४३	५४																					
७७	७	१८	२०	३१	४२	५३	५५																					
६	१७	१९	३०	४१	५२	६३	६५																					
१६	२७	२९	४०	५१	६२	६४	७५																					
२६	२८	३९	५०	६१	७२	७४	४	१५																				
३६	३८	४९	६०	७१	७३	३	१४	२५																				
३७	४८	५९	७०	८१	२	१३	२४	३५																				

॥ पुनः सागरोक्त चतुःपंक्तिमें समसंख्यांक यंत्रक्रिया यथा ॥

॥ दोहा ॥

चहु पंक्तीके यंत्र कहु; प्रसंग पाई एहु ॥

समसंख्या तेतीसतें, अधिक चाहि सो लेहु ॥२३॥

अर्थ. सागर कहेछे के आ कहेवानो प्रसंगछे, तेथी चार पंक्तियोना यंत्र करवानी युक्तिपण कहुंछुं, ते तेत्रिंश उपरांत बेकी आंकनी गमे ते संख्यानो यंत्र करवा धारो ते थशे ॥२३॥

॥ हरिगीत छंद ॥

इच्छांकके अर्धांशतें, तजि आठ कहूं सो घर नरो ॥ द्रग
नव कळा सुनि वसु तिथी दश, भूमि अब कहूं सो करो ॥

मुनि दो त्रिखट इक आठ सर श्रुति, शेष घर नरि लीजिये ॥
चहुपंक्ति समसंख्यांकके, शुभ यंत्र इहि विधि कीजिये ॥२४॥

अर्थ. धारेली संख्यानुं अर्ध करीने तेमांथी आठ बाद करीने, ते आंकडाथी एकएक चडता आंक हुं कहूं ते घरमां भरो, बीजुं, नवमुं, सोळमुं, सातमुं, आठमुं, पंदरमुं, दशमुं. अने पहेलुंखानुं भरवुं पल्ली, त्रीजाखानामां सातडो चौथाखानामां बगडो, पांचमामां तगडो, छठामां छगडो, अगि-
वारमामां एकडो, बारमामां आठडो, तेरमामां पांचडो, अने चौदमा खा-
नामां चोगडो भरवो. ए रीते चार पंक्तियोना बेकी आंकना गमे ते यंत्रो
बनाविये ॥२४॥

॥ अथ चतुःपंक्ति ३४

सम संख्यांक यंत्र ॥

१६	९	७	२
३	६	१२	१३
१०	१५	१	८
५	४	१४	११

॥ अथ चतुःपंक्ति ६४

सम संख्यांक यंत्र ॥

३१	२४	७	२
३	६	२७	२८
२५	३०	१	८
५	४	२९	२६

॥ दोहा ॥

सो सुनि नारतिनंद कवि, ओरहि कवि रविजोति ॥

सात पंक्तिके यंत्र विधि, बांट दिये यह मोति ॥२५॥

अर्थ. ते सांभलीने नारतिनंद कविये, तथा रविजोती कविये, सात पंक्तिनो यंत्र करवानो रीते ते मोती वहेची आप्यां, अने दरेकजणने एक-
सोपंचोतेर रूपीआनी किंमतनां सात सात मोती आव्यां ॥२५॥

पुनि चहु मालाकार किय, इत इक नूपति आय ॥

हमकुं अत्तर शीशि दिय, सो क्यों बांटी जाय ॥२६॥

अर्थ. वळी चार माळियोये कह्युं के आहीं एक राजा आव्यो हतो,
तेजे अमने अतरनी शीशीयो आपीछे, ते “कांटा वगर के तोला वगर”
शी रीते वहेची शकाय? ॥२६॥

अत्तर पूरित तिहु शिशी, बतिस बतिस तोलेहु ॥

ठल्ली पच्चिस सातकी, चहकों बांटी देहु ॥ २७ ॥

अर्थ. वन्निश वन्निश तोलानी त्रण शीशीयो भरेलीछे, अने पचीश ने
सात तोलानी वे ठल्ली शीशीयो छे ते अत्तर अमने वहेची आपो. ॥२७॥

॥ अथ सागरोक्त अत्तर बांटनेको ॥ कवित ॥

चार बेर सात जर डारकें पचीसमें, पचीसकी ठलाइ तामें
तीन सोइ डारिये ॥ फेर तीन बेर सात डारतें चोवीस होत,
पूरनसें पूरी एकतीस दूर धारिये ॥ दोनुमें ठलाइ पच्ची,
फोर ऐसें दूजे एकतीस धरी, पच्चीसमें चोवीस उतारिये ॥
तीस रहे दस तामें सात सात एकतीस, डारीकें सागर कहे,
बांटन विचारिये ॥ २८ ॥

अर्थ. सागरे कह्युं के सात भारनी शीशी चारवार भरी भरीने पचिश
भारनीमां नाखतां जे त्रण भार वधे ते पचिश भारनी शीशी पाछी वन्निशभार
नीमां खाली करीने तेमां नाखवुं, फरीथी त्रणवार सातभारनी भरी भरीने
तेमां नाखतां चोवीश भार थाय, तेमां वन्निशभारनी बीजी भरेली शीशी
मांथी एक भार नाखीने ते एकत्रीश तोला भार वाळी शीशी वेगळी मु-
कवी. पछी पचीश भारनी शीशी सातभारनीमां तथा वन्निश भारनी जे घ-
णी अधुरीछे तेमां ठलवीने वळी उपर कह्या प्रमाणे बीजी वन्निशभारनी शी-
शीमां एकत्रीशभार राखीने ते पण वेगळे मुकवी, वळी एज रीते पचिश
भारनीमां चोवीस भार नाखिये, एटले बीजी शीशीमां दस तोलाभार रहेशे,

तेमां वेगळे मुकेली वे शीशीओमांथी सात सात भार नाखतां चारे भाग
सरखा थड रहेशे. ए विचारीने वहेंची ह्यो. ॥२८॥

॥ पुनः एक सालाकारको प्रश्न ॥ निंबु विषे ॥ कवित ॥
माली कहे मेरे नींबु तीस में बेकन चलयो, परोसीहु तीस मो-
कुं बेकनकों दीयही ॥ मेरे दो पेसेके तीन, उनके पेसेके दो-
नुं, बेकाय तो बेकहू युं परोसी कीयही ॥ दोनुं पेसे पांच
पांच साठिहु नींबु में बेके, बोत ग्राहकसें पेसे चहूबीस ली-
यही ॥ मेरे पेसे दस लिये, वह पंचदश मंगे, एक पेसा
न्यून रह्या तोतें जरे जीयही ॥ २९ ॥

अर्थ, वळी एक माळीये कह्युं के मारां त्रीस लीबु हुं वेचवा जतो ह
तो, त्यारे मारा पाडोशिये पण बीजां त्रीश लींबु मने वेचवा आप्यां, तेमां
मारे तो पैसानां त्रण वेचवां हतां, अने तेणे कह्युं के मारां तो पैसानां वे ले-
खे वेचाय तोज वेचजे एम कह्युं, पछी ते साठे लींबु वे पैसानां पांच लेखे
में वेच्यां, ते घणांक घराको लइ गयां, तेना चोवीश पैसा में लीधा, ते
मांथी में मारा दस पैसा लीधा, अने पाडोशिये पोताना पंदरपैसा माग्या.
तेमां एक पैसो ओछो रह्यो तेथी मारो जीव दाझे. ॥२९॥

॥ दोहा ॥

पेसेकी न विसात कछु, जात बडो इतबार ॥

कलंक लागे कपटकों, ताकी फिकर अपार ॥ ३० ॥

अर्थ. पैसानी कांइ विसात नथी, पण मोटो विश्वास जायळे, अने
कपट कर्यानुं कलंक लागे तेनी घणी फिकरळे. ॥३०॥

॥ अथ सागरोक्त उत्तर यथा ॥ कवित ॥

सुनो स्रजकार स्नेहे सागर सुनावे सही, बारह पंचक नी-

बु तुम बेक आयेहे ॥ छैंतीस तो यामें एक पेसेके बिकाये
तीन, चौबीसही यामें पेसेके दोनु बेकायेहे ॥ तीन पेसेके युं
खट, हुते सो दो पेसे बेके, तातें एक पेसा यामें, ऊन उप-
जायेहे ॥ जो कोउ बडो व्यापारी मोती यों बेके तो जानो;
पचीस सहस्रे धन सहस्र गुमायेहे ॥ ३१ ॥

अर्थ. स्नेहथी सागर कहेछे के हे माळी सांभळ, बार पंचकहां लींबु
नुं बेची आव्यो, तेमां छत्रीश लींबु तो एक पैसाना त्रणने भावे बेचायां,
अने चौबीश लींबु एक पैसानां बेने भावे बेचायां, ए रीते त्रण पैसानां छ
लींबु हतां ते दे पैसामां गयां, तेथी एमां एक पैसो ओछो उपज्यो छे,
जो कोइ मोटो वेपारी, ए रीते मोती बेचेतो जाणवुं के तेणे पचीशहजार
रुपियांना वेपारमां एकहजार रुपिया खोया ॥ ३१ ॥

॥ दोहा ॥

सो सुनिकें सजकारको, टर्यो रुदयतें रोष ॥

दोष बढोहे कपटको, चुकको बडो न दोष ॥ ३२ ॥

अर्थ. ते सांभळीने माळीना अंतरनी दिलगीरी मटी, केमके कपटनुं
महा पापछे, पण भूलनुं मोटुं पाप नथी ॥ ३२ ॥

॥ पुनःमालाकारोक्त फल विषे प्रश्न ॥ दोहा ॥

इत देवालयहे बहुत, में दर्शन करि आउं ॥

इक इक बढते फल धरन, कितने फल लेजाउं ॥ ३३ ॥

अर्थ. वळी एक माळिये पुछ्युं के आंहीं देव मंदिरघणांछे. त्यां हुं
दर्शन करी आवुं, पण त्यां एकने एक, बीजाने वे, बीजाने त्रण, एम ए-
केकुं वधतुं फळ भेट करवाने केटलां फळ लइ जाउं ॥ ३३ ॥

॥ अथ सागरोक्त उत्तर ॥ दोहा ॥

अर्ध गुने अंत्यांकते, करहु सइक अंत्यांक ॥

इतने फल ले जाहु तित, याद रखी यह आंक ॥ ३४ ॥

अर्थ. सागरे कहुं के मंदिरनी संख्याना छेछा आंकमां एक मेळ-
वीने तेने छेछा आंकना अरधा गुणा करो, ते आंकडो याद राखीने
एटलां फळ लइ जाओ ॥३४॥

जो शत देवल होइतो, एक मिलाई तास ॥

होत करत पंचास गुन, पंच सहस पंचास ॥ ३५ ॥

अर्थ. जो सो देवल होय, तो तेमां एक मेळवीने, तेने पचास गुणा
करतां पांचहजार ने पचास थाय. ॥३५॥

दो तिन चहु बढते धरो, तो तिन भेद सुनाउं ॥

दुगुन त्रिगुन चहुगुन करी, सो संख्या ले जाउं ॥ ३६ ॥

अर्थ. जो पेहेले मंदिर बे फळ मुकीने पछी प्रत्येक मंदिरे बबे वधतां
मुको तो उपर कहेली संख्याने वमणी करीने लइ जाओ. अने जो प-
हेले मंदिरे त्रण मुकीने पछी त्रण त्रण वधतां मुको, तो त्रगणी करो, अने
जो पेहेले मंदिर चार मुकीने चार चार फळ वधतां मुको तो उपर क-
हेली संख्याने चारगणी करीने लइ जाओ ॥३६॥

॥ गाहा ॥

बद्रीकाश्रम स्थाने, गणिताश्चर्य कृतं सु सागर ज्युं ॥

एकाशित्यन्निधानं, पूर्ण प्रविनसागरो लहरं ॥ ३७ ॥

अर्थ. बद्रीकाश्रममां सागरे गणितनो चमत्कार बताव्यो, ते संबधी
प्रवीणसागर ग्रंथनी आ एकाशीमी लहेर संपूर्ण थई ॥३७॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे बद्रीकाश्रमे सागर कृत ग-
णिताश्चर्य असंग वर्ननो नाम एकाशीतितमो लहरं ॥ ८१ ॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां एकाशीतितम
स्तरंगः समाप्तः ॥ ८१ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

वदिक आश्रमथी निधी, आव्या मनछापुर ॥

आ बाशीमी लहरिमां, कहां नक्षत्र जरूर ॥

॥ अथ सागर मनछापुरि प्रति गमना तथा नक्षत्र ॥

तारादि कथन प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

वद्विनाथकुं बंदिकें, चले सु सातों मीत ॥

मनछापुरीको मग लियो, पूर्ण धरी मन प्रीत ॥ १ ॥

અર્થ. વદ્વિનાથને નમસ્કાર કરીને તે સાતે મિત્રો ચાલ્યા, અને મનમાં પૂરી પ્રીત ધરીને મનછાપૂરીનો રસ્તો લીધો. ॥૧॥

વાંસેં મનછાપુરિ સુ પંથ, ઊર ધારત અનુમાન ॥

કહત પંચશત કોશ સવ, ત્રીન માસ પથ જાન ॥ ૨ ॥

અર્થ. ત્યાંથી મનછાપૂરીનો રસ્તો મનમાં અનુમાન ધારતાં પાંચસેં ગાડ ધાય. એમ સૌ કહેલે, “અંગરેજી બે માલદૂનો ગાડ છે” અને ત્રણ માહિનાનો રસ્તો જાણો. ॥૨॥

દ્વાદશ દિન જવ પથ ચલે, ગિરીબન ગહન મઝાર ॥

પંચસત્તતી કોશ ચલિ, તવ આયે હરદ્વાર ॥ ૩ ॥

અર્થ. ડ્યારે પર્વતોમાં ને મોટા જંગલમાં બાર દિવસ સુધી મુસાફરી કરી, ત્યારે ૭૫ ગાડ ચાલીને શ્રી હરદ્વાર આવ્યા. તેને માયાપૂરી કહેલે. ॥૩॥

॥ ચોપાઈ ॥

વાં દિન પંચ સુકામહિ કીને, પુનિ હસ્તિનાપુરી પથ લીને ॥

वां बिचमें इक अरुन्य आयो, निशा प्रवास करन मन भा-
यो ॥ चलत चलत अध रेनि बिहार्ई, पंथिक मंडलि सन्मुख
आई ॥ कृष्ण निशा नहि शशि नज मांही, तरु संघट पथ
सूजत नांही ॥ कित पूरव कित पच्छिम होई, वह पंथिक न-
हि जानत कोई ॥ हे उनकूं दछिन दिश जाने, पुनि उत्तर पथ
लीन अजाने ॥ सागरपें बूझ्यो इन जबही, भूल गये दिश
जान्यो तबही ॥ उलट चली दो जोजन आये, पंथिक वह पुनि
पुनि पिछताये ॥ पिछे चले सागरके संगी, बात करत उर
बढ्यो उमंगी ॥ कहे पंथिक सागरपें बानी, दिनकर बिन हम
दिशा न जानी ॥४॥

अर्थ. त्यां पांच दिवस मुकाम कयों, पछी दिल्लीनो रस्तो लीधो,
त्यां वचमां एक जंगल आव्युं, तेमां रात्रिये चालवानी मनमां इच्छा थई,
त्यां चालतां चालतां अरधी रात गई, त्यां मुसाफरोनी एक मंडळी सामी
आवी, ते अंधारी रात हती, ने आकाशमां चंद्र नहोतो, अने झाड़ घाटां
छे, तेथी रस्तो सूजतो नहोतो, कइ तरफ पूर्व, अने कइ तरफ पश्चिमदि-
शा हशे? ते ते मुसाफरो कोइ जाणता नहोता, तेओने दक्षिणदिशा
तरफ जवानुं हतुं, पण भूलथी उत्तरदिशानो रस्तो लीधो हतो, एणे ड्यारे
सागरने पूछ्युं, त्यारे जाण्युं के अमे दिशा भूल्या छिये, अबळा चालीने
तेओ बे जोजन आव्या हता. तेथी वारे वारे पस्तावा लाग्या, पछी पाछा
फरीने सागरनी साथे चाल्या, अने बातो करतां करतां मनमां आनंद
वध्यो, त्यारे ते मुसाफरो सागरने वाणी कही के अमे सूरज बिना दिशा
जाणी नहीं. ॥४॥

॥ दोहा ॥

नछत्र जाने निधि कहे, तो न दिशा भूलाइ॥

गइ रजनी कितनी धरी, सोइ पुनी समजाइ ॥५॥

अर्थ. त्यारे सागरे कह्युं के जो नक्षत्रने ओळखता होय तो दिशा भूलाय नहीं, अने कैटली घड़ी रात गइ ते पण समजाय. ॥५॥

विनय करी पंथिक कहे, कहहू उडगन नाम ॥

तव सागरे नछत्रके, कहे कवित तिहि ठाम ॥६॥

अर्थ. त्यारे ते मुसाफरोये विनती करीने कह्युं के ताराओनां नाम कहो, ? त्यारे सागरे ते ठेकाणे नक्षत्रोनां कवित कहां. ॥६॥

॥अथ सागरोक्त नछत्र तारा संख्या यथा ॥ कवित ॥

अश्विनी के तीन तारे तीन तारे भरणी के, कृतिकाके खट रोहिणी के पंच जानिये ॥ तीनमृग शिरषके, आरद्राको एक पुष्य, पुनर्वसु चटु, तिहु पुष्यके प्रमानिये ॥ अश्लेषाके पंच शुच, मघाके संजुल पंच, पूर्वा उत्तरा दोनुं दोनुं पहिचानिये ॥ हस्तके पंच, चित्रा स्वाति हूको एक एक, बिषाखाके वेद अनुराधा वेद आनिये ॥७॥

अर्थ. आ अश्विनीना त्रण तारा छे, भरणीना त्रण तारा, कृतिकाना छ, अने रोहिणीनां पांच जाणो, मृगशिरना त्रण, आरद्रानो एक, पुनर्वसुना चार, अने पुष्यना त्रण प्रमाणो, अश्लेषाना पांच, मघाना सुंदर पांच, पूर्वा कात्तुनी ने उत्तरा फात्तुनीना ववे जाणवा, हस्तना पांच, चित्रा, ने स्वातिनो एकेको, विषाखाना चार अने अनुराधाना पण चार मनमां लाविये. ॥७॥

॥ कवित ॥

जेठा तीन धार मूलग्यार, पूर्वापाठा दोनुं, उत्तराके दोनुं

અંભિજીત તારે ત્રીન હે ॥ શ્રવણકે ત્રીન પુની, ધનિષ્ઠાકે શ્રુતિ
સમ, શત્ત્રિષા શત તારે, કરતારે કીનહે ॥ પૂર્વાષાદ્રપદ
દોનું, ઉત્તરાકે ઉચ્ચ હે ॥ રેવતીને બત્તિશ, લલીત તારે લીન
હે ॥ સવ મિલિ દોસેં ઓર એકવીસ ઉડગન, નછત્ર અઠાઇસ
પિછાનત પ્રવીન હે ॥૮॥

અર્થ. જેષ્ઠાના ત્રણ ધારો, મૂલના અગિયાર, પૂર્વાષાઢાને ઉત્તરાષાઢાના
બવે, અને અભિજિતના તારા ત્રણ છે, શ્રવણના ત્રણ, ધનિષ્ઠાના ચાર, ને
પરમેશ્વરે શતભિષાના સો તારા કર્યા છે. પૂર્વાષાદ્રપદના બે, અને ઉત્તરા-
ષાદ્રપદના બે છે, અને રેવતીને સુંદર બત્તિશ તારા લીધા છે, તે બધા મળીને
બસે ને એકવીસ તારા છે, એવીતે અઠાવીસ નક્ષત્રોને ડાહ્યા માણસો જાણે છે. ૮

॥ અથ નક્ષત્ર આકાર કથન ॥ કવિત ॥

અશ્વમુખ ત્રિકોન રુ છૂર અરુ શંકટ હે, મૃગમુખ માંત્રિ મૃહ,
વાન ચંક્ર માનિયે ॥ સંદન મંચક સંજ્યા, પંક્ષા મોતી પ્રવાલ
હે, તોરેણ રુ બેલાદાન કુંડલ પિછાનિયે ॥ સિંહપુચ્છ ગજ-
દંત, મંચક ત્રિકોન શુભ.ત્રિભુવન મૃદંગ રુ વર્તુલ જ્યું જાનિ-
યે ॥ મંચક રુ જુંગલ સ્વરૂપ ઓર મૃદંગહે, નછત્ર અઠાઇસ
આકૃતિ ઊર આનિયે ॥૯॥

અર્થ. અશ્વિની ઘોડાના મુખને આકારે, મરણી ત્રિકોણાકાર, કૃતિકા
અસ્થાના ફળાને આકારે, “જેને ઝુમખું કહેછે તે” રોહિણી ગાડાને આ-
કારે, “જેને ગાડલી કહેછે તે” મૃગશિર હરણના મુખને આકારે, આરદ્રા
હીરા જેવી, પુનર્વસુ ઘરને આકારે, અશ્લેષા સર્પના ઘુંચલાને આકારે, મઘા
ઘરના છાપરાને આકારે છે, “તેને ગોમુત્રિકાનો આકાર પણ કહેવાય” પૂર્વા-
ફાલ્ગુની માંચલાને આકારે, અને ઉત્તરાફાલગુનીના બે તારા મળવાથી તે

ચારે ધ્વજને પલંગનો આકાર થાયછે, હસ્ત પંજાને આકારે, ચિત્રા મોતીને આકારે, સ્વાતિ પ્રવાળા જેવી છે, અર્થાત્ લગાર રતાશ ઉપર છે, વિશાખા તોરણને આકારે, અનુરાધા જમતાં થાળી પાસે વળીદાંન મુકેછે, તેવે આકારે જરા વાંકીદાર છે, જ્યેષ્ઠા કુંડલમાં ત્રણમોતીની હાર હોય, તેવે આકારે છે, મૂલ સિંહના પૂંછડાને આકારે, પૂર્વાશાઢા હાથીના બે દાંતને આકારેછે, ઉત્તરાશાઢા માંચઢાને આકારે, અભિચિત ત્રિકોણાકારે, શ્રવણ સ્વર્ગ મૃત્યુ ને પાતાલની પેઠે ઉપરા ઉપર છે, ધનિષ્ઠા ઢોલકને આકારે, શતભિષા ગોઢ “ચારણીને” આકારે જાણો, પૂર્વાભાદ્રપદ મોટા માંચઢાને આકારે, ઉત્તરાભાદ્રપદના બે તારા સરખા જોટાને આકારે છે, “પણ તે બે નક્ષત્રના ચારે તારા મળીને મોટા ચોકને આકારે દેખાય છે,” રેવતી મોટા મૃદંગને આકારે છે, એરીતે અઘ્ઘીશ નક્ષત્રોના આકાર મનમાં રાખિયે. ॥૯॥

॥ અથ દક્ષિણચારી, મધ્યચારી તથા ઉત્તરચારી કથન ॥

॥ કવિત ॥

રોહિણી રુ મૃગશીર આરદ્રા રુ હસ્ત પુનિ, ચિત્રા વિષાખા
રુ અનુરાધા જ્યેષ્ઠા જાનિયે ॥ મૂલ અરુ શાઢા દોઢ વિશ કલા
શતભિષા, વારહ સો દચ્છન ચારી યોં ડર આનિયે ॥ અશ્વી
ષરની કૃતિકા પુનર્વસુ ફાલ્ગુની દો, સ્વાતિ અન્નિજીત અરુ,
શ્રવણ વસાનિયે ॥ ધનિષ્ઠા દો આદ્રપદ ઉત્તરચારી હે યહે,
મધ્ય પુણ્ય સાર્પ્ય મઘા રેવતી પ્રમાનિયે ॥૧૦॥

અર્થ. રોહિણી, મૃગશીર, આરદ્રા, હસ્ત, ચિત્રા, વિષાખા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂલ, પૂર્વાશાઢા, ઉત્તરાશાઢા, અને શતભીશાની વીશકલા એ વાર નક્ષત્રો દક્ષિણચારી અર્થાત્ કાંઈક દક્ષિણ તરફ ચાલતાં જણાયછે, એમ મનમાં લાવો, અને શતભિષાની વાકી કલા મધ્યચારી છે, અશ્વિની, મ-

रणी, कृतिका, पूर्वसु, पूर्वाफाल्गुनी, उत्तराफाल्गुनी, स्वाति, अभिजित,
श्रवण, धनिष्ठा, पूर्वाभाद्रपद, उत्तराभाद्रपद, ए वार नक्षत्रो उत्तरचारीछे.
अने पुष्य, अश्लेषा, मघा, तथा रेवती ए चार मध्यचारीछे एम प्रमाणिये ॥१०॥

॥ दोहा ॥

पेखो मृगशिरके पिछे, पूर्व दिशा प्रति जेह ॥

लुब्धकको तारो ललित, अति चलकत हे एह ॥११॥

अर्थ. जुओ मृगशिरनी पाछळ पूर्व दिशा तरफ सुंदर लुब्धकनो तारो
छे, ते षणो चळके छे. ॥११॥

सपाद दो नछत्रमें, हे सेषादिक राशि ॥

ध्रुव तारा उत्तर दिशे, रहे सदैव प्रकाशि ॥ १२ ॥

अर्थ. सवा बवे नक्षत्रमां मेश आदिक वार राशियो छे, अने उत्तर
दिशामां हमेशां ध्रुवो तारो प्रकाशी रहेछे. ॥१२॥

मघा नछत्र उदीत तब, उदित होत रुषि सात ॥

कर्क उदित तब दक्षिणे, रुषि अगस्त दरशात ॥१३॥

अर्थ. ब्यारे मघा नक्षत्र उगे, त्यारे सप्तरुषि उगेछे, “ते सातमाना
पहेला बे तारा उगेछे!” अने ब्यारे कर्कराशी उगे, त्यारे दक्षिणमां अगस्त
रुशिनो तारो देखाय छे, ॥१३॥

कर्कराशिपें मकरपें, ननगंगा लखि लेहु ॥

उत्तर दक्षिण बाहिनी, अविलोकहु पुनि एहु ॥१४॥

अर्थ. कर्कराशीमां अने मकर राशीमां आकाशगंगा जोड़ लेवी, ते
उत्तर दक्षिण बहेती होय एम जोवी. ॥१४॥

मंगल आदिक ग्रह जिते, यह ओसर देखात ॥

सो सबकुं देखाइकें, सागर नाम सुनात ॥१५॥

अर्थ. पन्नी मंगळ आदिक जेटला ग्रह ते वखते देखाता हता, ते सागरे सौने देखाडीने तेनां नाम संधळाव्यां. ॥१५॥

॥ अथ नक्षत्रोपरि मास नाम कथन ॥ छपय ॥

कृतिका मृगशिर पुष्प, मघा फाल्गुनि चित्रा पुनि॥

विशाखा रु जेष्ठाहि, और षाढा रु श्रवण सुनि॥

भाद्रपद रु अश्विनी, सोड नक्षत्रहु बारे ॥

वार मासके नाम, एहि ऊपरलें धारे ॥

सो मास पूर्णिमासें शशी, सो नक्षत्र ठिग आवही ॥

गत रात्रि मान वह मासमें, सो नक्षत्रतें पावही ॥१६॥

अर्थ. कृतिका उपरथी कारतक, मृगशिर उपरथी मागशिर, पूष्य उपरथी पोस, मघा उपरथी माघ, उत्तराफाल्गुनी उपरथी फागण, चित्रा उपरथी चैत्र, विशाखा उपरथी वैशाख, जेष्ठा उपरथी जेठ, उत्तराषाढा उपरथी अपाढ, श्रवण उपरथी श्रावण, पूर्वाभाद्रपद उपरथी भाद्रवो, अश्विनी उपरथी आसो. एरीते ते बारे नक्षत्रो उपरथी बार महिनानां नाम पाडेलाले. अने ते महिनानी पूनमे ते नक्षत्र पासे चंद्रमा आवे. माटे केटली घडी रात्रि गइ छे, तेनुं प्रमाण ते महिनामां तेना नक्षत्र उपरथी मळे. मतलब के जेम सूरज केटलो चझो छे. ते जोईने केटली घडी दिवस चझो छे, तेनुं अनुमान करिये छिये. एज रीते आखा कार्तिक महिनामां कृतिका नक्षत्र जेटले ऊंचुं चझुं होय, तेटली घडी रात गई; तेनुं अनुमान करवुं. एज रीते बारे मास विषे जाणवुं. ॥१६॥

॥ कवित ॥

ऐसें हरद्वारहुसैं चले तीन द्योस तब, शाहरनपूर पंचबीश
कोश आवेहे ॥ वासैं दोउ दिन चली आवे सो अठारे कोस,

मुझफरनगरमें आई ठहराये हे॥वांसे दुहु द्योस चली आयेहे
मिरतपूर, सो पुनि अठारे कोश चले युं कहायेहे ॥ दोदिने
गाजियाबाद आये बिद्या कोस चली, सात कोस वांसें हस्ति-
नापूरीकुं पायेहे॥१७॥

अर्थ. ए रीते हरद्वारथी त्रण दिवस चाल्या त्यारे, पचीस गाउ शा-
हरनपूरमां आव्या, तेआं त्यांथी बे दिवस चालीने ते अठार गाउ आव्या,
त्यारे मुझफरनगरमां आवीने रूखा, त्यांथी बे दिवस चालीने मिरतपूर
आव्या, ते पण अठार गाउ चाल्या एम केहेवामां आव्युं, पछी चौद
गाउ चालीने बे दिवसे गाजियाबाद आव्या, त्यांथी सात गाउ हस्तिना-
पूर एटले दिल्लीशहेरने पाय्या.॥१७॥

॥ दोहा ॥

वा दिन पंच मुकाम करि, किय जमुनांजल स्नान॥

तित वसु गुन भुमि कोश “१३८” पथ, पुष्कर कियो प्रयान १८॥

अर्थ. त्यां पांच दिवस मुकाम करीने, जमुनांजीना जळमां स्नान
कर्युं, त्यांथी एकसोने आडनीश गाउ पुष्करजीने रस्ते प्रयाण कर्युं. १८

॥ कवित ॥

दिल्लिहुसें द्योस पंच आये चले अलवर, प्रान बेद कोश “४५”
यह पंथको प्रमानहे ॥ वांसें षट द्योस चली आये जयपूर
प्रति, वसु बेद कोस “४८” पंथ करिकें प्रयानहे ॥ वांसें पंच
द्योस चली गयेहे किसनगढ, कहत छेंतीस कोस जानत सु-
जानहे ॥ एक द्योस चली नवकोस अजमेर आये, पुष्कर
तीरथ जिहां पवित्र संस्थानहे ॥१९॥

अर्थ. दिल्लीथी पांच दिवस चालीने अलवर शहेरमां आव्या, ते

रस्तानुं प्रमाण पीसतालीस गाउनुंछे, त्यांथी छ दिवस चालीने, अडतालीस गाउनो पंथ करीने जयपूरमां आव्या, त्यांथी पांच दिवस चालीने किसन-गढ गया, ते छत्रिश गाउ कहेवायछे. ते डाह्या माणसो जाणेछे, त्यांथी एक दिवसे नव गाउ चालीने ज्यां पुष्कर तीर्थनुं पवित्र संस्थान छे, त्यां अजमेर आव्या. ॥१९॥

॥ चारसर छंद ॥

पंच द्योस वां रही पुनी करी तरा चले, कोस '९५' बान भक्ति मान आय अर्बुदाचले ॥ पच्छ एक पंथमें बहाय आयहे तिते ॥ अर्बुदाभवानि शंभु अचलेश हे जिते ॥ द्योस दो रही चले जवेहि शास्त्र जोजनं ॥ आय सिद्धक्षेत्र तीर्थ स्नानके प्रयोजनं ॥ चार द्योस पंथमें चलत वां बिती गये, पंच द्योस वां रही सु देव दर्शनं किये ॥ फेर अष्ट जोजनं चली रखी सु यादमें, चार द्योस सें गये अहंमदाहिबादमें ॥ बार जोजनं रही पूरी प्रवीन बासकी, आय तीत पूर्णिमा जई ज्यु पोस-मासकी ॥ शास्त्र संख्य द्योस सोइ बाटमें बिहाइके, पून मोद पाय सो पूरी प्रसिद्ध पाइके ॥२०॥

अर्थ. पछी त्यां पांच दिवस रहीने उतावळ करीने चाल्या, अने पंचाणुं गाउ जेटले आंवुजीए आव्या, ते रस्तामां एक पखवाडियुं बीताडीने ज्यां अर्बुदाभवानी अने अचलेश्वर महादेवछे त्यां आव्या. त्यां वे दिवस रही त्यांथी छ जोजन एटले चौवीश गाउ चाल्या, अने तीर्थमां स्नान कर्याना प्रयोजनथी सिद्धपूरमां आव्या, ते रस्तामां चालतां चार दिवस बही गया, अने त्यां पांच दिवस रहीने देवनां दर्शन कर्या, पछी आठ जोजन एटले वत्रीश गाउ चालीने, मनमां याद राखीने, चार दिवसे अम-

दावादमां गया, त्यारे प्रवीणने रहेवानी मनछापूरी अडतालीस गाउ रुही,
ब्यारे पोसमहिनानी पूनम थई त्यारे मनछापूरीमां आव्या, ते रस्तामां छ
दिवस वीताडीने ते प्रसिद्ध शहेर पामीने संपूर्ण आनंद पाय्या.॥२०॥

॥ दोहा ॥

सायंसमय जयो जबे, तब आये तिहि ठाम ॥

सातों सन्यासी किये, नृप आराम मुकाम ॥२१॥

अर्थ. ब्यारे संध्याकाळ थयो, त्यारे ते ठेकाणे आव्या, अने ते साते
सन्यासियोए राजाना वागमां मुकाम कर्यो.॥२१॥

॥ आंतापन्हति अलंकार ॥ कवित ॥

सागर कहत प्रियमित्र पेखो पूर प्रति, जगमगे चंद्र-
बिंब जेसो रूप जीतको ॥ झरुखातें झांखतीहे इत प्रांन-
प्रिया मेरी, तातें तिहि दिशा प्रति दीसे मुख तीनको ॥ रुदन
कियेसें नेन कज्जर बहायो तातें, दिसे यह श्याम दाग आ-
ननमें इनको ॥ ऐसें सुनि उत्तर यों भाखत भारतीनंद, वह
विधुबिंब, नाहि बदन प्रवीनको ॥ २२ ॥

अर्थ. सागरे कहुं के हे मित्रो? शहेर तरफ जुओ, के जेनुं रूप चं-
द्रमंडळ जेवुं झगमगेछे. ते मारी प्राणप्रिया झरुखामांथी आ तरफ जुएछे.
तेथी ते दिशा तरफ आ तेनुं मुख देखायछे. रुदन करवाथी आंखनुं का-
जळ रेलायुं तेथी तेनो आ काळो डाग तेना मुखमां देखाय छे. एवुं
सांभळीने भारतीनंदे एवो जवाब दीधो के एतो चंद्रमंडळ छे, प्रवीणनुं
मुख नथी.॥२२॥

॥ छंद भुजंग प्रयात ॥

मिली मीत सातोहि चर्चा चलाई, रही वागमें रेन सारी

वित्पई॥प्रजाते पुनी मालिनीकुं बुलाई, कुसूमं प्रती ताहि
वेगे पठाई ॥वहां मालिनी जाय संदेश दीनो, कुसूमं सुनी
ऊर आनंद लीनो ॥ प्रवीनं प्रती ब्रह्मनी बात खोली, तबे
सो कुसूमं प्रती यौहि बोली ॥ कहो बंदना बागमें जाय
मेरी, दशा मेरि ताकुं कहेनां सबेरी ॥ अबे पानिमें
लेखिनी नां ग्रहाती, प्रियमित्र प्रत्ये लिखों कैसें पाती ॥
पुनी हंसको चित्र ब्रह्मीकुं दीनो, निधीकुं सु देह सु
कीनो ॥ निधीकों मिली मूख संदेश ल्याओ, वहां जायके
अत्रही सच आओ॥ चढी चक्रिपें सो कुसूमं सिधाई, नि-
धी पास उद्यानमें आप आई ॥ २३ ॥

अर्थ. ए रीते साते मित्रोये मळीने चर्चा चलावी. अने ते बागमां
रहीने आखी रात बीताडी. पछी सवारमा मालणने बोलावीने तेने कुसुमा-
वळी पासे तरत मोकली, त्यारे मालणे त्यां जईने संदेशो दीधो. ते सां-
भळीने कुसुमावळी मनमां आनंद पामी, अने ते ब्राह्मणिये प्रवीणनी पासे
ते बात जाहेर करी, त्यारे प्रवीण कुसुमावळी प्रत्ये एम बोली के तमे
बागमां जईने मारी बंदना कहो, अने हे सखी? मारी बधी दशा तेमने
कहेवी, अने हवे माराथी हाथमां लेखण झलाती नथी. माटे प्रियमित्र
प्रत्ये शी रीते पत्र लखुं? एम कहिने वळी एक हंसनु चित्र हतुं, ते ब्रा-
ह्मणीने आप्युं. अने मोढेथी एम कह्युं के आ सागरने आपजो. अने
सागरने मळीने तेना मोढानो संदेशो लावजो अने त्यां जईने पाछां अहीं
नरत आवजो. पछी ते कुसुमावळी रथमां बेशीने गई. अने पोते बागमां
सागरनी पास आवी. ॥२३॥

॥ दोहा ॥

कुसुमें आशीषा कही, तब निधि किये प्रनाम ॥

कुसुमें बूझी कुशलता, सागरकुं तिहि ठाम ॥ २४ ॥

अर्थ. कुसुमावळीए तेमने आशिर्वाद कइया, त्वारे सागरे तेने प्रणाम कय्यो, त्वारे ते ठेकाणे कुसुमावळीए सागरने कुशलता पूछी. ॥ २४ ॥

कहि निधिये निज कुशलता, बूझि प्रबिनकी गाथ ॥

चित्र हंसको तब उने, दियो निधीके हाथ ॥ २५ ॥

पछी सागरे पोतानी कुशलता कहीने प्रवीणकी बात पूछी त्वारे ते हेसने निज सागरना हाथमां आप्युं. मतलबके तेनो हंस एटले जीव तमारी पासले. ॥ २५ ॥

कही दशा पुनि प्रबिनकी, निधि सुनि भये उदास ॥

हंस उपरि धरि मदनफल, दियो कुसुम कर तास ॥ २६ ॥

अर्थ. वळी तेणे प्रवीणनी दशा कही, ते सांभळीने सागर उदासी थया, अने हंस उपर मीढळ सुकीने ते कुसुमावळीना हाथमां (पाळो) आप्यो. ॥ २६ ॥

कह्यो पुनी हम जायगे, नैनतरंग शिव थान ॥

शिवरात्री पर सो स्थले, आवै कहहु सुजान ॥ २७ ॥

अर्थ. वळी कह्युं के अमे नैनतरंग पासे शिवनुं मिलयले, त्यां जइशुं माटे प्रवीणने कह्यो के शिवरात्रि उपर ते ठेकाणे आवै. ॥ २७ ॥

ब्रह्मी आयस मांगिके, गई प्रवीन हजूर ॥

दियो हंस पुनि मदनफल, सुजान समजी ऊर ॥ २८ ॥

अर्थ. पछी कुसुमावळी रजा मागीने प्रवीणनी पास गई, अने हंस तथा मीढळ प्रवीणना हाथमां आप्यां, तेथी (तेनो मर्म) प्रवीण पोताना मनमां समजी, के हवे आपणां लगन थवानी वार नथी. माटे धीरज

राखी॥२८॥

कुसुमें पुनी प्रवीनकों, कहि सागरकी वान ॥

शिवरात्री पर शिव सदन, आनां करी प्रयाण ॥२९॥

अर्थ. वळी कुसुमावळिये प्रवीणने सागरनी वाणी कही के शिवरात्रि
उपर प्रयाण करीने शिवने मंदिर आवजो॥२९॥

॥ सोरठा ॥

सखिकों कहे सुजान, कुसुमावलि मोकुं कहे ॥

अब शिवरात्री आन, कितनी घरी बिलंबहे ॥३०॥

अर्थ. ते सखीने प्रवीणे कह्युं के हे कुसुमावळी? तुं मने कहेके हवे
शिवरात्रि आववाने केटली घडीनी वारछे॥३०॥

चपल चलत नहि चाल, सूरज पुनि मुज शत्रु भो ॥

बीतत जब बहू काल, तब कछु काटत गगन पथ ॥३१॥

अर्थ. आ सूरज पण मारो शत्रु धयो छे, ते उतावळी चाल चालतो
नयी. अने ब्यारे घणो वखत बीते छे, त्यारे कांईक आकाशनो रस्तो
कापे छे॥३१॥

कहे कुसुम सुनि वात, सदा चले रवि सम गती ॥

दुख सुखमें देखात, जुग सम पल सम दिवस सो ॥३२॥

अर्थ. त्यारे कुसुमावळिये कह्युं के वात सांभळ, सूरज तो हमेशां
सरखी गतिमां चालेछे. पण आपणने दुखमां जुग नेवडो अने सुखमां
पळ नेवडो दिवस देखायछे॥३२॥

॥ गाहा ॥

निधी ब्रद्रिकाश्रमते, मनछापुरिके उदान आगमनं ॥

द्वयअशीति अभिधानं, पूर्ण प्रवीनसागरों लहरं ॥ ३३ ॥

अर्थ. बद्रिकाश्रमयी सागर मनछापुरिना बागमां आग्या, ते संबधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ बाशीमी लहेर संपूर्ण थई. ॥३३॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे रससागर बद्रिकाश्रमात् मन छापुरि आगमनं तथा नक्षत्र तारादि कथनं नाम द्विअशी तितमो लहरं ॥ ८२ ॥

इतिश्री प्रवीणसागरग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां द्विअशीतितम स्तरंगः समाप्तः ॥ ८२ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

सात भिन्न बे सजानियो, वसशे जइ कैलास ॥

आ बाशीमी लहरमां, करशे कथा प्रकाश ॥

॥ अथ सागरादि कैलासवास करन प्रसंगो यथा ॥

॥ छंद तोटक ॥

वह मीत चले मनछापुरसें, गय नेनतरंग मुदा उरसें ॥
शिवकुं धरि स्नेह प्रनाम किया, शिव पूजक आशिरवाद
दिया ॥ तब सागर बूझत ताहि अहो, कुशलाइ सु नेहपु-
रीकि कहो ॥ सुनि पूजक यों मुखसें उचरे, जबतें तुम जागि
जई बिचरे ॥ तुम मात रु तात उदासि जये, जनुं पंखिनकी
तनु पंख गये ॥ स्वजनो सब अंतर शोक धरे, बहु चंद्रकलाहि
बिलाप करे ॥ दिलगीर प्रजाजन सर्व दिसै, दुःख नां बिसरे
यह द्योस निसै ॥ पुनि एक उछाहकि बात जई, छितिमें
तिनसें खुशि बोत छई ॥ बिचरे बहु मास जये जबही, सुत
चंद्रकल प्रसव्यो तबही ॥ उनसें सब ठोर उछाह भयो,

पुनि नाम तिही प्रजपाल ठयो ॥ सुनि सातहु मित मुदीत
जये, इनकों तब मौक्तिक माल दये ॥ पुनि बागहि जाय
मुकाम कियो, शिव मंत्रहि साधन धारि लियो ॥१॥

अर्थ. ते मित्रो मनछापूरीथी चाल्या, अने खुशी भरेला मनथी नेन-
तरंग गया, स्नेह धरीने शिवने नमस्कार कर्या, त्यां शिवना पूजारिये
आशिर्वाद दीधो, त्यारे सागरे तेने पूछुं के अहो तमे नेहनगरनी कुश-
ळता कहो, ते सांभळीने पूजारी मोढेथी बोल्यो के ज्यारे तमे जोगी थडने
गया, त्यारे जाणे के पंखीनी पांखो गई होय, तेम तमारां मा बाप उहासी
थयां, अने सगां वहालां पण मनमां घणो शोक करवा लाग्यां, अने राणी
चंद्रकला तो बहु विलाप करवा लागी, अने प्रजाना सर्व लोकों दिलगीर
देखाया, ने रातने दिवस तेओने तमारा विजोगनुं दुःख विसरतुं नथी,
बळी एक खुशीनी बात थई तेथी पृथ्वीमां घणो आनंद छवराव्यो, ते एछे
के तमे गयापछी चारमहिना थया, त्यारे राणी चंद्रकलाने कुंवर अवतग्रीं,
तेथी सवैं ठेकाणे घणो आनंद थयो, ते कुंवरनुं नाम प्रजापाल ठराव्युं,
ते सांभळीने साते मित्रो राजी थया, त्यारे ते पूजारीने वधामणीमां मोतीनी
माला आपी, पछी बागमां जडने मुकाम कर्यो, अने शिवना पंचाक्षर
मंत्रनो जप करवानो आदर कर्यो. ॥१॥

॥ अथ विनोक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

ध्यान प्रवीनहुको उर धारत, गान प्रवीनहुके गुन गावे ॥
कान प्रवीन विना न सुने कछु, तान प्रवीनहुसैं ज्यु मिलावे ॥
खान प्रवीन विना नहि भावत, पान प्रवीन विना नहि खा-
वे ॥ स्थान प्रवीनहुको सुमिरे उर, ज्ञान प्रवीन विना भुल
जावे ॥ २ ॥

अर्थ. पूण मनमां प्रवीणनुं ध्यान धरता हता, अने गानमां प्रवीणना गुण गाता हता, अने काने प्रवीण विना बीजुं कांड सांभळता नहोता, अने प्रवीणनी साथेज तान मेळवता हता, खावानुं प्रवीण विना तेज्जोने भावतुं नथी, ने प्रवीण विना पाननी बीडी खाता नथी, हृदयमां प्रवीणनी हवेलीने संभारेछे, ने प्रवीण विना शरीरनुं भान भूली जायछे. ॥२॥

॥ कवित ॥

पूजाकारै पूतकुं पठायो नेहपुर प्रति, बधाई सुनाई जाई सागरके तातकुं ॥ ताकुं सिरपाव दियो, अधिक उत्सव कियो, बांटी बोत साकर शहरजन ब्रातकुं ॥ तोरण बंधाई धुजा पताका पुनि चढाई, दान दिये दुज भाट चारनादि जातकुं ॥ सेना सजी पुरजन सहित तरंगनेन, आये स्नेह मिलन सो, सागर साक्षातकुं ॥३॥

अर्थ. पछी पूजारिये पोताना पूत्रने नेहनगर मोकल्यो. तेणे त्यां जेईने सागरना पिताने वधामणी संभळावी. त्यारे राजाए तेने सिरपाव आय्यो, अने घणो उत्सव कय्यो. अने शहेरना माणसोना समुदायने घणी साकर वहेंची. तोरणो बंधावीने वळी धजाओ अने पताकाओ चढावी अने ब्राह्मणोने, भाटोने, तथा चारण आदिक जातने दान दीधां. पछी सेना सजीने शहेरना लोको सहित स्नेहणी साक्षात सागरने मळवासारुं तेओ नेनतरंग आव्या. ॥३॥

॥ दोहा ॥

सागरकी माता पुनी, मंत्रिनके समुदाय ॥

सुत जुत आई शशिकला, पेखि महा मुद पाय ॥४॥

अर्थ. अने सागरनी माता तथा कारभारियोना मंडल तथा कुंवरने

लहने चंद्रकला पण त्यां आवी, ते सर्वे सागरने जोडने घणो आनंद पाम्यां । ४ ।

॥ छंद भुजंग प्रयात ॥

कहे सागरकुं सबे जोरि पानी, अगे ज्यों कहीती तुमैं ऐसि
वानी ॥ विते हायनं जेख दैहों उतारी, करो सो अबे सत्य
वाचा तुमारी ॥ कह्यो सागरे साधना हे अधूरी, महारात्रिमें
होइहे सोइ पूरी ॥ तबे जोगिको जेख हे सो तजेंगे, सुशो-
जीत सिंगार अगे सजेंगे ॥ वहांलों हमे देखि ईत ठाउं,
महादेव पूजी अहासिद्धि पाउं ॥ कही सागरे युं सबेकुं बुझा-
ये, महारात्रिलों सो सबे वां ठराये ॥ महारात्रिपें वां बहु
संग आवे, तजी पापकुं सो महा पुन्य पावे ॥ प्रवीने पुनी
तात प्रत्ये उचारी, वहां जात्रकों जान इच्छा हमारी ॥ तबे
ताहिकुं आयसा दीनि तातें, चली संग सेना लईकें प्रजातें ॥
कुसूमावलीकुं पुनी संग लीनी, बहु दास दासी नृपें संग
दीनी ॥ पितापें पुनी यूहि बोली सुजानां, लियो नेम मैं पा-
उसैं चालि जानां ॥ धरी यौनिका, वोत मर्याद कीनी, युं-
ही शंकर स्थानकी वाट लीनी ॥ महारात्रि आगे रह्या
घोस चारी, सुजानं पहोंची जहां शूलधारी ॥ ५ ॥

अर्थ. ते सर्वे हाथ जोडीने कहेवा लाग्यां के तमे आगळ एवं वचन
कहुं हनुं के एक वर्ष वित्या पछी जोगीनो वेंप तजी दइशुं ते तमासं वचन
हबे सत्य करो, त्वारे सागरे कहुं के हजी अमारी साधना अधुरीछे,
ते शिवरात्रिमां पूरी थशे, त्वारे जोगीनो भेखछे ते तजीशुं, अने सारो
भृंगार शरीरे सजीशुं, त्यांसुधी अमे आ ठेकाणे रहेशुं, अने महादेवने
पूजीने मोठी सिद्धि पामशुं. एम कहीने सागरे सौने समजाव्यां, तेथी

तेओ पण सौ शिवरात्रि सुधी ध्यांज रह्यां. शिवरात्रि उपर ते ठेकाणे
घणा संघ आवेछे, अने ते पाप तजीने मोटुं पुण्य पामेछे, वळी प्रवीणे
पण पोताना पिताने कह्युं के त्यां नेनतरंगनी जानाये जवानी मारी इच्छा
छे, त्यारे पिताये तेने जवानी रजा आपी, तेथी साथे सेना लईने सवा-
रमां त्यांधी चाली, तेणे कुसुमावळीने पण साथे लीधी, वळी राजाए पण
घणा चाकरो अने दासीओ साथे आपी, वळी सुजाण पोताना पिता पासे
एम बोली के जे पण चालीने जवानो नियम लीधोछे, त्यारे राजाए क-
नात तणावीने घणी अदब करी, ए रीते शिवना स्थाननो रस्तो लीधो,
अने ब्यारे शिवरात्रि आडा चार दिवस रह्या त्यारे ज्यां ते शिवनुं स्थान
छे त्यां प्रवीण पहींची.॥५॥

॥ दोहा ॥

शिविर तनाइ मुकाम किय, शिव मंदिरतें दूर ॥

शिवरात्री आगमनकी, अति उत्कंठा ऊर ॥६॥

अर्थ. शिवना मंदिरथी वेगळे तंबु तणावीने मुकाम कर्षो, अने शि-
वरात्रि आववानी तेना हृदयमां घणी उत्कंठा लागी.॥६॥

॥ अथ उपमालंकार ॥ कवित ॥

दुलहनी दुलह ज्यों दिलमें मुदित दीसै, ज्यों ज्यों बास
जासतहि बासर बिवाहको ॥ यों कलाप्रवीन रससागर
रुदय रीझै, क्या कहूं कथन इन उरके उत्साहको ॥
नर जानें कवे कर ग्रहों मेरी नारीहुको, नारी जाने कवे
कर ग्रहों मेरे नाहको ॥ अंबकसें, अंबकको निलय निहारे
दोउ, धारे दोउ ध्यान मित्र मिलनके राहको ॥७॥

अर्थ. जेम वरकन्याना मनमां विवाहनो दिवस दुंकडो आवतो जाय,

તેમ તેમ વધારે આનંદ દેશાય, તેવી રીતે કઢાપ્રવીણ ને રસસાગર મનમાં
રાજી થાયછે, તેઓના મનના ઉત્સાહનાં શાં વચન કહું? તે નર જાણેછે
કે હું મારી પ્યારી સ્ત્રીનો વ્યારે હાથ ઝાલું? અને તે નારી “પ્રવીણ” જાણે
છે કે હું મારા સ્વામીનો વ્યારે હાથ ઝાલું? તે બન્નેજણાં નેત્રથી શિવના
મંદિરને જુએછે, અને મિત્રને મઠવાના રસ્તાનું ધ્યાન બન્નેજણાં ધરેછે. ॥૭॥

॥ હંદ ઉધોર ॥

આયો શિવનિશાકો ઘોસ, છાયો સંઘ છિતિ ચહુ કોસ ॥

ગાયો જન મિલી શિવગાન, જાયો સુનત સબકે કાન ॥

સોહે શંભુકો સંસ્થાન, મોહે દેશિ સુર તજિ માન ॥

જોહે ઓહિ થલ આભાસ, કોહે રૂંદ્રપુરિ રૂંદ્ર પાસ ॥

આયે અમરકે તિત્ત વ્રંદ, ગાયે મુનિ મિલીકે હંદ ॥

ધાયે અપ્સરા તજિ ધીર, પાયે નિરશિ શાંતિર ॥

વાજે વિવિધ વાં વાજિત્ર, ગાજે જ્યોં પયોદ પુષ્પિત્ર ॥

સાજે પ્રૌઢ પૂજન વિપ્ર, ત્યાજે ત્રિવિધ તાપહિ ક્ષિપ્ર ॥

આયે સિદ્ધ વાં પ્રજનાથ, લ્યાયે વોત સિદ્ધહિ સાથ ॥

ભાયે સાત મિતકું સોય, નાયે મસ્તકહિ પદ દોય ॥ ૮ ॥

અર્થ. જ્યારે શિવરાત્રિનો દિવસ આવ્યો, ત્યારે ત્યાં પૃથ્વીમાં ચારગા-
ઉમાં સંઘ આવીને હવરાયો, અને માણસોયે મઠીને શિવના ગુણનું ગાન
કર્યું તે સાંભળતાં સૌના કાનને ગમ્યું.

તે શિવનું મંદિર એવું શોભેછે કે તે જોઈને દેવો, પુણ અગ્નિ, વરુણ, રત્ન
મોહ પામે, તે ઠેકાણાનો દેશાવ જો છે, તેની આગળ રૂંદ્રપુરી શા લેખામાં
છે? ત્યાં દેવતાઓના સમુદાય આવ્યા, અને મુનિયોએ મઠીને વેદનું ગાન
કર્યું, અપ્સરાઓ ધીરજ તજીને દોડી આવી, અને તે ઉત્સવ જોઈને શરીરમાં

શાંતિ પામી, જેમ યાવિત્ર વર્ષાદ ગાજતો હોય, તેમ ત્યાં નાનાપ્રકારનાં
વાજિત્ર વાજેછે તેની ગર્જના થાયછે, બ્રાહ્મણો મહાપૂજા કરેછે, અને
અધ્યાત્મ, અધિભૂત, અને અધિદૈવ, એવા ત્રણ પ્રકારના તાપને તરત તજેછે,
ત્યાં પ્રભાનાથસિદ્ધ આવ્યા, તેઓ ઘણાક સિદ્ધોને પોતાની સાથે લાવ્યા, તે
સાથે મિત્રોને ગમ્યા, તેથી તેઓના બન્ને ચરણમાં સાથે મિત્રોએ મસ્તક
નમાવ્યાં. ॥૮॥

॥ દોહા ॥

નૃત્ય કરત સુરનારિકા, ગાન કરત ગાંધર્વ ॥

યહ ઉત્સવ અવલોકિકે, સુમુદિત ભય જન સર્વ ॥૯॥

અર્થ. ત્યાં દેવાંગનાઓ નૃત્ય કરવા લાગી; અને ગાંધર્વો ગાન કરવા

લાગ્યા. ઉત્સવ જોઈને સર્વેજનો આનંદ પામ્યો. ॥૯॥

જુગમ જાગત જામિની, પેશ્વત જન પ્રત્યેક ॥

કાંચન મય કૈલાસતે, આય વિમાન અનેક ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. જ્યારે બે પહોર રાત્રિ ગઈ, ત્યારે દરેક માણસનાં દેશ્વતાં કૈલા-
સમાંથી સોનાનાં અનેક વિમાનો આવ્યાં. ॥૧૦॥

ગન ત્રગનિત ગંગેશકે, પુનિ અપ્સરા અપાર ॥

શિવ પ્રેરિત શિવ સદનપે, કિયો આઈ જયકાર ॥૧૧॥

અર્થ. શિવના અનેક ગણ અને અપાર અપ્સરાઓ શિવજીના મોક-
લવાથી તે શિવ મંદિર પાસે આવીને તેઓએ જયજયકાર કર્યો. ॥૧૧॥

અદ્ભુત અચરિજ દેશ્વિકે, ભૂલે સર્વ જન જ્ઞાન ॥

તવ આઈ શિવ સદનમેં, કુસુમાવલિ રુ સુજ્ઞાન ॥૧૨॥

અર્થ. મોટું આશ્ચર્ય જોઈને વધાં માણસો તો પોતાના શરીરનું માન
ભૂલી ગયાં, ત્યારે કુસુમાવલી અને પ્રવીણ તે શિવના મંદિરમાં આવ્યાં. ॥૧૨॥

॥ અથ ઉપસાલંકાર ॥ કવિત ॥

મકરીકી જાલ તોરી ઢારે જ્યું મહા મરુત, તિમિંગલ તોરી
 ઢારે જ્યોં ગતિ જહાજકી ॥ ગિરિવર તોરી ઢારે ગંગકો પ્ર-
 વાહ જેસેં, તંતુંબંધ તોરી ઢારે, ત્રિયા ગજરાજકી ॥ સુઘ-
 રીકો ઘર સો તો તોરી ઢારે સિંહની જ્યોં, ત્યોં પ્રવીને તોરી
 ઢારી લીક લોકલાજકી ॥ જવનિકા વીના અવનિકા ઉલંઘન
 કરી, સંચરી સમીપ સાતો મિત્રકે સમાજકો ॥ ૧૩ ॥

અર્થ. જેમ મોટો પવન કરોઢિયાની જાલ તોડી નાખે, અને જેમ મોટો
 મગરમચ્છ, નાવનો ગતિને તોડી નાખે, અને ગંગાનો પ્રવાહ જેમ પર્વતને
 તોડી નાખે, અને હાથિની જેમ તાંતણાના બંધને તોડી નાખે, જેમ સિંહન
 સુઘરીના ઘરને તોડી નાખે, તેમ પ્રવીણે લોકલજ્ઞાની લીટીને તોડી નાખી,
 અને કનાત વિના પૃથ્વી ઉલંઘન કરીને સાતે મિત્રના મંડલની પાસે ગઈ. ॥૧૩॥

॥ દોહા ॥

સાત મિંત દો સખિનકે, તનમેં પ્રગટી જ્યોતિ ॥

કોટિ સૂર્ય શશિ સમ સિરી, જગમગ જગમગ હોતિ ॥ ૧૪

અર્થ. તે સમે સાતે મિત્રોના અને કુસુમાવલી તથા પ્રવીણ એબે સખિ-
 યોના શરીરમાં તેજ પ્રગચ્છું, તે કરોડો સૂર્યને ચંદ્રના જેવું પણ શાંત ઇગમ-
 ગત્વા લાગ્યું. ॥૧૪॥

પારસમનિ સમ શિવ કૃપા, જન તન લોહ સમાન ॥

સો મિટિ દેવસ્વરૂપ જય, કાંચન કરન પ્રમાન ॥ ૧૫ ॥

અર્થ. પારસમણી જેવી શિવજીની કૃપા, અને તે નવ માણસોનાં શરીર
 લોહા જેવા હતાં, તે મટીને જેમ લોહાનું સોનું થાય, તેમ દેવસ્વરૂપ થયાં. ॥૧૫॥

દિવ્ય વસન ભૂપન દિસે, ચિંતામનિ હિય હાર ॥

ईंद्र उतारत आरती, कहि मुख जयजयकार ॥ १६ ॥

अर्थ. तेओना लूगडां अने घरेणां देवना जेवां देखावा लाग्यां, अने हैया उपर चिंतामणियोना हार देखावा लाग्या, अने ईंद्र महाराज मोढे जेजेकार कहीने तेओनी आरती उतारवा लाग्या. ॥१६॥

॥ सवैया ॥

लोक समस्त बिलोकतही, निधि हस्तसें हस्त मिलापन कीनो ॥ जाकर शंकर मंदिर अंदर, शीश नमाइ महा मुदलीनो ॥ दान दिये तुजकों बहु द्रव्य, तुजे तब आशिरवाद सु दीनो ॥ सागर ओर प्रवीनहुको तब, भो मन प्रेमप्रभा रस चीनो ॥ १७ ॥

अर्थ. वधालोको देखतां प्रवीणे सागरना हाथ साथे पोताना हाथनो मेळाप कर्यो, तेओए शिवना मंदिरमां जइने मस्तक नमावीने मोटो आनंद लीधो, वळी ब्राह्मणोने घणा द्रव्यनुं दान कर्युं, त्यारे ब्राह्मणोये आशिर्वाद दीधो, त्यारे सागरनुं अने प्रवीणनुं मन प्रेमनी कांतिना रसधी भिजाएलुं अर्थान् रसवस थयुं. ॥१७॥

॥ दोहा ॥

षट मित्र रु कुसुमावली, शंकर सन्मुख आय ॥

नेह धरीकें शीश निज, बिनय सहित नमाय ॥ १८ ॥

अर्थ. छ मित्रो अने कुसुमावळिये शंकर पास आवीने स्नेह धरीने बिनय सहित पोतानां मस्तक नमाव्यां. ॥१८॥

सागरके पितु मातकुं, नव जन किये प्रनाम ॥

तब तिनकों आशीष दिय, पितु माते तिहि ठाम ॥ १९ ॥

अर्थ. पछी सागरनां मा बापने ते नवजणांये नमस्कार कर्या, त्यारे ते

ठेकाणे सागरनां मावापे आशिर्वाद दीवो. ॥१९॥

उत्तम एक विमानमें, सागर कलाप्रवीन ॥

बैठे ताहि विलोकिकें, जय जन अचरिज भीन ॥२०॥

अर्थ. पछी एक उत्तम विमानमां सागर अने कलाप्रवीण बेठां, तेओने जोइने सवें माणसो अचरजमां निमग्न थइ गयां. ॥२०॥

॥ हरिगीत छंद ॥

तव सागरे पितु मातकुं बढने युंही बानी कही ॥

हम देवहे कैलासके, सुनु कोउ जनके सुत नहीं ॥

दिलमें नहीं दिलगीर होनां, जात हम कैलासमें ॥

तुम जाइ सुखसैं राज करहु, रहहु निज आवासमें ॥

पुनि शशिकलाकों यों कह्यो, तुम रहहु मन धीरज धरी ॥

सुत प्रजापालकुं पालनां, सु प्रयत्न परिपूरन करी ॥

वह पूत्र होहि पराक्रमी, पूरन सु किर्ती पाइहे ॥

पालन प्रजाको करहि पुनि, सब शत्रु शीश नमाइहे ॥

सब जन प्रती सागर कहे, हर नक्ति करिहो जावसैं ॥

भवसिंधु तरि जवभुवन पैहो, ज्यों तरे निधि नावसैं ॥२१॥

अर्थ. त्यारे सागरे पोताना मा वापने पोताना मुखथी एवी वाणी कही के सांभळो अमे कैलासना देव छिये, कोइ माणसना पुत्र नहीं, अने अमे कैलासमां जइये छिये, माटे मनमां कांइ दिलगीर थशो नहीं, हवे तमे जइने सुखथी पोताना दरवारमां रहो, ने राज करो, वळी चंद्रकळाने कछुं के तमे मनमां धीरज धरीने रहेजो, अने आ प्रजापाळ कुंवरने पूरुं जतन करीने पाळजो, ते कुंवर पराक्रमी थशे, अने संपूर्ण कीर्ति पामशे, ते प्रजानुं पाळन करशे, अने वधा शत्रुओनां माथाने नमावशे, वळी सवें

माणसोने सागरे कहुं के जो तमे भावथी शिवनी भक्ति करशो तो जेम
नाववडे समुद्र तरे तैम आ संसार सागर तरीने शिवना धामने एटले कै-
लासने पामशो. ॥२१॥

॥ दोहा ॥

कहे सुजान अमात्यकों, देखत दृग तुम जेह ॥

मनछापुर्निमें जाइकैं, सबकुं कहनां तेह ॥२२॥

अर्थ. पछी प्रवीणे कारभारीने कहुं के तमे तमारी नजरे जे आ देखाव
देखोछो, ते मनछापुर्निमां जइने सौने बात कहेजो. ॥२२॥

भक्ति करहि नवदेवकी, सो पावहि शिव धाम ॥

यौं मुज जननी जनककुं, कहनां करी प्रनाम ॥२३॥

अर्थ. अने मारां मावापने मारीवती नमस्कार करीने कहेजो के जेओ
शंकरदेवनी भक्ति करशो ते शिवना धामने पामशो. ॥२३॥

बानी सुनी सुजानकी, कछु न कहतहे कोय ॥

अद्भुत अचरज देखिकैं, स्तब्ध नये सब सोय ॥२४॥

अर्थ. एवी प्रवीणनी वाणी सांभळीने कोइ कांइ बोली शक्या नहीं,
केमके मोटुं आश्चर्य जोइने ते सौ दिग्मूढ थई गया हता. ॥२४॥

षट मित्रहु कुसुमावली, पाई मोद अपार ॥

निनहि निन विमानमें, बैठी किये बिहार ॥२५॥

अर्थ. पछी छ मित्रो अने कुसुमावळी घणो आनंद पामीने जूदां जूदां
विमानमां बेसीने गति करी. ॥२५॥

॥ झूलना छंद ॥

व्योम पथ सवहि बीमान सो बीचरे, दुंदुनी देवकी बोत

बाजी ॥ पुष्पकी वृष्टि ब्रंदारका करतहे, पुनि रह्यो गगन

जयकार गाजी ॥ कामिनी कंत कैलासमें जाइके, बंदना शिव
 शिवाकुंही कीनी ॥ हाथ धरि साथ तब नाथ उमयाहिके,
 ओर उमयाहि आशीष दीनी ॥ पुनि कह्यो अब बसी वास
 कैलासमें, तुम चिरकाल सुख पूर्ण पैहो ॥ भोगवो भोग मन
 जावते जलि विधी, लक्षधा ललित इत लान लैहो ॥ अ-
 चल तुम नाम पुनि रहहि अचला विषे, कीर्ति सब देशके
 लोक कहही ॥ चरित तुम ग्रंथमें बोत चरचायगो, चतुरजन
 चित्तमें धरन चहही ॥ जाहिको ज्योंलु हे नाम सो जगतमें,
 त्योंलु हे अमर यह, यौहि मानो ॥ नाम भो नाश तब ना-
 श ताको भयो; जीयमें जरुर यों आप जानो ॥ नाम रखनेकुं
 जन जायके जुद्धमें, पाव न धरे पिछा प्राण त्यागे ॥ नाम
 रखनेकुं बहु द्रव्यको दान दे, ललित सुरमंदिरों करन
 लागे ॥ २६ ॥

अर्थ, पत्नी ते वधां विमानो आकाशने रस्ते चाल्यां, त्वारे देवताओंनां
 घणां दुंदभी वाग्यां, अने देवताओं फूलनी वृष्टि करवा लाग्या, अने आ-
 काशमां जयजयकार गाजी रह्यो, ते छि पुरुषे कैलासमां जैने शिवजीने
 ने पार्वतीने नमस्कार कर्या, त्वारे शिवजिये अने पार्वतिये तेओने माथे हाथ
 मुकीने आशिर्वाद दीयो, अने वळी कह्युं के हवे तमे कैलासमां वास वसीने
 घणा काळ सुधी मनगसता भोग भलीरीते भोगवो, अने लाखरीते आंही
 सारो लावो लेशो, वळी प्रथ्वीमां तमारुं नाम अचळ रहेशे, अने सर्व
 देशना लोको तमारी कीर्ती कहेशे, अने तमारुं चरित्र ग्रंथमां घणुं चर्चाशे,
 ते चतुर माणसो चित्तमां धारवाने चहाशे, ते जगतमां ज्यां सुधी जेनुं
 नामछे, त्यां सुधी ते अमर छे एम मानो, जेनुं नाम नाश थयुं त्वारे तेनो

नाश थयो, एम तमे तमारा जीवमां जरूर जाणो, वास्ते नाम राखवा
सारं माणस जुद्धमां जइने पर पाछा धरता नथी, अने प्राण तजेछे, वळी
नाम राखवा सारं घणा धननुं दान आपेछे, अने सुंदर देवालयो करावा
लागेछे. ॥२६॥

॥ दोहा ॥

शुभ कवितासैं रहतहे, बहु दिन निश्चल नाम ॥

अनेक रूपे होइकें, प्रसरत ठामहि ठाम ॥ २७ ॥

अर्थ. घणा दिवस सुधी अचळ नाम तो सारी कविताथी रहेछे, केम
के ते अनेक प्रत्योरूपे थइने ठेकाणे ठेकाणे फेलायछे. ॥२७॥

तुम चरित्रके ग्रंथसो, बांचहि सख संसार ॥

तिन सद्गुन जो संग्रहै, होहि पतिव्रत नार ॥ २८ ॥

अर्थ. तमारा चरित्रनो ग्रंथ ते बधो संसार बांचशे, अने तेमांथी
सद्गुननो संग्रह करशे ते स्त्री पतिव्रता थशे. ॥२८॥

पति प्रियाकों प्रेमको, पूरन होहि प्रकाश ॥

जव जकी करि जावसैं, पावहि पद कैलास ॥ २९ ॥

अर्थ. अने धणी धणीआणीना प्रेमनो पूर्ण प्रकाश थइने अने भावथी
शिवनी भक्ति करीने कैलासधाम पामशे. ॥२९॥

यों वर दीनो जव भवा, दंपति किये प्रनाम ॥

सदा अचल सुख भोगवै, धरी अचल निज धाम ॥ ३० ॥

अर्थ. एरीते शिवजिये ने पार्वतिये वरदान आप्युं, त्यारे ते स्त्रीपुरुषे
नमस्कार कर्यो, अने त्यां पोतानुं अचळ धाम करीने निरंतर अचळ सुख
भोगव्युं. ॥३०॥

पुनि नव यह प्रचनाथकुं, पुनि पुनि किये प्रनाम ॥

शिव शिवाकुं वंदन करी, सिध सुर गये स्वधाम ॥ ३१ ॥

अर्थ. वळी ते नवजणायें प्रभानाथ सिद्धने फरी फरीने नमस्कार कर्यो,
पछी वधासिद्धो तथा देवो शिवनेने पार्वतीने नमीने पोतपोताने स्थानके गया. ३१

कुसुमावलि पुनि मित्र खट, शिव शक्तीके पाय ॥

वंदन करि निज बास प्रति, जाकर तित ठहराय ॥ ३२ ॥

अर्थ. पछी कुसुमावळी अने छ मित्रोये शिवशक्तिना चरणने नमस्कार
करीने पोतपोताने स्थानके जैने निवास कर्यो. ॥ ३२ ॥

सुजानसें सागरहुसें, सदा रखतें अति स्नेह ॥

विविध विनोद करे पुनी, एक प्राण भिन्न देह ॥ ३३ ॥

अर्थ. तेओ प्रवीण साथे अने सागर साथे निरंतर घणो स्नेह राखेछे,
अने वळी तेओ मळीने तरेह तरेहना विनोद करेछे, तेओनो जीव एक, ने
शरीर जूदां छे. ॥ ३३ ॥

॥ चोपाई ॥

शिवरात्री गत ज्यो प्रभाता, तब सागरके पितु अरु माता ॥

स्थापित शिवकुं शीश नमाई, जाइ रहे निज पुरमें आई ॥

सब जन निज निज सदन सिधाये, मनछापु रि जन निज पुर

आये ॥ सो नृपकुं सब बात सुनाई, कछु मुद पाये अचिरज

पाई ॥ पुनि कछु दिलगिरि दिल देखाई, पवित्र पुत्री फि-

रि नहि आई ॥ रससागर पुनि कलाप्रबीना, यह जगमें

अविचल जस कीना ॥ तिनके जसको ग्रंथ रचायो, प्रवीन-

सागर सोई कहायो ॥ धन्य प्रदीप नरेश कहायो, सागर

जिनको सुपुत सुहायो ॥ धन्यहि नीतीपाल नरेशा, सुजान

जिनकी सुता सुवेशा ॥ यों मुख बंदत लोक सब बानी,

या जगमें रहि अचल कहानी ॥ ३४ ॥

अर्थ. ते शिवरात्रि गइ ने ज्यारे प्रभात थयुं, त्यारे सागरनां साबाप, स्थापेला शिवने मस्तक नगावीने जइने पोताना शहेरमां आवीने रह्यां, अने सर्वे माणसो पोतपोताने घेर गयां, अने मनछापूरीनां माणसो पोताना शहेर मनछापूरीमां आव्यां. अने ते नीतिपाळ राजाने बधी वात संभळा-वी, त्यारे राजा आश्चर्य पामीने कांडक आनंद पाग्या, पण पवित्र कुंवरी पाछी घेर आवी नहीं, तेथी कांडक दिलगीरी मनमां जणाई. ते रससागर ने कळाप्रवीणे तो आ जगतमां आविचळ जश लीधो, तेना जशनो जे ग्रंथ रचायो, ते प्रवीणसागर नामे कहेवायो, अने प्रदीपराजा धन्य कहेवायो, के जेनो सुपुत्र सागर थयो, तेमज जेनी कुंवरी सारा रूपवाळी सुजाण थई, तेथी ते नीतिपाळराजा पण धन्य छे, एरीते बधा लोको मोढेथी वचन कहे छे, अने तेओनी कथा आ जगतमां अचळ रही. ॥३४॥

॥ गाहा ॥

सात मींत दो सजनी, कैलासं प्रति गये विमान चढी॥

त्रय अशीति अभिधानं, पूर्ण प्रविणसागरो लहरं ॥३५॥

अर्थ. सातमित्रो, अने वे वेनपणियो, विमानमां चढीने कैलासमां गयां, ते संवंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ त्राशीमी लहेर संपूर्ण थई. ॥३५॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथे कलाप्रवीण रससागर षट मित्र तथा कुसुमावली कैलास गमनं नाम त्रिअशीतितमो लहरं ॥ ८३ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां त्रिअशीतितम स्तरंगः समाप्तः ॥ ८३ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

कहीं प्रयोजन ग्रंथनुं, श्रुतिफल कहेशे जेह ॥

चोराशीमी लहरमां, कथा कहेशे तेह ॥

॥ अथ ग्रंथ प्रयोजन तथा श्रुतिफल कथन प्रसंगो यथा ॥

॥ दोहा ॥

मनछापुरि मन कल्पना, सुबुद्धि सोई प्रवीन ॥

स्वात्मा सागर मानिकें, निरम्यो ग्रंथ नवीन ॥१॥

अर्थ. मन्त्री कल्पना तेज मनछापुरी, अने सारी बुद्धि तेज प्रवीण,
अने पोताना आत्माने सागर मानीने आ नविन ग्रंथ रच्योछे. ॥१॥

सति पतिसैं सतिसैं पती, सब विधि सजे सनेह ॥

उभय लोक सुख अनुजवे, ग्रंथ प्रयोजन एह ॥२॥

अर्थ. जे सति नारी पतिनी साथे स्नेह करे, अने पति सतिनी साथे
सब प्रकारे स्नेह करे, तो तेओ आ लोकनुं अने परलोकनुं सुख पामे.
आ ग्रंथ रचवानुं एज प्रयोजन छे. ॥२॥

पर नरसैं पर नारिसैं, कबहु न जोरे प्रीत ॥

सत्य तजे नहिं संकटे, यह सज्जनकी रीत ॥३॥

अर्थ. सारा माणसनी रीत एवीछे के पारका पुरुष साथे अने परस्त्री
साथे कदी प्रीत जोडे नहीं, अने संकटमां पण सत्य धर्म तजे नहीं. ॥३॥

दंपति चिछुरे दैव वश, वर्ष बहुत बहि जाय ॥

तो पुनि तजे न सत्यव्रत, ओर न चित्त चहाय ॥४॥

अर्थ. दैवयोग्यी धर्णीधाणिआणीने विजोग थाय. अने ए रीते घणां
वर्ष बह्नां जाय. तो पण पोतानुं सत्य व्रत एके जण तजे नहीं, अने बीजाने
मनमां चहाय नहीं. ॥४॥

॥ स्वैया ॥

खान रु पान विधान निधान, निमग्न सदा सुखकी तरनीमें॥
जोबन जोर नयो तउ कंत, मिल्यो नहि चूक परी करनीमें॥
रूपके राशि प्रकाशित देह, नहीं तिय ता समि निर्जरनीमें॥
तौ पुनि धीरज धर्म तजी नहि, धन्य प्रवीन सती धरनीमें॥

अर्थ. प्रवीणने खावापीवाना प्रकार, अने धननो भंडार हतो. अने सुखनी नदीमां हमेशां गरकाव हती. तेने जुवानीनुं जोर थयुं, तो पण पूर्व भवनी करणीमां चूक पडवाथी स्वामी मळ्यो नहीं, रूपना समुदाय जेवुं तेनुं शरीर प्रकाशित हतुं, अने देवियोमां पण तेना जेवी (रुपाळी) स्त्री नहोती, तो पण धीरज अने धर्म तजी नहीं, माटे आ पृथ्वीमां प्रवीण सतिने धन्यछे.॥५॥

॥ दोहा ॥

चरित सु सती प्रवीनको, विमल विशाल विचित्र ॥

पढाहि सुनहि जन प्रेमसें, होवाहि परम पवित्र ॥६॥

अर्थ. प्रवीणसतिनुं चरित्र निर्मळ मोटुं अने विचित्र छे. ते जे माणस प्रेमधी भणशे के सांभळशे ते परम पवित्र थशे.॥६॥

पति रससागर नाम धरि, पतनी नाम प्रवीन ॥

कवित लिखे यह परसपर, निपजे प्रेम नवीन ॥७॥

अर्थ. कोई धणीधणियाणी पतिनुं नाम रससागर, अने स्त्रीनुं नाम प्रवीण ठरावीने आ ग्रंथना कवित परस्पर लखी मोकलशे, तो तेओने नवी नवी प्रीति उपनशे.॥७॥

विद्या यह वशि करनकी, मन आकर्षन मंत्र ॥

प्रयोग शुचि मनसें करे, तो फलही यह तंत्र ॥८॥

અર્થ. આ વંશ કરવાની વિદ્યાછે, અને મનને સ્વેચ્છવાના મંત્રછે. તેનો પ્રયોગ જો પવિત્ર મનથી કરશે તો તેને આ તંત્ર ફલિભૂત થશે. ॥૮॥

દરશાસ્યો હે મિત્રકો, પરમ ધર્મ પ્રસ્વ્યાત ॥

સુખ દુઃખમેં સંમિલ રહે, ધન્ય મિત્ર વહ સાત ॥૯॥

અર્થ. વઢી આમાં મિત્રનો ઉત્તમ પ્રસિદ્ધ ધર્મ દેખાડ્યોછે. અને સાગર સહિત સાતે મિત્રો સુખમાં અને દુઃખમાં સાથે મઢીને રહ્યા, માટે તેઓને ધન્ય છે. ॥૯॥

મિત્ર પરસ્પર જો લિખે, યહ ગ્રંથકે કવિત્ત ॥

વઢે પરસ્પર મિત્રતા, ચૌગુનિ દિન દિન ચિત્ત ॥૧૦॥

અર્થ. જો કોઈ મિત્રો આ ગ્રંથનાં કવિત્ત એક વીજાને લખી મોકલે તો તેઓના મનમાં દિવસે દિવસે પરસ્પર ચારગણી મિત્રતા વધે. ॥૧૦॥

નિજ મન વૃત્તિ પ્રવીન ગનિ, રસસાગર રુષિકેશ ॥

ભક્ત ભજે યહ કવિત્તસેં, હિય નિજ ઈષ્ટ હમેશ ॥૧૧॥

અર્થ. વઢી ભક્ત જનો પોતાના મનની વૃત્તિને પ્રવીણ ગણીને અને પરમેશ્વરને રસસાગર ગણીને આ ગ્રંથના કવિત્તથી હમેશાં હૈયામાં પોતાના ઇષ્ટ દેવને ભજશે. ॥૧૧॥

રસ નારાયણ રૂપહે, વેદ કરત ઉપદેશ ॥

જાને સોઈ પ્રવીન હે, રસસાગર રુષિકેશ ॥૧૨॥

અર્થ. વેદ એવો ઉપદેશ કરેછે કે રસછે તે નારાયણ રૂપછે. તે વાત જો જાણે તે પ્રવીણછે. અને પરમેશ્વર રસસાગરછે. ॥૧૨॥

કિરસા લેલી મજનુંકા, વાર્તા ઓર અનેક ॥

વાંચી ઊર ઇચ્છા ઝઈ, રચન ગ્રંથ અસ એક ॥૧૩॥

અર્થ. લેલી મજનુંનો કિરસો, તથા વીજી અનેક વાર્તાઓ વાંચીને એવો

एक ग्रंथ रचवाने अमारा मनमां उत्साह थयो. ॥१३॥

मित्र सात मिलिकें रच्यो, प्रवीनसागर ग्रंथ ॥

तिनमें दरसायो भलो, प्रेम नैमको पंथ ॥१४॥

अर्थ. तेथी अमे साते मित्रोये मळीने आ प्रवीणसागर ग्रंथ रच्यो, तेमां सारो प्रेमना नियमनो रस्तो देखाड्यो. ॥१४॥

ज्यो सागरमें मिलत हे, सरिता आइ अपार ॥

सार त्योहि बहु ग्रंथको, हे यह ग्रंथ मझार ॥१५॥

अर्थ. जेम समुद्रमां अनेक नदियो आवीने मळेछे. तेमज घणा ग्रंथोनो सार आ ग्रंथमांछे. ॥१५॥

॥ कवित ॥

जोग सिद्धि एहि ग्रंथ, पंथ पावे जोगीजन, जोगीजन याते पुनि जोगसिद्धि पावही ॥ चतुराई चाही चित्त, लाइ हे चतुर जन, उदासीके अंतरमें आनंद बढावही ॥ रस अलंकार ओर छंद हे अनेक जाति, कविजन काव्यकला चाहि चित्त लावही ॥ राजसभा रंजन करही जन अच्छी रीते, जो प्रवीनसागरके रत्नसें सुहावही ॥१६॥

अर्थ. भोगी जनो आ ग्रंथने रस्ते भोगनी सिद्धि पामशे, अने वळी आ ग्रंथथी जोगी जनो जोगनी सिद्धि पामशे. अने चतुर माणस चतुराई जाणवानी चाहनाथी आ ग्रंथ मनमां लावशे. अने उदासी माणसना अंतरमां आनंद वधारशे. वळी आमां रस अलंकार अने छंदनी अनेक जातो छे. तेथी कविजनो काव्यकळाने चाहीने चित्तमां लावशे. अने जो कोई माणस प्रवीणसागरनां कवितरुपी रत्नथी सुशोभित थशे, अर्थात् शीखशे तो ते सारी रीते राजसभाने रंजन करशे. ॥१६॥

॥ દોહા ॥

કવિત સવૈયા એક પુનિ, કંઠ ધરહિ જન કોઈ ॥

સમાવિષે શોખિત વની, જન મન હરનાહિ હોઈ ॥૧૭॥

અર્થ. જો આમાનું એક કવિત કે સવૈયો કોઈ માણસ કંઠે ધારણ કરશે, તે સમામાં શોખિત વનીને માણસોના મનને હરનારો થશે. ॥૧૭॥

જિથ ચૌરાસી લક્ષ હે, તિનકે પ્રેમ અનેક ॥

લહરી ચૌરાસી રચી, તત્વ લક્ષ પ્રત્યેક ॥૧૮॥

અર્થ. ચૌરાસી લાખ જાતિના પ્રાણિયો છે. તેઓના અનેક પ્રકારના પ્રેમ છે. તે દરેક લાખનો સાર લઈને આ ચૌરાસી લહેરો રચી છે. ॥૧૮॥

॥ કવિત ॥

રસ અલંકાર છંદ જાતિરૂપી જલજિય, જાહીમેં મિલેહે,
જાકી ગતિ અતિ ગહરી ॥ મૂર્ખકે મનકી સ્વજાદમેં ન રહે
યહ, બુદ્ધિમાન મનકી સ્વજાદે રહે ઠહરી ॥ વિવેકી વિભા-
કરકે કરમેં અમૃત વૈહે, અવિવેકી અહિ મૂર્ખ જાઈ વૈહે
જહરી ॥ નાગર નહીં સો જન મર્મવાકો જાને નાહીં, નાગર
જાને પ્રવીનસાગરકી લહરી ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. આ જન રૂપે

જે સાગરમાં રસ અલંકાર અને છંદની જાતિરૂપી જલચર જાતી મળેલા છે, અને જે સાગરની ગતિ અતિ ગંભીર છે. તે સાગર મૂર્ખના મનની મર્યાદામાં રહેશે નહીં, અને બુદ્ધિમાન માણસના મનની મર્યાદામાં ટેરી રહેશે, વિવેકી માણસરૂપી સૂર્યના કરમાં જવાથી તે અમૃત થશે. અને અવિવેકીરૂપી સર્પના મુખમાં જઈને જહેર લેવી આ સાગરની લહેર થશે. જે માણસ ચતુર નથી. તે એનો મર્મ જાણશે નહીં. પણ પ્રવીણસાગરની લહેરનો મર્મ તો ચતુર માણસ જાણશે. ॥૧૯॥

॥ सवैया ॥

खान रू पान बिमानसे यान, सुजान महान श्रिमान कुमा-
री ॥ जोबनमें छनमें छनमें, तनमें मनमें अति मेन प्रजारी ॥
अंत प्रयंत न कंत मिल्यो, परकंत हुपें नहि दृष्टि पसारी ॥
ऐसि प्रतिव्रत अन्य नहीं बहु, धन्य प्रबनि पतिव्रत धारी ॥ २० ॥

अर्थ. प्रवीणने खावापीवानुं अने विमान जेवां वाहनो हतां, अने ते मोटा श्रीमंतनी कुंवरी हती. तेने जुवानीमां क्षणे क्षणे तनमां अने मनमां कामदेवे घणी तपावी. अने छेवट सुधी कंथ मळ्यो नहीं. तो पण परपुरुष सामी दृष्टि करी नहीं. एवी पतिव्रता स्त्रियो झाझी नथी. माटे प्रतिव्रत धरनारी प्रवीणने धन्य छे. ॥ २० ॥

॥ कवित ॥

ईंद्र चंद्र चंद्रधर नारद द्रुहीन जेसे, हार पाये मारहुतें,
सुनी उर आनिये ॥ ग्यानीको गुमायो ग्यान, ध्यानीको
छोरायो ध्यान, सान तज्यो मार आगे, महा अचिमानिये ॥
एक पतिव्रत ओर, पतिव्रता व्रत धरे, ऐसे नर नारीनकुं
बिष्वमें बखानिये ॥ देह धरी देहअंत, परीयंत जीते मार,
जगमें सो जन जगदीश जेसे जानिये ॥ २१ ॥

अर्थ. ईंद्र, चंद्र, महादेव, नारद, अने ब्रह्मा जेवा कामदेवथी हार पाय्यो. ते शास्त्रमांथी सांभळीने मनमां लावीए. कामदेवे जानियोनुं ज्ञान खोवराव्युं, अने ध्यानियोनुं ध्यान छोडाव्युं, अने मोटा अभिमानियोये तेनी आगळ पोतानुं मान तज्युंछे. माटे कोई पुरुष एक पतिव्रत धरे, अने कोई स्त्री पतिव्रतानुं व्रत धरे, एवा नरने अने स्त्रीने आ जगतमां बखानिये. जेओ देह धरीने देहांत सुधी कामदेवने जीते, तेवां माणसने जग-

तमां परमेश्वर जेवां जाणिये॥२१॥

॥ कवित ॥

चलवो गगन पंथ, मलवो मिहीर लोक, दलवो रिपुको दल,
शस्त्रन विहिनहे ॥ धरवो धराको चार, तरवो निधिको बार,
हरवो हराको हरि, करवो आधीनहे ॥ खायवो हलाहलकुं
ल्यायवो फनिश मनी, धायवो खगेश संग, बने कोउ दीमहे ॥
रहवो अहार विन, कहवो भविष्य होन; सबही सहल,
काम दहवो कठिनहे ॥ २२ ॥

अर्थ. आकाशने रस्ते जवुं, अने सूरजना लोकमां जइने मळवुं, अने
हथियार वगर शत्रुनी फोजने तोडी पाडवी, पृथ्वीनो भार उपाडवो, समु-
द्रना पाणीने तरी जवुं, पर्वतीनां सिंहने हरी लइने वश करवो, हळाहळ
झेर जावुं. शैशनागनो मणी लइ आववो, गरुडनी साथे दोडवुं, तेटला-
वानां कदापी बनी शके, वळी खाधा वगर रहेवुं, अने भविष्यमां थवानुं
आगळथी कहेवुं, ए वधांवानां सहेलांछे, पण कामदेवने बाळवो अर्थान्
जीतवो कठणछे॥२२॥

॥ दोहा ॥

जितनो ज्ञान मिले पढे, ओरहि ग्रंथ अनेक ॥

इतनो ज्ञान मिले पढे, प्रवीनसागर एक ॥ २३ ॥

अर्थ. विज्ञा अनेक ग्रंथ भणवाथी जेठलुं ज्ञान मळे, एठलुं ज्ञान एक
प्रवीणसागर भणवाथी मळे॥२३॥

पति प्रियाकुं परसपर, प्रेम बढावन हार ॥

वशीकरण विद्या यहै, एकहि छंद उचार ॥ २४ ॥

अर्थ. आनो एक छंद पण बोलवो ते स्त्री पुरुषने परस्पर प्रेम बधार-

नारो अने वशीकरणनी विद्या जेवोछे. ॥२४॥

जो कौ रानी जानही, यह सु ग्रंथकी बानि ॥

तो पतिकुं प्रिय होयगी, रानी मिटि पटरानि ॥२५॥

अर्थ. जो कोई राणी आ सारा ग्रंथनी वाणी जाणशे, तो ते पोताना स्वामीने बहाली थइने राणी मटीने पटराणी थशे. ॥२५॥

पुत्रवती नइ तो कहा, जो न पढी चतुराइ ॥

चतुर नारि चतुराइसें, पिय मन लेत मिलाइ ॥२६॥

अर्थ. जो चतुराई भणी न होय तो दीकरावाळी थवाधी शुं थयुं ? चतुरनारी चतुराइथी स्वामीनुं मन मेळवी ले. ॥२६॥

धन जोवन कुल रूपतें, रिझै न पुरुष प्रवीन ॥

जो जाने कविता कला, स्वामि होत स्वाधीन ॥ २७॥

अर्थ. डाह्या पुरुषो स्त्रीना धनधी, जोवनधी, कुळधी के रूपधी रीझे नहीं, पण जो स्त्री काव्यकळा जाणती होय, तो स्वामी तेने स्वाधीनथाय. २७

कामनि लोचन, कवि वचन, मन वेधन दो ठोर ॥

बेधूको मन बेधवी, वे कामनि कवि ओर ॥ २८॥

अर्थ. कहुंछे के स्त्रीना नेत्र अने कविनां वचन ए वे मन वेधवानां ठेकाणांछे. पण सामाना मन वेधनारा जे छे, तेवाना मनने वेधवुं ते स्त्रीयो ने ते कवितो जूदाछे. ॥२८॥

परपति अरु परनारि प्रति, जो सजही अस स्नेह ॥

सो पापी नरके परे, वामहि नहि संदेह ॥ २९॥

अर्थ. जो आ ग्रंथमां कह्योछे, तेवो स्नेह परपुरुष साथे के परनारी साथे करशे, तो ते पापियो नरकमां पडशे, एमां संशय नथी. ॥२९॥

॥ कवित ॥

॥ દોહા ॥

રમા રમાકોરમન પુનિ, જવા રુ ભવ જગવાન ॥

કરુનાકર કરુના કરી, સવકો કરહુ કલ્યાન ॥૩૭॥

અર્થ. લક્ષ્મીજી અને વિષ્ણુ, પાર્વતીજી અને સમર્થ મહાદેવ, તે કરુણાની
લાલણ જેવાં છે, તેઓ દયા કરીને સર્વેનું કલ્યાણ કરજો. ॥૩૭॥

॥ અથ ગ્રંથાંતે હરિસ્મરન ॥ સર્વૈયા ॥

જૈ જગબંદન નંદકે નંદન, પાંડવ સ્યંદન હાંકન હારે ॥

ચર્ચિત ચંદન, કષ્ટ નિકંદન, ગ્રાહિ ગયંદન, ગ્રાહ નિહારે ॥

ઈંદ્ર, ફાનિંદ, કવિંદ, મુનિંદ રુ, છંદ ગની ગન ઉચારે ॥

આનંદકંદ મુકંદ ગોવિંદ, કરો દુઃખ દંડનિકંદ હમારે ॥૩૮॥

અર્થ. હે જગતને બંદન કરવા યોગ્ય, નંદના પુત્ર, પાંડવના રથને હાં-
કનારા, શરીરે ચંદન લગાવ્યું છે જેણે એવા, અને દુઃખનો નાશ કરનારા,
અને જેણે ગજેંદ્રને પકડી રાખીને જૂડને મારી નાખ્યો. જેના ગુણના સમ-
દાય ઈંદ્ર, શેપનાગ, મોટા કવિયો, તથા મુનીશ્વરો, તથા વેદો ગણે
વોલેછે, એવા આનંદના ધડરૂપ, મુકંદ જેણે તે પ્રકાશને પામીને ધર્મી મા-
તે પ્રભુ અમારાં હૃદય પર કરછે, અને કસાઈ જેવાં કુકર્મ કરેછે. ॥૩૮॥

ત્યાં ગુનમય યહ ગ્રંથકો, કરહિ ભિન્ન ઉપયોગ ॥

સો હમકોં કહુ દોષ નહિ, લેખહિ પંડિત લોગ ॥૩૯॥

અર્થ. તેમજ ગુણ ભરેલા આ ગ્રંથનો જૂદો જૂદો ઉપયોગ કરશે, તે
જાણે અમારો વાંક પંડિત લોકો ગણશે નહીં. ॥૩૯॥

પઢ્યો સોઈ પદવી ચઢ્યો, ન પઢ્યો ચઢ્યો ન હોત ॥

ન ચઢ્યો ગિરત ન વોત દુઃખ, ચઢ્યો ગિરત દુઃખ વોત ॥૪૦॥

અર્થ. જે ભણ્યો હોય તે પઢિયે ચઢ્યો હોયછે, અને જો ન ભણ્યો હોત

अर्थ. काव्यना नियमनुं के व्याकरणुं अमने पूरुं ज्ञान नथी, तेमछतां
वाळकनी रमत जेवो आ ग्रंथ अमे पोताना मनने रंजन करवारच्योछे. ॥४०॥

प्रभु प्रेरित जैसी मती, तैसी किय कविताई ॥

जैसे बिचरत बासकन, जितहि पवन ले जाई ॥४१॥

अर्थ. परमेश्वरे जेवी बुद्धिनी प्रेरणा करी, तेवी अमे कविता करी,
जेम के सुगंधना परमाणुंओने पवन जे तरफ लइ जाय तेतरफ ते जायछे. ४१

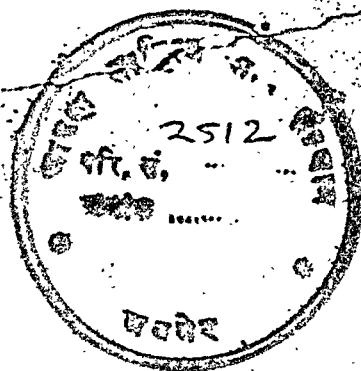
॥ कवित ॥

बडे कविराईने बनाई कविताई बडी, जाकी बडताई वसु
धाइमें छे ॥ बिना चतुराई कविताई पथ धाई हम,
होयगी हसाई शिशुताई यों देखाइहे ॥ जेसी मति दाई
महामाईने बतौइ मति, तेसी मति पाई कविताई या बना-
इहे ॥ धरि नमृताई शिरनाई स्तुति गाई कहूं, कछु चूक
राइ कविराई सो मिटाइहे ॥ ४२ ॥

अर्थ. कवीश्वरोये मोटी मोटी कविताओ बनावीछे, जेनी
बलों आदित्य ईंदू रहे ॥ बिना चतुराई कविताओ
रमारमनमें, जवा रखे जाव जलो जवजगवा ॥ आप-
सु ग्रंथ यह सो प्रवीनसागरको, जयकार पाओ सदा सगरा
जहानमें ॥ ३६ ॥

अर्थ. ज्यां सुधी शेषनाग पृथ्वीने माथा उपर राखे, अने ज्यां सुधी
समुद्रमां जळ भर्युछे, ज्यां सुधी आठकुळना पर्वतो पृथ्वीमां रहे, अने
ज्यां सुधी सूर्य ने चंद्र आकाशमां रहे, अने ज्यां सुधी लक्ष्मीजी विष्णुमां
प्रीति राखे, अने पार्वतीजी समर्थ शिवजीमां सारो भाव राखे, त्यां सुधी
आ प्रवीणसागरनो सारो ग्रंथ ते आखा जगतमां हमेशां जयकार पामो. ३६

॥समाप्तोयं ग्रंथः॥

॥ प्रविणसागर सटीकनुं शुद्धिपत्रक. ॥

५ अशुद्ध

शुद्ध.

मंगळ करनार.

वरण एटले अक्षरनां करनार मतलब-

के मुंगो होय, तेने मुखे पण अक्षरनो उचार करनार. अथवा गणपति-
पुराणसाहित्यकर्ता गणपतिने कह्या छे. माटे ब्राह्मण, क्षत्री, वैश्य,
ने शुद्ध एवा चार वर्णनो उत्पन्न करनार.

देव मनुष्य वगैरेने श्रेष्ठ वरदान
न देवावाळा.

सर्व दातवाळा तथा विरद धरनार
अने वर केतां सुंदर.

विघ्न रूप मोटा अंधाराने नाश
करतल अने जेना गुणना ओ-
ष गावावाळानी वाणीथी पण
गूढ छे.

प्रौढ छे महात्म जेनुं, अने गूढार्थ
वाणीना गानार, एटले जाणनार,
अने गुणना समुदायरूप एवा गणप-
ति.—

गूढार्थ वाणीना गानार एवं विशेषण गणपतिने आप्युं. तेनुं कारण ए
कारण ज्यारे वेदव्यासे महाभारथनुं पुस्तक रच्युं थारे सर्व देवोनी आगळ
एव जेतां ते जेठली कविता रच्युं तेठली झडपथी लखनार कोई हुंशीआर
लहीओ जोईए थारे गणपतिये कहुं के जेठली झडपथी हुं लखीश, तेठली
झडपथी तमाराथी कविता रची सकाशे नहीं थारे व्यासे कहुं के ठीकछे पण
कवितानो अर्थ बराबर समजीने तमारे लखिबु. ए बात गणपतिये कबुल करी,
पछी व्यासे एवा युक्ति करी ठेकाणे गूढार्थ श्लोक मुक्क्या. तेनो
अर्थ गणपति विचरवा रहे. एटलानी व्यास जी कविता रची नाखता हता.
ए रीते वाणीमां कवितो गूढार्थ गणपति साधिता हता. ते कारणथी, अने
वळी कविना मां जे इच्छा आ ठेकाणे एवा जाणय छे के गूढार्थ जाणवानी
शक्ति अमने गणपति आपे.

भक्तोने सहाय करनार.

सेवकनो पक्ष करनार.

जन सरनौ.

जन्म सुरनौ.

शरणे आवेला भक्तोने विधि
करी संसार समुद्रथी तारनारोछो.

माणसोने तथा सुरोने नावनी
तारनारोछो.

जेनो जज्ञ गुणीलोको जपेछे.

जस जपनारना.

शंकरादि सर्व देवताओ तथा
मनुष्य विगैरेने वर देनार एवा?

कथ्याण करनार तथा सारा रक्तनां
वरदान आपनार मतलब के कविता-
मां सारो रस आवे.

पानुं ओळ अशुद्ध

- ९ ९ तथा छंदना भेद रूप.
 " ११ आनंदमय.
 " १४ सोळ उपचारथी पूजवा योग्य
 तमे छो.
 " १५ चौसठ कळाने धारण करना.
 " १९ तमे जय आपो.
 " २१ तमे जय आपो.
 " २३ तमे जय आपो.
 " २४ ओंकाररूप, मंत्र अने भाळारूप,
 तमे छो.
 ६ ९ तमे जय आपो.
 " ८ तमे जय आपो.
 " ११ चंद्र त्रिंशमां कांतिरूप.
 " १५ तमे बारंवार जय आपो.
 " १७ सुखना धामरूप.
 " १९ चंद्रशेखर जेनुं नाम छे.
 " २३ मसाण तथा.
 ८ १८ करत

" " सदा गति

" २२ गहरी गहरी जमुनांजुकी लहरी
 गजे सुगंध ॥

९ ३ वचेना तंतुओभीथी उडता र-
 जकणाना.

" ४ ते सुखमथी विभ्रंति लेवा सारु
 डोलरना प्रत्येक पुष्पनी साथे मि-
 लाप करवा अटकी पाछा मूळ
 जगोनां सुख वास्ते तरेह तरेहनी
 गति तथा गुंजारव करता दोडा
 दोड करेछे.

९ ६ तेओनो मनोरंजक अवाज

शुद्ध.

एटले चार वेदना भेदरूपे थएलां—
 एवां हे सरस्वति तमारो जय थाओ.
 मोहरूप ने मायारूप.
 चंद्रनी सोळ कळारूपे तमे छो.

चौसठ कळारूप.
 तमे जय पामो.
 तमे जय पामो.
 तमे जय पामो.
 तमे जय पामो.
 जेम मंत्रना समुदायमां ओंकार सर्व-
 मां छे. तेम तमे सर्वमां छो.

तमे जय पामो.
 तमे जय पामो.
 तमे जय पामो.
 चंद्र त्रिंशरूप.
 तमे जय पामो.
 सुखना मूलरूप.
 ते चंद्र सहित छे. अने
 आनो खरो अर्थ पृष्ठ ८३८ मेछे.
 करत

सदागति.

गहरी गहरी जमुनांजुकी लहरी
 गजे. ॥

रसना उडता फूवाराना.

ते भमरा डोलरना फूल फूल प्रये
 सुगंध लेवा अटके छे. अने यां
 सदागति एटले पवन गति करेछे.

પાનું ઓઢ અશુદ્ધ

૯	૧૮	૧ જેઓનાં આયુધ છે.
"	૨૫	વારોહ.
૧૦	૧૮	મંગળા ચળના.
"	૧૯	॥૧૬॥
"	૨૪	॥૧૭॥
૧૧	૬	મ્હારા પવિત્ર હૃદય કમલમાં. ધારણ કરી આ ગ્રંથ સંપૂર્ણ ક- હુંહું.
"	૭	॥૧૮॥
"	૧૩	॥૧૯॥
૧૨	૨	અનેક પરમાણું વડે આ સર્વ પ્ર- કારની સૃષ્ટિ રચનાર જે બ્રહ્મા તેને ગ્રંથના પંથમાં સુવૃદ્ધિ દે- નાર તથા ગતિરૂપ જાણી તેમનું
૧૩	૧૮	નવરસ કહેલા છે.
"	૧૯	બ્રહ્મા.
"	૨૧	નિર્વેદ (વૈરાગ્ય)
૧૮	૨૨	વપૈયો.
૨૧	૮	કેટલાએક.
"	૧૦	સુંદરદાસ.
૨૨	૯	માનત.
૨૫	૯	સાગર કહેછે કે ચતુર એવા અ- ને સર્વ કલ્પમાં પ્રવીણ રાધાજી.
૨૬	૮	પુંજ
"	૧૪	પર્વત.
"	૧૫	રસિક શીરોમણી.
"	૨૨	પહાડ ઉપરજ.
૨૭	૪	વૃષભાનુની પુત્રી. રાધાનેજ શ્રેષ્ઠ કરોછે.

શુદ્ધ.

૧ જેઓનાં ભૂષણ છે.
વારોહ.
મંગળા ચરણના.
॥૧૫॥
॥૧૬॥
મારા હૃદયમાં ધારણ કરીને આ ગ્રંથ કહ્યો.
॥૧૭॥
॥૧૮॥
જેણે સર્વ સૃષ્ટિ રચી તે બ્રહ્માનું ગ્રંથ- ના મારગમાં ગતિ કરવાનું જાણવા વાસ્તે.
નવરસનાં સુંદર નવ અંગ કહેલાં છે.
કામદેવ.
મોદ એટલે આનંદ છે.
વપૈયાની માદા.
અમરકોશ રચનાર અમરસિંઘ આદિક.
સુરદાસ
જાનત.
એવા ચતુર તે સાગર છે, અને રાધા- જો તે પ્રવીણ છે.
કુંભ.
કલ્પ.
ચતુર.
પહાડનો પેઠે સ્થિર.
હે વૃષભાનુની પુત્રી તે મારે વાત કરી છે. મતલબ કે ભગવાનને વશ કર્યાં છે એમ સર્વે રાધાજીને કહ્યું.

પાનું ધોળ અશુદ્ધ

૨૭ ૨૭ રસિક.
 ૨૯ ૪ દાહિમની કઢીઆને યુગવા સા-
 રુ વગર અંગવાળો પોપટ ચંદ્ર-
 વિંવની સરહદ ઉપર તાક્યો
 એટલે દાહમની કઢીઓ જેવા
 દાંતને યુગવા સારુ નાસિકા
 રૂપ વગર અંગવાળો પોપટ ચં-
 દ્રરૂપી મુખ ઉપર તાકી રહ્યો છે.

૩૦ ૨૪ ઘરમાં ચારે તરફ કાચના અ-
 રીસા જડ્યા છે તેમાં તેજનો
 પ્રકાશ કરવાથી તેનું પ્રતિવિંવ
 એવું શોભે છે કે જાણે વગર તે-
 લનો દીવા ચારી વચ્ચે વઢતો
 હોયને!

૩૧ ૨૦ ચારી વચ્ચે.
 ૩૨ ૧૩ ચારી વચ્ચે.
 ૩૩ ૨૧ તેત્રીશ કરોડ દેવતા.

૩૮ ૪ શરીરથકે ઉત્પન્ન થયાં જે
 સરસ્વતિ તેનું મહાત્મ્ય મહાદે-
 વીઓએ કહેલું છે તે સુજ જ-
 નોએ સાંભળ્યું જોડે.

૪૧ ૧૦ સુમ્યાન.
 ૪૭ ૨૦ સાત સ્વરથી.

૪૮ ૨ તાનથી ગાન સાધે છે.

૪૯ ૧૩ ઠેકાણે ઠેકાણે વાક્ય રચનાથી
 ઉચાર કરનારાઓના છદના
 ઉચાર કરી રહ્યા છે.

૫૦ ૧૪ ઠેકાણે ઠેકાણે અક્ષરના ઉચારથી.
 ઢોર નટી કમ ચાર ગતિ,

શુદ્ધ.

પ્રવૌણ

વગર અંગવાળો પોપટ એટલે નાક
 તે દાંતરૂપી દાહમનો કઢીઓને નૂ-
 ગે છે. અને મુખરૂપી ચંદ્ર આકાશથી
 પૃથ્વી ઉપર આવીને ઠયો. અને

આયના જડેલા એવા મહેલમાં દીવા-
 ની જોત પ્રગટ કરી, તેનાં પ્રતિવિંવ
 આયનામાં એવાં પડયાં કે જાણે ત-
 લ વગરના દીવા પાણીમાં વઢતા હો-
 યને !

ચારણાં વચ્ચે.

પાણી વચ્ચે.

તેત્રીશ કરોડ દેવતા, નવયોગેશ્વર.

શરીરથી સરસ્વતિ ઉત્પન્ન થયાં છે એ-

મ કવિઓ કહેતા ગયા છે. તે અમે

સાંભળી લોધું છે.

સુગાન.

લોક એટલે ચૌદ તેનું અર્ધ સાત
 એટલે સાત સ્વરોથી.

તાનથી રાગના આરોહ અવરોહથી

ચાહીને સાત રાગનું ગાન સાધે છે.

ઠેકાણે ઠેકાણે વૃતધારી બ્રાહ્મણો વે-
 દનો ઉચાર કરે છે.

ઠેકાણે ઠેકાણે અક્ષરોના ઉચારથી.
 ઢોર નટી કમ ચાર ગતિ.

પાનું ઓઢ અશુદ્ધ

શુદ્ધ.

૧૦ ૮ દોર ઉપર ચઢી નટની સ્ત્રીઓ
અજાણ લેલ કરી રહીઓ છે.
મલ્લ પરસ્પર કસરત કરી મલ્લયુ-
ધનો ગતિ કરી બતાવેછે. પોપટ
અને મેનાઓ પોતાના મધુર સ્વ-
રથી સર્વ દેવોના મનને રંજન ક-
રેછે. ગાનતાનના સૂવકોરક સ્વ-
રો આનંદ ઉપજાવેછે, અને ભમ-
રાઓ કમલ ઉપર ગુંજારવ શબ્દ
કરી સુખમાં વધારો કરેછે.

જેમ દોર ઉપર નટી કદમ માંલીને
ચાલે તેમ જાડની ઢાઢ ઉપર મનો-
રંજન પોપટ ગતિ કરેછે. અને જેમ
ગાનતાન થતું હોય, તેમ કમલ પ્રત્યે
ભમરા ગુંજારવ કરેછે. “સારો સ્થિ-
રાંશે૦” અર્થાત્ વ્રજ કઠોર ભાગે ડ-
લ્યમરઃ॥ મતલબ કે સાર જાડનો ઢા-
ઢનું નામ છે.

૧૨ ૯ પહે વહે.

પહે વ્રહ.

૧૩ ૧૩ કહા સુ
૧૪ ૧૪ કેમ અહીં આવ્યા અને શું કામ
છે તે કહો.

કહાં સુ.
તમે ક્યાંથી અહીં આવ્યા.

૧૫ ૧૪ ધારણા, સંપ,

અને ધીરજ, સાંપડે. ને

૧૬ ૧૪ મુજકહિ

સુભગહિ

૧૭ ૧૪ વિવર

પૃથ્વીનું પહેલું પદ

૧૮ ૪ રાખનાર

૦

૧૯ ૭ તેનાં શિવર ઉપર.

તેનાં શિવર ઘણાં છે. તે ઉપર.

૨૦ ૧૦ જન્મ તે

જન્મ ને.

૨૧ ૨૩ સ્થાનકામાં.

સ્થાનકોમાં.

૨૨ ૨૧ પોશક.

પોશાક.

૨૩ ૯ તેની પશ્ચિમ તરફની સરહદ
ઉપર.

તેઓને લગતા.

૨૪ ૪ કોયલના સ્વરમાં વધારો કરના-
ર અને પક્ષિઓ મધુર સ્વરથી
બોલેછે.

આંવાના જાડમાં અનેક કોયલો સા-
થે રહીને સ્વર કરેછે.

૨૫ ૮ પેટે.

શરીર.

૨૬ ૧૩ ઘસે.

ઘસે ॥૬॥

૨૭ ૭ રાહુ રહ્યો.

રાહુ રહ્યો હોય.

૨૮ ૪ આપ્તું.

આપ્તું. પણ જન્મ સમે અંત દુઃખ ન-

पानुं ओळ अशुद्ध

शुद्ध.

दिनो छे, ते उपरथी पाळ्युं होत तो वव ऊ ऊपर नाम आवत.

१८ १९

युदागारमां जइ तमाम जातना
हथीयारोनो तपास करेछे.

अछ एटले तोर वगेरे दूरथी फेंक-
वानां हथियारोनो विद्या साधेछे. म-
तलव के निशान पाडतां शोखेछे.

१०२ २३

सुभटो घोडा ऊपर.

भाला सजी सुभटो घोडा उपर.

१०४ ६

विलाडा.

एटले एक जातना बाज.

१०६ २३

राज वसंत.

वसंतराज.

११७ २२

पारधीओने.

चाकरोने.

११९ २४

॥१०॥

॥१०॥ जे कवितामांथी वे अर्थ नी-

कळे, ते श्लेषभेद कहेवाय, आ कवितामां बीजो अर्थ नायके कोई प्रिया साथे
केवी रीते छेह जोडवो. ते विशे छे. ते एवी रीते के पोतानो प्रिया शा उ-
पायथी अहाँ आवे, अने तेनो मेळाप मने कोण करावशे, ए भेदनोज प्रथम
विचार करवो. मतलव के मालण, दरजण, सुयाणो, वगेरे मेळाप करावनारी
दुताओनो शोध करवो. पछी जे ठेकाणे मेळाप थवानो होय, त्या क्षेमकुशल
सारी वचे. अने पालुं शीरोते फराशे, एनो दावपेच लागे. एवी जग्या
जोडी. छए कनुआनो वखत मनमां धारोने ज्या स्थिरता पामीए एवुं स्थान
जोवुं. तेनुं मन रंजन थाय, तेवां सारां लूगडां सुधारोने शरीर ढांकी, अने
आंखो वडे नजर लगाडी अने आकळा थइ जवुं नहीं. अने जे ठेकाणे मळ-
वानो संकेत कर्षो होय, एवा सारा घरमां पदन पण नांखीए नहो, मतलव के
चुपकीथी रहीए. ते रस्ते जतां आपणे कोईथी दवाइ जइए के आपणने कोई
दवावे तेनुं अनुमान करीए. अने शिकारीने शिकार करवानो जेटलो साज
करवो पडेछे, तेटलो आ प्रेम जोडवामां पडेछे. कवि कहेछे के हे सागर
एटली परीक्षा करिये.

१०२ १

लेहेर. ११

लेहेर १०

" २४

॥१॥

॥१०॥

१२६ २०

आखा जगतमां.

आखी पृथ्वीमां.

१२८ १९

खानगी काम करवा वास्ते वे दा-
साओ.

जनानखानानी वे दासीओ.

१२९ २१

साग अने गंधीर भाग होय,

कया अवयवो गंधीर होय ते सारा.

१३० ९

सामुद्रिक ए मोटा मुनीओनो
ऊक्ति छे.

सामुद्रिक नामना मुनिवरनो ऊक्ति
छे.

પાનું ઓઝ અશુદ્ધ

૧૩૦	૧૮	કક્ષ
"	૨૦	આરુનં
૧૩૧	૬	વગલ, ઝર, પેટ, કાંધ.
૧૩૨	૧૩	અસ્થીર વૃત્તિવાળો.
"	૧૪	ક્રમ વિના હિંમુ કામ કરનાર.
"	૧૯	નેનં ॥
"	૨૪	નિષંગ.
૧૩૩	૨૪	કુરુલ સુવેશ
૧૩૭	૯	તરુન.
૧૩૮	૧૦	સેલાંનક, જિ.
૧૩૯	૧૦	ગહ.
"	૧૯	જેઓ.
૧૪૧	૧૯	પોતાના
૧૪૩	૧૦	વાળ વગેરે હથોધારો રાખેલાં છે તેમજ
"	૨૯	કોઈએ પીઢા
૧૪૫	૧૪	કેવાન,
"	"	તુફંગ,
"	૧૯	સેલ,
"	"	તોમર.
"	૧૭	દાવ,
૧૪૬	૧૨	ફુંદાથી
૧૪૭	૧૨	પાલન
૧૪૮	૯	આઠ આઠ,
૧૫૦	૬	લાંઠાં અને કઠણ મારાંથી.
"	૧૮	શીકારી સ્વારોણ
૧૫૦	૨૦	હરણનાં ટોળાંઓ આડે રહે અને પર્વતો તરફ ધસી નોકર્યાં.
૧૫૧	૩	ગુફા

શુદ્ધ.

વક્ષ
આરુનં
છાંતી, સ્તન, પેટ, લખા.
નવઘી સ્થિતિવાળો.
ક્રમ હોન કહેતાં હોના કામનો કરનાર.
નેનં ॥ મુખં ચંદ્ર રેનં ॥
નિષંગ.
કરુલ કુવેશ
તરનિ.
સેલાંન કજિ.
ડગ.
હાથી.
(ગજગાવ) સાજને ચારે છેડે ચમર લટકાવેછે. તે લાગી રહ્યાં છે, પોતાના અને આશુઓ સંજી.
કોઈએ પીઢાં અને કોઈએ રાતાં
કેવાન, (કોકવાળ)
તુફંગ, (વંદુક)
સેલ, (વરછી)
તોમર (એક જાતનું મારું)
દાવ, (કુહાડો)
ફૂમકાથી.
પાલ
આઠ.
માલા અને વાળથી.
શિકારી હરોલી સ્વારોણે
કોંચ પક્ષી અને હરણ આડે રહે ધસી નોકર્યાં.
કોતર.

શુદ્ધિપત્રક.

પાનું ઓઝ અશુદ્ધ

- ૧૦૧ ૧૭ ત્રિદ.
 ૧૦૨ ૧૯ હંસ
 " ૧૬ કવિપાલ
 ૧૦૩ ૧૯ સાંના લવર
 ૧૦૪ ૨૦ નમ્રતા.
 ૧૦૫ ૭ શીતો.
 " ૧૦ તંબુ તાળેલા છે.
 ૧૦૬ ૧૬ દરવજા
 " ૧૮ વીજું લશ્કર
 " ૨૧ દાન દેવાનો સમય થયો
 " ૨૩ કરોડો
 " ૨૫ રાજકુમારની સ્વારી ડાઘી વાજુ
 ચાલેછે. અને મહારાજા નોતિપાઢ
 વધે ચાલેછે. રસસાગર રાજકુમાર
 જમણી વાજુ હાથી ઉપર વીરાજી
 ચાલેછે

૧૦૭ ૨૪ વંદોજનો અને ચોપદારો વાળીથી
 જશ ગાય છે.

" ૨૭ ગોઝાકાર.

" ૨૮ જાણે સૂર્યનું વિંવ.

૧૦૯ ૧૯ રહ્યા છે ને જાણે.

" ૨૩ ફુલના હાર.

૧૧૦ ૨૪ અત્રા કમલ જેવા હાથમાં મેંદીનો
 રંગ આપેલો છે.

૧૧૧ ૧૧ ચાલેલું સૈન્ય.

૧૧૨ ૧૨ લહેર ૧૨.

૧૧૩ ૧૨ ગ્રહણે ભોગવેલું નક્ષત્ર અને દક્ષિ-
 ણાયન.

૧૧૪ ૭ સુધી.

" ૧૭ વાળીમાં ન આવે એવા ગુપ્ત.

શુદ્ધ.

વાર.

સૂર્ય.

ભુવિપાલ.

સાંનો લવર.

મર્યાદા.

શીતો.

ચાંદનીઓ તાળેલી છે.

ગદના દરવાજા.

વીજું મોટું લશ્કર.

મશાલો પ્રગટ થઈ.

કોટના.

રુદ્રસેન ડાઘી વાજુ વચમાં નોતિ

પાઢ ને સાગર જમણી વાજુ ઇરાત

જાણેજાનાહાથી ઉપર વેશી ચાલેછે.

ખાટ ચારણાદિ વંદીજનો ત્રિદા-
 વલી વોલેછે, અને ચોપદાર નકી
 પોકારેછે.

મોતીવાઢાં.

જાણે પ્રભાતના સૂર્યનું વિંવ.

રહ્યા છે, તે સમે કુંવર જાણે.

હોરાત્રા હાર.

સાંથી પાનની વીડી મોંમાં આપેલી
 છે.

ચાલેલું સાગરનું સૈન્ય.

લહેર ૧૨.

અને તે વર્ષમાં ગ્રહણે ભોગવેલું
 નક્ષત્ર.

સિદ્ધિ.

ગુપ્ત વાળીના જાણનાર.

पानु ओळ अशुद्ध

शुद्ध.

- १८७ १९ कल्याण रूप.
 १८८ २२ दधि चंदन अक्षत अने लीला रंगनी
 धोथी मंगल चिन्ह जोवामां आवेछे,
 तेमज तोरण अने फूलना हार
 बांध्या छे.
 १९८ ९ ए जुदा जुदा
 १९९ १३ सहिके.
 २०० १४ लाजथी वेशी गयां
 " १५ जाली
 २०१ १२ अन्योन्य
 " १६ चत्र हस्त
 २०२ ४ वेयने सुगंधी
 " ५ आप्या
 " १० तथा कुळाचार प्रमाणे मेखळाबंध
 स्वंदील करो ते ऊपर.
 " २१ हथेवाळो मेळवी विधिएथो लाजा
 सेकेली शाळनो होम कर्यो.
 २०२ १६ वरराजाए कन्याने कंसारनुं भोजन
 करावीने पोते ते ऊच्छिष्ट कंसा-
 रनुं कन्याना हाथथी भोजन कर्युं.
 २०४ १४ वारा.
 " १५ सलिल.
 २०५ ३ खावाना
 " ६ झालवाळा पंगवा रही गया छे, सोना-
 ना जडित्र बाजोठ ऊपर सुगंधी पां-
 णी भरी राख्यां छे.
 २०६ ९ देश देशना राजाओ.
 २०७ ८ एक
 २१४ १९ हरिगीत
 " २१ प्रीतका

- शुभ आज्ञा करनारा.
 लीली धोनां तोरण बांध्यां छे.
 ए शरीरे जुदा जुदा.
 सहिके.
 लाजमां डुवी गयां.
 झाली
 पितृमात
 चतुरस्र
 वेयने कन्याना मावापै सुगंधी
 अपाव्या.
 प्रमाणे चौरस स्थंदिल ऊपर
 वरना हाथमां कन्याना हाथ मुका-
 वीं अने ते वडे लाजा (शेकेल
 शाळ)नो होम कराव्या.
 कन्याए वरने कंसारनुं भोजन कर-
 व्युं, पछी ऊच्छिष्ट रहेलो कंसार
 वरे कन्याने खवाव्या.
 वारी
 अनिल
 मुखवासना.
 लूगडानी पंगवा रही गया छे, जेमां-
 थो सुगंधीवाळो पदन आदले.
 देश देशना केटलाएक राजाओ.
 एक वे.
 चर्चगी
 पीयको

પાનું ઓઢ અશુદ્ધ

- ૨૧૬ ૧૪ શરીર-શોભે
 ૨૨૦ ૨૦ મંદિરમાં મોટા દીવાની હાથો પ્રગટે-
 લી છે, તેમજ અનેક નાના દીવાની
 દીપમાઢા વનાવી છે.
 ૨૨૨ ૨ વર્નન
 " ૧૬ ઔષધીઓની સાથે અડદીવા. લાડુ
 લાવા.
 ૨૨૭ ૨ લાંથી ચાલી
 ૨૩૨ ૨૦ સોના જેવું કોમલ અને કાંતિવાલું
 અંગ છે
 " ૨૫ જેવા.
 ૨૩૫ ૨૨ મુક્ત
 ૨૩૬ ૧૬ મૃગજિ
 ૨૩૭ ૬ રાગળી પુર્વક પરલો લેવી.
 " ૨૩ કરમાઈ ગયેલી ફૂલની માઢા ધારણ
 કરી છે
 ૨૪૧ ૩ કાલ,
 ૧ વીજો કાઢ વીજો તાલ—લાંથી તે
 એજ શ્ટલી લોટી ૧૬ મી માં—વ-
 ચાવીને ગાયછે. લાં સુધી.
 લાવવી, પાંચમો મુલ ઢોલાવવું, છઠ્ઠો ગહું ઢોલાવવું, સાતમો કોઈ પણ અંગ
 ઢોલાવવું. આઠમો સ્વરનો ભેદ ન જાણવો, નવમો કપાઢી સ્વર, દસમો સમય
 વિના ગાવું, કે જેથી રસવાઢો રાગ અપજે નહીં. એવી રીતે સંગીત શાસ્ત્રના
 મતને જાણનાર ગુણી વિદ્વાનો દશ દોશ વચાવીને ગાયછે.
 ૨૪૭ ૯ તાકી.
 " ૨૪ લુલો
 ૨૪૮ ૯ ગતિને વીંટાડને અનેક
 ૨૪૯ ૧૮ ॥૧૬॥
 ૨૫૧ ૬ અમરનો ધૂપ જેમ પોતાના ધુંવાઢા-
 માં ધુંવવીને કસ્તુરીને,
 " ૨૧ મઢીમાર જેમ

શુદ્ધ.

- શરીર વિશેષ શોભે.
 મંદિરમાં દીવાની હાથો પ્રગટી છે.
 અને છોી પણ દીપમાલા જેવી શો-
 ભાયમાન વની છે.
 વર્નન. ॥દોહા॥
 ઔષધિયો વાઢા લાડુ લાવા.
 લાંથી પ્રભાતમાં ડઠીને ચાલી.
 સોના જેવું કાંતિવાલું અંગ છે.
 લઈ
 મુકુટ
 મૃગજ.
 રાગળી પરલો લેવી.
 ફૂલની માઢા તથા કસ્તુરી ધારણ
 કરી છે.
 કહત,
 વીજો તાલ હીન એટલે તાલ વિના
 ગાવું; વીજો સ્વરભંગ એટલે ગાવામાં
 સાદે તૂટી જાય, ચોથો ભમર ઢો-
 લાવવું, પાંચમો મુલ ઢોલાવવું, છઠ્ઠો ગહું ઢોલાવવું, સાતમો કોઈ પણ અંગ
 ઢોલાવવું. આઠમો સ્વરનો ભેદ ન જાણવો, નવમો કપાઢી સ્વર, દસમો સમય
 વિના ગાવું, કે જેથી રસવાઢો રાગ અપજે નહીં. એવી રીતે સંગીત શાસ્ત્રના
 મતને જાણનાર ગુણી વિદ્વાનો દશ દોશ વચાવીને ગાયછે.
 તાકી.
 છટાવાઢી
 ગતિની આવૃત્તિથી અનેક
 ॥૧૭॥
 અમરના ધુંવાઢાને જેમ કસ્તુરી,
 મઢીમારનો કાંઢો જેમ.

पानु ओळ अशुद्ध

२५४	९	दीवालो जरीना पर्वतनी माफक.
२५९	२०	सोध
२६०	३	भोयें वीछानां
२६१	१	लहेर १८.
२६३	४	वर्न
"	१६	॥ दोहा ॥
२६५	१	लहेर १८
२६८	१२	गायनोक्त प्रत्युतर
"	१८	संगना
२७०	१	लहेर. १९
"	११	रस सागरे नायकाओने कहुं के मनमां कामदेवना तरंगने (विकारने) ठसावी.
"	२३	नीरव
"	२४	कमलं कज पातरनं
२७१	५	जानु
"	१६	भवनं
"	१९	रसनो दन
२७२	१६	गही
"	१८	पीठ
२७३	३	भवनं
"	४	सुंजत
"	९	सुखदो तनका
२७४	३	सुलाल
"	१२	जातवान चंपानी कळीओ जेवी छे. अने ते जाणे लीला केसर तथा कंकुनी दळीओ बनावी होय तेवी छे. उपमावो पग राता रंगवाव्य छे परंतु ते जळमांथी उपजला कमळना पातरा तथा जासुसना फुलनी बराबरी करे तेवा छे.

शुद्ध.

सोना रूपानी दीवालगीरीओ.
सोध.
भोए चादनीमां वीछानां.
लहेर १९
वरन
वसंतरागभेद ॥ दोहा ॥
लहेर १९
गायनोक्त गूढोक्ति प्रत्युतर.
संज्ञा.
लहेर २०
मनमां कामना तरंग धरने रससागरे नायकाओने कहुं के
नीरज.
कमलं कि जपा तरनं
जंव
जाना लेंदेमात्र अंश
गुही.
पीठ.
भुवनं.
संजुत
सु खदोतनकी
सु चीन
कमळ अथवा चंपानी कळीओ जेवीछे. अने ते आंगळीओनी कांतिए केसर तथा कंकुनी घोभांनी हटने हरी लीपी होय तेवीछे. समना राता रंगने कमळ किंवा जासुस के उगता सूरजनी किरणानी कपना अपोए एवा छे.

પાનું ઓલ અશુદ્ધ

શુદ્ધ.

૧૭૨. ૧૫ હસ્તરૂપી કમલમાંથી પ્રગટેલી પાંલ-
હીઓ જેવી તેની આંગઢીઓ પવન-
ની લહેર તથા વેદના સ્વરો જેવી
છે. રસદાર આંગઢીઓ ઉપર વૃદ્ધિ
પામેલા નવ હીરામાં પાડેલા માળ-
કના ઢાંક જેવા શોભે છે.
શી સોના જેવી છે. અને ઉપર માળિકની લોઢ વોરાજતી હોય, એવા શોભે છે.
- ૨ ઘોલેલા.
- ૮ ઢોલર.
- ૯ વગર લેંચેલા.
- ૧૩ કેવલ ગુંથેલા કેશ ચોતરફ વિલ-
રાણી.
- ૧૪ શોભે છે; મોરના.
ચારે (દિલેશય) સર્પ જેવા તેનો ચોટલો દેખાય છે; મોરનાં.
- ૨૦ હીંગની.
- ૨૩ મોરનાં નેત્ર ઉપર ચકરીવંધ ચ-
વીંજો કાઢી વીંજો તાલ—થી ચાલે
તેવી.
- ૨૫ રાકડામાંથી નાકઢેલા નાગના મુખ-
માં રહેલા મણિના ત્રિંબ (આકાર)
જેવું દેખાય છે, એવીજ ખાતથી તે-
ના સેંથામાં ભરેલો સિંદુર.
- ૨૬ નેત્રરૂપી કમલ ઢલને મઢવા આવ-
તી તેની શાલ્વો કોડા કરતા ભમરા
પાસે શકી આવતા પીપના પત્ર
જેવી છે.
- ૨૭ સાદા મુગંધોદાર (ગોટી વગીને) મેઢવેલી છે. તે ઉપર ભમરાનાં દલ ઇટલે
તથા કિલ કિલાવ કરતા સુમી રહ્યા છે,

- તેના હસ્તકમઢની શોભા એવી પ્ર-
ગટી છે કે જાણે શ્રુતિકેશ જે
વિષ્ણુ તેને પવન કરવાનો રમાનો
ઇટલે લક્ષ્મીનો પંલો હોય તેવી
છે. સરસ આંગઢીઓ ઉપર નવ
દ્રઢ સજેલા છે. તે આંગઢીની છે.
૦
૦
અતનું ઇટલે કામદેવના.
લુલા કેશ.
- શોભે છે, અને વચારેક ગુંથેલા હોય-
વાંસા ઉપર પડે છે તે જાણે કે
સોનાની.
- વાંસા ઉપર ચડતા મકરી ને ચત્રી
જાતના સર્પની છત્રિ જેવી દાંસે છે,
મતલબ કે બ્રહ્મપાશ વાઢે ચારે મકરી-
- માં ચોટલાનું પ્રતિત્રિંબ પડે છે તે
જાણે કે સરપના મળામાં સરપનું
પ્રતિત્રિંબ દેખાતું હોય એમ લીસે છે.
તેના સેંથામાં સિંદુર એવી ખાતથી
ભર્યો છે કે જાણે.
- ચોટલાની ગુંથણીમાં પલઢ ઇટલે
પાન અને દલ ઇટલે પટીયાં પાડ્યાં
છે. તેમાં ફલવા (ફલરી) ઇટલ
કેશ મુગંધિત તથા સાફ કરવા

ઓઝ અશુદ્ધ

- ૮ તેના સોનાના
- ૯ (ઝગતા સૂર્યના લાલ કીરણ જેવાં છે.)
- ૯ મંગલના નંગથી ચઢકતાં તેનાં કર્ણફૂલ
- ૧૦ જેવાં લાગે છે.
- ૧૧ માલતીનાં
- ૧૨ ચંદ્રમાના
- ૧૩ વિદુમ (પરવાળાં) સરખા વર્ણવાળાં મંગલને ચંદ્રમા ચુંવતો.
- ૧૪ બ્રહ્મસ્પતિના વાળ
- ૧૫ નાકમાં પહેરેલા લીલા મળીના ચોરને જોડે તેના અવાજને ચ-
હાતા મેઘના વરા શુકતા આવે છે.
- ૧૬ પરમેશ્વરના તેજમાંથી અંશ લઈને
બનાવેલા રસના રાજા શૃંગાર જેવી
છે.
- ૧૭ ચંદ્રાસન
- ૧૮ તેના ગાયમાં પહેરેલા ચૂડાની ગૂ-
જરી, કંકણ, ઠેયાં અને ચૂડીઓ
હાથીના દાંતમાંથી બનાવેલી, છે.
ભરપૂર અને કૌમીદાર છે
રાગરાતના.
- ૧૮ છંદ.
- ૧૮ ધ્યાન.
- ૨૦ ધ્યાનને.
- ૨ તેનો ગોવર્ધન.
- ૧૫ ઈશ્વર.
- મોપારી આધ્યાં

શુદ્ધ.

- તેના હિરણ્ય એટલે સોનાના.
- એટલે ઝગતા તરણી એટલે સૂર્યના
- અરુણ એટલે લાલ કીરણ જેવાં છે.
- ભુવન જે જઠ તેનું સુત એટલે ક-
- મઠ તેના જેવાં તેના કાનનાં ફૂલ છે.
- જેવાં લાગે છે, અર્થાત્ તેનું કપાલ
- ઝલટા અર્ધચંદ્રને આકારે એટલે
- તેનાં શૃંગ કાન પાસે આવેલાં છે.
- મોગરાના.
- (ચોદણું) ચંદ્રમાના.
- દરવી એટલે સર્પ દુરકે એટલે છુપ્યો
- રહોને ચંદ્રમાં રહેલા મંગલને ચટકો
- બ્રહ્મસ્પતિના રંગનાં વાળ
- તેના સુંદર નાકમાં લટકતા મેઘના
- વરા સરખા નીલમળીને જોડેને મોર
- અવાજ કરવાને ચાહે છે.
- એવી સોમે છે કે જાણે ઝગતાં
- તેનો લલમાત્ર અંશ
- શૃંગારરમ્ય
- અંગની કાંતિ ધોલો.
- બોહોતેર.
- વ્યાધ્ય.
- ૦
- રાજરીત ડપરથી અનુમાન.
- રાજદરવારના.
- છંદ (વેદમંત્ર)
- ધ્યાન.
- ધ્યાનને.
- તેનો ભોગ્ય ગોવર્ધન.
- ઈશ્વર.
- શાયમાં મોપારી આવી.

પાનું લોઝ અશુદ્ધ

૩૭૦	૨૪	મલી
૩૭૧	૧	લહેર ૨૮
"	૧૪	પરમેશ્વર પુરી
"	૧૯	ચર્ચા સંબંધી
૩૭૨	૩	૥૨૨૥
૩૭૬	૧૩	પાછી
"	૧૪	લાવીને
૩૭૮	૪	જુગ.
"	૨૪	દિવ દધિ રવિ જલ
૩૭૯	૧૬	સત્વિક.
"	૨૨	સ્થ, મ્યાના
૩૮૦	૨	લોકોણ
"	૬	સુખચેનમાં.
"	૧૯	૥૨૨૥
૩૮૧	૨૨	ઉત્તારનાર.
૩૮૫	૨	સમૂહરૂપ.
૩૮૬	૮	હારો.
"	૨૩	અમૃતમય ડજલ્લા કીરણોથી પ્રકાશ કરનાર, ચંદ્રઆકાશરૂપી રંગ-ભૂમિના મેદાનની વચ્ચે પ્રકાશતી વસતે મદ્યના આનંદમાં.
૩૮૮	૭	હૃદયમાં વિરહરૂપી હોજ.
"	૧૧	જગ.
"	૧૭	જગતમાં.
૩૮૯	૧૯	નિછત્ર.
૩૯૦	૩	પલ્લવનો સ્પર્શ કરીને.
"	૪	મનરૂપી સૂત્રોના મુરતીરૂપી તંતુ-થી હમેશાં.
૩૯૧	૬	શબ્દોની હારો.

શુદ્ધ.

મલી.
લહેર ૨૭
પરમેશ્વર નિરંતર પૂરી.
ચર્ચા તથા કુમારી વૃત ધરવાના નિયમ સંબંધી.
૥૨૭૥
૦
લાવેછે પછી
જગ.
ગિરિ દિવ દધિ રવિ.
શિવિક.
૦
૦
વળા સુખચેનમાં.
૥૨૮૥
ગ્રહણ કરનાર.
મૂઢરૂપ.
હારો.
માથે ચંદ્ર આવ્યો તે વસતે કામદેના (સરાવ) મદ્યના જુસ્સાથી.
હૃદયરૂપી હોજમાં વિરહ.
જગિ.
સઢગીને.
નછત્ર.
પલ્લવને.
પહોંચી. અને તે વૃક્ષમાં રહેલો પ્રરૂપી (સૂત્ર) કા
લાઢના
કા

शुद्धिपत्रक.

पानुं ओळ अशुद्ध

३९१	१०	पटलावेछे.
"	२२	विस्तारथी कहेवा साहं कविने आ- ज्ञा करी.
३९२	२	आज्ञा.
"	१५	देव.
"	१६	वृत्त धरी.
"	२२	॥छप्पया॥
३९३	१	लेहेर ३०
"	२	०
"	१६	दहन.
"	२५	॥२२॥
३९४	१	लेहेर ३१
"	२२	शोक
२०५	१	लेहेर ३१
१९६	१	लेहेर ३१
१९७	१७	रेशमी रुमालनी साथे
"	२२	सांहां तेओने नजरे जोया के तरत तेनुं मन होंडोळानी पेठे झोकां खावा लाग्युं.
३९८	७	शंका न राखतां.
३९९	१३	आरोग ते साध्यनो के असाध्यनो
४०२	१२	गंगा
"	२३	भांति न गइ तो पछी नज गइ
४०५	४	तो
४०६	४	जंगल वळवा लाग्युं
४०७	२३	हंस-योक्ती
४१०	१३	॥२२॥
४११	२५	भुकुटी
४१२	२८	हंसो विनंती
४१३	२८	गंगा.

शुद्ध.

पलटावेछे.

फरीथी पूछवा लाग्या.

०

शूरवीर.

आचरण करी.

०

लेहेर २९

॥छप्पया॥

देन.

॥२९॥

लेहेर ३०

विचार

लेहेर ३०

लेहेर ३०

अने रथमां वेठां वेठां खां मुधी नजर
पहोची

कोइनी गरज एटले आशा न राखतां
एवा असाध्य रोग होय ते शी रीते
साध्य थाय.

गंग

भांति न तजी तो पछी नज तजा

एवुं.

पर्वत वळवा लाग्यो.

हंस अन्योक्ति

॥३०॥

भुकुटी

साथे फरी विनंती

लेहेर ३१